NEMZETI KÖNYVTÁR
MŰVELŐDÉSTÖRTÉNET

A KÖNYV ÉS KÖNYVTÁR A MAGYAR TÁRSADALOM ÉLETÉBEN

AZ ÁLLAMALAPÍTÁSTÓL 1849-IG

Összeállította
KOVÁCS MÁTÉ

GONDOLAT KIADÓ
BUDAPEST
1963

Ezt a kiadványt a Budapesti Eötvös Loránd Tudományegyetem
Könyvtártudományi Tanszékének munkaközössége készítette.

Összeállította, az előszót és a bevezető tanulmányt írta
KOVÁCS MÁTÉ

Az egyes fejezetek anyagát sajtó alá rendezte és bevezetőjét írta
BABICZKY BÉLA
MEZEY LÁSZLÓ
FÜLÖP GÉZA
SCHER TIBOR

A bibliográfiát összeállította
SZELLE BÉLA

Lektorálta
BÁN IMRE
MAKKAI LÁSZLÓ

TARTALOM

ELŐSZÓ

A KÖNYV ÉS KÖNYVTÁR A TÁRSADALOM ÉLETÉBEN

I. AZ EMBERISÉG EGYETEMES FEJLŐDÉSÉBEN

II. A KÖNYV ÉS KÖNYVTÁR A MAGYAR TÁRSADALOM FEJLŐDÉSÉBEN

A KÖNYV ÉS KÖNYVTÁR A FEUDÁLIS TÁRSADALOMBAN

I. A KÉZIRATOSSÁG SZÁZADAI

A) ISTVÁNTÓL MÁTYÁSIG

B) A MAGYARORSZÁGI HUMANIZMUS

II. A NYOMDÁSZAT KEZDETEITŐL A FELVILÁGOSODÁS IDŐSZAKÁIG

A) AZ ELSŐ NYOMDÁTÓL A SZATMÁRI BÉKÉIG. 1473-1711

B) A HABSBURG-GYARMATOSÍTÁS KORA. 1711-1772

III. A KÖNYV ÉS KÖNYVTÁR A FEUDALIZMUSBÓL A KAPITALIZMUSBA VALÓ ÁTMENET KORÁBAN

A) A FELVILÁGOSODÁSTÓL 1848 MÁRCIUSÁIG

B) AZ 1848-49-ES POLGÁRI FORRADALOM ÉS NEMZETI SZABADSÁGHARC IDŐSZAKA

ELŐSZÓ

A gyűjtemény tárgyköre és célja

Ez a gyűjtemény az *írásbeliség* magyarországi megnyilvánulásának *különböző oldalaival*: az írással és olvasással, s annak *különféle formáival*: az írásművekkel és kiadványokkal, továbbá a kiadással, nyomdászattal, papírgyártással és ellátással, a könyvművészettel, a könyv- és lapterjesztéssel, a bibliográfiával és dokumentációval, valamint a házi könyvtárakkal és közkönyvtárakkal stb. összefüggő legfontosabb emlékeket tartalmazza.

Egykorú forrásanyag alapján és a hozzá kapcsolódó bevezetők, jegyzetek és bibliográfiák segítségével elsősorban az *írásos-nyomtatásos közlésmódon alapuló hazai társadalmi gyakorlat* fejlődéstörténetéről igyekszik képet adni, közelebbről e gyakorlat lényegesnek tartható jelenségeit és folyamatait, termékeit és intézményeit kívánja bemutatni. Annak érdekében pedig, hogy a társadalmi valóság ebben az összefüggésben is a maga egészében áttekinthető és megközelíthető legyen, az írásbeliség különféle megnyilvánulásai mellett kitér azokra a *társadalmi alapokra és kapcsolatokra*, amelyek az írásos-nyomtatásos közlésmód egyes oldalait, formáit és fokozatait a fejlődés egyes szakaszaiban szükségképpen kialakították, és jelzi azokat a *hatásokat*, amelyeket az írásbeliség a korabeli társadalom politikai és gazdasági, kulturális és erkölcsi stb. életében kiváltott. Ezek együttes eredményeként a *bibliológia* (könyvtudomány) ismeretrendszerének – mint a társadalomtudományok egyik jelentős ágának – kialakításához próbál alkalmas tudományelméleti szemlélettel és bizonyos kezdeti indításokkal hozzájárulni.

Minderre gyűjteményünk azzal a *céllal* tesz első ízben kísérletet, hogy a magyarországi írástudás és olvasási kultúra, valamint könyv- és könyvtárkultúra immár több mint ezer esztendős fejlődésének eleddig meglehetősen szétszórt dokumentumanyagát javarészben hozzáférhetővé tegye mindazok számára, akiket ez műveltségük kiegészítése során vagy munkájukkal kapcsolatban érinthet és érdekelhet.

Haszonnal forgathatja ezt a gyűjteményt mindenki, aki országunk és népünk múltja, főként pedig művelődésünk évezredes alakulása iránt érdeklődik, de különösen az, aki szívesen és sokat olvas, aki a könyveket kedvvel gyűjti, és könyvtárainkat gyakorta használja. Éspedig nemcsak azért, mert annak, aki az írásbeliség mai formáival rendszeresen él, jó azt is tudnia, hogy az elődök közül kik s hogyan éltek vele, hanem azért is, mert a fejlődés fokozatainak megismerése tudatosabbá és teljesebbé teheti *a mai olvasók, könyvgyűjtők és használók* gyakorlatát is. A múlt megértése és ismerete így válhat a jelenben is eleven erővé, a jelen egyik tudatosító és továbbfejlesztő tényezőjévé.

Különösen tanulságos lehet ez a gyűjtemény azok számára, akik mint e területek gyakorlati vagy kutató szakemberei: könyvtárosok, bibliográfusok, dokumentálók, szerkesztők és lektorok, könyvművészek, nyomda- és papíripari dolgozók, a könyv- és lapterjesztés munkásai igényt tartanak arra, hogy korszerű megvilágításban megismerjék a forrásanyag legjelentősebb részeit, és ezek alapján önállóan képet alkothassanak a hazai írásbeliség fejlődéstörténetének társadalmilag meghatározott sajátosságairól és fontosabb mozzanatairól: terjedelmének és színvonalának változásairól, főbb tendenciáiról és eredményeiről, korlátairól és hiányosságairól. Hasznos tájékoztatásokat nyújthatnak azonban ezek a szemelvények számos más társadalomtudományi terület szakembereinek is. Főként azoknak, akik társadalmunk fejlődéstörténetét vagy annak valamely szakaszát, illetőleg valamely egyéb jelenségét vagy folyamatát, termékét vagy intézményét más összefüggésekben tanulmányozzák. Különösen azzal, hogy jelzik egy-egy tárgykör ilyen irányú elemzésének esetleges szükségességét és lehetőségeit is.

Nehézségek és hiányosságok

Dokumentumgyűjteményünk anyagának *számbavétele és összegyűjtése, válogatása és rendszerezése* azonban jóval nehezebben elvégezhető feladatnak bizonyult, mint a gyűjtemény tárgykörének elvi körülhatárolása és céljának meghatározása.

A *gyűjtést* elsősorban az emlékanyag szétszórtsága, jelentős részében *feltáratlan, feldolgozatlan* vagy *töredékes* volta és nem utolsósorban korszerű *bibliográfiájának hiánya* nehezítette meg. Már a történeti kútfők múltbeli számbavétele során megmutatkozott, hogy egyes fejlődési szakaszok dokumentumanyaga, pl. a kéziratosság koráé vagy a nemzeti függetlenségi küzdelmek és a török háborúk koráé mennyire töredékes. Az első hét évszázad eredetileg is viszonylag kevesebb emlékének számottevő része az évszázados küzdelmekben, tatár- és törökdúlásokban pótolhatatlanul elpusztult. Jószerével csak a legutóbbi két évszázad forrásanyaga maradt fenn viszonylag épségben. Itt viszont a dokumentumanyag egy része, különösen a dualizmus koráé és a két világháború közötti ellenforradalmi korszaké még sok tekintetben feltáratlan és feldolgozatlan. Éppen e gyűjtő és kutató munka során tűnt ki, hogy a levéltárak és kézirattárak iratcsomóiban, a napi- és hetilapok, folyóiratok és naptárak, valamint egyes gyűjteményes kiadványok köteteiben mennyi, s nem is egy vonatkozásban jelentős dokumentum lappang. Bizonyosra vehető, hogy a továbbiakban ezek még számottevő mértékben kiegészítik, színesebbé teszik a legutóbbi száz esztendő fejlődéséről kialakult ismereteinket.

Tetézte a nehézségeket, hogy a hazai írástudás és olvasási kultúra, valamint könyv- és könyvtárkultúra dokumentumainak *bibliográfiája* mindmáig nem készült el. Egyes nagy könyvtáraink katalógusai, illetve a könyvtárakban, pl. az Országos Széchényi Könyvtárban, a Magyar Tudományos Akadémia Könyvtárában vagy a Fővárosi Szabó Ervin Könyvtárban folyó szakbibliográfiai adatgyűjtés eddigi eredményei ugyan sok segítséget nyújtottak az emlékanyag feltárásában. Nemzeti bibliográfiánk különböző kötetei és a Magyar Folyóiratok Repertóriuma, továbbá a társadalomtudományok egyes rokon- vagy érintkező ágainak, pl. történelem, irodalomtörténet, művészettörténet, neveléstörténet, népművelés, állam- és jogtudomány, nyelvtudomány stb. szakbibliográfiái és egyes fontosabb szakfolyóiratainak repertóriumai is számos hasznos útbaigazítást adtak. A szóbajöhető forrásanyag egészében való számbavételét és áttekintését azonban mai állapotukban ezek természetszerűen együttesen sem biztosíthatták. Ez még a további kutató-gyűjtő munka feladata lesz.

A *válogatást* egyszerre két lényeges körülmény is nehezítette. Egyfelől az, hogy a dokumentumok jelentős része *feldolgozatlan*. Az esetek többségében keletkezésük körülményei megvilágításra szorulnak. A szerzők s a tartalom magyarázatot igényelnek. Az adatok ellenőrzést, a szemlélet és eredmények kritikai értékelést kívánnak. Másfelől a dokumentumok *műfaji* tekintetben rendkívül sokfélék. A feljegyzések és levelek, naplórészletek és emlékiratok, elő- és utószavak, beszámolók és vitairatok, karcolatok és riportok, cikkek és tanulmányok, statisztikai és más kimutatások, szerződések és számadások, rendelkezések és határozatok, szabályzatok és törvények, sőt költemények, szépprózai vagy színdarabrészletek váltogatják egymást közöttük. Igaz, hogy ez a műfaji sokféleség változatossá teszi a gyűjteményt, de ugyanakkor azzal a hátránnyal jár, hogy a szemelvények forrásértékben is nemegyszer erősen eltérnek egymástól, s így megesik, hogy az írástudás igen különböző fokán készült szövegrészek kerülnek egymás mellé. S ez még akkor is erős egyenetlenségeket idéz elő, ha a szépirodalmi jellegű szövegek, egy-egy kordokumentumnak tekinthető részlet kivételével, általában elmaradtak a gyűjteményből. Ez az oka és magyarázata annak, hogy egy-egy fejlődési szakasz szemelvényanyagának egyes darabjai az adatok és gondolatok gazdagságában, a mondanivaló írásbeli megformálásában olykor annyira különböznek egymástól.

Az úttörő munkával elkerülhetetlenül együttjáró sokféle nehézség mindazonáltal nem bizonyult leküzdhetetlen akadálynak. A feladat elvégzésére vállalkozó munkaközösség néhány évi szívós erőfeszítése, feltáró és gyűjtő, feldolgozó és rendszerező munkája lehetővé tette, hogy e gyűjtemény a maga elé tűzött feladatoknak és céloknak bizonyos mértékig már mai formájában is eleget tehessen. Kétségtelen, hogy az emlékanyag még számos vonatkozásban kiegészítésre, a bevezető tanulmányok további érlelésre, a jegyzetek pedig több tekintetben bővítésre és elmélyítésre szorulnak. Mindamellett ez a gyűjtemény már ma is hasznos tájékoztatást nyújthat mindazoknak, akiket a hazai írástudás és olvasási kultúra, könyv- és könyvtárkultúra fejlődésének alakulása valamilyen vonatkozásban érdekelhet. Sőt ezen túlmenően egy sereg olyan problémát is felszínre hoz, amivel a mai bibliológiai szakkutatásnak feltétlenül számot kell vetnie, és amiket a szükséges anyagi és szellemi erőforrások tervszerű mozgósításával meg kell oldania. Gyűjteményünk tehát nemcsak bizonyos eredmények összefoglalása, hanem egyben program is: jelzi a szakkutatás egyes további fontos feladatait.

Elrendezés és feldolgozás

Az elmondottakból következik, hogy a kiszemelt dokumentumanyag elrendezése és megvilágítása több fontos szerkesztési probléma elvi tisztázását tette szükségessé, részben előzetesen, részben pedig menet közben. Mindenekelőtt az anyag elvszerű elrendezése megkívánta, hogy a magyarországi írás- és olvasás-, könyv- és könyvtárkultúra fejlődésének fő korszakait, s ezen belül a fejlődés egyes jellegzetes szakaszait elhatároljuk. Továbbmenően lehetőleg egységes szempontok szerint kellett összeállítani és elrendezni az egyes fejlődési szakaszok dokumentumanyagát. Végül meg kellett határozni a feldolgozás módját: az összefoglaló bevezetők szerkezetét, tartalmát és terjedelmét, a szövegközlés és a jegyzetelés módszereit, valamint a bibliográfiai adatgyűjtés célját és körét, nemkülönben magának a bibliográfiának a felépítését stb.

A legtöbb gondot a periodizálás elvi megalapozása, valamint a fejlődés egyes korszakainak, s azokon belül egyes szakaszainak elhatárolása okozta. Mint ahogy azt a további fejtegetések majd részletesen is megvilágítják, az összegyűjtött dokumentumanyag *rendszerezését* elvszerűen csak az alapvető folyamat: az írásbeliség formáit és fokozatait is kialakító hazai *társadalmi fejlődés* korszakai szerint lehetett elvégezni. Természetesen emellett, főként az egyes korszakokon belül, a fejlődés kisebb szakaszainak megállapításánál, figyelemmel kellett lenni magának az *írásos-nyomtatásos közlésmódnak az alakulására* az egyes társadalmi rendszerekben, ill. azok egyes fejlődési szakaszaiban. Csak ezek *együttes* szemmeltartása, kölcsönös egymásrahatásának figyelembevétele teszi lehetővé olyan tagolás és rendszerezés kialakítását, amely megfelel a hazai társadalmi valóságnak.

Az írásos-nyomtatásos közlésmódon alapuló hazai társadalmi gyakorlat fejlődése is az alapvető *társadalmi rendszerek* szerint: az ősközösségnek, a feudalizmusnak, a kapitalizmusnak és a szocializmusnak megfelelően szükségképpen négy fő korszakra, s ezeken belül rendszerint több hosszabb-rövidebb szakaszra tagolódik.

Ezek közül az első, az *ősközösség* rovásírása, gyér emlékanyaga és a benne fennmaradt szerény tartalom miatt, itt nem kíván külön tárgyalást.

Annál több figyelmet kell fordítanunk a hazai *hűbéri* társadalom mintegy nyolc és fél évszázadának könyv- és könyvtárkultúrájára, amelyen belül például világosan el kell határolni egymástól a fejlődés két fő szakaszát: a kéziratosság korát és a nyomdászat kézműipari korszakát. Sőt a kéziratosság több mint fél évezredes hazai fejlődésében is szembetűnően különbözik egymástól az írásbeliség meghonosodásának és elterjedésének kezdeti, viszonylag hosszú időszaka és a hazai humanizmus aránylag rövid korszaka, valamint a kéziratos

közlésmód hanyatlásának, a nyomdászat mellett fokozatos háttérbeszorulásának időszaka. A közlésmód ezt követő fő formája idején: a nyomdászat kézműipari korszakának csaknem négy évszázadában is számottevő mértékben eltér egymástól a nyomdászat kezdeti szakasza, a nemzeti függetlenségi küzdelmek és vallási harcok kora, valamint a hazai feudalizmus hanyatló utolsó másfél százada, amely egyben a kapitalizmusba való átmenet kora. Sőt, a fejlődés két utóbbi szakaszán belül az emlékanyag növekvő terjedelme és különböző jellege még a további tagolást is szükségessé teszi.

A hazai *polgári* könyv- és könyvtárkultúra megközelítőleg egy századra terjedő fejlődésében szintén el kell választani az 1848-1849-es polgári forradalom és szabadságharc közel másfél esztendejét, az önkényuralom csaknem két évtizedét a dualizmus fél évszázadától és a két világháború közötti ellenforradalom negyedszázadától. A polgári fejlődés e négy szakasza célkitűzésben, tartalomban és társadalmi kihatásaiban egymástól annyira különböző képet mutat.

Szocialista könyv- és könyvtárkultúránk eddigi fejlődésében is két szakaszt kell számításba venni. Az egyik a Tanácsköztársaságnak és előzményeinek időszaka. A másik pedig a szocializmus alapjai lerakásának a kora. Annak ellenére, hogy a szocialista fejlődés e két alapozó szakasza időben nem következik közvetlenül egymás után, mégis nyomatékosan jelezni kell az összetartozásukat. A társadalmi alap, a szemlélet és célkitűzés, a tartalom és módszerek belső rokonsága szorosan összekapcsolja őket.

Kétségtelen, hogy ezek a korszakok és szakaszok, ha pusztán az időtartamot vesszük számításba, nem arányosak. Egyesek több évtizedet, sőt több évszázadot, mások pedig csak néhány évet vagy éppen néhány hónapot foglalnak magukban. A fejlődés egyes szakaszainak jelentőségét azonban nem csupán az időtartam, és nem is egyedül az emlékanyag mennyisége határozza meg. Sokkal fontosabb annak a szerepnek a jelentősége, amit egy-egy szakasz a fejlődésben betöltött, amivel a továbbfejlődés megalapozásához vagy éppen forradalmi előrelendítéséhez hozzájárult. A minőség így egyenlítheti ki a mennyiséget, és segíthet hozzá ahhoz, hogy a periodizálás híven követhesse és tükrözhesse a hazai társadalmi valóság, és benne az írás- és olvasás-, könyv- és könyvtárkultúra történeti alakulását.

A hazai társadalmi fejlődés fő korszakainak alapulvételével és az egyes korszakok emlékanyagának figyelembevételével lehetett és kellett megállapítani ennek a kötetnek a határait és tartalmát is. Ez a kiadvány a hazai *feudális társadalom* írás- és olvasás-, könyv- és könyvtárkultúrájának jelentősebb dokumentumait tartalmazza. Annak a nyolc és fél századnak emlékanyagából ad válogatást, amely az államalapítástól az 1848-1849-es polgári forradalommal és szabadságharccal záródik, s amely, az egyes korszakok és szakaszok jelentős eltérései ellenére is, egységes egészet alkot. További feladat a fejlődés következő korszakainak, a hazai kapitalista és szocialista társadalom könyv- és könyvtárkultúrájának a bemutatása, emlékanyagának feltárása és közrebocsátása, hogy a hazai fejlődés legújabb és leggazdagabb szakaszairól is megbízható áttekintést szerezhessünk.

A *feldolgozás* jellegének megállapítása során azt kellett figyelembe venni, hogy ez a gyűjtemény nem kritikai forráskiadás, és nem is csupán eddig közzé tett dokumentumanyag közlésére törekszik, hanem – ahogy azt már a bevezető elején is jeleztük – olyan szemelvények gyűjteménye, amelyek alkalmasak lehetnek arra, hogy a magyarországi írás- és olvasás-, könyv- és könyvtárkultúra fejlődését korszakonként lehetőség szerint egészében és minél több oldaláról bemutassák. Feladatának azt tekintette, hogy az ez idő szerint elérhető forrásanyagból, a lehetőséghez képest, azokat válogassa ki és gyűjtse egybe, amelyek az egyes korszakok *összképéhez* a legtöbbel járulhatnak hozzá. A bevezetések, jegyzetek és bibliográfiai adatok pedig ezt a korképet igyekeznek az olvasóhoz közelebb vinni, a korszerű szemléletet jelezni, a lényeges mozzanatokat kiemelni, az elhomályosult adatokat, utalásokat megvilágítani vagy a további kiegészítéseket lehetővé tenni.

A *szemelvények* mennyisége és minősége, összetétele és műfaji jellege korszakonként igen különböző. Szemléletük és tartalmuk, társadalmi funkciójuk és hatásuk időszakonként erősen eltér egymástól. Ez természetes is. A feudális, a kapitalista és a szocialista társadalom alapvetően különböző szükségletei szerint korszakonként az írásos-nyomtatásos közlésmóddal összefüggő társadalmi gyakorlat is szükségképpen másként alakult. Sőt, magának a közlésmódnak a formái is e szükségletek szerint módosultak. Egyben azonban valamennyi szemelvény anyaga megegyezik. Az adott lehetőségek határain belül mindegyik arra törekszik, hogy az akkori írás- és olvasás-, könyv- és könyvtárkultúra társadalmi alapjait és összefüggéseit, szerepét és kihatásait, egyes oldalainak és formáinak korabeli terjedelmét és színvonalát, termékeinek és intézményeinek jellegzetességét egészében vagy valamely lényeges részletében megvilágítsa. Mindenütt, ahol erre lehetőség adódott, a dokumentumanyag élére olyan szemelvény került, amely a korra jellemző látókörben és a tudatosság akkori szintjén tájékoztatást nyújt általában a művelődési törekvésekről és viszonyokról, különösképpen pedig az írás és olvasás elterjedéséről és jelentőségéről, valamint az írásművek, kiadványok és könyvtárak társadalmi felhasználásának irányáról és mértékéről. A további szemelvények pedig a hozzáférhető dokumentumok jellegétől függően, esetenként így vagy úgy, az olvasók összetételét, társadalmi helyzetét és igényeit jelzik, az írásművek keletkezését és másolását, a kiadványok előállítását és terjesztését, a nyomdászat, papíripar és papírellátás, a könyvművészet és bibliofília, a bibliográfia és dokumentáció, a házi és közkönyvtárak akkori viszonyait tükrözik, illetőleg a szerzők és másolók, kiadók és könyvművészek, nyomdászok, könyvkötők és papíripari munkások, könyv- és lapterjesztők, könyvtárosok, bibliográfusok és dokumentálók stb. korabeli körülményeit érintik.

A *bevezetések, jegyzetek és bibliográfiák* – e gyűjtemény keretei között – csak a legszükségesebb útbaigazításokra szorítkozhatnak. Az egyes fejezetek *bevezetői* az időszak társadalmi viszonyainak fő mozzanatait foglalják össze, és kísérletet tesznek a korszak írás- és olvasás-, könyv- és könyvtárkultúrájának jellemzésére, legfőbb adatainak, fontosabb fejlődési tendenciáinak és jelentősebb eredményeinek felvázolására. E bevezetések együttesen a hazai írás- és olvasás-, könyv- és könyvtárkultúra fejlődéstörténetének vázlatát is nyújtják. Így nemcsak az egyes fejlődési szakaszok tanulmányozását, megismerését és megértését alapozzák meg, de lehetővé teszik az írásbeliség hazai fejlődésének áttekintését, főbb mozzanatainak nyomonkövetését is. Ha nem is pótolhatják – már csak vázlatosságuk miatt sem – a hazai írás- és olvasás-, könyv- és könyvtárkultúra marxista szemlélettel és módszerekkel megírandó összefoglaló történetét, kiindulásnak mégis hasznosak lehetnek. Sőt, ösztönzést adhatnak a részletek behatóbb elemzésére és később egy korszerű összefoglalás megírására is.

Mindezeken túlmenően külön megvilágítást igényelt az alapvető tényező: az *írásos-nyomtatásos közlésmód*, különböző oldalaival és formáival, valamint az ezen alapuló társadalmi gyakorlat, fontosabb jelenségeivel és folyamataival, korabeli alapjaival és összefüggéseivel, termékeivel és intézményeivel. Enélkül sem az írás- és olvasás-, könyv- és könyvtárkultúra általános fejlődéstörvényei, sem pedig egy-egy fejlődési szakaszának jellemző vonásai nem ismerhetők meg a maguk valóságában. Az alapproblémák felvázolására *A könyv és könyvtár a társadalom életében* című bevezető tanulmány tesz kísérletet. Ez a vizsgálódás ma még nem járhatott kielégítő eredménnyel. De ha az írásos-nyomtatásos közlésmóddal összefüggő sokrétű, szerteágazó társadalmi gyakorlat bonyolult szövevényeiben némi használható útbaigazítást adhat, s ha az érintett problémák további elemzésére ösztönöz, akkor már mai összeállításában is elérte a célját.

A *szemelvények szövegét* – a közérthetőség érdekében – általában mai vagy a mait megközelítő *helyesírással* adjuk. Ezért – ha voltak – lehetőség szerint mindig a legújabb kiadásokat, ill. közléseket használtuk. Ilyenek hiányában a szöveget a mai helyesíráshoz közelítettük, úgy azonban, hogy az írásmód korszerűsítése a szöveg hangalakját ne érintse. Tehát főként technikai jellegű változtatásokat hajtottunk végre. Az eredetileg idegen nyelven készült

szemelvényeket csaknem kivétel nélkül új fordításban közöljük, részben mert eddig még nem fordították le őket, részben mert korábbi fordításuk már elavult. Meg kell azonban jegyeznünk, hogy a szemelvények helyesírása így sem teljesen egységes. Hosszú évszázadok eltérő gyakorlatát a szöveg sérelme nélkül csak bizonyos határok között lehetett közelebb vinni egymáshoz. A tulajdonneveket általában mai alakjukban írtuk, kivéve ott, ahol a régies helyesírás stílus-sajátosság. A *kéziratosság* korának latin nyelvű forrásanyagát Mezey László fordította, a megjelölt szemelvények kivételével.

A *jegyzetek* a gyűjtemény célkitűzésének megfelelően szorosan a szövegek megértését, a szereplő személyek és más magyarázatra szoruló vonatkozások megvilágítását szolgálják. Az idegen szavak, kifejezések s az idegen nyelvű egy-két mondatos szövegek magyar megfelelőjét az olvasás folyamatosságának elősegítése érdekében nem külön jegyzetben, hanem szögletes zárójelben, magában a szövegben adjuk meg. Az egyéb jegyzetek pedig közvetlenül a szemelvények után következnek. Ez ugyan néha elkerülhetetlenné teszi egyik vagy másik útbaigazítás vagy utalás megismétlését, viszont azzal a nagy előnnyel jár, hogy az olvasó minden tájékoztatást közvetlenül a szöveg után s ahhoz kapcsolódva találhat meg. Ez a megoldás nemcsak megkönnyíti és meggyorsítja a szövegek egyes vonatkozásainak megértését, hanem biztosíték arra is, hogy az olvasó a jegyzetekbe foglalt tájékoztatásokat valóban fel is használhassa.

Az *életrajzi* vonatkozású jegyzetekkel kapcsolatban külön is meg kell jegyeznünk, hogy a jegyzet terjedelme nem igazodik a szóban forgó személy történeti jelentőségéhez. Ellenkezőleg, közismert személyekről viszonylag kevesebbet mond, feltételezve azt, hogy legfontosabb adataikat az olvasók legnagyobb része amúgy is ismeri, s róluk itt csak az éppen előadódó konkrét vonatkozásban kell szót ejteni. A kevésbé ismert személyekről viszont az életrajzi jegyzetek viszonylag többet tartalmaznak, tekintve, hogy adataik felkutatása az olvasótól külön időtöltést és fáradságot kívánna. Azokról pedig, akiknek neve többször is előfordul a gyűjteményben, rendszerint az első előforduláshoz kapcsolódó életrajzi jegyzet nyújt tájékoztatást, később már csak ide utalunk.

A *bibliográfia* nem szorosabban-lazábban kapcsolódó függelék, hanem a szöveggyűjtemény szerves kiegészítő része. Éppen ezért a könyvészeti adatgyűjtés a szemelvények válogatásával állandóan párhuzamosan haladt, és minden olyan területre kiterjedt, amely a bibliológia körébe tartozónak mutatkozott. Bár a dolog természete szerint ez az összeállítás korántsem törekedhetett teljességre, mégis mint e tárgykör legfontosabb könyvészeti adatainak első egybefoglalása és rendszerezése, hasznos lehet, és megkönnyítheti a munkáját mindenkinek, aki az írás- és olvasás-, könyv- és könyvtárkultúra valamely területéről bővebb tájékozódást kíván szerezni, mint amennyit a gyűjtemény szövege nyújthat.

Természetesen majd a *használat* mutatja meg, hogy szerkesztési elveink és módszereink beválnak-e a gyakorlatban megfelel-e a dokumentumgyűjtemény azoknak az igényeknek amelyeket az olvasók vele szemben támasztanak.

Kovács Máté

Budapest, 1962 augusztusa.

A KÖNYV ÉS KÖNYVTÁR A TÁRSADALOM ÉLETÉBEN

ÍRTA: KOVÁCS MÁTÉ

I. AZ EMBERISÉG EGYETEMES FEJLŐDÉSÉBEN

1. Az emberiség – a geológia, a biológia és az embertan, továbbá a történelem és a régészet, a nyelvtudomány és az írástörténet és még jó néhány más tudomány jobbára egymást támogató megállapításai szerint – megközelítően egymillió vagy talán ennél is több éven át jutott el az állatvilágtól fejlődése mai színvonalára. Ez a fejlődés, hosszú és lassú előkészület után, viszonylag csak későn, a legutóbbi néhány tízezer évben, a szerszámkészítés korszakában gyorsult meg. Hozzávetőlegesen mindössze csak nyolc-tízezer éve, hogy egyes népek, törzsek a földművelésre és az állattenyésztésre áttértek. Számos alapvető tudományos és technikai felfedezés, köztük az írás és olvasás is alig több, mint öt-hatezer évvel ezelőtt kezdett fontosabb szerepet betölteni a fejlettebb közösségek életében. Sőt mi több, az írásbeliség társadalmi jelentősége is, a kéziratosság hosszú évezredei után, csak a legutóbbi öt évszázadban, a könyvnyomtatás korában, annak is csak az utolsó, nagyipari századában vált és válik igazán tudatossá.

Ha pusztán e fejlődési mozzanatok jelentkezését s az egyes szakaszok *időtartamát* vetjük össze az emberiség létének egészével, akkor az egyes időszakok jelentőségéről aligha kaphatunk helyes képet. A szerszámkészítés több tízezer éve hat-tíz százaléka, a tervszerű táplálékszerzés alig egy, az írás használatának öt-hat ezredéve mindössze fél százaléka, a nyomdászat öt évszázada pedig még fél ezredrésze sincs az emberi lét egészének. Az emberiség létének millió éve is eltörpül az élőlények kialakulásának és fejlődésének időtartamához, s még inkább a Föld történetének sok milliárd évéhez képest. Olyannyira, hogy számokban itt már alig érzékeltethetők az arányok.

Egészen másként ítéljük meg azonban az emberiség létének s ezen belül a fejlődés egyes szakaszainak a jelentőségét, ha nem pusztán az időtartamokat, hanem az egyes szakaszokban elért fejlődés *tartalmát* és *színvonalát*, *irányát* és *ütemét* állítjuk párhuzamba egymással. Az ilyen összevetésből nyomban kitűnik, hogy a fejlődés későbbi, viszonylag rövid, de magasabb szakasza döntő jelentőségű. Engels alapvető felismerése szerint az ember az az élőlény, „amelyben a természet tudatára ébred önmagának...” Éppen ezért lényeges körülmény és eredmény, hogy ez az öntudatraébredés a hosszantartó előkészület százezer évei és a viszonylag lassú kiemelkedés tízezer évei után a legutóbbi néhány évezredben szembetűnően fokozódott, sőt a legújabb évszázadokban egyenesen ugrásszerűen meggyorsult. Ezzel párhuzamosan az emberiség élete egyben tartalmasabbá is vált, mert szükségletei állandóan növekedtek, s a közösség együttes fizikai és szellemi erőfeszítéseivel képes volt e szükségletek és igények kielégítését egyre fejlettebb fokon biztosítani. Az emberiség tehát, különösen fejlődéstörténete legutóbbi, viszonylag rövid korszakaiban, az ősközösség utolsó szakaszában, továbbá az osztálytársadalmakban, a rabszolgatartás, a feudalizmus és a kapitalizmus, majd pedig a szocializmus és a kommunizmus viszonyai között, állandóan bővülő körben és folyton gyorsuló ütemben, egyre nagyobb erővel és sikerrel küzdi le a természet korlátait, és elégíti ki anyagi és szellemi szükségleteit. Léte alig egy ezredrésznyi időtartama folyamán munkájával, gondolkodóképességével, tudásának felhalmozásával és átörökítésével nemcsak megalkotta a természetből és a természetben a maga sajátos világát, és kifejlesztette önmagát, hanem a szocialista, majd pedig a kommunista társadalom alapjainak lerakásával szinte beláthatatlan távlatokat nyitott további, még fokozottabb tudatosulása, személyiségének kiteljesedése, kulturális kibontakozása, ezen belül írás- és olvasás-, könyv- és könyvtárkultúrája számára is.

2. Az írásos közlésmód legnagyobb értéke és jelentősége az emberi társadalom e hatalmas iramú fejlődésében legfőképpen az, hogy az ember tudatosulását és a lényeges tudattartalmak átörökítését elősegítette. Ezt azoknak az *ellentmondásoknak* a fokozatos feloldásával érte el, amelyek a társadalmi fejlődés jelzett, gyorsuló folyamatában állandóan gyarapodó s közlést kívánó tudattartalmak mennyisége és minősége, valamint a *természetes közlésmódok* (a beszéd, ének, tánc, gesztus, mimika stb.), főként az *élőszó* korlátai között keletkeztek. A társadalmi fejlődés magasabb fokain a társadalmilag hasznos munkák termelékenységének fokozása a valóság kiterjedtebb és mélyebb megismerését, a gondolkodás eredményesebbé tételét, az emberi tudatosság magasabb fokát kívánta meg. A társadalmi lét e magasabb követelményei – a természetes közlésmódok továbbfejlődése mellett – olyan *technikai közlésmódok* (írás és olvasás, képrögzítés, hangrögzítés, távközlés stb.) kialakítását tették szükségessé, amelyeknek lehetőségei a természetes közlésmódok adottságain jóval túlhaladnak.

Az *írás* és *olvasás* az első technikai közlésmód, amely e magasabb követelményeknek eleget tudott tenni. A tudattartalmak közlésében olyan lehetőségnek bizonyult, amely az emberi társadalom fejlődésében az alapvető tényezőknek: a munkának és a gondolkodásnak az eredményességét a fontos tudattartalmak megbízható rögzítésével és hű megőrzésével, szinte korlátlan felhalmozásával és hozzáférhetővé tételével s nem utolsósorban az elsajátítás megkönnyítésével és meggyorsításával rendkívüli mértékben fokozhatta. Az írás és olvasás a maga sajátos adottságaival és gazdagabb lehetőségeivel a természetes közlésmódok korlátait, köztük a legfejlettebbét, az élőszóét is legyőzte. Amikor és ahol a közösség vagy az egyes emberek szempontjából lényeges és időszerű tudattartalmak rögzítésével és közlésével kapcsolatos követelmények meghaladták az ember vele született képességeit, elsősorban az emlékezőtehetségét, s amikor és ahol az ilyen tudattartalmak felhalmozásában és elsajátításában érdekeltek viszonylag nagy száma és földrajzi elhelyezkedése többé már nem tette lehetővé a közvetlen személyes közlést, ott mindenkor és mindenhol bekövetkezett a közvetett, technikai közlés egyik első és következményeiben nagy jelentőségű formájának: az írásbeli közlésnek és az olvasásnak a kialakulása. A közlendő tudattartalmak állandó gyarapodása és gazdagodása, valamint az élőszó korlátai között egyre mélyülő ellentmondást csak az új technikai közlésmód első formáinak nagyobb lehetőségei oldhatták fel, legalábbis egy időre – s mint utóbb kitűnt – egyik lehetséges technikai megoldásként.

Az alapvető *társadalmi feltételek* ehhez a rabszolgatartó rendben, az ókori folyammenti kultúrákban érlelődtek ki. A mezopotámiai, egyiptomi, indiai városállamok fejlettebb közösségi élete, magasabb gazdasági, technikai és kulturális színvonala szülte azokat a társadalmi szükségleteket, amelyek a közlés e magasabb formáját kialakították. A rabszolgatartó társadalom új, fejlettebb termelési viszonyai, a városok összetettebb életformája s az ottani bonyolultabb emberi viszonylatok nagyobb követelményei teremtették meg az anyagi-technikai és kulturális alapot és feltételeket a közlés új, közvetett, technikai, egyben magasabb, hatékonyabb formájának a létrehozásához.

A társadalmi fejlődés törvényszerűségeinek ismeretében, a történelmi materializmus iránymutatásai alapján nem lehet meglepő, hogy az írásbeli közlés és az olvasás felfedezése és használatba vétele egybeesett a társadalom új, haladóbb rendjével, az emberiség közösségi életének új politikai, gazdasági, technikai és kulturális eredményeivel. A társadalom fejlődésének akkori általános gazdasági, technikai és kulturális színvonalát jól jelzik az olyan nagy jelentőségű felfedezések, mint az öntözéses gazdálkodás bevezetése a földművelésben vagy a fémkohászat és a fémművesség elterjedése, továbbá a közlekedés és szállítás új, fejlettebb formáinak kialakítása, illetőleg az olyan kulturális eredmények, mint a mértékrendszerek és számrendszerek, valamint a számolási alapműveletek kidolgozása. Ez érthető is, hiszen a társadalom jelenségei és folyamatai állandó kölcsönhatásban fejlődnek. Egyebek között a társadalom általános előrehaladása teszi lehetővé az írásbeli közlésmód nélkülözhetetlen technikai feltételeinek, így a különféle íróeszközök, íróanyagok és felületek előállítását is.

3. Az írás- és olvasás-, a könyv- és könyvtárkultúra *fejlődéstörténete* – mint az emberiség egyetemes anyagi és szellemi kultúrájának szerves és egyre jelentősebbé váló része – kezdeteitől napjainkig, tehát a rabszolgatartó társadalomtól a szocializmusig, sőt a kommunizmusig, több ezer évet ölel fel. Aligha szorul bővebb bizonyításra, hogy az írásos-nyomtatásos közlésmód különböző oldalai: az írás és az olvasás, valamint különféle formái és fokozatai: az írásművek, kiadványok és könyvtárak, továbbá az irodalom rendszerezése és feltárása, a bibliográfia és dokumentáció az évezredek során az egymást váltó társadalmi rendszerekben erősen, olykor gyökeresen megváltoztak. Mindenkor és mindenhol az őket létrehozó társadalmi rendszer szükségletei szerint alakultak. Az írásos közlésen és az olvasáson alapuló, ill. az ezzel összefüggő társadalmi gyakorlat egészének jelenségei és folyamatai, termékei és intézményei, továbbá színvonala, valamint közösségi hatásának terjedelme és mélysége mindig az adott társadalmi rendszer szükségleteit és igényeit követték.

Ez a társadalom alapvető törvényszerűségeinek megfelelően természetes és szükségszerű is. Gyökeresen mások az osztálytársadalmak írással és olvasással, írásművekkel, ill. kiadványokkal, továbbá könyvtárakkal, bibliográfiával, valamint dokumentációval stb. kapcsolatos szükségletei, mint az osztály nélküli társadalomé. Az írásbeli közlésmód egyes funkcióit és formáit az osztálytársadalmakban a mindenkori uralkodó osztály vagy osztályok érdekei szabják meg: a rabszolgatartó rendben a vagyonos szabadoké, a feudalizmusban az egyházi és világi földbirtok uraié, a kapitalizmusban a tőkéseké és szövetségeseiké. A szocializmusban, még inkább a kommunizmusban pedig e funkciókat és formákat a dolgozók széles tömegeinek, végső soron az osztály nélküli társadalom egészének a szükségletei határozzák meg. A különböző társadalmi rendszerek írás- és olvasás-, könyv- és könyvtárkultúrája szükségképpen és alapvetően különbözik tehát egymástól. Sőt, még az egyes társadalmi rendszereken belül is számottevő eltérés mutatkozik az írásos közlésmód társadalmi funkcióiban és formáiban a társadalmi alap fejlődésének egyes fontosabb szakaszaiban. A társadalmi alap, főként a termelési és osztályviszonyok változásai szükségszerűen maguk után vonják, hogy a közlendő tartalom szintén másul, s a közlésmód funkciói és formái is módosulnak a társadalmi rendszer alapozó, felfelé menő szakaszában, ill. a hanyatlás időszakában. Következésképpen a kezdetektől napjainkig az írásos közlésmód oldalai és formái, valamint az ezeken alapuló, ill. velük összefüggő társadalmi gyakorlat jelenségei és folyamatai, termékei és intézményei szükségszerűen sokféle változatban jelennek meg, színvonaluk, közösségi kihatásaiknak terjedelme és mélysége lényeges eltéréseket, sőt döntő mennyiségi és minőségi különbségeket mutat.

Nem lehet feladatunk, hogy e több évezredes fejlődés sokféle *változatát* és *árnyalatát*, legfőbb *mozzanatait* és *eredményeit*, különösképpen pedig alapvető *törvényszerűségeit* ebben a keretben akár csak vázlatosan is áttekintsük. Felmentenek alóla azok az alább jelzett összefoglaló művek, amelyek e fejlődés egészét feldolgozzák, a közlésmód egy-egy oldalának vagy formájának, egy-egy fejlődési szakaszának történeti alakulását bemutatják. Ha e művek szemlélete és módszerei a szocialista társadalom új szükségleteihez képest nem is tekinthetők korszerűeknek, mindenesetre a bennük összegyűjtött gazdag tényanyag és a tudományos igényességgel leszűrt eredmények javarésze megbízható alapot ad az áttekintő tájékozódásra. Többnyire jól használhatók addig is, amíg a marxista szemlélettel és módszerekkel készült művek az első kezdeményezések után az írásbeliség fejlődéstörténetét a maga valóságában és összefüggéseiben mélyrehatóan feltárhatják. De itt nincs is szükség a történeti részletek halmozására. A legfontosabb mozzanatok és tendenciák felvillantására elegendő, ha a fejlődés legfőbb tényezőit és törvényszerűségeit ezúttal csupán két vetületben: kereszt- és hosszmetszetben jelezzük. A két vetület együtt megadja a lehetőséget arra, hogy a fejlődés bármely mozzanatát, társadalmi alapjaival és összefüggéseivel, adott lehetőségeivel és elért eredményeiben megragadhassuk, és az előhaladás folyamatában megillető helyére illeszthessük.

4. A közlésmód bármely oldalának vagy formájának mélyebb elemzése azt mutatja, hogy a fejlődés *keresztmetszetében* mindenkor és mindenhol, többé vagy kevésbé fejlett fokon és a

konkrét társadalmi helyzetből fakadó formában néhány olyan állandó alaptényező is jelentkezik, amely az írás- és olvasás-, továbbá a könyv- és könyvtárkultúra fejlődésének korabeli irányát és ütemét, terjedelmét és mélységét döntő mértékben meghatározza. Ezek közül a legjelentősebbeket egyenként is ki kell emelnünk.

A legelső és legfontosabb köztük az az objektív *társadalmi szükséglet*, amely az írásbeli közlés és olvasás bizonyos formái iránt egy-egy társadalmi rendszerben, s azon belül ennek valamelyik fejlődési szakaszában, valamely földrész vagy ország, országrész, város, község konkrét viszonyai között kiérlelődik. Ez a többé vagy kevésbé fejlett fokú és a konkrét gazdasági, politikai, technikai, kulturális, szociális stb. viszonyokból fakadó szükséglet az az *alaptényező,* amely egy korszakban az írásbeliség egyes oldalainak és formáinak állapotát, színvonalát és fejlődési tendenciáit megszabja. Az objektív társadalmi szükségletek tudatosulása nyomán keletkező igényekből formálódik ki – ösztönösen vagy többé-kevésbé tudatosan – az a *cél- és funkciórendszer,* amely a kor jellemző *programjaként* jelentkezik, s amelynek a megvalósítása az adott társadalmi szükségletek kielégítését hivatott szolgálni. Természetesen, a szükségletek jelentkezése is, a cél- és funkciórendszer kialakítása is az osztálytársadalmakban szükségképpen osztályjellegű, a szocializmus és majd a kommunizmus viszonyai között pedig mindkettő egyre inkább osztály nélkülivé, össznépivé válik.

Ezeket követően a közlésmód ama sajátos *új lehetőségeit* kell figyelembe venni, amelyek alapot adtak a történelmileg-társadalmilag időszerűvé és megvalósíthatóvá váló új formák és fokozatok megteremtésére. Legjelentősebbek közülük az írás különféle rendszerei (szóírás, szótagírás, hangírás), a többszörözés különböző módjai (a nyomtatás és más sokszorosítási eljárások vagy a nyomtatás egyes fajai, pl. magas-, mély- és síknyomás stb.), a könyvtárak különféle fajai (házikönyvtár, közkönyvtár és ennek a fajai), az irodalom feltárásának egyes módjai (bibliográfia, dokumentáció, recenzió stb.).

Ezekhez kapcsolódik az a *munka,* melyet a kor emberei az egyéni és közösségi életben az írásos, ill. nyomtatásos közlésmóddal összefüggő gyakorlat és elmélet területén jelentkező feladatok megoldására mozgósítani és kifejteni képesek, amely a történelmileg-társadalmilag, tudományosan és technikailag adott lehetőségeket valósággá, anyagi-szellemi eredményekké és értékekké változtatja. Természetesen ez a munka nem személytelen, hanem egyfelől szerzők és olvasók, másfelől szerzők, kiadók és lektorok, könyvtervezők és könyvművészek, nyomdai és papíripari dolgozók, könyvterjesztők, könyvtárosok, bibliográfusok, dokumentálók és mások konkrét tevékenységeként, pontosabban e tevékenységek társadalmilag meghatározott, bonyolultan összefonódó, szüntelen folyamataként jön létre.

Végül számba kell venni azokat a *hatásokat,* amelyeket az írásos-nyomtatásos közlésmód a maga sajátos oldalaival és formáival a társadalom életében, elsősorban a tudat formálásában kifejt és kivált. Ezek nem pusztán passzív eredmények, hanem létrejöttük pillanatától kezdve egyben olyan újabb, rendszerint jelentős alakító tényezők, amelyek tevékeny ösztönzéseikkel érezhető mértékben befolyásolják az írásos-nyomtatásos közlésmódon alapuló, s az ezzel kapcsolatos társadalmi gyakorlat további alakulását is. Összefüggéseiknél fogva az egyszer elért hatások és eredmények szükségképpen mindenhol és mindenkor a továbbfejlődés alakító tényezőinek a sorába lépnek.

Mint már jeleztük, ezek az alapvető tényezők valamilyen formában és fokon minden olyan társadalmi rend gyakorlatában fellelhetők, amelyben az írásbeliség kialakul. Meghatározott rend szerint való összekapcsolódásuk és kölcsönös egymásrahatásuk hozza létre azt a társadalmi gyakorlatot, amelynek jelenségeiben és folyamataiban, eredményeiben és színvonalában, kiterjedésében és intenzitásában, összefüggéseiben és kihatásaiban valamely társadalmi rendszer egyes fejlődési szakaszainak írás- és olvasás-, könyv- és könyvtárkultúrája megvalósul. Úgy, ahogy azt az egyes tényezők korabeli adottságai lehetővé teszik, s ahogy ezek egyszeri, jellegzetes egységbe fonódnak össze.

Hozzá kell azonban ehhez fűznünk még két további kiegészítést. Mindenekelőtt azt, hogy bár ezek az alaptényezők a fejlődés minden szakaszában megvannak, sem a szerepük és súlyuk, sem pedig a formájuk nem állandó. A folyamat egészében betöltött szerepük és jelentőségük, valamint megjelenési formájuk döntően a mindenkori társadalmi viszonyoktól függ. A másik pedig az, hogy bár e legfontosabb tényezők a folyamatban mindig együtt jelennek meg, sorrendjük mégsem lehet tetszőleges. Szükségképpen olyan meghatározott láncolatban kapcsolódnak egymáshoz, amelynek a kezdetén mindig és mindenhol az egész folyamat alapja: a társadalmi szükséglet áll, s a többi tényező ennek megfelelő formában és fokon tölti be a maga sajátos feladatát.

5. Ha viszont az írásbeliség fejlődéstörténetét *hosszmetszetében* tekintjük át, akkor – egyebek mellett – három fontos sajátosság, ill. körülmény vonja magára a figyelmet. E legfontosabb sajátosságok az adott társadalmi viszonyoktól függően, különböző formákban, mértékben és módon, de következetesen érvényesülnek a fejlődés egész folyamatában, a kezdetektől a legújabb időkig.

A három közül első helyre az írásbeliség *társadalmi mozgásának fokozódása és hatáskörének állandó bővülése* kívánkozik. Ez a kialakulásától kezdődően napjainkig egyre inkább növekvő méreteket ölt, gyorsuló ütemben halad előre, s a jövőben előreláthatóan nemcsak tovább tart, hanem még erősödik is. Ha a bővülés folyamata nem is mindig egyenletes, végeredményben feltartóztathatatlanul nyomul előre azon az úton, hogy a társadalom legkülönbözőbb életmegnyilvánulásaiban is, az egyes emberek személyiségének minél gazdagabb kibontakoztatásában is a lehető legsokoldalúbban betöltse a szerepét.

Az eltelt évezredek egybehangzó tanúságai szerint az írásbeliség hatókörének kibővülése a társadalom életében egyszerre több irányban is jelentkezett. Egyfelől az emberiség fejlődése folyamán az írás és olvasás ismerete, az írásművek, kiadványok és könyvtárak használata, a bibliográfia és dokumentáció igénybevétele egyre szélesebb körre terjed ki. Másfelől pedig az egyes embereknek az írással, még inkább az olvasással összefüggő személyes gyakorlata is egyre inkább elmélyül, sokoldalúvá és intenzívvé válik. Az írásbeliség néhány évezred alatt, különösen a legutóbbi néhány évszázad során, ha ma még nem is egyenletesen, de a földkerekség egész felszínére szétsugárzódott. Ugyanakkor lépésről lépésre vagy forradalmi ugrásokkal az egymást követő társadalmi rendszerekben kevesek kiváltságából egyre szélesebb tömegek sajátjává lesz. Ez idő szerint az emberiségnek már több mint a fele (56%-a) él vele többé-kevésbé intenzív módon. S előreláthatóan nincs már messze az az idő, amikor az emberiség a maga egészében részese lehet e nagy jelentőségű technikai közlésmód előnyeinek. A szocializmus, még inkább a kommunizmus megvalósulása megteremti a politikai-társadalmi, gazdasági-műszaki, kulturális-morális feltételeit annak is, hogy az ember közösségi életének továbbfejlesztésében és személyisége értékes adottságainak teljesebb kibontakoztatásában korlátok nélkül, maximális mértékben élhessen mindazokkal a lehetőségekkel, amelyeket az írásos-nyomtatásos közlésmód eddigi formái máris nyújtanak, s a társadalom új viszonyai között ezután kialakuló új formái nyújthatnak.

Esetleges félreértések elkerülése végett itt újból hangsúlyoznunk kell, hogy az írásbeliség hatókörének kibővülése: *kiterjedése és elmélyülése* a társadalomban nem önmagában és önmagáért végbemenő folyamat. Azért vált lehetségessé és valósult meg, mert magának a társadalmi fejlődésnek általános menete tette és teszi továbbra is szükségessé. Következésképpen a társadalmi hatókör bővülésének jelzett törvényszerűségei sem lehettek, s nem lehetnek kivételesek vagy elszigeteltek. Lényegükben megegyeznek a társadalom fejlődésének általános menetével, amely egyebek között az írásbeli közlésmódon alapuló társadalmi gyakorlat jelenségeiben és folyamataiban, termékeiben és intézményeiben is formát ölt.

Szembetűnően igazolja ezt többek között az írásrendszerek kialakulása és elterjedése. Az elvileg lehetséges különféle írásrendszerek közül (szóírás, szótagírás, hangírás) azok váltak

általánossá, amelyek sajátos adottságaikkal a társadalmi fejlődés alapvető tendenciáival leginkább egybeesnek. A hangírás főbb formái (a latin-, ill. a cirillbetűs írás) nyilván azért terjedtek el, és vannak továbbra is elterjedőben, mert a legegyszerűbbek. Elsajátításához és használatához valamennyi írásrendszer között a hangírás kívánja viszonylag a legkevesebb erőfeszítést. A maga sajátos adottságaival hatékonyan szolgálhatja a társadalmi fejlődés ama tendenciáit, hogy az egymást váltó rendszerekben a társadalom egyre nagyobb része, majd pedig az egésze váljék a hatalom, valamint az anyagi és szellemi kultúra értékeinek birtokosává.

Továbbmenően különös nyomatékkal támasztják alá ezt az írásos-nyomtatásos közlésmód formáinak és fokozatainak történeti változásai is. A kéziratos közlést pl. nyomban hatékonyabb forma: a könyvnyomtatás, sőt a könyvnyomtatás kézműipari fokát is viszonylag rövid idő alatt szükségképpen a nyomdászat nagyipari foka váltja fel, mihelyt az érdekelt és érdeklődő tömegek aránya és száma azt megkívánja.

De az írásművekbe foglalt és könyvtárakban felhalmozott tudattartalmak mennyiségének és minőségének gyarapodásával és az ezek megismerésében érdekeltek szaporodásával párhuzamosan a könyvtárak száma, mérete, jellege is változott. A korábbi viszonylag kevesebb és kisebb, jobbára enciklopédikus jellegű könyvgyűjtemények helyébe egyre inkább a könyvtárak tervszerűen felépített rendszere lép, melyben a munkamegosztás elveinek megfelelően, rendszerint igen sok, méreteiben, jellegében és rendeltetésében erősen különböző könyvgyűjtemény társul össze a társadalom sokféle, többnyire tömegméretekben jelentkező szükségleteinek szakszerű kielégítésére. Végül az írásművek, főként pedig a kiadványok és olvasók számának rohamos emelkedése, a művek nyilvántartásának és tartalmi feltárásának igénye hozta létre előbb a bibliográfia, később a recenzió és dokumentáció különféle formáit és koronként jellegzetes változatait is.

Szorosan kapcsolódik ehhez, és szükségképpen következik ezekből, hogy az írásos-nyomtatásos közlésmód az emberiség fejlődésében mindig a társadalmi haladás egyik hatékony támogató tényezőjének bizonyult. Bár maga a közlésmód – ugyanúgy, mint a nyelv is – a társadalom haladó és vissza-visszahúzó törekvéseinek, forradalmi és elnyomó erőinek egyaránt rendelkezésére áll, társadalmi hatása és súlya mégis erősen eltérő a haladás, ill. az elnyomás oldalán. A történelem nagy, ugrásszerű előrelépései idején – pl. a humanizmus, reneszánsz és reformáció, a felvilágosodás és a polgári demokratikus forradalmak, a marxizmus-leninizmus, valamint a nemzetközi munkásmozgalom és a szocialista forradalmak korában – az írás és olvasás, az írásmű, a kiadvány és a könyvtár szerepe és jelentősége kiszélesedik és megnövekszik, a maradi, hanyatló korszakokban pedig rendszerint egy helyben topog, vagy éppen visszaesik. A fejlődés előremutató korszakaiban fokozódik az írásbeliség tömeghatása. Megnöveli a társadalmi bázis kibővülése, új osztályok vagy rétegek bekapcsolódása, továbbá az írók és olvasók kapcsolatainak megerősödése. Az új korszak új mondanivalóit rendszerint a legkiválóbb tehetségek fogalmazzák meg, s a haladásért küzdő osztályok, ill. rétegek ezekben az írásokban többnyire a maguk törekvéseire ismernek. A maradiság, hanyatlás és elnyomás időszakában viszont a társadalmi bázis rendszerint összezsugorodik, az írók és olvasók kapcsolata meglazul, mert az elnyomó hatalom minden tőle telhető módon, pl. cenzúrával, megtorlásokkal akadályozza a korszerű, új mondanivaló terjedését. Ugyanakkor támogatja azokat a tollforgatókat, akik a valóság elködösítésével s az olvasók félrevezetésével próbálnak befolyásra szert tenni. Márpedig az ilyen próbálkozásoknak nem lehet tömegmozgósító hatásuk.

Ezt követően a *tartalom* és a *közlésmód* kölcsönös összefüggéseinek és egymásrahatásának a törvényszerűségeit kell – legalább futólag – szemügyre vennünk. A közlésmód segítségével kifejezett tudattartalom Marx szemléletes kifejezése szerint nagyobb részben nyelvi burkot öltött gondolat, kisebb részben pedig zenei s más, nem nyelvi formában kifejezett és érzékelhető tartalom. Mint a fejlődés tanulságai igazolják, a közlésre kerülő tudattartalom,

továbbá a közlés módja: a beszéd és az írás-olvasás kölcsönhatásban áll egymással. Egyfelől a tudattartalom – mint e kapcsolat elsődleges tényezője – a maga sajátos jellegének és következményeinek megfelelően alakítja ki a közlés legalkalmasabb formáit. Másfelől azonban sem az élőszavas, sem az írásbeli közlésmód nem pusztán passzív hordozója a benne kifejezett tartalomnak, hanem egyben alakítója is, a maga sajátos adottságainak és lehetőségeinek megfelelően formáló tényezője is. Éppen a közlésmód sajátos adottságai hozták létre a szóbeliség és az írásbeliség lényeges különbségeit: a kollektív emlékezet élőszavas és írásos formáit és fokozatait.

Ezért a tartalom és a megformálás, a közlendő és a közlésmód dialektikus kölcsönhatásának ismeretében az írásbeli közlésmód sajátos formáló hatása a tudattartalmak kialakításában az eddiginél jóval nagyobb figyelmet érdemel. Mindenekelőtt azért, mert az írásos közlésmód sajátos alakító hatásának elemzése feltárja az írásbeliség jellegzetes belső törvényszerűségeit. Megmutatja, hogy az írásbafoglalás általában és viszonylag nagyobb igényességre: elmélyültebb megismerésre és körültekintőbb alaposságra, fokozottabb rendszerességre, fegyelmezettebb és tömörebb, egyben önállóbb és választékosabb kifejezésre késztet, mint az élőszavas közlés. A tartalom írásbeli megfogalmazása minőségében rendszerint jelentős mértékben felülmúlja annak élőszavas kifejezését. Különféle minőségi értékek formájában ölt testet benne az a többletmunka, amelyre az élőszavas kifejezéssel szemben az írásbeli közlés magasabb igénye ad ösztönzést. Ez a magasabb igény és többletmunka az oka és magyarázata annak a törvényszerű jelenségnek, hogy a tartalom rendszerint magasabb minőségben jelenik meg írásban, mint élőszóban. A korábban már jelzett, nagyobb teljesítményekre alapot nyújtó előnyös adottságok mellett (megrögzítés, megőrzés, felhalmozás és szétsugárzás stb.) ez a magasabb minőség emelte az írásos-nyomtatásos közlésmódot a természetes közlésmódok legmagasabb formája: az élőszavas közlés fölé.

Más oldalról az, hogy az írásműben, ill. kiadványban a tartalom és közlésmód mindig sajátos, szerves egységben jelenik meg, világosan jelzi, hogy az írás és olvasás nem puszta közvetítő eszköz, hanem lényeges alkotó tényező, amely ezen az egységen belül a közlendő tartalomhoz viszonyítva másodlagos, sőt a nyelvi megformálást is figyelembe véve, valójában csak harmadlagos jellegű ugyan, mégis olyan nélkülözhetetlen összetevő elem, amely érvényesíti a maga jellegzetes adottságait. Egyéb sajátosságai mellett ez adja meg és világítja meg az írásos-nyomtatásos közlésmód társadalmi jelentőségét.

Végül a fejlődéstörténet tanulságai alapján szemügyre kell még vennünk azt is, milyen volt, milyen most, és előreláthatóan milyen lesz az írásos-nyomtatásos közlésmód *helyzete* és *szerepe a többi közlésmód között:* a természetes és technikai közlésmódok mindenkori együttesében.

Az írásos-nyomtatásos közlésmódnak a természetes közlésmódokhoz, főként ezek legfejlettebb fokához: a beszédhez, az élőszóhoz való viszonyát és nagyobb lehetőségeit már érintettük. Lényegében – legalábbis elvileg – hasonló a helyzete az énekhez, s általában a zenéhez és a tánchoz is. A kotta és a koreográfia egyezményes jelrendszere, mint az írás egyik különleges faja, ugyanúgy rögzíti, megőrzi, felhalmozza és hozzáférhetővé teszi azokat az emberi tudattartalmakat, amelyeket az ének, a zene, a tánc kifejez és érzékeltet. Az írás és a természetes közlésmódok többi válfaja, pl. a gesztus és a mimika között hasonló kapcsolat nem alakult ki. Az írás adottságai erre nem voltak alkalmasak.

Több tekintetben is új helyzetet teremtettek és új viszonyokat alakítottak azonban ki a legutóbbi évtizedekben kiformálódó új, *érzékletes* technikai közlésmódok: a képrögzítés és képközlés (fénykép és film, televízió), valamint a hangrögzítés és hangközlés (hanglemez, hangszalag és rádió), és ezek együttes megjelenésének egyes változatai (hangosfilm és televízió).

Az írás – a képírás kezdeti változatait leszámítva – minden formájában absztrakt jellegű közlésmód. Absztrakt jelrendszerével rögzíti azokat az emberi tudattartalmakat, amelyeket a beszéd, az ének (zene) és a tánc érzékelhetővé és felfoghatóvá tesz a többi ember számára. Az olvasás pedig ennek szükségképpen a fordítottja. Olyan folyamat, amelyben az írás absztrakt jelrendszerének feloldása, pontosabban az absztrakt jelzésekkel szimbolizált szavak (fogalmak), hangok, mozdulatok értelmezése, személyes konkrét tartalommal való megtöltése megy végbe. Az írás és olvasás tehát valóban a közlésmód két szorosan összekapcsolódó oldala. Mint az első nagy teljesítményekre képes technikai közlésmód, a maga magasabb lehetőségeivel hosszú évezredeken át kivételes helyzetben volt. Legfeljebb a különféle hangszerek és zeneszerszámok sorakoztak fel melléje, de ezek korlátai nagyjában megegyeznek a természetes közlésmódok említett korlátaival, pl. az énekével, a beszédével vagy a táncéval.

Ezt a kivételes helyzetet változtatta meg – mégpedig alapvetően – az újabb technikai közlésmódok megjelenése. Elsősorban azzal, hogy a kép- és hangrögzítés, a kép- és hangtávközlés formái minőségileg újat hoztak, mennyiségileg többet nyújtottak, az írását és olvasását is több vonatkozásban meghaladó lehetőségeket biztosítottak. Legfőbb előnyük és fölényük a vizuális és akusztikus érzékelés lehetőségeinek kibővítésében, továbbá a közlés nagy hatókörében és rendkívüli gyorsaságában van.

Döntő változás a közlésmódok társadalmi szerepében és jelentőségében, hogy az új, érzékletes technikai közlésmódok megjelenésével rendkívüli mértékben kibővültek és teljesebbé váltak a közlés lehetőségei. A természetes és technikai közlésmódok e fejlettebb rendszere – már mai formájában is, további tökéletesítésével pedig még inkább – biztosítja annak lehetőségeit, hogy az emberiség a maga kollektív tudatának tartalmát nagyobb mértékben és javuló minőségben gazdagítsa, a társadalom a maga egyre gyorsuló fejlődéséhez a szükséges lényeges, időszerű és közérdekű tudattartalmakat a természeti és társadalmi valóságról korszerűen kialakítsa, megrögzítse, megőrizze, felhalmozza, szétsugározza és átörökítse. A közlésmódok e sokrétű együttese módot ad arra, hogy az emberiség – már ma is tömegméretekben, belátható időn belül pedig a maga egészében – viszonylag könnyen és gyorsan hozzáférhessen mindazokhoz az értékekhez, amelyek a társadalom anyagi és szellemi fejlődéstörténetében jelentőseknek bizonyulnak, s amelyek a szocialista, majd a kommunista társadalom életének alkotóelemévé és alakító tényezőjévé válhatnak.

A szocialista humanizmus – amely mint a humanizmus legmagasabb foka, az emberiség lehető legnagyobb részének, majd egészének testi és szellemi, értelmi, érzelmi és akarati, erkölcsi és esztétikai értékeit minden eddigit meghaladó mértékben kívánja kifejleszthetővé és elérhetővé tenni – egyetemes megvalósításának egyik nélkülözhetetlen feltétele a kor színvonalán álló közlésmódok egymást kölcsönösen támogató együttese is. Az ember személyiségének értékes adottságai csak úgy fejleszthetők ki korszerű szinten, s a személyiség csak úgy gazdagíthatja magát, sajátos adottságainak megfelelően, az emberiség közös, hatalmas kincsestárából, ha ehhez a legfőbb alakító tényezők: a közösség, a munka és a gondolkodás mellett a közlésmódok bármelyikében kifejezett tartalmakat szükségletei szerint igénybe veheti, s még inkább, ha a különféle közlésmódok állandó, sokrétű ráhatásában él, és ha ebben, mint egy gyűjtőlencsében, a különböző közlésmódok sugárkévéje ösztönzően felerősíti egymást.

A közlésmódoknak ebben az új együttesében az írásos-nyomtatásos közlésmód helyzete, szerepe és jelentősége szükségképpen máris megváltozott, és előreláthatóan még tovább módosul. Anélkül, hogy az írásbeliség köre szűkült és társadalmi jelentősége csökkent volna – valójában éppen ellenkezőleg, az utolsó század során a korábbinak többszörösére bővült –, a technikai közlés új, akusztikus formái (rádió, televízió, hangosfilm, hanglemez, hangszalag stb.) megnövelték az élőszó, az ének és zene társadalmi kisugárzását és súlyát, a vizuális közlésmódok pedig (fénykép, film, televízió, képtávíró stb.) kitágították és megsokszorozták a

látható valóság érzékelésének a lehetőségét. Így az arányok a közlésmódok együttesében viszonylag rövid idő alatt lényegesen eltolódtak.

Mégsem jelenti ez azt, hogy az írásos-nyomtatásos közlésmód háttérbe szorult vagy szorul a jövőben. Az új, érzékletes közlésmódok tömeghatásának növekedése gyorsabb ütemű lehet ugyan, sőt egyes esetekben (film és rádió, televízió) rendkívüli vonzásra tehet szert. Ez azonban csak átmeneti jelenség. Minden esetben addig tart, amíg az új közlésmód be nem tölti a maga helyét a közlésmódok rendszerében, s ezek új egyensúlya ki nem alakul. Mind az eddigi tapasztalati tények, mind az elméleti meggondolások és következtetések arról tanúskodnak, hogy az írásos-nyomtatásos közlésmód a természetes és technikai közlésmódok új rendszerében is biztosan állja a versenyt. Ha a korábbi, évezredekig tartó kivételes helyzete meg is szűnik, minden előfeltétele megvan annak, hogy az írásbeliség a maga sajátos adottságai alapján a szocializmus, még inkább a kommunizmus magasabb társadalmi rendjében társadalmi funkcióit korszerűen továbbfejlessze, szerepét és jelentőségét a társadalom életének csaknem minden területén tovább fokozza, és minden eddigit meghaladó, magasabb szintet érjen el.

II. A KÖNYV ÉS KÖNYVTÁR A MAGYAR TÁRSADALOM FEJLŐDÉSÉBEN

1. Magyarországon is ugyanúgy, mint más országokban és népeknél, az írásos közlésmód kialakulását, ennek irányát és ütemét, tömeghatását a társadalomban alapvetően mindenkor két körülmény határozta meg. Az egyik az emberiség egyetemes fejlődésének helyileg érvényesülő kisugárzásai, ösztönző vagy gátló kihatásai. A másik a magyarországi népek, ezen belül a magyar társadalom mindenkori belső fejlődése: az egymást váltó társadalmi rendszerek hazai alakulása. Természetesen, e két tényező a társadalmi valóságban nemcsak szervesen összefügg, hanem elválaszthatatlanul össze is fonódik egymással. Éppen ezért a magyarországi, ezen belül a magyar írásbeliség legfontosabb fejlődési mozzanatainak megértése és legfőbb törvényszerűségeinek megismerése megalapozottan csak az egyetemes emberi haladás itt érvényesülő kihatásainak és az egyes, egymást követő társadalmi rendszerek sajátos hazai formáinak, valamint ezek kapcsolatainak legalább vázlatos felidézésével lehetséges.

Hazánk területe az ókorban évezredekig messze esett a fejlődés akkori központjaitól, az ázsiai, afrikai nagy folyammenti kultúráktól. Őslakossága és a betelepült népek (szkíták, illírek, kelták, dákok) a fejlődés élvonalától távol, viszonylag lassan haladtak előre. Az ókori kultúra legfejlettebb formái – velük az írás is – csak az utolsó évezredben, a görögökkel jutottak közelebb, és csak az ókor legutolsó századaiban, a rómaiakkal terjedtek ki a Kárpát-medence déli területeire: a két Pannóniára (i. e. 9 - i. sz. 433) és Dáciára (107-271). A középső és az északi rész azonban továbbra is különféle barbár népek (germánok, szarmaták, dákok stb.) szálláshelye maradt.

A középkor elején, a nagy népvándorlás megindulásától (375-400) és a nyugat-római birodalom bukásától (476) kezdve a Kárpát-medence a különböző népek, különböző társadalmi rendszerek és különféle kultúrák határterületévé, sőt küzdőterévé vált. A római rabszolgatartó társadalomnak s a barbár népek ősközösségi társadalmának ellentétét, a fejlett római-görög kultúra és a barbaricum alacsonyabb műveltségének szembenállását a magyar honfoglalásig és a magyar állam megalapításáig a népek, társadalmi rendszerek és kultúrák sokfélesége, bonyolult szembefeszülése, sőt sokrétű egymásratolódása váltja fel, s ezek így vagy úgy, befolyásolták a magyarországi és a magyar társadalom fejlődését is. Keletről a lovas nomád mongol-türk eredetű, ill. kultúrájú katona- és pásztornépek egész serege (hunok,

avarok, magyarok, később besenyők, kunok stb.) nyomult be ide, mint e népek legnyugatibb szálláshelyére. Északról és keletről különféle germán népek (vandálok, gepidák, gótok, longobárdok, később frankok, bajorok) hatoltak be a medencébe, de többségükben viszonylag rövid itt-tartózkodás után továbbvándoroltak. Az avarokkal és utánuk, több hullámban, különböző szláv népek (morvák, szlovének stb.) települtek be e területre és közvetlen szomszédságába. E szláv népek adták azt a közvetlen népi környezetet, amelyben a magyarság elhelyezkedett, és fejlett termelési módjukkal hozzájárultak az új társadalmi rendszer: a feudalizmus itteni kialakulásához.

Mindezeken túl, a római birodalom és kultúra hatása sem tűnt el a Kárpát-medence társadalmi fejlődéséből. Sőt, a felbomlása során kialakult szomszédos feudális keresztény államok befolyása az új viszonyok között a korábbihoz képest még fokozódott. A birodalom jobbára görög nyelvű és műveltségű keleti fele, amely a kettészakadás után bizánci császársággá alakult, Európa keleti, többnyire szlávok lakta országaiban, így a Kárpát-medencében, elsősorban annak déli és keleti részeiben évszázadokon át kisugárzója volt a görög-szláv keresztény kultúrának, tehát a görög és cirill írásrendszernek is. A birodalom latin nyelvű és kultúrájú nyugati felében a behatoló germán népek (frankok, gótok, burgundok stb.) hamarosan hatalmassá váló új államokat szerveztek, amelyek közül egyesek a Kárpát-medencében is, főként annak nyugati és északi részeiben, hathatós támogatói voltak a feudális társadalmi rend megszilárdításának, a latin keresztény kultúra és a latin írásrendszer terjesztésének. A kétféle kulturális befolyás szembenállása a római és görög egyház kettészakadása idején (1054) és az ezt követő századokban éleződött ki, amikor a küzdelemben magának a küzdőtér egyik részére települt magyarságnak is ismételten állást kellett foglalnia, és részt kellett vennie. A bizánci császárság hanyatlásával azonban a XII. század végétől háttérbe szorult a görög befolyás, és vele a görög írásrendszer használata is.

A honfoglaló és államalapító magyarság számára fő vonalaiban ez volt az a történelmi környezet és alaphelyzet, amelynek népességi, társadalmi és gazdasági, nyelvi és kulturális viszonyaiban a maga életlehetőségeit meg kellett találnia. A tájékozódás és a történelmileg-társadalmilag helyes megoldás felismerése és megvalósítása ebben a sokrétűen összetett és bonyolult helyzetben nem volt könnyű feladat. Annál is inkább, mert e területen a X. és XI. században egymás mellé és egymással szembe kerültek az idejétmúlt és felbomlóban levő ősközösségi rend végső formái, az akkor már ugyancsak túlhaladott rabszolgatartó rend maradványai és a feudalizmus kezdeti, korai alakjai, és szükségképpen kiéleződtek e különböző gazdasági-társadalmi alapokon kifejlődött, egymástól alapvetően eltérő kultúrák ellentétei is. A választ elé került magyarság a honfoglalástól az államalapításig, alig több, mint egy évszázad alatt szerezte meg azokat a tapasztalatokat, s hozta meg azokat a döntéseket, amelyek hazánk és népünk sorsát, társadalmi, gazdasági, politikai és kulturális továbbfejlődését a kor színvonalán kialakították. A magyar állam megalapítása (1000) és fokozatos kiépítése megnyitotta az utat az új feudális társadalmi rend és az ezen alapuló hűbéri latin-germán keresztény kultúra megerősödése előtt. Ettől kezdve csak idő kérdése a nomád társadalom teljes felbomlása, a rabszolgatartó rend maradványainak felszámolása és az új feudális társadalmi rend és kultúra hazai kibontakozása.

E történelmi jelentőségű állásfoglalások azonban nemcsak az akkori ellentmondások feloldását tették lehetővé, hanem egyben hosszú időre, lényegében egy évezredre: a feudalizmus és a kapitalizmus egész időszakára meghatározták az ország és a magyarság fejlődésének lehetőségeit**,** az itteni társadalmi, gazdasági, politikai és kulturális haladás alapadottságait is. Mindvégig döntő kihatásúnak bizonyult az a körülmény, hogy a magyarság az államalapításkor, a nyugati szláv népekkel együtt, az európai fejlődés nyugati ágába kapcsolódott be. Az egyetemes emberi haladás élvonala ebben az időszakban Nyugat-Európa egyes országaiban alakult ki (Itália, Német-római császárság, Spanyolország, Anglia, Franciaország stb.). Társadalmi-politikai haladásuk, anyagi és szellemi kultúrájuk eredményei közvetve

vagy közvetlenül, kisebb vagy nagyobb mértékben ösztönző befolyással voltak azokra az országokra és népekre, amelyek velük szorosabb közösségben éltek. A magyar társadalom gazdasági-politikai rendjének változásai éppen úgy jobbára e közös nyugat-európai fejlődés részeként jöttek létre, mint ahogy szellemi kultúránk értékei és eredményei is túlnyomóan a különféle nyugati szellemi, főként vallási és politikai mozgalmakban (pl. huszitizmus, reformáció és ellenreformáció, felvilágosodás és polgári demokratikus törekvések), ill. irodalmi, művészeti ízlésirányokban (pl. román, gót, reneszánsz, barokk, klasszikus, romantikus ízlés, a realista, naturalista és más polgári modernista irányok) érlelődtek ki. Természetesen, nem téveszthető szem elől, hogy ugyanakkor a magyarság a szomszéd, főként szláv népek szűkebb közösségében élt, ahonnan szintén jelentős hatások érték.

A nyugat-európai népekkel való együtthaladás egy évezrede során azonban nemcsak serkentő ösztönzések értek bennünket, hanem helyzetünk sajátos adottságaiból, elsősorban kétszeresen is peremterületen való elhelyezkedésünkből, jelentős hátrányok is adódtak.

A határterületi helyzet már magában véve rendszerint kisebb-nagyobb késedelmet idézett elő a fejlődés ütemében. A társadalom fejlődésének egyes soron következő szakaszai általában megkésve alakultak ki a Kárpátok medencéjében, amely a fejlődés központjaitól (Róma, Bizánc) már a korszak kezdetén is viszonylag távol esett. Később ez a távolság még fokozódott, mikor a nagy földrajzi felfedezések következményeként a fejlődés élvonalába az Atlanti-óceán partjain fekvő országok (Spanyolország, Németalföld, Anglia, Franciaország) kerültek, s a velük való gazdasági és kulturális kapcsolat és ezek kisugárzásai nem lehettek elég ösztönzőek.

Súlyosbította azonban a helyzetet, hogy hazánk és népünk, a szomszéd népek jelentős részével együtt, a keletről, ill. délkeletről nyugat felé és a nyugatról kelet felé törő hódító erők útjába esett. Az évezred első felében a tatárjárás kivételével mind a keleti, mind a nyugati hódító törekvéseket (német, bizánci, ill. besenyők, kunok támadásai) sikerült visszaverni. Az évezred második felében az ország a török harcok és hódítás (XV-XVII. sz.), ill. a Habsburg-német terjeszkedés (XVI-XIX. sz.) áldozatául esett, és évszázadokra hadszíntérré vált. A háborúk nemcsak visszavetették és felemésztették az anyagi és szellemi erők javarészét, hanem elpusztították a korábbi századok számos értékes eredményét is. Egyebek között így szóródott szét vagy pusztult el a Corvina és több más jelentős könyvtárunk. A törökök kiverése és a Rákóczi-szabadságharc (1703-1711) bukása után pedig a meggyengült országban másfél századon át a Habsburg-gyarmatosítás torzította el hazánk fejlődését, fékezte le és nyomta el a haladó hazai mozgalmakat, így a felvilágosodást, a magyar jakobinus mozgalmat, a reformkori törekvéseket, ill. az 1848-49-es polgári forradalmat és szabadságharcot.

Mindennek együttes következménye csak az lehetett, és az is volt, hogy az osztálytársadalom fejlődése minden területen visszamaradt, így az írásbeliség egyes formái is, a fejlődés akkori élvonalához képest, Magyarországon viszonylag később kezdődtek, általában tovább húzódtak, és rendszerint alacsonyabb szinten valósultak meg. Ez az időbeli eltolódás és szintkülönbség egy-egy időszakban csökkent, pl. a XIV-XV. században, máskor fokozódott, pl. a XVI-XVII. században. Kiküszöbölésére sem a feudalizmus, sem a kapitalizmus viszonyai között nem volt, és nem is lehetett lehetőség. Különösen azért nem, mert e társadalmi rendszerek lényege megköveteli az országok és népek közötti különbségek fenntartását. Csak így válik lehetővé, hogy a fejlettebbek az elmaradottabbakat, az erősebbek a gyengébbeket kizsákmányolhassák.

Ezt a hátrányos helyzetet változtatta meg, és ezt az egyre kilátástalanabbá váló távlatot váltotta fel *a szocialista világrendszerbe* való bekapcsolódás történelmi fordulata és az *osztály nélküli társadalom* hazai kiépítésének megnyíló lehetősége a második világháború után. Elvileg és gyakorlatilag nagy jelentőségű, hogy a szocializmus alapjainak lerakásához idejében hozzáláthattunk. A hazai munkás- és parasztmozgalmak fejlődésének eredménye-

képpen a Magyar Tanácsköztársaság mint az új szocialista társadalom első hazai alapozója, a Nagy Októberi Szocialista Forradalom után nem is egészen másfél éven belül már létrejött. Történelmileg felmérhetetlen kihatása van annak, hogy országunk és népünk a Szovjetunió után a népi demokratikus országokkal együtt a második lépcsőben bekapcsolódott a szocialista világrendszer építésébe. Annál is inkább, mert a szocialista világrendszer fokozatosan a beletartozó népek szoros közösségévé fejlődik. Mint a népek új közössége, lehetővé teszi, hogy az egyes népek és országok között viszonylag rövid időn belül kiegyenlítődjenek azok a gazdasági és kulturális különbségek, amelyek fejlődésük korábbi szakaszának örökségeként ma még közöttük megvannak.

A magyarságnak több évezredes fejlődéstörténetében ezúttal először nyílt lehetősége arra, hogy az egyetemes emberi haladás élvonalának közvetlen közelébe kerüljön, sőt abba maga is, viszonylag kedvező helyzetben, beletartozzék, társadalma életrendjét a kor színvonalán akadálytalanul kialakíthassa, s a benne levő képességeket a maga és az emberiség javára kifejlessze és kifejtse. Ehhez hasonló jelentőségű – de jóval alacsonyabb szinten lefolyt – történelmi fordulat a magyarság több ezeréves társadalmi fejlődésében csupán kettő található. Az egyik, az időszámításunk körüli évszázadokban következett be, amikor a magyarság, a finnugor együttélés végén, a gyűjtögető vadász, halász életmódról a lovas nomád pásztorkodásra tért át. A másik az államalapításkor, az ősközösségből a feudalizmusba való átlépés idején érkezett el. Ez a három alapvető változás egyben el is határolja a magyar társadalom fejlődéstörténetének fő korszakait: az ősközösség korszakát, továbbá az osztálytársadalom korszakát, ezen belül a feudalizmus és a kapitalizmus lezárult korát, végül az osztály nélküli társadalom előkészítésének és megvalósulásának korszakát: a szocializmus és a kommunizmus éppen most kibontakozó új korát. Társadalmunk fejlődéstörténetének e fő korszakai egyben szükségképpen alapját és keretét adják kultúránk, ezen belül írás- és olvasás-, könyv- és könyvtárkultúránk egy-egy fejlődési korszakának is.

2. A magyar írás- és olvasás-, könyv- és könyvtárkultúra formáit és fokozatait társadalmunk jelzett fejlődési rendszerei a maguk sajátos szükségletei szerint alakították ki. Minthogy pedig természetszerűen mások a nomád, a feudális, a kapitalista és a szocialista társadalom írás és olvasás, ill. írásmű, kiadvány és könyvtár iránti szükségletei, szükségképpen más és más az írással, olvasással, írásművel és kiadvánnyal, ill. a bibliográfiával, dokumentációval és a könyvtárral összefüggő társadalmi gyakorlat jelenségeinek és folyamatainak, eredményeinek (termékeinek) és intézményeinek a rendszere is. A magyar írásbeliségnek immár egy évezredet jóval meghaladó fejlődéstörténetét tehát helyesen csak e legfőbb összefüggések alapulvételével és marxista elemzésével lehet korszerű szinten megvilágítani, az alapvető társadalmi valóságnak megfelelően tagolni, rendszerezni és felvázolni.

Természetesen nincs itt lehetőség – de szükség sem – arra, hogy a hazai írásbeliség fejlődéstörténetét részleteiben bemutassuk. Annál kevésbé, mert a fejlődés egyes szakaszainak fontosabb mozzanatai és jellemző vonásai a dokumentumgyűjteményből, valamint az egyes fejezetek bevezetéséből és a jegyzetekből, legalább fő vonalaiban, egyébként is kirajzolódnak. Mindazonáltal – már csak az áttekinthetőség érdekében is – elkerülhetetlennek tűnik, hogy gondolatmenetünk legfontosabb általános tanulságait összegezzük, és a hazai írásbeliség fejlődésének legfőbb formáit, az egyes fejlődési szakaszok és átmenetek lényeges sajátosságait kiemeljük.

Az egyes fő társadalmi rendszereknek megfelelően, a magyar írásbeliség négy alapvető formában jelent meg, éspedig mint az ősközösség, a feudális, a kapitalista és a szocialista társadalom írás- és olvasás-, könyv- és könyvtárkultúrája. Minden olyan szemléletet és kísérletet, amely nem ebből a legalapvetőbb összefüggésből indul ki, eleve megalapozatlannak kell tekinteni, mert szem elől téveszti a legfőbb tényezőt: a társadalmi szükségletet, s

annak az adott közösség gazdasági, politikai, kulturális fejlődéséből fakadó módosulásait és kihatásait.

Az írás és olvasás a magyar társadalom életében az *ősközösség* utolsó szakaszában a rovásírással jelent meg. A rovásírást a honfoglaló magyarság a nyugat-ázsiai és dél-európai sztyeppei katona- és pásztornépektől, a türk kultúra örökségeként vette át. Ezt nemcsak az mutatja, hogy a betű és az ír szavunk türk eredetű, hanem az is, hogy Németh Gyula megállapítása szerint a mi rovásírásunk lényegében megegyezik a türk írással. Valószínűleg a Fekete-tenger környékén ismertük meg, ahol görög és glagolita betűkkel egészült ki. Társadalmi felhasználásáról közelebbi ismereteink nincsenek. Valószínűleg csak az írás egyik fő funkcióját töltötte be, csak a fontos tartalmak megrögzítésére, s feltehetően csak szűk körben, a pogány papság körében használták. Az államalapítás után a két társadalmi rendszer és két kultúra elkeseredett harcában, a latin nyelv- és írásrendszer meghonosodásával erősen visszaszorult, majd pedig egészen el is tűnt. Minden valószínűség szerint azért, mert eltűnt a társadalomból az a réteg, amely ismerője és használója volt.

A *feudalizmus* eleddig időben a leghosszabb korszaka a magyar írás- és olvasás-, könyv- és könyvtárkultúra fejlődésének. Bár a nyolc és fél század alatt a magyar társadalom s vele szoros összefüggésben az írás és olvasás, az írásmű és a könyvtár, majd a kiadványok fejlődése sok és jelentős változáson ment keresztül, mégis a korszak szakaszai összetartozó egységet alkotnak. Mindvégig legfőbb jellemzője, hogy az írás és olvasás, könyv és könyvtár társadalmi funkciója lényegében ugyanaz. Ha bizonyos módosulásokkal is, az írásbeliség úgyszólván minden formájában és teljes egészében elsősorban az uralkodó osztályokat: a papságot és nemességet szolgálja. Közvetlenül vagy közvetve főként az uralkodó osztályok tagjai élnek vele. Előnyeit a maguk kiváltságainak tekintik, és a társadalmi osztályok harcában ezeket is a maguk érdekében igyekeznek felhasználni. Az állami, egyházi és magánélet gyakorlatában az ügyintézés írásbeli formái (törvények, rendeletek, oklevelek, szerződések, végrendeletek és számadások) az uralkodó osztályok politikai hatalmát és gazdasági előnyeit támogatták. Sőt a tudomány és irodalom akkori írásbeli formái is elsősorban a hatalmon lévő egyháziak és világiak magasabb szellemi felkészültségét voltak hivatva biztosítani.

Az osztályerők fokozatos eltolódása azonban lépésről lépésre megváltoztatta a feudalizmus osztályviszonyait. A polgárok és jobbágyok, munkások és értelmiségiek számának és társadalmi súlyának növekedése, igényeinek egyre tömegesebb jelentkezése és lassú, de következetes érvényesülése döntően befolyásolta – egyebek között – az írásbeli közlés formáinak fejlődését. A korszak második felében, különösen pedig a feudalizmus felbomló szakaszában a dolgozó nép egyes rétegei is megtanulták az olvasást és írást. Egy részük személyében is bekapcsolódott az írásbeliségbe, és élvezte annak közvetlen előnyeit, tudatformáló hatását. Ugyanakkor a könyvkiadás, a könyvkereskedelem, a könyvtárak, különösen a reformáció, még inkább a felvilágosodás korától, egyre nagyobb mértékben kénytelenek számot vetni a nép legfejlettebb rétegeinek igényeivel.

A társadalom fokozatos átalakulása és az olvasótábor kiszélesedése az írásbeli közlésben nálunk is két alapvető folyamatot indít el. Az egyik a kéziratosság felváltása az írásbeli közlés magasabb fokával: a nyomdászat kézműipari formáival. A másik a közlés nyelvének megváltoztatása: a kevesek számára érthető latin helyébe hosszú küzdelem után a mindenki számára érthető anyanyelv kerül, s az írásbeliség latin formáit fokozatosan az írásbeliség magyar nyelven kialakult formái szorítják ki. A fejlődés mindkét tendenciája a tömegigények fokozatos érvényesülésével és az írásbeli közlés társadalmi hatókörének fokozatos kibővülésével függ össze.

A *kapitalista* társadalomban ezek az alapvető fejlődési tendenciák szükségszerűen tovább erősödtek. A polgárság és a polgárosuló rétegek vették át a vezetést. Még nálunk is, ahol pedig a polgári társadalom felemás módon, korlátozottan, és a feudalizmus maradványaival

összefonódva alakult ki, lényegében a polgári szükségletek és érdekek érvényesültek. A kiadványok tartalmukban már a felvilágosodástól kezdve javarészt a polgárság világnézetét tükrözik. A könyvkiadásban és könyvkereskedelemben is uralkodóvá válnak a kapitalista formák. A kiadvány elsősorban áru. Nem a mű tartalmi értékei a döntők, hanem az anyagi haszon, amit a kiadás hozhat. A nyomdászat vegyes jellegű: létrejönnek a nyomdai és papíripari nagyüzemek, kiadói és könyvkereskedelmi nagyvállalatok, de mindvégig megmaradnak mellettük a kisipari műhelyek. Így elégítik ki az egyre növekvő tömegigényeket is, a megszaporodó helyi, egyéni szükségleteket is.

A polgárság és a vele szövetséges rétegek mellett azonban számban is, műveltségben is egyre növekednek a munkásság és szegényparasztság tömegei. A dolgozó nép az élet minden területén, így a könyv- és könyvtárkultúrában szintén új utakra tér, a maga sajátos szükségleteit szolgáló új megoldásokat keres. A kapitalizmusban a könyv- és könyvtárkultúra is szükségképpen osztályjellegű volt, az egyes osztályok, sőt rétegek igényei szerint tagozódott. Úgy azonban, hogy az uralkodó tőkés osztályok a politikai és gazdasági hatalom birtokában itt is megőrzik vezető szerepüket és elnyomó befolyásukat.

Mint a társadalom életének minden más területén, a *szocializmus* a magyar könyv- és könyvtárkultúrában is gyökeres fordulatot hozott. Döntő változás, hogy a vezető szerepet a munkásság és a vele szövetséges dolgozó parasztság vette át. Ezzel társadalmi fejlődésünk mozgató erőivé a két nagy dolgozó osztály anyagi, politikai, szellemi szükségletei és célkitűzései váltak. Új szocialista könyv- és könyvtárkultúránk fokozatos kialakítását is természetszerűen a szocialista kulturális forradalom célkitűzései és menete szabja meg. Lényegében a munkásság és szegényparasztság mozgalmi tapasztalatainak alapulvételével olyan új, szocialista könyv- és könyvtárkultúra kialakítása a cél, amely a munkásság világnézetét, a marxizmus-leninizmust sugározza, tartalmazza mind a magyar, mind az egyetemes irodalom és tudomány időtálló írásműveit, és a szocializmus építésének előrehaladásával a magyar társadalom egészében általánossá válik. Itt a kiadvány és a könyvtár mindenekelőtt és felett a korszerű művelődés hordozója és szétsugárzója, a szocialista tudat egyik fontos formálója, amelyet társadalmunk minden tagja számára intézményesen hozzáférhetővé kell tenni. Az írás és olvasás, a könyv és könyvtár tehát nálunk is valóban csak most, a szocialista társadalomban töltheti majd be a maga sajátos szerepét, s válthatja ki legmagasabb fokon azokat a hatásokat, amelyekre az ember tudatának és személyiségének formálásában, valamint a társadalom életének támogatásában képes és hivatott.

Az itt érintett problémákról bővebb tájékoztatást általában a gyűjtemény végén levő bibliográfiában találunk. Külön is ki kell azonban emelnünk néhány olyan művet, amelyek egy-egy kérdés előzményeiről, főként pedig jelenlegi állásáról közvetlenül is további útbaigazítást nyújthatnak.

Az emberiség és az egyetemes kultúra fejlődésére és további távlataira egyebek között l.: ENGELS, FR.: A természet dialektikája. Bp. 1948. 117 l. – A FILOZÓFIA története. Bp. 1959-. 1-4. köt. – HISTOIRE générale des civilisations. Paris 1953-1956. 1-7. köt. – HISTORIA mundi. Ein Handbuch der Weltgeschichte in 10 Bänden. Bern 1952. – VSZEMIRNAJA isztorija v 10 tomah. Moszkva 1955-. Magyarul: Világtörténet. Bp. 1962-. –THE CAMBRIDGE Ancient History. 12+5 tom. Cambridge 1923-1939. – THE CAMBRIDGE Medieval History. 8 tom. Cambridge 1911-1936. – THE CAMBRIDGE Modern History. 13 tom. Cambridge 1902-1926. – THE NEW CAMBRIDGE Modern History. (1+7 tom.) Cambridge 1957. – VAN DER MEER, F.: Atlas of Western Civilization. Amsterdam-New York-Houston-London 1954. 242 l. – HISTOIRE générale des sciences. Paris 1957. 1-3. köt. – BERNAL, J. D.: Science in History. London 1954. XXIV, 967 l. – A KULTÚRA világa. Bp. 1960-1961. 1-5. köt. – A KOMMUNIZMUS építőinek kongresszusa. 1961. okt. 17-31. Bp. 1961. 502 l.

*Az írás- és olvasás-, könyv- és könyvtárkultúra egyetemes történet*ének köréből:

*Az írás, könyv és könyvtár történet*ére l. a nagy német összefoglalás új kiadását: HANDBUCH der Bibliothekswissenschaft. Begründet von Fritz MILKAU. HRSG. Georg LEYH... 2. verm. u. verb. Aufl. Wiesbaden 1952-1961. 1-3. köt.

*Az írás történet*ére l. főként: COHEN, M.: La grande invention de l'écriture et son évolution. Paris 1958. 1-3. köt. – JENSEN, H.: Die Schrift in Vergangenheit und Gegenwart. 2., neubearb. erw. Aufl. Berlin 1958. 582 l. – DIRINGER, D.: The Alphabet. A Key to the History of Making. 2. ed. New York 1951. 607 l.– DOBLHOFER, E.: Jelek és csodák. Letűnt írások és nyelvek megfejtése. Bp. 1962. 372 l.

*A könyv és könyvtárak történet*ére l. elsősorban: DAHL, SVEND: History of the Books. New York 1958. V. 7-279. l. – UA.: Histoire du livre. Paris 1960. – HESSEL, A.: A könyvtárak története. Bp. 1959. 216 l. – FEBVRE, L. – M ARTIN, H.: L'apparition du livre. Paris 1958. 558 l. – TEVAN ANDOR: A könyv évezredes útja. Bp. 1956. 360 l.

*A könyvkiadás és a könyvtárak mai világhelyzet*ére l. különösen: BARKER, K. E.: Le livre dans le monde. Paris 1957. 116 l. – STATISTICS on libraries. Paris 1959. – KRUPSZKÁJA, N. K.: Mit írt, mit mondott Lenin a könyvtárakról? Bp. 1953. 87 l. – VASZILCSENKO, V. E.: A szovjet könyvtárügy története. Bp. 1959. 320 l. – LEXIKON des Buchwesens. Hrsg. J. KIRCHNER. 1-4. köt. Stuttgart 1952-1956. – LIBRARY Science Abstracts. London 1950. – BIBLIOTEKOVEDENIE i Bibliografija. Moszkva 1955-.

*Az új technikai közlésmódok*ra l. egyebek között: L'INFORMATION à travers le monde. Presse, radio, film, télévision. Paris, UNESCO 1956. 284 l. – BALÁZS BÉLA: A film. Bp. 1961. 270 l. – NEMESKÜRTY ISTVÁN: A mozgóképtől a filmművészetig. A magyar filmesztétika története (1907-1930). Bp. 1961. 416 l. – URBÁN JÁNOS: A hangrögzítés. Bp. 1957. 92 l. – SADOUL, GEORGES: A filmművészet története. Bp. 1959. 610 l.

*A magyar társadalom történet*re: FERENCZY ENDRE: A magyar föld népeinek története a honfoglalásig. Bp. 1958. 192 l. – LÁSZLÓ GYULA: Őstörténetünk legkorábbi szakaszai I. Bp. 1961. 202 l. – MOLNÁR ERIK: A magyar társadalom története az őskortól az Árpádkorig. Bp. 1949. (2. kiad.) 344 l. – UA.: A magyar társadalom története az Árpádkortól Mohácsig. Bp. 1949. 370 l. – MAGYARORSZÁG története az őskortól 1526-ig. Írta: ELEKES LAJOS–LEDERER EMMA–SZÉKELY GYÖRGY. Bp. 1961. 458 l. – MAGYARORSZÁG története a kései feudalizmus korában. 1526-1790. Bp. 1962. Írta: SINKOVICS ISTVÁN–WITTMANN TIBOR. – MAGYARORSZÁG története. 1790-1849. A feudalizmusról a kapitalizmusra való átmenet korszaka. Szerk.: MÉREI GYULA–SPIRA GYÖRGY. Bp. 1961. 645 l.

*A legújabb korszak megvilágítása célj*ából: HORVÁTH ZOLTÁN: Magyar századforduló. Bp. 1961. 648 l. – NEMES DEZSŐ: A népi Magyarország fejlődése. 1945-1960. Bp. 1961. 19 l. – MAGYARORSZÁG művelődési viszonyai 1945-1958. Bp. 1960. 342 l. – A MAGYAR Szocialista Munkáspárt VII. kongresszusának jegyzőkönyve. Bp. 1959. nov. 30. - dec. 5. Bp. 1960. 586 l. – A MAGYAR Szocialista Munkáspárt VIII. kongresszusa. Bp. 1962. 174 l.

*A magyarországi és magyar írás- és olvasás-, könyv- és könyvtárkultúra történet*re, főként:

Az írás történetére: NÉMETH GYULA: A magyar rovásírás. Bp. 1934. 32 l. – KNIEZSA ISTVÁN: A magyar helyesírás története. Bp. 1952. – BENKŐ LORÁND: A magyar irodalmi írásbeliség a felvilágosodás korának első szakaszában. Bp. 1960. 548 l.

A könyv és könyvtárak történetére: GULYÁS PÁL: A könyv sorsa Magyarországon. 1-3. rész. Bp. 1961-1962. – FITZ JÓZSEF: A magyar nyomdászat, könyvkiadás és könyvkereskedelem története I. Bp. 1959. 258 l. – UA.: A magyar könyv története 1711-ig. Bp. 1959. 204 l. – DEZSÉNYI BÉLA–NEMES GYÖRGY: A magyar sajtó 250 éve I. Bp. 1954. 287 l. – SZABÓ ERVIN magyar nyelven megjelent könyvtártudományi, művelődéspolitikai cikkeinek, tanul-

mányainak gyűjteménye. 1900-1918. Bp. 1959. 748 l. – KŐHALMI BÉLA: A Magyar Tanácsköztársaság könyvtárügye. Bp. 1959. 259 l. – SZILÁGYI JÁNOS: A magyar munkáskönyvtárak a két világháború között 1920-1944. Bp. 1961. 116 l. – KISS ISTVÁN: Népkönyvtáraink a két világháború között. Népművelési Értesítő, 1961. 1. sz. – KOVÁCS MÁTÉ: A magyar könyv- és könyvtárkultúra a szocializmus kezdeti szakaszában. Magyar Könyvszemle, 1960. 3, 4. sz. és 1961. 1. sz. Külön is: Az Országos Könyvtárügyi Tanács Kiadványai. 11. sz. 95 l. – A KÖNYVTÁRTUDOMÁNYI kutatás kérdései. A Könyvtártudományi és Módszertani Központ Ankétja. Bp. 1960. jún. 13-14. Magyar Könyvszemle, 1961. Különszám (Az OSZK Könyvtártudományi és Módszertani Központ külön kiadványaként is.) 136 l.

A KÖNYV ÉS KÖNYVTÁR A FEUDÁLIS TÁRSADALOMBAN

I. A KÉZIRATOSSÁG SZÁZADAI

Sajtó alá rendezte és a bevezetést írta:
MEZEY LÁSZLÓ

A könyv és könyvtár a kéziratosság korában

Amikor a magyarság mai hazájában megtelepedett, írása ugyan volt – a még századokig használt rovásírás –, de könyvei nem voltak. Valamelyes írásbeliség, bizonyos primitív igazgatási szükségletek kielégítéseként, már a nomád állam és a törzsi társadalom igényei között is megvolt. Az egyéni és társadalmi élmény megfogalmazásának és továbbadásának módja azonban ekkor még a szóbeliség. Könyvre nincs szükségük. A magyar feudalizmus fokozatos kialakítása az államalapítás évtizedeiben, a hatalmas társadalmi átalakítással együtt, a művelődési formákban is nagy változásokat hozott. A szóbeliség fokozatosan háttérbe szorul: jelentkezik az írásbeliség. A feudális társadalom e korbeli általános felfogásának megfelelően, előbb fogadják be Magyarországon is a könyv, mint az oklevél írásbeliségét, magától értetődő használatát. A könyvírás már I. István idejében kezdetét veszi. Az okleveles írásbeliség pedig csak III. Béla intézkedései nyomán erősödik meg.

A könyv tehát úgy jelenik meg Magyarország történetében, mint az európai új népek életében általában: az egyháziak dolgaként. István király két törvénye (Decretuma) közül a másodiknak mindjárt az első szakaszában („de regali dote ad ecclesiam") a királyi akaratra kialakuló egyházi szervezet alaprétegének, a falusi egyházaknak a felszereléséről olvashatunk, melyet a király vállal magára: tíz faluként épüljön egy egyház, és ezt két telekkel és két szolgáló emberrel adományozzák meg, továbbá lóval és igáslóval, hat ökörrel és két tehénnel és harminc aprómarhával. Ezeket a falvak adják. A király a papi öltözeteket és az oltárra való terítőket biztosítja, papokról azonban és a *könyvekről* a püspökök gondoskodnak.[1] Az István által elkezdett állam- és egyházszervezés csak a század utolsó negyedére, I. László uralkodása idején (1077-1095) kezdett befejezéséhez közeledni. Ekkorra alakul ki az István-kori tíz püspökségnek meg „fejüknek és mesterüknek", az esztergomi érsekségnek a még félnomád lakosság életviszonyaihoz alkalmazkodó parókiális hálózata, és maga a püspökség központi igazgatása, intézményeivel: a káptalannal és iskolájával. Ezek mellett a székesegyházakat meg a falusi templomokat könyvekkel ellátó másolóműhely is megszületik: a scriptorium.

Ez a korai, XI. századi egyházi könyvkultúra, a magyar állam első évszázadának viharos körülményei következtében, meg az egyházi műveltség akkori állása szerint is, csak igen kezdetleges lehetett. Arányait talán legjobban az Árpád-kor kisméretű templomai érzékeltetik: azok az 50-60 embert befogadó kis egyházacskák, melyeknek egyikét-másikát néhol az országban még ma is láthatjuk. Maguk a püspöki székhelyek sem mutatták a nagy nyugati egyházi fővárosok már akkor kialakuló tekintélyes, az egyházi feudalizmus társadalmi jelentőségét méltóképpen reprezentáló méreteit. Amikor 1092-ben László király a zágrábi püspökséget megalapítja, minden jel szerint az történt az új székesegyház felszerelésénél, ami a kis falusi templomokénál. A fundáció egyéb dolgairól a király gondoskodott, könyvekről a püspök, illetőleg itt a püspökök. A zágrábi érseki könyvtárban még ma is őriznek három kódexet a zágrábi Szent István székesegyház első idejéből. Az egyik Esztergomból, a másik Győrből került a Drávántúlra, a harmadik pedig a Dunántúlról, a hahóti apátúrság monosto-

[1] MARCZALI HENRIK: A magyar történet kútfőinek kézikönyve. Bp. 1901. 77. l. – I. László első decretuma (1092) is így rendelkezik: „libros episcopus provideat". Uo. 88. l.

rából.[2] Egyéb, ma már meg nem lévő egyházi könyvek meg bizonyára – a megmaradt háromnak példája szerint – más püspöki vagy apátsági könyvkészletből származtak. Így járultak hozzá egy újabb alapítás szükségleteihez az ország székesegyházai. Pedig könyvekkel maguk sem lehettek valami bőségesen ellátva. Bizonyítja ezt, hogy a XI. század végi három zágrábi kódex közül a leglényegesebb, a papi ténykedéseknél legnélkülözhetetlenebb, a mise legfontosabb imádságait tartalmazó Sacramentarium nem püspöki, hanem apáti egyházból került ki.

Különben a könyv XI. századi történetével való ismerkedéshez a monostori alapítólevelek vagy a birtokjogot megszilárdító írás jelentőségét lassan megismertető összeírások segítenek el bennünket. Ezek közül a legrégibb volna, ha hiteles volna, a pécsváradi alapítólevél.[3] Amióta Szentpétery az oklevél hamis voltát kétségtelenné tette,[4] nincs okunk e fontos könyvtörténeti adatnak kritikai értékelésével – oklevéltani szempontból – sokat vesződni. Egy formailag hamis oklevél azonban még mutathat fel tartalmilag elfogadható részleteket, különösen olyanokat, melyek jogokat nem érintenek. Ilyen a pécsváradi oklevélben a könyvekre vonatkozó rész. Ez a száraz felsorolás talán a monostoregyház ingóságainak valami korai összeírásából került be a koholt oklevélbe, és annak – éppen igénytelenségénél fogva – még leginkább elfogadható részlete. Valóban, a pécsváradi könyvjegyzék nem is tartalmaz többet, mint amennyi egy középkori kolostor alapításához, a szerzetes-közösség liturgikus életének *elindításához* nélkülözhetetlenül szükséges. Ugyanezt kell mondani a bakonybéli összeírásnak a pécsváradinál valamivel gazdagabb anyagáról is.[5] Hogy azonban a könyvlista az alapítólevelekben még nem szerepelhetett, azt az egyetlen hiteles monostor-alapító levél, a tihanyi alapítólevél is bizonyítja.[6] Ebben könyvekről nincs szó. De nincs szó könyvekről a XII. század vége felé erősen interpolált, átdolgozott állapotban megmaradt pannonhalmi alapítólevélben sem.[7] Részletesen ismertetik azonban Pannonhalma könyvállományát az I. László-kori birtokösszeírás adatai.[8] Közel egy század leforgása alatt viszonylag tekintélyesre növekedett a Szent Márton monostor könyveinek száma. Pedig szerző és mű a felsoroltaknál több volt ismeretes a könyvesládát, az „armáriumot" használók előtt. Hiszen a kor szokása szerint a nagyon vázlatos katalógusba, helyesebben lajstromba, csak az első megemlített szerző szerint kerültek be a kódexek. Ha Pannonhalma kezdeti, alapításakori könyvkészletét Pécsváradéval egynek vesszük, vagy legalábbis hasonlónak, a László-kori összeírás mennyisége (83 kódex) egyúttal a gyarapodás mértékéről is fogalmat ad. Nem volt ez rohamos, de a monostor életének szűkre szabott lehetőségei szerint mégis jelentős.

---

[2] L. ezekre vonatkozólag KNIEWALD KÁROLY cikkeit a Magyar Könyvszemle 1941. évfolyamában.

[3] Teljes szövege: KOLLER J.: Historia episcopatus Quinqueecclesiarum III. Posonii 1784. p. 270.; újabban: SZENTPÉTERY I.: Szent István király pécsváradi és pécsi alapítólevele (Értekezések a történettudományok köréből XXIV. 10. sz.). Bp. 1918. 22. l. – A szemelvényekbe az *egész* oklevél, hamis volta miatt, a hiteles pannonhalmi összeírás után került.

[4] SZENTPÉTERY: i. h. 11. és kk. 11., továbbá: Uő: Az Árpád-házi királyok okleveleinek kritikai jegyzéke I. Budapest 1923. 6. sz.

[5] WENZEL: Árpád-kori új Okmánytár VI. 35.; A pannonhalmi Szent Benedek-rend története VIII. Bp. 1911. 224. l. Kritikájáról uo. 227. l. és SZENTPÉTERY: Kritikai jegyzék. 9. sz.; VÁCZY PÉTER: A bakonybéli összeírás kora és hitelessége. Levéltári Közlemények, 1930. 315-327. l.

[6] Pannonhalmi Rendtörténet X. Bp. 1910. 487. l. Fakszimile: uo. 16. l. – Két misszálé, egy nocturnale és két graduále egykorú említése az oklevél hátlapján.

[7] Pannonhalmi Rendtörténet I. Bp. 1902. 589. l. Kritikája: SZENTPÉTERY: Kritikai jegyzék. 2. sz.

[8] I. m. 590. l. Fakszimile: uo. 75. l. Újabb részletező vizsgálata: CSAPODI CSABA: A legrégibb magyar könyvtár belső rendje. Magyar Könyvszemle, 1957. 14-23. l. – Összehasonlításul l. még Klosterneuburgnak az alapítás után néhány évtizeddel összeállított első kódex-katalógusát, mely terjedelmét tekintve Pécsvárad-Bakonybél és Pannonhalma között áll: Mittelalterliche Bibliothekskathaloge Österreichs I. Niederösterreich. Wien 1916. S. 92. (Magyarul is: MEZEY L.: Forrásszemelvények a kéziratosság korának könyvtörténetéhez. Egyetemi szöveggyűjtemény. Bp. 1957. 155. l.) Későbbi magyarországi analógia (XIV. sz. eleje) a szepességi lechnici karthauzi kolostor alapításához az anyakolostor Menedékkő (Lapis Refugii) által adott könyvek jegyzéke: WAGNER C.: Analecta Scepusii Sacri et Profani III. Posonii et Cassoviae 1778. pp. 173-174.

A gyér számú közvetlen könyvtörténeti adaton kívül figyelembe vehetjük azokat az utalásokat is, amelyeket a XI. században Magyarországon keletkezett művek tartalmaznak. A szerzők által felhasznált források, amennyiben az idézetek nem emlékezetből előhozható közhelyek, már a magyar XI. század olvasottságának, könyvismeretének bővebb felméréséhez is segítséget nyújthatnak. Ilyenek – a liturgikus könyvek standard-jellegű, tehát egyedileg nem értékelhető forrásanyagán kívül – maguk a törvénykönyvek[9], az István király intelmei címen ismert ún. „királytükör"[10], azaz a kormányzás elveit tartalmazó könyvecske. A század végén keletkezett István-legendák[11] már sokkal kevésbé, mert citátumaik jó része csak biblikus. Ilyen vonatkozásban szólaltathatók meg XI. századi történetírásunknak későbbi krónikaszerkesztésekbe bedolgozott maradványai.[12] Legtöbbet mondanak azonban e tekintetben Gellért marosvári püspöknek a bakonybéli remetei elvonultságban („in eremo") „diktált", azaz fogalmazott nagyarányú fejtegetései, „Deliberációi" a kemencébe vetett három zsidó ifjú éneke felett.[13]

Mindezek figyelembevételével sem fog a kialakuló kép lényegesen különbözni attól, amit egyik fentebbi megállapításunkkal már előre sejtettünk. Ez a magyarországi egyházi könyvkultúra – és más ekkor még nem volt – valóban eléggé kezdetleges lehetett. Akár a székesegyházak tényekben alig megismerhető, akár a monostorok valamivel ismertebb könyvanyagát, akár a Magyarországon keletkezett irodalom megmaradt emlékeihez felhasznált könyveket vesszük számításba: nem volt az jelentős, és nemigen állott még a kor egyébként sem magas színvonalán. Hiszen Bonipert, az első pécsi püspök a középkori művelődés igazán elemi ismereteit tartalmazó „Priscianust", a latin nyelvtantanulás széltében használatos kézikönyvét is Fulbert chartres-i püspöktől kéri el.[14] Vagy mintapéldány nem volt elég az országban, vagy a másolók voltak Pécsett annyira elfoglalva a liturgikus könyvek legszükségesebbjeinek másolásával, hogy egy máshonnan kölcsönkért kódex leírására idejük nem jutott. Hosszabb időre pedig a Priscianust birtokló másik egyház e fontos könyvet nem nélkülözhette. Bármelyik feltevés feleljen meg a valóságnak, egy bizonyos: a XI. században kevés és csupán a legszűkebben értelmezett egyházi művelődést szolgáló könyve volt Magyarországnak.

Az Árpád-kor következő szakaszában, az élénkebbé váló művelődési összképben változatosabb alakot ölt a könyv története is. A XII. századból ugyan viszonylag nem sok könyv maradt ránk, de ezek már a könyv szerepének kiszélesedésére mutatnak. A század folyamán határozott formában jelennek meg a XI. század végén még alakuló káptalanok, éspedig nem csupán a püspöki székhelyeken, hanem egyebütt is (Fehérvár, Óbuda, Pozsony, Arad, Szepes, Vasvár stb.). A káptalani iskoláztatás bizonyára szervezettebb lesz[15] – bár közvetlen adatok erről nem szólnak –, és így a püspöki egyház könyvtára is gyarapodik a középkori iskolázás általában használt könyveivel meg a klasszikusok legnépszerűbbjeinek a műveivel.[16] Nem lehettek ezek a könyvtárak gazdagok, és még mindig elmaradhattak a frank vagy a rajnai német könyvesházak állománya

---

[9] ZÁVODSZKY L.: A Szent István, Szent László és Kálmán korabeli törvények forrásai. Bp. 1904.

[10] MARCZALI: i. m. 62-66. l.

[11] SZENTPÉTERY E.: Scriptores Rerum Hungaricarum II. Bp. 1938.

[12] GERICS J.: A XI. századi Gesta-szerkesztés és krónikáink. Bp. 1960. (A források problémáinak legújabb összefoglalása.)

[13] BATTHYANI I.: S. Gerardi episcopi Chanadiensis scripta et acta. Albae Carolinae 1790. pp. 1-298.; A XI. századi kódexeket leírta KARÁCSONYI JÁNOS: Szent Gellért püspök müncheni kódexe. Magyar Könyvszemle, 1894. 10-13. l.

[14] MIGNE: Patrologia Latina. 141. col. 210.; GOMBOS F.: Catalogus Fontium Historiae Hungaricae (II.). Bp. 1937. p. 926. – Magyarul: MAKKAI L. –MEZEY L.: Árpád-kori és Anjou-kori levelek. Nemzeti Könyvtár, Bp. 1960. 109. l.

[15] BÉKEFI R.: A káptalani iskolák története Magyarországon. Bp. 1911.

[16] HASKINS, CH. H.: The Renaissance of the Twelfth Century. Cambridge (U. S. A.) 1927. pp. 77-85.; BOLGAR, R. R.: The Classical Heritage and its Beneficiaries. Cambridge 1954. p. 423, p. 430.; DE GHELLINCK, J.: L'essor de la littérature latine au XIIe s. Louvain 1954. pp. 267-276. és 292-312.; Az általános európai helyzetről tájékoztatnak, idézett helyeiken éppen a könyvtárak vonatkozásaiban. A pannonhalmi katalógushoz és az ország művelődésének különben ismert általános képéhez viszonyítva, reálisan alkalmazható megállapítások.

mögött. De jelentéktelenek sem voltak. Lukács esztergomi érsek a párizsi iskolákban töltötte klerikus éveit[17], és nyilván könyveket is hozott magával; olyanokat főként, amelyek a székesegyház könyvei között nem szerepeltek. Mindenesetre a XII. századi Magyarországon többet kellett olvasni, mint az előző században, és változatosabb olvasmányaik is voltak. A század végén megjelenik az első ránk maradt magyarországi, nem egyházi írói alkotás, a P kezdőbetűs és „mesternek" mondott szerző műve a „Magyarok cselekedeteiről", a honfoglalást elbeszélő Gesta.[18] Művéhez ugyan a szóhagyományt használta inkább, „a hegedősök csacska beszédeit", de irodalmi ambícióit a korábbi Gesta olvasása és a párizsi iskolában megismert Dares, a középkori lovagregénybe átköltött trójai háborús história keltette fel.[19] Magyarországi könyv írójánál ekkor tűnnek fel a *világi irodalmi törekvések* mint ötletet adó, kompozíciót és stílust formáló erők.

A káptalani scriptoriumok változatlanul saját szükségletre másolták a könyveket. De a könyvmásoló scriptorok gyakran írtak pergamenlapokra adományozásról, eladásról, vagyoncseréről szóló kis feljegyzéseket, „notitiákat". Ezeknek írása nem különbözik a kódexek írásától, de nem különbözik attól az első hiteles oklevelünk, a XI. századból való tihanyi alapítólevélé sem. *A kódexmásolók voltak a társadalom írásszükségletének kielégítői is.* A világiak igényeit kielégítette e párszoros feljegyzés. A könyv iránti szükséglet ekkor még mindig az egyháziak, helyesebben a klerikusok rétegére szorítkozik. Azért „helyesebben", mert az, hogy a klerikus nem mindig egyházi, hanem néha tanult (litteratus) világi személy is lehet, olykor a kortársak előtt sem volt világos.[20] Bizonyos, hogy Magyarországon megjelent az első *nem egyházi* írástudó még a XII. század első negyedében: Fulco „vendég", aki Álmos herceghez klerikus-szerű szolgálat teljesítése céljából csatlakozott („Studio servitutis clericalis adhesissem").[21] Maga azonban nem volt egyházi ember. A magyarországi *világi feudalizmus*, úgy látszik, ekkor *találkozik* először – a királyi oklevéladástól eltekintve – *az írással*. És ezt a találkozást a kódexeket másoló scriptorok közvetítették.

E században gazdagabbá vált a kolostori könyvkultúra is. A királyi és hercegi alapítások mellett (Meszes, Váradhegyfok, Pilis stb.) a még közösen birtokló nemzetségek alapítják egyre-másra a főként temetkezési helyül szolgáló monostoregyházaikat, és ezek mellett a rendszerint kisméretű apátsági vagy prépostsági kolostorokat.[22] E nemzetségi monostorok legtöbbször megmaradnak az alapító és „kegyúri" nemzetség tulajdonában, a fenntartásukra lekötött minden ingó és ingatlan jószágukkal és felszerelésükkel együtt.[23] Ez vonatkozik természetesen könyveikre is. Hogy a monostortulajdonos család a felszereléssel, és így a könyvekkel is rendelkezhetett, éppen a XII. század legszebb megmaradt magyarországi könyvének, a csatári bibliának esete mutatja.[24] A megszorult „kegyurak" Farkas vasvári zsidónál elzálogosították a kétkötetes, díszesen illusztrált bibliakódexet. A bibliáért a monostor kártérítést kért. A kártérítés inkább azért járt a monostornak, mert a könyvet nélkülözni volt kénytelen, nem használhatta. Ha általában nem is volt jelentős egy-egy nemzetségi monostor könyvállománya, országos méretekben – mert a nemzetségi alapítások száma a század végén közel száz – mégsem lebecsülendő könyvbeli gyarapodása ez az országnak. És vele együtt járt szélesebb világi rétegeknek – az alapító nemzetségtagoknak – a könyvkultúrával való, bár csak felületes kapcsolata is.

---

[17] GÁBRIEL A.: Magyar diákok és tanárok a középkori Párizsban. Bp. 1938. (Kny. az Egyetemes Philológiai Közlöny 1938. évi 4-9. füzetéből.) 4-5.

[18] JAKUBOVICH E. – PAIS D. kiadása: SZENTPÉTERY: Scriptores I. Bp. 1937. pp. 15-117.; Fakszimile kiadás: FEJÉRPATAKY L.: Bp. 1892.

[19] GHELLINCK: i. m. 300-302.; GYŐRY JÁNOS: Gesta regum, gesta nobilium. Bp. 1947. 38-42. l.

[20] PHILLIPPUS DE HARVENG (1183): „...improprii sermonis usus ita praevaluit, ut qui operam dat litteris, quod clerici est, clericus nominetur, quamquam non esse clericum nequaquam dubitetur..." De continentia clericorum. c. 110. Patrologia Latina. 208. col. 816.

[21] Árpád-kori új Okmánytár I. 58. Pannonhalmi Rendtörténet I. 589. l.

[22] KARÁCSONYI J.: A magyar nemzetségek a XIV. sz. közepéig I-III. Bp. 1900-1901.

[23] STUTZ, U.: Die Eigenkirche. Berlin 1895. – Nálunk még a késő középkori vagyonleltárakban is szerepelnek a birtokon levő kegyúri egyházak könyvei.

[24] L. alább, 92-94. l.

A XII. században jelennek meg az új szerzetesrendek: a premontreiek, ciszterciek és a lovagrendiek (johanniták és templomosok). A két első rend szabályzata meghatározta az alapításhoz szükséges könyvek számát is. Ezek ugyan nagyobbrészt csak liturgikus könyvek, de számuk nem jelentéktelen: 12-13.[25] Előállításuk az anyamonostor – ahonnét az új alapítás történt – megfelelő másoló tevékenységét tételezi fel, s ez bizonyára nem csupán liturgikus könyvekre terjedt ki. A XII. század nagy szellemi fellendülése e jobbára francia eredetű első szerzetesekkel elhozta hazánkba a párizsi kultúra könyveinek egynéhányát is. A francia koragót írásgyakorlat tiszta formáinak ismerete és utánzása, ami a franciaországi anyamonostorok mintapéldányairól történt másoltatás eredménye, a könyv iránti ízlésbeli követelmények emelkedésével járt. Az új rendek megjelenése azonban a *világiaknak az íráshoz és a könyvhöz való tudatos közelítését is jelentette.* A világiak iskoláztatása, különösen a vezető rétegé, a premontreiek kulturális tevékenységének e korban már szerves része.[26] A lovagrendek pedig az ispotályos és templomos lovagok sorába felveszik a hazai nemzetségek tagjait is, akik valamiféle literatúrára kellett hogy szert tegyenek. A társadalom Magyarországon is kezdi igényelni az írás társadalmi, vagyoni viszonyokat rendező erejét, és erre a szükségletre felel III. Béla az írásbeli ügyintézés elrendelésével, a kancellária szervezésével. A nagy reform első okleveleiben azonban, meg a kancelláriához lassanként közvetítő társként szegődő káptalani és konventi oklevéladásban (hiteleshely) még ekkor, a XII. század végén, nagyobbára könyvírást használnak.[27]

A XII. századból reánk maradt könyvek inkább a monostori könyvműveltség emlékei. Ilyenek a korai gót minuszkulával írt István király dekrétuma, a magyar szentek heiligenkreuzi legendái, a Halotti beszédet őrző Pray-kódex. Világi papok kezemunkája a XII. század első feléből, az ország és a szomszédos országok legrégibb teljes énekeskönyve, a másfél évtizede ismeretes gráci antifónás könyv. Ide kell sorolnunk az igen szép írású, korábban tévesen egy századdal előbbre datált Szelepcsényi-evangéliumos könyvet is. (Jelenleg a nyitrai püspöki könyvtárban.)[28]

Az imént tettünk említést Párizst járó magyar diákokról. Az Árpádok utolsó évszázadában, a XIII. században ez a kapcsolat nem szűnt meg. Az egykori párizsi scholarisok könyveket is hoztak magukkal. Egy „párizsi betűvel" írt egyetemi tankönyv a XIV. század legelején már a sárospataki domonkosok kolostorában van.[29] A kódexet azonban még az előző század végén hozta egy prédikátor szerzetbéli tanuló barát Magyarországra. Bizonyára sok más könyv is eljutott „Franciából" (mint akkor mondották) hozzánk. A nagy egyetemi könyvkultúra azonban, minden jel szerint, mégis Itáliából, a „tudós" Bolognából éreztette hatását a hazai könyvesházak és -ládák állományára. Ez is bizonysága a középkori magyar klérus inkább jogi, mint teológiai érdeklődésének. Vannak adatok arra, hogy magyarok könyveket másoltattak és vettek bolognai könyvárusoktól, „stationariusoktól".[30] De László prépost könyvhagyatékából azt is pontosan megmondhatjuk, milyen jellegű volt a könyvállomány, amit a legrégibb egyetem diákjai magukkal hoztak. Mindkét jog, azaz a római és kánonjog, ahogy ekkoriban mondották: a „lex" és a „decretum" művei voltak meg elsősorban László prépost

[25] „Quos libros non licet habere diversos." SÉJALON, H.: Nomasticon Cisterciense. Solesmes 1892. p. 212.; LEFÈVRE, PL.: La Liturgie de Prémontré. Louvain 1957. pp. 5-6.; Az intézkedés magyarországi eredményéről ugyanitt: hogy a váradi premontreiek a XIII. sz. elején Prémontrében másoltattak mintakódexeket.

[26] RICHÉ, P.: L'instruction des Laïcs au XIIe s. (Kny. XXIVe Congrès de l'Association Bourguignonne des Sociétés Savantes.) Dijon 1954. pp. 212-217.

[27] FEJÉRPATAKY L.: A királyi kancellária az Árpádok korában. Bp. 1885. 10-11. l.; Uő: III. Béla király oklevelei. Bp. 1900. 29., fakszimile uo. 13.; SZENTPÉTERY I.: Magyar Oklevéltan. Bp. 1930. 73-74.; HAJNAL I.: L'enseignement de l'écriture aux Universités médiévales. Bp. 1959.^{2} – Spécimens: 36, 39, 40, 41.

[28] RADÓ P.: Hazánk legrégibb liturgikus könyve, a Szelepcsényi-kódex. Bp. 1939.; A Gráci-kódex kritikai és hasonmás kiadása: megjelenés előtt. (FALVY Z. – MEZEY L.: Der Grazer Codex. Antiph. Albense.)

[29] Budapesti Egyetemi Könyvtár: Cod. lat. 37.

[30] Cartulario dello Studio di Bologna III. 111. – Magyarul: MEZEY: Forrásszemelvények. 95. l. – Itt említjük meg, hogy az adatban szereplő „Magyarországi Miklós úr Esztergomból" (1269. X. 30.) azonos lehet Kun László későbbi hányatott sorsú alkancellárjával: FEJÉRPATAKY: Kancellária. 127. l.

könyvei között, többnyire bolognai jogtudósok, „glosszátorok" magyarázatai.[31] Akad egy-két prédikációs könyv is, hiszen a hagyakozó pap volt, és megvannak a XIII. század misztikus áramlatait tápláló pseudoaugustinusi, a tévesen Szt. Ágostonnak tulajdonított művek is: a Soliloquia és társai.[32] Nagyjából ezt a képet mutatja Muthmer szepesi prépostnak, IV. László egyik nevelőjének könyvtára is.[33] A könyvek most kezdenek megfogható módon mint személyes és egyéni szellemi táplálék, tudományos érdeklődés, hivatás gyakorlásához szükséges tanácsadók és a kor mozgalmaival való kapcsolat bizonyítékai szerepelni. Ezek az egyéni könyvgyűjtemények már az egyetemeken formálódó új értelmiségnek, az egyházi és világi pálya közt ingadozó klerikus rétegnek[34] a könyvhöz való viszonyát mutatják. Nem a káptalan vagy konvent közösségi érdeklődése, közös könyvhasználata, hanem az egyetemen nyert és egy életpályára felkészítő képzettség és a külön szellemi érdeklődés szükségletei határozzák meg a könyvekkel való foglalkozás irányát és részben a mértékét is.

Sokasodnak a hazai *könyvolvasókra* vonatkozó közvetett utalások is. A század történeti munkája Kézai Simon Gestája.[35] Ha Kun László „hűséges klerikusa" valóban a veszprémi egyházmegyéhez tartozó Fejér megyei Kézáról származott, érthető, hogy mint veszprémi klerikus a magyarok származásáról kedvezőtlenül nyilatkozó Viterbói Godefreddel vitázik a Gestában. Godefred Pantheonja megvolt még a XV. század elején is a káptalani könyvtárban.[36] Gyors szellemi tájékozódásra, a hazai könyvanyag korszerű gyarapítására vallanak a csaknem kortárs Aquinói Tamás műveiből vett idézetek.[37] Nem a művelt klerikus réteg olvasmányairól, de az átlagos, jámbor olvasók elé kerülő könyvekről tájékoztat Árpádházi Margit legendaváltozatainak sora, szenttéavatási jegyzőkönyve a század végéről. A Példák Könyve, Szűz Mária csodatételeiről szóló könyv, különböző szentek legendái, a Passió: „Urunk kénja" szerepeltek Margit kedvenc olvasmányai között. Az utóbbi és egy Szent István-legenda már „vulgáris", azaz *magyar nyelven* került a királylány elé. Aminthogy legendáját is a következő század elején már magyarra fordítja a nyulakszigeti apáca.[38]

A magas egyetemi könyvkultúra tanúbizonyságai és a népi nyelvű első kódexeink egyszerre jelentkeznek. A kettő között az összekötő kapcsot a László prépost által Marcellus fia Marcellusnak, Margit gyóntatójának hagyott augustinusi könyvecskék alkotják, melyeket még Lombardiából, a Soliloquia keletkezési helyéről hozott magával. Ezeket a műveket azonban már a laikus vallásos mozgalmak igényei alkották meg.[39] És ugyanezek a mozgalmak kívánták meg az anyanyelvű könyvek megjelenését is.[40] A XIII. századi hazai könyvtörténet legnagyobb eredménye a magyar nyelvű könyv első jelentkezése Magyarországon.

A XIII. század magyarországi könyveiből alig egynéhány maradt ránk. Voltaképpen még kevesebb, mint az előző évszázadból. Elsőnek az Anonymus-kéziratot kell említeni. Nem túl díszes kódex ez. Írása aránylag egyszerű, csak kezdőbetűje, az iniciális díszes, és sok a

---

[31] Vö. HASKINS: i. m. pp. 193-223.

[32] A magában ugyan hiteles, Augustinustól származó Soliloquia a középkori szöveghagyományozásban későbbi, XII. sz. végén keletkezett nem hiteles, „pseudoaugustinus" művekkel együtt (Sermones ad eremitas, Ad viros religiosos stb.) szerepel: Dictionnaire de Théologie Catholique I. coll. 568-569.; A Liber soliloquiorum animae ad Deum lombardiai keletkezéséről és Közép-Európába vezető útjáról: BURDACH, K.: Von Mittelalter zur Reformation VI/1. Berlin 1930. 3-5.

[33] Monumenta Ecclesiae Strigoniensis II. Strigonii 1882. p. 27.

[34] HAJNAL I.: L'enseignement de l'écriture ... 1959. pp. 189-204.

[35] Domanovszky S. kiadása: SZENTPÉTERY: Scriptores I. pp. 131-194.

[36] Uo. p. 142. – Viterbói Godefred műve a veszprémi könyvtárban: l. alább, 87 l. – Kézai Gestájának bevezetésében utasítja el a Godefrednek tulajdonított állításokat.

[37] VÁCZY P.: A népfelség elvének egy magyar hirdetője a XIII. században: Kézai Simon mester. Károlyi Árpád Emlékkönyv. Bp. 1933. 546-563. l.

[38] MEZEY L.: Irodalmi anyanyelvűségünk kezdetei az Árpád-kor végén. Bp. 1955. 91-95. l.

[39] L. a 32. jegyzetet.

[40] MEZEY: Irodalmi anyanyelvűségünk ... 16-17. l.

szimbolikus mondanivalója.[41] E korból való még a németújvári misekönyv is. Hogy kevés kódex maradt fenn a XIII. századból, bizonyára azért van, mert a könyv már egyre szélesebb és mozgékony érdeklődésű réteg tulajdona. A sűrűbb és állandó könyvhasználat magával hozza a könyv gyorsabb elhasználódását. A XIII. században Magyarországra került vagy itt másolt kódexek nagy részét hamarosan és ismételten újra kellett másolni. A *szöveg* vált igen fontossá. Ez meg a kiállítás egyszerűbbé válását vonta maga után. A díszes miniálás, legalábbis a reánk jutott emlékeinkben, szinte teljesen hiányzik. Tollrajzok díszítenek egy a XIII. században a budai domonkosok birtokában levő X. századi psaltériumot, zsoltáros könyvet. A XII. századi gráci antifónás könyvbe is ilyen rajzok kerültek.

A *könyvdíszítés* emlékeinkben tükröződő *egyszerűsödése* azonban nem jelent kevesebbet, mint hogy a könyv most már Magyarországon is kilépett a káptalani és kolostori könyvesházakból. Sokak nyelvén írva sokakhoz eljutott.

A magyar feudalizmus fejlődése során a nemzetségi szerkezet szétesése a korai Anjou-korban a nemzetségi monostorok nagy részének pusztulását idézte elő.[42] Így a kolostori könyvkultúra, amely már az előző század végére a második vonalba szorult, most még inkább veszített jelentőségéből, hatásából. A nagyobb királyi kolostoroknak pápai és királyi hatalmi szóval, egyszerű javadalomként történő eladományozása a harácsoló javadalmasok kezére jutott régi nagy monostorok állandó hanyatlására vezetett.[43] A kolostori könyvállomány is kárát látta ennek. Elég csak arra utalni, hogy Bakonybélnek a XI. századi összeírás szerint nem jelentéktelen kódexállományából a XVI. század elején vizsgálatot tartó apátok csak egyet vagy kettőt találtak meg.[44] A falvakban és mezővárosokban emelkedő nemzetségi monostorok nagyobb részének elnéptelenedésével párhuzamosan növekszik a kolduló rendek városi házainak és a pálosok kis remetekolostorainak jelentősége.[45] E kolostorok azonban – a könyv dolgaiban – a régi rendek könyvkultúrájának hajdani fokát sohasem érték el. Változott a könyv és a társadalom viszonya is. Az egyre szélesebbé és világiasabbá váló értelmiségi réteg, az előző századbeli kezdeteknél már kibontakozó elvi alapokon tovább haladva, most a könyvkultúra további sorsát is a maga kezébe tudja venni, az egyházi intézmények korábbi vezető szerepének mellőzésével.

A kéziratosság két utolsó századában a könyv hazai sorsának alakulását ezek a tények határozzák meg. *A könyv egyre több ember személyes szükséglete lesz*, a könyvben pedig most már végleg a reá bízott gondolat, a szöveg válik fontosabbá. *Sok könyv kell, egyre több.* Az újonnan alapított külföldi egyetemekről, a magyarországi kísérletek (Pécs, Óbuda) után, a Bécs és Krakkó iskoláiról hazatérő „borostyánosok" (baccalaureusok) és mesterek (magisterek) könyveket hoznak, vesznek és másolnak, maguk és mások hasznára. Az írástudó réteg – a korábbihoz képest – rendkívüli módon megnövekszik.[46] Számukkal együtt nő igényük a könyv iránt mennyiség tekintetében is. Az egyre több könyv előállítása a könyv külső formáinak egyszerűsödésével járt. Az igények kielégítését meg a papír használatba vétele követte, ami nálunk a könyvmásolás tekintetében a XIV. század végétől mutatható ki. Okleveleknél még előbb,[47] tehát lehetséges, hogy papírkódexek már korábban is voltak nálunk. *A könyv-*

[41] Fakszimile kiadása: l. 18. j.; A kezdőbetű szimbolikája és szövegtörténeti jelentősége: KARSAI G.: Az Anonymus-kézirat díszítése, Magyar Könyvszemle, 1960. 25-48. l.

[42] KARÁCSONYI: A magyar nemzetségek... ismételten; A nemzetségi szerkezet bomlásáról: LÉDERER E.: A magyar feudális társadalom története. Bp. 1959. 124-128. l.

[43] Pannonhalmi Rendtörténet III. Bp. 1905. 162-166. l.

[44] CSÁNKI D.: Magyarországi bencések egy bibliográfiai értékű inventáriuma. Magyar Könyvszemle, 1881. 289. l.

[45] HARSÁNYI A.: A magyarországi domonkos-rend a reformáció előtt. Bp. 1940. 28-37. l.; MÁJUSZ E.: A pálosrend a középkor végén. Egyháztörténet 3 (1947). 1-53. l.

[46] Az egyetemet végzettek és az ún. egyházi középréteg szerepéről újabban: MÁLYUSZ E.: Magyarország és a konstanzi zsinat. Bp. 1958. 43-58. l.

[47] SZŐNYI L.: Tizennegyedik századbeli papiros-okleveleink vízjegyei. Magyar Könyvszemle, 1907. 1-2. l. Az első emléke a papiros jelentkezésének 1310-, ill. 1318-ból való. (Gentilis bíboros egy levele és az egri káptalan egy oklevele.)

másolók írása pedig, a nehezebben és lassabban írható „textuális" helyett, a folyóírás, a kurzív lesz.[48] Amíg tehát a könyv történetének magyarországi kezdetekor, mint láttuk, könyvbetűt, textuálist használtak oklevélírásra, most a folyóírás, az oklevélírásban megfegyelmezett és az iskolai diktálási gyakorlatokon praktikus technikával begyakorolt kurzív írás lesz a kézírásos könyvet használó utolsó századok írása.[49]

A díszes kiállítású könyv mindinkább luxus, még akkor is, ha ez csak az egykor természetesen gondos kalligráfiájú könyvírásra vonatkozik. Még jobban áll ez a könyv díszítésére. Az Anjou-kor ránk maradt igen kevés számú könyves emléke közül két liturgikus kódexet kell említeni, gondosabb díszítése miatt. Az egyik Miskolci László egri misekönyve, melynek egész oldalas, szép kánon-képe van (Krisztus a kereszten). A másik a jászói premontreiek ún. Collectaneuma, mely viszont kissé provinciális, de eredeti, a miniálás jó átlagát mutató iniciálisai miatt érdemel említést. A kor két nagy kódexe azonban Nekchei Dömötör esztergomi prímásérsek, bíboros bibliája (New York, Pierpont Morgan Library) és a mindenekfelett álló Bécsi Képes Krónika[50]. A Nekchei-biblia a kor udvari könyvkultúrájának egyik igen értékes terméke. Még inkább elmondható ez Meggyesi Miklós miniátor hatalmas alkotásáról, a Képes Krónikáról. Az „Ország Krónikájá"-t, mint ezt a XIV. században készült, korábbi gesta- és krónikaszövegeket egybeszerkesztő krónikát nevezték – páratlan gonddal írlak le, és nagy művészettel „világosították", azaz illuminálták. Korban előtte jár, szépségben pedig felette áll a XIV. század másik nagy királykrónikájának, a Saint Denis-i krónikának (Bécs, Nationalbibliothek).

Az udvari könyvkultúra most említett termékei mellett meglehetős számmal vannak e korból más pergamenkódexeink is. Főleg korális könyvek, ágostonrendi és ferences kolostorokból.[51] Nem különösen érdekesek, sem tartalmuk, sem kiállításuk miatt.

Némi joggal tételezzük fel, hogy az 1878-ban Konstantinápolyból Magyarországra visszajuttatott kódexek között található Dante-kódex egykor a budai királyi könyvtár könyvei közé tartozott. Egyike a legrégibb miniált Dante-kéziratoknak. Itáliából került Budára.[52] Az egyetemi könyvírási gyakorlat és kódexírás egyetlen hazai emléke a rövid életű pécsi egyetemen elmondott beszédek[53] gyűjteménye. (Jelenleg a müncheni Staatsbibliothekban.) A kisiskolások könyvekkel való foglalkozásáról pedig Kállósemjéni Domokos deák levele szól, aki 1350 táján nénjétől, Semjéni Klára asszonytól pénzt kér „Bonetus" egyik művének megszerzésére. (Egy Boethius-kommentár lehetett az.)[54]

Az anyanyelvű könyv a század elejétől már rendes tartozéka lehetett sok könyvesládának. A Nyelvemléktár anyagának még mindig hiányzó szövegtörténeti vizsgálata az 1500 utáni másolatok keletkezéséről és sorsáról egykor talán többet fog elárulni.

Egészben véve tehát nem sok, amit éppen a XIV. század magyarországi könyvkultúrájáról mondhatunk. De azért mégis eléggé hűen mutatja ez az igen fogyatékos emlékanyag – formailag és tartalmilag egyaránt –, hogy az ország könyvkultúrája a kor európai színvonala mögött nem sokkal maradhatott el.

---

[48] Az írástechnika változásáról: MEZEY L.: Codices latini medii aevi... Bibl. Univ. Budapestin. Bp. 1961. p. 247-250.

[49] Uo. Ahol a magyarországi és akkori nyugat-európai írásgyakorlat viszonyáról is szó van.

[50] Szöveg: SZENTPÉTERY: Scriptores I. pp. 219-505. Fakszimile: TOLDY F. – SZABÓ K.: Marci Chronica de gestis Hungarorum. Pest 1867.; KARDOS T. – GERÉB L.: A Bécsi Képes Krónika. Bp. 1960.; A teljes miniatúraanyag: Ungarns Bilderchronik. Bp. 1961.

[51] BERKOVITS I.: Kolostori kódexfestészetünk a XIV. században. Magyar Könyvszemle, 1943. 347-358. l.

[52] Budapesti Egyetemi Könyvtár: Cod. ital. 1. – BERKOVITS I.: A budapesti Egyetemi Könyvtár Dante-kódexe. Bp. 1931.

[53] BÉKEFI R.: A pécsi egyetem. Bp. 1909. 97, 112. l.; KARDOS T.: A magyarországi humanizmus kora. Bp. 1954. 71-76. l.

[54] MAKKAI – MEZEY: i. m. 248-249, 362-363. l.

A Nekchei-biblia és a Képes Krónika tündöklése ellenére is eléggé elszürkülő a XIV. század könyvkultúrájának képe. Nem volt ez másként a XV. század első felében sem. Az egyházi könyvtárak többnyire – mint a veszprémi káptalani katalógus mutatja – csak az előző két-három évszázad termését reprezentáló könyvállománnyal rendelkeztek. A kolostori könyvmásolás még inkább háttérbe szorul. Mint jellemző példát említhetjük, hogy az egykori lechnici karthauzi kolostor ma is meglévő, mintegy negyven kódexét csak kisebbik részében másolták a kolostorban.[55] Nagyobb részüket a közeli Krakkó egyetemének magiszterei és diákjai adományozták a „néma barátoknak". Az egyszerű kiállítás, a gyors egyetemi jegyzetíráshoz (reportatum) szokott kezek folyóírása jellemzi ezeket a kódexeket. Díszesebb kiállítású a megmaradtak között egy sincs. (Lehet, hogy az elveszettek között volt.) De a megmaradtak külsejükkel és tartalmukkal egyaránt bizonyítják, hogy a könyvek igazi termőhelye már nem a kolostori scriptorium, a bizonyos érzelmességgel emlegetett könyvmásoló barát kicsiny cellája, hanem egyre inkább *a világi írástudó pulpitusa.*

Erre nemcsak a lechnici kódexek adományozásának körülményeiből következtethetünk, hanem egy bártfai vagy eperjesi bérmásoló munkájának elszámolásából, az adósságai körüli levelezésből is.[56] Az ilyen, másolói szaktudását áruba bocsátó másoló, scriptor neve „cathedraticus", vagy éppen „cathedralis", németül „Stuhlschreiber" volt. Az ünnepélyes elnevezés onnét származik, hogy ez a scriptor kényelmes, támlás karosszéken ült a másolóasztal és pult előtt. Az egész ünnepélyes bútor hasonlított a középkori iskolamesterek stallum-szerű, lépcsős „tanszékéhez". A bártfai scriptor bizonyára nem egyedül állt mestersége gyakorlásában. Hogy róla és tevékenységéről említést tehetünk, maga is annak bizonyítéka, hogy a könyvmásolás már valóban kikerült Magyarországon is a kolostorok lakóinak egyik évszázadok óta megszokott tevékenységi köréből. A városi környezet pedig, amelyben elénk jut, határozottan figyelmeztet arra, hogy a városiasodás – ami nálunk ekkor kezd komolyabb formában megmutatkozni – s a polgárság fokozottabb érdeklődése a könyv iránt a könyvtermelés módjaira is kihatott.[57] A világiak könyvmásoló tevékenysége azonban nálunk, úgy látszik, mégsem öltött olyan méreteket, hogy annak manufaktúraszerű szervezése szükségesnek látszott volna – ha a Corvinára vonatkozó, alább említendő, de bizonytalan adattól eltekintünk.

Tudjuk, hogy a nyugati, különösen a németalföldi városokban meg Nyugat- és Észak-Németországban a könyvmásoló tevékenység, főként a polgárság növekvő felvevőképessége miatt, egész közösségek megélhetését biztosította, úgy, mint régebben a birtokadományozás. Így éltek könyvek másolásából az ún. „Közös élet testvérei" vagy „Fraterherrek". De rajtuk kívül is nagy scriptoriumok dolgoztak ugyancsak ilyen egzisztenciális céllal,[58] és nem úgy, mint egyik-másik nyelvemlékünk szerzetes másolója, aki munkájáért csak „egy Ave Mariát kért". Nálunk ilyen nagy, szervezett, a világi társadalom érdeklődéséhez igazodó, de még kolostori közösségekben folyó másoló tevékenységről talán csak a pálosok történetében találunk nyomot. Gyöngyösi

[55] MEZEY L.: Codices latini... p. 7-11.; CSONTOSI J.: Adalék a szepességi XV. századi könyvtárakhoz. Magyar Könyvszemle, 1880. 329-363. l.; DEDEK CRESCENS L.: A karthauziak Magyarországon. Bp. 1889. 101-105. l.

[56] L. alább, 96-100. l.

[57] A királyi városok kiváltságos plébániái a városok felügyelete, a későbbi értelemben „kegyurasága" alá tartoztak. E többnyire gazdag javadalmak tartozékai voltak a könyvek is, melyeket részben még ma is az eredeti állag szerint tanulmányozhatunk pl. Körmöcbányán [Kremnica], Bártfán [Bardejov], részben pedig részletes katalógusokból, az eredeti vagy új őrzési hely szerint ismerhetünk meg (Nagyszeben [Sibiu], szepességi városok). Tehát e városi plébániai könyvtárak a polgárság könyvkultúrájának is emlékei. Hogy a polgárok és az alsópapság könyvgyűjteményei tartalmilag nem sokban különböztek, l. MEZEY L.: Forrásszemelvények... 583-585. Körmöcbánya: Schematismus Historicus Dioecaesis Neosoliensis a. 1876. Neosolii 1876. Ipolyi Arnold leírásában a körmöci könyvek: 300-306. l. Ismertetése: Magyar Könyvszemle, 1876. 229-231. l. Bártfa: ÁBEL J.: A bártfai Szent Egyed templom könyvtárának ismertetése. Bp. 1881.; Nagyszeben: IVÁNYI B.: A nagyszebeni plébániai könyvtár könyvei. Századok, 1938.; A szepesi városokról: CSONTOSI i. cikke (55. j.).

[58] LIEFTINCK, G. I.: Pour une nomenclature de l'écriture livresque de la période dite gothique – Nomenclature des écritures livresques, Colloques internationaux du Centre Nat. de Recherche Scient. Paris 1954. pp. 15-34.; MEZEY L.: Codices latini... p. 247-250.

Gergely, a „remeteszerzet" XVI. század első felében élt krónikása beszél egy budaszentlőrinci szerzetesről, megjegyezvén róla, hogy „informator scriptorum", azaz a másolók oktatója volt. Ugyancsak megemlít egy másik pálost is, aki igen szorgalmas másoló volt, s ha munkájában megpihent, a lúdtollat bozontos szemöldökébe tűzte...[59] Hogy maga a pálosok szentlőrinci főkolostora valóban nagy, és a Mohács utáni napokban elpusztult könyvtárral rendelkezett, egy alább közölt adat bizonyítja. Mindezekből máris joggal következtethetünk a pálosok valamiféle központi másolóműhelyére. Ezek a scriptorok a maguk hasznára dolgoztak. Mályusz Elemér ismertet egy adatot, mely szerint egy vidéki pálos kolostor vikáriusa a rend fejétől az antifónás könyvek másolására alkalmas scriptort kér. Megvan már ugyanis minden a munkához, pergamen és tinta is, csak a másolásban járatos fráter hiányzik.[60] Ez nem bizonyítja a pálosok általános írástudatlanságát, hanem csak azt, hogy az ilyen nagyméretű énekeskönyvek szövegének és dallamának másolásához különleges, ma azt mondhatnánk „iparművészeti", kalligrafikus készség kell. Ezzel meg nem minden remeteszerzetes rendelkezett. De elfogadtak bérmunkát akkor is, ha ez évekre a kolostoron kívülre szólította őket. Így tartózkodott egy pálos évekig mint másoló Ernuszt Zsigmond pécsi püspök udvarában.[61]

A kolostori könyvmásolás legnevezetesebb tevékenységi területe a magyar középkor végén a magyar nyelvű kódexek másolgatása volt. A szövegek legtöbbjének az ismételt leírás után ránk maradt legutolsó megjelenési formájában már világosan megkülönböztethető bizonyos *másoló-műhelyek* munkája. Ilyenek voltak a nyulakszigeti, óbudai, valamint a szeged-somlóvásárhelyi apácakolostorok másolószobái. Ezek természetesen saját használatra dolgoztak. De a pálosok kódexei (Peer-, Gyöngyösi-, Czech- és a Festetics-kódex) világi megrendelők számára készültek. Kiállításuk igénytelen, írásuk pedig többnyire a kor litteratus-deák folyóírását követi, fegyelmezettebb „posita" vagy „formata" kivitelben. E viszonylag nagyszámú magyar kódex méltóképpen zárja le az anyanyelvű kéziratos könyvnek a XIII. században elkezdett útját.

Az „egyházbíró fejedelmek", azaz a püspökök mégsem ezekre a szerzetes másolókra bízták a XV. században már tudatos humanista érdeklődéssel és ízléssel kialakított könyvtáruk gyarapítását. Alább szó lesz Vitéz János és Hando György, valamint Csezmicei János pécsi püspök, azaz Janus Pannonius itáliai könyvvásárlásairól és könyvmásoltatásáról.[62] Ugyanezt kell mondani a Mátyás-kor más hivatalnok főpapjairól, mint Kálmáncsehi Domonkos fehérvári prépostról, majd váradi püspökről,[63] valamint nagylucsei Dóczi Orbán egri püspökről. Gyönyörűen másolt és díszített könyveikben megmutatkozó ízlésük már nemcsak a másoló szerzetesek szögletes gót betűkhöz és sablonos piros-kék iniciális díszekhez szokott kezét igényelte. A humanista írás kerek és jól olvasható betűi, a hatalmas illusztráció-komponálás csak biztos tudású, itáliai iskolázású *másoló és díszítő művész* munkájával jöhettek létre a megrendelő által kívánt fokon. A szép könyv iránti igény, a *bibliofília* Magyarországon egyre szélesebb körben jelentkezett.[64] Hogy a kolostori könyvmásolás milyen fokon tudott csak vele lépési tartani, Magyar Benignának, Kinizsi Pál özvegyének „hórás-könyve" (imakönyve), az ún. Festetics-kódex érzékelteti – szerényebb technikájú vidékiességében.

A humanista könyvkultúra megnövekedett igényei mintha azt mutatnák, hogy a könyv még csak mint műtárgy, a hatalmas összegeket fölemésztő s a megrendelő finomabb ízlésű műpártolását megörökítő alkotás keltett érdeklődést. A kéziratosság maga – már az első nyomtatott könyvek korában vagyunk – pedig csak mint arisztokratikus, exkluzív kedvtelés jön még számba a könyvtermelés humanista ízlésű formálásában. „Jo: Ar: legi transcurrendo", „mansit inemendatus propter inemendatum exemplar" – „futva átolvastam", „kijavítatlan maradt, a nem javított minta-

[59] KISBÁN E.: A magyar pálos rend története I. Bp. 1938. 15-23. l.

[60] MÁLYUSZ E.: A pálosrend... 29. l.

[61] ZSÁK J. A.: Szegedi Gergely, egy ismeretlen scriptor és miniator. Magyar Könyvszemle, 1907. 145-148. l.

[62] L., alább, 101-108. l.

[63] KNIEWALD K.: Kálmáncsehi Domonkos zágrábi misekönyve. Magyar Könyvszemle, 1943. 1-15. l.

[64] HOFFMANN E.: Régi magyar bibliofilek. Bp. 1929.

példány miatt", és aki ezt egy humanista kódexbe – a szöveget bírálva – bejegyezte:[65] Johannes Archiepiscopus (János érsek), Vitéz János esztergomi érsek, a Hunyadi-fiúk nevelője, Hunyadi János „pennája" volt.[66] Tehát nemcsak szép, de jó, *megbízható szövegű könyvek* is kellettek. A humanizmus nem csupán esztéta, hanem tudós érdeklődéssel is fordult a könyv felé. A szöveg gondos és szép átörökítése a pontosság, a megbízhatóság követelményeinek tiszteletbentartásával is járt.

A magyarországi humanista könyvkultúra leghatalmasabb emléke, a Corvina a könyvvel való foglalkozás ilyen elvei szerint jött létre. Mátyás könyvtárának, a magyar művelődés egyik legnagyobb alkotásának magának is szinte könyvtárnyi irodalma van.[67] Elhelyezéséről, berendezéséről is sokan és sokszor írtak már.[68] A kortársak – még a humanista stílus dagályosságai mögött is felfedezhetően – őszinte csodálattal beszéltek róla. S ha méreteit, kincseinek számát az utókor kegyeletes bámulata szinte legendásra növelte is, bizonyos, hogy a humanizmus egyik legnagyobb európai könyvgyűjteménye volt. A királyi palota keleti, dunai frontján helyezték el, az antik példák szerint két, latin és görög (meg keleti) nyelvű teremben. A tékákat aranyhímzéses bársonytakarók és függönyök védték a por ellen. Középen volt a kerevet, melyen a király, megint csak klasszikus példák utánzásával, fekve – „in accubitu" – olvasott. A könyvek gondozását jó humanisták – pl. (Galeotto – végezték. Reájuk volt bízva *a gyarapítás programjának kidolgozása* is. A másoltatást a nagy itáliai scriptoriumokban hozzáértő ügynökök intézték, mint Firenzében Naldo Naldi.

Mindezekkel a kutatás már eddig is behatóan foglalkozott. A kérdés most inkább az, mi köze volt mindehhez az országnak, a középkor végi magyar társadalomnak azon kívül, hogy a nyomorult adózó nép a királyi kedvteléshez szükséges nem kevés értéket előteremtette. Mátyás könyvtáráról azt mondottuk, hogy az az európai humanizmus egyik legnagyobb alkotása. *Mátyás könyvtára létesítésében* – ezt biztosra kell vennünk – *a humanizmus egész programjának átértésével járt el.* Nemcsak a bibliofil, vagy egyszerűen a tudomány iránt érdeklődő, a „kor színvonalán álló" művelt ember igyekezete készítette őt a kódexek gyűjtésére és könyvtárrá rendezésére. Naldo Naldi egy hosszú versezetében, mely a „Fölséges Könyvtár" dicséretéről szól, sok, alapjában érdektelen humanista bók után azt mondja, hogy Mátyás a könyvtár alapításával az antik és a humanisták által annyira dicsért *államelmélet egy követelményének megvalósítására törekedett.* „Hiszen olvastad Platónnál azt az isteni mondást, hogy boldogok az államok, melyeknek fejedelmei vagy maguk is bölcselkednek, vagy azokat, kik filozófusokká lettek, különösen kedvelik..."[69] Mátyás maga is bölcselkedett, azaz igyekezett megismerni az antik művelődést, a humanizmus útmutatásai szerint, és kedvelte maga körül a filozófusokat, a humanista műveltség birtokában lévő tudósokat, különösen azokat, kik az ország ügyeinek intézésében segítségére voltak. A király, hogy az antik állameszményt kövesse, felbuzdulva látott hozzá a könyvgyűjtéshez, nemcsak a maga érdeklődéséből, de az ország, azaz *az országot vezetők művelődése érdekében is.* A platóni „szofokrácia", a bölcsek uralma készült volna megvalósulni Magyarországon? Az elképzelés minden irrealitása ellenére is – bizonyos mértékig – igent kell mondanunk. A budai humanizmus és a firenzei neoplatonikus körök kapcsolata, magának a fő platonistának, Ficinónak érdeklődése Mátyás uralkodási meg művelődési eszményei iránt[70] éppen nem teszik valószínűtlenné, hogy a terv, mint Mátyás annyi, a valósággal sokszor kevéssé számoló tervének egyike, felmerült. A bölcsek uralma művelt és ezért – a humanista elképzelés szerint – erős országot eredményezett volna. Bármit is gondolunk azonban ez elképzelések valóságértékéről, egy bizonyos: Mátyás a könyvtáralapítással nem a humanista biblio-

[65] Budapesti Egyetemi Könyvtár: Cod. lat. 9. és 10.

[66] KARDOS T.: i. m. 106-122. l.

[67] ZSOLNAI K.: Bibliographia Bibliothecae regis Mathiae Corvini – Mátyás király könyvtárának irodalma. Bp. 1942.

[68] Legutóbb összefoglalóan: CSAPODI CS.: Naldus Naldi forrásértéke. Magyar Könyvszemle, 1960. 293-302. l.

[69] L. alább, 109. l.

[70] HUSZTI J.: Platonista törekvések Mátyás király udvarában. Minerva Könyvtár I. Pécs 1924. 216-220. l.; KARDOS T.: i. m. 193-194. l.

fília szokványos útjára kívánt lépni. Szándéka ennél többre vitte. Az ország javát nézte, erősödését, gyarapodását, s ennek egyik fő forrása ez a páratlan díszű és gazdagságú könyvtár lett volna.

A Corvina valóban nem fejedelmi szórakozás eredménye, hanem az „ország dísze”[71] volt. Mátyás halála után utóda, II. Ulászló állami ügyként intézi a Firenzében félbemaradt kódexek további sorsát. A török uralom nyomorúságai között vergődő ország évtizedek múlva is mint az elmúlt dicsőség egyik legnyilvánvalóbb jelére emlékezett a „budai bibliotékára”[72]. Európa számára a magyar humanizmus és Mátyás könyvtára szinte egyet jelentettek. Legendás híre magyarázza azt az izgalmat, amivel Budára vetődő idegenek, császári követek a törökkori Budán vagy a visszafoglalás napjaiban Marsigli, az olasz hadmérnök, corvinák után kutatnak.[73]

A Corvina így bizonyos mértékig az európai humanizmus ügye lett, s az érdeklődés iránta máig nem lankadt. De még inkább az ország dolga, az „ország dísze és vigasztalása” volt a budai könyvtár, melyet alapítója, a kor nagy művelődési eszményeit tartalmuk szerint is teljesen asszimilálva, az ország – saját kora szerint értelmezett – műveltségének gyarapítására alkotott.

A kéziratos könyv és könyvtár magyarországi útja így emelkedett a XI. századi igen szerény kezdetektől, a kicsiny monostori könyvesházaktól a budai palota magasságáig. A fejlődés végpontján már a könyvet az ország hasznára őrző, a társadalom műveltségi szintjének emelésére tekintő nemzeti könyvtár áll. A történelem azonban mégis úgy fordult, hogy a király művével, a magyar reneszánsz-állammal együtt, ez is szertehullt.

A) ISTVÁNTÓL MÁTYÁSIG

Az első könyvek Magyarországon

1
A PANNONHALMI APÁTSÁG JAVAINAK ÖSSZEÍRÁSA[74]
1093 körül

[Monogram] Isten neve erősítse meg, amit írtunk, ámen.

Noha az ember mindent, amije csak van, az Istentől bírja, mindazonáltal ne habozzék, hogy mindenét Istennek ajánlja. Ugyanis, ha Krisztusnak, akitől mindent kapott, valami keveset átengedni tétovázik, elveszíti azt is, amije van, és miként az egyetlen talentumnak rejtegetője, jutalomban sem lesz része. Mert akik azokban lelik örömüket, amik ebből a világból valók, mindig csak koldulnak, és a szükségben maradnak. Hogy pedig jutalomtól el ne essünk, Boldog István király és az ő királyi utódai, hercegek, főpapok, ispánok és más istenfélő emberek, valamint én: László király, a Pannónia hegyén fekvő szent Márton monostorát,

[71] L. alább, 118. l.

[72] L. alább, 120. l.

[73] L. alább, 122-126. l.; FRAKNÓI V.: Kérvény a budai Corvin könyvtárba való bebocsátás végett az 1629-ik évből. Magyar Könyvszemle, 1915. 218. l.

[74] A fenti szemelvényből, valamint a következőből, a pécsváradi hamis oklevélbe foglalt összeírásból is láthatjuk, hogy a könyvek a monostorok egész vagyonkomplexumában, az ingó- és ingatlanértékek sorában foglalhattak csak helyet, külön értékük a korai feudalizmus egyházi könyvkultúrájában még nem volt. I. László pannonhalmi összeírása, célkitűzésében és szerkesztésében is, a nyugati kereszténység e tekintetben kialakult hagyományaihoz igazodott. Jámbor Lajos (813-840) császár így vezeti be az észak-francia St. Riquier monostorának jószágösszeírását (831): „Lajos császár miután kihirdette a monostor birtokaira vonatkozó rendelkezéseit, magához hívatta a szerzeteseket, és kérte őket, hogy mindazt, amijük akár az egyház kincstárában, akár a külső jószágokon van, *írják össze és neki mutassák be*. Az Úr megtestesülésének 831. évében, a IX. indictióban [időszámítási ciklusban] tehát megtörtént az apátság összeírása, amint a felséges Augustus uralkodásának 18. évében kívánta...” (Forrásszemelvények... Egyetemi szöveggyűjtemény. Bp. 1957. 147. l.)

amennyire királyi módunktól tellett, nagy javakkal ajándékoztuk meg. Ezért, nehogy egyeseknek az erőszakoskodása vagy álnoksága, illetve nemtörődömsége miatt bármi is veszendőbe menjen, én, László, Magyarország királya, országom valamennyi fő emberének a tanácsára mindent megszámláltattam, és ebben az oklevélben összeírattam. És – hogy a régisége miatt később ne hanyagoltassék el, elrendeltük, hogy az eljövendő időkben, az utódok emlékezetére, mindig betartassék. Amit pedig ez a szent egyház földben, vízben, vámban és mindennemű vagyonban és birtokban – azok minden jövedelmével együtt – ezektől az előbb említett emberektől kapott, és amiket szerzett, a következő összeírásban foglaltatnak:[75] 9 ereklyetok oltárokkal; 2 közülük aranyból, 1 aranyozott rézből, 4 ezüstből, 2 pedig (elefánt) csontból készült. 14 kereszt; közülük tíznek anyaga arany, és drágakövekkel van díszítve igen gazdagon, 1 egészen ezüstből, 3 pedig aranyozott rézből való; közülük azt a négyet, amely ezüstözött nyéllel van ellátva, még körmenet alkalmával használni szokták. 6 evangéliumos könyv ugyanannyi vánkossal...;[76] 6 misekönyv, 1 biblia, 4 nocturnalis,[77] 4 antifonárium,[78] 4 graduále,[79] 2 szekvenciális – trópusokkal,[80] 4 keresztelési szer(tartás)könyv,[81] 3 collectarius-könyv,[82] 4 himnárium,[83] 2 regula,[84] 1 regulamagyarázat,[85] 2 lekcionárius-könyv,[86] 1 breviá-

[75] Az összeírásról bővebb tájékoztatást Csapodi Csabának a bevezetőben említett cikke (Magyar Könyvszemle, 1957. 14-23. l.) ad, az itt általunk szükségesnek látott helyesbítésekkel.

[76] A díszített vánkost a misében vagy – a bencéseknél – az éjjeli zsolozsmán az evangélium éneklésénél helyezték az evangéliumos könyv alá.

[77] *Nocturnalis* – éjszakai zsolozsma végzésénél használatos énekeskönyv.

[78] *Antifonárium* – a nappali zsolozsma énekeit tartalmazó könyv.

[79] *Graduále* – a mise énekeinek könyve.

[80] *A szekvencia* és a *trópus* – a misében énekelt hosszú, szöveg nélküli dallamokat hang-szótag megfeleléssel felbontó szöveg. (Dreves, G. M. –Blume, Cl.: Analecta Hymnica Medii Aevi. 8-10, 34, 37, 39-40, 42, 44; a prózák: Blume, Cl. –Bannister, M.: uo. 47.) Ez a szekvencia-gyűjtemény a XI. század végén még csak a Sankt Gallen-i, ún. Notker-féle szekvenciák könyve lehetett, kiegészítve a megfelelő Tropariummal. A szekvenciák pannonhalmi használata és az ugyanezekről való hallgatás Pécsvárad összeírásában – ami a délnémet, ill. olasz gyakorlat szembenállásának felel meg – egyben a kétfajta zene- és *könyvkultúra* hatására is figyelmeztet.

[81] *Keresztelési szerkönyv* v. baptismale, baptisterium (sokszor csak: baptismus) – a szentségek kiszolgáltatásának könyve, mely az első szentség szertartásrendjétől (a kereszteléstől) nyerte a nevét.

[82] *Collectarius-könyv* – Csapodival ellentétben – nem a mise, hanem a zsolozsma imádságait (collectákat) és kis bibliai részleteit (capitulumokat) tartalmazta. (Mezey: Codices latini... Bp. 1961. 14. l.)

[83] A *himnárium* v. himnuszok könyve – itt már külön gyűjteményben szerepel, Pécsvárad könyvei között viszont, a középkorban sokáig élő gyakorlatnak megfelelően, a zsoltároskönyv végén foglalt helyet. (L. erre példákat: Mezey: Codices latini... 52, 117, 131, 171. l.)

[84] *Regula* – Szent Benedek montecassinói apát († 547. k.) szerzetesszabályzata.

[85] E korban három *regulamagyarázat* volt használatban. Paulus Diaconus (Expositio super Regulam S. Benedicti Abbatis, kiadás: Monte Cassino 1880), Smaragdus (IX. sz., Expositio Regulae B. Benedicti, Patrologia Latina, 102.) és Hildemar (IX. sz., Tractatus in Regulam S. Benedicti). Ezek között a legnagyobb tekintélyű Paulus Diaconus műve volt, ezért, és mert az összeírás is a „super regulam" kifejezést használja – leginkább erre kell gondolnunk. (Butler, C.: Benedictine Monachisme. London 1924. 177-179. l.)

[86] *Lekcionárius-könyvek* – lehetnek vagy a mise, vagy esetleg már a zsolozsma végzésénél használatos szentírási részletek gyűjteményei. Csapodi itt, lényegében helyesen, lezártnak tekinti az istentiszteleti könyvek felsorolását (19. l.). Nem fogadható el azonban az a nézete, hogy ezután a harmadik – őrzési hely és használat szerint is megkülönböztetett – csoport következnék. Sajnálatos, hogy különben lelkiismeretes gondosságú munkájában nem tájékozódott külföldi példák szerint. Az említett St. Riquier apátsági katalógus (831) még így osztályozza a kolostori könyveket: Az istenséggel foglalkozó (libri super divinitatem)... kódexek, a grammatikusok könyvei, a régiek könyvei, kik a királyok tetteit vagy különböző földek fekvését írták le... A sekrestye könyvei, melyek az oltár szolgálatában használatosak... (Gottlieb: Mittelalterlichen Bibliothekskatalogen... 24-28. l., Mezey: Forrásszemelvények... 147-148. l.) De ennél érdekesebb a pannonhalmi összeírással közel egykorú (XI. sz.) és egyenlő nagyságú (77 kódex) katalógus Weihenstephan apátságából. A csoportosítás a következő: „Először, amelyek az istenszolgálathoz tartoznak", „Más könyvek, melyeket a testvérek *a káptalanteremben, az asztalnál, a collatióhoz olvasnak*), „libri scholastici" (könyvek iskolai használatra) és még néhány külön felsorolt könyv. Valójában tehát itt a weihenstephani beosztásnak megfelelően a második, közös olvasmánycsoport elősorolása kezdődik. (Gottlieb: i. m. 173-174. l., Forrásszemelvények... 173-174. l.) Téves Csapo-

rium,[87] 3 homíliás-könyv,[88] 2 beszédeket tartalmazó könyv,[89] tartalmazó könyv,[90] 1 a szentírás olvasásával kapcsolatosan írt fejtegetéseket tartalmazó könyv,[91] 2 Passionalis-könyv,[92] a szentenciák könyve,[93] az Apostolok cselekedetei,[94] Prospernek könyve a cselekvő és szemlélődő életről,[95] Isidorus,[96] szertartáskönyv,[97] Amalarius könyve,[98] a Pastoralis,[99] a Dialógusok könyve,[100] Pál levelei,[101] a Jóbról szóló Moralia két könyve,[102] a Scintillarium,[103] az Inter-

---

dinál a „collatio" értelmezése. Weihenstephan könyveinek felsorolása világosan megkülönbözteti a káptalanteremben történő olvasási alkalmat a collatiótól. Az előbbi a reggeli, ún. officium capitulin történt, az utóbbi este, completorium előtt a keresztfolyosón (ámbituson) végzett közös olvasmány, esetleg rövid beszéd vagy megbeszélés jellegű összejövetel volt. (Vö. Mezey: Irodalmi anyanyelvűségünk... Bp. 1955. 35-36, 93, 109. l.)

[87] *Breviárium* – feltehetően a szertartások rövid magyarázata.

[88] *Homília* – az evangélium magyarázata, vasárnapok és ünnepek szerint rendezve. A középkorban a legnagyobb tekintélyű homíliás-könyv volt Paulus Diaconusnak Nagy Károly rendeletére készített gyűjteménye, a Homiliarium Carolinum (786-797), melyet még az ősnyomtatványok között is megtalálunk (Patrologia Latina, 173.). További nevezetesebb homíliás-könyvek: Beda Venerabilis († 735) 50 homíliájának gyűjteménye (Patrol. Lat. 93.) és Alcuin († 804) gyakorlatiasabb homíliás-könyve (Patrol. Lat. 101.). Ezen a tételen tehát vagy mind a három értendő, vagy közülük egy (leginkább a Homiliarium Carolinum) három példányában.

[89] *Libri sermonum,* a nem evangéliumi szakaszokat magyarázó prédikációk. Ezeknél olyan „standard"-munkákat, mint a homíliás-könyveknél, nem tudunk megnevezni. De mégis az előbb említett szerzők ténylegesen megvolt beszédgyűjteményeire kell gondolnunk.

[90] *Libri sermonum,* a nem evangéliumi szakaszokat magyarázó prédikációk. Ezeknél olyan „standard"-munkákat, mint a homíliás-könyveknél, nem tudunk megnevezni. De mégis az előbb említett szerzők ténylegesen megvolt beszédgyűjteményeire kell gondolnunk.

[91] Ez, mint Csapodi helyesen megjegyzi, csak Johannes Cassianus Collationese lehet. (I. h. 19. 1.)

[92] *Passionalis-könyv*. – Ezeket Passionarii néven is emlegették. Eredetileg csak a vértanúk szenvedéseiről (passió) készült feljegyzéseket (Acta Martyrum) tartalmazták, később más szentek életrajzát is, amelyeket ünnepeikre legendáikból állítottak össze. Az elnevezés azonban megmaradt. Csapodi véleményével ellentétben, a homíliás- és sermos-könyvek, valamint a Passionalék magához a zsolozsmavégzéshez is szükségesek voltak. Az általa feltételezett pannonhalmi könyvtári rend tehát nem egészen a cikkében kifejtettek szerint alakult.

[93] A *szentenciák könyve* v. Liber Sententiarum – a XII. század közepétől gyakran fordul elő a katalógusokban, és legtöbbször Petrus Lombardus nagy művét, az egyházatyáknak teológiai kérdések tekintetében kifejtett nézeteit (sententiae-t) egybegyűjtő Liber Sententiarumot kell rajta érteni. A pannonhalmi összeírás idején azonban még csak a laoni Anselm (Anselmus Laudunensis) szentenciás könyve jöhet szóba. Mivel a szerző ekkor még élt († 1117), korán népszerűvé lett művének előfordulása Pannonhalmán a nyugati eredmények eléggé gyors tudomásulvételére mutat. (Grabmann, M.: Geschichte der scholastischen Methode II. Freiburg 1911. 136-138. l.)

[94] Bármennyire nem valószínű, hogy a bibliát tartalmazó kódexen kívül külön másolt *Apostolok cselekedetei*-szöveg is volt a XI. század végi Pannonhalmán, mégis erre gondolhatunk. Különösen, ha figyelembe vesszük Pál apostol leveleinek alább következő, külön említését. Ha ez utóbbira nézve Csapodi nem valószínűtlen feltevése megáll, a katalógus kódex-megjelölése alatt egy kommentárt kell érteni. Mivel pedig a Vita apostolica, azaz a jeruzsálemi ősegyház élete a VII. Gergely korában megindult reformtörekvések némelyikében is szerepelt mint követendő példa, az itt olvasható cím alatt esetleg egy ilyen témájú művet sejthetünk. A XI-XII. századforduló európai áramlatai egyikének Pannonhalmára érkezéséről tanúskodna ez a kódex? (Vö. Chenu, D.: Moines, clercs, laïcs au carrefour de la vie évangélique. Revue d'histoire ecclésiastique, 49. [1954.] 59-89. 1.)

[95] Csapodi közli az igazi szerző nevét: Julianus Pomerius (i. h. 20. l.).

[96] *Isidorus* – az V. században élt sevillai püspök Etymologiorum Libri címen ismert és az egész középkorban használt lexikonszerű munkája.

[97] Ez azonos lesz a X. században a Rajnavidéken keletkezett, ún. Ordo Romanus antiquus- vagy vulgatusszal, mely a nyugati egyház szertartásrendjét foglalja össze, bizonyos imádságok szövegeivel. (Patrol. Lat. 78.)

[98] *Amalarius* Symphosius (780-850) metzi segédpüspök műve a De ordine antiphonarii, mely valóban a Csapodi által kifejtett értelemben veendő antifónás (azaz a mise énekeit tartalmazó) könyvre áll. (Patrol. Lat. 105.) Meg kell jegyezni, hogy ezek a szertartás rendjét szabályozó könyvek, tartalmuk szerint, még az első csoporthoz sorolandók.

[99] I. v. Nagy Gergely pápa (590-604) műve: Liber regulae pastoralis. (Patrol. Lat. 75.)

[100] Ugyancsak Gergely műve: Dialogi de vita et miraculis patrum italicorum, az itáliai atyák életéről és csodáiról szóló négy könyv. Ezek közül két könyv Szent Benedek életéről szól. (Legjobb kiadása: Moricca, U. Roma 1924. és Patrol. Lat. 79.)

[101] L. erre vonatkozólag Csapodi feltevését: i. h. 21. 1.

rogatio Petri,[104] Cicero beszédei Catilina ellen,[105] Lucanus,[106] Donatus 2 könyve,[107] Sedulius Genesise, Cato 3 könyve,[108] Paschasius,[109] Szent Márton élete,[110] az egyházatyák élete,[111] a gallikán, héber és görög zsoltároskönyv,[112] Szent Ágoston beszédei[113]. –

Következnek pedig az Isten fent említett szent egyházának a birtokai és telkei (mansiói) és a többi ingóságai. Az első prédium Pannónia, ahol a monostor áll...

Pannonhalmi rendi levéltár: Capsa 2. A. – Kiadása: pannonhalmi Szent Benedek-rend története 1. Bp. 1902. 590-591. l. (Latinból ford.: Kumorovitz L. Bernát.)

2
A PÉCSVÁRADI APÁTSÁG JAVAINAK ÖSSZEÍRÁSA[114]
1015

A mindenható Úristen nevében István isteni kegyességből Magyarország királya. Hisszük és igazán tudjuk, hogy ha az Isten tiszteletére adományozott helyekkel hatalmunkat és tekintélyünket gyarapítottuk, ezt nemcsak emberi dicséret formájában kell hirdetni, hanem isteni bérrel is jutalmazni. Ezért az Isten szent egyházának valamennyi most élő és jövendőbeli híve okos megértéssel vegye tudomásul, hogy mi Isten segítségével, lelkünk váltságáért és

---

[102] Szintén I. Gergely pápa műve: Expositio in Iob, Moralia in librum Iob – Jób könyvéhez írt allegorikus, moralizáló magyarázatok. (Patrol. Lat. 76.)

[103] A ligugéi Defensor (Logociagensis) műve a *Liber scintillarum* címen ismert, és a középkorban rendkívül népszerű idézetgyűjtemény. (Legújabb kiadása: Corpus Christianorum 117. Turnhout 1958.)

[104] *Interrogatio Petri* – „Péter kérdezősködése", az invesztitúra-harc irodalmának egyik darabja? (Mirbt, C.: Die Publizistik der Investiturstreit.)

[105] Vö. Csapodi: i. h. 22. 1.

[106] *Lucanus* bizonyára a Pharsaliával szerepel, melynek korai történetíróink előtt már ismert voltára legutóbb Kumorovitz L. B. hívta fel a figyelmet: Századok, 1960. 918. 1.

[107] *Donatus*, a későrómai korban élt latin grammatikus művéről van szó, amely a középkorban, sőt még azután is (nálunk a XIX. sz. elejéig) a latin nyelvtanulás legelterjedtebb kézikönyve volt.

[108] Ezekre vonatkozólag 1. Csapodi: i. h. 22. l.

[109] *Paschasius Radbertus* (785-860. k.) számos műve közül leginkább a neki tulajdonított, de nem tőle származó De benedictionibus patrum jöhetne számításba. (Patrol. Lat. 120.) Csapodi a Vita Adalhardit ajánlaná, a továbbiakban való összefüggésre tekintettel. De ugyanezen szempontoknak inkább megfelel az előbb említett mű, mint a Magyarországon teljesen érdektelen életrajz.

[110] Pannonhalma patrónusának életét Sulpicius Severus, Márton tanítványa és később utódja írta meg. Ez volt a legelterjedtebb és legnépszerűbb, prózában írt Márton-életrajz. Kiadása: Corpus Scriptorum Ecclesiae Latinorum I, 107-216. l.

[111] *Az egyházatyák élete* – a középkor egyik legnépszerűbb kolostori könyve, mely az egyiptomi sivatagban remetéskedőkről szól. (Patrol. Lat. 73.)

[112] A háromféle *zsoltároskönyv* jelenlétének magyarázata – úgy véljük – a következő: a psalterium gallicanum (385-392) a legjobb és legelterjedtebb latin zsoltárfordítás, amely a hivatalos latin bibliafordításban is helyet foglal (Vulgata); a psalterium hebraicum nem lehet más, mint a Hieronymus által közvetlenül a héberből készített fordítás: Psalterium juxta Hebraeos (Harden, J. M., London 1922.); a psalterium graecum, azaz görög zsoltároskönyv éppúgy nem volt görög nyelvű, mint az előző francia, illetve héber, ellenben az Ótestamentum görög fordításából (Septuaginta) készült régebbi latin fordítással (Itala) lesz azonos. (Lexikon für Theologie und Kirche. 8.[1] 542. 1.) Így tehát mind a három zsoltároskönyv latin nyelvű volt, de nem azonos szövegű. Liturgikus használatra csak az első volt alkalmas, a másik kettő csak mint olvasmány jöhet számításba, esetleg a Csapodi által említett iskolai céllal.

[113] Lehet, hogy valóban Szent Ágoston beszédeinek teljes gyűjteménye volt meg Pannonhalmán, de sokkal valószínűbbnek látszik, hogy az Ágoston hiteles vagy kétes, ötven beszédéből álló gyűjteményt említi a katalógus.

[114] Az összeírás az apátság később kelt, hamis oklevéléből való. A hamis oklevél egyes részeinek, közöttük a könyvösszeírásnak elfogadhatóságáról a bevezetőben szóltunk. A hamisítvány a XII. század végén, a pannonhalmi mintájára készülhetett. (Szentpétery; i. m.) Az összeírás azonban az említett helyen kifejtett okok alapján lehet XI. századi.

országunk szilárdságának a biztosítására. Isten szent szülőjének: Máriának és Szent Benedeknek a tiszteletére a Vashegy[115] tövében teljes igyekezettel monostort építettünk; és nagy gonddal ügyeltünk arra, hogy a szerzetesi szemlélődő élet az anyagi javakban való szükség miatt balsorsra ne jusson, ezért ezt a monostort adományainkból, az apostoli szentszék beleegyezésével és megerősítésével,[116] gazdagon elláttuk földekkel, erdőkkel, halastavakkal, szőlőkkel, falvakkal és mind szabad, mind pedig szolganépekkel...

Az oltárokat ezzel a felszereléssel ékesítettük,[117] tudniillik: 29 kazulával,[118] 14 dalmatikával, 18 tunikával,[119] 60 kappával,[120] 27 oltárterítővel, 29 törülköző kendővel, az ülőhelyek befedésére szánt négy terítővel, 50 albával,[121] 22 kamisiával,[122] 10 palliumból[123] való és 15 másfajta függönnyel, 10 oltár elé való szőnyeggel, 9 kereszttel, 7 vánkossal, 5 hordozható oltárral, 4 füstölővel, 6 gyertyatartóval, 11 kehellyel, 12 viaszpálcikával, 4 (mise)kannával, 3 ezüstszelencével, 30 stólával és manipulussal[124]; könyvekből pedig – melyeknek nagy tekintélye ragyog az Isten egyházában – a következőkkel: 1 bibliotékával,[125] két kötetben, 4 nocturnalissal,[126] 5 antifoniáriummal,[127] evangéliummal felszerelt 2 lekcioniáriummal,[128] 6 misekönyvvel, 4 zsoltároskönyvvel, 5 graduáléval,[129] 2 regulával,[130] 2 keresztelési szerkönyvvel,[131] 2 glosszagyűjteménnyel[132] és a 40 homíliát tartalmazó könyvvel[133]. – 120 lóval...

Pannonhalmi rendi levéltár: Capsa 2. A. – Kiadása: A pannonhalmi Szent Benedek-rend története I. Bp. 1902. 501-502. l.

---

[115] A *Vashegy* (Mons Ferrus) – a Mecsek egyik csúcsa, a Zengő.

[116] Ez a kifejezés a XI-XII. századfordulón jön elő pápai oklevelekben, mint a pápai hatalom erősítését szolgáló, ún. gregoriánus mozgalmak egyik megnyilatkozása („az apostoli szentszék beleegyezésével és megerősítésével..."). A XI. század elején még anakronisztikus.

[117] A most következő egyházi felszerelések összeírása először viszonylagos gazdagságával tűnik ki. Pécsvárad azonban a magyar középkorban sokáig vetekszik Pannonhalmával a magyar bencés apátságok feletti elsőségért. Volt idő, amikor a pápai jövedelmi nyilvántartások szerint Pécsvárad valóban nagyobb jövedelmekkel rendelkezett, mint Pannonhalma. – A másik, amit meg kell említenünk, az összeírás szerkezete. A templomi ruhák és más felszerelési tárgyak után következik a könyvek felsorolása. Ennek magyarázata a kétféle értékcsoport azonos őrzési helye: a monostortemplom sekrestyéje. A könyvek nem liturgikus használatú része csak később kerül külön őrzési helyre, a káptalanteremben lévő könyvesládába: az armariumba, majd a sekrestye és a káptalanterem között levő kis helyiségbe: a librariába, könyvesházba.

[118] *Kazula* – házacska – a román kor harang alakú miseruháira valóban illő elnevezés.

[119] *Dalmatika és tunika* – a misézőpapnak segédkező diakónus, ill. aldiakónus öltözete.

[120] *Kappa* – az ünnepélyes szertartásoknál használatos díszes palást.

[121] *Alba* – földig érő, hosszú, fehér vászoning.

[122] *Kamisia* – az előbbi rövidebb, térdig érő változata.

[123] *Pallium* – bizánci selyemanyag.

[124] *Stóla és manipulus* – a misézőpap és a neki segédkező diakónusok által a nyakba vetve, ill. a karon viselt szalagszerű ruhadarabok.

[125] Az itt emlegetett *bibliotéka* a bibliával azonos. Hogy két kötetben másolták, a kódex nagyobb terjedelmére enged következtetést. Lehetséges, hogy olyan méretű (és kiállítású) volt, mint a jóval kisebb csatári monostor (l. 12. szemelvény) bibliája.

[126] *Nocturnalis* – l. az 1. szemelvény 4. jegyzetét.

[127] *Antifonárium* – l. az 1. szemelvény 5. jegyzetét.

[128] *Lekcionárium* – az olvasmányok könyve, melyeket a misén olvastak, ill. énekeltek el.

[129] *Graduále* – l. az 1. szemelvény 6. jegyzetét.

[130] *Regula* – l. az 1. szemelvény 11. jegyzetét.

[131] *Keresztelési szerkönyv* – l. az 1. szemelvény 8. jegyzetét.

[132] A Walafrid Strabónak (IX. sz.) tulajdonított nagy bibliamagyarázatról, az ún. Glossa ordinariáról van szó. (Kiadva: Patrologia Latina. 113-114.)

[133] A sok *homíliás-könyv* (egyházibeszéd-gyűjtemény) közül ezzel a számszerű meghatározással csak I. Gergely pápa Liber quadraginta homiliaruma jöhet szóba. (Patrologia Latina. 76.) – A jegyzékben említett két utolsó kódex a monostor zsolozsmás könyvei közé számíthatott még, miután a XI-XII. században az apát vagy a kántor-szerzetes jelölte ki a könyvből az alkalomnak megfelelő szöveget.

3
KARTHAUZI STATUTUMOK[134]
XII. század

A scriptor felszerelése

A másoláshoz íróasztalt, pennákat, krétát,[135] két dörzskövet,[136] két szarvat,[137] egy tollkést, a pergamen levakarására két éles kést vagy borotvát, egy körzőt, egy árt, ónt,[138] vonalzót, fejes vonalzót, írótáblát,[139] íróvesszőt[140]. Ha pedig a testvér más mesterséggel foglalkozna – ez azonban nálunk igen ritkán fordul elő, mert akiket felveszünk, ha lehetséges, írni is megtanítunk –, mesterségéhez illő szerszámai legyenek.

Guigo I. Carthausiae majoris prior generalis quintus: Consuetudines. Capitulum XXVIII. De utensilibus cellae. Migne, PL. Tom. 153. p. 694.

4
A CISZTERCI SZOKÁSOKBÓL[141]
XII. század

Hogyan kell az új kolostort a szükségesekkel ellátni?

(Sectio II. c. XII.)

Tizenkét szerzetes az apáttal, mint tizenharmadikkal, küldessék az új kolostorokba. Mindazonáltal addig ne engedjék el őket, míg az új hely könyvekkel, épületekkel és más szükségesekkel el nincs látva: legalábbis misekönyvvel, a regula könyvével,[142] a szokások könyvé-

---

[134] A középkori kolostori könyvkultúra egyik legjelentősebb részét a kódexek másolása tette. Az előbbi szemelvény az egyik legszorgalmasabb másoló-szerzetes rendnek, a karthauziaknak (a magyar középkor „néma barátok szerzetének") szabályaiból, statutumkönyvéből való, melyet a rend törvényhozója, I. Guigo, a Grande Chartreuse perjelje († 1137) állított össze. (Kiadása: Patrologia Latina. 189.) A karthauziak Magyarországon végleg a XIV. sz. legelején telepedtek meg, és a mohácsi vészig összesen négy kolostorban éltek. (Dedek Crescens L.: A karthauziak Magyarországon. Bp. 1889.) Az itt közölt előírások általános gyakorlatot fejeznek ki, amelyek a rendi kereteken és országhatárokon túl, a középkori könyvkultúra egész területén érvényben voltak. Érvényesek voltak tehát a magyar scriptorokra is. (A karthauziak könyvkultúrájáról: Lehmann, P.: Bücherliebe und Bücherpflege bei den Karthäusern. = Miscellanea Fr. Ehrle. V. köt. Studi et Testi 41. Roma 1924. 364-389. l.)

[135] *Kréta*porral hintették be a pergamenlapokat, hogy a tinta szét ne folyjon rajtuk.

[136] *Dörzskő* – a pergamen ledörzsölésére szolgált, hogy az egyenetlenségek és az esetleges húsmaradványok eltűnjenek róla.

[137] Tintatartók céljára.

[138] *Ónvessző* – a sortávolságok berajzolásához kellett.

[139] A viasszal bevont *írótábla* – újra beírható felülete miatt a jelentéktelen, csak időleges fontosságú feljegyzések számára volt használatos.

[140] *Íróvessző*, „stylus" – fém vagy fémhegyű fapálcika a viaszra íráshoz.

[141] A XII. század két legnagyobb szerzetesrendje a ciszterciek és a premontreiek rendje volt. Mindkettő a XI. században elindult, ún. evangéliumi, azaz szegénységi laikus mozgalmakból (Pataria) született, melyet a VII. Gergely-féle reformpápaság a maga céljainak szolgálatába állított. (Werner, E.: Pauperes Christi. = Studien zu Sozial-Religiösen Bewegungen im Zeitalter des Reformpapsttums. Leipzig 1956.) Az itt ismertetett előírások még az első évtizedek szegénységi programját tükrözik. Ezt a programot azonban a század végére már mindkét teljesen elfeudalizálódott rend éppen úgy elfeledte, mint a pápaság az „evangéliumi mozgalmak" által kikényszerített reformígéretek végrehajtását. Magyarországon a két rend 1130 körül (premontreiek), illetve 1142-ben (ciszterciek) jelent meg először. – A közölt részlet a ciszterci szokások 1119-ben készült könyvéből, a Liber consuetudinumból való. Ezt teljesen átvették a premontreiek is a következő évtizedben.

[142] *Regula könyve* – l. az 1. szemelvény 11. jegyzetét.

vel,[143] zsoltárkönyvvel, a himnuszok könyvével,[144] a collectaneummal,[145] lekcionáriummal,[146] antifonáriummal,[147] graduáléval[148]...

A könyvek kötéséről (c. XIII.)

Megtiltjuk, hogy a mi egyházainkban a könyvek aranyba, ezüstbe köttessenek, vagy aranyozott, vagy ezüstözött kapcsaik legyenek. A kódexet (selyemmel vagy más értékes szövettel) borítani nem szabad.

A betűkről (c. LXXX.)

A betűk egyszínűek legyenek, és nem színesek...

A scriptorium (c. LXXXV.)

Minden scriptoriumban, ahol a szerzetesek szokás szerint másolással foglalkoznak, a hallgatást úgy tartsák be, amint az a keresztfolyosón szokás.[149]

Séjalon, H.: Nomasticon Cisterciense, Solesmes 1892. 215, 230, 231. l.

5
KÓDEXMÁSOLTATÁS FRANCIAORSZÁGBAN MAGYARORSZÁG RÉSZÉRE[150]
1234

Az Úr 1234. esztendejében András testvért, Szent István egyházának (Váradhegyfok) kanonokját[151] Prémontrébe küldték. Visszatérve magával vitte egyházához, hogy a prémontrei egyházzal meglegyen az azonosság, a lekcionáriumot,[152] a teljes antifónás könyvet,[153] graduálét,[154] hangjegyes misekönyvet,[155] a collectaneumot,[156] martirológiumot,[157] kalendáriumot[158] és a szokások könyvét[159]...

---

[143] *Szokások könyve* – a rendi szabályok és szertartások könyvének a ciszterciekénél és premontreieknél szokásos elnevezése.

[144] *Himnuszok könyve* – l. az 1. szemelvény 10. jegyzetét.

[145] *Collectaneum* – l. uo. a 9. jegyzetet.

[146] *Lekcionárium* – l. uo. a 13. jegyzetet.

[147] *Antifonárium* – l. uo. az 5. jegyzetet.

[148] *Graduále* – l. uo. a C. jegyzetet.

[149] Keresztfolyosó – claustrum – a templom mellett négyszögben épült kolostorépület földszintjének árkádos folyosója, az ún. ambitus (Magyarországon ez volt a szokásos latin neve), magyarul „kerülő" (Margit-legenda) vagy „kerengő". A keleti szárny emeletén, a káptalanterem fölött volt a scriptorium, az olvasó és másoló helyiség, és a premontreieknél a könyvtár is. A ciszterciekénél ez a claustrum földszintjén volt.

[150] Az előző szemelvényben olvasott általános – európai – érvényű rendelkezés magyarországi megvalósulásáról van itt szó.

[151] Szent István vértanú monostoregyházát – egyre inkább elfogadható hagyomány szerint – II. István király 1130-ban alapította a Nagyvárad alatti szőlőhegyeken, a Körös felett, innen a neve: Váradhegyfok. A szemelvényben szereplő András később a váradhegyfoki monostor apát-prépostja lett, és a XIII. sz. közepe táján, valamelyik évben, július 9-én halt meg. (Waefelghem, R.: L'Obituaire de l'abbaye de Prémontré. Louvain 1913. 140. l.)

[152] *Lekcionárium* – l. az 1. szemelvény 13. jegyzetét.

[153] *Antifónás könyv* – l. uo. az 5. jegyzetet.

[154] *Graduále* – l. uo. a 6. jegyzetet.

Cathalogus omnium... ecclesiarum Ninoviensis de a. 1234. Kiadta Oszvald F.: Művészettörténeti Értesítő, 1957. 235. l. Vö. Mezey L.: Catalogus Cod. Lat. Bibl. Univ. Bp. Bp. 1961. 14. l.

6
MENEDÉKKŐ KARTHAUZI KOLOSTORÁNAK KÖNYVADOMÁNYA LECHNICI KARTHAUZIAK SZÁMÁRA[160]
1352. április 10.

János testvér perjel és a Szepességben lévő Menedékkő egész karthauzi rendi konventje mindazon Krisztus-hívőknek, kik ezt a levelet látni fogják, az Úrban örök üdvösséget. Mivel a feledés az emlékezet mostohája, méltó, hogy mindaz, ami az időben történik, az oklevél bizonyságával örökkévaló legyen. Ennek okából e levél rendjében mindenek tudtára akarjuk hozni, hogy elődeink, kegyes emlékezetű atyáink: tudniillik Márton úr, János úr, Goblin úr, ki még él, és akik közvetlenül egymást követték a perjeli tisztségben, velünk egyetemben az Isten tiszteletének növelése, rendünk terjesztése érdekében a Dunajecben lévő Szent Antal-völgyi monostornak és helynek az alább feljegyzett könyveket és Rulnow falut adományozták. Ezeket ezennel megerősítjük, fontolóra vévén, mily jó és kellemes együtt lakozni a testvéreknek, valamint, hogy jaj a magányosnak, mert ha elesik, nincs aki felemelje. A Szent Antal-völgyi háznak adományozott könyvek címei ezek: Biblia, Manuale, Martyrologium, Graduale, Antiphonale, Passionale, Szent Gergely Ezekiel prófétáról tartott homiliái, Augustinus János leveleihez írt magyarázata, A theologiai igazság foglalata.[161] Említett testvéreinknek, mert a szükség úgy kívánja, átengedjük a Lechnic falura vonatkozó adománylevelet, melyet az isteni emlékezetű nemes férfiú, Kokos mester, az öreg Rikolf fia a Szent Antal-völgyi monostor alapítására juttatott és adományozott, és ami házunk szabadságait is tartalmazza. Hogy tehát minden perlekedésnek, veszekedésnek útját vágjuk, említett testvéreinknek ezen levelünket adtuk ki, pecsétünkkel megerősítve.

Holstenius, L. – Brockie, M.: Codex regularum monasticarum IV. Augustae Vindelicorum 1759. 173-174. l.

7
EGY MAGYAR KOLOSTOR KÖNYVVÁSÁRLÁSA
1432

Gordianus napja előtti csütörtökön [május 8-án] eladtunk [a gamingi karthauziak[162]] Kristófnak, a tárkányi Segedelem-völgyi[163] perjelnek egy misekönyvet, egy graduálét, egy

---

[155] Missale cum nota – azaz a mise kórus által énekelt részeinek (introitus, graduale stb.-nek) a kottáját is tartalmazó misekönyv.

[156] *Collectaneum* – l. az 1. szemelvény 9. jegyzetét. – Az itt említett példányról készült másolat a budapesti Egyetemi Könyvtár Cod. lat. 36. sz. kódexe. (Codices latini... Bp. 1961. 9. 1.)

[157] *Martirológium* – l. az 1. szemelvény 18. jegyzetét.

[158] *Kalendárium* – az egyházi év jeles napjainak és a szentek megemlékezéseinek, ez esetben a premontreieknél szokásos naptárszerű jegyzéke.

[159] *Szokások könyve* – l. a 4. szemelvény 3. jegyzetét.

[160] Az oklevél létrejöttének körülményeiről l. Dedek Crescens L.: A karthauziak Magyarországon. Bp. 1889. 119-120. l.

[161] E könyvekről l. az 1. szemelvény megfelelő jegyzeteit.

[162] *Gaming* vagy *Gemnik* – Alsó-Ausztriában 1782-ig fennálló nagy karthauzi kolostor.

[163] A *tárkányi Segedelem-völgy*, vagyis: Vallis Auxilii kolostora – az Eger közelében lévő Felsőtárkány fölött, a Bükkben állott. Romjain megy át ma a lillafüredi autóút. 1350 körül alapították.

antifonáriumot[164] 23 forintért, amit azonnal kifizetett. A könyvtárból ingyen, isten kedvéért, még ezeket a könyveket adtuk oda, ilyen jelzet [titulus] alatt: D 60., T 7., V 14., X 10, es 13., Y 3., 6., 9. és 16.[165]

Mittelalterliche Bibliothekskataloge Österreichs I. Niederösterreich, Wien 1915. 3. l.

Az egyetemek könyvei Magyarországon

8
KÓDEXVÁSÁRLÁS BOLOGNÁBAN
Bologna, 1269. október 30.

Ugo de Lugugnaco úr a Provence-ból, Berengarius de Bosiasis úr béziers-i sacrista [azaz a béziers-i székesegyház kanonok-sekrestyése] [„bitensis" – Biterrensis h.] ketten együtt [in solidum] eladták az Esztergomból való magyar Miklós úrnak,[166] bolognai diáknak a Decretalest,[167] kecskebőr pergamenen, új írással,[168] Bernát mester apparátusával, szintén új írással, 139 bolognai líráért. – Deotacore da Montasigo közjegyző oklevelében, amit a milánói Ardizio di Guido statiójában [másolóműhelyében és könyvkereskedésében] állított ki, a nevezett Ardizio, Rigutius Guidonis Arclocti, Viturinus da Pavia, a burgundi Péter és Albizo Guidonis da Firenze tanúk jelenlétében.

Mezey László: Forrásszemelvények... Bp. 1957. 335. sz.

9
LÁSZLÓ MESTER ESZTERGOMI PRÉPOST VÉGRENDELETE[169]
1277. március 23.

Az Atyának és Fiúnak és Szentléleknek nevében, ámen. Az Úr 1277. esztendejében, április Kalendaeje előtt a tizedik napon [március 23.] én; László mester, esztergomi prépost – mivel inkább a haláltól való állandó félelem közepette kívánok élni, mint az élet reménytelenségétől eltelve [hirtelen] meghalni, ezért elkészítem, megszerkesztem és elrendezem jelen vég-

[164] *Graduále* és *antifonárium* – l. az 1. szemelvény 6. és 5. jegyzetét.

[165] Az egész ábécére kiterjedő jelzetelés mutatja a gamingi kolostori könyvtár nyilván nagy állományát és az igen részletező szak- vagy helyrajzi elrendezését.

[166] A bevezetőben már említettük azt a feltevést, hogy ez a Miklós azonos lehet a IV. Béla, V. István és IV. László kancelláriájában szereplő Miklós erdélyi, majd esztergomi prépposttal és választott érsekkel. (Fejérpataky L.: A királyi kancellária az Árpádok korában. Bp. 1885. 116, 127, 134. stb. l.) De lehetséges az is, hogy azonos Miklós nógrádi főesperessel és esztergomi kanonokkal, László prépost végrendeleti végrehajtójával, akivel talán éppen a közös bolognai iskolázás fűzte össze. (Kollányi F.: Esztergomi kanonokok. Esztergom 1900. 20. l.)

[167] *Decretales* – l. a 9. szemelvény 9. jegyzetét.

[168] Az *új írás* a bolognai kódexek kerek gót írása lehet, amit ekkor már „*littera bononiensis*"-nek, bolognai betűnek neveznek. Ebből alakult ki a humanista írást előkészítő gothico-antiqua.

[169] A végrendelkező László esztergomi főegyházi prépost 1262-től 1274-ig mint az esztergomi főkáptalan tagja és honti főesperes szerepel. 1263-ban, még mint kancelláriai jegyző, szolgálatai jutalmául nyerte el a végrendeletben szereplő Gyerk nevű falut, a régi Hont megyében (Csehszlovákia). 1265-ben a Szent Lesták (Eustachius), azaz a Csepel-szigeti ispánság főesperese is, és egyben IV. Béla király követe az újonnan megválasztott pápához, IV. Kelemenhez. 1275-1279 kőzött az esztergomi főkáptalan prépostja. Végrendeletének kelte után még két esztendeig élt. (Kollányi F.: Esztergomi kanonokok. Esztergom 1900. 14-15. l.) A végrendeletből tudjuk meg azt is, hogy – könyvei tanúsága szerint – a bolognai studiumon tanult. A végrendelet szövegét a könyvek felsorolásán kívül azoknak a részeknek közlésével adjuk, amelyek a könyvhagyományozás anyagi értékeléséhez szempontokat szolgáltatnak.

rendeletemet, amelyben mind vásárolt, mind pedig a király kegye folytán szerzett Gyerk nevű földem, illetve birtokom örökösévé Szent Adalbert egyházát[170] teszem meg – amely faluban ugyanannak az egyháznak régtől fogva van földje –, annak a szintén Gyerknek nevezett, két ekére való [240 hold] vásárolt földemnek a kivételével, melyet Luka fiaitól, valamint Omodeustól és fiaitól vásároltam: ezt nővéremre, ez idő szerint Zadur özvegyére hagyom, oly föltétellel, hogy ha fia vagy leánya születik, ezt a földet a fia vagy leánya örök jogon birtokolhassa, ha pedig fiúnak vagy leánynak, [illetve] fiú- vagy leányunokának a hátrahagyása nélkül halna meg, ez a két ekére való föld a káptalanra szálljon. A malmot[171] pedig, amely ezen a földön áll, Szent Katalin egyháza [vagyis a gyerki templom] mindenkori papjának az ellátására rendelem, kinek alkalmazásával kapcsolatban azt kívánom, hogy uraim [tudniillik a káptalan] mutassák be őt a honti főesperesnek, s javaslatuk alapján állítsák [a Szent Katalin egyház] élére. Hasonlóképpen Bibliámat s az institutiókat[172] tartalmazó kötetemet, továbbá az Authenticumot[173] és a Codexnek[174] egy kötetbe foglalt három könyvét az előbb említett – de leégett – malomnak a helyreállítására s a fent említett kápolna[175] részére való állatvásárlásra hagyom; arra kérve uraimat, [tudniillik] az esztergomi káptalant, hogy ebben a kápolnában a mostani papot tartsák meg addig, ameddig él, vagy önként le nem mond; ha pedig önként visszalép vagy meghal, a káptalan bemutatása alapján alkalmazzanak abban papot. Ugyanazon káptalanra hagyom vásárolt földemből azt az egy ekére való földet is, amelyet Pousától, Achylleustól és Márktól vásároltam. Hasonlóképpen – hogy tartozásaimat nagyságuknak a mértéke szerint lehessen törleszteni, erre a célra hagyom öt márka súlyú [1 márka 245,53 g] vagy körülbelül ennyit nyomó ezüst korsómat és két igen szép lábas csészémet, melyeknek egyike fedővel van ellátva – kívánom, hogy ezeket a csészéket adják el, mert értékes alkotások –, és egy három márkát nyomó tálamat. Könyveim pedig, melyeket tartozásaim törlesztésére, valamint eladásra, s az értük befolyó pénznek a szegények között való szétosztásra hagyok – lelkem üdvére – a következők: a Decretum, Johannes Teutonicus Apparatusával;[176] a decretalisok, Bernardus Apparatusával;[177] a Digestum vetus, az Inforciatum s a Digestum

[170] Szent Adalbert volt az esztergomi főszékesegyház védőszentje. Az örökös tehát az esztergomi érseki egyház, ill. annak káptalanja volt.

[171] A *vízimalom* volt a középkori mezőgazdasági technika legfontosabb és legjövedelmezőbb létesítménye.

[172] *Institutiones* – a romai jog iskolai célokra készült összefoglalása.

[173] *Authenticum* – a Justinianus császár által 534-ben kihirdetett törvénykönyv (Codex Iustinianus, codex repetitae praelectionis vagy egyszerűen codex novus, „új kódex") életbeléptetése után alkotott kiegészítő (novelláris) törvények foglalata.

[174] A Justinianus-féle új kódexről van szó. A bolognai egyetemen megállapították az ott használt tankönyvek másolási terjedelmét és kölcsönzési díját. (Forrásszemelvények... Bp. 1957. 89-93. l.) Ennek segítségével László prépost itt felsorolt könyveinek terjedelmét is meg tudjuk mondani: Institutiók 7 quaterno, azaz 56 lap, Authentica 14 quaterno, azaz 112 lap; a Codex 7 quaterno. Ezek másolásra kölcsönzési díja összesen 8 solidus.

[175] A *kápolna* az előbb említett Szent Katalin templom, mely azonban csak úgy minősül kápolnának, hogy minden egyházat, mely valakinek a tulajdonában volt, az illető „kápolnájának" mondották.

[176] *Decretum* – igazi és teljes nevén Concordantia discordantium canonum (Az ellentétben álló kánonok egyeztetése), Gratianusnak, a bolognai Szent Félix kolostor iskolamesterének egyházi jogszabálygyűjteménye, a középkor egyházjogi kódexe és egyben tankönyve 1142 táján készült. Az ehhez írott magyarázatokat nevezték Apparatusnak. Az itt említett Apparatus szerzője Johannes Teutonicus (a német János), kinek a mellékneve még Semeca is volt. Johannes Teutonicus 1215 előtt készítette el a Decretumhoz írt előző magyarázatok, glosszák segítségével művét, melynek eredeti neve Apparátus glossarum. (Schneider, Ph.; Die Lehre von den Kirchenrechtsquellen. Regensburg 1892. 119. l.)

[177] *Decretalisok* – a Gratianus-féle összefoglalás óta megjelent pápai, pápai követi (legátusi) döntvények gyűjteménye, a Decretum beosztása szerint rendezve. Ramón de Pennaforte művét IX. Gergely pápa 1234-ben küldte meg a bolognai studium doktorainak és diákjainak, és ezzel mint törvénykönyvet kihirdette. Ez a gyűjtemény is az egyházjogi oktatás állandó kézikönyve volt, a Decretumhoz hasonlóan igen sok magyarázattal. A legnagyobb tekintélyű az itt említett Bernardus, azaz Bernardo da Parma († 1263) magyarázata volt, amit ezért Glossa ordinariának, rendesen hasznait glosszának neveztek. (Schneider: i. m. 142. l.)

novum,[178] [továbbá] Acho Summája,[179] a Codex,[180] a szentenciák könyve,[181] a skolasztikus történet[182] és a breviárium[183]. Hasonlóképpen Gergely Moraliáit[184] egy kötetbe foglalva az esztergomi konventhez tartozó domonkos testvérekre[185] hagyom. Hasonlóképpen Ágoston Soliloquiáit – ugyanannak sok más könyvével együtt egy kötetbe foglalva – Marcell fia Marcell testvérre hagyom.[186] Hasonlóképpen Mauritiusnak a teológiai kifejezésekről A-B-C-rendbe foglalt Distinctióit és glosszákkal ellátott Psalteriumát[187] az esztergomi ferencesekre hagyom.[188] Hasonlóképpen Pál [apostol] leveleit – félbevágott Apparatusszal – R[enoldus] mesterre, a Szent Tamás [-káptalan] prépostjára hagyom.[189] Hasonlóképpen nagy sátramat – azaz a traviatiának vagy agleriának nevezett katonai sátramat és egy másik kisebb, kék barchetfedeles sátramat[190] végrendeletem végrehajlói adják el, s az értük befolyt pénzt fordítsák adósságaim törlesztésére. Hasonlóképpen házaimról[191]... És titeket: R[enoldus] és A[ntal] prépost uraim,[192] Bálint mester éneklőkanonok uraim, M[iklós] nógrádi főesperes uram és M[áté] őrkanonok uram, jelen végrendeletem végrehajtóivá nevezlek ki – az Istenre kérve benneteket, hogy mindent szabályszerűen hajtsatok végre, arra gondolván, hogy mindnyájan a halál martaléka vagytok, mint ahogy én is meghaltam.

---

[178] *Digestum* – a Justinianus császár rendeletére létrejött római jogi gyűjtemény, melyet a bolognai jogi oktatásban három részre osztva tárgyaltak. Így említi őket László prépost is: Digestum vetus (a régi D. – 1-24. könyv), Inforciatum („beerőszakolt" – 24, 3-38. könyv), Digestum novum (az új D. – 39-50. könyv).

[179] „Azo" – a bolognai iskola egyik legnagyobb tekintélyű doktora († 1230). Summája a római jog három legfőbb könyve: a Codex, a Digestum vetus és az Instituciók mellé emelkedett tekintélyben, mert az északolasz városokban (pl. Veronában, Mantovában) bíró és ügyvéd nem lehetett az, akinek az említett három könyvön kívül Azone Summája nem volt birtokában. Innét a mondás: „chi non ha Azzo, non vada a palazzo" (kinek nincs meg az Azzo, nem jut be a [városi] palotába). László prépost is, Azone Summájával a kezében, bejutott a királyi udvarba. (Salvioli, G.: Manuale di storia del diritto italiano. Torino 1892. 97. l.)

[180] A *Codex* – a végrendeletben azonos Justinianus törvénykönyvének (Codex Iustinianus) első kilenc részével (könyvével), de az utolsó három külön szokott a jogi kódexek között szerepelni, mint fentebb is láttuk (6. j.). László jogi könyveinek felsorolása idáig tart. Ha könyvei hivatalos bolognai példányokról készült másolatok voltak (és ezt feltételezhetjük), terjedelmük a következő: a Decretum az Apparatusszal 588 lap; a Decretales a „rendes" glosszával 216 lap; a Digestum vetus stb. 24, 216, 226 lap; a Codex 226 lap. (Forrás-szemelvények... Bp. 1957. 90-91. l.)

[181] A *szentenciák könyve*, Liber Sententiarum – Petrus Lombardus műve, ki a párizsi iskolában tanított a XII. sz. közepén. A középkori teológiai oktatás leghasználatosabb kézikönyve, melynek önálló kommentálása az első egyetemi fokozat (baccalaureatus) elnyerésének feltétele volt. Az egyházatyák és teológusok állásfoglalásait tartalmazta a különféle teológiai témák szerint.

[182] *Skolasztikus történet* – Historia Scholastica, az „iskolások történelemkönyve" Petrus Comestor († 1179 k.) párizsi mesternek, a Notre Dame kancellárjának munkája, szintén általánosan elterjedt volt. A bibliai történeteket adja elő, állandó párhuzamokkal a görög és római történelemből, egészen Pál apostol római fogságának elbeszélésiéig. (Patrologia Latina. 208.)

[183] *Breviárium* – papi zsolozsma részeit összefoglaló könyv, amit éppen a XII-XIII. századfordulótól kezdtek használni.

[184] *Gergely Moraliája* – l. az 1. szemelvény 28. jegyzetét.

[185] Az esztergomi domonkos konvent alapítása 1230 körül történt. (A Szent Domonkos Rend múltjából és jelenéből. Bp. 1916. 187. l.)

[186] A Marcellusnak tett hagyományról l. a bevezetőben mondottakat.

[187] A *„Manipulus florum"* (Virágcsokor) c. gyűjteményről van szó.

[188] Esztergomban a ferencesek a domonkosokkal egy időben telepedtek meg.

[189] „Glossa interlinearis" vagy „intercisa" néven laoni Anselm bibliamagyarázatait („sorközi jegyzetek") emlegették. (L. az 1. szemelvény 19. jegyzetét.) Renoldus az esztergomi káptalanban 1271-1283 között szerepel, előbb mint nógrádi főesperes, később mint szenttamási prépost. (Kollányi: i. m. 17. l.)

[190] A sátrak említése arra utal, hogy a kancelláriában és udvari hivatalokban tevékenykedő prépost az állandóan vándorló királyi kíséretet ilyen felszereléssel követte.

[191] A királyi udvar „nomád" életével ellentétben mutatkozik a házak említése, melyeket az országban vándorló prépost vett. A feudalizmuson belül erősödő városiasodás, a polgárok életformája jelentkezik itt.

[192] Antal pozsonyi prépost volt, az M-mel jelzett őrkanonok Máté. Róluk és a többiekről l. Kollányi i. m. 12, 14, 16-17. l.

Az egri káptalan 1331. évi átírásában. – Esztergomi káptalan magánlevéltára. Lad. 19., Fasc. 1., Nr. 8. – Knauz: Monumenta Ecclesiae Strigoniensis I. Strigonii 1882. 71-73. l. (Latinból ford.: Kumorovitz L. Bernát.)

10
EGY KOLOSTORI KÖNYVTÁR ÉS KÖNYVTÁROSA[193]
XIII. század

A könyvtáros hivatalához tartozik arra ügyelni, amennyire lehet, hogy a könyvtár elhelyezésére jó és biztos helyiség álljon rendelkezésre. Széltől, esőtől védett helyen, de mégis – ahogy a könyvek őrzése megkívánja – elégségesen levegős legyen.

A szekrény, melybe a könyveket helyezik, fából készüljön, hogy így a könyvek rothadástól, nedvességtől inkább védve legyenek. Sok polccal legyen ellátva, s a különböző könyveket, a más-más tudományszakhoz tartozókat ezekre helyezzék el úgy, hogy az egy szakhoz [facultashoz] tartozók ne legyenek szétszórva, hanem együvé kerüljenek, megjelölve megfelelő jelzetcédulákkal. A jelzeteket a polcokon is fel kell tüntetni, hogy így megállapíthassuk, hogy található az, amit keresünk.

A könyvszekrénynek vagy a könyvtárnak a kulcsát a könyvtáros magánál őrizze, s a megfelelő időben nyissa ki, és zárja be azt. Dolgozószobája [cella pro studio] vagy maga a könyvtár legyen, ha a helyiség erre alkalmas, vagy ahhoz közel, hogy könnyebben megtalálhassák, mikor valami, hivatalához tartozó ügyben keresik.

Őreá tartozik az is, hogy egy pergamenlapra [chartára] a konvent összes könyvei feljegyeztessenek, s a gyarapodást vagy a csökkenést írja hozzá vagy törölje ki, amint éppen tennie kell. Ezt a jegyzéket pedig tartozik utódjának átadni, mikor hivataláról leköszön, ugyanígy elődjétől átvenni, midőn hivatalát elfoglalja, hogy a könyvekről, ha a prelátus [elöljáró] úgy kívánja, mindenkor számot tudjon adni. Így az sem történhet meg, hogy feledékenységből könyvek vesznek el.

Neki legyen gondja arra is, hogy akár maga, akár másvalaki, a perjel rendelkezése szerint, a könyveket megjavítsa, bőrrel bevonja és jól bekösse. Minden egyes kötetnek a gerincére jegyezze fel, miféle könyv vagy könyvek, kinek az írását vagy írásait tartalmazza a kötet. Az első lapra pedig a következő felírás [titulus] kerüljön: „A prédikátor testvérek N. konventjének könyve ez." S ha méltónak találná, hogy a könyv adományozójáról említés tétessék, tegye még hozzá; „amit N. lelke üdvéért adományozott "

Törekedjék arra, hogy hivataloskodása idején a közösség könyvei gyarapodjanak, akár – ha lehetséges – e célra gyűjtött alamizsnákból, akár a noviciusok révén, kik mikor belépnek, könyvekkel rendelkeznek,[194] akár arra ügyelvén, hogy az elhunyt testvérek könyvei közül némelyek a közös könyvek közé kerüljenek, de minden más lehetséges eszközzel is erre

[193] Humbert, kit származási helyéről (a Provence-ban lévő Romansról) de Romanis néven emlegetnek, a prédikátor szerzet: a domonkosok mesterévé, azaz általános főnökévé lett 1254-ben, a budai várban tartott rendi nagygyűlésen (káptalanon). Utána még egy ideig Magyarországon tartózkodott (a Margit-legenda is tud „Humbertos mester" ittléréről.) A rendi káptalanon születtek meg azok a nagy fontosságú határozatok, melyek a rend végleges megszervezését jelentették, és amelyeket a rendben „Statuta Budensia", „budai statútumok" néven emlegettek. (Walz, A.: Compendium Historiae Ordinis Praedicatorum. Roma 1930. 34-36. 102-103. l.) E statutumok Hubertben találtak részletes kommentálóra. De Humbert nemcsak kommentálta őket, hanem az itt közölthöz hasonló, körültekintő, gyakorlati utasításokat is írt azokhoz. Egészen természetes, hogy ezek a részben Magyarországon hozott határozatok a magyar domonkos kolostorokban is érvényben voltak, ha nem is egészen olyan magától értetődően, mint Gulyás Pál (MKszle 1916.) leírta. Mindenesetre, a kolostori könyvtárügynek az egyetemi könyvkultúra korában és annak hatására létrejött legrészletesebb rendezését jelentik.

[194] Itt látszik, hogy az egyéni könyvtárak már mennyire előtérbe kerülnek a kor könyvkultúrájának alakításában. Ez is, mint a domonkosok egész könyvvel kapcsolatos tevékenysége, az egyetemi mozgalom sajátos könyvszükséglete szerint alakult.

igyekezzék. Gondoskodjék arról is, hogy azok a könyvek, melyek az egyes tudományszakokból hiányoznak, beszereztessenek. Ha vannak másod- vagy harmadpéldányok, melyekre a testvéreknek sok szükségük nincs, a jobbat közülük tartsa meg, a többit meg adja el, s a bevételt más, hiányzó könyvek beszerzésére fordítsa. Ugyanez történjék a régiekkel vagy egyébként keveset érőkkel.

Hasonlóképpen egy évben egyszer vagy kétszer, néhány, e célra rendelt társával együtt, az összes könyveket gyűjtse össze, és alkalmatos helyre vigye. Ott azután valamennyit forgassa át, és állapítsa meg, nem veszett-e el valamelyik, vagy a férgek nem tették-e tönkre egyiket-másikat. Ha úgy találja, hogy egy könyv hiányzik, megtalálására szorgosan törekedjék. Ha egy másik károsodást szenvedett, gondja legyen rá, hogy kijavítsa, a jövőben pedig óvja mindentől, amiről úgy látja, hogy a könyvnek árt. Ha meg valamely könyveket az armáriumon kívül lát heverni, tegye vissza azokat is a szekrénybe.

Hasonlóképpen őrá tartozik, hogy egy csendes, alkalmas helyen legyen egy nagy pulpitus, vagy akár több is. Ezekre láncoljanak néhány könyvet, melyekre a testvéreknek gyakrabban van szükségük. Ilyen egy egészében vagy részben glosszázott [magyarázatos] biblia, glossza [magyarázat] nélküli biblia, Summa de casibus,[195] konkordanciák,[196] interpretációk,[197] decretumok,[198] Decretales,[199] Decisiones morales,[200] különböző, az egész évre szóló ünnepi és vasárnapi beszédek, históriák, szentenciák,[201] krónikák, a szentek szenvedéstörténete és legendái, a Historia ecclesiastica[202] és sok más hasonló, hogy a testvérek közössége keze ügyében találhassa azokat.

Az armáriumot pedig meghatározott időben tartsa nyitva, vagy legalább tartózkodjék a közelében, hogy ha valaki futólag valamit meg akarna nézni a többi könyvben, vagy rövid időre szeretne valamit kikölcsönözni, megkaphassa.

Humbertus de Romanis instructiója. (1254-1260.) De instructione officialium Ordinis Fratrum Praedicatorum. – c. XIII. De officio librarii. – Holstenius Codex Regularum Monasticarum.

11
A VESZPRÉMI KÁPTALAN KÖNYVJEGYZÉKE[203]
1429-1437

[195] *Summa de casibus* – Goffredo da Trano műve.

[196] *Konkordanciák* – a párhuzamos bibliai helyek gyűjteményei.

[197] *Interpretációk* – a bibliában előforduló héber nevek értelmezései. A leghasználatosabb volt a halberstadti Haymo (IX. sz.) ilyen munkája.

[198] *Decretum* – l. a 9. szemelvény 8. jegyzetét.

[199] *Decretales* – l. uo. a 9. jegyzetet.

[200] *Decisiones morales* – közelebbről meg nem határozható erkölcstani kézikönyvek.

[201] *Szentenciák* – l. a 9. szemelvény 13. jegyzetét.

[202] *Historia ecclesiastica* néven a középkor Beda Venerabilis (VIII. sz.) és Ordericus Vitalis (XII. sz.) műveit ismerte. Nem valószínű, hogy ezekről van szó.

[203] Az egyetemjárás fokozódása, az értelmiségi réteg növekedése a könyv iránti érdeklődést, a vele való nagyobb gondosságot is előmozdította. Így lesznek részletesebbek, a könyv felismerhetőségét biztosító egyedi ismertetőjegyek felsorolására kiterjeszkedők a korábban sommás megjelölésekkel teli vagyontárgylajstromok. Így alakulnak át valóban a könyvállományt leíró, sajátosan *könyvkatalógusokká*. Természetesen, csak a középkori mértékkel mérve lesznek így a könyvek könnyebben felismerhetőkké. Azonosításuk, bizony, elég gondot okoz. Egyébként is a veszprémi káptalani könyvtár egész elrendezésében kezdetlegesebb, mint a Humbert fentebb közölt előírásai szerint felállított prédikátorrendi könyvtárak akármelyike lehetett. (L. a 10. szemelvényt.) Az alapjában nem jelentéktelen anyag szakrendi csoportosításáról alig lehet beszélni, még annyira sem, mint amennyire ez a pannonhalmi jegyzéknél megkísérelhető. A liturgikus könyvekkel kezdődik a felsorolás, de azután következetesebb rend nélkül jönnek a kódexek. Teológiai könyvek közé jogi kódexek keverednek, és fordítva. Azután megint liturgikus könyvek kerülnek a középkori iskolázás könyveinek

Misekönyveknek és istentiszteletekre való egyéb könyveknek a leltára.

Hasonlóképpen egy igen nagy betűkkel írott könyv, mely bizonyos ünnepélyes miséket és minden püspöki áldást tartalmaz, amelyet Mesko püspök úr készíttetett; finom szövetből van a fedele, s rajta selyemből szőtt kereszt.[204]

Hasonlóképpen öt manuális könyv; három nagyobb és két kisebb; helytelenül nevezik őket manuálisoknak, mert vegyesen tartalmazzák az összes szenteléseket és sok másfélét.[205]

Hasonlóképpen egy evangéliumos könyv, melyben csak evangéliumok vannak; a végén, az evangéliumok néhány quaterniójában [lapjában], hiányos.

Hasonlóképpen egy kifejezetten csak episztolákat tartalmazó könyv.[206]

Hasonlóképpen az előbb említett könyveken kívül van egy új evangéliumos könyv, mely csak evangéliumokat tartalmaz, és egy másik – csak episztolákat tartalmazó – könyv új kötésben, melyeket Köröshegyi László mester, ugyanazon veszprémi egyháznak a kanonokja s egykor aléneklője[207] ajándékozott az egyháznak.

Hasonlóképpen három collectás könyv; közülük egy új, melyet Mihály püspök ajándékozott, és a másik kettő meglehetősen öreg.[208]

Hasonlóképpen két új antifonárium; Garai János úr, a veszprémi egyház püspöke ajándékozta őket, és két régi.[209]

Hasonlóképpen két korábbi régi graduále; közülük az első Szent Katalin kolostorában elégett, a másik pedig teljes egészében van meg; és három nagyon régi.[210]

Hasonlóképpen egy új graduále a németek szokása szerint[211], hangjegyekkel ellátva, és bőrből való fedéllel borítva; néhány quaterniója a kötésből kiszakadt; Mihály püspök úr ajándékozta.

Hasonlóképpen négy matutinális vagy lekciós könyv: kettő új és egy régi, s a negyedik elégett a néhai Gergely éneklőkanonok házában; László zalai főesperes úr íratta és készíttette;

---

sorába. Mindenesetre még mindig részletesebb, mint néhány évtizeddel öregebb veszprémi elődje, a XIV-XV. századfordulóról. Viszont nagyjából azt a képet mutatja, mint a vele egykorú pozsony-káptalani könyvtárkatalógus (Uj Magyar Museum. 1856. 146-153. l.). Lehetséges, hogy egy magyar katalogizálási gyakorlattal állunk szemben. Ha így van a dolog, a hazai katalóguskészítők nemigen álltak koruk színvonalán. (Vö. Forrásszemelvények... Bp. 1957. 533, 534, 538, 539. sz.)

[204] Úgy látszik, ez a misekönyv csak a nagy ünnepeken volt használatban, amikor a püspök misézett. Mesko 1357-1367 között volt veszprémi püspök.

[205] *Liber manualis* vagy Manuale – tartalmilag részben azonos a pannonhalmi jegyzékben előforduló Collectariusszal, részben azonban annál többet tartalmaz, különböző szertatásokat, a szentségek kiszolgáltatásának rendjét.

[206] *Episztola* – az apostolok leveleiből a misében olvasott részlet.

[207] *Aléneklő* (succentor) – az énekeskanonok helyettese, a káptalani iskola énektanítója.

[208] *Collectás könyv* – l. az 1. szemelvény 9. jegyzetét. – Mihály 1399-1402 között volt veszprémi püspök. – Érdemes itt megfigyelni a jegyzék készítőjének kormeghatározási módját: az egy emberöltő előtt íródott kódex új. A „meglehetősen öreg", nyilván az írásváltozás alapján így minősített kódex viszont ezek szerint, két-három generáció évei számát középértékben véve, mintegy 70-75 évvel korábbra, tehát a XIV. század közepére lenne datálható. A gótikus textuális írás változása ezt valószínűsíti is.

[209] *Antifonárium* – l. az 1. szemelvény 5. jegyzetét. – Garai János 1407-1410 között volt veszprémi püspök. – A két régi, a fentiek alapján, a zenei kéziratok lassúbb írásforma-változása következtében a XIII-XIV. század fordulójára keltezhetően mondható réginek.

[210] *Graduálé* – l. az 1. szemelvény 6. jegyzetét. – A „korábbi régi" és „nagyon régi" graduálék a XIII. századra tehetők, vagy ha a „nagyon régi" kifejezést ügy értelmezzük, hogy a katalóguskészítő még a hangjelöléssel sem tudott mit kezdeni, feltehetően neumált, azaz XII. századi kéziratról lehet szó.

[211] *A németek szokása szerint* – azaz a Magyarországon általában dívó esztergomi liturgikus szokástól és szövegösszeválogatástól eltérően. Az „új" megjelölés megint Mihály püspök korára, tehát a XIV. század végére utal.

melyek mindegyike egész évre terjed ki, vegyesen a „de tempore” és a „de sanctis” részekkel.[212]

Hasonlóképpen két új zsoltároskönyv, amelyek most vannak a kóruson használatban. A másik kettő régi és jó; az ötödik nagyon régi; a hatodik aranyozott és nagy kezdőbetűkkel van díszítve. A hetedik, mely négyszögletes formájú, kicsi, s hangjegyek nincsenek benne – elveszett.

Hasonlóképpen két teljes és jól bekötött biblia, kettő meg befejezetlen vagy nem teljes; mind régiek és nagyok.

Misekönyvek:

Hasonlóképpen 13 jó és eléggé új misekönyv.

Hasonlóképpen egy új és jó misekönyv, selyemzsinórzattal és ezüstkapcsokkal. S egy másik, szintén új és jó, drága kivitelben, ezüstkapcsokkal; Demeter püspök úr ajándékozta. Jelenleg a kapcsok a könyvekről már le vannak szakítva, és külön őriztetnek.[213]

Hasonlóképpen egy – a budai Szent János monostorban tartózkodó Szent Ferenc-rendbeli néhai László testvérnél egy főpapi süveg ára fejében – zálogban levő misekönyv; nagyon értékes, nagy részében elég jó; félő, hogy elveszett

Hasonlóképpen az előbb említett 13 misekönyvből a káptalani urak egyet Bathwa-i Istvánnak adtak, aki azt ígérte, hogy egy másik misszálét fog érte csinálni, azonban ő akadályozva lévén, s nem tudván azt elkészíteni, az előállításához szükséges dolgokat János őrkanonok úrnak adta át, ki vállalta, hogy befejezi a munkát, de még nem fejezte be.

Hasonlóképpen egy új misekönyv, melyet János örsi prépost úr hagyott az egyházra.

Hasonlóképpen egy szintén új és nagyon hasznos misekönyv, melyet Domonkos fehérvári főesperestől örökölt az egyház.

Hasonlóképpen egy szintén új és elég értékes misekönyv, melyet Gergely éneklőkanonok úr hagyott az egyházra; jelenleg Simon úr, az új püspök szokta magával hordozni.[214]

Az istentiszteleti célra alkalmas könyveken felüli könyvek jegyzéke, melyek elegyesen őriztetnek a sekrestyében:

Hasonlóképpen egy igen hasznos és jó kivitelű „rationalis”-könyv.[215]

Hasonlóképpen egy nagyon jó karban levő, vastag és kisalakú biblia, apró olasz[216] betűkkel írva, és aranyozott nagy kezdőbetűkkel díszítve.

Hasonlóképpen egy elég értékes legenda, jó olasz betűkkel írva.

---

[212] *Matutinális vagy lekciós könyv* – az éjjeli zsolozsmán olvasott bibliai és patrisztikus részletek gyűjteménye. A pannonhalmi jegyzék korához képest, mikor ezeket a részleteket még a bibliából vagy a megfelelő kódexből esetenként vagy bizonyos előre megállapított rendben jelölték ki, a szövegek összeállítása állandósult képet mutat, és külön kódex lett belőle, Ez a katalógus kormeghatározása szerint, a XIII. században már végbemehetett. A „de tempore” a vasárnapok és a megfelelő hetek hétköznapjainak, valamint a nagy ünnepeknek zsolozsma-rendjét tartalmazta, a „de sanctis” (a szentekről) viszont a szentek ünnepein használatos szövegeket.

[213] *Demeter* 1395-1399 között volt püspök. – Az „új” megjelölés – megint konkrétabban – a XIV. század végére mutat.

[214] *Rozgonyi Simon* 1424-tól 1440-ig veszprémi, azután egri püspök.

[215] Rationalis-könyv – Guilhem Durantis (1237-1296) mendei püspök (Franciaország) liturgia-magyarázó műve: Rationale divinorum officiorum (Az istenszolgálat értelmező könyve). Igen sok kódexben és 43 ősnyomtatvány-kiadásban ismeretes. Minden nagyobb középkori templomban megvolt.

[216] *„Olasz” betű* – ekkoriban még csak a kerek-gótbetűt, az ún. „textualis rotundát” jelentheti.

Hasonlóképpen Gergely dialógusainak egy könyve.[217]

Hasonlóképpen egy könyv, melyet „Hugucció”-nak neveznek, s Kis András mester hagyta az egyházra; a káptalani urak a néhai Sári György olvasókanonoknak adták kölcsön, a visszatérítés kötelezettségével, csupán olvasásra; és nála elveszett.[218]

Hasonlóképpen Remigius magyarázata a zsoltároskönyvről, régi betűkkel, pergamenen írva.[219]

Hasonlóképpen Lukács evangéliumának a magyarázata.

Hasonlóképpen Szent Gergely pápa magyarázata Lukács evangéliumáról; nem találjuk, és korábban sem volt fellelhető.[220]

Hasonlóképpen Remigius magyarázata Pál leveleiről.

Hasonlóképpen Jeromos [magyarázata] Jeremiás prófétáról.[221]

Hasonlóképpen Jeromos magyarázata az Ecclesiastesről.

Hasonlóképpen Beda presbiter prológusa vagy fejtegetései, fedél nélkül.[222]

Hasonlóképpen Isidorus a szentségekről.[223]

Hasonlóképpen Jeromos elöljáróbeszéde Izaiás prófétáról; elég nagy, régi betűkkel és fél fedéllel.

Hasonlóképpen Boetius könyve az osztás[ok]ról, bőrből való fekete fedéllel.[224]

Hasonlóképpen két könyv az apostoli [szent]szék hatalmáról és elsőségéről; elég nagyok; az egyik vörös bőrrel borított fedéllel, a másik tört fedéllel.[225]

Hasonlóképpen a Jóbról szóló Moraliák, a magyar királyoknak a fafedélen összeállított és megrajzolt családfájával.[226]

Hasonlóképpen a hét [egyházi] rendről szóló könyv, régi írással és némileg fekete fedéllel.

Hasonlóképpen a dolgok tulajdonságairól írt könyv, papíron, Mihály püspök úr hagyatékából.[227]

Hasonlóképpen Tullius magyarázata a retorika könyvéről, fekete bőrrel borítva.[228]

---

[217] *Gergely dialógusai* – l. az 1. szemelvény 26. jegyzetét.

[218] *Huguccio* (Hugutio), Ugo da Pisa, 1178-1190 között nagy tekintélyű professzor a bolognai egyetemen, egy nagy magyarázatot írt Gratianus decrétumához (l. a 9. szemelvény 8. jegyzetét) melyet azonban már tanítványa és későbbi doktortársa: Johannes de Deo fejezett be.

[219] *Remigius d'Auxerre* (Altissiodorensis, † 908 k.) számos műve közül az itt felsoroltak nem az ő, hanem Haimo d'Auxerre (IX. sz.) munkáinak bizonyulnak. (Patrologia Latina. 101, 131.; Lexikon für Theologie und Kirche. 8.[1] 815-816. l.)

[220] Nem is lelhették fel, mert sohasem létezett. Feltehetően a „negyven homília könyvét” nézték ennek, mely valóban egy Lukács-evangéliumból vett részlettel kezdődik. (Patr. Lat. 76.)

[221] *Jeromos* kommentárjai Jeremiás és Izaiás próféták könyveihez, valamint a Prédikátor könyvéhez. (Patr. Lat. 25-26.)

[222] A kódex itt közölt leírásából megállapíthatatlan, hogy *Beda* melyik művének előszaváról van szó. Leginkább valamelyik bibliai könyv kommentárjára gondolhatunk.

[223] Azonos lehet sevillai *Isidor* De ecclesiasticis officiis c. művével. (Patr. Lat. 82.)

[224] A kódex talán már elején csonka volt, és így tartalmazta *Boethius* művét: De institutione arithmetica. (Patr. Lat. 82.)

[225] Bizonyos valószínűséggel gondolhatunk *William Ockham* († 1349) művére: De dignitate et potestate papali, és a másikra: Dialogus super dignitate et potestate papali et regia.

[226] Gergely pápa Jób könyvéhez írt *Moraliái* – l. az 1. szemelvény 28. jegyzetét.

[227] Szerzője *Barthélemy de Glanville* († 1360).

Hasonlóképpen három könyv: egy Decretalis, a második: Sextus, s a harmadik: a Clementina;[229] Mihály őrkanonok úr hagyatékából. A Clementinát nem találtuk, s azt mondják, hogy a bíbornok úr idejében adták a váci egyháznak.[230]

Hasonlóképpen Jeromos és mások leveleinek a könyve.[231]

Hasonlóképpen az ostiai főpenitentiarius könyve, tudniillik a bűnbocsánatról.[232]

Hasonlóképpen Gothfredusnak a titulusokról szóló Summája, melyet más néven Gothfredus Summájának neveznek.[233]

Hasonlóképpen Incének egy régi Decretalis könyve, melynek bőrből való, fekete fedele van.[234]

Hasonlóképpen Ambrusnak egy könyve, melyet most nem találtunk, és korábban sem találták.[235]

Hasonlóképpen egy nagyon tetszetős könyv, mely magában foglalja a „naturalista phisica" könyveit, tudniillik a fizikusokét és másokét.[236]

Hasonlóképpen egy könyv, melyet a jog tükrének neveznek; szép és hasznos.[237]

Hasonlóképpen a Decretalisok könyve, vagyis Sextus, zöld fedéllel és szép francia kapoccsal.[238]

Hasonlóképpen egy könyv, az tudniillik, amelyet iskolai történetnek neveznek.[239]

Hasonlóképpen a zsoltároskönyvről szóló magyarázat vagy olvasmány, nagy fekete fedéllel és régi betűkkel s két kapoccsal.[240]

Hasonlóképpen Szent Isidorus imádságoskönyve, régi fedéllel, régi írással és szép arany nagy kezdőbetűkkel.[241]

---

[228] *M. Tullius Cicero* Rhetoricája: De oratore.

[229] *Decretalis* – l. a 9.szemelvény 9. jegyzetét; a Liber Sextus vagy Hatodik könyv – a IX. Gergely-féle Decretalis könyvek hatodikaként tartalmazta a könyv VIII. Bonifác által 1298-ban történt közzétételéig nyilvánosságra hozott újabb pápai döntéseket, decretalisokat; a *Clementina* – V. Kelemen (1305-1314) pápaságának jogalkotó tevékenységét foglalta össze, de végleges formában utódja, XXII. János tette csak közzé 1317-ben.

[230] *Branda di Castiglione* bíboros 1414-1424 között volt a veszprémi püspökség kormányzója.

[231] Minden bizonnyal azokról a Jeromosnak, Ágostonnak, Damasus pápának és a jeruzsálemi Cyrillnek tulajdonított, de sokkal későbbi apokrif levelekről van szó, melyek Mária mennybevételével foglalkoznak. (Burdach, K.: Vom Mittelalter zur Reformation, VI/2. Berlin 1932.) Magyar fordítása már az Érsekújvári kódexben megvan. (XV-XVI. sz.)

[232] *Henricus de Segusia* vagy Susa mint Ostia és Velletri püspökbíborosa halt meg 1271-ben. Egyházjogi fő műve: Summa super titulis decretalium (Összefoglalás a decretalisok címéről), Summa Hostiensisnek is mondották.

[233] *Goffredo da Trano* (1250 k.) művei közül az előzővel egyező témájú Summa super rubricis decretalium volt meg Veszprémben.

[234] *IV. Ince* (1213-1254) még mint Sinibaldo Fieschi írt egy Apparatust a Decretales öt könyvéhez. Mint pápa is összeállíttatott egy gyűjteményt a IX. Gergely óta megjelent pápai döntvényekből. Nem világos, hogy itt melyikről van szó.

[235] Nem lehet tudni, hogy *Ambrosius* egyházdoktor melyik művét keresték.

[236] Bizonyára egy Arisztotelész-fordításra, esetleg kommentárokra kell gondolnunk.

[237] A már említett (13. j.) *Guilhem Durantis* híres Speculum iudiciale (A bíráskodás tüköre) c. műve lehetett.

[238] *Liber Sextus* – l. a 27. jegyzetet.

[239] *Historia Scholastica* – l. a 9. szemelvény 14. jegyzetét.

[240] Teljesen bizonytalan, hogy melyik zsoltár fordításáról van szó.

[241] Sevillai *Isidor* ilyen művéről nem tudunk: Manitius I. 52-70.

Hasonlóképpen Máté evangéliumáról szóló magyarázat, kis, fából való kötésben, és régi írással írva.[242]

Hasonlóképpen egy igen régi könyv a püspökszentelésről, másként: „Liber pontificalis".[243]

Hasonlóképpen Szent Jeromos magyarázata vagy olvasmánya Aggeus, Zakarias és más kisebb prófétákról, rövid és négyszögletű kötésben, vörös borítással.[244]

Hasonlóképpen egy könyv a csillagászat tudományáról, régi betűkkel és csillagászati ábrákkal, kis terjedelemben.[245]

Hasonlóképpen Beda sziporkáinak könyve, különböző könyvekből összegyűjtve.[246]

Hasonlóképpen Esdrás próféta könyve; kis terjedelmű, régi betűkkel.[247]

Hasonlóképpen egy bibliamagyarázat, erkölcsi és misztikus értelemben véve; kis terjedelmű, régi betűkkel.[248]

Hasonlóképpen négy benedictionalis vagy officionalis könyv; kettő közülük középnagyságú, a másik kettő pedig kicsi, és igen régi.[249]

Hasonlóképpen Gergely pápa homíliás-könyve vegyesen a négy evangéliumról; régi fakötésben, régi írással írva, és negyven homíliát foglal magában.[250]

Hasonlóképpen Gergely pápának egy könyve Ádám helyzetéről.[251]

Hasonlóképpen egy könyv: Józsefnek a zsidó régiségek történetéről szóló könyve; nagy terjedelmű, régi betűkkel írva; nagyon jó könyv.[252]

Hasonlóképpen egy igen régi retorikai könyv, melyet nem találtunk, és régebben sem találtak.[253]

Hasonlóképpen a szenvedések két könyve, azaz a szent vértanúk szenvedéseiről szóló két könyv; az egyik nagy terjedelmű, a másik kicsi, régi fedéllel.[254]

Hasonlóképpen Pateriusnak középnagyságú könyve, régi betűkkel, régi, bőrrel bevont fakötésben.[255]

Hasonlóképpen Damasus pápának és Jeromosnak a Genezis és más [szentírási] könyvek három kérdéséről.[256]

---

[242] Az evangélium-kommentárt ezek alapján meghatározni nem tudjuk.

[243] *Liber pontificalis* – főpapi könyv, a püspök által végzendő szertartások könyve.

[244] Patr. Lat. 22.

[245] *Johannes a Sacrobosco* igen népszerű Sphaera mundijára gondolhatnánk, de ennek kora (XIV. sz.) nem indokolja – a jegyzék terminológiája szerint – a „régi betű" meghatározást. Ha pedig ezek szerint a XIII. századba megyünk vissza: vagy a *Tabulae Alphonsinae*, vagy az arab *Alhazen* (Ibn al-Haytham) műve jöhet szóba, természetesen latin fordításban, ami 1267-ben jelenik meg először.

[246] A *Scintillarium* – mint már a pannonhalmi jegyzék vizsgálatánál megállapíthattuk (29. j.), Defensor Logociagensis műve.

[247] *Esdrás* próféta e különálló „kis terjedelmű" könyve csak a IV., ún. apokrif, tehát a biblikus könyvek hivatalos jegyzékébe (a kánonba) fel nem vett könyv lehet.

[248] Ez a leírás nem segít el az azonosításhoz.

[249] A püspöki nagymisének a középkorban szokásos, külön áldásformuláit tartalmazta.

[250] A negyven homíliát tartalmazó könyvről l. a 2. szemelvény 20. jegyzetét.

[251] Gergely pápa ilyen munkájáról nem tudunk.

[252] A könyv Josephus Flavius: Antiquitates Iudaicae c. műve.

[253] Az „igen régi", talán még XI. századi retorikakönyv tekintetében is csak találgathatunk.

[254] *Passionale* – l. az. 1. szemelvény 18. jegyzetét.

[255] Ilyen nevű szerzőt nem találtunk. Lehet, hogy a kódex egykori tulajdonosáról van szó, a tartalomra való utalás nélkül.

Hasonlóképpen Isidorus könyve, melyet „Liber Ethycorum”-nak neveznek, nagyon finom és igen jó, jó írással és aranyozott kezdőbetűkkel.[257]

Hasonlóképpen egy régi könyv, régi fakötéssel, a szélén töredezett és rongált; a könyvnek eleje és vége hiányzik.[258]

Hasonlóképpen egy benedictionalis könyv, középnagyságú, régi, bőrrel borított fafedéllel, régi betűkkel; nem leltük fel.[259]

Hasonlóképpen egy püspöki pontificale jó betűkkel írva; igen hasznos könyv, vörös kötésben és a kapcsok aranyozott bogaival (azonban jelenleg nincsenek kapcsai, és korábban sem voltak); most Simon püspök úrnál van.[260]

Hasonlóképpen egy másik, elég értékes pontificale, melyet ezelőtt Ferenc segédpüspök úr hordott magával.

Hasonlóképpen egy új és értékes benedictionalis könyv, három, róla leszakított, de külön megőrzött, aranyozott kapoccsal, vászonkötésben. (Fehérvárt van.)

Hasonlóképpen egy nagyon régi könyv, régi betűkkel, az elején olvashatatlan; kis terjedelmű; néhány evangéliumnak a homíliáit vagy magyarázatait tartalmazza.[261]

Hasonlóképpen egy régi könyv, apró betűkkel, mely így kezdődik: Gergely az igéről – ez a könyv címe; a jog tárgyáról glosszája van; nem leltük fel.[262]

Hasonlóképpen egy középnagyságú könyv, szépen kiállítva; glossza vagy olvasmány a biblia prológusairól, mely így kezdődik: Ambrus testvér; a végén, ABC-rendben, a bibliai kifejezések magyarázatát tartalmazza.[263]

Hasonlóképpen János mester Summája a Decretumról.[264]

Hasonlóképpen egy Decretalis könyv, melynek a végén a fél fedele hiányzik, elég nagy betűkkel, s egyáltalában nincsen glosszája.[265]

Hasonlóképpen egy Decretalis könyv, fafedéllel, közepes terjedelmű, középnagyságú betűkkel, s mint látszik, az egész tele van glosszával.

Hasonlóképpen egy „pantheon”-nak nevezett könyv, fakötésben. (Simon püspök [úr] magával vitte.)[266]

Hasonlóképpen Ivo könyve a különféle beszédekről és rendeletekről.[267]

---

[256] Patr. Lat. 22.

[257] Elírás lesz a valóban Isidortól származó Liber Etymologiarum helyett. (Patr. Lat. 84.)

[258] Így meghatározhatatlan.

[259] L. a 47. jegyzetet.

[260] L. a 41. jegyzetet.

[261] Ez egy kódex töredéke lehet, a „nagyon régi” megjelölésből következtethetően legalább a X. századból.

[262] Nem tudtuk meghatározni. A Széchényi Könyvtár egyik kódexében (Clmae. 2012. f. 98.) van egy bejegyzés, mely ugyanígy kezdődik: „Gregorius super illo verbo...” Vélhetőleg egy decretalis-kommentár lehet a XIII. századból.

[263] Az incipitből megállapítható, hogy a Mammotrectus néven ismert Jeromos-biblia kommentárjaiból készült kivonatok gyűjteménye volt a kódexben. Szerzője Johannes Marchesinus.

[264] *Johannes Faventinus* (1170 k.) bolognai magister egy Summa Decreti, azaz Gratianus Decretumából készült kivonat szerzője.

[265] L. a 32. jegyzetet.

[266] *Viterbói Gottfrid* vagy (olaszosan) *Goffredo* († 1191-ben Viterbóban) császári káplán a Pantheon nevű világtörténeti munka szerzője (Monumenta Germaniae Historica, Scriptores 22.). A bevezetőben már említettük a Pantheon és Kézai Simon Gestájának összefüggéseit.

Hasonlóképpen két nagy terjedelmű könyv Jóbról, melyek Gergely Moraliáinak neveztetnek.[268]

Hasonlóképpen három kis énekeskönyv. Az egyiket nem találtuk.

Hasonlóképpen egy könyv, tudniillik Aquinói Tamás Summája, vörös kötésben, szépírással, melyet a néhai Gergely kántorkanonok úr ajándékozott az egyháznak. (Simon püspök úr magával vitte.)[269]

Hasonlóképpen egy könyv, fafedéllel, mely szent Leó pápának, szent Ágostonnak, szent Fulgentiusnak és másoknak – egész évre szóló beszédeit tartalmazza.[270]

Hasonlóképpen egy manuális könyv, fekete kötésben, elég széles, a hátának egy kis részén bőr van.[271]

(Hasonlóképpen azt a breviáriumot,[272] amely most következik, én: Tamás éneklő[kanonok][273] és a Szentlélek-oltár Igazgatója, az urak engedélye és a prelátus úr hozzájárulása alapján, az Úr 1447. esztendejében kaptam a kápolna építése költségeinek a fedezésére.)

Hasonlóképpen egy új breviárium, szép írással és ezüst, de leszakadt kapcsokkal, nagy terjedelmű, melyet János örsi prépost úr hagyott a Szentlélek-kápolna építésére. (Tatai Bálint mesternél van.)

Hasonlóképpen egy másik, elég nagyalakú breviárium, egy ezüstkapoccsal, melyet Demeter püspök úr hagyott az egyházra.

Hasonlóképpen egy középnagyságú imakönyv, jól olvasható, régi nagy betűkkel; sok imádságot tartalmaz a szentekről.

Hasonlóképpen egy könyv, melyet „Isidorus Ethycorum"-nak neveznek; az elején hiányzik a fedőlapja, és az elején két pergamenre írt könyve szélein szakadozott; az előbbi lajstromba nem volt felvéve.[274]

Hasonlóképpen egy nagyon régi collectás könyv; nem találtuk.

Hasonlóképpen egy bakonyi módra készült ládában, Miklós prépost pecsétjével lezárva, 13 kánonjogi és más tartalmú könyv van. Ebből a ládából korábban kivették a Decretumot, a Decretalist, a Sextust és a Clementinát,[275] melyeket Demeter püspök úr a Szentlélek-kápolna felépítésére hagyott. (A Clementinát nem találtuk.)

A veszprémi káptalan magánlevéltára. – Kiadása: Fejérpataky László: A veszprémi káptalan kincseinek összeírása 1429-1437. években. l. Történelmi Tár, 1886. 569-574. l. (Latinból ford.: Kumorovitz L. Bernát.)

---

[267] *Yvo* (1040-1116) – chartres-i püspök, egyházjogász, az investitúraharcban a mérsékeltebb pápai irányzat képviselője. A katalógus megjegyzéséből kivehetően, a nem bizonyosan tőle származó Collectio tripartita és Werbőczi Tripartitumának címbeli hasonlóságát megemlítjük.

[268] L. a 24. jegyzetet.

[269] *Aquinói Tamás* (1226-1274) – a skolasztika legnagyobb alakja, fő műve az itt említett Summa Theologica.

[270] Amennyire a megjegyzésből következtetni lehet, *Paulus Diaconus* Homiliariuma lehetett a kódex. L. az 1. szemelvény 15. jegyzetét.

[271] L. a 3. jegyzetet.

[272] *Breviárium* – l. a 9. szemelvény 15. jegyzetét.

[273] E megjegyzésből kitűnik, hogy a katalógusnak – legalább egyik – összeállítója Tamás kántorkanonok volt. Tamás 1447-ben már éneklőkanonok volt, a jegyzék összeállítása idején azonban még az erre illetékes őrkanonok tisztjét viselte.

[274] L. az 55. jegyzetet.

[275] Ezeket már ismételten azonosítottuk a fentiekben.

12
A CSATÁRI BIBLIA

A Gutkeled-nembeli Vid mester zálogba adja a csatári monostor bibliáját[276]
1262. május 22.

Ezt a könyvet[277] – és annak a másik kötetét – Vid mester és Farkas zsidó Szent Miklós ünnepén [dec. 6.] nálunk helyezték letétbe oly föltétellel, hogy a Boldogságos Szűz ünnepének nyolcadnapján [aug. 22.] a mondott Vid az előbb említett Farkas zsidónak 4½ márkát fizet. És ha azonközben az apát ugyanazon Farkasnak nem fizet 3 márkát, ugyanazon a napon Vid mester fogja megfizetni. Hasonlóképpen 10 márkát tartozik Vid fizetni Farkasnak húshagyó kedden, és újabb 10 márkát pedig Keresztelő Szent János ünnepén [jún. 24.]. Ha pedig valamelyik fizetési határnapot elmulasztaná, a könyvet vissza kell adnunk Farkas zsidónak.

XIII. századi bejegyzés az admonti biblia I. kötetének 1/a. lapján. – Kiadása: Fejérpataky László: A Gutkeled-biblia. Magyar Könyvszemle, 1893. 9. l. (Latinból ford.: Kumorovitz L. Bernát.)

A Gutkeled-nembeli Vid mester az elzálogosított (s elveszett) bibliáért kárpótolja a csatári monostort
1263. május 22.

Balázs testvér, isteni könyörületességből a Szent Adorján zalai monostorának apátja és ugyanazon helynek egész konventje valamennyi kereszténynek a Szent Szűz keresztre feszített Fiában üdvöt![278] Az emberek ügyleteit írásba szokás foglalni, nehogy az idő múlásával kétségbevonassanak.[279] Ezért ezen oklevelünknek a bizonysága által[280] mind a most élőknek, mind pedig a jövendőbelieknek a tudomására kívánjuk hozni, hogy a Gutkeled-nemzetségből való Vid mester Ipollyal, Sándorral és Damával, testvéreinek a fiaival előttünk megjelenvén előadta – mivel nehéz helyzetében csatári monostorának a biblia-könyvét, amely patronátusi jogcímen[281] az ő őrizetében és különös oltalmában volt letéve, 70 márkáért[282] a Vasvárból való Farkas zsidónak adta zálogba, s ez a könyv ugyanazon zálogban elveszett;

---

[276] A bejegyzés a zalavári konvent hiteleshelyén kerülhetett a kódexbe, ahol a kölcsönösszeg kiegyenlítésének meg kellett történnie.

[277] A kódexről és jelentőségéről l. a bevezetést, továbbá Fejérpataky L.: A Gutkeled-biblia. Magyar Könyvszemle, 1893. 5-22. l.; Fitz: A magyar könyv története 1711-ig. Bp. 1953. 16-17. l.

[278] A kódexre vonatkozó oklevél egyben a magyar hiteleshelyi kiadványoknak is példája. Először az oklevelet kiállító és hiteles pecsétjével megerősítő Balázs zalavári apát és konventje nevezi meg magát és üdvözli az olvasókat.

[279] A fontosabb okleveleket az ügylettel elvi kapcsolatban álló mondással kezdték; ezt nevezték exordiumnak (kezdetnek) vagy arengának (felhívásnak). Itt az írás fontosságáról olvasunk, az írásbeliség felújulása korának egyik kedvenc gondolatát ismétlik.

[280] Most következik az oklevél intézkedéseit tartalmazó részek sora: az ok kinyilvánítása az első (promulgatio), azután jön az eset elbeszélése (narratio), végezetül maga az intézkedés következik (dispositio).

[281] A csatári monostort Szent Péter apostol tiszteletére a Gutkeled-nemzetség tagjai alapították Zala megyében, a XII. század közepe táján. A biblia ekkor került a monostor könyvei közé. Az egyházjog szerint a patronátusi jog csak az egyházi intézmény védelmét és bizonyos tiszteletbeli előnyök biztosítását jelentette. De valójában, mint már a bevezetőben is utaltunk erre, az alapítók és leszármazottaik – a még sokáig élő közfelfogás szerint – tényleg birtokukban tartották a monostort, ingó és ingatlan javaival, tehát értékeivel együtt. Az egyházi álláspont érvényesülése oklevelünk korában kezdődik.

[282] Ez az összeg igen nagy, ha meggondoljuk, hogy egy közepes egyházi javadalom nem éri el az 50 márka évi jövedelmet. (Balics: A római kat. egyház története Magyarországon az Árpádok korában. II/2. Bp. l892. 189.)

ennek fejében a Mura folyó mellett lévő birtokát, mely a Szent Mihály egyháza mellett fekszik, s amely mint az ő saját jogú birtoka illeti meg őt,[283] valamint a Somogy megyében lévő sarlochi részét, amely osztály útján jutott neki,[284] az ottan személyesen megjelent testvéreinek, valamint más atyafiainak,[285] akiknek nevében Ipoly, Sándor és Dama feleltek, az engedélyével és jóindulatú hozzájárulásával visszavonhatatlanul való birtoklás céljából a Szent Péter apostol csatári monostorának elörökítette. Hogy tehát a fentebb megnevezett testvérei közül, valamint mások közül senki se érvényteleníthesse ezt a tényt, pecsétünkkel megerősített [jelen] privilegiális oklevelünket[286] adtuk ki. Kelt Szent Ilona királynő ünnepén [máj. 22.], az Úr 1263. esztendejében, amikor Geuta testvér mint dékán, András mint őr és Benedek mint kántor tevékenykedtek ott más testvérekkel együtt üdvösen.[287]

Hártyán, függőpecsét töredékével. – Dl. 544. Kiadása: Fejér C. D. IV/3. 179. – Fejérpataky László: A Gutkeled-biblia. Magyar Könyvszemle, 1893. 9-10. l. (A formulás részek nélkül.) (Latinból ford.: Kumorovitz L. Bernát.)

13
I. LAJOS PARANCSLEVELE[288]
1319. október 23.

Felséges urunknak: Lajos úrnak, Isten kegyelméből Magyarország nemes királyának a fehérvári egyház káptalanja imádságait az Úrban, örök hűséggel. Minden tisztelettel, amilyen csak illő volt, vettük Felségednek gyűrűspecsétjével megpecsételt, s ekképpen szóló levelét: Lajos, Isten kegyelméből Magyarország királya híveinek, a tisztelendő férfiaknak: a fehérvári egyház káptalanjának üdvöt és kegyelmet. Hűségteknek szigorúan meghagyva parancsoljuk, *hogy Szent István legendájában azt kutassátok fel, hogy Karakó*[289] *nevű várunk nemes jobbágyainak*[290] *és népeinek országunkban hány helyen kell lakniok, és a szabadságnak milyen foka illeti meg őket,* – s ezt, annak megfelelően, ahogyan megtudtátok, jelen levelünk bemutatója által – hűségtekre – leveletekben nekünk jelentsétek. Kelt Budán, Szent Mihály főangyal ünnepének (tizenötödnapja előtt való szombaton [okt. 10.], az Úr 1349. esztende-

[283] A saját jogú birtokon Vid mester adomány révén kapott vagy más módon szerzett, de a nemzetségi közös birtoklástól külön álló földbirtokát kell érteni. A nemzetségtagok ugyanis csak ezekkel rendelkezhettek szabadon.

[284] Vid mester Somogy megyében levő birtoka ugyancsak kívül esett a nemzetség szállásbirtok-komplexumán, ezért a közelebbi rokon nemzetségtagok – esetleg Vid és testvérei – feloszthatták egymás közt azt, talán mint atyjuk szerzett birtokát.

[285] A nemzetségi birtoklással járt a nemzetségtagok együttes fellépése birtokjogi ügyekben.

[286] A *privilegiális oklevél* – az egyszerű jogi tényeket megörökítő oklevéllel ellentétben, jogokat teremtett vagy szüntetett meg. Fontosságának megfelelő volt körültekintő és ünnepélyes formulázása.

[287] A dátum után, mely a keresztény naptárkeltezést, azaz ünnepek szerinti napmegjelölést mutatja, következik a tanú- vagy méltóságsor, ez esetben a zalavári apátsági konvent tisztségeit viselő szerzetesek felsorolása. *Dékán* – a magyar bencéseknél a XIV. század elejéig az apát utáni első szerzetes címe, attól kezdve perjelnek mondották. *Őr* (custos) – a magyar monostorok életében a legbefolyásosabb konventtag, az egyházi kincsek és felszerelések, az oklevelek őre, a birtokok felügyelője és a jogi ügyek intézője. *Kántor* vagy éneklő-szerzetes – a liturgikus ének, általában a templomi szertartások intézője, de ő igen sokszor az *armárium, a könyvesláda,* vagy később *könyvesház* őre és gyarapítója is.

[288] A magyar feudalizmus eléggé bonyolult viszonyai között az oklevélszolgáltatás igyekezett rendet teremteni. Jogok bizonyítására (és alkotására is) az oklevél szolgál. Ez a hiteleshelyi jelentés azonban azt mutatja, hogy könyvet, egy általunk ismert vagy már elveszett István-életrajz kódexét is, fel lehetett használni erre a célra.

[289] *Karakó* – Vas és Veszprém megye határán van. Az egykori várispánság székhelye, (Pesty F.: Eltűnt régi vármegyék I. Budapest 1878. 98. 1.)

[290] *A nemes jobbágyok* – a várkatonaság utódainak elnevezése az Anjou-korban. Ezekből lettek a későbbi köznemesek.

jében. – Mi tehát – miként a jog alapján és tényleg tartozunk is – Felséged parancsának szívesen engedelmeskedtünk volna, az említett Karakó nevű vár jobbágyai és népei a Szent Király legendájában feljegyzett szabadságának szívesen utánajártunk volna, s ha megtaláltuk volna, levelünkben foglalva megküldtük volna Felségednek; azonban *a mondott legendát atyád: Károly úr, ugyanazon kegyelem folytán Magyarországnak kegyeletes és boldog emlékezetű egykori nemes királya, mindnyájunk tudomása szerint, János egykori (őrkanonok idejében, a belső sekrestyéből kiemelve Visegrádra vitette* – ezért azt nem kereshettük meg. Kelt a tizenegyezer szűz ünnepére közvetlenül következő pénteken [okt. 23.], az Úrnak fent említett esztendejében.

Wagner Károly: Analecta Scepusii sacri et profani. Collegit et notis illustravit Carolus – –. Viennae 1774. (Latinból ford: Kumorovitz L. Bernát.)

A város és a könyv

14
A BÁRTFAI SZÁMADÁSOK[291]
XV. század

A számadásokból[292]

1435. december 23.

Továbbá kiadtunk az új graduáléért,[293] amit az egyház [plébániatemplom] számára vettek, 9 aranyforintot.

Továbbá ugyanazért 84 kamarai [camarales] forintot.

Továbbá az új graduáléért 1 aranyforintot.

1436. november 30. után:

Kiadtunk az új graduáléért 18 aranyforintot, 12 dénár levonásával.

1437. december 6.

Kiadások az egyházra: először a graduáléért, azután a tető [javítására] fizettünk a prédikátornak, tanítónak, mint a kiskönyvből kitűnik, összesen 22 aranyforintot és még 63 dénárt.

1437.

Szent Egyed egyháza [plébániatemploma] tartozik azzal, amit ebben az évben kiadtunk az új graduáléért és a padokért: 19 aranyforinttal.

---

[291] A középkor végéről már nagyobb számban maradtak írásos emlékeink a magyarországi városok életéről. Ezek sorában akadnak olyanok is, amelyek némileg tájékoztatnak a városok és a könyvkultúra viszonyáról. A polgárok olvasmányairól, könyvvel való foglalkozásáról, sajnos, inkább csak külföldi analógiák és közvetett utalások alapján tudunk valamennyire képet alkotni. A „szabad királyi város" azonban, mint a polgárság közössége, bizonyos reprezentatív jellegű érdeklődést tanúsít a kegyurasága alá tartozó plébánia-egyházak könyvügyei iránt. Egy hatalmas, olykor másfél méteres, későközépkori graduále, szép kiállításával, gondos írásával, nótáival (hangjegyeivel), miniatúráival vagy legalább virágdíszeivel (floritura) egészében mutatta be a „bölcs és körültekintő férfiaknak", a város polgárainak koruk könyvkultúrájával való érintkezését. Ezek alapján érthető, hogy Bártfa, ez a határon levő királyi városka olyan gonddal kíséri temploma antifónás könyvének és graduáléjának munkálatait.

[292] A következőkből kitűnik, hogy Bártfán a kódex előállításának szinte minden fázisára megvolt az alkalmas személy. Volt pergamenkészítő, két másoló (János és Miklós), sőt korrektor is; János mester, talán a városi iskola vezetője. De szerepel könyvkötő is, bár egyúttal harangozó.

[293] *Graduale* – l. az 1. szemelvény 6. jegyzetét.

439.

A Ferenc városi jegyzőnek kifizetett 13½ forint tiszteletdíj bejegyzése előtt: Miklós scriptornak (kilenc részletben) összesen 900 dénárt.

1438. december 5-12.

Johanni Kathedrali 100 dénárt.

1457.

Könyvek kötéséért a régi harangozónak 4 dénárt. Könyvkötésért 70 dénárt.

1480.

[Sztropkói] György pergamenista [másutt permetter] elnyerte a polgárjogot. [Ugyanez mint scriptor és litteratus is szerepel.]

1472.

János mesternek a könyvek korrektúrájáért 1 forintot.

1479.

A lakatosnak a könyvtár számára készített két lánc fejében adtam 1 forintot.

1435.

Szent János [Bártfai ágostonrendi] kolostora tartozik a városnak 13 aranyforinttal ama legendáskönyvek fejében, melyeket eladtunk. Ennek fejében a város a kolostor pénzéből 4 forintot megkap abból az összegből, amit Froinkné [Froinkin] a templom kórusára hagyott.

Ábel Jenő: A bártfai Sz. Egyed temploma könyvtárának története. Bp. 1885. 4. kk.

15
HOMONNAI DRUGETH ISTVÁN[294] LEVELE BÁRTFA TANÁCSÁHOZ
1466. január 28.

Bölcs és éleselméjű férfiak, kedvelt barátaink és szomszédaink!

Emlékezetetekbe hozzuk, amit az elmúlt évben már nektek megírtunk, hogy egy bizonyos, a ti városotokban lakó „Cathedralis scriptor”[295] a kegyes emlékezetű Bálint papnak öt arannyal tartozott, mely öt aranyért Pál pap ugyanazon scriptorért jót állt, és hogy Pál pap igen sokszor ugyanazon öt forintért levelünkkel nálatok járt. Már azt mi nem tudjuk, hogy ez a scriptor, ki nálatok lakozik, az öt forintot kifizette-e, vagy sem; az örökös [?] pedig István klerikus, a kegyes emlékezetű Bálint pap testvérének fia. Ezért elég jóindulatúan kérünk titeket arra, hogy levélben világosítsatok fel arra vonatkozólag, hogy ez a nálatok lakó scriptor az öt forintot megfizette-e, vagy nem? – Jeszenő várunkból, Mária tisztulásának ünnepe előtti kedden [jan. 28], az 1466. évben.

Ábel Jenő: A bártfai Sz. Egyed temploma könyvtárának története. Bp. 1885. 10. l.

---

[294] Nagy Iván, a múlt század érdemes genealógusa Drugeth Istvánról csak ennyit mond: „unokaöccsével, Bertalannal a Hussiták kezébe került, 1459 táján szép sarc mellett kiszabadult...” (Magyarország családai címerekkel és nemzedékrendi táblákkal. II. Pest 1858. 401. l.) – A többiekről, akik ebben az ügyben szerepelnek, közelebbit nem tudunk.

[295] A *„cathedrális” scriptor*ról a krakkói „Húsz mesterség könyve” ezt mondja: „A másoló a betűvetésben tanult ember, kit ha kathedrálisnak mondanak, ügyeljen arra, hogy kifogástalanul [correcte] írjon, és hogy mit kell összeírni, és mit hozzáírni, gondosan nézzen utána...” Wattenbach. 479. Forrásszemelvények... Bp. 1957. 124. sz.)

16
EGY ANTIFÓNÁS[296] KÖNYV MÁSOLTATÁSA
XV. század

1493.

A folyó évben a plébános úrnak és néhai Mager Péterné többi végrendeleti végrehajtójának a neki fizetendő adósságok fejében az antifonárium elkészítésére a Pünkösd előtti pénteken [máj. 24.] 8 forintot a harangozó által kell elküldeni,

ugyanerre a János nap utáni kedden [jún. 25.] Helbling Péter által 25 forintot,

ugyanerre a Nagyboldogasszony előtti kedden [aug. 13.] Gergely pap által 12 forintot,

Stzechel Mihály által a Gál nap előtti pénteken [okt. 11.] 5 forintot,

a bíró úr által az Erzsébet előtti pénteken [nov. 15.] 5 forintot.

Az ügyre vonatkozó kötelezvényt a plébános úrnál lehet megnézni.

1494.

A plébános úrnak az antifonárium számlájára, amit most másolnak, a Prokóp napja előtti pénteken [jún. 27.] a harangozó által 6 forintot –

ugyanarra a Tamás apostol előtti szerdán [dec. 17.] 2 forintot –

Mager Péter házadójának visszatérítéséből 2 forintot –

1495.

Boldizsár kathedrális scriptor részére az antifonárium számlájára a Karácsony utáni vasárnap [dec. 27.] 12 forintot –

ugyanannak Fülöp és Jakab ünnepén [máj. 1.] 12 forintot –

ugyanannak az Áldozócsütörtök utáni pénteken [máj. 29.) 10 forintot –

a plébánosnak a kapcsokért és a mondott antifonárium kötéséért stb. az Orbán előtti pénteken [máj. 22.] 8 forintot –

– a nevezett Boldizsárnak a mondott antifónás könyvért az Úrnapja előtti kedden [jún. 16.] 6 forintot adtunk.

Mindezekről lássák a kötelezvényeket a plébános úrnál.

Ábel Jenő: A bártfai Sz. Egyed temploma könyvtárának története. Bp. 1885. 42-43. l.

17
BOLDIZSÁR SCRIPTOR LEVELE BÁRTFA TANÁCSÁHOZ[297]
Eperjes, 1494. december 16.

Bölcs és körültekintő uraim. A plébános úr, mint értesültem, azt kívánja, hogy itt, Bártfa városában lássam el hangjegyekkel azt az antifonáriumot[298], amit kegyelmetek és kegyelmetek

[296] *Antifónás könyv* – l. az 1. szemelvény 5. jegyzetét.

[297] A levélből kiderül, hogy a scriptor korántsem egyszerű másoló-mesterember, hanem olyan valaki, aki a másolandó szöveggel és dallammal is kritikával és hozzáértéssel foglalkozik.

[298] *Antifonárium* – l. az 1. szemelvény 5. jegyzetét.

egyháza számára másoltam. De ugyan mit használnék azzal kegyelmeteknek, ha azt itt, kegyelmeteknél látnám el hangjegyekkel? Kegyelmetek egyházának másolható példányai, az antifonáriumok ugyanis hibásak, és nem kifogástalanok, amint láttam, és tudom is. De tudja Anfra András jegyző úr és Paulus Cepszer úr is,[299] hogy azok a könyvek javítva nincsenek. Ezért nem tudom, mi haszon lenne abból, ha ott raknám fel a hangjegyeket? Itt, Eperjesen viszont jó példányok vannak, és különféle „históriák" [zsolozsmák], melyek a ti könyveitekben nincsenek meg, de főként nincs, amiből dallamukat lejegyezhetném. Különben a szentekről szóló téli részt már teljesen, a de tempore[300] nagyobbik részét pedig hangjegyekkel szintén elláttam. Ne gondolják kegyelmetek, hogy azért, mert nem kegyelmeteknél írom a hangjegyeket, nem dolgozom szorgalmasan. Tudják meg uraságtok, hogy nagyon is serényen dolgozom. Ezért kérem is uraságtokat, hogy pénz nélkül engem ne hagyjatok. Tartozom ugyanis a festőnek az illuminálásért, a pergamenért, és még sok mindenre van szükségem, hogy végére juthassak. Ezért uraságtok semmit ne kételkedjék, hogy Isten segítségével farsang előtt uraságtoknak mindkét kötetet bemutatom, ha a pénz hiánya nem késleltet. Nem zaklattam volna uraságtokat, de Isten a tudója, hogy a magam képességéből ezeket kielégíteni nem tudom.

Kelt Eperjesen, a Luca nap utáni kedden [dec. 16.], az Úr 1494. évében.

Boldizsár, kegyelmetek szolgája

Ábel Jenő: A bártfai Sz. Egyed temploma könyvtárának története. Bp. 1885. 46. l.

Mohács után

18
GYÖNGYÖSI GERGELY PÁLOS KRÓNIKÁJÁBÓL[301]
1520-1527

[1515 körül.]... Határozatba ment, hogy rendünkből egy testvér se oktasson világi személyt vagy fogadalmat nem tett testvért másolni, illuminálni vagy orgonálni, mert, mint tapasztalásból tudjuk, az ilyenek által szokott sok botrány bekövetkezni...[302]

[A mohácsi vész után.]... E veszedelemben rendünk sok monostora elpusztult. Mert a remeteszerzetnek Magyarországon igen szép főmonostorát és főhelyét, melyet Budán felül [a Hárshegy oldalán] Szent Lőrinc tiszteletére alapítottak,[303] ez egész országnak gyönyörűséges vigasságát, teljesen elpusztították. Az egyházban a szépséges táblaképeket, a nagy költséggel készített, csodálatos kórust, a kitűnő orgonát és mást tűzzel pusztítottak el, s a szentély teteje beszakadt... Tíz napig tanyáztak a monostorban, és ezalatt minden szögletet, minden rejtekhelyet átkutattak, felástak, romboltak. Sehol annyira nem dühöngtek, mint ebben a monostorban. Úgy látszik, ez a monostor a világ végezetéig sem fog többé előbbi állapotába visszakerülni... A könyvtárban [Librariában] ezer forint ára könyv égett el...

Vitae Fratrum Heremitarum, 1520-27. Kézirat az Egyetemi Könyvtárban. Ab. 151, 151 c.

---

[299] A városi jegyző és a másik polgár, az egyháziak, világiak számára közös ismeretanyagot nyújtó klerikus iskolázáson mentek át, így tudtak véleményt mondani a bártfai antifónás könyvek megbízhatóságáról.

[300] *De tempore* – a zsolozsmáskönyveknek az a része, amely a vasárnapokra és nagyobb ünnepekre s a hozzájuk tartozó hétköznapokra rendelt szövegeket tartalmazza.

[301] A magyar pálos kolostorok kéziratosságának utolsó korszakáról számolnak be a fenti szemelvények.

[302] A rendi nagygyűlés nyilván azért határozott így, meri a másolni, illuminálni, orgonálni tanuló világiak jövés-menése a kolostor rendjét zavarta.

[303] 1310-ben Lőrinc pálos tartományfőnök alapította. (Zákonyi M.: A Buda melletti Szent Lőrinc pálos kolostor története. Századok, 1911. 180. l.)

B) A MAGYARORSZÁGI HUMANIZMUS

Mátyás és humanistái

19
VESPASIANO DA BISTICCI HÁROM MAGYAR HUMANISTA KÖNYVTÁRÁRÓL[304]
XV. század

Vitéz János

„Az esztergomi érsek, aki szláv volt."[305]

„Messer Giovanni" esztergomi érsek volt, nemzetiségére nézve pedig szláv. Mind a hét szabad művészetben igen tanult ember, és igen nagy teológus. Ismerte a teológiát: mind a régiekét, mind pedig a spekulatív teológiát. Ebben az országban mielőtt az érseki méltóságra emelkedett volna, sok más méltóságot töltött már be, minthogy a nép előtt egyetemlegesen kegyben állott.[306] Annyira így volt ez, hogy azt tehetett az országgal, amit éppen akart. Amikor László király Csehországban volt, különféle viszályok és szóváltások támadtak Cilli grófja[307] és János vajda fia[308] között, annyira, hogy fegyvert ragadtak, és Cilli grófját megölte János vajda fia. Amikor ezt meghallotta a király, nagyon felháborodott, elfogatta, és a nyilvánosság előtt fejet vétette. Börtönre vetette Mátyást, aki ez idő szerint a király. Közbejött azonban, hogy László királyt megmérgezték Csehországban,[309] és ott meg is halt. Mátyást kihozták a fogságból, és Magyarországra ment. Az érsek segítségével és tekintélyével az egyházi és világi urak királynak kiáltották ki. Azt is el lehet mondani, hogy közszájon forgott: az érsek késztette az urakat és a népet arra, hogy királynak kiáltsák, ama tekintély erejében, mellyel előttük állott. Ez ifjabb testvér mennyire különbözik amaz elsőtől. Az egyik testvérnek levágták a fejét, a másik meg börtönben volt, és király lett belőle, és mindez, mint ahogyan mondottam, az érsek tekintélye által történt.[310]

Ámde a nagy jótéteményekért hálátlansággal szoktak fizetni. Midőn a király e méltóságra jutott, melyre sohasem gondolt, és megértvén azt, hogy az érsek igen bölcs ember, az ország egész kormányzását az érsek kezébe helyezte annyira, hogy semmit sem cselekedett az ő megkérdezése vagy tanácsa nélkül. Olyannyira bízott benne, hogy ritkán történt meg az, hogy

---

[304] *Vespasiano da Bisticci* – Firenze legnagyobb másolóműhelyének tulajdonosa. Kétszáz másolóval is dolgoztatott, főként a Mediciek számára. A humanizmus korának bibliofíliáját főként az ő műhelyének termékeiből ismerhetjük meg. Bisticci, maga is humanista, műhelyének munkássága révén az előkelő és gazdag humanisták egész sorával ismerkedett meg Európa minden részéből. E személyes kapcsolatok szolgáltatták az anyagot a rövid jellemrajzoknak ahhoz a nagy gyűjteményéhez, amelyet kortársairól és ügyfeleiről Vite di nomini illustri del secolo XV. (A XV. sz. kiváló embereinek életrajzai) címen hagyott az utókorra.

[305] *Vitéz Jánost* (1108 k.-1472) – szlávnak mondja Bisticci, mert Vitéz, mint Janus Pannonius is, Szlavóniából származott. Nem szabad azonban elfelejteni, hogy ekkoriban a Drávántúl még jelentős számú magyar kisnemesség élt (ebből eredhetett Vitéz családja), a nemzetiségi (natio vagy natione) pedig még ekkor csupán az „illetőséget", a származás helyét jelenti.

[306] Hunyadi János befolyására nyerte el a váradi prépostságot, majd püspökséget. A váradi püspöki székből emelkedett a prímásérseki méltóságba. Hunyadi a kancellária vezetését is rábízta, bár kancellári vagy alkancellári címet nem viselt.

[307] Cillei Ulrik, a király nagybátyja.

[308] Hunyadi László.

[309] V. László Prágában 1456 novemberében halt meg. Megmérgeztetése nincs eléggé bizonyítva.

[310] Mátyás választása valóban Vitéz János és Szilágyi Mihály céltudatos és eléggé kíméletlen fellépésének eredménye Bonfini szerint is.

a király fel ne kereste volna őt, vagy az érsek a királyhoz ne ment volna. Ha valaki a királynál valamit el akart érni, az érsek közbenjárására bízta azt.

Ennek az érseknek minden cselekedete az erényesség gyakorlására irányult, olyan ember volt, aki Istent félte és lelkiismerete jó volt.

Az első dolgok közé tartozik, amihez hozzáfogott, hogy egy igen szép könyvtárat[311] rendezett be, és azt akarta, hogy abban mindenféle tudományághoz tartozó könyv meglegyen, és ezeket Itáliában és Itálián kívül kerestette össze. És sok könyvet, amit megszerezni nem lehetett, Firenzében másoltatott le, s a költségekkel nem törődve, csupán arra ügyelt, hogy szépek és javított szövegűek[312] legyenek. Hazája értékét emelte azzal, hogy minden könyvet meghozatott oda, amit csak meg lehet lelni, eredeti műveket csakúgy, mint fordításokat. Kevés olyan könyv volt latin nyelven, ami neki meg ne lett volna.

És ez nem elég. Ifjakat küldött Itáliába, hogy költségén ott tanuljanak, ellátta őket könyvekkel és pénzzel, és mindazzal, amire szükségük volt. És nem csupán azt akarta, hogy a latin irodalomban legyenek járatosak, hanem hogy a görögöt is megismerjék.

Ezek között küldötte Ferrarába Garino[313] iskolájába János urat, a pécsi püspököt [Janus Pannoniust], aki igen járatos volt a görögben és latinban, és kiválóan tudott fogalmazni, mert járatos volt a versszerzésben és a prózai fogalmazásban. Egyike volt a legkiválóbb embereknek, akik e dologban valaha is tevékenykedtek, de általában mindenben kiváló volt, mint ahogyan erről majd az életrajzában szó lesz.

De még ez sem elég. Egy kitűnő iskolát rendezett be Budán, és elhozatta oda a legtudósabb embereket, kik Itáliában találhatók voltak, nem törődve azzal, hogy mit kell nekik fizetnie. És azt akarta, hogy ott minden tudományágat adjanak elő. Festőket, szobrászokat és fafaragókat is hozatott, és más mesterembereket is, csaknem valamennyi mesterségből, azért, hogy hazája hírét ezzel is növelje, amennyire csak lehetséges, mert hiszen az ő koráig nagy sötétségben volt az. És miután mindezen kiváló dolgokat méltóképpen elrendezte, és háza telve volt különlegesen értékes emberekkel, a legnagyobb rend honolt ott, és a szokások nagy ékessége. Vallásossággal telve voltak mindenek, mert hiszen az érsek mindenféle erényes cselekedetekkel foglalkozott, és kerülte a bűnt.

Dicséretre méltó életmódja, tudománya és életének érinthetetlensége miatt uraságának híre nem csupán az országban terjedt el, hanem egész Itáliában. Különösen a római udvarban volt igen nagy becsületben, olyannyira, hogy kardinális lett volna belőle, kétség nélkül erénye miatt, ha életben marad.

[Ezután a Mátyás elleni összeesküvésről van szó, melybe tudvalevőleg Vitéz János is belekeveredett, és arról, hogy a király egykori nevelőjét, az esztergomi érseket először a prímási palotában őriztette. Röviden leírja az esztergomi érsek rezidenciáját:]

A legtöbb püspök jól megerősített várkastélyban lakik, amelyet biztonságos voltukért igen sokra tartanak. Ennek az érseknek Esztergomban volt egy vára, mely a világon egyike volt a legszebbeknek, ellátva mindennel, ami védelmére szükséges. Nagy részben átalakíttatta, és igen szép szobákat rendezett ott be. Egyebek között egy kiváló könyvtárat is létesített, és ebben a várban őriztette minden vagyonát...

[Bisticci a továbbiakban Vitéz visegrádi fogságával és halálával foglalkozik.]

---

[311] Vitéz könyvtáráról l. Fraknói tanulmányait a Magyar Könyvszemle 1878-1880. évfolyamaiban.

[312] Vitéz maga is foglalkozott szövegjavítással. A budapesti Egyetemi Könyvtár több kódexében láthatók pirostintás széljegyzetei és Jo Ar (Johannes Archiepiscopus – János érsek) aláírása

[313] *Garino* vagy Guarino (1370-1460) – az olasz humanizmus nagy nemzedékének nevelője, Ferrarában tartotta előadásait, amelyeket Európa minden részéből látogattak.

Janus Pannonius[314]

„A pécsi püspök, szláv nemzetiségű."

Messer Giovanni, a pécsi püspök, az esztergomi érsek unokaöccse volt, nemzetiségét tekintve szláv. Az esztergomi érsek, mivel ez az unokaöccse nem volt nagyon gazdag, saját költségén taníttatta Ferrarában, Garino felügyelete alatt. Remek megjelenésű ifjú volt, és csodálatos viselkedésű és erkölcsű, hallatlan virtusával tűnt ki mások közül, kik vele voltak Ferrarában iskolán. Olyannyira csodálták életét és erkölcseit, hogy nem akadt senki, ki ne bámulta volna azokat. Távol volt minden vétektől, és minden erénnyel teljes. Nemcsak a hegyeken túlról nem jött még ilyen soha Itáliába, de az ő korában lévő itáliai sem akadt hozzá hasonló. Már ami erkölcseit illeti, az volt a híre, hogy ártatlan maradt.

Idő jártával csodálatos haladást tett a latin és a görög ismeretében, soha egy órát sem vesztegetett el. Bámulatos szellemi képességei voltak, és igen alkalmas mind a prózára, mind a versre, de a verselésben igen nagy könnyedséggel rendelkezett. Olyan híre volt erényének, hogy nem csupán ebben az iskolában, de egész Itáliában sem beszéltek másról, mint erről az ifjúról. A legtöbb hegyentúli nem nagyon értelmes. Ő azonban különbnek mutatkozott nemcsak a hegyentúliaknál, de még itáliai sem akadt, aki képességeihez közeljárt volna...

Egy hozzá méltó könyvtárat akarván létesíteni, megvásárolta Rómában mindazon könyveket, amikhez csak hozzájuthatott, mind görögöket, mind latinokat, minden tudományból. Amikor Firenzébe érkezett, hasonlóképpen összevásároltatta a görög és latin könyveket, amikhez hozzájuthatott, nem törődvén azzal, hogy mibe kerülnek, mert igen bőkezű volt. Amikor pedig elutazott, néhány száz forintot hagyott, hogy elkészítsék számára azokat a latin és görög könyveket, amelyek neki még hiányoztak. De még ha úton volt is, mindenkor, hacsak ideje volt rá, miután a zsolozsmát elvégezte, szüntelenül könyv volt a kezében, és olvasott.

Egy napon az történt, hogy a platonikus Plotinoszt[315] vette kézbe, és egy íróasztalhoz ülve, elkezdett olvasni. És annyira megfeledkezett mindenről, lévén olvasmányának tárgya nehéz, hogy így maradt mintegy három óra hosszáig anélkül, hogy megmozdult volna. De még fejét sem emelte fel a könyvről, nem úgy, mint a hegyentúliak, akik többnyire a nehéz dolgokra alkalmatlanok, hanem úgy, mintha Athénben nevelkedett volna, Szokratész felügyelete alatt.

Midőn ebből az elragadtatásából némileg magához tért, hozzám fordult, és ezt mondotta: „Ha akarjátok tudni, hogy mivel foglalkozik a pécsi püspök Magyarországon, tudjátok meg, hogy a platonikus Plotinoszt fordítja, püspökségének dolgaival törődik, és semmi mással." Miután Firenzében megrendelte azt, amit a maga számára elkészíttetni akart, elutazott, és Ferrarába igyekezett, s ott is minden könyvet, amit csak talált, megvásárolt. Hasonlóképpen cselekedett Velencében is. Így azután azzal, amit a maga számára másoltatott, és amit megvásárolt, püspöki palotájában egy igen kiváló könyvtárat rendezett be. Minden idejét illendő dolgokkal töltötte, vagy olvasott, vagy tudós emberekkel társalkodott. Más dolgokban nem lelte örömét, sem az öltözködésben, sem haszontalan dolgokról fecsegésben, vagy hogy idejét vesztegesse, hanem azt inkább ama cselekedetekkel töltötte.

Miután Rómából Magyarországra visszatért, a király és az urak nagy tisztességben részesítették azért, amit a római udvarban őfelsége dicsősége és érdeke tekintetében, valamint a keresztény vallás javára elért. Ha a királynak követet kellett küldenie a császárhoz vagy más

---

[314] *Csezmicei János*, kit Janus Pannonius néven ismerünk, Vitéz János unokaöccse (anyja Vitéz Borbála), 1434-ben született és 1472-ben halt meg pécsi püspökként. 1447-től 1454-ig tartózkodott Ferrarában, Guarino iskolájában. 1459-ben lett pécsi püspök.

[315] *Plotinosz* – a legjelentősebb újplatonikus volt, annak az irányzatnak legkiválóbb képviselője, mely a II. században feleleventette Platón tanait. Egyiptomban született 204-ben és meghalt Itáliában 270-ben. Tanításait a XV. századi humanisták ideológiájuk kialakításában használták fel. A magyar humanizmus és a platonizmus kapcsolatainak hatásáról a Corvina alapítására a bevezetőben szóltunk.

fejedelemhez, mindig a pécsi püspököt küldötték. Ha pedig a török ellen kellett indulni, a püspök az elsők között volt hadinépével, melyet köteles volt tartani. Ily módon élvén Magyarországon, püspöksége számára görög és latin nyelvű, igen kiváló könyvtárat létesített, melyben minden tudomány képviselve volt: a teológia, a filozófia, a világi és kánonjog.

[A továbbiakban a Vitéz-féle összeesküvésről és Janus Pannonius haláláról beszél.]

A kalocsai püspök[316]
(Hando György kalocsai érsek)

Messer Giorgio kalocsai püspök magyar nemzetiségű volt, és az esztergomi érsek neveltette őt. Már ifjan Padovába küldötte, hogy a világi és az egyházi jogban folytasson tanulmányokat. Mind az egyik, mind a másik tudományban különleges módon kitűnt. Padovában lett doktor, és azután visszatért Magyarországra. Igen bölcs ember volt, és azzal, amit Padovában megtanult, valóban minden dologban egyetemlegesen járatos volt. Ily tulajdonságokkal tért vissza Magyarországra, az esztergomi érsek házanépe közé került, és ezzel az urasággal igen szoros viszonyban volt. Mikor pedig a pécsi püspök következtében Rómába jött, társaságában volt György úr is, és igen nagy tekintélyre tett szert, mert sok dicséretre méltó tulajdonsággal rendelkező ember volt. Bár az érsek háznépéhez tartozott, abban a felfordulásban, ami bekövetkezett, György mester, lévén igen óvatos és okos ember, úgy viselkedett, hogy ámbár a király elméjében némi gyanú merült fel vele szemben, mégis elérte azt – mert igen nagy okosságú volt –, hogy a király udvarába nálánál sem bölcsebb, sem tudósabb férfi nem akadt, és kénytelen volt őt igénybevenni.

[Ezután különböző követségeiről van szó: miként járt követségben a császárnál és Itália nagyobb köztársaságaiban, Velencében és Firenzében.]

Mikor ezekben az ügyekben Rómában tartózkodott György mester, Magyarországból levelet kapott, hogy menjen Nápolyba, és Ferdinánd királlyal folytasson tárgyalásokat leányának Magyarország királyával kötendő házasságáról. Itt nagy tisztességben részesítették. És miután nem sok ideig tárgyalt erről, okosságával és szellemének alkalmatosságával e házasságot létre is hozta. Ezt befejezvén, Firenzébe jött, s több mint háromezer forintért könyveket vásárolt, hogy könyvtárat létesítsen Pécsett, melynek prépostsága az ő birtokában volt.

Azután, hogy a király reá bízta a Kancelláriát,[317] minden dolog az ő kezén ment át, véghezvitte azt, amit a hozzá hasonló emberek közül csak kevesen cselekedtek. Először is abban az egyházban, ahol prépost volt, egy igen illendő kápolnát alapított, és ennek annyi jövedelmet biztosított, hogy szándéka szerint, minden reggel négy misét kellett mondani, és évenként bizonyos ünnepeket ülni. A jövedelem oly nagy volt, hogy a kápolna semmiben hiányt nem szenvedhetett, és ugyanezen egyházban egy igen szép könyvtárat[318] is rendezett be, melyben mindenféle tudományszak könyveit helyezte el. Több mint háromszáz kötetet gyűjtött össze, hogy berendezze a helyiséget számukra. E könyvtár fölé egy papot rendelt jó jövedelemmel, hogy gondozza a könyveket, és a könyvtárat mindennap kinyissa és becsukja.

---

[316] *Hando* vagy *Hasznos György* – 1479-1480 között volt kalocsai érsek. Viszont hosszú időt töltött a pécsi székesegyház káptalanjának préposti székében. Könyvtáralapítása is ezért történt Pécsett, és nem élete utolsó két évére terjedő érsekségének székhelyén.

[317] Az ún. kisebb kancelláriát vezette, mely a külügyeket intézte, és a királyi titkos pecsét alatt elküldendő, bizalmas jellegű külpolitikai levelezést végezte. Ezért emlegeti Bisticci Hando követjárásait, és azt, hogy a titkos pecsét őre volt.

[318] A könyvtár is a kápolna helyiségében volt, ami még a korábbi középkori szokások továbbélésére mutat; de lehet, hogy abban a préposti házban, amelyet a barokk ráépítés alatt a legutóbbi években találtak meg.

De azt is akarta, hogy az egyház el legyen látva különféle díszruhákkal, énekeskönyvekkel, bibliákkal, homíliás könyvekkel és passionáriumokkal és más hasonló könyvekkel,[319] melyek egy templomba szükségesek. Azt akarta továbbá, hogy az a pénz, ami neki ettől az egyháztól jár, ugyanezen egyház szükségleteire fordíttassék, de még annál is több, mivel mindazt, amit mint a titkos pecsét őre keresett, erre a könyvtárra fordította.

Vespasiano da Bisticci: Vite di nomini illustri del secolo XV. Paolo d'Ancona – Erhard Aeschlimann kiad. Milano 1951. 169-172, 173-178, 178-182. l.

20
A FIRENZEI NALDO NALDI[320] LEVELE CORVIN MÁTYÁSHOZ A KIRÁLYI KÖNYVTÁR DICSÉRETÉRŐL
XV. század

I. Minthogy neved híre, Felséges Mátyás, egész Itáliát annyira bejárta, hogy még Firenze városát is meghódította: és mindenki a Te hatalmas és fényességes erényeidről beszél, iránt ad és királyi erényeid iránti szeretetből azon kezdtem gondolkodni, hogyan adhatnám tudtodra, milyen lelkülettel viseltetek irányodban, és melyik irodalmi műfaj szólaltathatná meg legméltóbbképpen a Te békében és háborúban véghezvitt tetteidet. Hogy egyedül általam is teljességgel megértsd: városunk valamennyi polgára mennyire tisztel és becsül Téged, és hogy régebbi és mostani tetteidért bámulva mily nagyra tart. Mikor tehát Taddeo Ugolettit[321] hozzánk küldted, hogy a királyi könyvtár részére készült könyvek elszállítását intézze, és amikor ő Rólad, a legbölcsebb királyról, isteni erényedről sokak hallatára, sokak jelenlétében szólott, hihetetlen vágy lángolt fel bennem, hogy mindazokat, melyeket Rólad mindenek dicséretére és mindenek hírére méltó dolgokat emlegetett, hősi énekben megírjam. Ez a költői forma látszik ugyanis leginkább illőnek a Te tetteidhez, melyeket nagy okossággal és igen nagy lelki nagysággal vittél véghez.

II. Ámde midőn ama hatalmas dolgoknak, melyeket békében és háborúban nem kisebb bölcsességgel, mint szerencsével cselekedtél, hallatlan, hihetetlen és csaknem végtelen sokasága tárult elénk, azon kényszerültünk töprengeni, honnan is kezdjük el voltaképpen. Mivel pedig a döntésre magunk elégtelenek voltunk, múzsáinkhoz menekültünk, kiknek tanácsára és komoly intelmére szépséges tetteidből azokat választottuk előadásra, melyek a béke műveihez tartoznak. Nem mintha könnyebb dolgok lennének azok, melyeket béke idején vittél végbe, hanem mert alkalmasabbaknak és hozzánk közelebb állóknak gondoltuk ezeket. Harci dicsőséged ugyanis a múzsák oly temérdeknek és nagynak mutatták, hogy mindannak megéneklésére a mi tehetségünk csekély, melyet parancsod szerint egyébként is a könyvek javítgatására kell fordítanunk. A harcokban viselt dolgaid különösképpen oly nagyok és dicsőségesek, hogy azok méltó pompával való megéneklésére a mienkénél sokkal műveltebb, naponkénti gyakorlással finomra csiszolt elmére van szükség.

III. Ez okból, nehogy a Pieridák[322] igen komoly intelmeit semmibe vegyem, még leginkább azon a véleményen voltunk, hogy a béke műveit, melyek a zavartalan nyugalomhoz szükségesek, fogjuk megverselni. Mégpedig azzal a feltett szándékkal, hogy mindabból, amit a Te

[319] Ezekről l. az 1. szemelvény 15, 18. jegyzetét.

[320] *Naldo Naldi* firenzei humanista († 1510 k.) – Mátyás megbízottja volt Firenzében. Az ottani könyvmásoló műhelyekben rendeltette meg a király részére leírandó és díszítendő kódexeket. – Levele, azonkívül, hogy képet ad Mátyás könyvtáráról, kora dagályos levélstílusát is példázza.

[321] *Taddeo Ugoletti* – Naldi barátja. Mátyás udvarában élő humanista.

[322] *Pieridák* – Emathia királyának, Pierosznak kilenc lánya, kik az antik monda szerint a múzsákkal versenyre keltek, de azok legyőztek és madarakká változtatták őket.

határozott bölcsességed a békés dolgokban véghezvitt, semmit el ne hagyjunk. Mert amint már mondottam, bizonyos, hogy életed valamennyi tettét a Benned tündöklő isteni bölcsesség vitte végbe. Hiszen olvastad Platónnál[323] azt az isteni mondást, hogy boldogok az államok, melyeknek fejedelmei vagy maguk is bölcselkednek, vagy azokat, kik filozófusokká lettek, különösen kedvelik. Márpedig Te elmédet és lelkedet minden jó művészet tudnivalóival annyira kiművelted, hogy nem csupán a legtanultabb király lettél, de valami végtelen szeretettel fordultál mindazok felé, kik valamely tudományban kitűntek. Ezért nem csupán boldognak és szerencsésnek mondhatók azok a tartományok, melyek királyukhoz fordulhatnak, hanem a legboldogabbnak és a legszerencsésebbnek kell tartaniok magukat, hogy általad, a legbölcsebb király által, oly vitézen, oly szentül, oly bölcsen, oly vallásosan kormányoztatnak. Mert általad két dolgot bőségesen elnyertek: egyrészt, hogy valamennyi most élő vagy egykor élt királynál bölcsebb vagy; másrészt, hogy a tudósokat, bárhol vannak is, oly nagy rokonszenvvel és jóakarattal övezed, hogy azok egyhangúlag Téged nem csupán második Augustusként vagy macedóniai Sándorként üdvözölnek, hanem mindkettőt Benned, a Te mindenkinek megnyílt mérhetetlen kegyességedben, hallatlan bőkezűségedben, királyi nagyszerűségedben könnyedén felismerik. Ó, csodálatos bölcsesség, mely méltó arra, hogy minden nép, idő, évszázad dicsérettel hirdessen és ünnepeljen!

IV. Mikor meg isteni képességgel átláttad, hogy hárman sokkal könnyebben megadhatják azt, amit polgáraid és népeid boldogságukhoz még kívántak: királynét vettél magad mellé, aki isteni és emberi jótulajdonságokkal annyira teljes, hogy Corneliának, a Gracchusok anyjának[324] és valamennyi Szibillának[325] a dicsőségét könnyedén elhomályosítja. Őt tehát, teljesen egyenrangú félként, a kormányzásban társul magadhoz vetted, hogy a birodalom ügyeinek intézésében tanácsát vagy okosságát soha ne nélkülözd. Így tapasztalhattad magad is, hogy feleséged minden királyné között a legbölcsebb; nemcsak azok közt, kik most vannak, hanem azok között is, kik valaha léteztek. Mikor tehát úgy láttad, hogy a házastársat illetően minden vágyad teljesült, hátra volt még egy dolog, s ha ezt is sikerre viszed, mindannak, amit országod sorsának alakítására magadban nagy bölcsességgel kigondoltál, kiteljesülését szemlélheted. Hogy tehát János fiadból mi sem hiányozzék, ami az igen bölcs király sajátja, elrendelted, hogy mindazt, amit Te magad valaha tanultál, arra alkalmas mesterek és doktorok segítségével ő is megtanulja. Ez a Te bölcs terved a szerencsétől segítve nem is akárhogyan vált valóvá. Midőn ugyanis Taddeo Ugoletti Hozzátok ment, a szerencse adta kezedbe a jó megoldást, mellyel ama dolognak terveidnél is sokkal könnyebben végére járhatsz. Különösen azért, mert ennek az embernek a tanultságához valóban arany erkölcsök járulnak, és ezek ily nagy király fiának neveléséhez nem kevésbé megkívántatnak, mint a tudományokban való jártasság. A királyoknak ugyanis, azok, akik most vannak, és azok is, akik még lesznek, egyéb emberek előtt példaként kell állniok, hogy az alattvalók bennük lássák, mi az, ami virtus, mi az, amit dicsérettel utánozhatnak. Joggal választottad e férfiút a királyi sarj mesterévé és tanítójává...

V. Midőn tehát e három dolgot, melyen magadban sokat gondolkodtál, véghezvitted: azaz, miután magadat és édes fiadat, Jánost, a jó művészetekkel kiművelted, és midőn szellem és erkölcs dolgában Hozzád nem méltatlan királynét is vettél magad mellé, a hatalmad alatt élő népek akkor ismerték fel az utat, mely a boldogsághoz vezet...

---

[323] Platón ezt a nézetét a Politeia (Köztársaság) és a Nómoi (Törvények) c. munkájában fejti ki: 3: 24, ill. 5: 11-12.

[324] *Cornelia* – Scipio Africanus római hadvezér leánya, Tiberius Sempronius Gracchus felesége és a Gracchusok (az ifjabb Tiberius Sempronius és Gaius Sempronius) anyja. A római matrónák példaképe. Fiai, akik patrícius származásúak voltak, a nép felkelésében a plebejusok oldalára álltak a szenátusi nemességgel szemben, s a küzdelemben életüket vesztették.

[325] *Szibillák*nak azokat a nagytekintélyű jósnőket nevezték, akik Görögországban, Szamosz szigetén és a peloponnészoszi Delphoiban, Itáliában pedig Cumaeben és Tiburban éltek, és nemzedékről nemzedékre továbbadták az ókori köztudatban nagyra tartott jóstehetségüket.

VI. Mivel azonban a bölcsek, mielőtt valamibe kezdenének, sokat és gyakorta gondolkodnak terveiken, azután gondolataik nagyszerűségét mindaz, ami – azok eredményeként – szemünk elé tárul, nyilván mutatja. A nagy bölcsek példájára, Felséges Mátyás, hihetetlen, mily sokat töprengtél azon, hogy mit tegyél. S azután, hogy hosszasan eltervezted a teendőket, hihetetlen bőkezűséggel fordultál a legtanultabb emberek felé, hogy alattvalóidnak, nemzeteidnek és népeidnek mi sem hiányozzék, ami boldogságuk beteljesedéséhez leginkább szükséges. Így azután nem csupán királyi házad telt meg tudósokkal... hanem megnyerted magadnak mindazokat, kik a földkerekségen bárhol találhatók. Oly nagy királyi kegyességgel, oly sok és gazdag ajándékkal halmoztad el őket, hogy mindeneket hátrahagyva, Hozzád sietnek, hogy Téged, mint második Nagy Sándort vagy Augustus császárt üdvözöljenek. Ha pedig ezt történetesen valami akadály miatt nem tehetik, irántad és királyi erényeid iránti oly nagy szeretet tölti el őket, hogy szerelmesek módjára Rólad és cselekedeteidről vagy az emberek gyülekezetében naponként beszélnek, vagy sokat írnak...

VII. De nem is csak ezzel az egy dologgal bizonyítottad, nagy bölcsességű Király, hogy mily szép és mily jó terveket forgattál elmédben, hanem még sok mással is. Mert nem annyira az okosabbaknak, mint inkább a népnek és a tömegnek tetszésére építetted a halhatatlan Istennek szentelt templomokat, melyekben az égiek emlékezetét méltóképpen ünneplik... Hogy a királyi palotáról ne is szóljak, amit oly sok arannyal ékesítettél fel, hogy a most élő királyok lakóhelyeit játszva túlszárnyalják... Csupán azt állítjuk, hogy palotádban nincs díszesebb hely, mint a királyi ház ama része, ahol azoknak könyveit helyezték el, kik tudományuk, tehetségük által e földi életben másokat felülmúltak. Hogy ezt Te megalkottad, nem annyira gazdagságodnak és királyi bőkezűségednek, mint kitűnő szellemednek és nagy elmédnek köszönhető. Megértetted ugyanis, hogy a halhatatlan Isten az embernek nagyobbat, kiválóbbat, hasznosabbat semmit nem adott, mint a bölcsességet, mely Benned annyira ragyog. Ezért akartad, nagy bölcsességű Király, hogy királyi hajlékodban helyet kapjon a Bölcsesség szentélye is, és őt ott istennőként tiszteljék. És hogy ez királyi palotád más részeinél annyival kiválóbb és szebb legyen, amennyivel a bölcsesség felülmúl minden adományt és ajándékot, amit csak az égiek az embereknek juttattak.

Ezért tehát csodás mesterséggel igen díszes hármas állványzatot készíttettél, melyekre valamennyi tudományból a kiváló tudós férfiak műveit helyezték. Arannyal díszes bársonyból készített függönyöket tettek eléjük, hogy a rongálódástól s a portól a könyveket megoltalmazzák. A padozathoz közeli alsó részében pedig komoly művészettel készült szekrények voltak, melyekben azokat a köteteket rakták el, melyek a felső polcozatokon, nagy számuknál fogva, elhelyezhetők nem voltak. A terem közepére olyan háromlábú székeket állítottak, mint aminők Apollón templomában voltak. Ezek a legbölcsebb király házába nem kevésbé illenek, mint ahogyan Apollón templomában egykor illettek. Egyikük ugyanis a bölcsességet ajándékozó istenség volt, a másikuk pedig a bölcsesség őrzésével és tiszteletével érdemelte ki mindenki becsülését. Így a király és az istenség között csodálatos hasonlóság mutatkozik.

VIII. Miután azok számára, kik szellemükkel a tudományokban ékeskedtek, ilyen hajlékot készítettél, arra érzünk indítást, hogy felsoroljuk először a görög írókat, második helyen a latinokat, a harmadik helyen meg azokat, kik Krisztus vallását követték. És azután, hogy emlékezetem segítségével mindezeket előszámláltuk, megkísérlem, Felséges Király, érvekkel kimutatni, hogy a Te királyi könyvtárad a többiektől nem annyira könyvei nagy számában, mint inkább kiválóbb és jobb voltában különbözik. Mert hiszen a görög és latin könyvekhez, melyeket az antikvitás is már magáénak mondott, vallásunk könyvei járulnak, csaknem megszámlálhatatlanul sokan... A díszítésről, melyet könyvtáradban alkalmaztál, hallgatok. Ez oly nagy és kiváló, hogy senki ennél nagyszerűbbet nemhogy megalkotni, de még kigondolni sem képes...

Ez tehát a vége az éneknek is, melyet Rólad írtunk, és amit most Hozzád küldünk, s ha úgy találjuk, hogy ez, nagy bölcsességű, legnagyszerűbb Király, tetszésedet megnyerte, hadi dicsőséged megéneklésére is felbátorodunk, hogy minden ember megértse: egészen a Corvinus-család dicsőségének ünneplésére adtam magam, mégpedig úgy, hogy egész képességemet, minden testi és lelki erőmet, egész életemet egyedül Neked ajánlom.[326]

Bél Mátyás: Notitia Hungariae III. Viennae Austriae 1737. Appendix. 595-600. l.

21
FIRENZEI LEVELEK MÁTYÁSHOZ[327]
XV. század

Philippus Valor firenzei polgár Mátyásnak, Pannónia felséges Királyának igen ajánlja magát

Midőn a mi platonikusunknál, Marsilio Ficinónál[328] olvastam azt az előszót, melyet leveleinek harmadik és negyedik könyve elé írt (ezeket Felségednek ajánlotta), azt mondotta ott, hallotta, hogy három évvel ezelőtt Hozzád küldött könyvét útközben latrok rabolták el. Azon igyekeztem tehát, hogy ama könyveket újra lemásolják. Reméltem, hogy ezzel mind a mi Ficinónknak, mind pedig; királyi Felségednek szívességet leszek. Azonfelül, mikor olvastam ugyancsak őnála Synesiusnak[329], a platonikusnak a könyvét az álombeli jósjelekről, amit ő minap görögből latin nyelvre fordított, de amelynek még határozott címet nem adott, így szóltam hozzá: „Marsilio, igen nagy becsületére válnék e könyvnek, ha királynak szóló címzés ékesítené, és ezzel csekélységében is jelentősebbé tennéd." Ő meg ezt mondotta: „Alkalmasan figyelmeztettél erre. mert nekem is éppen ez járt az eszemben. Legyen tehát ez a könyv királynak ajánlva." Fogadd, kérlek, jó szívvel, Felséges Király, és olvasd szerencsésen a munkát, melyet Marsilio platóni műhelyéből küldünk. Egyben légy meggyőződve arról, hogy Valor családja Felségedet mindenkinél készségesebben szolgálja, és semmit sem óhajt forróbban, mint hogy királyi parancsaidnak engedelmeskedjék.

Pannónia felséges, mindenkor győzhetetlen Királyának Philippus Valor firenzei polgár boldogan ajánlja magát

A szülők kötelessége az, hogy gyermekeikről nem csupán egy és más dologban, hanem mindenféleképpen gondoskodjanak. Ha pedig a szülők ezt meg nem tehetik, a hátramaradottak kötelessége, hogy erejükhöz képest ennek megfeleljenek. Mivel tehát a mi Marsilio Ficinónk nyolc szülöttet, azaz levelet hagyott reánk, és ezek közül csupán kettőt nevelt föl, vagyis küldött el Hozzád, a többit pedig elhanyagolta; ezért mindenki előtt rám maradt, hogy a többieket is kidolgozzam. Valamennyit egybegyűjtve szándékoztam Felséged színe elé bocsátani, hogy közülük egy se maradjon homályban, és valamennyi egyenlőképpen napfényre

[326] L. Csapodi Csaba: Naldus Naldius hitelességének kérdése c. cikkét a Magyar Könyvszemle 1960. évi 3. számában.

[327] A bevezetésben már szó volt arról, hogy a firenzei platonikusokkal kialakult kapcsolatok mennyiben hatottak Mátyás könyvtáralapítási és fejlesztési terveire. Ez a három rövid levél a szintén „platonikus" Filippo Valori gazdag firenzei polgár szavaival tesz bizonyságot a király és a firenzei humanisták érdeklődésének azonosságáról.

[328] *Marsilio Ficino* (1433-1490) – a firenzei újplatonisták vezére, megpróbált szintézist összehozni az egyház hivatalos, skolasztikus teológiájából és a platonikusok, helyesebben az újplatonikusok tanításából (Theologia platonica). Legfőbb törekvése a platóni alapokon nyugvó új, lényegében nem keresztény ideológiai rendszer megalkotása volt.

[329] *Synesios* – Kyrenében született 375-ben, és mint Ptolemais püspöke halt meg 415-ben. A Plotinosszal elindult újplatonista áramlat egyik utolsó jelentkezése az itt említett mű.

kerüljön. Egyébként tervemet Marsilio is helyeselte. Ennek okáért maga Marsilio, és vele együtt Valor is, esdve kéri Felségedet, hogy Marsilio szülötteit – egykor övéit, most már a Tieidet – legalább szemügyre venni méltóztassál, és hadd láthassák meg, hogy valamennyiükre egyenlő gondot fordítottunk, midőn a királyi kegyelem fényességével valamennyiüket nyilván ékesebbé tettük.

Philippus Valor firenzei polgár Pannónia felséges, mindenkor győzhetetlen Királyának esedezve ajánlja magát

Midőn a minap a mi Marsilio Ficinónk, a mi platonikusunk Theophrasztosz[330] könyvét a lélekről nekem, mintegy lelke felének ajánlotta, én ez ajándékot minden egyébnél kedvesebbnek találtam, és azt kívántam, hogy másoknak is annyira kedvére legyen, mint nekem, akkor elhatároztam, hogy Felségednek küldöm. Esedezve kérlek tehát, hogy mint gyakorta teszed, ezt is kegyes orcával megtekinteni méltóztassál. Mert remélem, hogy amint a kegyes tekintetű Apollón és Jupiter a halandó embereket fénnyel és keggyel elárasztja, úgy a királyi Felség is apollóni és jupiteri arca sugarával ezt az ajándékunkat minden olvasó számára dicsővé és kedvessé teszi. Marsilio Ficinót és az ő Valorját Felségednek igen melegen ajánlom.

Ábel-Hegedüs: Analecta nova ad historiam renascentium in Hungaria litterarum spectantia. Bp. 1903. 476-477. l.

22
BARTOLOMEO DELLA FONTE
A CORVINA HÍRE ITÁLIÁBAN
XV. század

Bartholomaeus Fontius[331] Corvin Mátyás királynak üdvözletét.

Hacsak nem kellett volna attól félnem, hogy azt a látszatot keltem, a magam dolgát emlegetve önmagamat magasztalom, már több ízben megírtam volna azt, amit mindenfelé és ide is visszatérve Felségedről, igaz és örökkétartó dicsérettel, el kell mondanom: hogy mily nagy igyekezettel és renddel emlegettem fel mindenki előtt Felséged nagylelkűségét, igazságosságát, bölcsességét, bőkezűségét. Mindenki szívesen hallgatta ezt, és dicséreteket hangoztatott. Mégis úgy véltem, hogy egy dolgot nem szabad elhallgatni, mégpedig azt, hogy az enyéim, kik Firenzéből valók, teljes lelkületükkel csüggenek Felségeden, nagy boldogságot, szerencsét kívánnak Neked, és Irántad való vonzalmukban sem kötelességeik, sem törekvéseik őket Itália bármely más hatalmassága felé nem fordítják. Serény és jó férfiak, és a leghelyesebb mesterségek igaz kívánói, velem együtt örökkétartó írásokkal törekednek ama könyvtár dicsőítésével Neved ünneplésére. Ez némely jeles férfiakat annyira felindított, hogy minálunk is Lorenzo Medici nemes görög és latin könyvtár létesítésére készül.

A szövegközlés alapja: Irodalomtörténeti Közlemények, 1902. 78-82. l.

---

330 *Theophrasztosz* (i. e. 390-290 k.) – először Platón, azután Arisztotelész filozófiájának híve. Mátyás könyvtárában megvolt Theophrasztosz legjelentősebb műve: „A növények természetéről”. (Jelenleg a Budapesti Egyetem Könyvtárában: Cod. lat. 1.)

331 *Bartolomeo della Fonte* – kisebb jelentőségű firenzei humanista, Naldo Naldi barátja volt, majd Medici Lorenzónak – kinek könyvtáralapításáról itt beszél – udvarában élt, mint a Laurentiana kódexeinek javítója (correctora). Leveléből kiderül, hogy Mátyás könyvtára mennyire ismert és csodált lett még Itáliában is. Della Fonte biztosnak tekinthető értesülése szerint az olasz humanizmus máig meglevő és egyik legjelentősebb könyvtárát, az alapítójáról Laurentianának nevezett firenzei Medici-könyvtárat is, a Corvina példája segített létrehozni.

23
II. ULÁSZLÓ LEVÉLVÁLTÁSA FIRENZÉVEL[332]
1498

I.

Ulászló, Isten kegyelméből Magyarország és Csehország királya stb. A Flórenci Köztársaság nagyságos Priorainak és Zászlótartójának üdvözletet.

A német Farmoser Sándor már elődünknek, a boldog emlékezetű Mátyás királynak ideje óta élt ebben az udvarunkban. Mivel ő azt jelentette nekünk, hogy 150-nél több kötet van [még] Flórencben azokból a ritka és kiváló művű könyvekből, melyeknek – saját költségén való – lemásoltatását és illusztráltatását azért rendelte meg az előbb említett király, hogy az általa megkezdett könyvtárt teljessé tegye – és Ti csak azért tartjátok azokat vissza, mert Köztársaságtoknak bizonyos pénzbeli követelése van még [értük]. Ezért szükségesnek véljük, hogy írásban forduljunk Nagyságtokhoz: a magyar királyoknak nemzetetek iránt régtől fogva tanúsított jóindulatára és mireánk való tekintettel Nagyságtok járjanak utána, hogy ezeket a könyveket – ha egyik vagy másik már elkallódott volna – gyűjtsék össze; és ami hátralék van még, mondják meg, és készségesen fedjék föl a nevezett Sándornak, aki ezen levelünket átnyújtja, és ebben az ügyben tárgyalni fog. Mi pedig gondoskodni fogunk arról, hogy megbízottaink mindazokat, akiket szükséges – a hátralék tekintetében kielégítsék, mivel mindenekelőtt azt tartjuk: királyi kötelességünk, hogy [éppen] ezt ne hanyagoljuk el, mert azok lemásolására és illusztrálására sokat költöttünk, s a könyvtár teljessé tételében minket is ugyanaz a vágy vezérel. Azután kölcsönös jóindulatunkban bizakodva, úgy véljük, hogy Nagyságtok barátságosan fogják velünk ezt a dolgot eligazítani. Ezenkívül úgy véljük, hogy nem is szép dolog, ha ilyen nagy kincs oly sokáig minden használat nélkül, mintegy befejezetlenül, rejtve marad. Nagyságtok tehát nekünk igen kedves dolgot cselekszenek, ha ennek a tisztelettel párosult kívánságunknak eleget tesznek.

Kelt Budán, 1498. február 14. napján.

II.

Ulászlónak, Magyarország és Csehország királyának.

Dicső Király! Olvastuk levelét, és szívesen hallgattunk meg mindent, amit Felséged nevében – a levél átadója – a német Farmoser Sándor elmondott. Mindenekelőtt magasztaltuk azt a királyi szándékát, hogy a könyvtárt be akarja fejezni; azután pedig semmivel sem törődtünk annyira, mint hogy – amint csak lehetségessé vált – ebben és minden más ügyben tetsző dolgot cselekedjünk Felségednek. Mert ezt érdemli lelkének oly sok erénye, s a saját és Magyarország összes uralkodóinak irántunk: Köztársaságunk és egész nemzetünk iránt tanúsított jóindulata. Ezért mivel ebből a dologból kifolyólag semmi tartozás sem merült fel Köztársaságunkkal szemben – hanem csak azokkal szemben, akikre abban az időben, midőn Felséged elődje, a boldog emlékezetű Corvin Mátyás meghalt, a királyi könyvtár kiadásainak a gondját ráruházták – magunkhoz hívattuk kereskedőinket: a Medicieket a pármai Ugoletti Tádéval együtt, akit ugyanaz a király a könyvek lemásoltatásának és felkutatásának az irányításával megbízott. Megtudtuk ezektől, hogy hiánytalanul és épségben őrzik még maguknál azokat a könyveket, és

[332] II. Ulászló magyar király és a firenzei köztársaság kormánya közötti levélváltás azt mutatja, hogy a Corvina gyarapítása bizonyos fokig a királyságot, és nemcsak a király személyét terhelő kiadást jelentett. – A firenzei köztársaság élén egy évre választott két prior állott, akik kéthavonként váltva egymást, kormányoztak. A „zászlótartó” vagy „vexillarius”, „gonfaloniere della giustizia” ugyancsak évenként választott, de az év folyamán egyvégtében hivataloskodó főtisztviselője volt a Comunénak. Az ő kezében futottak össze a legfontosabb állami ügyek, melyeket a meghatározatlan időre választott kancellárral együtt intézett

náluk van a Bibliának egy hatalmas kötete is, melyet ama király nagy költségen készíttetett magának; és ezek részére áll fenn a jelzett címen még 1400 arany tartozás, mint ahogyan mind-erről maga Farmoser Sándor is meggyőződött. Azonkívül megtudtuk, hogy más polgárainknál, a Capponiaknál azokból a könyvekből, amelyeket ugyanaz a király le akart magának másoltatni és illusztráltatni, van még városunkban egy bizonyos breviárium[333], tekintélyes és királyhoz méltó mű. Ezért is – szintén a jelzett címen – még fennáll 500 arany tartozás. Ezek tehát Mátyás királynak azok a könyvei, amelyeket eddig polgárainknál felleltünk. Ezek felkutatásában olyan buzgóságot és szorgalmat fejtettünk ki, aminőt az ügy súlya, valamint Felséged érdemei és iránt tanúsított nagy-nagy szeretetének megnyilatkozásai megkívántak. Ezért, ha talán fölösleges is, – nagyobb bizalommal Felséged figyelmébe ajánljuk azoknak a polgárainknak a sorsát, akik Magyarországon kereskedést folytatnak, mivel Felséged méltóságának tiszteletében, nagyrabecsülésében és öregbítésében – erőnkhöz képest – napról napra buzgólkodunk, és a jövőben is buzgólkodni fogunk. Palotánkból, 1498 május utolsó napján.[334]

Kumorovitz L. Bernát: Magyar Könyvszemle, 1956. 294-296. l. (Latinból ford.: uö.)

24
CORVIN JÁNOS ÉS A MAGYAR RENDEK EGYEZSÉGEI[335]
1490

Hasonlóképpen, ne engedje, hogy az ország díszére emelt könyvtárat könyveitől megfosszák, hanem az összes könyveket ott hagyassa. Szabad legyen azonban neki a főpapok és főurak tanácsával és ellenőrzésével némelyeket saját használatra onnét kivenni, és a könyvtárból elvinni.

Epistolae procerum Regni Hungariae. Collegit Pray I. Posonii 1806. 393. l.

25
OLÁH MIKLÓS A CORVINÁRÓL[336]
1530

[A királyi palota] fekvésén kívül még építkezésmódja, Alamizsnás Szent Jánosnak ott őrzött teste és Corvin Mátyás király könyvtára miatt is emlékezetes és csodálatos volt. Ott, ahol a belső könyvtár felől Szent János kápolnájába nyíló fülkéhez lehet menni, ahol a király a misét

[333] Az itt említett Breviárium-kódex a Vatikánba került, a Biblia pompás kódexeit pedig a portugál király vette meg, és most Lisszabonban vannak.

[334] A többi Firenzében rekedt Corvina sorsáról Giorgio Vasari reneszánsz művészéletrajzaiból is tájékozódhatunk. Gherardo firenzei miniátor és festő életrajzában ezt mondja: „Ugyanazon ispotályban [Santa Maria Novella] Gherardo számtalan könyvet másolt az [ispotály egyház], másokat a firenzei Santa Maria del Fiore [a székesegyház], megint másokat Corvin Mátyás Magyarország királya számára. Ez utóbbiakat azonban az említett király halála után Lorenzo de' Medici il Magnifico, másokkal együtt, melyek Vante és egyéb a mondott király számára dolgozó firenzei mester kezéből származnak, kifizette, és a maga számára megszerezte, és azok között helyezte el, amelyeket könyvtára számára gyűjtött..."

[335] Midőn Corvin János reményei, hogy atyja örökébe léphet, meghiúsultak, a herceg Mátyás kincseinek – és bizonyára a Corvinának is – egy részével hercegségébe, Szlavóniába akart menekülni. A rendek csapatai azonban Csontmezőnél (Fejér megye) utolérték, és a kincsek visszaadására kényszerítették.

[336] *Oláh Miklós* (1493-1568) – a Hunyadiakkal rokon, állítólag, havasalföldi vajda-családból származott. Már több kisebb egyházi javadalom birtokosa volt, mikor 1526-ban II. Lajos király titkárként az udvarba hívta. mohács után az özvegy királyné Németalföldre került, mint bátyja, V. Károly németalföldi birtokainak helytartója. Oláh is vele ment. 1513-ben tért vissza az országba Erasmus barátságával is híresen. Zágrábi, egri püspök, végül esztergomi érsek lett. A XVI. századi magyar humanizmus egyik legnagyobb alakja. Hungaria c. műve (1530), amelyből a Corvinára vonatkozó részletet vettük, a régi Magyarországnak maga és mások emlékezései alapján megírt színes ábrázolása. Az ország azonban, mikor a könyvet írta Mohács után és hazájától távol, már csak az emlékekben élt így. A Corvináról elmondottakat is ennek figyelembevételével kell értékelni.

szokta hallgatni, két egymásba nyíló terem van. Az elsőben a király által Görögországból és más keleti országokból nem kis gonddal és vesződséggel összegyűjtött görög könyveket őrzik. A második, a belső terem rejti magában azokat a kódexeket, melyek az egész latin irodalmat képviselik az elemi ismeretektől a legmagasabb tudományokig, tokokban és rekeszekben, a megfelelő helyekre elrendezve. Valamennyit sokszínű, arannyal átszőtt selyemkötés borította, és megjelölték rajtuk azt a tudományt vagy szakot, melybe a könyvek tartoztak. A könyvek legnagyobb részét pergamenre írták, s aranyozott ezüstdíszekkel és csatokkal ellátott selyembe kötötték. Az idősebbektől hallottam, hogy Mátyás király életében állandóan harminc, festésben is járatos másolót foglalkoztatott. Ezek közül többet a király halála után még én is ismertem. Csaknem valamennyi görög és latin kódex az ő másoló kezük munkájával készült. Vezetőjük a Dalmáciából származó Raguzai Félix[337] volt, akit öregkorában magam is ismertem, és aki a görögön és latinon kívül a káld és arab nyelvben is járatos volt. Ezenfelül még a festészethez is értett, és így serényen ügyelhetett a másolt könyvek hibátlanságára. Ezenkívül a vár különböző részein még két, az előbbinél jelentéktelenebb könyvtár is volt. Ezeket Lajos királynak az 1526. évi augusztus 29-én Mohács mezején történt eleste után, mikor szeptember 8-án a török Budát is elfoglalta, feldúlták, és ezüstdíszítésüktől megfosztva széthányták...[338]

Juhász László: Bibliotheca scriptorum medii recentisque aevorum. Bp. Egyetemi nyomda. Saec. XVI. 4. Oláh Miklós. 1938. 8-9. l.

26
HOGYAN KERÜLNEK ELŐ CORVINÁK?[339]
1637. szeptember 26.

Hadritius György protonotárius[340] *a nádorhoz tesz jelentést Révay Ferencnek özv. Révay Pálné asszony ellen vitt peréről.*

A könyvekre vonatkozó passzus így szól: „Ami penig Révay Pálné asszonyom dolgát illeti, nyilván vagyon Nagyságodnál, hogy az elmúlt esztendőben én kimenvén, az executiót ratione bonorum tam mobilium, quam immobilium [a mind ingó, mind ingatlan javak tekintetében történt végrehajtást] annyira végben vittem, hogy az könyveknél egyéb semmi hátra nem maradott, azok is miért maradtak légyen függőben, Nagyságodnak annak előtte deklaráltam; tudniillik, hogy azoknak az könyveknek jobb része, azmint informatus [tájékozott] vagyok benne, és obiter [felületesen] eszembe vehettem, sub Praelo Sectariorum emanaltatott [a szektáriusok (azaz eretnekek) sajtóján bocsáttatott ki] volna, és így ha az asszonynak kezéhez jutnának, az idegen felekezetű tanítók töltöznének vélek, s más az, hogy sokat azok közül az Révay familiának elei még az budai bibliotékából hoztak volt ki magokkal, quo respectu [erre való tekintettel] talám jobb volna azon bibliotékának, Relicta minus urgente, penes Familiam Revaianam [minthogy az özvegy nem nagyon sürgeti, a Révay-családnál] maradni, kiknek alias regestratiója [leltározására] és executiójára csak egy avagy két Juratus notarius[341] is elégséges."

Kamarai levéltár, Neoregestrata fasc. 988. nr. 36. Kiadta: Thallóczy Lajos, Magyar Könyvszemle, 1877.

---

[337] *Felix Petantius* (Petantic) *Ragusinus* – ragusai (dubrovniki) születésű humanista, aki állítólag száz éves korában halt meg Budán, 1520 körül. Azonban már csak II. Ulászló idejében került az udvarba és a Corvinához. A Mátyás-kori állapotokat közvetlenül nem ismerhette.

[338] Ehhez és a következő szemelvényekhez 1. Csapodi Csaba kitűnő tanulmányát a Corvina pusztulásáról: Magyar Könyvszemle, 1961. 3-25. 1.

[339] Ez az adat annak illusztrálására szolgál, hogy miként bukkannak fel a XVII. század folyamán még itthon is a „budai bibliotékából" való könyvek

[340] *Hadritius György* nádori ítélőmester volt (ennyi a protonotárius), és ilyen minőségben tesz jelentést az előtte levő pörről a nádornak.

[341] Esküdt jegyző a nádori vagy megyei törvényszéknél.

27
I. RÁKÓCZI GYÖRGY A SZULTÁNTÓL CORVINÁKAT KÉR[342]
Gyulafehérvár, 1633. február 15.

Hatalmas győzhetetlen Császár, az felesleges úr Isten Hatalmasságodnak egy napját ezerre tévén, kívánt szerencséjét napról napra nevelje, fényes birodalmát ez földön terjessze, és minden ellenségit éles fegyvere alá hajtsa.

Hatalmasságodnak fényes kapujára, országunknak régi törvénye és rendelése szerént, kelletvén bocsánatom főkövetemet, nemzetes Keresztesi Pált, több dolgaim között, kikről Hatalmasságodat szükségképpen meg kellett találnom [keresnem], akarám ilyen dolgokról is tudósítani. A nagy emlékezetű Bethlen Gábor fejedelem, látván, hogy a bölcs emberekre mely nagy szüksége volna ez országnak, kezdett volt az oda fel, az felső országokra küldözni, és taníttatni, ugyan számosan mint úri főrendeket és közember gyermekeit is, ugyan sok költséggel, kik közül némelyek visszajövén nagy tudománnyal, mindazolta ez ideig hazájoknak nagy haszonnal szolgáltak, de nem kevesen beiván az német humort, pápistákká löttek, és most nem hasznára, hanem romlására szolgálnak hazájoknak, nemzetségeknek. Melyre képest igen eszesen gondolkozván róla, ugyanitt Fejérvárott indított volt meg életében magunk vallásán való egy derekas nagy skólát, melyet soha el nem végezhetett, de oly állapottal hagyta, hogy immár nem sok hija levén, Isten engedelméből elvégeződik, kinek hírére mindenfelől nem kevés számmal is gyülekeznek immár is mind tanuló ifjúság és bölcs emberek is. Az volna reménységem, ez után nem kellene pápa birodalmában bocsátanom az ország fiait, Hatalmasságod országának nagy kárára. Vagyon mindazonáltal ilyen nehézségem, hogy könyvem skólámban kevesen vagyon, ki nélkül igen szűkes lévén ez nagy zűrzavarjában az oda fel való országoknak, szerét nem tudom tenni. Tudván lenni hiszem Hatalmasságodnál, mikor Budát a szentséges Szultán Szulimán, az Hatalmasságod boldog emlékezetű eleje kézhez vette volna, noha nevezet szerént még a párnákon is megengedte volt, hogy kihozzák onnan, de akkor Fejérvárott [Gyulafehérváron] is elegendő könyvek lévén, és az urak is inkább mind pápisták lévén, mivel azok a könyvek, kik ott voltak, nem hitünkön való szent írások voltak, azokat nem vitték ki onnan, hanem most is ott vannak. Mivel azoknak ott való tartásában semminemű haszna nem lehet Hatalmasságodnak, sem azoknak kiadattatásában kára, nagy alázatossággal esedezem kiadatni, hadd ne kellessék országának hazafiait sok költséggel az németek között felneveltetni, kik az valamikor beszítták, soha országa csendességében nem lehetett. Én ezt el akarván távoztatni, igen alázatosan, de bizodalmasan kellett Hatalmasságodat megtalálnom felőlek: ha kiken mi arany, ezüst volna, én kész leszek Hatalmasságodnak mást adni érette: avagy ha Hatalmasságod le parancsolja is szedetni róluk, legyen az, hatalmasságod kegyelmes jóakarata terjedjen ki ebből, és mindaz széles e világra, s Hatalmasságod hozzám, alázatos hívéhez való nagy kegyelmessége. Alázatos és jó választ várok Hatalmasságodtól. Iratott fehérvári székeshelyemen 15-én, böjtelő havának [febr.] 1633-ik esztendejében.

Szilágyi Sándor: A Corvina történetéhez. Magyar Könyvszemle, 1882. 337-339. l.

[342] *I. Rákóczi György* (1631-1648) – erdélyi fejedelem, a szultán hűbérese lévén, évi adó fizetésére volt kötelezve. Amikor a fejedelem az 1631. évi adót 1633. elején végre kifizette, a tartozás kiegyenlítésével megbízott portai követét, Keresztesi Pált arra is felszólította, hogy a szultántól próbáljon meg néhány corvin-kódexet megszerezni. Szalánczi István, a fejedelmi kancellár nézte át elküldés előtt a Keresztesi által fogalmazott felterjesztést. A kérés eredménytelen maradt.

28
PETRUS LAMBECK BÉCSI CSÁSZÁRI KÖNYVTÁROS A CORVINA MARADVÁNYAIRÓL[343]
1666

... Mielőtt a Commentárok[344] eme második könyvének végére jutnék, eleget kell még tennem azok óhajának, kik azt kívánják tudni, milyen állapotban találtam a nem csupán itt, de az előző könyvben is dicsérettel emlegetett Mátyás király könyvtárát, midőn maradványainak megtekintésére a császári felség Budára küldött, az 1666. esztendőben...

E budai utazásról a császár nekem 1665. november 24-én tett először említést, midőn szokott jó hajlandóságával megmutatta és tulajdon kezével átadta követének, kegyelmes és méltóságos Lesly Valter gróf úrnak Konstantinápolyban november 3-án kelt levelét, melyben egyebek között jelezte, hogy a budai könyvtárat illetően ismét reményt támasztottak. Ámbár ez ígéretnek ő nem sok hitelt adna, de mégis hasznosnak látja, hogy a császári felség engem Budára elébe küldene, nehogy a könyvek kiválogatásában valami hiba történjen, ha lehetőség mutatkozik néhány darab átvételére... Miután e levelet nekem átadta, nem kisebb emberséggel még azt is közölte a császár, hogy nemcsak idejében értesít, mikor kell útra kelnem, de szorgosan fog arról is gondoskodni, hogy az úton miben se lássak hiányt. Ez pedig megtörtént az 1666. év február 22. napján, mikor a császári felség személyesen jelezte, hogy harmadnap kell utaznom. Egyszersmind hozzáfűzte, hogy a méltóságos Lesly Jakab gróf úrral, ki ugyanakkor szándékozik nagybátyja elébe menni, beszéljem meg, miként társulhatok hozzá az utazásban. És miután ez a következő napon, február 23-án reggel nyolc óra tájban megtörtént, a császári felség látására jutottam, nem csupán ugyanezen napon délután, de még a következő február 24-én is, mikor igen bőséges útiköltséggel és a leghathatósabb ajánlólevelekkel látott el... Február 25. napján tehát kevéssel a dél órája után hajóra szálltam...

[Következik az út leírása. Február 26-án voltak Pozsonyban, 28-án Komáromban, ott két napot töltöttek, március 2-án Esztergomban, illetőleg Párkányban szálltak meg.]

... Március harmadikán, kevéssel dél előtt szerencsésen megérkeztünk Budára. érkezésünk után azonnal örömest a császári követ úr elébe bocsáttattunk. Miután jókívánságaimat fejeztem ki a konstantinápolyi udvarból szerencsés visszatérte fölött, a leveleket, miket a császári felségtől hoztam, kellő tiszteletadással átnyújtottam. Ezután ebédelni mentünk. Ennek végeztével a követ úr egyedül a szobájába hívatott, és közölte velem, hogy mindaz, amit a törökök a budai könyvtárat illetően ígértek, tiszta csalárdság és hazugság. Alig van remény a könyvtárnak még csak a megtekintésére is, nemhogy a visszanyerésére. Ennek ellenére minden igyekezetével azon lesz, hogy amaz elrejtett irodalmi kincset legalább megmutassák nekem, ha többet nem is tud már elérni.

[Ezután a császári követnek a budai vezérbasánál tett látogatását és a melegfürdőket (a Császárfürdőt) írja le.]

---

[343] A bécsi udvari (nemzeti) könyvtár bejárata fölött ma is olvasható felírás hirdeti már több évszázada, hogy azt elsősorban a Corvina kincseiből alapították. Ez bizonyára már a császári könyvtár alapítása idején is túlzás volt, de ha úgy értjük a feliratot, hogy a bibliotéka legértékesebb kódexei Mátyás könyvtárából kerültek ki, igazat mond. A bécsi corvinák nagy része az 1924-ben kötött, és az Ausztria által Magyarországnak visszaszolgáltatandó kultúrjavakról intézkedő velencei egyezmény végrehajtása során visszakerült Magyarországra, és azóta a Széchényi Könyvtár őrizetében van. Lambeck beszámolója híven mutatja azt a már szinte kalandos, kincskereső lelkesedést, amivel a késő utókor is még Mátyás könyvtárára tekintett.

[344] Lambeck művének teljes címét l. a szemelvény végén.

... Délután [március 5.] egy janicsár és egy, a török nyelvben valamennyire járatos keresztény szolga kíséretében, kik biztonság és tolmácsolás céljából voltak velem, elindultam, hogy Magyarország királyának, Corvin Mátyásnak palotáját bejárjam. Legnagyobb részben romokban van már ez, és szenny rútítja, de hajdani nagyságának még sok és elegendőképpen nyilvánvaló jele maradt meg. De semmi nem volt ekkor inkább kedvemre, mint egy lyukon keresztül bepillantani ama kriptába vagy pincehelyiségbe, melyről azt mondották, hogy benne őrzik a Corvina maradványait.[345] Miután ezt a törököknek, kik kíváncsiskodásom közben odajöttek, nem kis méltatlankodására véghezvittem, visszatértem a szállásra, és hamarosan tudósítottam a kegyelmes követ urat mindarról, ami történt. De tőle is megtudtam, hogy a császári tolmácsot, Heinrich Julius Wogein urat már néhányszor a vezérhez küldötte, hogy kinyerje engedélyét a Corvina könyvtár megtekintésére, de még eddig mindig csak elutasító válasszal tért vissza.

[A követ másnap a vezérbasánál ismét sürgette az engedélyt a palota és a könyvtár maradványainak megtekintésére, de csak annyit ért el, hogy hét társával együtt megtekintheti a palotát.]

Bejártuk azután Magyarország királyának, Corvin Mátyásnak egész palotáját, és nem mulasztottuk el, hogy meg ne bámuljuk a csodálatosan szép kilátást a Dunára és a szemben fekvő Pest városára. Miután pedig ama kriptához értünk, melyben a Corvina könyvtár maradványait őrizték, minden vélekedésünk ellenére megtagadták a belépést, ama hamis ürüggyel, hogy a helyiség a nagyvezér pecsétjével van lezárva, és annak engedélye nélkül, fővesztés terhe alatt, kinyitni nem szabad. Így tehát a törökök által megcsalatva, a fő dologban eredményt el nem érve tértünk vissza szállásunkra...

[A budai basa végül megengedte, hogy a követ Lambeckkel és Lesly Jakab gróffal megnézhesse a Corvina állítólagos maradványait. Tolmácsuk Wogein volt. Március 10-én reggel tehát elmentek a várpalotába, csak ők négyen, a kíséret többi tagja a dologról nem tudhatott.]

... mintegy tizenkét vagy tizenöt törökkel találkoztunk, kik Corvinus palotájának előcsarnokában vártak reánk. Eléggé udvariasan fogadtak minket. Késedelem nélkül felnyitották az említett kriptát, és leszálltunk abba jobb felé, a mintegy húsz fokot számláló kőlépcsőn. Világosságot csak egy félkör alakú és elég nagy ablak szolgáltatott, mely az ajtóval szemben lévő falon volt. Ebben a pincében tehát, mely olyan volt, mint a küklopszok barlangja, találtuk meg ama híres kincsét a Corvina könyvtárának, melyet valamennyi tudós ember oly régóta és oly nagy kívánsággal vágyott meglátni. De nem felelt az meg sem hírének, sem a hozzáfűzött várakozásnak.

Mindenestől nem állott ez ugyanis több mint kb. háromszáz vagy négyszáz könyvből, melyek egy csomóban hevertek a földön, portól, piszoktól annyira belepve, hogy ennél rútabb vagy nyomorúságosabb látványban részed alig lehet. Miután pedig egyet-kettőt innen-onnan felvettünk és a szennyből kiragadtunk és felnyitottunk, azonnal kitűnt, hogy többnyire nyomtatott könyvek vannak ott, csekély értékűek vagy mit sem érők. Kétség sem lehet afelől, hogy a törökök szégyellték e titkot felfedni, és komolyabb oka annak nem lehetett, hogy e helyiség meglátogatására az engedélyt oly nehezen adták meg.

Egyebekben, hogy e kamrácska miatt kifejtett fáradozásaink ne legyenek teljesen kárbaveszettek, éppen nem nagy nehézséggel megengedték, hogy a kevés, kézzel írott kódexből, melyekkel a nyomtatott könyvek között imitt-amott elszórva észrevettünk, hármat kiválaszthassunk, és a dolog örök emlékezetére magunkkal vihessünk. Ez ajándékba kapott kódexek közül az első pergamenre íródott, és mint mondják, nagyobb negyedrét alakú, és Nazianzi Szent Gergely kilenc hitvédelmi beszédét[346] tartalmazta, a második pergamen és folió kódex volt, és

[345] Buda visszafoglalásának napjaiban Marsigli császári hadmérnök, úgy látszik, szintén ugyanebben a pincében járt és húsz évvel később már csak nyomtatott könyveket talált ott.

[346] *Gergely*, Nazianzosz kisázsiai görög város püspöke volt (IV. sz.) a keleti egyház egyik legnagyobb teológusa.

Szent Ágoston beszédeit tartalmazta az Úr szavairól,[347] a harmadik végezetül negyedrét alakú volt, és a Corvin Mátyás király idejében híreskedett János pécsi püspök[348] némely vegyes tartalmú latin költeményét találtuk benne...

[Ezután még három napig tartózkodtak Budán, majd elég hosszas utazás után Lambeck március 23-ára visszaért Bécsbe. Beszámolt a császárnak a budai útról, végül a már régebben Bécsbe került corvinákról hallunk egyet-mást.]

Megemlékeztem még arról az igen gazdag gyarapodásról is, melyben a bécsi császári könyvtárnak már az előző [XVI.] században része volt. Sok görög és latin kódexet hoztak ide Corvinus Mátyás király fent említett könyvtárából. Jóllehet pedig ezek különleges előszámlálását más, alkalmasabb időben készülök e Commentárok közé illeszteni, hogy már most, előre kitűnjön, miként jelölték és díszítették Hollós Mátyás király családi címerével ezeket a kódexeket, az egyiken bemutatom. Egy kódexnek, melyben Philostratos[349] Heroicáját, az Iconokat, a Szofisták életrajzait és a Leveleket találjuk, amelyet Antonio Bonfini[350] fordított görögből latinra, és hosszú élőbeszédben – tele van ez történelmi vonatkozásokkal – Mátyás királynak ajánlotta. (A kor eseményeinek megvilágítására, ezután, megfelelőbb helyen, teljes egészében fogom ezeket közzététetni.)

A mondott címlapon tehát nem csupán kifejezett említés található a Corvina könyvtárról, de megvan ugyanott Hollós Mátyás király arcképe, családi címerével... E dologról, ezúttal, ennyi elég legyen...

Lambecius Petrus: Commentariorum de augustissima bibliotheca caesarea Vindobonensi liber secundus. Editio altera opera et studio Adami Francisci Kollarii. Vindobonae 1769. 939-942, 943-946, 947-948, 952-954. hasáb.

[347] Kiadva: Patrologia Latina 38.

[348] Janus Pannonius

[349] *Philostratos Flavius* – az i. sz. II. század végén élő görög-római rétor és szofista filozófus. Itt felsorolt művei közül a Heroica a trójai háború előtt élő mondabeli hősökről szól. Az Icones sok általa ismert, vagy legtöbbször csak elképzelt festmény leírása. A Szofisták élete a szofista iskola filozófusairól és filozófiájáról szól. A Levelek, szám szerint 73, valójában ugyanannyi kis történet. A Heroicát és az Iconest vagy Képeket egyesek Philostratos unokaöccsének, Nervianus fiának is szokták tulajdonítani. Az itt említett kódex ma a Széchényi Könyvtár Clmae. 417. kódexe.

[350] *Bonfini, Antonio* (1427-1503) – Mátyás udvari történetírója, jeles humanista.

II. A NYOMDÁSZAT KEZDETEITŐL A FELVILÁGOSODÁS IDŐSZAKÁIG

A) AZ ELSŐ NYOMDÁTÓL A SZATMÁRI BÉKÉIG. 1473-1711

Sajtó alá rendezte és a bevezetést írta:
SCHER TIBOR

A könyv és könyvtár a magyar ősnyomdászattól a szatmári békéig

Hunyadi Mátyás korában az államhatalom központosítása terén elért sikerek előmozdították a társadalmi haladást, és kedvező feltételeket teremtettek a kulturális fejlődés nagyobb arányú kibontakozásához is. A humanizmus és a reneszánsz erőteljes térhódítása, a városok és a városi iskolák szerepének növekedése, a világi „értelmiség" megerősödése, a törökellenes hazafias költészet kezdeteinek kialakulása jelentősen hozzájárult ahhoz, hogy Magyarország nagyjából megközelítette az akkori európai kulturális színvonalat. Mátyás nemcsak utat engedett a kor nagy művelődési áramlatainak, hanem maga is elősegítette, hogy a művelődés kibontakozó elemei és új formái meggyökeresedjenek. Jellemző erre a Corvina könyvtárnak – a kéziratos könyv- és könyvtárkultúra magyarországi csúcspontjának – kifejlesztése, vagy Mátyás felsőfokú oktatási terve, és végül, de nem utoljára a nyomdászat kialakulása Budán. A könyvkiadásnak új formája: a könyvnyomtatás viszonylag korán (1473) indult meg hazánkban. Mátyás hamar felismerte a nyomdászat politikai jelentőségét is, amint azt egyebek között a III. Frigyes császár ellen nyomtatott röpiratok és plakátok tanúsítják.[351]

Mátyás halála után a fejlődésnek e sokat ígérő lendülete megakadt. Az állam vezetése szűk bárói és főpapi csoport kezébe került, amely egyéni érdekei miatt nem kívánta a központosított királyság fenntartását. A rendi reakció hatalomra jutásával a központosítás eredményei – a hadügy és a pénzügy terén is – csakhamar összeomlottak. A bárók és főpapok, mit sem törődve a hatalmas oszmán birodalom készülődéseivel, szétzüllesztették, majd szétverték az állandó hadsereget. Felülkerekedésük a parasztság helyzetének további romlásához, az antifeudális harc kiéleződéséhez, parasztháborúhoz és végül a mohácsi vészhez vezetett.[352]

Az ország a török hadjáratok és a belső harcok folytán *kulturális téren* is szomorú képet mutatott. Felbomlottak középkori kulturális életünk katolikus egyházi és új humanista világi keretei és intézményei. Jelentős részben elpusztultak az iskolák, a könyvmásoló-műhelyek, a könyvtárak, s a Corvina széthurcolása és kezdetét vette. A budai könyvmásoló és könyvkötő műhely szintén megszűnt.

A könyvnyomtatás hazánkban Hess András budai nyomdájával[353] (1473) és egy ismeretlen kis vándornyomdával[354] korán megindult ugyan, de a kedvezőtlen viszonyok között megerősödni nem tudott. A nyomtatott könyvek zömét a mohácsi vész előtti időkben fél évszázadon át a budai könyvkereskedők és kiadók külföldön készíttették. Tizenhét könyvkereskedő nevét ismerjük. Tizenhárman közülük egyidejűleg nemcsak könyvkereskedelemmel, hanem kiadással is foglalkoztak. 1480-1526 között a budai könyvkereskedők 73 könyvet adtak ki. A legeredményesebb Pap és Kaym volt 22-22 könyvvel.[355]

---

[351] FITZ JÓZSEF: A magyar nyomdászat, könyvkiadás és könyvkereskedelem története. Bp. 1959. 90-91. l.

[352] MOLNÁR ERIK: A magyar társadalom története az Árpád-kortól Mohácsig. Bp. 1949. 307-314, 340-367. l.

[353] FITZ JÓZSEF: i. m. 129. l.

[354] SOLTÉSZ ZOLTÁNNÉ: A második magyarországi ősnyomda nyomai. Magyar Könyvszemle, 1958. 144-157. l.

[355] FITZ JÓZSEF: i. m. 162. l. – GÁRDONYI ALBERT: Budai könyvkiadók a középkor végén. Bp. 1931. (Pest-budai Emléklapok.) 69-75. l.

A könyvtárainkból őrzött mintegy 7000 ősnyomtatványból hozzávetőleg 2000 még a XV. században – az ősnyomtatvány-korban került Magyarországra. Szabó Károly és Hellebrant Árpád az 1480-1526 közötti évekből 267 magyar vonatkozású kiadványt ír le. Ebből 88 a XV. századból, 179 pedig 1501-1526 közötti időből származik. A magyar vonatkozású megrendeléseket és a magyarországi közönség számára a külföldi vállalkozóktól rendelt kiadásokat 8-10 ország műhelyeiben nyomták. Ebből Németországban 111, Olaszországban 57, Franciaországban 26, Ausztriában 21, Lengyelországban 10, Hollandiában 8, Morvaországban 2, Svájcban 2, helymegjelölés nélkül pedig 30 kiadvány készült. A nyomdászok közül leggyakrabban a Hagenauban működő Henricus Gran szerepel, de találkozunk Ratdolt (Velence-Augsburg), Koberger (Nürnberg), Singrenius (Bécs), Stephanius-Étienne (Párizs), Frobenius (Bázel) és Aldus Manutius (Velence) nevével is.[356]

A *mohácsi csatavesztés* hosszú időre meghatározta a hazánk fejlődését. A döntő előzmény a Dózsa vezette parasztfelkelés szétverése és a megtorlásképpen hozott intézkedések voltak, amelyek az ország termelőerőit és védelmi képességét megbénították. A részekre szakadt, súlyos sebektől vérző országban Szapolyai János és Ferdinánd vetélkedése teljes anarchiát teremtett. Az anarchiát csak növelte a nagybirtokosok marakodása, az egymás birtokát pusztító áldatlan marakodás, ami még jobban elősegítette a társadalom termelőerőinek katasztrofális méretű pusztulását.[357] Mindehhez az is hozzájárult, hogy a győztes török birodalom alacsonyabb társadalmi fokon állott, mint az általa leigázott magyar feudális társadalom, és a törökök a saját szintjükre kényszerítették a meghódított országrész népét.

De nem javított az ország állapotán a Habsburg-hatalom sem – bár tartományai lényegesebben fejlettebbek voltak, mint Magyarország. A Habsburgok előtt ugyanis csak egyetlen szempont lebegett: az osztrák örökös tartományok érdeke, és ennek minden általuk birtokolt területet és azok népét teljesen alárendelték.

Az ország területének állandó hadszíntérré válása, a lakosságnak az országon belüli folytonos vándorlása, a szüntelen csatározások hullámzása és kimenetele szerint, a folyamatos termelőmunka csaknem teljes megszűnése, továbbá a rabszolgaszedés és az elhurcolások okozta létbizonytalanság, valamint az „örökös jobbágyság” bevezetése együttes hatásában stabilizálta Magyarországon a feudális viszonyokat akkor, amikor Nyugat-Európában kifejlődőben volt a rendek hatalmát megtörő feudális abszolút monarchia, és megindult a tőkés fejlődés.[358] A részekre szakítottság, a kettős idegen uralom és az önös rendi érdek egyaránt akadálya volt a nemzeti gazdasági, társadalmi és kulturális fejlődésnek.

A *reformáció*, amely megrendítette a feudális rend legfőbb támaszának, a római egyháznak a tekintélyét és hatalmát, valamint utat nyitott a népi jellegű forradalmi irányzatoknak, Magyarországon is tömegmozgalommá vált.[359] A magyar társadalom viszonylagos fejletlensége, továbbá az ország három részre szakítottsága azonban meggátolta, hogy a magyar reformáció országos méretű népi felkeléssé fejlődjék. Ugyanakkor viszont az idegen elnyomás hazafias jellegűvé tette a mozgalmat.[360] A reformátorok keményen követelték a honvédelem megszervezését, az ország egységének helyreállítását, a hódítók elleni harcot, mert világosan látták, hogy a rabló feudális urakat nemcsak a nép nyomorbadöntéséért, hanem az ország három részre szakadásáért is felelősség terheli. Tehát a reformáció Magyarországon nemcsak szociális, hanem hazafias jellegű mozgalom is volt.

---

[356] FITZ JÓZSEF: i. m. némileg eltér FITZ: A magyar könyv története 1711-ig. Bp. 1959. 73. l. közölt adatoktól.

[357] MÓD ALADÁR: 400 év küzdelem az önálló Magyarországért. Bp. 1954. 34. l.

[358] MARX-ENGELS: Válogatott levelek. Bp. 1950. 421-422. l.

[359] ENGELS: Feuerbach és a klasszikus, német filozófia felbomlása. Marx-Engels: Válogatott művek II. Bp. 1949. 375, 393-396. l.

[360] UŐ: A német paraszthábor. Bp. 1949. – UŐ: A szocializmus fejlődése az utópiától a tudományig. Marx-Engels: Válogatott művek II. Bp. 1949. 97-100, 113-114. l.

A reformáció hamarosan kialakította a kulturális élet új formáit, és azokat új tartalommal töltötte meg. A nemzeti nyelvnek és kultúrának a fejlesztése nálunk is előkészítette a nemzettéválást. A latin nyelv használatát – amely Ozorai Imre első magyar reformátorok egyike szerint a nép becsapásának eszköze volt – még a vallásos funkciókból is száműzték. A reformátorok csaknem mindnyájan írók voltak, akik a néphez magyarul szóltak.[361] Számos iskolát alapítottak (Debrecenben, Pápán, Sárospatakon, Tolnán, Marosvásárhelyen stb.), mivel egyik legfőbb feladatuknak a népoktatást tekintették. A XVI. század mintegy 150 magyarországi iskolájának nagyobb része protestáns alapítású volt.[362]

A *sajtó* erejét is hamar felismerték, és nagyarányú nyomdaalapításokhoz fogtak.[363] A mintegy húsz működő nyomdából mindössze egy volt katolikus. Az első nyomda Szebenben kezd működni 1529-ben. 1535-ben, Brassóban Honterus János, a szászság reformátora létesít nyomdát. Ezt halála után Wagner Bálint, majd Szebeni Nyirő János vezeti. 1536-ban Nádasdy Tamás birtokán, Sárvár-Újszigeten létesül nyomda Sylvester János és Abádi Benedek közreműködésével.[364] 1550-ben kezdi működését Kolozsvárt a Hoffgreff-Heltai-nyomda. Jeles nyomdászai voltak e kornak a vándornyomdászok, akik a megrendelések, illetve a számukra biztosított földesúri vagy városi védelem szerint változtatták működésük helyét. Kiemelkedik közülük Huszár Gál, aki Magyaróvárt, Kassán és Debrecenben, Hoffhalter Rafael, aki 1565-től Debrecenben, Nagyváradon és Gyulafehérvárt, Hoffhalter Rudolf, aki 1568-tól Nagyváradon, Alsólendván, Debrecenben, majd ismét Nagyváradon, Bornemissza Péter, aki 1574-től Semptén, Detrekőn és Rárbokon,[365] Manlius János, aki 1582-től Németújvárt, Monyorókeréken, Németkeresztesen, és Mantskovit Bálint, aki Vizsolyban dolgozik. De a városok sem maradnak el: Debrecenben, Kassán, Lőcsén, Bártfán a polgárság létesít nyomdát. Erdélyben 1620-ban Bethlen Gábor, Sárospatakon 1650-ben Lorántffy Zsuzsanna támogatásával alakul nyomda. Valamennyiük közül a leghíresebb M. Tótfalusi Kis Miklós kolozsvári nyomdája (1693-tól).[366] Az egyetlen katolikus – jezsuita – nyomdát Telegdi Miklós alapítja Nagyszombaton, 1577-ben, amelyhez még Rudolf császár is hozzájárult 1000 forinttal. 1584-ben Rudolf külön működési privilégiumot adott a nagyszombati nyomdának, a protestáns nyomdák működését pedig megtiltotta. Ezt a rendeletet azonban nem tudták végrehajtani. A protestáns nyomdák, dacolva az államhatalom tiltó rendelkezéseivel, továbbra is működtek.

Az egyház kezdeményezésére ekkor jelennek meg a *cenzúra* különböző formái. Összeállítják az „Index librorum prohibitorum”-ot.[367] Az államhatalom már korábban elkezdte az ellenőrzést. II. Lajos 1524-ben elrendeli Luther könyveinek összeszedését és nyilvános elégetését. 1524-ben Brassóban, 1525-ben Sopronban égetik el a lutheri könyveket. I. Ferdinánd az 1553. évi országgyűlésen meg akarta szavaztatni az előzetes katolikus cenzúrát, de a protestáns rendek ellenállásán ez meghiúsult. 1560-ban Oláh Miklós esztergomi érsek házkutatást rendel el Nagyszombatban a tiltott könyvek összeszedésére. 1564-ben Pozsonyban elrendelik a könyveknek a plébániákra való beszállítását átvizsgálás végett. A szabad könyvterjesztést többek között gátolták a nyomtatási és könyvárusítási privilégiumok is; privilégiumot csak kevesen kapnak. 1571-ben Erdélyben Báthory István szabályozza a nyomtatást. 1573-ban a

[361] HORVÁTH JÁNOS: A reformáció jegyében. Bp. 1957. 5-22, 146, 261, 385-387. l.

[362] FRAKNÓI VILMOS: A hazai és külföldi iskolázás a XVI. században. Pest 1873.

[363] GULYÁS PÁL: A könyvnyomtatás Magyarországon a XV. és XVI. században, Bp. 1929.

[364] BALÁZS JÁNOS: Sylvester János és kora. Bp. 1958. 21, 93, 145, 239. l.

[365] NEMESKÜRTY ISTVÁN: Bornemisza Péter. Bp. 1959. 123, 151, 296. l.

[366] BÁN IMRE: Misztótfalusi Kis Miklós: Maga személyének, életének és különös cselekedetinek mentsége, melyet az irigyek ellen kik a közönséges jónak ezaránt meggátolói írni kénszerittetett Kolozsvárott, 1698. esztendőben. Bp. 1952.

[367] BALLAGI ALADÁR: A magyar nyomdászat történelmi fejlődése 1472-1877. Bp. 1878. – FITZ J.: A magyar könyv... 99. l.

bécsi udvar rendeli el, hogy minden nyomtatványon fel kell tüntetni a szerző és a nyomdász nevét s a nyomtatás helyét és idejét. 1589-ben Rákóczi Zsigmond üggyel-bajjal tudta csak megakadályozni a vizsolyi nyomda lefoglalását.

1570 körül véget ért a reformáció haladó korszaka. A népi reformáció elbukott. A protestáns egyházak fokozatosan behódoltak a feudalizmusnak, és a katolikus egyház fokozta aktivitását. Befejeződtek a túlnyomóan protestánssá vált uralkodó osztály nagyarányú birtokfoglalásai. A reformáció különböző irányzatai – miközben nemcsak Róma ellen, hanem egymás ellen is vívták harcukat – egy dologban: a feudalizmus fenntartására vonatkozóan tökéletesen egyetértettek. A speyeri szerződés (1571), szentesítve a két országrész különállását, egy időre véget vetett a belső háborúknak, s a török veszély is csökkent valamit, mivel Szolimán halála után a török birodalomban a bomlás jelei mutatkoztak. E viszonylagos konszolidáció folytán mind a Habsburgok, mind Báthory Erdélyben a centralizációra törekedtek. Minthogy a Habsburgok központosítási törekvése az ország leigázására és egy hatalmas monarchia létrehozására irányult, az ellene való függetlenségi harcok szervezése alapvető nemzeti érdeket szolgált.

A feudális nagybirtokos osztály, főként az ország nyugati területein lakó katolikus főurak hűségesen kiszolgálták a Habsburgokat. Legmegbízhatóbb híveik a katolikus főpapok voltak, akiket a Habsburg-centralizáció erősen támogatott birtokaik és hatalmuk visszaszerzésében. Az *ellenreformáció* tulajdonképpen már Oláh Miklós esztergomi érseksége idején megkezdődött a tridenti zsinat határozatainak végrehajtásával, a jezsuiták betelepítésével, számos katolikus iskola létesítésével s a protestáns nyomdák széles körű hatását bénító szigorú cenzúrarendeletekkel. (Báthory István és Rudolf említett rendeletei.)[368] A cenzorok rendszerint a jezsuiták voltak, akik nagy vallási türelmetlenséggel dolgoztak.[369] A XVII. század második felében ez a vallási türelmetlenség még csak fokozódott. 1673-ban Szelepcsényi György esztergomi érsek mint királyi helytartó a legszigorúbb előzetes cenzúrát rendeli el. Szentiványi Márton jezsuita szerzetest I. Lipót 1688-ban Magyarország főcenzorává nevezte ki. Egyébként a cenzúrát a cenzúrától nem keveset zaklatott protestánsok is hasonló szigorral alkalmazták. A Habsburg-centralizáció a legszorosabban összefonódik az ellenreformációval. (Pl. Szuhai István egri püspök egyben a magyar kamara elnöke volt.)

A reformáció forradalmi lendületének ellanyhulása folytán újból megnövekedett a *humanizmus* jelentősége, és a humanizmussal kapcsolatosan a világi tárgyú irodalom kiteljesedése. Miután a centralizációs törekvések kedveztek a humanista írók működésének, Bécsben is, Erdélyben is kialakult egy-egy magyar humanista központ, amelyek körül külföldi egyetemeket végzett tudósok csoportosultak. Bécsben Zsámboki (Sambucus) János, Istvánffy Miklós, Erdélyben Forgách Ferenc, Baranyai Decsi János, Szamosközi István, Kovacsóczi Farkas, Berzeviczy Márton, Gyulafy Lestár vitték a vezető szerepet.

A humanizmus megtermékenyítette és erősen fellendítette a kulturális alkotó munkát: a történetírás, a világi tárgyú irodalom megerősödése, a széphistóriák nagyarányú elterjedése mind emellett tanúskodik. A Mátyás-hagyomány egyre szélesebb körben jelentkezik. Heltai kiadja Bonfini művének Mátyásról szóló részletét, majd Bonfini nyomán maga is magyar történetet ír, amelyben egészen Mátyás haláláig követi az eseményeket. A humanizmus hatásának tulajdonítható az is, hogy a külföldön tanuló magyar deákok érdeklődése a teológiától inkább *a világi tárgyú tudományok és a szépirodalom* felé fordul. Laskói Csókás Péter, bár teológiát tanított, emellett filozófiával és nyelvtudománnyal is foglalkozott. Szikszai Fabritius Balázs latin-magyar szótárt, Molnár Gergely latin nyelvtant, Balsaráti Vitus János orvos-gyógyszerészeti könyvet (Magyar Chirurgia) írt. Enyedi György pedig, prédikátor létére, szépirodalommal is foglalkozott.

---

[368] L. az 52. és 54. szemelvényt.

[369] SCHERMANN EGYED: Adalékok az állami könyvcenzúra történetéhez Magyarországon Mária Terézia haláláig. Bp. 1928. – Protestáns egyházak cenzúrája. Pannonhalmi Szemle, 1930. 35. l.

A magyarországi protestáns *iskolákba* szintén behatolt a humanizmus. A pápai, sárospataki, debreceni, váradi, kolozsvári, gyulafehérvári és marosvásárhelyi iskolák a külföldi humanista példaképek alapján működnek. Az oktatás lényege a latin és a görög nyelv tanulása, továbbá a klasszikusok ismerete.

A *könyvek* közül Werbőczi Hármaskönyve, a biblia, a tankönyvek, a széphistóriák és a kalendáriumok kelendők. A könyvek eladásával maguk a könyvnyomtatók foglalkoztak, de könyvkötők és kereskedők is árusítottak könyveket.[370] A felvidéki városokban működtek könyvkereskedők is. Kassán például Gállén János[371] (1583), akinek leltárát is ismerjük. A könyvkereskedelem kezdetleges voltát tanúsítja, hogy például az erdélyi fejedelmek ösztöndíjas diákjaikkal, ügynökökkel szereztették be a könyveket. Némi szervezettséget csak később, a könyvkötőknél találhatunk, akiké érdekeik védelmében céhekbe tömörültek. A pesti kompaktorok céhszabályzata 1646-ból való, a kassai könyvkötők céhlevele 1699-ben nyert királyi megerősítést, a debreceni könyvkötők 1705-ben alkottak céhet. Jeles könyvkötő mesterek működtek Nagyszombaton és Kolozsvárt is. Itt kell megjegyeznünk, hogy a nyomdászok nem tömörültek szokványos céhszervezetbe.

A megjelent könyvek pontos példányszámát nem ismerjük, kivéve Tótfalusi hollandiai kiadványainak adatait: 3500 teljes bibliával, 4200 újtestamentummal és 4200 zsoltáros könyvvel indult hazafelé.[372]

A humanista műveltség fokozatosan elterjedt a városi polgárság között is. Érdeklődési körükre rávilágít Borsos Sebestyén marosvásárhelyi polgár emlékirata: Világnak lett dolgairól írott chronica (1562). A tudósok és a műveltebb emberek számottevő része a városi polgárság köréből került ki. A szász városokban nem egy városi könyvtárra bukkanunk. A nyomdák és a könyvkereskedelem jelentős része is végül a városokban gyökerezett meg (Debrecenben, Kolozsvárt, Brassóban, Kassán, Lőcsén, Bártfán stb.). – A nemesség azonban megült a birtokán, életkörülményei nem ösztönözték a tanulásra, a tudományok ismeretére. Gyermekei nevelésére nem sok gondot fordított. A reformáció és a humanizmus hatására a fejlődésnek némi jele mindazonáltal náluk is érezhető. A nemesi olvasóközönség nagyon szűk körre korlátozódott.

A *kiadványok* latinon kívül már magyar, horvát és német nyelven is megjelentek. Az *írói tiszteletdíjak* még nem ismeretesek. A nyomtatás költségei a szerzőt terhelték, vagy a mecénásokat. Az erdélyi fejedelmek e téren eléggé jeleskedtek. A kiadó – belátásától függően – a szerzőnek csak tiszteletpéldányokat adott. (Ifj. Heltai Gáspár pl. Baranyai Decsi Jánosnak Syntagma című kompendiumából, amelyet egyébként Heltai a maga költségén nyomtatott, száz példányt adott szerzői tiszteletdíjul.)[373] Az író egyik bevételi forrása volt az ajánlás: Tinódi Sebestyén 1554-ben megjelent Cronicáját I. Ferdinándnak ajánlotta – és 50 forintot kapott érte. A francia udvarban ismert irodalmi stallumok nálunk nem alakultak ki. – A *szerzői jogot* semmi sem védte. Bármelyik nyomdász újra kiadhatta a másiknál már megjelent művet.

A *könyvtárak* állományának zömét főleg a latin nyelvű hittudományi könyvek tették ki, de számos történelmi és jogi művet s az ókori latin szerzők írásait is megtalálhattuk bennük. A főurak, főpapok, az iskolák, a városok könyvtárain kívül a köznemesek és polgárok birtokában is voltak kisebb-nagyobb könyvgyűjtemények. Jelentős volt Rimay János könyvgyűjteménye; ezt 1624-ben feldúlták, és 609 kötetéből csak 134 maradt meg.[374] Alvinczi Péter könyvtára „sok pénzbe került, fáradsággal, naggyal összeszedegetett...". Eperjesen, Sáros-

[370] GULYÁS PÁL: A könyv sorsa Magyarországon a legrégibb időktől napjainkig. Magyar Könyvszemle, 1923.

[371] Magyar Könyvszemle, 1887. 136-138. l.

[372] BÁN IMRE: i. m.

[373] GULYÁS PÁL: A könyvnyomtatás Magyarországon a XV-XVI. sz.-ban. Bp. 1929. 107. l.

[374] KLANICZAY TIBOR: Régi magyar irodalom II. Bp. 1953. 20. l.

patakon, Marosvásárhelyen protestáns, Szakolcán és Pannonhalmán katolikus könyvtár létesült. Tekintélyes volt Zrínyi Miklós gyűjteménye – közel 500 könyv, köztük számos magyar nyelvű. Hasonló volt ehhez Nádasdy Ferencé. A városi polgárok közül Zimmermann Simon gyűjteménye (1687) több mint 400 könyvvel dicsekedhetett.

A könyvtárak állománya főleg adományok és hagyatékok útján szaporodott, és csak kis részben vásárlásokkal. Például Rákóczi Zsigmond hagyatékát a sárospataki kollégium kapta meg. Egyes városi tanácsok, pl. a szebeni és a debreceni, szórványosan ugyan, de vásároltak könyvet. A nagy jövedelemmel rendelkező jezsuiták, különösen a Nagyszombaton működők, pedig rendszeres könyvvásárlók voltak.

A kor magyar könyvtáraiban a könyvek elhelyezése általában *szakok szerint* történt. A könyvek mennyisége ugyanis már rendezést igényelt. A brassói könyvtár 1625-ben 10, a nagyszombati 1690-ben 21 szakcsoportot különböztetett meg. Olykor nyelvek szerint rendezték a könyveket. A szakok számát rendszerint a könyvtár jellege és nagysága határozta meg. A címleírások kezdetlegesek és erősen hiányosak voltak.[375]

Könyvtárosi fizetésről is van adatunk e korból: a gyulafehérvári főiskola könyvtárosának Bethlen Gábor külön fizetést biztosított. A könyvtárakkal kapcsolatban már német intézményesség jelei mutatkoztak: a sárospataki református főiskola 1621. évi könyvtárosi szabályzata erre utal. A korabeli könyvtárak kölcsönöztek is, eleinte 15 napra, majd háromhavi időszakra.

A reformáció megnövelte és kiszélesítette az *írók* sorát, és ennek következtében ugrásszerűen emelkedett a magyar nyelvű könyvek száma. De kibővült az *olvasni tudók* köre is.[376] A XVI. században gazdag magyar nyelvű irodalom keletkezett, amely felhasználta a népköltészet évszázados kincsestárát, s a hazai és külföldi irodalom korábbi és korabeli értékeit is. A reformációnak nemcsak a kultúra terjesztésében, hanem továbbfejlesztésében is hatalmas történelmi szerepe volt.[377]

Amikor Nyugat-Európában, így Hollandiában és Angliában a polgári forradalmak már diadalra jutnak, a XVII. századi Magyarországot a városok pusztulása, az ipari termelőerők visszafejlődése, s ennek következtében a kulturális elmaradottság jellemzi. Az irodalomban és a művészetben a vallási tartalom az uralkodó. Ennek ellenére a protestánsok irodalmában a vallásos formákon belül érezhetővé válik az új, a polgári tartalom is. A politikai helyzetet a Habsburg-ellenes függetlenségi harcok, az irodalmat a nemzeti gondolat erősödése jellemzi.

Bethlen Gábor nagy országegyesítő programjának megvalósításában „nemcsak Erdély és Magyarország hőse, hanem az európai haladás hőse is volt” (Révai J.). Udvara fontos kulturális központ,[378] főiskolája a nemzeti kultúra és haladás jelentős pillérévé vált. Igen lényegesnek tartotta egy művelt, magyar értelmiségi réteg kinevelését, ezért korának híres tudósait: Alstedtet, Bisterfeldet, Piscatort udvarába hívta. A tanulás lehetőségét nemcsak a nemesek, de a jobbágyok tehetséges gyermekei számára is biztosította. A magasabb műveltség elérése érdekében a függetlenségét nemrég kivívott Hollandia egyetemeire irányította a magyar ifjúságot.

Nagy jelentőségű a magyar műveltség és tudományosság kifejlődése szempontjából Comenius sárospataki működése.[379] Comenius művelődéspolitikai tevékenységének alapja a Habsburg-ellenesség volt; az oktatás átszervezése, a magyar nyelvű könyvek használatának követelése mind ezt a célt szolgálta.

---

[375] GULYÁS PÁL: A könyv sorsa Magyarországon a legrégibb időktől napjainkig. Magyar Könyvszemle, 1923.

[376] HORVÁTH JÁNOS: i. m. 21. l.

[377] UŐ. 378. l.

[378] WITTMANN TIBOR: Bethlen Gábor. Bp. 1952. Bethlen Erdélye... c. fejezet.

[379] RÁCZ LAJOS: Comenius Sárospatakon, Bp. 1931.

Zrínyi Miklós, a költő munkásságával egyidőben jelentkezik Erdélyben a magyar puritánok mozgalma.[380] A puritánok tanulmányaikat Hollandiában és Angliában végezték, és működésükkel a műveltség nemzeti eszményének antifeudális-vallásos irányát akarták szolgálni. Figyelmüket a mezővárosok jobbágypolgársága felé fordították, célkitűzéseik között szerepelt a demokratikus egyházszervezet, az általános anyanyelvű népoktatás, a nőoktatás, a skolasztikus oktatásmód elvetése, a reáliák előtérbe helyezése, egyáltalán a tudomány irányvonalának és az oktatás addigi módjának megreformálása. El akarták terjeszteni a parasztság körében az írni-olvasni tudást. Tolnai Dali Jánost merész tervei miatt távolították el a sárospataki iskola éléről. Apáczai Csere János[381] még tovább megy. Elsőként ismeri fel Magyarországon Descartes filozófiájának a feudalizmus ellen fordítható élét. Descartes hatására elsősorban a természettudományok ismeretét tartotta szükségesnek. Magyar Enciklopédiájával az oktatás ilyen irányát akarta elérni. Kidolgozta a magyar nyelvű széles körű oktatás tervét, és felvetette a nemzeti tudomány megvalósítását szolgáló akadémia gondolatát. A tudás megszerzése szerinte a nemzet iránti kötelesség.

A központosított magyar állam és az önálló magyar hadsereg eszméje – amely Zrínyit erősen foglalkoztatta[382] – annak ellenére, hogy a köznemességben kezdtek ébredezni a politikai tevékenység némi jelei, egyelőre megvalósíthatatlan volt. Erdély pedig nem rendelkezett akkora erővel, hogy egyidőben függetlenségi harcokba tudjon bocsátkozni a Habsburgokkal és a törökökkel.

Buda visszafoglalása, a török kiűzésének oly régóta áhított megvalósulása végeredményben a Habsburgok gyarmatszerző háborúja volt. A magyar arisztokrácia nyugati, katolikus része iparkodik udvari nemességgé válni. Sőt a protestánsok egy része is katolikussá lesz. Ez meghatározza kulturális fejlődésüket is. A nemesi műveltség elkorcsosodik és Werbőczi Tripartitumánál megreked. A magyarországi városi polgárság politikailag jelentéktelen, gazdasági szempontból erőtlen, nagy részében német nyelvű, ennek folytán a magyar művelődés kifejlesztésére, illetőleg kiszélesítésére nem lehetett alkalmas. A tennivaló e téren a polgárosodás felé haladó osztályokra, a középnemességre és a szabadparaszti helyzet megszerzésére törekvő jobbágyságra várt.

A XVII. század második felében a protestáns iskolák visszafejlődnek és a jezsuita kollégiumok száma megnövekszik. A katolikusoknak egyszerre két egyetemük is van: a nagyszombati (1635) és a kassai (1657). Mindezekhez az államhatalom teljes támogatását élvezik. A protestáns iskolák közül már csak a debreceni és a nagyenyedi kollégiumnak van meg a régi tekintélye. Ilyen körülmények között a magyar művelődés kifejlődésében komoly segítség volt az akkor haladó nyugati protestáns országokkal való intenzív kapcsolat. Ennek ellensúlyozására az ellenre formáció egyrészt iparkodott megakadályozni a külföldi egyetemek látogatását, másreszt a jezsuitákra bízott cenzúrával igyekezett megbénítani a számára kedvezőtlen tanítások elterjesztését.

Bár a XVII. század utolsó évtizedei Erdély történelmében általános hanyatlást hoztak, haladó kulturális törekvések is jelentkeztek. A Hollandiából visszatérő diákokból kialakult erdélyi értelmiség a magyar nyelvű oktatásért, a természettudományok tanításáért, sőt az egyházi élet demokratizálásáért is síkraszállott. Pápai Páriz Ferenc pl. magyar nyelven, a nép számára írta orvosi kézikönyvét, a Pax corporist (1687).

A magyar művelődésért vívott harc kiemelkedő alakja M. Tótfalusi Kis Miklós[383] (1650-1702) kiváló betűmetsző és nyomdász, aki többek közölt tipográfusi működésével is az ország

[380] MAKKAI LÁSZLÓ: A magyar puritánusok harca a feudalizmus ellen. Bp. 1952. 53-102. l.

[381] UŐ. 154-156. l. – BÁN IMRE: Apáczai Csere János. Bp. 1958.

[382] KLANICZAY TIBOR: Zrínyi Miklós. Bp. 1954.

[383] L. a 16. jegyzetet.

kulturális elmaradottságán akart segíteni. Harcba szállt „az írástudatlanság mocska” és a műveletlenség ellen. Az írástudatlanság okát a könyvek hibás voltában és drágaságában látta, a nép felemelésének fő eszközét a sok jó és olcsó könyvben jelölte meg. Első hazai kiadványa egy ábécés könyv volt. Nyomdája igen termékeny: kilenc év alatt mintegy száz nyomtatványt adott ki. Kortársai között azonban nem talált megértésre. Nemcsak a Habsburg-hatalom, a feudális uralkodó osztály, de saját egyháza is megalázta és tönkretette.

A nemesség és a főnemesség egy része ekkor még nem tudott belenyugodni abba, hogy az ország a török kiűzése után Habsburg-gyarmattá váljon, és Rákóczi Ferenc vezetésével nagyjelentőségű függetlenségi harcot kezdett. Támogatta ebben a városi polgárság egy része is. A szabadságharc és Rákóczi Ferenc legfőbb erőforrása és támasza azonban a jobbágyság volt, amely osztályhelyzetének javítását, a jobbágyterhektől való szabadulását remélte a szabadságharctól.

A *Rákóczi-szabadságharc*[384] új eredményeket hozott a magyar művelődés fejlődésében is. Fellendítette a közoktatás ügyét. A felszabadult területeken újra megkezdték működésüket a Habsburg-rémuralom és a katolikus reakció idején megszűnő protestáns iskolák, de változott a szellem a német jezsuiták kiűzése után a katolikus iskolákban is. Rákóczi lehetővé tette a külföldi egyetemek látogatását. Nagy megbecsülésben részesítette a tudományokat és a tudósokat. Fellendül a történetírás[385] és a katonai szakirodalom, Pl. 1705-ben jelent meg először nyomtatásban – Rákóczinak ajánlva – Zrínyi Miklós Török áfium című műve, továbbá a kuruc hadsereg hadiszabályzata. Csécsy János sárospataki tanár 1708-ban a magyar helyesírás főbb elveiről ír (Pápai Páriz Ferenc latin-magyar szótárának függelékében). Egy Németországban tanuló magyar diák, Czvittinger Dávid 1711-ben összeállította az első magyar irodalomtörténetet.

Rákóczi nagy jelentőséget tulajdonított a közvélemény tájékoztatásának, a *sajtót* igen fontosnak tartotta. Számos kiáltványt, tájékoztatót és röpiratot adott ki a szabadságharc fontosabb intézkedéseiről, törvényeiről. Ilyen volt az 1704 elejéről származó Recrudescunt... kezdetű kiáltvány, amely francia fordításban is megjelent. A külföld rendszeres tájékoztatását szolgálta a Mercurius Veridicus.[386] Heti, illetőleg havi lapnak tervezték, de – mai ismereteink szerint – 1705-1710 között csak hét alkalommal jelent meg.

A Habsburg-ellenes harc a többi magyarországi nép művelődésére is kedvezően hatott. Bél Mátyás szlovák nyelvtant ír, és 1700-tól szlovákul tanít a besztercebányai iskolában. 1707-ben szlovák nyomda létrehozását határozta el a lutheránus zsinat.

A Rákóczi-szabadságharc igen fontos esemény a magyar nép nemzettéválásának folyamatában is. A magyar irodalmi nyelv kialakulásának első szakaszai a reformációhoz fűződnek, nyelvünk általános használata szempontjából viszont a Rákóczi-szabadságharc igen fontos tényező. A magyar nyelv csaknem hivatalos nyelv lett az országgyűlésen, a közigazgatásban és a társadalmi érintkezésben.

A Rákóczi-szabadságharc tetőpontját az ónodi trónfosztással és a varsói szerződéssel érte el, 1707-től azonban hanyatlani kezdett. Bukásának okai a nemzetközi erőviszonyok kedvezőtlen alakulásában, a főúri vezetés kétszínűségében, a jobbágyság kiábrándulásában, az áruló főnemesség és a katolikus klérus reakciós aknamunkájában keresendők. A belső népellenes erők segítségére siető nemzetközi reakció túlereje végül is nyolc évi hősies küzdelem után elnyomta Magyarország népeinek függetlenségi harcát, és vele megtörte a magyar könyvkultúra fejlődésének lendületét is.

---

[384] HECKENAST GUSZTÁV: A Rákóczi szabadságharc. Bp. 1953. 99-101, 104, 118.

[385] KÖPECZI BÉLA: Az emlékiratok kiadásáról. Századok, 1951. 551-554. l.

[386] SZIMONIDESZ LAJOS: II. Rákóczi Ferenc hadi újságja. Bp. 1940. – ESZE TAMÁS: A Mercurius-kérdés revíziója. Történeti Közlemények, 1953.

Könyvnyomtatásunk korán indult, de a külső és belső zavarok következtében nem fejlődött úgy, ahogy szükséges lett volna. Ennek ellenére alakultak nyomdák, gyűltek a könyvek és létrejöttek a könyvtárak. A XVI. és XVII. századi magyarországi könyvkultúra számszerű fejlődését jól érzékeltetik a következő statisztikai adatok,[387] amelyek e csaknem kétszáz esztendő kiadványairól évtizedenként adnak képet. A fejlődés, ha itt-ott visszaesésekkel is, de felfelé ível, és mutatja azt, hogy a magyar könyvkiadás mostoha viszonyaink ellenére is a Rákóczi-szabadságharcig, de különösen a függetlenségi küzdelem idején fokozatosan növekszik.

	Latin	Magyar	Német	Szláv	Egyéb	Összesen
	kiadvány					
1531-1540	9	1	–	–	3	13
1541-1550	15	2	4	–	6	27
1551-1560	32	17	3	–	7	59
1561-1570	47	39	–	1	–	87
1571-1580	23	91	4	3	–	121
1581-1590	45	64	9	1	2	121
1591-1600	81	87	6	–	1	175
1601-1610	24	48	1	–	–	73
1611-1620	71	71	10	–	–	152
1621-1630	45	101	17	–	–	163
1631-1640	94	136	15	19	1	265
1641-1650	175	133	14	13	5	340
1651-1660	232	138	26	15	1	412
1661-1670	282	159	45	7	–	493
1671-1680	199	173	37	8	–	417
1681-1690	117	172	57	13	3	392
1691-1700	323	201	41	23	3	591
1701-1710	300	190	61	18	3	572

A nyomdászat első fél százada

29
HESS ANDRÁS ELŐSZAVA A MAGYAROK KRÓNIKÁJÁHOZ[388]
Buda 1473

László tisztelendő úrnak,[389] a budai egyház prépostjának, apostoli protonótáriusnak és a felséges Mátyás király alkancellárjának.

[387] CSAPODI CSABA: A magyarországi nyomtatványok nyelvi megoszlása 1800-ig. Magyar Könyvszemle, 1946, 101. l.

[388] *Hess András* – az első budai könyvnyomtató. Karai László prépostnak, Mátyás király alkancellárjának a hívására jött Magyarországra. Budai műhelyének működése az 1470-es évek elejére esik. Első nyomtatványa, a Chronica Hungarorum 1473-ban jelent meg.

Midőn az elmúlt időben Latiumban[390] voltam, Tisztelendő Uram, és láttam, milyen díszére és javára vannak az emberi nemnek azok a férfiak, akik nagy tehetségükkel kitűnve, istenadta buzgalmukat könyvek nyomtatására fordították, elhatároztam, hogy erőmhöz mérten ilyen méltó és ilyen kiemelkedő feladat megoldásához látok, úgyhogy ha valamire vihetem, akkor azt ne csak a magam, hanem minél több ember hasznára fordítsam. Ezért, miután Isten segedelmével, óhajom szerint, bizonyos idő alatt előrehaladtam, és ezért kegyelmedtől híva a nemes Magyarországra jöttem, időnek pedig bővében voltam, nagy és hosszadalmas munkába fogtam, tudniillik Magyarország krónikájának nyomtatásába, olyan munkába, amely – úgy gondoltam – minden magyarnak kedves, és örömére lesz. Mert amint szülőföldjét mindenki úgy szereti, ahogyan mást nem, és messze a földkerekség többi országa elé helyezi, akként minden ember szívből tudni vágyja, hogy övéi, honfitársai miként éltek: hogyha jeles és emlékezetes dolgot lát, azt kövesse, ha pedig valami balul történtet lát, attól bölcsen óvakodjék. Midőn azonban fontolóra vettem és sokáig gondolkoztam, kinek ajánljam effajta munkásságom hosszú ideig csiszolt első eredményét, rajtad kívül, tiszteletreméltó Uram, nem találtam senkit. Hiszen velem szemben is nagy érdemeid vannak: a munkát, amelyet elvállaltam, nélküled sem elkezdeni, sem elvégezni nem lehetett volna. Fogadd el hát ezt a kis ajándékunkat, amelyet joggal ajánlok Magasságodnak: hogy amint a munkának a leghathatósabb kezdeményezője voltál, úgy a befejezett műnek is részese légy. Azt hisszük, hogy ha majd idővel valami még nagyobb művet alkotunk, azt is nemes nevednek kell majd ajánlanunk.

Chronica Hungarorum. Budae 1473. (Latinból ford.: Gerics József)

30
FRIGYES CSÁSZÁR RENDELETE[391]
Nürnberg, 1488. október 30.

Frigyes, Isten kegyelméből római császár stb.

Megbecsült, derék híveink!

Tudomásunkra jutott, hogy a vakmerő és méltánytalan háborúról, amit a magyar király minden ok nélkül, fogadalma és írásos ígérete ellenére visel ellenünk – *Strassburg városában nyomtatvány jelent meg*, s ebben rólunk bizonyos mértékben becsmérlőleg esik szó. Tudjátok, miképpen szorongatott bennünket, s milyen hosszú ideig a török és a magyar király, s hogy ebben a háborúban magunkra és örökös tartományainkra voltunk utalva, éppen ezért egy ilyen írás, amit kinyomtattak, és amit az emberek a jövőben is ismerni fognak, nemcsak magunknak, nevünk becsületének, de az egész német nemzetnek örök szégyenére és gyalázatára válik. A német nemzetnek, amely bennünket, mint római császárt, jogos urát, német és keresztény fejedelmét tanáccsal és támogatásával segített, a balsorsot, amitől most szenvedünk, még növelnie nem lett volna szabad. Hogy ilyesmi máskor elő ne forduljon, azt kívánjuk, és szigorúan megparancsoljuk, hogy mind a magatok, mind pedig az egész német nemzet becsületével törődjetek, és rendeljétek el, hogy ilyen írást Strassburgban ne nyomtassanak ki, hogy ilyesminek még a lehetőségét is kizárjátok, és a jövőben se kerüljön nyomtatásra. Amikor a Szent Birodalom és a német nemzet iránti kötelességeteket teljesítitek, egyúttal komoly elgondolásunk és kedvünk szerint is cselekesztek.

---

[389] *László tisztelendő úr* – Karai László.

[390] *Latium* – ókori közép-itáliai tartomány, a latinok őshazája, átvitt értelemben Róma.

[391] Egyes felfogások szerint Mátyás király a nyomdászatot nem sokra becsülte. Valójában azonban Mátyás, akinek könyvtárában nyomtatott könyvek is voltak, rendkívül korán, az elsők között ismerte fel a nyomdászat politikai jelentőségét. Politikai ellenfelei ellen pl. röpiratokat nyomatott. Ezek nem maradtak fenn, de létezésükről a fenti dokumentum tájékoztat bennünket.

Kelt Nürnbergben, Simon és Júdás apostolok utáni vasárnapon [okt. 30.], az Úr stb. évében... LXXXVIII [sic!], uralkodásának harmincnegyedik [!] esztendejében.

A szövegközlés alapja: Fraknói Vilmos: Mátyás király megbízásából nyomatott politikai röpirat. Magyar Könyvszemle, 1915. 2. l. (Németről ford.: Weger Imre.)

31
PAP JÁNOS BUDAI KÖNYVKERESKEDŐ VÉGRENDELETE[392]
Buda, 1509. szeptember 13.

A Szentháromság, Atya, Fiú és Szentlélek nevében. Ámen.

Krisztus születése után ezerötszáz és kilencedik esztendőben, a Szent Kereszt felmagasztaltatása előtti csütörtökön [szept. 13.], én, Pap János budai könyvkereskedő, többször és gyakorta meggondoltam, hogy minden embernek természettől fogva múlhatatlanul meg kell halnia, hogy semmi sem bizonyosabb a halálnál, és semmi sem bizonytalanabb a halál órájánál, valamint, hogy az ember halála után hátrahagyott vagyona és javai miatt a barátok között gyakran vita és viszály támad, és mérgesedik el. Hogy ezt még életemben megelőzzem, testemnek a mindenható Isten rendelése folytán való gyarlóságát számba véve, mégis józan eszem birtokában, átgondolt megfontolással és szabad akarattal, a lehető legjobb módon, formában és elgondolással, hogy az most és később mindenki előtt, mindenféle egyházi és világi ember, bíró és bíróság előtt a legnagyobb mértékben érvényes és hatályos legyen mindenféle ellenvetés és kifogás ellen, minden birtokom és javam felől, amit nekem az Úristen itt a Földön adott, jelen végrendeletemet, utolsó akaratomat, rendelkezésemet elgondoltam, megtettem, elrendeltem, lefektettem és jelen levelemmel a következők szerint tudtul adom. Item [hasonlóképpen], ha elkövetkezik, hogy meghalok, és többé nem vagyok életben, ajánlom szegény bűnös lelkemet az Úristennek, Mennyei Atyámnak és Megváltómnak, most és mindörökké, irgalmába és kegyelmébe; halandó testemet pedig keresztény temetésre a Nagyboldogasszony plébániatemplom Corpus Christi [Krisztus teste] oltára elé, ahol sírkövem is fekszik.

Item, úgy intézkedem, hogy holttestemet tisztességesen, amint szokás, temessék el, és ne legyen a temetésen tíz fáklyánál több, azokat is aztán osszák el a templomok között, ahol szükség van rá. Ne mondjanak értem ünnepélyes gyászmisét, hanem a plébános úrnak adjanak a miséért 5 forintot, és kérjék meg rá, elégedjék meg vele...

[A következőkben a különböző egyházaknak, kolostoroknak, kórházaknak tett adományait sorolja fel.]

... Item, adósságom. Item, Velencében adósa vagyok Lucas Anhonij nyomdásznak 180 forinttal, amiről kötelezvényt adtam.

Item, ugyancsak Velencében tartozom Peter Liechtenstein nyomdásznak 20 forinttal,

továbbá adtam egy nyomdásznak, Nikolaus von Frankfurtnak Velencében 100 forintot könyvnyomtatásért – a Misszáléról [misekönyvről] és a Breviáriumról [katolikus papi zsolozsmás könyvről] van szó –; az az akaratom, hogy nyomja ki ezeket a könyveket, és fizessék is ki azt a maga idejében, küldjenek neki további 100 forintot, majd ismét 100 forintot, hogy a nyomtatás haladjon.

[392] *Pap (Paep) János* – budai könyvkereskedő és könyvkiadó. Nemzetiségét nem ismerjük. Hátrahagyott művei magyar érzelméről, olaszos ízléséről és erősen bibliofil hajlamairól tanúskodnak. Egyik legtermékenyebb, legvállalkozóbb szellemű kiadónk: 20-22 mű kiadása fűződik nevéhez. Egyházi tartalmú könyvein kívül 3 tankönyvet is kiadott. Kiadványait különböző velencei nyomdászokkal nyomtatta. Velencében inkább Paep, Budán pedig Pap néven ismerték. 1509-ben halt meg.

Item, tartozom Lienhart könyvkereskedőnek 50 forinttal, amiről kötelezvényt adtam, noha ez százegynehány forintról szól, a többletet már megfizettem neki, a mondott 50 forint kivételével.

Item, Mert Scheyringer bécsi könyvkereskedőnek tartozom körülbelül 43 vagy 44 magyar arannyal.

Item, követeléseim, amivel nekem tartoznak, megtalálhatók nyilvántartásaimban, feleségem és a két végrendeleti végrehajtó szorgalmazzák behajtásukat.

Item, vettem Hans Hüftel könyvkereskedőtől egy fogadót, az „Arany Oroszlánt", Bécsben, a Szent Lőrinc templommal átellenben, 700 rajnai aranyért. Maga a fogadó 200 rajnai forint adóssággal terhelt, és 100 magyar aranyat fizettem ki előre a polgárjogért. Az érdemes doktor Hans Trapp úrnak Bécsben 100 rajnai aranyat adtam, és most is kívánok további 100 rajnai aranyat küldeni. Adós vagyok a polgárjogért még 100 magyar arannyal, ezt a feleségem fizesse ki a vagyonomból.

Item, kijelentem és kinyilvánítom, hogy nincsen más készpénzem – attól a kevéstől eltekintve, amiből eltemethetnek –, hanem minden vagyonom azokban a könyvekben fekszik, amelyek az első és hátsó helyiségben találhatók. Régóta nem készítettem leltárt, de nyilvántartásaimban mindent meg lehet találni.

Item, van három leányom, Luca, Ilona és Borbála, a negyedik gyerekkel feleségem várandós. Úgy rendelem, és az az utolsó akaratom, hogy feleségem, Ilona és az alább felsorolt végrendeleti végrehajtóim feltüntetett vagyonomból három gyermekemnek és a negyediknek, akit Istentől várok, mindegyiknek külön-külön adjanak és juttassanak 500 forintot készpénzben. Aki leányaim közül elsőnek megy férjhez, adassék ki neki hűségesen a maga része. Ha a feleségem vagy a végrendeleti végrehajtók a leányoknak kiházasításukkor ruhát vagy más egyebet csináltatnak, amennyibe az került, annyit vonjanak le az 500 forintból.

Item, ha a mindenható Isten akaratából a gyermek, amellyel feleségem várandós, fiú lenne, akkor úgy rendelem, hogy a fent említett bécsi ház néki adassék szabadon és tehermentesen, és ezt kapja tőlem örökrész gyanánt. Ha leány lesz, része 500 forint legyen, mint fentebb írtam.

Item, ha egy vagy több gyermekem meghalna, mielőtt férjhez menne – ez a mindenható Isten hatalmában áll –, az elhaltak része arányos elosztásban az élőkre jusson. De ha élnek, és férjhez mennek, örökrészükkel tetszésük szerint rendelkezhetnek.

Item, meggondoltam és megfontoltam, hogy kis gyermekeimet nagy költséggel és fáradsággal kell felnevelni, hogy mindenük meglegyen, s hogy feleségem, Ilona pontosan végrehajthassa utolsó akaratomat, és mindegyik gyermeknek a részét, amit nekik hagytam, kiadni, és mint hű sáfár, megőrizni tudja, úgy rendelem, hogy Ilonáé, kedves feleségemé legyen minden vagyonom, ami adósságaimon, lelkem üdvéért telt hagyatkozásaimon és a gyermekeimre hagyott összegen felül van, atyja házrészével és szőlejével egyetemben, továbbá minden ruhája, ami van, és amit én csináltattam neki.

Az a tanácsom és az akaratom, hogy tartsa együtt a könyveket, és fogadja meg Istvánt három vagy négy évre, s adjon neki jó fizetést, hogy szívesen maradjon. Ez a fizetés 100 vagy 125 forint legyen. Amikor itt az ideje, a könyveket pénzzé kell tenni, hogy feleségem és végrendeletem végrehajtói a gyermekek részét majdan kiadhassák és kifizethessék...

[Ezután kijelöli apósát és sógorát végrendelete végrehajtóinak és gyermekei gyámjának, továbbá a végrendelet tanúit.]

A szövegközlés alapja: Borsa Gedeon: Egy budai könyvkereskedő végrendelete 1509-ből. Magyar Könyvszemle, 1957. 360-363. l. Első kivonatos közlés: Zentralbatt für Bibliothekswesen, 1892. 401-402. l. (Németből ford: Weger Imre.)

32
SYLVESTER JÁNOS[393] BUZDÍTÓ VERSE TANÍTVÁNYÁHOZ, IFJÚ GESZTHI MIHÁLYHOZ[394]
1527. augusztus

Gyűjtsd a tudást, kérlek, nemes ősök sarja, Mihályunk,
S ékessége gyanánt tisztel a nemzet, a hon.
Gyűjtsd a tudást kora ifjúságodtól, sose ernyedj,
Vergilius,[395] Latium[396] dísze is erre tanít.
Gyűjtsd a tudást, elméd élét sose rontsa henyélés,
Szellemed isten adá, s célod ezért a tudás.
Gyűjtsd a tudást folyvást, s ne feledd, hogy majd ez a könyv is
Mindvégig társad lesz, ha belőle tanulsz.
Gyűjtsd a tudást, mert látod, pusztul minden e földön.
És csak a szellemi kincs élheti túl a halált.

(Latinból ford.: Berczeli A. Károly.)

A szövegközlés alapja: Balázs János: Sylvester János és kora. Bp. 1958. 73. l.

33
SYLVESTER JÁNOS LEVELEI NÁDASDY TAMÁSNAK[397]

Sárvár, 1540. december 4.

Tiszteletre legméltóbb Nagyságos Uram! Szolgálataimnak örökös ajánlását. Az Újszövetség rövidesen a kívánt befejezéshez fog érni. Ezért Nagyságos Uraságod a királyi Felségnél gondoskodjék a privilégiumról,[398] hogy munkánkat mások el ne orozzák, ahogyan a legtöbb nyomdász szokta. Döntse el továbbá, és írja meg nekünk Nagyságos Uraságod azt is, kinek kívánja ajánlani, főként ha tőlünk soká távol lesz. Benedeknek[399] hagyja meg, hogy hallgasson ránk azoknak a dolgában, amiknek kinyomatását Nagyságos Uraságod határozta el. Arcátlanabb lett ugyanis, és emellett

[393] *Sylvester János* (1504 k.-1553 k.) – századának európai hírű magyar humanistája. Egyetemi tanulmányait Krakkóban és Wittenbergben végezte, majd Nádasdy Tamás sárvár-újszigeti udvarában lett iskolamester, s az ugyanott létesített nyomda irányítója (Vietor krakkói nyomdájában ugyanis, ahol mint korrektor működött, némi nyomdászati ismeretre tett szert). 1543-ban Bécsbe került a héber nyelv professzorának. – Kiadványai komoly szerepet játszottak irodalmunk magyar nyelvűvé válásában. Munkásságának középpontjában – a reformáció hatására – a nép nyelvének, a magyar nyelvnek művelése állott. A magyar nyelvet már tudományos vizsgálatra is méltónak tartotta: megírta az első tudományos igényű latin-magyar nyelvtant (1539). Újtestamentumának, az első magyar tudományos bibliafordításnak ajánlásában azt mondja: a bibliát is azért fordította le, hogy a magyar nép saját anyanyelvén olvashasson. A sárvár-újszigeti nyomdában megjelent humanista szellemű tankönyvei az első, nyomtatásban megjelent magyar tankönyvek.

[394] Heyden Sebald Gyermeki beszélgetések (Krakkó 1527.) c. kiadványának utolsó lapján szerepel Sylvesternek „szépreményű ifjú Geszthi Mihályhoz” intézett dekasztichona, vagyis öt disztichonból álló ajánlóverse, melyben Sylvester tanulásra serkenti neveltjét. Geszthi Mihályra vonatkozóan egyéb adataink nincsenek.

[395] *Vergilius, Publius Maro* (i. e. 70-19) – neves római epikus költő, az Aeneis szerzője.

[396] *Latium* – L. a 29. szemelvény 3. jegyzetét.

[397] *Nádasdy Tamás* (1498-1562) – művelt, nagy tehetségű, haladó szellemű államférfi. Tanulmányait Budán, Grazban és Rómában végezte. Előbb Ferdinánd, majd Szapolyai, később ismét Ferdinánd híve. Kora egyik legbőkezűbb főúri mecénása. Sárvár-Újszigeten (Vas m.), Luther tanításainak hatására, iskolát alapított, majd nyomdát létesített Sylvester János műveinek kinyomtatására. A nyomda megszűnte után is pártfogolta az újszellemű művek kiadását. Iskolájában működött Sylvester Jánoson kívül Dévai Bíró Mátyás is.

[398] *A privilégiumról* – L. a fejezet Bevezetését.

[399] *Benedek* – Abádi Benedek. L. a 34. szemelvény 1. jegyzetét.

rossz társ került melléje, ti. Mihály, az elvetemült ifjú. Ahogyan a közmondás is tartja: megtanul sántikálni, aki sántával lakik. Ha el lehetne szakítani attól, nagyon jól meglenne velünk. A többit, amit meg kellett volna írni, tudatosan és szándékosan mellőzöm.

Szolgája, *Sylvester János*

[1541]

Az Újszövetségen egészen elvégeztük végre az utolsó simítást, s kérjük, fogadja azt Nagyságos Uraságod kegyes szívvel, és amint mondani szokták: érte kinyújtott kézzel. Ám mutogassák mások büszkélkedve Nagyságos Uraságodnak, szerencsés gyarapodása jeléül, a barázdákat, istállókat és halastavakat s más ilyeneket, én mindezeknél sokkal dicsőbb művet mutatok fel. Mert azok Nagyságos Uraságod és törvényes örökösei után más és más úréi lesznek, ez azonban nem szűnik meg Nagyságos Uraságodé lenni, miután egyszer az övé lett. Ezért ugyanis Uraságodnak dicsőség, dicséret s az örökkévalóság jár, mivel oly igen szentséges szent mű alkotója lett népénél. Magunkat csak méltatlan szolgának valljuk. A többi népek néhány év előtt gúnyoltak bennünket, hogy jóllehet az oroszoknak is van saját nyelvükön evangéliumuk, a magyaroknak nincsen. De ezután nemcsak hogy nem fognak gúnyolódni ezért rajtunk a keresztény népek, hanem még irigykednek is a nyelv szépsége miatt, amelyet utánozni sem képesek. Melyik ne csodálná a külföld népei közül, hogy valaki a görög és a latin után magyar nyelven is képes mindenfajta verset írni? Ki gondolná, hogy a trópusokat [szóképeket], versmértékeket és a tekintélyes, súlyos kifejezéseket bárki is megszólaltatná ezen a nyelven? Éppenséggel senki. Hozzátettük az evangéliumoknak versekbe szedett tartalmát, aminek akkor örülnek majd, ha valaki lantkísérettel fogja őket előadni, vagy legalábbis skandálni, hiszen dallamuk igen kellemes. Nagyon szeretném, ha az ifjak és leányok az udvarnál ezt tanulnák és énekelnék. [Szent] Jeromos azt kívánja, hogy a földműves altatónak alleluját zengjen; népemből én óhajtanám ezt elsőnek. Csodálatos, hogy ezeket a verseket milyen fontosnak tekintik az emlékezet erősítésére. Olvassa hát Nagyságos Uraságod az új verseket, trópusokat stb., amikor csak idejéből teheti. Ide mellékelem a Genezis[400] dallamát is.

Szolgája, *Sylvester János*

Sárvár, 1541. január 26.

Nagyságos Uram, nekem igen tiszteletre méltó pártfogóm! Szolgálatomnak és magamnak ajánlását. Az Újszövetség egy példányát elküldtem Nagyságos Uraságodnak a Kocsy fiúval. Küldtem volna többet, de arra is csak nehezen vehettem rá, hogy ezt az egyet elvigye. Szerelném, ha Uraságod övéi közül valakivel bemutattatná azoknak, akiknek címeztetett, s az ajándékot szavakkal is ékesíttetné. Az ajánló levélből elhagytam, amit Nagyságos Uraságod kívánt, s a dicséretében sem lettem volna olyan ékesenszóló, ha Sárkány nem sugdos a fülembe olyasmit – amikor arról tanácskoztunk vele, kinek is kell ajánlani a munkát –, hogy Nagyságod kívánja ezt tőlem. Noha ismertem emberünk szokásait, de mégsem gondoltam, hogy ilyen komoly dologból tréfát űz. Akkor ugyanis eszembe jutott volna az is, hogy élő személyek dicséretében tartózkodóbbaknak kell lennünk. Nagyságos Uraságod azonban mégsem fog elesni az igazságos és méltányos dicsőségtől épp azért, mert a dicséret csak azt illeti, aki nem ad rá. Uraságod nagy tettéért magától fog következni a megillető dicséret. S dicséretét mi is más munkának tartjuk fenn. Az ékesség ugyanis az, amit mindenfajta írásműben a leginkább kell szem előtt tartani. Semmi sem nehezebb, mint minden dologban, tisztában lenni azzal, hogy mi illik, és mi nem. Fabius Quintilianus,[401] az ifjúságnak ez a jeles

[400] *Genezis* (gör.) – Eredet, az Ótestamentumban Mózes öt könyvéből az elsőnek, a „Teremtés könyvének” a címe.

[401] *Fabius Quintilianus* (35-96) – Servius Sulpicius Galba császár (68-69) meghitt embere, ki elsőként nyitott Rómában szónokiskolát.

tanítómestere még Cicerónak[402] is, aki pedig egyébként minden szónokok legkiválóbbika, felrótta, hogy az ékességet nem mindig tartotta szem előtt dicséreteinek szerkesztésénél. Azoknak a főuraknak is írtam erről, akiknek Nagyságos Uraságod meghagyta, hogy írjak; ami akkor lesz egészen rendben, ha Nagyságod jósága ez ügyben közbenjár.

Szolgája, *Sylvester János*

A szövegközlés alapja: Irodalomtörténeti Közlemények, 1893. 90-92. l. (Latinból ford.: Gerics József.)

34
ABÁDI BENEDEK[403] LEVELE NÁDASDY TAMÁSNAK
Sárvár, 1541. május 29.

Nagyságos Úr, nekem legkegyelmesebb Uram. Szolgálataimnak igen alázatos ajánlását. Ámbár Nagyságos Uraságod elmenetele után az volt a szándékom, hogy fivéreimhez utazom, már csak azért is, hogy eladhassam a könyveket, amelyeket Nagyságos Uraságod nekem ajándékozott, de reményemben csalatkoztam, mert eddig még az útiköltséget sem tudtam a könyvekből bevenni, annyira megdermedt a háború [Buda ostroma] beálltával a tudomány élete. Sylvester János Úr testvérével, Mihály diákkal saját költségünkön körülbelül 25 könyvet nyomattunk, amelyekhez Sárkány Antal úr a mi pénzünkön vette a papirost, azzal a céllal, hogy akár mindennapos szükségeinkben segíthessünk magunkon. Én ugyanis majdnem 16 forintot költöttem részben a mesterséghez szükségesekre, részben a legények ruházására és ellátására, ezért nyomattam ki felesen azokat az említett könyveket az Apostolok Cselekedeteitől az Újszövetség végéig, amit be is jelentettem volna Nagyságos Uraságodnak, ha számtalan elfoglaltsága nem tiltotta volna ezt nekem. Akkor Sylvester János urat kértem ezek bejelentésére. Ő Nagyságos Uraságod távozása után ama feles könyveket elvette tőlem, mondván, hogy ezt Nagyságos Uraságod akaratából teszi.

Ezért igen alázatosan esedezem Nagyságos Uraságodnak, hogy tekintetbe véve szolgálatomat, kegyesen cselekedjék velem, és adassa vissza Mihálynak és nekem a könyveket, mert azokat valóban nem Nagyságos Uraságod költségén nyomták, amint Sárkány úr is tudja, aki a papírt vette a mi pénzünkön. Én ezért a kegyért és a többi velem gyakorolt jó cselekedetért Nagyságos Uraságodnak örökös szolgálataimat ajánlom. Újdonságként küldtem Nagyságos Uraságodnak az általam legutóbb nyomtatott Cantiunculákat.[404] Tartsa meg a jóságos nagy Isten Nagyságos Uraságodat boldogságban és egészségben, és vezérelje vissza, kívánsága teljesedésében. Nagyságos Uraságod legalázatosabb szolgája,

Abádi Benedek

A szövegközlés alapja: Irodalomtörténeti Közlemények, 1893. 93-94. l. (Latinból ford.: Gerics József.)

---

[402] *Cicero, Marcus Tullius* (i. e. 106-43) – híres római szónok és államférfi. A római prózaírás legkiválóbb művelője, beszédei, levelei és értekezései a késő századokban is mintái voltak a művészi prózának.

[403] *Abádi Benedek* – a hazánkban megjelent első magyar nyelvű könyv nyomtatója. A XVI. század elején született. Tanulmányait a krakkói egyetemen kezdte. Közben Vietor János krakkói nyomdájában elsajátította a könyvnyomtatás mesterségét. Egy ideig a sárvár-újszigeti nyomda vezetője volt, majd a wittenbergi egyetemen Nádasdy Tamás anyagi támogatásával bevégezte tanulmányait, s utána Eperjesen, illetőleg Szegeden lelkészkedett.

[404] Sylvester egy hónappal az Újtestamentum megjelenése után a Genezis (A teremtés könyve, Mózes I. könyve) tartalmát versekbe összefoglaló Cantiót küldött Nádasdynak, Abádi meg néhány kisebb éneket, Cantiunculát mellékelt hozzá. Ezeket az énekeket nem ismerjük, a kiadás elveszett.

35
HUSZÁR GÁL LEVELE KASSA VÁROS TANÁCSÁNAK[405]
Óvár, 1559. március 26.

Az Isten kegyelmének és békéjének gyarapodását kívánja Jézus Krisztus, az üdvösség szerzője által, és szolgálatait ajánlja.

Mélységes hálát adok először Istennek, s nektek is, igen bölcs férfiak és nagy tiszteletre méltó atyák, amiért engem, Krisztus méltatlan és haszontalan szolgáját egyházatok szolgálatára meghívni méltóztattatok. De sokkal erőtlenebbnek látom magamat, hogysem ilyen terhet vallani is mernék. És jóllehet, a szolgának ez a tisztsége mindenhol azonos, mégis nem kevésbé helységtek híre és a tudós férfiaknak ez a bősége, amely közösségieket kormányozza, csiszoltabb műveltségű pásztort kíván, mert tehetségem szűkössége azoknak a paraszt-embereknek is alig elegendő, akik közt most élek. Egy másik ok az, hogy azok, akiknek már teljes öt esztendeje szolgálok, a következő évre is megbíztak, ezenkívül, mivel az egyháznak vidékünkön való terjesztésére a múlt évben itt kalkográfiai [rézmetszetet készítő] műhelyt állítottam fel, és egy ember költségén ilyesmit létesíteni nehéz, ezért más jóemberek segítségéhez is folyamodtam, akiknek kb. 100 magyar forinttal tartozom, s nem tehetem meg, hogy innét távozzam, mielőtt őket ki nem elégítettem. De mivel hozzám írt leveletekbe azt is belevettétek, hogy meghívástok elől semmiféle magam mentésével ki ne térjek, ha szűkös tudományommal meg lesztek elégedve, akkor mostani megbízatásomtól is tisztességgel visszaléphetek. Ezenfelül, ha nálatok leendő javadalmazásom számlájára hitelezőimet kielégítitek, meghívástokat nem utasítom el, sőt jó néven veszem, és amikor csak jónak látjátok, házam népével hozzátok fogok költözni. Isten Veletek, s tartsatok meg jóindulatotokban.

Huszár Gál,
Az óvári egyház szolgája

A szövegközlés alapja: Magyar Történelmi Tár, 1889. 602. l. (Latinból ford.: Gerics József)

36
KIVONAT OLÁH MIKLÓS ESZTERGOMI ÉRSEK VÉGRENDELETÉBŐL[406]
Bécs, 1562. szeptember 14.

Azokat a könyveket, amelyek itt Bécsben, könyvtáramban vannak, Listhius Jánosra és fiára, Jánosra hagyom, azzal a feltétellel, hogy tartsa meg magának közülük azokat, amelyeket akar, a többit pedig ossza szét lelkem üdvösségére a nagyszombati tanulók közt, hogy tanuljanak belőlük.

Az általam nyomtatott könyveket, ti. mind a breviáriumokat [katolikus papi zsolozsmás könyveket], mind pedig azokat, amelyekről Nagyváthi Ferenc tudja, hol vannak, osszák ki

[405] *Huszár Gál* († 1575) – vándor kálvinista prédikátor és századának legnevesebb vándornyomdásza, aki maga is számos könyvet írt. A könyvnyomtatás mesterségét Hoffhalter Rafael bécsi műhelyében tanulta. Első könyvét, saját prédikációs kötetét Magyaróvárott nyomtatta, 1558-ban. A katolikus egyház üldözései elől Kassára, majd Debrecenbe menekült. 1561-ben adta ki az első debreceni kiadványát (Melius Péter Szent Pál apostol levelének, amelyet a Kolossabelieknek írt, prédikáció szerint való magyarázata), s a debreceni tanácsnak ajánlotta. (A Huszár Gál alapította nyomda később Debrecen város tulajdonába került. Híres nyomdászok állottak az élén. Történelmi szerepe volt a Rákóczi-szabadságharc idején, és 1849-ben, amikor a forradalmi kormány Debrecenbe költözött. A nyomdáról l. még a 70. szemelvény 1. jegyzetét.) Huszár Gál Debrecenből Komáromba, Nagyszombatba, Komjátra, végül Pápára ment. Itt halt meg pestisben.

[406] *Oláh Miklós* (1493-1568) – a XVI. századi magyar humanizmus és a magyarországi ellenreformáció egyik vezető alakja. Nagy irodalmi munkásságot fejtett ki. Egyházi tárgyú művei mellett történeti munkákat is írt. A reformáció elleni harcában 1561-ben ő hozta be magyar földre a jezsuitákat. Mint esztergomi érsek, a protestáns nyomdászok és könyvkereskedők ellen büntető rendelkezéseket hozott. L. még a 25. szemelvény 1. jegyzetét. *(Az utalások a nyomtatott kiadás jegyzetszámaira vonatkoznak! - az elektronikus kiadás szerk.)*

mind szegény papoknak, más diákoknak és szegény egyházaknak, amelyeknek ilyenük nincs. Még azt is akarom, hogy ezek közül néhányat lándzséri és nikléci kápolnáim részére szépen kössenek be, és bekötve adják oda.

Azokat a könyveket, amelyek Nagyszombatban, házamban vannak, az egyháznak hagynám. De annak egyébként is van most elég könyve, amelyeket a por lepett be, mert a kanonok urak, testvéreink nem forgatják őket, és a port sem törlik le róluk. Ezért meghagyom, hogy kapjon belőlük néhányat a maga számára tanulmányaihoz Telegdi Miklós[407] mester, zólyomi esperes, s hasonlóképpen Dessyth Miklós mester, esztergomi kanonok, a többit pedig osszák ki szegény nagyszombati iskolások közt, akik tanulnak.

A szövegközlés alapja: Iványi Béla: Könyvek, könyvtárak... Bp. 1937. 48-49. l. (Latinból ford.: Gerics József.)

37
BORNEMISSZA PÉTER KÖNYVEINEK ELOSZTÁSÁRÓL[408]
1585. február 26.

Osztottuk meg a Bornemisza Péterné asszonyom rokonával a szegény Péter uram könyveit kétfelé.

Egyik részre jutott ötödik rész postilla[409] könyv 30.

Jutott negyedik rész postilla könyv 18 egyik részre, másra 17, ezekbe a kísértetekről való írás is megvagyon.

Jutott negyedik rész postilla könyv másodba, a kísértetekről[410] való írás nélkül, 12 egy részre.

Jutott harmadik rész postilla könyv 12 egy részre.

Jutott második rész postilla könyv 8 egy részre.

Jutott katekizmus 6 egy részre.

Jutott a Telegdi[411] ellen írt prédikációs könyv 3 egy részre.

Ezenfelett maradott közre két második rész könyv és egy ötödik rész könyv, mit el kell adni.

A szövegközlés alapja: Iványi Béla: Könyvek, könyvtárak... Bp. 1937. 85. l.

---

[407] *Telegdi Miklós* (1535-1586) – a magyar ellenreformáció egyik vezéralakja. L. még a 38. szemelvény 1. jegyzetét.

[408] *Bornemisza Péter* (1535-1584) – a magyarországi reformáció egyik legjelesebb hitvitázója, vándornyomdásza, a magyar széppróza egyik megalapozója. Kassai és bécsi tanulmányai után nyolc évig tartózkodott Olasz- és Németországban. Hazatérve először Balassi Bálint mellett nevelősködött, majd prédikátor és evangélikus püspök lett. Írói munkássága az első reformátorok népi hangját és hazaszeretetét a humanista műveltség hagyományaival kapcsolta össze. Életműve sok oldalról mutatja meg a Mohács utáni évtizedek Magyarországát. Merészen bírálta a korabeli magyar feudális társadalmat, amiért is sok zaklatásban volt része. Heltai mellett százada legtermékenyebb és legerősebben ható nyomdásza volt. Vándornyomdája működött Semptén, Rárbokon és Galgócon.

[409] *Postilla* – a XVI-XVII. századi prédikációs könyvek elnevezése. Ez a rövidítés a *post* – után és *illa* – az szavakból tevődik össze, és arra utal, hogy a prédikációt az evangélium felolvasása után mondták el, az evangéliumi szövegekhez kapcsolódva. Bornemisza Postillái öt kötetben, „részben" jelentek meg 1573-, 1574-, 1575-, 1578- és 1579-ben.

[410] Az *Ördögi Kísértetek* – Bornemiszának a Postillák IV. kötete függelékében megjelent műve (Sempte 1578), de külön is kiadta.

[411] *Telegdi Miklós* (1535-1586) – Bornemisza legnagyobb ellenfele. L. még a 38. szemelvény 1. jegyzetét.

38
TELEGDI MIKLÓS[412] HAGYATÉKÁNAK SZÉTOSZTÁSA[413]

... A nyomdát pedig Aquinói Szent Tamás könyveivel együtt fogjuk adni a jezsuita atyáknak, ő császári felsége kegyes akarata szerint, csak azután egyezzenek meg a tisztelendő esztergomi káptalannal arról a pénzösszegről, amelyet a káptalan, amint állítja, a nyomtatásra költött.

Alázatosan kérem legkegyelmesebb Uramat én, a nyitrai püspök, hogy Magyarország törvényeinek példányait,[414] amelyeknek megszerzésére és annyiszori leírására néhány éven át szorgalmas munkát áldoztam, a nyomdára és papírra pedig nem kis költséget fordítottam, s amelyeknek egyébként az említett néhai pécsi püspök úrral történt egyezség szerint fele részben nekem kell jutniok, csorbítatlanul hagyják meg nekem. Eddig ugyanis mindig annyit kaptam a példányokból, amennyit akartam, s a jó emlékezetű püspök soha, egy szóval sem mondott ellenemre; másik fele részét pedig, alázatosan kérem, hagyják meg az örökösöknek...

A szövegközlés alapja: Iványi Béla: Könyvek, könyvtárak... Bp. 1937. 91. l. (Latinból ford.: Gerics József.)

39
A SZEPESI KAMARA JELENTÉSE ERNŐ FŐHERCEGNEK[415]
Kassa, 1584. március 29.

Fenséged kegyelmesen meghagyta folyó március hónap harmadikán a magyar kancelláriából kibocsátott kegyes rendeletében, hogy egy menekült nyomdásznak[416] a betűit és a nagyságos Rákóczi Zsigmond úr[417] Újhely mezővárosban nyomtatott könyveit ugyanannak a Rákóczi úrnak a segítségével kobozzuk el. Rákóczi úr egy darabig Egerben tartózkodván, birtokaitól távol volt, de elkértük erre, elküldvén neki Fenséged kegyes rendeletét. Ma kaptunk tőle választ, és egyszersmind Fenségedhez írt levelet, amelyet ezzel együtt alázatosan elküldünk Fenségednek.

A szövegközlés alapja: Iványi Béla: Könyvek, könyvtárak... Bp. 1937. 100-101. l. (Latinból ford.: Gerics József.)

---

[412] *Telegdi Miklós* (1535-1586) – zólyomi főesperes, majd pécsi püspök, a magyar ellenreformáció egyik vezéralakja. Hogy a protestantizmus egyre növekvő hatását ellensúlyozza, ő is hasonló fegyverrel kívánt élni: Nagyszombaton 1577-ben nyomdát állított fel. Nyomdája privilégiumot nyert a királytól, s az egyetlen volt, amelyet semminemű üldözéssel nem zaklattak. Telegdi nagyszabású irodalmi működést fejtett ki a protestantizmus ellen. Legjelentősebb ellenfele Bornemisza Péter volt.

[413] *Mossóczy Zakariás* (1542-1587) – nyitrai püspök, törvénytudós. Mint Telegdi végrendeletének egyik végrehajtója, levelet intézett a végrendelet többi végrehajtóival együtt Ernő főherceghez, Rudolf császár magyarországi helyetteséhez a Telegdi-hagyaték ügyében. Ebből közöljük az előbbi részletet.

[414] A szóban forgó mű az első magyar törvénygyűjtemény: a Corpus Juris Hungarici (Nagyszombat 1584). Mossóczy Zakariás és Telegdi Miklós együttesen adták ki.

[415] *Ernő főherceg* (1553-1595) – Rudolf császár magyarországi helyettese.

[416] *Mantskovit Bálint*ról, a vizsolyi biblia nyomdászáról van szó. Mantskovit Bornemisza segédje volt. 1581-ben Galgócon állította fel önálló nyomdáját. Később Vizsolyba telepedett át. Itt nyomtatta ki 1590-ben Károli bibliafordítását.

[417] *Rákóczi Zsigmond* (1544-1608) – erdélyi fejedelem (1606-1608).

40
KÁROLI GÁSPÁR
A VIZSOLYI BIBLIA ELÖLJÁRÓ BESZÉDE[418]
Gönc 1589

(Részlet)

... Nagy gondviseletlenség volt azért, és Istenhöz és az ő szent igéjéhöz nagy idegenség, hogy holott minden nemzetségnek nyelvén vagyon az Istennek könyve, a magyar nemzetség arról ennyi ideig gondot nem viselt. Nem tudom, ha a prédikátorokat vádoljam, vagy a fejedelmeket. Bizony, a Heltai Gáspár[419] munkája és a Melius Péteré[420] bizonságot tészen arról, hogy találtattak volna olyak ezelőtt is, kik a munkát nem restellették volna, ha a fejedelmek arra gondol viseltek volna, a tanítókat felébresztették volna, és az ő tárházokat Isten tisztességére megnyitották volna. Azért kétség nélkül, ha vagyon is ebben valami bűnök a tanítóknak, hogy ennyi ideig egészlen a Biblia nem volt magyar nyelven, de a fejedelmeknek nagyobb bűnök vagyon. Kik nemhogy a Bibliának magyar nyelvre való fordítására gondot viseltek volna, melyben vagyon az örök életnek beszéde, a kenyér és víz, melynek utána meg nem éhezünk és szomjuhozunk; de csak arra sem viseltek ez ideig gondot, hogy a magyar nemzetségnek sok szép és nagy dolgainak vagy cselekedetinek históriáját megíratták volna, és azt az ő utánok valóknak örök emlékezetre hagyták volna, holott nincsen e világon oly nemzetség, mely arra gondot ne viselne. Noha pedig volt darabonként a Bibliának valami része megfordítva, de mindenestől fogva egészen ez ideig a mi országunkban, a mi nyelvünkön nem volt, hanem a kegyelmes Istennek jókedvéből most mégyen ki egynehány nevezetes jámbor, istenfélő Nagyságos Uraknak intése, törekedések és költségek által, kik annyira nem igyekeztek e dologban e világi hírre és tisztességre, hanem csak az Isten tisztességére, az ő házának épülésére, hogy az ő magok nevét is nem akarták ide beíratni, megelégedvén azzal, hogy az ö nevek az életnek könyvében bé vagyon írva.

Meggondolván azért az Anyaszentegyháznak a mi nemzetségünk között e dologban való fogyatkozását és jövendő épülését, másfelől a mi tisztünket, az Istennek nevét segítségül híván, minekutána hozzákezdettem volna egynehány jámbor, tudós atyafiakkal, kik nékem a fordításban segítséggel voltak, meg nem szűntem addig, mígnem véghöz vittem a Bibliának egészlen való megfordítását, melyben munkálkodtam közel három esztendeig, nagy fáradsággal, testi töredelemmel, de oly buzgóságos szeretettel, hogy én egy szempillantásig e nagy munkát el nem untam, hanem nagy serénységgel és szeretettel munkálkodtam, mígnem elvégezném azt. Hogy pedig az olvasóknak nagyobb kedvet tennék, mind az egész Bibliát versenként fordítottuk, mint a zsidók szokták, melynek felötte igen nagy haszna vagyon a betűnek megértésére, melyet mivelhogy ezelőtt meg nem tartottak, gyakorta ami együvé való volt, elszakasztották egymástól, és ami nem együvé való volt, egybekapcsolták, mely dolog igen meghomályosítja a betűnek értelmét. A caputoknak [fejezeteknek] summát [összefoglalást] csináltam szép értelemmel, hogy amit keres az olvasó, a summát megtekintvén,

---

[418] *Károli Gáspár* (1530-1591) – német és svájci egyetemeken tanult. 1563-tól haláláig, kisebb megszakításokkal, Göncön volt prédikátor. Első munkájában – amely „Két könyv" címmel jelent meg Debrecenben – még a reformáció haladó törekvéseit támogatta. Később azonban az antitrinitáriusok (a szentháromságot tagadók) népi jellegű mozgalma ellen harcolt. 1586-ban kezdett hozzá a biblia fordításához. Bibliafordítása 1590-ben jelent meg Mantskovit Bálint vizsolyi nyomdájában, és az ország minden részén elterjedt. Számos kiadást ért meg, és jelentős szerepe volt a magyar próza fejlődésében.

[419] *Heltai Gáspár* († 1574) – a XVI. század legjelesebb prózaírója és nyomdásza. L. róla a 43. szemelvény 1. jegyzetét.

[420] *Melius Péter*, családi nevén Juhász (1536 k.-1572) – híres hitvitázó. Wittenbergben végezte tanulmányait. Debrecenben előbb lelkész, majd püspök. Kálvin híve, a magyar református egyház megszilárdítója. Heves harcot folytatott a lutheránusok és unitáriusok ellen. Debrecenben nyomdát állított fel, és Debrecent a magyar református egyház központjává tette. Herbáriuma az első magyar botanikai munka.

hamarább megtalálja azt. Aholott valami nehézség volt a betűben vagy egy igében [szóban], vagy egy egész sentenciában [mondatban], azt megmagyaráztam, hogy minden tartozás nélkül mehetne az olvasó az olvasásban. A fordításban éltünk, amennyire lehetett, tiszta igaz magyar szóval, idegen szólásnak módját nem követtük, sőt inkább ami darabosnak tetszett vagy a zsidó, vagy a deák szólásnak módjában, annak is kimondásában a magyar nyelvnek szólásának módját követtük.

... Göncön, Bódogasszony havának első napján, 1589. esztendőben.

Nagyságotoknak és kegyelmeteknek szolgája,

Károli Gáspár
A gönci Anyaszentegyháznak lelkipásztora
és a Kassa völgyén a Tanítóknak Seniora etc.

A szövegközlés alapja: Károli Gáspár: A vizsolyi biblia elöljáró beszéde. (Sajtó alá rendezte: Borbély László.) Bp. 1940. 37-46. l.

41
PÁZMÁNY PÉTER[421]
A RÓMAI ANYASZENTEGYHÁZ SZOKÁSÁBÓL MINDEN VASÁRNAPOKRA ÉS EGYNÉHÁNY INNEPEKRE RENDELT EVANGÉLIUMOKRÚL PREDIKÁCIÓK
Pozsony 1636

A keresztyén olvasókhoz

Kívánságtok szerént való áldásokat terjesszen Isten reátok. Mikor prédikációim kibocsátásárul sokan szorgalmaztatnának, és magam gondolkodnám: két dolog sokáig függőben tartotta tanácskozásomat.

Első az volt: ha Isten tisztességére és a magyarországi anyaszentegyház épületire szükséges-e, hogy amit élő nyelvemmel hirdettem, azt rendbehozván és kiterjesztvén, nyomtatásba bocsássam?

Bezzeg, ha elégséges számú papok volnának, kik prédikálásokkal taníthatnák a községet, úgy tetszik, szükségtelen volna a magyar nyelven való prédikációk nyomtatása. De látom az Isten igéjének éhségét; látom, hogy a papok szűk voltáért nem adhatunk mindenüvé egyházi embereket, hanem licenciátusokra[422] kell bíznyia sok helyeket, hogy postillát [prédikációt] olvassanak. Néhult azok sem lévén, világi böcsülletes főemberek (örök dücsőséggel jutalmazandó dicséretes példával) vagy magok olvasnak, vagy másokkal olvastatnak cselédjek előtt nyomtatott postillákat; megteljesítvén a Szent Ágoston kívánságát, házok népe között püspöki tisztet viselnek. Az is szemem előtt forog, hogy a plébánosok nem egyaránt tudósok, nem is egyaránt bévesek [bővelkednek] könyvekkel, és így a prédikáció-csináláshoz sem egyaránt érkeznek.

[421] *Pázmány Péter* (1570-1637) – esztergomi érsek, az ellenreformáció vezéralakja. Jelentős szerepe volt a Habsburg-uralom megszilárdításában: segítségével a bécsi udvarnak sikerült megnyernie és maga mellé állítania a magyar főurak többségét, akik megrettentek a Bocskai seregében harcoló népi tömegek forradalmi lendületétől. Pázmány a hitvitázó munkák hosszú sorával igyekezett bebizonyítani a katolikus vallás tételeinek helyességét. Kitűnően szerkesztett vitairatai és hatásos szónoki beszédei nagyban hozzájárultak az ellenreformáció sikeréhez. Stílusának fontos szerepe volt prózai stílusunk fejlődésében: az élő beszédet követő stílust fegyelmezetté alakította, a népnyelv felhasználásával ízessé és szemléletessé tette.

[422] *licenciátus* – világi személy, aki felszenteléshez nem kötött papi funkciót végez.

Azért úgy találám, hogy pásztorságom tisztihez illendő, és sokakra nézve hasznos vagy szükséges, hogy prédikációim nyomtatásától ne kíméljem fáradságomat, kiváltképpen olyanok lévén ezek a prédikációk, melyeket nemcsak prédikálószékben, hanem azon kívül a szerzetes és egyéb egyházi vagy világi emberek, lelki vigasztalásokra és tanúságokra, minden nap olvashatnak. Mert noha elmeélesítő iskolai vélekedéseket és vetekedéseket, melyek a lelki épületre nem szükségesek, írásomban nem elegyítettem, de nagy részre, amit az iskolai teológiában erkölcsünk igyengetésére, akaratunk gerjesztésére, a jóságok és vétkek ismerésére alkalmatosnak itiltem, iskolai tanításból prédikálószékbe hoztam. A prédikátorok eleibe pedig minden keresztyéni jóságokrul, minden gonosz vétkekrül, minden rendek és állapotok kötelességérül annyi tanításokat és intéseket adtam, hogy ha amit egy helyen mondottam, azt okosan más vasárnap előhozzák, sok új prédikációkat csinálhatnak.

Magam gondolatit és ujomból szopott dolgokat nem írok: Isten könyvéből, az anyaszentegyház doktorinak írásiból vettem tanításimat; lopva semmit sem vettem, mert... valaki írásában valami jót találok, enyim; az anyaszentegyház pásztori írásához oly igazsággal nyúlok, mint a közönséges kutak tiszta vizéhez...

... Én amit írtam... lelki haszonért, nem fülgyönyörködtetésért írtam. Annak okáért sem ékesenszólásra, sem egyéb cifrára nem szaggattam, hanem amit üdvösségesnek itiltem, együgyű szókkal, gyakran előhoztam; noha távoztattam, vékony tehetségem szerént, hogy unalmat ne szerezzek az olvasónak.

Második tanácskozó gondolkodásom arrul volt: ha csak egy rövid prédikációt nyomtassak-e minden vasárnapra? Mely kevesebb monda-mondát szerezne a szabados itiletű emberekben, és ha nem egyébbel, rövidséggel olvasásra édesítené az embereket. Mert aki röviden prédikál, ha kedves tanítása, kívánságot és ízt hágy a hallgatókban; ha sovány és unalmas prédikálása, nagy könnyebbség, hogy hamar felszabadítja a hallgatókat.

De gondolkodásom után azt végezem, hogy ami prédikációimban készen vagyon, azt adjam a nyomtató prés satuja alá. Bezzeg, ha ifjúságomban szándékoztam volna prédikációim nyomtatására, másképpen rendelhettem volna írásimat. De noha nem mondhatom ezeket a prédikációkat hamar-műnek, mely hammas szokott lenni, mivel csak a nyomtatása is három esztendőt kívánt: mindazáltal azt sem mondhatom, amit Zeuxisz[423] egy képről, melyet... azért írt sokáig, mert sokáig akarta, hogy maradó légyen, mert harminc esztendei prédikálásom után kezdettem gondolkodni a nyomtatásrul. Akkor pedig vénségemmel együtt járó sok nyavalyáim és köteles foglalatosságim nem engedtek üdőt és erőt, hogy elül kezdjem munkámat; hanem azt kellett ékesgetnem és kibocsátanom, ami vagy készen, vagy üszögében [befejezetlenül] volt. Innen vagyon az is, hogy némely napra csak egy prédikációt írtam, némelyre egynehányat.

Hogy pedig hosszabbak némely prédikációk, és nem röviden, csak futva szólottam az üdvösséges dolgokrul, oka az, miért sem prédikálásomban, sem írásomban nem arra igyekeztem, hogy csak tanítsam, micsoda jó, micsoda gonosz; hanem hogy elsőben mindenféle erős okokkal meggyőzzem az okosságot a jóságok követésének és a vétkek távoztatásának szükséges voltára. Azután, mivel tudtam, hogy... nem abban áll a keresztyéni tekélletesség, hogy tudjuk, hanem hogy kövessük a jót, és a gonoszt távoztassuk: azon voltam Isten segítségével, hogy az emberek akaratja édesedjék a jóra, idegenedjék a gonosztul, és... se gonoszt, se felettébb-valót ne kívánjon. Ehhez pedig bévebb írás kívántatik, hogy sem a puszta sovány tanításhoz. Mert künyű az emberek eleibe adni, mit kell cselekedni, de nehéz meggyőzni az értelmet, hogy hasznos, szükséges ennek így lenni; annál is nehezebb felindítani az akaratot, hogy kívánja és cselekedettel teljesítse, amivel tartozik. Azzal pedig, hogy hosszabbak a prédikációk, bírsággal senkire nem vetik, hogy mind megolvassa, amit egy napra írtam;

[423] *Zeuxisz* (szül. 430 k.) – ókori görög festőművész.

hanem kedve szerént, ki mennyit akar, annyit olvashat benne. És eszében tartsa, hogy... miképpen rövidnek kell a törvénynek lennyi, úgy akinek kívánságát jóra akarjuk indítani... nem elég eleibe adni kötelességét, hanem erős okokkal meg kell győzni értelmét, gerjeszteni kell akaratját. Mert nem abban áll a prédikációnak üdvösséges haszna, hogy ember nagyrészre vagy mindenestül elméjébe foglalja és előmondhassa, amit hallott vagy olvasott, hanem hogy okossága meggyőzessék, és akaratja vastagodjék abban, hogy híven, serényen, állhatatosan szolgáljon Teremtőjének, és... vagy meggyógyuljon, vagy alkalmatosb légyen a meggyógyulásra...

A szövegközlés alapja: Pázmány Péter összes munkái VI. Bp. 1903. XXI-XXV. l.

Könyv és irodalom

42
TINÓDI SEBESTYÉN[424]
KRÓNIKA
Kolozsvár 1554

Előszó

Tinódi Sebestyén minden rendbéli tudós olvasó jámboroknak köszönetöt és istenben való imádságot!

Ez jelönvaló könyvecskét szörzeni nem egyébért gondolám, hanem hogy az hadakozó, bajvívó, várak-, városok-rontó és várban szorult magyar vitézüknek lenne tanúság üdvösséges, tisztösségös megmaradásokra, az pogán ellenségnek mi módon ellene állhassanak és hadakozzanak; mert mint illik lélök szerént az ördöggel, testtel és ez világgal korosként az jó körösztyénnek hadakozni: ugyan ez világ szerént es az pogán ellenséggel illik tusakodni, elleni állani, örök életöt nyerni. Lám, az hadakozás, emböröldöklés régön kezdetött, még Ádám atyánk idejében; mikor az első két fia egyik az másikat, Kaim Ábelt megölte. Azulta fogva menni szántalan csudák, hadak, öldöklésök löttenek? az krónikában bölcsek azt mind beírták. Én azt meggondolván, és látván ez szegín Magyarországban, mely csuda veszödelmes hadak kezdenek lennie: ezöknek megírására, hogy ki lenne végemléközet, senkit nem hallhaték. Mindezök meggondolván, és uraimnak, barátimnak erre való intésöket gyakorta hallván: készöríttetém énmagamat ez szegín eszömmel ezöknek gondviselésére foglalnom, és ez egynéhány istóriát megírnom, öszveszednöm és az községnek kiadnom, ki lenne az több krónikák között végemléközet, kinek munkájába sokat fáradtam, futostam, tudakoztam, sokat es költöttem. Igazmondó jámbor vitézöktül, kik ez dolgokba jelön voltának, érteköztem; sem adományért, sem barátságért, sem félelemért hamisat be nem írtam, – az mi keveset írtam, igazat írtam; ha valahol penig vétök volna benne, azt ne én vétkömnek, hanem azkiktől érteköztem, tulajdonítsátok; és kérlek titöket, énneköm megbocsássatok. Ha penig azt értöm, hogy ez én munkám jónak és kellemetösnek tetszik tinektök, ezután es ajánlom énmagamat, míg az Úr Isten éltet ez világba, az jövendő szerencsékat és hadakat, vitézségüket jó akarattal, gondviseléssel, igazán jámborul öszveszednöm, írnom és kiadnom igyeközöm; kiből az vitézök minden igyökbe körösztyén módra tudjanak üdvességökre bölcsen járni hadakozni.

[424] *Tinódi Sebestyén* (1505-10 k.-1556) – Baranya megyei jobbágycsaládból származó históriásének-szerző, aki az országot járva, műveit a saját maga által szerzett dallamokkal, lantkísérettel adta elő. Verseit nyomtatásban is megjelentette Heltainál Cronica címen (Kolozsvár 1554). Históriás énekeiben hírt adott a török elleni háború eseményeiről, magasztalta a kiemelkedő hősök vitézi tetteit, buzdított a török elleni harcra. Históriás énekei mellett vannak más jellegű elbeszélő művei is. Hitelességre törekvő énekeiből szívesen merítettek későbbi íróink is.

Továbbá üdvösségös egészségtöket kívánom. Erdélben Kolozsvárból, Böjtmás hónak [márc] XIIII. napján. Krisztus születése után 1554. esztendőben.

A szövegközlés alapja: Szöveggyűjtemény a régi magyar irodalomból. Bp. 1951. 235-236. l.

43
HELTAI GÁSPÁR
SZÁZ FABULA[425]
Kolozsvár 1566

(Részlet)

Heltai Gáspár minden jámbor olvasóknak kéván Istentől mind lelki, s mind testi jókat.

Szerető uraim és szerelmes atyámfiai! Ím, gyűtöttem és egybeszedtem száz fabulát, régieket és újakat. Mi okból műveltem legyen ezt, minden jámbor olvasó megértheti az értelmekből, melyeket minden fabula mellé szerzöttem, és utána vetöttem. Senkinek e munkámmal nem akartam ártani, senkit nem akartam bosszantani, senkit is megküsebbíteni: és vélem, hogyha valaki e fabulákat jó szűvel meg akarja olvasni, hogy sok jó hasznot vehet belőle. Mert noha e fabulák embertől talált és meggondolt dolgok, de azért ugyan velejesek, és külenb-külenb szép és hasznos tanóságok vadnak benne.

De noha ídes és igen jó akaratból felvöttem ezt a munkát (mely bizony nemigen kicsin és alávaló), és noha nem kevés haszon jő a jámbor olvasóknak belőle: de mindazáltal tudom, hogy sokan lesznek, kik az én jó szándékomat és nehéz munkámat mind vissza és gonoszra magyarázzák. Mert a szájaveszetteknek akármit adj eleikbe, azért ugyan nem kedvelik: mert a szájoknak íze elveszett. Olyan az irigységnek természete is. Ezeknek ezokáért semmit nem mondok, hanem ezt, hogyha az én munkám nékik nem tetszik, ottan üljenek le, és csináljanak jobbat. Én bizon nem irillem.

Ha ezokáért én is így járok, mint a szegény ember fiával és szamarával járt volt, nincs mit tennem...

Ha ezokáért énfelőlem, az én munkám felől így kezdnek ítilni, nincs mit tönnem: el kell azt is tűrnem, miért hogy tudom, és bizonságot vöttem róla, hogy az emberek olyanok, hogy senki kedvekre nem cseleködhetik semmit; de mindazáltal nem szinte olyan kába leszek, mint a szegény vénember, hogy munkámat efféle harapásokért és mérges ítéletikért a tűzbe vessem, avagy a vízbe hányjam: vaj' nem. Hanem megérem avval, hogy jó szándékból és jó lelkiismeretből cseleköszem, és afféle irigy lángó irigyöknek mondom: Dicatis meliora [Mondjátok jobban].

[425] Heltai Gáspár († 1574) – a XVI. századi Erdély egyik legjelesebb prózaírója, a kolozsvári protestantizmus vezéralakja és kora egyik legkiválóbb nyomdásza. Erdélyi szász polgárcsaládból származott. Kolozsvárott lelkészkedett, s ott Dávid Ferenc oldalán a reformáció minden áramlatával megismerkedett: előbb evangélikus, azután református, majd a leghaladóbb irányzat híve: unitárius lett. Nagy érdemeket szerzett a reformáció eszméinek s a magyar nyelvű irodalomnak a terjesztésében: 1550-ben Hoffgreff Györggyel alapított kolozsvári nyomdája számos magyar művet adott ki. A nyomdát kezdetben főleg maga látta el munkával. Fordított a bibliából, írt meséket, történeti műveket, pamfleteket stb. Fontosabb munkái: Dialógus a részegségről és tobzódásról (1552), Száz fabula (1566), Háló (1570), Chronica az magyaroknak dolgairól (1575). Színes, eleven magyar nyelven írt, sokat merített a néphagyományból és a népnyelv gazdag kincseiből. Kiadványai kezdetben vallásos tárgyúak voltak és iskolakönyvek, csak később kezdett foglalkozni a világi jellegű művek kiadásával (Báthory István szigorú cenzúrarendelete miatt). – Heltai nyomdája a magyar könyvkiadásnak igen fontos eszköze volt. Egyik legfőbb érdeme, hogy valamennyi kiadványában meglehetősen következetesen érvényesítette helyesírási elveit, s ezzel hozzájárult az egységes magyar helyesírás kialakításához. E törekvésében sok követőre talált.

De mindazáltal hiszem, hogy vadnak jámborok, kiknek fog tesseni e munkám, és kik jó hasznot vesznek belőle: miérthogy nemcsak a puszta fabulákat szerzettem egybe, hanem minden fabulának az értelmét is melléje töttem, melyet megsperköltem és megékesítöttem szent írásokkal és egyéb szép bölcs mondásokkal és közbeszédükkel.

A szövegközlés alapja: Szöveggyűjtemény a régi magyar irodalomból. Bp. 1951. 295-296. l.

44
RIMAY JÁNOS
ELŐSZÓ BALASSI BÁLINT VERSEINEK KIADÁSÁHOZ[426]
1604

(Részlet)

Nagyságos Férfiak! A magyar születésű tekintetes és nagyságos gyarmathy Balassi Bálint bárónak apollói lanton elzengett különféle énekei, melyekkel a múzsák nyájas karát ő annyira ékesíti, hogy az ő magyar nádsípja és pásztorsípja a zengés csodálatos édességével és a hangok kifejező harmóniájával a többit, aki csak van, valamennyit messze túlhaladva, sőt az ő irigységüktől kísértetve, a tekintély és dicsőség magas helyét foglalják el.

Műve sarkpontjául Júliát[427] tette meg, kinek szépségétől, erkölcseinek édességétől és elméjének nagy díszétől megejtve, hozzá, a rábeszélés különféle fajtáival, szerelme viszonzásáért könyörög, hol kéréseket, hol fenyegetéseket, dicséreteket, hízelgéseket, hol meg példákat szapora és éles elmével mindenült előhozva, úgyhogy sem Catullus Lesbiája,[428] sem Tibullus Neaerája,[429] sem Propertius Cynthiája,[430] sem magának Petrarcának Laurája,[431] Scaliger Taumantiája,[432] sem Béza tiszta lelkű Candidája,[433] sem magának Secundusnak Júliája sem a szerelemnek díszesebb és csinosabb édességeit nem szedhették, sem tüzesebb lángjait nem szedhették...

Dicsirtessék az Istennek neve, ebben való szép ajándékától az magyari nyelvnek sem lött csalatkoztatása és fogyatkoztatása. Ha ki csak ezeket az jó emlékezető néhai nagyságos gyarmathy Balassa Bálint uram (tőlem egybeszedegetett, s renddel helyheztetett) tudományos elméjéből írt tudós énekit ítílettel megolvassa, és kelletiképpen való rostálással hányja is meg minden részeiben őket, nem tagadhatni, hogy mint az sas az több apró madarak előtt, úgy ő, minden magyar elméjek előtt, az magyari nyelvnek dicsősége fondamentomába való állásával felette előhaladott, s célt tött az pályafutásra ezben az pályafutásban való serénkedőknek fel. Nemde az oroszlánynak is körmét az közönséges példabeszéd szerint nem hadta-e az írásiba, kiből azféle dologban oroszlánnak is mondhatják, s esmertethetik is lenni, és itíletet tehetni, mind tudományáról, s mind elméje bővelkedéséről, melybe mind az teológiának felséges

---

[426] Rimay János (1573?-1631) – költő, Balassi barátja és legtehetségesebb tanítványa. A XVII. század elejéről való verse, a Kiben kesereg a magyar nemzetnek romlásán s fogyássán című, a vallásos kerettől megszabadult, Habsburg-ellenes politikai líra első népszerű alkotása. Nemcsak hazafias, de vallásos és szerelmes versei is kora legszínvonalasabb irodalmi termékei voltak. – Rimay ki akarta adni Balassi költeményeit, de tervét nem tudta végrehajtani. A tervezett kiadványhoz írt előszava Balassinak még ma is igen jó értékelése.

[427] Júlia – Losonczi Anna, akihez Balassit reménytelem szerelem fűzte.

[428] *Catullus* (i. e. 87-54) – Róma híres lírikusa. *Lesbia* (igazi nevén Clodia) – Catullus szerelme, hozzá írta szerelmes verseit.

[429] *Tibullus* (i. e. 57-18 k.) – római elégiaköltő.

[430] *Propertius* (i. e. 47-15) – római elégiaköltő. Cynthiához írta legszebb szerelmes verseit.

[431] *Petrarca* (1304-1374) – olasz költő. – *Laura* – Ugo de Sade felesége, Petrarca múzsája.

[432] *Scaliger*, I. J. (1540-1609) – francia klasszika-filológus.

[433] *Bèze (Béza), Th.* (1519-1605) – ifjúságában kora legkitűnőbb latin költője, később a francia-svájci reformáció egyik vezére.

bányája ércéből olvasztatott tündöklő fényes aranyát, s mind az filozófiának tekintetes örvénye mélységébül merített nektárját bágyadt szemgyönyörködtetéssel, szomjú nyelv szájelevenítéssel igen bennehadta, elvegyítette is, szényezte [szinezte] is ezekkel igen írását, úgy hogy az históriáknak széles elterült mezein való szép gabonavetési, az poéták írásinak különb-különb színnyel [színnel] ékeskedő örvendetes kertei virágjának illati között is sétáltathatja ez énekek olvasásában ember az elméjét. Így levén azért az dolog, hogy a vitéz úrnak s vitézlő rend nevelő atyjának az derék tudomány kincsével is így rakodott s gazdagodott volt meg az elméje, ha már nem láthatjuk is, nézzük elméjének képét és szépségét írásiba, melyet sokan egyebek is, tudós bölcs emberek álmélkodással néztenek benne, és halálán való szánakodásokból írt szép deák versek között az múzsákot ő magokat is holtán való siránkozásra serkentgetvén, ily szép érdemével való ajánlást is tesznek előttök felőle:

„... forrjon fel lelketek ilyen szerencsétlenségtől, istennők tietek volt, a ti öletekben nőtt fel bölcsességben ő, akinek bölcsőjét aóniai mormolással ringattátok, óh jaj, verjétek gyászoló öklötökkel üvöltő melleteket..."

Azok, akik deáki nyelven értenek, alkalmasint eszekbe vehetik ezekbül, elméjébe ki volt, s minemő lehetett ez a mi Balassa Bálintunk, kit én az maga magyar nyelven írt szép írásiból akarok az magyarokkal ösmertetnem. Ez dologban való munkálkodásomra penig, hogy ez énekeket én így egybeszedném, és sok helyben való bontakozási miatt megigazításommal ép rendben írnám is őköt, vezérlett ez két ok: kiváltképpen első, hogy része vagyok annyiból ez énekeknek én is, hogy tíz-tizenkét esztendős korombeli ítíletemmel is munkálkodott ezeknek némelikébe, én igazgatásomnak bocsátotta meg efféle ép írásit, és örömest, kikbe semmi igazgatás sem láttatott szükségesnek lenni. Tartoztam hát vele, hogy holta után is suffragalnék [segítenék] annak, s gyámolítást adnék munkájának, aki életiben sem idegenítette cenzúrámtól annyiban munkáját, amennyiben az én magyarságomnak hozzájok huzalkodható értékét tapasztalhatta elmémben. Második ok, hogy méltó szűbeli fájdalommal való szánakozásom volt ez énekeknek mód nélkül való marcongásin s vékony sugár ágainak természetiből való tekergetésével hozott fonnyadásin, midőn ki-ki az ő maga elméje csonkaságához, tompaságához csonkítaná s tompítaná hajlásokat, ez egész magyar nemzetség, magyar nyelv ékessége tükörinek ferteztetésével és pazarlásával. Kiről még éltiben nemcsak szavával jelengettett neheztelési, de írás által való panaszolkodási is voltanak magának előttem, mint az többi között pruszországi (poroszországi) Pranszbergából [Braunsbergből] írott egy levelében is:

„Kegyelmednek éjesztendőbeli kedveskedő ajándékom emlékezetire küldtem két könyvet is. Elolvasván mindvégig Kegyelmed, kérem Kegyelmedet, írja meg felőlök való tetszését és opinióját [véleményét]..."

Így annak okáért, amint maga bánta éltiben írási természetinek pazarlását, s tővel-heggyel visszájára való forgatását, úgy képébe holta után neheztelhetem én is, s nem szenvedhetem is sok embereknek vélek való ízetlenkedését, kik a magyar nyelv ékessége példájának közöttünk való terjedéséért, sőrödéséért [sűrűsödéséért] irtogatni is erőlködtek reájok ragadott bojtorjánjoktul és színekhez nem illendő halványoktul, hogy így természetjek szerint való ábrázatjokban is tekintelgetnők őket, s tökéletes magyarság-ajánló formát és példát is vehetnénk követésünkre belőlök. Mert ha meggondolom és vizsgálom ezelőtt két-háromszáz esztendőkkel fő dolgok állapatjában való munkákban is mint írtanak magyar nyelven az magyarok, ennek az szép magyarság eleven langjának az sem füsti, sem árnyéka nem lehetne, holott semmi tudomány részének gyenge fékét sem arányozhatni, hogy nyújthatna és mutatna valamelike magában. Mutathatnék Mária király és királyné asszony kezibe forgott oly Imádságos Magyar Könyvecskét[434] is, aki minden magyarságával és tudományával savanyú fekete kökénye sem lehetne ennek az szép pirossággal gyönyörködtető, tudomány ékességivel elvegyített, teljes

[434] Rimaynak ez az utalása egy ma már ismeretlen, XIV. századvégi nyelvemlékről értesít.

magyarságú, megért, édes cseresznyének; az szerint való részben mondom, melyben teológiának természetit és állapotját viseli, s foglalja magában.

Ha ki az szerelem argumentomában [tárgyában] való énekének munkáját nem javallja penig, sőt kárhoztatná inkábban, kárhoztassa az egyéb minden nemzetségek nyelvén írt hasonló munkákot is, hát az tegye semmivé őket, csak arányozhassa, hogy bizonyos részekbül épített valami dolognak épületi és épsége nagyobbik részének tőle való elszakasztásával még maradékát is teheti-e épségében? Az deáki nyelvnek kincses tárháza is felette megüresülne, bizony meghalványodnék igen ábrázatjának a képe is, ha az ábrázatját igen ékesítő egyéb színe közül ezt az tekintetit felette szépítő miniumját letörlenők róla, s elszakasztanók mellőle: ki noha nem az teológiához, de az teljes és derekas deákság állapotjához s akármi nemzetség nyelve vakarításához oly szükséges, hogy sem az első, sem a közép, sem az utolsó időbeli elmék nem tartóztatják ez argumentumon való munkálkodásoktul magokat...

Így annak okáért ez az mi elmés, tudós Balassa Bálintunk is ezeknek nyomdokát hasonlatos nemű írásával, jó móddal követvén, az mi szükséges, fogyatkozott, Parnasszus[435] hegyére ez előtt nem érkezhetett magyari nyelvünket, ha arra az értékre, arra az bátorságra, becsületre s értelemre is emelt, hogy az Helikon[436] erdejének kies árnyékában éneklő s beszélő múzsák szavát is értheti, s tudhat is már vélek beszélgetni, nem általjuk ez dologban való fáradságát neki most is megköszönni, s érdemlett neve becsületivel kezünkben is munkáját forgatni és viselni.

Mely munkáját három részre való osztásomban foglaltam ez jelen való írásomban. Az első részében Istenhez tött keresztyén buzgó könyörgési vadnak helyheztetve, de avval az elveszett éneke híjával, kinek kezdeti: Pokolbeli kísértetek fagatnak (kínoznak) etc. Ez énekeinek eleiben penig mindeniknek deák summácskát[437] jegyzettem, az három első himnuszát ő maga is deák argumentomocskával ékesítvén, kiből arányozám, hogy bizonyos emberek kedvéért nem alkolmatlanul helyheztetek az többi eleiben is deák nyelven való rövid argumentomocskákot. Az másik részében egyeledett állapatrul való, elvegyült énekeinek engedtem helyt, magyar argumentomocskát írván mindenike eleihez, de hármat ezen énekeinek is nem kaphatám. Egyikeknek kezdeti: Szit Zsuzsanna tüzet szivemből magára. Másiknak: Egy nagy követséggel, Vénus sietséggel küldé hozzám Cupidot. Harmadiknak: Eger vitézeknek ékes oskolája, jó katonaságnak nevelő dajkája. Júliáról szerzett énekei foglalták penig az harmadik részét magoknak, úgyhogy mindenik eleiben deák argumentumocskákot jegyezgettem, minthogy ő maga is kettei eleiben avégre csinált volt deák summácskát, hogy az többnek olyan rekedési lehettek volna.

Teneked azért, magyar nemzet, ki eleitül fogva mindenféle tulajdon honyodbeli jódot, szép bódogságodot, nemzetségbeli emberek által mutatott gyarapodó állapatodot, állapatodban való huzalkodásodot, szerencsédben való hosszabbodásodot nehezen tudtad mind ismerni, s mind becsülni, malozát [mazsola] is kívántál fáradsággal, törődéssel, egészségednek epedésére, vérednek temérkedésére, elmédnek szelédkedésére, értékednek kevesedésére honyodban onnan hozatni, ahol maloza gyanánt isszák, vagy inkább innya kívánják az te tarcali, mádi, szánthai, zombori boraidot. Neked úgy ajánlom újobban ez könyvet, hogy ítélettel olvasván minden részét, holta után is megbecsüld azt, aki életiben való kis becsületivel ily virágzó, éles és tudós elmét viselt előtted, s ki nagy hasznodra is tudott volna lenni, ha elméjével te tudhattál volna élni.

A szövegközlés alapja: Rimay János összes művei. (Sajtó alá rendezte: Eckhardt Sándor.) Bp. 1955. 39, 40-43. l.

---

[435] *Parnasszus* – hegy Görögországban, a régi görögök hite szerint Apollón és a múzsák lakhelye.

[436] *Helikon* – Görögország legkiesebb hegysége, pompás erdőkkel és forrásokkal, a múzsák lakhelye.

[437] *Summa* vagy *argumentum* – rövid magyarázó mondatok, amelyekkel Balassi, és gyakran Rimay is, verseit bevezette.

45
SZENCZI MOLNÁR ALBERT[438] LEVELE REM GYÖRGYNEK[439]
Hannover, 1610. szeptember 18.

Sokszorosan légy üdvözölve, hírneves és nemes Rem Uram, tiszteletre méltó pártfogóm! Nem emlékezem, hogy csak egy nyarat is több utazással és gyakoribb utazgatással töltöttem, mint ezt a most elmúltat: háromszor utaztam Kasselbe, annyiszor vagy többször Frankfurtba és Hannoverbe. Az előbbi hónapban meglátogattam hieidelbergi barátaimat is, azt remélve, hogy itt fogom találni a beregszásziak levelét, amelyről Samaraeus úr azt mondta, hogy nem adták át neki. Tartalmát megírta nekem a hírneves Szepsi Márton[440] úr, a pataki iskola rektora. Száz arany útiköltség kilátásba helyezésével mezővárosi iskolájuk rektorságába hívnak. A hely szerény, a javadalmazás igen csekély, ahogyan a jeles Fegyverneki János úr közölte velem, aki két évig volt az iskola élén, mielőtt az akadémiára ment. Egyáltalán, miután a fenséges fejedelemnek bemutattam Grammatikámat, lángoló honvágy emésztett, s a fenségtől kapott tiszteletdíjat útiköltségre szándékoztam fordítani, és boldogan tértem volna haza, főként mivel őfensége ajánló levelet ígért ahhoz, akit Magyarország főurai közül megneveztem. De nyolc Marburgba érkező közrendű magyar diák s barátaim tőlük küldött levele teljességgel megváltoztatta hazatérési szándékomat, vagy legalábbis arra késztetett, hogy elhalasszam. Valamennyi azt mondta ugyanis, és erősen állította, hogy mind az egész hazámnak inkább szolgálnám javát egy szótár kiadásával (amit szerte Magyarországon valósággal szomjuhoznak a deákok), mintha személyesen, otthon tartózkodva tanítanám valahol évekig az ifjúságot vagy a gyülekezetet. Mivel pedig már több barátomnak tettem efféle ígéretet, elhatároztam, hogy megragadom a szótár kiadására Hannoverben kínálkozó alkalmat. Átdolgozásán, kibővítésén már régen dolgoztam. Görög szavakkal egészítettem ki, meghatározott szótagszámú költői idézettel láttam el, és szinte egy másik szótárrá alakítottam át. Ezektől a könyvkereskedőktől nem fogok ugyan nagy fizetséget kapni érte, de mégis örvendek, hogy így teljesítettem szegény kis hazám óhaját. Nem egy levélben kívánták ezt tőlem barátaim, akik panaszolták, hogy első szótáram kifogyott, még mielőtt tudomásukra juthatott, s valahány deák csak Marburgba, Wittenbergbe vagy Heidelbergbe jött, mind azt mondta: megbízásuk van, hogy ha rátalálnak, vegyék meg Magyarországon maradt többi barátjuk és tanítványuk részére. Négy vásáron keresték már, de ha Isten is úgy akarja, a húsvéti vásáron elő fogok állni vele. Eleinte úgy akartam ugyan, hogy ezt a bővített kiadást is a ti noricumiaitoknak[441] ajánlom, és a kiadást hazánkba való visszatértemkor leendő utazásomig halasztom, de midőn hallottam, hogy a Hutter-család összeomlása és szétszóródása után a hitelezők a nyomdát is széthurcolták, és a csonka példányokat különböző személyeknek elkótyavetyélték, reményemet elveszítettem, s szívesen megragadtam ezt a lehetőséget, mert a noricumiaknál különben is tartottam az előszavak cenzúrájától. S ott egyébként sem remélhettem olyan tartózkodást, mint amilyen itt kínálkozik. Nemrégiben írtam a nagynevű Rittershusius úrnak – amikor egyszersmind Nagyságodnak is írtam –, s arra kértem őt, hogy a magyar törvénytár javított példányát haladéktalanul küldje el, és írja meg, munkája fejében milyen ellenértéket kíván.

[438] *Szenczi Molnár Albert* (1574-1634) – sok irányú munkásságot fejtett ki: tudós szótáríró és grammatikus, magyar nyelvre ülteti át a zsoltárokat, új – átdolgozott – kiadásban jelenteti meg a Károli-bibliát, s lefordítja Calvin Institutióit. Zsoltárfordítása voltképpen az első tudatos műfordítás-gyűjteményünk. Költői nyelve Balassi vívmányait fejleszti tovább.

[439] *Rem György* jeles nürnbergi jogtudós.

[440] Nem Szepsi Csombor Mártonról, hanem Szepsi Láni Mihályról van szó.

[441] *Noricumiak* – feltehetően nürnbergiek: Norica = Nürnberg.

Viselné gondját a kiadásnak, vagy akár a híres-neves Johannes Rudolphus Lavaterus Tigurinus úr, a hannoveri iskola jeles rektora keresztkomájával, Biermann Konráddal. Íme, elfoglaltságom miatt nem írhatok Őnagyságának. Ezért nagyon kérlek Téged, nemes férfi és pártfogóim legkedvesebbje, ne érezd terhesnek, hogy nevemben tisztelettel és szeretettel köszöntve emlékezteted erre Őnagyságát, és eljuttatod neki Grammatikám egy példányát, amíg ékesebb ajándékkal fejezhetem ki hálámat kegyességének. Amit pedig ama példány gyenge viszontajándékaként küldök Neked, kérlek jóindulattal vedd kezedbe, s tekints belé, ha időd engedi. Nekem pedig kegyesen nézd el, hogy említett elfoglaltságom miatt ezen a nyáron nem nyilváníthattam gyakrabban a lelkemben irántad érzett hálámat. A jövőben nem fogok kötelességemről megfeledkezni, csak Isten adjon erőt és alkalmat, amit remélek.

Levelet írtam egyébként a nemes és kiváló Asztalos András úrnak, szülőföldem szenátusának, és rokonaimnak is. És három példányt mellékeltem hozzá Magyar Grammatikámból.[442] Ezeknek a csomagját az ambergi Schönfeld János úrral a Te alig hihető emberiességedhez küldtem. Tisztelettel arra kérem Nagyságodat, szíveskedjék Asztalos úrnak Nagyszombatba küldeni. Én Uraságodnak viszonzásként hálámat és készséges szolgálatomat ígérem, és ha annak dolgára valami költség felmerül, a legközelebbi adandó alkalommal hálásan fogom megtéríteni. Isten tartson meg egészségben, s bocsásd meg sietésemet.

Kötelességszerűen köszöntöm a kiváló Cuno János urat, Burghardt urat és az altdorfi akadémia tudós tanárait, név szerint Scipio, Queccius, Piccart, Waldung, Mauritius urat stb.

Újból Isten veled, élj boldogul az Úr Jézusban.

Nagyságod lekötelezett buzgó szolgája:

Molnár Albert

A szövegközlés alapja: Dézsi Lajos: Szenczi Molnár Albert naplója és levelezése. Bp. 1898. 351-352. l.

46
APÁCZAI CSERE JÁNOS[443]
MAGYAR ENCYCLOPEDIA
Utrecht 1653

(Részlet a Bevezetésből)

Apáczai Csere János a bölcsességszerető olvasónak boldogságot kíván!

Hogy imez új munkámra nézve igaz ítéletet tehess, Kegyes Olvasó, szükségesnek tartám, hogy elődbe adjam, mi szolgáltatott légyen nékem erre alkalmatosságot, és hogy ugyanez munkámnak mineműségéről s hasznavételéről is röviden szóljak.

Ami az elsőt illeti: már ennek előtte tíz esztendővel, midőn Kolozsváratt ama tudós és nagyhírű tanítónak, Porcsalmi András[444] úrnak vezérlését szorgalmatosan követvén, a szép tudományoknak tanulásában foglalatoskodtam, gyakorta történt, hogy ez a mély tudományú, jeles

[442] Szenczi Molnár Albert Grammatikája Biermann Konrád költségén jelent meg 1610-ben, Hanauban.

[443] *Apáczai Csere János* (1625-1659) – a magyar nevelésügy és tudományfejlesztés úttörője. Munkáiban olyan művelődési programot dolgozott ki, melynek megvalósítása egyet jelentett volna az erdélyi társadalom osztályviszonyainak erős átalakításával. Követelte a nemzeti nyelv használatát a tudományban, az anyanyelven való ingyenes népoktatást és a főiskolák számának szaporítását. 1653-ban, Hollandiából hazajövet, a gyulafehérvári akadémiára került. Eszméi miatt 1655-ben meg kellett válnia gyulafehérvári állásától, s a kisebb kolozsvári iskolához helyezték át, de ezt is akadémiai fokra fejlesztette.

[444] *Porcsalmi András* (1617-1681) – 1642-től kolozsvári tanár; ott működött még Apáczai igazgatósága alatt is.

férfi a tudományoknak és mesterségeknek böcsit bő beszédivel magasztalná, és engem a házában nyájas társalkodására méltóztatván, az ő mélységes tanultságának kincseit, tudniillik a magaszerzette jegyzőkönyvét mutogatná, amelyben többnyire minden tudomány foglaltatott, és engem e példájának követésére szívreható szavaival ösztönözne. Én azért e példás szorgalmatosságát követvén, az ő írásaiból sokat kiírtam avégre, hogy hasznomra fordítsam. Nem sok idő múlván az isteni rendelés úgy hozta magával, hogy Kolozsvártól búcsút vévén, Gyulafehérvárra költöztem, holott minekutána a tudomány tengerében két ízben hajótörést szenvedtem, végezetre ama tudománnyal jeleskedő Bisterfeldi Henrik Jánosnak[445] tanítványai közé számláltatván, oly tanítóra találtam az ő érdemes személyében, kiben szinte úgy lángolt a tudományok szereteti, mint az első oktatómban.

Ez a nagy tudós mind a tanulóhelyen, mind otthon arra igyekezett, hogy mindnyájunkkal elhitetné e következő szavait, amelyeket magam is tőle sokszor hallottam, tudniillik, hogy a Szentírás illő magyarázásához csak annak lehet szerencséje, aki némüneműképpen részes minden tudománynak ismeretiben. Arra pedig, hogy szert tehessünk oly kiterjedett tanultságra, nincsen könnyebb általútunk, mintsem ez, hogy a sokféle tudományokat rövid szóba foglaljuk, és elménkben feljegyezzük. – Sőt, hogy íme, szavai szívre hatnának, és a gyenge tanítványiban erős gyökeret vernének, a tanítás közben, mindnyájunknak hallottára, nem általlotta azt mondani (amit ugyan igazán mondhatott), hogy ő már tizenhat esztendős korában az Alstedius[446] Tudománytárkönyvének foglalatját úgy tudta, hogy könyv nélkül is elmondhatta.

Mennyire használt légyen ez a hathatós javaslás a tanuló-társaimnak, nem tudom, de én ugyan nekidühödvén, Alstediusnak nagy Tudománytárkönyvét megragadtam, olvastam a regulákat, amelyek kezdetitől fogván a hangmesterségig [zenéig] benne foglaltatnak, és maga [noha] e munkában testem, lelkem elfáradott, rövid idő alatt szorgalmatosan kiírtam. Akkor megújult bennem Julius császárnak példája,[447] kiről a történetírók azt mondják, hogy midőn Gádes szigetében Herkulesnek templomában Nagy Sándornak képét látta, nagy búba merült, szívére vévén azt, hogy még semmi emlékezetre méltó dolgot nem vitt végbe oly korban, amelyben Sándor már a világot meghódította, s ugyanezért legottan tisztességes elbocsátást kívánt avégre, hogy nagyobb alkalmatosságot kereshetne valamely örök emlékezetet érdemlő dolognak végbevitelére. Oly hatalmasan indítják a böcsületet szerető szívet a jeles embereknek fényes példái.

Minekutána pedig a főtiszteletű és nagytudományú Geleji István[448] úrtól, aki akkoron az erdélyi gyülekezetnek főpásztora és nagy jóttévőm vala, elégséges költséget kaptam avégre, hogy a frigyes Belgiomnak[449] leghíresebb oskoláiban a tanulásomat nagyobb elémenetellel folytathatnám, a nagy tanítómnak javaslásiról megemlékezvén, mindenekelőtt azon voltam, hogy a tudósoknak nyomait követvén, a jelesebb tudományoknak mivoltát határozó magyarázatokat és azoknak részreosztásokat öszveírogatnám. Végbe is vivém ezt a munkát, és mesterségek mesterségének nevezem. Azután az istenes dolgoknak tanulására készülvén, arra fordítám igyekezetemet, hogy jobban tanulnám a zsidó nyelvet, amelynek tanulásához a nagytudományú Árkosi Benedek[450] úrnak javaslása szerént már ezelőtt fogtam vala, de sokra nem

[445] *Bisterfeld, Johann Heinrich* (1605-1655) – a gyulafehérvári kollégium tanára 1630-tól haláláig.

[446] *Alstedius (Alsted), Johann Heinrich* (1588-1638) – Bisterfeld apósa, 1629-től haláláig tanított Bethlen Gábor kollégiumában. Encyclopaediája a kor legnépszerűbb tudománytára, Apáczai egyik fő forrása volt.

[447] *Julius császár* – Julius Caesar. *Gades* = a mai Cadiz városa.

[448] *Geleji Katona István* (1589-1649) – kora legjelentékenyebb ortodox református teológusa, 1633-tól erdélyi püspök. Egyházi írói és nyelvészi munkássága is említésre méltó.

[449] *frigyes Belgiom* – Németalföld hét északi tartományát jelenti, melyek 1579-ben az utrechti unióban „frigyre léptek": Spanyolországtól elszakadtak, és köztársasággá szervezkedtek.

[450] *Árkosi Benedek* – 1649-ig a gyulafehérvári kollégium tanára volt. Nem tévesztendő össze hasonnevű két unitárius kortársával.

meheték, mivelhogy abban az időben (ó, idő! ó, mostoha idő!) senki sem volt a gyulafehérvári tudós gyülekezetben, aki ezt a szent nyelvet vagy maga tanulta, vagy tanítás által egyebekkel közlötte volna. Ezt a nyelvet azért nemcsak ímmel-ámmal, hanem nagy szorgalmatossággal tanulgatván, észrevövém, hogy abban tökéletességre hiába igyekszem a káldeai, szíriai, rabbinusi, tálmudi és arábiai nyelvek segítsége nélkül. Azokáért engem ezeknek megtanulására is elragada kívánságom. Azonközben többféle nyelveken írott különbféle könyvekre akadván, és azokat nagy csudálkozással olvasgatván, világosan kezdem látni, mi légyen az oka, hogy minket egyéb nemzetek a tanultságnak dolgában annyira fellyülhaladnak. Tudniillik sokkal rövidebb és könnyebb útjok vagyon a tudományokra, mivelhogy azokat az anyjok tejével szopott nyelven hallják, olvassák, közlik. – Mennyire légyenek e szerencsében részesek a francok, anglusok, belgák és egyéb napnyugoti pallérozott nemzetek? Mely közel járjanak a hajdani napkeleti tudós népekhez? Alább vagy feljebb valók légyenek-e a tudomány dolgában az égnek akármely része alatt lakó embereknél? Ezek oly kérdések, amelyekre való feleletet azokra bízom, kik az említett nemzeteknek tulajdon nyelvöken íratott könyveiket nemcsak a leveleket ide s tova forgatván, hanem illő renddel, kezdettől fogva végig figyelmesen olvasgatják.

De mi szükség annak bizonyítása végett szót szaporítani, ami maga magát megbizonyítja? Nemdenem, ha ez említett nemzeteknek számos tudósaikra tekéntünk, arcánk pirulásával meg kell vallanunk, hogy vélek fel nem tehetünk? – Aminek ugyan (ha meg nem csalnak engem az érzékenységim) egyedül ez az oka, hogy jeles könyvekkel bővölködnek, melyekben a magok nyelvöken mindenféle tudományok megírattak. Mert valamint az kétségkívül igaz, hogy az oly szerencsétlen nép, melyre a tudományok csak idegen nyelv által szivárkodnak avagy későn, avagy inkább sohasem emelkedik a tudománynak tökéletességére, úgy ellenben bizonyos az is, hogy sokkal könnyebb azoknak tudósokká lenni, akik a tudományoknak megtanulása végett idegen nyelvek tanulgatására nem szorulnak.

De mi haszna, ha távolról, csak henyélve nézem a kedves hazámnak siránkozásra méltó állapatját? Orvos és orvosság kell a nyavalyásnak. – Ha egyszersmind öt vagy hat háznak födelén kicsap a tűz, futkosnak az emberek, a lángon általsietvén azon vannak, hogy valamit avagy valakit a veszedelemből kimentsenek, némelyek a házfödelekre felerőlkednek, s vizet öntenek a tűzre, egy-mást kihordanak az égő házból, az étel, ital, álom akkor senkinek sem jut eszébe. – Ennek a látatnak képe nappal-éjjel mintegy szemeim előtt forgott, és elannyira furdalta bús szívemet, hogy azért gyakran nem is alhatván, a tanulásra sem lévén kedvem, egyedül e nyugtalanító gonddal vesződtem: Vajon miképpen lehetne segíteni a kedves hazámon?

Annak okáért nekidühödtem az írogatásnak, és meg akarván kísérteni, mennyire mehetnék, egyéb nyelveken megíratott mindenféle tudományból valamit magyarra fordítani kezdettem, de mivelhogy engem e nyelvnek elegendő szók nélkül szűkölködő mivolta s mintegy mezítelensége már kezdetben elijesztett, félbeszakasztottam a munkámat egy ideig, míg Gázának[451] könyvére nem akadtam, aki mindazt a könyvet, melyet Arisztotelész a sokféle állatokról írt, mindazt, amelyben Theophrasztosz a sokféle fáknak nemeit foglalta, deák nyelvre fordította...

... Gázának szavai... engem kimondhatatlan nagy bizodalommal, merészséggel, bátorsággal élesztettek, mert így gondolkodám, ha szabad volt, sőt hasznos is, hogy egy görög nemzetből eredett tudós ember a deák nyelvben ezt merészlette, bizonyára nékem, született magyarnak, az anyám tejével szopott nyelvre nézve nemcsak szabad, hanem szükséges is azont cselekednem. Annak okáért minekutána magamban erősen elszántam, hogy ha a kegyelmes Úr Isten még csak egynéhány esztendeig nyújtja életemet, nem fogok előbb meghalni, hogysem a szép és hasznos tudományokat a hazám fiaival magyar nyelven közleném, egy új könyvnek készítéséhez fogék,

[451] *Theodórosz Gaza* (1395-1478) – görög humanista. Latinra fordította *Arisztotelész* állattanát és *Theophrasztosz* növénytanát. Arisztotelész (i. e. 384-322) – az ókor nagy filozófusa. L. még a 68. szemelvény 3. jegyzetét. Theophrasztosz (i. e. 372-287) – görög filozófus, Arisztotelész barátja.

amelyet az ő mindenre kiterjedő foglalatja miatt Pasoptronnak[452] neveztem; ennek szerzésében pedig ily módat követék, hogy egy elsőbben a legjobb könyvekből a leghasznosabb és legszükségesebb dolgokat deákul kiírnám, a természethez illő rendbe szedném, és így könnyebben fordíthatnám a tudományokkal ekkorig meg nem esmérkedett magyar nyelvre.

Azonban, míglen e munkámnak végrehajtásában foglalatoskodtam, mikor ingyen sem vélném, a főtiszteletű, szélestudományú és nagyhírű Csulai György[453] úrnak, az egész erdélyi igazvallású keresztyén gyülekezet főpásztorának kegyessége és adakozása reám kiterjedett, aki elegendő útiköltséget küldvén, engem hazámba visszahívott. De az őszi alkalmatlan idő s több egyéb nagy akadályok engem arra kénszerítettek, hogy a telet akaratom ellen is külföldön töltenem. Minthogy pediglen kétségkívül elhitettem magammal, hogy a késedelem miatt ez a nagy jóltevőm neheztelni fog, és attól tartottam, hogy netalán valamely ellenségem az ő haragját ellenem felgerjessze, szüntelenül ez a gond furdalta szívemet, hogy valamit kigondolnék, amivel az elkésésemet szépíteném, a nagytudományú mecénásomnak hozzám való különös jóakaratját épen megtartanám, s a gúnyolásra és megnevetésre hajlandó fondorlóknak szájokat meglakatolnám.

Azonközben hirtelen az juta eszembe, hogy mindezeket semmi egyéb móddal könnyebben meg nem nyerhetném, mintsem evvel, ha külföldön egy általam készült könyvecskét nyomtattatván, minden hazafiakkal megesmertetném azt, hogy hazámon kívül az időt hasznosan töltöttem, a kedves hazámot szünet nélkül szemeim előtt tartottam, és tőlem kitelhetőképpen kezdettem kimutatni a hálaadatosságot, mellyel néki tartozom. Ámde szörnyen felháborította szívemet ez a gondolat, hogy ámbár a munkámnak készítésével már sok időt töltöttem, mindazáltal majd úgy, mint egy éretlen gyümölcsöt, meg fogják vetni a tudósok, s hogy azért talán élemedett koromig kellene ennek világra bocsátását halasztanom. Így bajlódván egy ideig a szívemnek epesztő fájdalmival, amint én hiszem, nem az Istennek különös rendelése nélkül történt, hogy Fortius Joakimnak[454] ama könyvére akadtam, melybe a tudományok tanulásának módját foglalta. Olvasám, s megigéztetvén a munkájából kitetsző felséges elméjétől és jeles tudományától, elvégzem magamban, hogy az ő vezérlését fogom követni, elhitetvén magammal, hogy a tőle mutatott ösvényen könnyű lesz az igaz tanultságnak bércére felerőlködnem. Ihon pedig szemembe tűnik imez írónak teljes igyekezete, amellyel arra célzott, hogy az utána élendőket oly dologra serkengetné, mely a szokatlanokra nézve igen unalmas, tudniillik a szüntelen való írogatásra, s ami több, nyilván látom, hogy az ő írásoknak siettetett közrebocsátását hasznosnak tartotta. Az ő szavai ezek: – Meg nem vetem azoknak szokásokat, akik egy ideiglen duggatják a szüleményeiket, hogy idővel jól érett gyümölcs gyanánt kiadatván, nagyobbra böcsültessenek, de a hosszas halogatást jóvá nem hagyhatom, mert meg nem fogom, micsoda babona igézheti meg az írót annyira, hogy kilenc esztendeig titokban tartsa a munkáját, és kérettetést várjon, hogy már valahára kibocsássa. A buzgó szív nem szenvedi a halasztást. Késedelmeskedjenek bár a nyúlszívű és csüggő nyakkal ballagó emberek, akiknek elég, ha valamicskét tudnak, ha az életöknek vége előtt egy néminemű dicséretre méltó írást világra bocsátanak, de vajon az oly hadivezér, aki arra vágyódik, hogy a neve eltörülhetetlen jegyekkel felírattassék a dicsőség templomában, időről időre halasztja-e az ő vitézi cselekedetinek végbevitelét? Nemdenem inkább arra törekedik, hogy rövid idő alatt az egész világot meghódoltassa? – Ehhez járul az, hogy némely írók sietséggel kellemetesb, illendőbb és méltóságosabb munkát készítenek, hogysem mások hosszú ideig tartó írogatással. Tudom, hogy mások efelől más értelemben vannak. Kövesse ki-ki azt, amit jobbnak tart. De te, aki fő polcra vágyódol, tágítsd el magadtól a késedelmet. Többire mindnyájan, ha mi tetszőt találnak

[452] *Pasoptron* – mindent látó.

[453] *Csulai György* – 1635-től a fejedelmi udvar lelkésze, majd 1650-től püspök.

[454] *Fortius* – Joachim Sterk van Ringelbergh (1470-1530) – flamand származású humanista. De ratione studii című híres műve 1529-ben jelent meg.

Cicerónak[455], Fabiusnak[456] és egyéb régieknek írásiban, azt már megszeghetetlen törvénynek tartják. – Az ilyenek igaz ítélet nélkül szűkölködnek, és ingyen sem tudják, hogy ők is emberek, mint amazok. Horatius[457] parancsolja, hogy késni kell az írásoknak kiadásával. Ez immár szent parancsolat. Ha valamely hamarjában készíttetett munkát akarsz világra bocsátani, mindnyájan azon regét fogják dúdolni, s azt kívánni, hogy a kiadást a kilencedik esztendőre halasszad.

Ezek Fortiusnak szavai, amelyeket olvasván, eltökélettem magamban, hogy a könyvemet késedelem nélkül kinyomtattassam, jelesben azért, mivelhogy a dolgot jól megeszmélvén, nyilván láttam, hogy ezzel jó példát fogok mutatni az utánam következendőknek, ellenben pedig, hogy hálaadatlan volnék a jóakaróimra, barátimra s hazámra nézve, és kemény számadástól kellene tartanom, ha az Istentől vett akármi kicsiny tehetségemmel nem élvén, az alkalmatosságot elmulatnám, s az üres időmet a nemzetemnek haszna nélkül eltölteném. E fontos okok által meggyőzettetvén, a számomra küldetett útiköltségnek egy részét (ámbár az nékem egyébre is kellett volna), minthogy más módom nem volt, a könyvnyomtatónak adám, és így idő előtt ugyan, de mindazáltal az Istennek segétségében bízván, kezdem a munkámat nyomtattatni. Ezekből már eléggé észreveheted, Kegyes Olvasó, mi szolgáltatott légyen nékem alkalmatosságot e könyvnek kinyomtatására.

Most már, hogy ugyane könyvemnek minéműségét lássad, ámbár ezt a könyv maga is kinyilatkoztatja, a szándékomat elődbe terjesztem. A fő indítóokom ez vala: hogy a magyar nyelven írt tudományos könyvek nélkül szűkölködő nemzetemen tőlem kitelhetőképpen segítenék, s oly könyvet adnék a magyar ifjúságnak kezébe, melyben az anyai nyelvén többire minden szép és hasznos tudományokat olvashatna. A hiábavaló vetélkedéseket egyáltaljában elkerültem. Oly dolgokat, amelyeket tudni szükséges és hasznos, a legjobb könyvekből kiírtam, illő rendbe szedtem, s a szabad igazságnak zászlója alatt közlöttem a hazám fiaival, szüntelenül szemeim előtt tartván Senecának[458] ama szavait a XLV. levelében: Panaszolkodol, hogy nincsenek elég könyveid. – Ha kevés is, csak jó légyen, elég. – Sokféle könyv gyönyörűséget, egy bizonyosnak olvasása elémenetelt szerez. Aki az elméjében feltett célját el akarja érni, egy utat kövessen, s abból majd ide, majd amoda ki nem térjen. Ez nem menés, hanem lézzegés. Ha az én csekély munkámat is olvasod, emlékezzél meg, hogy azok közül vagyok, akik ugyan ingyen sem gondolják, hogy az igazat feltalálták volna, de azt mindazáltal keresik, éspedig általkodva keresik. Senkinek rabja nem vagyok, senkihez nem ragaszkodom. Sokat tulajdonítok a bölcs férfiak ítéletinek, de valamicskét a magaménak is, mert kevesebb az, amit ők feltaláltak, hogysem az, aminek feltalálását mireánk hagyták. Talán többre mentek volna a szükséges dolgokban, ha a szükségtelenekben nem fáradoztak volna. Nem elmét élesítő valóság, hanem szójáték az, amivel sok időt töltenek a követőik. Kétséges szókkal élvén, csomót kötünk, amelynek feloldását okosságnak tartjuk. Vajon reáérünk-e az ily hiábavaló csevegésre? Tudunk-e azért már jól élni és halni? Nemdenem jobb volna teljes igyekezetünkkel azon lennünk, hogy ha megcsalnak is a szók bennünket, a dolgokra nézve meg ne csalatkozzunk? Mivégre adod előmbe a hasonló igéknek különbségét, melyeken a vélekedésen kívül senki meg nem akad? A dolgok csalnak, azokat különböztesd. Ugyanazont mondhatni a patvaros beszédekről, mert mi egyéb nevet érdemelnek a fortélyos kötések, melyeket nem tudni nem kár, tudni is haszontalan. – Vajha ezt a hasznos tanácsot mindenkor szemeik előtt tartanák a mostani tudósaink. Ha kevesebb volna a kocódás, boldog Isten, mire mehetnénk a tudományokban!

---

[455] *Cicero, Marcus Tullius* (i. e. 106-43) – híres római szónok és államférfi. L. még a 33. szemelvény 6. jegyzetét.

[456] *Fabius*on valószínűleg Quintus Fabius Pictor (szül. i. e. 254 k.) római történetírót kell érteni.

[457] *Horatius, Quintus Flaccus* (i. e. 65-i. sz. 8) – a legnagyobb római lírikus és szatíraköltő.

[458] *Seneca, Lucius Annaeus* (i. e. 5 k.-i. sz. 65) – római sztoikus filozófus. L. a 69. szemelvény 14. és a 76. szemelvény 3. jegyzetét.

Mi vehetne engem reá (úgymond Seneca), hogy az időt ama számos könyveknek olvasására vesztegessem, amelyek a te ítéleted szerént is magokban csalfaságokat foglalnak? Lám, az egész életünk csalárd, ezt igazítsd meg, ha oly éles az eszed. Szükségesnek tartatik, ami szükségtelen, s ha nem szükségtelen is, semmi haszna nincsen avégre, hogy szerencsés és boldog legyek, mert nem mind jó, ami szükséges, minthogy a szükséges dolgok közül némelyek igen alávalók. – Miért vesződöl hiábavalósággal, miért nem fordítod inkább gondodat annak megmutatására, hogy a drága idő többire szükségtelen dolgoknak vadászására vesztegeltetik, s hogy sokan, míglen az életre szolgáló eszközöket keresik, az életből kifogynak? Ha serényen futnánk is, sebességével megelőzne minket az életünk; most pedig, mivelhogy késünk, úgy röpül el mellettünk, mintha nem is élnénk; az utolsó napon végződik, minden nap fogydogál. De más időre halasztom ezt a vetélkedő tudóskákkal való pörlekedést, kik a követendőt elmulatván, és az elmulatandót követvén, magokat elméseknek tartják. – Ezek Senecának arany szavai, melyeket ha talám bé nem teljesítettem, legalább nagy gondom volt arra, hogy az írásomat ezekhez alkalmaztatnám.

Most már, hogy végbe vigyem azt is, amire engem a lelkiesméretem kötelez, röviden elbeszélem, kiktől és miket kölcsönöztem légyen. Ezt pedig azért is cselekszem, hogy mintegy kéznél fogva vezessem a tanítványokat ama dolgoknak világosabb esméretére, amelyeket e könyvecskébe foglaltam, de jelesben azért, hogy elkerüljem ama kemény vádolást, mellyel a nagy Plinius[459] megpirította a másoktól vett tollal ékeskedő könyvszerzőket, akiket a T. Vespasianushoz írott előbeszédében imigyen korpáz: Én azért az előttem élt íróknak kedvezek, sőt a jövendőknek is, akik kétségkívül úgy fognak a mi írásainkkal bánni, amint mi bánunk az előttünk élteknek írásival. Észreveheted azt abból, hogy azoknak neveik alatt említem a dolgokat, akiknek könyveikből azokat kiszedegettem. Mert az én ítéletem szerént nemes erkölcsű emberhez illő szégyen azt nyilván megvallani, kinek kelljen köszönned elémeneteledet; ellenben pedig csak rossz emberhez férhet az, amit az imént említett írók cselekedtek. Mert tudjad azt, amit én e könyvszerzőknek írásaikat egybevetvén tapasztaltam, hogy egymástól lopván, a dolgokat szóról szóra kiírták, s mindazáltal az egyik a másiknak nevét sem említette. Nem indultak ők Virgiliusnak[460] jeles példája után, nem követték Cicerónak őszinteségét, aki a köztársaságról írott könyvében magát Platón[461] követőjének vallja, aki azt mondja, hogy a leánya vigasztalásában Crantort[462], az ember tisztiről írt könyvében pedig Panetiust[463] követte. Mindazáltal, tudod, ez a két könyv megérdemli, hogy ne csak olvassad, hanem hogy eltörölhetetlen jegyekkel elmédben feljegyezzed. Bizonyára nemcsak jámborság nélkül, hanem ész nélkül is szűkölködik, aki orozásban kapatni akar inkább, hogysem a kölcsönt lefizetni, holott másnak fő pénzéből ered a nyeresége...

Ezeket oly bővön adám elődbe, Kegyes Olvasó, azt akarván veled nyilván megesmértetni, hogy a legnevezetesebb és a magok nemében legtanultabb férfiak nem szégyenlettek a másoktól való kölcsönvevést, akiknek jeles példájok nékem paizs gyanánt fog szolgálni a mómusok [gáncsoskodók] ellen, akik engem gyalázni fognak azért, hogy csak másoktól vett tollal ékeskedem. Nem könnyen véti el az utat, aki jó kalauzoknak vezérlése után indul, és az óriás vállain ülő gyermek többet lát az óriásnál. Hitesse el azért magával az olvasó, aki e könyvbe tekénteni méltóztatik, hogy minden, ami benne találtatik, nagy tudománnyal jeleskedő íróknak hiteles bizonyságaikra építtetett.

---

[459] *Plinius, Gaius Secundus, id.* (23-79) – római író és híres természettudós. Itt Historia naturalis című művéről van szó, amelyet Vespasianusnak ajánlott, s amely az egész ókori tudományosság enciklopédiája volt.

[460] *Vergilius, Publius Maro* (i. e. 70-19) – neves római epikus költő. Fő műve az Aeneis.

[461] *Platón* (i. e. 427-347) – a legkiemelkedőbb ókori görög idealista filozófus. L. még a 76. szemelvény 25. jegyzetét.

[462] *Crantor* (i. e. 340-275) – görög filozófus.

[463] *Panaitiosz* (i. e. 180-110) – görög sztoikus filozófus.

Már, ezek így lévén, csak az vagyon hátra, hogy e könyvemmel való élésről szóljak. Itt azért rövid szóval elődbe rakom a rendet és módot, amelyhez szabnám tanításomat, ha valahára tanítványaim volnának. Mindenekelőtt azon valék, hogy a tudatlan ifjak magyarul olvassák és megtanulják a múlt dolgokat, melyek a szentírásban és egyéb, világi könyvekben feljegyeztettek; azután kérdezkedéseim által megkísérteném őket, és megmutatnám, ezeknek micsoda hasznát vehessék az emberi életben. Így gyakorolván őket egy ideiglen, ha észrevenném, hogy meglehetősön elémentek a tanulásban, ezt a magyar Tudománytárkönyvet adnám eleikbe, és velek olvastatnám, nem ugyanazon rend szerént, amelyet az írásomban követtem, hanem azt javaslanám, hogy egy elsőben ennek valamely könnyebb részét tanulják, p. ok. [példának okáért] a földleírást, szemeik előtt tartván oly golyóbist vagy abroszt, melyen a föld leíratott. Ezt a tudományt elméjökbe nyomnám, ily kérdésekkel élvén: Hány részre osztatik a föld? Melyek a napkeletre vagy nyugotra, északra vagy délre hajló országok? Hány a tartomány? Melyek ezekben a legvirágzóbb országok? Melyek a nevezetesb tengerek, források, folyóvizek, tavak? Melyek az említésre méltó hegyek, barlangok? sat. Azután megesmértetném velek a természeti dolgokat, aminéműek az élő állatok, a füvek, a bányászatok sat. Továbbad az ember magaviselését, gazdaságot, városi igazgatást illető dolgokban oktatnám őket, s azt kívánnám, hogy e kérdésekre feleljenek: Mi a lelki jóság? Melyek ennek a köz- és a különös tulajdonságai? sat. Mi a szüléknek, gyermekeknek, cselédnek tiszti? Mivel tartoznak az elöljárók a népnek, s viszontag a nép az elöljáróknak? sat. Végezetre őket a számvetési, földmérési, természetvizsgálási és minden egyéb, még hátra lévő tudományra tanítanám. De mindezekre nézve attól tartván, hogy netalám az emlékező elméjöket igen terhelvén, az eszöknek élit megtompítsák, csak azt kívánnám, hogy a fő dolgokat könyv nélkül tudják.

Minekutána pedig látnám, hogy a tanítványaim már ezekkel néműnéműképpen megesmérkedtek, jól tudván, mely sok kívántassék arra, hogy ne csak tudóskák, hanem valóban tudósok légyenek, reávenném őket oly idegen nyelveknek megtanulására, melyek által, mint csatornákon, reájok szivárkodnának a tudományok. Első volna a görög nyelv...

Így ajánlván a jó könyveket, őket a hasznos olvasásra is tanítanám, s azt javaslanám, hogy egy könyvet készítsenek legalább annyi tiszta árkusból, amennyire íratott ez a Tudománytár, s az ebben foglaltatott dolgokat a leveleknek számaik szerént feljegyezzék ilyképpen: I. lev. A tudományok kezdetiről. II. Az Isten lételének megbizonyítása sat. Így jegyeztessék fel a többi is, minden jegyzés után közben-közben annyi helyt hagyván, amennyi elegendőnek látszik avégre, hogy mindenik jegyzés után elférjen a többi, amit úgy, mint akármelyik jegyzéshez tartozót, méltó kiírni egyéb jó könyvekből. Ezt a módot kövessék a többi könyveknek olvasásában is, p. ok., ha Mojzes könyvét olvasandják, az I. könyvnek egész első részét ily cím alá foglalják: A teremtésről. Ez alatt pedig írják a fő dolgokat és mondásokat, feljegyezvén azt is, hányadik versben légyenek. Azonképpen a II. részt olvasván, a benne foglaltatott fő dolgokat e cím alá írják: A házasságról sat. Szinte úgy, ha Platón könyvében azt olvasnám, hogy a perzsák az ő bevett szokások szerént az oly gyermeknek nevelését, aki fejedelmök leendő vala, olyan férfiúra bízták, aki legbölcsebb, legigazabb, legerősebb, legmértékletesebb volt egész Perzsiában; ezt ily cím alatt feljegyezném: A fejedelmekről sat. Némelyek, ha a könyvkaraj [lapszél] elég széles, arra írják a jegyzéseket... Hasznosak az ilyen jegyzések is, de jobb az előbbi mód, amely szerént az emlékezetre méltó dolgokat úgy feljegyezhetni, hogy a könyveket meg ne mocskoljuk. – Végezetre, hogy semmit el nem mulatnék, ami hasznos a tanítványoknak, evvel a szerettem Fortiusomnak beszédéből kölcsönözött ösztönözéssel élvén, véget vetnék a tanításomban:

Egyelsőben, ha katus [félénk, elpuhult] ember nem vagy, a legmagasabb polcra erőlkedjél. Ne gondolj azoknak alávaló kívánságokkal, akik azt óhajtották, hogy Cicerónak bár csak árnyéki lehessenek. Ne tartsd azt sajátodnak, hogy régi, nemes, érdemes és dicsérettel magasztaltatott nemzetből eredtél. Jól nem lakik az, aki másnak szájával eszik. Vedd észre, hogy semmi

különbség nincs azok között, akik sohasem születtek, s akik semmi emlékezetre méltó dolgot nem mívelvén, ez életből kimúltak. Szeresd a munkát. Kerüld a kényes életet és szófia beszédeket. Keresten-keresd az alkalmatosságot, amellyel élvén, vagy magad tanulhass, vagy másokat taníthass. Fáradhatatlan légy az irogatásban. Egyedül az olvasás keveset használ, több időt kell tölteni a gyakorlással. Merem mondani: annál tudósabb lész, mennél gyakrabban fogsz tanítani. Igazán mondatja azt egy bölcs poéta a bölcsességgel:

A gyakorlás volt atyám,
Ráemlékezés anyám.

Ha tanulsz, jól figyelmezz a tanító szavaira, ha tanítasz, ne kövesd azoknak szokásokat, akik magokat reá viselvén, úgy szólanak, mintha lassú teknősbékák másznának ki a szájokból, és egy óra alatt csak tíz szót is alig mondanak: akiknek céljok nem egyéb, hanem hogy a tudatlanoktól tudósoknak tartassanak. Remélhetik-e az ilyenek, hogy a tanítványaikat valahára a tudománynak magas bérceire felvezetendik? Nem álmos szemmel, hanem buzgóságosan kell látni akármi dologhoz is, kiváltképpen pedig a tanításhoz. A haszonra nézve a tudományszeretőknek a tanulásnak ideje szinte az, ami a szántó-vető embernek az aratás, s vajon ki hagyhatja jóvá aratáskor a késedelmeskedést? – Éljünk a természeti tehetségünkkel. Azokat az órákat, amelyeket mások arra vesztegetnek, hogy az embertársaiknak kedvöket hízelkedve keressék, mi a tudományoknak szenteljük. A valóban bölcs ember az ő nagy voltát a maga tetteiben helyhezteti, nem pedig a tarka hírnek trombitájában. Valóban nagy akar lenni inkább, hogysem nagynak tartatni. Ha az olvasás közben az írogatás és gondolkodás fáradságos is, ne hagyjunk alább igyekezetünkben. Munkálkodjunk, míglen az ereinkben a vér mozogni fog; holtunk után szabad a nyugovás. – A magánosságot felettébb ne szeressük. Társalkodjunk a tudós emberekkel. Boldog Isten! mi sokra mehetne az rövid idő alatt a tudományokban, aki a napnak minden óráit úgy töltené, hogy (csak néha-néha egy kis ideig megpihenvén) mindenkor vagy tanulna, vagy tanítana, vagy írogatna. Ha az alkalmatosság magával hozza és kitelik tőled, tanító légy inkább, hogysem hallgató, mert sokan vannak, akik tanulásban foglalatoskodván megöregednek, de azért nem alkalmatosak arra, hogy egyebeket szóval vagy írással tanítanának. – Ha gondod vagyon arra, hogy felékesítsed a lelkedet, mely téged az oktalan állatoktól megkülönböztet, szükséges, hogy minden tudományokat megtanulj, amelyek hasznokra és szépségekre nézve tanulásra méltók. Azok, akik nagyobb gondot viselnek a testökre, hogysem a lelkökre, szép dolognak tartják, ha valaki egy bizonyos tudománnyal mindeneket fellyülhalad, de bizonyára sokkal szebb dolog, ha valaki mindenféle tudománnyal jeleskedik.

Egy könnyű tudományt akármi tudatlan kofa is megtanulhat, sőt azt állítom, hogy annyi esztendő alatt, amennyit némely csúfos emberek egy nyelvnek tanulásában töltenek, azt még a szarka is megtanulná. – Ezek (úgymond Fabius) meg nem gondolják, mi nagy ereje légyen az emberi észnek, amely oly gyors, oly sokfelé forgó, hogy azért egyedül egy dologban nem foglalatoskodhatik. – Efelett azt is javaslom, hogy tanulásnak okáért egy városban ne maradj sok esztendeig. Álmosság és tudatlanság lesz e mulatásodnak gyümölcse. Sem nékem, s azt tartom, egyébnek sem vált kárára az egy főoskolából másba való általmenetel. Ellenben nagyon, de későn bántam meg mindenkor, hogy egy városban igen sokáig mulattam. – El ne csüggedj, ha eleintén kedved szerént nem folynak dolgaid; lám, a legnagyobb dolgoknakis kicsiny az eredetük. Tulajdonok az többire minden tudományoknak, hogy kezdetben nehézséget mutatnak a tanulóknak, de ezt a belőlök származó haszon könnyebbíti. El ne idegenítsen azért minket egy kis nehézség a tanulástól. Görögországnak daliái hajdan az aranygyapjút a tengeri habokkal és nagy veszedelmekkel küszködvén keresték, és mivelhogy a vitézség volt a vezérök, szerencse a kísérőjök, a dicsőség kívánása hatalmas ösztönök, meg is találták, s magokkal el is vitték, minekutána a tűzlehelő irtóztató bikákat meggyőzték, a sárkányt elaltatták, s megölték, és annak fogaiból támadott hadi sereget arra kénszerítették, hogy önnönmagára fordítván fegyverét, magát kivégezné [Argonautika]. Az amazonok a jobb

emlőjöket kiégeték, hogy a harcolásban a kezöket meg ne akadályozná. Démokritoszról[464] némelyek azt állítják (amit ugyan alig hihetni), hogy magamagát megvakította csak azért, hogy a testi szem a lelki szemnek élit gyakorta megtompítja. – Ezek s több efféle példák méltán ösztönözhetnek bennünket. Rajta legyünk azért mindnyájan, hogy egyebeknek jeles tetteik által felébresztetvén, fáradhatatlan igyekezettel magasra emelkedjünk. A kényes élet, a tunyaság, a haszontalan és csak nyelves kofákhoz illő mendemondával való időtöltés nem illik nagyravágyódó emberhez.

Aki verítéktől fél, nem győz pályafutásban. Ó, mely nagy kár, hogy eddig is a fiatal korunknak virága gyümölcstelen volt, akár az a sok álom, akár a nyavalyák, akár a hívságos foglalatosságok, akármi egyéb ok miatt történt. Elröpült a visszatérhetetlen idő anélkül, hogy hasznunkra fordítottuk volna! – Juttassa ki-ki eszébe, mely hitván módra töltötte légyen életét kisded korától fogva, emlékezzék meg, mely sok napot töltött légyen haszontalanul, bosszonkodjék magára, bánja meg a kábaságát, és nagy buzgósággal hozza azt helyre, amit elmulatott. Búcsúzzék el a tunya élettől, alább ne hagyjon az igyekezetében amaz akadályok miatt, amelyeket a természetnek változhatatlan rendi lábaink alá gördít; a bölcs ember ezektől meg nem ijedhet. A dicsőségre vágyakozó nemes elme nem szorul a szerencsének kedvezésére, mert (igazán szólván) aki a nyakán aranyláncot hordoz, ki a házának falait és pitvarit a fényes tisztségekre emelkedett eleiknek képeikkel ékesíti, azért nem nagy ember, hanem az valóban nagy, aki illő magaviselésével, ékesenszólással jeleskedvén, mind önnönmagának, mind az övéinek dicsőséget szerez. Kevesen veszik észre, mely bizonyos és tartós boldogságban részesüljenek azok, akiknek fő gondjok az, hogy soha el nem mulandó dicsőségre szert tehessenek. A szerencsének ajándéki, úgymint a testnek ékes termete, a városok, az országok változnak, romlanak, elenyésznek; az erőlködéssel és fáradozással keresett lelki jóságnak és tudománynak díszei örökké maradandók. – Ezeket sem fegyvertől, sem tűztől, sem latroktól, rövid szóval, semmi ellenkezőtől nem kell féltenünk. De véget vetek. Rövid az életünknek ideje. (Vajha ezt meggondolnád, ó, virágzó és jóreménységű ifjúság!) Sebesen folynak az órák, enyésznek a holnapok, eltelnek az esztendők, és kicsiny azoknak számok. Ezenkívül az evés, ivás, a játékok, a hiábavaló foglalatosságok és a nyavalyák tőlünk az életünk rövid idejének nagy részét elragadják, és (ami rettenetesebb) a kegyetlen Lachesis[465] készen tartja az ollóját, mellyel, mikor ingyen sem vélnők, elmetszi életünknek fonalát. Ha nagy állhatatossággal nem iparkodunk, hogy az időt hasznosan eltöltsük, dicsőség nélkül, barmok gyanánt fogunk az életből kimúlni! –

Élj! friss légy! s ha mi jobb van nálad,
röjtve ne tartsad;
Hogyha pedig nincsen, velem együtt élj
az enyémmel.

[Horatius: Epist. I. 6, 67-68.]

Én azok közül valónak vallom magamat, akik elémenvén a tudományokban, írnak, és írva elémennek. [Augustinus leveléből.]

A szövegközlés alapja: Apáczai Csere János: Magyar Encyclopaedia. (Sajtó alá rendezte: Bán Imre.) (Magyar Klasszikusok.) Bp. 1959. 37-54. l. (Latinból ford.: Rájnis József, 1803.)

[464] *Démokritosz* (i. e. 460-370) – híres ókori görög materialista filozófus.

[465] *Lachesis* – az ember életsorsát szövő-fonó párkák egyike, aki az élet fonalát elvágja.

47
CZVITTINGER DÁVID
SPECIMEN HUNGARIAE LITERATAE[466]
1711

(Részlet az Előszóból)

Minden időben megvolt az az igen dicséretes szokás, hogy a tudományban s erényben kivált férfiak nevét, tetteit és írásait nyilvános feliratokban és emlékművekben megörökítve átadták az utókornak, s ez a mi korunkban is tagadhatatlanul megtalálható a legtöbb művelt európai népnél. Azonkívül ugyanis, hogy az ősök emlékezete és versengésre késztő példája minden jövendő nemzedéket hevesen ösztönöz arra, hogy az erények útját fáradhatatlanul róják, az ilyen ragyogó példaképek mindenkor fáklyaként világítanak előttük, hogy ugyanazon utat sikeresebben járják meg. – Ugyanakkor pedig láttam, hogy majdnem minden népnek megvan a maga írója, aki a kiváló tudományú férfiak nevét, írásait, a rájuk vonatkozó ítéleteket és feljegyzéseket összegyűjtötte, felsorolta és külön műben összefoglalva feldolgozta, egyedül csak a magyar népnek nem akadt mindmáig ilyen írója: – Továbbá észrevéve ezt a hiányosságot, már régebben elkesergett a kiváló főúr, Révai Péter[467] De Monarchia et S. Corona Regni Hungariae Commentarius c. ragyogó munkájában ezekkel a szavakkal: „Gyakorta fel szoktam panaszolni s kárhoztatni a mi magyar nemzetünk szerencsétlenségét, hogy bár a mi őseink leleményességükkel és harci vitézségükkel nemegyszer kiváltak, mégis kevesen akadtak olyanok, akik tetteiket írásba foglalták volna. Talán azért, mert beérték magával a vitézséggel, ami képes dicső tettekre, de azzal már nem törődik, hogy ezért dicsőítsék is. Nem is hagyták hátra tetteik méltó emlékezetét. Nem tudták tehát, hogy a hírnév megvetése a vitézség semmibevevését vonja maga után, az utókor viszont mindenkinek megadja az öt megillető tiszteletet, és a hősöket az örökbecsű történeti könyvek őrzik meg szent tiszteletben, és nem a rövid életű paraszti szóbeszéd” – Ehhez az ugyancsak jogos panaszhoz járul az, amit legutóbb egy Reinmann Jakab Frigyes[468] nevű író Versuch einer Einleitung in die Historiam Literariam c. könyvecskéjében írt. Ugyanis arra a maga feltette kérdésre: Hol találunk tájékoztatást magyar könyvekről és írókról? – ezt a választ adta: Egyetlen szerzőről sem tudok, akit e vonatkozásban említhetnék, de nem is hiszem, hogy bárki valaha is írt volna e tárgyban, vagy valami fontosat írhatott volna, mert a magyarok természetüknél fogva mindig többre becsültek egy telivér paripát vagy egy fényes szablyát, mint egy ritka könyvet. – Ezzel jogosan szembeszegezhető Neuburg Ferdinánd megbízható nyilatkozata, aki a következőket mondja Hofmeister... c. könyvének 1127. lapján: „Továbbá több magyar is képesítést szerzett itt, és bizonyságot tett arról, hogy nemcsak a legmagasabb papi méltóságokra, hanem az összes fent említett tudományok elsajátítására is elég fogékonyak és alkalmasak.”

Mindezt megfontolt lélekkel mérlegelve, végre elhatároztam, hogy más nemzetek példájára az én hazám híres íróit is megismertetem a nyilvánossággal, próbára téve erőmet, mire képes ebben a vállalkozásban, s mi az, amit már nem bír el. Kétségtelen ugyanis, hogy egy ilyen nagyszabású munkához olyan érett korú és igen csiszolt ítélőképességű férfiúra lenne szükség, aki az irodalom minden segédeszközével és kellékével fel van vértezve, a szerzők egész sorának olvasásával a lehető legtöbbet foglalkozott, azaz minden tekintetben a legtöké-

---

[466] *Czvittinger Dávid* (1676 k.-1743) – nevéhez fűződik a magyar irodalomtörténetírás kezdete. Tanulmányait német egyetemeken végezte. A gyakran tapasztalt gúnyos lekicsinylés folytán nemzeti önérzetében sértve, fáradságos munkával összeállította betűrendes, lexikális formában a magyar írók és tudósok életrajzának első gyűjteményét Specimen Hungariae Literatae (A tudós Magyarország tükre, Leipzig, Frankfurt 1711) címen.

[467] *Révai Péter* (1568-1622) – főispán, koronaőr, főudvarmester. Két könyvet írt a királyi koronáról.

[468] *Reinmann Jakab Frigyes* – német evangélikus lelkész és polihisztor. Versuch einer Einleitung in die Historiam Literariam, 1708 (Bevezetés az irodalomtörténetbe) című művében igen lekicsinylően nyilatkozott a magyar irodalomról.

letesebb. – Azonban a jóakarat, ha a szükséges erő hiányzik is, nem foszthető meg minden dicsőségtől. Ezért nem lenne jogos vagy méltányos, ha bárki is helytelenítené ezt a szándékomat, minthogy ezzel nemcsak szülőföldem páratlan szeretetéről akarok tanúságot tenni, hanem egyúttal honfitársaimat is, valamint bármely más tudós férfiút is ösztönözni akarom, hogy ezt a tárgyat gondosabban és eredményesebben kifejtse, mint nekem most módomban volt. – Elhatároztam tehát, hogy ezt a Tükröt [Speciment] ízelítőül a hozzáértők elé bocsátom, bár ez a munka korántsem teljes, és minden részében végleges; magamnak is szándékomban áll bővíteni és javítani, és minden módon tökéletesíteni, ha megadja a sors, hogy békésebb időket megélve, kedvezőbb viszonyok közé jutva, alkalmam lesz alaposan megismerni hazám íróit. Minthogy pedig azok, akik a tudósok közé sorolhatók, azaz valaha valami érdemes munkával a nyilvánosság elé léptek, olyan nagy számban találhatók Európa-szerte, hogy lehetetlen, vagy legalábbis igen nehéz hiánytalanul mindegyiket megemlíteni, ezért én készségesen bevallom, hogy több tudós magyar van, akiről nem tudok, mint akit ismerek. De ezért senki se csodálkozzék, mert a mostani helyzet arra kényszerített, hogy elhagyjam hazámat. Abban pedig, hogy tervemet megvalósíthassam, legfőként a háborúk akadályoztak meg, amelyek a szinte haláltusáját vívó Magyarországot lélegzetnyi szünet nélkül, keservesen szaggatják, a múzsákat pedig az Indus és a Garamantis mellé száműzve, lenézik és semmibe sem veszik. Erősen hátráltatott továbbá célom elérésében az, hogy az ilyen tárgy alaposabb kidolgozásához elengedhetetlenül szükséges levelezés Magyarországon lehetetlen...

Adja meg a fenséges Isten, hogy ez a szerény munkácskám az ő szent nevének dicsőségét, a magyar nemzet jóhírét, a magyar történelem alaposabb kidolgozását segítse, szolgálja, eredményezze. – Köszöntöm a jóindulatú olvasót, és egész lelkemből, őszintén kérem, és nyomatékosan felszólítom, hogy ha valamiről e tárgyban alaposabb, teljesebb, pontosabb ismeretet szerzett, közölje velem, bocsássa rendelkezésemre, és ne restellje segítségét adni ebben a munkámban.

A szövegközlés alapja: Szöveggyűjtemény a régi magyar irodalomból. Bp. 1952. 1145-1146. l. (Latinból ford.: Maróti Egon.)

Könyvtárak, olvasás

48
I. RÁKÓCZI GYÖRGY RENDELKEZÉSE EGYIK KÖNYVÉNEK MEGŐRZÉSÉRŐL[469]
Szerencs 1629

Ez könyvet adtam mostan szerencsi tiszttartóm, Tállyay István kezében, hogy gondját viselje, és a várhoz megtartsa, jövendőben ha ő róla leszállana is, ezt akármi módon inventáriumban tartozzék beíratni, és az vártól nem idegeníteni, becsületi oltalmazása alatt, ő utána az többi is ezen pena [büntetés] alatt.

Rakoczy Georg.

A szövegközlés alapja: Thallóczy Lajos: Két érdekes bibliográfiai ritkaság. Magyar Könyvszemle, 1878. 101-102. l.

[469] Prágay András szerencsi prédikátor Fejedelmeknek serkentő órája című művét Rákóczi György erdélyi fejedelemnek ajánlotta, aki a munka megjelenését lehetővé tette. Az 1628-ban Bártfán, Klösz Jakabnál megjelent munka táblájának belső lapján Rákóczinak a fenti sajátkezűleg bejegyzett rendelkezése olvasható. A könyvnek, sajnos, csupán a táblái maradtak meg, a préselt bőr lekopott, csak a hátsó táblán látszik még a Rákóczi-címerből valami. – I. Rákóczi György (1593-1648) 1630-tól volt erdélyi fejedelem.

49
SERÉDI BENEDEK KÖNYVEINEK JEGYZÉKE[470]
1678 január

XIII. Könyvek regestruma

Két fejér parasztládában

Bonfinius Latinus, kettő.

Marcus Aurelius Latinus.

Bonfinius Hungaricus. (Ez nem lehet más, mint Heltai Gáspár: Chronica az Magyaroknac dolgairól... Az Bonfinius Antalnak nagy könyvéből... Kolozsvár 1575. Leírva: Régi Magyar könyvtár [RMK.]. 118. sz. a.)

Marcus Aurelius Hungaricus. Három. (= Prágai András: Fejedelmeknec Serkentö Oraia, Azaz, Marcus Aurelivs Csaszarnac eleteröl. Az Hires Gvevarai Antaltol... Bártfa 1628. Leírva: RMK. 566. sz.)

Apollonii Argonautica. (Latin.)

Perkinsus Ung. (Perkinsusnak 1676 előtt három munkája jelent meg magyar fordításban. Lásd: RMK. 499., 670., 800. sz. a. – Melyikről szól a jegyzék, nem tudhatjuk.)

Apocalypsis Exegesisse. Szath. Eötvös Istv. (Titkok Jelenete. Avagy. Sz. Janos Apostol Mennyei Latasa... Szeben 1668. Leírva: RMK. 1078. sz)

Catena Salutis per conciones catecheticas digesta. (Drégely-Palánki János fordítása lehetett, Kassa 1667. Leírva: RMK. 1055. sz.)

Jesuiták titkai. (2 Jesvita Páterek Titkai... Várad 1657. RMK. 926. sz.)

Sphynx. (Latin.) [Bán Imre szerint valószínűleg Heidfeld: Sphynx theologica-philosophica. 1608.]

Lelki csata. (Igen hihetőleg Czeglédi István munkája: A' Megh-Tert Bünösnek a lelki-hartzban való bai-vivasarol. Kassa 1659. RMK. 942. sz.)

Decretum Tripartitum Regni Hungariae. Kettő. (Igen hihetőleg Werbőczi munkájának valamelyik 1676 előtti latin-magyar kiadása.)

Praxis pietatis in exemplari. (1678 előtt 6 magyar kiadása volt, melyek mind ismeretesek.) [Bán Imre szerint Medgyesi Pál műve.]

Praxis pietatis in Compactura. Váradi nyomtatás. (Bayle Lajos Praxis Pietatisának fordítása Medgyesi Páltól. Várad 1643. RMK. 751. sz.)

---

[470] Wesselényi Farkasné örökösei az 1870-es években levéltárukból száz darab válogatott oklevelet, közöttük tíz darab, drágaságokról és ingóságokról szóló XVI-XVIII. századi eredeti leltárt adományoztak az Erdélyi Múzeumnak. E leltárak egyikében, mely Kolozsvárott, 1678 január havában kelt, és amelyben – bár a birtokos nincs megnevezve – kétségtelenül a Serédi Benedek kolozsvári házánál létezett ingóságok vannak összeírva, az ékszerek, fegyverek, öltönyök számbavétele után a XII. szám alatt a két fehér parasztládában elhelyezett „Könyvek regestruma" következik. A mintegy hatvan tételben felsorolt könyvek túlnyomó része magyar nyomtatvány, és egypár kivételével mind protestáns szerzők munkája, jobbára a XVII. századból. Az összeírás igen felületes, a nyomtatási hely és év teljes mellőzésével, többnyire a szerző és fordító nevének említése nélkül történt. Olykor a valódi cím szavainak némi változtatásával is. Emiatt a néhány szóval jelzett könyvek meghatározása igen nehéz. A kb. 40 régi magyar könyv közül a legrégibbet 1575-ben, a legújabbat 1677-ben nyomtatták. Köztük csak egy van, amelyet ma nem ismerünk. Ez a „Meghalni akaró embernek praedicatorával való szent beszélgetése". A könyvek azonosítását Szabó Károly végezte el (Magyar Könyvszemle,1879. 184-189. 1.). A leltár egyes tételei után gömbölyű zárójelben az ő magyarázatai állanak. Ezeket néhány helyen szögletes zárójelben Bán Imre közlései alapján kiegészítettük.

Defensio regia pro Carolo etc. (Latin.) [Bán Imre szerint Salmasius: Defensio regia pro Carolo primo... Párizs 1650.]

Sion vára, in exemplari. (Czeglédi István munkája. S.-Patak-Kolozsvár 1675. 4-r. RMK. 1187. sz.)

X. Lectiones pro X Fundamentis Religionis. (Latin.)

Fabricuis Adamassa. (Latin.)

Austriacae Austeritatis Confirmatio. (Latin.) [Bán Imre szerint Bethlen Miklós műve. Kolozsvár 1672: RMK. 1293. sz.]

Két nyomtatott praedicaciók (az 1678 előtt megjelent halotti beszédek közül, melyek lehettek, meg nem határozható).

Enoknak Istennel való járása. Czeglédi Istváné. (Ezen gr. Rhédey Ferencz fölött tartott halotti beszéd megjelent S.-Patakon 1669. RMK. 1093. sz.)

Enchiridium Theologiae Polani. (Latin.)

Kincses Tárház, Csuzi Jakabé. (Megjelent S.-Patak 1668. RMK. 1070. sz.)

Igasság Istápja seu Catech. Johannis Posaházi. (Megjelent S.-Patak 1669. RMK. 1096. sz.)

Dominica Catechetica 2. Némethi uramé. (Szathmár-Némethi Mihály: A Négy Evangelisták szerint való Dominica. Kolozsvár 1675. 4-r. RMK. 1179. sz.)

Váradnak bolond orvoslása. (Nem más, mint Pázmány Péternek Sallai István álnév alatt kiadott Io nemes Varadnak gyenge orvoslása. Pozsony 1630., melynek címét a protestáns összeíró ferdítette el. RMK. 595. sz.)

Kegelius, magyar. (Kegelius Filep Tizenkét üdvösséges elmélkedéseinek fordítása Debreczeni Pétertől vagy Deselvics Istvántól. RMK. 669., 686., 695., 1069. sz.)

Tábori könyörgések. (Bizonyosan Szántai Mihály Bujdosó magyarok füstölgő csepűje cím alatt kiadott tábori imádságai. Kolozsvár 1678. RMK. 1196. sz.)

Speculum Mysticum SS. Trinitatis. (Drégely-Palánki János magyar munkája, mely ezen latin cím alatt Kassán, 1668., 8-r. jelent meg. RMK. 1065. sz.)

Idvesség istápja, Pernyeszi Uram fordítása. (Avenarius János munkája, mely Osztopányi Pernyeszi Zsigmond fordításában valósággal Idvesség Paisa cím alatt jelent meg Kolozsvárott, 1678. RMK. 1195. sz.)

Enchyridion 4 Lingvarum seu Dictionarium. (Latin-magyar-cseh-német kiadása Dictionarium quatuor lingvarum cím alatt megjelent Bécs, 1629. és Bécs, 1641. RMK. 574., 711. sz.)

Discursus de summo bono. (Josquinus Betulejus = Ziegler György ily című munkájának fordítása Szenczi Molnár Alberttől, első kiadás. Lőcse 1630. 4-r. RMK. 594. sz.)

Egynéhány Articulusok. (Erdélyi országgyűlési végzések nyomtatott példányai magyarul, a XVII. századból.)

Propositiones M. scriptae Coram Sua Maiestate. (Melius Péter latin munkája: Propositiones de Jah et Jehova. Várad 1568. 4-r.)

Markalf böcsesége. (Salamon és Markalf tréfabeszédeinek valamelyik régi magyar kiadása. RMK. 133., 216., 247., 365., 1599. sz.)

A kisebbik fejér ládában:

Praxis Pietatis, három, mindenik aranyos compactióban [kötésben]. (Medgyesi Pál már említett fordítása, hihetőleg újabb kiadásban. Kolozsvár 1677. RMK. 1215. sz.)

Dominica Catechetica, kettő, aranyas compactióban. (Szathmár-Némethi Mihály már föntebb is említett munkája.)

Keskeny út, Pápai Páriz Imréé, aranyas compactióban. (Az 1678 előtt megjelent négy kiadás közül hihetőleg a legújabb, Kolozsvár 1671. RMK. 1116. sz.)

Szent Háromság mutató Tükör, Németi uramé. (Szathmár-Némethi Mihály munkája. Kolozsvár 1673. RMK. 1150. sz.)

Sibelius, Pósaházi Uram fordítása, aranyas comp. (Sibelius Gáspár Imádsági. Ford. Pósaházi János. Kolozsvár 1673. RMK. 1151. sz.)

Magyar Vollebius. (Vollebius János Keresztyén isteni tudománya. Ford. Komáromi Csipkés György. Utrecht 1653. RMK. 877. sz.)

Amesii Exeget. Tom. 2. (Latin; bizonyosan Mártonfalvi György 2 kötetes kiadása. Debreczen 1670. és 1675.)

Confessio Helvetica, Latino-Hungarica. (1678 előtt három kiadás jelent meg. Debreczen 1616., Oppenheim 1616. és S.-Patak 1654. RMK. 465., 466., 891. sz.)

Deák Vulgata Biblia, aranyas comp.

Joseph Historiája. (Tyukodi Márton munkája: Joseph patriarcha életének magyarázatja. Várad 1641. RMK. 723. sz.)

Magyar Vendelinus. (Apafi Mihály fordítása. Kolozsvár 1674. RMK. 1161 sz.)

Posoni Kert. (Lippai János munkája, 3 részben. N.-Szombat 1660., Bécs 1664. és Bécs 1667. RMK. 1009., 1016, 1054. sz.)

Scanderbegus Historiája. (Bogáthi Fazekas Miklós munkája. Kolozsvár 1592. és Debreczen 1597. RMK. 255., 290. sz.)

Magyar Herbarium. (Írta Melius Péter. Kolozsvár 1578. RMK. 141. sz.)

Két öreg kalendariom. Naubarth és Nagyszombati.

Apologia Ministorum Evang. Hungarorum. (Latin.) [Bán Imre szerint Bethlen Miklós műve. Kolozsvár 1677. RMK. 1400. sz.]

Constitutiones Colosuarienses. (Latin.)

Lelki tudakozás de Electione et Reprobatione. (Nánási V. Gábor munkája. Kolozsvár 1675. RMK. 1178. sz.)

Meghalni akaró embernek praedicatorával való szent beszélgetése. (Nem ismerem s meghatározni nem tudom.)

Rythmicum colloquium Stephani Eszéki. (Kolozsvárt 1669-ben jelent meg. RMK. 1086. sz.)

Idvesség Istápja. Pernyeszi Uram fordítása. (Említve föntebb is.)

Ugyanezen összeírásban mindenféle más tárgyak közt előfordul:

Approbata Constitutio. (Vagy az első, váradi 1653-i vagy a 2., kolozsvári 1677-i kiadás. RMK. 878., 1212. sz.)

Compilata. (Compilatae Constitutiones első vagy második kiadása, Kolozsvár 1669. és 1671. RMK. 1085., 1113. sz.)

A szövegközlés alapja: Magyar Könyvszemle, 1879. 184-189. l. (Szabó Károly.)

50
ZRÍNYI MIKLÓS KÖNYVTÁRÁRÓL[471]

... Amint Csáktornyához közeledtünk, több kémmel találkoztunk vágtató lovakon, kik gróf Zrínyit tudósították érkezésünkről. Így tehát, midőn körülbelül ezer lépésre voltunk a vártól, elénk jött a hős lóháton, körülte szinte lóháton egész házanépe. Mindjárt leszállván lováról, kölcsönös ölelések közt kocsira ültünk, és a felállított katonai állomások mellett elvezetett palotájába. Ez igen fényes és tágas volt, a törökök ereje ellen hatalmasan védve. Csaknem minden oldalról mocsár környezte. Csak a falu felé eső oldala áll szilárd földön, de annál erősebben körül van sáncolva. Csudáltuk a pompás épületet, a művelt családot, a gazdag bútorozást, a mindenütt látható legmagasabbrendű csínt, – itt, köröskörül műveletlen népek közt. A csarnokokban török diadaljelek, íjak, puzdrák, buzogányok, pajzsok s más ilyféle fegyverek voltak felfüggesztve, de fényüket elhomályosította a damaszkuszi kardvasak csillogása. Voltak köztök, melyeknek markolatja ezüsttel, arannyal volt ékes, másoknál a befoglalt drágakövekkel fényes hüvely káprázta tta a szemet. Az előszoba falain a törököktől nyert zászlókat lehetett látni, melyek sok vérrel bemocskolva, véres és harcos győzelmekről beszéltek. Képeket is mutogattak, melyeken a gróf hőstettei voltak lefestve; emlékszem egyre, melyben visszafordulva vágja le egy török fejét, aki hátulról megfogta mentéjét, és felemelt jobbjával halállal fenyegette. Ez volt az ifjúságában első haditette, – ebből az egyből elképzelheted a többieket.

Megérkezésünk után harmad- vagy negyednapra elvezetett a könyvtárba, mely kitűnő és nagyszámú könyveket foglal magában. Onnét a fegyvertárba, mely minden várakozáson felül telve volt rézágyúkkal, mozsarakkal, dzsidákkal, kardvasakkal s egyéb fegyverekkel. Lekötelező szívességgel felnyitották a kincstárt is, hol többek közt nem megvetendő a régi pénzek sokasága... Voltak ott képek is, királyok, fejedelmek, híres emberek képei, kis kerek domborművek, valószínűleg vésővel kidolgozva. Megmutatták nekem Luther Mártonnak és Katalin feleségének különösen sikerült választékos képét is. Később a gróf kertjeiben sétáltunk, melyeknek fényét és szépségét szavakkal nem tudom kifejezni...

Részlet Zrínyi Miklós sajátkezű katalógusából

Militares [hadtudományi munkák]:

1. Franciscus de Marchijs Bononiensis. Liber magnus novas delineationes continens.

3. Architectura militaris Authore Andrea Cellario. Liber magnus, in integro folio, in ligatura rustica. (*Cellarius, A.:* Architectura militaris. Amstellodami 1657.)

4. Architectura militaris authore Daniele Speckle. Liber magnus Germanicus, cuius medietas est manuscripta, in integro folio, membrana alba. (*Speckle, D.:* Architectura, von Festungen die zu unsern Zeiten an Stätten... Strassburg. L. Zetzner 1608.)

[471] *Zrínyi Miklós* (1620-1664) – a XVII. század nagyműveltségű, kiváló államférfija, a török és német hódítókkal szembeni függetlenségi mozgalom egyik vezéralakja, korának legnagyobb magyar írója. – Széleskörű érdeklődését mutatja könyvtára is: történelmi, politikai, földrajzi, hadtudományi munkák s irodalmi művek – a latin és görög klasszikusoktól kezdve kora íróiig – egyaránt megtalálhatók voltak benne. Zrínyi egykori könyvgyűjteményéből – hosszas viszontagságok után – mintegy 250 kötet került Zágrábba, az Egyetemi Könyvtárba. Zrínyi könyveinek jelenleg három katalógusát ismerjük: Zrínyi sajátkezű katalógusát, a Kende-katalógust és a zágrábi Egyetemi Könyvtárban készített katalógust. Ezek azonban pontatlanok és egymásnak ellentmondanak. A gyűjtemény eredetét illetően megállapítható, hogy a könyvtár alapját Zrínyi apja csáktornyai jószágigazgatójának, Jóna Istvánnak a könyvtára alkotta. Zrínyi a magyar történeti munkákat és az antik szerzők műveit más tulajdonosoktól szerezte, a politikai és katonai tárgyú, s általában az olasz nyelvű könyveket újonnan vásárolta, és egységesen fehér pergamenbe köttette be. Számos könyvében sajátkezű megjegyzései olvashatók. – Vö. Zolnai Béla kézirati anyagával (Irodtört. Intézet).

5. Mathiae Dögen: Architectura militaris moderna. Liber magnus in folio, membrana alba. (*Dögen, M.:* Architectura militaris moderna. Amstellodami. L. Elsevir 1647.)

6. Dell'arte militare libri cinque di Hieronimo Cataneo Novarese. Libro primo. Liber seminovus in membrana alba. fol 4, crassus. (*Novarese, C.:* Dell'arte militare libri quinque, ne quasi si tratta il modo di fortificare, offendere et diffendere una forterezza. Brescia 1608.)

14. Justi Lipsi Saturnalium sermonum libri duo, qui de gladiatoribus. Editio ultima et castigatissima cum aeneis figuris. Liber in integro folio, membrana alba. (*Lipsius, J.:* Saturnalium sermonum libri duo c. figuris. Antverpen 1604.)

17. Cl. Salmasij De re militari Romanorum liber. Opus posthumum. Liber novus, in carta crassa.

24. Galea Martis Christophori Lacknerij. (*Lackner, Ch.:* Galea Martis, hoc est bona militia pro publica salute epitomice. Tub. 1625.)

29. Furtenbach. Opera Pirotechnica.

32. Artis magnae artilleriae pars prima Autore Casimiro Sciemienovich.

A szövegközlés alapja: Iac. Tollii: Epistolae Itinerariae. Ed. Christ. Henneius. Amstelodami 1700. 239. l. – Bibliotheca Zrinyiana. Wien 1893. 68-70. l.

51
BETHLEN MIKLÓS ÖNÉLETÍRÁSÁBÓL[472]
1708-1710

Tanuljanak ebből, mert én ezt nem magamnak írom, a tanító szülék, curatorok [gyámok]; a tanítók és tanulók, hogy a gyermeki üdőt siessenek jóra fordítani, mert nem tudják, meddig tart: non aestas est laeta diu, componite nidos [nem soká tart a vidám nyár, rakjatok fészket]. Ha valahol ezen a világon, bizony Erdélyben vagyon a helyes üdeje amaz apostol szavának: drága pénzen, nagy áron is megváltsátok, vegyétek a jó alkalmatosságot, mert a napok gonoszok. Az Istenért, ne tékozoljátok, tanítók, a hiábavalóság tanítására a gyermekek szép gyengeségének, mint a viasz vagy spongyia akármit beszívó elméjének üdéjét...

Tanuljátok szeretni a könyvolvasást, ó, főrenden való ifjúság, ha vagy a skóláktól elvett valami gonosz üdő, amint engemet, vagy ha rendesen hagyjátok is el a skólát, olvasás által tartsátok meg, amit tanultatok. Sőt, az üdővel, érő elmével való olvasás, nem hinnétek, mely tudóssá tészen benneteket fáradság nélkül, gyönyörűségesen. Annak felette sok bűntől oltalmaz meg az olvasásbéli gyönyörű magadfoglalása. Rút üdő vagyon, nem mehetünk ki, mit csináljunk? kártyázzunk, igyunk, hazudjunk, trágárkodjunk, vagy még rosszabbat is kövessünk; nem jobb volna-é annál egy szép historikus, politikus vagy geografus, vagy valami szép fabulás, tréfás, mulatságos könyv olvasása, sine peccato, et cum profectu ac delectatione [bűn nélkül, haszonnal meg gyönyörűséggel]? Osztán az is jusson eszedbe, egy ló-esés, bénulás, köszvény, vénség, háborúság, rabság elrekeszthet minden mezei és lóháti mulatságodtól, olyankor mit csinálsz? Hála Istennek, hogy én az olvasást szerettem, és az ördög azt el nem vehette; bizony, ha az nem lett volna Isten után ebben a szörnyű hosszas ínségemben, vagy

[472] *Bethlen Miklós* (1642-1716) – a független Erdély utolsó jelentékeny politikusa és haladó gondolkodója. Részt vett a felvidéki nemesség Habsburg-ellenes mozgalmában; a kuruc szabadságharc kitörésekor egy emlékiratban a független erdélyi fejedelemség visszaállítását követelte. 12 évig raboskodott Bécsben, börtönéből csak kevéssel halála előtt szabadult ki. Fogsága alatt írta egész életét felölelő önéletrajzát. – A XVII. századi régi Erdély társadalmi viszonyai között alakult ki nálunk az emlékirat műfaja. Bethlen Miklós önéletírása ennek a műfajnak egyik legkiemelkedőbb alkotása. Történeti forrásértéke mellett jelentőssé teszi művészi szépsége is.

guta, bolondulás, vagy még rosszabb is ért volna. Édes fiam, József, bár csak tenéked használjon ez az írásom...

A szövegközlés alapja: Bethlen Miklós Önéletírása I. (Sajtó alá rendezte: V. Windisch Éva) Bp. 1955. 163, 166-167. l.

Nyomdászat, papírgyártás, könyvkötés

52
BÁTHORY ISTVÁN[473] RENDELETE KÖNYVEK NYOMTATÁSÁRÓL ÉS FORGALOMBAHOZATALÁRÓL[474]
Gyulafehérvár, 1571. szeptember 17.

Mi, Somlyói Báthory István erdélyi vajda és a székelyek ispánja stb. Emlékezetül adjuk, jelen oklevél tartalmával jelezvén, mindenkinek, akit illet, hogy részben a Meggyes mezővárosban legutóbb tartott zsinat közbenjárására, részben megfontolva, hogy a nyomdáknak jó és kipróbált szerzőket, s nem rosszhírű iratok kinyomatását és veszélyes tévtanokat kell szolgálniuk, amelyeknek olvasása árt a vallásosságnak és a jó erkölcsöknek, és az egész nemzetnek az idegen népek előtt gyalázatot szül, mivel pedig, amint halljuk, ilyen, a nyomdászoknak adott túl nagy szabadság következtében kinyomott iratokat a hatalmunk alatt álló területen itt is, ott is terjesztenek, e visszaélés megszüntetése céljából, úgy gondoljuk, el kell rendelni és határozni, hogy ezután a következőkben egész Erdélyben s Magyarországnak hatalmunk alá tartozó részein a nyomdászok senki régebbi vagy mostani szerzőnek semmiféle (akárcsak a legkisebb) írását se merjék engedélyünk, engedelmünk és beleegyezésünk nélkül, a minden javaik elvételével és elkobzásával való büntetés terhe alatt, kinyomni vagy kinyomtatva terjeszteni, eladni és árusítani, s ezt ne tehessék meg, ahogyan ennek az oklevélnek az érvényével elrendeljük, és elhatározzuk. Ezért nektek, összes nagyságos uraknak, kiváló nemeseknek, ispánoknak, szolgabíráknak, harmincadosoknak, vámosoknak, kapitányoknak, elöljáróknak, provizoroknak [felügyelőknek] és a városok, mezővárosok, falvak és birtokok okos és körültekintő bíráinak és esküdtjeinek és más, bármilyen rendű és állapotú embernek és helyetteseiknek, akik hatalmunk alatt vannak, a mostaniaknak és a jövendőknek, akik ezt az oklevelet meg fogják ismerni, hatalmunknál fogva, amelyet nyilvánosan viselünk, erősen meghagyjuk, hogy ha ezután a jövőben, bárhol és bármely helyen, akárki szerzőnek bármiféle olyan könyvét vagy iratát találjátok meg, amelyet a hatalmunk alatt álló terület nyomdászai ennek a rendelkezésünknek a közzététele után nyomtak ki, akkor kötelesek vagytok és tartoztok előbb mondott összes javaikat lefoglalni és elkobozni, s harmadrészét magatoknak tartván meg, kétharmadát minden módon nekünk beszolgáltatni. Másként semmi módon ne tegyetek. Miután ezt az oklevelünket elolvastátok, felmutatójának adjátok vissza.

Somlyói Báthory István saját kezével

A szövegközlés alapja: Iványi Béla: Könyvek, könyvtárak... Bp. 1937. 61-62. l. (Latinból ford.: Gerics József.)

[473] *Báthory István* (1533-1586) – 1571-től erdélyi fejedelem, 1575-től Lengyelország királya.

[474] A királyi Magyarországon a nyomdák működését privilégiumhoz, szabadalomhoz kötötték, Erdélyben viszont nem kellett engedély, de a fejedelem a kiadandó művek előzetes cenzúráját rendelte el. Báthory parancsa elsősorban Heltai Gáspár vallásos iratainak kiadását akarta meggátolni.

53
BÁTHORY ISTVÁN SZEBEN VÁROSÁNAK PAPÍRGYÁRTÓ MŰHELY FELÁLLÍTÁSÁT ENGEDÉLYEZI
Gyulafehérvár, 1573. március 12.

Mi, Somlyói Báthory István erdélyi vajda és a székelyek ispánja stb. Emlékezetül adjuk, jelen oklevél tartalmával jelezvén, mindenkinek, akit illet, hogy mivel a közösségben a legmagasabb méltóság csúcsára emelt, s az azt kormányzó jó és igen buzgó tisztségviselők feladatához legméltóbb és leginkább illő dolognak tartjuk elméjüket minden buzgalommal és igyekezettel arra irányítani, hogy a köz ügyét a magánosé felett állónak tekintsék, s inkább a társadalom közös szükségleteiről gondoskodjanak, mint a magukéiról, hogy így a szegény köznép helyzetén az oly sok és majdnem tűrhetetlen terhek viselésében a köz javának előmozdítása könnyítsen, ezért mi is, Szeben város kiváló, okos és körültekintő, Miles Simon nevű polgármesterének, Hegwygh Ágoston nevű királybírájának és esküdt polgárainak alázatos kérésére és kérelmére, kegyesen beleegyeztünk és megengedtük, hogy ugyanannak a városnak a területén, és ugyanannak az előbb mondott Szeben városnak, széknek és tartozékainak határain belül, ahol éppen jobbnak látják, papírgyártó műhelyt építsenek, és állítsanak fel, ott papírt gyártsanak, azt Erdély egész területén forgalomba hozzák, árusítsák, és [a] város közszükségleteire fordítsák, ezt megtehessék, s joguk legyen hozzá. S ugyanannak a városnak a polgárai közül senki se merjen és ne merészeljen ennek a műhelynek a kárára és rovására a város, a szék és tartozékainak határain belül magáncélra másikat felállítani. Engedélyezzük és megengedjük, oklevelünk erejével és tanúságával biztosítván a mondott Szeben város polgármesterét, királybíráját és esküdtjeit erről a csorbítatlan, kedvező beleegyezésünkről.

Somlyói Báthory István saját kezével

Forgách Ferenc kancellár

A szövegközlés alapja: Iványi Béla: Könyvek, könyvtárak... Bp. 1937. 63-64. l. (Latinból ford.: Gerics József.)

54
RUDOLF KRÁLY RENDELETE NYOMDÁK FELÁLLÍTÁSÁRÓL ÉS KÖNYVEK NYOMTATÁSÁRÓL[475]
Prága. 1579. február 8.

II. Rudolf, Isten kegyelméből a rómaiak mindig felséges, választott császára, Németország, Magyarország, Csehország stb. királya, Ausztria főhercege, Burgundia hercege, Morvaország őrgrófja, Tirol grófja stb. Híveinknek, a tisztelendő, tekintetes, nagyságos, kiváló és nemes uraknak, főpapoknak, báróknak, ispánoknak, alispánoknak, elöljáróknak, kapitányoknak, várnagyoknak, tiszteknek és helyetteseiknek, továbbá a városok, mezővárosok és falvak bölcs és körültekintő polgármestereinek, bíráinak és elöljáróinak, s minden más, bármilyen rendű és helyzetű embernek, akik bárhol, Magyarországunkban és a hozzá tartozó területeken élnek és vannak, és ezt az oklevelünket látni fogják, üdvözletet és kegyelmet. Hitelt érdemlő jelentésből tudomásunkra jutott, hogy vannak köztetek néhányan, akik jószágaikon meggondolatlan vakmerőséggel nyomdákat állítottak fel, és engedelmünk és kiváltságunk nélkül különféle könyveket (még különböző eretnekségektől fertőzötteket is) nyomattak, vagy legalábbis ezt megengedték. Minthogy pedig az ilyenféle nyomdaépítés és könyvnyomtatás sem római szent birodalmunkban, sem pedig más országainkban és tartományainkban különös kegyelmünk és

[475] *II. Rudolf* (1552-1612) csak Telegdi Miklós nagyszombati katolikus nyomdájának adott működési engedélyt. A városok azonban rendszerint nem tettek eleget a protestáns nyomdákat betiltó királyi parancsnak. Pl. Guttgesell Bártfán háborítatlanul tovább működött, s a város urai maguk tettek lépéseket annak érdekében, hogy nyomdászuk elnyerje a privilégiumot.

kiváltságunk nélkül nem történhet, azt akarjuk, hogy ezt ebben az országunkban is, az eddig sértetlenül követelt, dicséretes szokás szerint, megtartsák. Ezért nektek és közületek mindenkinek, legsúlyosabb méltatlankodásunk és a mondott nyomdák és könyvek elkobzásának terhe alatt, igen erősen meghagyjuk és megparancsoljuk, hogy közületek senki se merészeljen kegyelmünk és kiváltságunk nélkül javain nyomdát létesíteni vagy bármilyen könyveket nyomtatni, sőt, ami fel van állítva, azt le kell rombolni, a nyomtatott könyveket pedig tilos eladni. Másként semmi módon ne cselekedjetek. Miután ezt az oklevelet elolvastátok, felmutatójának adjátok vissza.

Rudolf *Választott kalocsai érsek és győri püspök*

A szövegközlés alapja: Iványi Béla: Könyvek, könyvtárak... Bp. 1937. 73-74. l. (Latinból ford.: Gerics József.)

55
GUTTGESELL BÁTFAI NYOMDÁSZ LEVELE KASSA VÁROS TANÁCSÁNAK[476]
Bártfa, 1578. szeptember 12.

Miután, tiszteletre méltó és bölcs Uraim, nyomdámat felállítottam, hogy mesterségemmel a hazát szolgáljam, kezdetben, szerény képességeimhez mérten, naptárakkal kezdtem el. Ezeket a helyi ünnepek és időszámítás szerint, a helyi délkörre számítva nyomattam ki. Hogy ígéretemnek megfelelhessek, megkerestem a krakkói csillagdát, hogy kérésemre és költségemre a jövő 1579. évi naptárat Kassa délkörére számítsák ki, noha e város földrajzi szélességét már Apianus[477] és más matematikusok is közölték. Hogy tanúságát adjam Uraimék és a haza iránti hajlandóságomnak és szolgálatkészségemnek, tisztelettel felajánlom Uraiméknak a mellékelt könyvecskéket, amelyeket megfelelő alkalommal és rend szerint Uraimék szét fognak tudni osztani. Alássan kérem Uraimékat, hogy ezen fáradságomat, amelyet Uraimék tiszteletére és a haza javára nem sajnáltam, jó szívvel fogadják. Uraimékat a mindenható Isten védelmébe és ótalmába, magamat pedig Uraimék jóindulatába és barátságába ajánlom.

Tiszteletre méltó és bölcs Uraiméknak szolgálatára

David Guttgesel
nyomdász és bártfai polgár

A szövegközlés alapja: Magyar Történelmi Tár, 1889. 606-607. l. (Németből ford.: Weger Imre.)

56
FARKAS IMRE KERESZTÚRI KÖNYVNYOMTATÓ[478] LEVELE THURZÓ SZANISZLÓNAK
Keresztúr, 1614. december 3.

Éltemig való alázatos szolgálatomat ajánlom Nagyságodnak. Az hatalmas Istentől kívánok Nagyságodnak minden testi és lölki jókat megadatni, mind az Nagyságodhoz tartozókkal egyetemben.

---

[476] *Guttgesell Dávid* († 1599) – Bártfa első nyomdásza. 1578-ban nyitotta meg műhelyét, amely, bár számtalan zaklatásnak volt kitéve, húsz évig állott fenn. 1584-ben a bártfai tanács közbenjárására elsőként kapta meg a királyi Magyarországon a privilégiumot. Guttgesell Bártfa tekintélyes polgára volt, szenátor, 1584-ben pedig bíró lett. Halála után nyomdája versenytársának, Klösz Jakabnak a tulajdonába került. Kb. 50 kiadványt nyomtatott. Tiszta metszésű magyar, német és görög betűket és Németországban vásárolt díszítőelemeket használt.

[477] *Apianus, Peter*, eredeti nevén Bienewitz (1495-1552) – híres német csillagász és geográfus. Számos matematikai eszközt talált fel.

[478] *Farkas Imre* († 1641) – a Manlius (Manner) János-féle vándornyomda korrektora volt az 1600-as évek elején Sárvárott. 1610-ben nyitotta meg önálló könyvnyomtató műhelyét Keresztúron, és 1620-ig működött itt. A vallásos tárgyú kiadványai miatti üldöztetések elől Csepregre tette át működése színhelyét, ahol 1627-től haláláig dolgozott, Egy évtizeden át jelentette meg a közkedvelt Keresztúri Kalendáriumát.

Továbbá azt... Nagyságodnak, hogy az Nagyságod praedica...n nálam vala, és az Nagyságod parancsolatját megmondván, és az Nagyságod az minemű opus [mű] felől izent, hogy kinyomtatnám, azt én Nagyságod parancsolatjára kinyomtatom, és az mi költséget Nagyságod küldött, én [azt] recipiáltam [elfogadtam], és azon leszek, hogy az Nagyságodnak szépen kinyomtatom, mennél hamarabb lehet, és minden dolgaimat elhagyom Nagyságodért, véghez is viszem, kibe az Nagyságod neve terjedjen. Ezzel az Úristen éltesse Nagyságodat, min[d] az Nagyságodhoz tartozókkal egyetemben.

Nagyságodnak szerény szolgája,
Farkas Imre könyvnyomtató

[Oldalt az átvett összeg van kitéve: 9 F 25]

A szövegközlés alapja: Irodalomtörténeti Közlemények, 1893. 100. l.

57
HVATALOS LELTÁR NÉHAI GEVERS BÁLINT KASSAI NYOMDÁJÁRÓL[479]
1657. március 5.

Kassa város nemes és bölcs főbírájának rendeletére alulírottak, vagyis Hangodi Benedek, Marckusch [Márkus] Mihály és Lehman Gáspár a néhai Gevers Bálint úr tulajdonában volt nyomdát, amely ismét a városra szállt, lemértük, és átadtuk Severini Márk úrnak az alábbiak szerint.

Naptári jelek, szekrénnyel együtt nyomtak	19 ½	fontot
Címbetűk, szekrénnyel együtt	17	"
Léniák és négyzetek, szekrénnyel együtt	53	"
Négyzetek és díszítő elemek 4 kis szekrényben, 7 vakléniával	71	"
Nagybetűk 7 kis szekrényben és 6 vaklénia	79	"
Nagybetűk és görögbetűk 3 szekrényben és 2 vaklénia	34	"
Díszítő elemek egy szekrény és különféle vakléniák	89	"
1 kis szekrény különböző vakléniákkal	88	"
1 szekrény, benne parangon német betű és néhány vaklénia	53	"
1 szekrény, benne media ciceró betű	60	"

[479] Gevers Bálint († 1656?) – eredetileg könyvkötő volt. 1653-ban megnyitotta a már 13 éve szünetelő kassai nyomdát. Betűparkjában a magyar és a német betűkön kívül görög is volt. A betűtípusok jelzésére a leltár a következő megjelöléseket használja:

antiqua (egyszer: „ciceró")
kurzív
fracktur vagy német (tévesen „gót") betű
Schwabacher.

A betűfokozatokat Firmin Didot a XIX. század elején rögzítette rendszerbe, de az elnevezések már a XVII. században is megvoltak, közelítő értékük a következő:

8 pont	petit
10 "	garmond
12 "	ciceró
14 "	mittel vagy media
16 "	tercia
18 "	parangon
20 "	text vagy secunda
32 "	canon minor.

A súlymértékként használt font megközelítőleg 0,5 kg, a mázsa néhol 100, másutt viszont 120 fonttal azonos, így lehet jelen esetben is.

1 szekrény, benne text antiqua	64	"
1 szekrény garmond kurzívval	52	fontot
1 szekrény petit antiquával	38	"
1 szekrény secunda antiquával	69	"
1 szekrény garmond antiquával	110 ¼	"
1 szekrény parangon antiquával	73	"
1 szekrény parangon, a másik fele	52	"
1 szekrény ciceró antiquával	97	"
1 szekrény ciceró kurzívval	41	"
1 szekrény ciceró német fraktur betűvel	83	"
1 szekrény tercia antiquával	178 ¾	"
1 szekrény ciceró kurzívval	106	"
1 szekrény ciceró antiquával	134	"
1 szekrény secunda antiquával	150 ½	"
1 szekrény tercina Schwabacher betűvel	161 ½	"
1 szekrény tercia kurzívval	114	"
1 szekrény ciceró Schwabacher betűvel	73	"
1 szekrény mittel Schwabacher betűvel	159 ½	"
1 szekrény canon minor antiquával	78	"
néhány vaklénia nyom	22	"
Összesen	2470	"

azaz 20 mázsa 70 fontot.

Egy sajtó minden tartozékkal, új fémalapzaton.

Mindenféle fadúcok.

Mindenféle kötelek és göngyöleg.

Német és latin fába metszett nagybetűk.

Egy betűöntő készülék mindenféle matricával.

A szövegközlés alapja: Kemény Lajos: A kassai nyomdászat XVII. századi történetéhez. Magyar Könyvszemle, 1888. 250-251. l. (Németből ford.: Weger Imre.)

58
VERESEGYHÁZI SZENTYEL MIHÁLY SZEGŐDMÉNYE[480]
Gyulafehérvár, 1668. szeptember 27.

... Lészen készpénzfizetése per annum [egy évre] másfélszáz forint. – Ruházatára 7 sing gránát posztó. – Huszonöt kisköböl búzája. – Két negyvenes bora. – Fél köböl kásája. – Fél köböl borsó. – Három disznó. – Hat bárány. – Tizenhat itce vaj, v. itcéjéért 25 pénz. – Tizenhat itce méz, v. annak is itcéjéért 25 pénz. – Azonkívül mikor számunkra munkálódik, felényi fizetést adunk, mint mások szoktak adni. Articulusokért [törvénycikkekért] penig semmit nem adván neki, ajándékon tartozzék kinyomatni...

A szövegközlés alapja: Ferenczi Zoltán: A kolozsvári nyomdászat története. Kolozsvár 1896. 41. l.

[480] *Veresegyházi Szentyel Mihály* a kolozsvári református kollégiumi nyomda első vezetője volt 1668-tól 1684-ig. E nyomdát Apafi Mihály fejedelem (1662-1690) létesítette Heltai Gáspár és Szenczi Kertész Ábrahám nyomtatóműhelyének maradványaiból, s a kollégiumnak adományozta.

59
A KOLOZSVÁRI UNITÁRIÁNUS EGYHÁZ EGYEZSÉGE NYOMDÁJÁVAL

I
Kolozsvár, 1707. október 6.

Mi [Jövedicsi] András, a tiszteletes kolozsvári unitaria eklézsia plébánusa, Eperjesi István és Rhener Szőcs István azon eklézsiának kurátori, több azon eklézsiának tagjaival együtt assecuráljuk per praesentes [biztosítjuk a jelen iratunkkal] N. Kmita János uramat arról, hogy jóllehet, most az időnek mivoltához képest veszedelemtől féltvén a tipográfiát, kezünkhez adta őkegyelme, levelet is adott arról, hogy azon tipográfia az eklézsiáé, és nem őkegyelméé, és semmi praetensióját [igényét] azon tipográfiához nem is tartja; mindazáltal mi is azzal a levéllel nem élünk őkegyelme ellen simpliciter [természetesen], és annak vigorával [erejével] a tipográfiát őkegyelmétől és succesoritól [utódaitól] eltulajdonítani nem igyekezünk, el is nem tulajdonítjuk mindaddig, míg az eklézsia és őkegyelme között fennmaradt számvetés által nem determináltatik, hogy az eklézsia marad-e őkegyelmének vagy őkegyelme az eklézsiának adós. Melynek nagyobb erősségiért adjuk e levelünket az eklézsia praecipuusi [elöljárói] akaratjából. Idem, qui supra [hasonlóképpen, mint fenn]: Jövedicsi András m. p. (L. S.), Rhener István m. p. (L. S.), Eperjesi István m. p. (L. S.)

II
Kolozsvár, 1707. október 8.

Én, alább megnevezett személy, recognosco per praesentes [jelen iratommal kijelentem], hogy amely tipográfiát Istenben elnyugodott anyámasszony őkegyelme a tiszteletes unitaria eklézsia számára hozott volt, egészen azon tiszteletes eklézsiának resignalom [átadom], nem tartván semmi praetensiómat hozzája, melynek bizonyságára adom e pecsétes és subscripcióval [aláírással] erősített levelemet. Kmita János m. p. (L. S.)

A szövegközlés alapja: Magyar Történelmi Tár, 1903. 149. l. (Illésy János.)

60
II. RÁKÓCZI FERENCHEZ INTÉZETT FOLYAMODVÁNY KÖNYV KINYOMTATÁSÁRA KÉRT SEGÉLY TÁRGYÁBAN
1708

Felséges Fejedelem!

Nékem nagy jó Kegyelmes Uram!

Mivel én ez munkácskát Felségednek dedikáltam, és a Felséged fejedelmi dicsősséges neve alatt akarom világra is bocsátani: alázatosan kérem Felségedet, mint nékem nagy jó kegyelmes Uramat, méltóztassék – ha tovább nem is – avagy csak prefációját ezen munkácskának kegyelmessen megolvasni. Noha nem ilyen üszögében, hanem jól elkészülve, nyomtatásban kell vala ez munkácskát Felségednek bemutatnom – melynek is eddigvaló kijövetelire nagylelkű emberek vóltanak ösztönim –, de a sok körűlem lévő szükség, szegénység, és ennek kinyomattatására való tehetetlenség, a debreceni tipográfiának is a németek miatt való elprédáltatása (1705) ebbéli szándékomban meggátolt.

Volna ilyen szándékom, Kegyelmes Uram, hogy Lőcsére avagy Bártfára felküldeném, s kinyomatattatnám; de sem fizetésem eklézsiámban annyiravaló, kinek végben vitelében magamat azzal segíthetném, nincs, sem másunnan a szűk időhöz képest nem szerezhetek, ha Felséged fejedelmi kegyelmessége hozzám nem járul. Ha Isten módot adna benne, Kegyelmes Uram, magam

felvinnem Lőcsére avagy Bártfára a tipográfiában, és annak utána egész készületivel – jó Istenem segítségéből – akarnám Felségednek prezentálnom, melyen teljes tehetségemmel igyekezem is.

Felségednek, nékem nagy jó Kegyelmes Uramnak
együgyű, de igaz és hív szolgája

Herczeg-Szőlösi István m. k.
most kemecsei lelki-tanító

A szövegközlés alapja: Magyar Könyvszemle, 1878. 247-248. l. (Thaly Kálmán.)

61
II. RÁKÓCZI FERENC VÉDŐLEVELE A KASSAI KÖNYVKÖTŐCÉH SZÁMÁRA
XVIII. század eleje

... Kassai céhbeli kompaktorok [könyvkötők] alázatos instanciájok mellett előttünk repraesentált privilegiális artikulusokbul [beterjesztett kiváltságcikklyekből] értjük, hogy a tipográfusoknak [nyomdászoknak] s egyébféle, könyvekkel és papirossal kereskedőknek és céh nélkül való kompaktoroknak is sokadalmak alkalmatosságával, sőt másként is az említett céhbeli kompaktorok privilegiális artikulusi ellen könyveket és papirost titkon vagy nyilván nem volna szabad árulni. Kiknek ezen alázatos instanciáját kegyelmes tekintetben vévén, ezen privilegiális artikulusok úzusában őket kegyelmesen manuteneálni [megtartani] kívánjuk, továbbvaló diszpozícióig. Ehhez képest mindazoknak, akik az instansok [kérelmezők] ily privilegiális artikulusok úzusa ellen kész könyveket, papirost és egyéb idejárulható eszközöket árulni szoktak, serio [komolyan] parancsoljuk: se sokadalmakban, sem penig másképpen ezen privilégium tenora [tartalma] ellen könyvet, papirost s egyéb idejárulható eszközöket árulni ne merészeljenek, – sőt akik vakmerőségtől viseltetvén, ezen parancsolatnak ellen cselekedni comperiáltatnának [észrevétetnének], azon sokadalmas helynek tisztei és földesurai az említett kompaktoroknak az ilyek ellen asszisztáljanak [legyenek segítségére].

A szövegközlés alapja: Magyar Könyvszemle, 1895. 190. l. (Thaly Kálmán.)

62
HARTMANN KOLOZSVÁRI KÖNYVKÖTŐ[481] LEVELE TELEKI SÁNDOR TISZTTARTÓJÁNAK
Kolozsvár, 1711. május 6.

Isten minden kívánt jókkal áldja meg Kigyelmedet.

Kedves jó Uram! Jóllehet kigyelmed előtt isméretlen vagyok, mindazonáltal ismerkedni kívánok; most azért Kigyelmedhez kelleték folyamodnom ez iránt, hallottam, hogy az m. úr gr. Teleki Sándor Uram ő kigyelme nyomtattatta itt ki az tiszt. Pápai Ferenc professzor uram *Pax Crucis* nevű könyvét,[482] azért én könyvkötő lévén, ki is Lipsiából [Lipcséből] jöttem, itt Kolozsváratt megtelepedtem, s idevaló városi ember is akarok lenni Isten segedelméből, már az Vékei uram egész műhelyét is megvettem; azért Kigyelmedet arra kérem, hogy jelentse meg Kigyelmed az méltóságos úrnak, gr. Teleki Sándor uramnak, ha az méltóságos úr azokból az könyvekből be akarna felesen köttetni, örömest szolgálnék az úrnak, mind jól, mind

[481] Ebben az időben a könyvkötők nemcsak a szorosan vett szakmai munkájukkal foglalkoztak, a könyvkereskedelem is az ő kezükben volt.

[482] *Pápai Páriz Ferenc*: Pax Crucis azaz Szent Dávid királynak és prófétának százötven zsoltári. Kolozsvár 1710. Pápai Párizról 1. még a 65. szemelvény 18. jegyzetét.

hamar, mivel most sok munkám nincsen, mind ócsóért bekötném, mert ha az úr együtt sok exemplárokat parancsol tipográfus uramnak, Telegdi Sámuel[483] úrnak, hogy adjon kezemhez, két hétre ötvent megcsinálok: kordoványban kapoccsal békötöm négy-négy sustákért[484], szottyámban vagy bornyúbőrben három-három sustákon, kapoccsal, szépen és jó erős kötésben, az méltóságos úrnak pedig szépen megaranyazak egyet lipsiai módon, ajjándekon, Kigyelmednek is meg igyekezem szolgálni, ha ezeket az úrnak minél hamarébb megjelenti, én penig azért jelentetem meg az úrnak, mert ítilem, hogy még az úr nem tudja, hogy Kolozsváratt is kompaktor légyen, mivel az pestisben mind megholtak volt. Micsoda kötésem légyen penig, tiszt. professzor uram, Enyedi István uram megmondhatja, és tiszt. Szigethy György uram is, mivel ő Kigyelmeknek kötöttem. Én most lakom itt Kolozsváratt, az Farkas utcában, Ambrus Deákné asszonyomnál, parancsoljon az Úr, örömest szolgálok én.

Kigyelmed isméretlen jóakarója s szolgája:

Johann Ehrenfriedt Hartmann
Bibliopegus Claudiopoly

A szövegközlés alapja: Magyar Könyvszemle, 1899. 415. l. (Dézsi Lajos.)

M. Tótfalusi Kis Miklós küzdelmei

63
M. TÓTFALUSI KIS MIKLÓS[485] LEVELE TELEKI MIHÁLYNAK[486] ÉS TOFEUS MIHÁLYNAK[487]
Amszterdam, 1684. augusztus l5.

(Részlet)

... Én azonban, míg az lenne a betűmetszés és öntésbeli mesterségeim által a [azt a] készületet adornálnám [csinálnám], mely alkalmas költséget kíván ugyan, és az én részemről igen sok munkát, de mivel megbecsülhetetlen a haszna, elhitettem magammal, hogy országunk annyi

---

[483] Telegdi Sámuel kolozsvári nyomdász.

[484] *Susták* – a XVII. századi pénzegységnek, a forintnak a váltópénze a dénár, 12 dénár = 1 susták.

[485] *M. Tótfalusi Kis Miklós* (1650-1702) – Apáczai Csere János nyomdokain haladó, jobbágyszármazású híres nyomdász. A nagyenyedi főiskola elvégzése után három évig a fogarasi iskolában rektorkodott. Majd kiment Hollandiába, és ott kitanulta a nyomdászatot. Tíz évet töltött odakinn, s mesterségének olyan magas fokát sikerült elérnie, hogy egyike lett kora leghíresebb könyvnyomtatóinak. 1690-ben tért haza, de az itthoni elmaradottságba nem tudott beilleszkedni. Sohasem tekintette magát egyszerű könyvnyomtató mesterembernek, a nyomdájába beadott műveket helyesírási és tartalmi szempontból is javította. Ezzel kihívta maga ellen az egyház és a nemesség gyűlöletét. A „Maga személyének, életének és különös cselekedetinek Mentségé”-t 1698-ban adta ki Kolozsvárt, s bátran leleplezte benne ellenfeleit. Egyfelől kíméletlenül támadta a feudális rendet, másfelől pedig a technika fejlesztésének, az iparosodásnak fontosságát hangsúlyozta. Művének bátor hangja és merész megállapításai annyira felbőszítették a reakciós nemességet és papságot, hogy könyve összes példányainak megsemmisítésére és állításainak írásban való visszavonására kényszerítették. Az ezzel járó lelki megrázkódtatások aláásták egészségét, és hamarosan meghalt.

Az a hír, hogy Tótfalusi korrigálni akarja Károli bibliafordítását, nagy felháborodást váltott ki Erdélyben. Hiába bizonyította, hogy száz év alatt nagyot fejlődött a bibliaértelmezés, és Károli kifejezéseiből már sok elavult – az itthoni maradiak a szentírás meghamisításával vádolták. Hogy az egyházi körök haragját csillapítsa, Tótfalusi a fenti levéllel fordult hozzájuk.

[486] *Teleki Mihály* (1634-1690) – I. Apafi Mihály fejedelem kancellárja s Erdélynek az erélytelen Apafi mellett teljhatalmú kormányzója. A kemény akaratú, ravasz politikus és nagy vagyonszerző Teleki nyitotta meg a Habsburg-hódítók számára Erdély kapuit.

[487] *Tofeus Mihály* (1624-1684) – nagyhatalmú, erélyes, széles látókörű erdélyi református püspök. L. még a 73. szemelvény 11. jegyzetét.

költségét nem szánja, mint én is munkámat, ad extremum usque halitum [az utolsó leheletemig].

Így folytatván én gondolatimat, az elmúlt ősszel lett dolgok és hírek kettévágták a célomnak consequálása [elérése] felől való reménségemnek fonalát, és igyekezetimet determinálák proxime [fordították közelebbről] erre, amerre im eredtem [elindultam]. Pedig hogy az Úristen jobban adta a dolgokat, melyek engem erre vittek, és avagy csak a mi Erdélyünkre nézve másképpen vagynak a dolgok; úgy, hogy én azon elébbeni szándékomat resumálhassam [ismét felvehessem], és így szólhassak: ám legyen már ez most mintegy fölöstököm gyanánt, mely, Isten velünk lévén, elvégeződik a jövő téllel, azaz akkorra, amikorra kegyelmetekét elkezdhetnék (mert, ha tiszteletes Kolosvári[488] uram felérkezik is, úgy vagyon mindnyájunknak tudtunkra, hogy őkegyelme abban meg nem mozdul mindaddig, míg Kegyelmetektől újabb információt nem vészen, és annak utána ha megindulna is, csak a betűöntésben és egyéb készületben négy vagy öt hónap eltelnék, a munkában is közel két esztendő, ha annyi exemplárt [példányt] kezdenek nyomtatni), és a magyarságnak kezébe adattatván, annak éhségét elveri úgy, hogy könnyebben várhassa a derék ebédet.

Én azonban, mihelyt ez ajándékocskával együtt édes hazámnak magamat bemutatom, mindjárt kezdem – ha Kegyelmeteknek úgy tetszik – a biblia nyomtatásának megemlített módjára való készületet: mely meglévén, akar húsz- vagy huszonötezer bibliának nyomtatása kívántassék esztendőnként, meglészen. Arra a készületre ámbátor, Kegyelmetek ne akarjon is költséget tenni, én ha (amint feltöttem) hat vagy hét bibliát adok is e mostan készíttetendőkből annyi pénzen, amennyin most otthon egyet vésznek, reménlek annyi tehetségecskét, hogy arra én elégséges lészek; nem is egyébre szántam ezeknek árát.

Ha pedig Kegyelmetek maga költségét akarná arra conferálni [adni], az is álljon a Kegyelmetek szabadságában. Se becsületemet, híremet, nevemet, jövedelmemet nem nézem, akarmint légyen, csak légyen meg, amit én ezúton intendálok [amire törekszem], csak consequálhassa [elérhesse] a magyar nemzet azt a nagy jót, melynek mintegy cikkelyei emezek.

1. Megszabadulunk az idegenektől, nem kételenítettünk utánok sompordálni olyan magunk elégtelenségének, nemzetünk incuriositásának, segnitiesének prodálásával [nemtörődömségének, tunyaságának elárulásával], megismerésével és szégyenével stb.

2. Költségünket és költségünkkel szerzett jószágunkat nem szerencséltetjük ily messze földre, oly veszedelmes utakon.

3. Nyelvünket tudó munkások által menvén véghez a munka, és az eklézsiának magának szemei előtt, mennyivel helyesebb, mennyivel vétketlenebb munka tétethessék, Kegyelmetek maga megítélheti.

4. In promptu [készen] lévén az alkalmatosság – kiváltképpen az a készület, melyet én emlegetek –, akkor, amikor, és annyi számú bibliát, amennyit akarunk, nyomtathatunk. Nem kell idegen s messze lakó népeknek, akikhez folyamodnánk, vagy azokat tőlünk elrekesztő közbevetett országoknak – melyekben utazni kell annak vagy procurálásának [elkészítésének], vagy kezünkbe való vételének okáért – alkalmatosságit vagy alkalmatlanságit kurkálnunk, azoktól függenünk stb.

5. Egyszer meglévén a korrekció a megemlített készület szerint, elszolgál az negyven vagy ötven esztendeig is, ámbár minden esztendőben elöl s meg elöl kezdjük a bibliát nyomtatni; nem kell korrigálásában munkálódni, se vétkektől félni; lehetetlen abban véteknek esni.

6. Így bővülhet el a biblia köztünk, másként nem. Ámbár nyomtattassanak most tízezer bibliát, elfogy az időjártában, s ismét megszűkül nemzetünk. Negyven esztendőktől fogva

[488] *Kolozsvári István* – a nagyenyedi református kollégium tanára, akit az egyház hatalmasai azért küldtek Hollandiába, hogy megakadályozza Tótfalusi biblia-kiadását.

(kivévén a váradi editiót [kiadást]) nem nyomtattatott bibliánk. Ezután is úgy légyen? Addo, quod [hozzáteszem, hogy] annyi számmal, azaz tízezerrel még nem igen bővül el a biblia az egész magyar nemzetben. De ha tízezeret vagy húszezeret, vagy huszonötezeret nyomtatunk minden esztendőben, mennyivel inkább? De talán képtelenségnek alítja [véli] valaki csak meggondolni is, hogy annyi számú bibliának kellene continuo [állandóan] nyomtattatni. Hová tennék? – inquiet [fogja mondani].

Atqu [pedig] itt Amstelodámban [Amszterdamban] Schippernél, Athiassal együtt amint nékem referáltak, közel ötvenezer anglicana [angol nyelvű] bibliát nyomtatnak minden esztendőben. Hát oda bé helyben, Angliában avagy egyet sem nyomtatnak-é? Mégis mind vagyon hová tegyék. Én azt akarnám, isten éltetvén, igyekezetemet is és munkámat (ha ezzel orvosoltathatnék) tőle nem szánnám, hogy a mi nemzetünk ne maradna abban a nagy írástudatlanságban (azaz értem csak az olvasásnak nem tudását), melyben addig, hanem a magyar skólák vigealnának [virágoznának] etc. Hogy mind gyermekek, asszonyi állatok, városiak, falusi parasztok stb. olvasni tudnának. Szégyen borítja orcánkat, ha conferáljuk [összehasonlítjuk] nemzetünket ezekkel, akiket ez országban látunk.

7. A magyar biblia el nem bővülhet, hanemha megolcsóul. Itt a deák és belga [holland] bibliákat, a legolcsóbbak [at] újantában szokták circiter [körülbelül] egy talléron eladni; de mégis bőv, mert ez bőv pénzű nemzetség, és könnyebben kitészen egy tallért, mint nálunk valaki tíz vagy tizenkét poltúrát[489]. Azért abban kellene mesterkednünk, hogy a mi bibliánkat a mi pénztelenségünkhöz szabván, olcsóvá tehetnők. A megemlített módon kívül pedig akármint nyomtattassék nem lehet, hogy igen olcsóba kerüljön, és úgy adattathassék. Az szerint pedig annyira is megolcsóulhat, hogy hazánkban amennyire most egy psaltériumot vesznek, egy bibliát vehessenek. Csak a papiroscsinálási mesterség közöttünk lábra kaphasson, mely is énnékem tulajdon mesterségim mellett kiváltképpen való kívánságom és igyekezetem, én fogadással fogadom, hogy igaz elég bibliát adok fél-fél talléron; sőt olyan formában lehet, hogy annál még jóval is olcsóbban.

Azon pedig senki meg ne ütközzék, hogy az én betűim, melyekkel most nyomtatok, nem szinte oly rendesek, amint kelletnék, in excellenti gradu [elsőrendű kivitelben]: ezeknek hibái löttek mind attól, hogy ez még eleinten való munkámnak specimenje [példánya, próbája], azaz ezeknek mátrixait [öntőformáit] készítettem volt még, mikor a mesterséget tanulám; mind attól, mert szaporaságnak okáért a betűöntésre magam mellé segédeket fogadtam volt, akik többire a mesterséget nem tudván, jól nem munkálkodhattak. De ha Isten engemet megtart, én ezután olyakat készíthetek, hogy Európában akárhol számot tésznek, és hogy papirosunk lészen, talán a nyomtatásban is aemulálhatunk a belgákkal [versenyezhetünk a hollandokkal]...

... A papiros csinálásának mestersége aránt Kegyelmetek hazánknak nagy javára cselekedné, ha most commitálna [rendelkezne] tiszteletes Kolosvári uramnak felőle. Őkegyelme minthogy publica authoritate [hivatalos felhatalmazással] küldetett ide, hathatósabb lenne ebben való munkája, találhatnánk egy jó mesterembert, aki által ott elterjedhetne az a mesterség is. Sőt, ha a politikusoknál a consiliis [tanácsbeli ember] volnék, más egyéb mesteremberekneknek is innét hazánkba való szállíttatását is javallanám. Merő félistenek ezek a mesterségekben a miéinkhez képest. Vagyon itt egy Frank Ádám nevű, Kolosvárról származott itt való lakos, aki így beszél, hogy ha ő egynéhány derék mesteremberekkel Erdélybe menne, és ott szabadságot engednének nékiek, azt cselekednék, hogy ha most az erdélyi fejedelemnek egy tonna arany jövedelme vagyon esztendeig, két tonna lenne hat vagy hét esztendő múlva, azaz kétannyi, mint most, esztendőnként...

A szövegközlés alapja: M. Tótfalusi Kis Miklós. Bp. 1954. 226-232. l.

[489] 1 tallér = 2 forint, 1 forint = 100 dénár v. pénz, 1 *poltúra* = 6 pénz. L. még a 65. szemelvény 3. jegyzetét.

64
M. TÓTFALUSI KIS MIKLÓS ELÖLJÁRÓ BESZÉDE AZ AMSZTERDAMBAN 1686-BAN KIADOTT ZSOLTÁROKHOZ

Szerető nemzetem! Jódra nagy erőlködéssel fáradozó indulatomat nálad kedvesnek lenni eléggé megbizonyítod azzal, hogyha helyt adándasz e kétrendbéli kérésemnek inkább, mint intésemnek, melyet másképpen közönségessé [nyilvánossá] nem tehetvén, itt kell kifakasztanom.

I. Igyekezzed – inkább annál, mint eddig szoktad – a könyvekhez, az íráshoz való értéssel magadat ékesíteni. Bizony, nem semmi ékessége, nemessége, világa és boldogsága ez a nemzetnek, se akarmely magános személynek is; amint ezzel ellenben az írástudatlanság mocska, parasztsága, setétsége, félszegsége és nyavalyája [mindenkinek].

Minthogy pedig a könyvekben foglaltatott tudományoknak, s azokra segítő nyelveknek teljes ismeretségekre jutniok mindeneknek lehetetlen, amit én legalább feltészek mindenekre nézve szükségesnek lenni, és amire kérdésemmel s tanácslásommal itt célozok: *az olvasásnak tudása*. Ha valaki többre nem mehet, bár csak a maga születési nyelvén tudja olvasni az írásokat, csak ezzel is nagy sok jókra segítheti magát.

Ezt követik más keresztyén nemzetségek, melyek között – akik bujdosunk – látván ezeknek ezaránt való nagy boldogságokat, nem győzzük eléggé az ő állapatjokat magasztalással csudálni, s a miénket szánakozással szégyenleni. Itt keresve kellene keresned, míg találnál olyan személyt, aki olvasni nem tudna, mégpedig amint a férfiak, úgy az asszonyi állatok között. Ahonnét lészen az, hogy a tudós emberek által sok szép könyvek bocsáttatván világra, kiváltképpen az ő magok nyelveken; s a nép is a könyveknek szeretője s becsülője lévén, azoknak olvasása által ugyan elárad köztök a tudomány: legelsőben az, amely vagyon az Isten beszéde és a vallás körül.

Miért nem lehetne, ha nem szinte így, legalább jobban és nagyobb mértékben annál, mint most vagyon közöttünk? Tudom, mit láttatnak ebben akadályul előttönk lenni, ti.:

1. A könyveknek közöttünk szűk és drága voltok. Ami e fogyatkozást illeti, ennek közöttünk lehetnek orvosi. Hogy tudós embereinket ezaránt tisztekben való serénykedésre gerjesszem, arra nem vagyok méltó. Én elhiszem, hogy ami rajtok áll, el fogják követni, mind magoknak ilyen közönséges haszonra való munkálkodásokkal, mind pedig annak hasznavételére, azaz a könyvekkel való élhetésre, élésre, és evégre magyar oskolák tartására a népnek serkentgetésével; csak láthassanak a könyveknek kibocsáttatásokban jobb alkalmatosságokat. Ilyeneknek pedig készíttetésekre támasztott a mostani idő Isten rendeléséből olyakat, akik (csak magunkat tegyük méltókká hazánknak Istentől nyerendő békességére) sietvén igyekezeteknek gyümölcseit megérlelni, jó reménséget mérnek nyújtani a könyveknek, legelsőben pedig a leghasznosabbaknak és szükségesebbeknek köztünk szűk és drága voltoknak megorvosoltatása felől.

2. Akadály ez, hogy közöttünk többire az emberek sajnálják az időt és költséget gyermekeknek oskolába jártatásoktól. De hiszem, ha nem a deákságnak [a latin nyelvnek], hanem csak az olvasásnak tanultatását tennék fel célul, arra sem idő, sem költség sok nem kívántatnék, úgyhogy alig vagyon oly szegény ember, aki erre elégséges ne lehetne.

Nem az célom nékem, hogy a deákságtól valakit idegenítsek, hanem hogy akik az oskolából teljességgel kimaradnak, azokat odaigazítsam, annak, avagy csak legkisebb gyümölcséből való részvételre. Mely – mégis mondom – bizonyára nem kicsiny volna, mert úgy mi is elérhetnők azt a jót, hogy köztünk mindenek az Isten beszédét és egyéb jó könyveket a magok nyelveken olvashatván, egyéb hasznok felett a vallás dolgaiban világosodhatnának, és a könyveknek segítségek után Istent mind magános, mind közönséges helyeken, könyörgések s éneklések által tisztelhetnék.

Mit cselekszenek ezen a földön házanként, azt vizsgálni, s előbeszélleni sok volna. A templomban egy tekintéssel ellátja az ember, mint légyen a dolog közöttök. Senki oda könyv nélkül nem mégyen, hanem mindennek vagy egész Biblia, vagy Új Testamentum, vagy legalább zsoltáros könyv vagyon kezében; és senki közöttük az éneklésnek néma hallgatója nincsen, hanem kicsinytől fogva nagyig felemelik szavokat. Vajha olyat láthatna szemünk valaha a mi földünkben is!

Nem vallásunknak, mely jó és szent, hanem aszerint való tisztünk elmulatásának [elmulasztásának] kell tulajdonítani, ha abba esünk, amit a római [katolikus] atyafiakban nem javallunk: ti. hogy oly nyelven viszik véghez az isteni tiszteletet, melyet a község nem ért. Az éneklés (mely az eklézsiákban az isteni tiszteletnek egyik része), minthogy az ő hangja miatt a hallgatóktól meg nem értethetik, csak *olyan, mint a pengő érc és a zengő cimbalom* mindazokra nézve, akik az éneklőkkel együtt nem énekelhetnek; avagy énekelhetvén is, nem énekelnek. Magok vétkek pedig, hogy isteni tisztelet őnálok nélkül mégyen véghez; amazoknak, hogy magokat arra nem készítik, ezeknek, hogy akartva éneklésbeli tiszteket elmulatják. Mert vagynak olyak is (vajha pedig nem volnának!), akik, úgy ítélvén, s szólván, hogy azért tartják a mestert vagy kántort, hogy énekeljen, szántszándékkal csak azoknak nyakokra vetik, mint egy terhet, az éneklést. Némelyek pedig szégyennek tartják énekelni, kiváltképpen az asszonynépek közül.

II. Tanácsadásom ez: igyekezzed a zsoltároknak igaz nótájokat követni. Mi [mert] nemcsak cifraságul tétetnek a psaltériumba [zsoltároskönyvbe] a kóták. Ezeket ha érteni, és az éneklésben követni nem akarjuk:

1. nem méltó, hogy zsoltáraink eleibe függesszük többé amazt: *a franciai nótákra rendeltettek* sat. Azoktól már mi sokakban messze távoztunk, és távozunk inkább-inkább, midőn minden regulák nélkül, csak hallomásból vésszük, s adjuk kézről kézre, minden egyéb nemzeteknek szokások ellen, melyek az éneklést intéző mesterségnek őrizeti által megtartják, s követik változatlanul a zsoltároknak egyszer rendelt és bévött igaz nótájokat.

2. Az sem méltó, hogy a könyvnyomtatás és annak eszközei körül munkálkodók annyi munkát tegyenek hiába. Közelebb, e könyvecskét nyomtattató személy is, az itt előadott tanácslásának foganatjának reménlése kívül [nélkül] nem munkálkodott volna annyit sok idejének káros fogyatásával ezen kótáknak mind készíttetésekben, mind pedig a psaltériumnak ezekbéli elébbeni sok hibáinak orvoslásokban.

3. Az sem méltó, hogy a könyveknek ára afféle hiábavalóságokkal, a kótákkal nehézíttessék; hijábavalóságok ugyanis, ha hasznokat nem vésszük. De az a jó mégis megvagyon közöttünk, hogy akárki inkább vészi, bár drágább légyen is, a kótás psaltériumot, ha tőle kitelik; csak volna méltó oka reá! ti. annak, amiért drágább, hasznavétele.

Beszédemet e szűk helyen tovább nem vihetvén, ajánlak, édes nemzetem, a jó Istennek, akitől jó békességeddel együtt kívánja, hogy hasznodra, amint szánta, úgy végezhesse életét.

A szövegközlés alapja: M. Tótfalusi Kis Miklós. Bp. 1954. 237-241. l.

65
M. TÓTFALUSI KIS MIKLÓS MAGA MENTSÉGE[490]
Kolozsvár 1698

(Részletek)

Elöljáró beszéd

Igazán mondják a teológusok, hogy Isten az övéit (azért, hogy megidegenítse minden világi jóktól) abban szokta meglátogatni, amit legnagyobb javoknak tartanak világ szerint.

[490] 1698-ban jelentette meg M. Tótfalusi önvédő iratát M. Tótfalusi K. Miklósnak maga személyének, életének és különös cselekedetinek Mentsége címen.

Nékem Belgiumban[491] olyan állapatom volt, hogy – ha pénzgyűjtésben gyönyörködtem volna, és célul fel nem töttem volna azt, hogy hazámat, valamint lehet, segítsem eszerint: *Publica privatis anteferenda bonis*, azaz a közönséges jót eleibe kell tenni a magánosnak – annyi idő alatt könnyen negyvenezer vagy talán ötvenezer forintot[492] is gyűjthettem volna, és ha eddig ottmaradtam volna, azt merem mondani, kevés erdélyi úr volna, akivel cserélnék pénz dolgából. Amazt colligálhatom [következtethetem] ebből, hogy minekutána az én könyveimnek nyomtatásoknak gondjától megszűntem, és egészen magamat a munkára adtam (noha még akkor is volt foglalatosságom és időm töltése a könyveknek köttetések miatt), az utolsó két esztendőben kerestem én többet 15.000, azaz tizenötezer forintnál (melynek 11.000 forintját csak egy embertől vöttem).

Hát tizedfél esztendeig, amennyit ott töltöttem, mi lehetett volna?

Legalább öt esztendő alatt, amíg a nyomtatásban foglalatoskodtam, mi lehetett volna?

Ha pedig ott a házasságra vöttem volna magamat, amelyet el nem távoztathattam volna semmiképpen, ha mégis tovább ottmaradtam volna, akkor is kínáltak engemet olyan leánnyal, akivel 60.000, azaz hatvanezer forintot adtanak volna, mert observálták [megfigyelték] igen, hogy néha targoncával tolták a pénzt szállásomra.

Ilyen gazdag jövedelmemet pedig könnyen elpazarolhattam volna én ott, a testnek minden gyönyörűségi között, ha a más jó mesterembereket követtem volna, akik többire azt cselekszik, hogy amit egynapi munkájokkal keresnek, nem nyugosznak addig, míg azt korcsomákon és egyéb hitván helyeken el nem tékozolják; én pedig csak azt is kárnak tartottam annyi keresetem mellett, amit kenyérre kellett költenem nyavalyás testemnek táplálására. Néha egy holnapig is bizony bort nem ittam; és minél alábbvaló s olcsóbb eledellel lehetett, olyannal éltem; olyan szűkön-költő voltam, hogy véghez vihessem azokat, amikhez kezdettem Istenem indításából. Sokszor úgy kiadtam a pénzemet a könyvnyomtatóknak, hogy kenyérvételre is egy poltrám sem maradt. Ilyen kíméléseimet [takarékosságomat] és amelletti nagy industriámat [serénységemet] (mert négy avagy öt ember dolgát vittem én véghez; úgyhogy abban a munkában hatvanesztendős ember sem dolgozott annyit, mint én a kevés idő alatt) Isten úgy megáldotta, hogy véghez vittem annyit (a nyomtatás iránt szólok), hogy gondot adott volna országnak is.

És ugyanazzal vesztettem talám magamat, hogy országostól régen mozgatták, hogy a magyar bibliát ki kellene nyomtattatni,[493] de mivel könnyen hagyták a dolgot, és csak ez volt: „Jó volna, ha mód volna benn" etc.; én, látván, hogy ez csak puszta velleitas [szándék], mondék magamban:

– Hozzáfogok én, egy szegénylegény lévén, és megmutatom, hogy egy szegénylegénynek szíves devociója [buzgósága] többet tészen, mint egy országnak ímmel-ámmal való igyekezeti; és hogy az Isten gyakran alávaló és semminek alított [vélt] eszközök által tapasztalhatóképpen való segítségével viszi véghez az ő dicsőségét.

Aki megvizsgálná pedig, elálmélkodnék, micsoda munkát töttünk mi azon, úgyhogy semminek alítottam volna a bibliát úgy, amint volt, kinyomtatni, és csudálkoznék, hogy noha minden órám nékem egy-egy tallér volt, hogy nem sajnállottam ily drága időmet erre a munkára fordítani. Én mindazáltal örülök már mindezen; mert merek dicsekedni minden jó

[491] *Belgium* – a XVI-XVII. században a mai Németalföld (Hollandia) neve.

[492] *forint* – a XVII. század váltópénze, ennek a századrésze a *dénár* vagy pénz; a *poltúra* hat pénz, a *susták* a poltúra kétszerese. A *tallér* értéke rendesen két forint, az *aranyé* négy forint.

[493] A Károli Gáspár fordította magyar biblia Szenczi Kertész Ábrahám 1660-61-es kiadása (a Váradi biblia) óta nem jelent meg. Tofeus Mihály erdélyi református püspök egy hagyaték értékesítéséből akarta újra kinyomatni, de a kiadás ügye évekig elhúzódott.

lelkiismeret előtt, hogy (melyet az én *Apologiám*[494] is megbizonyít) soha a magyar reformátusok ilyen korrekta [pontos] bibliát nem láttanak. Jóllehet pedig mindezt én jó lelkiismeret szerint, kiváltképpen való devocióból cselekedvén, úgy tetszett, hogy dicséretes dolgot cselekedtem. Mindazától az irégy szívek kiválképpen látván, hogy egyébként sem árthatnak, magyarázták balra, hogy én országgal akarok vetekedni, oly dolgot kezdvén, mely országot illetett volna (quasi vero [csaknem úgy], mintha egy privata persona [magánszemély] reávenné magát, hogy jószándékból az ország porcióját [hadiadóját] megfizesse, nem jó nevén vennék tőle). Mint Szenczi Ábrahám[495] is itthon egynéhány fejedelmeknek, mélt. Uraknak és eklézsiáknak adakozások által nyomtatta ki a bibliát: mintha Isten olyan tehetetlen volna, hogy másként az ő dicsőségét nem munkálódhatná, hanem olyan könnyű utakon.

Mások azért a biblia nyomtatását olyan nehéz munkának tartván, hogy mikor én abban munkálkodnám is, voltak olyak, kik azt mondták, hogy nagy fába vágtam a fejszét. De én azzal nemhogy elcsüggedtem volna, hanem még inkább megvetettem lábomat, és a biblia nyomtatását elvégezvén, – negyedfél ezer exemplárt ti., hozzáfogék a psalteriumhoz, és azt mind a biblia mellé, mind pedig külön kinyomtatám négyezerkétszázig. Annak utána azzal sem elégedvén meg, kinyomtatám az Új Testamentumot is négyezerkétszázig. Azzal sem elégedvén meg, majd mind e könyveimet béköttetém (keveset hozván haza exemplárul), mégpedig többnyire aranyosan, úgyhogy néha dolgozott is én számomra húsz ember, azaz négy kompaktor [könyvkötő] minden cselédivei, legényivei és inasival egybe, kiknek fizetésekre az én két kezem keresményének mind elégnek kellett lenni, úgyhogy minden héten legalább száz forintnak ki kellett nékiek a kezemből menni. Ebből minden veheti eszébe, minémű gazdag jövedelemben voltam én, mind micsoda nagy devoció volt azt mind hazám javára fordítani.

Ugyanis én az én keresetemből egy poltrát sem akartam hazahozni, igyekezvén igyekeztem azon, hogy megfelelhessek feltött szándékomnak, mely ez volt: hogy – mondok – ez az én hivatalom, hogy könyvekkel bővítsem s olcsósítsam e hazát; melyből lőn az, hogy e könyveim nyomtatásoktól s köttetésektől pénzem maradván, egyéb könyveknek vásárlásokra fordítottam, melyek nagyobb részént ma is odavannak Lengyelország felé; s még attól is pénzem maradván, magam kínáltam meg a Belgiumban lévő magyarokat; és így osztogattam ki nékiek hazajövetelekre való segítségül pénzemet, csak annyit hagyván meg, amennyivel gondoltam, hogy hazajövetelemet béérem.

Gondolkodóba esvén azért én (méltán, ha eszem volt), ha ugyan odahagyjam-é olyan zsíros állapatomat – mondék magamban: hacsak külsőképpen kellene, itt örökké boldogul elélhetnék, mert hovatovább inkább kiterjedne hírem, és vagy akarnám, vagy nem, el kellene élnem. – De meggondolván, micsoda végre javalották még hazámban jóakaróim közelebb a tipográfiát (mert mindezt, amire mentem, ingyen sem merték javallani), tudniillik, hogy az értetlen (mert amint volt, ki kell mondanom) tipográfusok traktálván [végezvén] a nyomtatásnak munkáját, a töménteni vétkekbe, hovatovább való nyomtatással, elmerültenek kivált a scholaris könyvek, melyeknek kitisztításokra felette szükséges, hogy oly ember erre adja magát, ki ezekre elégséges lenne.

Én az én csekély tehetségemet érezvén, noha nem arrogálom [igénylem], nem is arrogáltam, hogy ennyire mehessek, mindazáltal Istenem segítségéből úgy látom s tapasztalom, hogy

---

[494] Tótfalusi biblia-kiadásának igazolására és helyesírási elveinek védelmére írta az 1697-ben Kolozsvárt megjelent Apologia Bibliorum című művét.

[495] *Szenczi Kertész Ábrahám* († 1667) – a leydeni egyetemen végezte tanulmányait. 1640-ben Nagyváradon nyomdát létesített. Váradról 1660-ban a török elől felszerelésével egyetemben Kolozsvárra menekült, innen pedig Szebenbe, és ott élt haláláig. Váradon 113 könyvet nyomtatott. Halála után nyomdája a fejedelmi kincstárra szállott, s ezt kapta kézbe Tótfalusi Kis Miklós. Ezért emlegeti többször mint „az ország tipográfiáját", bár tulajdonjogilag nem az országé, hanem az egyetemes református egyházé (generális ecclesia) volt.

többre mehettem és mehetek eziránt, mint mások és magam is véltem. Annyira igaz az, hogy a jóban való szíves szándékot és könyörgést soha Isten gyümölcs nélkül nem hagyja! Ily nagy csorbaságot látván azért nemzetemben, hogy a skólákban sok nyomorgásommal szerzett tudománykám is teljességgel rajtam ne vesszen, mihelyt megértém, hogy már Isten a keresztyéneket annyira segéllette, hogy Erdélyről is elvetették már a pogányok igáját,[496] odahagyván én a zsíros koncot, jó reménség alatt hazajövék: – mondok – ezután a keresztyénekkel lévén kommerciumunk [érintkezésünk], többet remélhetünk mind a jó mesterségnek floreálások [virágzásuk] felől, mind pedig (a több keresztyének példájokra) nemzetünknek excoláltatása [kiművelése] felől.

Meggondolván én ezt is, mivégre fogtam Istenem előtt mindezekhez, ti., hogy nemzetemnek használhatnék vélek, és talám avégre adott Isten azokban olyan előmenetelt; az Isten is – mondok – megvér, ha abbéli intenciómnak és mintegy fogadásomnak eleget tenni teljes tehetségem szerint nem igyekezem. Ezekbéli sok jó igyekezetimnek prémiumául töttem fel én azt, hogy ennyi dicséretes munkával és a privátumnak [magánérdeknek] olyan tapasztalható vagy szemmel látható posthabeálásával [háttérbeszorításával] könnyen megnyerem – mondok – azt, amit a külső gazdagságnál nagyobbnak tartok, ti. Istenem és nemzetem előtt való kedvességet...

Azt fordítván elő, mellyel azelőtt és azután is csuda mint visszaéltenek vádoltatásomra, eklézsiánknak nagy ártalmára magyarázták lenni az én eleinten ez országnak való propozíciómat, hogy ez országnak egy derék, plena [teljes] és minden nyelvekre nézve instructa [felszerelt] tipográfiát akarván készíteni, azt kívántam (jól általlátván, hogy a Szenczi uramé-féle nem lészen erre elég, s még itthon sem volt akkor mind – minthogy az olvasztásban sokat decrescál [csökken] a matéria): hogy mindkét tipográfiát, mely itt Kolozsváratt vagyon, adják kezembe, hogy a kettőből egy derekast készítsek, – gondolván, hogy ekképpen inkább succedál [sikerül] a dolog. De ha azt kezdem mindjárt forgatni, hogy – az ón igen drága lévén – ennyi s amannyi költség kell reá, ha újólag készítünk matériát, mindjárt megunatkoznak az urak, és megiszonyodnak tőle. Arról gondolkodván pedig (mert a Szenczi uramé-féléről nem csinálnak controversiát [vitát]), hogy az eklézsiáé ne maradjon kárban, ha így a privátumból publikumot [a magánügyből közügyet] csinálok, gondoltam így.

1. Hogy amint azelőtt ennek szerzésében nem a külső hasznot nézte az eklézsia (mert ezeránt nem annyira az eklézsia, mint t. Sárpataki[497] uram vötte, ha vötte hasznát), hanem mivel a másik tipográfia Keresdre vitetett volt, azon igyekezett, hogy itt helyben légyen, amivel segítse magát. És valósággal is úgy van Erdélyben, kivált a mostani időben a dolog, hogy ez most a tipográfiáknak haszna egyedül, hogy azáltal az eklézsiák és skólák megtartassanak és segíttessenek, melyhez képest az erdélyi fejedelmek tipográfiát szervezvén, másként tipográfust abba nem szerezhettenek, még akkora boldog időben is, hanem esztendőnként való pensiót [fizetést] ígérvén és adván nékie, mely felment körülbé [körülbelül] 500 forintra. Ha – mondok – az Isten kegyelméből elkészül, kedve tétetődik ezaránt az eklézsiának, itt várasunkban erigáltatván [állíttatván fel], és fenn lévén ez a tipográfia.

2. Jobbnak is ítéltem én, hogy légyen és folyjon *egy* perfecta [tökéletes] tipográfia, mint *kettő* csak alig vánszorogjon.

3. Gondoltam, hogy attól tartanak, hogy azt elrontom, és mást is jót nem építek helyette. Mely gondolat is, bízván én mesterségemhez és Istenem jóakaratához, hogy addig életben megtart, evenescált [elenyészett]. Ha ettől tartanának, hogyha az ország tartja kezét a tipográfián,

[496] Lipót császár csapatai 1087-ben szállták meg Erdélyt, és ezzel ténylegesen megszűnt a török hűbéruraság. De a portával hivatalosan csak a következő évben, Caraffa tábornok parancsára, szakított az árnyékhatalommá süllyedt Erdély.

[497] *Sárpataki N. Mihály* (1638-1694) – kolozsvári református lelkész, az egyházközség nyomdájának felügyelője.

könnyen abalienálódhatik [elidegeníthetik]: ez az okoskodás is fundamentum nélkül való, – mivel ez nem annyira országé, mint a reformáta generális eklézsiáé, és amikor arra megyen a dolog, hogy attól elvétetődik, szinte úgy elvétetődhetik ettől az eklézsiától is.

4. Ha ettől tartanak, hogy ismét innét elviszik a tipográfiát, és anélkül marad itt az eklézsia, azt mondom: hogyha olyan perfecta tipográfia lenne, oly szükségben el is vitethetnék benne [belőle], helyben is maradhatna, amennyivel szükségeket beérnék. Mint én tavaly tavasszal elégségest adtam vala ki a szebenieknek ebből, mégis elég maradott, semmi szükségét nem látta a haza. Ti. kiadtam annyit, amennyire gondoltam, hogy a Szenczi uramé-féle megmaradjon, és amit kiadok, azért őkegyelmek más matériát adván, légyen amiből újólag öntsek (ha ugyan úgy kívánják) az eklézsiának.

5. Ha úgyan diffikultálná [nehezményezné] az eklézsia azt a dolgot, hogy az őkegyelmek tipográfiáját amazzal eggyé teszem, az ország (látván osztán ígéretemnek valóságát in effecto [eredményében]) kontentumot [kielégítést] tészen az eklézsiának. Az való, hogy én akkor elsőben olyan gondolattal voltam, hogy magam számomra készítsek tipográfiát, és senkivel ne közösüljek, de akik a közönséges dolgokat [közügyeket] forgatni láttatnak, úgy argumentálván [érvelvén], hogy ne különözzek azeránt, hanem mutassam meg ebben is, hogy a közönséges jóra igyekezem, – engedvén a tanácsnak annál inkább, hogy proponálták azt, hogy ekképpen inkább subsistálhatok [megélhetek] e hazában, mindenek közönségesen tueálni [segíteni] igyekezvén állapatomat. Úgyannyira, hogy bizonyos punktumokat proponálván az uraknak a feljebb említett szándékom felől, hogy ti. egy derék tipográfiát akarnék az országnak készíteni, nemcsak arra rámentenek mind az urak, mind t. püspök uram, mind Pataki István uram[498], aki akkor totum fac [fő intéző] volt, mind mások (t. Sárpataki uramon kívül, akinek interese [érdeke] volt benne, hogy a tipográfia az eklézsiánál megmaradjon, és a feljebb eligazított rációkra nézve méltán is láttatott reklamálni, t. Némethi Sámuel[499] uram pedig és a többi, akik most annyira ezt mozgatják, seculorum [éppen] semmik voltának akkor), mind reáhajlottanak, hogy az eklézsia típusát [betűit] kezembe adják, amint kívántam, és méltán is kívánhattam, mivel már teljességgel elkopott lévén, nem arra való volt, hogy tovább élhessenek véle ilyen időben, midőn már Isten engemet hazahozott, aki effféléknek reparálásokra készítettem magamat, úgyhogy mindenütt e világon kapva kapnának az én munkámon.

Nagy véteknek mondák, hogy én oly későre kezdettem munkámat, ti. majd két esztendő múlva hazajövetelem után.

Felelet.

Bizony dolog, elég kárát vallám annak, mert egyik oka ez lőn kontemnáltatásomnak [megvettetésemnek]; némelyek innét konkludálván [következtetvén], hogy csak csalogatom e hazát felőlem való reménységben, azonban talán semmi sem sül belőle, és így azt is, mely eleintén vala, lassan-lassan minden exisztimációmat [jóhíremet] elvesztvén, méltán úgy gondolom, hogy olyaténképpen bántanak velem, mint a vázzal, melytől elsőbben félnek a madarak, egykor egy varjú vagy mi reászállván, a több madarak is látván, hogy nincs lélek benne, hiába tartanak tőle, szabadon reászállnak, és salvo honore [tisztességgel szólván] reárusnyálkodnak.

Ha balítéleteket nem siettették volna pedig, ezeket gondolták volna meg*: Magnarum rerum tarda molimina* [nagy dolgokhoz hosszas erőfeszítés kell].

Magamnak is reménségem kívül esett, hogy ily későre kezdettem munkámhoz, és nem gondoltam, hogy annyi akadályok annyira elvessenek célomtól. Mely eléggé megtetszik abból, hogy mindjárást tanítványokat fogadék mellém; de nagy akadály lőn csak az is, hogy nem lőn hol kezdenem, és az áerben nem lehetett. Az eklézsia házánál lakván, ott egy boltot

[498] *Pataki Tóth István* (1640-1693) – 1668-tól kolozsvári teológiai tanár, az Apafi-család bizalmasa.

[499] *Némethi Sámuel*, teljes nevén Szathmárnémethi Sámuel (1658-1717) – kolozsvári teológiai tanár.

[bolthajtásos helyiséget] intéztem [szántam] volt arra, hogy – mondok – mindjárt tavasszal, mikor az idő engedi, ahhoz való készületet építsek.

Ezt elmémben forgatván, azonban kiküldének a házból, hogy ott prédikátor lakhassék.

A magam házához szorulván, és annak is csak feléhez lévén jussom, csak lakásra is szűk volt az. Minek okáért a kertem végiben lévén egy szín, azt kelleték megépíttetnem ősszel, – de ez is alkalmatlan, setétes lévén, és az időből is kirekedvén, egyszersmind gondolván, minémű bajos lészen a fusoriának [öntőműhelynek] a tipográfiától olyan távol lenni, és egy részével a cselédemnek amott dolgoznom, más része pedig én nemláttomra imitt lévén, sokfelé kapnom: ezt is előttem forgatván, hogy így az egész kertemet utcává kell tennem, és semmi hasznát nem vehetem.

– Mennyivel jobb volna – mondék –, ha a tipográfiával együtt lehetne a fusoria, hogy minden cselédem szemem előtt lehetne!

Ezeket forgatván elmémben, úgy nyertem meg ősszel az uraktól a Torda utcai tipográfia-házat.

Abban is munkámat kezdenem nem lehetett. Egyikért: mert mind e munkáknak gyakorlásokra szűk volt a hely. Másik az, hogy az első bolt (mely ott kiváltképpen való volt), annyira elázott volt az eső miatt, hogy leomlásától féltünk, és a kőmívesek mind azt mondták, hogy le kell rontani, s újólag építeni, másként meg nem állhat.

Felházakat [emeleteket] ott építenem nem lehetett, mert az a bolt régen magasabb a többinél, azonban ha ugyan építenem kell – gondolám –, ha másén építek, csak ideigvaló haszna lészen; azért itt kellett megnyugotnom elmémet, hogy a sógoromat annak felerészéből kielégítsem.

Már ez a ház egészen az enyim lévén, még úgy sem láttam alkalmatosnak lenni az én munkámra, hanem (amint tudják) felházat kelle nagy molimennel [erőfeszítéssel] építenem, s így már mind más helyben hagyja, mind magam megelégszem vele. Mert a legényim csak helyekből kiáltván, hogy imez vagy amaz betű fogy, mindjárt succurrálnak [segítenek] a fusoriában.

Így kelle deklarálnom hosszú beszéddel, mint folytanak az én dolgaim, hogy minden lássa, mely sok akadályok vetettenek ily hátra dolgaimban, magamnak is szörnyű káromra. Mert ez az ország nem olyan, hogy végbevinné azt, amit csak az egy város, Debrecen, mely az ilyen munka végett (noha igen meg-megcsalatkoztanak abban) fusoriásra sok költséget tött; hanem itt mindent magamnak kellett mind építenem, mind minden készületet tennem: senki effélékben egy poltrájával sem segített.

Az épület elkészülvén, halálra betegedém én (amint ezt jól tudják az emberek), és sokára lehete felépülnöm, úgy kezdék osztán a munkához. Ki hányhatja hát méltán szememre, hogy mindjárt, mint egy foltozóvarga, hozzá nem kezdettem a dologhoz?

Tofeus Mihály[500] püspök ezzel intimálja [ajánlja] vala nékem, hogy a biblia nyomtatását, azaz annak korrekcióját és akörül való gondot felvállaljam, mert – úgymond – azzal több hasznot tehetek nemzetemnek, mint egész életemben való prédikátorságommal. Én azért nemcsak korrektora lévén a bibliának (mégpedig sokkal több munkával, mint az emberek vélték), hanem magam erőmmel nyomtatván ki azt, mely nékem háromszorta – legalább – nagyobb baj volt, és annyi munka, hogy senki eléggé ki nem gondolhatja, melyet elvégezvén, úgy néztem utána, mintha hajótörésből szabadultam volna ki. Azért a sok munkától megszabadulván, és pensumomat [kiszabott feladatomat] az embereknek reménségek felett elvégezvén, Tofeus uram tanácsa szerint méltó lőtt volna, ha teljes életemben nyugodtam volna is.

[500] *Tofeus Mihály* (1624-1684) – erdélyi püspök. L. még 63. szemelvény 3. jegyzet.

De én akkor alítván magamat élni, mikor munkálkodom, azaz életemet a munkába helyeztetvén, és abban, ha feltött célom szerint nemzetemet ezekkel juválhatom [segíthetem], nem szűntem meg – amint mondám – teljes tehetségem szerint azon lenni, hogy ezeknek megfelelhessek. De ha minden egyéb készen volt volna is, csak ez is elvetett volna, hogy némely szükséges eszközökre nehezen és későn tehetek szert. Csak egy sróf vagy kösü [csavaros fogó] miatt mit nem cselekedtem én? Két egész esztendeig szorgalmatoskodván (minthogy sehol nem találtatott nékem való), s Torockóra-hová fogván, ahol jó mesterembert hallottam, és mindent elkövetvén, amit tudtam, nehezen verhetém mégis reá magamat.

Anélkül pedig egy pénz árát sem dolgozhattam, aminthogy menten kezdettem munkámhoz, mihelyet szert tehettem affélékre. Sőt, ha egyéb holmit nem hozhattam volna Belgiumból, még nehezebben boldogulhattunk volna, de mégis, szerencsére, hoztam volt afféléket, melyeket gondoltam, hogy itt nem, avagy nehezen kaphatunk. Még csak követ[501] is hoztam én onnét, s igen jól töttem, mert én eleget circumspiciálván [körülnézvén] Erdélyben, olyan alkalmatost sehol nem találtam. Eléggé veddegelem eszembe, mely bajos itt csak mire is szert tenni, midőn Belgiumból hozott apparátusból lassan-lassan kikopván, a mi embereinkre szorulok, mert ha csak kél poltúra árát dolgoztatok is ezekkel a mi mesterembereinkkel, tíz poltúráért fel nem venném, amennyit utánok kell járni, mert hol a kommendánsnak [katonai parancsnoknak], hol a gubernátornak, hol a hadnagynak, hol a kapitánynak dolgoznak, hol a temetésre vagy sírásásra vannak, hol a céhben kell vendégeskedniek, hol egyéb okkal vetik el az embert – hogy ne mondjam azt ki, hogy többire a mesteremberek igen hazugok szoktanak lenni. Úgyhogy a sok utánok való jártatás (bezzeg nem úgy, mint Belgiumban, ahol majd mindent készen talál az ember, és a mesterember süvegvetve jár utána, hogy munkát adjon) miatt tízannyiban telik nékem holmi, amit vélek dolgoztatok, mint másutt telnék, és nagy kárommal látom lenni, hogy a sok utánok való várakozás miatt ennyi személyek sokszor hiába töltik az időt. Mégis osztán, ha jó volna, nem volna bosszúság, de tapasztaltam azt, hogy kétszer is, vagy tízszer is próbáltunk holmit, mégis rossz volt. Úgyhogy csak kétarasznyi drótot is jobb énnékem Bécsből szereznem, mintsem ezek után hiába járnom, mert másképpen is e munkákhoz ezek nem szoktanak, minthogy soha nem volt ezen a földön efféle.

Ki csudálja tehát, hogy avagy csak ezekre nézve, olyan olcsón, mint Belgiumban szokták, én sem dolgozhatom?

Amint hogy azt sem csudálhatja senki, hogy én, aki eleinten, mikor még ezekben semmit sem tudtam, az ajándékmunkára ígértem volt magamat, ilyen okok miatt is azt nem cselekedhetem. Ha mire pedig mehetek sok iparkodásommal, discipulusim [tanítványaim] vészik hasznát, ha kik valamiben ezek iránt (mert hogy mindenben perfekciót vehessenek, már arról desperáltam [kétségbe estem]) utánam megmaradnak, mert én primam glaciem frango [az első jeget töröm], a mesterembereket szoktatom ezekre a munkákra, vagy másként, honnét és miképpen kell holmi effélét szerezni, példával megmutogatom. Amahhoz járulván az is, hogy én Belgiumban tudván a mesteremberekнek munkájoknak jutalmát, hogy ezekkel kezdék dolgoztatni, csak elhűltem belé, hogy itt két- vagy háromannyit kértek érte, mint ott, és az okát nem penetrálhatván [nem értvén meg], megvallom, nehezteltem szabású mindazt megadni, amit kértek, és innét lött, hogy elidegenedtek azok is tőlem. Megvolt az is, hogy nem fizethettem mindenkor a szükség miatt, melyért impacienskedtek [türelmetlenkedtek).

Ez ilyen sok akadályokra nézve méltán hasonlítom magamat egy jó szőlőgazda emberhez, aki hallván, hogy soha nem volt még Belgiumban a szőlőművelés, mint itt, reá venné magát, hogy odamenjen, és ott azt megindítsa. Odamenvén, legelsőbben hegyet keresne a szőlőnek; ott hegyet nem találna, hanem valami halmocskát ha választana néki. Azt osztán bé kellene gyepüvel keríteni az itt való szokás szerint, s arra tövis kellene; töviset ott nem találna, hanem

[501] A lapos és sima kő a festékkeveréshez volt szükséges.

ha más országból szerezne. Tovább azt bé kellene ültetni kés-alja fával [szőlőtövekkel]: affélét ott nem lelne, ha más országból nem szerezne. Annak utána meg kellene karózni: karót ott nem találna, ha más országból nem szerezne. A szőlőt míveltetni kellene napszámosokkal: ahhoz értő napszámosokat ott nem találna, ha találna is, sokat kérnének napszámra. Et quid multa? [Mit mondjunk még többet?] Elcsudálkoznék belé, mennyi akadálya lenne, és mely nehezen s sok költséggel jutna hozzá, míg megépülne; úgyhogy megátkozná még az óráját is, melyen arra resolválta [szánta] volt magát.

Azzal ócsárlák igyekeztemet, hogy én csak olyan apróságot – *Argirust, Tékozlót, Asszonyokról való*[502] s egyéb hiábavaló históriákat – nyomtatok, és nem, amint reménlették, derék könyveket.

Felelet: Ebben is szánni kellene inkább engemet, mint azért ellenem szólani. Bezzeg, én sem úgy gondoltam eleinte, és nem úgy készítettem vala magamat, hanem ott járt elmém, ahol őkegyelmeké most, de elugrottuk bizony azt, midőn minden abbéli tehetségünkből kiüresíttettünk.

Mikor én felmenék [Hollandiába], kérdvén Blaeu[503] uramat, miképpen lehessek én, idős legény lévén, jó tipográfus, kérdé: ha nincsenek-é ott [ti. Magyarországon] ahhoz értő emberek?

Felelek én:

– Vannak, de azon múlik kivált a jó munka, hogy nincsen alkalmatos típusunk.

Javallá, hogy egyebeket hát félretévén, a típuskészítésnek mesterségét kellene odavinni. Azonban a pénz a feje a dolognak.

– Mert ha pénz elég vagyon, s esze az embernek, könnyű – úgymond – jó tipográfussá lenni az értelmes és tudós embernek.

A bizony dolog, hogy ahol az én bibliámat nyomtattam, annak a műhelynek a gazdája takács lévén azelőtt, elvévé a tipográfusnét, s menten ugyancsak jól folyt az officinának [műhelynek] dolga, és semmi hátramaradást nem szenvedett.

Én ezért a betűkészítésre adván kiváltképpen magamat, az Isten melléje adá a gazdagságot is, mint Salamonnak, aki bölcsességet kérvén az Istentől, azt is megadta, annak felette a gazdagságot is. Annyi keresetemmel azért reménlettem én is, hogy derék könyveknek is (melyek sok költségbe kerülnek) nyomtatásokra elégséges leszek én, és nem kell attól (mint más tipográfusok) félnem, hogy ha valami rajtam vész, mindjárt belehaljak: 40.000 vagy 50.000 forinttal sokat tehet az ember. De (amint mondom) csudaképpen kifogyván abbéli tehetségemből, már nemigen iparkodhatunk feljebb, mint más tipográfusok.

A tollamat kitépték, hogy jobban repülhessek, és azért cirmolnak [ócsárolnak], hogy csak ballagok a földön.

Mindazáltal, amint a tehetség engedi, azon vagyok, hogy necsak afféle apróságot nyomtassak, hanem valamire e hazának legnagyobb szükségét látom.

Azt urgeálja vala [emlegeti folyton] t. Némethi Sámuel uram, hogy sok hasznát veszem a tipográfiának, és hogy csak őkegyelme is száz tallért adott a patrónuséból.

Felelet:

Szememnek, de nem számnak. Csak sáfár vagyok én affélén, és magam igen kevés hasznát tapasztalom. Vizsgáljuk meg azért jobban, ha (amint az emberek, s legközelebb őkegyelmek ítélnek), ha olyan hasznos-é a tipográfia most? Az bizony dolog, magam is mind úgy

[502] Az itt említett magyar nyelvű ponyvafüzetek, sajnos, nem maradtak ránk. Az *asszonyokról* szólót Tótfalusi a Maga mentségében röviden ismerteti. Az *Argirus* Gyergyai Albert igen népszerű széphistóriája. A harmadik ponyvafüzet a *tékozló fiú* bibliai történetének feldolgozása. Szerzője Szentmártoni Bodo János.

[503] *Blaeu* – híres németalföldi nyomdászcsalád. Alapítója Willem Janszoon Blaeu (1571-1638). Különösen térképei voltak híresek.

gondolkodtam azelőtt, hogy ha annyira megindulhat ez divatjában, elég hasznot hajt, de abban hogy megcsalatkoztam, ím, megmutogatom.

1. Ha szegődött munkát mívelünk (mivel oly boldogtalan haza ez, hogy hanemha patrónusa találkozik valaminek, ki nem nyomtatódhatnék avégre, hogy kijönne a költség belőle), példának okáért amely típussal négy forintért szoktunk egy árkust [ívet] nyomtatni, annak mindjárt mintegy másfél forintja a betűszedőnek mégyen, egy forintja a nyomtatónak; gyertyára, fára legalább ötven pénzem (kivált télben) elmegyen. Hát a sok aprólék, mint holmi eszközöknek ottan-ottan való csináltatások, labda, irha, ténta, spongya és több effélék? Hát az inasimnak (kiknek tartások nékem sok pénzemben áll) körülöttök való foglalatoskodások miben áll? Úgyhogy (ha igazán szólunk) nem marad nékem abból annyi is, mint egyik legénynek megyen (felettébb valót pedig nem fizetek, mert mind Nagyszombatban, mind Belgiumban amint fizetnek, aszerint reguláztam). A Némethi S. uram munkája[504] (kivált, hogy őkegyelme tiszti miatt a korrekcióra menten nem érkezett, hanem néha harmadnapig is odatartotta a próbát [a kefelevonatot], noha néha más alkalmatosságok miatt is esett) majd fél esztendeig tarta: úgyhogy majd csak egy árkos jutott egy hétre. Gondolja meg akárki, micsoda nyereségem jött abból? Nem hiszem, hogy ötven pénzem jött volna, – s micsoda az nékem? Ha egy forintom jönne is egy árkosból, micsoda ez nékem? Mert azt avagy búzára adnám: búzára nékem sokkal többet kell költenem; avagy borra adnám: borra nékem sokkal többet kell költenem; avagy ruházatra (annyi cseléddel) fordítanám: arra nékem sokkal többet kell költenem, úgyhogy ha a bőrt meg nem limitálják vala, csak lábunkbelire is majd elmégyen vala száz forint esztendőnként; avagy a konyhára költeném: arra nékem sokkal többet kell költenem, úgyhogy bizonnyal már megtapasztaltam, hogyha három ilyen tipográfiának haszna jönne is kezembe, el nem élhetnék belőle csak így is.

2. Ha feltészek reá magam is (minthogy többire a szegődött munka vagy ötven, vagy száz, legfeljebb kétszáz, és így nem méltó annyi munkát tenni érette, s az volna jó, mikor egynéhány ezeret nyomtatnánk mindenfélét, mint Belgiumban szokták), abban is vagy nyerem, vagy vesztem, és valamikben azt elkövettem még eddig, amennyiben nyertem, majd megannyiban vesztettem. Vesztem ti. akkor, mikor a drága papírosam és egyéb költségem benne hevervén, nem kél a munka, vagy igen lassan. – Ti. cseberrel tölti ki ember a költséget, és cseppenként szedi fel. Két-háromszáz forintonként küldöm én a pénzt papirosért, osztán nyolc vagy tíz polturánként gyűl, ha gyűlne. Immár annak mi láttatja, ha esztendőben kettőt-hármat megvesznek? Amennyit csak ajándékba adtam az autornak, Némethi Sámuel uramnak a megnevezett munkában, annyi esztendőktől fogva talám nem költ több el. Ami pedig újság, addig kél, míg újság: most már ez sem kell senkinek. Mennyi haszon tehát? Bizony, a kenyérnek csak a hajában sem ehetnénk, ha mindenből csak annyit nyernék. Illik-é hát azt hántorgatni, akárki lássa.

T. Csepregi[505] uram is, azt hallom, hogy hántorgatta:

– Ennyi s ennyi ezer kalendáriumot nyomtatnak, csak abból mennyi haszon, ha csak egy sustákon eladják is?

Felelet:

1. Ugyan ez egy, ami hasznot hajt Erdélyben.

2. Láttam én, hogy kapufélfának nagy fákat adhibeáltak [alkalmaztak], azonban addig faraggatták, hogy ahhoz képest kicsiny tölt belőlök. Vajki sok forgácsa esik még annak? Vajki sokat kell abban nékem elajándékoznom? Az urakét pedig aranyosan kelletvén köttetnem, mintegy kilenc exemplárt el mérnek kérni csak a kötésért. Magunktól pedig kötve nem sok

[504] *Szathmárnémethi Sámuelnek* 1696-ban három műve is került ki Tótfalusi sajtója alól. Itt bizonyára a legterjedelmesebbre, a *Moses explicatus*ra gondol.

[505] *Csepregi Turkovics Mihály* (1663-1704) – kolozsvári református lelkész.

kél el, kötetlen adjuk többnyire a kompaktoroknak [könyvkötőknek], s úgy csak hat pénz az ára. Hát még el sem kél néha mind, hanem rajtunk marad, és a mi kárunk.

3. Egyéb munkákban is, melyeket a magam költségemmel nyomtatok, mennyi haszon vagyon, szomorúan tapasztalom. Soha nem volt, s talán nem is lészen rosszabb ideje a tipográfiának, mint e nyomorult időben, melyben a szegény ember csak a porciónak [hadiadónak] tehesse szerét és egyébnek, ami nélkül nem lehet, felejti a könyvet, mely nélkül – gondolja – ellehet. Néha a szegény ember eljő sokadalmi alkalmatossággal, és nézegetvén a könyveket, ezt mondja:

– *Majd a vásárba mégyek, és ha pénzem marad, visszajövök, s megveszem ezt vagy amazt.*

Annak utána osztán soha nem látjuk.

Ahonnét azoknak, akik azt vetik ellenünk, hogy: *„Lám, más elélhetett utána: miért nem ti most?”* – ez egyik felelet, hogy: felette rossz időben élünk. Úgyhogy akárki próbálná a mostani időben, nem hiszem, hogy hasznát venné.

Csak mikor kezdettem is, hatvan pénzen vöttünk olyan irhát, aminéműt most egy zlóton[506]. (Bár mikor a bőrt limitálták, egyebet is limitáltak volna!) Annyira vagyon a sok költség mindenre, és oly szaporátlan jő a reditus [bevétel], hogy sokszor megvagyon az, hogy nekem több forintom megyen ki, mint amennyi poltúrám bejő a tipográfiából: a kötött könyvekből ti. Néha számot tartván reá: négy hétig négy poltúra jövedelmet percipiáltam [vettem be]; egyszer három hétig három poltúrát. És az sokszor vagyon meg, ha számot tartanánk reá.

És úgy látom, hogy nem a maga haszna most embernek, hogy tipográfiát űz, így ti., hanem egyedül ez (mint feljebb is mondám), hogy azáltal szükségeiben a haza vagy az eklézsiák és skólák, a polícia [állam] is segíttessenek, hogy anélkül irtóztató barbariesbe [barbárságba] ne merüljön a nemzetség. Sokszor hallunk sok panaszt, hogy miért nincsen ez vagy amaz, mert szükségek volna, és vágynának sokan reá. Melyhez képest reávesszük magunkat, hogy kinyomtassuk: osztán az ördögnek is nem kell. Csak konkludáljuk belőle, hogy a pénz elszűkült.

Azelőtt csak Baronyából (amint én hallottam) elhoztanak kötött könyvekért néha másfélezer forintot is, de most egész Magyarországból is nem hoznak csak tíz forintot is kész könyvekért a biblián kívül, azaz melyeket itt nyomtattunk volna. A könyvnyomtatók itt azelőtt mind kompaktorok is voltak, akik ezt a mesterséget is szorgalmasan űzvén, úgy iparkodtak (minden materiálék és eszközök akkor olcsók lévén, és az eleség is), hogy nékik igen kevésbe tölt; de én... – stb.

Igen tapasztalom magamon elébbeni nagy devociómbéli industriámnak [lelkes iparkodásomnak] kárát, hogy azt a metódust követem, amely szerint majd minden könyveken (melyek innét kikelnek) a kezünk szennyét rajtuk akarván hagyni, véghetetlen munkám vagyon a korrekción. Bezzeg, én is, ha csak úgy, szakmányos módra *(rúgd öszve, s hagyd ott)* feladnék a dolgon, és amint látjuk (amint őkegyelmek javallják), csak nyomtatnók íziben, több láttatja volna. Melyre nézve is gondolhattam én, hogy inkább kapnak rajta, de nihil minus [legkevésbé sem].

Hogy ennek minden ember tudhassa fundamentumát, ez így volt:

Mikor felinduló félben volnék, monda egykor t. Pápai Ferenc[507] uram:

– *Tudom én, hogy eleitől fogva idegenkedett Kegyelmed a belső hivataltól, azért én javallanám (amit én magam százszor megbántam, hogy nem cselekedtem), hogy Kegyelmed praeter propria studia circumspiciálna a tipográfiákban* [tanulmányai előtt körültekintene a nyomdákban], *és ha ott annyit vehetne eszébe, hogy itthon dirigálhatná a tipográfiát (minthogy a sok tudatlan emberek traktálásokkal igen eltöltek az nyomtatott könyvek a sok errorokkal*

[506] *zlót* – lengyel forint, Erdélyben fizetési eszközként használták.

[507] *Pápai Páriz Ferenc* (1649-1716) – kiváló tanár és orvosdoktor, a XVII. századi haladó tudományosság egyik büszkesége. Tótfalusi igazi barátja és támogatója. A neves nyomdász korai halála után terjedelmes gyászversben dolgozta fel életét.

[hibákkal]), *és kitisztítaná azokat, igen jól cselekedné. Mert prédikátorink, istennek hálá, elegen vannak Erdélyben, de ilyen ember kellene igen, aki nincsen.*

Azontól Szenczi Ábrahám példájával stb. kezdé persvadeálni [rábeszélni] annyira, hogy nékem nem kicsiny szeget üte a fejembe.

Az lévén motívum legelsőbben, úgy közlöttem másokkal, úgy mint t. Horti István[508] és Dési Márton[509] uramékkal, akik igen javallották; ha ti. tőlem meglehetne, igen jó dolgot tennék fel. Úgy vévén reá magamat, mindeneknek reménségek kívül, ez a szándék volt kiváltképpen elmémben lejövetelemkor, és azt teljes igyekezetemmel követtem, amint bizonyságok minden eddig nyomtatott könyveink.

Azt merék szememre lobbantani, hogy nékem átkul adta Isten annyi áldását az idegen földön.

Felelet.

1. Erre csak egy szót sem volna méltó felelnem: az egész nemzetség felelne meg, ha átkul adta-é Isten azt énnékem, amit én olyan devocióval, olyan gazdag jövedelmű állapotomban nem sajnállottam (minden nyugodalomtól és az életnek minden alkalmatosságitól megfosztván [magamat]) arra fordítani, hogy látván nemzetemnek olyan szükségét, és azaránt az Isten dicsőségének félszegségét, orvoslódjék fele? Ki cselekedte volna azt olyan időben ti., mikor Bécs alá menvén a török, annak utána ott megverettetvén, a hírek szerint még az erdélyi fejedelem is ott veszett.[510] Mit várhattunk ebből, ha nem teljességgel való felfordulását nemzetünknek? És így én is mit reménlhettem egyebet a testi okoskodás szerint, hanemhogy minden dolgom füstbe mégyen, és minden annyi költségem és munkám haszontalanná tétetik?

2. Átkul adta-é Isten azt, amivel a Belgiumban megszűkült magyarokat annyira segítettem? Hogy lejövetelekre (melyet panasz nélkül említek) magának Csepregi uramnak hatvan tallért, Bátai uramnak hetven tallért, Felfalusi uramnak hatvan tallért, Enyedi Gáspár[511] uramnak hetvennégy tallért és magyarországiaknak (mely többire ma is odavagyon) hány felé adtam? Amint feljebb mondám, magam offeráltam, megkínáltam a magyarokat, hogy kérjenek, és adok.

3. Átkul adta-é Isten az én industriám után, hogy mintegy 350 tallérral menvén által a Tiszán, felment volna – ha akartam volna, és a pénznek örültem volna – közel 50.000, ötvenezer forintra az én keresményem, amikor lejöttem. És ezzel például akartam magamat kitenni, hogy énreám nézve, mások is tekintenének ki az ablakon, azaz, hogy peregrinálni [zarándokolni] nem restelvén, gyűjtenének valaha más országokban, és e hazát bővítenék, és ne lenne az, hogy csak kihordanák a kincset hazánkból, melyből annyiképpen fogy a költség.

4. Átkul adta-é Isten azt, hogy én, koros legény lévén akkor is, és erre a szokatlan munkára vévén magamat, hamar időn annyi perfekciót vöttem benne, hogy abban nálamnál jobbat e világon nem tartanának a mostaniak között, és nem ismernének? Ti. ezzel például akartam lenni a magyarságnak, hogy énrám nézve adnák mások is a jó mesterségekre magokat. Melyből e lenne:

A magyar nem lenne mindenkor olyan despektusban [lebecsülésben] a szomszéd nemzetek előtt, experiálván, hogy a magyarokban is helyheztetett Isten jó elmét, melyet ha jóra

---

[508] *Horti István* (1630-1689) nagybányai rektor, majd gyulafehérvári lelkész, később erdélyi püspök. Tótfalusi pártfogója, fogarasi rektorkodása éveiben pedig közvetlen felettese volt.

[509] *Dési Márton* (1639-1681) kézdivásárhelyi lelkész, nagyenyedi tanár. Haladó teológiai nézetei miatt ismételten egyházi eljárást indítottak ellene az „ortodoxok".

[510] Apafi Mihály erdélyi fejedelemnek, mint a török hűbéresének, Kara Musztafa nagyvezérrel Bécs alá kellett vonulnia. A török bécsi kudarca után (1683. szeptember 12.) az a hír járta Európában, hogy a fejedelem elesett.

[511] *Bátai P. György* (1662-1698) – kolozsvári lelkész. – *Felfalusi József* (1660-1715) – marosvásárhelyi pap. – *Enyedi Gáspár* – 1689-ben a franekeri egyetemen tanult.

fordítanának, sok jóra vehetnék a hazát. Ha az én példámmal a jó mesterségekre adnák magokat, és azokat itt helyben gyakorlanák, tehát sok jó pénzt maraszthatnának az országban, és annyi manufaktúrákért [készítményekért], bécsi késért, ollóért, krakkai [krakkói] cérnáért és egyébért ki nem hordanók a pénzt országunkból.

De még most is vannak olyak köztünk, akik inkább kapván az idegeneken, caeteris paribus [egyenlő feltételek között is] úgy ítélnek, hogy inkább azok által, mint a haza fiai által munkálkodtatnának holmit.

Ó, boldogtalan haza, ha [mikor] vészi észbe magát!

Avagy átkul adta-é Isten azt, amellyel kegyelmes császárunknak is glóriája terjedett volna, ha engemet úgy traktáltak volna, amint kellett volna? Meri őfelsége minden hatalmával is, amellyel (úgy tapasztaljuk) még a barom török birodalmat is elveri, annyi provinciáiban – merem mondani – csak egyet sem támaszthat én helyettem mást per omnia [mindenekkel]. A florenciai nagyherceg[512] egy egész holnapnál tovább járatott én utánam gazdag kondíció ígérésével, hogy ott discipulusokat tanítanék, és fusoria officinát erigálván [öntőműhelyt állítván föl], megmutogatnám, miképpen kell élni az eszközökkel, amelyeket tőlem szerzettenek volt. De mivel már akkor hazakészültem, csak nem mentem. Az a méltóságos nagyherceg nyereségnek tartotta volna, nagynak pedig, ha engemet oda kaphatott volna. Nem úgy, mint itt, ahol ezt lobbantják szememre:

– *Quod tu miraris, ridiculum est aliis!* [Amit te csodálsz, nevetséges az másoknak.]

Miért híjtanak, vagy (hogy ne mondjam) csaltanak engem le onnét, ahol nem ridiculum volt, hanem csodálója és becsülője volt az én munkámnak sok ország és olyan méltóságos potentátusok?!

De azt mondod itt:

– Felettébb való magahányás ez!

Felelet:

Hát mit tudok mondani az igazság ellen? Inkább nagy szemérem és ingenuitás [együgyűség] volt ennyi esztendeig mintegy inkognito lennem, állapatomnak olyan lenyomatásával, és meg nem ismertetnem magamat, ki vagyok. Minthogy a jó mesterembert senki meg nem ismérheti valójában, hanem a jó mesterember – itt pediglen nálamnál több sem nincs, sem soha nem volt –, kételen kell kivallanom, ki vagyok, látván, hogy senki nem ismér; és aki valamennyire megismerne is, bétakarja irigységből a nevemet, hogy senki meg ne ismérjen.

Egy derék piktor egy képet oly accurate leírhat, hogy száz forintot megadjanak érte az ahhoz értők. Más piktor azon képet hamarjába bő festékkel (az itt való oláhok szerint)[513] bémázolhat egy forintért, mégis meglehetne az, hogy a barbarusok ezt, mint amazt, inkább kapnák.

Mások elhitették magokkal, hogy én most legderekasabb mesterember (hogy egyébről ne szóljak) legyek. És e tudatlan nemzetség között megbecsülhetetlen romlásommal azt dissimuláljam [eltitkoljam]?

Azt írja nékem Belgiumból egy elővaló professzor ember, aki legtöbbet tudott ott is eleitől fogva az én dolgaimban:

Dicebant te superare omnes Belgas in arte fusoria et sculptoria. Tuus olim magister conquirebatur, te sibi panem eripere. Praeteribant tipographii ipsius aedes et te quaerebant, qui literas sculpi volebant. Macte igitur et oslende coram toto mundo, te velle patriae tuae

[512] A firenzei III. Medici Cosimo (uralkodott: 1670-1723).

[513] A művészi érzékű Tótfalusi bizonyára nemegyszer gyönyörködött a nagy holland polgári festők „accurate leírt” képeiben. Ezeket hasonlítja össze az erdélyi románok bizánci stílusú ikonjaival.

inservire, etc. [Mondották, hogy az összes belgákat felülmúlod a metszés és öntés művészetében. Mestered hajdan panaszkodott, hogy kenyerét veszed el. Elhaladtak az ő nyomdaépülete előtt, és téged kerestek azok, akik betűt akartak metszetni. Rajta hát, mutasd meg az egész világ előtt, hogy hazádnak akarsz szolgálni stb.]

Minthogy pedig ez a mesterség ott floreál leginkább (annyira, hogy csak Amsterdamban mondanak – mert felszámolták – annyi tipográfiát lenni, mint egész Németországban vagyon), és ezekért oda, mint a vér a szívbe, konfugiálnak [összefutnak] e világon majd mindenünnét. Akiről azért a testimonium ez, hogy azzal a mesterséggel minden belgákat felülhaladott, méltán hiheti el azt, hogy e világon mindeneket feljülhaladott.

Másodszor, ez [ti. a világhír] innét tetszik meg, hogy én nemcsak a szomszéd országoknak, Lengyelországnak, Svéciának [Svédországnak], Angliának, Németországnak, Olaszországnak szolgáltam sokat, hanem (híremet hallván), a messze való országok is requiráltanak [megkerestek] engemet szolgálatom iránt.

Hol vagyon Amsterdamhoz képest Armenia [Örményország]? Azoknak sokat szolgáltam!

Hol vagyon Georgia ad radices Caucasi [a Kaukázus lábainál]? Azoknak soha nem lévén nyomtatások, hanem (mint a törökök) csak manuscriptummal élvén, reávötte magát a királyok, és maga leírván az alphabetumot és valami kontextust [szöveget], úgy küldötte nékem Amsterdamba. Én pedig nem approbálván [helyeselvén] azt a formát, más, módosabb betűket csináltam nékiek, melyen igen örültenek!”[514]

Ha ezért ilyen méltóságok olyan messzéről is megkerestek engemet, avagy nem gondolhattam-é, hogy hazámnak (sőt akármely országnak, ahová estem) dicsőségére leszek?

És így a felséges római császárnak (kinek híre sincs benne) még híjva kellett volna híjni engem provinciáiba, ahol olyan ember nincsen. Hogyha úgy, amint feltöttem volt magamban, a magyar nemzetet őfelsége idejében és uralkodásában excoláltuk [kiműveltük] volna, nem nagy glóriájára szolgált volna ez? Ti. ha a királyoknak ékességek a népeknek előmenetele és a jóban való épülések. Nem is csak ez valósággal a hatalmasságoknak tisztek, hogy az alattok valókat porciózással [adóztatással] s egyéb terhekkel exhauriálják [kimerítsék], és így csak rontsák, hanemhogy azokat valami jóban építeni igyekezzék. De erről nem dolgom többet szólani.

Harmadszor, ez innét tetszik meg, mert a florenciai nagyherceg, mint generosus [bőkezű] ember reágondolván magát, hogy mivel az egész Itáliában jó tipográfia nincsen, egyre reáverje az országot. Evégre emberei által egész Európában majd esztendeig circumspiciáltatott, ha hol effélékre verhetné magát. Sehol szert reá nem tehetvén, úgy akadtak végre énreám, ki nékiek (csak ezt is nagy glóriának tarthatná a magyar nemzet, hogy mi, akik annak előtte Itáliából vöttük a betűket – ahonnét *romana* és *italica* nevezetek – most azt megértük, hogy ők szorultanak mireánk betű végett) szükségeket kedvek szerint töttem.

Negyedszer, az innét tetszik meg, mert az én specimenemet[515] Bécsbe felvivén, ott mind a betűkészítők, mind derék jezsuiták és egyéb tudós emberek admirálták [csodálták], és megvallották, hogy szebbet affélét soha nem láttak. Pedig én azokat nagy sietséggel készítettem, még éjszaka is (mely hallatlan dolog, holott mások még a napok között is a tiszta napokat erre a munkára megválasztják) rajta voltam, és elhitetvén magammal, hogy a magam hazámban nékem sokkal több ociumom [nyugodalmom] lészen arra, feltöttem azt, hogy még jobbakat csinálok itthon.

---

[514] Ezzel a megrendeléssel Arstil Bagratid georgiai király fordult 1686-ban Amsterdam polgármesteréhez, aki Tótfalusit ajánlotta.

[515] E *specimen*en nem öntött betűket kell érteni, mint régebben gondolták, hanem Tótfalusinak reklám céljára nyomtatott betűmintalapját. E nagy fontosságú nyomdászattörténeti emléket Szentkuthy Pál 1942-ben az Országos Levéltárban megtalálta. Ma a Széchényi Könyvtárban őrzik. (L. a Magyar Könyvszemle 1942. évfolyamát.)

Így is progrediált [haladt] azelőtt is per gradus [fokonként] az én munkám. Elsőben, mikor még csak imígy-amúgy dolgoztam, három betűt adtam egy talléron; azután kettőt egy talléron, utolszor megadták az egyért is örömest az egy tallért; eddig talám egy aranyra is felment volna. Mert a bécsi fusor félannyi munkát, mint amennyit én egy talléron adtam, egy aranyra becsül. Micsoda pedig az ő munkája az enyémhez képest!

Ha – mondok – amint mások elhitették magokkal, én is velem elhitetvén, és néha aszerint viselvén némely dolgokban magamat, méltó-é szememre vetni:

– *Quod tu miraris, ridiculum est aliis. Ita quidem solis Hungaris et iis quidem solis Reformatis.* [... Igen bizony, egyedül a magyaroknak, és főként a reformátusoknak.]

Mert engem (Isten áldja meg érette) más renden [valláson] valók inkább observáltak [elismertek] eddig is, mint a mieink.

Aminthogy egyrészént erre is megvan a felelet, hogy ezt lobbanták a szememre, hogy én belgiumi accuratiót [gondosságot, rendet] álmodozok ebben a hazában, holott ennek jobb csak úgy maradni, amint eddig volt: amivel – úgymond – a mi atyáink megérték, nem szükség nékünk tovább iparkodnunk.

Mindazáltal erre felelek:

1. Hogy sem a reformációban, sem egyéb dolgokban soha nem volt ennél ártalmasabb opinio [nézet]. Hát ha az emberi elmét ezzel így kellene megkötni, micsoda campust [teret] engednének annak? Avagy nem jó-é, hogy a mesterségekhez többet-többet találnak [fel]? Micsoda volt elsőben a tipográfia, micsoda a puska-találmány? Avagy nem gradatim [fokonként] mentenek-é perfekcióra?

2. Miért ígértek volna a belgák százezer forint prémiumot annak, aki valamit a közönségesnek hasznost adinveniál [kitalál]?

3. Mi szükség (hogy közelebb szóljak) Volebius, Amesius helyett Coccejusra, Burmanra vágynunk? [516]

4. A farizeusok is mondhatták, s minden bizonnyal mondották, hogy a Mózes törvényében születtek és holtak meg az ő atyjaik, tehát azt mindörökké, minden jobbítás nélkül meg kell tartani.

5. Az volna Erdélynek hasznos, hogy ne heverne mindörökké a maga sorditiesében [mocskában], hanem (mint feljebb mondám) példát vévén más keresztyén nemzetektől, a barbariest lassan vetné le, és venné új szemre magát: mindjárt jobban lenne világi módon is állapatja.

6. Mi szükség volt én előttem Gávait[517] felküldeni ezen mesterségekre?

7. Bezzeg másképpen járt elméje a mélt. úrnak, Bethlen Miklós[518] uramnak, midőn Belgiumba nékem ekképpen írt:

– *Csak lopd el Hollandiának mesterségeit, és csináljunk Erdélyből egy kis Hollandiát, míg mind nékem, mind néked egy-egy tonna aranyunk lészen.*

Bonyhán megegyezvén t. Pápai uramékkal, egykor őkegyelme előtt kezdi Némethi uram exprobálni [felhánytorgatni], hogy annyi újítást tészek a tipográfiában.

---

[516] *Wollebius, Johannes* – XVII. századbeli bázeli teológus. Egyik munkáját Komáromi Csipkés György fordította magyarra. – *Amesius, Wilhelm* (1576-1633) angol származású puritán teológus. – *Burman, Franz* (1632-1679) – utrechti hittanár, a filozófiában Descartes híve. – *Coccejus (Koch), Johannes* (1603-1669) – német származású holland református teológus, Bibliamagyarázási módszerében racionálisabb, mint az „ortodox" kálvinizmus, s gyakran Descartes eszméihez is kapcsolódik.

[517] *Gávait* Erdélyből küldték ki Hollandiába, hogy a betűöntést kitanulja, de célját nem tudta elérni.

[518] *Bethlen Miklós* (1642-1716) – a hanyatló Erdély legkiválóbb államférfia, jeles író. L. még az 51. szemelvény 1. jegyzetét.

– Még csak – azt mondja – e szót is: *szólok*, egy l-lel írja őkegyelme, holott kettővel kellene! Stb.

Monda reá Pápai uram:

– *Jól tészi bizony azt, hogy kuriózus affélékben.*

Látván osztán, hogy nem adják kezére, kezde invehálni [kitámadni], hogy az őkegyelme (t. Pápai uram) írását is akartuk pervertálni [kiforgatni] és korrumpálni, melynek dolga így volt:

Már ezelőtt t. Pápai uramnak egynéhány rendbéli munkáját nyomtattuk volt ki; és csak discretiónkra [belátásunkra] bízta afféle apróságot, soha nem karpálván [ócsárolván] ortográfiánkat. Míg a biblia nyomtatásakor Belgiumba volt nékünk arról diskurzusunk (amint az *Apológiában* feljegyzettem), ha afféle partikulákat külön szakasszuk-é a szóktól, vagy mint?[519] Bizonyos okokért csak úgy hagytuk, mint majd minden bibliában vagyon, ti. összefoglalva. Hazajövén én, és experiálván, micsoda drága itt a papíros:

– Csak kövessük – mondék – azon módot, talám nem ítélnek meg érette.

Azon mód szerint kezdvén legényem (amint szokta volt) akkor is a t. Pápai uram munkáját, minthogy őkegyelmére, t. Némethi uramra volt bízva a korrekció, mind visszakorrigálta az olyanokat.

Ez volt olyan nagy vad, melyet őkegyelme fogott, és ezzel circumferált [hurcolt meg] bennünket, mintha a t. Pápai uram írását korrumpálni akartuk volna, holott magam akkor itthon sem voltam.

Őkegyelme [ti. Némethi] meglátta, s olyan rigide censeálta [mereven ítélte meg] az olyan visivasi apróságokat, a nagyját nem látta meg.

Mert a titulus így lévén: *Az úri méltósággal és azt virtusokkal nyomozó,* – mit látván, hogy csonka az értelme, úgy töttük e szót hozzá: Az úri méltóságokkal *fényes* és azt... stb.

Többször is azelőtt cselekedtem én úgy az őkegyelme írásival. Igaz dolog, hogy mikor a *Monodia Apafianát*[520] csinálta őkegyelme, melyek elég rendes versek voltak, csak megizentem őkegyelmének (ti. Pápai Páriznak] az errorokat, melyeket benne deprehendáltam [felfedeztem], s maga korrigálván, azt írja nékem:

– *Bezzeg az ilyen tipográfust szeretem én!*

Mikor az *Ars Heraldicát*[520] nyomtattuk, az volt együtt [egy helyen]: *Ita qui nunc Romae praesidet, Innocentius Undecimus,* stb. [így az, aki most Rómában uralkodik, XI. Ince]. Én vévén észre, ez mitől esett (holott harmadik vagy negyedik pápa volt már akkor), ti., hogy mikor ezt írta őkegyelme, akkor az volt a pápa, és most nem is revideálta, és eszébe nem vette, minthogy távol lévén őkegyelme, nem mindenkor adatik alkalmatosság a megjelentésre, magam korrigáltam, és másutt is, melyeket őkegyelme nékem becsülettel megköszönt, másként gyalázatjára szolgált volna mind magának az autornak, mind talám a patrónusnak is.

Úgy gondolván, hogy könnyen megeshetett itt is, midőn az íráson volt, vagy egy szolgálónak közbeszólása miatt, vagy mi ok miatt, akármely tudós ember volna is (nem mintha én őkegyelme tudományában piszkálnék), hogy elmaradhatott e szó; úgy töttük oda, és az őkegyelme értelme szerint igen jól lött.

Nemcsak az élő tudós embereknek munkáikban, hanem a megholtaknak is kinyomattatott és világ eleibe terjesztett munkáikban megeshettek, és meg is estenek afféle mendumok [fogyatkozások], melyek tőlünk megjobbítást kívánnak. Bizony a *Rudimentában*[521], mely töménteni vétkekkel volt teljes, néhol találtunk olyakra is, melyek nem az impresszor

[519] A XVI. századi helyesírás az ige után álló igekötőt és az *is* kötőszót a szóval egybeírta vagy kötőjellel kapcsolta hozzá. Ez a helyesírás a XVII. században még széltében divatozott.

[520] Pápai Páriz Ferenc itt említett első munkája (Monodia Apafiana) tulajdonképpen *Tristium levamina* címen jelent meg 1694-ben, az *Ars Heraldica* című címertani mű pedig 1695-ben.

[521] *Alstedius* (Alsted) gyulafehérvári professzor latin nyelvtana a *Rudimenta linguae latinae*, mely 1634 óta több kiadásban forgott közkézen. Tótfalusié nem maradt ránk.

[nyomdász] által estenek, hanem az autornak valami oscitantiája [figyelmetlensége] miatt, amelyeket is a többivel együtt korrigálni kellett.

Az elmúlt ősszel el akarván hazul menni, legényem kezébe adám a *Morum Praeceptát*[522]. Mondok:

– Mivel e [ez] tudós ember munkája, nem szükség korrigálnom, és nincs mit korrigálnom.

Azonban addig, míg odavoltam, nem érkezvén reá, hogy kinyomassák, hanem azonban és hazajövén, egykor szerencsére nézem, hát olyan vastag vétkek vannak benne, melyeket csak a gyermek is, aki jó poéta [költészeti osztály tanulója] volna, észrevenne és megnevetne...[523]

(3) Mert annyi esztendőktől fogva a készkeresmény fogyni tőlem meg nem szűnt. Mely dolog innét tetszik meg:

a) mert a tipográfia később készülhete el, ameddig senki sem kételkedhetik, hogy csak a kész költ;

b) mert a tipográfia kezdvén is készülni, ti. a típus, a sok okkupációm [elfoglaltságom] miatt (mint feljebb mondottam) sokára vihettük annyira való perfekcióra, hogy bő léven az, minden akadály nélkül dolgozhassunk véle. És mikor annyira vittük volna, az is már megszaggatódik, az eklézsiának kiadván belőle a részét.

(4) Mert remélvén én, s mások is azzal biztatván, hogy ha a tipográfia elkészül annyira, hogy nyomtathatunk véle, elélhetek osztán utána. Ebben is felette igen megcsalatkoztam, úgyhogy noha jő ugyan belőlök kevés, de még soha arra nem mehettünk, hogy abból annyi jőne, hogy a sok költséget aequálná [kiegyenlítené], hanem mellesleg ugyancsak elkél, ami másunnét jő is, mégis alig győzzük. És immár általláttam, hogy ebből bizony soha el nem élhetünk, kivált mióta így meg kelle csonkítanunk a tipográfiát, és csak a reménség mellett maradván, nem tudom, mint lészen, ha teljességgel kikopunk a belgiumi keresetből, mert soha nem szabhatjuk ehhez magunkat: *Sumptus ne superet censum* [a kiadás ne haladja felül a vagyont]. Mert nem szégyenlem – megvallanom magamat – úgy lenni, mint amely egér a cseberbe esik. Elsőbben jól úszkál, de lassan-lassan elbágyad, végre ellankad, és a vízbe hal. Vagy amint a magas toronyból leesett ember, minél közelebb jő a földhöz, annál közelebb van az ő romlásához.

(5) Mert az uraim azon vannak valósággal, hogy tőlem az emptorokat abalienálják [a vásárlókat elidegenítsék]. Amint mondám, t. Némethi uramék minden újítást damnálván [kárhoztatván] munkáimban, amely könyveket nyomtatok, minthogy magoknak nem szájok izint esik, a discipulusoknak hogyne intimálnák [adnának figyelmeztetést]. A tipográfiának jobban való floreálására felette szükséges volna az, és azért adtam elő az ország vagy a mi uraink előtt is, hogy a kollégiumok egyeznének meg a klasszikus autorok iránt. Mert ha minden kollégium külön autort kíván, avagy keveset nyomtat a tipográfus, és így kevésért sok munkát tévén, ki nem jő a költség belőle. Ha sokat nyomtat, úgyis csak romlik, mert rajtavész, avagy hever sokáig. Abban pedig (noha akkor ígérték), igen kevés tölt mindeddig. Egykor t. Némethi uram udvartól megjövén, említém, micsoda diskurzusunk volt eziránt, melyért őkegyelme még megneheztelt, hogy nála nélkül lött.

(6) Mert ha le nem rontják vala existimációmat [megbecsülésemet], én szándékom szerint véghez vittem volna talám eddig, hogy a magyar skólák felvétetődtenek volna nemzetünkben, és így sokkal inkább vennék könyveinket.

Nem mindeneket kellene a deák nyelvnek tanulásával terhelni, bárcsak a magok születési nyelveken tudnának olvasni, – csak ezzel is sokra mehetnének!

---

[522] *Comenius Ámos János* (1592-1670), a nagy cseh pedagógus kedvelt műve az ifjak illedelmes viselkedéséről. Több magyarországi kiadása volt. Tótfalusiét, sajnos, nem ismerjük.

[523] A XVI-XVIII. században a verstani ismeretek tanítása igen beható volt a középiskolában. A deákság állandó verselő gyakorlatot folytatott, főleg latinul. Tótfalusi a továbbiakban az időmérték hiányos voltát kifogásolja, azaz a hosszú és rövid szótagok felcserélését.

A szegény ember azért idegenkedik sokszor gyermekének taníttatásától, hogy látja, mely sok esztendeig kínoznak a skólákban majd mindeneket [ti. a deák nyelvvel], mégis kevés mehet perfekcióra. De ha csak a maga nyelvén való oktatást tenné fel célul, kevés idő kellene arra, és kevés volna olyan szegény ember, akitől annyi költség ki nem sülne. Taníttatná bár osztán a deák nyelvre is és írásra, aki úgy akarná. Ezt cselekszik más keresztyén nemzetekben, és ezért kél egyikért jobban a könyv.

Hogy pedig azonkívül mik lehetnek, amelyek különbséget szereznek e dologban, minden ember megérthesse (minthogy ma is csudálják sokan, hogy más országokban még kapnak a tipográfusok a híres munkákon, és kinyomtatni nyereségnek tartják, itt pedig patrónust kell szerezni affélékre), ím megmondom:

a) Mert mint a vér a szívbe mégyen, és onnét eloszol minden tagokra, úgy mivel a kommercium floreál, onnét akarmi munkák distraháltatnak [széthordatnak] az egész világra, vagy legalább a szomszéd országokra; de itt a világnak olyan szegeletiben élünk, hogy hanemha magunk között kél el, a szomszédságokkal nem közölhetjük. Mert sem lengyelnek, sem oláhnak vagy tatárnak, sem töröknek, sem rácnak stb. nem kell a mi könyvünk.

h) Mert akármit bízvást sokat nyomtatnak ott [ti. nyugaton], mégis mind elkél a feljebb való módon, de itt amit nyomtatunk: száz vagy háromszáz, vagy legfeljebb ötszáz, – és mivel sok a munka rajta, ha drágán nem adja, ki nem jő a költség belőle. Ha pedig egy bajjal sokat nyomtat, úgy ismét el nem kél. Én keveset nyomtattam ott bibliát [ti. csak negyedfél ezret] másokhoz képest: deák bibliát tízezret nyomtattak. Anglicana bibliát pedig csak Athias Amsterdamban (amint nékem referálták) ötvenezret iktat bé Angliába: azt pedig csak lopva, s hát ott benn mennyit nyomtatnak?

c) Mert ott kuriózusok és könyv- s tudományszeretők az emberek, nem úgy, mint itt. Csak egy közönséges embernek is derék bibliotékája vagyon. Mert ott – nem úgy, mint itt – bő a pénz, és így kevésnek tartja affélékért valaki pénzt adni. Csak azért is, hogy tékájában légyen, kapnak holmi novitáson. Ez ilyen okokért volt az, hogy (amint feljebb mondottam) az erdélyi fejedelemnek tipográfiát szerezvén, nem találtak abban tipográfust különben, hanem esztendőnként való fizetésígéréssel s adással, még akkor, a boldog időben.

d) Kivált én, aki nem kész tipográfiába szállottam, hanem magamnak kellett építenem ex fundamento: ki nem látja, hogy keveset épülhettem?

A szövegközlés alapja: Misztótfalusi Kis Miklósnak Maga személyének, életének és különös cselekedeteinek mentsége. Bp. 1952. (Sajtó alá rendezte: Bán Imre.) 25-29, 54-56, 72-76, 82-83, 85-89, 107-116, 136-139. l.

66
M. TÓTFALUSI KIS MIKLÓS SÍRFELIRATA[524]

Tótfalusi Miklós nyugoszik ez helyben;
Magyarország szülte, Erdély felnevelte
Hollandia betűmetszésre s öntésre
Sok nemzetek nyelvén hírrel készítette.
Mondjad után járó, nyugodjék meg teste!
Búsult lelkének lött Isten békessége:

[524] Tótfalusi tetemét a kolozsvári temető régi részébe helyezték el, rája az akkori szokás szerint koporsószerű sírkövet tettek. Helye sokáig ismeretlen volt; de az 1870-es években Szabó Sámuel tanár ösztönzésére két tanuló megkereste. Némileg félredobva még azon a helyen állt, mint amikor odatették. Rajta a Páriz-Pápai fenti sorai olvashatók.

Idegenségünket az Isten ne nézze;
Támasszon hazánknak inkább mást helyette!

A szövegközlés alapja: Ferenczi Zoltán: A kolozsvári nyomdászat története. Kolozsvár 1896. 64-65. l.

A sajtó és a Rákóczi-szabadságharc

67
AZ ELSŐ HAZAI HÍRLAP
1705-1710

Esterházy Antal javaslata a Mercurius megindítására[525]

Hogy Ngod méltóságához és édes hazámhoz való buzgó készségemet minden hasznossal s jóval megbizonyíthassam, – vévén méltó consideratióban [megfontolásban] más, ezzel határos advicinált [szomszédos] országoknak non absque fructu practikált [nem minden eredmény nélkül kieszelt] dolgait, melyek partim intuitu stratagematis bellici, partim vero de more regni et consolationem suorum regnicolarum, extraneorum vero incutiendum metum [egyrészt a hadi cseleket, másrészt a kormányzás módszereivel az alattvalók nyugalmát és az idegenek megfélemlítését célozzák], külemb-külemb állapotokat kinyomtattatván, idegen országokban is exmittálják [kiküldik] – ezt pedig látván hazánknak semmi kárára, se pedig Ngod praejudiciumjára vergálni [jóváhagyásával ellenkezni]: in omnem fortunae eventum, pro primo [szerencsét próbálva legelébb] egy-két exemplárt de rebus in Hungaria gestis imprimáltattam [egy-két példányt a magyarországi dolgokról kinyomattam], melyek közül íme, praesentibus includálván [mellékelten csatolva] egyet, alázatosan megküldettem Ngodnak; kit is erga ruminationem [megfontolás végett] ha méltóztatik kegyelmesen approbálni, approbálván confirmálni [jóváhagyni, jóváhagyván megerősíteni] – az mint el is várom ez iránt való kegyelmes resolutióját Ngodnak – minden halogatás nélkül Lengyel- úgy más országokba is, azhová Ngod méltóztatik disponálni [rendelni], transmittálni [küldeni] fogom: ne láttassék mind igaznak lenni, azkit az idegen nemzet [a német] szokott promulgálni [közölni] novellákban [újságokban]. Azért javallanám, Kegyelmes Uram, ha tovább is egy bizonyos novellista [újságíró] subordináltatnék [kirendeltetnék], azki is pure et praecise [egyedül és kizárólag] csak ebben industriálván [működvén], mindeneket seriesben [sorjában] venne. Magam is, amennyire lehet, abban cooperálódom [együttműködöm]. Kegyelmes Uram, ha szintén mind igaznak nem cooperiáltalik [találtatik] is, – azzal nem nagyot vétünk![526]

---

[525] A kuruc hírlap 1705 áprilisának első felében indult meg. Az első továbbá a májusi és júniusi számokat Kassán, a továbbiakat július végétől 1709 őszéig Lőcsén, 1710 áprilisáig Bártfán, majd egészen a megszűnéséig – 1710 vége vagy 1711 tavasza – ismét Kassán nyomtatták. A gondolat felvetése, sőt tényleges megvalósítása Esterházy Antal – Rákóczi egyik tábornagya – nevéhez fűződik, Esterházyt egy magyar szellemű latin nyelvű hírlap megindítására egyrészt a szomszéd országok példája ösztönözte, másrészt az, hogy ezzel a Wiennerisches Diariumot és az ennek nyomán a magyarokat rágalmazó és gyalázó német hírlapokat ellensúlyozza. Csakhamar össze is állított és kinyomtatott egy számot, melynek egy példányát a fenti levél, illetve indítvány kíséretében küldötte meg Rákóczinak Kassáról 1705. április 14-én.

[526] Rákóczi életrevalónak tartotta Esterházy kezdeményezését, olyannyira, hogy a vezénylő tábornokokat és a nagyobb várak parancsnokait utasította: a körzeteikben történő minden fontosabb eseményt jegyeztessék fel, és az így összegyűjtött anyagot a fejedelmi udvarhoz (ez időben Egerbe azonnal küldjék be. Elrendelte továbbá, hogy udvari kancelláriája a beérkező jelentésekből – azokat latin nyelvre fordítva – egy hetenként megjelenő hírlapot adjon ki. Ennek alapján 1705 májusában meg is jelent a Mercurius Hungaricus vagy Mercurius Veridicus ex Hungaria. A fejedelem rendeletét Bottyán János és Bercsényi Miklós teljesítették leggondosabban. Bottyán tábori irodájából két részletes, egymást kiegészítő fogalmazvány is fennmaradt.

Bottyán János híradása a Mercurius számára

Anno 1705. Die 4-ta praesentis [az 1705. év folyó hó 4-én]. Kikommandéroztatván Fördős Mihály főhadnagy uram Fejérvárfelé circiter [körülbelül] háromszáz lóval, ki is sexta praesentis [folyó hó hatodikán] küldötte vissza földvári táborunkba ugyan a fejérvári pusztárul Csatai Gergely nevű tizedesét, aki beérkezvén, ugyan 6-ta praesentis hora decima vespertina [folyó hó hatodikán este tíz órakor] tett ily relatiót [jelentést]:

Hogy ipsa sexta die praesentis [ugyanaznap folyó hó hatodikán] déltájban az fejérvári mezőben fönt írt hadnagy uram megverekedett az ellenséggel, ahol is az ellenségbül kilencet levágtanak, nyolcat peniglen elevenen hoznak. Szarvasmarhát hajtanak circiter százat, juhokat penig 1800-at; kikkel megírt hadnagy uram, egy ember veszedelme és más minden kára nélkül, szerencsésen megtért, és maradott a vitézlő renddel a táboron kívül két mérföldnyire, ahonnan holnapi napon be fog érkezni.

Eadem, 6-ta die praesentis [ugyanaznap, folyó hó hatodikán]. Az simontornyai commendans [parancsnok] küldött vala hét hajdukat és egy német tisztet az újpalánki hídnak elhányására, kik is magok jó magyar vérségekbül és indulatjokbul a németet levágván, magokat ide transferálták [átjöttek] táborunkra, és actu [ténylegesen] itt vannak. Némely hajókat is általhoztanak szükségünkre. In Castris ad Földvár positis, die 6. Junij Anno 1705 [a földvári táborból, 1705. június 6-án].

Berthóti Ferenc levele a Mercuriusról[527]

Ráday Pál uram levelét vettem, azkiben kívánja ő Kglme, hogy hetenként Ngod kegyelmes determinatiója [döntése] szerint Ngod szerencsés progressusinak [folytatásainak] folyamatjit imprimáltassam [kinyomtassam], s küldjem ő Kglme után, minthogy nagy emberek kívánják odabé tudni az dolgokat, legkiváltképpen Krakkóban levő svéciai [svéd] Commendans-Generál [tábornok] Strombergh, ki is principálisának [XII. Károlynak] hetenként kívánja azokkal kedveskedni. Én penig valameddig Ngod kegyelmes parancsolatját nem veszem, s a tekintetes Kancelláriárul [a hírlapfogalmazvány] meg nem küldetik, – semmit nem imprimáltathatok, s nem is imprimáltatok, hanem várom alázatosan eziránt Ngod kegyelmes determinatióját.

A fejedelem válasza

(Rövid kivonatban)

Die 16. Julij 1705. Ex Castris ad Kéménd positis [1705. július 16-án. A kéméndi táborból]. Berthóti Ferencnek. Hogy Ráday Pál hívünk kívánságának eleget tehessen Kglmed: meghagytuk Kancelláriánknak: hetenként compiláltatván [összeállítván] [a novellákat], Kglmeddel közöljék, Kglmed pedig Lőcsén imprimáltatván, dirigálja ő Kglme [Ráday Pál] kezéhez.

[527] A Mercurius Veridicus jelentőségéről Ráday Pálnak (1677-1733), a fejedelem titkárának és külföldi követének levelezése is képet ad. A tájékoztatót a fejedelem igen fontosnak tartotta, és Ráday feladata lett volna, hogy eljuttassa a példányokat a külföldi államférfiakhoz. Ráday Berthóti Ferenccel, a Lőcsén székelő felsőmagyarországi tábornokkal állott levelezésben, és Krakkóból július elején sürgette az ígért hírlapok utánaküldését, annál is inkább, mert Strombergh, a krakkói svéd tábornok XII. Károly svéd királynak akarja azokat eljuttatni. Berthóti erről 1705. július 8-án Lőcsén kelt levelében tesz jelentést a fejedelemnek.

Részletek a Mercurius Veridicus ex Hungariá-ból[528]
[Magyarországi Igazmondó Mercurius]
1708

Újvár, augusztus 6-án.

Váratlan híradás érkezett a trencséni táborból, annyival szomorúbb, mivel egész Magyarország a jól felszerelt hadak nagy, sőt csaknem kétségtelen sikerét várta.

Miután ugyanis a hadsereg egyrészt Erdélyben, báró Károlyi Sándor tábornagy parancsnokságával, másrészt a Dunántúlon gróf Esterházy Antalnak, ezen részek legfőbb generálisának irányításával három részre osztatott, és a dolgok jól elrendeztettek, Rákóczi Ferenc, Erdély felséges fejedelme és a szövetkezett magyar rendek vezére egyesült gróf Bercsényi Miklós generális csapataival, hogy tábort bontva, és a Vágón hidat ütvén, az újhelyi vár visszavételére és az ellenség újhelyi sáncainak elfoglalására induljanak. És miután a magát megadó Csejte várát három nap alatt szégyelni való könnyűséggel elfoglalták, és a parancsnokot harminc emberével együtt fogságba vetették, minden hadi előkészületet megtettek a sáncokkal megerősített Újhely elfoglalására. Mégis, mikor a dolgokat alaposabban megfontolták, hasznosabbnak látszott előbb az erősebb Trencsén várának megvívása, mert ennek következtében remélhető volt, hogy a többiek is megadják magukat. Ezért a haditervet megváltoztatva, ennek a várnak mindenekelőtt való ostromára fordították a figyelmet és az erőt. Ily módon nekiindulva, folyó hó másodikán az említett vár átellenében, a hegyek oldalán tábort ütöttek. És íme! az ellenség a haditervekről titkon értesülve, Morvaországból hosszú utat nagy gyorsasággal tett meg, s Újhelynél hagyva fölösleges fölszerelését, váratlanul a helyszínen termett, és kora hajnalban megtámadta az őrállásokat. Az ellenség érkeztének híre alig egy óra alatt az egész táborban elterjedt. Mialatt az ellenséges sereg teljes egészében az átellenben lévő dombokra özönlött és csatarendbe fejlődött, minden jel arra vallott, hogy hamarosan ütközetet szándékszik kezdeni. Ezalatt a Fejedelemnek annyi ideje volt, hogy vezéreivel a csapatokat a szükséges és az ellenség mozdulatainak megfelelő helyekre felállíthatta és egynémely szembetűnő hiányt nagy sietséggel pótolhatott. Mikor az ellenség látta a szembenállók jó felkészültségét, valamint a két hadsereg között húzódó tekervényes völgy útvesztőjét, melyen az átkelés nagyon kockázatosnak ígérkezett, csapatait összevonva, jobbra, Trencsén irányában oldalvást elsáncolta magát. Többen úgy vélték, hogy ingadozó és vesztes sereg módjára kezdenek a várba behúzódni, pedig csak az arcvonalat változtatták meg hirtelen a rendelkezésre álló rövid idő alatt. A légiók az új állásokba még egészen fel sem fejlődhettek, mikor a rác csapatok parancsot kaptak, hogy támadják meg a rendes seregtől távol felállított és az összecsapásból kivont könnyűfegyverzetű zászlóaljat. Mialatt ezeket könnyűszerrel visszaszorították, és a fel-alá való csatározásukkal rendjüket megzavarták, a német sereg fő része a katonaság jobb szárnyát közelítve, óvatosan elkerülte a gyalogságot, a vezéri törzs újonc lovasságát lerohanva, azokat első rohamra csúfosan összezavarta, s visszaszorította. — A Fejedelem ezalatt több tisztjével a távolabb felállított gyalogos tartalékot szólította, a közben támadt sokadalmat elrendezte, és körülvágtatott. Ekkor azonban az összecsapásban megbokrosodott lováról lebukott (ez a fővezérrel is megesik), olyannyira, hogy lova a heves előrezuhanásban elpusztult, őt magát pedig arccal földre esve a vér elborította. A szerencsétlenség helyére siető testőrök rövid tétovázás után a Fejedelmet a ló alól kiszabadították. A nagy csődületben hazai nyelven kiáltozták a Fejedelem elestét, amit mások már torkuk szakadtából kiabálva halálára magyaráztak. A csapatok között elterjedt a gyászhír, és az egész seregen oly félelem lett úrrá, hogy a rend felbomlott, és ki-ki sietve futásnak eredt. Különösen

[528] A Károlyi-család budapesti levéltárában Thaly Kálmánnak sikerült felfedeznie a Mercurius 1708 augusztusi számának egy példányát és annak fogalmazványát. A nyomtatott példány középnagyságú negyedrét alakú, két levélből (4 oldalból) áll, jól olvasható, tiszta nyomású. A Mercuriusból azóta több szám is előkerült, amelyeket a szakirodalom részletesen, behatóan ismertetett.

a lovasság igyekezett szerteszéjjel vágtatva a környező hegyekbe, és a gyalogságot így szégyenletesen magára hagyta. Nagyrészt isteni szerencsének köszönhető, hogy a sereg egy bozóttal és erdőkkel borított völgy mellett bocsátkozott ütközetbe. Úgy hírlett ugyanis, hogy a nem remélt győzelmen és az elhagyott zászlók nagy számán büszkélkedő ellenség elvonult a Garam folyó tájára, a következő naptól remélve a további teendőket. Amint mondják, a mieink a gyalogság majdnem teljes elveszítése után nagyon kétes eredménnyel vállalhatták volna a várostrom igen nehéz feladatát, annak sikeres kimenetele pedig éppenséggel hihetetlennek látszott. Valójában itt sem az utánpótlásban volt hiány, mely hadiszerrel és élelemmel elegendőképpen ellátta, minden szükséges felszereléssel naponta növelte és erősítette a sereget. Sőt, az újabb ellenséges hadműveletek megfékezésére, a környező vidék védelmére Bottyán János generálisnak a Somogyi-, Szalay-, Balog-, Kókai- és Rétei-ezredekből felállított hadteste is rendelkezésre áll teljes erőben és érintetlenül táborozva; kivéve Ocskai brigadéros csapatát, mely szüntelen portyázásával nyugtalanítja az ellenséget.

A szécsényi táborból, augusztus 9-én.

A kegyelmes Fejedelem az inkább csak szégyenletes, mint veszélyes trencséni szerencsétlenség után idejött hozzánk, és azóta itt időzik, hogy különféle tájakról összegyűjtse seregét, és azt ismét egy testté olvassza. Szerteküldött nyílt parancsokkal elrendelte egyrészt a vármegyékben az általános mozgósítást és zsoldosok toborzását, másrészt azt, hogy a várakat nagyobb számú őrséggel és élelmiszerekkel lássák el, és hogy a napról napra szaporodó katonaság teljes létszámú reguláris ezredekben táborokba gyülekezzék. Remélhetjük, hogy ezek a táborok innét mielőbb Léva felé tovább vonulhatnak, és a Főgenerális vezérletével előrenyomulva, a Garamon túl, Nyitra és Újvár között elhelyezkednek, s az ellenség tevékenységével szemben hadműveletekbe kezdhetnek.

Ma hírt kaptunk arról, hogy Dunántúl szétszórták a császári sereget, és foglyul ejtették Nádasdi Ferenc grófot, a főparancsnokot. Ennek részleteiről érdeklődéssel várhatunk további híradást.

Július 25-én a soproni táborból.

Ezeknek a részeknek méltóságos generálisa, Esterházy Antal gróf, a Fejedelem legkegyelmesebb parancsa szerint mindent a haditervek szerint végbevitt, és az ellenséggel szemben hadiügyeinket szerencsésen előbbre vitte. Így néhány napja az egyébként kiváló katona, Bezerédi Imre brigadéros vezénylete alatt álló császári hadtestet diadalmasan szétszórta, olyannyira, hogy azok több mint ötszáz halottat, és a foglyok között nem kevesebb mint hatvan főtisztet vesztettek. Gazdag zsákmányul ott maradt az egész felszerelés is. Ugyanakkor a menekülő, szétszórt csapatokat a soproni kapukig kergették, a várost körülfogták, és a legszorosabb vesztegzár alá vették.

Ugyanonnan, augusztus elsején.

Miután az ellenség körülzáratott, Generálisunk a kedvező alkalmat felhasználta, és erős csapatokat küldött Stájerországba azzal a paranccsal, hogy a magukat önként megadó községeket vegyék védelmükbe, az ellenállókat azonban tűzzel-vassal pusztítsák el. Ő maga mindenre elszántan Ausztria felé indult, hogy megfenyegesse a bécsieket, akik az égő házak láttára majd szabadulásukat óhajtva, inkább a békekötésre gondolnak.

Erdélyből, a gyulafehérvári táborból, július 28-án.

Ebben az országban a Karok és Rendek a kegyelmes Fejedelem iránti töretlen hűségükben szilárdan kitartanak. A vezérlő generális Károlyi Sándor kiképzett seregét hadba vezette.

Először Kolozsvárt vette ostromzár alá, itt hagyván katonaságának egy részét. Seregének másik részét pedig táborban helyezte el, ahonnét portyázó csapatokat küld szüntelen az ellenség ellen. Különösebb eredményre azonban nem jutott, mivel a császáriak megerősített falak mögött húzzák meg magukat. Egyedül Nyúzó ezredes a minap Madarász községnél megtámadván az ellenséges portyázókat, szerencsésen szétszórta azokat, miközben kétszázat közülük levágott, és a többit fogságba ejtette.

A sarkadi parancsnok is azt írja, hogy szerencsés vállalkozásba bocsátkozott az aradi rácok ellen, és nagyhírű fővezérüket, akit Thökölynek hívnak, fogságba is ejtette.

A szövegközlés alapja: Értekezések a történelmi tanulmányok köréből. Bp. 1880. VIII. köt. 4. sz. (A latin szövegrészeket ford.: Holl Béla.)

B) A HABSBURG-GYARMATOSÍTÁS KORA. 1711-1772

Sajtó alá rendezte és a bevezetést írta:
FÜLÖP GÉZA

A könyv és könyvtár a Habsburg-gyarmatosítás korában

A XVIII. század végén a török kiszorult ugyan az ország egész területéről, de a külső, osztrák elnyomás tovább tartott; a Habsburg-abszolutizmus bevezetésének kísérlete széleskörű népi ellenállást váltott ki, amely végül is a Rákóczi-szabadságharcba torkollott. A felkelés — bár elfojtották — jelentékeny politikai eredményeket ért el: a Habsburg-ház nem élhetett tovább a nyílt abszolutizmus módszereivel. A szatmári békében (1711) az udvar tulajdonképpen kiegyezett a magyar nemességgel: az uralkodó elismerte a nemesi előjogokat annak ellenében, hogy a magyar uralkodó osztály lemondott az állami függetlenség kivívásáról, és belenyugodott az ország gyarmati elnyomásába. A XVIII. század első felében kialakult az „udvarhű" főként katolikus magyar arisztokrácia, amelynek nagy része még anyanyelvét sem használta. A katolikus főpapság is növelte — birtokaival együtt — politikai befolyását. A század első fele a *katolikus restauráció* időszaka. A Habsburg-ház a Rákóczi katonaságának túlnyomó többségét alkotó rebellis protestánsokkal szemben a katolikus főurakon és főpapokon kívül a szerzetesrendekre, köztük elsősorban a jezsuitákra támaszkodott.

A nagyobbrészt protestáns közép- és kisnemesség gazdaságilag és szellemileg egyre jobban háttérbe szorult, de védte kiváltságait a vármegye sáncai között, a latin nyelv kultusza mögé húzódva. A polgárság még gyenge, fejletlen, s főként német volt. Magyarország tehát egyre inkább az osztrák ipar nyersanyagellátó területévé, gazdasági gyarmatává vált. — A jobbágyságra az uralkodó osztályok és az állam eltartása hárult, súlyos adók terhelték, a katonáskodás terhei stb. sújtották.[529]

E politikai, gazdasági és társadalmi viszonyok rányomták bélyegüket a korszak kulturális arculatára is. A közép- és felsőiskolák túlnyomórészt szerzetesrendek kezén voltak, a tanítás latin nyelven folyt, az iskola gyakorlati ismereteket nem nyújtott. Növendékeit a könyvek, az olvasás, a tudomány szeretetére alig nevelte, azok hazatérvén birtokaikra, ami keveset tanultak is, elfelejtették, s többségükben a nemesség parlagi életét élték. E téren csak a Ratio Educationis (1777) jelentett némi javulást, de a népiskolákkal az sem foglalkozott. A népiskolák elsősorban a vallásoktatással törődtek, s csak másodsorban fordítottak gondot az írás, olvasás és számolás elemeinek elsajátíttatására. Valamivel jobb volt a helyzet a protestáns iskolákban (magyar nyelvű oktatás, reáliák tanítása stb.). A magyar nyelv a tudomány és

[529] PAMLÉNYI ERVIN: A magyar nép története I. Bp. 1954. – MARCZALI HENRIK: Mária Terézia. Bp. 1891. – ACSÁDY IGNÁC: A magyar jobbágyság története. Bp. 1906.

irodalom terén is háttérbe szorult az egyeduralkodó latin mellett, egészen a század utolsó harmadában megerősödő felvilágosodásig.[530]

A háborúk utáni békés időszak mégis hozott valamelyes emelkedést. Egymás után keletkeztek a katolikus egyház térhódítását és a nemesi-rendi öntudatot szimbolizáló pompás barokk épületek: templomok és kastélyok, városi paloták és vidéki kúriák, amelyeknek szinte elmaradhatatlan részük volt a gazdagon díszített barokk könyvtárterem.

A *könyvnyomtatás* azonban, amelynek termékeivel e könyvtárakat meg kellett volna tölteni, a XVIII. században még a többi iparágaknál is megkötöttebb volt, s nemcsak anyagi, hanem szellemi érdekek is korlátozták. Alacsony színvonala egyaránt fakadt az ország szegénységéből, kulturális elmaradottságából és a politikai reakciónak a szellemi termékek létrehozását gátló tevékenységéből. Nyomda felállítását ugyan a bécsi udvar szabadalomhoz kötötte, a legtöbb magyarországi nyomda azonban enélkül működött. Magyar könyveket kevesen olvastak, a tudomány nyelve latin volt, s tudományos könyveket szinte csak a tudományos központokban nyomtak, pl. a nagyszombati egyetemi vagy a debreceni városi nyomdában. A nagyszombati nyomda volt a XVIII. században a legnagyobb magyarországi könyvnyomtató műhely, több kiadvány jelent meg itt, mint az összes többi nyomdában együtt. A debreceni nyomda elsősorban a protestánsok könyvszükségletét elégítette ki; számos magas színvonalú könyvet adott ki. A század folyamán szerte az országban több kisebb-nagyobb nyomda kezdte meg működését; tulajdonosaik főként Ausztriából és Németországból áttelepült nyomdászok voltak. 1715-ben nyílt meg a Salzburgból származó Royer János Pál pozsonyi nyomdája, amelyben a Bél Mátyás szerkesztésében megjelenő Nova Posoniensia című lapot is nyomtatták (1721-1722). Budán Hess András óta kb. 250 éven át nem működött könyvnyomtató műhely 1724-ig, amikor is Landerer János Sebestyén állított fel nyomdát. Az osztrák származású Streibig József könyvnyomtató műhelye 1725 körül alakult Sopronban, majd 1728-ban Győrbe került át. 1741-ben Nagyváradon a katolikus papi szeminárium állított fel nyomdát. A legelső pesti nyomda (Eitzenberger Ferencé) csak 1756-ban kezdte meg működését. Ugyanebben az évben létesült az egri püspökség könyvnyomtató műhelye is. A század második felében jelentékeny kiadványokkal gazdagította a magyar könyvtermést a kassai jezsuita akadémia nyomdája. Erdély területén a korszak végén, 1772-ben a következő nyomdák működtek: Kolozsvárt és Brassóban 2-2, Balázsfalván, Besztercén, Csíksomlyón, Medgyesen és Nagyszebenben 1-1 műhely.

Amíg a magyar nyelvű könyvek száma és az olvasóközönség nem gyarapodott, a nyomdaipar sem lendülhetett fel, s a könyvnyomtatók igyekeztek olyan munkákat nyomtatni, amelyek nagyszámú fogyasztóközönségre számíthattak (iskolakönyvek, naptárak, vallásos munkák, ponyvatermékek). Ezekre kizárólagos szabadalmakat (privilegia exclusiva) szereztek, amelyek másokat meggátoltak ugyanezen művek kiadásában, s így számos összeütközést okoztak a XVIII. századi magyar kiadók között.[531]

A kizárólagos szabadalmak mellett erősen gátolta a nyomdászat fejlődését a könyvvizsgálat, a *cenzúra* is, amely a XVIII. században virágkorát élte Magyarországon. III. Károly 1726. évi rendelete értelmében minden kiadvány kéziratát vizsgálat végett kinyomtatás előtt be kellett küldeni a megfelelő szervhez: vallási tartalmú műveket az egyházi, egyebeket a polgári hatósághoz. Kinyomni csak olyan kéziratot volt szabad, amelyen a cenzor „imprimatur”-ja szerepelt. 1747-ben a könyvcenzúrát két jezsuitára bízták, majd 1767-ben olyan rendeletet

[530] FINÁCZY JENŐ: A magyarországi közoktatás története Mária Terézia korában. 1-2. Bp. 1899-1902. – FRIML ALADÁR: Az 1777-iki Ratio Educationis. Bp. 1913.

[531] BALLAGI ALADÁR: A magyar nyomdászat történelmi fejlődése 1472-1877. Bp. 1878. – TEVAN ANDOR: A könyv évezredes útja. Bp. 1956. – GÁRDONYI ALBERT: Magyarországi könyvnyomdászat és könyvkereskedelem a XVII. században. Bp. 1917. – IVÁNYI BÉLA – GÁRDONYI ALBERT – CZAKÓ ELEMÉR: A királyi magyar egyetemi nyomda története 1577-1927. Bp. 1927. – BENDA KÁLMÁN – IRINYI KÁROLY: A négyszáz éves debreceni nyomda. (1561-1961.) Bp. 1961. – GÁRDONYI ALBERT: A XVIII. század legkeresettebb könyve. Magyar Könyvszemle, 1941. 232–244. l.

hoztak, amely a magyarországi nyomdatermékek felülvizsgálatánál is a bécsi cenzúra-szabályok alkalmazását írta elő. Így az 1770-es évekre a magyar cenzúra teljesen az osztrák hatóságok ellenőrzése alá került, s a bécsi gyarmatosító törekvések hatékony eszközévé vált. Az előzetes cenzúra mellett az utólagos könyvvizsgálat is megvolt. A kinyomtatott művekből három példányt be kellett szolgáltatni a helytartótanácsnak. (Belőlük egy példányt az 1780. évi rendelet alapján az Egyetemi Könyvtár kapott; ezek voltak az első köteles-példányok.)[532]

Az írók könyveiket továbbra is jobbára mecénások segítségével vagy a maguk költségén adták ki, s honoráriumként néhány tiszteletpéldányt kaptak a kinyomtatott műből. A saját kiadású könyvek árusítását többnyire barátaikra bízták, akik ismerőseik körében igyekeztek azokat eladni.[533]

A *könyvkereskedelem* csak a század utolsó évtizedeiben vált külön a nyomtatástól, amikor a könyvtermés bőségesebb lett, és az olvasók száma is tetemesen gyarapodott. Addig a nyomdász egyben könyvkereskedő is volt, s kiadványai egy részét bizományba adta a könyvkötőknek, akik szintén foglalkoztak könyvek eladásával, s áruikat vásárokon kínálták. Voltak vándorkönyvárusok is. Ezek portékájukat faluról falura hordva árulták. A korabeli magyarországi könyvkereskedelem ügyét az 1772. évi augusztusi helytartótanácsi rendelet szabályozta. Amint a könyvkereskedelem önálló iparággá vált, a cenzúra figyelme a könyvesboltokra is kiterjedt, s hogy a felvilágosodás eszméinek itthoni terjedését meggátolják, a vámhatóságok csak szigorú vizsgálat után adták tovább a külföldről érkező könyveket.[534]

A nyomdászok és könyvkereskedők árukészletükről a XVIII. század második felében már *könyvjegyzéke*t is hoztak forgalomba, s ugyancsak a század folyamán megtörtént nemzeti irodalmunk számbavétele is, elkészültek az első *bibliográfiák* (Czvittinger Dávid: Specimen Hungariae Literatae, 1711; Spangár András: Magyar Bibliothéka — kéziratban maradt és elveszett; Schmeizel Márton: Bibliotheca Hungarica sive de scriptoribus rerum Hungaricarum commentatio litterario-critica — kéziratban maradt és elveszett; Bod Péter: Magyar Athénás, 1766; Horányi Elek: Memoria Hungarorum et provincialium scriptis editis notorum, 1775-1777).[535] Az első bibliográfiai munkák tulajdonképpen írói életrajzgyűjtemények, olyan bibliográfiák, amelyek az életpálya ismertetése kapcsán sorolják fel a műveket. E nemben tehát egyszersmind a magyar irodalomtörténetírás úttörő alkotásai is, írói lexikonok.

Az *önálló magyar tudományos élet* — egyelőre még latinul – a XVIII. század folyamán más szaktudományok terén is megindul. Bél Mátyás széleskörű tudományos munkásságából kiemelkedik Notitia Hungariae novae historico-geographica című történeti-földrajzi műve. Pray Györgynek Annales regum Hungariae, Katona Istvánnak pedig Historia critica regum Hungariae című munkája az eredeti forráskutatáson alapuló történetírás első kísérlete. Megkezdődik a források gyűjtése, nagy kéziratgyűjtemények keletkeznek, mint pl. Hevenesi Gábor és Kaprinai István egyháztörténeti adatgyűjteménye, amelyek ma az Egyetemi Könyvtár értékes anyagát képezik.

Magyar nyelvű *időszaki sajtó* magyar polgárság hiányában a XVIII. század végéig nem alakult ki. II. Rákóczi Ferenc latin nyelvű hadiújságja, a Mercurius Veridicus (1705-1710) után csak latin (Nova Posoniensia stb.) és német (Ofnerischer Mercurius, Pressburger Zeitung

[532] MAROS ANDOR: A cenzúra. Bp. é. n. – SCHERMANN EGYED: Adalékok az állami könyvcenzúra történetéhez Magyarországon Mária Terézia haláláig. Bp. 1928. – BALLAGI GÉZA: A politikai irodalom Magyarországon 1825-ig. Bp. 1888.

[533] GULYÁS PÁL: A könyvkiadás Magyarországon a XVI-XVIII. században (1527-1773). Magyar Könyvszemle, 1944. 100-133. 1.

[534] NÉMETHY LAJOS: Nyomdászok, könyvkereskedők és könyvkötők Budán és Pesten a XVII. és XVIII. században. Magyar Könyvszemle, 1901. 53-62. l. – GÁRDONYI ALBERT: Régi pesti könyvkereskedők. Bp. 1930.

[535] TRÓCSÁNYI ZOLTÁN: A XVIII. század magyar könyveinek olvasóközönsége és példányszáma. Magyar Könyvszemle, 1941. 22-37. I.

stb.) nyelvű újságok jelentek meg 1780-ig, amikor is megindult az első magyar nyelvű hírlap, a pozsonyi Magyar Hirmondó.[536]

Az olvasók számára közkönyvtár a század folyamán alig állt nyitva. A legnagyobb *könyvgyűjtemény* az 1635-ben Pázmány Péter által alapított nagyszombati egyetem könyvtára volt, amely a jezsuita rend megszüntetésekor (1773) 15-20.000 kötetet tartalmazott. Budára helyezése (1777) után a királyi palotában állították fel, és csakhamar megnyitották a közönségnek. Ezen és még néhány katolikus (pl. a pannonhalmi) és protestáns (a pápai, debreceni, sárospataki, kolozsvári) főiskolai könyvtáron kívül nem volt más közkönyvtár. Annál inkább virágzottak a magánkönyvtárak. A legtöbb főúri kastélyban és püspöki palotában, s a tehetősebb nemesi rezidenciákban is volt könyvtár. E magánkönyvtárak túlnyomó többségükben gazdagon díszített, pompás barokk teremkönyvtárak voltak. A könyvtárterem gyakran egyszersmind a főúri palota reprezentatív fogadóterméül is szolgált. A dúsan aranyozott bőrkötésű könyveket a falak mellett álló polcokon helyezték el, s így a könyvanyag az építészetileg szépen kiképezett és gyönyörűen berendezett terem látványosságát még tovább fokozta. Sok főúr, főpap és nemes csak divatból hódolt a könyvgyűjtésnek, mert a könyvtár beleillett és odakívánkozott a barokk palotába, de ekkor vetették meg számos későbbi nyilvános könyvtárunk alapját is. A főurak közül Ráday Gedeon, a nemzeti könyvtárat megalapító Széchényi Ferenc, Teleki László, Erdélyben Teleki Sámuel, Bruckenthal Sámuel, Bethlen Kata, a főpapok közül a jobbágyszármazású Klimó György pécsi püspök (aki elsőnek tette nyilvánossá könyvtárát), továbbá Esterházy Károly egri érsek és Batthyány Ignác erdélyi püspök gyűjtöttek nagyértékű és országos jelentőségű könyvtárakat. A kevésbé tehetős nemesek, az írók és tudósok is bekapcsolódtak a könyvgyűjtésbe (pl. Bod Péter).[537]

E főúri és főpapi könyvtárak tulajdonosai többnyire külföldi tanulmányaik idején határozták el magukat a könyvgyűjtésre. Gyűjteményeik gyarapításában segítségükre voltak a bel- és külföldi gyűjtők és könyvkereskedők, s a külön e célra igénybe vett ügynökök is. A könyvtárak anyaga enciklopédikus jellegű volt, de elsősorban teológiai, filozófiai, jogi és történeti munkákat, valamint ókori klasszikusok kiadásait és bibliofil-műveket tartalmaztak. A XVIII. század végétől, a felvilágosodás időszakától kezdődően azok a gyűjtemények, amelyek nem egészültek ki és frissültek fel az új kor szellemét tükröző munkákkal, fokozatosan hanyatlottak, elvesztették jelentőségüket, s könyvmúzeummá váltak. A legjelentékenyebbek azonban eleven kulturális tényezők maradtak, segítették a nemzeti műveltség kiteljesítéséért folytatott küzdelmet, egymás után nyitották meg kapuikat a nyilvánosság előtt, s közülük került ki a magyar nemzeti könyvtár alapja is.

Műveltségi viszonyok, írás-olvasás

68
MIKES KELEMEN[538]
AZ IFJAK NEVELÉSÉRŐL

(Részlet a LXII. levélből)

---

[536] DEZSÉNYI BÉLA – NEMES GYÖRGY: A magyar sajtó 250 éve. Bp. 1954. – DEZSÉNYI BÉLA: A magyar hírlapirodalom első százada. Bp. 1941.

[537] GULYÁS PÁL: A könyvek és könyvtárak hajdan és most. Bp. 1924. – SZARVASI MARGIT: Magánkönyvtárak a XVIII. században. Bp. 1939.

[538] *Mikes Kelemen* (1690-1761) – II. Rákóczi Ferenc apródja, majd hűséges belső embere volt, elkísérte őt száműzetésébe. Rodostóban írta, valószínűleg 1717-1758 között, képzeletbeli nagynénjéhez Törökországi leveleit. A mű 1791-ben jelent meg először, Szombathelyen, Kultsár István gondozásában. A LXII. levélből közölt részletben a nemes ifjak nevelésének bemutatásával bírálja a korabeli feudális Magyarország, elsősorban Erdély oktatási, s általában közművelődési viszonyait.

Rodostó, 1725. június 11.

... Az is való, hogy egy országnak a boldogsága az ifjakot való jó neveltetésekből áll – a hadakozást, a tudományokot és a mesterségeket akkor kezdik tanulni. A mi boldogtalan országunkban mindezekre alkalmatossága nincsen egy ifjúnak, noha mindezekre olyan alkalmatos volna, mint akármely nemzet. Mindazonáltal úgy tetszik, hogy mégis jobban lehetne nevelni az ifjakot, ha az atyák arról jobban gondolkodnának. Noha közülök sokan tudatlanok, és egy vaknak nehéz a világtalant vezetni. De ha magok is a tanulást jobban szerették volna, a fiakot többre tanyíthatnák, mert egy jól neveltetett és oktatott ifjú a fiát is aszerént neveli. Mert ugyanis nézzük el, hogy neveltetnek nálunk az ifjak közönségesen? Legalább tíz vagy tizenegy esztendős koráig a faluból ki nem megyen, hanem addig a falusi iskolában jár. Addig az ideig megtanul olvasni, de az olvasással sok paraszti szokást is tanul. Ha iskolában nincsen, otthon egyebet nem lát, hanem minden héten hétszer az apját részegen látja, aki nem törődik azzal, hogy a fiába valamely nemesi és keresztényi jó erkölcsöket oltson, és csak a cselédekkel való társaságban hagyja, akiktől mindenféle rossz szokást és rossz erkölcsöt látván és tanulván, azok benne csaknem holtig megmaradnak, és a nagy parasztságban való neveltetése miatt azt sem tudja, ha nemesember gyermeke-é. Talán meg sem tudhatná másként, hogyha csak a jobbágyok kis uroknak nem neveznék.

Tizenkét vagy tizenhárom esztendős korában valamely kollégyiumba[539] beplántálják, ahonnét huszonnégy vagy huszonöt esztendős korában szabadul ki. Olyan idejében, amelyben másutt már az olyan ifjú jó deák [latinista], jó historikus, a gyeometriát, gyéográfiát szükségéhez képest tudja, és már jó hadi tiszt; nemcsak hadi dolgot, de országos dolgot is bízhatnak reája. De már vigyük haza pompával a mi huszonöt esztendős deákunkat a kollégyiumból, és nézzük meg, hogy annyi tanulás után mit tud, és hogyha használhat-é valamit tudományával az országnak vagy magának? Legelsőben is a mi deákunk azon igyekezik, hogy cifra köntöse és paripája légyen — egynehány könyvit és filozófiáit valamely almáriomban eltemetvén, azután faluról falura béjárja az atyjafiait — Arisztotelésznek[540] ott egynehány terminusit [kifejezéseit] kipöki, de deákul már szégyenlene beszélleni azért, hogy az asszonyok tanuló deáknak ne tartsák. Az atyjafiainál mit csinál? Leghasznosabb beszélgetése a vadászatról, a lovakról vagyon. Ha asztalnál vagyon, nagy gyalázatnak tartaná, ha jól nem innék, és még deáknak tartanák, ha magát mentegetné. Ebéd után az asszony vagy a leányok házában bontja ki, amit Virgiliusból[541] vagy Ovidiusból[542] olvasott. De hogy az iskoláról való emlékezetet is teljességgel elfelejtse, szükségesnek gondolja lenni, hogy a szolgálók közül kettőt vagy hármat szeretéinek fogadjon. Eszerént felróván az atyjafiait, és közöttök egynehány részegség után megmosván torkát a deák szótól és az iskolai portól, ismét haza iromtat azzal, amit az atyjafiaitól tanult. De mit tanult? Azt a tudományt eléveszi, mihent az apjához vendégek érkeznek; mert legnagyobb gondja is a lesz, hogy az apja vendégit megrészegítse, és az apjától is azért dicséretet vegyen másnap. Eszerént tölt el két vagy három esztendőt vagy a vadászatban, vagy az italban, vagy a Venus udvarában,[543] és amit egynehány esztendőkig tanult, azt egy kevés idő alatt csaknem mind elfelejti. De mit tanult volt annyi esztendőkig? Csak a deák nyelvet, és egyebet nem tanulván, annak házánál hasznát nem sokat vészi — és a gazdaságban olyan tudatlan, mint mások. És a fizikájából [a természettanból] annyit nem tud, mint a molnárja vagy a kováccsa, nem tudván csak annak is okát adni, hogy miért hinti meg

[539] *Kollégium* — a XVI. században kialakult ref. iskolafajta. Rendszerint elemi, középfokú és egy vagy több főiskolai (elsősorban teológiai és jogi akadémiai) tagozata volt.

[540] *Arisztotelész* (i. e. 381-322) – híres ókori görög filozófus. Filozófiáját a középkori skolasztika idealista és metafizikus módon eltorzította, és a feudális rend uralkodó ideológiájává tette.

[541] *Vergilius, Publius Maro* (i. e. 70-19) — neves római epikus költő. Az Aeneis című eposz szerzője.

[542] *Ovidius, Publius Naso* (i. e. 43-i. sz. 17.) – római költő.

[543] *Venus* – a szerelem istennője a római mitológiában. Az érzéki vágy megszemélyesítője. – *Venus udvarában* – szerelmeskedve, érzéki szerelemben

vízzel annyiszor az égő szenit. Annyi deáksága után csak azt is a tiszttartójától kell megkérdezni, ha a szőlője délre vagy északra fekszik-é? Kérdjük már aztot, hogy mikor fogja hasznát venni a logyikájának, ha megházasodván a gazdaságakor annak semmi hasznát nem veszi? Az ország gyűléseiben elmenvén, az ország dolgához nem tud — nagy csendességben kell hallgatni a végezéseket, mivel ha ott úgy disputálnának, mint az iskolában, azonnal ő is felugranék székéről, és felkiáltaná: Nego majorem[544]. De azokhoz nem értvén, olyan tanácsot kell adni, hogy hányják el az emberfőt. Nemhogy azt tudná, hogy miben áll az ország haszna, de azt sem tudja, micsoda országok szomszédi Erdélynek? hogyha a Maros a Tiszába foly-é elsőben, vagy a Dunába? de hol? a meg más kérdés volna. Mindezekből látjuk, hogy a nyolc vagy kilenc esztendeig való tanulásnak se maga, se az ország hasznát nem veszi, mert a deák nyelvnek úgy vennék hasznát, ha a hadakozásról, az ország igazgatásáról és más tudományokról való könyveket olvasnának. De így a mi filozófusunk egy-két esztendő múlva olyan tudatlanná lészen, valamint a gondviselője, és ha a tiszttartójának nem kelletnék írni, talám az írást és az olvasást is elfelejtené. Nem akarom ezekből azt kihozni, hogy a deák nyelv haszontalan volna, hanem csak azt mondom, hogy egy nemesembernek idővesztés annyi esztendőkig csak azt a nyelvet tanulni, mivel amellett más egyéb hasznos tudományt is tanulhatna; egy parasztember gyermekének még haszontalanabb, és jobb volna, mihent írni és olvasni tud, valamely mesterségeket tanulni, mivel a mesterségek és a kereskedések hajtanak hasznot egy országban. Tudom, hogy a mi országunkban egy ifjúnak más tudományt nem lehet tanulni, mert nincsenek arra való kollégyiumok, mint más országokban, ahol egy huszonöt esztendős ifjú négy- vagy ötféle tudományokot tud, és egy közönséges ifjú két vagy három mesterséget. De lehetetlent nem kell kívánni a szegény erdélyiektől. Nem is kívánok. De az atyák nagy számot adnak azért, hogy a fiakot nagyobb gondviseléssel nem nevelik, és a nemesi jó erkölcsre nem ingerlik még eleinte, hanem még példát adnak a részegeskedésre, a feslett és tunya életre. Ha a fiakot csak arra vennék is, hogy a deák könyveket magyarra fordítsák, úgy a tanulásokot a közönséges jóra fordítanák, mivel sokan vannak olyanok, akik arra alkalmatosok volnának. És hacsak egy könyvet fordítana is meg életében, azzal mind magának, mind másoknak használna, és látná valamely gyümölcsét annyi esztendeig való tanulásának. De a sok hejjehujja, a kopó, a virradtig való ital mindezekre időt nem ád, és nem engedi, hogy az elme valamely hasznos dologban foglalja magát. És ha megvénül, jó tanácsot sem tud adni: mert ifjúságát haszontalan töltötte el — és egy tudatlan tanácsúr olyan egy országban, mint egy üres hordó a pincében.

De, édes néném, most veszem észre, hogy miben töröm a fejemet. Mindazonáltal, mint hazafia, azt akarnám, hogy a tudomány oly közönséges volna nálunk, valamint a tudatlanság. De akármely hosszú levelet írjak is kédnek erről a dologról, azzal a mi ifjaink szokásokot meg nem változtatják, se az atyák az asztalnál való régi bévett rendet el nem hagyják. Kédnek pedig azt jovallom, hogy a fiának olyan tudományokot adasson, amelyekkel használhasson országának. Én eleget predikálottam a fiakról, azért leszállok a predikállószékből, és menjen fel kéd is oda predikállani a leányokról: az kédet illeti; mert a leányok neveltelésére úgy kell vigyázni, valamint a férfiakéra. De még többel mondok, és azt mondom, hogy jól oktatni a leányokot olyan szükséges, valamint a férfiakot, és az egyike olyan hasznos az országnak, valamint a másika. Hogy lehet a? Nem igaz-é az, édes néném, hogy egy jól nevelt, jól oktatott

[544] *Nego majorem.* – A skolasztikus logika, amely e korban a magyarországi iskolák egyik fő tárgya volt, gyakran alkalmazta a szillogizmust terméketlen vitáiban. A szillogizmus 3 részből: főtételből, melléktételből és konklúzióból áll, pl.:

a főtétel (latinul: propositio *major*) = az ember halandó
a melléktétel (latinul: propositio minor) = Péter ember
konklúzió = Péter halandó.

A „nego majorem" tehát a főtétel (propositio *major*) tagadását jelenti a skolasztikus vitában. Mikes az idézettel azt akarja mondani, hogy mivel az országgyűléseken nem a skolasztika szabályai szerint folynak a viták, az iskolából kikerülő ifjú ott meg sem tud szólalni.

eszes leány asszonnyá változván, a fiát mind jól tudja nevelni, oktatni és tanyítani, és aztot az ország szolgálatjára alkalmatossá tenni? Ergo, hasznára vagyon tehát az országnak, ha a leányokot jól nevelik és oktatják.

A régi rómaiak megajándékozták az olyan anyákot, kik a haza szolgalatjára jól nevelték fiokot...

A szövegközlés alapja: Mikes Kelemen: Törökországi levelek. (Magyar Klasszikusok.) Bp. 1958. 140-150. l.

69
BOD PÉTER
MAGYAR ATHÉNÁS[545]
Nagyszeben 1766

Előszó

(Részletek)

Isteni találmány az írásnak mestersége az emberek kezekben, mely megbecsülhetetlen drága kegyelmességét Istennek nem lehet eléggé meghálálni, mivel ezáltal nemcsak maga akaratját közölheti ember felebarátjával, hanem a szükséges dolgokat általadhatja a sok száz esztendők után következő maradék nemzetségnek is...

Megvolt a régi magyaroknál is az írásnak mestersége, mint szintén más nemzeteknél. Bérosus[546] aki élt a Krisztus születése előtt 284-dik eszt., Antiokus Sóter[547] idejében, kinek könyvét is ajánlotta, azt hagyta írásban, hogy ő a maga históriáját [történeti művét] szedegette a káldeusok[548] és szcítták könyveikből: a szcíttákon közelebbről értetnek a magyaroknak régi eleik is, kik napkeleten a szomszéd tartományokban laktanak. Ami írásaik voltanak a régi magyaroknak, azok úgy jártanak, mint más nemzeteknek írásaik, az idő és a sok pusztító hadakozások megemésztették. Nem lehet ma mutogatni a régi nemzeteknek könyveiket, melyeket a Krisztus születése előtt írtanak, ha kiveszed a zsidó nyelven írott Bibliát, annak görög fordítását, egynéhány görög és római nyelven való könyveket, megemésztette azokat a régiség. Úgy jártanak a magyaroknak írásaik is, elvesztenek. Az Áttiláig[549] majd semmi

---

[545] *Bod Péter* (1712-1769) — erdélyi református lelkész, több egyháztörténeti és egyházjogi mű szerzője. Egy időben Bethlen Kata udvari papja volt, és segítette magyar könyvgyűjteménye összeállításában. Ráday Gedeon részére is sok könyvet vásárolt Erdélyben. Magyar Athénás, avagy az Erdélyben és Magyarországban élt tudós embereknek, nevezetesebben, akik valami világ eleibe bocsátott írások által esméretesekké lettek... históriájok... (Nagyszeben 1766) című munkájában: az első magyar nyelvű írói életrajzi lexikonban kb. 500 magyar írót sorol fel műveikkel és műveik rövid ismertetésével együtt. Számos olyan munkát számba vett, amely veszendőbe ment, így a mű e területeken kútfőértékű. Bod munkája összeállításakor támaszkodott Czvittinger Dávid 1711-ben megjelent latin nyelvű életrajzi lexikonára: a Specimenre, feldolgozta Bethlen Kata könyvtárát, s több könyvgyűjtő kortársától (főként Ráday Gedeontól) is kapott adatokat. Az irodalomtörténetírásban ő honosította meg a latinnal szemben a magyar nyelvet. A Magyar Athénás itt közölt előszava jól tükrözi, hogy a XVIII. század haladó magyar tudósai hogyan értékelték az írás és az írásbeliség jelentőségét, és mit ismertek a magyarországi írásbeliség emlékeiből.

[546] *Berosszosz* (i. e. III. sz.) – babiloni történetíró. Antiokhosz Szótér uralkodása idején, régi krónikák nyomán, görög nyelven megírta Babilon történetét 3 könyvben, s művét a királynak ajánlotta.

[547] *Antiokhosz Szótér* (i. e. 281-252) – makedón származású szír király, a Szeleukosz-dinasztia tagja. Birodalmának központja a mai Szíria volt.

[548] *káldeusok* – Dél-Mezopotámiában élő ókori néptörzs, amely i. e. 626 után megalapította az újbabilóniai v. káldeus birodalmat. Ismert asztrológusok voltak, s így a csillagjósokat az ókorban róluk gyakran nevezték káldeusoknak.

[549] Bod, ahogy a korabeli történetírás általában, a hun-magyar azonosság elvét vallotta. Ezért mondja Attilát is magyar uralkodónak.

emlékezetek nincsen, sőt arról sem volna bizonyos, ha az egy Priskus rhétor[550] világosan a maga szemeivel látott dolgokat le nem írta volna, s a meg nem maradott volna. Keresztyén hitre tértenek a magyarok az első István király idejében főképpen, az akkori dolgok is igen homályban vagynak, nem lévén nékik olyan Liviusok[551] vagy Polibiusok[552], aki az emlékezetre méltó dolgokat világosságra hozván, közhaszonra fenntartotta volna.

Jődögelnek ugyan a dolgok naponként világosságra egy s más klastromi jegyzésekből, idestova küldött levelekből, függőpecsétes örökségekről való írásokból [oklevelekből], de még eddig csak oly régi magyar nyelven való írás sem jöve világosságra, melyből láthatnók régi eleinknek magyar nyelven való beszédeiknek folyásokat. Régibbet nem olvasunk az első Lajos király (ki megholt 1382-dik eszt.) idejebéli esküvés formájánál, melyet gyönyörködve szemlélünk, mivel abban idegen nyelvből odaszőtt szó éppen nincsen. Írt ugyan István király, írtanak más őtet követő magyar királyok is mind törvényeket, mind sok személyeket és örökségeket megnemesítő függőpecsétű leveleket, de a keresztyén nemzeteknek akkori s azután is sokáig tartó szokások szerint deák nyelven, mely minden nemzeteknél közönséges volt, mint szintén már most kezdett lenni a francia nyelv, amely annyira elterjedett Európában, s oly szükségesnek kezdett látszani, hogy Erdélyben is ezután talám az oláh gyermek is azon kezdi el bölcsőben való sírását. Megmaradván a deák nyelv az oskolákban és klastromokban, azáltal folytatták a magok szükséges dolgaikat a magyarok is, mint más nemzetek.

Forognak a tudós embereknek kezekben valami régi magyar betűk, melyek a napkeletiek szokásokhoz vagynak alkalmaztatva.[553] Ezeket némelyek helyben nem hagyják, hanem csak elmefuttatásból költött dolognak, aminéműeket akárki könnyen formálhatna, tartják, mások pedig valóságos régi magyar eleink betűinek állatják lenni. Írt is azokról Bél Mátyás[554] egy könyvecskét, melyet ily titulussal: De vetere Litteratura Hunno-Scythica [exercitatio] [A régi hun-szkíta írásról] bocsátott világra Lipsiában [Lipcsében] 1718-dik eszten...

Énnékem, ha a magam ítíletit is eziránt ki kell írnom, úgy tetszik, nem lehetetlen dolog azokat a betűket megmutatni régi magyar betűknek. Melyre ha Isten időt ád, talám lészen még nékem is alkalmatosságom egy arra intéztetett könyvecskében. Székely István[555], aki maga is székely volt, s a maga idejében igen tanult ember, azt írja, hogy az Áttila halála után, némely hunnusok Erdélyben Moldovaság felől szállának meg, holott mind e mái napiglan lakoznak, és nem magyaroknak, hanem székelyeknek hívattatnak: kik még most is különböznek a több magyaroktól, törvényekkel és írásokkal, kik Hunniabéli módra székely betűvel élnek mind e mai napiglan. Imhol vagyon a szemmel látott élő tanúbizonyság.

Nem lehet azt eltagadni, hogy a magyarok között ne lettenek volna minden időben nagytudományú, bölcs emberek. Mivel az Isten azokat szintén olyan éles és akármit felfogható jó elmével ékesítette meg, mint akármely más nemzeteket, melyek a bölcsesség, mesterség és a tudományok bővségekkel elhíresedtenek. De minthogy helyből helybe bujdosók voltának

---

[550] *Priszkosz* (V. sz.) – görög szofista filozófus és államhivatalnok, történetíró, több diplomáciai követség tagja. Bizánc története című 8 kötetes munkájában sokat írt a hunokról. 448-ban Attila udvarában tett követi látogatását és ott szerzett tapasztalatait is megörökítette benne. L. még a 73. szemelvény 21. jegyzetét.

[551] *Livius, Titus Patavinus* (i. e. 59-i. sz. 17) – híres római történetíró. Fő műve: Rerum Romanorum ab urbe condita libri (Róma története a város alapításától fogva).

[552] *Polübiosz* (i. e. 205-123) – görög történetíró. Jelen volt Karthágó ostrománál. Műveiben elsősorban Róma történetének i. e. 220-168 közti eseményeit tárgyalja.

[553] Bod itt a magyar rovásírásról beszél.

[554] *Bél Mátyás* (1681-1719) – evangélikus lelkész, tanár, polihisztor; a XVIII. század egyik legsokoldalúbb képzettségű magyar tudósa. Nova Posoniensia címen latin nyelvű hetilapot szerkesztett. Történeti, földrajzi és nyelvészeti munkái jelentősek. L. még a 73. szemelvény 22. jegyzetét.

[555] *Székely István*, Benczédi († 1563) – protestáns prédikátor, író. Krakkóban tanult. Művei közül magyar nyelvű világkrónikája (Chronica ez világnak jeles dolgairól, Krakkó 1559) a legjelentősebb, amelyben elsőnek értelmezte az emberiség és a magyarok történetét a reformáció szellemében a magyar olvasók számára. Arról is tudósít, hogy az ő korában a székelyek még használták a rovásírást. L. még a 121. szemelvény 10. jegyzetét.

addig, amíg Európában, Dáciában és Pannóniában megtelepedtenek, azoknak ha mi írásaik voltanak, azok is mind elvesztenek. Itt is, mivel életeket szüntelen hadakozásokban töltötték, fegyverrel híresedtenek el inkább, mint tudománynyal. Úgy is volt életek, hogy vagy ők támadtanak meg másokat, vagy magokat kételenítették mások ellen oltalmazni, napkeletről és napnyugotról szüntelen ostromoltatván. Az időtől fogva is, hogy a török Európába béhatalmazott, sok ízben Erdélyt és Magyarországot olyanná tette, mint a kiseprett házat, melyben semmi nem marad, úgyhogy felejtették az oskolákat és múzsák szállásokat [tudományokat és művészeteket], hanem keresték kősziklák hasadékaikat, barlangokat és havasokat, melyekben életeket megtarthatnák. Negyedik Béla király idejében két esztendőkig lakának a tatárok Erdélyben és Magyarországban: mit nem emésztett meg akkor a pogányság tüze mindenütt? Ez fő oka írások nem lételeknek és a tudós emberek kevés számoknak. Voltanak, voltanak, de csak ezelőtt kétszáz esztendőkkel is kik voltanak tudománynyal ékeskedők, nem tudjuk, hacsak iminnen-amonnan valami írásokban elő nem fordulnak, magokkal együtt emlékezeteket is eltemette a veszedelmes idő.

Arra a végre intéztetett ez az írás, hogy a két hazában, Erdélyben és Magyarországban azelőtt élt tudós embereket, kivált, akik valami világra bocsátott munkájok által emlékezeteket fennhagyták, régi eltakartatott, megavult hamvokból megelevenítse, és újonnan világra hozza. Kevesen vagynak ugyan, akik itt megjelenhettenek, mivel csak ötven esztendőknek elfolyások alatt is többen éltének, mint ezek mindnyájon, akik itt előszámláltatnak. De ezeket is sok vigyázassal és fáradsággal lehetett visszahívni az életre: közel eltöltenek húsz esztendők s többek is, amíg a véghez mehetett.

Előszámláltatnak itt azok a tudósok bővebben, akik a XVI-dik és a XVII-dik században éltenek. Azok is nem mindenek, hanem többnyire csak azok, kik valami írásokban emlékezeteket fennhagyták. De még azok sem mindenek, hanem akiknek írásaik és írásaikban emlékezetek előfordultanak. Említtetnek olyanok is, de kevesen, kiknek írásaik nem fordultanak elő, de jó emlékezetek fennmaradott.

Vagynak ezen magyar tudósok seregekben némelyek erdélyi szász és magyarországi tót nemzetből valók is, de azok mind olyanok, akiktől nem lehet sajnálni a magyar nevezetet. Ugyanis azok magok is magyaroknak vallották az idegen országokban magokat; írásaik által is nagy ékességére voltanak a magyar nemzetnek, az idegen országbéliektől is magyaroknak tartatnak. Megmutatták azt szorgalmatos fáradságokkal, hogy ők méltán megérdemlik, hogy haza fiainak neveztessenek.

Más országokban a tudós asszonyok nem oly ritkák, mint a fekete hattyúk vagy a fejér csókák, akik a tudós férfiak között előszámláltatnak s dicsértetnek. Ha azért itt is egy-kettő megemlíttetik, hogy másoknak légyen jó példa a követésre, s a tudományt azoknak példájokkal ne szégyenljék, nem illő, hogy amiatt senkinek illetlen vádja vagy ítélete alá essem.

Megemlíttetnek némelyek az élők közül is, melyért senkinek nehézséget venni elméjére nem illő. Mivel az efféle írásokban hogy az élők is előszámláltassanak, nem szokatlan dolog más nemzeteknél; sőt, a Historia Litterariának [irodalomtörténetnek] írói a magok könyveiket is elő szokták számlálni. Nem is említtetik itt senki szeretetetlenül, ha szintén nem dicsértetik is sok szóval, amely illetlenséget hozna magával. Ez az, ami megszokott esni, és amitől félt Plinius[556] is historiát írni: Si laudaveris parcus, si culpaveris nimius fuisse dicaris: quamvis illud plenissime, hoc restrictissime feceris. [Ha dicsérsz, fukarnak, ha hibáztatsz, túlzónak mondanak, bár azt (a dicséretet) legbőségesebben, ezt (a hibáztatást) legszűkebben osztogattad is.] Vallására nézve is ezen tudósok társaságokból ki nem maradott senki, hanem ha elmaradott, csak ez az oka, hogy előmbe nem akadott, s nem tudhattam.

[556] *Plinius, Gaius Caecilius Secundus* (61-114) – latin író. Fő műve Epistolae című 9 kötetes levélgyűjteménye, amely a latin prózairodalom kiemelkedő alkotása.

Kedvem ellen esett, hogy ezen magyar könyvecskében sok deák szók és deák nyelven írott dolgok elegyedtenek: de azt el nem távoztathattam; minthogy eleitől fogva bévették, nem tudom, micsoda okból, szólásaikat akarták-é cifrázni, vagy a dolgot hathatósabban előadni, a magyarok azt a kelletlen szokást, hogy a magyar beszéd közé sok deák szókat elegyítének, melyek idővel megmagyarosodtanak. Sőt, sokan magyar könyveknek is deák titulusokat írtanak. Némelyeknek pedig könyveik, melyeket elő kellett számlálni, deák nyelven voltanak írattatva, szükség volt azon a nyelven megemlíteni, különben nehéz lett volna helyesen előszámlálni, s a dolgot is megérteni.

Tacitusnak[557] mikoron a már megholt embereknek életeknek leírására serkentgetné, így ír amaz magát mind élete ártatlanságával szerettető, s mind írásával holta után is kedveltető pogány, a Plinius: Equidem beatos puto, quibus deorum munere datum est aut facere scribenda, aut scribere legenda, beatissimos vero, quibus utrumque: Azokat tartom boldogoknak, akiknek isten ajándékából adatott az, hogy vagy megírásra méltó dolgokat cselekedjenek, vagy megolvasásra méltókat írjanak; akik mindeniket, azok legboldogabbak. Csak egyikkel is különösen hízelkedni magamnak nem lehet, annál inkább mind a kettővel. Sőt gyakorta zeng a fülembe, amit ama keresztyén pogány, a Seneca[558] mondott: Quoties aliquid scripturus es, scito te morum tuorum et ingenii, hominibus chirographum dare: Tudd meg, hogy valamikor írsz valamit, mindenkor az embereknek a te erkölcsödről és elmédről kézírást adsz. Ha addig nem tudtanak, akkor megesmérnek, és írásaidból erőtlenségedet, mint a tükörből, kinézik. Mindazáltal az indulat, amit felebarátimnak hasznokra és a magyar nemzetnek tisztességére s ékesítésére ítélek lenni, abban ne légyek csak hallgatással, hanem ami tőlem kitelhető, azt véghezvigyem. Mert valamiképpen a hazának ártani nem szabad, azonképpen annak nem használni, mikor lehetne, nagy vétek. A vitézek bosszúálló fegyverekkel, a bölcsek okos tanácsokkal oltalmazzák hazájokat, én, ha író pennámmal valami keveset használhatok, azért az én kegyelmes Istenemé légyen a dicsőség.

A szövegközlés alapja: Szöveggyűjtemény a régi magyar irodalomból II. Bp. 1952. 1149-1152. l.

Nyomdászat, könyvkereskedelem, cenzúra

70
DOKUMENTUMOK A DEBRECENI VÁROSI NYOMDA TÖRTÉNETÉBŐL[559]

Tipográfus [könyvnyomtató] esküvésének formája
1719

Én, N. N. esküszöm az elő Istenre, ki Atya, Fiú, Sz. Lélek, teljes Sz. Háromság, hogy amely tipográfusi hivatalban ezen N. városban béállíttattam, abban tehetségem szerint igazán és serényen eljárok, a tipográfiában [nyomdában] lévő mindennémű materialékra [kellékekre], eszközökre és város hasznára vigyázok, hír és engedelem nélkül semmit nem imprimálok [nyomtatok], és mindenekben elöljáróimtul függök, a kezem alatt forgó tipográfia hasznát és

[557] *Tacitus, Publius Cornelius* (55-120?) – híres római történetíró.

[558] *Seneca, Lucius Annaeus* (i. e. 5 k.-i. sz. 65) – római sztoikus filozófus. Filozófiai nézetei sok szempontból feltűnő rokonságot mutatnak a kereszténység erkölcsi tanításaival.

[559] A *debreceni nyomdát* – amelynek működésével kapcsolatosak itt közölt szemelvényeink – Huszár Gál alapította. Az első debreceni nyomdaterméket az ő sajtója nyomta az alapítás évében, 1561-ben. A nyomda a reformáció ügyét szolgálta. Később a város tulajdonába került, de a városi hivatalos kiadványok mellett művelődéstörténeti szempontból fontos műveket adott ki. Számos jónevű tipográfust foglalkoztatott, köztük az európai hírű Komlós Andrást. Gyakran szolgálta kiadványaival a haladó politikai mozgalmakat: itt is megjelent pl. II. Rákóczi Ferenc híres manifestuma 170 l-ben, de jelentékeny szerepe volt az 1848-49-es szabadságharc idején is. Itt nyomtaták a Függetlenségi Nyilatkozatot s számos, a függetlenségi harc ügyét szolgáló sajtóterméket: újságokat, röplapokat, kiáltványokat, könyveket, a kormány hivatalos kiadványait stb.

jövedelmét csak ideig is magam vagy más hasznára nem fordítom, hanem a Perceptoratusba administrálom [az adóhivatalba irányítom], és annak idejében mindenekrül igazán számot is adok. E. E. U. [Isten engem úgy segéljen.]

Viski Pál provizor [nyomdavezető] konvenciója[560]
1725. január 1.

A város tipográfusa, N. Viski Pál úr konvenciója:

Készpénz	f 240 ung.[561]
Köböl[562] búza Nro	10
Gönci[563] bor	4
Sertésre	f 8
Sóra	3 f 50 dr[564]

Minden produkálandó új munkából maga papirosára 100 exemplár [példány].

Egy legény intertenciójáért [munkájáért] pedig:

Készpénz	f 80
Köböl búza Nro	4
Gönci bor	2
Sertésre	f 6
Sóra	2

Egy inas intertenciójáért:

Készpénz	f 40
Köböl búza Nro	2
Sertésért	f 2
Sóra	1,50
Esztendőt által való gyantafőzésért	f 3,60

Tiszteletpéldányok a debreceni városi nyomdában a XVIII. században

A tipográfia provizora adjon t. Professzor Hatvani István[565] Úrnak a most kijött Philosophiából, mint maga munkájából, melyet korrigált is, titulo honorarii [honoráriumképpen] száz exemplárt erga recognitionales [elismervény ellenében]. Debr. in Senatu 29. Jan. 1758. Per. L[udovicum] D[mokos] jur. Not.

---

[560] *Viski Pál* (1696-1733) – 1722 végén került a debreceni városi nyomda élére. Előbb a debreceni kollégium diákja volt. A nyomdát 1731 végéig vezette mint városi hivatalnok, aki évi fizetést kapott legényeivel és inasaival együtt, s az üzem hasznát a város pénztárába kellett befizetnie. 1731-től haláláig betegsége miatt felesége helyettesítette.

[561] *f 240 ung.* = florini 240 Hungarici, azaz 240 magyar forint. A magyar forint értéke 60 krajcár (régebben 100 dénár) volt.

[562] *köböl* – régi magyar űrmérték. Értéke vidékenként változott, pl. a pozsonyi köböl 62,5 l, a pesti 93,7 l volt.

[563] *gönci hordó* – űrtartalma kb. 150 liter volt.

[564] *3 f 50 dr* = 3 florini 50 denarii, azaz 3 forint 50 dénár, tulajdonképpen 3 és fél forint. (A dénár helyett e korban már általában a krajcárt használták.)

[565] *Hatvani István* (1718-1786) – a debreceni kollégium professzora, kiváló magyar polihisztor, felvilágosult szellemű természettudós. Fizikai kísérletei miatt diákjai ördöngösnek tartották, és mondákat terjesztettek róla. Ezért nevezték el „magyar Faust”-nak. Szóban forgó munkája a hallgatói számára írott Introductio ad Principia Philosophiae... (Bevezetés a filozófia alapjaiba...), Debrecen 1757.

A Tekintetes Nemes Tanács gráciájábul, provizor Kállai Gergely[566] Uram által vettem köszönettel az száz exemplárokat die 31. Jan. 1758. Hatvani István mp.

A tiszteletdíjul szolgáló példányok számát esetről esetre állapította meg a tanács az írói munkával arányban. Így pl. honoráriumképpen kapott a tanácstól:

1761-ben Tatai Ferenc a Doddriddge Fülöp munkájának fordításáért[567] 100 példányt (66 rhénes forint[568] 40 krajcár értékben).

1766-ban Varjas János[569] koll. tanár Pictet[570] Könyörgéseinek magyarra fordításáért 50 példányt (18 rh. frt 20 kr értékben).

1766-ban Veszprémi István[571] orvosdoktor a „Bába Mesterségre tanító Könyv" fordításáért 50 példányt (17 rh. frt 30 kr értékben).

1780-ban Sinai Miklós[572] koll. tanár az Eutropius[573] kiadása körüli fáradságáért 15 példányt (11 rh. frt 15 kr ért.).

1780-ban Varjas János „a Gradualok körül tett igazítása és fáradságáért" 20 példányt (34 rh. frt ért.).

A szövegközlés alapja: Csűrös Ferenc: A debreceni városi nyomda története. Debrecen 1911. 341, 343, 226. l.

71
RENDELET A MAGYARORSZÁGON ÁLLANDÓAN MŰKÖDŐ KÖNYVKERESKEDŐK ÉRDEKÉBEN[574]
Pozsony, 1772. augusztus 13.

---

[566] *Kállai Gergely* – a debreceni városi nyomda provizora 1754 januárjától. Előzőleg a váradi papnevelő intézet nyomdája élén állt, majd Debrecenben lett nyomdászsegéd. Öt esztendeig volt provizor; visszaélései miatt ekkor börtönbe került.

[567] *Doddrige, Philip* (1702-1751) – angol teológus. Fő műve: The Rise and Progress of Religion in the Soul. Tatai (Csirke) Ferenc református püspök (l. a 73. szemelvény 25. jegyzetét) fordította magyarra: Az igaz kegyességnek kezdete és előmenetele (Debrecen 1761).

[568] *rhénes forint* (rh. frt) – rajnai forint. 1 rajnai forint értéke 60 krajcár volt.

[569] *Varjas János* (1721-1786) – a debreceni kollégium tanára. Csupa e-hangzós szavakból álló elégiája (Megtért embernek éneke) 1755-ben jelent meg Debrecenben.

[570] *Pictet, Benedek* – genfi professzor. Két munkáját Theologia Christiana, A szent vacsorával való élésnek napjaira... való könyörgések és Az hétnek minden napjaira... való könyörgések címen Varjas János fordította magyarra.

[571] *Weszprémi István* (1723-1799) – orvosdoktor, Debrecen város tisztifőorvosa, kiváló tudós. Említett műve: Bába-Mesterségre tanító Könyv. Ford. Krantz Nep. Jánostól. Debrecen 1766.

[572] *Sinai Miklós* (1730-1808) – a debreceni kollégium tanára, református püspök. Értékes könyvtárat gyűjtött össze, de az halála után szétszóródott.

[573] *Eutropius, Flavius* (IV. sz.) – római történetíró. Tíz könyvre terjedő műben megírta Róma történetét a város alapításától Valens trónralépéséig (364), Breviarium Romanae historiae ad Valentem Augustum, ab urbe condita... (A római történelem breviáriuma Valens trónralépéséig, a város alapításától...) címmel. A mű 1777-ben jelent meg Debrecenben, Sinai Miklós rendezte sajtó alá.

[574] E rendeletet a helytartótanács (l. a 72. szemelvény 3. jegyzetét) tette közzé latin és német nyelven, s megküldte a megyéknek, városoknak és kerületeknek, valamint az egyházi hatóságoknak. Az örökös tartományokban már korábban is érvényben volt. A magyarországi könyvkereskedelem a hosszú török megszállás miatt a XVIII. század elején még igen elmaradott állapotban volt; elsősorban a könyvkötők – nagyobbrészt német polgárok – foglalkoztak vele. A hivatásos könyvkereskedő típusa csak a század második felében jelent meg, ekkor újból szükségessé vált a könyvkereskedelem rendeleti szabályozása. A rendeletből kitűnik, hogy a könyvkereskedés igen megbecsült foglalkozás volt, és a könyvkereskedők elé igen magas követelményeket állítottak. Csak hosszú tanulói és segédidő, alapos könyvkereskedői szakismeretek és legalább három nyelv elsajátítása után vált lehetővé bárki számára, hogy könyvkereskedést nyisson. Az is kiviláglik azonban a rendeletből, hogy a cenzúra mellett számos, a céhrendszerből fakadó akadálya is volt a könyvkereskedelem fejlődésének Magyarországon a XVIII. században.

1. Mindenki, aki magát a könyvkereskedésre szánja, azt előbb kellőképpen tanulja meg; azért köteleztetik valamely szabadalmazott könyvkereskedőnél hat évet mint tanuló tölteni.

Azon esetben pedig, ha a tanuló a járandó szabad koszt és szálláson kívül felső- és fehér ruhát is kapna, a tanulóidő hét évre terjesztetik ki.

2. A tanulóidő alatt avattassék be a tanuló a könyvkereskedés szükséges ismeretébe, és a német és a latin nyelven kívül még egy idegen nyelvet tanuljon meg.

3. Ha valamely tanuló főnökétől megszökik, azt felfogadni és kitanítani az örökös tartományok egy másik könyvkereskedőjének nem szabad, hanem a tanuló első főnökéhez vitessék vissza; ha pedig rossz bánás következtében szöknék el a tanuló főnökétől, vagy ez őt rossz viselete miatt távolítaná el: az ügy a helyi könyvkereskedői hatóság által vizsgáltassék meg és intéztessék el, de a tanulót előbb más főnök fel ne fogadja.

4. A könyvkereskedősegédek üzletbe lépésükkor rendes szerződést kössenek, melynek lejárata előtt sem a segéd főnökét el nem hagyhatja, sem a főnök segédét el nem küldheti.

De ha akár az egyik, akár a másik résznek elegendő oka volna a szerződést megmásítani vagy a kikötött határidőt megrövidíteni, a felmondás egy fél évvel előbb történjék. A segédeket pedig főnökeiktől elcsalni szigorúan és az esethez képest kiszabandó büntetés alatt tilos.

5. Senki sem nyerhet könyvkereskedésre jogot, aki azt előbb annak rendje szerint kellőleg meg nem tanulta, s legalább négy évet ily kereskedésben nem szolgált, s egyszersmind a különböző tudományszakokban a szerzők és iratok körül elegendő ismerettel nem bír. Azért aki ilyen kereskedést akar nyitni, valamely cs. kir. egyetemen megvizsgálandó, és képességéről bizonyítványt kell felmutatnia. Azonkívül ki könyvkereskedést akar kezdeni, elegendő pénzalapot mutasson ki, éspedig: Pozsony szab. kir. városában legalább 500 forintot, míg más helyeken, ahol valamely könyvkereskedő megtelepedni és kereskedni akar, a legfelsőbb cs. kir. határozat kinyerése után, a helytartótanács szabja meg az alap összegét, melynek felét maga a tulajdonos, másik felét pedig elegendő jótállás kell, hogy biztosítsa.

6. A könyvkereskedés sehol se szoríttassék a könyvkereskedők bizonyos számára, de szükség nélkül ne is sokasíttassék, ha azonban valaki újat akar kezdeni, arra a helytartótanács engedélye lesz kikérendő. Valamint a jogosított könyvkereskedőknek és özvegyeiknek is szabadságukban áll a már megkezdett üzletet akár személyesen folytatni, akár fiukra – ha ez a felsorolt kellékekkel bír – vagy a felsőbbség engedélyével segédjükre átruházni, kivéve azon esetet, ha a kereskedés különös szabadalom gyanánt csak egy személy részére engedélyeztetett volna.

7. A könyvkereskedőknek szabadságukban áll bárminő könyvekkel (kivéve a tiltottakat) kereskedni: következőleg akár kötött, akár kötetlen, új vagy régi könyvekkel, ércbe metszett képekkel, földabroszokkal, nemkülönben nyomathatnak és vehetnek könyveket másoktól. A közönség nagyobb kényelme végett azonban nemcsak a könyvkereskedőknek, hanem másoknak is megengedtetik némi kereskedés régi, bekötött könyvekkel, miért is ilyenek elárusítására a nyilvános kereskedéseknek bizonyos száma határoztatik meg, nemcsak Pozsony szab. kir. városában, hanem más városokban is, azonkívül az ilyen kereskedőknek új könyveket árulni, vagy ilyeneket kiadni elkobzás terhe alatt tiltatik.

8. Hasonlóképpen tiltatik az erre nem jogosítottnak a városokban, mezővárosokban és falukon könyvkereskedést űzni; a nyomdászok és könyvkötők is tartózkodjanak minden ilynemű kereskedéstől, kivéve amire eddig is jogosítottak voltak, úgy mások is, éspedig annyival is inkább, miután ellenkező esetben az illetéktelen eladásra szánt készlet, ha megtaláltatik, el fog koboztatni, a jogosított könyvkereskedőknek, kérésükre, karhatalom adatni, a feladónak egyharmad kiszolgáltatni fog, az ismételten rajtakapott törvényszegők pedig ezenfelül még érzékenyen meg is fognak büntettetni.

9. Az idegen könyvkereskedők, miután az örökös tartományok évenként előforduló vásárait meglátogatták, annak elmúltával, az elkobzás büntetése alatt, többé ne áruljanak, hanem a megmaradt könyveket vagy más városokba, vagy a kültartományokba szállítsák, vagy a nyilvános vásári raktárakba, akár pedig egyes boltokba is, a helybeli könyvkereskedők állal lezáratva, tegyék le a legközelebbi vásárig.

10. Joguk van a könyvkereskedőknek a kereskedésükbe veendő könyvek részére nyomtatási engedélyt kérni, s ha az engedély megadatott, az örökös tartományok egy könyvkereskedőjének sem engedtetik meg a szabadalom tartama alatt az ilyen könyvet akár toldásokkal, akár anélkül kinyomatni, vagy annak itthon vagy kint nyomatott példányait árulni, éspedig elkobzás vagy más, a szabadalomban megjelölt büntetés alatt.

11. A könyvárusok személyes és vagyoni ügyei szokott bíróságuknak, – könyvkereskedési ügyei pedig a helytartótanácsnak rendelkezése alá tartoznak.

12. Az árveréseknél jogában áll az illetékes joghatóságnak esküdt becslőket választani a könyvárusok közül, s ezek által hajtatni végre a becslést és nyilvános elárusítást, úgy azonban, hogy hivataluk elvesztése mellett tilalmas az általuk végrehajtott elárusításnál maguk vagy mások számára vásárolni.

13. Szabadságában áll tehát a könyvkereskedőknek saját könyveikre árverést tartani, de ugyanazok az ily elárusításnál semmi elsőbbségi joggal sem bírnak, még akkor sem, ha az özvegy, vagy aki a kereskedést átveszi, a készletnek csak egy részét akarná ily módon eladni.

14. A nagyobb helyeken, hol több könyvárus van, ezek közül két, évenként változó elöljáró rendeltessék ki, a kisebb helyeken pedig, ahol háromnál többen nem volnának, közülük az egyik tétessék ugyanolyan időtartamra, felváltva, elöljáróvá. S ez nemcsak a kisebb bajokat, hiányokat intézze el, de ezen rendelet megtartására is ügyeljen, s bármely felmerülő áthágást azonnal jelentsen a felsőbbségnek.

A szövegközlés alapja: Békési Emil: Adalékok könyvkereskedésünk XVII. századbeli történetéhez: Magyar Könyvszemle, 1883. 266-269. l.

72
A CENZÚRA[575] SZERVEZETÉRŐL ÉS TEVÉKENYSÉGÉRŐL MÁRIA TERÉZIA IDEJÉBEN

Vajkovics Imre[576] jezsuita, ki mint revizor működött a helytartótanács[577] kebelében, s aki ennélfogva közvetlen tapasztalatból ismerte a cenzúra egész szervezetét, egy alább tüzetesen

[575] *cenzúra* – eredetileg felügyelet, bírálat; a feudális is tőkés társadalomban az egyházi, majd az állami szervek ellenőrző tevékenysége, előzetes vagy utólagos felülvizsgálata a nyomtatásra és terjesztésre szánt könyvek, a színházi és filmelőadások stb. felett. VI. Sándor pápa vezette be a reformáció szellemét terjesztő kiadványok megjelenésének megakadályozására. Hosszú ideig a katolikus egyház kezében volt, de az uralkodók a világi, állami cenzúra bevezetése után is a katolikus főpapságra vagy szerzetesrendekre (főként a jezsuitákra) bízták. Magyarországon az állami cenzúrát intézményesen a XVII. század végén kezdték gyakorolni, 1715-ben III. Károly, majd 1745-ben Mária Terézia részleteiben rendeletileg is szabályozta. A XVIII. század folyamán a cenzúra különösen a felvilágosult eszmék terjedésének igyekezett gátat vetni Magyarországon is. A cenzúrát nálunk 1848. március 15-én törölték el.

[576] *Vajkovics Imre* (1715-1796) – jezsuita pap, kalocsai nagyprépost. 1767-ben Pozsonyban a kir. helytartótanácsnál a könyvrevizori tiszttel bízták meg. A cenzúráról több műve jelent meg.

[577] *helytartótanács* – 1721-1848, majd 1861-1867 között (ez utóbbit helytartóságnak nevezték) a Magyarországon működő országos kormányhatóság, melynek elnöke a nádor volt. Kezdetben Pozsonyban, később Budán székelt. Az országgyűlést is a nádor hívta össze, ő terjesztette elő az uralkodónak – a kancellár közvetítésével – a feliratokat. A nádor közjogi méltóság, a kancellár inkább udvari ember. A feliratokra a király leiratokkal válaszolt. A helytartótanács hatásköre kiterjedt a közigazgatás minden ágára. Teendőit 1848-ban a felelős minisztérium vette át, de véglegesen csak 1867-ben, a kiegyezés után szűnt meg.

ismertetendő művében[578] részletesen leírta a könyvvizsgálat tekintetében követett procedúrát, úgy, amint azt az 1745-i rendelet megállapította...

Amint valamely könyv a harmincad-hivatalba[579] érkezett, és erről az ügyészség (publicus officialis) a helytartótanács kebelében szervezett egyházi bizottság elnökének: az esztergomi érseknek vagy helyettesének, aki mindig valamelyik püspök volt, jelentést tett, ez utóbbi megbírálás végett átadta az illető művet a revizoroknak. Ezeknek kötelességök volt a bírálatot haladéktalanul elkészíteni, és írásba foglalva beterjeszteni az egyházi bizottsághoz. A bizottság – melynek tanácskozásain a világi ülnökökön kívül mindig jelen kellett lennie két püspöknek is (kik közül az egyik elnökölt) – a benyújtott bírálatot megvitatván, saját véleményével együtt a helytartótanács elé vitte azt, ez levén hivatva véglegesen dönteni a könyvek sorsa felett. Ha aztán a helytartótanács ítélete, mely a kancellária[580] útján őfelségéhez küldetett fel, megerősítést nyert, az ítélet végrehajtás végett ismét a helytartótanácshoz küldetett le.

Az előadottakból látható, hogy főszerepük volt a könyvvizsgálat körül a revizoroknak, s épp azért a revizorok megválasztása tekintetében a klérus rendkívül körültekintő és óvatos volt... *Althan*[581] váci püspök utasítást készített számukra, mely a helytartótanácsban 1747. márc. 1-én kihirdettetvén, a revizorok által pontosan végre is hajtatott.

Az utasítás következő nyolc pontból állt:

1. A királyi revizorok az esztergomi érsektől vagy ennek helyettesétől átvévén a megbírálandó könyvet, az átvétel napját, a könyv címét pontosan följegyzik, s a könyv átvételéről térítvényt állítanak ki.

2. Szigorúan ügyelniök kell arra, hogy a könyv címe, nyomatási helye, valamint a szerző és a nyomdász neve megjelöltessenek.

3. A revíziót abban a sorrendben kell végezniök, amint azt a revizori hivatal igazgatója megszabja.

4. Ha a revizorok a vizsgálat alatt levő műben olyasmit találnak, ami az állam vagy a jó erkölcs szempontjából botrányos, vagy ami a róm. kat. vallásra, a kat. egyház fejeire, s általában a klérusra nézve sérelmes: ezeket a locusokat [helyeket], a fejezet és a lapszám pontos megjelölésével, bírálatukban kiemelik és közlik egész terjedelmökben.

5. Mivel a tapasztalás azt mutatja, hogy az akatolikusok [a nem katolikusok] által írt *politikai* vagy más indifferens tartalmú könyvek gyakran vallási kérdésekkel is foglalkoznak, s hamis dogmákat[582] és ateisztikus tanokat terjesztenek indifferens alakban, ami a közönségre és az egyetemes keresztyénségre nézve a legveszedelmesebb és legkárhozatosabb; mivel másrészről tapasztaltatott, hogy a polgári hatóságok, melyekre eddig a politikai könyvek cenzúrája bízva volt, az olyanféle iratok imposztúráit [csalárdságait] nem képesek észrevenni – nem is fedezheti azokat fel más, mint akinek *jó szeme van* (quas etiam non nisi bene

[578] Dissertatio de potestate principum saecularium in censuram librorum. (Értekezés a világi fejedelmek hatalmáról a könyvcenzúra terén.) Kalocsa 1791.

[579] *harmincad-hivatal* – az ország határain átmenő (behozott v. kivitt) áruk után szedett vámot kezelő hivatal. A vám az áru értékének harmincadrésze volt.

[580] *kancellária* – a legfőbb udvari kormányzati hatóság Magyarországon a Habsburg-ház uralkodása idején. I. Ferdinánd óta Bécsben székelt, elnöke a magyar kancellár volt. Ezen keresztül gyakorolta a király bírói hatalmát és a törvényhozással kapcsolatos jogát. Az 1848-as törvények megszüntették, de az 1860-as októberi diploma újból felállította, csak 1867-ben, a kiegyezéssel törölték el véglegesen.

[581] *Althan Mihály Károly* (1702-1756) – 1735-től váci püspök. Több latin nyelvű munka szerzője.

[582] *dogma* – hittétel, tétel, alapelv; olyan hit- vagy erkölcstani tétel, amelyet valamely egyház legfőbb tekintélye, pl. a kat. egyházban a pápa, mint „isteni kinyilatkoztatásból eredőt” minden hívőre nézve kötelezőnek nyilvánított.

oculatus discernit) –, sőt, mivel a politikai hatóságok által a revízióval akatolikusok is megbízatnak: ennélfogva szükséges, hogy a revizorok hatásköre a politikai és indifferens könyvek revíziójára szintén kiterjesztessék, s az említett művek revízióját a legnagyobb szorgalommal és a legrendszeresebben végezzék.

6. Ügyelni kell a nyomdászokra, hogy holmi nászdalok alakjában vagy más palástoló cím alatt, a szerző nevének elhallgatásával, előleges cenzúra nélkül semmit ki ne nyomassanak.

7. *A revizorok el ne mulasszák, hogy a legkegyelmesebb szándéknak megfelelőleg, a revízió alkalmával a könyvekben talált hibákat az egyházi (dioecesan) hatóságoknak is bejelentsék, hogy azok jogaikkal élhessenek.*

8. Ha végre akatolikus művekben a revizorok sem az állam, sem a jó erkölcsök szempontjából semmi megbotránkoztatót nem találnak: ezt szintén tartoznak, az illető művek és szerzőik megnevezésével, az előírt mód szerint bejelenteni...

Míg az Althan-féle utasításokban a cenzor által követendő irányelvek állapíttattak meg: a klérus gondoskodott egyszersmind arról is, hogy a hívek szintén ismerjék meg az egyház álláspontját a sajtóval szemben, s kellőképpen tájékozva legyenek a tekintetben, hogy katolikus létökre mit szabad és mit nem szabad olvasniok.

Egy pozsonyi jezsuita – valószínűleg valamelyik revizor – ad erre nézve oktatást a híveknek, népies modorban, kérdések és feleletek alakjában fejtvén ki gondolatait, illetőleg az egyház nézeteit a veszedelmes könyvek olvasása felől.[583]

Mindenekelőtt meghatározza, mik az úgynevezett veszedelmes könyvek. Három kategóriába osztja ezeket. Az elsőbe tartoznak az erkölcstelen iratok, amilyenek pl. a regények, ódák, énekek, nászdalok, színművek, pásztori játékok, szóval a poétikus [szépirodalmi] művek. A második kategória alá esnek az akatolikus könyvek, pl. az eretnek-bibliák, eretnekek által írt vallási, énekes- és imakönyvek, történeti munkák, útleírások. Végre a harmadik osztályba a szabadgondolkodóknak a kinyilatkoztatott vallás ellen írt művei sorozandók, melyek ilyféle címek alatt szoktak megjelenni: Az észszerű vallás; A természet jogai; A társadalmi élet kötelességei; A ceremóniák és vallási szokások kritikai méltatása stb.

Az effajta olvasmányokat szent Khriszosztomosz[584] nemhiába nevezte a „sátán fegyverének" (arma daemonum) és az „egyház romlásának" (ecclesiae subversio), mert a szerző szerint, midőn kioltják a keresztyén lélek hitvilágának utolsó sugarát is, tönkreteszik egyszersmind a közboldogságot. Hatásuk különösen végzetes lehet a fiatal emberre és a nőre nézve. A fiatal lélek benyomásai örökéleten át fennmaradnak; a nő, gyöngeségénél fogva, könnyen rossz útra tévedhet. Épp azért kívánatos, hogy a nő mindig valamely okos és kegyes lelkipásztor tanácsával éljen olvasmányai megválasztásában.

De általában mindenki tartózkodjék a gonosz olvasmányoktól, annyival is inkább, mert az egyház a veszedelmes könyvek olvasását átok alatt tiltja, s csak azoknak engedi meg, akik e tekintetben különös fölhatalmazást nyernek az egyház fejétől. Sőt, a jó katolikusnak még megtűrni sem szabad házában gonosz könyveket, nehogy akár neki magának, akár valami ismerősének alkalma legyen azokat elolvasni.

Az egyház tolmácsa a hívek számára adott leckéjét azzal fejezi be, hogy kárhozattal fenyegeti nemcsak a gonosz könyvek olvasóit, de azt is, aki ilyen könyvet titokban árul és terjeszt, s akár mint szerző, akár mint fordító napvilágra hoz.

---

[583] A szóban forgó mű: Gedanken über das freye Lesen gefährlicher Bücher. (Gondolatok veszedelmes könyvek szabad olvasásáról.) Pozsony 1771. 24 l.

[584] *Khriszosztomosz*, Szent = Aranyszájú Szent János (350 k.-407) – konstantinápolyi püspök, a kat. egyházban a hitszónokok védőszentje.

Mária Terézia a könyvvizsgálat jogára, mint fejedelmi jogra támaszkodva, nem elégedett meg a preventív cenzúrával[585] hanem a represszív könyvvizsgálatot[586] is életbe léptette, s ez utóbbira különös súlyt fektetett. Egy külön hivatalt szervezett: a könyvrendőrséget (Bücherpolizei), mely a legszélesebb hatáskörrel végezte feladatát.

A könyvrendőrség ügyelt fel a nyomdákra, melyek Mária Terézia alatt is csak szabadalom mellett működhettek. Mindamellett Erdélyben kilenc nyomda nem bírt privilégiummal egész 1773-ig, amikor az okt. 23-án kiadott rendelet meghagyta, hogy ezentúl legfelsőbb engedelem nélkül ily könyvnyomda fel ne állíttassék. Ugyanez a rendelet ismétli ama tilalmat, mely szerint a nyomdászok – könyvnyomdájuk elkobzásának terhe alatt – semmi iratot vagy könyvet, mielőtt azt a cenzor jóvá nem hagyta volna, sajtó alá bocsátani ne merészkedjenek.

A könyvrendőrségnek állt jogában és kötelességében az állam- és egyházellenes könyveket betiltani, azoknak példányait elkobozni. S hogy ezt a feladatát annál sikeresebben megoldhassa, és saját rendeleteinek tömkelegében annál biztosabban eligazodhassék, a római kúria példáját követve, jegyzéket vezetett a betiltott könyvekről, az úgynevezett Catalogus librorum prohibitorumot[587], mely aztán 1765-ben, majd megbővítve 1774-ben ki is nyomatott.

Ez a katalógus a könyvrendőrségnek nemcsak szigorúsága, de együgyűsége mellett is fényes tanúbizonyságot tesz. Hogy *Voltaire*[588] és *Rousseau*[589] belekerültek a katalógusba, azon nincs mit csudálkozni; de hogy a tiltott könyvek közt szerepeltek még *Mendelssohn* „Phadeon"-ja[590] vagy *Süssmilch* „Göttliche Ordnung"-ja[591] is, ez már csakugyan feltűnő. Hát ahhoz mit szóljunk, hogy még a királynő kedvenc tudósának, a monarchia hivatalos állambölcselőjének, *Sonnenfels*nek[592] is a kínvallatások ellen írt könyvét betiltották, holott mielőtt ez megtörtént volna, kiadták a rendeletet, mellyel a kínvallatásokat tényleg csakugyan eltörölték. Az 1774-i katalógusba még egy orvostudományi mű is belekerült: *„Hausapothecke sowohl zur menschlichen Gesundheit, als auch für Pferde, Rind, Schwein u. Schaafvieh"* [Házi patika az emberi egészség, valamint a ló, a marha, a disznó és a birka érdekében] (Leipzig 1771, in 8), mely hogy mit tartalmazhatott, ami miatt a tiltott könyvek közé iktatták, valóban el se tudjuk képzelni. De ami már valóban komikus színben tünteti fel a könyvrendőrség eljárását, az, hogy 1777-ben *magát a katalógust is beiktatták a katalógusba*, vagyis a tiltott könyvek közé sorozták, „nehogy abból a rossz emberek a rossz, és az okos emberek az okos könyveket megismerjék".

Az index csak a tiltott könyveket tartalmazta. De ezeken kívül voltak még úgynevezett *félig* tiltott könyvek is, melyeket a cenzúra „erga schedam" [engedély ellenében], „eruditis" [tudó-

---

[585] *preventív cenzúra* – előzetes könyvvizsgálat, a különféle kiadványok felülvizsgálása kézirat alapján.

[586] *represszív könyvvizsgálat* – a cenzúrának az a fajtája, amely a kinyomatott, megjelent művet kívánja kivonni a forgalomból, azt igyekszik elkobozni.

[587] *Catalogus librorum prohibitorum* – tiltott könyvek jegyzéke. A katolikus egyház az általa elítélt könyvek jegyzékét, amelyeket a hívőknek egyáltalán nem, vagy csak felsőbb engedéllyel volt szabad olvasniok, Index librorum prohibitorum címmel jelentette meg.

[588] *Voltaire*, családi nevén *François-Marie Arouet* (1694-1778) – kiváló francia író, történetíró és filozófus. Életműve a francia polgári forradalom nagyhatású előkészítője. A tételes vallás és a fanatizmus kérlelhetetlen ellensége volt.

[589] *Rousseau, Jean-Jacques* (1712-1778) – jeles francia író, filozófus és pedagógus. A forradalmi polgári ideológia egyik legjelentékenyebb képviselője, a francia forradalom szellemi előkészítője. Az abszolutizmus és a monarchia ellenfele, a köztársaság híve.

[590] *Mendelssohn, Moses* (1729-1786) – német filozófus. A lélek halhatatlanságáról szóló híres műve, a Phaedon 1767-ben jelent meg. Első magyar fordítása 1793-ból való. Lessing őt örökítette meg Bölcs Náthán című drámájában.

[591] *Süssmilch, Johann Peter* (1707-1707) – a demológia, a népesedéssel és annak változásaival foglalkozó tudomány egyik megalapítója. Fő műve: Die Göttliche Ordnung in den Veränderungen des menschlichen Geschlechts (Az isteni rend az emberi nem fejlődésében).

[592] *Sonnenfels, Joseph* (1732-1817) – osztrák államférfi és író, a politikai tudományok tanára a bécsi egyetemen. Mária Terézia híve, majd II. József felvilágosult abszolutizmusának egyik fő támasza volt irodalmi és kulturális téren. Az ő sürgetésére szüntették meg Ausztriában a kínvallatást.

sok részére], „acatholicis” [másvallásúak részére], „continuantibus” [hivatalos személyek részére] jelzőkkel látott el, s melyekhez a könyvrendőrség különös engedélye mellett csupán néhány tudós vagy protestáns vallású egyén juthatott.

A könyvrendőrség hatáskörébe tartozott végül a könyvkereskedésre való felügyelet is. A könyvkereskedés éppúgy meg volt rendszabályozva, mint a nyomdászat...

A szövegközlés alapja: Ballagi Géza: A politikai irodalom Magyarországon 1825-ig. Bp. 1888. 53-60. l.

Könyvgyűjtés, könyvtárak

73
BOD PÉTER ÉS RÁDAY GEDEON LEVELEZÉSÉBŐL[593]
1754-1756

Méltóságos Úr, érdemem felett való nagy Fautorom [jótevőm]!

... Nemrégen arra kértem vala a Mgos gróf Teleki József[594] Úrfit, hogy írna az Úrnak aziránt, hogy magyar könyveinek listájokat küldené be, mert én, amint a Mgos Úr kért vala magyar könyvek szerzésére, arra kész vagyok, s reménységem is vagyon; de némelyek drágácskák, s ha volnának a katalógusban, azokat újólag nem szereznők itt meg. Nemrégen is akadtam egynehány ritka és szép magyar könyvekre, meg is vettem. Ha az könyvek listájok kezünkön lesznek, osztán bátrabban vásárlunk. Amelyeket a Mgos Úr számomra vészen, reménlem, hogy az Úr, Domokos Márton[595] Uram Debrecenből elküldi Kolozsvárra, v. a Mgos Vay urak beszolgáltatják...

Az úrnak M. Igenben 16. Dec. 1754.

Alázatos szolgája:
Bod Péter

Méltóságos Úr, érdemem felett való jó pátrónus Uram!

Vettem mind a Mgos Úr 20. martii Ludányból írott levelét, mind az Nagy Sámuel[596] Uram Pestről 24. martii írott levelét. Igen jól esett, hogy ezen katalógus kezemhez jött, mert eddig

---

[593] *Ráday Gedeon*, id. (1713-1792) – költő, irodalom- és tudománypártoló nagybirtokos, Ráday Pálnak, II. Rákóczi Ferenc titkárának fia. Folytatta atyja könyvgyűjtő tevékenységét, a péceli Ráday-könyvtárnak tulajdonképpen ő a megalapítója. Könyvtárában több nagyértékű ősnyomtatvány és régi ritka külföldi könyv volt, de elsősorban a magyar művek minél teljesebb összegyűjtését szorgalmazta. Könyvtára kb. 12.000 kötetből állt. Számos külföldi és hazai könyvértő emberrel és könyvkereskedővel tartott fenn kapcsolatot, és segítségükkel gyarapította gyűjteményét. *Bod Péter* (1712-1769) magyarigeni református lelkésszel (l. a 69. szemelvény 1. jegyzetét) is könyvgyűjtési ügyekben levelezett. Bod számos magyar munkát vásárolt részére Erdélyben. Rádayról l. még a 94. szemelvény 1. jegyzetét.

[594] *Teleki József* (1738-1796) – államférfi, író és tudós. 16-19 éves korában Bod Péter tanítványa volt. Külföldön végezte egyetemi tanulmányait, majd Cornides Dániel történettudóssal beutazta Európa nagy részét. Megvásárolta Cornides gazdag könyvtárát, s ezt gyarapítva nagy könyvtárat gyűjtött, amellyel unokája, Teleki József a Magyar Tudományos Akadémia könyvtárának alapját megvetette. Főként alkalmi költeményeket írt.

[595] *Domokos Márton* († 1764) – 1735-től haláláig Debrecen főbírája, a debreceni ref. egyház főgondnoka. Vallási tárgyú műveket írt és fordított.

[596] *Nagy Sámuel* (1730-1802) – református egyházpolitikus, író. 1752-től a Ráday-családnál nevelősködött. Mint a magyarországi reformátusok bécsi udvari ágense (1763 és 1797 közt), számos egyházpolitikai memorandumot szerkesztett. Bécsi tartózkodása idején Ráday Gedeon legfőbb könyvbeszerzője volt. Élete utolsó éveit is a Ráday-családnál töltötte.

tartózkodtam megvenni némely könyveket, amelyek előfordultanak, nem tudván, ha szükségesek-e, vagy nem? márpedig amelyek ezen lajstromban nem lésznek, megszerzem, kivált a régiebbeket, teljes tehetségem szerint igyekezem. Ezenkívül más lajstromok az úr könyveinek velem nem közöltetett. Ezt pedig parealtatván [lemásoltatván], mind tiszt. Ajtai[597] Uramnak Enyedre, s mind a Mgos Gróf Asszonynak, Teleki Józsefné[598] Asszonyomnak Hévízre elküldöm.

Száz rhénes forintok[599] iránt ír a Mgos Úr a magyar könyvek szerzésekre, hogy akar küldeni. Sok magyar könyvek kellenének annyi pénzre. Én utat nem tudok mutatni az bátorságos elküldésre, hanem ha azt cselekedné a Mgos Úr, hogy M. országon a Mgos Gróf Asszony, Teleki Lászlóné[600] asszonyom gondviselőjének általaadná, és osztán itt Erdélyben a Mgos Asszony ismét nekem, vagy akinek tetszik parancsolni a Mgos Úrnak, megadná. Különben a pénznek be nem küldése részemről a könyvek szerzésében akadályt nem tészen, inkább tett eddig a lajstromnak nem létele: így is látom, hogy vettem vagy kettőt, amelyek megvoltanak...

A Mgos Úrk M. Igenben 16. Apr. 1755.

Alázatos kész szolgája:
Bod Péter

A levélhez mellékelve:

Gróf Teleki Józsefné Asszonyom Ő Nsga eddig vette az Úr számára ezeket:

1. Tótfalusi Biblia.[601]
2. Roterdami Rezmánnak[602] keresztyénséget tanító kézben viselő könyvecskéje.
3. Tofeus Soltárok Magyarázatja.[603]
4. Kultsár György Postillája.[604]
5. Jezsuiták titkai.[605]
6. Bornemisza Péter Dominicájának 3-dik része.[606]
7. Szat. Németi Dominicájának Toldalékja.[607]

---

[597] *Ajtai (Abód) Mihály* (1704-1776) – a nagyenyedi református főiskola tanára, író. 1727-ben a Bethlen-családnál, majd a Teleki-házban nevelősködött. 1732-1735 közt külföldi tanulmányutat tett, s hazatérve Teleki Józsefné Bethlen Kata házában lett udvari prédikátor. 1737-ben választották meg enyedi főiskolai tanárnak.

[598] *Teleki Józsefné Bethlen Kata* (1700-1759) – l. a 74. szemelvény 1. jegyzetét.

[599] *rhénes forint* = rajnai forint. Értéke 60 krajcár.

[600] *Teleki Lászlóné Ráday Eszter* – Teleki László belső titkos tanácsos felesége, Ráday Pál leánya, Ráday Gedeon nővére.

[601] *M. Tótfalusi Kis Miklós* (1650-1702) – kolozsvári nyomdász és híres betűmetsző. 1685-ben Hollandiában saját költségén kiadta a magyar bibliát. L. még a 63. szemelvény 1. jegyzetét.

[602] *Erasmus, Desiderius Rotterdamus* (1466-1536) – németalföldi humanista, az európai humanizmus kiemelkedő alakja; tudós filológus. Számos írásában élesen támadta a skolasztikát és az egyházi szokásokat, de harcolt a reformáció ellen is.

[603] *Tofeus Mihály* (1624-1684) – református püspök és énekszerző. Apafi Mihály udvari papja volt. Prédikációit a fejedelemasszony két íródeákja jegyezte le hallomás után, s adta ki a szerző neve nélkül: A szent zsoltárok resolutiója. Kolozsvár 1683. L. még a 63. szemelvény 3. jegyzetét.

[604] Kultsár György (XVI. sz.) – protestáns író, az alsólindvai Bánffy-család udvari prédikátora. Postillái 1574-ben jelentek meg Alsólindván.

[605] Jezsuita paterek titkai. Várad 1657.

[606] *Bornemissza Péter* (1535-1584) – a magyar reformáció egyik legjelesebb írója, evangélikus püspök. Szóban forgó munkája az Evangéliumokból... című prédikációgyűjtemény 3. része. 1575-ben jelent meg. L. még a 37. szemelvény 1. jegyzetét.

[607] *Szatmárnémeti Mihály* (1638–1689) – református lelkész, egyházi író. Fő műve: A négy evangélisták szerint való Dominica, azaz vasárnapi prédikációk. Kolozsvár 1675.

Ráday Gedeon megjegyzése:

Magam is vettem

1. Sárpataki Mihály Noe Bárkáját[608]
2. Félegyházi Tamás Keresztyén Hitrül írt könyvét 4-en[609]
3. Enyedi György[610] munkáját magyarul

és holmi apróságokat.

Ezen subducalt [felsorolt] hármat Turi Uram kezemhez hozta, és ezeken kívül, úgy tetszik, hármat (mert az könyvek Ludányban adódtak kezemben, és így itt nem lévén, a nevei eszemben nem jutnak, de úgy tetszik, hogy volt):

az egyik Az szentháromságról írott könyv in 8, bizonyos Anonymusé, ha a titulusa jól jut eszembe: *Igassag Sarka*,

az másik debrecenyi predikátor Köleséri Sámuel[611] Uram bizonyos munkácskája.

a harmadiknak neve mostan éppen eszemben nem jut, mivel confundálom [összezavarom] más könyvekkel, melyeket legközelebb szerzettem. Ezeket csak azért jegyzettem fel, hogy tudva legyen, hogy már ezeket Turi Uram kezemhez hozza.

Méltóságos Úr, érdemem felett nagy Fautorom!

... A könyvek szerzésekben igyekeztem, de kevésre lehetett menni, minthogy a régiség és hazánknak sokféle vesződései, amelyek voltanak is, megemésztették; de csuda, hogy e tatár égette, török hamvazta hazában csak annyit is lehet találni, holott itt egymást érte a sok pusztulás azelőtt. A Méltóságos Gróf Asszony, Teleki Józsefné assz. őnsága a nyáron is egynehány felé, magam is jelen levén akkor ő Nságánál, adott papoknak lajstromot, hogy micsoda könyveket vennének meg, ha előakadnának, nézvén abban nagyrészt a Mgos Úrra is. Vett ennek előtte is egynehányat, amelyeket általaladott a Mgos Gróf Asszonynak, Teleki Lászlóné assz. őnagyméltóságának, melyek Szebenben voltanak, s ugyan ez okon nem lehetett most általaladatniok a Mgos Úr embereinek; de azoknak kiküldésekben lehet ezután is módot találni. Én pedig ennek utána is, hacsak találhatok olyat ami az Úr könyveinek lajstromokban nem lészen, szerencsémnek tartom megvenni, s módot keresek az elküldésekben is.

Ami az árokat illeti az itt vásárlott könyveknek, aziránt nem illő a M. Úrnak szorgalmatoskodni; mert nékem eléggé előre megfizetett az Magyar írók két darabjoknak[612] megküldetésekben, csak azt sem tudom visszafizetni egész életemben is; annál inkább tovább is vagyon reménységem, hogy a Mgos Úr által a Magyarországban nemrégen kiadott könyveket megkaphatom, amelyek vagy históriára, vagy törvényes dolgokra tartoznak: – – Keresem

---

608 *Sárpataki (Nagy) Mihály* (1638-1694) – református lelkész, író. Noe Barkaja című vallási műve 1681-ben jelent meg Kolozsvárott. L. még a 65. szemelvény 8. jegyzetét.

609 *Félegyházi Tamás* (XVI. sz.) – református prédikátor. Külföldi tanulmányok s rövid mezőtúri, kolozsvári és debreceni tanítóskodás után 1773-ban, mint Melius Péter utóda, debreceni lelkész lett. A keresztyéni igaz hitnek részeiről való tanítás című műve első ízben 1579-ben jelent meg Debrecenben, s 1601-ig négy újabb kiadást ért meg.

610 *Enyedi György* (1551-1597) – erdélyi születésű unitárius püspök. Több teológiai munkát és prédikációt írt. Itt Az ó és új testamentombeli helyek magyarázatja című, első ízben Kolozsváron 1619-ben megjelent híres latin teológiai művéről van szó, amelyet Toroczkai Máté fordított magyarra.

611 *Köleséri Sámuel* (1634-1683) – református prédikátor. Számos valláserkölcsi műve jelent meg.

612 Itt *Schwandtner János* (1716-1791) történetíró Scriptores rerum hungaricarum veteres et genuini című 3 kötetes (1. kiad.: Bécs 1746-48) művének két darabjáról van szó. – Schwandtner 1779-től a bécsi udvari könyvtár könyvtárosa, majd igazgatója volt. Művei, amelyek elsősorban történeti forráskiadványok, igen sok magyar vonatkozású anyagot tartalmaznak.

régen s nem tudtam meghozatni: *Steph. Huszti* Jurisprudentia Practica;[613] *Belii* Compend. Hungariae Geogr. Poson 1753, in 8.;[614] *Desericii* de initiis ac majoribus Hungarorum. Budae 1753, fol.;[615] *Prisci Rhetoris* Excerpta editione Belii Poson.[616] – Ha valahol előakadnának és reászerzene a Mgos Úr, kívánom meghálálni. Sz. Tatai[617] Uram Debrecenben, aki kezembe szolgáltatni, ha addig elküldetnének. És ha valami új könyv, magyar históriára tartozó, jönnek ki, abban részeltetne, mivel tudom, hogy nem lehet, hogy a M. Úrnak mindjárt értésére ne essék. Nékem a magam hivataljára közelebbről tartozó teológia után nagyobb gyönyörűségem vagyon az hazánk históriájának vizsgálásában, s akármi alávaló könyvet kapjak is arra a materiára, mind kedves.

Látom, hogy a Mgos Úr könyvei között találtatnak az *Heltaitól*[618] egybeszedett és kiadott magyar versek a M. Királyok dolgaikról. Én talán azokat nem láttam. Igaz ugyan, hogy akadtak az én kezemre is némely régi M. Versek, amelyek 1550 tájban írattak, és a Heltai műhelyéből 1570 tájban költenek ki, de talán nem azok lesznek. Egynehány rendbelinek *Tinódi Sebestyén deák*,[619] aki Török Bálint udvari embere volt azelőtt, az szerzője. Vagyon azután Hunyadi János győzedelmeiről, írta *Nagy Bántzai Mathias*,[620] Debr. 1575. Az Az Kenyérmezén 1479-ben lett győzedelemről *Temesvári István*[621] írta, 1569. eszt. Második János király életéről *Tsanádi Demeter*[622] írta, Debr. 1577. eszt.

Régen gondolkodom, hogy írjak a Mgos Úrnak aziránt, minthogy a magyar nyelv erősen kezdett megromlani a mi időnkben, jó volna annak ékesítésére s megerősítésére valami jót csinálni a más nemzeteknek példájok szerint. 1. Jó volna valami *Literata Societast* [tudós társaságot] felállítani, melynek tagjai Magyarországnak s Erdélynek minden részeiből lennének; de minthogy ez magános ember tehetséget felülmúlja, lehetne 2. egybeszedni az eddig kiadott magyar grammatikákat, s egyet jót csinálni, csak azt ne csinálna tót vagy más nemzetből való, hanem aki gyermekségében is magyarok között nevekedett. 3. Ki kellene

---

[613] *Huszti István* (XVIII. sz.) – ügyvéd és jogtanár. Jurisprudentia practica... című munkája először Budán jelent meg, 1745-ben. Hosszú ideig kézikönyvül használták, s a XVIII. század folyamán többször kiadták.

[614] *Bél Mátyás* (1681-1749) – evangélikus lelkész, híres XVIII. századi magyar polihisztor. Említett művének pontos címe: Compendium Hungariae geographicum. L. még a 69. szemelvény 10. jegyzetét.

[615] *Dezsericzky Ince* (1702-1763) – szerzetes, történetíró, költő. Legjelentékenyebb történeti munkája De initiis ac majoribus Hungarorum commentaria címmel jelent meg, öt kötetben, Budán és Pesten, 1748-tól 1760-ig. I. István uralkodásáig tartalmazza a szkítákra, hunokra, avarokra, kunokra és magyarokra vonatkozó adatokat. Itt a mű 1753-ban, Budán megjelent 2. kötetéről van szó.

[616] *Priszkosz rétor* itt említett kiadása Bél Mátyás Magyarország történetéről készült nagy forrásgyűjteményének (Adparatus ad historiam Hungariae, Pozsony 1735-1746) részeként jeleni meg: Decas II. Attila, missis, acceptisque legationibus, illustris. Ex Prisco rhetore sophista. Pozsony 1746. L. még a 69. szemelvény 6. jegyzetét.

[617] *Tatai (Csirke) Ferenc* (1707-1756) – református püspök, híres szónok, nagyműveltségű tudós. L. még a 70. szemelvény 9. jegyzetét.

[618] *Heltai Gáspár* († 1574) – író, prédikátor és nyomdász. A XVI. századi históriás énekek egy részét (köztük Tinóditól származókat is) tartalmazó Cancionaléja 1574-ben, Bonfini történeti munkája nyomán készült Chronicája pedig 1575-ben jelent meg Kolozsvárt. L. még a 43. szemelvény 1. jegyzetét.

[619] *Tinódi Sebestyén* (1505-10 k.-1556) – históriásének-szerző, vándorénekes. Historiás énekei Cronica címen jelentek meg 1554-ben Kolozsváron. L. még a 42. szemelvény 1. jegyzetét.

[620] *Nagybánkai Mátyás* (XVI. sz.) – protestáns lelkész, versszerző, vallásos verseket és históriás énekeket írt. Hunyadi János győzelméről írott munkája (Historia. Az vitéz Hunyadi János, Vajdanak... sok külömb külömb viadallia es io szerenczeie, 1560) először 1574-ben jelent meg Debrecenben.

[621] *Temesvári István* (XVI. sz.) – iskolamester, énekszerző, Bonfini nyomán 1569-ben verset írt Kinizsi Pál és Báthory István 1479-i kenyérmezei győzelméről Históriás ének a jeles győzedelemről címen. Kolozsvárott jelent meg év nélkül.

[622] *Csanádi Demeter* (XVI. sz.) – János Zsigmond erdélyi fejedelem titkára, versszerző. Ura halála után Vita Joannis secundi... című költeményében énekelte meg életét. Első kiadása hely és év nélkül jelent meg; 1571 után többször kinyomatták (Kolozsvár 1571, 1582; Debrecen 1571, 1577, 1582).

nyomtatni valami válogatott régi magyar históriákat és verseket, amelyekben nincsenek deák és francia vagy egyéb nyelvből való szók, csak tisztán magyarok...

A Mgos Úrnak M. Igenben, 20. Sept. 1756.

Alázatos kész szolgája:
Bod Péter

A szövegközlés alapja: Kiss Áron: Bod Péter levelei Ráday Gedeonhoz könyvgyűjtési ügyekben. Magyar Könyvszemle, 1882. 259-263. l.

74
BETHLEN KATA VÉGRENDELETE KÖNYVTÁRÁRÓL[623]
1753-1757

Méltóságos Gróf Bethleni BETHLEN KATA asszonynak, idvezült R. Sz. B. [Római Szent Birodalmi] Gróf Úr, Széki TELEKI JÓZSEF[624] uram Árva özvegyének az nagyenyedi reformátum kollegyiomnak végső rendelésével hagyott MAGYAR BIBLIOTÉKÁJÁRÓL szóló, önmagától való írásbeli akarata:

I

... Tetszvén az Úr Istennek engemet, bűnes szolgálóját sok és nehéz terhes nyavalyákkal meglátogatni, minthogy 1752. esztendőt többire nehéz, súlyas fekvéssel töltettem el, mindenkor az volt szándékom, hogy kevés magyar könyveim lévén, azok az én holtam után adassanak az nagyenyedi kollegyiom számára, minthogy kedves édes férjem, G. Teleki József uram is maga könyveit odahagyván, tétessék az mellé. Énhozzám, az én súlyas nyavalyáim között érdemem felett atyafiságot mutató kedves édes öcsémuramat, G. Teleki László[625] uramat kérvén, hogy vegye keze alá azon feljebb írt könyveimet, hogy annál is inkább elhihessem, hogy az én holtom után rendelésem szerint odaadatódik. Kedves öcsémuram is ezen kívánságomra is mutatá atyafiságát énhozzám, és keze alá vett egy nagyobbacska ládában és egy kisebben. De minthogy az veszett világban az embereknek sokféle csalárdságát az Úr Isten megismertette velem, úgy látom, hogy az jóért többire gonosszal fizetnek, nehogy az énhozzám mutatott igaz atyafiságáért kedves édes öcsémuramnak kedvetlensége származzék, arra nézve kívántam ezen levelemben megírni igaz lelkem szerint, hogy azon ládákban semmi egyéb nincsen az könyveknél; sőt írhatom idvezülendő lelkemre, mellyel Krisztus ítélőszéke előtt is kívánok megjelenni, hogy kedves öcsémuramnál én egyebet ezen könyveknél, semmiféle portékát le nem tettem, annál is inkább pénzt.

Kelt Fagarason, 1753. január 26-án.

Árva Bethlen Kata
m. p

---

[623] *Bethlen Kata (*1700-1759) – Haller László, majd Teleki József felesége. Igen értékes magyar könyvtárát, amelynek gyűjtésében udvari papja, Bod Péter is segédkezett, a nagyenyedi református kollégiumra hagyta. A könyvtár az 1849-i harcok idején szinte teljesen elpusztult.

[624] *Teleki József* († 1732) – Alsó-Fejér megye főispánja, a marosvásárhelyi kollégium gondnoka. Bethlen Kata a második felesége volt.

[625] *Teleki László* (1710-1778) – császári-királyi kamarás, főkormányszéki tanácsos, majd belső titkos tanácsos, Erdély főpohárnoka.

II.

Feles számú, magam szorgalmatosságával sok helyekről egybegyűjtött könyveim lévén, mind azokat is hagyom és adom a nagyenyedi reformátum kollegyiomnak, aminthogy nagyobb részint bé is adtam már; amelyek pedig az én halálomkor házamnál találtatnak (mivel a már általadott tékáim katalógusába a nevek ezen könyveknek fel is találtatnak), azokat is hagyom azon nagyenyedi kollegyiomnak, s ezen rendelésem szerint, akárki vegye kezeihez, küldje be önként az említett kollegyiomba mindjárt az én halálom után.

Írtam Hévízen, magam udvarházamnál, Kisasszon-havának tizennyolcadik napján, Ezerhétszázötvenhetedik esztendőben.

Árva Bethlen Kata
m. p.

A szövegközlés alapja: Gróf Bethleni Bethlen Kata Gróf Teleki Józsefné a maga számára gyűjtögetett Magyar Bibliotékájának lajstroma. Összve írta Bod Péter. 1752. Sajtó alá adta B[oldizsár] K[ata] P[iroska, Benczúr Gyuláné]. Bp. 1911. 3-6. l.

75
A RATIO EDUCATIONIS[626] RENDELKEZÉSEI AZ AKADÉMIAI KÖNYVTÁRAKRÓL, AZ EGYETEMI KÖNYVTÁRRÓL ÉS AZ EGYETEMI NYOMDÁRÓL
1777

CXCIII. §
A királyi akadémiák[627] könyvtárairól általában

Ezen egész tanulmányi szervezet első részében az effajta akadémiai könyvtárakra nézve megállapíttatott, hogy igazgatásuk a történelem tanárának kezében lesz, aki ezen tisztében külön az akadémia elnökének fog alárendeltetni.

A könyvtárőr kötelességeinek részletesebb megszabása ezután fog megtörténni. Ehelyütt a könyvtár fölállítására és sajátos felszerelésére vonatkozó dolgokról lesz röviden szó.

Akadémiai könyvtárak egyáltalán nincsenek, hanem közhasználatra előbb fölállítandók. Hogy ezek mindjárt kezdetben úgy legyenek fölszerelve, mint ahogy tényleg lenniök kellene, inkább óhajtandó, mintsem remélhető. Ezért tehát itt semmit sem kell elsietni, hanem mindenekelőtt ezen tanügyi szervezetnek a fő célját kell szem előtt tartani, s ennek utasítása szerint kell a mű első alapjait megvetni és eszközeiről gondoskodni, s nem kell kétségbeesni, vajon tényleg olyan lesz-e valaha, aminőnek lennie kell.

---

[626] *Ratio Educationis* (a nevelés rendje) – Mária Terézia rendeletére 1777-ben megjelent latin nyelvű munka a magyar iskolaügy egységes irányítása érdekében. Az iskola elé azt tűzte célul, hogy megfelelő hivatalnoki kart neveljen az abszolutista állam számára. Bár az oktatás latin nyelvű maradt, s a vallásoktatás volt továbbra is az egyik legfőbb tárgy, a rendelkezés újat is hozott: olyan ismeretek tanítását írta elő, amelyeket a tanuló későbbi hivatali vagy gazdasági pályán hasznosítani tudott (magyar földrajz, történelem, Magyarország növényei és állatai stb.). A fenti cél megvalósítása érdekében részletesen és sokoldalúan rendelkezett a felsőbb tanintézetek (királyi akadémiák, egyetem) könyvtárairól és az egyetemi nyomdáról is. Szerzői Ürményi József, Tersztyánszky Dániel és Makó Pál voltak. Erősen átdolgozott 2. kiadása, az ún. II. Ratio Educationis 1806-ban jelent meg.

[627] *királyi akadémia* – XVIII-XIX. századi felsőfokú magyar iskolatípus; tanulmányi anyaga a gimnáziumokéra épült.

CXCIV. §

A királyi akadémiai könyvtárak fölállításáról

Valamint a tanulmányok tárgyának megválasztásában az volt a cél, hogy az ifjúságnak a szükséges vagy legalább különösen hasznos tudnivalók adassanak elő megtanulás végett: egészen úgy kell a könyvtárak fölállításánál is minden törekvésnek ugyanoda irányulnia, ha a tanulókra és a tanárokra nézve egyaránt hasznosaknak kell lenniök. Nem is azon fordul meg a dolog, hogy a helyiségei minden válogatás nélkül összeszedett könyvekkel legyenek tele, hanem hogy egyetemesen hasznos és a célnak megfelelő munkákkal legyenek felszerelve, főleg olyanokkal, amelyek nélkül egyáltalában meg nem lehetnek a tanárok, akiknek jó része a jelen szervezet utasítása szerint egészen új és még ki nem egyengetett utakra kénytelen térni.

Ami a vallás és a keresztény hittudomány oktatását, mint a jó és erkölcsös polgárok nevelésének fő célját illeti, ez minden iskolában külön van választva a többitől ezen jelenlegi tanulmányi rendszer szerint, és saját, e célra megszabott tervvel rendelkezik. Az akadémiai könyvtár fölszerelését tekintve szükséges lesz elsősorban a kijelölt szaktanárokra figyelemmel lenni. Az ő használatukra külön szekrények szánandók, amelyekről mindjárt kezdetben gondoskodni kell a könyvek számára. Ezek körülbelül a következő csoportokba tartozhatnak:

1. Keresztény erkölcstan.

2. A hazai földrajz, történelem és jogok ismerete s mindaz, ami Magyarországra vagy az örökös tartományokra vonatkozik.

3. Természet- és nemzetközi jog.

4. Bölcselet.

5. Mennyiségtan.

6. Természettan.

7. Természetrajz.

8. Mezőgazdaság.

9. Latin nyelv.

10. Német nyelv.

11. Magyar nyelv és a többi hazai nyelvek.

12. Görög nyelv.

13. Az uralkodók története.

14. Az örökös tartományok, a szomszéd és más európai tartományok ismerete.

15. Egyetemes földrajz.

Most kezdetben természetesen elegendőnek mutatkozik, ha az említett 15 szekrény a tanárok szükséges támogatására néhány megfelelő íróval fölszereltetik, s ugyancsak, ha az egyes tanárok figyelmébe ajánltatik, hogy bármely szakra tartozó könyvek gyarapítására, kiegészítésére gondot viseljenek, és alkalmas megszerzésükről jelentést tegyenek azoknak, akikre tartozik. De a gimnáziumokban és grammatikai iskolákban is gondoskodni kell a szükséges könyvkészlet, illetőleg kis könyvtárak beszerzéséről.

Magától érthető, hogy engedélyezett és kiváló írókról gondoskodni az imént említett szaktudományok bármelyikében a tanügy fejlődésére az akadémiákon nagyon szükséges, egyrészt azért, mert maguknak a tanároknak is többnyire új területeket kell megművelniök

munkájukban, s így szükségük van segédeszközökre. Másrészt, a tanulókat otthoni tevékenységre és az írókkal való foglalkozásra kell szoktatni, és e célból minden segítséggel ellátandók. Továbbá, ezen könyvtárakban a már beszerzett könyvek használatán kívül arra is gondot kell majd fordítani, hogy ezen célok a legteljesebb mértékben eléressenek, amire nézve majd külön szabályzat készítendő.

CC. §
Az egyetemi könyvtár,[628] *az éremtár és egyéb régészeti emlékek múzeuma*

A könyvtárak nélkülözhetetlenségéről már fentebb történt említés, amikor az akadémiákról volt szó. Ennek, ha valahol, itt kell a leggazdagabbnak lennie, ahol a hallgatóknak nem felületes mázt kell kapniok a tudományokból és mindennemű művészetekből, hanem a legteljesebb kiképzésben kell részesülniök, amit a legjobb könyvek kitartó olvasása nélkül egyáltalában el nem érhetnek. Azért már nagy mennyiségű könyvtári készletet szállítottak a budai palotába, mely a nyilvános könyvtárnak van szánva. Ki vannak jelölve a könyvtár igazgatói, őrei, írnokai és szolgái, akiknek kötelességei és feladatai külön írásbeli rendeletben fognak legközelebb megállapíttatni. Gondoskodás történt azonkívül arról, hogy akik olvasni és tanulmányozni akarnak, azok számára közvetlenül a könyvtár mellett alkalmas helyiségek jelöltessenek ki. Továbbá, ezen királyi könyvtár igazgatói az egyetem főtanácsának lesznek alárendelve, amely a tanácsosok egyikének hatáskörébe fogja utalni a könyvtárra vonatkozó összes ügyek számontartását és a róluk szóló jelentéstételt a többi tanácsosok ülésén.

Van ezenkívül igen gazdag éremtár, amely szépen van fölszerelve latin, görög és magyar érmekkel. Ezentúl sem fog hiányozni sem a költség, sem a törekvés ezen kincs gazdagítására: minden új pénznemből, amelyet jövőre legalább az örökös tartományokban verni fognak, haladéktalanul oda fognak szállítani.

Végül arra is serényen fog gond fordíttatni a jövőben, hogy a Pannónia-szerte előforduló régészeti emlékek lassankint összegyűjtessenek és az egyetem székházában megőriztessenek, hogy nemcsak a tudományok belföldi hallgatóinak, hanem a külföldieknek is hasznára és okulására szolgáljanak, akiket a kíváncsiság valamikor idehoz.

CCI. §
Az egyetemi könyvnyomda[629]

A tanügy bővebb gyarapítására az egyetemhez könyvnyomda is csatoltatott, s kijelöltetett igazgatója is, akinek alá lesznek rendelve az összes tisztviselők, ő maga pedig az egyetem főtanácsának lesz alávetve, s ennek tesz majd jelentést a nyomdát illető ügyekről és az egész pénzkezelésről. Ez a nyomda továbbá úgynevezett kizárólagos kiváltságot fog élvezni az összes könyvek nyomtatására, melyek egész Magyarországon és kapcsolt tartományaiban a tanintézetek számára meg vannak állapítva. Az ebből eredő haszon és nyereség pedig kizárólag elsősorban magának a könyvnyomdának fönntartására van szánva, azután pedig a királyi egyetemi könyvtár és más akadémiai könyvtárak fönntartására és azon írók jutalmazására, akik a királyi tanács [é.: egyetemi tanács] ítéletével jóváhagyott munkákat adtak ki, ha ugyan telni fog a jövedelemből.

---

[628] *Egyetemi Könyvtár* – a nagyszombati jezsuita kollégium XVI. században alakult könyvtárát felhasználva Pázmány Péter alapította 1635-ben, Nagyszombaton, és számos gazdag adománnyal gyarapította. Mária Terézia 1777-ben az egyetemmel együtt Budára, majd II. József 1781-ben Pestre helyezte át. Jelenleg az Eötvös Loránd Tudományegyetem Könyvtára.

[629] *Egyetemi nyomda* – a második legrégebbi, még ma is működő magyar nyomda. Telegdi Miklós nagyprépost alapította Nagyszombaton, 1577-ben. 1655-ben az egyetem nyomdája lett, s azzal együtt 1777-ben Budára került. L. még a 116. szemelvény 7. jegyzetét.

Ugyancsak intézkedés fog történni, hogy könyvkereskedés is csatoltassék a nyomdához. Ezt egy ezen a téren kellő gyakorlottsággal rendelkező embernek kell vezetnie azért, hogy az egyetem sajtóján nyomtatott könyvek annál könnyebben eljussanak a külföldi nemzetekhez és eladassanak, vagy más, a könyvtárnak megfelelő vagy a tudományok művelésére alkalmas könyvekkel fölcseréltessenek. Az egész könyvnyomdászatra vonatkozó külön szabályzat ezután fog megszerkesztetni.

A szövegközlés alapja: Friml Aladár: Az 1777-iki Ratio Educationis. Bp. 1913. 190-191, 196-197. l.

III. A KÖNYV ÉS KÖNYVTÁR A FEUDALIZMUSBÓL A KAPITALIZMUSBA VALÓ ÁTMENET KORÁBAN

A török kiűzése, majd a Rákóczi-szabadságharc leverése után Magyarország az uralkodó osztályok megalkuvó politikája következtében a XVIII. század elején Ausztria gyarmata lett. Mikor azonban az osztrák gyarmati kizsákmányolás a magyar nemesség gazdasági érdekeibe ütközött, kiéleződtek az ellentétek a középnemesség és az udvar között, s megkezdődött a nemesi nemzeti ellenállási küzdelem Bécs ellen. A felvilágosodás idején e függetlenségi harc a magyar polgári értelmiség antifeudális törekvéseivel találkozott, s ért is el bizonyos eredményeket, de a Martinovics-mozgalom letörése után, Bécs megtorló intézkedései folytán, ismét a reakció és elnyomás időszaka következett. Az 1820-as évektől, a reformkorszakkal újból erőteljesen megindult a kettős küzdelem: a függetlenségi és társadalmi harc, s a haladó irodalmi és kulturális törekvésekkel találkozva az 1840-es években a közvélemény többségét maga mögé állította, és az 1848-as polgári forradalomban kivívta a nemzeti függetlenséget s elvben a társadalmi egyenlőséget is.

A nemzeti függetlenségért és társadalmi átalakulásért folyó politikai küzdelmet élénk ideológiai, eszmei harc kísérte, amelyben mindkét fél felhasználta az írott szó, a könyv és a sajtó fegyverét. Könyv- és könyvtárkultúránk többnyire e harcok hullámzása szerint alakult. A reakció felülkerekedésének időszakában az államhatalom cenzúrája és más elnyomó eszközei miatt nem fejlődhetett, stagnált; de gyakran éppen ilyenkor, a politikai harcok visszaszorulása miatt, a haladás egyedüli hordozója volt. A nemzeti és demokratikus erők előretörésekor fejlődött, segítette harcukat, az agitáció, a szervezés fontos eszközévé vált. Fejlődési korszakai 1772 és 1848 között – nagyjából a politikai és társadalmi fejlődés korszakaival egybeesve – a következők: *a)* A felvilágosodás kora: 1772-1795. – *b)* A reakciós elnyomás kora a magyar jakobinus mozgalom elfojtásától a reformkor kezdetéig: 1795-1825.– *c)* A reformkor: 1825-1848.

A) A FELVILÁGOSODÁSTÓL 1848 MÁRCIUSÁIG

Sajtó alá rendezte és a bevezetést írta:
FÜLÖP GÉZA

a) A felvilágosodás kora
(1772-1795)

Annak ellenére, hogy a magyar nemesség a szatmári békében lemondott a függetlenségi harcról, a Habsburgok gyarmati politikája – amely Magyarországot csupán Ausztria nyersanyagtermelő bázisának és az osztrák iparcikkek felvásárlójának tekintette – a magyar uralkodó osztály (főként a középnemesség) és Bécs ellentéteinek kiéleződéséhez vezetett már Mária Terézia uralkodása végén, különösen pedig utóda, II. József (1780-1790) felvilágosult abszolút rendszere alatt. A felvilágosult abszolutizmus tipikus jelenség volt Kelet-Európának a polgári fejlődésben elmaradt országaiban. A felvilágosodás tanítását, amely tulajdonképpen a polgári forradalom ideológiája volt az abszolutizmus, a feudalizmus és az egyház elleni harcában, ezeknek az országoknak az uralkodói mérsékelt formájában magukénak vallották, hogy ezzel a saját uralmukat és a feudális osztály uralmát meghosszabbítsák. Különféle reformokat léptettek életbe, hogy a fejlődés irányát és ütemét maguk szabhassák meg.

A felvilágosult abszolutizmus némi jelei már Mária Terézia idejében is mutatkoztak (pl. az iskolák állami felügyelet alá vétele), de az teljes mértékben II. József alatt érvényesült. A

kalapos király végső célja az osztrák birodalom teljes központosítása volt, Magyarország beolvasztásával. Hazánkban a hivatalok és a tanítás nyelvévé a németet tette, megszüntette a megyerendszert, feloszlatta a szerzetesrendeket, türelmi rendeletében kimondta a szabad vallásgyakorlat elvét, s az állami hivatalviselést lehetővé tette nem katolikusok részére is. Jobbágy-rendeletével könnyített a magyar parasztság helyzetén. Reformjai a polgári fejlődést sok tekintetben előbbre vitték (ezért is támogatta őket a magyar felvilágosult, ún. jozefinista értelmiség), de központosító, gyarmatosító rendelkezései akadályozták az önálló nemzeti fejlődést. Intézkedései heves ellenállást váltottak ki a megyék nemességéből, amely vele szemben egyrészt a saját kiváltságait, nemesi előjogait, másrészt az ország politikai önállóságát is védte. Az ellenállás lángja különösen II. József halála után, az 1790-91-i országgyűlésen csapott magasra. A Habsburgok a török háború nehézségei, a francia forradalom eseményei, Belgium elszakadása és az osztrák-porosz ellentétek miatt kezdetben nehéz helyzetben voltak. Ekkor a nemesség követelései, függetlenségi törekvései is erőteljesek, teljesen magának akarta a törvényhozó hatalmat, s hathatósan ellenőrizni kívánta a végrehajtó hatalmat is. Mikor azonban az udvar ügyei kedvezően változtak meg, s elvileg kinyilvánította Magyarország függetlenségét, a rendek minden kikötés nélkül királlyá koronázták II. Lipótot (1790-1792).

Az 1790-es évek ellenállásában nagy szerepe volt a XVIII. század második felében kialakuló új magyar társadalmi rétegnek, a művelt magyar értelmiségnek. Az írók, költők, fiatal ügyvédek, tanárok, hivatalnokok stb. – különösen a nem nemesi származásúak – legjobban érezték a feudalizmus gúzsba kötő és az érvényesülést gátló korlátait. Ez a réteg a felvilágosodás és a polgári reformok híve, s azért támogatja II. Józsefet is, mert reformjaitól várja Magyarország gyökeres átalakítását. Az értelmiség legjobbjai felismerték az 1790-es országos méretű nemesi mozgalom erejét és jelentőségét, s a nemzeti követelések mellé álltak, de igyekeztek összekapcsolni ezeket polgári jellegű társadalmi reformokkal. Így történt, hogy 1790-ben és a következő néhány évben, amely időszak a magyar felvilágosodás történetének első csúcspontja, egy táborban harcoltak a Habsburgok ellen a plebejus származású felvilágosult hazafiak a nemesi patriotizmus híveivel. Együttes mozgalmuk I. Ferenc reakciós uralma (1792-1835) elején mindjobban kibontakozott, a helyi ellenállások 1793 végére egységes, országos jelleget öltöttek, s 1794 kezdetén – a rendőrbesúgók szerint is – forradalmi helyzet alakult ki az országban.

1793-ban Franciaországban a jakobinusok kerültek hatalomra, s diktatúrájuk véget vetett a feudalizmus minden maradványának. A francia forradalmi események fokozatosan megosztották az egymásra találó magyarországi Habsburg-ellenes erőket: a nemesi ellenállók, féltve saját hatalmukat a forradalomtól, az uralkodóhoz közeledtek, a demokrata hazafiak, a magyar jakobinusok pedig Martinovics Ignác vezetésével a forradalmi szervezkedés útjára léptek. Martinovics két szervezetet létesített: a Reformátorok Társaságát a nemesség megnyerésére, a nemzeti függetlenség kivívása céljából, és a Szabadság és Egyenlőség Társaságát, amelyről az előző társaság tagjainak tudniok sem volt szabad, mert célja a polgári állam megvalósítása volt, a nemesség félreállításával. A szervezkedést azonban néhány hónap után felfedezték, és résztvevői ellen kíméletlen politikai pert indítottak. A vezetőket (Martinovics Ignácot, Hajnóczy Józsefet, Laczkovics Jánost, Szentmarjay Ferencet és gróf Sigray Jakabot, s rajtuk kívül Őz Pált és Szolárcsik Sándort) lefejezték, számos résztvevőjét pedig (Kazinczy Ferencet, Szentjóbi Szabó Lászlót, Verseghy Ferencet, Landerer Mihályt stb.) Buda, Brünn, Spielberg és Kufstein börtöneibe zárták, ahonnan nem egy közülük sohasem tért vissza.

A magyar jakobinusok mozgalma, mivel a magyar viszonyok még nem voltak érettek a polgári átalakulás plebejus-demokratikus útjára, elbukott. A szűk demokrata értelmiségi réteg társadalmilag elszigetelődött: a nemesség a Habsburgok oldalán szemben állt a forradalmi elképzelésekkel, a polgári réteg még kicsiny volt és elmaradott, a parasztság elnyomott és öntudatlan, s a forradalmi értelmiségnek a jobbágyi tömegekhez nem is volt közvetlen

kapcsolata. Mozgalmuk vérbefojtásával a polgári átalakulásért folyó harc megint hosszú időre leszorult a politikai térről.[630]

Martinovics mozgalmának kettős célkitűzését, a nemzeti függetlenség kivívásáért és az ország polgári átalakulásáért vívott harcot a *felvilágosodás* eszméi támogatták. A felvilágosodás a XVIII. század utolsó harmadában a magyar művelődés arculatára is rányomta bélyegét. Hívei – különösen Franciaországban, de hatásukra Magyarországon is – a „józan ész" és „világosság" nevében harcot indítottak minden ellen, ami a „sötét múlt" hagyománya; a polgári haladás racionalista követelményeit állították szembe az egész feudális társadalmi gondolkozással és berendezéssel. Kemény, gyakran materialista kritikával bírálták a régi állam- és jogelméletet, a tudományokat és a vallást, az irodalmat és a művészeteket. Tevékenységük döntő fordulatot eredményezett a magyar kultúra és irodalom területén: diadalra vitte a magyarnyelvűséget a feudális latinsággal szemben, és a világi életfelfogást, gyakran a materialista gondolkozást a vallásos szemlélet ellenében.

A felvilágosodás nyomaival már a XVIII. század első felében találkozunk Magyarországon, különösen Erdélyben. Elsőnek a külföldet járt magyar főurak ismerik meg, de ők még francia nyelven olvassák termékeit. Osztálybázisa, a polgárság nálunk szűk és elmaradott réteg, így hordozója többnyire a nemesi eredetű értelmiség lesz. Kezdetét hagyományosan 1772-vel, *Bessenyei György* fellépésével jelöljük. Őt a fényűző bécsi udvari élet és a magasabb kultúra döbbentette rá a magyarság elmaradottságának és műveletlenségének tudatára. A magyar felvilágosodás kulturális programját, a magyar nyelvű irodalom és tudomány világi szellemű művelésének szükségességét röpirataiban (Magyarság, 1778; Magyar néző, 1779; Jámbor szándék, 1781) fogalmazta meg. *Batsányi János* és *Kazinczy Ferenc* a kassai Magyar Museum c. folyóiratban tudatosan vallották Bessenyei programját, majd 1794-ben *Kármán József* Urániájával tovább fejlesztette azt, kimondva, hogy az irodalomnak és tudományosságnak nem elég csak magyar nyelvűnek lennie, eredeti munkákra van szükség, az ilyenek érdeklik igazán az olvasót; a nyelvművelés és a fordítás még nem igazi eredmény, csak útegyengetés.[631]

A felvilágosodásnak eszméi terjesztésében és az ellenséges ideológiák elleni harcában a *könyv* volt a legfőbb fegyvere. Az írás-olvasás ismeretének szélesbítésére igyekezett állami feladattá tenni az iskolázás ügyét is. A magyar nyelvű irodalom és művelődés újjászületése érdekében folyó mind hatékonyabb ismeretközlés és propaganda új, mozgékonyabb jellegű kiadványtípusokat teremtett, ill. honosított meg: a röpiratot, folyóiratot és újságot. A felvilágosult ember ezekből szerzett tudomást a külföld, főleg a francia forradalom eseményeiről. A felvilágosodás így igen kedvező változásokat hozott a könyv- és könyvtárkultúra minden területén: megszaporodott a külföldről behozott és itthon nyomtatott művek száma, fejlődött a könyvkereskedelem, gyarapodott az olvasóközönség, kiterjedt a könyvgyűjtés köre, megváltozott a gyűjtemények és könyvtárak egész jellege, s mindez az államhatalom, valamint a politikai és műveltségi monopóliumát féltő uralkodó osztállyal (főurakkal, főpapsággal stb.) szembeni folytonos harcban. A felvilágosodás hatására a világi elem és a magyarnyelvűség egyre döntőbb módon jutott érvényre a könyvkultúra terén is, a latinos-barokkos vallásos jelleggel szemben. A könyv – különösen az eredeti mű – a magyarnyelvűség előmozdítójává s a világi kultúra hordozójává vált. Az irodalmi élet fellendülése gyarapította a nyomdák és a nyomtatott művek számát. A könyvek az olvasóréteg kiszélesedésével nagyobb példány-

[630] PAMLÉNYI ERVIN: A magyar nép története I. Bp. 1954. – ARATÓ ENDRE–BENDA KÁLMÁN–MÉREI GYULA–SPIRA GYÖRGY–VARGA ZOLTÁN: Magyarország története 1790-1849. A feudalizmusról a kapitalizmusra való átmenet korszaka. Bp. 1961. – ACSÁDY IGNÁC: A magyar jobbágyság története. Bp. 1906. – BENDA KÁLMÁN: A magyar jakobinusok. Bp. 1957. – MARCZALI HENRIK: Az 1790/91-i országgyűlés. 1-2. Bp. 1907.

[631] FAGUET: A XVIII. század. Bp. 1898. – ECKHARDT SÁNDOR: A francia forradalom eszméi Magyarországon. Bp. 1924. – JANCSÓ ELEMÉR: A magyar szabadkőművesség irodalom- és művelődéstörténeti szerepe a XVIII. században. Kolozsvár 1936. – WALDAPFEL JÓZSEF: A magyar irodalom a felvilágosodás korában. Bp. 1954.

számban s olcsóbb kiállításban láttak napvilágot. II. Józsefnek a cenzúrát sok vonatkozásban könnyítő intézkedései nyomán Magyarországon és Erdélyben már kb. 30 nyomdai üzem működött.[632]

Az 1770-es évek után Buda és Pest kezdett a magyar *nyomdászat* központjává válni. 1777-ben Mária Terézia az egyetemmel együtt az Egyetemi nyomda nagyobb részét is Budára helyezte Nagyszombatból, s ezt 1797-ben követte a másik része is. Pesten Eitzenberger Ferenc 1756-ban felállított első nyomdája után 1773-ban újabb nyomda nyílt, Royer Ferenc Antalé, amely később Landerer János Mihály (a budai Landerer-nyomda alapítójának fia) tipográfiája lett. Landerernek a pestin kívül Pozsonyban és Kassán is volt nyomdája. A birodalom számos városa közt a bécsi Trattner János Tamás 1783-ban Pesten is rendezett be nyomdát, amelyet Trattner Mátyás vezetett. A Martinovics-mozgalmat vérbefojtó reakció a nyomdászok közül is szedett áldozatot. Landerer Mihály, aki a mozgalom vezetőinek számos művét kinyomtatta s lemásolta a társaságok szabályait és a mozgalom célkitűzéseit tartalmazó két Kátét, Kazinczyval, Batsányival és Verseghyvel együtt raboskodott Kufsteinban.[633]

A tehetősebb írók a felvilágosodás korában is saját költségükön jelentették meg műveiket, a szegényebbek pedig csak akkor kaptak nyomdász-kiadót, ha kellő számú előfizetést gyűjtöttek, vagy valamely gazdag, ismert mecénás támogatta munkájuk közrebocsátását. Gyakori a panasz az írók körében, hogy a *könyvkiadás* nagy nehézségekbe ütközik: kevés az előfizetés, a nemesek nem szívesen költenek magyar könyvekre, és számosan panaszolják azt is, hogy az idegen származású nyomdászok csupán saját hasznukat nézik, s nem törődnek a magyar irodalom és tudomány terjesztésével. A nyomdák a kelendő kiadványokra most is igyekeznek kizárólagos jogot biztosítani, pl. az Egyetemi nyomda a tankönyvekre.[634]

Az egyház és az államhatalom a *cenzúra* segítségével próbált gátat vetni a felvilágosodás szellemét terjesztő műveknek, amelyek korán eljutottak Magyarországra. Már 1767-ben rendelet jelent meg a vallásgúnyoló, szabados szellemű könyvek terjedésének megakadályozására. II. József 1782-ben kiadott rendelete Bécsben központosított cenzúra-szervezetet épített ki, és ezen a téren is megnyirbálta a katolikus egyház befolyását: a cenzúra-ügyet kivette a püspökök kezéből, és világiakból álló bizottságra bízta. A cenzúra József felvilágosult abszolutizmusának megfelelően valamelyest engedett szigorából. Enyhült az időszaki sajtótermékek cenzúrája, s ennek az lett a következménye, hogy míg 1764 és 1780 között csak 8 új hírlap és 1 folyóirat létesült, addig József uralkodása idején, 1780 és 1790 között 23 új hírlap és 10 folyóirat indult. A halála utáni 1790-i országgyűlésen a rendek saját kezükbe akarták venni a cenzúra ügyét, de ez nem sikerült. II. Lipót még ebben az évben megtiltotta a hatósági intézkedések bírálatát a sajtóban, 1791-ben pedig elrendelte, hogy a magyar újságoknak a francia forradalom eseményeiről csak olyan híreket szabad közölniük, amelyek a hivatalos bécsi lapban, a Wiener Zeitungban is megjelentek. A sajtó és könyvkiadás elnyomását I. Ferenc 1793-i és 1795-i cenzúrarendeletei tetőzték be. A felvilágosult művek a tiltott könyvek jegyzékére kerültek. Utólag elkobozták pl. a kassai Magyar Museumnak 1790-

---

[632] CSAPODI CSABA: Könyvtermelésünk a XVIII. században. Magyar Könyvszemle, 1942. 392. l. – UŐ: A magyarországi nyomtatványok nyelvi megoszlása 1800-ig. Magyar Könyvszemle, 1946. 98 – 104. 1. – CLAUSER MIHÁLY: A röpirat. Magyar Könyvszemle, 1940. 187-188. l.

[633] BALLAGI ALADÁR: A magyar nyomdászat történelmi fejlődése 1472-1877. Bp. 1878. – TEVAN ANDOR: A könyv évezredes útja. Bp. 1956. – GÁRDONYI ALBERT: Magyarországi könyvnyomdászat és könyvkereskedelem a XVIII. században. Bp. 1917. – IVÁNYI BÉLA–GÁRDONYI ALBERT–CZAKÓ ELEMÉR: A királyi magyar egyetemi nyomda története 1577-1927. Bp. 1927. – SZIMONIDESZ LAJOS: A jakobinus Landerer Mihály pöre 1795-ben. Magyar Könyvszemle, 1942. 386-391. 1. – FITZ JÓZSEF: A jakobinus nyomdász. A Könyvtáros, 1958. 195-198. l.

[634] GULYÁS PÁL: A könyv sorsa Magyarországon a legrégibb időktől napjainkig. Magyar Könyvszemle, 1923. 58-72, 176-199. l.; 1924. 13-71. l. – BISZTRAY GYULA: A prenumeráció. Magyar Századok. Bp. 1948. 177-192. l.

ben a cenzúra engedélyével megjelent számát. Új nyomdák felállítását engedélyhez kötötték. A cenzúra engedélye nélkül semmilyen kiadvány sem jelenhetett meg. Ferenc sajtó- és cenzúrarendeletével szemben 1793 végén országos tiltakozás robbant ki, az ellenállás bástyái a megyék (pl. Abaúj, Bihar, Gömör) voltak, amelyeknek nemességét a teljes lelkiismereti, szólás- és sajtószabadság elvét valló magyar jakobinusok tüzelték harcra.[635]

Bár a cenzúra figyelme a *könyvkereskedelem*re is kiterjedt, a legszigorúbb ellenőrzés sem tudta meggátolni, hogy a főurak tömegesen ne kapják külföldről – már Mária Terézia uralkodása idejében is, s azután még inkább – a francia felvilágosodás termékeit. A Lipót-korabeli rendőri besúgók jelentéseiben is számos helyen szó esik róla, hogy a könyvkereskedők kéz alatt olyan műveket szállítanak, amelyek híveket szereznek a magyar jakobinusoknak. Könyvkereskedelemmel még a XVIII. század végén is foglalkoznak a nyomdászok és könyvkötők, de a könyvtermés bővülésével az árusítás külön foglalkozássá válik. Az első pesti hivatásos könyvkereskedő, Maus Gellért Mária Terézia uralkodása elején nyitotta meg üzletét, amelyet halála után, 1774-ben Weingand János Mihály és Köpff János György vásárolt meg. 1792-ben már öt könyvkereskedő működött Pesten. Ezek régi (antikvár) könyveket is vettek és árusítottak. Nagymértékben megélénkítette a könyvforgalmat a szerzetesrendek feloszlatása Mária Terézia, de főként II. József idejében, mert a szerzetesi könyvtárak könyveinek egy része is könyvárusi forgalomba került. Az 1790-es években több könyvkereskedő kölcsönkönyvtárat nyitott. Üzletük valóságos szellemi központ volt, ahol a könyvekről az olvasók vitatkoztak.[636]

A könyv ugyanis a felvilágosodás idején már nem elsősorban gyűjtőszenvedély tárgya, hanem *olvasmány*, amely széles körben terjeszti az új eszméket, vagy világi tárgyú történetekkel gyönyörködteti az olvasókat. Nagy jelentőségét a régi rend hívei is felismerik. Igyekeznek az olvasókat a saját ideológiájukat propagáló művek forgatására rábírni, s az ellenséges könyvek hatását ellensúlyozni. Faludi Ferenc pl. óvja a nőket a regényes, világi témájú szépirodalmi művek olvasásától, s erkölcsnemesítő, vallásos könyveket (de nem tudományos vagy teológiai munkákat!) ajánl figyelmükbe. A felvilágosult szellemű, materialista felfogású könyveket Magyarországon a katolikus egyház eleinte, az 1770-es évek előtt latin, az 1780-as évek közepétől magyar nyelvű vitairatokban támadja (Szaicz Leó: Igaz Magyar, 1785-1790; Alexovics Vazul: A könyvek szabados olvasásáról, 1792). Az új irodalom mégis terjed, íróink fordításokkal, majd eredeti magyar művekkel igyekeznek a széles rétegek olvasás iránti hidegségét eloszlatni. Kármán József az Uránia megindításával a nők kezébe akar magas színvonalú irodalmat adni. Iskolai önképzőkörök alakulnak, ahol a diákok külföldi írók műveit olvassák, és azokról egymást tájékoztatják (pl. Csokonai és társai a debreceni kollégiumban). A köznemességnek kedvelt olvasmányai az olyan művek, amelyek a nemesi nacionalizmus szellemében fogantak, s a magyar nemesség régi dicsőségének idézésével emelik öntudatát (pl. Dugonics András Etelka című regénye, 1788). Erősen gyarapítja az olvasók számát a kialakulóban levő új, radikális értelmiség, amely eredetiben olvassa a francia és angol felvilágosodás műveit, s a francia forradalom eseményeiről szóló híreket. *Olvasókörök*et alapítanak, amelyeket politikai szervezkedésük céljára is felhasználnak. A Budai Olvasókör alapítói közé tartozik pl. Hajnóczy, Szentmarjay, Berzeviczy és Verseghy, s tagja Pest-Buda értelmiségének színe-java. Számos vidéki értelmiségi központban (Kassán, Késmárkon, Kőszegen, Lőcsén, Nagyváradon) is alakultak hasonló körök. A francia forradal-

[635] MAROS ANDOR: A cenzúra. Bp. [1947.] – BALLAGI GÉZA: A politikai irodalom Magyarországon 1825-ig. Bp. 1888. – SASHEGYI OSZKÁR: I. Ferenc nyomdapolitikája. Magyar Könyvszemle, 1943. 368-382. l. – GORIUPP ALICE: A kormányzat sajtópolitikája és a magyar hírlapok a XVIII. század fordulóján. Magyar Könyvszemle, 1944. 19-34. l.

[636] NÉMETHY LAJOS: Nyomdászok, könyvkereskedők és könyvkötők Budán és Pesten a XVII. és XVIII. században. Magyar Könyvszemle, 1901. 53-62. l. – GÁRDONYI ALBERT: Régi pesti könyvkereskedők. Bp. 1930. – Uő: Könyvtermelésünk a könyvkereskedelem önállósítása korában. Magyar Könyvszemle, 1944. 148-166. l.

mi lapokra előfizettek a Lesekabinetek és a kávéházak. A pest-budai Tuchl-féle kávéházban pl. 1793-ban nyilvánosan olvasták a francia forradalom hivatalos lapját, a Moniteurt, amelyről egy korabeli francia forrás azt mondja, hogy Európa-szerte kedvelték, de különösen Magyarországon sokan olvasták. A francia eseményekről még a legelmaradottabb társadalmi osztály, a parasztság is tudomást szerzett. Bizalmas jelentések közölték a bécsi udvarral, hogy a forradalmi eseményeket közlő Magyar Kurir című újságot a papok és jegyzők vásárnaponként felolvassák a parasztoknak.[637]

Az *időszaki sajtó* olvasóbázisát azonban természetesen nem a parasztok alkották, hanem polgárság hiányában a polgárosodó középnemesség és értelmiség. Toldy Ferenc, a jeles irodalomtörténész írja az első magyar lapok közönségnevelő szerepéről: „Hallatlan... azon férfiak érdeme, akik a magyar időszaki sajtót létesítették, ezáltal egy állandó magyar olvasóközönséget teremtvén, s azt oly rétegekkel nevelvén, melyekbe a könyvirodalom, részint a szellemi szükségek hiánya, részint az akkori könyvkereskedelmi közlekedés korlátoltsága miatt bé nem hatolt volt."

Az első magyar nyelvű *hírlap*ot, a Magyar Hírmondót (1780-1788) Rát Mátyás alapította Pozsonyban. Az újság nagy politikai jelentősége még nem tartalmában van, hanem abban, hogy egyáltalán létezik: közönséget nevel, ismereteket közöl és hozzászoktat a korszerű kérdéseken való gondolkodáshoz. A lapnak kezdetben 320 előfizetője volt, s később számuk 500-ra emelkedett. Egy ideig Szacsvay Sándor, az első igazi magyar politikai újságíró szerkesztette. Szacsvay 1786-ban Bécsben megindította a második magyar nyelvű lapot, a Magyar Kurirt (1786-1834), amely a felvilágosodás orgánumaként harcolt a papság ellen és tudósított a francia eseményekről. Az I. Ferenc trónralépése utáni nyílt reakciónak Szacsvay lett az első áldozata, – lapját betiltották. Két magyar nyelvű lap látott még napvilágot Bécsben ebben az időben: a Hadi és Más Nevezetes Történetek (később: Magyar Hírmondó) (1789-1803), amely Görög Demeter és Kerekes Sámuel szerkesztésében a magyar nyelv és irodalom ügyében végzett igen hasznos tevékenységet, és a Pánczél Dániel szerkesztette Magyar Merkurius (1793-1798).

A XVIII. század végén a felvilágosodás és a magyar nyelvű kultúra- és irodalomfejlesztés jegyében indultak az első magyar *folyóiratok* is. A legelső a kassai Magyar Museum (1788-1792) volt. Megteremtése Kazinczy Ferenc érdeme. Batsányi Jánossal és Baróti Szabó Dáviddal indította, de Batsányival való nézeteltérései miatt kivált a szerkesztőségből, és új lapot alapított Orpheus címen (1790-1791). 1789-től 1792-ig Komáromban jelent meg az első magyar enciklopédikus tartalmú, népszerű tudományos folyóirat, a Mindenes Gyűjtemény Péczeli József szerkesztésében. Kármán József Uránia című folyóiratával (1794-1795) Pestet akarta az irodalom és szellemi élet központjává tenni, s új olvasóközönséget igyekezett nevelni (elsősorban a nők körében).[638]

Az új típusú és új tartalmú kiadványok, a növekvő könyvkiadás, a könyvkereskedelem fellendülése és az értelmiségi réteg kialakulása, s ezzel kapcsolatosan az olvasók számának gyarapodása fellendítette a *könyvgyűjtés*t, és megváltoztatta a *könyvtárak* jellegét. A könyvgyűjtés az előző korszakban még nagyobbrészt nagyúri kedvtelés és divat volt, a felvilágosodás korában a polgári eszmeiség, valamint a nemzeti nyelv és műveltség terjesztőjévé, a széleskörű nyilvánosságot szolgáló közhasznú tevékenységgé vált. A főpapi könyvtárak jelentősége általában csökkent. A főúri könyvtárak anyaga új típusú művekkel gazdagszik s átalakul, a nemesség és értelmiség mind nagyobb számban jelenik meg a könyvgyűjtők

[637] KULCSÁR ADORJÁN: Olvasóközönségünk 1800 táján. Bp. 1943. – TRÓCSÁNYI ZOLTÁN: A XVIII. század magyar könyveinek olvasóközönsége és példányszáma. Magyar Könyvszemle, 1941. 22-37. l. – KÓKAY GYÖRGY: A hazai újságolvasás történetéhez. Magyar Könyvszemle, 1959. 357-360. l.

[638] DEZSÉNYI BÉLA–NEMES GYÖRGY: A magyar sajtó 250 éve. Bp. 1954. – DEZSÉNYI BÉLA: A magyar hírlapirodalom első százada. Bp. 1941. – PONGRÁCZ ALAJOS: Szépirodalmi folyóirataink 1848-ig. Bp. 1930. – KERESZTY ISTVÁN: A magyar és a magyarországi időszaki sajtó időrendi áttekintése 1705-1867. Bp. 1916.

között. Számos olyan könyvtár keletkezik, amely csupán külföldről behozott művekből áll (pl. Csáky István és felesége, Erdődy Júlia 5000 kötetet tartalmazó homonnai gyűjteménye, vagy a Sztárayak ugyanilyen nagyságú könyvtára Nagymihályban, Orczy Lőrincnek és fiának 8700 darabból álló gyűjteménye stb.), de a már meglevő könyvtárakba is nagyszámú francia könyv kerül (a Héderváry-könyvtár 15.000 kötetéből pl. 6000 a francia mű, de sok francia könyv van Ráday Gedeon könyvtárában vagy Teleki Sámuel marosvásárhelyi gyűjteményében is). Csökken a teológiai művek aránya, s egyre több államtudományi, társadalomtudományi mű, szabadkőműves és felvilágosult szellemű forradalmi munka, természettudományi és földrajzi tárgyú könyv gazdagítja az állományt. A szerzetesrendek feloszlatása után a kolostori könyvtárak anyagát részben a nyilvánosság számára is megnyitott budai Egyetemi Könyvtár (amelyet 1777-ben Nagyszombatról Budára, a Várba, majd innen 1784-ben a ferences rend pesti kolostorába költöztették át), részben egyéb főiskolai könyvtárak kapták meg (számos mű került pl. a debreceni református kollégium könyvtárába), a felesleget pedig árverésen eladták. A nemesi nemzeti mozgalommal és a magyarnyelvűség programjával kapcsolatban merül fel a hungarica-gyűjtés igénye pl. 1795 táján Széchényi Ferencben is. A könyvtárak nyilvánosságának eszméje is kezd tért hódítani, s bár ez Magyarországon majd csak a XIX. században valósul meg, számos könyvgyűjtőnk szívesen bocsátja a könyveit az olvasók, a tudósok rendelkezésére (Széchényi Ferenc könyvtárában bővíti ismereteit pl. Hajnóczy József, Ráday Gedeon könyvtárából kapja kölcsön Révai Miklós az új kiadásban közzéteendő művek példányait, s Klimó György püspök Pécsett, majd Apponyi György gróf Pozsonyban 1774-ben, Esterházy Károly érsek Egerben 1793-ban, s majd mások is megnyitják az olvasók előtt könyvtárukat). Nagyon megkönnyítették a könyvek hozzáférhetőségét és növelték az olvasók számát a magyar közművelődési könyvtárak első jelentkezéseinek tekinthető olvasókabinetek és kölcsönkönyvtárak, amelyeket 1790 körül külföldi mintára nyitott meg néhány könyvkereskedő és könyvkötő (pl. 1789-ben Müller Ferenc Győrben és Németi Mihály Sopronban, vagy 1793-ban magyar könyveket tartalmazó gyűjteményét Institoris Gábor Pesten). Erre az időszakra nyúlnak vissza szakkönyvtárügyünk gyökerei is: 1770-ben kezdődik a szervezett oktatás az első magyar műszaki felsőoktatási intézményben, a selmecbányai bányászati akadémián, amelynek munkáját egy igen csekély számú és lassan gyarapodó műszaki jellegű könyvgyűjtemény is segíti.[639]

I. Ferenc könyörtelen reakciója, különösen a Martinovics-mozgalom vérbefojtása után, a könyvtárak életében, de az egész könyvkultúra területén fordulatot jelentett (kölcsönkönyvtárak bezárása, szigorú cenzúra). A felvilágosodás és a függetlenség híveinek az új helyzetben új módozatokat kellett találniok tevékenységük számára.

b) A reakciós elnyomás kora a magyar jakobinus mozgalom elfojtásától a reformkor kezdetéig (1795-1825)

A francia forradalom eseményei már 1793-tól kezdve fokozatosan a bécsi udvar mellé állították a magyar uralkodó osztályt, s kapcsolatukat csak erősítette a magyar jakobinusok célkitűzéseinek leleplezése. Szövetségük további alapja volt az a gazdasági konjunktúra is, amely Napóleon kontinentális zárlata nyomán Magyarországon szintén beköszöntött. Eleinte még a háború okozta inflációból is haszna volt a nemességnek; a pénz megszaporodásával

[639] GULYÁS PÁL: A könyvek és könyvtárak hajdan és most. Bp. 1924. – MÁTÉ SÁNDOR: A budapesti magyar királyi tudományegyetem könyvtára 1774-1895. Bp. 1896. – SZARVASI MARGIT: Magánkönyvtárak a XVIII. században. Bp. 1939. – TIMÁR KÁLMÁN: Az első Olvasó Kabinét Győrött. Győri Szemle, 1930. 179-180. l. – SZEMZŐ PIROSKA: A magyar kölcsönkönyvtárak kezdetei. Magyar Könyvszemle, 1939. 165-175. 1. – LÉCES KÁROLY: A pesti magyar olvasókabinett megalapítása és könyvállománya. Magyar Könyvszemle, 1959. 345-356. l.

könnyen kiegyenlíthette régi adósságait. A háború és az infláció annál inkább sújtotta a jobbágyságot: a földesúr e réteg terhére fejlesztette birtokait és gyarapított a jövedelmét.

Az udvari-rendi kompromisszum 1812-ig tartott; a háború utáni mezőgazdasági válság ugyanis újból kiélezte az ellentéteket, amelyek a háború alatti országgyűléseken is meg-megmutatkoztak az udvar gyarmati vámpolitikája ellen és a magyar nyelv jogaiért folyó harcok formájában. A nemesség az 1811-i országgyűlésen megtagadta az adót. Az inflációt követő 1812-i devalváció következtében, amely a papírpénz értékét ⅕-ére csökkentette, elvesztette pénze jó részét, adósságai megszaporodtak, s a gazdasági dekonjunktúra súlyos anyagi helyzetbe juttatta. A középnemesség is elszegényedett, s a kisnemesség igen nagy része már csak jobbágytelken gazdálkodott.

I. Ferenc – válaszul az adó megtagadására – kísérletet tett arra, hogy Magyarországot beolvassza az osztrák birodalomba. 1825-ig nem hívott össze országgyűlést, a megyékbe alkotmányellenesen királyi biztosokat nevezett ki, akik az adót erőszakkal hajtották be. A magyar arisztokrácia legnagyobb része ebben az időben is feltétel nélkül kiszolgálta az udvart, de a köznemesség, amelyet a dekonjunktúra gazdaságilag igen súlyosan érintett, szemben állt vele, s harcolt az arisztokrácia ellen is. E köznemesi réteg liberális gondolkodású része lett később a nemesi reformmozgalom vezetője. Ferenc magyarországi tervét a nemzetközi helyzet is segítette. Az 1814-ben létrehozott Szent Szövetség (Ausztria, Oroszország és Poroszország szövetsége) éberen őrködött a trón és vallás védelmén, s minden eszközt igénybe vett a szabadságmozgalmak feléledésének meggátlására. Az 1820-as évek elején azonban a szörnyű nyomás ellenére is szabadságharcok robbantak ki Spanyolországban, Itáliában és Görögországban. Az olasz felkelés leverésére kért katonaságot a nemesség megtagadta, erre I. Ferenc – a nemzetközi események hatására – kénytelen volt lemondani beolvasztási tervéről és törvénytelen kormányzásáról, s 1825-re összehívta az országgyűlést, amely kevés eredménye ellenére is nyitánya lett annak a harcnak, amelyet a középnemesség indított az ország függetlenségének kivívásáért.[640]

A Martinovics-mozgalom elfojtásával s az azt követő császári-rendi kompromisszum időszakában tehát a haladásért, az ország függetlenségéért és polgári átalakulásáért folyó harc leszorult a politika teréről. A reakció korában a haladás gondolatának egyetlen területe a *nemzeti kultúra* lehetett. Itt élhettek tovább – sokszor igen burkolt formában – a felvilágosodás eszméi. Ezt ismerte fel Kazinczy Ferenc, amikor fogságából kiszabadulva (1801) a társadalmi fejlődés és haladás útját a *nyelvújításban* jelölte meg. A nyelvújítás elfordulást jelentett ugyan a közvetlen politikai cselekvéstől, de az egységes nemzeti nyelv megteremtése a nemzettéválás útját egyengette, hozzájárult a politikai egység kialakulásához. A nyelvművelés ügyének a köznemességet is könnyen meg lehetett nyerni, mert a polgári fejlődésnek ez volt az egyetlen területe, amely nem veszélyeztette közvetlenül kiváltságait. A nyelvújítást Kazinczy Széphalomról (a magyar irodalom első központjából) szervezte és irányította, s ehhez megfelelő orgánumok és egyéb lehetőségek hiányában a levelezést – tehát a könyvnyomtatás korában a kéziratos formát – használta fel. A nyelvújítás az 1810-es évek végére lényegében befejeződött. A nehézkes magyar nyelv újjászületett, alkalmas lett a polgári életre, olyan egységes nemzeti irodalmi nyelvvé vált, amely az egész író- és olvasórétegre kiterjedt, s a közös nemzeti műveltség hordozója lett.[641]

---

[640] PAMLÉNYI ERVIN: A magyar nép története I. Bp. 1954. – ARATÓ ENDRE–BENDA KÁLMÁN–MÉREI GYULA–SPIRA GYÖRGY–VARGA ZOLTÁN: Magyarország története. Bp. 1961. – A feudalizmusról a kapitalizmusra való átmenet korszaka. Bp. 1961. – HORVÁTH MIHÁLY: Magyarország történelme. Bp. 1873.[2] – ACSÁDY IGNÁC: A magyar jobbágyság története. Bp. 1906. – SZEKFŰ GYULA: Három nemzedék. Bp. 1920. – MÉREI GYULA: Mezőgazdaság és agrártársadalom Magyarországon 1790-1848. Bp. 198. – UŐ: Magyar iparfejlődés 1790-1848. Bp. 1951.

[641] TOLNAI VILMOS: A nyelvújítás. Bp. 1929. – KAZINCZY FERENC Levelezése. 1-23. köt. Bp. 1890-1960.

A nyelvkérdés nemcsak az irodalmi életben foglalt el központi helyet, hanem az országgyűlésen és a megyei életben is. Az 1805-i országgyűlés azt követelte, hogy az országgyűlési és kancelláriai feliratok kétnyelvűek legyenek, a helytartótanács a hozzá intézett magyar nyelvű megyei feliratokra magyarul válaszoljon, s foganatosítsák az 1792. évi VII. törvénycikket, amely elrendelte a magyar nyelv rendes tárgyként történő bevezetését az iskolai oktatásba. Így született meg az 1805. évi IV. törvénycikk, amely jóváhagyta a magyar és latin nyelvű kéthasábos feliratokat, és azt, hogy a helytartótanács a magyar feliratokra magyar nyelvű választ adjon. Több megye a saját szervezetén belül, a megyei élet minden területén hivatalossá tette a magyar nyelvet. (Pest megye pl. már 1806. január 1-én.)

Az 1825-27-i országgyűlés is a magyar nyelv ügyében érte el a legnagyobb eredményt. Törvénybe iktatták a magyar nyelv és a tudományok ápolására létrehozott *Magyar Tudományos Akadémia* megalapítását, amely Széchenyi István áldozatkészségének köszönhető. Széchenyi ugyanis a kerületi táblák 1825. november 23-i ülésén egyévi tiszta jövedelmét, 60.000 ezüstforintot ajánlott fel erre a célra. Az akadémia megalapításával, s előzőleg a Kazinczy munkáját tovább fejlesztő fiatal írókból (Kisfaludy Károlyból, Bajza Józsefből, Vörösmarty Mihályból stb.) alakult Aurora-kör tevékenységével Pest az ország kulturális és tudományos középpontjává vált.[642]

Az udvari művelődéspolitikai törekvésekkel szemben az *oktatásügy* területén is folyt a harc. Az 1806-ban kiadott második Ratio Educationis teljesen a reakció szellemében készült. Az oktatást minden fokon egyházi irányítás alá vonta, s a latinul tudó vallásos ember nevelését tűzte ki célul. A hittant még az egyetem bölcsészeti és jogi karán is rendes tárggyá tette, s a középiskolákban csökkentette a reális tárgyak súlyát. Az önálló kutatások eredményeit az egyetemi tanároknak sem engedte publikálni, a kijelölt, reakciós szellemű kézikönyvhöz kellett ragaszkodniok. Bár a Ratio Educationis hangoztatta a magyar nyelv oktatásának szükségességét, a tanítás nyelve a középiskolákban a latin maradt, a magyarnak csak néhány nyelvgyakorló-óra jutott. A hivatalos iskolapolitikai előírásoknak a katolikus iskolák többnyire szolgaian engedelmeskedtek, az önkormányzattal rendelkező protestáns iskolák csak a céljaiknak megfelelő részeket fogadták el.[643]

Ilyen körülmények között az oktatás igen alacsony színvonalú és a nemzeti érdekektől idegen volt. A nemesség legnagyobb része nem is törődött gyerekei nevelésével. Ezek tanulás nélkül nőttek fel, s birtokukon gazdálkodva elparlagiasodtak, nem művelték magukat, szinte semmit sem olvastak. Az az értelmiségi és polgári réteg pedig, amely a magyar könyv- és könyvtárkultúra szempontjából számításba vehető, még a XIX. század elején is igen kicsiny volt.

A kulturális fejlődést s ezzel kapcsolatosan a *könyvkultúra* fejlődését azonban leginkább a Habsburg-abszolutizmus titkosrendőrsége és *cenzúrá*ja akadályozta. A francia forradalom s Magyarországon főként a jakobinusok mozgalmának elfojtása óta a kéziratok, nyomtatványok, színielőadások hatósági ellenőrzése még szigorúbbá vált. Az egész országot behálózta a titkosrendőrség szervezete. 1801-ben felállították a Polizei Zensur-Hofstellét, s ezzel minden szellemi termék ellenőrzését a rendőrminisztériumra bízták. A cenzor engedélye nélkül semmit sem volt szabad kinyomatni, ellenkező esetben a nyomdát becsukták, a nyomdászt bebörtönözték. A haladó eszmék terjedését a cenzúra szinte lehetetlenné tette. A cenzorok az állam biztonsága mellett az egyház tekintélyét is minden eszközzel védeni próbálták; a szövegből még a bibliai hasonlatokat is törölték: Salamon bölcsessége helyett Szolon bölcsességét, Matuzsálem öregsége helyett Nesztor vénségét kellett mondani. A cenzor

[642] DÖBRENTEI GÁBOR: A Magyar Tudós Társaság történetei. A Magyar Tudós Társaság Évkönyvei. l. Pest 1833. – SZEKFÜ GYULA: Iratok a magyar államnyelv történetéhez 1790-1848. Bp. 1926. – WALDAPFEL JÓZSEF: Ötven év Buda és Pest irodalmi életéből 1780-1830. Bp. 1935. – Uő: A magyar irodalom a felvilágosodás korában. Bp. 1954.

[643] FINÁCZY ERNŐ: Az újkori nevelés története. Bp. 1927.

elöljáróitól kapott ugyan utasításokat, de félelmében még ezeken túlmenően is akadályokat gördített a könyvek megjelenése elé.

A bécsi hatóságok arról is gondoskodtak, hogy a felvilágosodás korában kiadott veszedelmes műveket elvonják az olvasóktól. 1803-ban újracenzúráló bizottságot (Rezensurirungs-Kommissiont) szerveztek, amely az 1791 előtt, engedéllyel megjelent könyveket felülvizsgálta, és összeállította a tiltott művek katalógusát. Ez 2500 művet tartalmazott, köztük a francia felvilágosodás szellemét tükröző alkotásokat, pl. Montesquieu, Voltaire, Rousseau műveit, ugyanakkor azonban német klasszikus írók (pl. Goethe, Lessing, Schiller) munkáit is. A korábban megjelent nem kívánatos könyvek kiküszöbölése végett tiltották be a kölcsönkönyvtárakat és olvasókabineteket is. A kávéházak csak cenzúrázott hírlapokat járathattak, irodalmi folyóiratokat nem. A külföldről behozott könyveket a vámhatóságok szigorúan ellenőrizték, s gyakran lefoglalták, elvétve sikerült csak egyet-egyet a határon becsempészni. A titkosrendőrség az írók, tudósok, politikusok magánlevelezését is ellenőrizte. Emiatt igen sokan nem postán küldték leveleiket, de a rendőrség gyakran a levélvivők személyét is kinyomozta, s megvesztegetve őket, igyekezett megtudni a levél tartalmát.[644]

Mindezek a körülmények erősen gátolták a *nyomdászat és könyvkiadás* fejlődését. II. József idején kb. 30 nyomdai üzem működött Magyarországon és Erdélyben, s számuk 1817-re – Trattner János Tamás jelentése szerint – csak 35-re emelkedett. De – ahogy egy korabeli cikk írja – még ez is soknak bizonyult, a nyomdák számát csak a nyomtatási igény szerint volna szabad emelni, mert így is több van, mint szükséges, a feleslegesek lezüllenek, s lezüllesztik az egész mesterséget. Budán és Pesten 5, Pozsonyban 4, Kolozsvárott és Nagyszebenben 3-3, Kassán 2, a többi városban 1-1 nyomda működött.

A hazai *nyomdák* közül a budai Egyetemi nyomda volt a legfejlettebb, különösen Sághy Ferenc igazgatása idején fejlődött sokat, Bikfalvi Falka Sámuel kiváló betűmetsző és betűöntő újításai révén. A nyomda 1822-ben 150 alkalmazottat foglalkoztatott.

A pesti nyomdák közül Trattner Mátyásé emelkedett ki. Trattner fia, Trattner János Tamás művelt és a magyar kultúrát áldozatosan támogató ember volt. Nyomdájában 1816-ban 23 betűszedő és 20 nyomtatómunkás dolgozott. Trattner János Tamás korai halála után a nyomdát rövid ideig újból atyja vezette, majd sógoráé, Károlyi István ügyvédé lett az üzem. Károlyi még tovább fejlesztette. Pesten egyetlen versenytársa volt, Landerer Lajos, akinek nyomdája az 1820-as évek közepétől játszott jelentékenyebb szerepet a magyar nyomdászat történetében.

Külföldön a XIX. század elejétől – Gutenberg óta először – technikailag gyorsan fejlődött a nyomdászat. Számos nagy jelentőségű találmány született, amelyek forradalmasították a nyomdatechnikát: az addig kézzel végzett munka nagy részét különféle gépek vették át (litográfia, König-féle gyorssajtó, papírmatrica, szedőgépek előfutárai stb.). E találmányok azonban Magyarországon csak a század második harmadától kezdtek elterjedni.[645]

---

[644] MAROS ANDOR: A cenzúra. Bp. [1947.] – BALLAGI GÉZA: A politikai irodalom Magyarországon 1825-ig. Bp. 1888. – SASHEGYI OSZKÁR: I. Ferenc nyomdapolitikája. Magyar Könyvszemle, 1913. 308-382. l. – GORIUPP ALICE: A kormányzat sajtópolitikája és a magyar hírlapok a XVIII. század fordulóján. Magyar Könyvszemle, 1944. 19-34. l. – DONÁTH REGINA: Adalék a magyarországi cenzúra XVIII. század végi történetéhez. Magyar Könyvszemle, 1955. 307-312. l.

[645] BALLAGI ALADÁR: A magyar nyomdászat történelmi fejlődése 1472-1877. Bp. 1878. – TEVAN ANDOR: A könyv évezredes útja. Bp. 1956. – GÁRDONYI ALBERT: Magyarországi könyvnyomdászat és könyvkereskedelem a XVIII. században. Bp. 1917. – AIGNER KÁROLY: A magyar nyomdászat fejlődése a XIX. században. Corvina, 1889. – HARASZTI KÁROLY: A pesti nyomdák a XIX. század első felében. Könyvtári Szemle, 1914. 70-85. l. – IVÁNYI BÉLA–GÁRDONYI ALBERT–CZAKÓ ELEMÉR: A királyi magyar egyetemi nyomda története 1577-1927. Bp. 1927. – GÁRDONYI ALBERT: A betűmetszés mesterségének magyar úttörője (Falka Sámuel). Magyar Könyvszemle, 1939. 69-71. l.

A *könyvkiadás* a kisszámú olvasóközönség és a kulturális elnyomás miatt még mindig kezdetleges állapotban volt. Akadt ugyan egy-két nyomda, amely kiadói tevékenységet is folytatott, de gyakran kiváló írók sem találtak kiadót. Az Egyetemi nyomda pl., amelynek kizárólagos privilégiuma volt hivatalos kiadványokra és iskolakönyvekre, számos író (Kazinczy, Kisfaludy Sándor, Virág Benedek, Révai Miklós, Verseghy) egy-egy művét is kiadta. Jó szolgálatot tett a magyar irodalomnak még Trattner János Tamás is (1789-1824), aki sokszor még anyagi előnyök nélkül is vállalkozott az írók műveinek közzétételére. Így emlékezett meg róla halálakor Kultsár István: „Ezen jeles fiatal férfiúban a hazai nyelvnek s a magyar literatúrának hathatós terjesztőjét és az írók gyámolítóját vesztettük el... őhozzá minden munkákkal a tudósok egész bizodalommal folyamodának."A kizárólagos privilégiumok a nyomdászatnak és könyvkiadásnak még ebben az időben is igen nagy kárt okoztak. A kelendő könyveket csak a kiváltsággal rendelkezők adhatták ki, s így a többi nyomdász nem tudott olyan haszonra szert tenni, amely tőkét biztosított volna fontos irodalmi és tudományos művek kiadási költségeinek a vállalásához. A kizárt nyomdászok emiatt jelentettek meg nagy számmal kalendáriumokat (a Hazai és Külföldi Tudósítások 1809. évfolyama szerint évente 150.000-nél több példányban), de éppen a nagy kínálat miatt ezeket is olcsón kellett adniok, hogy elkeljenek, s így alig volt belőlük hasznuk.

Ilyen módon számos író saját maga kényszerült műve kiadására. A század elején még dívott a mecénás-keresés, de sok író már megalázónak tartotta. Kisfaludy Károly Aurora c. almanachjára például több író adta össze a pénzt, s amikor Esterházy herceg a neki küldött példányt felül akarta fizetni, a polgári gondolkodású Kisfaludy a felülfizetést önérzetesen utasította vissza, s ezzel kinyilvánította, hogy a főúri mecénások kora az 1820-as évekre lejárt.[646]

Egyes könyvkereskedők is foglalkoztak könyvkiadással, de előbb előfizetésgyűjtés útján tájékozódtak a közönség érdeklődéséről, s általában csak akkor jelentettek meg egy-egy munkát, ha legalább 200 aláíró jelentkezett. Saját pénzükön nyomtatták ki a kéziratot, s az írónak néhány példányt adtak tiszteletdíjként, a többiért befolyó hasznot pedig sajátjuknak tekintették.

A *könyvkereskedelmet* az ország félgyarmati helyzete erősen gátolta. A könyvkereskedők nagyobbrészt németek voltak, és elsősorban külföldi, főként német és francia könyveket árultak, magyart nemigen tartottak üzletükben. Magyarul többnyire még az alkalmazottaik sem tudtak. Ha egy magyar író saját költségén megjelentette könyvét, a kereskedő azt csak nehezen és 25-30%-os haszonért vette át bizományi árusításra. Az írók igen gyakran még mindig barátaik segítségével tudták csak eladni műveiket. A két legnevezetesebb könyvkereskedés Pesten Eggenberger Józsefé (1801-ben vette át a Weingand-féle könyvkereskedést) és a Kilián-testvéreké volt. Munkájukról a korabeli írók mindig megbecsüléssel nyilatkoztak. Igen rossz véleményük volt azonban Hartleben Konrád Adolfról, aki könyvüzletét és kiadóvállalatát 1803-ban alapította Pesten, továbbá Institoris Gáborról és Kis Istvánról, akik a könyvkötőcéhbe tartoztak ugyan, de könyvkereskedelemmel és könyvkiadással is foglalkoztak.

A reakciós kormányzat nemcsak arra ügyelt, hogy a határon át új külföldi könyvek ne juthassanak a könyvkereskedésekbe, hanem a már előbb odakerülteket is igyekezett a forgalomból kivonni. A kormány rendelkezésére a cenzoroknak évente – természetesen előzetes bejelentés nélkül – át kellett kutatniok a könyvkereskedők raktárait, és el kellett kobozniok az újracenzúrázó bizottság által indexre tett munkákat.[647]

---

[646] GULYÁS PÁL: A könyv sorsa Magyarországon a legrégibb időktől napjainkig. Magyar Könyvszemle, 1923. 58-72, 176-199. l.; 1924. 13-71. l . – HARASZTI KÁROLY: A magyar könyvkiadás és könyvkereskedelem a múlt század első felében. Könyvtári Szemle, 1914. 76-81, 105-114, 139-144 . l .

[647] STEINHOFER KÁROLY: A könyv története I. A magyar könyvnyomtatás és könyvkereskedelem rövid története a legrégibb időktől napjainkig. Bp. 1915. – GÁRDONYI ALBERT: Régi pesti könyvkereskedők. Bp. 1930.

Akadályozta a könyvkereskedelem fejlődését az ország félgyarmati helyzete és a cenzúra tevékenysége mellett a hazai *olvasóközönség* fejletlensége, kialakulatlansága is. A korabeli Magyarország lakosságának csekély hányada olvasott csak könyvet, folyóiratot, különösen magyar nyelvűeket. A középnemesség elparlagiasodott tömegei többnyire semmit, vagy legfeljebb kalendáriumot olvastak. A főurak főleg franciául és németül beszéltek, írtak és olvastak, könyvtáraikat is külföldi könyvekkel töltötték meg. A tudósok nagy része a görög és latin klasszikusokat kedvelte. Városaink polgársága még mindig túlnyomórészt német volt. A korabeli magyar irodalom közönségét a középnemesség néhány iskolázott és művelődni vágyó, hazafias érzésű tagja s a nemesi, polgári és plebejus származású értelmiség szűk köre alkotta. Amíg a kalendáriumokból – mint említettük – a XIX. század első évtizedében évente 150.000-nél több is elkelt, addig a legfontosabb könyvekre alig akadt 500 vásárló.

Az udvar reakciós művelődéspolitikája az olvasmányok megválogatásába is beleszólt. 1797-ben pl. amikor feljelentés érkezett, hogy a debreceni kollégium diákjai forradalmi szellemű munkákat olvasnak, rendelkezést adtak ki az iskoláknak, hogy a tanulók olvasmányait szigorúan ellenőrizzék. Még az egyetemi tanárok olvasmányait is korlátozták. 1802-ben megtiltották az Egyetemi Könyvtárnak, hogy Helvétius, Rousseau, Voltaire műveit akár a professzoroknak is kiadják olvasásra. Ilyen veszedelmes munkákat ők is csak akkor forgathattak, ha „a vallás és az állam érdekeinek jó ügye védelmében" volt rá szükségük.[648]

A reakciós elnyomás e nehéz időszakában a magyar nemzeti *bibliográfia* létrehozása terén megtörtént az első jelentős lépés: Sándor István felhasználva elődei adatgyűjtését, személyes kutatásai eredményeképpen 1803-ban kiadta Magyar Könyvesház című munkáját, amely a retrospektív nemzeti bibliográfia első fontos eredménye Magyarországon. Az ő munkáját kívánta folytatni Kovachich Márton György és fia, Kovachich József Miklós, amikor 1814-ben kiadta Plánum egy tökélletes Magyar Bibliografia és Szókönyv iránt c. tervezetét, amely azonban nem valósult meg.

A magyar írók látták, hogy az egységes nyelvű kultúra csak akkor töltheti be nemzeti és társadalmi hivatását, ha olyan közönségre számíthat, amelynek irodalmi és tudományos igényei vannak. A reakció érdekei szerint szervezett korabeli iskola nem nevelhetett ilyen közönséget; nemcsak hogy nem olvastatta a magyar klasszikus írókat, de még a magyar nyelvet is háttérbe szorította. Az írók munkássága, a nyelvújítási harc, a folyóiratok, Kisfaludy Károly Aurórája (tetszetős formájú, művészien kötött és illusztrált almanach az eltelt év irodalmi termésének legjavával, elsősorban nők részére) révén kezdett kifejlődni a húszas évek végére a gyorsan magyarosodó Pest-Budán magasabb kulturális igényű közönség, amely lehetővé tette, hogy a kisszámú írógárda valamelyes megélhetést találjon elsősorban írói munkájából.

Az írók összefogásában és a közönség-nevelésben nagy jelentősége volt az *időszaki sajtónak*, különösen a folyóiratoknak. A folyóiratirodalom előtérbe lépett a hírlapokkal szemben, az elnyomás ugyanis a politikai hírek megjelenése elé gátat vetett. A külföldi hírlapokat is ellenőrizték, s 1804 óta jegyzéket adtak ki azokról, amelyeket az országba beengedtek. A tiltott lapokat csak „magasabb állású, művelt és kifogástalan politikai magatartású egyének" kaphatták kézhez. A magyar lapoknak nem volt szabad olyan híreket átvenniök külföldi újságokból, amelyeket a hivatalos bécsi újság nem közölt.

Ilyen körülmények között a magyar olvasók örömmel fogadták Kultsár István Hazai Tudósítások című politikai hírlapjának megindulását 1806-ban. Lapjában 1808-ig csak belföldi híreket közölhetett. Ekkor Pest megye tiltakozó felirata után külföldiek publikálására is engedélyt kapott. A lap politikai közleményei nem lehettek jelentékenyek, érdeme a korszak magyar nyelvi és irodalmi mozgalmainak támogatásában van. Kultsár volt az első szerkesztő, aki az írókat díjazta.

[648] KULCSÁR ADORJÁN: Olvasóközönségünk 1800 táján. Bp. 1943.

A XIX. század elejétől megvolt az igény egy magas színvonalú irodalmi és tudományos folyóiratra, amely az irodalmi és kulturális mozgalomnak vezető orgánumaként fórumot ad az íróknak és szervezi a közönséget. Erdélyben 1814-ben Döbrentei Gábor megindította az Erdélyi Museumot, amely színvonalas irodalmi és tudományos lapként indult, de az előfizetők számának erős csökkenése miatt hamarosan hanyatlani kezdett, s 1818-ban megszűnt.

Döbrentei mögött még főúri pártfogók álltak, az 1817-ben Pesten megindult Tudományos Gyűjteményt azonban egy polgári kiadó, a Trattner-cég adta ki saját költségén, a Kultsár István, Vitkovics Mihály és Szemere Pál köré csoportosult írói körre támaszkodva. A lap szerkesztőit évente 600, munkatársait ívenként 4 ezüstforinttal honorálta. A lapra az első évben 800-an fizettek elő, s számuk 1831-ig csak egyszer volt 600 alatt. A húszas években az új, polgárosodó irodalom képviselői (Bajza József, Toldy Ferenc, Vörösmarty Mihály stb.) lettek a munkatársai, és vették át irányítását. A titkosrendőrség veszedelmesnek tartotta a Tudományos Gyűjteményt, benne látta az „átkos magyarosodás" okát, több cikke miatt eljárást indított ellene, s a postai szállításból is kizárták.

A Tudományos Gyűjtemény sikerei nyomán 1825-ben két új folyóirat indult: Dessewffy József Felsőmagyarországi Minervája, Dulházy Mihály szerkesztésében, és az első magyar esztétikai folyóirat, az Élet és Literatura, Szemere Pál és Kölcsey Ferenc szerkesztésében.[649]

A XIX. század eleji magyar *könyvtárkultúra* legjelentősebb eseménye a magyar nemzeti könyvtár megszületése volt. Széchényi Ferenc 1802-ben a nemzetnek ajándékozta 15.000 kötet nyomtatványból és 2000 kéziratos kötetből álló könyvtárát, kb. 5000 darabot számláló térkép- és metszetgyűjteményét, továbbá gazdag éremgyűjteményét. Gyűjteményeit ezután is egészen haláláig gazdagította, a könyvtár katalógusát pedig kinyomatta és az országon belül számos írónak és tudósnak, sőt külföldre is sok ismert személyiségnek megküldte. Tettét íróink versekkel üdvözölték, és sok hazafi – elsőnek Kindi Mátyás szűcsmester – küldött könyveket, kéziratokat az új nemzeti könyvtárnak. A könyvtár első igazgatója Miller Jakab Ferdinánd volt. A Széchényi Könyvtár elsősorban a magyar vonatkozású munkákat gyűjtötte (1804-től kezdve nyomdai kötelespéldányokat kapott), az Egyetemi Könyvtár viszont főleg külföldi műveket szerzett be.

E nagyobb, országos jelentőségű könyvtárak mellett számos egyházi (a pécsi püspöki könyvtár: Klimó György alapítása, 1774; az egri érseki líceum könyvtára: Esterházy Károly püspök alapítása, 1782; a gyulafehérvári Batthyány Könyvtár, Batthyány Ignác erdélyi püspök alapítása, 1798. stb.), főúri (Teleki Sámuel marosvásárhelyi könyvtára stb.), kollégiumi (a debreceni, sárospataki, marosvásárhelyi, nagyenyedi) könyvtár is működött, s közülük a XIX. század során több nyilvánossá vált.

A Georgicont alapító Festetics György 1810-12-ben neoklasszikus stílusú könyvtárat építtetett, amely a nagyszámú és nagyértékű történeti munka mellett a mezőgazdasági oktatáshoz segítséget nyújtó bőséges gazdasági tárgyú anyagot is tartalmazott.

A kölcsönkönyvtárakkal kapcsolatosan, amelyeket a Martinovics-mozgalom elfojtása után betiltottak, 1811-ben a helytartótanács rendeletet hozott: Pesten két kölcsönkönyvtár felállítását engedélyezte, de nyilvános olvasóterem nélkül. Az engedélyért folyamodókra olyan súlyos anyagi terhet róttak, amelyet azok nem, vagy csak rövid időre tudtak vállalni (pl.

[649] DEZSÉNYI BÉLA – NEMES GYÖRGY: A magyar sajtó 250 éve. Bp. 1954. – DEZSÉNYI BÉLA: A magyar hírlapirodalom első százada. Bp. 1941. – KERESZTY ISTVÁN: A magyar és magyarországi időszaki sajtó időrendi áttekintése 1705-1867. Bp. 1916. – JAKAB ELEK: Az erdélyi hírlapirodalom története 1848-ig. Bp. 1882. – DEZSÉNYI BÉLA: A magyar hírlap útja a kiadó és közönség között a XIX. század első felében. Magyar Könyvszemle, 1943. 413-428. l.

Müller József pesti könyvkereskedő). Az 1810-es években az országban négy kölcsönkönyvtár működött: 2 Pesten, 1 Budán és 1 Pozsonyban.[650]

A magyar könyv- és könyvtárkultúra tehát a ferenci reakció idején, minden zaklatás, elnyomás és akadályozó erő ellenére is, jelentékenyen fejlődött. Újabb lendületet kapott azonban az 1825-tel kezdődő reformmozgalomtól, amely 1848. március 15-éhez, a sajtó teljes felszabadításához vezetett.

c) A reformkor
(1825-1848)

Az 1825. évi országgyűlésen, amely a nemesi *reformmozgalom* kezdetét jelenti, lépett *Széchenyi István* a politikai élet porondjára. Az ő elméleti munkássága és gyakorlati tevékenysége nyitotta meg a haladás és a nemzeti felemelkedés útját. Nagyhatású programját Hitel (1830), Világ (1831) és Stádium (1833) című munkáiban foglalta össze. Nyugat-európai útján szerzett tapasztalatai és olvasmányai hatására Magyarország polgári átalakulásának szükségességét hirdette, s ezt a nagybirtok kapitalizálása révén, az arisztokrácia vezetésével, a Habsburg-birodalom keretei közt kívánta megvalósítani. Az agrárkapitalizmus kialakítása érdekében erősen bírálta a feudális birtokrendszert, a birtokost a birtok tényleges tulajdonosává kívánta tenni, a hitel érdekében az ősiség eltörlésének szükségességét hirdette, s meg akarta szüntetni a dézsmát és robotot is. E programja szolgálatába állította gyakorlati tevékenységét. A kapitalista nagybirtok termékeinek szállítását megkönnyítendő, javította a közlekedést (a Duna és Tisza szabályozása, Lánchíd), a főurakat akarta művelni a Nemzeti Kaszinóban, s figyelmüket a korszerű gazdálkodásra irányítani a Magyar Gazdasági Egyletben és a lóversenyeken.

A Széchenyi írásai és alkotásai nyomán megélénkült politikai életnek, a kezdődő reformmozgalomnak kedvező lökést adott az 1830. évi francia forradalom és a súlyos körülmények között élő magyar jobbágyság 1831. évi felkelése („koleralázadás"). Az 1832-36. évi országgyűlésen a politikai élet színterére léptek azok a liberális köznemesi politikusok, akik a nemzeti függetlenség kivívásának és a jobbágyfelszabadítás kérdésének összekapcsolásával már tovább jutottak Széchenyinél. Kölcsey Ferenc, Szatmár megye követe, mint az alsótáblai ellenzék egyik vezére, a jobbágyok érdekében emelte fel szavát: a Habsburgok elleni eredményes küzdelmet a felszabadított jobbágyság és nemesség szövetségével kívánta megvívni. A főrendek között szinte egyedül Wesselényi Miklós volt a reformok híve, a jobbágyoknak „szabadságot" és „tulajdont" követelt ő is. Kölcsey és Wesselényi *Kossuth Lajos*t is támogatták, amikor Országgyűlési Tudósítások címen az országgyűlés eseményeiről tájékoztató, kéziratos újságot indított.

A reformeszmék gyors térhódítását a bécsi udvar erőszakos intézkedésekkel akarta meggátolni. Kölcseyt 1834-ben saját megyéjével visszahívatta, majd politikai pereket indított: Wesselényit és az országgyűlésen részt vevő fiatal jurátusok vezetőit (élükön Lovassy Lászlóval), végül Kossuthot lefogatta és bebörtönözte.

Az erőszak és az üldözés nem törte meg, sőt növelte a reformok hatását és híveinek számát. A közvélemény az elítéltek mellé állt, az 1839-40-es országgyűlés is csak akkor volt hajlandó tárgyalni az udvarral, amikor az a bebörtönzötteknek amnesztiát adott, és leváltotta az addigi erőszakos, nyíltan reakciós kormányt. Az országgyűlésen *Kossuth* folytatta politikai tevé-

[650] GULYÁS PÁL: A könyvek és könyvtárak hajdan és most. Bp. 1924. – MÁTÉ SÁNDOR: A budapesti magyar királyi tudományegyetem könyvtára 1774-1895. Bp. 1896. – SZARVASI MARGIT: Magánkönyvtárak a XVIII. században. Bp. 1939. – FRAKNÓI VILMOS: Gróf Széchényi Ferenc. Bp. 1902. – KOLLÁNYI FERENC: A Magyar Nemzeti Múzeum Széchényi Országos Könyvtára. Bp. 1905. – SZEMZŐ PIROSKA: A magyar kölcsönkönyvtárak kezdetei. Magyar Könyvszemle, 1939. 165-175. l.

kenységét. Mögötte állt a közép- és kisbirtokos nemesség többsége, az értelmiség, a kisszámú munkásság és a céhlegények, s a polgárság azon része is, amely felismerte a gyarmati viszonyok megszüntetésének szükségességét. Kossuth az 1841-ben meginduló Pesti Hírlap vezércikkeiben fejtette ki politikai és gazdasági programját. A polgárosodásért folyó harcot összekapcsolta a nemzeti függetlenségért vívott küzdelemmel. A Habsburgok és magyar támogatóik ellen szükségesnek tartotta a nemesség és jobbágyság érdekegyesítését, amely nála jobbágyfelszabadítást, közteherviselést és népképviseletet jelentett. A bécsi udvar gyarmatosító gazdaságpolitikájával szemben a magyar ipart akarta fejleszteni, s a fejlettebb osztrák ipar termékei ellen védővámot kívánt bevezetni. Gyakorlati tevékenysége is az iparfejlesztést szolgálta: Iparegyesület, Gyáralapító Társaság, Kereskedelmi Társaság alapítása, az első magyar ipari kiállítás megszervezése (1842), a Fiume felé vezető vasút megépítése stb.

Kossuth széles körű agitációjával az egész nemzetet mozgósította a reformok ügyében a kormány és a Habsburgok ellen. Ezért szembekerült Széchenyivel, aki felülről és a kormánnyal egyetértésben akarta a reformokat megvalósítani, s megrettent a Habsburgokkal való viszony megbolygatásától. Az udvar minden eszközzel igyekezett Kossuth és hívei mozgalmát akadályozni. 1843-ban a kiadó segítségével eltávolította Kossuthot a Pesti Hírlap szerkesztőségéből, s az 1843-44. évi országgyűlés Kossuthnak szinte minden javaslatát elvetette, köztük a vámügyre vonatkozót is. Ekkor Kossuth, a sajtó mozgósító erejétől megfosztva, társadalmi agitációba kezdett, megszervezte a Védegyletet (1844), amely 146 vidéki fiókból álló nemzeti egyesületté vált, s tagjai a magyar ipar fejlesztése érdekében csak magyar árut vásároltak. A védegyleti mozgalom – gazdasági eredményein túl – a reformok mellé állította a magyar társadalom túlnyomó részét, s erősítette az ellenzéki hangulatot. A Védegyletet, s általában Kossuth politikáját a *centralisták* ellenzéki csoportja (Szalay László, Eötvös József, Trefort Ágoston, Csengery Antal stb.) is támogatta. Lényegesen egy pontban tértek el tőle: központi kormányzatot kívántak, megszüntetve a megyerendszert, amelyben csak a feudális visszaélések bástyáját látták, de az osztrákokkal szembeni hatékony ellenállás szervét nem.

A kormány a haladás és a reformok ellenségeiből 1846 végén megalakította a *konzervatív pártot*. De 1847-ben létrejött az egységes programmal rendelkező *ellenzéki párt* is; programját az ellenzéki nyilatkozatban tette közzé: a közteherviselést, a népképviseletet, az örökváltság útján történő jobbágyfelszabadítást és a törvény előtti egyenlőséget követelte. E követeléseket a nemesség legjobbjai állították össze, akik fél lábbal a feudalizmus talaján állva harcoltak a polgárosodásért és a nemzeti függetlenségért, s így programjuk nem lehetett teljesen következetes. Radikális megoldást egyedül a népből származó politikusok és írók követeltek, mint pl. Táncsics Mihály vagy Petőfi Sándor és a körülötte szervezkedő fiatal írók és értelmiségiek, akik a nép, a parasztság szószólójaként a váltság nélküli jobbágyfelszabadításért harcoltak, és a forradalomtól várták a társadalmi és nemzeti kérdések megoldását.

A liberális nemesi reformpolitika csődje az 1847-ben összeülő, utolsó rendi országgyűlésen vált nyilvánvalóvá. Hiába vette át Kossuth a kezdeményezést, radikális követeléseivel egyedül maradt az országgyűlésen, s a kormány a legfontosabb reformokat megbuktatta vagy elodázta. Már-már úgy látszott, hogy az országgyűlés eredménytelenül ér véget, amikor az 1848 eleji itáliai, párizsi, majd bécsi forradalom hírére megmozdult és cselekedni kezdett Petőfi és Vasvári Pál vezetésével a *pesti radikális, forradalmi ifjúság*. Március 15-én a cenzúra engedélye nélkül kinyomtatták Petőfi Nemzeti dalát, a forradalmi átalakulás programját tartalmazó Tizenkét pontot, és kiszabadították a sajtóvétség miatt bebörtönzött Táncsicsot. Követeléseiket a tétovázó pozsonyi országgyűlésre és a megriadt uralkodóra is rákényszerítették.[651]

[651] PAMLÉNYI ERVIN: A magyar nép története I. Bp. 1954. – ARATÓ ENDRE–BENDA KÁLMÁN–MÉREI GYULA–SPIRA GYÖRGY–VARGA ZOLTÁN: Magyarország története 1790-1849. A feudalizmusról a kapitalizmusra való átmenet korszaka. Bp. 1961. – HORVÁTH MIHÁLY: Huszonöt év Magyarország történelméből. 1-3. Pest

A reformkor tehát a politikai cselekvés időszaka, a *nemzeti irodalom, a kultúra* most már nem egyedüli hordozója a haladásnak, mint volt a Martinovics-mozgalom elfojtása utáni reakció korában, de hatékony segítője a politikai küzdelemnek. A reformkor vezető politikusai jól tudják, hogy a polgári haladás magas kulturális színvonalat igényel, s politikai-társadalmi programjuknak mindig fontos követelése a műveltség emelése. Széchenyi a Hitelben a kiművelt emberfők sokaságát tartja a nemzet igazi hatalmának és legértékesebb részének. Az iskola azonban nem alkalmas arra, hogy korszerű, polgári műveltséget nyújtson. A gimnáziumi tanítás még mindig az 1806. évi, második Ratio Educationis alapján folyik; mind a középiskola, mind az egyetem a latin nyelv járma alatt nyög. Széchenyi írja, hogy a magyar nemesség azért olyan fogyatékos műveltségű, mert a konyhadeákság kényszere miatt semmiféle hasznos dolgot nem tanul. Az 1832-36. évi országgyűlés a magyar nyelv ügyében csak annyi eredményt tud elérni, hogy a törvényeket ettől kezdve magyarul is meg kell fogalmazni. Végre az 1844. évi országgyűlésen sikerül kivívni a magyar nyelv jogait a latinnal szemben: a magyar nyelv elnyeri helyét a közigazgatás és közoktatás minden területén.[652]

A korszerű, polgári jellegű, nemzeti műveltségért az iskolánál sokkal többet tettek a reformkor irodalmi, tudományos és egyéb kulturális mozgalmai. 1825 előtt a magyar irodalom a nemesi ellenállás támogatására a múltban keresett lelkesítő példát. Széchenyi volt az, aki a múltbanézés helyett a jövőre, illetőleg a jelenre fordította az írók figyelmét. 1825 után szépirodalmunk polgárosodni kezdett. Az irodalmi központtá fejlődött Pest-Budán kialakult polgári olvasóközönség lehetővé tette, hogy az írók foglalkozásukat olyan hivatásnak tekintsék, amely már valamelyes megélhetést és viszonylagos függetlenséget is nyújt számukra. Műveikben egyre több teret kapott a magyar társadalmi valóság. Az új írógeneráció a harmincas években, a polgárosodás követelésének és kezdeteinek időszakában vívta meg első jelentékeny politikai harcait. Bajza József a Conversationslexikon-perben az irodalmi élet szabadságáért és demokratizmusáért is síkra szállt, s kivívta a feudális előjogokkal szemben a polgári kritika diadalát, kimondván, hogy az irodalom köztársaság, amelyben a kiváltságok már megszűntek.[653]

Az 1830 és 1840 közötti évtized nagy tudományos és kulturális intézmények létrejöttének az időszaka a magyar művelődés történetében: 1836-ban kezdi meg működését az 1825-ben alapított *Magyar Tudományos Akadémia*, 1836-ban alakul a *Kisfaludy Társaság*, 1837-ben nyitja meg kapuit a *Nemzeti Színház*. A harmincas évek közepére a Széchenyi alapította *Nemzeti Kaszinó* nyomán vidéken is sok kaszinó és olvasóegyesület alakul, amelyek művelik, de ugyanakkor a függetlenségért és polgárosodásért folyó harcra is szervezik tagjaikat. A kormány „a liberalizmus és hungarizmus központjainak" tekinti őket; a nagyváradi püspök mint „a forradalom műhelyeiről" beszél róluk. Az Akadémia tevékenysége elsősorban a nyelvtudomány és társadalomtudományok, a Kisfaludy Társaságé a szépirodalom, kritika és néprajz fellendülését eredményezte, a Bugát Pál által 1841-ben alapított *Természettudományi Társulat* a különböző természettudományok fejlődését és népszerűsítését mozdította elő.[654]

Az 1840-es években szinte minden jelentékeny író a reformpolitika támogatója. A *Nemzeti Körbe* tömörülve találkozik a radikális irodalom Kossuth politikai mozgalmával, írásaik előkészítik a társadalmi átalakulást célzó reformokat, bírálják a konzervativizmust, a

---

1868. – ACSÁDY IGNÁC: A magyar jobbágyság története. Bp. 1906. – SZEKFŰ GYULA: Három nemzedék. Bp. 1920. – KOSÁRY DOMOKOS: Kossuth Lajos a reformkorban. Bp. 1946. – MÉREI GYULA: Mezőgazdaság és agrártársadalom Magyarországon 1790-1848. Bp. 1948. – UŐ: Magyar iparfejlődés 1790-1848. Bp. 1951.

652 FINÁCZY ERNŐ: A magyarországi középiskolák múltja és jelene. Bp. 1896. – UŐ: Az újkori nevelés története. Bp. 1927.

653 SZABÓ ADORJÁN: A Conversations-Lexikoni pör története. Kassai premontrei gimnázium értesítője, 1899.

654 Vázlatok a Magyar Tudományos Akadémia félszázados történetéből 1831-1881. Bp. 1881. – FISCHER VILMOS: A Kisfaludy Társaság története a szabadságharcig. Bp. 1928. – KÉKY LAJOS: A Kisfaludy-Társaság története. Bp. 1936.

maradiságot. A negyvenes évek közepétől összekovácsolódik Petőfi tábora, a *Fiatal Magyarország* is, amely nem reformok útján készíti elő a jövőt, hanem a plebejus demokratizmus szellemében a forradalomtól, a világszabadságtól várja Magyarország függetlenségét és társadalmi megújhodását, s ennek szükségességét és eljövetelét hirdeti műveiben is.[655]

A reformkorszak fontos politikai eseményei, nagy tudományos, irodalmi és kulturális eredményei addig nem tapasztalt fejlődést eredményeztek a *könyv- és könyvtárkultúra* területén is. A megnövekedett politikai érdeklődés fellendítette a politikai publicisztikát és a hírlapirodalmat, a tudományok és a szépirodalom fejlődése a tudományos és irodalmi könyvkiadást, valamint a folyóiratirodalmat. A megnövekedett könyvtermelés korszerűbb nyomdaipart, könyvkiadást és könyvkereskedelmet igényelt. A politikai és irodalmi élet demokratizálódása új, széles rétegeket vont be az olvasóközönség körébe. A könyvkultúra e kiszélesedése számos nehézség és akadály legyőzése révén valósulhatott meg. A bécsi udvar és szövetségese, a magyar arisztokrácia, felismerve a közműveltség magyarosodásának és demokratizálódásának nagy szerepét a társadalmi fejlődésben és függetlenségi harcban, lépten-nyomon a *cenzúra* fegyveréhez nyúlt. Az osztrák rendőrminiszter kijelentése szerint „a nép, ha elkezd tanulni, már a forradalom első szakaszában van". Ezért húzott át a cenzorok piros ceruzája minden haladó gondolatot. Amikor pl. Dessewffy József a Felsőmagyarországi Minerva 1825. évfolyamában Széchenyi Istvánt az Akadémia megalapításáért ódával köszöntötte, a cenzúra a költeményt törölte a lapból, s helyébe ártatlan versikét tétetett. Az ébredő magyar társadalom haladó része a cenzúra önkényét egyre elviselhetetlenebbnek érezte, a megyék sorra tiltakoztak ellene és követelték a sajtószabadságot. Dessewffy József az 1830-i országgyűlésen a nemesség egyik részének a nevében beszélt, amikor a sajtószabadságról szólva, támadta a cenzúrát, de megszüntetni nem kívánta, csak a király kezéből akarta kivenni. A konzervatív nemesek többsége azonban még eddig sem jutott el: Ponori Thewrewk József szerint pl. a cenzúra „védangyala a Magyar Szabadságnak", egy névtelen röpirat szerint a magyar nemesség a kormánynak hálás lehet a cenzúráért. Méltán fakad ki Kölcsey Ferenc 1832-ben: „Mi még sajtószabadságra meg nem értünk."

A kormány nem engedélyezi olyan országgyűlési újság megjelenését, amely független a cenzúrától, és csak az országgyűlés felügyelete alatt áll. 1832-ben indítja meg Kossuth kéziratos formában az Országgyűlési Tudósításokat, amely az első *cenzúra*mentes sajtótermék. Amikor néhány számát litografálva közreadja, a titkosrendőrség azonnal közbelép: a kis kősajtót elkobozzák. Az országgyűlés szétoszlása után 1836-ban Törvényhatósági Tudósítások címen ad ki Kossuth kéziratos újságot a megyék életéről, ezt 150 példányban, szinte magánlevélként küldi szét, hogy a cenzúrának ne kelljen bemutatnia. A lapot Kossuth és Pest megye tiltakozása ellenére betiltják, sőt Kossuthot bebörtönzik. Wesselényi Miklós az 1838. évi erdélyi országgyűlésen adott ki Kossuth újságjaihoz hasonló, sokszorosított jelentéseket, de a kormány az ő próbálkozásainak is erőszakosan vetett véget: Wesselényi börtönbe került. Széchenyi Jelenkor című lapja a cenzúra miatt belpolitikai híreket alig közölhetett. Bajza József és Toldy Ferenc 1834-ben hiába folyamodnak engedélyért Márton József akkor megszűnt Magyar Kurírjának folytatására, politikai lap nem kerülhetett olyan ember kezébe, mint Bajza, akit az udvar Széchenyi és Wesselényi „ügynökének" tart.

A fennálló rendre veszedelmes könyvek gyakran nem jelenhetnek meg az országon belül. A cenzúra vagy egyenesen útjukat állja, vagy olyan évekig tartó huzavona keletkezik körülöttük, hogy aktualitásukat vesztik. Emiatt volt kénytelen Wesselényi is politikai programját tartalmazó Balitéletek című művét (1833) külföldön, s ott is hamis impresszummal megjelentetni.

[655] FARKAS GYULA: A Fiatal Magyarország kora. Bp. 1932.

A reformmozgalom erősödése, a Wesselényi, Kossuth és Lovassyék bebörtönzése miatt megindult országos tiltakozás arra kényszeríti a kormányt, hogy a cenzúra terén is enyhítéseket léptessen életbe. Az 1839-40. évi országgyűlés új cenzúrarendeletet fogad el. A cenzúra nem szűnik meg, de központi irányítását a rendőrminisztérium kezéből kivéve, a helytartótanács keretében szervezett könyvvizsgáló hivatalra bízzák. Az új cenzúrarendelet azonban csak látszatengedmény. Kossuth eszméi és tevékenysége továbbra is vörös posztó a kormány előtt. A Védegylet ügyében írt röpiratait csak külföldön tudja megjelentetni. A Védegyletről a lapoknak sem szabad írniok. Vahot Imre többször szól ugyan róla a Pesti Divatlapban, de mindig nevének említése nélkül. A győri Das Vaterland című német lap cenzorát elcsapják, mivel a Védegyletről cikket engedett megjelenni, Petőfiéket a Pilvax „közvélemény-asztalánál" állandóan figyeli a titkosrendőrség, s a kormány, ismerve radikális baloldali felfogásukat, megtagadja tőlük a lapengedélyt, amikor 1846-ban Pesti Füzetek címen saját sajtóorgánumot akarnak indítani.

A haladó baloldali erők folytatják a harcot a cenzúra ellen, a sajtószabadságért. Táncsics, aki a cenzúra miatt szinte minden írását külföldön jelentette meg, s úgy csempészte haza, Sajtószabadságról nézetei egy rabnak című munkájában (amely Lipcsében jelent meg névtelenül 1844-ben, Párizs impresszummal) leplezte le a cenzúra igazi célját. A kormány nem a vallást és az erkölcsöt védi vele, hanem a népet tartja sötétségben, hogy „vele baromként bánhassanak". Műve végén a cenzúra eltörlését, sajtószabadságot és emberi egyenlőséget követel. Könyvét Magyarországon azonnal elkobozták, és az ismeretlen szerző ellen vizsgálatot indítottak, de eredménytelenül. 1846-ban azonban mégis a sajtószabadságért folyó harc áldozata lett: Népkönyv című műve miatt elfogták, és a budai várbörtönbe zárták. – Többször felemelte szavát a cenzúra ellen Bajza József is. Sérelmezte, hogy a legnagyobb elmék nagyszerű, a nemzeti és tudományos haladásra üdvös munkáit olyan cenzorok kezébe adják, akik azokat megítélni nem képesek, s megjelenésüket mégis megakadályozzák. A cenzúra nyomasztó volta miatt az Ellenzéki Kör Ellenőr című zsebkönyvét (1847), amelyet ő szerkesztett, külföldön kellett kinyomtatnia, holott az nem tartalmazott felforgató, alkotmány- és törvényellenes írásokat. Bajza a cenzúrát törvénytelen eszköznek tekinti, nem kíván a sajtó terén korlátlan szabadságot, de sajtótörvényeket és sajtóvétségek esetén független bírákat tart szükségesnek. A tiltakozások hatására az 1847. évi országgyűlés Széchenyi István vezetésével bizottságot jelölt ki a sajtótörvények kidolgozására. A cenzúra azonban nem alkotmányos úton szűnt meg nálunk, hanem 1848. március 15-én, a forradalomban.[656]

A cenzúraviszonyok kedvezőtlenül befolyásolták a *könyvkiadás és a nyomdászat* alakulását. Bár az irodalmi termés és a könyv iránti igény erősen megnőtt, a nyomdák száma igen lassan gyarapodott, s nagyobb részük német kézben volt. Magyar Mihály A magyar könyvkereskedés és irodalom ügyében írott cikkében (1848) szól a nyomdaipar állapotáról is, és panaszolja, hogy ugyanannyi nyomdánk van, mint hatvan év előtt, a nyomtatás lassú, és kellő konkurrencia hiánya miatt a nyomdai költségek igen magasak. Magyarország lakossága ekkor kb. 15 millió, s a nyomdák száma mindössze 41. Míg nálunk 1 millió lakosra 3 nyomda sem jut, addig Szászországban 56.000 főre esik 1.

Nagyobb nyomdáink a nyomtatási szükség miatt alkalmazottaik számát szaporítják. Lassanként kialakulnak az olyan tőkés vállalkozások, amelyek nyomtatással, könyvkiadással és könyvkereskedelemmel egyaránt foglalkoznak. Sorra alkalmazást nyernek a század elején külföldön létrejött gépek és találmányok. Az 1812-ben feltalált gyorssajtót a pesti Trattner-Károlyi-nyomda alkalmazza elsőnek Magyarországon 1839-ben, s még ugyanebben az évben a budai Egyetemi nyomda is felállít két gyorssajtót. A divatlapok az új sokszorosító eljárást, a

[656] MAROS ANDOR: A cenzúra. Bp. [1947.] – TÁNCSICS MIHÁLY: Sajtószabadságról nézetei egy rabnak. Bp. 1947. – JAKAB ELEK: A cenzúra története Erdélyben. Figyelő, 1881. 161-182, 253-273, 333-356. l . – VISZOTA GYULA: Néhány cenzúrai eset 1846-47-ben. Budapesti Szemle, 1924. 179-193. l.

kőrajzot (litográfiát) használják fel divatképeik előállításához, s Frankenburg Adolf az Életképek divatmellékletei a kor legnagyobb magyar művészével, Barabás Miklóssal rajzoltatja kőre. Egy magyar feltaláló, Kliegl József – számos találmánya közt – nyomdai osztógépet szerkeszt, s modelljét a pozsonyi országgyűlésen is bemutatja, de találmányát hideg részvétlenség kíséri. 400 forintra lenne szüksége gépe elkészítéséhez. A magyar írók és tudósok sietnek segítségére, és Zsoldos Ignác javaslatára Kliegl-könyvet adnak ki támogatására (1842), de találmányát végül mégsem tudja megvalósítani.

A reformkori Pest legnagyobb *nyomdai vállalata* a Landerer-Heckenast-nyomda volt, amely Landerer Lajos nyomdájának és Heckenast Gusztáv könyvkereskedésének egyesüléséből keletkezett 1840-ben. A vállalat Kossuth Pesti Hírlapjának köszönhette felvirágzását. A negyvenes évek végén már 4 gyorssajtója, 5 fasajtója, 35 szedője és 5 nyomtatója volt. A szomszéd házak lakói többször panaszt emeltek a gyorssajtók dübörgése miatt, amelyek a környező épületek épségét is veszélyeztették. Landerer és Heckenast már kapitalista vállalkozók: nyomda- és kiadóvállalat mellett borospincék bérletével is kamatoztatják tőkéjüket. 1848. március 15-én az ő sajtójukon nyomtatták ki a Nemzeti dalt és a Tizenkét pontot, s az ő nyomdászaik vezették 1848-ban az első magyarországi bérmozgalmat. – A második legnagyobb pesti nyomda ez időben a Trattner-Károlyi-nyomda volt. Az 1840-es évek második felében 20 szedővel és 4 nyomtatóval dolgozott. – Jelentékeny könyvnyomtató volt Emich Gusztáv is, aki 1841-ben nyitott könyvkereskedést Pesten, majd 1843-ban önálló nyomdatulajdonos lett, s könyvkiadással is foglalkozott. – Pesten 1848-ban 6 nyomda működött: a Landerer-Heckenast-, a Trattner-Károlyi- s az Emich-féle nyomdán kívül Beimel Józsefé, Kozma Vazulé és Lukács Lászlóé; Budán 2: az Egyetemi nyomda mellett Bagó Mártoné.[657]

Számos nyomda, különösen a nagyobb tőkés vállalkozások, *könyvkiadás*sal és *könyvkereskedelem*mel is foglalkoztak. A magyar könyvkiadás és -kereskedelem a reformkor elején igen sok nehézséggel küzdött. Az üzletek nagy része még mindig német kézben volt, s magyar könyvet nemigen tartott raktáron. A fellendülő függetlenségi mozgalom ezen a téren is kedvezően hatott. Wigand Ottó kassai német könyvkereskedő pl. 1827-ben Pestre helyezte át üzletét, s nagyszabású kiadói tevékenységbe kezdett. Szerencsétlenségére azonban nem az Aurora-körrel lépett kapcsolatba, hanem Döbrentei Gáborral, s így a kiadásában megjelenő első nagyobb magyar lexikont (Tudományok és mesterségek közönséges tára) súlyos hibái miatt Bajzáék erősen bírálták. Pedig Wigand haladó gondolkodású egyén volt, az üzlete melletti rejtett szobában gyakran találkoztak a magyar írók és politikusok, s olvasták az országból kitiltott könyveket és újságokat. Ő adta ki 1833-ban Wesselényi Balítéletek című művét Lipcsében hamis (Bukarest) impresszummal; emiatt, továbbá külföldi összeköttetései és baloldali politikai nézetei miatt a bécsi rendőrség elől Lipcsébe távozott, s pesti üzletét sógorának, Heckenast Gusztávnak adta át, ki később Landerer Lajossal társult, s a negyvenes években kizárólag könyvkiadással foglalkozott. A Landerer-Heckenast- és a Trattner-Károlyi-nyomda sokat tett a magyar irodalomért, számos magyar művet adtak ki, gyakran anyagi kockázat árán is. Mellettük főleg Emich Gusztáv folytatott igen hasznos kiadói tevékenységet. Leghíresebb kiadványa Petőfi Sándor Összes költeményeinek 1847. évi kiadása, de Arany-, majd a szabadságharc után Jókai-, Kemény- és Madách-műveket, s a külföldi nagy írók közül

[657] BALLAGI ALADÁR: A magyar nyomdászat történelmi fejlődése 1472-1877. Bp. 1878. – TEVAN ANDOR: A könyv évezredes útja. Bp. 1956. – AIGNER KÁROLY: A magyar nyomdászat fejlődése a XIX. században. Corvina, 1889. – KOVÁTS LÁSZLÓ: Könyvnyomdáink a jelen század harmadik tizedében. Magyar Könyvszemle, 1899. 359-366. l. – FIRTINGER KÁROLY: Ötven esztendő a magyarországi könyvnyomtatás közelmúltjából. Bp. 1900. – HARASZTI KÁROLY: A pesti nyomdák a XIX. század első felében. Könyvtári Szemle, 1914. 70-85. l. – IVÁNYI BÉLA–GÁRDONYI ALBERT–CZAKÓ ELEMÉR: A királyi magyar egyetemi nyomda története 1577-1927. Bp. 1927. – NAGY ZOLTÁN: A magyar litográfia története a XIX. században. Bp. 1937. – PAP JÁNOS: A nyomdászat magyar úttörője (Kliegl József és szedőgépe.) Az Országos Műszaki Könyvtár Jubileumi Évkönyve. Bp. 1958.

Dickens, Dumas, Molière és Voltaire munkáit is közrebocsátotta. Rajtuk kívül még Eggenberger, Kilián és Hartleben voltak a kor ismert pest-budai kiadói és könyvkereskedői.[658]

Az Akadémia 1830-ban kezdődő tevékenysége a könyvkiadás s általában a könyvkultúra szempontjából is fontos eredményeket hozott. Alapszabályai szerint: „A hazai nyelvet egész gonddal csinosabbá és gazdagabbá fogja tenni. Azt mind eredeti munkák dolgozása, mind régi és új remek írások magyarrá tétele által gyarapítja... Megfejtés végett feladandó kérdések s beküldött feleletek megjutalmazása által a nemzeti literatúrát elősegíti. A nyomtatásban megjelent munkákat szoros, de egyenes vizsgálat alá veszi; a legjelesebbeket megjutalmazza, s bírálásait, valamint tudományos hirdetményeit közreereszti. A beadandó kéziratokat megvizsgálván, ha helybenhagyást nyernek, tulajdon költségén és hasznára közrebocsátja, szerzőiknek pedig illendő jutalmat ád. Tulajdon évkönyveit, értekezéseivel és gyűlési jelesebb munkálkodásaival együtt, sajtó alá bocsátja.”Az Akadémiának 1831-től kezdve valóban jelentek meg kiadványai, s ezek a nyelvtudomány és általában a társadalomtudományok terén igen számottevőek.

Az 1836-ban alakult Kisfaludy Társaság 1841-ben létesített kiadóvállalata különösen a szépirodalom, a kritika és néprajz körébe tartozó művek közzétételével ért el jelentékeny eredményeket. A Társaság megjelentette a pályázatain díjat nyert műveket is, amelyek között olyanok találhatók, mint pl. Arany János Az elveszett alkotmány és Toldi című munkája. Értékes sorozatokban adta közre a magyar (Nemzeti Könyvtár) és világirodalom (Külföldi Regénytár, Új Külföldi Regénytár, Hellén Könyvtár) klasszikus alkotásait. – A Természettudományi Társulat kiadványai a természettudományok fejlesztését és népszerűsítését szolgálták.

A negyvenes években az idősebb írók gyakran siettek fiatalabb pályatársaik segítségére műveik kiadásakor. Petőfi első verseskötetét pl. Vörösmarty ajánlására tette közzé közadakozásból az ellenzéki írókból és politikusokból álló Nemzeti Kör, amely kiadta Rózsavölgyi zeneműveit is. Ugyancsak Vörösmarty gondolata volt egy olyan szépirodalmi könyvkiadóvállalkozás alapítása, amely az irodalmat felszabadítaná addigi nyomorúságos helyzetéből, megvásárolná és kellő haszonnal kinyomtatná az írók kéziratait, és saját ügynökeivel terjesztené legszélesebb körben a megjelent munkákat.

A könyvek legnagyobb része még a reformkorban is a szerzők költségén jelent meg. E műveket valamelyik könyvkereskedőnek adták át bizományi árusításra. Sokan, akik a kiadási költséget nem tudták másképpen előteremteni, még mindig az előfizetésgyűjtés nehéz útját járták. Jelentékenyen megváltozott a negyvenes évekre az írók és kiadók viszonya. 1820-ban még Trattner János Tamás bécsi kiadó Batsányinak 20 példányt akart adni tiszteletdíjként verseskötete kiadásakor, Emich Gusztáv 1847-ben Petőfinek már 1500 forintot fizetett összes verseiért. A kiadó és író szerződésben kölcsönösen megszabták jogaikat és egymással szemben vállalt kötelességüket.

Bár a könyvkiadás és könyvkereskedelem helyzetével foglalkozó írások még a reformkor végén is panaszkodnak a vásárló- és *olvasóközönség* szűk köre és fejletlensége miatt, kétségtelen, hogy a mozgalmas politikai, irodalmi, tudományos és kulturális élet növelte a könyvek, folyóiratok és újságok iránti érdeklődést, az olvasás iránti igényt, s ebből következőleg az olvasók számát is. A főrangúak általában még ekkor is külföldi könyveket olvasnak, de többüknek a figyelmét a magyar irodalom, tudomány és politika felé fordítja az Akadémia tevékenysége, Széchenyi reformtörekvései, és a Nemzeti Kaszinóban olvassák és

[658] SENNOVITZ ADOLF: A magyar könyvkereskedelem a XIX. században. Corvina, 1901. – UŐ: Emich Gusztáv. Bp. 1893. – HARASZTI KÁROLY: Landerer Lajos könyvnyomdász és Heckenast Gusztáv könyvárus társulásának története. Bp. 1913. – HECKENAST DEZSŐ: Heckenast Gusztáv. Bp. 1936. – FITZ JÓZSEF: A negyvennyolcas Landerer. A Könyvtáros, 1959. 774-777. l.

megvitatják a magyar publicisztikai irodalmat s az újságok híreit. A parlagias és csak kalendáriumot és Corpus Jurist forgató középnemesség mellett kialakulóban van egy olyan réteg, amely a külföldi egyetemeken kedvet kap az olvasásra, látogatja a vidéki kaszinókat és olvasóegyleteket, a politikában Kossuth híve, olvassa a Pest Hírlapot, a reformkori politikai irodalmat, s olykor a szépirodalmat is. A polgárság még jórészt német, de lassanként magyarosodik, és a német lapoktól a magyarokhoz pártol. Az olvasóközönség zömét most is az értelmiség alkotja. Az ő körükből kerül ki az a városias ízlésű és polgári igényű réteg, amely az irodalmat és az olvasást már nemcsak tanulásnak, tudománynak, hanem szórakozásnak is tekinti. Politikai érdeklődése a legélénkebb, a magyar újságok és folyóiratok mellett külföldieket is olvas, s leghaladóbb tagjai ismerik a forradalmi műveket; Petőfinek pl. mindennapi olvasmánya a francia forradalom története. A tanulóifjúságot az iskola nem nevelte az olvasásra, de több protestáns iskolában alakult önképzőkör (Pápa, Eperjes stb.), amely a haladás eszméit terjesztette, s amelyből a forradalmi átalakulás számos vezetője és híve került ki (Petőfi, Jókai, Sárosi Gyula stb.). A női olvasóközönség gyarapításában és ellenzéki szellemű nevelésében a divatlapoknak volt jelentékeny szerepük, különösen az 1840-es években. A köznép, a parasztság kis része is olvas, nagyobbrészt még értéktelen ponyvairodalmat, de 1834 és 1848 között Erdélyben már megjelenhet az első magyar néplap, a Vasárnapi Újság, Brassai Sámuel szerkesztésében, a „szegényebb sorsú és kevésbé művelt nép” felvilágosítására. A jobbágyság politikai lapokat is olvas (sok helyen a jegyzők és tanítók olvassák fel őket előtte), pl. az Iparegyesület folyóiratában, a Hetilapban Kossuth vezércikkeit, s megismerkedik a reformkori szépirodalom némely termékével is; Petőfi írja, hogy egyik versét népdalként énekelték. 1848. március 15-e után Sallai Pál sárbogárdi tanító azt javasolja, hogy a nép számára szerte az országban alapítsanak olvasóköröket két garasos részvényekkel, és az összegyűlt pénzen könyveket és lapokat szerezzenek be.

Magyar Mihály pesti könyvkereskedő már említett, 1848-ban írott, A magyar könyvkereskedés és irodalom ügyében című cikkében könyvkereskedelmünk elmaradottságának egyik okát az olvasóközönség fejletlenségében látja. Az olvasók tájékoztatására szükségesnek tartja egy, az újonnan megjelent műveket tartalmazó kiadvány közzétételét. Ilyen kurrens *bibliográfia*-szerű összeállításokra már előbb is történtek kísérletek. A Tudományos Gyűjtemény pl. 1817-től 1830-ig rendszeresen közölt üzleti céllal ismertetéseket az új könyvekről, elsősorban a Trattner-cég kiadásában megjelentekről. A Magyar Tudományos Akadémia folyóiratában, a Tudománytárban a tudományos kutatás támogatására állította össze és tette közzé Toldy Ferenc a Magyarországon megjelent új művek jegyzékét 1834-től 1843-ig. Az 1840-es években több könyvkereskedő adott ki olyan jegyzéket, amely folyamatosan tájékoztatta az új könyvekről a vásárlóközönséget: Heckenast Gusztáv 1840-1842-ben a Bibliográfiai Értesítőt, Eggenberger József a Honi Irodalmi Értesítőt stb. (Ezeknek a kurrens bibliográfiai összeállításoknak az anyagára támaszkodva tette közzé aztán Magyar Mihály Az 1849-57-i magyar könyvészet című összefoglaló munkáját.) Jankovich Miklós Közönséges magyar könyvtár 1533-1833 című, tudományos igényű, nagy bibliográfiája kéziratban maradt.

A reformkori politikai és irodalmi közvélemény kialakításában az *időszaki sajtó*nak volt legnagyobb szerepe. Minden politikai és irodalmi irányzat igyekezett sajtóorgánumot biztosítani a maga számára, s az írott betű, a nyomtatás erejét használta fel eszméi propagálására és a közönség megnyerésére. Bajza József az Athenaeum előszavában (Gondolatközlés és annak eszközei, 1837) az írás és könyvnyomtatás mellett az időszaki sajtó megszületését tartja az írásbeli gondolatközlés legnagyobb eredményének, amely gyakori megjelenésével szárnyakat adott az eszméknek. 1848-ban Egy kis szelíd polémia című cikkében az újságírói munka becsületéért emelt szót. E téren is demokratikus elveket vallott: az újságíró előtt a születés nem lehet tekintély, csak az igazi szellemi vagy közéleti érdem.

A politikai lapok olvasóközönsége a társadalomnak szinte minden rétegét felölelte. Wesselényi Miklós már 1833-ban azt írja Balitéletek című munkájában, hogy az újságok az

emberek elsőrendű szükségletévé váltak. Ez a megállapítása még inkább érvényes a negyvenes évekre. A XIX. század első három évtizedében, 1801 és 1830 közt 51 hírlap és folyóirat jelent meg Magyarországon, az 1831 és 1848 között megjelent újságok és folyóiratok száma ennek majdnem a kétszerese: 98. A XIX. század elejéig Magyarországon „főfoglalkozású" újságíróról nem tudunk, a szerkesztés is többnyire önzetlen tevékenység a magyar nyelv és kultúra érdekében. Az 1830-as évektől a lapszerkesztés már külön foglalkozássá, megélhetési forrássá válik, sőt a szerkesztő mellett a segédszerkesztő is rendes fizetést kap, s külön személy intézi a szerkesztéssel járó adminisztratív munkákat. Petőfi pl. mint a Pesti Divatlap segédszerkesztője Vahot Imrétől 400 Ft évi honoráriumot és szállást kapott, s ezért a lap minden számába egy verset tartozott írni, szerkesztette az újdonságok rovatot, és végezte a nyomdai korrektúrát.

A reformkorban megnőtt az igény a Martinovics-mozgalom elfojtása utáni reakció időszakában visszaszorított politikai lapok iránt. Széchenyi István reformgondolatai publikálására már 1828-ban készült indítani egy politikai lapot, szerkesztését Kisfaludy Károlyra akarta bízni. De Kisfaludy 1830-ban meghalt, és így a Jelenkor egy közepes tehetségű író: Helmeczy Mihály szerkesztésében indult meg (1832-1848), s emiatt, és a cenzúra korlátozásai következtében nem válthatta be a hozzáfűzött reményeket. Nagyobb hatású volt Kossuth Lajosnak az 1832-1836. évi országgyűlés idején, cenzúra nélkül, kéziratos formában kiadott és félig illegálisan terjesztett újságja, az Országgyűlési Tudósítások, amelyet az országgyűlés befejezése után Törvényhatósági Tudósítások címen (1836-1837) folytatott ellenzéki szellemben. – A bécsi kormány a Jelenkor cikkeinek és a reformeszmék terjedésének ellensúlyozására Hírnök címen (1837-1845) indított konzervatív szellemű lapot, amely az 1840-es években a Pesti Hírlap ellen is harcolt.

A Tudományos Gyűjtemény mellett – az irodalmi és tudományos élet fellendülése kapcsán – a harmincas években újabb irodalmi, kritikai és tudományos folyóiratok indultak. Bajza József szerkesztésében a liberális-polgári nézeteket valló Kritikai Lapok (1831-1836); Bajza, Toldy Ferenc és Vörösmarty szerkesztésében az Athenaeum (1387-1843), a korszak legjelentősebb irodalmi orgánuma és melléklapja, a Figyelmező (1837-1840). Megindultak Magyarországon az első divatlapok is (Regélő, 1833-1841, Rajzolatok, 1834-1840), amelyek tulajdonképpen irodalmi folyóiratok voltak, és divatképeik révén nagy vonzóerőt gyakoroltak a női olvasóközönségre. A tudományos folyóiratok közül az Akadémia kiadásában megjelenő Tudománytár (1834-1844) emelkedik ki, amelyet Toldy Ferenc, majd Csató Pál szerkesztett.

A reformmozgalom kiszélesedése folytán és a cenzúra enyhülése után, az 1840-es évek elején újból fellendült a politikai sajtó. A börtönéből kiszabadult Kossuth Lajos 1841-ben indította meg a Pesti Hírlapot, amelynek nagyhatású, Magyarországon általa meghonosított vezércikkeivel a haladó középnemességet és a fejlődő értelmiséget egységes ellentáborrá kovácsolta. Az erdélyi ellenzéki mozgalom fő orgánuma az Ellenzéki Hiradó (1821-1848) volt.

A reakció Kossuth Pesti Hírlapjának és a reformeszméknek ellensúlyozására a konzervatív párt lapját, a Dessewffy Aurél irányítása alatt álló Világot (1841-1844), majd ennek folytatását, a Budapesti Hiradót (1844-1848) és a klerikális Nemzeti Újságot (1810-1848) igyekezett felhasználni, s amikor ezek eredményteleneknek bizonyultak, Kossuthot – mint már említettük – a kiadó közreműködésével eltávolította a laptól. A Pesti Hírlap ettől kezdve a centralisták szócsöve volt, Szalay László, majd Csengery Antal szerkesztésében. Kossuth 1846-tól az általa alapított iparegyesület közlönyében, a Hetilapban (1845-1848) folytatta az agitációt.

A negyvenes években a kiéleződő politikai helyzet a folyóiratok közönségét elvonta. Az irodalmi sajtó egyetlen típusa virágzott csak, a divatlap; de a divatlapok is bekapcsolódtak a politikai mozgalmakba, sőt egy-egy politikai irányt követtek. A Vahot Imre szerkesztésében megjelenő Pesti Divatlap (1844-1848) Kossuth politikáját támogatta, a nemzeti és demokratikus eszméket propagálta. A Petrichevich Horváth Lázár szerkesztette Honderü

(1843-1848) a főnemesi reakciót szolgálta ki, s gyakran támadt a Petőfi „pórias" költészetét. Frankenburg Adolf lapja, az Életképek (1844-1848) eleinte a két irányzat között állt, de 1847-ben, élükön Petőfivel, megnyerte magának a Tizek Társasága tagjait, s az ő radikális eszméiknek adott hangot. Frankenburg 1847 közepén a szerkesztést átadta Jókainak, aki 1848. március 15-ig egyedül, utána Petőfivel szerkesztette a lapot. – A divatlapok mellett csak két új folyóirat indult: a Budapesti Szemle (1840-1841) Szalay László, és a Magyar Szépirodalmi Szemle (1847) Erdélyi János szerkesztésében.[659]

A reformkori magyar *könyvtár*történet egyik legfontosabb eseményének a Magyar Tudományos Akadémia Könyvtárának megalapítása tekinthető. Teleki József, az Akadémia későbbi első elnöke 1826-ban ajánlotta fel maga, testvérei és mostohaanyjuk nevében a család 30.000 kötetes könyvgyűjteményét, amelyet nagyobbrészt még atyja, Teleki László gyűjtött. 5000 forintot is adományozott, hogy kamatait a könyvtárnok fizetésére fordítsák. A könyvtár eleinte a Teleki-palotában volt elhelyezve. Teleki József a felajánlás után is tovább gyarapította (1834-ben pl. megvásárolta számára Kresznerics Ferenc régi könyv- és pénzgyűjteményét), mások is adtak át részére könyveket, ezek közül Batthyány Gusztáv 30.000 kötetes gyűjteménye, továbbá Marczibányi Livius adománya volt a legszámottevőbb. A könyvtár 1844-ben az Akadémia akkori helyiségeibe, a Trattner-Károlyi-házba került. Itt Toldy Ferenc könyvtárnok a megnyitáskor (1844) már kb. 50-60.000 kötetet őrzött. Vörösmarty Mihály a megnyitás előtt megtekintette az újonnan felállított gyűjteményt, és ennek hatására írta a Gondolatok a könyvtárban című költeményét. A megnyitás utáni évben, 1845-ben került a könyvtárba Sándor Istvánnak, a bibliográfusnak könyvhagyatéka. A könyvtár már a reformkorban kiépítette cserekapcsolatait számos külföldi akadémiával, s így igen gazdag külföldi kiadványanyagra tett szert. 1840-től kezdve nyomdai kötelespéldányokat is kapott. 1848-ban készült el a könyvtári munkát szabályozó első rendtartási utasítás Toldy Ferenc tollából.

A Magyar Nemzeti Múzeum és az Országos Széchényi Könyvtár is új épületbe került a reformkorban. A Grassalkovich herceg által adományozott telek árából és országos gyűjtés útján szerzett, továbbá az 1832-36-i országgyűlés által megajánlott összegből épült fel Pollack Mihály tervei szerint mai épülete 1836 és 1846 között. A könyvtár 1832-ben Jankovich Miklós 30.000 kötetes, 1846-ban pedig, Horvát István igazgató halála után, az ő értékes, számos hungaricát tartalmazó könyvgyűjteményével gyarapodott. Horvát Istvánt Mátray Gábor követte az igazgatói székben.

Az Egyetemi Könyvtár olvasóinak száma a reformkorban fokozatosan és egyenletesen gyarapodott, 1848-ban kb. 4000-en használták a könyvtárat. Neves igazgatói: 1823-tól 1843-ig Fejér György történetíró, majd 1843-tól 1874-ig Toldy Ferenc. A magyar tudományos könyvtárak számát szaporította az 1846 óta működő József-ipartanodának (a Műszaki Egyetem ősének) 1848-ban megszervezett könyvtára, amely később, a műszaki, technikai ismeretek hazai terjedésével párhuzamosan, gazdag műszaki szakkönyvtárrá fejlődött. – A szélesebb társadalmi rétegek könyvszükségletét, olvasási igényét a kölcsönkönyvtárak, olvasókörök és kaszinói könyvtárak elégítették ki. A könyvkereskedők közül többen nyitottak a reformkorban is kölcsönkönyvtárat, a leggazdagabb anyaggal Heckenast Gusztáv 1838-ban létrehozott gyűjteménye rendelkezett. Széchenyi István példája (1827-ben alapította a Nemzeti Kaszinót) és agitációja nyomán szerte az országban olvasókörök és kaszinók keletkeztek. A könyvek mellett főként újságokat és folyóiratokat olvastak ezekben, s elsősorban a nemesség és a műveltebb polgárság találkozóhelyei voltak, ahol az olvasás mellett a reformkori politikai élet eseményeit vitatták meg.

[659] DEZSÉNYI BÉLA–NEMES GYÖRGY: A magyar sajtó 250 éve. Bp. 1954. – KERESZTY ISTVÁN: A magyar és magyarországi időszaki sajtó időrendi áttekintése 1705-1867. Bp. 1916. – JAKAB ELEK: Az erdélyi hírlapirodalom története 1848-ig. Budapesti Szemle, 1930. – DEZSÉNYI BÉLA: A magyar hírlapirodalom 1848-49-ben. Irodalomtörténet, 1949. 105-116. l.

A magánosok körében is általánosabbá vált a könyvgyűjtés, de mind ezen a téren, mind a közkönyvtárak terén Magyarország messze elmaradt a reformkorban a fejlett nyugati, polgári államok mögött, ahol – ahogy Bölöni Farkas Sándor is írja 1834-ben Utazás Északamerikában című művében – a legkisebb városban, sőt számos községben is volt már nyilvános közkönyvtár, és a magánosok is rendelkeztek legalább néhány kötet könyvvel.[660]

A haladás hazai programjából

76
BESSENYEI GYÖRGY[661]
MAGYARSÁG
Bécs 1778

(Részletek)

... Jegyezd meg e nagy igazságot, hogy soha a földnek golyóbisán egy nemzet sem tehette addig magáévá a bölcsességet, mélységet, valameddig a tudományokat a maga anyanyelvébe bé nem húzta. Minden nemzet a maga nyelvén lett tudós, de idegenen sohasem. *Pittagorás*[662] tudta az *egyiptomi* nyelvet több filozófusokkal együtt, kik odamentek tanulni, de mégis míg a görög a maga nyelvébe fel nem ment, nem volt közönséges bölcsessége. A rómaiak hasonlóul sokan tudtak görögül, de azért csak *Senecába*[663], *Epictetesbe*[664], *Pliniusba*[665], *Ciceróba*[666] stb. csudáljuk őket. *Anglus*, *francia* régen tud már zsidóul, görögül, deákul a maga tudósaival, de mégis, míg önnön nyelvét tudóssá, naggyá nem tette, fel nem mehetett. Magyarországba is régen tudnak már a papok s némely tanulók zsidóul, görögül, de azért hol vannak a tudományok? Szent Istvántól fogva mindég deákul ír a nemzet, s mire ment benne a tudomány? Sok elmondja néked, ha akarod, a zsidó, görög *grammatikát*, csaknem könyv nélkül. Úgy ír deákul, mint *Cicero*; de azért egyébképpen oly mélységes ostobasága s vadsága, idétlensége lehet, hogy beszélni sem mersz véle, mivel akaratja ellen oly rútakat mond, melyek miatt őhelyette kell elpirulnod.

---

[660] GULYÁS PÁL: A könyvek és könyvtárak hajdan és most. Bp. 1924. – MÁTÉ SÁNDOR: A budapesti magyar királyi tudományegyetem könyvtára 1774-1895. Bp. 1896. – A Magyar Nemzeti Múzeum Széchényi Országos Könyvtára. 1802-1902. Bp. 1902. – V. WINDISCH ÉVA: Könyvtári munka a reformkorban az Országos Széchényi Könyvtárban. Az Országos Széchényi Könyvtár Évkönyve, 1957. Bp. 1958. – HELLER ÁGOST: A Magyar Tudományos Akadémia Könyvtára. Bp. 1901. – BERLÁSZ JENŐ – NÉMETH MÁRIA: Az Akadémiai Könyvtár múltja és jelene. Bp. 1956. – HARASZTHY GYULA: A 130 éves Akadémiai Könyvtár. Bp. 1956. – F. CSANAK DÓRA: Az Akadémiai Könyvtár története a szabadságharcig. Bp. 1959.

[661] *Bessenyei György* (1747-1811) – a magyar felvilágosodás irodalmának vezető alakja. A bécsi testőr-korában megismert francia felvilágosodás szellemében hirdette drámáiban (Ágis tragédiája, A filozófus) és röpirataiban (Magyarság, Magyar néző, Egy magyar társaság iránt való jámbor szándék) irodalmunk és kultúránk megújhodásának és a magyar nyelv fejlesztésének szükségességét. Több ízben rámutatott, hogy a magyar nyelvű eredeti művek és az idegenből fordított munkák a magyar könyvkultúra, a könyvkiadás, a könyvnyomtatás, a könyvkereskedelem és az olvasás fejlődését is szolgálnák.

[662] *Püthagórasz* (i. e. 580-500) – ókori görög filozófus. Tanítása szerint a világon minden számbeli viszonyok szerint van elrendezve.

[663] *Seneca, Lucius Annaeus* (i.e. 5. k.-i. sz. 65) – római sztoikus filozófus. Filozófiai és pedagógiai munkásságának nagy hatása volt a későbbi korszakokban, még a XVII-XVIII. században is L. még a 69. szemelvény 14. jegyzetét.

[664] *Epiktétosz* (i. e. I. sz.) – ókori görög filozófus. A sztoicizmus híve.

[665] *Plinius, Gaius Secundus*, id. (23-79) – római író és híres természettudós. L. még a 46. szemelvény 17. jegyzetét. – Az *ifj. Plinius, Gaius Secundus* (61-114) – híres római levélíró. L. még a 69. szemelvény 12. jegyzetét.

[666] *Cicero, Marcus Tullius* (i. e. 106-43) – híres római szónok és filozófus. L. még a 33. szemelvény 6. jegyzetét.

Mit kell hát egy nemzetnek elkövetni, ha tudománnyal fel akarja magát emelni; mely dolog kötelessége? – Vagy valamely idegen nyelvet kell anyanyelvének fogadni s a magáétul búcsút venni, vagy a maga született nyelvébe a mély tudományokat általtenni. De egy egész nemzet meddig tanul meg valamely idegen nyelvet tökéletesen, és mikor felejti el a magáét? Mert a parasztemberek, kikkel beszélnünk kell, nem tanulnak sem görögül, sem zsidóul, sem deákul, nekik is feleségeikkel beszélni kell, pedig a parasztasszonyok, tudjuk, miképpen szokták az idegen nyelveket tanulni. Azért akkor fog a magyar nyelv hazánkbul kihalni, mikor a magyar parasztasszonyok deákul, görögül, franciául vagy németül fognak tanulni és magyarul megszűnnek beszélni. Míg pedig a magyar parasztasszonyok magyarul fognak beszélni, addig a parasztemberek is úgy beszélnek, és hasonlóul, míg a jobbágyok magyarul szólnak, addig az uraknak sem lehet a magyarságot elfelejteni. Ha már így kéntelenek vagyunk nyelvünket megtartani, tisztítsuk ki legalább, és dolgozzunk előmenetelünkön.

Melyik nyelvnek is lehetne több édessége, méltósága, mélysége és könnyű kimondása, mint a magyarnak? Mind a deák, mind a francia, mind a német görcsösebb nála. Kivált poétaságra, éneklésre, régi történetek előbeszélésére, dicsérő beszédre egy nyelv sem haladja meg. Olvasd meg az *Embernek próbáját*[667], *Telemakust*[668], *Ágist*[669], *Lukanust*[670], fogadom, nem fogod bennek a magyar nyelvnek sem szűk voltát, sem sundaságát [utálatosságát], sem csekélységét észrevenni. Nem volt ilyen erőbe az anglus nyelv *Kanut*[671] alatt, sem a görög *Amfiction*[672] idejébe, sem a francia *Risseliő*[673] előtt; de mégis elmehettek mostani tökéletességekre, mellyel az emberi nemet csudálkozásra hozzák és bölcsességre tanítják.

Nálunk ha komédiát, tragédiát ír valaki, némelyek kinevetik, mert ezt hiábavalóságnak tartják. Ezekhez szólok: eláruljátok magatokat: tudjátok-é, mi emelte *Euripidest*[674], *Sofoklest*[675] örök emlékezetre a görögöknél? Tudjátok-é, mi tette *Sakespeárt*[676] az anglusoknál halhatatlanná, mint *Cornélius* Pétert[677] naggyá a *franciáknál* és *Terentziust*[678] a *rómaiaknál?* A *tragédia, komédia,* mely dolgokat ti semminek vesztek. Kérlek, rajtatok nevessem-é el magamat, vagy *Román, Athenáso*n [Athénen], *Párison* és *Londonon?* Az ilyen emberek olyanok, mint azok a bércek közt lakó oláhok, kik a tiszta búzakenyeret elvetik s kukoricakenyeret rágnak, mivel

---

667 *Az embernek próbája* – Bessenyei György műve, Pope Essay on man című tanítókölteményének francia fordítása alapján készült átdolgozás. Az ősközösség felbomlása után kialakuló osztálytársadalom fejlődését írja le benne. Bécsben jelent meg, 1772-ben.

668 *Telemakus* – Fénelon híres államregénye: Télémaque (1699). Az Európa-szerte olvasott mű magyar fordításának több kiadása volt.

669 *Ágisz* – spártai király (i. e. 245-241) Spárta hanyatlását a régi lükurgoszi törvények visszaállításával akarta meggátolni. Társadalmi reformjait a nagybirtokosok és uralkodótársa, Leonidasz megakadályozták, s őt megölték. Életét Bessenyei György Ágis tragédiája című drámájában (1772) dolgozta fel.

670 *Lucanus* (39-66) – római költő. Pharsalia címen 10 énekes eposzt írt, ebben Caesar és Pompeius polgárháborúját mondja el. Bessenyei György hozzákezdett e műve lefordításához.

671 *Nagy Kanut* (995 k.-1035) – I. Svend dán király fia, aki atyja politikáját folytatva, hódító háborúkat viselt Anglia ellen. 1016-ban angol király lett; később a dán koronát is elnyerte, és Norvégiát is meghódította.

672 *Amphiktüon* – a görög mitológia szerint Deukalion fia, az amfiktionoknak nevezett görög vallásos jellegű egyesülések (i. e. VI-IV. sz.) létrehozója.

673 *Richelieu, Armand Jean Duplessis* (1585-1642) – XIII. Lajos király első minisztere. Az abszolút monarchia híve volt; a feudális helyi hatalmasságok visszaszorításával megszilárdította a központi hatalmat. Az ipar és kereskedelem fejlesztésével a polgárságot erősítette. Ő a Francia Akadémia megalapítója.

674 *Euripidész* (i. e. 480-403) – nagy görög tragédiaíró. Elvetette a mitikus isten-meséket, s Aiszkhülosszal és Szophoklésszal szemben a kétkedés és felvilágosodás költője volt.

675 *Szophoklész* (i. e. 496-406) – nagy görög tragédiaíró. Elektra című tragédiáját Bessenyei Bornemisza Péter XVI. századi fordításban is ismerte.

676 *Shakespeare, William* (1564-1616) – a legnagyobb angol drámaíró.

677 *Corneille, Pierre* (1606-1684) – neves francia drámaíró, a francia klasszikus tragédia megteremtője.

678 *Trentius, Publius Afer* (i. e. 190-159) – római vígjátékíró. Görögös jellegű, arisztokratikus felfogást hirdető darabokat írt.

azon nőttek. Némely oskolákban, igaz, hajdan abbul állott a komédia, hogy a gyermekeknek lábravalójokat, ingeket megtömték, orcájokat korommal bekenték, osztán nyársakat adtak kezekbe pengetni; ha ugyan a *komédiárul* eszerint ítélsz, úgy inkább gondolhatod azt eszetlenekhez illő dolognak lenni, mint eszesek munkájának.

Vannak még olyanok, kik ha Szentírást nem magyarázol, akármit írsz, nevetnek; mások, ha *Corpus Jurist*[679] nem fejtegeted, semminek állítanak; azonban mikor osztán nagy dolgok fordulnak elől, hol sem *Náhumból*[680], sem *Zofoniásbul*[681] nem lehet okoskodni, a mély atyák csak hallgatnak, vagy olyanokat mondanak, hogy a szégyen kihajt előlök. *Polibius*[682], *Homerus*[683], *Virgilius*[684], *Plato*[685], *Seneca* sat. a nevezett dolgokbul sem egyiket, sem másikat nem magyarázták...

... Ha valaki olyan vagy, ki a magyar írást megveted, csak gondold és hitesd el magaddal, hogy a magyar író nem néked írt, hanem azoknak, kik munkáját kedvelik, mert ne hidd különben, hogy egész ország tetszésedtől függesztené fel ítéletét. Miért nem lehetne egy nemzetnek mulatságára annak anyanyelvén írni? És miért ne lenne szép dolog *komédiával* vagy egy *Pontyival*[686] valakinek hazáját megnevettetni? Menjen ki-ki ahol mehet. Most volna egyszer ideje a magyarságot emelni. A budai nagy univerzitásnak[687] miért nem lehetne olyan magyarokat magához kapcsolni, csak becsülettel, fizetés nélkül, kik hazájok nyelvét tudják? Új szókönyvet [szótárat] jó volna osztán csinálni, hol meghatároztatnának az új magyar szók. Az univerzitás magára vehetné a jó magyar könyveknek megvizsgálását, kinyomtatását. Fordíttathatna magyarra *Cicerót*, *Epictetest*, *Senecát*, *Rollint*[688], *Millotot*[689], *Hübnert*[690] sat. Hadd lehetne magyarul is tanulni; megvennék az ilyen munkákat, s így az univerzitásnak pénze, a nemzetnek pedig magyar könyvei lennének...

Magyar nyelven kívül nehéz egyébbül kedves újságot indítani; de ha *Volfiust*[691], *Flörit*[692], *Monteskiöt*[693], *Vilándot*[694], *Kroneket*[695], *Miltont*[696], *Donátot*[697] sat. magyarul lehetne olvasni,

---

[679] *Corpus Juris* – jogszabályok gyűjteménye, törvénytár, törvénygyűjtemény. A magyar törvények gyűjteményét, a Corpus Juris Hungaricit első ízben 1584-ben, Nagyszombaton adta ki Mossóczy Zakariás nyitrai és Telegdi Miklós pécsi püspök.

[680] *Náhum* (VI-VII. sz.) – az ószövetségi ún. tizenkét „kis" próféta egyike

[681] *Szofoniás* – az ún. tizenkét „kis" próféta egyike.

[682] *Polübiosz* (i. e. 205-123) – görög történetíró. L. még a 69. szemelvény 8. jegyzetét.

[683] *Homérosz* (i. e. IX-VIII. sz.) – ókori görög költő, a világirodalom első nagy epikusa, az Íliász és Odüsszeia című eposzok szerzője.

[684] *Vergilius, Publius Maro* (i. e. 70-19) – kiváló római epikus költő, az Aeneis szerzője.

[685] *Platón* (i. e. 427-347) – görög filozófus, az objektív idealista filozófia létrehozója. Tanítása szerint az érzékelhető világon túl van egy másik világ is: az ideák világa, amely nem anyagi természetű, s így érzékszerveink segítségével nem ismerhető mg, csak intuíció útján. Minden érzékelhető konkrét dolognak és jelenségnek megvan a maga ideája, amely örökké változatlanul áll fenn, téren és időn kívül.

[686] *Pontyi* – Bessenyei György A filozófus című vígjátékának hőse.

[687] *budai univerzitás* – a Nagyszombatból 1777-ben Budára áthelyezett egyetem.

[688] *Rollin, Charles* (1661-1741) – francia történetíró, pedagógiai író és egyetemi tanár.

[689] *Millot, Claude-François* (1726-1785) – a XVIII. században igen ismert és népszerű francia történetíró. Bessenyei is sokat olvasta, s Rómának viselt dolgai és a Természet világa történeti részeinek megírásakor az ő Histoire générale című erősen antiklerikális szellemű munkáját követte. Magyar fordítói Gvadányi József és Verseghy Ferenc voltak.

[690] *Hübner, Johann* (1668-1731) – német pedagógus. Földrajzi könyveit és bibliai történeteit Magyarországon is ismerték a XVIII-XIX. században.

[691] *Wolff, Johann Christian* (1679-1754) – német filozófus és matematikus, Leibniz filozófiájának népszerűsítője.

[692] *Fleury, Claude* (1640-1723) – francia egyháztörténész.

[693] *Montesquieu, Charles de Sécondat* (1689-1755) – francia filozófus, a francia felvilágosodás egyik jelentékeny alakja. Híres jogfilozófiai műve (A törvények szelleme) valamennyi XVIII. századi jogfilozófiai elméletre hatott.

fogadom, hogy egynehány esztendő múlva az asszonyoknak is több tudományok, értelmek lenne, mint most sok *doctusnak* [tudósnak] van az országba. Mi kár lenne benne, ha a német *Gellertet*[698] is a debreceni, kecskeméti, kassai polgárnék olvashatnák magyarba? Valameddig ezt a módot fel nem vesszük, soha nem jövünk ki a mélységből úgy, mint kellene. Mozgásba, tűzbe kell hozni a nemzet elméjét újsággal, mégpedig a maga nyelvével, mert ha őtet a maga dicsőségével nem indítjuk, idegen dolgokra egészen meg nem indul. Míg pedig németül, franciául megtanul, addig magyarba, ha könyvei lesznek, bölcsességre mégyen. Valameddig a nagyok a kicsinyekkel vetélkedésbe nem jönnek, addig fel nem áll köztünk a tudomány, vetélkedés pedig mi módon álljon fel, ha a kicsinyek nem tanulhatnak?

A régi módhoz ne ragaszkodjunk, mert ahhoz ragaszkodni annyit tészen, mint a tudatlanságot sóhajtani. Csak nékünk is jobb lesz hát a nagy világ után menni. Legyen új tanulás-módja, fogadjuk el. Nem szükség minden újítót megvetni; mert nem minden újság rossz köztünk, mivel igen sok veszedelmes és tudatlan óságok is vannak e világba...

A szövegközlés alapja: Bessenyei György Válogatott Művei. (Magyar Klasszikusok.) Bp. 1953. 198-199, 199-201. l.

77
BESSENYEI GYÖRGY
EGY MAGYAR TÁRSASÁG IRÁNT VALÓ JÁMBOR SZÁNDÉK
Bécs 1790

(Részletek)

... Vegyük fel, micsoda utakon igyekezett eddig a mi nemzetünk a maga nyelvét nagyobb tekéletességre vinni.

Némelyek magoktól egész magyar könyveket írtak. Mások idegen nyelven írt könyveket fordítottak magyarra. Erre a kettőre lehet minden eddig való igyekezetünket vonni. Mind a két rendbéliek vagy született magyarok, vagy csak magyarországi, de idegen nyelvű emberek. És ismét ezek is, vagy a nyelvnek fondamentomiról beszélnek, vagy azokat már felvetvén, tudományra és mesterségre tartozó dolgokat adnak elő. Mindezekről egyenként és röviden így értek.

A magyar auktorok, szerzők vagy könyvírók, akik legkevesebb számúak, meg kell vallani, hogy a vallásbéli és erkölcsi tudományokban, nemkülönben a históriákban [történetírásban] is eleitől fogva elég szerencsés és hasznos munkát tettek. De egyéb tudományokban, ha jók is a munkák magára a dologra nézve: mindazáltal vagy a sok idegen, leginkább pedig deák szók miatt az együgyű, de olvasni és tanulni szerető emberekre nézve érthetetlenek, sőt magok a szerzők panaszolkodnak, hogy ezt vagy amazt magyar nyelven ki nem tehetik: vagy magok a szerzők olyanok, hogy a nyelveknek természeteket meg nem különböztetvén, az idegen nyelvek tanulásával a magokét egészen elrontották.

---

694 *Wieland, Christoph Martin* (1733-1813) – a felvilágosodás egyik legjelentősebb német költője. Könnyed, szellemes, gördülékeny stílusa igen népszerűvé tette. Kazinczy kedvelt írója volt, lefordította Diogenesét és a Gráciákat, de nagy hatással voltak rá a Muzárion és más művei is.

695 *Cronegk, Johann Friedrich* (1731-1758) – német író. Codrus című tragédiájának több magyar fordítása volt a XVIII. század végén.

696 *Milton, John* (1608-1674) – az angol puritanizmus legjelentékenyebb költő-képviselője. A polgári forradalom eszméinek propagálására röpiratokat is írt. Fő műve Az elveszett paradicsom című eposz.

697 *Donatus, Aelius* (IV. sz.) – neves római grammatikus. Latin nyelvtana a középkorban Európa-szerte elterjedt. Nagyértékű Terentius-kommentára is ránk maradt.

698 *Gellert, Christian Fürchtegott* (1715-1769) – német költő és meseíró. Verseiből Ráday Gedeon fordított magyarra, ettől kezdve a XIX. század közepéig Magyarországon is népszerű és olvasott volt.

Egyik rendbéliek sem értik a legfőbb célt, a közönséges hasznot. Mert vagy tudós, vagy tudatlan emberek kedvekért írnak. Ha tudósok kedvekért: jobb volna deákul írni, mert tudós ember Magyarországon nincs, aki deákul nem tudna, és egyszersmind idegen nemzeteknek is használhatnának, s magoknak azok előtt dicsőséget nyernének.

Ha tudatlanok kedvekért: úgy éppen a falra hányják a borsót, amint magyar példabeszédben szoktuk mondani. De nevezetesen, akik jó magyarok volnának, ha idegen nyelveket nem tanultanak volna, vagy talán szebbnek, jobbnak s fontosabbnak tartják a dolgok kimondását, ha idegen nyelvek természetéhez alkalmaztatott beszéddel élnek, az ilyenek valóságos nyelvrontók, és megérdemelnék, hogy nékiek hallgatás parancsoltatnék, hacsak addig is, míg magyarul újra megtanulnának.

A született magyar fordítókról hasonlóképpen ítélek, mint a szerzőkről, csak azt az egyet teszem hozzá, hogy ezeknek munkájok annyiban dicséretes, amennyiben igyekeznek szívesen az idegen nyelveken írt jóféle munkákat közönséges hasznúkká tenni, sőt gyakorta mind szókat, mind kimondásokat olyanokat tanálnak fel, amelyek a dolgot kitészik és a magyar nyelv természetével megegyeznek. De itt is csak olyan született magyarokat értek, akik még a magok nyelveket el nem rontották...

Ha a tudomány és mesterségbéli könyveket nehéz a mi nyelvünkön írni, hát még magára a nyelv természetére tartozókat? minéműek a szómagyarázó és nyelvtanító könyvek, *lexikonok* és *grammatikák*. Ezeknek írásához ítéletem szerint éppen nem kellene fogni senkinek született magyar emberen kívül, mert ezek a nyelvnek kútfejei: amelyek, ha zavarosak, senki azoknak folyamatjaikból is soha tisztán nem merít...

Arra tehát, hogy valaki magyar nyelvtanító könyvet írhasson, legelőször megkívántatik ugyan, hogy maga született magyar légyen. Mindazonáltal még ez nem elég. Hanem kell annak több nyelveket is érteni, mégpedig nemcsak a magyar nyelvvel hasonló, hanem attól különböző természetűeket is: csakhogy maga is oly egyenes ítélettétellel és megválosztó tehetséggel bírjon, hogy azoknak természeteket öszve ne zavarja. Minden nyelv különbözik a több nyelvektől a szó öszverakatásában, a dolog kimondásában és a közszólás formáiban: *in constructionibus, phrasibus et idiotismis* [szerkezetekben, mondatokban, szólásokban]. Jó hát annak több nyelveket is tudni, aki a magáénak természetét jól ki akarja tanulni. Mert a különböző dolgoknak természetek jobban kitetszik, ha egymással egybenvettetnek.

Nevezetesen, aki a magyar nyelvet akarja jól lábra állítani, kell annak a napkeleti nyelvekhez is tudni, amelyek minden európai nyelvektől sokképpen különböznek. Mert a magyar nyelv is valósággal napkeleti nyelv, és a nemzetségek vándorlásakor jött által Európába.

De mindezek mellett is megkívántatik, hogy aki egy míveletlen nyelvnek grammatikát akar írni, ne akkor gondolkozzék először annak reguláiról, mikor a könyvírásra a pennát kezébe veszi. Hanem már annakelőtte gyakorlottá légyen magát sokféle kimondásoknak egybevetésében, megkülönböztetésében, és azoknak, amelyekben különböző mondások egymáshoz hasonlítanak, megválasztásában s feljegyzésében. Innen fognak osztán származni a regulák, és azoknak kifogásaik, melyek közül mindeniket mentől kevesebbre lehet jó móddal szorítani, annál tekélletesebb a *grammatika*. Mert mit használ az olyan nyelvtanító könyv, amelyet míg az ember megtanul, addig magát az egész nyelvet a csupa gyakorlásból, minden elmetörés nélkül, megtanulhatja? Az olyan *grammatika* csak kín és időtöltés...

Utoljára lássunk a szómagyarázó könyvekről, melyek olyanok a nyelvben, mint a számok a számvetésben. S ugyanazért az ilyen könyvekről legelöl kell vala szólanom; de ezekben még eddig legkevesebb igyekezetét mutatta a mi nemzetünk: én pedig legnagyobb igyekezeteinken akartam a dolgot kezdeni.

Egy tekélletes magyar *lexikon* írására egy ember éppen nem elégséges. Mert hol vagyon az, aki minden tudományokban, kézi mesterségekben, hivatalokban, életnek nemeiben oly jártas és

gyakorlott légyen, hogy mindent a maga nevén tudjon nevezni, és minden dologról úgy szóljon, mint az, aki azt a mesterséget legtekélletesebben érti? Ezenkívül hány tudomány vagyon, amely magyar nyelven nem taníttatik? hány kézi mesterség, amelyet vagy éppen nem esmér a magyar, vagy ha megvagyon is az országban, nem magyarok, hanem idegen nemzetek űznek közöttünk. Mindezekre tartozó dolgok, eszközök, szólásnak formái nincsenek a mi nyelvünkön.

Azt lehetne itt mondani, hogy amely mesterségek nincsenek közöttünk, azoknak neveikre és szavaikra nincsen is semmi szükségünk, hanem várni kell, míg ez vagy ama mesterség bejön közinkbe, mindjárt fel fogják magok a mesteremberek a nékiek szükséges neveket és szókat találni.

Úgy! de ahol a tudományok virágoznak, tanítják ott a természeti dolgok és a kézi mesterségek *históriáját* is, és nemcsak azokról kívánnak valamit tudni s beszélleni, amelyek közöttünk vagynak, hanem azokról is, amelyek más országokban esmeretesek. Mindezekre pedig szók kellenek, hogy rólok írhassunk, beszélhessünk, ha szinte magunknak természeti vagy polgári okokra nézve nem lehetne is reménységünk, hogy valaha azoknak a dolgoknak gyakorlására kiterjeszkedhessünk. A példák véghetetlenek, nagy uraknak, nagy tapasztalású és gondolkozáshoz szokott elméknek írok, a szót nem szaporítom.

Tovább megyek. Egy ilyen kívánságom szerint való magyar *lexikont* egyetértő és egymás kezére dolgozó több tudós emberekre kellene bízni. Ha egyen-egyen, ki-ki maga kényére dolgoznék benne, így az ő munkájokat elrontanák. Egyik egyképpen, másik másképpen tenné ki ugyanazon szót, és mások ismét sohase tudnák, melyikhez tartsák magokat. Ennek a zűrzavarnak eltávoztatására szükség volna, hogy a *lexikon* írásában fáradozó tudós embereknek megegyezésekkel adatott munkájokat tartoznék minden hazafi bé is venni, és ne lenne szabad senkinek más szókkal élni a *lexikon* szavain kívül.

Ugyanezekre lehetne bízni a *grammatika* kidolgozását is, amelyet kétféle formában csinálhatnának; egyiket az oskolák kedvéért, másikat bővebbet a megért elméjű emberekért, akik a magok nyelveket tekélletesen és okaival együtt kívánnák tudni.

A Magyar Társaságnak felállíttatása iránt való szó

Mindezeket együttvévén könnyű általlátni nemcsak azt, hogy a mi nemzetünk a maga nyelvének öregbítésében és pallérozásában még ez ideig nem járt egyenes úton, hanem azt is, mi volna arra a legegyenesebb út és a legtekélletesebb eszköz: tudniillik *egy Tudós Magyar Társaságnak felállíttatása*, amelynek egyedül való dolga a lenne, hogy a mi nyelvünket minden tudvalévő dolgokra kiterjessze, annak szólásának formáit kipallérozza, vagy újakat is, a dolgoknak és a nyelvnek természetéhez alkalmaztattakat találjon, s maga mind a fordításokban, mind egész munkák írásában az egész magyar hazának példát mutasson...

A Társaságnak munkái

A Társaság munkáit közönségesen ami illeti, minthogy ez a Társaság legegyenesebben ugyan a magyar nyelvnek, de következésképpen a tudományoknak előmenetelére is célozna, és nemcsak példát kellene néki az egész hazának mutatni, hanem a nemzetnek beszédben és írásban való tehetségét is mintegy kézen fogva vezérleni és kormányozni: ehhez képest szükségesnek tartanám még e következendő dolgokat is gondolóra venni.

I. Hogy valami a nyelvnek fundamentomit illeti, minéműek a *lexikon* és *grammatika*, mindannak készítésére egyedül a Társaságnak kellene jussának lenni; úgy mindazáltal, hogy szabad lenne akármely érdemes tudós embernek a maga vizsgálódásait és gondolatait a Társaságnak általküldeni, sőt ugyan kérettetnének az országnak minden tudósai, hogy a magok gondolataikat a Társasággal közleni ne sajnálanák.

II. A magyar nyelven íratott könyvek recenziója [ismertetése, bírálata] is a Társaságot illetné, melyet akár minden hónapban, akár csak minden fertály esztendőben szakaszonként

kibocsáthatna. Ez az egész nemzetre nézve igen nagyhasznú munka lenne. Mert a kijött könyveknek sommás előadásából minden ember tudhatná, minek vehetné hasznát és mi lenne az ő céljára való; holott most a könyvek titulusa sokakat megcsal, és azoknak olvasása megbánatja vélek a vételt. Ezenkívül a könyvekben lévő hibáknak felfedezése mind a könyvírónak, mind őrajta kívül másoknak is tanúság és ösztön gyanánt fogna szolgálni, hogy azután magokat az afféléktől ójják, és jól meghányják-vessék azt, amit világ elejébe akarnak bocsátani. Ellenben ha megdicsértetik valamely könyv, kivált egy nagytekéntetű Tudós Társaságtól, lehetetlen, hogy a természettől belénk oltatott dicsőség kívánása a könyvírónak szívében azáltal ne éledjék, amely őtet több oly jeles munkák készítésére is bizonnyal felserkentené. Így a nyelvvel együtt a tudomány is nevekednék, és amellett nem borítaná el a hazát a sok haszontalan könyvek özöne, amelyben némely országok már szinte fuldaklanak. Hogy pedig a Társaság ebben a közjóra célozó munkában az új könyvek megszerzésével ne terhelődnék, lehetne oly rendelést tenni: hogy akinek költségén kinyomtatódik a könyv, már az akár könyvnyomtató, akár maga a szerző volna, tartoznék abból legelsőbben is a Társaságnak három vagy négy nyomtatványt beadni, melyek közül egy a Társaság könyvtartójában maradna, a több a *recenzenseké* [bírálóké] lenne.

III. Amely munkák a Társaságtól jutalmat fognának nyerni, azokat a Társaság kiadhatná a maga nyomtatóműhelyében. És ez is, ki nem lehet mondani, mely nagy ösztöne lenne mindeneknek a tudós munkák írására...

A Társaságnak hasznai

I. Legfőbb haszon az, hogy a nyelvnek előmenetelével együtt a tudomány is az országnak minden rendű lakosaira kiterjed. Amellyel nem az a célom, hogy személy szerint minden hazafi tudós légyen, hanem hogy a legegyügyűbb rendű és sorsú emberek is a magok elmebéli tehetségeket az emberi társaság javára fordíthatnák. Ó! mely sok talentomok hevernek most a porban, amelyek, ha született nyelveken formáltathattak volna, a hazának boldogságát nagyobb mértékben nevelhetnék...

A tudományok virágzásával egybeköttetett haszon volna még az is, hogy így az egész nemzetnek serénysége, *industria* [szorgalma] felébredne. A sok heverő jó elmék mind találnának magoknak dolgot, és mint a hangyák a hangyabolynak rakásában, úgy ezek a közjóban fáradhatatlanak volnának. Az anyátlan méh futos, széledez mindenfelé; de sem lépet nem rak, sem mézet nem hord, vagy ha valamit dolgozik is, minden munkája csupa zűrzavar. De mihelyt anyát ád néki az ember, mindjárt rendesen kezd folyni a munka: szaporodik a lép, szaporodik a méz is. Ilyen anyátlan méhhez hasonlók voltak még eddig a magyar írók, meg is tetszett a munkájokban. De adjon csak nekik anyát az ország, állítson egy Magyar Társaságot, amely az ő munkájokat igazgassa, mindjárt megjön azok között is a serénység, a rend és a várt haszon...

IV. Nagy haszna lenne idővel a Magyar Társaságnak, hogy a mi nyelvünkön kijövő tudós munkák a külső országi tudósokat a magyar nyelvnek tanulására ösztönöznék, és így a mi könyveinknek, nemcsak közöttünk, hanem az idegen nemzetek között is kelete lenne. Mert akik valósággal tudós emberek, szeretik a tudományt a maga tulajdon kútfejeiből meríteni, a fordításokhoz pedig csak kéntelenségből ragaszkodnak, így tehát mindjárt megjönne egy ága a kereskedésnek, amelynek még eddig híre sem volt Magyarországon.

A könyvárosok szintúgy mint egyéb kereskedők, egymásnak rész szerént partékával, rész szerént pénzzel fizetnek: és két egymással kereskedő országok közül az a boldogabb, amely a másiknak több partékát ád és kevesebb pénzt fizet. Nem nagy gazdaság tehát, mikor valamely ország más országoktól partékákat vészen, és ezért csupa készpénzt ád, kivált, ha a kereskedésnek más ágaival ki nem pótolhatja ezt a hibát.

Ebben az esetben vagyon pedig Magyarország a könyvek dolgára nézve. Igen ritkán nyomtatódnak itt olyan könyvek, amelyek más országokban is kelendők volnának. Mert ha

deák könyvek, azoknak sokkal szebb s jobb kiadásai találtathatnak másutt; ha magyarok, úgy senki reájok se néz.

Igaz, hogy mi a könyvekért magyarországi vagy legfeljebb bécsi könyvárosoknak fizetünk, és talám azért nem tűnik szemünk elejébe a tetemes kár. De meg kell gondolni, hogy a mi pénzünkkel az idevaló könyvárosok a *lipsiai*, *frankfurti*, *göttingai*, *kolmári*, *lioni*, *párisi* könyvárosoknak fizetnek: és így, valamennyi idegen országi könyv bejön a mi hazánkba, annak az ára mind kitakarodik az országból, kivévén csak azt a kevés nyereséget, amelyet magának az idevaló kereskedő azokon fordít. Más volna, ha mégis valami más kereskedésnek nemével azt a pénzt, vagy még annál is többet az országba visszatéríthetnénk. De mikor amely kereskedéseink azelőtt voltak, azok is haldoklófélben vagynak, látnivaló dolog, hogy a könyvek szerzésében Magyarország minden módon veszt.

Ellenben, ha egy Magyar Társaságunk volna, amely a mi nyelvünkön a tudományokat lábra állítaná, kevesebb idegen országi könyvre volna szükségünk, s a mieinken is kapnának más nemzetek. Ne gondolja senki lehetetlennek, hogy a magyar nyelv tanulására adnák magokat a külső országi tudósok. Mert most is tudok nagytudományú és igen nevezetes németországi embert, aki a magyar nyelvet szorgalmatosan tanulja csak azért, hogy a mi hazánk történeteit tekéletesen tudhassa...

A szövegközlés alapja: Bessenyei György Válogatott Művei. (Magyar Klasszikusok.) Bp. 1953. 266-267, 268-271, 273-277. l.

78
BERZEVICZY GERGELY
A PARASZTOK ÁLLAPOTÁRÓL ÉS TERMÉSZETÉRŐL MAGYARORSZÁGON[699]
1801

(Részlet)

Azok, akik a parasztot mai tudatlanságában megtartani kívánják, s mindenféle művelődési eszközt, mint reá nézve károst, tőle eltávolítani akarják, így szólnak: őseink korában a paraszt sem írni, sem olvasni nem tudott, de a földet mégis jól mívelte, és erkölcsileg sem volt rosszabb. Most közülök egyesek olvasnak és írnak, némelyek meg éppen azzal töltik az időt, hogy könyveket is olvasnak; de sokkal többen vannak is ám, akik az uraság ellen panaszt emelnek és pert indítanak; akik a községeket felbujtják, azok leginkább írástudók, és a nép elcsábítói is ők. A legegyszerűbb paraszt a legengedelmesebb is. Ezt tapasztalhatni a hadseregnél is, ahol az, aki egyszerű és engedelmes, a közkatona tisztét a legjobban tölti be.

Viszont azok, akik a parasztot nevelés, erkölcsiség és jobb mívelés által javítani és hasznosabbá tenni kívánják, ezt felelik: a legnagyobb kihágások ott merülnek fel, a legkegyetlenebb lázadások ott törnek ki, ahol a paraszt nyers és műveletlen. Ebben az állapotban a parasztról mondhatni, hogy az oly alárendeltségben van, mint a barom. De midőn aztán kitör, annál

[699] Berzeviczy Gergely (1763-1822) – felvilágosult szellemű közgazdasági író, ügyvéd, földbirtokos. Nyugat-európai (németországi, franciaországi, angliai) útjainak tapasztalatai révén ismerte fel a feudális viszonyok fejlődésgátló szerepét, gazdaságilag akarta Magyarországot felemelni, s a gyarmatosító osztrák gazdaságpolitikával szemben a magyar kereskedelem szabadságáért küzdött. Közel állt a magyar jakobinusokhoz. A parasztok állapotáról és természetéről Magyarországon (eredeti latin címén: De conditione et indole rusticorum in Hungaria, 1804; magyarra Gaal Jenő fordította) című munkájában – amelynek megjelenését a cenzúra nem engedélyezte, s kéziratban terjedt az országban, majd 1806-ban Lőcsén a szerző engedélye és tudta nélkül (címlap nélkül) jelent meg – az áruterelés következtében fokozódó jobbágyi kizsákmányoltságra s általában a parasztság nehéz életére hívta fel a figyelmet. Elsők közt szólt a nép szellemi felemelésének és művelésének szükségességéről is.

vadabb az ezáltal előidézett felfordulás, amiről saját hazánk történetének sok például felhozható eseménye tanúskodik. Lehetetlen, hogy az, akinek tisztultabb felfogása van az Istenről, az emberi boldogságról és a gyakorlati erkölcsösségről, rosszabbá legyen ezáltal. Lehetetlen, hogy rosszabb gazda legyen az, aki a mezei és gazdasági dolgok valamelyes elméleti ismereteit megszerezte, vagy rosszabb alattvaló legyen, aki a jog és kötelesség fogalmával bír. Sőt inkább az ilyent okokkal, indokokkal és érvekkel vezetni és elhatározására befolyást lehet gyakorolni, éspedig jobb eredménnyel, mint a lánccal vagy korbáccsal, melyekkel csak addig lehet dolgozni, ameddig elérnek. A tapasztalat is azt bizonyítja, hogy minden jobban megy ott, ahol míveltebb és eszesebb a paraszt...

A népnek erkölcsisége a legnagyobb horderővel bír és a legfőbb figyelemre méltó, mert többet érnek a jó erkölcsök, mint ahol ezek nem találhatók fel, a jó törvények. Lakosságunk ez a legnépesebb osztálya, melyet politikai nyelvezetünk méltán „nyomorult nép”-nek nevez, nem megvetést, hanem gondos ápolást, nem gyűlöletet, hanem szeretetet, ha pedig vétkezik, nem bosszúállást, hanem atyai fenyítéket érdemel.

A szövegközlés alapja: Koroda Miklós: A magyar felvilágosodás breviáriuma. Bp. é. n. 155-156. l.

79
SZÉCHENYI ÉS KOSSUTH A KÖZMŰVELŐDÉSRŐL

Széchenyi István
Hitel[700]
1830

(Részlet)

Az egységes nemzetiségnek pedig egy fő kísérője a nemzeti nyelv, mert míg az fennmarad, a nemzet is él, bármi sínlődve is sokszor – mint errül számos a példa –, de ha az egyszer elnémul, akkor csak gyászfűzt terem a hon, mely a voltakért szomorúan eregeti földre csüggeteg lombjait.

De mibül támadhat a nemzetiség, hogyan fejlődhetik ki erősebb- s magasabban? Társalkodás, s gondolatok közlése által, s így a nemzetiség alatt fekszik még a *koncentráció*...

A mesterséges egybegyűlést – koncentrációt – végre vagy a *véletlen*, de csak rövid időre, vagy az *emberi bölcsesség* tartós haszonná eszközli. S ekként minden kifejlődés, előmenetel, erő, érték és szerencsének legmélyebb sarkalatja *a kiművelt emberfő*.

Ennél lejjebb nem bocsátkozhatunk. Ezen kis gyökérbül származik boldogság, s viszont átok is az emberiségre, csakhogy az első századokra terjed, s közönségesen akkor fénylik legjobban, midőn szerzője már a föld alatt, – az átok pedig sat. jobbadán egyszerre tűnik el.

Az ész erő, s így az ész boldogság...

A tudományos emberfő mennyisége a nemzet igazi hatalma. Ezek *statisztikája* az ország legérdekesb – leginteresszánsabb – része. Nem termékeny lapány, hegyek, ásványok, éghajlat sat. teszik a közerőt, hanem az ész, mely azokat józanon használni tudja. Igazibb súly s erő az emberi agyvelőnél nincs. Ennek több vagy kevesebb léte a nemzetnek több vagy kevesebb szerencséje.

A szövegközlés alapja: Széchenyi István Válogatott írásai. Bp. 1959. 90, 91. l.

[700] *Széchenyi István* (1791-1860) – a magyar polgári reformmozgalom elindítója és kiemelkedő alakja. Hitel című művének itt közölt része művelődéspolitikai programjának rövid összefoglalását tartalmazza: a kiművelt emberfő mennyisége a nemzet igazi hatalma s legértékesebb része.

Kossuth Lajos
Humanizmus, realizmus[701]
1841

(Részlet)

... A tanításnak kettős célja van; egyik: a szellemi tehetségek általános képzése; másik: előkészítés e vagy ama különös életpályára. A humanisták amazt pártolják, a realisták emezért buzognak. Műiparos századunk iránya ezekhez hajlik (ám legyen, csak a pénzkeresetbe el ne vesszen az ember, el ne süllyedjen az erkölcsös szellemi lény). Az iskola merevélyen az elsőhöz ragaszkodik. Őszintén megvallva, mi nem tartozunk azok közé, kik az általános emberi műveltséget, nemünknek eme nemes levelét, egyes szaktudományi kiképzésnek *„egészen"* feláldozni hajlandók. Nem helyeselnők minden embert csak földmérőnek, vagy matematikusnak, vagy vegytudósnak, vagy földmívesnek stb. nevelni; szeretjük, hogy művelt ember is neveltessék, annyival inkább, mert kiművelt fej könnyen magáévá tehet egy vagy más szaktudományt; az egyes műágazati képzés ellenben egyetlen irányban magas tökélyre vihet ugyan, de általán véve az észt parlagon, a szellemtermék erejét törpén, az eszmék világát ismeretlenül hagyhatja; pedig az emberi társaság igen nevezetes részénél, a tudósok, papok, tanítók, tisztviselők tömött osztályánál s mindazoknál, kiket születés vagy alkalom a közigazgatás, törvényhozás, szóval: a közélet sokoldalú mezején szellemi működésre hí, a szellemi erők összhangzatosan kifejtett felvirágzására van szükség...

A szövegközlés alapja: Kossuth Lajos Hírlapi cikkei l. 1841-1842. Bp. 1906. 50. l.

80
WESSELÉNYI MIKLÓS
BALITÉLETEKRŐL[702]
1833

(Részletek)

Ideje már, hogy ne csak édességeket adjunk olvasóinknak; igenis elfinnyásították ínyöket, s elrontották gyomrokat: annak durvább eledel szükséges már táplálására, s keserű cseppek erősítésére. Nem tartom már oly gyermeki korban nemzetemet, hogy csak gyengéd eledelecskét kelljen neki nyújtani; a sok édes befőttektől soha nem kap erőre: hadd szokjék, kedveljen meg száraz, de egészséges étkeket is; hadd tanuljon zsírost s velőst is megemészteni... Józan s nem henye ész örömest olvassa, amit rokon tiszta ész szült, anélkül, hogy virágokba legyen takarva. Csak valódi gondolatok, értekezések, fontolva készült s fontolást kívánó munkák táplálhatnak s készíthetnek valódiságot kedvelő s arra törekedő férfiakat – „tenerae nimis mentes asperioribus formandae studiis" [a gyengéd elméket komoly tudományokkal kell formálni]...

---

[701] *Kossuth Lajos* (1802-1894) – a nemzeti függetlenségért és a polgári szabadságjogokért vívott harc legnagyobb alakja Magyarországon a XIX. században. A reformkorban a fejlődés útját illetően gyakran szembekerült Széchenyi Istvánnal, de a műveltség, a közművelődés fontosságát mindketten többször egybehangzóan vallották. Kossuth cikkének, amely eredetileg a Pesti Hírlap 1841. évi 29. számában látott napvilágot, itt közölt részei arról tanúskodik, hogy az általánosan, minden téren jól képzett embert, a „kiművelt fej"-et – aki aztán könnyen elsajátíthatja a szaktudományokat is – tartja az ország erejének.

[702] *Wesselényi Miklós*, ifj. (1796-1850) – erdélyi politikus, a reformmozgalom kiemelkedő egyénisége, „az árvízi hajós". Az 1832-1836-i országgyűlésen a főrendek közül szinte egymagában lépett fel a reformok szükségessége mellett. Széchenyi ifjúkori barátja volt, reformjait is támogatta, sőt később radikálisabb változásokat követelt nála. Tevékenységéért a kormány felségsértési pert indított ellene és bebörtönözte. A haladás érdekében kifejtett programját s a fennálló viszonyok bírálatát tartalmazza Balitéletekről című műve, amely 1833-ban Wigand Ottó kiadásában jelent meg Lipcsében, hamis impresszummal (Bukarest). E munkájának itt közölt részben a nemzet előrehaladása érdekében sürgeti tudós, komoly magyar könyvek megjelentetését, mivel a szép erkölcsöket erősítő költői művek egyedül nem biztosíthatják a szellemi felemelkedést.

... Első elmeszüleménye minden nemzetnek versek voltak. Igaz lelki művelődésben s értelmi előhaladásban nagyon hátramaradt nemzetek s népek is halhatatlan költőkel szültenek. Még csak kisded állapotját mutatja egy nemzet értelmi kifejlődésének az, midőn lelki művei csak énekekből, regékből, versekből állanak. Büszke vagyok nemzetem néhány koszorús lantosira; elismerem, hogy lelkes hevök több nemes érzést gerjeszte, mint fonnyadt bölcselkedők mázsákat nyomó száraz köteteik; de éppen nem tartom dicsőségünknek, hogy csak költőink közt vagynak nemzetünk díszét eszközlő íróink. Nem tartom értelmi előhaladottságunk jelének, hogy nyelvünkön megjelent s jelenő könyveknek kétharmada költői műv.

S valamint bámulom a költésnek lelkesedés szülte műveit, tisztelem azokat, midőn felemelkedett érzelmek nemzői s erkölcsiség, világosodás és tiszta okosság előmozdítói: szintúgy, ha tárgyok csak léha enyelgés, hatási szüleményök csak az érzékek részegítése, haszontalan s hiú játéknak tartom. Hogyha pedig nem okosság s erkölcs áldozópapjaként jelen meg a költő, ha fő célja nem az ízlés javítása, ész világosítása s akarat nemesítése, ha felhevített indulatinknak nem erkölcsi útat szab, ha meghatott érzelminket nem jóra edzi, hanem érzelgőséggé vékonyítja, s tettre született emberből nyögdelő álmodozót csinál: nem tartom akkor tiszteletre méltónak, sőt megvetem s gyűlölöm munkájával együtt, mint az emberi nem csábítóját s édes italban szédítő méregkeverőt. Vádolhatni is költőink egy részét ilyen hibával méltán, sőt a legérdemesbek is nem egészen mentek attól. Nincs emésztőbb s undorítóbb maszlag a hízelkedésnél. Alig van írónk, ki olykor erre, habár jó célból s nemes érzéstől vezetve, de elég hibásan nem vetemedett volna. Meg vagyok győződve, nincs művelődésünknek nagyobb mételye, előhaladásunknak nagyobb akadálya, mint hogy íróink annyit hízelkedtek nemzetünknek. Minden hízelkedés veszedelmes, mert tömjénye édes s kábító; de talán egyik sem részegít inkább, mint a nemzet nevében kapott. Nem átalljuk elfogadását, mert nem személyünknek, hanem a nemzetnek gyújtatott az áldozat; azonban mint jó fiai, osztozunk abban, s a részünkre jutottat nyugodt örömmel szívjuk. Ha elnézzük, némely íróink nemzetünkről s annak történeteiről, elhunyt s élő tagjairól miket mondanak, nem kételkedhetünk, hogy éppen a magyar nemzet Istennek választott népe; állítások szerint annál műveltebbet, dicsőségesebbet, hatalmasbat, gazdagabbat, szerencsésebbet nem is képzelhetni; elhunyt, sőt élő hősöket csapatonkint kapnak, s egekig magasztalnak. Fótonkint találnak Leonidásokat[703], Aristideseket[704], Catókat[705], Scipiókat[706]. Más nemzetek rút példája után nálunk is vágynak írók, kiknek három-négy elhunyt világbölcse, bajnoka, hőse elégtelen, hogy mindazok egybeolvasztásával hízelkedésök egy élő tárgyát eléggé megdicsértnek lenni gondolják. Aki efféléknek hitelt ád – természetes pedig hajlani annak hívésére, amit óhajtunk s kedvelünk –, csak áldhatja sorsát, s örülhet helyzetén ily dicső, mindennél derekabb, gazdagabb nemzetnek, mely a hatalom, erő, műveltség ily magas polcán ennyire szerencsés és boldog, s könyörögnie kell, hogy ellenséges istenség legkisebb változást se tegyen valahogy állásában; de javításokról, hibák létéről, vagy még talán szükséges orvoslásokról miképp álmodhatnék, oly nemzet tagja lévén, mely hősökkel annyira bővelkedik? hol a régi s újabb kor nagy embereit sokszorozva olvassa meglenni, nem sok elhittség kell, hogy valaki magát is egy kis Epaminóndásocskának[707] vagy Scipiócskának képzelje. Művészségben miként lépjünk elő, midőn egy-egy, a játékszínt

[703] *Leonidasz* – spártai király, aki maroknyi seregével hősiesen védte a termopülei szorost a perzsa túlerő ellenében i. e. 480-ban.

[704] *Ariszteidész* (i. e. kb. 540-kb. 467) – athéni államférfi és hadvezér. Igazságossága és önzetlensége közmondásos volt.

[705] *Cato, Marcus Porcius* (i. e. 234-149) – római államférfi, Karthágónak, Róma vetélytársának engesztelhetetlen ellenfele. Küzdött a görög kulturális hatások, a fényűzés és erkölcstelenség ellen.

[706] *Scipio, Publius Cornelius Africanus* († i. e. 184) – római államférfi. Meghódította Hispániát, s i. e. 202-ben Afrikában, Zama mellett legyőzte Hannibált, a punok vezérét.

[707] *Epameinóndasz* (i. e. 418-362) – thébai görög államférfi és hadvezér. Spártával szemben megszerezte hazájának a görögországi hegemóniát.

ordításával harsogató játszót már sokan Talmához[708], Langéhoz[709], Garrickhoz[710] hasonlítanak; ha vagy egy énekesnénk meglehetős szavú, kész a magyar Catalani[711]; derék kis Ferenczynkből[712] Canovát[713] csinálnak némelyek, s ha valaki jócskán rajzol, csinosan fest, már kész s nagy művésznek kiáltják ki; kik mindnyájan bizonnyal, ha csak illő dicséret s helybenhagyás jutalmazná érdemeiket, inkább köszönhetnék még, s ha csalfa tömjény nem gyújtatnék számokra, meg egykor valódit érdemelhetnének. A babér, mirtus s pálma bővebben nő a fűzfánál sok íróink keze között; mindenfelé osztogatják azokat, s a borostyán s cserkoszorúk műhelyökben csomónkint készülnek, osztogattatnak. Igyekezzünk e más nemzetek szép és jó példáit, hasznos nyomdokit követni, holott nem kevés íróink nemzetünket mindenek felébe teszik, s amazok gyalázásán vagy nevetségessé tételén oly sokszor gyakorolják elmésségöket? Adja Isten, hogy közöttünk ezentúl a legvelősb tudományok is virágozván, azokban minél több remek írókkal dicsekedhessünk! Engedjék az egek, hogy költőink mennyből ragadjanak tüzet a leghidegebb s hültebb szívekbe is a jóra és nagyra, s haza szolgálatért minden önség feláldozására lángot gerjeszteni. Távoztassa nemzetünk védistene íróinktól a hízelkedés emésztő mirigyét, s ne engedje őket is a hízelkedés gyalázatos és káros vétkébe esendeni.

Wesselényi Miklós: Balitéletekről. Bukarest 1833. XXVII-XXX. l.

A jakobinus mozgalom és a könyvkultúra

81
MARTINOVICS IGNÁC BIZALMAS JELENTÉSE A MAGYARORSZÁGI JAKOBINUSOKRÓL A RENDŐRMINISZTERNEK[714]
1793. szeptember 10.

(Részletek)

A jakobinusok[715] szektája eddig Magyarországon még nem eresztett olyan mély gyökeret, hogy az államnak idén vagy jövőre demokratikus forradalomtól kellene félnie. Megfigyeltem azonban, hogy egy év óta tízszeresére nőtt. Ha nem foganatosítják haladéktalanul azokat az intézkedéseket, amiket alább közlök, úgy a társaság ügyei tovább fejlődnek, és ennek idővel komoly következményei lehetnek.

---

[708] *Talma, François Joseph* (1763-1826) – korában Európa-szerte ismert, kiváló francia színész. Legnagyobb sikereit francia klasszikus tragédiákban és Shakespeare darabjaiban aratta.

[709] *Lange, Anne Françoise* (1772-1821) – híres francia színésznő, a Comédie Française tagja.

[710] *Garrick, David* (1717-1779) – kiváló angol színész. Shakespeare-hősök alakításával aratta legnagyobb sikereit.

[711] *Catalani, Angelica* (1780-1849) – világhírű olasz énekesnő, Európa-szerte nagy sikerrel szerepelt.

[712] *Ferenczi István* (1792-1850) – az első jelentékeny magyar szobrász. Klasszicista stílusú szobraival a magyar nemzeti szobrászat kialakulásáért munkálkodott.

[713] *Canova, Antonio* (1757-1822) – olasz szobrász, a klasszicista szobrászat kiemelkedő mestere.

[714] *Martinovics Ignác* (1755-1795) – ferencrendi szerzetes, később világi pap, a lembergi egyetem tanára, az első magyarországi köztársasági mozgalom vezetője, filozófiai munkái a materializmus és ateizmus hívének mutatják. Politikai célja Magyarország polgári átalakítása volt, s ennek megvalósítását kezdetben az uralkodótól várta. Ezért lépett 1791-ben mint titkos megbízott a bécsi udvar szolgálatába, s tájékoztatta a rendőrminisztériumot a magyarországi eseményekről. 1792-ben, amikor Bécs többé nem tartott szolgálataira igényt, összeköttetésbe lépett a jakobinusok párizsi klubjával, majd később a forradalmi eszmék terjesztésére két titkos társaságot alapított: a köznemeseket tömörítő Reformátorok Társaságát s a radikális demokratákat, a magyar jakobinusokat összefogó Szabadság és Egyenlőség Társaságát. A két társaság céljait maga Martinovics kátékban rögzítette 1794 májusában. Szervezkedését leleplezték, s hét társával együtt Budán, a Vérmezőn lefejezték.

[715] *Jakobinusok* – a következetesen polgári demokratikus és radikális irányzatú politika hívei a francia forradalomban. A magyar jakobinusok a Martinovics-összeesküvés révén akarták elérni az ország polgári-demokratikus átalakulását.

Laczkovics volt kapitány[716] közlése szerint, aki buzgó híve József és Lipót császárnak, az országban 700 polgár van, akik közül egyelőre 400 a jakobinizmus kárhozatos befolyása alatt áll. Ezeken kívül tekintélyes számban találhatók köztük a nemesség és a papság tagjai, akikre már előző jelentéseimben felhívtam a figyelmet. Továbbá, Magyarország városaiban és falvaiban is mindenütt tekintélyes számú jakobinus található, itt Pesten különösen a tanulóifjúság van nagyon megfertőzve...

Az itteni könyvkereskedők kéz alatt demokratikus könyveket szállítanak, ezek a mozgalom híveinek számos párthívet biztosítanak a kormány ellen. Egy bizonyos Spielenberg[717] nevű pesti ügyvéd a közbeszéd szerint beutazta a megyéket, és tanításával sok lelkészt megnyert az egyenlőség társasága számára, amit az eredmény is tanúsít, mert ezek a megyék mind hivatalos gyűléseket tartanak a sajtószabadság ügyében. Az illető ügyvéd és Barits[718] pesti professzor most újra Debrecen felé utazik, és ott is eleget tesz megbízatásának.

Laczkovics alispán[719] azt mondta nekem tegnap, hogy a legtöbb megye komoly feliratot intéz majd az udvarhoz, hogy ennek a háborúnak véget vessenek. Ez is bizonyítja, hogy a rokonszenv a franciák, következésképpen a népuralom iránt napról napra teret nyer Magyarországon. A megyék csak a kedvező alkalmat várják, hogy újra felkeljenek az udvar ellen...

Egy bizonyos Sztáray Mihály gróf[720] sértődöttségében, hogy nem nevezték ki a Hétszemélyes Táblához, most itt tartózkodik, és látszat szerint vagy komolyan, annyira adja a franciát, hogy rövid idő alatt sok fiatalembert vonzott magához; nyilvánosan dicséri a francia alkotmányt, és azt mondja, hogy sírt Condé és Mainz bevételénél...

Füreden a hazafiaknak júliusban és augusztusban összejövetelt kellett volna tartaniok. A rossz idő és Herendics[721] utazása megakadályozta őket.

A protestánsok Szakáll közelében, Pécs mellett egy faluban a jegyzőnél összejövetelt tartottak. Ezt egy Pécsett lakó domonkosrendi szerzetes, név szerint Poppin György atya, és Pethő címzetes püspök mesélték nekem. Az úgynevezett Tuchl-féle pesti kávéházban nyilvánosan olvassák a Moniteurt[722]. Esténként ott több fiatalember jön össze, és olvassa. A budai olvasókörben is megvan.

A szövegközlés alapja: Benda Kálmán: A magyar jakobinusok. Bp. 1957. 155-157. l. (Eredetije német nyelvű.)

82
MEDNYÁNSZKY JÁNOS[723] BIZALMAS JELENTÉSE A BUDAI OLVASÓKÖRRŐL
1793. november 13.

[716] *Laczkovics János* (1750-1795) – kapitány. A francia felvilágosodás és forradalom eszméit számos röpiratban népszerűsítette. A Martinovics-mozgalomban való részvétele miatt a Vérmezőn lefejezték.

[717] *Spielenberg Pál* – pesti ügyvéd, lapszerkesztő, a polgári reformtörekvések egyik képviselője. A Martinovics-mozgalom letartóztatott tagjainak védőügyvédje volt.

[718] *Barits (Barics) Adalbert* (1742-1813) – jogtudós, egyetemi tanár; a budai egyetemen államtörténetet, 1784-től pedig a pestin statisztikát adott elő.

[719] *Laczkovics György* – Pest megye másodalispánja, Laczkovics János kapitány bátyja.

[720] *Sztáray Mihály* (1749-1798) – császári és királyi kamarás, a kassai kamara igazgatója, lelkes franciabarát főúr.

[721] *Herendics* – a Herendich-család Nagy Iván Magyarország családai című műve (Pest 1859) szerint régi Zemplén megyei nemes család volt; ennek valamelyik tagjáról lehet itt szó.

[722] *Moniteur* – a francia forradalom hivatalos lapja. Európa-szerte elterjedt, forradalmi érzelmű személyek – a hatósági üldözés ellenére – Magyarországon is olvasták.

[723] *Mednyánszky János* (1747-1833) – császári és királyi kamarás, valóságos belső titkos tanácsos és helytartótanácsos. Nagyműveltségű ember volt, kitűnő képzettségét a bécsi Theresianumban szerezte. Politikai szerepe erősen reakciós, tevékenységével minden szempontból kiszolgálta a bécsi udvart, s gátolta a magyar nemzeti függetlenségi törekvéseket.

Tudomásomra jutott, hogy Kovachich Márton György[724] és barátai valamilyen társaságot alkottak. Gyanús volt nekem ez a társaság, ezért elhatároztam, hogy utánanézek. A megadott helyen megtaláltam a társaságot, amely Műveltek Társaságának nevezi magát. A tagok közül megismerkedtem a már említett Kovachich kamarai lajstromozóval (akiről több, uralkodója és az ország alkotmánya iránt jó érzésű ember az írásai, beszédei és viselkedése alapján azt sejti, hogy tagja a királyságokat támadó új szabadkőművességnek), Hajnóczy[725] magyar kamarai titkárral (a közfelfogás szerint ő a szerzője a királyi jogokra annyira káros röpiratoknak: A királyi hatalom korlátairól, Az országgyűlésről, Az adókról), végül bizonyos Szentmarjay-val[726], Orczy László báró[727] magyar kamarai alelnök magántitkárával, akiről Barkó báró[728] vezénylő tábornok már több ízben említést tett nekem, még a boldogult emlékű II. Lipót császár alatt, és akiről azt mondják, hogy Felséged uralmának a kezdetén, az elmúlt év április havában, gyanúba vették a törökökkel való levelezés miatt, és akire különös figyelemmel kell ügyelni. Hogy gondolkozásukat jobban kiismerhessem, fölvételemet kértem a társaságba, és kijelentettem, hogy Mária Terézia uralkodásának történetével szeretnék foglalkozni, mert annak dicsőséges volta nagyon vonz. Az említett témáról mindjárt beszélgetést is kezdtünk, s megnyilatkozásaik nagyon jellemzőek voltak. Kényszeredetten beszéltek, de amit mondtak, hátrányos Felséged jogaira és az ország alkotmányára, és szemben áll azzal; ahogy az ilyen gondolkozású emberektől nem is lehet mást várni.

A szövegközlés alapja: Benda Kálmán: A magyar jakobinusok. Bp. 1957. 124-125). l. (Eredetije német nyelvű.)

83
A KIRÁLYI TÁBLA ÉS A HÉTSZEMÉLYES TÁBLA ÍTÉLETE LANDERER MIHÁLY[729] NYOMDÁSZ FELSÉGSÉRTÉSI ÉS HŰTLENSÉGI PERÉBEN
Buda, 1795 május 2. és 4.

1795. május 2-án így határoztak: mivel a megbilincselt vádlott beismerte, hogy leírta azt a két kátét, amelyek a királyi méltóság felforgatására, valamint a közrend és a törvényes alkotmány megzavarására irányuló gyászos és pusztító forradalom szítását tárgyaló elveket tartalmaznak, s lemásolta a társaság szabályait, és ezért a törvény büntetése alá esik, kissé enyhítő körülménynek pedig az a tény szolgál, hogy az előbb említett iromány iránt borzadály és utálkozás ébredvén fel benne, visszaszármaztatta annak, akitől kapta, tudniillik Verseghy Ferenc[730] páternek, és a peres iratokban semmi nyoma sem fedezhető fel az említett irományok

[724] *Kovachich Márton György* (1744-1821) – jogtörténész és az oklevéltan művelője, egyetemi könyvtárőr, a külföld tájékoztatására szánt Merkur von Ungarn című irodalmi lap (1786-1787) szerkesztője. Kiadott számos magyar országgyűlési emléket és más történeti forrásokat is. L. még a 122. szemelvény 1. jegyzetét.

[725] *Hajnóczy József* (1750-1795) – kiváló, felvilágosult szellemű jogtudós. Az ember és polgár forradalmi kátéjának lefordítása és a jakobinus összeesküvésben való részvétele miatt letartóztatták, és a budai Vérmezőn kivégezték.

[726] *Szentmarjay Ferenc* († 1795) – a magyar jakobinusok egyik vezetője, Martinovics társaságának harmadik igazgatója. Elfogatása után, bírái előtt is a francia forradalmi eszmék hívének vallotta magát. A budai Vérmezőn végezték ki.

[727] *Orczy László* (1750-1807) – főispán, császári és királyi kamarás.

[728] *Barkó Vince* – lovastábornok, 24 éven át Magyarország főhadiparancsnoka volt.

[729] *Landerer Mihály* (1759-1807) – a híres Landerer-nyomdászcsalád tagja. Részt vett a Martinovics-mozgalomban; Verseghy Ferenctől megkapta és leírta a mozgalom célkitűzéseit tartalmazó két kátét, s lemásolta a társaság szabályait. A Királyi Tábla felségsértéssel és hűtlenséggel vádolva 10 évi börtönbüntetésre ítélte, az ítéletet – a királyi ügyész és Landerer fellebbezése után – a Hétszemélyes Tábla fej- és jószágvesztésre változtatta. Landerer királyi kegyelemért folyamodott, s annak elnyerése után a halálbüntetést bizonytalan ideig tartó börtönre módosították. Kilenc esztendeig raboskodott, s a börtönben megőrült. 1805-ben szabadult Kufsteinból.

[730] *Verseghy Ferenc* (1757-1822) – költő, író, pálosrendi szerzetes, majd világi pap. Világias gondolkodása, szabadelvű nézetei miatt többször összeütközött egyházi feletteseivel. Rokonszenvezett a jozefinizmussal,

általa történt felhasználása és terjesztése tényének, akár azért, mert már előzetesen rémület ébredt fel benne, akár azért, mert tekintetbe véve állapotát, a kátékban foglalt elvetemült tervet elég pontosan meg sem értette, ezért a megbilincselt vádlott az 1715. évi 7. törvénycikk szerint a felségsértésben és lázadásban vétkesekre kirótt kard általi halálbüntetéstől és javainak elvesztésétől mentesül ugyan, de a vádlottnál, mint nyomdásznál annál vészesebb következményekre vezethető, legsúlyosabban vétkes tettének elégtételeként őt a jelen ítélet kihirdetésétől számítandó tíz évi börtönre ítélik, és az ítélet foganatosítását elrendelik.

A fiscus [kincstár] részéről tisztelettel fellebbez.

A vádlott hasonlóképpen tisztelettel fellebbez.

1795. május 4-én a Magas Hétszemélyes Táblán így határoztak: Mivel a 3. szám alatti vallomás mérlegeléséből kiderül, hogy a megbilincselt vádlott a perben forgó kátékat csak Martinovics elfogatásának az ő tudomására jutása után adta vissza Verseghy Ferenc úrnak, valamint Verseghytől megtudta, hogy a káték terjesztésére valamiféle társaság alakult, s aki egyébként mindkét kátét a társaság szabályaival együtt leírta, teljesen tisztában volt a perben körülírt, a király jóléte és méltósága ellen és a közrend teljes felforgatására irányuló közveszélyes szövetkezésnek mind korábbi létezésével, mind pedig céljával és célkitűzésével, ezért a vádlottat mint olyant, aki az előbbiek szerint Szent István második törvénye 51. cikkének és az ország ide vonatkozó más törvényeinek értelmében nyilvánvalóan a felségsértés avagy lázadás szörnyű bűnébe keveredett, az ország említett törvényes rendelkezései szerint elmarasztalva, kard általi halálbüntetéssel sújtják, javait az 1791. évi 56. törvénycikkel összhangban a királyi fiscusnak ítélik. Elrendelik az ítélet foganatosítását.

Mailáth György[731], Ő szent apostoli császári és királyi fenségének tanácsosa, a személynöki bíróság ítélőmestere.

A szövegközlés alapja: Benda Kálmán: A magyar *jakobinusok elleni felségsértési és hűtlenségi per iratai II. Bp. 1952. 635-636 l. (Latinból ford.: Gerics József.)*

Küzdelem a cenzúra ellen

84
II. JÓZSEF SAJTÓRENDELETE[732]
1781

1794-ben kapcsolatba került a Martinovics-féle köztársasági mozgalommal. Lefordította a Marseillaise-t, a francia forradalom népszerű indulóját, terjesztette a Martinovics-féle kátét. 1795-ben előbb halálra, majd várfogságra ítélték. Kilenc évig raboskodott. Kiszabadulása után nyelvleckék adásából és írói munkáiból élt. A nyelvészet és a stilisztika terén jelentős munkásságot fejlett ki.

[731] *Mailáth György* (1752-1821) – jezsuita szerzetes volt, a rend feloszlatása (1773) után világi pályára lépett. Jogi tanulmányokat végzett, ügyvéd, táblai bíró, királyi személynök, majd a királyi tábla elnöke lett.

[732] *II. József* (1741-1790) – magyar király (1780-1790) és német-római császár (1765-1790) a cenzúraügyeket is a felvilágosult abszolutizmus szellemében rendezte. Centralizációs törekvéseinek megfelelően a könyvvizsgálatot Bécsben összpontosította. 1781. évi sajtórendeletével a cenzúrát nem törölte ugyan el, de a tudományok és az irodalom, valamint a nyomdászai és a könyvkiadás fejlődését gátló addigi tevékenységét erősen csökkentette. A bírálatot is engedélyezte, csak az erkölcstelen műveket és a személyeskedő jellegű gúnyiratokat tiltotta be. Megengedte a pápai indexben szereplő könyveknek (köztük pl. Goethe, Hume, Jacobi s mások műveinek) a megjelentetését is. A cenzúra enyhülését mutatja, hogy a rendelet kiadása utáni két évben az osztrák birodalom egész területén csak 3-4 könyvet tiltottak be. A betiltott könyveket nem semmisítették meg, mint azelőtt, hanem a könyvtáraknak adták, ahol a tudományos kutatás felhasználhatta őket. Az 1781. évi sajtórendelet ilyen módon nagy jelentőségű volt a magyar irodalom és tudományosság, valamint a könyv- és olvasási kultúra fejlődése szempontjából is. II. Józsefről l. még a 110. szemelvény 1. jegyzetét.

(Részlet)

Őfelsége legmagasabb feladatának találta a könyvvizsgálat eddigi módján változtatni, hogy azt jövőre könnyebbé és egyszerűbbé tegye. E célból rendeli, hogy ezentúl valamennyi örökös tartomány részére csak egy, Bécsben működő könyvvizsgáló főbizottság [Bücher-Zensur-Hauptkommission] álljon fenn; az ez által hozott végzések a megengedett és eltiltott könyvekre vonatkozólag úgy Bécsben, mint a tartományokban egyaránt zsinórmértékül szolgálnak; az eddigi könyvvizsgáló bizottságok [Zensur-Kommissionen] az egyes tartományokban feloszlattatnak, csupán egy-egy könyvvizsgáló hivatal [Bücher-Revisionsamt] tartatik fenn minden tartományban, s a könyvvizsgálati ügyek tekintetében szükséges rendszabályok életbeléptetésével az egyes tartományokban az országos hatóságok bízatnak meg...

Bírálatok, hacsak nem gúnyiratok, bárkit érjenek is, az ország fejedelmétől az utolsóig, különösen akkor, ha a szerző a maga nevét kinyomatja, s ezáltal a dolog valódisága felől jótállást vállal magára, – nem tilthatók el, mert minden igazságszerető embernek örülnie kell, ha az igazságnak ezen az úton tudomására jut.

A szövegközlés alapja: Koroda Miklós: A magyar felvilágosodás breviáriuma Bp. é. n. 59. l.

85
CHÁZÁR ANDRÁS
A CENZÚRÁRÓL[733]
1793. szeptember 9.

A tapasztalás örökös tanúja annak, hogy ami nagyobban tiltatik, tüzesebben kívántatik, kerestetik, ragadtatik; tanúja annak is, hogy mennyivel jobban fojtatik a tűz, annyival hathatóbb s tartóbb abban az erő. Hány könyv nem olvastatott volna, ha meg nem tiltatott volna! Hány írás nem látott volna napot, ha gátolatlan láthatott volna!... Így a szabad írásnak s nyomtatásnak akadályoztatása mind a kettőnek eszközlője: az olvasásnak édesgetője, a tiltott dolognak legalkalmatosabb kiterjesztője. A könyvet megdrágítja, a könyvárust gazdagítja, a könyvvevőt pedig szegényíti ugyan, de nem kevesíti. Így, következés szerint, azoknak gátlása magával a várt céllal ellenkezik. – Ellenkezik

az emberi és polgári jussokkal is, és a természettel...

a természettel azért, mert aszerént úgy nem lehet a léleknek nem gondolkodni, valamint az ép szemnek nem látni. És minthogy ugyanazon természet szerint a gondolkozónak a gondolkodásait is szabad közleni, ezen közölhetésnek eltiltása valóban a természet ostromlója, és egyszersmind alacsonyítója. Bizonyára alacsonyítója! mert

a gondolkodhatás az emberi észnek szülöttje. Az ész teszi az embert emberré. Így az ésszel, mint isten képével való szabad élhetés, minden kincseknél drágább emberi kincs!...

A gondolkodásoknak közlése, még tovább, szaporítja a tudományokat, gyönyörködteti az embereket és közelítteti az istenséghez; a jóknak megnyugovást szül, a gonoszokat megjobbulásra esztekéli.

Mivel pedig ezen számtalan jókat a könyvnyomtatás szüli: ez valóban egy oly isteni találmány és egy olyan csatorna, mely által a bölcseknek jó vélekedéseik s helyes állításaik a népeknek lelkeikbe észrevehetetlenképpen bészivárogtatnak. Kár volna hát az embert ily mennyei jótól megfosztani.

---

[733] *Cházár András* (1745-1816) – ügyvéd, író. Mint Gömör megye főjegyzője egyik vezetője volt a II. József abszolutizmusa elleni nemesi mozgalomnak. Később is többször tiltakozott a bécsi udvar elnyomó törekvései ellen. Gömör megyének a cenzúra ügyében az uralkodóhoz terjesztett s itt közölt feliratát ő fogalmazta.

Mit is használ az ész, ha azzal élni nem lehet?... Annyit használ, mint a szem, amellyel látni nem lehet; mint a ház, amelynek ablakja ugyan van, de zárva tartatik. – Ellenkezik ezek felett a kérdésben forgó tilalmazás

a nemzetnek boldogításával és méltóságával is.

Azzal azért, mert ennek boldogulása a megvilágosodástól függ, a megvilágosodásnak édesanyja pedig a gondolkodásoknak szabad közölhetése. Valóban,

hogy is lehetne az oly nemzet boldog, akinek nemesebb része (a lelke) láncon tartatik, aki élesebb láthatásra nem eresztetik, aki csak annyit tudhat, amennyit más tanult és tudatni akar; aki a maga szemét kéntelen kivájni, és máséval (ha hályoggal bé van is az húzva) nézni, amit nem lát! – Ellenkezik

a nemzet méltóságával is. Valóban mi is szállíthatná ezt a pallérozott nemzetnek szemei előtt le a kérdés alatt lévő tilalmazásnál nagyobban?

Az okos nemzetek úgy szemlélik a szabad gondolkodhatást, mint a barbárságnak gyilkosát, a babonaságnak lerontóját, a nemzetek boldogítóját, egyszóval, mint az egeknek legfelségesebb ajándékát, s egy áldott emberi és polgári jusst.

Szánakodva szemlélhetik tehát azt a tartományt, mely a többször jelentett szabadságtól meg lévén fosztva, oly számtalan jóktól is egyszersmind megfosztatik! – De amellett

minémű ítélettel lehetnek egyúttal az oly nemzet felől? Nemde nem látják-e annak rövidlátását, setétességét, lelki fogságát, pallérozatlan- és pallérozhatatlanságát? Nemde nem látják-e, hogy az oly nemzet elébb verődni nem akarván, a maga lételének csecsemős korában, ősz fővel is önként meg akar maradni?

Ellenkezik ezenkívül ezen tilalmazás

a pallérozott népeknek gondolkodásival is. Ugyanis nem volt-e a természet felállásától fogva a tanultabb nemzetek közt szabad a gondolkodásoknak közlése?... Szabadon írt a bölcs görögöknél ki-ki, amint akart és amiről akart. Róma orálószéket [szószéket] állított fel a közép-piacon, melybe akárkinek felállani, és amiről tetszett, szólani megengedtetett.

Mahumed[734] kötötte meg először a szabad gondolkodásnak gyakorlását, a tulajdon láthatást. Ő húzta uralma alá a lelket, megvetvén a bölcselkedést s a világosodást. Mindezek közt,

vajon a nemzetek közt melyik emelkedett nagyobb fényre, díszre, dicsőségre, boldogságra? Az-e, aki szabadon láthatott? vagy az, aki csak más szemeivel nézhetett? Megfelelnek erre a múlt idők és a mai nap!... Utoljára,

a vizsgálásba vett tilalmazás rugójára tekéntve, gyanús, következéseire nézve pedig mind foganatlan, mind veszedelmes.

Gyanús azért, mert csak azoktól származhatik az, kik a népeknek lelki fogságában keresik, s fel is lelhetik a magok boldogságokat, kik a népeknek homályos létekben keresik, s fel is lelhetik fényes szerencséjeket, kik csak azért akarnak az emberi eszeskedhetésnek tulajdon boltot (monopóliumot) építeni, hogy a magok másképpen el nem kelhető portékáikat ínyek szerént árulhassák s vetethessék...

Foganatlan azért, mert az ilyen tiltás segíti ugyan a célt, de meg nem gyökeresíti. Soha a valót elfojtani nem lehet!

[734] *Mohamed* (570-632) – az iszlám alapítója. Csak a Koránt ismerte el a vallás és tudás forrásának, minden más könyvet és tanítást üldözött.

Megszűnt-e a Szokrates[735] tanítása az ő megétetése által? Megszűnt-e a hugenotizmus[736] a párizsi gyászos menyegző által? Megszűnt-e a huszita a Husz János[737] megégettetése által? Erőt vehettek-e a lelkeken a felépült nyomozó s tüzes szentszékek?... Semmiképpen nem!

A természet, jussa lévén hozzá, nyomozza az igazat. És az igazság, szabad jószág lévén, szabadon akarja ezt adni-venni. Így, később s hamarább felnyitja béhályogoztatott szemeit az emberiség!... Mely hirtelen való szemnyílás hogy veszedelmesebb a szabad gondolkodhatásnál, minden időnek tapasztalásai bizonyítják.

A szövegközlés alapja: Benda Kálmán: A magyar jakobinusok. Bp. 1957. 56-60. l.

86
BATSÁNYI JÁNOS KÉRVÉNYE A NÁDORHOZ A KASSAI MAGYAR MUSEUM LEFOGLALÁSA MIATT[738]
Kassa, 1793. április 15.

(Részletek)

Fenséges Királyi Herceg! Főherceg és Nádor![739]

Kegyelmes Uram!

A most folyó hónapnak ötödik napján az itteni városi tanácsnak két kiküldöttje jött el hozzám, mint a Magyar Museum című magyar negyedévi folyóirat szerkesztőjéhez és kiadójához, és a magas Helytartótanácsnak azt a folyó év február 19-én 4503. számmal kibocsátott rendeletét mutatták fel... amellyel az említett városi tanácsot megbízzák, hogy az említett negyedévi folyóirat második kötetbeli első füzetének összes, a kiadónál megtalálható számait lefoglalják, s azután azt is vizsgálják meg, hogy megtörtént-e, s ki által, ezen szám előírásos cenzúráztatása.

---

[735] *Szokratész* (i. e. 470-399) – athéni görög bölcselő, az idealista filozófia kialakítója. Ellenségei istentelenséggel és az ifjúság megrontásával vádolták, és halálra ítélték. Ki kellett innia a méregpoharat.

[736] *hugenottizmus* – a francia kálvinisták mozgalma a XVI-XVII. században. Híveit erősen üldözték, s az 1572. augusztus 23-24-i szent Bertalan éji vérengzéssel, majd a vallásszabadságukat biztosító *Nantes-i Edictum* visszavonásával szinte teljesen kipusztították őket. Az üldözések elől nagy részük (mintegy 3 millió fő) Svájcba, Hollandiába, Angliába vándorolt.

[737] *Hus, Ján* (1369-1415) – cseh reformátor és neves tudós, egyetemi tanár. Számos tanításával a reformáció számára készítette elő a talajt, szembekerült a katolikus egyházzal és a feudális urakkal. Ezért a konstanzi zsinat elfogatta, és máglyán megégettette. Halála megbosszulására követői, a husziták fegyvert fogtak, s tanítását tovább hirdették.

[738] Kassai *Magyar Museum* – az első magyar nyelvű folyóirat. Az ún. Kassai Magyar Társaság tagjai: Kazinczy Ferenc, Baróti Szabó Dávid és Batsányi János indították Kassán, 1788-ban, a felvilágosodás szolgálatában s a magyar nyelv és irodalom ügyében. Kazinczy elvi ellentétek miatt hamarosan kivált a szerkesztőségből, s a továbbiakban a lap tulajdonképpeni szerkesztője Batsányi volt. Negyedévenként akart egy-egy füzetet megjelentetni, de öt év alatt csak nyolc füzetet tudott kiadni, két kötetben. Munkatársai közé tartozott a felvilágosodás korának minden jelentős magyar írója, s a lap példányai a korabeli magyar irodalmi és szellemi élet minden területére eljutottak. Benne jelentek meg Batsányi forradalmi versei s számos más, a korabeli politikai események ihlette és azokra reagáló írás. A reakció éppen ezért hamarosan felfigyelt a folyóiratra, s II. kötetének első negyedévi füzete miatt 1792. december 1-én Sáros megye feljelentést tett ellene. E füzet, amely – többek közt – Batsányinak a korabeli haladó politikai közvélemény állásfoglalását tükröző Serkentő válasz című versét, továbbá A franciaországi változásokra című forradalmi költeményt stb. is tartalmazta, cenzori engedéllyel jelent meg. Batsányi éppen ezért tiltakozott a helytartótanácsnak a füzet elkobzását elrendelő határozata ellen, s itt közölt kérvényével fordult védelemért Sándor Lipót nádorhoz. Kérvényével a füzet elkobzását és a lap betiltását egyelőre sikerült kivédenie, s csak a kifogásolt versek kitépését rendelték el. Batsányiról l. még a 103. szemelvény 1. jegyzetét.

[739] *Sándor Lipót* (1772-1795) – osztrák főherceg, II. Lipót fia; 1790-től Magyarország nádora. Az első Habsburg-főherceg, aki a nádori méltóságot viselte. Az 1790-91. évi országgyűlésen még támogatta a nemesi reformtörekvések egy részét, de a Martinovics-mozgalom leleplezése után megriadt, és ekkoriban írt emlékiratában sürgette a legszélsőségesebb abszolutizmus bevezetését.

Meglepődve ettől a váratlan eljárástól, de még inkább a fent idézett magas határozat tartalmától, amely szerint az említett füzetben állítólag többrendbéli lázadásra uszító és a köznyugalomra káros írás található, az elöljáróban említett két kiküldöttnek mint szerkesztő... nyilatkozatot adtam: ebben bennfoglaltatnak ellenállásom visszaverhetetlen indítóokai; – olyan ellenálláséi, amelyet minden természeti és polgári jog igazol, amely csupán jogos tulajdonomnak a további magas rendelkezésig elhalasztott átadására vonatkozik, s amelyet Királyi Fenséged is bizonnyal jóvá fog hagyni, mihelyt az okokba és körülményekbe kegyesen betekinteni méltóztatik...

... Lehet-e egyáltalán hinnem, hogy ebben az immár valóban nem olyan sötét országban, egy meglehetősen jól elrendezett államban, békesség idején ily könnyen veszélybe kerülhet, ily könnyen megsérülhet a tisztesség, a személy biztonsága s a tulajdon joga? Nem, Kegyelmes Uram! itt nincs helye kétségnek, s így közelebb lépek célomhoz.

Nem csupán folyóiratunknak egyetlen, a magas Kormányszék előtt oly veszélyes és gyűlölködő módon lefestett füzetéről van szó. Nem: az egész intézmény megsemmisítése vagy további léte forog szóban. Az egészséges felvilágosodás, a hazai nyelv és irodalom ügye, a sajtószabadságé, amely pedig mindenki kívánsága, s a nemzetnek és királynak már három évvel ezelőtt egy valóságosan érvényben levő törvény által kinyilatkoztatott akarata, és végül a magam politikai létének ügye az, ami kockán forog.

Az intézmény, vagyis a nemzeti nyelv és irodalom néhány barátjából álló Társaság[740] amely a Magyar Museum című folyóiratot kiadja, már 1788 óta fennáll. Tervezetét nekem, a szerkesztőnek, már 1791. május 5-én, egy ugyanazon év április 5-ről kelt 5494. sz. magas rendelet értelmében az itteni királyi kamarai igazgatóság útján a nagyméltóságú Kormányszékhez fel kellett terjesztenem... Azt a füzetet, amelyet, hallomásunk szerint, tekintetes és nemes Sáros vármegye feladott, és éppen ez idő szerint olyan gyűlölködő módon lefestett, s amelyet most el kellene kobozni:

1. a cenzúra jóváhagyásával,[741]

2. már 1790-ben nyomtatták ki, és

3. mind Magyarországon, mind Erdélyben mindenütt nyilvánosan árusították.

A... csatolt füzet kiadásának dátumából is kiviláglik, hogy azt nem 1792-ben nyomtatták ki, amikor a példányokat postán szétküldték az előfizetőknek. Csupán mivel a meglehetősen nagy számban kinyomtatott példányokból még elég nagy mennyiség visszamaradt, kezdtük ezzel az évfolyamot, és nyomtattuk újra a már nem megfelelő címlapot. Sőt, éppen ezt a füzetet választottuk a fent említett tervezetet megvilágosító példának, amikor arra kértünk legmagasabb engedélyt, hogy a jövőben a lapot postán küldhessük szét, s ezt meg is kaptuk. Különös és meggondolásra érdemes tehát, hogy egy önmagában is oly hosszú időn át minden gyanútól mentes, sőt azt mondhatom, szokatlan tetszéssel fogadott művet csak most, kiadása után négy évvel adnak fel mint veszélyest és a köznyugalmat megzavarót.

Egészen világos és hitelesen igaz tehát, hogy én ennek a füzetnek, mint egyáltalán az egész műnek, kiadásával nem vétettem, a cenzúra-előírások ellenére nem cselekedtem, gonosz célzat legkevésbé sem vezetett; ennek következtében a még meglévő példányok tőlem jóvátétel nélkül semmiképpen el nem kobozhatók anélkül, hogy jogos és valóban minden vonatkozásban nagyon is drágán megszerzett tulajdonomon – amelynek pedig minden polgári

[740] A Kassai Magyar Társaságról l. az 1. jegyzetet.

[741] Batsányi a kérvény mellé csatolta Tiszta Ferenc Abaúj megyei főjegyző igazolását, hogy a kérdéses füzetet Novák István kassai cenzor 1790. május 17-én jóváhagyta, továbbá, hogy a kinyomtatott szöveg megegyezik a cenzor által jóváhagyott kézirattal. – A cenzúrázás és a cenzori engedélyezés tényét Batsányi Ellinger János József nyomdász csatolt írásával is bizonyította.

társadalomban szentnek és sérthetetlennek kell lennie – a közbiztonság nem kis kárára sérelem ne esnék. Bízván így álló ügyem jogosságában, teljesen Királyi Fenséged magas bölcsességére és a nagyméltóságú Helytartótanács igazságszeretetére bízom magamat...

Nem mulaszthatom el azonban, hogy legalázatosabban arra ne kérjem királyi Fenségedet, kegyeskedjék nekem itt még csupán egy kérésre és megjegyzésre szabadságot adni, oly kérésre, melyet hazám jóléte diktál, s oly megjegyzésre, amely, véleményem szerint, az általános tapasztaláson alapul. Feltéve, hogy a sokszor említett füzeiben található egyik vagy másik darab ma, az annyira megváltozott korviszonyok közt, valóban megbotránkoztató vagy félremagyarázható volna, nem lenne-e – még ebben az esetben is – előnyösebb, a politikai szabadság alapelveinek (amelyek nélkül pedig egyetlen nemzet sem érdemli meg, hogy szabadnak, egyetlen alkotmány sem, hogy jónak, rendezettnek és biztonságosnak nevezzék), nem lenne-e ezen alapelveknek megfelelőbb, hogy egy ilyen füzet irányában, magának Józsefnek legbölcsebb ítélete, dicső példája és kifejezett akarata szerint is, türelemmel legyenek, és megengedjék, hogy azt akadály nélkül elküldjék az előfizetőknek, mint hogy azt néhány gonoszul magyarázható, vagy esetleg valóban élesen hangzó részlete miatt erőszakkal elnyomják, hogy mind az olvasók, mind a kiadók tulajdonát elragadják, s egy ilyen tilalommal a közönség figyelmét és kíváncsiságát éppenséggel felkeltsék? Hiszen ismeretes és a következmények által számtalanszor igazolt tény, hogy ilyen esetekben nem alkalmasak az erőszakos eszközök, hogy a kényszer oktalan és mindig a céllal ellenkező hatást vált ki. Jelen eset is világosan és a kelleténél jobban is bizonyítja ezt. Amikor híre terjedt, hogy az említett vármegye egyvalaki besúgására helyesnek találta és elhatározta a Magyar Museumot felsőbb helyen feladni, kezdetben kitalálásnak vélték, és mosolyogtak rajta... Amikor azonban ez a hír azzal a kiegészítéssel újult fel és nyert igazolást, hogy a II. kötet 1. füzetét csakugyan feladták, és úgy látszik, be is tiltják, akkor általánosan felébredt a kíváncsiság. Még azok is olvasni akarták, akik különben nem nagy barátai az irodalomnak... Kegyelmes Herceg és Nádor! Úgy vélem, s talán nem jogtalanul, hogy hazám jobb és tekintélyesebb részének érzületéről, kedélyvilágáról s hangulatáról némi ismeretet szereztem, ennek tudatában, ennek a tapasztalatnak birtokában, s azzal a legjobb, legártatlanabb szándékkal, amely egy becsületes embert s tisztességes hazafit vezethet, bátorkodom kimondani: „A felvilágosodás jótékony fénye már annyira elterjedt Magyarországon, hogy a sajtószabadság még nagyobb korlátozása napról napra terhesebb lenne, és hamarosan – talán hamarább, mint bizonyos emberek gondolnák – általános elégedetlenséget hozna magával.” Azok a férfiak, akik megfigyelték nemzetük művelődésének haladását, szellemi képességeinek kifejlődését, azok a férfiak, akiknek helyén van az eszük és szívük, s akik oly szerencsések, hogy Fenségeddel együtt ülhetnek az állam kormánykerekénél, ők döntsék el, igazat mondtam-e ebben, vagy tévedtem. Bizonyos, hogy József igaz, de általánosan félreismert szándékait napról napra jobban megismerik, legbátrabb tettének, halhatatlan jócselekedetének értékét egyre erősebben és erősebben méltányolják, mind komolyabban és komolyabban becsülik az emberek...

Legalázatosabb kérelmem tehát, amellyel Királyi Fenségedhez fordulok, a következő: méltóztassék Fenséged kegyesen elrendelni, hogy vagy

1. hagyják meg birtokomban egész tulajdonomat, és engedjék meg a még fennmaradt hetvenöt példány elküldését azoknak, akik meg akarják venni ezeket, annál is inkább, mivel a betiltás célját úgysem lehet már elérni; emellett folyóiratunk olvasói az előfizetők kinyomtatott névjegyzéke szerint olyan helyzetűek és műveltségűek, akiknek körében még szabadabb szellemű munkák sem tennének rossz hatást; tehát ebben semmi veszélytől nem kell tartani. Vagy ha mégis ok lenne az aggodalomra, akkor azt kérem legalázatosabban, hogy

2. a betiltást a megbotránkoztató művek kiszakítására korlátozzák, hogy a nyomtatványokat legalább csonkán szét lehessen küldeni. Abban az esetben azonban,

3. ha a füzetet, összes indokaim ellenére is, elkobozzák, azt kívánom, hogy jogos tulajdonomat megfizessék; éspedig úgy, hogy ne csupán ennek a hetvenöt példánynak megszabott árát (darabonként huszonnyolc krajcárt) térítsék meg, hanem a többi három füzetből is ugyanannyi példányt, ugyanezért az árért vegyenek meg, mert a mű különben csonka és eladhatatlan lenne.

A legalázatosabban, de bizalommal telve könyörgök Királyi Fenségednek ezért az igazságtevésért; és teljességgel alázatos kérésem jogos voltára hagyatkozom. A folyóirat a legkegyelmesebb ítélettől függ, amelyet Királyi Fenséged vagy maga Őfelsége kimondani kegyeskedik...

Királyi Fenségednek legalázatosabb szolgája,

a Magyar Museum szerkesztője

Batsányi m. k.
kamarai kancellista

Kassa, 1793. ápr. 15-én

A szövegközlés alapja: Batsányi János összes művei II. Prózai művek I. Bp. 1960. 542-546, 550-551. l. (Németből ford.: Keresztúry Dezső.)

87
WESSELÉNYI MIKLÓS BALÍTÉLETEKRŐL[742]
1833

(Részlet)

Értesítő

Balvélekedésekről írt munkámnak 1832-nek közepén kellett volna Pesten, Hartlébennél[743] megjelenni, de hatalmas kezek születését meggátolták. – Azon rendszabásoknak hódolván, vagyis inkább kénytelen lévén magamat azokhoz szabni, melyek minálunk, nem törvénynél fogva, s nem is annak szellemével megegyezőleg, hanem felsőbb parancsok által léteznek, elibe terjesztettem ezen munkámat az uralkodás által kinevezett Cenzor semmi törvényes menedéket vagy feljebbvitelt nem ismerő azon ítélőszékének, mely határtalan önkénynek tág utat nyitó utasítás mellett űzi hatalmát; mégpedig oly móddal, hogy önkényesen szabott, akár csonkító, akár megölő bilincseit önkezével végre is hajtja, vagy ha tetszik, teljesen fel is szabadít. – Kiállván ezen hatalmas ítélőbíró elibe állított vélekedéseim az általa reájok mért elég fájdalmas csonkító s bénító büntetéseket, felszabadította őket, reáírván munkámra az *imprimaturt*[744], ezen hatalmas *igét*, mely egyedül adhat nálunk elmeszüleménynek életet. Ezen szabadságlevéllel (mely eddig az akárhol megjelenhetésre tökéletes biztossággal bírt) felruházva, eladtam kéziratomat Hartlében könyvárosnak; ő nyomtatásához fogott, – midőn ez legjobban folyna, egy felülről vett rendelés következésiben a Nádor[745] további nyomtatását

[742] *Wesselényi Miklós* (1796-1850) – erdélyi politikus, a reformmozgalom kiemelkedő egyénisége. Politikai programját tartalmazó, Balítéletekről című művének itt közölt Értesítőjében a könyve kiadása körüli cenzori és egyéb hatósági üldözésről ad számot. L. még a 80. szemelvény 1. jegyzetét.

[743] *Hartleben Konrád Adolf* (1778-1863) – mainzi származású könyvkereskedő és kiadó. Pesti üzletét 1803-ban alapította, 1844-ben pedig Bécsbe helyezte át. Különösen tudománynépszerűsítő sorozatokat adott ki.

[744] *imprimatur* – szó szerint: nyomattassék ki. E szavakat írja az ellenőrző hatóság, a szerző vagy a kiadó a kéziratra vagy a kiszedett sajtótermék korrektúrájára, s ezzel engedélyt ad a nyomtatásra.

[745] *József nádor* (1776-1847) – Habsburg főherceg, II. Lipót magyar király fia. Több mint fél évszázadon át (1796-1847) volt Magyarország nádora. Védte a Habsburgok magyarországi érdekeit, de a magyar arisztokráciához fűződő jó kapcsolatai, állandó magyarországi tartózkodása, magyar nyelvtudása Magyarországon is

munkámnak – eltiltotta. – Amint ő Királyi Magosságának Pest polgármesteréhez küldött rendeléséből látszik, ő a magyar kancellártól vett prezideálist [utasítást], mely azt adta tudtára, hogy értésére esvén a Kancelláriának egy munkám Pesten történő nyomtatása, melynek ott már kezek közt forgó (cirkuláló) két ívéből kitetszik politikai tartalma (holott abból egy lap sem cirkulált, s a két első ívben egy szó sincs politikáról), azon munkámnak megjelenését a Nádor akármi módon is gátolja meg. Hogy az érkezett rendelésben ez volt, azt szóval is mondotta a Nádor, s amit nékem is szerencsém volt tőle hallani, ezt tette. Ő Királyi Magasságának sem bölcsességével, sem igazságszeretetével nem egyezvén ily parancsnak végrehajtása, mely sem törvényen nem épül, sem okot fel nem hoz, de sőt legkisebb ürügyet sem használ, ami ily erőszakos tettet menthetne, azon helyesség rendelt lépést választotta, hogy a rendelés végbevitele előtt a munkát legalább maga megnézze. Ennek következésében parancsolt, hogy a kézirat elibeterjesztessék, a nyomtatás pedig felfüggesztve légyen. A kéziratból csak mintegy 24 írott ív volt a nyomtatónál, s azok közt az első kötetből utóbb kihagyott születési előítéletekről értekezés is; a munka több része nálam állott. A kezébe ment íveket kegyes volt a herceg haladék nélkül megolvasni. – Azon nekem lett ígérete következésében, hogy megolvasván a kéziratot, nékem visszaküldi, s ha abban semmin sem akad fel, további nyomtatását felszabadítja, kevés napok múlva írásomat kezemhez küldé, de tisztelt soraiban tudtomra adá, hogy azt több tekintetből közdolgokat érdeklőnek találván, nyomtatását meg nem engedheti, hanem előbb a Kir. Helytartótanács ítélete elébe kell terjesztenie; mivel a Cenzornak, úgymond, nem volt volna szabad azt keresztülbocsátani, királyi normális rendelések parancsolván, hogy minden, ami politikát érdekel, a Helytartótanács elébe terjesztessék. – Az én munkám nyomtatása ezen okból esett eltiltását nem könnyű józan követeltséggel (konzekvenciával) megegyeztetni; egyfelől, minthogy annak csak alig foglal fele magában olyat, mit politikai tartalmúnak nevezhetni, de főként, mivel csak most egy pár év óta, s ezen esztendőben is több egészen politikai munkák jelentek meg a Cenzor által átnézve, anélkül, hogy a Helytartótanács elibe kérettek volna; ezen munkák tartalmát igazgatásunk minden tagjai tudják, s többek közülük olvasták is azokat, és senki sem szólította meg a Cenzort, hogy miért nem terjeszté azokat a Helytartótanács elibe. – Miért kezdeni tehát ezt éppen most, s éppen az én munkámmal? – De általánosan véve is ezen cselekvés, meggyőződésem szerint, terhelő, és sajtónknak – ha fájdalom, nem mondhatom is szabadságára, mivel az nincs – de meglévő munkásságára nézve veszedelmes, s minden tudományos iparnak halálos döfést ád; mert ugyanis, így az uralkodástól arra megbízott Cenzor által nyomtatás alá bocsátott munka iránt sem az író, sem a kiadó a nyomtatás kezdetétől egészen a példányok elkeléséig soha sem lehet bátorságban, hogy a politikai tartalmúság színe alatt nem tiltják-e meg nyomtatását, nem veszik-e el példányait? mert azt igen könnyű reálátni majd minden munkára, hogy köztársaságot s polgári helyzetet érdekel; szakácskönyv is bajosan lehet ettől bátorságban: hiszen ez az egészséget nagyon és közelről érdekli, s a gyomor jó vagy rossz állapotban létit határozza, aminek pedig az igazgatókra, s következőleg az igazgattakra is oly nagy hatása van. De nem is szükség ezt reáfogni munkára, ha annak, úgy, mint az enyimnek, eltiltását anélkül parancsolják, hogy azt az, kitől a parancsolat ered, ismerné. – Azt felelik az ilyes által történő megkárosodásra. hogy ezt az uralkodás megfordítván, ebben sérelmet találni nem lehet, – ha ez úgy történnék is (amiben pedig igen sokan merészelnek kételkedni), még is tagadom, hogy a kár ki lenne pótolva; – a kiadónak fáradsága, elveszett ideje, megsemmisített haszoni kilátása megtéríthetők-e? – Ki egy munkát ki akar adni, legyen az író, legyen az, ki tőle azt megvette, *birtokosa* annak, a Cenzor által felszabadíttatik, hogy ezen *birtokával* bátran élhessen, s mégis, midőn nálunk is, mint minden más törvényt ismerő országban, minden birtokos bátorságba van tulajdonának birtokaiban, ezen egy neme az embereknek megfosztva légyen a társaság [társadalom] ezen főbecsű

népszerűvé tették. Támogatott egyes magyar gazdasági és kulturális törekvéseket, de ügyelt arra, hogy ezek ne legyenek veszélyesek a bécsi politikára.

jólététől, s örökké rettegnie kelljen, hogy birtokát tőle elveszik, – fáradsága, arra fordított ideje elvész, s munkájának méltó jutalma füstbe megy? Ki fogja magát így könyvkiadásra szánni? Ezen tekintetekből – melyeket szerencsém volt a Nádornak is kinyilatkoztatni – nem láttam helyesnek már cenzúrált s a megjelenésre felszabadított munkámat másodszori cenzúra alá bocsátani, a Helytartótanácshoz felküldvén, s ezen tetszésemtől függő tettem által nem akartam elismerni ezen eddig szokatlan, véleményem szerént helytelen s káros cselekvés módot, sőt annak megkezdésére legelébb adván alkalmat, azt létbe iktatni. – Darab idő múlva Hartlében, a köztünk lévő egyezés következésiben, az általa megvásárolt, de nálam lévő kéziratnak kezébe adását megkívánta, abból azon értekezéseket, melyeken politika bűze sincs, kiválasztotta, s azoknak külön egy kötetben leendő kiadására engedelmemet kikérte. – Ebben én megegyezvén, ő a munka ezen részét újra a Cenzor kezébe adá, ki azt – megjegyezvén abban három, képzete szerént erősebb kitételt – a Helytartótanács elibe terjeszté; ez (nem a Nádor elölülése alatt) újra visszaküldé a Cenzornak, azon igen fontos okból, hogy a kérdésben forgó három kitételt miért nem írta belé felküldött véleményébe, s miért jegyezte azokat csak a kéziratban s *ólommal* meg, mégpedig vékonyra hegyezettel. – E volt az első lépés a csigaúton, melyet azon rongált munkám első kötetivel tétettek; a következteket felhordani igen unalmas lenne. Elég az, hogy csaknem másfél esztendeig vándoroltatták le és fel a Helytartótanács, Kancellária s Cenzor közt; míg végre, csak nem lehetvén ezen sötét s tekervényes útból a megjelenhetés céljához vezetni, s azon utazás szennyeivel nem is igen lévén kívánatos világ előtt megjelentetni, – a kiadó is beleunt, s a szerző sem akart oly megfélszegített s bénított szüleményt magáénak vallani. – S így azon – valóban nagyon ártatlan – első kötetnek is Pesten leendő kiadása abbanhagyatott. – Munkák nálunki kiadására nézve világosításul még csak ennyit: némely munka, melyet eddig a Cenzorok, minekelőtte az imprimaturt reáírták volna, a Helytartótanácshoz beadtak, ott esztendőkig is elhevert, némely el is veszett; s ha végre elítélik, hogy valóban politikai geográfiai vagy statisztikai tartalmú, fel kell a Kancelláriához küldeni; itt sem halad sebesebben; onnan megy az udvari Cenzúrához, s mindennek utolsó vége többnyire a halált lehelő *non admittitur*[746]. – Munkám elbeszélt sorsára nézve a kancellár, igaz, azt mondja, hogy a Kabinettből jött a Kancelláriához aziránt parancsolat (de ezt a Kancellária tagjai merik tagadni), s hogy a Nádorhoz nem ment rendelés a munka megjelenésének nem engedése iránt, hanem csak kérdés, minő munkám nyomtattatik. – Én amit feljebb mondék, csak azt tudom, de azt hiszem is. – A dolognak eredete bizonyosan ez: valami titkos feladó besúgta annak, kitől azután a parancsolat eredett, hogy nekem egy munkám nyomtattatik Pesten; minthogy az, s több oly szabású nagy urak engem valóba érdemem felett nagy figyelemre méltatnak, a status [állam] fennmaradására elkerülhetetlennek vélték, hogy munkám világot ne lásson: – igaz, hogy nem tudták, mi vagyon benne; de hiszem igen tiszta logikai következtetés: „Wesselényi, ki gyakran mert hazája törvényei oltalmára bátran s nyílt szívvel szólani, nem írhatott egyebet, mint a törvények felforgatására célzót." – Hogy a[z] gyalázatot vagy becsületet szerző? nem tudom, de úgynevezett fekete könyvbe én kolosszális betűkkel vagyok beírva, azt természetesnek találom: mert gyalázatos, lelkeiket eladott gaz teremtmények, seprei s mocskai az emberi nemnek azok, kik abba diktálnak; kik csak hogy ne láttassanak ingyen venni bűnbéröket, s hogy annál hívségesebbnek mutassák magokat, a legízetlenebb s otrombább hazugságokat koholják; akik pedig írnak azon könyvbe, azokat gyanúskodás, ezt nemző s ettől született félelem, s tisztába hihetőleg bajoson lévő önlelkiismeretök oly gyávákká tészen, hogy mindazon pletykákat elhiszik...

Wesselényi Miklós: Balítéletekről. Bukarest 1833. 283-287. l.

[746] *non admittitur* – nem engedtetik meg. E szavakkal jelezte a cenzor, hogy a mű kinyomtatását nem engedélyezi. Ellentéte: *admittitur:* megengedtetik.

88
BAJZA JÓZSEF
SZERKESZTŐI JEGYZET A CENZÚRÁRÓL[747]
1847

(Részletek)

Lehetetlen föltennem a kormányról, hogy tudomása levén afelől, mint kompromittálják némely cenzorai, őket rendre ne utasítaná. Hiába adatnak a legokszerűbb utasítások, azok, ha a lehető legjobbak volnának is, semmivé lesznek értetlenek kezei közt. A cenzorok nagy része magának azon hatalomnak érdekeit sem érti, melynek képviselője és őre gyanánt állíttatott fel. Ha egyéb száz ok nem volna a prezentiva [előzetes] cenzúra ellen, maga ez eléggé mulatja annak képtelenségét. Az, bármi körülményesen írassék körül szabályokkal, a végrehajtók által mindig csak egyénileg fog gyakoroltatni, és sohasem lesz fejedelem vagy kormány, hanem egyes emberek akaratának kifolyása, s lesz örökké csak egy nagy visszaélés. De amely kormány pártolja azt, s egyszersmind óhajtja polgárai nyugalmát, annak saját érdekében is állana legalább az embereket megválogatni e felette kényes és egyszersmind fontos hivatalra, mely már annyi viszálykodásoknak volt szülőoka népek és fejedelmek közt; megválogatni az embereket, kiknek elég belátásuk legyen a szükségtelen ingerültséget távoztatni, s a kormány elleni gyűlölet okait ritkítani. Mert ne higgyék azt a kormány urai, hogy a cenzori törlésekkel minden elvégződik. Az író, kinek elmeműve cenzor által megnyirbáltatott, elpanaszolja mindenütt a cenzúrának e kezelését, keserű szavai szájról szájra járnak, és a polgárok közt terjesztik a bizalmatlanságot a kormány ellen, táplálják a gyűlöletet és elkeseredést, kivált akkor, midőn valamely kitűnő és kedvelt író művét buta eszű cenzor roncsolja össze. Ami pedig kevés kivétellel mindig így van. A legnagyobb elmék termékeit, sok évi tudományos búvárkodás fáradságát, mik talán az emberiség vagy legalább egy nemzet üdvére váltak volna, gyakran egy balga ember tollvonása egy perc alatt elkárhoztatja, ki távolról sem volt képes megítélni azoknak akár hasznos, akár kártékony oldalait. És az ily eljárás aztán nem azon egyes cenzornak, hanem a kormány félszeg intézkedéseinek rovatik fel vétkül. Nálunk a helytartótanácsnál egy ízben azon elv vétetett föl, miszerint *doktrinális* [elveket üldöző] cenzúra ne gyakoroltassék, mert az ily cenzúra valóságos megölő betűje minden tudományos előmenetelnek. És mégis, a cenzor urak nagy része doktrinális cenzúrát gyakorol. Erre mondok a sok közöl egy szép példát. *Kolb*nak[748] általam fordított Emberi mívelődés történetéből a keresztény vallás első korszakáról szóló cikk azért töröltetett ki az egyházi cenzor által (világi história egyházi cenzúra vaspálcája alatt!!!), mert a benne állított dolgok históriai igazságáról a tisztelendő cenzor úr más meggyőződésben méltóztatott lenni, holott ennek megbírálása nem cenzúra, hanem kritika dolga lett volna. A mi cenzoraink, kik némelyikének néha nincs annyi belátása, mint egy iskolás gyermeknek, kritikusai is egyszersmind a legzseniálisabb elmeműveknek. Sok tekintetben még az osztrák cenzúra alatt is szabadabban lehet írni, mint a szabad, alkotmányos Magyarországban! – És nagy figyelmet érdemel az,

[747] *Bajza József* (1801-1858) – költő, első nagy irodalomkritikusunk, a Magyar Tudományos Akadémia tagja, aki elsőként vitte diadalra az elvszerű, rangra és méltóságra nem adó kritika ügyét. (L. a 101. szemelvény 1. jegyzetét.) Kisfaludy Károly után ő szerkesztette az Aurorát (1831-1837), majd Toldy Ferenccel és Vörösmarty Mihállyal a kor legmagasabb színvonalú folyóiratát, az Atheneumot (1837-1843). Kossuth egyszer gúnyosan felvetette, hogy össze kellene gyűjteni a cenzori korlátoltságra, ostobaságra és rosszindulatra vonatkozó adalékokat. („Soha még tanulságosabb könyvet nem látott magyar ég. Látni fognók a rendszeresített honalkotmány és szabadság rombolását, az ész vértanúságát, a becsületes hazafiság kínpadát, és látni némely cenzor komikus butaságát, miről hétköznapi embernek isten bizony fogalma sincs...") Bajza e felhívás után írta a lenti szerkesztői jegyzetet, s tette közzé az Ellenzéki Kör megbízásából általa szerkesztett Politikai zsebkönyvben, az Ellenőrben (1847).

[748] *Kolb, Georg Friedrich* (1808-1884) – német statisztikus, publicista és demokrata politikus. Több művelődéstörténeti munka szerzője, Bajza tőle fordított műve Az emberi mívelődés történetei címmel jelent meg két kötetben, 1844-ben Pesten, Hartleben Konrád Adolfnál.

hogy maga a kormány ellen is többet szabad, mint a kasztok vagy bürokrácia ellen. Kormánytisztviselőiről, papokról, katonákról legkisebb gáncsoló szót nem! Cenzoraink senkitől nem rettegnek annyira, mint a katolikus papoktól. Bármi kis gáncs írassék pap vagy papság ellen, az mindjárt vallás ellen írottnak bérmáltatik. A papok magokat a vallással azonosítják, és e szent pajzs alá menekszenek minden, még oly igazságos és megérdemelt fegyver elől is. S az mindegy aztán, régi papokról beszélsz-e, vagy mostaniakról, elég, hogy papról beszélsz, hacsak föltétlenül nem magasztalod sáfárkodásaikat, nemcsak írásaidat üldözik, hanem magadat is, s ők, a szelídség, türelem, keresztényi szeretet apostolai a legtürelmetlenebb és üldözőbb osztály ma is, mint volt hajdanában. Miattok magát a történetírást – mely igazmondás nélkül megszűnik történetírás lenni – el kell hallgattatni vagy elferdíteni és meghamisítani, mert ha papi visszaélésekről vagy rosszaságokról írsz, vallás nélküli, istentelen ember vagy...

... Kísértsd csak meg Magyarországban papokról történeti igazsággal írni, meglátod, hogyan jársz. Mindjárt találkozik pap, ki felad, hogy érdemeket szerezzen magának a kanonokságra, mint szerzett a magyar Kolb egyházi cenzora, ki, mint hallom, nemcsak feladta a cenzúra által megnyirbált munkát, hanem azonfölül bírálta is a Religio és Nevelésben[749] – melyet mint túlságos és protestánsokat keserítő lapot el kellene tiltani a kormánynak, ha saját cenzúrai elveihez hű akarna és tudna lenni –, és szórta ellenem nyilait, s ha szerencsémre általok elérhetetlen nem volnák, rég purgatóriumba vagy még mélyebben küldött volna. Írjatok aztán papokról ily cenzorok mellett! Semmi sem lesz irodalmunkból, míg a sajtó ily okszerűtlen korlátok közt áll. Sajtótörvények kellenek és független bírák, hogy az elméket ne bilincselje butaság és rosszakarat. Bírák büntessék a bűnöst, ne egyes cenzor. Korlátlanul szabad írhatási jogot semmi józaneszű nem kíván; de a korlátozás törvényes formák szerint kezeltessék, és a bűnös csak Istennek és saját lelkiösmeretének felelős, független bírák hatalma alatt álljon. Különben jaj annak, ki sajtóvétségért bíró elébe kerül!

A szövegközlés alapja: Bajza József válogatott művei. (Magyar Klasszikusok.) Bp. 1959. 435-437. l.

Táncsics és a cenzúra

89
TÁNCSICS MIHÁLY ÉLETPÁLYÁM[750]

(Részletek)

[749] *Religio és Nevelés* – katolikus folyóirat, Pesten jelent meg 1841-től egészen 1930-ig. Szaniszló Ferenc, a központi papnevelő intézet igazgatója indította.

[750] *Táncsics Mihály*, eredeti nevén: Stancsics Mihály (1799-1884); – író, forradalmi politikus, publicista. Jobbágycsalád sarjaként húsz éves koráig maga is a jobbágyság életét élte, majd takácsinasnak állt. A könyvekkel való megismerkedés ösztönözte tanulásra: tanítói oklevelet szerzett, gimnáziumba, majd egyetemre járt. Közben mint házitanító kereste meg a kenyerét. Számos tankönyvet írt. Parasztforradalmár volt. Radikális szellemű, harcos írásai miatt – amelyeket még a reformkor ellenzéki politikusai is túl merészeknek ítéltek – szinte egész életében folytonos harcban állt a cenzúrával. 1846 nyarán a cenzúra által itthon eltiltott könyvei megjelentetése végett külföldre (Németországba, Párizsba, Londonba stb.) ment. Lipcsében kiadott Népkönyv című művéért (1846) a bécsi udvar üldözte. Egy ideig Batthyány Kázmér horvátországi birtokán rejtőzködött, de elfogták (1847), s a budai börtönbe zárták, ahonnan az 1848. március 15-i forradalom szabadította ki. A cenzúra ellen nagyhatású röpiratot írt: Sajtószabadságról nézetei egy rabnak. Lipcsében jelent meg 1844-ben hamis (Párizs) impresszummal. – Szemelvényeinket Életpályám című önéletrajzi és kortörténeti munkájából közöljük. Táncsics e művét az 1850-es években kezdte írni, s élete végén fejezte be. 1873 és 1885 között jelent meg művei 12 kötetes gyűjteményes kiadásának 4-7. köteteként.

Kinyomatván Pesten, 1831-ben Beimelnél[751]: „A magyar nyelv" jutalom „értekezlet", ugyan-annál kinyomattam: „Nyelvészet" című könyvemet is 1833., hozzátoldva a magyar tudós társaság helyesírására tett észrevételeimet, mit a társaság tagjai, főképp a nyelvészeti osztály-beliek rossznéven vettek, s amiatt ellenségeimmé váltak, de ennek folytán ellenségemül tűntek fel mindazon fiatalabb írók is, kik a magyar Akadémiába még csak később jutottak be, vagy ha majdan bejutni vágyakoztak.

Ekkor, midőn az első nevelősködésembül Pestre visszakerültem, írtam: „Magyar és német beszélgetések" című könyvemet oly célbul, hogy abban a magyar nyelv megtanulhatására könnyű, célszerű módot, eszközt nyújtsak; 60 váltóforinton adtam el (1833) Heckenast[752] kiadónak. Nem e néhány forintnyi jutalom volt fáradságom díja, hanem azon tudat, hogy a nemzeti nyelv megtanulására Budapest német nyelvű sarjadékának jó eszközt nyújtottam, ugyanis lett a könyvnek nagy kelendősége. De a sikernek nem soká örvendhettem. Mikor rövid idő múlva második kiadása végett intézkedni szükségessé vált, és Heckenast kiadóval afölött versengenék, kit illet meg a második kiadás joga (mert sem írott szerződésünk nem volt, sem élőszóval eziránt nem nyilatkoztunk, de a kiadó a tulajdoni jogot magáénak tulajdonítá), a könyvet betiltották. Ebbül tanultak az akkori József nádor gyermekei is. Maga a nádor bukkant-e forgatás közben némely oly kitételre, mik az ő elveivel nem egyeztek meg, vagy szolgalelkűek hízelgésbül sugdostak meg egyet-mást neki, nem tudom, az eredmény: a könyv betiltása volt. De ebben az illetők nem nyugodtak meg. Nyomozás, szigorú vizsgálat történt aziránt, nem írtam-e én a könyvbe egyet-mást azután, mikor azt Schmid György már cenzúrálta volt. A kéziratbul, annak egész szövegébül kitűnt, hogy abba utólagosan nem írattathatott semmi. Zaklatták Beimel József nyomdászt, mutassa be előbbi nála nyomott két kis munkám kéziratait. Nem bírtak kisütni semmi olyast, mit ellenem, kézirathamisítási vádképpen felhozhattak volna. Tehát Schmid György tanár cenzornak kellett vétkesnek maradnia, amiért [a] cenzorságbul letették....

...Ha nem Kolozsvárra, de másvalahová lettem volna nevelőnek meghíva, talán nem fogadtam volna el, de Kolozsvárra két fontos okbul vágytam; először azért, mert Bölöni Farkas Sándor „Északamerikai utazása"[753], mely ott jelent meg, arrul tanúskodott, hogy a cenzúra ott szelídebb; másodszor, mert hosszabb ideig tartósabban lakhatván Erdélynek tisztán magyar főváros[á]ban (legalább Budapesthez hasonlítva annak lehet mondani), Szótáramhoz becses anyagot gyűjthetek.

... Három munkám sajtó alatt volt, azok nyomtatása közben a „Pazardi"[754] is elkészült. Méhes Sámuel[755] pár sor kivételével ráírta az „admittitur"-t [megengedtetik]. Sajtó alá adtam. Örültem, nemcsak, hogy említett munkáim akadálytalanul kinyomattak, hanem annak is, hogy árukból majd pesti házacskámat és telkemet kifizethetem. – Mennyire csalódtam!

---

[751] *Beimel József* nyomdász. Eredetileg Esztergomban és Pesten volt könyvnyomtató műhelye. 1829-ben feleségül vette Paczkó Ferenc József leányát, s így lett a pesti Paczkó-nyomda gazdája.

[752] *Heckenast Gusztáv* (1814-1878) – könyvkereskedő és kiadó. 1832-ig sógorának, Wigand Ottónak volt az üzlettársa. Ettől kezdve, Wigand boltját átvéve, saját neve alatt folytatta könyvkereskedői tevékenységét. 1839-ben kölcsönkönyvtárat alapított. 1840-ben Landerer Lajos nyomdásszal társult, nyomdájukból kerültek ki 1848. március 15-én a szabad sajtó első termékei: Petőfi Nemzeti dala és a Tizenkét pont. Heckenast szerkesztette 1840-től 1842-ig az első magyar könyvészeti folyóiratot, a Bibliographiai Értesítőt. Landerer halála után (1854) az üzemet egyedül vezette, majd 1873-ban ebből alakult a Franklin-Társulat.

[753] *Bölöni Farkas Sándor* (1795-1842) – l. a 139. szemelvény 1. jegyzetét.

[754] *Pazardi*. A zsidó nemzetnek ajánlva. Kolozsvár 1833 és 1836.

[755] *Méhes Sámuel* (1785-1852) – író, kiadó és nyomdatulajdonos, a kolozsvári református főiskola tanára, a Magyar Tudományos Akadémia tagja, az Erdélyi Híradó segédszerkesztője (1831), majd szerkesztője (1832-1848).

Itt hosszabban kell szólnom, mert Pazardim kinyomatásának egész története van.

A szolgalelkű, félénk, hízelgő emberek maguk gyávaságuk által rontják meg a célszerű intézményeket is.

Én magam részérül kárhoztatom a cenzúrát, mert az ember értelmének fejlődését akadályozza, de minthogy mások sokan, kivált az állam kormányzatán lévők, az ő nézetök és külön érdekük szempontjából azt célszerűnek ismerték, nem kellett volna azt rosszabbá tenni, mint amilyen volt.

Midőn e munkám sajtó alatt volt, a ref. tanárok oda gyakran betekintettek, minthogy a nyomda a kollégium tulajdona, s éppen kezük ügyében volt, kandiságbul nézegeték a sajtó alatt levő művet, s egyiknek ez ötlött fel, másiknak másvalami szúrt szemet. Ennek folytán figyelmezteték kollégájukat, Méhes Sámuelt (ki a matézis tanára volt), hogy ezt és azt a helyet ki kellett volna a kéziratban törölnie.

Méhes tehát felszólított, nem lennék-e hajlandó beleegyezni, hogy némely pont kihagyásával a levelek újra nyomatnának? Beleegyeztem. Öt vagy hat lap újra nyomatott.

A cenzori kollégium [testület] mind a négy vallási felekezet (katolikus, református, unitárius és evangélikus) tagjaibul volt összealkotva, melynek elnöke Tasnádi Kovács Miklós[756] erdélyi kat. püspök, titkára pedig Enyedi László kormányszéki hivatalnok vala...

A könyv elé címkép járult, mely három alakot, Izsák gazdát, az okoskodó zsidót, zsebébül karddal kezében a tiltakozó Pazardi Tóbiás tűnt ki, a harmadik egy bajusztalan, pápaszemes német, ki a corpus jurisra [törvénytárra] ibrikált, jelenteni akarván ezzel, hogy a magyarnak e palládiumát [oltalmát] kutyába sem veszi. Köztudomású dolog volt, hogy mind a könyv tartalma, mind a címkép ellen főleg Brassai Samu[757] berzenkedett.

Ilyetén körülmények közt Méhes azt tanácsolta, hogy a címképet hagyjam el, mert ez a könyvnek kelendőségét gátolja: én kérésére nem hajolván, azt kívántam, hogy mutassák fel, ha van olyasféle rendelet, mely ily karikatúrát tiltana. Enyedi László mint cenzor kollégiumi titkár vette magára, hogy az aktákat fölhányja, s az erre vonatkozó iratot kikeresi, ha ugyan van hivatalban. Kereste-e, talált-e, nem tudni, nekem olyat föl nem mutatott, hanem a könyvet Kovács Miklós püspök elnökhez vitte, és belőle több pontot kitörültek, minélfogva néhány levelet újra kellett nyomatnom. Mikor ekképp harmadszori cenzúrálás után elkészült, akkor végképp betiltották. Szerencsémre a betiltás előtt néhány példányt lakásomra, a grófi házhoz vittem, különben egy példányom sem lett volna. Előbb szándékuk volt, hogy a grófi háznál lévő példányokat is elkobozzák, de utóbb e szándékkal felhagytak.

Ez igazságtalan eljárás a városban nagy izgalmat keltett, s találkoztak olyanok, kik azt tanácsolták, hogy a cenzorok ellen pört indítsak; mások meg, hogy legalább a nyomtatási költségeket ne fizessem ki, hanem azokra hárítsam, kik a három ízbeli könyvvizsgálat után azt mégis betilták, lefoglalák. De sem a papírkereskedő Szábel, sem a nyomdász Barra Gábor[758] a letiltásnak okai nem lévén, én az egész költséget kifizettem; s hogy ezt tehessem, értékesebb téli ruhámat kellett eladnom...

---

[756] Helyesen: *Tusnádi Kováts Mihály* (1769-1852) – erdélyi római katolikus püspök.

[757] *Brassai Sámuel* (1800-1897) – nagy tudású, de konzervatív felfogású polihisztor. A tudományok szinte minden ágát eredményesen művelte. Kolozsvári főiskolai, majd egyetemi tanár, a Magyar Tudományos Akadémia tagja, az Erdélyi Múzeum Egyesület igazgatója.

[758] *Barra Gábor* (1799-1837) – kolozsvári nyomdász és könyvkereskedő. Nyugat-európai tanulmányútja után, 1831-ben vette át a kolozsvári református kollégiumi nyomda igazgatását. A kőrajzolás egyik úttörője volt Magyarországon, nyomdájából számos kőnyomat került ki.

Grün János szegedi nyomdász. Iparosok naptára.

... a szegedi nyomdász, Grün János[759] fölkeresett, arra szólítván föl, hogy vállalnám az általa kiadni szándékolt „Iparosok naptára" szerkesztőségét. Én örömmel ajánlkoztam, de amellett kötelességemnek éreztem őt jó eleve arra figyelmeztetni, hogy nekem a cenzúra ellenségem, s annyi akadályt fog elém gördíteni, hogy a vállalat személyem miatt sikerre nemigen számíthat. Ezt ő nem akarta hinni. De utóbb azt írta, hogy ha a budapesti cenzúra ellenségem, az ne csüggesszen, mert ő majd a szegedi cenzorral vizsgáltatja meg a kéziratokat, ha Budapesten meg nem engednék. Ebben megnyugodtunk, következőleg szerződtünk is; melynek értelmében 200 pengőforint évi fizetésem leendett; azonfölül, hogy érdekemben legyen a naptárt évrül évre minél jobbá lenni, bizonyos számú példányokon kívül a tiszta jövedelembül engem 25 százalék fog illetni...

Az első évi naptárba való cikkek készen voltak. Elküldém Grünnek Szegedre, és ő sietett az ottani Katona nevű cenzorhoz adni, de aki belőle oly sokat kitörölt (utasítása lévén már erre Budárul), hogy nem leendett érdemes akként adni ki, hanem Grün úr kénytelen volt azt a budai cenzúrakollégium elé fölterjeszteni azon reményben, hogy ez majd törlés nélkül megengedi. Itt a mi naptárunkat húzták-halasztották. Hiában másztam meg sokszor a Budavárhegyet; hiában sürgettem az elintézést, csak késett, míg végre, mikor azon évre kiadni már késő lett, érkezett a határozat, hogy annak kihagyásával, mit a szegedi cenzor kitörölt, sajtó alá adathatik. Eközben a vidéki cenzorokhoz azon utasító parancs küldetett, hogy naptárt nem szabad nekik cenzúrálniok, hanem minden naptárt a budai kollégiumhoz kell cenzúrálás végett fölterjeszteni. Valóban adatott-e ki ily rendelet, vagy csak a szegedi cenzor által hirdettették ezt ámításul, s csak irányomban-e? nem tudhattam meg.

Én eleinte abban a hitben éltem, hogy ha nem is az én kedvemért, de Grün iránti méltányosságbul, kedvezésbül a szegedi cenzor megengedi, de csalódtam. Kézzelfogható volt, hogy ha Grün úr más valakit hívott volna meg szerkesztőül, a naptár akadálytalanul jelenhetett volna meg; tanácsoltam is neki, hogy így cselekedjék, de ő úgy volt meggyőződve, hogy éppen csak én fogom a naptárt olyanná szerkeszthetni, milyenné ő óhajtotta. S nemcsak előbbi munkáimbul következtetheté, hogy főképp én teremthetem meg olyanná, hanem még inkább azon cikkeim győzték őt meg arrul, miket éppen az első évi folyamba szántam, s azok közt főleg a programszerű előszó, melyhez a naptárnak állandó címképét is mellékeltem, mely a polgári társaság három nagy osztályát ábrázolta: Tudniillik: az úgynevezett urak (értelmiség), kézművesek és földmívelők osztályát; magyaráztam, hogy iparosok, azaz iparkodók alatt nemcsak azokat érteni, kik mind a maguk egyéni és családi, mind pedig közvetve a haza jobbléténck megteremtésén iparkodnak; kifejtem, hogy a mi hazai viszonyaink között nálunk az az ipar, mit e néven értünk, sohasem születhetik meg, míg a földbirtokos osztály csak élvezni tud és törekszik, de fekvő javakbul annyi hasznot húzni nem képes, mennyit azokbul meríteni lehetne, és azon kevés hasznot is nem a hazában költi el, hanem idegen országok készítményeire vesztegeti; míg a földmívesek tulajdon birtokot nem szerezhetnek.

És éppen az volt fő oka, hogy iparos naptárunkat gátolták, megjelenhetését akadályozták, mivel nem akarták, hogy annak alapokát fejtegessem, miért vagyunk mi annyira hátra, holott a független, gazdag, nagy nemzetekkel egy sorban állhatnánk...

Külföldre való utazás némely munkám elárusítása és kinyomatása végett

Bőröndöm hátamra vévén, június közepén 1846-ban indultam a nagy útra, mert az én fogalmamhoz képest, ki azelőtt hazám határán túl csak Bécsig jutottam el, rendkívül nagy, nevezetes út leendett oda eljutni, hol cenzúrálás nélkül nyomathatja ki az ember az ő becses (akár hitvány) műveit. A világban való járatlanságom dacára is annyit tudtam, hogy Lipcse az

[759] *Grün János* szegedi nyomdájáról l. a 116. szemelvény 39. jegyzetét.

a nevezetes város, hol napvilágra szoktak jönni oly kéziratok, melyek a szerzőre üdvöt vagy kárhozatot hoznak: de mégis inkább csak akkor magasodott képzeletemben e város, mikor vándorbotom kezemben, iratokkal jól megterhelt bőrzsákom hátamon volt, s lakásomrul Pesten, a Duna balpartján a gőzhajó-állomásra baktattam...

Gönyünél a gőzhajóról leszálltam, részint azért, hogy testvéröcsémet Győrben meglátogassam, de még inkább azért, hogy Zichy Ottó grófhoz[760] beszóljak, ki e Győrvidéken az ellenzéknek mintegy vezérférfia, legalább igen tekintélyes tagja volt.

Zichynek győri szállásán (mert ő tulajdonképpen a közel szomszédhelységben, Szabadhegyen lakott) Lukács Sándort[761] és Gyapait[762] találtam, kiknek előadtam, mi járatban vagyok, s munkáim egyikét, a „Népkönyvet" be is mutatám, kik azt átlapozva, igen jónak találván, ígérték, hogy a grófnak ajánlóan fogják eléje terjeszteni.

Miután másnap a gróf munkámat átlapozta, úgy nyilatkozott, hogy legcélszerűbb lenne Deák Ferencnek[763], ki most Füreden van, bemutatni; s ha ő is helyeselné, majd Budapesten, a központi ellenzék hozzájárulásával ki lehetne nyomatni. Én e tanácsa ellenében azt nyilvánítanám, hogy ily úton-módon kinyomatásához semmi reményem sincs, mert amennyire én Deákot ismerem, ő tagadhatatlanul igen okos ember ugyan, de éppen oly mértékben óvakodó is, tehát ennek kinyomatását ajánlani nem fogná. De a gróf erősen biztatott, hogy ő pedig az ellenkezőt hiszi, és engem rábírt, hogy menjünk le Füredre, tevém azt különösen azon okbul, hogy nagyhírű férfiaink erélyességéről tapasztalást szerezzek.

Lerándulván Füredre, az történt, amit előre sejtettem, sőt bizonyosnak tartottam. Deák egy éjjel mind a „Népkönyv"-et, mind az „Adós fizess"-t elolvasván (állítólag), Zichynek nyilatkoztatta, hogy kinyomatásukhoz segédkezet nyújtani nem hajlandó, mert igen éles tollal van írva, s ha ugyan nevem alatt kinyomatnának, engem végettük bezárnának, azután magam mentem Deákhoz kéziratáimért, mely alkalommal előttem is ismételte, mit a grófnak nyilatkoztatott.

Pozsonban megállapodva, Schaiba könyvárosnak tettem kéziratomra vonatkozott, és ránézve kedvező ajánlatot, tudniillik, hogy azokat igen szerény tiszteletdíj mellett engedem át neki. Mindenik kéziratom elvállalásához nem mutatott kedvet, de ígéretét adta, hogy ha majd az egyikre nézve jó sikerrel fogott intézkedni, a többit is átveszi. Nagy munkám, a „Józanész" fölött megalkudtunk, négyszáz pengőforint tiszteletdíjban állapodván meg, egyszeri kiadásra, s nyomathat belőle annyi példányt, mennyit eladhatni remél, s nekem árának felét előre kifizeti, másik felét pedig akkor, midőn a munka ki lesz nyomatva.

Hogy én a megkötött alkunak nagyon örültem, természetes. Megfordult ugyan eszemben, hogy a munkát külföldön talán jóval drágábban adhattam volna el; de másrészrül gondolám: kezdetül ez is szerencse, s a jó jelt készpénzül tekintem, mi majd dúsan fog kamatozni. Már csak annálfogva is okom volt az alkunak örülni, mert így nem kellendett a nagy nyaláb kézirattal bajlódnom, vagy helyesebben szólva, amiatt aggódnom, mert attul tartottam, hogy a bécsi szemfüles rendőrség (nevemet az útlevélben látván) könnyen jöhetne arra a gondolatra,

---

[760] *Zichy Ottó* (1815-1880) – politikus, a reformkorban a dunántúli nemesi ellenzék egyik vezére. A szabadságharcban őrnagyi rangot nyert. Világos után külföldre menekült, s egy év után tért vissza Magyarországra.

[761] *Lukács Sándor* – ügyvéd, Zichy Ottó titkára. 1848-ban Győr városa képviselőjévé választotta, 1819-ben mint a hadsereg felszerelési biztosa vett részt a szabadságharcban.

[762] *Gyapay Dénes* – győri ügyvéd, a szabadságharc idején honvédszázados.

[763] *Deák Ferenc* (1803-1876) – államférfi, liberális politikus. A reformkorban az országgyűlési liberális ellenzék egyik vezére volt. 1818-ban a Batthyány-kormányban az igazságügyi miniszteri tárcát viselte. A szabadságharc idején igyekezett megállapodásra jutni az osztrákokkal, de kísérleteinek sikertelensége láttán visszavonult Zala megyei birtokára. Az abszolutizmus idején a passzív rezisztencia álláspontját képviselte, majd 1861-től az 1848-as törvények visszaállítását követelte. A Felirati Párt élén nagy szerepe volt a kiegyezés előkészítésében.

hogy jó lenne holmimat megvizsgálni, kimotozni, s ha átmotozás közt a sok kéziratra bukkanna,ez semmi esetre sem szolgál ajánlatomra. Sőt, visszaemlékezvén arra, hogy Szögyényi[764] nagyon csóválta fejét, mikor azt kérdezte tőlem, hogy mi célból utazom külföldre, föltehettem róla, hogy a bécsi rendőrséget figyelmeztethette is irányomban való éberségre, tehát arra is készen voltam, hogy amint Bécsben megérkezem, policáj fog biztos helyre kísérni; és ilyesmit annál is inkább várhattam, mert korábbi időbül (1837-38) a bécsi policájt igen jól ismertem... De másrészről azért is örültem, nem lehetett nem örülnöm az alig remélhetett alkunak, mert – gondolám, családomat megvigasztalhatom, küldvén neki mindjárt egyik munkám árábul, hogy a fürdőt gond nélkül használhassa, miáltal egészsége gyorsabban s bizonyosabban helyreáll.

Azonban az én örömöm nem soká, csak éjen át tartott, mert másnap Schaiba az alkutól visszalépett, mentegetődzésébül nem sikerült kiokoskodnom, mi bírhatta őt szavának megszegésére. Ekkor sajnáltam, hogy írott szerződést nem kötöttünk, melynek erejénél fogva az egyezség megtartására szoríthattam volna. De másrészrül itt is azt gondoltam, mit a jogászok mondani szoktak: beati possidentes[765]; a munka árának első felét még nem fizette ki, hanem csak másnapra ígérte. Pör utján vegyem meg rajta, ha ugyan írott szerződésünk volt volna is? Kényes dolog leendett oly kézirat tárgyában nyilvánosság elé lépni, mit csak titokban volt lehetséges külföldre kicsempésznem. Másrészrül pedig egy különös eset élénken emlékeztetett arra, hogy egy ottani tekintélyes polgár ellenében alig fognék nyerni, én, vidéki szegény író. Ez említett esetet előadni, helyén lenni látom:

Midőn évek előtt iskolakönyveim közöl néhányat Vigand Károly[766] pozsonyi nyomdásznak adtam volt el, a Földrajzra nézve úgy egyeztünk meg, hogy abbul nyomathat, amennyit akar, de ha második kiadás válnék szükségessé, azt csak külön alku mellett nyomathatja ki; és ő, anélkül, hogy engem értesített volna, újra kiadta, oly rendkívüli ügyességgel utánozva az első kiadást, hogy ugyancsak gyakorlott szem kívántatott hozzá, hogy az utánnyomást az elsőtül megkülönböztetni képes legyen, egyetlen egy betű sem árulta el a csalárdságot, csak egyes jegyek: pont, kettőspont, vessző stb. különböztek, és hosszú ó, ú, ő, ű helyett rövidek voltak itt-ott: o, ö, u, ü, szedő és kiadó meg sem álmodták, hogy ezeket egymással föl nem lehet cserélni. Emiatt bíró elé kerültünk; s a hercehurca mellett mégis majd csaknem én lettem a vesztett fél; legalább nem volt érdemes egy lépést is tennem.

De teljesen a szoros igazsághoz híven szólva, Schaiba kiadó nem is lépett vissza föltétlenül, hanem egyezségünket olyképpen szándékozott megváltoztatni, hogy a munka árának első felét csak akkor fizeti, mikor a kinyomatandott könyvnek árábul majd a következendő őszre annyit bevesz. Erre nem állhatván rá, viszonyunk megszakadt. Annyi szívességet azonban irányomban Schaiba tanúsított, hogy valamennyi kéziratomat biztosabb, a könyvárusok által jobban ismert úton Lipcsébe elküldötte...

... Mikor Töpliczbül visszatérve gőzösre keltem ismét, hogy utamat folytassam, ott gyűlt meg bajom, hol nem is álmodtam. Az osztrák (illetőleg cseh) és szászországi közös határhoz érve, jöttek a határőrök, rendőrök, s mindenünket megmotozták. Ha kéziratim nálam lettek volna, irgalom nélkül visszakísérnek vala Bécsbe; mert a nálam lévő francia nyelvtanom miatt is ezt akarák rajtam elkövetni, csupán azért, mert ennek címlapjára ezt tétetem: nyomatott Buda-Pesten, mit ők Bukarestnek olvastak. Szerencsémre voltak a hajón annyira tudósok is, kik a rendőrökkel meg bírták értetni, illetőleg bizonyíták, hogy Budapest más helynév, és nem

---

[764] *Szőgyény-Marich László* (1806-1893) – Fejér megyei földbirtokos, valóságos belső titkos tanácsos, alkancellár. 1849-ben, amikor a császári csapatok elfoglalták a fővárost, a magyar királyi ideiglenes polgári közigazgatás elnöke volt.

[765] *beati possidentes* – boldogok a birtokosok. Mint jogi kifejezés használatos, és azt jelenti, hogy a birtokon belül levők előnyben vannak.

[766] *Wigand Károly Frigyes* (1816-1890) – soproni, majd pozsonyi könyvkereskedő. 1837-ben Pozsonyban nyomdát is állított fel.

Bukarest; aztán meg arrul is meggyőzték őket, hogy azon könyv nyelvtan, nem pedig valami tiltott politikai röpirat, melyet tehát nem szándékozhatom Lipcsében újra kiadni. A kutatás közt nem lehetett kedvem okát tudakozni: miért nem lenne szabad a könyvet magammal hozni, ha az Bukarestben nyomatott volna is, mert ők vak eszközök levén, csak azt válaszolhatták volna: nem szabad. Noha az ily határbiztosokrul föltehetni, hogy ostobaságukban olyasmit is elkövetnek, mihez sem joguk nincs, sem kötelességükben nem áll; vagy pedig furfangosan, önkénykedve kapcáskodnak, de nagy kegyesen, jó borravaló fejében egyet és mást megengednek, mintha az egyedül tőlük függne. Én attul féltem, hogy ilyféle miatt Bécsben gyűl meg a bajom, de ott menekülve, itt váratlanul majdnem horgon akadtam. Itt ismertem csak fel voltaképpen, mily nagy szolgálatot tett nekem Schaiba könyvárus, hogy kéziratait rendeltetésük helyére küldé; noha még nem tudhatám, hogy oda eljutottak-e?

Másrészről lehetetlen volt afölött nem csodálkoznom, mennyire ügyesek, kitanultak a könyvárusok, hogy annyi száz meg ezer könyvet ki és be tudnak csempészni. Mindennek azonban természetes nyitja a vesztegetés, az önérdek...

Lipcsébe megérkezve első dolgom volt arról szerezni tudomást, meggyőződést, hogy kéziratai oda eljutottak-e? mert mindaddig, míg kezemnél nem voltak, aggodalomban valék. Hiány nélkül megkaptam...

A sok kiadó közöl Keil Erneszt[767], fiatal ember, maga is író és egy hetilap szerkesztője volt, vállalta el két kisebb munkámat, tudniillik a „Népkönyv”-et, másik címmel „Polgári katekizmus”-t és [az] „Adós fizess” címűt. Ezeket is úgyszólván majd ingyen, némi jóreménység fejében adtam volt át neki.

Keil kérdezte ugyan, mennyi honoráriumot kívánok értök; de én úgy gondolkodtam, hogy sokat, azaz méltányos árt nem kívánhatok, mert könnyen megtörténhetik, hogy akkor nem vállalja el, visszaadja; ha pedig igen keveset kérek, az meg különben sem segít rajtam, tehát azt feleltem, hogy előlegesen semmit sem kívánok, hanem csak nyomassa ki, és ha majd tapasztalja, hogy kelendősége lesz, akkor adjon érte tetszése szerint annyit, amennyit méltányosnak fog ítélni. Azután még azt kérdezte, hogy hány példányt nyomathat belőlük. Felelém: elkelni elkel azokbul 10 ezer példány is, csak akadályra ne találjanak. Azt kérdé tovább: nyomathat belőlük háromezer példányt? Bátran teheti, válaszolám.

Mivel nem akarhatám, hogy e két kisebb munkám egyik valamelyikének nyomatása attul függesztessék föl, hogy lesz-e, és milyen kelete az elsőbben kinyomatottnak, s csak azután fogná a másikat nyomatni: a kettőt egybefoglaltam össze, és címeztem „Népkönyv”-nek; ugyanis az én meggyőződésem szerint e cím mind a kettőt egyaránt megillette...

Párizsi tartózkodásom

... Párizsban várakozásomon fölül sok magyar mesterlegényt találtam, s minden oldalról azon örvendetes tudomást meríthettem róluk, hogy igen munkások, megbízhatni bennük.

Gyűlhelyük a Dänemark-kávéház volt; odajáratták magyar hírlapjaikat. Indítványom s buzdításom folytán szabályszerű magyar egyletté alakultak. A részt vevő tagok sorát emlékül az én nevemmel kezdették meg 1846-ban. Lamenay „Egy hívő szavai” című munkáját[768] nekik

[767] *Keil, Ernst* (1816-1878) – német könyvkiadó. Lipcsében volt könyvkereskedő. Ellenzéki és forradalmi szellemű kiadványai miatt börtönbüntetést szenvedett.

[768] *Lamennais*, Hugues Félicité Robert de (1782-1851) – francia filozófus, író, apát, a kereszténységszocialista tanok egyik első hirdetője. A katolikus tanokat a polgári liberalizmus eszméivel próbálta összeegyeztetni, az egyház és az állam szétválasztását szorgalmazta. E nézetei miatt szembekerült az egyházzal s mind jobban eltávolodott tőle. Liszt Ferenchez baráti szálak fűzték. Művei demokratikus és szociális tendenciáik révén hatottak az 1840-es évek haladó magyar íróira. Az Egy hívő szavai (eredeti címén: Paroles d’un croyant, 1834) című munkáját a pápa is kárhoztatta, s erre heves vitairattal válaszolt.

adtam át, hogy nyomassák ki, s a tiszta hasznot fordítsák új egyletük javára; mit azonban ingyen nem fogadlak el, hanem útiköltségem pótlására 40 frankot adtak érte; mit valóban hálásan kellett fogadnom, annál is inkább, mert Hollandiában aggasztóan veszélyes lábbajom tárcámon igen szembeötlő csorbát ejtett.

Mindössze csak két hétig voltam Párizsban...

Miután e világvárosnak rám nézve legérdekesebb nevezetességeit megtekintettem, s környékén is több irányban Versailles-ig megfordultam, iparos barátaim üdvözletét és ajánlólevelüket a londoni magyar testvérekhez magammal véve, útnak indultam...

Londoni életmódom

Sajátos gondolatom támadt Angolhon szabad földén; az tudniillik, hogyan megy az írás, mikor az ember nem kénytelen amiatt töprenkedni, hogy valjon ezt vagy azt a szót, kitételt meghagyhatni-e, s ha megmarad, nem törli-e azt ki a cenzor?

Sok más olyat is írtam volt én már, aminél nem volt arra nagy gondom, meg lesz-e engedve kinyomatása; mind olyan az is, mit magammal kihoztam külföldre; de szabad földön még nem írtam soha egy betűt sem, kivévén útijegyzeteimet, tehát megkísértettem itt-tartózkodási időmnek végén, mint a londoni magyar iparos hazánkfiaival megismerkedtem, kik nagyobb részint szűcsök. Kis munkámnak e címet adtam: „Magyar munkások külföldön, vagy: kié a haza?" Két éjjel és egy nap készen voltam vele; könnyen folyt; egy gondolat szülte a másikat, ez a harmadikat, és így tovább. Mert mikor az ember gondolatait semmi sem korlátozza, csupán a józan ész sugallatára hallgat, ez kimeríthetlen forrásul szolgál, s alig győz az ember belőle meríteni, s alig győzi azt leírni.

Londoni hazánkfiainak már egylete volt, abban felolvastam; tetszett nekik annál inkább, mert tollamat a tiszta hazafiság életnedvébe mártottam, és mert a munkások nagy osztályának érdekeit és természetadta jogait emeltem ki benne.

Az egyletnek adtam át, hogy rendelkezzék felőle tetszése szerint; nyomassa ki, árusítsa el, s a nyomtatási költségek levonásával fennmaradott tiszta jövedelmet fordítsa arra, amire legjobbnak látja. Két font sterling tiszteletdíjt adott érte.

E mai napig sem tudom, mi történt e munkácskámmal. Talán megsemmisítették akkor, midőn meghallották, mi történt velem utóbb egyéb munkáim miatt, mik Németországban megjelentek. Az alapeszme az volt benne, hogy aki nem dolgozik, ne is egyék; az iparosok, földmívesek dolgoznak, tehát a haza tulajdonképpen övék, mert csak azok bírják megvédeni, akik munkálkodni szoktak és tudnak. A dologtalan uraskodók, henyék munkások nélkül meg nem élhetnének: de a munkások ellehetnek henyélő urak nélkül...

Megérkezésem Budapestre

... Útijegyzeteimet ily cím alatt szándékoztam összeszerkeszteni s kiadni: „Egy nyár a külföldön", de szándékomat a sors nem engedé végrehajtani; mikor az üldözés napjai bekövetkeztek, ide vonatkozó irataimnak egy részét magam valék kénytelen megsemmisíteni, nehogy a fenyegető veszélyt nagyobbá tegyék; másik része pedig a nemsokára bekövetkezett viszontagságok között hányódott és veszett el.

Alig érkeztem meg külföldről, körülbelül egy hét múlva rá megérkezett előlegesen a „Népkönyv", de némi híre szárnyalt annak is, hogy a „Hunnia függetlensége" című könyvem nemsokára szintén elkészül, mert már sajtó alá került.

A könyvről annyit mondhatok, anélkül hogy önhízelgési hibába essem, hogy nagy szenzációt csinált, minek következtében szárnyra keltek a veszéllyel ijesztő különféle hírek, annyira, hogy egy este négy fiatalember jött hozzánk bérkocsin, egyikük Berecz Károly[769] volt, s komolyan kértek, hogy menjek velük, mert lakásomon maradván, azon éjjel elfognak, velük menve, Berecz szállásán háltam meg. Lakásomon nem történt elfogatásomra kísérlet. Azon hírt gonosz szándékból, mesterségesen keltették ellenségeim, oly célból, hogy majd megijedve, Pestről távozzam. Nem mozdultam, de vártam, mire dől el ügyem.

Még csak Népkönyvem érkezett meg, de egyéb elhelyezett s kinyomandó munkáim is minden bizonnyal előbb-utóbb megérkeznek, és mit várhatok majd akkor, ha csak ez egy miatt is annyira felzúdultak ellenem az illető kormány-közegek? De nemcsak kormánypártiak kárhoztattak, hanem az ellenzék közt is voltak olyanok, kiket e munkám fölingerelt, például, hogy csak egyet említsek: Szentkirályi Móric[770] földhöz vágva kárhoztatá, aminek egyik barátom, Mészáros Ignác orvosdoktor szemmellátó tanúja volt.

Ha így van, gondolám, nem ígérhetek magamnak békés maradást Pesten. Elég okom volt, mi gondolkodóba ejtett.

Menekülés Broodba. Első elfogatásom

Mikor már mind sűrűbben szárnyalt a hír, hogy elfognak: Kossuth egy levélkében kért, hogy mennék hozzá, fontos dolognak velem való közölhetése végett; elmentem hozzá, nála találtam Fiáth Istvánt. Mindketten arról értesítettek, hogy befogatásom el van határozva, tehát javasolták, hogy a fővárosból távozzam...

Néhány napig voltam Hantoson, onnét Cecére mentem Madarász József[771] iskolatársam és barátomhoz, mert nem akarhattam, hogy miattam Fiáth örök nyugtalanságban legyen. Madarásznál is csak néhány napig maradtam, éppen azon okból, hogy miattam ne legyen kénytelen aggódni; az ő intézkedése folytán gyalog távoztam el tőle, de útban egy kocsi várakozott reám, az Alapra vitt. Azért tartottuk szükségesnek ekképp cselekedni, hogy akik talán üldözőbe venni szándékoznak, ekképp nyomot veszítsenek; mert mind Fiáth, mind Madarász kutatás esetén azt felelhették, hogy náluk voltam ugyan, de eltávoztam, s ők nem tudják, merre vettem utamat.

Midőn Alapon az igen jó vacsorát végeztük, mit tiszteletemre készítettek, természetesen a Népkönyv jött szóba, mely bujdoklásom okául szolgált. Nem ismerték, de ismerni óhajtották volna. A nálam levő példányt mohón ragadták meg, s tűzzel kezdék olvasni. Azonban alig haladtak néhány lapon át, lelkendezve egy cseléd rohant be, jelentvén, hogy a helységbe katonaság érkezett...

Mialatt Seregélyes felé mentünk, [Fiáth] útközben értésemre adá latinul, hogy kocsisa ne értse... hogy itt van Batthyány Kázmér[772] gróf kocsija, mely Broodba szállít (Zágráb megyében) jószágára; továbbá tudtomra adá, hogy ha külföldre akarok menekülni, a gróf ezt is eszközölni fogja. Ezekből azt vontam le magamnak, hogy a kilátások szomorúak.

---

[769] *Berecz Károly* (1821-1901) – író, kora kedvelt novellistája. Részt vett a reformkori haladó mozgalmakban. 1848-ban a kormány hivatalos lapjának, a Közlönynek volt egyik szerkesztője.

[770] *Szentkirályi Móric* (1809-1882) – politikus. Az 1813-i országgyűlésen az ellenzék egyik vezére volt, később szembekerült Kossuthtal és a szabadságharcban sem vett részt. Az 1860-as években Deák híve lett.

[771] *Madarász József* (1814-1915) – politikus, író. 1848-ban a radikális baloldal egyik vezetője, képviselő. Részt vett a szabadságharcban. Világos után Kufstein várában raboskodott 1856-ig.

[772] *Batthyány Kázmér* (1807-1854) – politikus, a reformkori ellenzék jelentékeny alakja, a Védegylet elnöke. A szabadságharc egyik kormánybiztosa, majd a Szemere-kormány külügyminisztere volt, Kossuthtal együtt ment Törökországba, majd 1851-ben Párizsba költözött. Ott élt haláláig.

November utolsó felében lévén, az út rossz volt, hat napig tartott, míg Broodba értünk...

Itt-tartózkodásom alatt írtam „Nép szava Isten szava" című munkámat, mit Kardos úr lemásolt. Ezt elvittük Károlyvárosba, kinyomtatását megkísérteni. Akihez eziránt fordultunk, a felügyelő, Kardosnak ismerőse elvállalta, de másnap úgy nyilatkozott, hogy a felesége ellene van, tehát hogy a családi békét meg ne zavarja, ígéretét visszavonta.

E munkámban oly erőteljesen szóltam a robot és dézsma eltörültetését vitatva, miként senki más; biztos voltam nagy hatásáról. Kiküldöttem Pestre Kossuthnak, hogy ha lehetséges, nyomassák ki, vagy ha ez éppen meg nem történhetnék, terjedését más módon eszközöljék...

Mikor „Nép szava Isten szava" című munkámat megírtam: Robespierre életírásához és beszédeinek lefordításához kezdtem, mibe már messze előre is haladtam, – de váratlanul meg kellett akadnom; miben állott az akadály, kissé alább ki fog tűnni...

... Március 4-dike volt 1847-ben. Este 11 órakor még olvastam, amikor Kardos jött be hozzám, rémülten jelentvén, hogy a kir. fiskus [ügyészség] és Károlyi főszolgabíró kellő számú poroszlókkal az udvaron vannak, s elfogatásomra vannak kiküldve. Kardos hirtelenében azt súgta, ne valljam meg, ki vagyok, legalább ne azt, hogy én volnék az, kit keresnek; de én ezt a tanácsot elfogadni nem tartam okszerűnek, tehát nem is fogadtam el. Ezzel ő távozott, és a kormány közege rövid idő múlva hozzám belépett, kérdezvén tőlem, én vagyok-e Stancsics Mihály, felelém, hogy igen. Ekkor kijelenté, hogy parancsa van elfogatásomra...

A befogatásomra s elítéltetésemre vonatkozó vádirat kivonata

Mikor elfogtak, akkor még csak két könyvem jelent meg sajtó útján; tudniillik: „Sajtószabadságról nézetei egy rabnak", és „Népkönyv"; rabságom ideje alatt jelentek meg „Hunnia függetlensége" és „Nép szava Isten szava", de eredeti kéziratban ezek is a kormány kezeire jutottak.

Nem tartom szükségesnek a vádlevelet egész terjedelmében közölni, elég legyen annak csak kivonatát fölemlíteni a nevezetesebb vádpontok szerint; már azokból is kitűnik, mily mesterileg értették az illetők a munkákból egyes szavakat kiszaggatni, egyes mondások értelmét elferdíteni, a szövegben levő más állításokkal összekapcsolni, azok tulajdonképpeni értelmét kiforgatni, s annak alapján vádiratot teremteni. Amit ebből felhozok, szóról szóra idézem.

„Mi alperes Stancsics (Táncsics) Mihálynak másodrendű: «Sajtószabadságról nézetei egy rabnak» címet viselő *G)* alatt iderekesztett röpiratát illeti, ezen, alperes vallomása szerint 1843. évben egy Köhler nevű lipcsei könyvárus által, 1844. évben állítólag Párizsban Myotnál kiadott (nem igaz, én csak azt vallottam a hozzám intézett kérdésre, hogy én írtam) s hazánkban számos és számos példányokban becsempészett és elterjesztett munkában alperes a fejedelmi felügyelési jogoknál fogva, s az 1790:67. tc. értelme szerint működő könyvvizsgáló bizottságoknak szakadatlan gyakorlat szentesítette eljárását határt nem ismerő indulatossággal megtámadván, azt mondja, hogy: (7. l.) a magyarnak úgynevezett constitutiója [alkotmánya] nem egyéb, mint nyomorult privilégium, melyet az erősebb kormány csak addig tart meg, míg neki tetszik; hogy (8. l.) ha a mostani nemzetekből még valaha dicső nemzeteknek kell lenniök, az kétféleképpen történhetik, vagy úgy, hogy a kormányok önként lemondanak azon szabadságukról, előjogaikról, melyeket a népektől elraboltak, vagy pedig a népek maguk foglalják vissza azokat; hogy (12. l.) nincs bűn, mely a cenzúrával nagyságra nézve mérkőzhetnék; hogy (14. l.) a cenzúra nem egyes embert öl, hanem az egész emberiség lelkét öli; hogy (15. l.) a kormányoknak nem az a céljuk, hogy a cenzúra által a vallást, moralitást oltalmazzák, hanem, hogy a nép föl ne világosodhassék, hogy vele baromként bánhassanak; hogy (16. l.) ha valaki nem böjtöl, ha szentegyházba nem jár, ha káromkodik s ha részegeskedik, azáltal senkinek, sem embernek, sem istennek nem vét; hogy (23. l.) az emberi

nem boldog lehet valamely meghatározott forma szerinti religió nélkül is, s hogy a vallás dolgában magára kell az embert hagyni, eszének szabad menetelt kell engedni, majd csinál ő magának vallást; hogy (25. l.) egyik ember a másik fölött elsőbbséggel nem bír; hogy (27. l.) ha minden törvény és vallási cikkely, mely papíron van, elveszne, nemcsak kárnak nem nevezné, de valóságos nyereségnek tartaná; hogy (34. l.) mindenütt, hol a szabadság és jogok csak egynek vagy keveseknek kezében olvad[nak] össze, az csak erőhatalommal, csalással, álnoksággal történhetik; hogy (35. l.) hol a könyvek kinyomathatására egy más privilegiáltnak engedelme kívántatik, az nem józan polgári társaság, hanem az állattól kevésben különböző népcsorda.

Továbbá, ha van istenkáromlás, hát ez az, midőn azt mondjátok: a nép nem ért még meg arra, hogy szabadságot adjatok neki, hogy jogokat osszatok neki; hogy (43. l.) azon szokás, miszerint az uraság vagy annak helyettese nevez ki néhány embert, s azok közül választják aztán a bírót, komédia; hogy (45. l.) a sajtószabadság nem vért szomjazó ugyan, de ha nagyon ingerlik, nem éppen borzad el tőle, hogy a cenzoroknak, kiket alperes a bakók kategóriájába sorol, s azért, mert e hivatalt fölvállalják, alacsonysággal vádol – széltében nyakukat tekerje ki; s hogy (46. l.) száz tisztviselő közül legalább kilencvenet elkergetne; hogy (48. l.) a szabad sajtó még a törvényeken is fölül áll, csak a népfelséget ismeri el, s hogy egy ember legyen az egész nemzetnek feje, ura, azt képtelenségnek tartja; hogy (49. l.) az állandó katonaság szükségtelen lesz; a fejedelem privilégiumokat többé nem oszt soha, a nemzet nyelvéből e szó: privilégium ki lesz törülve; hogy (50. l.) a papi rend eddig ahelyett, hogy világosított volna, vakított; hogy (51. l.) a királyt Budapesten lakni rendeli a népfelség; hogy (55. l.) a királynak személyét szentnek, sérthetetlennek tartani hízelgés, mert számtalan példa bizonyítja, hogy a király éppen úgy sérthető, s gyakran halálra is sértetett, mint akármely más ember; hogy (58. l.) kik a cenzúrát fenntartják, nem jogos úton járnak; hogy (65. l.) a hatalmasok a gyöngébbek szabadságát és jogait elrabolták; hogy (76. l.) a cenzúrai privilégium a nagyok és elöljárók számára van, hogy minden kigondolható rosszat elkövethessenek; hogy (82. l.) végre magyar hazánkban minden ember egyenlő jogú és egyenlően szabad; – és a köznépet lázítja, melyhez Népkatekizmusa 10. lapján így szól: «Kedves atyámfiai, ti derék magyar földmíves nép, nekem bátran hihettek; én veletek, köztetek nevekedtem fel, az én húsom a ti húsotokból, az én vérem a ti véretekből való» – és csábító külfénybe burkolt oly tanoknak felkarolására unszolja, melyek az Isten iránti hitében megrázkódtatva, a királyi Felség és a fennálló országlási rendszer iránti hűségében és hódolatában eltántoríttathatnék, és fondor gonoszsággal gerjesztett vágyai sikeresíthetése végett veszteljes erőszakoskodásokra elcsábíttathatnának, és ősi alkotmányunknak felforgatását vonhatnák maguk után.

Alperes Táncsics Mihálynak a most taglalt, sajtó útján már közzétett röpiratokon kívül még több más, veszedelmes irányú kéziratai is levén, ide mellékelletnek; jelesen *H)* alatt a «Józanész», *I)* alatt «Védegylet», *K)* alatt «Hunnia függetlensége», *L)* alatt «Nép szava Isten szava».

Mindezen iratokat Táncsics Mihály, önkéntes vallomása szerint is, sajtó alá fogalmazta, sőt a «Védegylet» című munkából készült «Önbizalom» című röpiratot, melynek egyes részei: «Község-rendszer», «Gyarmatosítás»-át Tübingában, Würtenbergában, részint maga személyesen, részint megbízott barátja, Horárik Jánosnak[773] segédkezése mellett Fuchs nevezetű könyvárusnál sajtó alá is adott.

A most elősorolt kéziratok, úgy mint a kinyomatottak szövegén szintén alperesnek abbeli vétkes szándéka ömlik el, hogy országlási rendszerünk feldúlásával a személy és vagyonbeli

[773] *Horárik János* (1808-1864) – katolikus pap volt, mivel azonban 1841-ben a vegyesházasságról szóló törvényjavaslat mellett emelt szót, távoznia kellett az egyház kötelékéből. Radikális publicista, antiklerikális író, filozófus, az ateizmus és materializmus híve lett. Politikailag az 1848-49-i forradalom balszárnyához tartozott. – 1845-ben Németországba ment, s magával vitte Táncsics kéziratait.

jogok tökéletes egyenlőségi elve terjesztessék, sőt, mint szerző «Józanész» című munkájának 1232. lapján nyíltan kimondja – a polgári szörnyetegek legundokabbika, a kommunizmus hozassék be (ez így mondva nem igaz, én másképp szóltam, mint e kinyomott munkámban az olvasó láthatja), a köznépnek minden felsőség iránti bizodalma elölettessék, előtte a helybeli elöljáróságok, úri és megyei hatóságok, a mérsékelt felekezetűek, országunk nagyjai és főpapjai, a Helytartótanács, Udvari Kancellária, Őfelségének kormánya gyanúsíttassanak, és ellenük gyűlölség gerjesztessék, honunknak az ausztriai tartományokkal törvény szentesítette kapcsolata károsnak kürtöltessék, s a vallásnak nélkülözhetése kitüntettessék.”...

A szövegközlés alapja: Táncsics Mihály: Életpályám. Bp. 1949. 97-98, 100. 103-104, 140-142, 166-169, 171-174, 188, 194-195, 209-214, 216, 227-230. l.

A könyvkiadási viszonyok kritikája

90
CSOKONAI VITÉZ MIHÁLY
TEMPEFŐI[774]
1793

(Részletek)

TEMPEFŐI. Egy dolgot beszélett most énnékem Betrieger[775], az idevaló tipográfus [nyomdász]; ez ugyan mindennapi Magyarországban, s annálfogva nincs benne semmi csuda; de minthogy a kisasszony úgy kényszerít, nem sajnálom elbeszéleni. Esméri a kisasszony Betriegert, a tipográfust?

ROZÁLIA. Oh jól esmérem, aki Lipsiában volt tipográfus, s onnan szerfelett való kinccsel jött ide Pestre, műhelyével.

TEMPEFŐI. Az, éppen az. Ő hallván, hogy Magyarországba, abba a nagy tartományba, alig van öt-hat tipográfus, így okoskodott: én – azt mondja – Németországba, hol annyi a tipográfus, mint a kurta kutya, ennyi ezer tallért gyűjtöttem szegény ember létemre: mennyi pénzt fog hát énnékem keresni az én műhelyem Magyarországba, ahol több a gróf, mint a tipográfus.

ROZÁLIA. Nagyon féltem Betriegert, hogy a markába szakad az okoskodás.

TEMPEFŐI. Mindjárt meghallja a kisasszony. Kijövén Betrieger, mindjárt kihirdetteti mind a két hazába, hogy ő kijött egy könyvnyomtató műhellyel, amelybe mind ama híres Mansfeld[776] tulajdon kezeivel metszett új betűk volnának, annak felette, hogy ő kész kinyomtattatni akármely munkát, ha a hazabeli tudósok méltóztatnának szolgálatjával élni.

ROZÁLIA. Áldott igyekezet, melyet a magánhaszon mozgat ugyan, de a közhaszonra.

TEMPEFŐI. Találkozott is elég tudós a két hazába, több, mint jótevő mecénás, akiknek munkájokat az említeti Betrieger becsülettel ki is nyomtatá egynehány ezer exemplárokban.

ROZÁLIA. Oszolnak már a fellegek a magyarok egéről; megérjük tán még, kedves poétám, nemzetünk kicsinosodását.

---

[774] *Csokonai Vitéz Mihály* (1773-1805) – a felvilágosodás korának legnagyobb magyar költője. Tempefői című drámai művében a korabeli magyar uralkodó osztály kulturális elmaradottságát leleplezve, bemutatta a könyvkiadás helyzetét is. L. még a 125. szemelvény 1. jegyzetét.

[775] *Betrieger* – csaló; csinált német név a betrügen (megcsalni) német igéből.

[776] *Mansfeld, Josef* – neves bécsi betűmetsző és betűöntő a XVIII-XIX. század fordulóján. A betűöntő műhelyében készült szépen metszett betűkből több magyarországi nyomdának is szállított, pl. a debreceni városi nyomdának, és zsidó, görög meg cirill betűket az Egyetemi nyomdának.

TEMPEFŐI. Nem reménylem; ha így megy ugyan a dolog, sohasem. Elég bizonyság arra a Betrieger története. Ő ugyanis a teménytelen sok exemplárokat árura bocsátván, alig talált öt-hat grófot, húsz-harminc nemest, akik vették volna a könyveket. A köznép pedig azt se kérdte tőle, hogy mit árul. Így veszett belé a könyvekbe szegény Betriegernek minden németországi keresete.

ROZÁLIA. Szerencsétlen!

TEMPEFŐI. De higgye el, nagyságod, Bertók is dominiumot vesz akkor a csík árából, mikor a magyarországi tipográfus éhhel hal meg, a legjobb könyvek exemplárjai mellett.

ROZÁLIA. Te, édesem, szeretsz tréfálódni a nyomós dolgokban is. Kedveltesd magad tovább is. De hát szegény tipográfus csakugyan kellnerré [pincérré] vagy tragerré [hordárrá] lett? Sajnálnám...

TEMPEFŐI. A mai magyar urakhoz s dámákhoz szabta magát. Egy új francia munkát, melyet a legjobb ízlésű párisi belletrista [szépíró] írt, németre fordíttata.

ROZÁLIA. Óhajtom hallani, mi lehet az, amit a magyar urak s dámák előtt kedvesnek lenni oly bizodalmasan hitt.

TEMPEFŐI. Az újmódi francia complimentekről [bókokról] s köszöntésekről, az újmódi anglus csizmákról, kaputrokokról [hosszú felsőkabátokról], cipellőkről, karcsúbbító vállakról, az orca festésére tartozó színekről, azoknak legszebb elegyítésekről, egy ehhez tartozó pikszist hogy adnak, egy pár canariai kutya hány arany stb. A végén van egy tractament [értekezés], hogy kelljen egy gavallérnak magát a dámák assembléjekben [társaságában] kedveltetni, s viszontag.

ROZÁLIA. No, ezt bizony bölcsen gondolta, s nem is csalta meg, jól hiszem, vélekedése.

TEMPEFŐI. Úgy vagyon, húszezer exemplárokat nyomtattatott, mind egy lábig elkeltek, pedig három rhénes forint 45 krajcárra tette fel az árát. Ebből az egy könyvecskéből, mert csak annak lehet mondani, mind egy krajcárig kinyerte, amit a magyar poétákon vesztett vala.

ROZÁLIA. Csuda dolog, ha annak lehet mondani, ami rendszerint úgy esik. De hát a sok ezer magyar exemplárokkal mire ment?

TEMPEFŐI. Már akkor ily haszon nélkül való portékáival semmit sem gondolt, hanem mázsára vetette, s a görögöknek és más kereskedőknek és a könyvkötőknek eladta per 50 kr. Már a magyar könyvre, kivált ha verses, reá sem néz, amazt pedig újra sajtó alá készül tenni...

TEMPEFŐI *(egyedül).* Isten hordozza kegyelmedet is, Koppóházi uram! – Az is bolond, aki poétává lesz Magyarországban! Itt azok, akik külső formájokról mecénásoknak látszanak, nemhogy szeretnék a nemzeti tudományokat, hanem annak pártfogóit is gyűlölni láttatnak. Be sok ilyen Koppháziakat találnánk a két hazában! ahol a kávéházakba csoporttal csiripol a n. gavallérság; a bibliotékák pedig és Lesekabinétek[777] néma csendességgel veszteglenek. Az urak udvaraiba divisiónként [seregestül] koslatnak a jobbágyok zsírjával hízott kopók, a múzsák pedig és a múzsák baráti nem esmérik azokat. A tanultak éhen fáradoznak a nemzet dicsősége mellett – a hazájok vesztett koppókupecek bársonybugyogóba járnak. Ímé, ennyi pénzes uraság között egy buzgó hazafi meg nem szabadulhat a tömlöcből, amelybe őtet a múzsáknak, hazájának s dicső nemzetének szeretete vetette. Ne csudálkozzon tehát senki, hogy világ hallatára azt kiáltom: Az is bolond, aki poétává lesz Magyarországban!...

A szövegközlés alapja: Csokonai Vitéz Mihály összes művei. Franklin-Társulat. Bp. é. n. 1257-1259, 1309. l.

[777] *Lesekabinet* – olvasószoba. A felvilágosodás korában a könyvkereskedők kölcsönkönyvtára, olvasószobája, ahol tiltott könyveket is lehetett kapni olvasásra.

91
KATONA JÓZSEF
MI AZ OKA, HOGY A MAGYARORSZÁGON A JÁTÉKSZÍNI KÖLTŐ MESTERSÉG LÁBRA NEM TUD KAPNI?[778]
1821

(Részletek)

... Harmadik akadály a *nyomtatásbeli* szükség. Ha megteketjük szomszédainknál ennek ellenkezőjét, mennyire terjed ez ki! Oly nyomorult darabok sajtó alá jönnek, hogy az a két-három pénz árú rossz papiros, melyre nyomtatódnak, szinte sírva panaszkodik unalmas terhe alatt az olvasónak, mert még akkor is büszkébb lenne sorsával, ha – egy bizonyos szolgálatban hasogattatott volna öszve. Ellenben nálunk, legyen bár az haszonkeresésből vagy kártól való őrizkedésből, de nemzete rovássára játékokat [színműveket] venni mindég vonakodik a nyomtató (és ezáltal figyelmetessé tétettetik saját zsebe eránt az író is); elég áldozat az tőle, ha az ingyen kapott darabot kinyomtatja, és az esztendőkig izzadó írót egy-két nyomtatvánnyal kifizeti. Prenumerációt [előfizetést] javallana valaki? Nem emlétvén azt, hogy nem minden emberhez fér önnön tehetetlenségének cégéresítése vagy pedig egy adakozó mecénás után való csúszkálása, azonkívül, hogy az előfizetésnek kérése különben a munkának keletében (becsében) és a nemzet nagylelkűségében bizodalmatlanságot árul el, – akár legyen aztán elegendő prenumeráns [előfizető], akár se, szükségessé teszi illendőségből a munkának kiadattatását, és így a remény kárt szülhet. Amidőn eddig se nagy megelégedéssel voltak az úgynevezett *hasznos könyvek* iránt (mert többnyire a füst mindég nagyobb volt, mint a meleg), hogyan reménylhessük azt, hogy egy játékdarabra, melynek teste anélkül se nagy, azonban még esmereten kívül is van (úgy is kell maradnia, mert foglalatját kihirdetni nem lehet), valaki prenumeráljon? Még jóformán nem is tudjuk, mi a dráma – biz arra nemigen adogatjuk ki pénzünket. Ha játékszín volna, onnét majd kitűnne a darab érdeme, mert futna a hír mindenfelé, s az újságok (melyek úgyis csak magaeszű ítéleteket hirdetnek, s ezért keveset is hisznek nekik ott, hol a pénzkiadás forog fenn) csak a közönséges ítéletnek trombitái lennének. Így, mint most, hamar póruljárhat az ember, mert az is megtörténhetik, hogy a darabról kiadandó dicséretet maga a szerző készíti – egy Apolló az ő hajthatatlan Dafnéját[779] egekig magasztalja, és aki maga sohasem írt, még külső újságokban mint magyar jeles író kihirdetteti magát – és a redaktorok [szerkesztők] bírnak annyi engedelemmel (gyávaságból-e, vagy nevetségből?), hogy ezeket a világ elé bocsássák. Hát csak ilyen úton tudjuk-é azt meg, ami a tudós világban történik, hogy utoljára is – megcsalattassunk? Ezen bizodalmatlansága a nemzetnek az, mely a könyvnyomtatók tartózkodását szüli. Nincsenek tudományos újságjaink (a közönségesek csak dicsérni tudnak, nem hiedelmet nyerni), nincs az író hasznának és a nyomtató bátorságának útnyesője. Van ugyan *egy*[780] melynek homlokán Magyarország szép angyala ül, de mivel annak éppen magyar tépte ki magyar nyelvét, és idegen hangokon beszélteti, éppen azért kevéssé láttatik a magyar figyelmét megérdemelni, ha szinte saját hallgatóitól az indulatos részrehajlás miatt már megróva nem volna is, és azt szemtelen szélességgel egészen kantáron nem vinné egy szeleburdi szamaritánus. O cara patria, quae me genuisti, dulcis [Ó, drága, édes szülőhazám]!...

---

[778] *Katona József* (1791-1830) – egyik legjelesebb drámaírónk, a Bánk Bán című tragédia szerzője. Mi az oka, hogy Magyarországban a játékszíni költő mesterség lábra nem tud kapni? című tanulmányában, amely a Tudományos Gyűjteményben jelent meg, a magyar drámaírás elmaradottságának okait vizsgálja, de értékes adalékokat szolgáltat a korabeli könyvkultúrára vonatkozólag is, mivel az okokat számba véve, részletesen elemzi a könyvkiadás fejletlen viszonyait, a cenzúra könyörtelenséget és korlátoltságát s a recenzió, a bírálat hiányát.

[779] *Apollón* – a görög mitológiában a fény, a költészet és tudomány istene, a múzsák karának vezetője szerelemre gyúlt Daphné nimfa iránt, de az nem viszonozta érzelmeit, és amikor Apollón üldözőbe vette Daphnét, az istenek megkönyörültek a nimfán, és babérfává változtatták.

[780] Az említett újság a *Pannonia*. E német nyelvű lap szerkesztője Festetics Károly Albert volt.

Nemes, érdemes, édes hajlandóságú *Trattnerünk*[781] *Tudományos Gyűjteményének*[782] *redaktori* a nemzet bizodalmát eléggé megnyerni láttattak, amidőn méltán reménylhetni, hogy eddig is eléggé nagyéletű (előbbi példákhoz képest) alkotásaikat még nagyobb életűvé is tehetik. Játékink, játszóink [színészeink] és játszószíneink nemlétében ebbe (vagy akár másba) hallgatva is egyetérthetne (kompromittálhatna) a közönség, hogy *ami játék a redukció [szerkesztőség] bélyege alatt közrebocsájtatik, annak becsében* az eddig igenis bizodalmatlan nemzet *ne kétségeskedjen*. Nem szükség volna őket azért minden darabbal ölni, mert aki bízik magában, az bélyeg nélkül is kiadhatja (a jó bornak nem kell cégér), de a redakciórul feltennénk, hogy nem fog a nemzet bizodalmával visszaélni!

Negyedik akadály a *cenzúra*. Ha valahol, úgy bizonyára Magyarországban ez szegi nyakát minden szépnek és nagynak (*drámákról* szólunk). Annyira határok közé tétetve véli magát a cenzor, hogy maga ezek közül határozatlanságba esik. Az elöljáróság kiadja ugyan neki a zsinórmértéket (mely mintegy ezen épülhet: hit, felsőség, szemérem), de ő, tartván attól, nehogy lábát megüsse, félelemből irgalmatlanul kaszabol. Nem azon sopánkodok én, hogy egy agyafúrt fickónak vallás, fejedelem és főképp a papság ellen való hányakodása megzaboláztatik, és játékában egy utcabeli korcsot hajatborzasztó káromkodásokkal nem karakterizálhat, vagy egy buja metsző[783] a szemérmet pelengéire nem kötheti. De a századok lelkei nyomattatnak le, ha azokra az (egyébként legigazabb hívségű) író a mostani környülmények köntösét kéntelen aggatni... A cenzor nem a századok lelkét, hanem a jelenhez való hasonlatot (correlatiót) tekénti. Így Petur bán[784], aki az 1213. évben ezt mondhatja: „Görög, gubás, bojér, olasz, német, zsidó nekem, mihelyst fejét a korona díszesíti, mindegy az, mert szent előttem a királyom, és az asszonyt becsülöm, de annak engedelmeskedni nem tudok!" – most, midőn az asszonyi örökösödés, a Pragmatica Sanctio[785] felállt, mit szóljon? Pedig szóllani kell neki, mivel az egész háborodásnak oka a magyarok jussaiba belemarkoló és férje pálcájához nyúló királyné[786]...

Ötödik akadály a *recenzió*. Nem léte, hanem *nemléte*. Tudósainknak egyéb munkáikra még azt tapasztaltuk, hogy a recenzió ritkán különbözött a *szatíráról*. Amazt a literatúrának előmozdítása, ezt pedig a neveletlenség szüli, vagy az irigység – a hiba gúnyolva mutattatik meg anélkül, hogy annak javításáról szó volna, és a Parnasszusra könnyen szamárháton nyargalhat az ember. Csak két-három sort írjon (főképp, ha igazságot, és nem hízelkedést), már előre retteghet, nem a recenziótól, hanem hogy személye, formája, sőt még bölcsője is elépiszkáltathatik...

A szövegközlés alapja: Katona József válogatott munkái. (Magyar Klasszikusok.) Bp. 1953. 344-347. l.

---

[781] *Trattner János Tamás* (1789-1824) – pesti nyomdász és könyvkereskedő, a magyar irodalom lelkes támogatója. Saját költségén kiadta számos magyar író munkáját, így Katona József Bánk bánját is. L. még a 116. szemelvény 1. jegyzetét.

[782] *Tudományos Gyűjtemény* – a XIX. század első felének legjelentősebb magyar tudományos folyóirata (1817-1844). Trattner János Tamás költségén jelent meg, aki minden haszon nélkül, áldozatkészségből adta ki, s a szerkesztőt és a munkatársakat is díjazta. Nevesebb szerkesztői: Fejér György (1817-1818), Thaisz András (1818-1827), Vörösmarty Mihály (1828-1832) és Horvát István (1833-1836) voltak.

[783] Rézmetsző, aki pornográf képeket készít.

[784] *Petur bán* – Katona József Bánk bán című tragédiájának egyik hőse.

[785] *Pragmatica Sanctio* – III. Károly alatt, 1723-ban hozott törvény, amely a Habsburg-ház női ága számára is biztosította a magyar trón öröklését.

[786] *Bánk bánom* nem engedődött meg az *eléadásra*, hanem csak a *nyomtatásra* – miért? Királynégyilkolás végett? vagy hogy hellyel-közzel az érző ember keserűen felszólal? nem! csak azért, mivel Bánk bán nagysága meghomályosítja a királyi házét. Teszem már most (noha ez inkább recenzióra [bírálatra], mint a cenzúrára tartozna), hogy Bánk, kinek lépései alatt reng Magyarország, sokkal csekélyebb volna: nem a másik extrémbe [végletbe] esne-e az ember, és a cenzúra azt hengerítené elé, hogy egy hitvány jobbágy miként döfhet egy koronás főbe? holott így egy hatalmas, egy királyi Bánk nem mint jobbágy öl, hanem mint élethalál ura hazájának és becsületének teszi meg, mint vetélkedő vetélkedőjén, a maga erőszakos áldozatját.

92

TOMPA MIHÁLY
KÖNYVKIADÁSI GYÖNYÖRŰSÉGEK[787]
1846

(Részlet)

Az egyszeri cigány imigyen imádkozott: „Uram! Ments meg az éhségtől, katonaságtól, szilaj csikópatkolástól!”, hadd tegyem én még hozzá: és az előfizetés útjáni könyvkiadástól!

Sajnálom a szegény írót, ki sok törődés és éjjelezés után munkája végpontjai letévén, s íróasztalától megelégedéssel felkelvén, azt mondja: megvan! Dehogy van, jámbor barátom! Még most következnek az idők, melyekről az írás szavaival ezt kell mondanod: nem szeretem ezeket!

A szegény író hóna alá veszi kéziratát, s könyvárushoz siet vele, hogy eladja, mert módjában nincs, hogy maga bocsássa világ eleibe.

S egyik mond: csak legalább németül volna...

Másik mond: ha le tetszenék fordítani...

És ő nem fordítja le, hanem maga megfordul, s az érdemes uraknak ajánlja magát; s magában ezt mondja: Extra Hungariam non est vita [Magyarországon kívül nem élet az élet]!

Előfizetés útján adom ki! – szól, s hozzáfog a nagy munkához. – Eszéből kiírja közel és távol lakó baráti, rokoni, ösmerősi nevét, sorban, amint jön: viceispán, iskolamester, pap, patikárius, ispán, rabbi, író, professzor és – a lapok érdemes szerkesztői, s egy-egy előfizetési ívvel mindeniket megtiszteli, ír pedig száz, másfélszáz levelet, s fizet mindjárt előlegesen csaknem annyi forintot a postán, hol leveleit felteszi; s ha bennök még változtatni kívánna, némely fiókpostákon ezt hat hét múlva is megleheti.

Furcsa! ezáltal az író a legrútabb hálátlanság vétkébe esik; ugyanis barátit, rokonit, ösmerősit és tiszteltjeit – kik őhozzá a legjobb indulattal viseltetnek – kínozza és feszíti szeretetlenül szégyenpadra az irtózatos előfizetés-koldultatással; s némely embertől, mint például Zemplénben Kazinczy Gábortól[788], úgy fél már a vidék, mint az égő tűztől, bizonyos lévén benne, hogy tárcájában mindig van öt-hat előfizetési ív. – Uram, őrizz meg a gonosztól.

És oda van a lapra nyomva: Július végéig méltóztassanak beküldeni! S úgy is történik, mert október végén csakugyan szállonganak már be egyenként a bérmentetlen levelek, bennök az ív, melyen a munka megjelenése szeptemberre ígértetett.

Ha úgy tetszik, olvassunk el vagy egypár levelet!

1. *„Édes Úr! Megengedjen, hanem előfizetőket nem küldhetek, minthogy az ny...házi kaszinóban fidibuszt csináltak belőle”* – ti. az ívből.

2. *„Édes Barátom! Intézkedésedhez képest átadtam az ívet Ignác úrnak, de ő bosszúsan visszalökte, mondván: Ejh, mit alkalmatlankodik ezzel nekem!? Érek is én rá: az ördög is megunná a sokat!”* stb.

---

[787] *Tompa Mihály* (1817-1868) – költő, Arany és Petőfi barátja. Legjelentősebb versei a nemzeti érzést az önkényuralom idején ébrentartó hazafias allegóriái. Könyvkiadási gyönyörűségek című, itt közölt cikke a korabeli könyvkiadás helyzetét, elsősorban az előfizetésgyűjtés nehézségeit világítja meg. Jellemző az akkori viszonyokra, hogy még maga Tompa is, aki pedig a vezető írók közé tartozott, rákényszerült az előfizetésgyűjtésre.

[788] *Kazinczy Gábor* (1818-1864) – író, politikus, az ellenzéki politika képviselője a reformkorban. Kazinczy Ferenc unokaöccse. Tompa Mihály jó barátja volt.

3. *„Kedves Uramöcsém! Megvallom, hogy kimondhatatlan nehezen esik azon bizodalmatlansága, miszerint nekem egy előfizetési ívet nem küldött; nem tudom, mivel érdemeltem ezt meg! Én legalább negyvenet szerzettem volna”* stb.

No lám! amaz haragszik, mert küldtem neki; ez szintúgy, mert nem küldtem. Legyen okos aztán ebből akárki!

4. *„Uram! Engedjen meg, de előfizetőkkel nem szolgálhatok. Ha a könyv kijön, és meglátom, hogy mennyi lesz egy oldalon: akkor nem mondom, hogy magam alá nem írok, de zsákban macskát nem akarok venni!”*

Igen szép! minő érdekes tárgy az egyoldalúság felett elmélkedni!

5. *„Tisztelt Barátom! Mivelhogy szeptemberre volt a könyv megjelenése ígérve, tehát kérem, legyen szíves Ön az öt példányt jövő héten a kassai postán elküldeni, mert az előfizetők nyugtalankodnak”* stb.

Köszönöm szépen! postán?!

6. *„Édes Úr! Legyen szíves először megírni: munkája versben lesz-e, vagy prózában? mert ha prózában lesz, nem fogadhatjuk el”* stb.

7. *„Barátom, Uram! Itt küldök hat előfizetőt: de ha munkája, mint némelyek rebesgetik, versben lesz, bocsánat! úgy nem kell”* stb.

8. *„Hogy hanyagsággal ne vádoltassam, itt küldöm az ívet, de fájdalom, egyet sem tudtam rá szerezni.”*

9. *„Kérem, tessék visszaküldeni az ívet, mert elfelejtettem, hogy kik prenumeráltak* [fizettek elő].”

Ez aztán a gyönyörű mulatság!

Az ajtó nyílik, s a levélhordó tizenhat retúrozott levelet hoz vissza.

Szépen vagyunk, ha mondom!

De személyesen is sok szépet lehet tapasztalni ilyenkor.

Idevetődtem egy abonyi főbíró szobájába, ki gyűjtőm volt, s éppen a nekem átadandó ívet kereste elő, midőn egy úriember belép:

– Jó reggelt, cimbora!

– „Isten hozott! éppen jókor jössz, írj alá csak... ide ni!...”

– Mi az? hm! ír biz a huncut!

– Ej, barátom! de biz írj, nem a világ!

– No, ne izélj! nem kell nekem holmi szamárság...

Tompa Mihály: Könyvkiadási gyönyörűségek. Pesti Divatlap, 1846. 15. sz. 290-292. l.

Szerzők, pártfogók, előfizetők, vásárlók

93
RÉVAI MIKLÓS[789] LEVELE RÁDAY GEDEONNAK[790]
Pozsony, 1786. december 24.

[789] *Révai Miklós* (1749-1807) – piarista tanár, költő, neves nyelvtudós. 1802-től a magyar nyelv és irodalom professzora volt a pesti egyetemen. Jelentékeny tevékenységet folytatott a régi és kortárs magyar írók műveinek kiadásával (Bessenyei György, Barcsay Ábrahám, Orczy Lőrinc, Faludi Ferenc stb.). A szükséges könyvekért – több más korabeli tudóshoz és íróhoz hasonlóan – Ráday Gedeonhoz fordult. Mint nyelvtudós, a történeti nyelvszemlélet megalapozója.

Nagyságos Báró Úr! Nékem különösen kegyelmes Uram! Sok viszontagságok úgy megrontották már az én dolgomat, hogy azt előre meggyűlt fizetésnek segedelmével nem folytathatom. Más alkut tettem Pozsonyban a nyomtatósokkal, különösen pedig Patzkóval[791], hogy félbe ne maradjon az az oly szép és hasznos munka[792]. Nyomtatódni fognak tehát a darabok egymás után, de előfizetés nélkül. Áruba bocsáttatnak azután, s veheti, aki akarja. Akik azonban eddig előfizettek, főképpen való gond lészen reájok, hogy legelőször is kielégíttessenek. A dolognak folytatására nem lévén elegendő segedelmem a hazafiaktól, másokhoz folyamodtam. Királynénk magzatja[793] az... Úgy bízom, e' már felébreszti a mieinket is. Nagyságos Úr! én a dologhoz hozzáfogok már, s eltekéllettem ezeket a darabokat mennél elébb egymás után kiadni:

1. Gyöngyösi István[794] Kemény Jánosát és Murányi Venusát.

2. Faludi Ferencnek[795] Énekeit újra nyomtatva, sok meg-jobbításokkal.

3. Faludi Ferencnek Porfirogenitus szomorújátékát a jegyző könyvével.

4. A Költeményes holmit egy nagyságos elmétől. Báró Ortzi[796] az írója, de nem akarja nevét kitétetni.

5. Különb-különb játékok I. kötetjeket, melyben három vígjátékok fognak foglaltatni. Egyik közülük a Polgármester, Der Bürger Meister.

6. Benitzki Péter[797] Verseit.

Esedezem Nagyságodnak, hogy amiket kegyesen méltóztatott eddig ajánlani oly gazdag bibliotékájából dolgom előmozdítására, azt most, mivel éppen nagy szükségem vagyon már reá, megküldeni ne terheltessék. Nevezetesen: 1. Gyöngyösi István Kemény Jánosát és Murányi Venusát. 2. Vajha valamit lehetne bővebben írni Gyöngyösinek születéséről, idejéről, neveléséről és tiszteiről! Erre való bővebb dokumentumokért is esedezem. 3. Benitzki Péterről is hasonló instrukciókat kívánnék. Küldje meg Nagyságod ezeket Szerentsi Nagy István[798] Úrnak, Győrig postaszekeren. Ő onnét általszolgáltatja nekem Pozsonyba. Minden késés már veszteség. Én, amint a háláló érzés nékem kötelességemül feladja, ezekért a különös kegyelmekért nyilván is

---

[790] *Ráday Gedeon, id.* (1713-1792) – költő, neves könyvgyűjtő, irodalom- és tudománypártoló főúr. L. még a 73. és a 94. szemelvény 1. jegyzetét.

[791] *Patzkó (Paczkó) Ferenc Ágost* – csehországi származású nyomdász. 1770-ben Pozsonyban, majd 1788-ban Pesten alapított nyomdát. L. még a 116. szemelvény 32. jegyzetét.

[792] *A Mindenes Gyűjteménynek* nevezett könyvsorozat, amelyet 1786-ban Győrött, 1787-1789-ben pedig Pozsonyban Révai Miklós adott ki.

[793] *Mária Krisztina*, Mária Terézia és Lotharingiai Ferenc leánya. Mint Albert szász-tescheni herceg (aki 1780-tól Németalföld főkormányzója volt) felesége élt Brüsszelben.

[794] *Gyöngyösi István* (1629-1704) – barokk költő. Hosszabb elbeszélő költeményeiben többnyire főúri házasságok történetét énekelte meg: a Mársal társalkodó Murányi Venusban (1664) Wesselényi Ferencét és Széchy Máriáét, a Porábul megéledett Phoenixben (1693) Kemény Jánosét és Lónyay Annáét. Művei, amelyeket a nemesi olvasóközönség nagyon kedvelt, számos kiadásban láttak napvilágot. A XVIII. században különösen nagy volt a Gyöngyösi-kultusz.

[795] *Faludi Ferenc* (1704-1779) – jezsuita szerzetes, író és költő. Versei életében nem jelentek meg, Révai Miklós adta ki őket 1786-1787-ben: Faludi Ferenc költeményes maradványai. Ugyanekkor megjelentette Faludi Constantinus Porphyrogenitus című drámáját is, amelyet 1750-ben írt olasz mű nyomán. E dráma 1754-ben színre került; az ehhez az előadáshoz készített nyomtatott program is megtalálható Révai kiadásában. L. még a 126. szemelvény 1. jegyzetét.

[796] *Orczy Lőrinc* (1718-1789) – költő, irodalompártoló nagybirtokos. Bessenyei és a bécsi testőr-írók barátja, Batsányi támogatója volt. Verseit Révai Miklós adta ki két kötetben, a szerző nevének feltüntetése nélkül: Költeményes holmi egy nagyságos elmétől (1787) és Két nagyságos elmének költeményes szüleményei (1789) címen. Ez utóbbi tartalmazza Barcsay Ábrahám Orczyhoz intézett költői leveleit is.

[797] *Beniczky Péter* (1603-1664) – költő. Magyar rhytmusok című verseskötete 1664-ben jelent meg először, s később is számos kiadást ért meg.

[798] *Nagy István, Szerencsi* († 1789) – győri református lelkész volt 1783-tól haláláig.

fogok jelenségeket tenni. Kívánok szerencsés új esztendőt, s magamat ezek után is különösen ajánlván kegyes pártfogása alá, vagyok holtomiglan mély tisztelettel

Nagyságodnak

alázatos szolgája
Révay Miklós m. p.

A szövegközlés alapja: Pruzsinszky Pál–Hamar István: A budapesti református theológiai akadémia Ráday-könyvtárának múltja és jelene. Bp. 1913. 20-22. l.

94
ID. RÁDAY GEDEON[799] LEVELE KAZINCZY FERENCNEK[800]
Pest, 1788. február 15.

(Részlet)

... Térek az Úr levelének azon részére, melyben a kinyomtatásnak módjáról emlékezik, és azt írja az Úr, hogy azt Kassán (hihető az akadémiai munkákra nézve) alig lehetne kinyomtattatni, és így látszik az Úr Pestrül gondolkozni. Itten én, aki a kinyomtatásra való költséget magára vállalná, mást nem reménylhetek a pozsonyi Landereren[801] és Weigandon[802] kívül; de úgy tartom, hogy ezek is szeretnék először megpróbálni, mennyi előre való fizetőjük volna, de még ennek is az lenne a legnagyobb ösztöne, ha az ebben munkálódó társaknak száma már még több ösmert és nevezetes emberekből szaporodhatna. Reménylem, hogy az két Méltóságos Teleki Urak, József[803] és Ádám[804], ha igenessen a Társaságban nem állanának is, de munkájokat beadni nem sajnállanák; szintén ez a reménységem van Méltóságos Báró Ortzy Úr[805] eránt is. Legfőbbképpen pedig Méltóságos Főkancellarius Urat[806], őexcellenciáját kellene az első kiadás ajánlólevelével megkeresni, és talán abban azon is kérni, hogy ne sajnállaná az Társaság protektorságát magára vállalni. Merem mondani, ha ilyen nagy dísszel dicsekedhetne a Társaság, mind tipográfust [nyomdászt], mind elég prenumeránsokat [előfizetőket] lehetne találni az költséget magára vállalónak. Ha ugyancsak a kinyomtatás Pesten találna lenni, tudok itt egy érdemes, medicinát tanuló ifjat, Földi János Uramat[807], aki örömest magára fogná vállalni a nyomtatásban szükséges korrekciót...

A szövegközlés alapja: Kazinczy Ferenc levelezése I. Bp. 1890. 165-166. l.

---

[799] *Ráday Gedeon, id.* (1713-1792) – költő, neves könyvgyűjtő, irodalom- és tudománypártoló és szervező főúr, a magyar felvilágosodás kezdeti szakaszának egyik legjelentősebb alakja. Számos irodalmi és tudományos vállalkozást támogatott; Kazinczyt és társait is segítette a kassai Magyar Museum című folyóirat kiadásában. L. még a 73. szemelvény 1. jegyzetét.

[800] *Kazinczy Ferenc* (1759-1831) – költő, a nyelvújítási mozgalom vezetője. L. a 96. szemelvény 1. jegyzetét.

[801] *Landerer* – német származású magyar nyomdászcsalád. *Landerer János Mihálynak* (1725-1795) Budán, Pozsonyban és Kassán volt nyomdája. Számos korabeli magyar író munkáját adta ki. A budai Landerer-nyomda nyomta *Landerer Mihály* vezetésével Martinovics Ignác művét is, a cenzúra engedélye nélkül. A Martinovics-mozgalommal való kapcsolatai miatt Landerer Mihályt a jakobinusok elleni perben fogságra ítélték (l. a 83. szemelvényt).

[802] *Weingand János Mihály* († 1802) – könyvkereskedő. 1768-ban Budán, majd Pesten alapított üzletet. Könyvkiadással is foglalkozott. Kiadta pl. Katona István, Pray György stb. műveit.

[803] *Teleki József* (1738-1796) – író, politikus és tudós. L. a 73. szemelvény 2. jegyzetét.

[804] *Teleki Ádám* (1740-1792) – valóságos belső titkos tanácsos, dobokai főispán, kormányszéki tanácsos. Magyarra fordította Corneille Cid című tragédiáját (Kolozsvár 1773).

[805] *Orczy Lőrinc* (1718-1789) – költő, irodalompártoló nagybirtokos. L. a 93. szemelvény 8. jegyzetét.

[806] *Pálffy Károly* (1735-1816)– főispán. II. József, akinek környezetében mint császári és királyi kamarás 13 évet töltött, 1787-ben Magyarország és Erdély udvari kancellárjává nevezte ki. A magyar irodalmat pártfogolta, a korabeli írók gyakran fordultak hozzá támogatásért megindítandó irodalmi vállalkozásaikhoz, s dicsérték őt, mint a nemzeti törekvések segítőjét. Kazinczy hozzá intézte az Orpheus ajánlását.

[807] *Földi János* (1755-1801) – orvos, természettudós, költő és nyelvész. Felvilágosult szellemű, kiváló polihisztor volt; füvészkönyvet, állattant, nyelvtant stb. írt.

95
HORVÁTH ÁDÁM[808] LEVELE KAZINCZY FERENCNEK
Füred, 1788. december 7.

(Részlet)

...Románodra[809] én hirtelen prenumeránsokat [előfizetőket] nem kapok, hanem minekelőtte kapnék, ímé, egynéhányra megküldöm a pénzt előre. – Szeretem segíteni, mert törvényem tartja, a nyelvünk előmenetelén igyekező jó szándékot; kivált mikor az írónak tehetségeit ismerem. – Kapok-e csak egyet is, nem tudom: mindazáltal számomra húszat nyomtattass, felére prenumerálok [előfizetek], felére subscribálok [aláírok]; annak idejében amint lehet, distrahalom [egyenként eladogatom]. – Igaz, hogy nálunk magyarok laknak, de nem tudom mi által, úgy meg vagynak igézve, hogy ha a könyvekről való tudósításokat mutatom és javaslom nekik, többnyire csak mosolygással felelnek – pénzzel senki sem kínál. – Próbáltam már sok jó barátim kérésére, de alig találtam egyet-kettőt...

A szövegközlés alapja: Kazinczy Ferenc levelezése I. Bp. 1890. 242. l.

96
KAZINCZY FERENC[810] LEVELE IFJ. SZILÁGYI SÁMUELNAK[811]
Kassa, 1789. április 12.

Teljes bizodalmú Drága Nagy Jó Uram!

A megboldogult Szuperintendens Úr Henriása[812] mégis hever a Landerer[813] kezében, és amint azt e napokban önnönmagától hallottam, nem is lát októbernél elébb világosságot. Ezenfelül oly ocsmányságokkal készül eldíszteleníteni azt, mint most a Rajnis Vergiliusát[814]. Mit érez ezen tudósításra az Úr szíve, aki a megholtban nemcsak a literátort, mint én és mások, – hanem tisztelt Atyját is nézi? Elszenyvedi-é azt az Úr, hogy ez a *lett-magyar*, ez a – nem a

---

[808] *Horváth Ádám, Pálóczi* (1760-1820) – a felvilágosodás korának nemesi szemléletű költője, a nemesi ellenállás képviselője. Legjelentősebb műve az irodalom- és zenetörténeti szempontból egyaránt fontos Ó és új, mintegy ötödfélszáz énekek... című gyűjtemény (1813), amely kéziratban maradt, s csak 1953-ban jelent meg. Eleinte Kazinczy baráti köréhez tartozott, később „csimbókos magyarsága" miatt eltávolodott tőle.

[809] *Kazinczy Ferenc* (l. a 96. szemelvény 1. jegyzetét) Bácsmegyeinek összeszedett levelei című, 1789-ben Kassán megjelent szentimentális regényátdolgozásáról van szó. Kazinczy e művét egy Adolf's Briefe című, elfeledett német regény alapján készítette.

[810] *Kazinczy Ferenc* (1759-1831) – író, a felvilágosodás híve, a nyelvújítási harc vezére, a Magyar Tudományos Akadémia tagja. II. József uralkodása idején állami hivatalt viselt, támogatta az uralkodó felvilágosult kultúrpolitikáját. II. József halála után elbocsátották állásából. Már fiatal korában csatlakozott a szabadkőművességhez. Részt vett a Martinovics-mozgalomban, ezért halálra, majd várfogságra ítélték; hat és fél évi raboskodás után szabadult ki. Irodalmi munkásságának célja a felvilágosult eszmék terjesztése, a magyar nyelv és stílus megújítása, az irodalom fejlesztése volt. E törekvéseket szolgálták műfordításai, irodalmi folyóiratai (Magyar Museum, Orpheus), majd a Martinovics-mozgalom elfojtása utáni reakció időszakában az általa indított nyelvújítási harc, amelynek eredményeként a magyar nyelv alkalmassá vált a polgári eszmék kifejezésére. Kiterjedt levelezésével lakóhelyéről, Széphalomról irányította az irodalmi életet, ösztönözte az írókat, folyóiratokat és irodalmi központot pótolt. Eredeti munkái közül a Pályám emlékezete és a Fogságom naplója a legértékesebb. L. még a 144. szemelvény 1. jegyzetét.

[811] *Szilágyi Sámuel, ifj.* – Bihar és Szatmár megye táblabírája, a bihari egyházmegye segédgondnoka.

[812] *Szilágyi Sámuel, id.* (1719-1785) – református szuperintendens. 1784-ben fordított művét (Voltér úrnak Henriását) halála után fia, ifjabb Szilágyi Sámuel adta ki 1789-ben, Pozsonyban, Landerernél.

[813] *Landerer János Mihály* (1725-1795) – volt ekkor a pozsonyi Landerer-nyomda vezetője. L. még a 91. szemelvény 3. jegyzetét.

[814] *Rajnis József* (1741-1812) – jezsuita paptanár, költő; a görög-latin versformák egyik meghonosítója a magyar költészetben. Nevezetes Vergilius-fordítását (Vergilius Eklogái) 1789-ben adta ki.

tudományoknak és jó gusztusnak elterjesztésén igyekező, hanem tulajdon hasznát és gazdag nyereséget kereső fukar német oly gazul bánjon azzal a megbecsülhetetlen munkával? – Csak egy mód vagyon a helyrehozásra; mert a manuscriptum már kezénél vagyon. Az, hogy az Úr a megholtnak írásával együtt egy olvasható kópiáját adja kezembe, s én azt október előtt jóval kiadom, – oly csinosan, amint most *Bácsmegyeim* jőve ki, melynek exemplárjait [példányait] mind író, mind nyomtató papirosban láthatja az Úr a váradi normális oskola[815] egyik professzoránál, Szabó László Úrnál[816]. Ha többé a megholtnak manuscriptumát előszedni nem lehetne, csak egy hív kópiával is megelégedném én; – s azt vagy mostani Semjénben mulattomba (hova holnapután indulok), vagy a debreceni vásárosok által Kassán vehetnem. – Elkelvén az exemplárok, egy monumentumot tétetek a Szuperintendens sírja felibe. Eszerint az Úrnak mind úgy, mint fiának, mind úgy, mint hazafinak és literátornak okai vannak kérésemet teljesíteni.

Meglátja az Úr, mit mível Landerer a Henriással (melyet két esztendeig tartóztatott átkozott kezei között, sajtóit oly sok szerencsétlen írások kiadásával izzasztván), ha az Úr kérésemet megvetendi.

Méltóztasson az Úr engemet Semjénbe küldendő levele által tudósítani, ha reménylhetem-é ezt a szerencsét? Én mintegy 4. napig ott mulatok, és ha az idő engedte volna, csak ezen cél miatt is beszaladtam volna Váradra.

Azonban kérem az Urat, hogy ezen kérésemet senkivel se közölje. Meghallhatná Landerer, s bosszúságból még tovább menne.

Ajánlom magamat úri szíves indulatjaiba, s maradok egész tisztelettel

Az Úrnak

alázatos szolgája:
Kazinczy Ferenc,
a kassai kerületi normális oskolák
kir. inspektora

Kassán, 12. Ápr. 1789.

A szövegközlés alapja: Kazinczy Ferenc levelezése I. Bp. 1890. 322-323. l.

97
MÁTYÁSI JÓZSEF
A MECÉNÁSKERESÉS INDÍTÓOKAIRÓL[817]
Pozsony 1794

(Részlet)

Némely... homályban lappangó árnyékemberek az olyatén nagy neveknek, mint valamely égő szövétnekeknek fényénél kényteleníttetnek a világot magok belső valóságokra esmértetni. Mások ezen a csatornán akartak a közönséges kedvességben béfolyni, ezen a szivárványon

[815] Az 1777-ben kiadott Ratio Educationis által előírt iskolaszervezetben a négyosztályos népiskola, amelynek 4. osztályában tanítóképzés folyt. E típus elnevezése a latin norma = minta szóból származik, ugyanis a normális iskolák mintául szolgáltak a többi népiskola számára.

[816] *Szentjóbi Szabó László* (1767-1795) – költő, a felvilágosodás képviselője, Kazinczy barátja. II. József 1787-ben a nagyváradi normális iskola, majd 1789-ben a nagybányai gimnázium tanárává nevezte ki. Részt vett a Martinovics-mozgalomban, emiatt 1791-ben halálra ítélték, majd büntetését várfogságra változtatták. Kufstein várában – ahol Kazinczyval együtt raboskodott – halt meg.

[817] *Mátyási József* (1768 k.-1849) – pesti ügyvéd, költő. Főként alkalmi és bölcselkedő versei jelentek meg. Eredeti műveinek és fordításainak nagy része kéziratban maradt fenn.

alacsonyságoknak mélységéből felszökni. Egynéhányan cselekedték háládatosságból, mintegy magokon termett gyümölccsel kívánván ártatlanul, sőt kötelesen hízelkedni azoknak, akiknek ők teremtményei lehettek. Sokan a dicsőségnek nemes kívánásából függesztették a tudós világ egének első nagyságú csillagait és napjait munkáiknak homlokára, hogy ők mint magokban setét holdak, azoktól a tulajdon tűzzel bíró világosító állatoktól fényt kölcsönözhessenek. Nem kevesen oltalom és bátorság végett ajánlották magokat azoknak a föld nagyjainak néminemű mindenhatóságokba... Utoljára, talám legszámosabban voltak, akik a szükségtől (mely a derék elménck csaknem elválhatatlan útitársa, a versíróknak pedig mintegy orvosolhatatlan nemzettséges nyavalyája) kényteleníttettek munkáikat valamely elmésségben gyönyörködő és azon gyönyörűségek bálványának vagyonaikból is buzgón áldozó mecénásoknak kegyelmébe ajánlani, hogy aminek ők lételt, azok annak életet adjanak...

A szövegközlés alapja: Mátyási József: Semminél több valami. Pozsony 1794. Bevezetés.

98
TAKÁTS JÓZSEF[818] LEVELE ARANKA GYÖRGYNEK[819]
Bécs, 1799. április 29.

(Részlet)

Alig kezd a jó remény csillámlani, mindjárt megint komor fellegek borítják a tiszta eget. Íme, Minerv[ánk][820] is közelít a sírhoz! Midőn én tehetségem szerint dolgozom gyarapodásán, egyszersmind oly értelmű levelet veszek Keszthelyről, hogy mecénásunk Lipszky hadnagy magyarországi mappáira[821] 2000 forintot szánván, nem segítheti a M[agyar] Minerva folytatását. Szörnyű csapás volt ez az én jó szándékomnak; annyival is inkább, hogy énáltalam estek meg az ígéretek néhány munkás férfiaknak írásaik kinyomatása iránt. Mely hirtelen, mely csúfos változások ezek! Oda néki. Én ugyan még minden erőmet megvetem, hogy fordulást tegyek a rossz dolgon; nem kímélem a szép, a nyomós kérést; de ha ez nem használna is, mégsem hagyom oly hamar kihalni a Minervát. Reászánom időmet, fáradságomat, csekély mindenemet, amíg csak győzöm. Ha kevesebbet is, de csak fog esztendőnként valamit látni édes hazám. Bécsben kívánván tölteni életem napjait, eshetik módom, hogy pártfogókat szerezhetek a jámbor és hasznos igyekezetnek. Lehetetlen, hogy az olyan munkálkodásnak ellenségi támadjanak, amelyhez, ígérem, soha még csak a gyanú sem fog férhetni. Ami a II. kötetből bejövend, nekem méltóztatott ajándékozni a méltóságos gróf. Ezt én a III. kötet, Virág Benedek[822] felséges költeményei kiadására fordítom; és így teszek a többi részekkel is. Mely könnyű dolog volna minden akadályokon győzedelmeskedni, ha a könyvbéli kereskedés jobb

---

[818] *Takáts József, Péteri* (1767-1821) – író, Kisfaludy Sándor barátja, Kazinczy nyelvújításának ellenfele. Műveinél jelentősebb irodalompártoló tevékenysége. Festetics György támogatásával – akinek a fia mellett volt nevelő – 1798-ban Magyar Minerva címen szépirodalmi vállalatot indított, költői művek kiadására. Festetics azonban a 2. kötetnél visszalépett a mecénásságtól, s a vállalkozás, bár Péteri Takáts a saját költségén megpróbálta folytatni, a könyvkiadás és a könyvkereskedelem korabeli elmaradottsága miatt nem tudott fennmaradni. A Magyar Minervában megjelentek: I. *Ányos Pál*nak munkái. Bécs 1798; II. *Takáts József:* Erköltsi oktatások... Bécs 1799; III. *Virág Benedek* munkája. Pest 1799; IV. *Pápay Sámuel:* A magyar literatúra esmérete. Veszprém 1808*;* V. *Ruszek József:* A filozófiának rövid históriája. Veszprém 1811.

[819] *Aranka György* (1737-1817) – író, irodalomszervező; az 1793-ban alakult Erdélyi Magyar Nyelvművelő Társaság egyik kezdeményezője.

[820] *Magyar Minerva* – l. az 1. jegyzetet.

[821] *Lipszky János* (1766-l826) – huszárezredes, 1798-ban Bogdanics csillagásszal felmérte Magyarország határait és területének nagy részét. Térképeit Prixner és Karacs metszették rézbe. Tabula generalis... címmel Pesten jelentek meg 1804-1806-ban.

[822] *Virág Benedek* (1754-1830) – pálos szerzetes, költő és történetíró, a klasszikus ódaköltészet legjelesebb magyar képviselője Berzsenyi Dániel előtt.

lábon állana hazánkban. Mind tiszta, de szomorú igazság, amit ezen tárgynál méltóztatott utolsó levelében írni Nagyságod. Vajha foganatos eszköz volna a fogyatkozás megjavítására a könyvárusokkal való szövetség! De tapasztalásból szólok, így sem orvosolhatjuk meg a nyavalyát. Ezen zsugori emberek sokkal drágábban árulják a könyveket, hogysem keletök lehetne; vagy ha van, részint megcsalódik, s így elkedvetlenkedik az olvasó fél; részint nem adnak annak idejében számot, föl nem küldik a bévett pénzt, epesztő bizonytalanságban hagyják, számtalan leveleire is, a kiadót. Weber pozsonyi könyvnyomtatónak[823] még tavaliban 50 exemplárokat [példányt] küldöttem Ányosból[824] az eladás végett, és még csak két hét előtt tudhattam meg gyakor értekezéseim után tőle, hogy csak egyetlenegyet sem adott el belőle. Még eddig csak jó barátim segítségével kelt el Minervából, ami elkelt...

A szövegközlés alapja: Takáts Sándor: Péteri Takáts József. Bp. 1890. 108-110. l.

99
A KALENDÁRIUMOK NAGY SZÁMÁRÓL[825]
1809

Nevezetes tünemény a magyar literatúrában, hogy szörnyű nagy számú kalendáriomok jelennek meg, és szerencsésen el is kelnek. Ugyanis Landerernél Pesten és Pozsonyban a Nemzeti Kalendárium 15.000, Győrött Streibignél 30.000, Komáromban Weinmüllernénél 20.000, Vácon Gottliebnél 20.000, Budán Landerernél 30.000, Pesten Trattnernél 30-40.000, Szegeden 20.000. Ezeken kívül Kisnél Pesten a Kis Kalendárium. Rövid szóval Magyarországban elkel több 150.000 kalendáriomnál. Ennek bizonysága a pesti augusztusi vásár, melyet a könyvnyomtatók és költők méltán kalendáriomvásárnak nevezhetnek. – De éppen ezen tapasztalás méltán azon kérdésre adhat alkalmatosságot: hogyan lehet, hogy az a nemzet, mely Magyarországban és Erdélyben 5 milliomra számlálhatja magát, csupán kalendáriomot 150.000-nél többet vásárol esztendőnként: mégis mindenestől a két magyar újságból[826] meg nem veszen 2000 exemplárt [példányt]; más fontos könyvekből pedig alig veszen meg 500-at???

A szövegközlés alapja: Trócsányi Zoltán: A XVIII. század magyar könyveinek olvasóközönsége és példányszáma. Magyar Könyvszemle, 1941. 33-34. l.

100
JÓKAI MÓR
AZ 1840-ES ÉVEKBELI ÍRÓI HONORÁRIUMOKRÓL[827]

... Még egy szót az akkori írók életmódjáról és élhetésmódjáról. A legnagyobb honorárium volt ívenként tizenhat forint; egyes verseiért Petőfi kapott legtöbbet, öt forintot. Heckenast[828],

---

[823] *Weber Simon Péter* – könyvnyomtató. 1783-ban nyitotta meg pozsonyi nyomdáját, amelyet halála után fia vezetett a cég 1852-i megszűnéséig. L. még a 116. szemelvény 35. jegyzetét.

[824] *Ányos Pál* (1756-1784) – pálos szerzetes, költő. A szentimentalizmus képviselője. Legismertebb verse a II. József ellen írt Kalapos király.

[825] A kizárólagos privilégiumok, továbbá a magyar könyvkiadás fejlődését a XVIII. században, valamint a XIX. század elején gátló egyéb tényezők miatt a nyomdászok kénytelenek voltak a lakosság széles körében kelendő kalendáriumokat nagy példányszámban kiadni, hogy fennmaradásukat valamiképpen biztosítani tudják. Ezt igazolja ez a Hazai és Külföldi Tudósítások 1809. évfolyamában (II. 198. l.) megjelent közlemény is.

[826] *A két magyar újság* – a Magyar Kurir és a Hazai és Külföldi Tudósítások, l. a 116. szemelvény 3. jegyzetét.

[827] Az írói honorárium az 1830-as – 1840-es években kezdett általánossá válni Magyarországon. Előtte a kiadók többnyire a megjelent mű néhány példányával jutalmazták a szerzőt.

Emich[829], Hartleben[830], Geibel[831] önálló munkáknál *egy kötet prózát 150-180 forinttal díjaztak*, de azt előre fizették. A hírlapoknál működő írók is elég szerényen voltak fizetve. Az én havi díjam a *Jelenkor*nál[832] volt 35 forint, s a híres □ a *Pesti Hírlap*ban[833], Pákh[834], elején 40 forintot kapott. Petőfi első művei közül a *Helység kalapácsa* negyven forint tiszteleldíjt aratott, a *János vitéz* már százat, s két kötet összegyűjtött verseiért Emich ötszáz forintot fizetett neki. Petőfi azt a pénzt is szülőinek adta. Ő maga igen takarékosan élt; a bordalaiban megénekelt mámor költői fantázia csak...

A szövegközlés alapja: Jókai Mór: Írások életemből. Bp. 1960. 82. l.

A lexikon-pör vitairataiból

101
BAJZA JÓZSEF
FIGYELMEZTETÉS PESTI KÖNYVÁROS WIGAND OTTÓ TUDOMÁNYI S MESTERSÉGI KÖZÖNSÉGES TÁRÁRA[835]
1830

---

[828] *Heckenast Gusztáv* (1811-1878) – könyvkereskedő *és* kiadó. L. a 89. szemelvény. 3. jegyzetét.

[829] *Emich Gusztáv* (1814-1869) – könyvkereskedő, kiadó és nyomdász. 1841-ben nyílt meg Pesten Nemzeti Könyvkereskedése. Számos tudományos és irodalmi munkát adott ki. Érdemei elismeréséül a Nemzeti Kaszinó is tagjává választotta. 1848-ban létesített nyomdája sokat dolgozott a szabadságharc alatt a kormánynak. Emiatt Világos után számos kiadványát elkobozták. Több lapot (Pesti Napló, Hon, Fővárosi Lapok stb.) adott ki, amelyekkel szintén a magyar művelődés ügyét szolgálta. Ő vásárolta meg és adta ki Petőfi összes költeményeit 1500, illetőleg 2000 forintért. Jókai közlése, amely szerint 500 Ft-ot kapott, tehát a honoráriumnak csak az egyik részletére vonatkozhatik. (L. a 108. szemelvényt.) Kiadta Kemény és Jókai több művét és Madách Az ember tragédiája című munkáját is. Vállalatából alakult 1868-ban az Athenaeum Rt.

[830] *Hartleben Konrád Adolf* (1778-1863) – mainzi származású könyvkiadó és könyvkereskedő. L. még a 87. szemelvény 2. jegyzetét.

[831] *Geibel Károly* – könyvkereskedő. 1822-től 1827-ig Lipcsében, Lauffer Vilmosnál tanulta a mesterséget, majd 1827-től 1841-ig Hartleben Konrád Adolf pesti könyvkereskedésében dolgozott. 1841-ben önállósította magát. Üzlete hamarosan Pest egyik legnagyobb forgalmú könyvkereskedésévé vált. Könyvkiadással is foglalkozott. Utóda 1849-ben öccse, Geibel Hermann lett, ő maga Lipcsében nyitott kereskedést. L. még a 109. szemelvény 7. jegyzetét.

[832] *Jelenkor* – politikai hetilap. Széchenyi István indította 1832-ben, szerkesztője Helmeczy Mihály volt. A cenzúra és a szerkesztő tehetségtelensége miatt nem ért el számottevő hatást. 1847-től Jókai írta a lap budapesti napló-rovatát. A Jelenkor 1848-ban szűnt meg.

[833] *Pesti Hírlap* – Kossuth Lajos szerkesztésében 1841-ben indult politikai lap, amelynek vezércikkeiben Kossuth az ország minden égető problémáját felvetette. 1844-től kezdve megszűnéséig (1849-ig) a centralisták orgánuma volt.

[834] *Pákh Albert* (1823-1867) – író, szerkesztő. Különösen Kaján Ábel néven írott humoros karcolatai voltak népszerűek. Az 1840-es években a Pesti Hírlap és az Életképek munkatársa volt. A Pesti Hírlap fővárosi újdonságok rovatában közölt írásait □ jellel jelölte. 1854-től haláláig a Vasárnapi Ujságot szerkesztette.

[835] A 101. és 102. szemelvény a híres Conversationslexikoni-pör két fontos dokumentuma. Wigand Ottó pesti könyvkereskedő 1830-ban előfizetési felhívást tett közzé egy magyar nyelvű lexikonra, a Tudományok és mesterségek közönséges tárára. Az Aurora-kör tagjai, Bajza és társai örömmel üdvözölték Wigand tervét, s munkájukkal is támogatni kívánták, de Döbrentei Gábor (l. a 122. szemelvény 12. jegyzetét), aki szembenállt velük s Wigandot a háttérből irányította, kirekesztette őket a vállalkozásból. A közölt mutatványcikkek gyengesége és Döbrentei intrikája ellentámadásra ösztönözte Bajzáékat. Fenyéry a Tudományos Gyűjtemény 1830. évfolyamában kérdéseket tett fel Wigandnak a lexikon jellegére, a szerkesztő személyére, s meg nem nevezve támadta Döbrenteit. Wigandnak Döbrenteit védő válasza után kapcsolódott be a vitába Bajza az itt közölt Figyelmeztetésével, s benne a Cserneczky .Józsefet előtérbe toló Döbrentei ellen fordult, továbbá bírálta a lexikon szerzőit, rossz tervét stb. A lexikon a körülötte zajló vita ellenére 1831-1834 között megjelent Közhasznú Esméretek Tára címen, 12 kötetben. A Figyelmeztetés a Felsőmagyarországi Minerva 1830. évi I. kötetében és a Tudományos Gyűjtemény 1830. évi III. kötetében jelent meg. Bajzáról l. a 88. szemelvény 1. jegyzetét.

(Részletek)

Két ízben jelenté Wigand Ottó[836] könyváros a publikumnak szándékát egy magyar Conversationslexikon kiadása iránt. Első jelentését, bár az egészen kielégítő nem vala, mindenki örömmel vette, s örömmel én is, mert bennem a munka iránt jó remények támadtanak; készebb valék tudniillik a jelentés félszegségeit egy valami kontárkéz gyakorlatlan tollának tulajdonítani, mintsem azt higgyem, hogy a munkának plánuma [terve] nincs, vagy elrendelése fonák. Vágytam látni egy második jelentést, hogy kétségeim elháríttassanak, s amit vágytam, azt a kiadó február 6-d. közlött jelentésével s próbalapjaival teljesíté. Mohón nyúlánk a jelentés után, s csudálattal látók, amit nem vártunk. Ideje tehát, hogy szavamat ez ügy felett, mely nem annyira Wigand könyvárosnak, mint inkább a nemzetnek ügye, én is hallassam, s egyszersmind azokat, kik netalán előfizetni fognak e lexikonra, eleve figyelmesekké tegyem, mire vetik ki pénzöket...

Mi becses segéde légyen a tudományoknak oly munka, mint ama közönségesen ismert lexikon, melyet lipcsei könyváros Brockhaus[837] már hét ízben ada ki, minden érti, ki tudományokkal foglalatoskodik. Ez egy valódi ariadnei fonal[838], mely bennünket az emberismeretek fejszédítő sokasága közt híven vezet, s gyakor bukdosásinktól megóv. Jó előintésül szolgál s rövid ismereteket nyújt ezer környülményekben. Benne mind a tudományokkal foglalatoskodó, mind pedig a dilettáns tanácsadót s barátot lel; szóval ez az ismereteknek minden szükségeit pótló segédkönyv. Tudóssá, tanult emberré ugyan senki sem válhatik általa, sem kimerítő ismereteket valamely tudomány nemében belőle nem szerezhetni, mert ez nem is célja, de nélküle a tudományok barátjának felette nehéz ellennie. Fejledező literatúrában hatalmas pótléka a tudományok azon ágainak, melyekben még kimerítő munkák nincsenek. Ily pótlék gyanánt kellene szolgálnia nálunk is, hol még kivált a felsőbb tudományok nagyrészint parlagon fekszenek. De éppen ezért, mivel interimális [ideiglenes] pótléka s előrajza sok, még ki nem mívelt ismereteknek, szükség, hogy nagy gonddal, ne felületes tudománnyal, ne himpellér [kontár] kezek által készüljön, hanem alapos ismeretű, világos értelmű, önállású, nem lengeteg ítéletek közt habozó fejek műve legyen, különben áltudományt fog elterjeszteni a homályból most fejlődő polgárok közt, s így hasznot éppen nem teend, kárt pedig igenis sokat. Mert az még tűrhető baj, midőn nem tudunk: ott a veszély, midőn rosszul tudunk.

Ily szempontokból tekintvén a dolgot, tartalék nélkül kimondom, hogy amilyen nagy barátja valék Wigand könyváros szándékának, midőn első jelentését értettem, oly nagy idegenség támadt bennem iránta, látván a munka plánumát, elrendelését – ha elrendelésnek nevezni lehet –, próbául közlött cikkelyeit, leginkább pedig a főredaktor [főszerkesztő] bujkálásait. Tekintse meg az olvasó figyelemmel a két rendbeli jelentést s a Fenyéry[839] Kérdéseire adott feleletet, s látni fogja, hogy belőlök fonák plánum, félszeg tudomány, gondatlan munka, inkonzekvenciák, grammatikai és stilisztikai tudatlanság, visszás logika egymásra halmozva tűnnek elő, annyira, hogy aki komoly ítélettel fontolja a dolgot, kísértetbe jő azt hinni, hogy Wigand könyváros lexikona által a magyar tudományi kultúrát akarja a külföld előtt nevetségessé tenni...

A kiadónak másodszori jelentése közli azon írók neveit, kik a hibásan úgynevezett Tudományok s Mesterségek közönséges Tárát dolgozásaikkal segéllik. Nagyobbrészint ismeretes

---

[836] *Wigand Ottó* (1795-1870) – német származású könyvkereskedő. 1826-ban Kassán alapított könyvkereskedését 1827-ben Pestre tette át. Boltja a haladó írók találkozóhelye volt. Pesten is, később Lipcsében is élénken részt vett a politikai életben; számos radikális szellemű művet adott ki. L. még a 80. szemelvény 1. jegyzetét.

[837] *Brockhaus* – még ma is fennálló német könyvkiadóvállalat és könyvkereskedés. 1805-ben alapította Lipcsében Friedrich Arnold Brockhaus. Tudományos munkákat s elsősorban lexikonokat ad ki. Legismertebb és igen sok kiadást megért kiadványa, a Konversationslexikon 1809-ben jelent meg első ízben.

[838] *Ariadné fonala* – Ariadnénak, Minosz krétai király leányának fonala, amelynek segítségével Thészeusz eligazodott a knosszoszi Labirintus útvesztőjében. Átvitt értelemben: biztos útmutató, eligazító.

[839] *Fenyéry Gyula*, valódi nevén: *Zádor (Stettner) György* (1799-1866) – ügyvéd, író, a Magyar Tudományos Akadémia tagja. Kérdés és Egy szó Döbrenteihez című írásaival (1830) vett részt a Döbrentei Gábor szerkesztésében Wigand Ottó által kiadott lexikon körül zajló, ún. Conversationslexikoni-pörben.

férfiak nevei, s többen vannak közöttök, kik mint szép érzésű emberek, jeles tisztviselők, jeles polgárok, buzgó hazafiak tiszteletben állnak a nemzet előtt. Engedje meg mindazáltal a kiadó, ha erre nézve azon észrevételt teszem, hogy az, kinek logikája van, nem elégszik meg a Tár íróit egyedül csak jó karakterű s buzgó hazafiságú embereknek tudni, ő még ezeken felül azt fogja kívánni, hogy ezen tisztelt emberek jó írók is legyenek. Hogy pedig a fényes születésű ember, az igen jó polgár, igen jeles tisztviselő, szóval a legbecsesebb címekkel ragyogó férfi lehet a legsilányabb, legízetlenebb író gyakorta, azt sűrűbben mutogatja a mindennapi példa, hogysem valaki tagadni merné. Érzem, mi kedvetlen, mi keserű lesz, de az engem nem tartóztat őszintén – habár nem fájdalom nélkül is – megvallani, hogy azon nevek között, melyeket a szóba vett lexikon jelentése kihirdete, csak két írót találtam, kiknek munkáik felől magamat szép reménnyel biztathatom. Egyike ezeknek gróf Széchenyi – a Hitel lelkes írója –, a másikat, úgy hiszem, az olvasó önmaga is igen könnyűszerrel ki fogja találni[840]. A többi – teljes számmal tíz – részint valaha fénylő, de már erőtlen, elaggott bajnokok, részint korán elért s már hamvatag reményű ifjak s ízetlen papirosmázolók; van közöttök egy-két ezen alkalomra született literátor is, ki még azt sem érti, patikai vagy konyhai szerekből áll-e öszve az a csudalény, mit a tudósok literatúrának neveznek. Engedje meg az olvasó, hogy elhallgassam, mit gondolok, s mit várok ilyetén írók munkáik felől; különben is nekem e helyt velök semmi bajom. Szavaim egyedül a kiadóhoz, sőt – mivel ő magyarul nem ért, s oka az itt szóba vett félszegségeknek egészen nem lehet – nem is annyira hozzá, mint inkább ahhoz intézem, ki a főredaktori hivatalt viseli, mert minden, e munka kiadásában már eddig is elkövetett, s még bizonnyal elkövetendő balgatag hibáiknak ő legnagyobbik eszköze, amit talán maga is érez, mert mi oka volna egyébként Wigand és Cserneczky[841] nevek alatt bujkálnia? A vétlen idegen alakban lappangani nem szokott. De vigyázzon, mert tandem sua poena nocentem insequitur [végül utoléri a bűnöst a büntetés]... Hogy Cserneczky legyen a főredaktor, elhinni felette nehéz, ha azonban mégis el kellene, akkor még inkább megerősödöm a fellebb kimondott véleményemben, hogy ezen Conversationslexikon-nal csakugyan gúnyoló írása készül a magyar nemzet literatúrájának...

Hogy a mutatványlapokon az, kit leginkább kívánt volna az előfizető ismerni, a redaktor, meg nem mutatkozik, az minden előtt különösnek tetszhetett. Előttem legalább nem lehet nem gyanús dolog, s azt sejteti velem, hogy nem mere ily korán síkraszállni, mert önmaga sem bízott erejében. Való, hogy méltó oka is van a félelemre, mert amit vállaira vőn, oly nagy, oly terhes munka, melynek elbírására középszerű erő nem elegendő. A redaktor egyszersmind bírája is a munkáknak – ha nem az, redaktori nevet nem érdemel –, az emberi ismeretek annyi ágaiban pedig bírónak lenni súlyosabb dolog, mint magát a Vétek súlyát is Weissenfelsből[842] prózai köpönyegbe burkolgatva Kelemföld hegyéig cipelni. Ez az oka, hogy én különben az ügynek barátja, s csak ezen fonák módnak, mely jót nem szülhet, ellensége, azt javallanám, ha a főszerkesztetés inkább több férfiakra bízatnék. De azoknak lelkes, józan ítéletű, nem hírnéven, ezen a hiú bábon kapkodó, nem írótársaik ellen kaján szándékokat forraló férfiaknak kellene lenni, mert egyes embernek oly széles tudománnyal bírnia, mennyi ide kívántatnék, lehetetlen.

Méltán kérdhetné az előfizető azt is, miért nem tudatja Wigand könyváros, hogyan vannak felosztva a tudományok nemei az írók között, azaz: melyik író micsoda nemben fog dolgozni?

---

[840] Wigand jelentése felsorolta a lexikon 12 munkatársát. Ezek: Balogh Pál orvos, Bartosságh József gazdasági író, Cserneczky József, gr. Dessewffy József, Döbrentei Gábor, Kis János, Kiss Károly hadtudományi és szépíró, Schedius Lajos esztétikus, egyetemi tanár, Szabó Dávid orvosi és szépíró, gr. Széchenyi István, Szentmiklósy Alajos és Thaisz András. A két író, aki iránt Bajza bizalommal van: Széchenyi (akit megnevez) és valószínűleg Kis János.

[841] *Cserneczky József* – a Conversationslexikon fiatal szerkesztője, aki mögött Döbrentei Gábor állt, és irányította a szerkesztési munkát. A lexikon Hunyadi Mátyásról szóló mutatvány-cikkének, amelyet Bajza erősen megbírált, ő volt a szerzője.

[842] *Weissenfels* – kis német város. Itt élt Adolf Müllner (1774-1829) német drámaíró, akinek Vétek súlya című patetikus végzetdrámáját Döbrentei Gábor fordította magyarra, és jelentette meg Wigandnál.

Mert eddig csak dr. Balogh[843], Thaisz[844] és Cserneczky körét ismerjük, a többiről említés sincs, holott azt kívánhatnók, hogy mindenik író minden időben felelni tartozzék az általa dolgozott cikkelyekért, különben az egész csak fonákságokból öszvehordott gyűjtemény lesz.

Nem tagadhatni továbbá, hogy az, ki valamiért pénzt ád, méltán kívánhatja tudni, miért adja pénzét. Wigand könyváros ezen igazságos kívánatot oly kevéssé látszik tisztelni, hogy még mindeddig nem tudatta, sőt még Fenyérynek a Tudományos Gyűjteményben[845] tett kérdése után sem tudatta, hány ívből fog ezen kihíresztelt lexikon állani. Engedjen meg a tisztelt könyváros, de én úgy látom, hogy efféléből merkantilis [kereskedői] célok – s pedig nem a legszebbek – tetszenek ki, következőleg, ha csupán ezen oknál fogva is az előfizetni akarók visszavonatkoznak, ne panaszolja majd a külföld előtt, hogy a magyar nemzet saját haszna és kultúrája iránt is idegen, s higgye csak azt, hogy a magyar, mint minden egyéb nemzet is, magát megjátszani nem örömest hagyja.

De térek arra, ami figyelmemet leginkább magára vonó, s ami leginkább oka volt, hogy itt a lexikon ügyében megszólamlom. Kik figyelnek a külföldre, igenis jól fognak emlékezni, a lipcsei Conversationslexikon hatodik kiadásában mi fonák cikkelyek vannak a magyar nemzetről, leginkább pedig a magyar literatúráról közölve. A hetedik kiadást még nem láttam, de igen hihető előttem, hogy ezen cikkelyek ott is le lesznek nyomtatva. Néhány év múlva Brockhaus egy nyolcadik kiadást is fog rendelni, mert ezen lexikonnak felette kiterjedt publikuma van. Ezen kiadáshoz a Magyarországról szóló cikkelyeket Brockhaus azon lexikonból fogja magának fordíttatni, melyet most Wigand kiadni készül, feltévén, hogy Magyarország írói legjobban ismerhették hazájokat, s legvalóbb dátumokat adhattak felőle. Gondoljuk meg most már, mi nyomorú képe lesz az a magyar nemzetnek, mely ott Wigand könyváros gondatlan lexikográfja [lexikonszerkesztője] után ábrázoltatni fog, s micsoda képviselőit fogja ott a külföld a magyar literatúrának látni! Miattam lehetne ugyan nyomorú kép is, csak való, csak hív másolat volna, amit azonban reménylenem felette nehéz. Hogy pedig áltudomány s hibás vélemények terjesztessenek el felőlünk idegen nemzetek előtt, az, úgy hiszem, nagyobb figyelmet érdemlő dolog, mintsem hidegen vennünk lehetne, mert benne nemzeti becsület sérül. Felszólítom azért Wigand könyváros lexikona valódi redaktorát – de nem Cserneczky Józsefet –, hogy cáfolja meg, amiket e helyt mondok, s ha hibáztam, térítsen jó útra, különben minden itt mondottaim tökéletesen igazak, s nem lesz egyéb hátra, mint az olvasópublikumot arra intenem, hogy Wigand könyváros Tárát előfizetésével ne segélje, mert minden ezen célra adott pénz nemzeti becsületünk sérelmének lészen eszköze.

A szövegközlés alapja: Bajza József Válogatott Művei. (Magyar Klasszikusok.) Bp. 1959. 143-148. l.

102
BAJZA JÓZSEF
VALASZ DÖBRENTEI GÁBORNAK A CONVERSATIONSLEXIKON ÜGYÉBEN[846]
1830

[843] *Balogh Pál, Almási* (1794-1867*)* – orvos, a Magyar Tudományos Akadémia tagja. Ő írta a Conversationslexikon részére az agyvelőről szóló mutatványcikket, amelyet Bugát Pál erősen elmarasztalt. Balogh Bajzáékkal szemben vett részt a lexikonperben.

[844] *Thaisz András* (1789-1840) – ügyvéd, író. Ötlettelenül és unalmasan szerkesztette 1817-től 1827-ig a Tudományos Gyűjteményt. A szerkesztést Vörösmartynak kellett átadnia. Thaisz írta a Wigand-féle Conversationslexikon mutatványul közölt s Bajzáék által erősen kifogásolt Constitutio (Alkotmány) című cikkét.

[845] *Tudományos Gyűjtemény* (1817-1841) – a legjelentősebb magyar tudományos folyóirat a XIX. század első felében. (L. még a 91. szemelvény 5. jegyzetét.) 1830. évfolyamának 1. számában tette fel Fenyéry a Conversationslexikon jellegére, szerkesztőjének személyére stb. vonatkozó kérdéseit.

[846] Bajza Figyelmeztetésére Döbrentei Ki a szerkesztője a Conversationslexikonnak? című, 1830. ápr. 6-i cikkében válaszolt, s az Aurora-kör tagjait pártoskodással vádolta. Ugyancsak felelt Cserneczky is, védte a Bajza által kifogásolt mutatványcikkeket, és saját szerkesztői feladataként nem a cikkek bírálatát, csupán számbavételüket jelölte meg. Az itt közölt szemelvény, amely 1830. ápr. 16-án különlenyomatként jelent meg Székesfehérvárott, tartalmazza Bajza mindkettőjüknek adott feleletét.

(Részlet)

Mi legyen a redaktor [szerkesztő] valamely munkánál, az mindekkoráig nem tudatott, s hogy ezen terra incognitának is valahára egy felfedezője akadjon, arra az örök végzet oly sok ezer tudós közül, mennyi Mózestől fogva Cserneczky[847] Uramig e világon élt, Kegyedet választá, drága Döbrentei Úr! Nem mondhatom, mint örvendek én ezen dicső szerencsének! Íme, mi jámborok, boldog tudatlanságunkban bizony mindeddig azt hittük, hogy a redaktor oly valami lény, ami az írók munkáit bírálja, s aszerint, miképp jóknak vagy rosszaknak lelte, veti el vagy veszi fel kiadandó könyvébe! Azonban, hála a végzetnek! az Úr elhárítá a homályt, az Úr megmutatta csalhatatlan okokkal, hogy a redaktor csak ABC-rendbe szedi a cikkelyeket, hogy ítélnie, vizsgálnia a munkákat nem szabad, nem lehet, nem illő; Isten óvjon, hogy ezt merje! Ő semmi munkát el nem vethet; ő mindent, ha még oly soványság is, mint a Kis Gyula Könyve[848], tartozik felvenni. Mert hiszen, ha ilyetén jusokat uzurpálnia [bitorolnia] szabad volna, akkor az Agyvelő, Constitutio és Mátyás király cikkelyeknek[849], mint árváknak, hazátlan kellene bujdosniok, holott most példányaiként a lexikográfi remekeknek még mutatványul függesztetnek ki egész világ láttára. Mely boldogság így lexikográfusnak [lexikonírónak] lenni! Bármi nyomorúságot öszvefirkált az ember, senki azt kérdésbe többé nem veheti, az minden bizonnyal kinyomtattatik, sőt, még az író két arannyal is tiszteltetik meg érte. Ó, szép felfedezés! Ó, gyönyörű hála az Úrnak, drága Döbrentei Úr! Most már nincs egyéb hátra, mint hogy proklamációt bocsássanak az Urak minden papirosmázolóhoz a két magyar hazában, hogy írjanak az Urak országszerte híres lexikonába, hogy – –! De íme, most villan elmémbe! Aligha amaz igen humánus úriember[850] – cuius per fidele ingenuarum artium studium emolliti sunt mores [akinek lelkületét a nemes tanulmányokkal való elmélyült foglalkozás kiművelte] – meg nem bántatik azáltal, hogy e felfedezést Kegyednek tulajdonítom, drága Döbrentei Úr! holott ő már előbb ezen egészen új redaktori metódus szerint szerkesztette, éspedig több esztendőkig szerkesztette a Tudományos Gyűjteményt. De legyünk igazságosak, s adjuk meg kinek-kinek saját érdemét. Amaz úriember a természettől nyert gazdag zsenije által vezéreltetett ezen metódusra, az Úr pedig, drága Döbrentei Úr, teóriát absztrahált ezen zseniális metódusból, s legelső volt, ki a dolgot a világnak megmagyarázta; és így az Úrnak érdeme nyilván van, s csak irigyek tagadhatják azt meg...

A *szövegközlés alapja: Bajza József Válogatott Művei. (Magyar Klasszikusok.) Bp. 1959. 152-153. l.*

Folyóiratok, hírlapok

103
BATSÁNYI JÁNOS
A KASSAI MAGYAR MUSEUM CÍMŰ FOLYÓIRAT BEVEZETÉSE[851]
Kassa, 1788. május 1.

[847] *Cserneczky József* – a Conversationslexikon névleges szerkesztője. L. még a 101. szemelvény 7. jegyzetét.

[848] *A Kis Gyula könyve*, vagy fiú és leány gyermekek számára írt elbeszélések. Pest 1829. – Döbrentei Gábor iskolai használatra írt könyve.

[849] L. ezekről a 101. szemelvény 9., 10., 7. jegyzeteit.

[850] Thaisz Andrásról van szó. L. a 101. szemelvény 10. jegyzetét.

[851] *Batsányi János* (1763-1845); – a magyar felvilágosodás kiváló politikai költője. Kassai kamarai kancellista korában, 1788-ban Kazinczyval és Baróti Szabó Dáviddal együtt megindította a kassai Magyar Museum című folyóiratot. A lap bevezető cikkében Bessenyei terveihez kapcsolódva foglalta össze a magyar kultúra felvirágzásának feltételeit. A folyóirattal a magyar nyelv fejlődését, a tudományok terjedését s a közönség művelését kívánta szolgálni. (A kassai Magyar Museumról bővebben l. a 86. szemelvény 1. jegyzetét.) A papságot támadó egyik írása miatt 1794-ben elvesztette hivatali állását, majd a jakobinus eszmék iránti rokonszenve miatt elítélték; egy évig Kufsteinban raboskodott. Kiszabadulása után Bécsben maradt, itt részt vett Napóleonnak a magyarokhoz intézett kiáltványa megszövegezésében. 1809-től 1815-ig Párizsban élt, ezután az osztrákok Linzbe internálták.

(Részlet)

Tudva vagyon, mennyit használnak más nemzeteknél a tudományoknak és a hazai nyelvnek előmozdítására az evégett hetenként vagy hónaponként közrebocsáttatni szokott írások. Az efféle gyűjtemények, ha különbféle válogatott jó darabokból állanak, mind a nemzetnek kedvet adnak az olvasásra, mind pedig az íróknak alkalmatosságot szolgáltatnak holmi jeles munkácskáikat, melyek különben talán isméretlenül maradtak volna, számos kézbe s közönséges ismeretségre juttatni.

Ilyen egy gyűjteményt fogunk mi, *Magyar Museum* nevezet alatt, esztendőt által négyszer, kisebb vagy nagyobb darabokban (mert szakaszainknak vastagságát előre meghatároznunk nem lehet) közrebocsátani. Ebbe a gyűjteménybe mindazon kisebbszabású munkák béfogadtatnak s közreeresztetnek, melyek jelentett tárgyunkra, azaz, anyai nyelvünknek gyarapítására s a tudományoknak hazánkban való terjesztésére szolgálnak. Azok az érdemes hazafiak tehát, akik valamely munkájokat gyűjteményünkbe iktattatni kívánják, azt szabad postán vagy valamely más alkalmatossággal ide Kassára, a Magyar Museum íróihoz utasítván, nevöknek aláírásával, hozzánk béküldhetik. – Önként értetődik azonban, hogy az olyan munka nyomtatásra méltó, jól kipallérozott, semmi személyt vagy vallást érdeklő versengésbe nem ereszkedett, egyszóval, minden illetlen s nem a nemzet hasznát arányzó alacson tekéntettől ment légyen. Ok nélkül fogna tehát az olyan író reánk neheztelni, ha kinek munkáját, egy vagy más tekéntetből közre nem eresztvén, önnönmaga nevének is kedveznénk.

Ezen első szakaszban (amilyen négy az esztendőnek végével egy kötetet fog tenni) többnyire a mi saját munkáink foglaltatnak; mely szakasz egyszersmind példa is lészen, miként fogjuk dolgunknak további folytatását intézni.

Reménljük, hogy tőlünk minden pontban tökéletes munkát mindjárt eleinte senki sem fog kívánni. Egy ilyen munkának egybegyűjtését s helyes kiadását több és erősebb vállak terhének ismérjük lenni magunk is; s azt is tudjuk, hogy erre számosabb társaság, s hivatalbéli foglalatosságtól szabad tagok kívántatnak; de az a gondolat, hogy minden nagynak csekély a kezdete, hogy ez a példa talán majd másokat is felgerjeszt, hogy a közjónak szeretete kis társaságunkhoz majd több igaz magyarokat is szövetkeztet, – ez a gondolat, mondom, sokkal édesebb reménnyel biztat bennünket, hogysem akár a nehézségeknek s akármely más történhető akadályoknak elképzelése, akár más tekéntetek meghatározott szándékunktól eltéríthessenek. Reménljük azt is, hogy ha az ég igyekezetünkre olyan áldást terjeszt, amilyent annak ártatlansága s a hazának szent szeretete kíván, ennyi késedelem után mutathatunk valamit idővel, ami régi panaszainkat enyhíthesse.

Kassán, Pünköst hav. [május] 1ső napj. 1788.

A szövegközlés alapja: Batsányi János Összes Művei II. Prózai Művek 1. Bp. 1960. 98-99. l.

104
KÁRMÁN JÓZSEF
URÁNIA[852]
1794

[852] *Kármán József* (1769-1795) – a felvilágosodás korának jelentékeny magyar írója. Bessenyei programját tovább fejlesztve főként eredeti magyar alkotások révén kívánta irodalmunkat felemelni. Pestet akarta az irodalmi s általában a szellemi élet központjává tenni, s arra törekedett, hogy a hölgyközönség megnyerésével gyarapítsa az olvasók táborát. E célkitűzések megvalósítása érdekében indította 1794-ben Schedius Lajos egyetemi tanárral és *Pajor Gáspár orvosnövendékkel* az *Uránia* című szépirodalmi folyóiratot, felvilágosult művelődési programját a lap itt közölt bevezetésében s A nemzet csinosodása című tanulmányában fejtette ki. Fő irodalmi műve: Fanni hagyományai.

BÉVEZETÉS

(A folyóirat programjából)

Kilépünk két hazának nézőpiacára, elejébe a közönség ítélőszékének, és benyújtjuk Urániánknak első szüleményét kedves olvasóinknak. Általlátjuk tökéletesen mind méltóságát azon közönségnek, mely által kívánunk olvastatni, mind azon tiszteletet, mellyel annak tartozunk; érezzük egész erejében azon kötelességeket, melyeket magunkra vállaltunk, és mindezeket öszvevévén, indíttatunk arra, hogy itt, bővebben, mintsem közjelentésinkben lehetett, lebeszéljük mindazt, ami ezen munkát illeti, és amelyek szerint kívánunk megítéltetni.

Aki hazánk literatúrájának valóságos állapotját tudja, nem kételkedik az, hogy ily folytatott írás [folyóirat] mind hasznos, mind pedig hogy most van éppen alkalmatos ideje azt közrebocsátani.

Hogy ezen állításunkat megbizonyítsuk, illő, hogy röviden előladjuk: mik és mi végre valók a folytatott írások?

Minden írás, amely többféle tárgyakat foglal és bizonyos időkben jelen meg, neveztetik folytatott [periodica][853] írásnak.

Különbségét tehát foglalatja és ideje határozza... tudományos, országos dolgok, a kereskedés, a szép- és még a kézi mesterségek is lehetnek céljai és tárgyai... idejekre nézve lehetnek mindennapos, héti-levelek, hólnapos vagy fertályesztendei írások.

Méltó, hogy számot adjunk afelől, ha hasznos-é amin törekedünk, és mire valók az ily írások?

Különböznek ezeknek következései aszerént, amint a nemzet és az olvasóközönség az esméretekben előlment vagy hátramaradt.

Ott, ahol hosszú szunnyadozásból a nemzet felébred, magát érzeni kezdi, érzeni a gondolkozásnak becsét és a szelíd tudományok méltóságát, ott ezek az írások kiáltó szó a pusztában, mely az utakat egyengeti. – Azon nemzetek, amelyek az erő, virágzó állapot és halhatatlanság ösvényén messze haladtak, az első polcon helyet fogtak, nem kevés részt tulajdoníthatnak az ily írásoknak. A Spectateur[854], melyre Popék[855] és Addisonok[856] nem általlották kezeiket tenni, az Encyklopedia[857] írói, melyeket csak a korcs tudós gyaláz – és az ily több, minden nemzeteknél elterjedt írások számatlan serege elég bizonyosság ezen jegyzés erősítésére...

Nehéz a tudományok útja, kezdete darabos és unalmas, elrettenti a félénket, és leveri az erőset is... Ezen írások röviden, kedveltető színben esmértetnek magunkat magunkkal és a körültünk való tárgyakkal; édes formában elfogadtatják velünk azt, amit az embernek tudni szükség, hogy – ember legyen, szoktatnak a mi belső tehetségeink gyakorlására, melyet vagy henyeségből, vagy butaságból félrevetünk...

Az értelem minden okos lélek örökös jussa. – Hol az a hatalom, mely ennek tüzét elfojthassa? ... de ki is lenne az az irigy, aki lételünk első díszét, ezt az igaz Isten képét, melyet pecsétül reánk nyomott, rólunk leragadni akarná? – Hasznosak az ily írások abban is, hogy nem zárják

---

[853] *periodica* – időszaki, szabályos időközökben megjelenő sajtótermék.

[854] *The Spectator* – angol folyóirat. Steele és Addison alapította 1711-ben. Jelentékeny szerepe volt a felvilágosodás előkészítésében.

[855] *Pope, Alexander* (1688-1744) – angol költő, a klasszicizmus képviselője. Munkatársa volt a Spectator című folyóiratnak. Bessenyei György Az embernek próbája című műve (1772) az ő Essay on Man-jének fordítása.

[856] *Addison, Joseph* (1672-1719) – haladó angol író, publicista és politikus. A Spectator című, külföldön is nagyhatású folyóiratnak egyik főmunkatársa volt.

[857] *Enciklopédia* – a felvilágosodás eszméit hirdető és a tudományokat a felvilágosodás szellemében összefoglaló mű. Nagy jelentőségű fegyvere volt a polgárságnak a királyi abszolutizmus, a klérus és a középkori világnézet elleni harcában. 1751-től 1780-ig jelenik meg Diderot és D'Alembert szerkesztésében. Munkatársai, az ún. enciklopédisták a XVIII. századi francia felvilágosodás legjelentékenyebb írói és tudósai voltak.

az értelmet a tudósok kevély kőfalai közé, nem szorítják a négy tudománybeli[858] karok rostélyai közibe... minden, aki érez és ért, elfogadhatja intéseit.

Setét és komor a mély tudományok tartománya, és a bölcsesség együgyű s kedves; fennyenhágó a tudósság, – az életbéli okosság kézzelfogható. Sükeretlen amaz, szépen gyümölcsöz ez... A sivatag tudósságot hasznavehető tudománnyá tenni, a képzelt és szőrszálhasogató eszeskedéseket az élet, jó erkölcs és a köztársaság céljaihoz alkalmaztatni, a bölcsességet, mint Sokrates[859], az égből lehozni: ez is egy haszna az ily írásoknak.

Határ és végek közé szoríttatott az emberi elme. A tudni méltó dolgok egész széles vidékjeit nem hatja által egy tekintettel semmi szem... Az igazságok öszvefont láncát tagonként lehet csak elfogni: eltévelyedel, ha azoknak csak egy szemét elejted! – Az ily írások azok a tárházak, amelyekbe az igazságok egyenként lerakatnak, a jó mag hintetik, a matériálék [kellékek] letétetnek, melyekből lassan emelkedik fel a bölcsességnek szép palotája... Egyes részek, amelyekből egy nagy egész formáltatik. –

Midőn már a nemzet kikél a járószíj alól, és férfiúi erőbe lép, midőn többet elfogad és erősebbet megemészt, akkor az ily írások más formát öltöznek magokra.

Minden igazság jó, de azt a hely és idő teszi munkássá... Akkor az ily írások azon rakodó helyek, melyekbe sok jámbor hazafi jókívánásainak titkait leteszi, szívének egész teljességéből feleihez szól – szól, és reá figyelmez a haza.

Minden igazság jó, – de azt a szín és az ábrázat teszi kellemetessé... Minden igazság örökkévaló, maradandó – de köntöse változik... Az ily írások az időnek és századnak kedvét kísérik, az igazságokat, amint minden időpont szereti, úgy adják elé, és így teszik a jót közjóvá, mert azt megszerettetik.

Azon, némely felhevülésében sok józan elmének szerzett apró munkák, melyek kisebbek, mintsem hogy könyvvé, de fontosabbak, mintsem hogy semmivé legyenek, ily írásokba záratnak és a semmivé lételtül megmentetnek...

Eredeti[860] munkák vezetik a népet a jó formálásra. Hidegen hagyjuk el a nézőpiacot Jason és Medea[861], Phaedra és Hippolytus[862] történetei látása után, – és könnyel telik szemünk, ha azon a körültünk történt dolgokat látjuk, és ha a magunk környülállásit a játékszínben újra feltaláljuk... Úgy van alkotva az emberi szív, hogy semmi néki nem tetszik, amely valamennyire reá nem tartozik. A közéletből való scénák, mindennap előforduló, hazánkat s magunkat illető dolgok ellenállhatatlanul vonsznak magokhoz... Amennyire tehát kis erőnk ér, feltételünk az is, hogy magunkból s körülünk merítsünk, elhitetvén magunkkal azt, hogy szebb a fülemile természeti erdei csacsogása az kanáriai madár kölcsönvett módos süvültésénél...

Az, hogy ezen munkát különösen az asszonyi nemnek szántuk, nem zárja ki a férfiakat is. Kívánunk a bölcs ítélőktől olvastatni, hogy jobbíttassunk, a gyengébbektől, hogy jobbítsunk. Talán lesz itt-amott munkánkban, amely kívánságunk mindkét részének megfelel.

---

[858] A négy egyetemi fakultás: teológiai, jogi, orvostudományi és bölcsészettudományi kar.

[859] *Szókratész* (i. e. 470-399) – athéni görög bölcselő.

[860] Libera per vacuum posui vestigia princeps, – Non aliena meo pressi pede. Qui sibi fidit Dux, regit Examen – Horat. [Szűz talajon elsőnek hagytam szabad lábnyomom, nem lépve senki nyomába. Aki bízik magában, az kormányozza vezérként a csapatot. Horatius. Epist. I.]

[861] *Iászon és Médea* – görög mondai hősök, az argonautákról szóló történet főszereplői. Iászon az Argó nevű hajón Kolkhiszba hajózott, és Médea segítségével elrabolta az aranygyapjat, amelyet sárkány őrzött. A történetet többen is (Aiszkhülosz, Szophoklész, Arisztophanész stb.) feldolgozták.

[862] *Phaedra és Hippolütosz* – Phaedra: Minosz krétai király leánya, Thészeusz felesége a görög mondában. Mostohafia, Hippolütosz iránti szerelme mindkettőjük pusztulását okozta. A mondát – többek közt – feldolgozta Szophoklész és Euripidész, majd Racine is.

Nem bántjuk meg a férfiúi nemet, ha azt állítjuk, hogy a szépnem az ízlés uralkodónéja. Lágy érzésök hatalmasabban elfogadja mindazt, ami szép. Nem kételkedünk, hogy egy nemnek tökéletesítése által a másnak is szolgálunk, akár azért, mivel a házi tiszta örömet felemelni igyekezünk, hahogy házastársakból érzékeny barátnékat és kellemetes társalkodónékat készíthetünk, akár azért, hogy ezen édes vehiculum [segítség] által a férfiúi nem tökéletességeire is munkálunk, vagy annak vonszó természeti ereje által, vagy azon nemes vetekedés által, melyet annak pallérozása szülhet; akár legalább az olvasásnak megszerettetése által, amely sok részeiben hazánknak csak a jó könyvek nemléte által fojtatik el... Legszebb álmaink közül való az, ha egy kellemetes hazánk-leányának unalmas óráját hasznosan rövidíthetjük.

Ezen céljaink elérésére minden erőnket feláldozzuk. Kevés száma előfizetőinknek, akiket itt háládóan s dicsekedve nevezünk, nem rettentett el intézetünk folytatásától, és ámbár mely nagy és terhes légyen is költségünk, de elhitetvén velünk szándékunk tisztasága, hogy a hasznost hasznosnak meg nem esmérni lehetetlen, bizonyossá tésszük a közönséget az eránt, hogy ha minden reménységeink ellen, több előfizetőink nem jönnének is, és minden segítség nélkül hagyatnánk is, magunk erejével az esztendőt kivisszük, és jó szándékunkat félbe nem szakasztjuk...

Gyenge leányka! indulj el immár kimért utadon, emlékezzél meg mennyei származásodról. Taníts! és igyekezz tetszeni! Légy tiszta és kellemetes! Légy hasznos társalkodónéja hazánk szerelmes leányinak, akik közé most kibocsátunk.

A szövegközlés alapja: Kármán József Válogatott Művei. (Magyar Klasszikusok.) Bp. 1955. 69-71., 72-74. l.

105
BAJZA JÓZSEF
GONDOLATKÖZLÉS S ANNAK ESZKÖZEI[863]
1837

(Részlet)

... Az ember leggyarlóbb, legnyomorékabb alkotmány Istennek léte kezdetén, de magában erőt rejt: az észt, mely őt istenséghez hasonlító lénnyé képezheti. A szólás tehetség felséges adománya volt Istennek, de mégsem elég a gondolatok tökéletes közölhetésére; mert a szóbeli közlés fáradságos és szűkkörű, lassú és múlékony, s az emlékezet is, mely által a szólástehetség fő becsét nyeri, gyengébb és hűtelenebb az emberhez, mintsem az eszméket és gondolatokat a feledékenységből kivíván, későbbi használatul fenntarthassa. Érezve e szükséget, e hiányt, az emberben lakó istennek, az észnek kellett mesterséges eszközt fölfedezni, mely mind a gondolatközlést tökéletesbítse, mind pedig a feledékenységgel dacoljon. Így fedeztette föl a szükség először a képjegyeket, utóbb a találmányok egyik legnagyobb csodáját, a hangjegyeket (betűket), s általok az írás mesterségét, mi a gondolatközlés történeteiben időszakot alkotó pont volt. A betűk már magokban is bámulatra méltó lelemény, de még inkább az következményeire nézve, sőt e tekintetben egyetlenegy. A teremtés napjától fogva máig semmi sem volt oly nevezetes, oly nagybefolyású az emberi lélek fejlődési történetében, mint ezen hangjegyek feltalálása. Képzeld az emberiséget napjainkban, midőn e jegyek

[863] *Bajza József* (1804–1858) – költő, első nagy irodalomkritikusunk. Gondolatközlés s annak eszközei című cikke bevezetésként látott napvilágot a Bajza-Toldy-Vörösmarty által szerkesztett Athenaeum első számában. (Összegyűjtött munkái 1851.évi kiadásában A folyóiratok fény és árnyék oldalai címmel jelent meg.) Az emberi gondolatközlés eszközeinek fejlődésében az írás és nyomtatás felfedezésével – kis túlzással – egyenrangúnak tartja a folyóiratok megjelenését. Körvonalazza az újságok és folyóiratok kulturális jelentőségét, majd meghatározza az Athenaeumnak és melléklapjának, a Figyelmezőnek jellegét és célját. Bajzáról l. még a 88. szemelvény 1. jegyzetét.

használata már egyetemes lőn, írástudomány nélkül, s egy oly állapotot fogsz képzelni, melyben az egész szellemi világ forgása egyszerre megállott. Kezdetben csak a léleknek volt szava, s azt Istentől nyerte, s most ember kísérté meg a teremtést, s ím, akaratára a lélek nélküli tárgyak is megszólaltak.

A nagy kezdet meg vala téve a gondolatközlés eszközlésében, s mi következményű volt legyen a lélek birodalmában, bizonyítja az emberi míveltségnek azon nagy tömege, melyet Egyiptus, Görögország és Róma s az ezek után jött időszak egész a XV. századig mutat.

Az emberi lélek, melynek oly dolgok is sikerültek, mik teremtéshez hasonlítanak, lassanként észrevette, hogy az írás általi gondolatközlés is még igen hiányos és fárasztó, azért új eszközök felől gondolkodott. Nagy időnek kellett lefolyni, míg egy új haladó lépés történhetett; de végre a XV. század megszülte a hatalmas eszmét, mint lehessen az egyszer leírt gondolatot kevés idő alatt és fáradság nélkül több száz és ezer példányúvá tenni. Gutenberget nevezem, s meg van nevezve a gondolatközlés második nagy időszaka. Ez időpont után azt lehetett hinni, hogy a szellemi közlekedés eszközei kimerítvék, hogy e tekintetben az ember mindent hatalmába kerített, amit képzelni lehet, s íme, alig tűnt el egy kis idő – mert mi egy század az emberiség történetében? – s egy harmadik nagy fölfedezés megmutatta, hogy a gondolatközlés eszközei Gutenberg találmánya által még korántsem voltak kimerítve. Az, ki Velencében az első „Gazettát”[864] kiadá, volt kezdője a szellemi közlekedés harmadik nevezetes eszközének, a folyóiratoknak. Elég csak mondanom, hogy mindenki egész terjedelmében képzelje, micsoda hatalmat nyert az emberiség az eszmeközlésre nézve a folyóiratoknál fogva. A folyóiratok azáltal, hogy bizonyos napon rendesen s elmaradhatatlanul, meghatározott helyre és olvasókhoz érkeznek meg, minden gondolatnak, eszmének, mely ember agyában születik, szárnyakat fűztek, melyeknek sebességével egyik földsarktól a másikig küldethetnek értesítést, vizsgálat és csere végett. Az időszaki iratokat megelőzött kor eszméi hosszadalmas lassúsággal terjedtek csak szülőhelyük határain túl is; évek kellettek hozzá, míg egy nagy eszme, mely keleten született, nyugotra eljuthata: most a gondolatnak mérföldek ezrein át, tengeren túli országokig bizonyos pálya nyílt fel. A négy fal között fölemelt szózatot egypár nap milliók, egypár hét alatt egész nemzetek meghallják. Az eszmék ezernyi soka ága jő és megyen, s megtelik velök az egész levegő. S e bámulandó jelenéseket, íme, a szellemi közlekedés mindenható eszközei, folyóiratok teremtették.

Alig lehet ember szebb viszonyban embertársaival, mint vannak azok, kik az időszaki iratokat, ezeket a szellemi közlekedés léghajóit kormányozzák, kik szellemi árukkal, ész és képzelet kincseivel megrakva, koronként útnak indítják, s naponként vagy hetenként ezerekhez szólanak, s ezerektől hallgattatnak meg; nekik, ha lélekkel bírnak, gyakorta egy egész nemzet értelmi iránya kezökben van. De valamint nagy és dicső a folyóiratok hatása, s nagy és dicső azok helyezete, kik által kormányoztatnak, úgy más részről felette terhes és nehéz, s e hatalmas eszközök ügyetlen, gondatlan vagy éppen rosszra irányzott kezek között silánysággá fajulhatnak és kártékonyakká. Folyóiratot céljának megfelelőleg szerkeszteni nagy gondot és előrelátást, finom tapintatot és ízlést kíván. Az olvasóközönség míveltségi fokát és értelmi körét ismerni, a jelen idő szükségszülte kívánatait megérteni, s ezeket ismervén s megértvén, nekik megfelelőleg szellemi élményt s táplálékot adni, ezek azon nagy mesterségek, melyekkel folyóirat szerkesztőinek bírniok kell, s ezeknek nem bírásában vagy feledésében rejtezik az ok, hogy oly nagy a célttévesztett időszaki iratok száma, s hogy az értelmiségnek ezen mindenható előmozdítói silány és nem ritkán kártékony iratokká válnak, s megvetéssel tekintetnek éppen azok által, kik a tudományoknak különben legszenvedélyesebb baráti...

[864] *Gazetta* – újság. Az első hírlap Velencében jelent meg 1563-ban, a II. Szolimán török császár ellen viselt háború idején, amikor is az események iráni tájékozódni kívánó nép felvilágosítására újságleveleket adtak ki. Egy-egy lapért 7 korabeli magyar fillérrel azonos értékű váltópénzt, azaz egy gazettát kellett fizetni. Innen származik az elnevezése.

Meg kell vallani, hogy ezen vádaknak fontos és sok figyelemre méltó oldala van, s ha végigfutunk gondolatban az időszaki iratok történetein, kivált a legújabb korban, nem merhetjük tagadni, hogy a zsurnál-irodalmat [újságírást] méltán éri gáncsolás, mert azon lengeségnek a tanulásban, azon rendszer nélküli ismereteknek, melyek a legújabb időt és jelen nemzedéket bélyegzik, ha nem egyedüli okai is, valósággal nagy részben előmozdítói. De ezen előzményekből, azt hiszem én, nem úgy foly a következés, mint némely, bár egyébiránt minden tiszteletre érdemes férfiak látják. Midőn az időszaki lapok hasznos vagy kártékony befolyása felett vitatkozás támad, nem kell soha figyelem nélkül hagyni azon kérdést, vajon az ilynemű lapoknak természetében és lényegében fekszik-e azon rossz, melyet szülnek, s melyet én is kész vagyok, iménti vallomásom szerint, rossznak elismerni. S vajon miben van a szült rossznak oka? Magában a dologban-e szükségképpen, vagy történetesen csak a módban, mellyel gyakoroltatik? Évnegyedi és havi iratok rendszerint nem szoktak zsurnalisztikai kárt hozó befolyással vádoltatni, s miben különböznek a napi- és hetilapok emezektől? Csak abban, mit nevök jelent: a megjelenés idejében. Ha tehát a napi- és hetilapoknak természetében fekszik azon kárhozatos következés, melyet szülnek, hasonló vád érhetne minden néven nevezhető folyóiratot, mert a megjelenés ideje csekély különbséget tehet közöttük. Az én hitem az, hogy a gáncsolás a napi és heti iratokra nézve is csak úgy áll, mint számtalan más általánosan rosszalt dolgokra nézve. Maga a dolog, elvontan tekintve, sem jó, sem rossz, csak lehet rosszá vagy jóvá aszerint, miként bánunk vele... zsurnalizmus létezni fog ezentúl világ végéig; ez a léleknek már úgyszólván szükségévé vált; nem azon kell tehát ügyekezni, hogy ne létezzék, ami lehetetlen, hanem azon, hogy jótékony befolyású és célszerű legyen.

Elfajult a zsurnalisztika azért, mert nagyobbrészint csak vásárilag űzetik, s a szerkesztők és kiadók kezdetben nem nyúlnak elég készülettel a dologhoz, később pedig igen is könnyűnek veszik azt, ami éppen nem könnyű. Nem tartatik lelkiösmeretes dolognak a tárgyak közlésében a körülményeket fontolni, többnyire csak a szempillantat vétetik célba, s egyesek vagy kis sereg tetszése, minden kinézés nélkül messzebb időkre és a mívelődés magasabb kívánatira. Igaz, hogy napi és heti írás nem meríthet ki egész tudományokat, s nem terjeszthet ismereteket tökéletes rendszerben, de ennek nem is az rendeltetése, s tőle ilyesmit kívánni oly túlságos tudományszerelem, mely pedantizmussal [szőrszálhasogatással] határos. Napi és heti iratokból nem fog senki bölcseletet vagy történettudományt tanulni, ily célra rendszeres munkák valók; ellenben a bölcseletnek és történettudománynak egyes részleteire, ágaira világosságot vetni, azokat kimeríteni s iránt mind új, mind hasznos eszméket terjeszteni nincs tökéletesebb eszköz ezen napi- és hetilapoknál. Tartsuk lelkiösmeretes dolognak csak olyat közleni az olvasóval, ami ész és ízlés tekintetében épületes, ami vagy tanít, vagy hasznosan mulat, akkor őt a komoly tudományoktól nem elvonni fogjuk, hanem inkább hozzájok édesgetni, s vágyakat ébreszteni benne, hogy amit vele részletesen megszerettettünk, azt egész terjedelmében ügyekezzék ismerni.

Nálunk, magyaroknál, hogy magunkról is szóljunk, jelenleg semmire sincs oly nagy szükség, mint oly napi- és hetilapokra, melyeknek szilárdabb jellemök és komolyabb arcok legyen, s tudományt és művészetet férfiasabb lélekkel fogjanak fel. Tudjuk, mint fogadtatnak a nagyközönség által honunkban a mélyebb és rendszeres tudományos munkák, tudjuk, hogy azon művekből is, melyek szépirodalomhoz számíttatnak, a magasabb szelleműek mely kevesek által értetnek, kedveltetnek azalatt, míg holmi, gyakran igen üres csecsebecséknek nagy kelendőségök van. Ezen bal útról csak komolyabb szellemű napi vagy heti irat téríthet meg bennünket, mely magának könnyebben szerez bemenetelt mindenütt, mint a sok kötetű tudományos munka. Az Athenaeumnak éppen az leend kitűzött célja, hogy a léleknek nemesebb és hasznosabb táplálékot nyújtson, s az olvasóközönséget tudomány- és művészetben szilárdabb becsű dolgok megkedvelésére édesgesse. Tanulságosat és gyönyörködtetőt akarunk egyszersmint nyújtani, s azon ügyekszünk, hogy lapjainkban érdekeset mind a mulatni akaró, mind a tudományok barátja koronként leljen. E két dolgot nálunk sokan nem szeretik együtt látni, mi pedig éppen

összekapcsolni ügyekezünk; mert nem akarunk azon félszegek számába tartozni, kik egyiket a másik miatt megvetik, s erősen azt hisszük, hogy a tudományoknak a művészetekkel karöltve kell járniok, ha célt akarnak érni. A tudomány magában elfásítja a lelket, a művészet magában – értem annak merő gyakorlati részét – felületessé és félszeggé teszi, s csak az jár igaz úton, ki széppel köti össze a jót. De másrészről tapasztalásból tudjuk azt is, hogy a magyar olvasók kicsiny száma egyes tudományszakot képviselő folyóiratokat még nem képes fenntartani, s ki valamely lapnak hosszabb időkre akarja biztosítani életét, több érdekeket kell egybekapcsolnia. Meg kell jegyeznünk azt is e helyt, hogy ha lapjainknak vagy tudományos vagy szépliteratúrai része találna érdekesebb lenni a másik felett, az semmi másnak ne vétessék jeléül, csak annak, hogy jelen körülményeink közt s erőnkkel abban állíthatánk elő több figyelemre és közlésre méltót...

Hirdetésünkben elő voltak számítva a tudományok, melyekre az Athenaeum és Figyelmező[865] koronként kiterjesztendi figyelmét. Félreértés elhárítására meg kell jegyeznünk, hogy az előszámláltakból nem mindig s állandóan lesznek cikkek közölve, hanem majd egyből, majd másból, aszerint, mint a körülmény engedi. Megtörténhetik, hogy lesz az előszámláltaknak oly ága, melyből néha hónapokig nem közlendünk, ha ti. érdekeset nem közölhetünk; máskor ismét ugyane nemből egy hónap alatt is több ízben. Külföldi folyóiratokból szorosan csak azt szándékozunk közleni, ami nálunk érdekes lehet, s lelkiösmeretes dolognak nevezendjük semmit sem adni csak azért, hogy lapjainkat töltse. Eredeti dolgozatokból pedig törekedni fogunk mindent olyat adni, ami irodalmunk jobb termékei közé számíttathatik, vagy legalább körülményeink között nyereség lehet az irodalomban.

Ügyekeztünk minden összegyűjthető erőket és tehetségeket lapjaink körül összegyűjteni, s örvendezve dicsekedhetünk azon ritka szerencsével, hogy új pályánkon hazánk annyi jeles íróitól segíttetünk. De valamint egyrészről mindent elkövettünk, ami kezdeményünk hasznára szolgálhatand, úgy másrészről némi aggodalom támad bennünk, hogy talán éppen ezen előkészület által oly reményeket gerjesztettünk az olvasóközönségben, melyeknek megfelelni képesek nem leendünk. Mi, jól érezvén a vállalat nagyságát s erőnk középszerűségét, semmi rendkívüli dolgokkal nem kecsegtetjük olvasóinkat, egyedül ügyekezet és szorgalom az részünkről, ami iránt teljes biztosságot nyújthatunk. Amit olvasóinktól előlegesen kérünk, abból áll, hogy lapjainkat ne egy-két számból s úgyszólván születésök napjain, hanem több számok után ítéljék meg; ha kinek pedig várakozását huzamosabb idő után sem volnánk képesek betölteni, azt bizodalmasan kérjük: legyen szíves magával számot vetni aziránt, mily nemű volt várakozása, s ha megfontolva a körülményeket, reményei nem mentek-e túl a lehetségeken. Hiba mindkét részről képzelhető: a miénkről, ha igazságos kívánatoknak meg nem felelünk, az olvasó részéről, ha oly valamit vár tőlünk, minek teljesítése vagy erőnket múlja felül, vagy körülményeink között nem lehetséges.

A szövegközlés alapja: Bajza József Válogatott Művei. (Magyar Klasszikusok.) Bp. 1959. 261-268. l.

106
KOSSUTH LAJOS
A PESTI HÍRLAP BEVEZETÉSE[866]
1841

[865] *Athenaeum* – tudományos és szépirodalmi folyóirat, a kor legmagasabb színvonalú és a magyar irodalomtörténet egyik legnagyobb hatású lapja. 1837-ben indította s megszűnéséig (1843) szerkesztette Bajza József, Toldy Ferenc és Vörösmarty Mihály. Tényleges irányítója Bajza József volt. Minden jelentős kortárs író munkatársa volt a lapnak. Itt látott napvilágot pl. Petőfinek is első nyomtatott verse (A borozó). 1841-ig *Figyelmező* címmel melléklapja jelent meg.

[866] Kossuth Lajos Bevezetés című írása 1841. január 2-án jelent meg a Pesti Hírlap 1. számában. Kossuth 1840 májusában szabadult ki a börtönből, s még ez év nyarán, Szentkirályi Móric szerkesztésében új lapot készült indítani ellenzéki nézeteket valló társaival; lapengedélyt azonban nem kaptak. Ekkor kérte fel Kossuthot

Midőn a tulajdonos kiadó úr eme nyilatkozása[867] következtében szerkesztéshez fogunk, oly meggyőződésből tesszük azt: hogy a napnak tömérdek szükségei között alig van egy-egy sürgetőbb, mint oly időszaki lap, mely a nemzet életének hű tükre legyen; közzé, nemzetivé tegye öröm s bánatnak, hűség s törvényességnek, bajnak s hiánynak minden érzetét, melyet a nemzet szívében egy hangrezgésre találni köz, magas és szent érdekek jogosítanak; és szabad tért nyisson az észnek, értelemnek, jóakaratnak, hogy szűkkeblűséget, mint elbizakodást egyiránt kerülve, vak előszeretetet, vak előgyűlölség nélkül, higgadt kebellel s ama mérséklettel és illedelemmel, mely a jó szándék s igazság bélyege, megvitassák és előkészítsék a napnak nagy kérdéseit, mikben e honnak jövendője rejtezik. Mert nem az a kérdés közöttünk, haladjunk-e, avagy megálljunk? miként Józsue napjáról írva van: – e kérdést eldönté a Mindenható, midőn a világot megteremtette; és bizony, nincs erő, mely a világkerék küllőibe vághasson – nem ez hát a kérdés közöttünk, hanem az: hogy mit és miként? És itt egy magasabb nézőpontra van szükség. Nem mind javítás, ami egyes érdekeknek hízeleg, és tartós csak az, mely igazságon épült, *valódi* szükségen segített, s a nemzet életéből önként fejlett ki. Ismerni kell tehát a nemzetnek előbb önmagát, és ismernie kell szükségeit; aztán megvitatni célt és eszközöket, dolgot és módokat, minden oldalról, s ha ekkor elkövetkezik a törvényhozás ideje, áldásdús leend mindenik törvény, mert egy-egy szociális meggyőződést mondott ki. A törvény, mely ekként született, mindenekelőtt jogszerű leend – mert hiú bölcsesség az, melyet a jog tekintete nem vezet, de a jogszerűség határai közt követni fogja a józan politika sugallásait; és bizonyosan nem felejtendi, hogy a századokon át emelkedett országépület roppant boltjainak árnyékában millió élet, millió érdek nyugszik, mely az igazság mellett gyöngéd figyelmet s kíméletet is követel. – Vezetni egy időszaki lapot, mely ily tükör, ily kalauz, ily raktár legyen, nehéz, fontos feladat; s ha mi, kik mélyen érezzük, hogy egyike vagyunk a leggyengébbeknek, a kiadó úr becses bizalmú felszólításának erőtlenségünket feledve engedénk, oly hiedelemben tettük azt, hogy egy ily nemű szükség érzete sok kebelben él, s így számos polgártársaink s barátaink köréből nem egy kitűnő észre és szívre számolhatunk, kik erősbek, mint mi, gyámolítandják gyöngeségünket.

És ha szükségről szólottunk, távol volt tőlünk az időszaki sajtó körébeni pályatársaink érdemeit kellőleg nem méltánylani, csak azt akartuk mondani, hogy egy nemzet életében több színvegyület s több árnyéklat van, és egymás mellett mindenik megfér. Mi baráti kezet nyújtunk pályatársainknak, s végcélunk különböző nem lehetvén, ennek megközelítéséhez egy becsületes versenyre szólítjuk fel, s ha versenyzésünk egymásnak viszonosan jótékony ösztönül szolgálandott, minden dicsőséget örömest átengednünk – elégültek, ha szerényen szabad lesz éreznünk, hogy a közjó nagy építményéhez egy-két darabbal mi is járulhatnánk.

éppen megindítandó politikai hírlapja főszerkesztőjéül Landerer Lajos kiadó, aki előzetesen megállapodott Bécsben a kormány embereivel, hogy ha Kossuth szerkesztői tevékenysége veszélyessé válnék az udvarra, eltávolítja őt a lap éléről. Kossuth, miután Landerer arról biztosította, hogy a lap irányát és tartalmát teljhatalmúlag intézheti, elvállalta a szerkesztést, s fent közölt Bevezetésében megjelölte az újság programját. A Pesti Hírlap Kossuth irányítása mellett a reformkor legjelentősebb sajtóorgánumává vált. Benne jelentek meg először Magyarországon vezércikkek. Legtöbbnek Kossuth volt a szerzője; ezekben támadta a konzervatív politikát, a feudalizmus rendszerét, ezekben fejtette ki reformprogramját, s ezek nyomán indult meg közte és Széchenyi István közt a híres vita. A lapnak sok előfizetője (1841 nyarán: 4100 felett, 1844: 5100) és igen nagy hatása volt: a középnemesség haladó rétegeiből és az értelmiségből megteremtette az egységes ellenzéki tábort. Bécs közbelépésére 1844 végén Landerer honoráriumvitát provokált, s ennek kapcsán Kossuth lemondott a lap szerkesztéséről. A Pesti Hírlapot 1845-től a centralisták irányították, Szalay László, Csengery Antal, majd Kemény Zsigmond szerkesztette. 1849. január 23-án jelent meg az utolsó száma, ekkor Windischgrätz betiltotta.

[867] Landerer Lajos mint kiadó a meginduló Pesti Hírlap első számában a következő sorokkal mutatta be a lap olvasóinak a szerkesztőt, Kossuth Lajost: „Most, midőn e lapokat megnyitom, örömmel van szerencsém értesíthetni a tisztelt közönséget, hogy semmit el nem mulasztottam, miáltal a lap érdekességét emeljem és szíves szándékomat, a közkívánatnak megfelelni, tettleg bizonyítsam. Úgy vélem, e szándékomnak fényesebb tanúságát nem adhatnám, mint azáltal, hogy a szerkesztés vezetésére Kossuth Lajos urat kértem meg, kit ezennel a t. közönségnél mint e lapok szerkesztőjét bemutatni hazafiúi szíves örömömre szolgál."

Helyén lenne most talán az ígéretek és biztatások szokott szóseregét elősorozni; de mi úgy hisszük, az értelmes közönség ilyesminek nem sok becset ád, s ahol foglalót csakugyan kíván, inkább hajlandó személyességet, mint ígéretet annak fogadni. – Lapunk jövendője min kezünktől függ. Hogyha nem vagyunk szükségtelenek, hogyha sem későn, sem korán nem jövénk, egyszóval: hogyha megérdemeljük, bizonnyal pártfogást is lelendünk e nemzetnél; – ha pedig mindez másképpen vagyon: le a színpadról ügyesbek elől! nem érdemlettük meg az életet. Azonban ha gyöngeségünk érzetében nincsen is bár jogunk egy derék művészünk példájára az érdemes közönséget atridesi reményekkel biztatni; annyit mondunk, miképpen szennyes érdekek vezetni sohasem fognak, meggyőződésünk nem lesz eladó, s tanulni szeretve is, szükségét is érezve, észnek és oknak ugyan mindig hódolunk, de más semmi, s nevezetesen Nagy Pál[868] *„egykori”* szavaival élve: „sem a hatalmasok komor tekintete, sem polgártársaink heve soha el nem tántorít”. – Ezek után nincs egyéb hátra, mint a tisztelt közönséget megkérni, hogy miután a kiadó tulajdonos úr lapjaink kiadhatása felől tisztába csupán a lefolyt év legutolsó napjaiban jöhetett, s így a szükséges előkészületre, adatgyűjtésre, vidéki levelezés elrendezésére időnk teljességgel nem vala, sőt a szerkesztés elvállalása is csak éppen most, már a hirdetmény közrebocsátása után történt: lapjaink becse ne az első egy-két számokból ítéltessék.

A szövegközlés alapja: Kossuth Lajos hírlapi cikkei I. 1841-1842. Bp. 1906. 1-5. l.

Petőfi és a könyvkiadás

107
PETŐFI SÁNDOR VERSEINEK KIADÁSA[869]

A Nemzeti Kör[870] jegyzőkönyvéből

1844. március 27.

A folyó évi január hó 23-án tartott igazgató választmányi gyűlés 4. pontjabeli határozat tettleges életbeléptetése tekinteteiből Vörösmarty Mihály úr Petőfi Sándor, ifjabb íróink legjelesbike tíz ívre terjedő, többnyire újságlapokban megjelent, s közméltánylással és tetszéssel fogadott verseinek a Nemzeti Kör pártolása alatt leendő minél előbbi kiadatását, s addig is pedig a nevezett ifjú anyagi szükségeinek jómóddali fedezéséről gondoskodást indítványozá. – Miután azonban az igazgató választmányi gyűlés hatási köre a pénztárróli szabad rendelkezést meg nem engedé, a jelenlevő t. c. tagok pedig az indítvány üdvösségét meleg-

[868] *Nagy Pál, Felsőbüki* (1777–1857) – ügyvéd, híres szónok, az egyik első nemesi reformpolitikus, a Magyar Tudományos Akadémia tagja. Sopron megye követeként 1807-től kezdve többször bátran szót emelt nagyhatású szónoklataiban a reformok szükségességéért, a magyar nyelv, a jobbágyság stb. érdekében, s kárhoztatta a bécsi politikát. Az 1825. évi országgyűlésen Széchenyi István az ő gyújtóhatású beszéde után vetette meg az Akadémia alapját. Nagy Pál később nem vett részt a politikai harcokban, Sopron megyei birtokára visszavonulva s külföldön élt.

[869] Petőfi 1844 februárjában Debrecenből Pestre gyalogolt, s kiadót keresett versei I. kötetének megjelentetéséhez. Barátai tanácsára először Geibelt, a kor egyik ismeri kiadóját kereste fel, de ő elutasította a költőt. Ezután szerencsét próbált több más kiadónál, nyomdásznál, könyvkereskedőnél, a verseket azonban egyik sem vásárolta meg. Több heti eredménytelen kísérletezés után elkeseredésében Vörösmarty Mihályhoz fordult, aki eleinte szintén kiadó segítségével próbálkozott a költeményeket kinyomtatni, miután azonban ő is kudarcot vallott, a Nemzeti Kör figyelmébe ajánlotta Petőfi verseit. A kör vállalkozott is kiadásukra. A Versek I. kötete 1844 végén jelent meg.

[870] *Nemzeti Kör* – 1837-ben írókból és színészekből alakult egyesület, amely az 1840-es évek közepére az ellenzéki reformeszméket propagáló klubbá alakult. Tagjai a magyar nyelv, irodalom és művészet pártolását tűzték ki célul, Kossuth politikáját támogatták, külföldi, főleg francia újságokat olvastak. Kiadták Rózsavölgyi zeneműveit is.

keblűleg pártolák, s a nevezett ifjún hova-hamarabb segítni elhatározák, Tóth Gáspár[871] úr 60 pfrt [pengőforint] tüsténti kifizetését ajánlá a nevezett ifjú részére, oly feltétel alatt azonban:

a) Ha a kérdés alatti tíz ívnyi költemények egy kinevezendő küldöttség által megvizsgáltatván, az azokat a kinyomatásra érdemesnek találandja.

b) Ha a Nemzeti Kör tagjai közől tizenkét jótálló egyén találkozik, kik ha a kinyomott költemények árából félév múltán azon 60 pfrt-nyi öszveg ki nem kerülne, annak kifizetését aránylag magokra vállalják.

Mely ebbeli nemes ajánlatra Antal Mihál[872], Babits János[873], Bajkay Endre[874], Csanády Ferenc[875], Dulovits János, Fábri Pál[876], Fáy András[877], Fényes Elek[878], Irányi Dániel[879], Kronperger Antal[880], Lendvay Márton[881], Rökk Pál, Rákóczy János[882], Török János[883], Tóth Gáspár, Szigligeti Eduárd[884], Várady Antal[885], Vachott Sándor[886], és Vörösmarty Mihál urak,

---

[871] *Tóth Gáspár* – szabómester, Pest egyik tekintélyes polgára. Részt vett a reformkor haladó mozgalmaiban.

[872] *Antal Mihály* (1793 k.-1850) – író, a Nemzeti Kaszinó könyvtárosa, a Nemzeti Kör pénztárnoka. Részt vett a Magyar Tudományos Akadémia kéziszótára szerkesztésében. Az Akadémia 1833-ban levelező tagjává választotta. Nyelvészeti kutatásokkal foglalkozott.

[873] *Babits János* – orvos. Orvosi értekezés az életművek rokon- és ellenszenveiről című munkája Budán jelent meg, 1846-ban.

[874] *Bajkay Endre* – a dunamelléki református egyházkerület világi főjegyzője. Több cikke s Az állati és életmagnetismus (delejesség tudománya), mint bizonyos gyógymód címmel (Pest 1852) önálló munkája jelent meg.

[875] *Csanády Ferenc* (szül. 1815) – a Kossuth Lajos által létrehozott Országos Iparegyesület jegyzője 1844-ben. Az Iparegyesülettel kapcsolatos és gazdasági tárgyú cikkei jelentek meg az 1840-es években. Megzavarodott című színműfordítását 1835-ben Debrecenben előadták.

[876] *Fábri Pál* (1790-1872) – író, tanár. Külföldi egyetemeken végzett filozófiai és klasszika-filológiai tanulmányokat. 1825-től 1837-ig a pesti evangélikus gimnázium tanára és igazgatója volt, később a pesti evangélikus hitközség felügyelője lett. A Közhasznú Esméretek Tára című lexikon munkatársa volt.

[877] *Fáy András* (1786-1867) – író, a Magyar Tudományos Akadémia tagja. Az első magyar társadalmi regény szerzője (Bélteky-ház, 1832). Az önálló magyar gazdasági élet megindulását segítette a Pesti Hazai Első Takarékpénztár felállításával.

[878] *Fényes Elek* (1807-1876) – statisztikus, közgazdasági író, a Magyar Tudományos Akadémia tagja, az Ellenzéki Kör alelnöke, az Országos Iparegyesület aligazgatója. A statisztika tudományának egyik első hazai művelője. A szabadságharc előtt az országos statisztikai hivatalt szervezte, s ennek 1848-ban elnöke lett. 1849-ben a pesti vésztörvényszék elnökévé nevezték ki. 1848-49-es tevékenysége miatt Világos után bujdosnia kellett, majd fogságbüntetést szenvedett. Kiszabadulása után mellőzötten élt. Ekkor készítette el Magyarország helységnévtárát.

[879] *Irányi Dániel* (1822-1892) – ügyvéd, politikus. Az Ellenzéki Kör választmányi tagja s a márciusi fiatalok egyike. 1848-ban és 1849-ben több tisztséget viselt (igazságügyminisztériumi titkár, képviselőházi jegyző, kormánybiztos stb.). Tevékenyen részt vett a debreceni országgyűlés munkájában. 1849 áprilisában a Radical Párt tagja lett. A szabadságharc után emigrálnia kellett, távollétében halálra ítélték.

[880] *Kronperger Antal* (1796-1859) – római katolikus lelkész, író. 1832-től 1842-ig a Milánóban állomásozó Radeczky-ezred tábori papja volt, s a császári tisztikart magyar nyelvre tanította. Hazatérése után az Iparegyesületnél francia nyelvtanár s a konzervatív párti Gyülde igazgatója lett. 1851-ben az osztrák kormány ideiglenesen megbízta a cenzori teendők végzésével.

[881] *Lendvay Márton* (1807-1858) – híres színész. A Nemzeti Színháznak megnyitásától tagja volt. Részt vett a szabadságharcban.

[882] *Rákóczy János* (1821 k.-1878) – politikus, ügyvéd. 1848-ban, az első felelős minisztérium megalakulásakor pénzügyminisztériumi titkár, a honvédelmi bizottmány létrejötte után annak elnöki titkára lett. A Habsburg-ház trónfosztása (1849. ápr. 14.) után, mint miniszteri tanácsos, majd mint kormánybiztos vett részt a szabadságharcban. Az önkényuralom elől külföldre menekült, s távollétében halálra ítélték. Visszatérése után, 1861-ben Pest megye főjegyzője, 1869-ben országgyűlési képviselő lett.

[883] *Török János* (1809-1874) – hírlapíró, szerkesztő, politikus; a Magyar Tudományos Akadémia tagja. 1841-től 1848-ig a Magyar Gazda című folyóirat szerkesztője volt. A szabadságharcban való részvételéért fogságbüntetést szenvedett.

[884] *Szigligeti Ede* (1814-1878) – drámaíró, színész, rendező, a Magyar Tudományos Akadémia tagja. Hosszabb ideig a Nemzeti Színház igazgatója volt. A magyar népszínmű megteremtője.

összesen tehát tizenkilencen nyilatkoztatván magukat jótállókul, s egyszersmind Antal Mihál, Kronperger Antal és Lendvay Márton urak öt-öt példányra előfizetvén, – határoztatott Tóth Gáspár úrnak ebbeli önzés nélküli, célravezető ajánlatáért, valamint Antal Mihál, Kronperger Antal és Lendvay Márton uraknak fentebbi hathatós és nemes tetteikért az igazgató választmányi gyűlés köszönetet szavazván, Vörösmarty Mihál, Szigligeti Eduárd és Vachott Sándor urak a nevezett költemények általvételére, megvizsgálására oly meghagyással küldetnek ki, hogy ha azokat kinyomatásra érdemesnek találandják, a Tóth Gáspár úr által előlegezett 60 pfrt-ot, s az első fizetett 15 pfrt-ot a nevezett Petőfi Sándornak nyugtatvány mellett, haladék nélkül adják át, továbbá a nyomási költség iránt a kir. egyetem könyvnyomtató intézetével egyezkedjenek, s ezen költségfelszámítást, mint szintén a nyomtatásróli tervüket, a nyomatandó példányok száma- és áraróli véleményükkel együtt, a legközelebbi közgyűlésre nyújtsák be.

1844. május 11.

Vörösmarty Mihál úrnak, mint a folyó évi március 27-én tartott igazgató választmányi gyűlés 5. pontjában foglalt határozathoz képest Petőfi Sándor versei véleményezésére kinevezett választmány elnökének, a nevezett író verseiről és azok kiadásáróli írásban foglalt véleménye következtében, – jelesül:

1. A nevezett versek, mint egy szerencsés elme érett termékei, melyek az érzelgéstől távol, valódi s helyenként mélyebb érzelműek, keresetlen, férfias s tősgyökeres magyar beszédbe foglalvák, s azokat szellemi önállás és eredetiség bélyegzik, – minden tekintetben méltók, hogy kiadatásuk a Nemzeti Kör által előmozdíttassék.

2. A kinyomatási költségekre nézve az egyetemi könyvnyomtató intézet két árszabályt csinált, úgymint gyengébb papiroson ezer példányban, tizenkettedrétben egy ív kerülne 24 frt [forint] 7 kr [krajcár], erősebb papiroson ugyanannyi 29 frt 51 kr – a versek pedig mindössze 142 lapot, körülbelől hat tizenkettedrét ívet, vagyis kilenc nyolcadrét ívet töltvén, a nyomtatási költség jobb papiroson 179 frt 6 kr, a gyengébben pedig 144 frt 42 kr, ehhez adva a bekötés és borítéki ár 30-40 frt p. p., a szebb kiadás mintegy 209-219 pfrt 6 kr, a másik pedig 174-184 frt 42 kr-ba kerülne. – A munka nem terjedvén sokra, ezen választmány a szebb kiadást ajánlja, s ez esetben egy példány ára egy frt lehetne, s így a kiadási költségeket 280-300 előfizető fedezhetné. Végre a könyvnyomtató intézetnél a nyomtatási költségeknek egyharmada a nyomtatás kezdésével, kétharmada pedig végeztével fizetendő, –

határoztatott: Minden ilynemű vállalkozásnál a jövőre a szükséges intézkedések tétele végett állandó bizottmány fog kineveztetni. – Jelen véleményadó bizottmányhoz azért Bajza József[887] úr tagul kineveztetvén, az állandóul meghagyatik. A szebb papirosú kiadást és egy példány árának egy pfrt-ra határozását tárgyazó ajánlat elfogadtatván, a bizottmánynak utasításul adatik, hogy a nevezett versekre aláírási íveket bocsásson ki, melyen a véleményező választmányi tagok nevei előszámláltassanak, s mihelyt százhúsz aláíró találkozik, a nyomatást kezdesse meg, a nyomatási költségek egyharmada kifizetésére pénztárnok úr utasíttatván.

---

[885] *Várady Antal* (1819-1885) – ügyvéd, író, a reformkori haladó mozgalmak tevékeny résztvevője, Petőfi barátja. Jurátus korában, 1843-ban ismerkedett meg Pesten Petőfivel, s magához hívta lakótársnak. Amikor 1844 tavaszán Petőfi újból Pestre jött, s a Nemzeti Kör Vörösmarty ajánlatára versei kiadására vállalkozott, a körnek Várady volt a jegyzője. Ő lett a jegyzője a kör által Petőfi verseinek kiadása ügyében létrehozott albizottságnak is, és sokat fáradozott a vállalkozás sikeréért. 1845-ben ügyvédi irodát nyitott. 1848-ban postai biztos lett, s számos császári proklamációt elégettetett. Ezért Világos után elítélték.

[886] *Vachott Sándor* (1818-1861) – költő, Petőfi barátja. A szabadságharc után börtönbe vetették, ahol megőrült.

[887] *Bajza József* (1804-1858) – költő, első kiemelkedő irodalomkritikusunk. L. a 88. szemelvény 1. jegyzetét.

Aláírási ív

ily című könyvre: *Petőfi Versei*. Kiadását eszközli a Nemzeti Kör.

Ára egy példánynak egy pengőforint.

Az aláírási ívek a begyűlt pénzzel együtt legkésőbb f. 1844-ik évi szeptember végéig küldetnek be, alkalommal vagy bérmentesen, t. Antal Mihál úrhoz, a Nemzeti Kör pénztárnokához (Borz utca 219. sz. alatt). Az előfizetők példányai, ha az előfizetési pénzek jókor begyűlnének, novemberi vásárkor szolgáltatnak kézhez, helyben a Nemzeti Kör szállásán, vidéken a gyűjtőknél.

Alválasztmányi tagok
Vörösmarty Mihál m. k.
Vachott Sándor m. k.
Szigligeti m. k.

Felszólítás Petőfi versei ügyében

Azon t. c. egyesületek s egyesek, kik a Petőfi verseire gyűjtés végett nálok levő aláírási íveket eddigelé be nem küldék, azon aláírási íveknek, a begyűlt pénzzel együtt, Antal Mihály úrhoz – ki délelőtt kilenc órától délutáni egy óráig a nemzeti kaszinó könyvtárában, délután két órától pedig hat óráig az aláírási íven is megnevezett saját szállásán (Borz utca 219. sz.) található – minél előbbi beküldésére ezennel fölkéretnek. – Beküldési záridőül jövő őszutói vásár határoztatott. Költ Pesten 1844. őszhó [október] 5-én. *Vörösmarty Mihály* alválasztmányi elnök, *Várady Antal* jegyző.

Petőfi Úti leveleiből

Sárospatak, 1847. július 9.

... Debrecenből utaztam Pestre, 1844-ben, februáriusban, kopott ruhában, gyalog, egypár huszassal és egy kötet verssel. E kötet versben volt minden reményem; gondolám: ha eladhatom, jó, ha el nem adhatom, az is jó... mert akkor vagy éhen halok, vagy megfagyok, s vége lesz minden szenvedésnek. Egyes-egyedül mentem itt a Hegyalján; egy lélekkel, egy élőlénnyel sem találkoztam. Minden ember födelet keresett, mert iszonyú idő volt. A süvöltő szél havas esőt szórt reám. Éppen szemközt jött. Arcomon megfagytak a könnyek, melyeket a zivatar hidege és a nyomorúság fakasztott.

Egyheti kínos vándorlás után Pestre értem. Nem tudtam, kihez forduljak; nem törődött velem senki a világon; kinek is akadt volna meg szeme egy szegény, rongyos kis vándorszínészen?... A végső ponton álltam, kétségbeesett bátorság szállt meg, s elmentem Magyarország egyik legnagyobb emberéhez, oly érzéssel, mint amely kártyás utósó pénzét teszi föl, hogy élet vagy halál. A nagy férfi átolvasta verseimet, lelkes ajánlására kiadta a Kör, s lett pénzem és nevem. – E férfi, kinek én életemet köszönöm, s kinek köszönheti a haza, ha neki valamit használtam vagy használni fogok, e férfi: Vörösmarty.

A szövegközlés alapja: Lukácsy Sándor-Balassa László: Vörösmarty Mihály 1800-1855. Bp. 1955. 316-319. l.

108
PETŐFI SÁNDOR ÉS EMICH GUSZTÁV SZERZŐDÉSE[888]

Szerződés

Alulírottak a következendő szerződésre léptünk: *1-ször*. Én, Petőfi Sándor összes költeményeimet, melyeket Emich Gusztáv könyváros *1847-ben egy kötetben* kiadott, s mely kiadásnak címlapja és tartalma ide mellékeltetik, örökre eladtam, minek következtében a föntebbi kötet ezentúl az ő kizárólagos sajátja. *2-szor*. Én, Emich Gusztáv, mint kiadó, fizetek a szerzőnek egyszer mindenkorra (semel pro semper) 1500 – mondd: egyezerötszáz pengőforintot három egyenlő rátában, éspedig a folyó 1847ik évi június 27kén 500, mondd ötszáz; 1847-ik október 1jén 500, mondd: ötszáz; és 1847ik novemb. 20kán az utolsó 500, mondd ötszáz pengőforintot. *3-szor*. Én, Petőfi Sándor ezen szerződés következtében egyszersmind kötelezem magamat az ezentúl irandó költeményeimet egyes kisebb darabokban vagy kötetekben ki nem adni, hanem azokat összegyűjteni, míg egy olyan kötetet képeznek, mint ezen első nagy kötet (tudniillik nagy nyolcadrétben 35 ívet körülbelül), s ezen második folyamatot nem másnak adni el, mint Emich Gusztáv kiadó könyvárosnak, az előre meghatározott díjért: egyszer mindenkorra (semel pro semper) 2000, mondd: kétezer pengő-forintért.

Ezen szerződést két egyenlő példányban elkészítettük, és saját aláírásunkkal s pecsétünkkel megerősítettük.

Költ Pesten, június 26. 1847.

A harmadik pontot illetőleg közös megegyezés mellett abban állapodtunk meg, hogy a második kötet honoráriumából 1000, azaz egyezer pengőforintot e folyó 1848dik évben fizet a szerzőnek a kiadó, május közepétől kezdve minden hónap közepén száz pengőforintot, augusztus és novemberben pedig kétszáz pengőt; a második ezer pengőt pedig 1849ben szinte hónaponként száz pengőforintjával. E második ezer pengő ily módoni lefizetése azonban csak úgy áll, ha szerző az egész kötetet készen átadja még az 1848 év folytában a kiadónak; ellenkező esetben ezen összeg lefizetése mindaddig fölfüggesztetik, míg a kézirat a kiadó kezében nem lesz, s akkor az előbben ezer pengőnek annyi közösen megegyezett kamatja vonatik le, ameddig ezen ezer pengő 1849 elejétől kezdve hevert. Költ Pesten, január 1. 1848.

A szövegközlés alapja: Petőfi Sándor Összes prózai művei és levelezése. Bp. 1960. 560-561. l.

109
JÓKAI MÓR PETŐFI SEGÉDSZERKESZTŐI TEVÉKENYSÉGÉRŐL[889]

... Azon évben, hogy a *Pesti Divatlap*ot[890] Vahot Imre[891], tisztelt barátom megindítá, őt szólította fel segédszerkesztőjének. Bajza[892], ki valami éppen nem személyes, de tisztán irodalmi polémia miatt Vahottal ellenkezésben állt, maga tanácsolta Petőfinek, hogy fogadja el az ajánlatot, mely Pesten lételét biztosítja.

---

[888] A reformkorban jelentős változás történt az írók és kiadók viszonyában. Amíg azelőtt a kiadók szinte saját tetszésük szerint bántak az irodalmi alkotásokkal, erre az időre kialakult Magyarországon is a szerzői tulajdonjog fogalma; az irodalmi munkát az író sajátjának tekintették, s a szerző és kiadó szerződésekben szabályozták kölcsönös jogaikat és kötelességeiket. – *Emich Gusztávról* l. a 100. szemelvény 3. jegyzetét.

[889] Petőfit 1844-ben, amikor Debrecenből Pestre jött, s versei a Nemzeti Kör kiadásában megjelentek, Vahot Imre maga mellé vette segédszerkesztőnek a Pesti Divatlaphoz. Petőfi 1844-45-ben működött a lapnál.

[890] *Pesti Divatlap* – szépirodalmi folyóirat. Vahot Imre szerkesztésében jelent meg 1844-től 1848-ig.

[891] *Vahot Imre* (1820-1879) – író, hírlapíró, szerkesztő. 1844-től 1848-ig a Pesti Divatlap szerkesztője volt.

[892] *Bajza József* (1804-1858) – költő, első nagy irodalomkritikusunk. L. a 88. szemelvény 1. jegyzetét.

Petőfi tehát először is minden számába a *Divatlap*nak tartozott egy verset írni. Másodszor, az újdonságokat szerkeszteni, és harmadszor, fél mérföldet utazni reggelenként Pestről, a Magyar utcából Budára, Gyurián és Bagó[893] nyomdájába, s ott végezni a korrektúrát.

És mind e munkáért kapott négyszáz, mondd négyszáz váltóforintot; nem havonként: – egész esztendőre.

A jó Petőfi nemhogy kevesellte volna ez összeget, sőt dicsekedve monda nekem, hogy milyen szép fizetésbe jutott. Szállást is kapott ezenfelül, melynek ablakát félig eltakarta a lépcső; itt írta azt a panaszos verset a naphoz, hogy mért nem akar hozzá besütni? hisz, tudhatná magáról Apolló[894], hogy a poétának nincs pénze fára és gyertyára.

A korrektúrából még az a mellékakcidenciája volt [az az alkalma adódott], hogy ahol lehetett, egy-egy furcsa sajtóhibát csúsztatott be a szövegébe, például ahelyett, hogy ez s ez a párizsi főúr egy örökösének kétezer livre [francia ezüstpénz] évi díjt, másiknak háromszázezer frankot hagyományozott, így igazítá ki a mondást: az egyiknek kétezer éves livrée-t [libériát – a cselédség formaruháját], a másiknak háromszázezer frakkot.

Az ilyeneken azután ő nagyon jól mulatott.

Első nagyobb költeményét, a Helység Kalapácsát negyven forintért vette meg tőle Geibel Ármin[895], János vitézt százért Vahot Imre; egyes verseiért eleinte két forintot adott Frankenburg[896], Horváth Lázár[897] egy aranyat; később az *Életképek*[898] szerkesztői másfél aranyat...

A szövegközlés alapja: Jókai Mór: Írások Petőfiről. Bp. 1960. 119-120. l.

110
PETŐFI SÁNDOR LEVELE ARANY JÁNOSNAK[899]
Pest, 1848. január 2.

(Részlet)

Immáron pedig; ami Murány Ostromát[900] illeti, arra való nézvést cethalszájamnak kéne lenni, hogy méltóképpen megdicsérjem, azért bele sem kezdek, csak annyit mondok, hogy mind a hárman (ti. én, Petőfiné és Jókai[901]) elragadódtunk általa. Légy nyugodt, tovább is barátom

---

[893] *Gyurián József* és *Bagó Márton* nyomdája Budán a Vízivárosban volt. 1833-ban vették át a műhelyt Landerer Annától, s 1847-ig dolgoztak közösen, ekkor Gyurián kilépett a vállalkozásból.

[894] *Apollón* – a görög mitológiában a fény, a költészet, a tudomány istene.

[895] *Geibel Ármin Károly* – 1841-től 1849-ig pesti könyvkereskedő. Könyvkiadói tevékenységet is folytatott. Mielőtt Petőfi versei 1844-ben a Nemzeti Kör kiadásában megjelentek, a költő sikertelenül próbálkozott közzétételükkel Geibelnél. Később megvette a Helység kalapácsát, sőt e mű kiadási jogát 1846-ban nem volt hajlandó átadni Emich Gusztávnak, holott Emich Petőfitől összes műveinek kiadási jogát megvásárolta. L. még a 100. szemelvény 5. jegyzetét.

[896] *Frankenburg Adolf* (1811-1884) – író, szerkesztő, a Magyar Tudományos Akadémia levelező tagja. Az 1844-ben indított Életképek című lapja köré gyűjtötte az 1840-es évek haladó íróit, a Tizek Társasága tagjait.

[897] *Horváth Lázár, Petrisevich* (1807-1851) – író, hírlapíró, szerkesztő, a Magyar Tudományos Akadémia levelező tagja. Honderű című folyóiratával a konzervatív, hazafiatlan főnemességet szolgálta, s harcolt Petőfi és a népies irány ellen. A folyóiratban eleinte Petőfinek is megjelent néhány verse.

[898] *Életképek* – a reformkor egyik fontos szépirodalmi, művészeti és divatlapja. 1844-től 1848-ig jelent meg. Frankenburg Adolf indította meg, 18477-ben a Tizek Társaságának orgánuma lett) 1847. július 1-től Jókai, 1848. április 30-tól Jókai és Petőfi szerkesztette.

[899] Petőfinek a 110. és 111. szemelvényben közölt levélrészlete – amely Arany János Murány ostromának kiadási problémáiról szól – jellemző adatokat tartalmaz a korabeli magyar könyvkiadási és cenzúra-viszonyokra.

[900] *Murány ostroma* – Arany János költői beszélye. A Kisfaludy Társaság pályázatára készítette, Pesten jelent meg Emich Gusztávnál, 1848-ban.

[901] Petőfiék ebben az időben együtt laktak Jókaival Pesten, a Dohány utcában.

maradsz, mert hisz dicsőségednek egy új, nem selyemszálát, hanem hajóhúzó kötelét eresztetted... Lisznyaisan[902] beszélve, Alleluja! – Ennyit materiális oldaláról; ami a dolog költői oldalát érinti, voltam vele Emichnél, aki munkádat meg is venné, de oly csekély árt szabott neki (100 pfrt-ot [pengőforintot]), hogy alkuba sem ereszkedtem vele. Ezt a Kisfaludy Társaságnak[903] köszönheted, miért árulja Toldit olyan drágán, hogy kevesen veszik. A könyvárus nem a munka becsét, hanem keletét nézi, és ezt kereskedőtől nem is vehetni rossz nevén. Mármost én azt gondoltam, hogy legjobb lesz a munkát el nem adni, hanem kinyomatni, így hosszabb idő alatt ugyan, de két-, sőt három- vagy négyannyi hasznod is lehet, mint amúgy lenne. Ezt tanácsolja maga Emich is; azután a többi munkáidra, ennek a kelete szerint, szívesen alkuszik. Ő magára vállalja a kinyomatást, oly föltétellel, hogy a munka hozzá menjen bizományba. Természetesen, a nyomtatási költségét aztán levonja a jövedelemből. Véleményem szerint ez lesz a legjobb. Ha rögtön van szükséged pénzre, eljárok vele a többi könyvárushoz; ha nincs, maradjunk emellett. Énnekem valamennyivel volt már dolgom, s biztosítlak, hogy Emich a legbecsületesebb ember köztök, s így jó lesz vele jönnöd összeköttetésbe. Írd meg tehát tüstént, hogy mit csináljak? ha a föntebbi terv szerint nyomatjuk ki, úgy hiszem, legjobb lesz János Vitéz formája és ára mellett maradni. Különben, ha akarod, Emich fényesen is kiállítja. Tégy rendelést tetszésed szerint. Aszerint végzek...

A szövegközlés alapja: Petőfi Sándor Összes prózai művei és levelezése. Bp. 1960. 389-390. l.

111
PETŐFI SÁNDOR LEVELE ARANY JÁNOSNAK
Pest, 1848. február 10.

(Részlet)

Kedves Jankóm! Az eső esik, a hó olvad, mindamellett is nagy a sár. Bocsáss meg; hogy esőben, sárban végeztem Murány Ostoba... akarom mondani Ostroma ügyében. A cenzor három versszakot meg akart benne gyilkolni, ott, ahol arról beszélsz vagy beszélteted Máriát, hogy nézzünk csak a szegény romlott cseh szomszédig stb., azt fogta rá, hogy ez allúzió [célzás] a mostani politikai viszonyokra, de én bizonyossá tettem, hogy nem lehet az, már csak azért sem, mert szerzője olyan szamár paraszt, akinek fogalma sincs politikáról és viszonyokról; denique [végül is] a kapacitáció köszörűkövén megtompítottam gyilkos szándékú tőrét, s kedves rajkód életben és tökéletes épségben maradt, nem hogy meg nem ölték, hanem még csak zsidóvá sem lett, azaz környül sem metéltetett. És ezt nekem köszönheted, mert a cenzor az öreg Rezseta[904] volt, az öreg Rezsetával pedig csak én tudok beszélni. Tőle a nyomdába mentem, s ott is végeztem. Olyan formában nyomják, mint a János Vitéz első kiadása, ívét 22 pengőért, szép velinpapiroson, 1000 példányban. A nyomtatási költség és a bekötés mindössze mintegy 130 pengő, ára 40 pkr [pengőkrajcár] lesz, s így levonva a

[902] *Lisznyai Damó Kálmán* (1823-1863) – költő. A haladó írókat Petőfi vezetésével egyesítő Tizek Társaságának tagja volt. A szabadságharcban őrnagyi rangot kapott, 1849 után büntetésből két évig közlegényként szolgált. Petőfi népiességét cikornyás, modoros tájköltészetté torzítva utánozta. Külsődleges népiességét utánozza gúnyosan itt Petőfi.

[903] *Kisfaludy Társaság* – 1836-ban Kisfaludy Károly tíz barátja által alapított emléktársaság, amely később széptudományi intézetté alakult át. Célja a magyar szépirodalom ápolása és a műízlés nemesítése. Ennek megvalósítása érdekében számos művet kiadott és pályadíjakat tűzött ki. Pályázatára készült, s kiadásában jelent meg – többek közt – Arany János Toldija (1847) is.

[904] *Rezeta* – pesti cenzor az 1840-es években. Az írók körében népszerű volt, mert – kollégáitól eltérően – sok esetben meglehetősen engedékeny és elnéző magatartást tanúsított kéziratai átnézésekor és engedélyezésekor. Petőfit szerette, s ha munkáiban kifogásolnivalót talált, mindig barátságos és kérő hangon igyekezett a változtatásra rávenni.

nyomdai költséget és a könyvárusi procentet, tiszta hasznod lesz, ha az 1000 példány elkel, körülbelül 400 pengő...

A szövegközlés alapja: Petőfi Sándor Összes prózai művei és levelezése. Bp. 1960. 395. l.

Írói társulási tervek a könyvkiadás megjavításáért

112
VÖRÖSMARTY JAVASLATA SZÉPIRODALMI KÖNYVKIADÓ VALLALKOZÁS ALAPÍTÁSÁRA
1840-es évek közepe

Ha több milliónyi nép, melynek nyelvét még ezenfelül egymillió idegen beszéli vagy érti, arról panaszkodik, hogy nincs irodalma, ha több milliónyi népnek írói arról panaszkodnak, vagy legalább magokban töprenkednek, hogy nincs közönségeik, kölcsönösen egymást vádolják oly dologért, melyet egyes fél erejével létesíteni s összes erővel nem létesíteni csaknem egyaránt lehetetlen. Az ily vád végtére is saját tehetetlenségünket vagy nemakarásunkat árulja el.

Mert ha például az írók gyengék, álljanak a több milliónyi népből jobbak elé, s ha ezek kiállottak, nincs becsületes ok, miért ne pártolja őket a közönség; ily részvétlenség csak veszni indult s magáról végképp megfeledkezett s lemondott néptől telhetnék ki. S viszont ha a közönség pártolja az írókat, nincs ok, miért ne lépjenek síkra a legjobb tehetségek, kiknek a honfiak tetszésével megérni nemzeti kötelesség, ha szinte világhírrel bírni fényesebb volna is.

A szorosabb szövetséget írók s olvasók között akarnók megkísérteni különösen a szépirodalommal, mely jelenleg legpangóbb állapotban van.

E talán nagyon is köznapi bevezetéssel csak azt akarnók kimondani, hogy az irodalom ügyét, habár az tartalmilag korához s előzményeihez képest igen gyarlón halad is, nem tartjuk veszettnek, hogy nemzetünkből mind író, mind közönség kitelhetik, ha köztök idegenség vagy hanyagság helyett élénkebb viszony, szorosabb szövetség köttetik, s erre az út megkönnyíttetik, vagy tulajdonképpen megrövidíttetik, ha mindenik rész a ráeső félutat a központ felé megtenni nem vonakodik.

Mert ha politika és tudományosság a magyar nyelvnek alapját vetendik is, társalgásban mégis a szépirodalom által hozathatik be leginkább, efelett a szépirodalom lévén az, melyben a nemzet lelke legteljesebben kifejezve van, melyet minden jóravaló nemzet kincse gyanánt tekint, nem gondoljuk, hogy gyermekes játékszerrel bíbelődünk, midőn ennek fölemelésére lépéseket teszünk.

Meg kell röviden említenünk, hogy áll most a könyvkiadás dolga. A magyar Akadémia[905], melyet az ország pártolni jelenleg nem képes, mely jelenleg szegény, s csak valaha lesz gazdag, midőn már késő vagy fölösleges lesz, mostani körülményei közt keveset költhet könyvkiadásra (különösen szépirodalmiakéra, gondja s intézkedése az egész irodalomra kiterjesztve lévén). S azt is oly késedelmesen, hogy ebbeli pénzereje a szükségnek teljességgel meg nem felel. A könyvárosok, kik csak vidéki könyváros társaik és könyvkötők által

[905] *Akadémia* – a nyelv, a tudományok és művészetek fejlődését szolgáló intézmény, egy-egy ország legmagasabb rangú tudományos intézménye. A Magyar Tudományos Akadémiát gróf Széchenyi István alapította 1825-ben, felajánlva birtokainak egyévi jövedelmét. Működését 1830-ban kezdte meg. Első elnöke gróf Teleki József, alelnöke gróf Széchenyi István, titkára Döbrentei Gábor volt. Működése kezdeti szakaszában feladatául a tudományok, elsősorban a társadalomtudományok művelését tűzte ki, de könyvkiadással is foglalkozott.

vannak érintésben a közönséggel, s kiknek a legmagyarabb néprész elérhetetlen, csak egy-két nagyobb szerencséjű írót pártolhatnak illetőleg, a többi, s néha nem kevésbé figyelemre méltó rész, kinek munkái csak három-négyszáz vevőre számíthatnak, nem adhat annyi hasznot, hogy író és könyváros méltónak tarthassák rajta megosztozni. Ezek tehát saját szerencséjökre hagyatvák, jobban mondva kitéve minden alkalmatlan gondnak, mely őket foglalkozásaikban csak megzavarja.

Hogy mind e bajok elháríttassanak, a következő tervet kívánjuk a közönség elébe bocsátani, miszerint a könyvkiadók és előfizetők folytonos összeköttetésbe hozatván, a szépirodalmat közerővel előmozdíttatván mindaddig, míg az saját erejével minden gyámolítás nélkül megállhatand. A terv vázolata következendő:

1. Alulírtak még néhány megkérendő társaikkal meg fogjuk bíráltatni (négy, szükség esetében öt, körünkből választott bíráló által) a kiadandó munkát, szorosan ügyelvén arra, hogy az olvasók kezébe lehetőleg jó munkát juttassunk. Egy folyamat (évhez kötni nem tartjuk célirányosnak) száz kis nyolcadrétű ívre terjedendő, csupán eredeti szépirodalmi, még kiadatlan műveket (kivévén a folyóiratban elszórva közlötteket, melyek mint gyűjtemény, ha egyharmad részük új, szinte felvehetők) vállalnak el a kiadók. A kézirat a jegyzőhöz utasíttatik, ki azt az elnöknek kijelentvén, gyűlésileg bírálók rendeltetnek megvizsgálására. Ha a munka elfogadtatott, kinyomatik ötszáz példányban, az író saját költségén azonban tetszése szerint többet is nyomathat.

2. A vidéken több ügybarátaink által négyszáz előfizető fog szereztetni a fönn említett száz ívnyi szépirodalmi munkával tíz pengőforintjával, mely ár szerint egyíves munka hat pengőkrajcár, tízíves munka egy pengőforint, mi a mostani könyvárak között körülbelül közép. Ezen előfizetésekből fognak fedeztetni minden könyvkiadási költségek, úgymint szedés, nyomtatás, papiros, boríték, kötés, javítás (korrektúra), s a tisztviselők, úgymint pénztárnok, jegyzői díjak, valamint a szolga s elküldözési és egyéb véletlen kiadások is. Ami fennmarad az előfizetésből, az író díja lesz.

3. Továbbá ötszáz példányt nyomatván, ebből négyszáz az előfizetőké, négy-öt a bírálóké, a fennmaradottak, a hiányokat is levonván mintegy nyolcvan példány, az író tulajdona, aki ezen munkáját bizonyos idő múlva szintén kiadhatja, de sem ezt, sem a maradék példányokat a fenn kitett árnál olcsóbban nem szabad árulnia.

4. A példányok vagy egyesek által helyből vitethetnének el a jegyzői hivatalból, vagy vásári, vagy más biztos alkalommal küldetnének el az előfizetés-szedőkhöz, kik azokat a vidékiekbelieknek szétküldenék. Az előfizetés-szedő egy általános nyugtatványt kaphatna valamennyi előfizetőjéről, s ennek felmutatásával vehetné át az összes példányokat, de kapna egyes nyugtatványokat, melyeket a pénztárnok és ő írnának alá. Ezen nyugtatvány mellett venné át az egyes előfizető példányát vagy tőle, vagy helyben, mely utóbbi eset az általányos nyugtatványba bejegyzendő volna.

5. A száz ív betelvén, új folyamat, azaz új előfizetés és kiadás kezdődik, mit évhez kötni azért nem tartanánk célirányosnak, mert megeshetik, hogy egyik vagy másik évben nem bírnánk száz ívet kiállítani, s ez a számolásban zavart okozhatna.

6. Az előfizetési öszveg valamely később hírül adandó biztos helyre fog letétetni, s minden folyamat befejezése után nyilvános számadás tétetni.

Ezen terv szerint kerülne az olvasónak egyíves munka hat pengőkrajcárba; az író kapna egy ívtől mindjárt munkája megjelenése után 19 frt 36 kr pengőt. Ha fennmaradt nyolcvan példányát is el tudná adni, kapna még (levonván a könyvárosi procentet) 6 frt 24 kr, öszvesen: 26 pengő frt, tehát egy tízíves munkáért 260 pengő frt.

A könyvárt, mely különben sem magas, alábbszállítani azért nem gondoljuk tanácsosnak, mert akkor jobb íróinkat meg nem nyerhetjük, kik különben nagyobb nyereséggel adhatják el munkáikat. E díj azonban elég arra, hogy e vállalatban jobb íróink is részt vegyenek, mert azonkívül, hogy munkáiknak urai maradnak, hogy az alkudozás, kiadás gondjaitól fölmentetnek, haladék nélkül kikapják az előfizetésből osztályrészüket s maradék példányaikat, melyekről intézkedni már igen kis bajjal jár. Hozzájárul, hogy saját szerencséjökre kevés költséggel az ötszáz példányon fölül többet nyomatni hatalmokban áll.

Előre meg kell jegyezni, hogy e számolásokban némi módosulás lehet ugyan, de nagy semmi esetre nem. Az ár fölemeltetni semmi esetre nem fog, de az írók díja elő nem látott kiadások miatt némileg apadhat, előfizetők szaporodtával azonban nevekedhetik is. E díjnevekedés fog terjedhetni ívétől negyven pengőig, ide nem számítva a maradék példányok árát (mi ezentúl fennmarad, abból újabb munkát fognak nyomatni a száz íven fölül ajándékul az előfizetőknek). S így díj és élv folyvást és csupán az olvasó és írók között fog megoszlatni, leszámítva egyedül azon csekély öszveget, mi a tisztviselőkre és szolgálatra, dolgaik szaporodván, a rendes öszvegen felül még adatni fog, mi hihetőleg nem emelkedik annyira, mint különben az eladási procent.

A szövegközlés alapja: Török Pál: Vörösmarty szépirodalmi könyvkiadó vállalati terve. Irodalomtörténeti Közlemények, 1942. 379-382. l.

113
KAJNA GÁBOR
A KÖNYVKIADÓ TÁRSULAT[906]
1848

Egy nagykörű vidék érzelmeit fejezem ki, midőn a pesti magyar könyvkiadó társulatnak korszerű intézkedéseért igénytelen nevem alatt üdvözletet mondok. Jótékonysága gyakorlatilag nem hatott ugyan még hozzánk, de alakulva van, s mint ilyen, hangosan kimondá az érdeket, miért a becsületesség nehezebb eszközeivel jól vívott írónevek kezeskednek. Üdvözlet még egyszer s ismételve a nagykörű vidék nevében. Nem célom pontonként elősorolni azon merész visszaéléseket, melyek e társulat keletkezésének indokul szolgáltak, mert ezek a mindennapi tapasztalásból, valamint az írói hitel írója, úgy mindenki előtt eléggé ismeretesek; hanem célom honpolgári kötelességem érzetében egy köveccsel járulni az új épülethez, s kimutatni egyszersmind a hézagot, hova kövecsem illeszthető, mely ha a külszínezet sorozatán kisszerűsége miatt szembe nem ötlik is, magasztos céljához, melyre a társulat alkotva lőn, hiszem, egy lépcsővel közelebb lendíti.

A könyvkiadó társulat, mint címe mutatja, irodalmunkat az eddigi sanyar elemek anyagi kapcsai alul felszabadítva, oly útra kívánja segélni, hol közösen óhajtott felvirágzásának biztosabb irány nyújtassék. És ezt úgy vélte a társulat eszközölhetni, hogy kéziratokat vásárol, azokat pénztárából kinyomatja, s az eddigi módját a terjesztésnek egészen nélkülözve, könyveit saját ügynökei által teszi minden nehézség nélkül kaphatókká. Szép, valóban szép s korszerű intézkedés! s ha irodalmunk általános felvirágzása eszméjét kibírná, ez volna bizonnyal legcsalhatatlanabb reform, melyet irodalmunk emancipációja tekintetében a józan felfogástól valaha várhattunk, különösen mi, vidékiek, kik az e részbeni visszaéléseknek oly jegyzékeit bírjuk, melyekről talán magának a könyvkiadó társulatnak sincs fogalma. De kérdem: minden jó magyar mű a társulat gondnoksága alatt fog-é megjelenni? nem lesznek-é írók, kik az írói szabadsággal műveik kiadási függetlenségét is megtartani kívánják? nincs-é

[906] *Kajna Gábor* cikkével a pesti magyar könyvkiadó társulat munkásságának hatékonyságát kívánja segíteni. Olyan javaslatot tesz, hogy a társulat bizományképpen vegye át és terjessze azoknak az íróknak a műveit is, akik nem tagjai, s ezáltal az irodalom egészét szabadítsa fel a kiadók önkénye és zsarnoksága alól.

elég ok arra, hogy nem minden író juthat minden készség mellett is a könyvkiadó társulat sorompói közé? – mi történik itt és ez írókkal? semmi, mert a könyvkiadó társulat intézkedésének jótékonysága csak azon könyvekre hat, melyek a megvásárlás által sajátjaivá lettek, az egyéb, akármi okbúl innen kiszorult írók a társulat mellett is ott lesznek, hol voltak a társulat keletkezése előtt, ott a szokott úton, a zsarnok kezek bőrfejlesztő mellesztései alatt: és lehet-é ily helyzetben a társulatnak kielégítő reménye, hogy irodalmunk gyökült gátai általa szétrombolva, s felvirágzásának feltételei alapban le vannak téve? igen, ha azt hiszi, hogy csak az általa kiadandó könyvek lesznek jók s haszonvehetők, a körén kívüliek pedig mind rosszak; de ha a méltánylatot a körén kívüliekre is kiterjeszteni lehetségesnek tartja, akkor szép reménye az irodalom általános felvirágzása tekintetében, bizony, felmerül.

Midőn nemzeti ügyben erő erőhöz csatlakodik, soha sincs a magyarnak fontosb oka felsóhajtani, hogy a kohézió oly erőegységet létesítsen, mely állandó szilárdságában kibírja a célt, melyre alkotva van, hogy szét ne pörrenjen, mert ne feledjük, a viszálkodás is született jelleme a magyarnak, s ha a felsőbb segély malasztjával képes is néha a vészes elemeket romboló hatályiban megállítani, magából az erőegységből villannak ki gyakran a legerősb rázatások, melyeknek az egyesület szép terményét fölemészteni egy perc feladata. Nincs itt szükség oksorozatra, mert élő példák szólnak mellettem, s örökké bizonyos marad, hogy kivételként csak az oly egyesület biztosíthatja jövőjét, mely alkotott célját átalánosságban az egész nemzetre kiterjeszti: általános célú intézet-é az, mely csupán saját érdekét ügynökli? – így s jelen álladalmában a társulatot másképp még nem tekinthetjük, sőt ha intézkedését egy kis elfogulatlan szigorral nézdeljük, abban inkább utánozást, mint eredetiséget találnánk, mert idővesztés volna itt a nevezgetés, vannak honunkban körök, hol szinte kéziratot vásárlanak, kinyomatják s árultatják, talán csak azon egyetlen különbséggel, hogy az eddigi utakat nem nélkülözik, a könyvkiadó társulat pedig nélkülözni akarja, de csak önérdekéig. Nem úgy, Urak! mi nem így, hanem úgy szeretnők e lényeget módosítani, hogy e társulat által az egész irodalom s ennek minden tényezői az ismert zsarnokság alul kiszabadíttassanak, mire nézve elég volna a dolgon annyit fordítani, hogy érdeke irányában maradjon úgy a társulat, mint alakult, de a magániró könyveinek példányait is *bizományképp* vállalja el, s országszerte beültetett ügynökeivel úgy árultassa a társulathoz ekképp folyamodó magániró műveit, mintha azok sajátjai volnának: a kezelési díjt, csak illendő legyen, minden magániró szívesen s köszönet mellett hűn kiszolgáltatja, ily kedves szolgálatot ingyen bizony senki sem követel, nem követelhet. És ekkor az irodalom felvirágzásának gátköve igenis legördül, e szent nemzeti kincsünk teljes átalánosságban, nem részletben, igazán emancipálva lesz. De ekkor már ama zsarnokaink szájából kikapott *kiadó*-címet a világért sem hagyhatnók a társulaton nyugodni, nehogy a rossz szándék a kollegiális viszony köpenye alatt valamit fújjon a társulat szeme közé; hanem nevezné magát: *magyar irodalomterjesztő társulatnak*, mint igazán és elvitázhatlanul az is lenne.

És íme, a hézag az új épületben, melyet kimutatni, s ahhoz egy köveccsel járulni kívántam, mi ha érvénytelenül szétporlanék is, szolgáljon a társulatnak meggyőződésül, hogy iparát a nyilvánított feltétel alatt melegen tudnók pártolni, s a közrészvétet iránta s jóléteért minden úton felgerjeszteni.

Kajna Gábor

Jegyzet: Noha társulatunkról rövid időn kimerítőleg akarunk e lapban szólani, mindazáltal közöltük e cikket minden haladék nélkül azért, mert tanúságul szolgál arra nézve, miszerint vidéken is figyelmet, részvétet gerjeszte e társulat keletkezése; és mert az indítványozó úr kívánata a mi terveinkkel egészen összeegyez. A mi részvényekre alapított egyletünk ugyanis nem annyira könyvkiadó – mint inkább magyar irodalomterjesztő társulat, mely az írói szabadságot egyátaljában nem korlátozza, s az irodalmi, céhbeli egyedáruskodással éppen ellenkező jót eszközlendi, mintán már több idő óta készített alapszerkezeténél fogva nemcsak a saját költségén, hanem a körén kívüli idegenek által kiadott könyveket is bizományba veszi,

s az ország minden részében nagy számmal létezendő ügynökeihez eladás végett a legnagyobb pontossággal megküldi. Egyébiránt a tervben velünk egyező Kajna úrnak azon kifejezésére, mintha mi mellőzve az eddigi utakat, ügyünket egyedül saját ügynökeink által kezeltetnők, meg kell jegyeznünk, miként ügynökeinken kívül vidéki könyvárusainkkal is összeköttetésben leszünk, kik máris a legnagyobb készséggel ajánlkoztak hozzájuk is küldendő könyveink eladására. – De mindezekről bővebben szólandunk annak idejében, – mert az idő előtti lárma nagy füstjét gondosan kerülni akarjuk.

Szerk.

Kajna Gábor: A könyvkiadó társulat. Pesti Divatlap, 1848. 7. sz. 212-213. l.

Nyomdászat és papírgyártás

114
A MAGYAR PAPÍRGYÁRTÁS ÉS NYOMDÁSZAT ELMARADOTTSÁGÁRÓL[907]
1796. augusztus 30.

De ki győzné előszámlálni azokat a számtalan könnyű és jó módokat, amelyeknek a közepibe minket helyheztett a scithiai szerencse a magyar földön, – mindent könnyen el tudni kezdeni? – Azok a szép gyolcs fábrikák majd azt is magok után húznák azután, hogy a papiros fábrikáink is jobbak és számosabban lennének; mert ez amattól függ: ha pedig a papiros fábrikánk jó lenne, úgyhogy Hollandia s Anglia ne vághatna elébünk e részben, úgy a könyveinket is szebben nyomtattathatnók, és igen könnyen le lehetne kapatni a glascowi[908] kevély nyomtatást, – ennél könnyebben megeshető dolog nincsen. De most mit csinálnak a mi könyvnyomtatóink? Széltére mázolják a kapcából készült papirossat; mely hogy annál rútabb legyen, az olyan is nekiáll a könyv nyomtatásának, aki éppen annyit tud hozzá, mint a tehén a kártyázáshoz: ötven közül alig van egy, aki csak a nagyjából is értené a mesterségét fundamentomoson; ugyan hogy tudna hát ez újakat tanítani s jól formálni? Jó volna ezt a tudományok, mesterségek s nemzet boldogsága archívumát [tárházát], a könyvnyomtatást jól eszére hozni. Azon az 5-6000 forinton, amelyet a mai időben egy haszontalan könyvnyomtató, – vagyis inkább, papirosmocskoló műhelyre s szerszámra szoktak rendszerént elvesztegetni, lehetne kettőt olyat felállítani, mint az a híres glascowi, s ámsterdami Elzeviré[909] – Két s három sajtós műhelyt értünk. – De minthogy bundánk nincs, a kacagány is jó. – Gondoljon többet utána, aki hazája boldogságát szereti, mozgolódjon, s mozdítson másokat is.

A szövegközlés alapja: Trócsányi Zoltán: A XVIII. századbeli magyar nyomdászat egykorú kritikája. Magyar Könyvszemle, 1939. 71-72. l.

---

[907] A magyarországi papírgyártás és könyvnyomtatás XVIII. század végi helyzetére vonatkozó szemelvényt a Pethe Ferenc szerkesztésében 1796-1797-ben Bécsben, hetenként egyszer megjelenő Gazdaságot Tzélozó Ujság című gazdasági lap 1796. aug. 30-i száma közölte először.

[908] Skóciában, a XVIII. században a *glasgow-i* egyetem nyomdászai, a Foulis-testvérek, Robert (1707-1776) és Andrew emelték magas színvonalra a könyvnyomtatást. Különösen tipográfiailag szép és tartalmilag pontos klasszikus-kiadásaik (Cicero, 1749; Homérosz, 1756; Horatius, 1774) híresek.

[909] *Elzevir* – híres holland nyomdász- és könyvkereskedő család. Kis alakú, bőrkötéses klasszikus kiadásaik, az un. elzevirek világhírűek. Az alapító, Louis Elzevir (1540-1613) Leidenben nyitott könyvkereskedést 1580-ban, ugyanitt utóbb a családnak egy nyomdája is megkezdte működését. A leideni Elzevir-nyomda a XVII. század folyamán hatalmassá fejlődött, nagyszámú kiadványát a frankfurti, párizsi, római és nápolyi Elzevir-könyvkereskedések árusították. A család leghíresebb tagja, az alapító unokája, ugyancsak Louis Elzevir (1604-1670), bejárta egész Európát, majd 1638-ban Amszterdamban telepedett le, és jelentékeny kiadói tevékenységbe kezdett (kiadta pl. Descartes munkáit). 1640-ben nyomdát is nyitott. Az Elzevirek amszterdami nyomdája 1680-ban oszlott fel, a leideni pedig 1712-ben került idegen kézre.

115
A DEBRECENI NYOMDA SZEMÉLYZETÉNEK FOLYAMODÁSA A VÁROSI TANÁCSHOZ HELYZETE JOBBÍTÁSÁÉRT[910]
1807. július 29.

Tekintetes Nemes Tanács!

Az a nagy drágaság, mely országszerte uralkodik, kényszerít bennünket, hogy a t. Nemes Tanácsnál, mint Patrónus Urainknál zörgessünk, kiken kívül másuvá nem is folyamodhatunk, hogy tekintetre méltó nyomorult sorsunkon segítsen, Ugyanis:

Egy tipographiae sociusnak [nyomdászlegénynek] hivatala olyan, hogy ha volna is valami módja az ökonómia folytatásba [a pénzszerzésre], ez egészen elvonja tőle; mivel reggeli hat órától fogva estvéli hat óráig az officinába [műhelyben] kell lenni szorgalmatosan, mely szerént egyenesen csak a sallariumra [bérre] kell támaszkodni, amely 200 forint lévén, ha házbérbe kiveszünk belőle 70 rhénes forintokat[911], melynek elmúlhatatlanul meg kell lenni, egyikőnknek sem lévén házunk, csak 130 forint marad, ez pedig akárkinek is élelmére és ruházatjára, cselédes állapottal lévén[912], egyenes ítélet szerént nem elég egy esztendőre. Már minden privatus tipographusok tekintetbe is vették a mostan uralkodó drágaságot, és a fizetést az időhöz képest mindenütt megjobbították, mely szerént más tipographiákban egy tipographiae sociusnak nyolc s kilenc forint fizetése is van egy hétre. Ezenkívül az universitas tipographiájában oly rendelés is van, hogy amely sodalis [alkalmazott] 10 esztendeig szolgál, annak ha valami nyomorúsága esik, és a további szolgálatra alkalmatlan...[913] holtig kijár.

Mi is azért, kik életünknek jobb részét, egész ifjúi időnket, 17-20 esztendőket ezen Nemes Város tipográfiájában eltöltöttünk, mely idő alatt meg is cselédesedtünk, könyörülő szívére terjesztvén a Tekintetes Ns. Tanácsnak sanyarú állapotunkat, instálunk alázatosan vagy kvártélyt rendelni, hogy subsistálhassunk [megélhessünk], vagy pedig kvartélypénzt, hogy kvártélyaink árát fizethessük, mert már alig kaphatunk béres házakat is a városba, 80-90 rhénes forintokat kérnek egy csekély kvártélyért is. Kegyes resolutióját [döntését] óhajtva várván, maradunk Debrecen die 29. Julii 1807. A Tekintetes Nemes Tanácsnak alázatos szolgái: Vatai Mihály, Báthori János, Z. Göntzi László, Rábai István, Tóth Ferenc, Schgráfer Aloisius, File György tipographiae sociusok.

[A félív külső lapján Komlósy Dániel városi jegyző jegyzete:)

Az instansok [folyamodók] fizetése a folyó militaris esztendőnek[914] elején jobbíttatván meg, a belől kitett kéréseket most teljesíteni nem lehet. Debr. 5. Aug. 1807.

A szövegközlés alapja: Csűrös Ferenc: A debreceni városi nyomda története. Debrecen 1911. 400-401. l.

---

[910] A debreceni nyomdára vonatkozólag l. a 70. szemelvény 1. jegyzetét. – A napóleoni háborúkat követő infláció következtében a pénz vásárlóértéke szerte Európában s Magyarországon is erősen csökkent, ugyanakkor az árak emelkedtek. Emiatt a debreceni nyomda alkalmazottai is nehezen éltek meg bérükből, s többször folyamodtak béremelésért. A városi tanács 1806 végén felemelte fizetésüket, de 1807 nyarán, a közölt beadványban, újból fizetésemelésért folyamodtak.

[911] *rhénes forint* – l. a 70. szemelvény 10. jegyzetét.

[912] Családja, gyerekei lévén.

[913] A szövegből itt egy fél sor kiszakadt, olvashatatlan.

[914] *militaris esztendő* – katonai esztendő. A debreceni nyomda 1777-ig naptári év szerint, majd a november elejétől október végéig tartó, ún. katonai esztendő szerint készítette számadásait a város számára.

116
TRATTNER JÁNOS TAMÁS[915] MAGYARORSZÁGI KÖNYVNYOMTATÓ MŰHELYEK 1817-DIKBELI ÁLLAPOTJOK

Nemzetünknek előmenetelét a tudományokban legjobban mutatják anyai nyelvünkön készült és időről időre készülendő új könyvek és könyvnyomtató műhelyek állapotjok. – Az új könyvek a Tudományos Gyűjteményben[916] és két magyar újságainkban[917] mindenkor hirdettetnek, de a mi könyvnyomtató műhelyeink állapotjaikról még eddig senki nem írt; és csupán csak az írhat, aki a művészségben járatos, és tulajdon tapasztalásából minden műhelynek állapotját esmeri. Én erre már egynehány esztendő olta figyelmemet fordítottam; – meglehet, hogy néhány hibákkal dolgoztam ki, de ha a sok foglalatosságaim megengedik, minden esztendőben újonnan kidolgozva, ezzel hazámnak kedveskedni akarok; és így a bécsúszott hibákat megjobbítván, talán a jövendő korra nézve is hasznos lehet aztat látni, hogy hogyan szaporodott vagy kevesült az új könyvek, könyvnyomtató műhelyek, szedők, nyomtatók s papiros feldolgoztatásának számok. –

Valóban, ha ez egy esztendő alatt nálunk készült magyar és más nyelveken írt és kinyomtatott könyveket öszveszámítjuk, öröm nélkül nem nézheti a jó hazafi, annyival inkább, ha rövideden előhozom litteratúránknak okozandó hátráltatásait; úgymint, *először:* sehol nincsenek annyi kirekesztő engedelmek (exclusiva privilegia[918]), mint nálunk; itten a könyvnyomtató egy fillér bizonyos haszonra számot nem tarthat, mert amit vennének, azt nékik nyomtatni nem szabad; ilyenek a katolikus oskoláskönyvek, schematismus [címtár], még az Abc-ék is,

---

[915] *Trattner János Tamás* (1789-1824) – pesti nyomdász és könyvkereskedő, a híres bécsi Trattner-nyomdászcsalád leszármazottja. – A bécsi Trattner-nyomdát *id. Trattner János Tamás* (1717-1798) alapította. 1748-ban megvásárolt egy kis műhelyt, amelyet gyorsan fejlesztett; 1750-ben már 16 sajtóval nyomtatott. Mária Terézia 1752-ben megbízta az összes tankönyvek kiadásával és nyomtatásával, s e jogát privilégiummal is megerősítette. Ebben az időben 32 sajtója és 2 papirosmalma működött már. 1773-ban Bécsben nagy nyomdaépületet emeltetett („Trattnerhof"). Itt a korabeli nyomdatechnika minden ágazatát egyesítette. Bécsen kívül nyomdái voltak Pesten, Varasdon, Zágrábban, Innsbruckban, Triesztben és Linzben, könyvkereskedései Pesten, Pozsonyban, Sopronban, Temesváron, Besztercén, Nagyszebenben, Zágrábban, Varasdon s Pancsován és az osztrák birodalom minden nagyobb városában, továbbá Németországban Lipcsében és Frankfurt am Mainban működtek. – A pesti nyomdának 1789-től egyik rokona, *Trattner Mátyás* (1745-1828) volt a vezetője. Trattner Mátyás előzőleg Párizsban dolgozott, majd 1779-től 10 éven át az egyetemi nyomda ügyvezetőjeként működött. 1789-ben született János Tamás nevű fia, akinek keresztapja a bécsi Trattner János Tamás lett, s ez alkalomból keresztfiának ajándékozta a pesti műhelyt. Trattner János Tamás 1813-ban vette át atyjától a nyomda vezetését. Művelt fiatalember volt, lelkesen és áldozatosan támogatta a kibontakozó magyar irodalmat, baráti szálak fűzték a kor számos magyar írójához (pl. Kazinczy Ferenchez, Fáy Andráshoz, Kölcsey Ferenchez, Kultsár Istvánhoz, Vitkovics Mihályhoz, Döbrentei Gáborhoz stb.), akiknek számos művét saját költségén adta ki, s akik gyakran összejöttek pesti házában, ahol az irodalom kérdéseit vitatták meg. A könyvnyomtatás korabeli helyzetét is az irodalom és a magyar tudományos élet felvirágoztatása miatt vizsgálta. Trattner János Tamás fiatalon, 34 éves korában hunyt el. Halála után, 1824-től 1827-ig újból atyja, Trattner Mátyás irányította a nyomdát, majd 1827-ben vejének, Károlyi István ügyvédnek adta át, aki haláláig, 1863-ig vezette.

[916] *Tudományos Gyűjtemény* (1817-1841) – a XIX. sz. első felének egyik legjelentékenyebb magyar tudományos folyóirata. L. még a 91. Szemelvény 5. jegyzetét. – 1830-ig rendszeresen közölt ismertetéseket az új, elsősorban a Trattner-cég kiadásában megjelenő munkákról.

[917] A két magyar újság: a Magyar Kurír és a Hazai és Külföldi Tudósítások. A *Magyar Kurír* – a második magyar nyelvű lap. Bécsben jelent meg 1786-1834 között. Megindítója és legjelentősebb szerkesztője Szacsvay Sándor. A *Hazai és Külföldi Tudósítások* – politikai és vegyes tartalmú újság. Kultsár István indította 1806-ban Hazai Tudósítások címen, majd 1808-tól, amikor külföldi hírek közlésére is engedélyt kapott, Hazai és Külföldi Tudósítások címen folytatta. A lap 1839-ig jelent meg.

[918] *exclusiva privilegia* – kizárólagos jog, előjog. Olyan jog valamely nyomda vagy nyomdász részére, amely bizonyos kiadványok megjelentetését egyedül az ő számára engedélyezte és mindenki másnak megtiltotta; ezzel akadályozta a nyomdászat fejlődését.

melyekre a kir. universitásnak[919] kirekesztő engedelme vagyon; tudjuk pedig, hogy legtöbb a katolikus oskola, és így ezen könyveknek legnagyobb kelete is vagyon. *Másodszor:* ugyan a kir. universitás könyvnyomtató műhelynek kirekesztő szabadsága vagyon a zsidó és serbus [szerb] nyelven írt könyvekre, a serbus nemzet mostanában igen sokat nyomtattat, ebből is tehát az intézet igen szép hasznot veszen. *Harmadszor:* a debrecenyi könyvnyomtató műhely három esztendő előtt a református új énekeskönyvre kirekesztő szabadságot nyert (hány esztendőre? nincsen a privilégiumban kitéve, de hihető, hogy szerencsénkre csak 6 vagy 10 esztendőre adatott), az új énekeskönyvet új énekekkel imitt-amott felcserélték, sokakat pedig kihagytak, úgyhogy az a réginél szinte 10 árkussal kevesebbet teszen; a régi énekeskönyveknek oly jó kelete volt, hogy 7-8 helyen folyvást nyomtattatott; csak Füskuti Landerer Mihály[920] maga esztendőnként 3000 [-t] eladott, az egész énekeskönyvet pedig, amely 47 árkust tett, a betűket öszveszedve tartotta, hogy annál olcsóbban adhassa. – E három előhozott artikulusok [cikkelyek] csupáncsak a mostanában birtokos uraknak hajtanak bizonyos hasznot, a többi könyvnyomtatók hogy mit és mennyit nyomtatnak, megmutatja ezen írásom: ezek többnyire csak kalendáriomot nyomtatnak, de emellett is szinte semmi nyereségök nincsen, mert szinte minden könyvnyomtatónak lévén, olcsón adni kénteleníttetnek, csakhogy keljen; ebből pedig nagy nehezen élhetnek a mi könyvnyomtatóink.

Csekély ítéletem szerént jó volna arra is figyelmezni, hogy a könyvnyomtató műhelyek csak a litteratúra előmeneteléhez képest szaporíttatnának; különben ha erre nem tekintetik (mint eddig), nem élhetnek, és ezen leghasznosabb szabad művészség lealacsonyíttatik, e státusban [állásban] pedig felette ártalmas, ha szükséggel küszködnek, mert a királynak és hazájának árthat, ha az egyenes utat eltéveszti. –

Ahol szegény a könyvnyomtató, ottan a tudósnak nincsen semmi megjutalmaztatása fáradságának; innét van az, hogy több originális munkák nem készülnek, mert hogyan dolgozhatna nálunk egy tudós valamely originális jó munkát, melyhez három-négy esztendő szükséges, ha ezután eladáskor nyomtatott árkusért váltócédulákban legfeljebb 10 forintot kaphat, mégpedig ezt is nagy nehezen, mert kivévén egypár nyomtatót, ingyen sem vállalhatják a többiek; – erről bővebben leszen szerencsém a *könyvek kelleteiről* és *előfizetés módjáról* értekeznem.

Állapotjok ez:

Budán, Királyi Universitás[921] mindenféle nyelveken, többnyire katol. oskoláskönyveket, dicasteriomoknak [hatóságoknak] örömest váltó munkákat[922] is nyomtat; rácul (azaz: serbus, cirillus betűkkel) csupáncsak az nyomtathat, mert egész Magyarországban erre és minden katolikus oskoláskönyvekre kirekesztő szabadságjok (exclusivum privilegium) vagyon; itt készül az egyik német újság: Vereinigte Ofner und Pesther Zeitung Rösler úr által[923]; ezen könyvnyomtató műhelyt igazgatja 1 direktor, 1 casae perceptor [gazdasági vezető], 1 contraagens [ellenőr], 2 adjunktus [adminisztrátor], ezek az urak egyszersmind a nálok készült

[919] Pontosabban: az egyetem nyomdájának.

[920] *Landerer Mihály János* († 1809) – a híres Landerer-nyomdászcsalád tagja, Landerer János Mihály (1725-1795) fia és örököse. 1795-től 1809-ig vezette a pozsonyi, a kassai és a pesti Landerer-nyomdát.

[921] *Egyetemi nyomda.* – A nagyszombati egyetemi nyomdát 1777-ben Mária Terézia, az egyetemmel együtt, Budára helyezte. Fellendülését számos privilégium biztosította: 1795-ben felszerelése Novakovics István bécsi cirillbetűs nyomdájával gyarapodott, s ettől kezdve kizárólagos joga volt szerb, román és rutén könyvek kiadására, 1779-ben Mária Teréziától a magyarországi iskolákban használatos tankönyvek kiadására kapott privilégiumot, 1811-ben I. Ferenc a Breviárium és a Missale Romanum, 1822-ben a Rituale és a Corpus Juris Hungarici kiadására szóló privilégiummal ruházta fel. L. még a 75. szemelvény 4. jegyzetét.

[922] *váltó munka* – olyan mű, amelyet a nyomdász nem a maga költségén ad ki, azaz amelynek ő nem kiadója, hanem csak nyomdásza, s amelynek nyomtatási költségeit a tényleges kiadó (szerző, mecénás) megfizeti, megváltja.

[923] *Vereinigte Ofner und Pesther Zeitung,* helyesen: *Vereinigte Pesther Ofner Zeitung* – Budán 1800-tól 1845-ig megjelenő német nyelvű hírlap. 1837-ig Rösler (János) Kristóf szerkesztette.

könyveket tulajdon könyvboltjokban árulják, emellett vagyon betűöntő műhelye. Tart 3 korrektort [a nyomdai hibákat javító személyt], 2 faktort [művezetőt], 24 szedőt, 40 nyomtatót, 9 könyvrakókat; feldolgozhat esztendőn által 1500 báll[924] papirost.

Budán, Landerer Anna[925] (Leány) váltó és régi közönséges kelendős könyveket, német kalendáriomot negyed-, tótot negyed-, magyart nyolcadrétben nyomtat; tart 1 faktort, 2 szedőt, 4 nyomtatót; feldolgoztathat esztendőn által 115 báll papirost.

Besztercebányán, Stephani János[926] többnyire csak váltó, maga költségén német kalendáriomot negyedrétben, és igen csekély munkákat maga költségén nyomtat; tart 1 szedőt, 1 nyomtatót; feldolgoztathat esztendőn által 36 báll papirost.

Debrecenbe, Sz. Királyi Debrecen Városa[927], direktora volt mostanában megholt Csáthy György, nyomtat váltó és maga költségén számos református teológiai s oskoláskönyveket; itten nyomtatódik az új református énekeskönyv, melyre kirekesztő szabadságot Őfelségétől 1814-ben nyertek (ezáltal a többi könyvnyomtatók rettenetes kárt vallanak); tart 6 szedőt, 10 nyomtatót, 1 könyvrakót; esztendőn által feldolgoztathat 280 báll papirost.

Eszéken, Diwalt János Márton Fia[928] csupáncsak váltó munkákat nyomtat, ő maga szed és nyomtat; esztendőn által feldolgozhat 18 báll papirost.

Egerben, Őexcell. Egri Érsek, M. Báró Fischer[929] igen kevés váltó munkákat tulajdon költségén nyomtattat; tart 1 faktort, 1 szedőt, 1 nyomtatót; esztendőn által feldolgoztathat 30 báll papirost.

Eperjesen, Pupe Henrik maga szed és nyomtat, csak váltó munkákat nyomtat; esztendőn által feldolgozhat 18 báll papirost.

Győrött, Streibig József[930] váltó és maga költségén régi közönséges kelendős könyveket nyomtat; itten Éleji által 1726-ban nyomtatódott a legelső magyarországi schematismus, egynehány esztendővel később egy német kalendáriom negyedrétben, melyet még mostanában is folytat; és mivelhogy ők kezdették, s legelső is volt, annyira megkedvelte a köznép, hogy még mai napig is a német parasztság csak győri kalendáriomot vesz, és ő többet elad a magáéból, mintsem a többi könyvnyomtatók mindnyájan, emellett még egy magyar kalendáriomot nyolcadrétben nyomtat; tart 2 szedőt, 5 nyomtatót; feldolgoztathat esztendőn által 130 báll papirost.

Komáromban, özvegy Weinmüllerné[931] váltó és más régi kelendős könyveket maga költségén nyomtat, ezenkívül egy magyar kalendáriomot nyolcad-, egy németet negyedrétben; tart 1 faktort, 2 szedőt, 2 nyomtatót; feldolgoztathat esztendőn által 64 báll papirost.

---

[924] *báll* = bála – papírmértékegység. Általában 1 bál=10 rizsma, 1 rizsma=500 ív.

[925] *Landerer Anna* († 1833) – a Landerer-nyomdászcsalád tagja. 1802-től haláláig volt a budai Landerer-nyomda tulajdonosa. Az üzemet ebben az időben Gyurián József vezette mint művezető.

[926] *Stephani János* († 1819) – 1796-tól haláláig volt besztercebányai nyomdász. Halála után 10 évig özvegye a nyomda tulajdonosa.

[927] *A debreceni városi nyomdának* 1804-től 1817-ig volt Csáthy György a vezetője. 1817-ben Tóth Ferenc vette át a nyomdát, 1832-ig irányította az ott folyó munkát. A nyomdáról l. még a 70. szemelvény 1. jegyzetét.

[928] *Divald János Márton* – a Divald-nyomdászcsalád első tagja. 1776-ban megvásárolta és 1819-ig vezette a ferencesek eszéki nyomdáját.

[929] Az *egri érseki nyomdát* 1756-ban Barkóczy Ferenc egri püspök alapította. Az egri püspökségből 1804-ben alakult ki az érsekség, a nyomdát ezután „érseki” nyomda névvel jelölték.

[930] *Streibig József* – a soproni, majd győri Streibig-nyomdászcsalád tagja. 1775 körül vette át a nyomda irányítását, és 1818-ig vezette. 1788-ban Pápán is rendezett be könyvnyomtató műhelyt, de ezt a következő évben (1789) áthelyezte Veszprémbe. – Az 1726-ban Győrben kiadott első magyarországi sematizmust Streibig József Antal nyomtatta. Címe: Titulare Calendarium seu Schematismus Regni Hungariae. Olyan naptár tehát, amely címtárat is tartalmazott.

[931] A *komáromi* Weber-nyomdát 1795-ben *Weinmüller Bálint* vásárolta meg. Halála után a nyomda tulajdonosai özvegye, Weinmüller Klára, majd fia, Weinmüller Bálint Imre és leánya, Weinmüller Franciska voltak 1848-ig.

Kismartonban (Eisenstadt) *Stotz János Lépold*, herceg Eszterházynak könyvnyomtatója maga szed és nyomtat, csak váltó, de többnyire a hercegnek rubrikás könyveit [számadáskönyveit] nyomtatja; esztendőn által feldolgozhat 20 báll papirost.

Kalocsán, kegyes oskolabeli szerzet[932], azelőtt Tomántsek könyvnyomtató arendálta [bérelte], egynéhány esztendők előtt meghalván, azólta könyvnyomtató nélkül áll, és Trattner János Tamás a kegyes oskolabeli szerzettől megvette; a prést és a betűket felhozatta, és a magáéval egybeelegyítette.

Kassán, Füskuti Landerer Ferenc[933] már mostan csupáncsak váltó munkákat nyomtat, azelőtt itten atyja éltében igen sok szép új magyar könyvek készültek; tart 1 szedőt, aki egyszersmind nyomtat is; feldolgoztathat esztendőn által 18 báll papirost.

dtto [ugyancsak ott], *Ellinger István*[934] váltó és maga költségén mindenféle kelendős régi könyveket nyomtat, úgy nemkülönben egy magyar kalendáriomot negyedrétben; tart 2 szedőt, 3 nyomtatót; feldolgoztathat esztendőn által 70 báll papirost.

Lőcsén, Podhoránszky Mihá1y[935] csak váltó munkákat nyomtat, tart 1 szedőt, aki egyszersmind nyomtat is; esztendőn által feldolgoztathat 15 báll papirost.

dtto, *Mayer József Károly*[936] csak váltó munkákat nyomtat, ő maga szed és nyomtat; esztendőn által feldolgozhat 15 báll papirost.

Miskolcon, Szigethy Mihá1y[937] váltó munkákat és egy magyar kalendáriomot nyolcadrétben nyomtat; tart 1 szedőt, 1 nyomtatót; feldolgoztathat esztendőn által 25 báll papirost.

Nagykárolyban, Gönyey Gábor[938] csupáncsak váltó munkákat nyomtat, ő maga szed és nyomtat; esztendőn által feldolgozhat 12 báll papirost.

Nagyszombatba, Jelinek Vencel[939] többnyire csak váltó munkákat nyomtat; tart 2 szedőt, 2 nyomtatót; esztendőn által feldolgoztathat 50 báll papirost.

Nagyváradon, Tichy Károly[940] csupáncsak váltó munkákat nyomtat; tart 1 szedőt, 1 nyomtatót; feldolgoztathat esztendőn által 30 báll papirost.

---

[932] A *kalocsai piarista rend* 1765-ben szerezte meg a gróf Batthyány József érsek által 1749-ben alapított kalocsai érseki nyomdát. A műhelyt 1803-ban 10 évre bérbe vette Tomancsek János nyomdász, aki előtte a pesti Landerer-nyomda művezetője volt. Halála után 1816-ig szünetelt a nyomda működése, ekkor Trattner megvásárolta, és pesti üzletével egyesítette.

[933] *Landerer János Mihály* 1775-ben vásárolta meg a család részére a kassai jezsuita akadémia nyomdáját. Ezt vezette ebben az időben Landerer Ferenc.

[934] Az *Ellinger*-nyomdászcsalád kassai nyomdáját Ellinger János József rendezte be 1788-ban, s a Felvidék egyik legjelentékenyebb könyvnyomtató műhelyévé fejlesztette. 1810 körül fia, Ellinger István lett az utóda, s 1842-ig vezette a nyomdát.

[935] *Podhoránszky Mihály* – 1778 körül rendezett be nyomdát Lőcsén; ezt halála után utódai birtokolták.

[936] *Mayer Károly József* – 1803-tól 1817-ig volt lőcsei nyomdász. Ekkor nyomdáját Rozsnyóba helyezte át, s ott 1826-ig vezette, majd eladta Kék Józsefnek.

[937] *Szigeti Mihály* – Pozsonyban, a Weber-nyomdában tanulta a nyomdászmesterséget. 1787-ben a debreceni városi nyomdába szegődött segédnek, majd 1792-ben a nyomda vezetője lett. 1803-ban saját nyomdát vásárolt, s ezzel előbb Nagyváradon, majd 1810 körül Miskolcon telepedett le. Haláláig, 1832-ig miskolci nyomdász volt, üzemét ezután 1840-ig örökösei vezették.

[938] Nagykárolyban Károlyi Ferenc gróf alapított nyomdát 1754-ben, miután megvásárolta a lőcsei Breuer-nyomda berendezésének egy részét. Ez a nyomda 1794-ben a *Gönyey*-család kezébe került; ebben az időben Gönyey Gábor volt itt a nyomdász.

[939] *Jelinek Vencel* – előbb a nagyszombati egyetemi nyomdában dolgozott, majd amikor a nyomda nagy része 1777-ben az egyetemmel együtt Budára került, önálló nyomdát nyitott Nagyszombatban.

[940] *Tichy Károly* – a Tichy-nyomdászcsalád tagja. A család egyik tagja, Tichy János Ferenc 1806-ban a nagyváradi szeminárium nyomdájának lett a vezetője, majd 1809-ben megvásárolta a műhelyt.

Pécsett, Engel Krisztián örököse[941] csupáncsak váltó munkákat nyomtat, néha tart segédet is, többnyire pedig ő maga szed és nyomtat; feldolgoztathat esztendőn által 10 báll papirost.

Pesten, Trattner János Tamás nyomtat mindenféle nyelveken váltó, maga költségén pedig a régi könyvek mellett felette sok új magyar munkákat, az írókat meg is jutalmaztatja (hibás tehát tudós Y. úr állítása a Tudományos Gyűjtemény III. darabjában, 20. lapon), itt készül az egyik magyar újság: Hazai s Külföldi Tudósítások[942] t. Kultsár István[943] úr által, Nemzeti Gazda[944] tek. K. S. [Kis-Szánthói] Pethe Ferenc T. B. [táblabíró][945] úr által és a Tudományos Gyűjtemény; úgy nemkülönben egy magyar és német kalendáriom negyed-, egy magyar nyolcadrétben; tart 2 korrektort, 1 faktort, 23 szedőt, 20 nyomtatót, 6 könyvrakókat; esztendőn által feldolgoztathat 648 báll papirost.

dtto, *Patzkó Ferenc*[946] csak váltó munkákat, maga költségén igen keveset nyomtat; tart 2 szedőt, 1 nyomtatót; feldolgoztathat 35 báll papirost.

dtto, *Füskuti Landerer Mihály örökösei*[947] (a pozsonyi tipográfiának filiája) nyomtattatnak váltó és a magok költségén régi kelendős könyveket; tartanak 1 faktort, 2 szedőt, 1 nyomtatót; feldolgoztathatnak 50 báll papirost.

Pozsonyban, Füskuti Landerer Mihály örökösei[948] váltó, magok költségén pedig igen sok régi kelendős, néha új könyveket is nyomtatnak, ezeken kívül készül egy német és magyar kalendáriom negyed-, egy tót tizenkettedrétben; tartanak 1 faktort, 2 szedőt, 3 nyomtatót, 1 könyvrakót; esztendőn által feldolgoztathatnak 100 báll papirost.

Pozsonyban, Weber Simon és a Fia[949] váltó, régi kelendős s új munkákat maga költségén nyomtat, itten készül a második német újság (Pressburger Zeitung)[950] és egy német kalendá-

---

[941] Pécs első nyomdásza *Engel József* volt, aki 1772-ben alapított itt nyomdát, és azt haláláig, 1796-ig vezette. Utóda özvegye, Engel Krisztina (és nem Krisztián, ahogy Trattner írja) lett, ő 1808-ban vejének, Knezevics Istvánnak adta át a jól működő műhelyt.

[942] *Hazai és Külföldi Tudósítások* – l. a 3. jegyzetet.

[943] *Kultsár István* (1760-1828) – író, szerkesztő. 1806-ban indított Hazai Tudósítások című lapjával a magyar nyelv és művelődés felemelésén munkálkodott. Ő adta ki először Mikes Kelemen Törökországi leveleit (Szombathely 1794).

[944] *Nemzeti Gazda* – gazdasági hetilap. 1814-től 1818-ig jelent meg Pethe Ferenc szerkesztésében, előbb Bécsben, majd 1817-től Pesten.

[945] *Pethe Ferenc* (1762-1832) – mezőgazdasági szakíró, szerkesztő. Számos külföldi országot bejárt, s mezőgazdaságukat tanulmányozta a hazai mezőgazdaság fejlesztése érdekében. Egy ideig Festetics György Keszthelyen 1797-ben alapított Georgiconában volt tanár. Több gazdasági lapot szerkesztett: Magyar Ujság, Gazdaságot Tzélozó Ujság, Nemzeti Gazda, Vizsgálódó Magyar Gazda.

[946] *Paczkó Ferenc* – a Paczkó-nyomdászcsalád tagja. Paczkó Ferenc Ágost 1770-ben Pozsonyban állított fel nyomdát, s itt nyomtatta 1780-tól az első magyar hírlapot, a Rát Mátyás szerkesztésében megjelenő Magyar Hírmondót. 1788-ban Pesten is könyvnyomtató műhelyt rendezett be. Ebben nyomták az első pesti magyar újságot, a Magyar Mercuriust. A pesti nyomdát halála után Ferenc József nevű fia, majd annak özvegye vezette 1829-ig. Ekkor Beimel József tulajdonába került. A pozsonyi nyomdát öccse vette át, s 1809-ben Schnisek Károly Gáspárnak adta el.

[947] A pesti Royer-nyomdát 1783-ban a *Landerer*-család egyik tagja, Landerer Katalin vette bérbe, majd füskuti Landerer János Mihály 1784-ben megvásárolta. Halála után, 1795-től 1809-ig fia, Landerer Mihály vezette az üzemet. 1809-ben Landerer Mihály meghalt, fia, Lajos azonban még kiskorú volt, s így az üzem vezetését ténylegesen csak 1824-ben vehette át.

[948] A pozsonyi Royer-nyomdát (ahogy a pestit is) ugyancsak *Landerer* János Mihály vásárolta meg 1750-ben. Itt indult 1764-ben a Pressburger Zeitung című német nyelvű újság. A nyomdát halála után – a pestihez hasonlóan – fia, Landerer Mihály, majd l824-től Landerer Lajos vezette.

[949] *Weber Simon Péter* – Nagyszebenből került Pozsonyba, s itt 1783-ban nyomdát, majd, 1789-ben Komáromban fióknyomdát nyitott. A XVII-XIX. század fordulóján számottevő vidéki nyomdász volt, legjelentékenyebb kiadványai közé tartoztak Gvadányi József könyvei (pl. Egy falusi nótáriusnak budai utazása, 1790).

[950] *Pressburger Zeitung* – 1764-ben indult pozsonyi német újság, Windisch Károly polgármester alapította. Előbb Landerer, majd Weber Simon pozsonyi nyomdájában készült; hetente kétszer jelent meg. 1929-ben szűnt meg.

riom negyedrétben; tart 4 szedőt, 5 nyomtatót, 1 könyvrakót; feldolgoztathat esztendőn által 120 báll papirost.

dtto, *Belnay György Aloyz*[951] *örökösei* többnyire csak váltó munkákat nyomtatnak, itt készül a deák újság; tartanak 1 faktort, 2 szedőt, 2 nyomtatót; esztendőn által feldolgoztathatnak 50 báll papirost.

dtto, *Sznisek Károly Gáspár* csupáncsak váltó munkákat nyomtat; tart 1 szedőt, 1 nyomtatót; esztendőn által feldolgoztathat 26 báll papirost.

Sárospatakon, Reform. Kollégium[952] csupáncsak váltó munkákat nyomtat; tart 1 faktort, 2 szedőt, 2 nyomtatót; esztendőn által 50 báll papirost feldolgoztathat.

Szegeden, Grün Urbán[953] váltó, maga költségén nyomtat közönséges régi kelendős könyveket és egy magyar kalendáriomot nyolcadrétben; tart 1 szedőt, 2 nyomtatót ; esztendőn által feldolgoztathat 45 báll papirost.

Selmecbánya, Sulczer János Ferenc[954] csupáncsak váltó munkákat nyomtat; tart 1 szedőt, 1 nyomtatót; esztendőn által feldolgoztathat 36 báll papirost.

Szombathelyen, Perger Ferenc[955] többnyire csak váltó munkákat nyomtat; tart 1 szedőt, 1 nyomtatót; esztendőn által feldolgoztathat 20 báll papirost.

Sopronban, Sziez Antal örökösei[956] leginkább váltó munkákat nyomtatnak; tartanak 2 szedőt, 2 nyomtatót; esztendőn által feldolgoztathatnak 60 báll papirost.

Szigeten, Gottlieb Antal[957] (filiája) csak váltó munkákat nyomtat; tart 1 szedőt, aki egyszersmind nyomtat is; esztendőn által feldolgoztathat 18 báll papirost.

Székesfejérváron, Számmer Mihály özvegye[958] csupáncsak váltó munkákat nyomtattat; tart 1 szedőt, 1 nyomtatót; esztendőn által feldolgoztathat 20 báll papirost.

Temesváron, Klapka József[959] csupáncsak váltó munkákat nyomtat; tart 1 faktort, 2 szedőt, 4 nyomtatót; esztendőn állal feldolgoztathat 60 báll papirost.

---

[951] *Belnay György Alajos* (1766-1809) – a pozsonyi királyi akadémia tanára, utóbb nyomdász. 1801-ben feleségül vette Schauff János történelemtanár és nyomdász leányát, így lett tulajdonosa a Schauff-féle nyomdának. Halála után 1809-től 1842-ig özvegye nevén működött a nyomda, s ekkor a Landerer és Heckenast-féle pozsonyi nyomdába olvadt. – A Belnay-nyomdában készülő latin újság 1804-től 1838-ig megjelenő Ephemerides Posonienses volt.

[952] A *sárospataki kollégium nyomdáját* – egyben az első sárospataki nyomdát – Lorántffy Zsuzsanna alapította 1650-ben. A nyomda első vezetője 1657-ig Renius György volt, őt Rozsnyai János követte. 1671-ben a jezsuiták elűzték a kollégiumot Sárospatakról, s 1807-ig a nyomda sem működött. Ekkor Szentes József főstrázsamester rendezett be könyvnyomtató műhelyt, ennek 1811-től 1853-ig Nádaskay András volt a vezetője.

[953] *Grün Orbán* – 1801-ben létesített nyomdát Szegeden, majd betűöntödét is állított fel. Halála után, 1828-tól néhány évig özvegye, Borbála vezette a műhelyt, majd fia, Grün János tulajdonába került.

[954] *Sultzer Ferenc János* – 1789-től 1824-ig volt selmecbányai nyomdász.

[955] *Perger Ferenc* – az 1776-ban keletkezett szombathelyi Siess-nyomda tulajdonosa 1806-tól 1840-ig. Ekkor üzeme csődbe jutott, s eladta Reichard Károlynak.

[956] *Siess Antal* – az atyja, Siess János József által 1749-ben alapított soproni nyomda tulajdonosa. 1776-ban ő alapította azt a szombathelyi nyomdát, amelyet Perger Ferenc vásárolt meg 1806-ban. A soproni műhely „Siess Antal örökösei" néven 1820-ig volt a család birtokában.

[957] *Gottlieb Antal* († 1817 k.) – nyomdász, Vác első nyomdájának, az Ambró-nyomdának volt a művezetője, majd amikor a tulajdonos, Ambró Ferenc Ignác 1793 körül meghalt, megvásárolta azt. 1803-ban bérbe vette a nagyváradi katolikus papnevelde könyvnyomtató műhelyét, s ugyancsak 1803-ban Máramarosszigeten rendezett be nyomdát.

[958] *Számmer Mihály* († 1806) – 1790-ben Veszprémben, majd 1806-ban Székesfehérvárott alapított nyomdát. Mivel még 1806-ban elhunyt, mindkét nyomdának özvegye, Számmer Klára lett a tulajdonosa, s haláláig, 1822-ig irányította működésüket.

Újvidék, Jankovits János csak váltó munkákat nyomtat; tart 1 szedőt, 1 nyomtatót; esztendőn által feldolgoztat 28 báll papirost.

Veszprémben, Számmer Mihály özvegye többnyire váltó, maga költségén kevés közönséges régi kelendős könyveket nyomtat; tart 1 szedőt, 1 nyomtatót; esztendőn által feldolgoztathat 30 báll papirost.

Vácon, Gottlieb Antal váltó és maga költségén kelendős régi könyveket nyomtat, azonkívül egy magyar kalendáriomot nyolcadrétben; tart 3 szedőt, 2 nyomtatót; esztendőn által feldolgoztat 45 báll papirost.

Öszveséggel tehát vagyon 35 könyvnyomtató műhely, 5 korrektor, 12 faktor, 95 szedő, 121 nyomtató, 18 könyvrakó, és 3887 báll papiros dolgoztatik fel.

A szövegközlés alapja: Tudományos Gyűjtemény 1817. 78-86. l.

117
KLIEGL-KÖNYV[960]
1842

Előszó[961]

Alig van az emberi nem történeteiben különösebb jelenet, s mely mélyebb pszihológiai vizsgálatot érdemelne, mint az, hogy éppen azon találmányok, melyek az egész emberi nem haladását mintegy varázsütés által előmozdították, melyek által az eszmék világa új irányt nyert, korukban hidegséggel fogadtattak, s több gáncsokkal illettettek, mint amennyi hírt arattak. Ki nem ismerné a mondát, melyet Platóban[962] olvashatunk, mely szerint *Thót*[963] az írás feltalálója, az egyiptomi királyhoz ment jutalmat várva, s a király nem látta át az új mesterség nagyszerűségét, s belőle csak a tudomány hanyatlását következtetve, azt mondá: „Vigyázz, *Thót*, hogy találmányoddal az emberiségnek többet ne árts, mint mennyit használsz, hogy ez a feledés eszközévé ne váljék: mert az emberek eddigelé gondolkoztak s

---

959 *Klapka Károly József* – nyomdász, Klapka György honvédtábornok édesatyja. 1807-től 1830-ig volt temesvári nyomdász, 1826-ban Aradon is nyitott könyvnyomtató műhelyt. Temesvári nyomdáját Beichel József vásárolta meg. Klapka élénk szerepet játszott Temesvár életében. 14 évig a város polgármestere, 1825-ben és 1832-ben pedig országgyűlési képviselője volt.

960 *Kliegl József* (1795-1870) – magyar feltaláló. Pesten végezte egyetemi tanulmányait, utána katonának állt, de egy sebesülése miatt elhagyta a katonai pályát. Bécsben tanult festészetet, s egy ideig festegetéssel kereste kenyerét. 1833-ban gépészettel kezdett foglalkozni, s hamarosan egy búvárhajó és egy számológép tervét készítette el, megvalósítani azonban egyiket sem tudta. A XIX. század közepe táján – a nyomtatás századeleji gépesítése után – a nyomdászat egyre aktuálisabbá váló problémája lett a szedés meggyorsítása a kéziszedésnek gépiszedéssel való felcserélése révén. Kliegl a szükségszerűséget felismerve, az 1830-as években egy olyan gépet tervezett, amely betűket szed, majd a nyomás elvégzése után azokat szét is osztja. Találmányát, amelynek modelljét 1839-ben bemutatta a pozsonyi országgyűlésen, és 1840-ben foglalkozott vele a Magyar Tudós Társaság is – kellő támogatás hiányában nem tudta elkészíteni. Bár a magyar írók és politikusok egy része az 1842-ben megjelent Kliegl-könyv kiadásával segítségére sietett, s országos gyűjtésre is történt kísérlet, Magyarországon a nyomdák körében ekkor még kevés érdeklődés mutatkozott az ilyen jellegű technikai találmányok iránt, s Kliegl gépének gyakorlati alkalmazására nem került sor. Később a gép modellje is elveszett. Nem valósult meg számos más találmánya sem (egysínű vasút, hangjegyírógép, aratógép stb.), élete utolsó éveit nyomorogva élte le, újból festegetett, s kisebb találmányok eladásából tartotta fenn magát.

961 Az Előszó szerzője *Pulszky Ferenc* (1814-1897) – író és régész, a Nemzeti Múzeum igazgatója, a Magyar Tudományos Akadémia tiszteletbeli tagja. Részt vett a reformkori haladó mozgalmakban, a liberális ellenzéki politikát támogatta. A szabadságharc idején a nemzeti kormány megbízásából Angliában diplomáciai szolgálatot látott el. Az emigrációban Kossuth oldalán tevékenykedett. 1866-ban hazatért, és a Deák-párt tagja lett.

962 *Platón* (i. e. 427-347) – görög filozófus, az idealista filozófia legnagyobb ókori képviselője. L. a 76. szemelvény 25. jegyzetét.

963 *Thót* – óegyiptomi isten. Az istenek írnoka, a tudományok és művészetek feltalálója.

tudtak; ezentúl írni fognak – s feledni." – Még ismeretesebb parancsa azon barbár királynak, ki midőn vezére a bevett városban található minden könyvekből máglyát építtete, a megégetést megtiltotta, nehogy a nép, elvonatva az olvasástól, unalmában férfierejéről megemlékezzék. – S midőn *Guttenberg* a nyomtatást feltalálta, az akkori tudósok egész serege felzúdult ellene: mert ők a tudományt szent tulajdonuknak tekinték, melyet az új találmány őrségök alól kiragadva, a nagy közönség avatatlan kezeibe juttatandott. Sőt, még korunkban is találkozott egy szellemdús író, ki a nyomtatás feltalálásának árnyoldalait kiemelte: azon roppant könyvözönt, mely most a józan észt elborítással fenyegeti; a nemzetek természeti fogékonyságának azon olvasás általi eltompulását, melyre a legjobb könyv sem képes többé maradó befolyással lenni; a tudomány közönbösítését, a rossz munkák tömegében, melyek szintúgy mint a jobbak, utókorra át fognak a szellemi örökség terhe gyanánt menni; végre azon aránytalanságot, melyben a művelődés eszközei elpuhult testünkhez állanak. – S íme, újra felébredt egy eszme, mely, ha a számítások nem csalnak, a szellemi életben egy új korszakot idéz elő; s kivitele megint csak hanyagon pártoltatik, sőt még a kivitel kísérlete is alig tud figyelmet gerjeszteni; mindamellett, hogy sikerülés esetében a képzelődés nem elég gazdag a következmények egész láncsorát felfogni. Meglehet, hogy csalódom, – de azért mégsem mulasztom el, valahányszor Pozsonyban vagyok, *Klieglt*, a derék gépészt meglátogatni, s neki részvevő baráti kézszorítással szerencsét s türelmet kívánni, mire annyira szüksége van. Nyárutó közepén látogattam meg, s akkor, mint már többször is, szomorú állapotban találtam. Osztógépe csaknem egészen kész volt: négyszáz pengőforinttal képesnek hitte magát azt elkészíteni úgy, hogy a kísérlet nagyban is megtörténhessék. – Számolásai eddig nem csalták meg, ő maga meg van elégedve gépével, s azon remény, mellyel a jó sikerben nem is kételkedik, még munkásaira is átment, s midőn őket megint – akkor már negyedszer – pénzhiány miatt elbocsátani kénytelen volt, ketten közőlök, csupán ügyszeretetből, műhelyében megmaradtak, s ingyen dolgoztak. Ő pedig látja maga előtt közeljövőben a hírkoszorút, melyet elérni egy pár száz pengőforint hija nem enged, s látja maga körül családjának, neveletlen gyermekeinek szegény állapotját: mert vagyonát már régen kísérletekre költötte, s nem képes sem rajtok segíteni, sem gépét elvégezni; – valóban tantaloszi kín[964], mely az itlanok gyanúsításai s a nagy tömeg gúnykacaja által még növekedik, mely őrültnek tartja azt, ki egy nagyszerű eszme kétséges kiviteléhez vagyonát, életét, becsületét kötötte! Hát ha még gyenge pillanatai is volnának, melyekben felébredne benne a kétely számolásainak igazsága iránt? melyekben életerejének, családja jövőjének vesztét maga előtt látná, mik talán egy ki nem számított rugó erejétől, egy számolási tévedéstől függnek? S hideg részvétlenség körözi őt, s azon százak közt, kik tíz-tíz forinttal segítették elő, alig találkozik egy, ki ezen állapotot felfogná, ki őt baráti kézszorítással bátorítaná s a csüggedés óráiban vigasztalná; alig találkozik, ki a gépet, habár kíváncsiságból, megnézné! A nagyobb rész odavetette neki a pénzt, mint szoktunk alamizsnát vetni az alkalmatlan koldusnak, hogy megmenekedjünk tőle, nem emberi érzésből; s most legfellebb azt kívánja tudni: valjon a lángeszű gépész pénzbeli számadásait az olasz könyvvitel szabályai szerint vitte-e? – mi történjék a géppel, ki gondolna avval! – Mindez kimondhatatlan fájdalmat gerjesztett bennem, pedig Kliegl nem panaszkodott, sőt mély hálával említé azokat, kik az ügybarátok utolsó hírlapi felszólamlása után közel 300 forintot áldoztak a munkára, – de az üres műhely s maga a csaknem egészen kész gép hangos panaszképpen állottak előtte – s én érteni kezdtem Prométheusz[965] mítoszát, a hatalmas Titánét, ki az égi tüzet a földiek számára elorozta, s azért a kaukazi bércekhez bilincseltetett, hol őt az általa boldogított emberek egyike sem kereste fel, míg a saskeselyű belsejét felszaggatta. Valóban, minden lángész új Prométheusz – s a saskeselyű időnk itlan, számoló, kereskedői s ügyészi kedélyét jelképezi.

[964] *Tantalosz* – a görög mitológia szerint király volt, akit büntetésből Zeusz az alvilágba küldött, s ott örökös éhséget és szomjúságot kellett elviselnie, bár szája előtt a legfinomabb étkek voltak, s állig vízben állt (tantaloszi kínok).

[965] *Prométheusz* – görög mitológiai hős, az emberi értelem jelképe.

Pestre jövén, több rokonérzésű férfiakat találtam, kik addig cselekedtek, míg én ábrándoztam. Itt volt barátom, *Zsoldos Ignác*[966], ki a *Kliegl-könyv* eszméjét megpendítette, minek következésében már több író beküldte járulékát, köztük gróf *Mailáth János*[967], Komárominak oly becses naplóját: itt a lelkes *Csiszár Ferenc*[968], ki nemcsak az ügy általános előmozdításában fáradozott, hanem a könyvre szükséges papirost is előlegezte; itt *Garay*[969], ki a szerkesztés és felügyelés terhét magára vállalta, s midőn még *Heckenast és Landerer*[970] könyvnyomó intézete a nyomtatást is előlegezni ígérte, csak egy hibázott még, a négyszáz pengőforint, mire Klieglnek legközelebb szüksége volt. Felszólítottuk tehát azon könyvkereskedőt, ki már annyit tett a magyar irodalom számára, kinek egyes munkáknáli nyereségét az írók oly sokszor említik, míg a megbukott munkáknáli veszteségét elhallgatják, kinek árvízkönyvi[971] jövedelmét azok vetik szemére, kik ahhozi járulékaikat be nem küldötték – *Heckenast* Gusztávot, – s ő késznek nyilatkozott a nehéz idők és pénzkrízis dacára is ezen összeget előlegezni, ha a többi könyvkereskedők magokat el nem vonják, – sőt mindjárt fel is szólította e részben *Eggenberge*r Józsefet[972] és *Hartleben* K. A.[973] urakat, kik vele egyetemben a szükséges pénzt Pozsonyban kifizetteték. – Mindezen előlegezések hypotékájaul [zálogául] szolgál ezen könyv, – mire azon olvasókat figyelmeztetni kötelességemnek tartottam, – kiket a tartalom ki nem tudna egészen elégíteni, hadd elégítse ki őket azon *érzelem*, hogy egy nagyszerű találmány kivitelét *elősegítették*.

Pulszky Ferenc

Kliegl-könyv. Pest 1842. I. köt. I–VIII. l.

118
KOSSUTH A PAPÍRGYÁRTÁSRÓL[974]
1842

[966] *Zsoldos Ignác* (1803-1885) – jogász, kúriai tanácselnök, a Magyar Tudományos Akadémia tagja. Az aulikus politika híve volt.

[967] *Mailáth János* (1786-1855) – politikus, író. Vagyonát könnyelműen elpazarolta, s az osztrák rendőrség szolgálatába lépett. Magyar verseket, mondákat és meséket adott ki német nyelven. A Kliegl-könyvben általa megjelentetett mű: Magyarországi s erdélyi bujdosó fejedelem Késmárki Thököly Imre secretariusának, Komáromi Jánosnak törökországi diariumja s experientiaja. 1697. oct.-1703. febr. 1.

[968] *Császár Ferenc* (1807-1858) – ügyvéd, író, szerkesztő. Számos olasz író munkáját fordította magyarra. Ő volt pl. Dante első magyar fordítója. Nevét Petőfi elleni támadásai tették hírhedtté.

[969] *Garay János* (1812-1853) – költő, hírlapíró, kritikus. Vörösmarty hatására valló eposzokat írt. Legjelentősebb műve a Háry János történetét feldolgozó Az obsitos.

[970] *Heckenast és Landerer* – Heckenast Gusztáv pesti könyvkereskedő és Landerer Lajos nyomdász 1840-ben társultak, s közös üzemüket az ország egyik első nyomdájává fejlesztették.

[971] *Árvízkönyv* – Heckenast Gusztáv könyvkereskedőt az 1838-i pesti árvíz alkalmával igen nagy károsodás érte. Támogatására a magyar írók – Eötvös József felhívására – Budapesti Árvízkönyvet adtak ki.

[972] *Eggenberger József* – pesti könyvkereskedő. Weigand János György halála után, 1802-ben az ő üzletét vette át s ez 1850-ben fiára, Eggenberger Ferdinándra szállt.

[973] *Hartleben Konrád Adolf* (1778-1863) – pesti könyvkiadó és könyvkereskedő 1803-tól 1844-ig. L. még a 87. szemelvény 2. jegyzetét.

[974] *Kossuth Lajos* (1802-1894) gazdaságpolitikájának egyik lényeges pontja a magyar ipar fejlesztése volt – a bécsi udvar gyarmatosító törekvéseinek ellensúlyozására. Ezért hozta létre az Országos Iparegyesületet is. E testület 1842 augusztusában és szeptemberében a hazai ipar állapotának ismertetésére megszervezte az első magyar ipari kiállítást. Rendezője Landerer Lajos volt. Az Iparegyesület igazgató-választmányának megbízásából Kossuth Lajos, a választmány aligazgatója jelentést szerkesztett a kiállításról. Ebből a VI. fejezetet, a papíriparra, papírgyártásra vonatkozó részt közöljük.

VI. Papír

Ha egyszer iparműkiállításaink segedelmével honi papírgyáraink összes terményét (produkcióját) megismerhetendjük, s a külföldről még mindig igen nagy mennyiségben bejövő (mintegy 50-60.000 rizma) papírt hozzávetendjük, el fogunk bámulni a tömérdek mennyiség fölött, mely ez iparműből hazánkban évenként elfogyasztatik. – Az irodalom ugyan még nem fogyaszt annyit, mint a szellemi kifejlés érdekében óhajtanunk kell, ámbár újabb időben a gyarapodás e részben is igen nevezetes; miután csak a hírlapok által felfogyasztott papírt legalábbis 12.000 rizmára (6 millió ívre) tehetni, s csak a budapesti öt könyvnyomó intézet évenkint mintegy 32 ezer rizmát dolgozik fel; mindazáltal a kollegiális [testületi] kormányzati rendszer, s municipális [megyei] életünk és végetlen törvénykezéseink kellékeire tekintve, bátran elmondhatjuk, hogy talán nincs ország, melyben hasonló népességre több papírfogyasztás esnék. – Honunkban jelenleg a papirosmalmok száma a százat bizonnyal meghaladja; terményeik azonban csak igen kevéssé valának az első műkiállításon képviselve. –

Küldöttek ugyanis gyárműveikből mutatványpéldányokat:

Smith és Meynier urak fiumei géppapírgyárukból.
A szlabócsi géppapírgyár, Gömör vármegyéből.
Schloss Móric, a *hermaneci* papírgyár tulajdonosa.
Hüttner Keresztély pécsi papírgyáros. – Néhány szót mindenikről.

Smith és Meynier urak fiumei papírgyára oly nagyszerű, oly szilárd hírű s hitelű intézet, hogy nemcsak minden magyarhoni papírgyárak között kétségtelenül a legelső helyen áll, s eddig mögötte minden más messze hátra van, hanem némely papírnemekre nézve a világpiacon is az európai kontinens papírgyáraival bátran mérkőzhetik; mit az is bizonyít, hogy gyárművének oly biztos keletet talál, miszerint még mindig nem látná szükségesnek műveinek árát leszállítani, ámbár az oly magasan áll, hogy az ausztriai, például neusiedli papírt jóval olcsóbban kaphatnók, a neusiedli papírgyár pedig a fiumei után az egész monarchiában első helyen áll. – Fiume (amint tudva van), szabadkikötő lévén, vámvonal által van az országtól elválasztva[975], miért is *Smith* és *Meynier* urak jelenleg, úgy látszik, nem annyira bel-, mint külföldre, név szerint Olaszországra dolgoznak. Ezen gyárnak úgy, valamint a többieknek is részletes ismertetését, adathiány miatt, a jövő iparműkiállításra kényteleníttetvén halasztani, jelenleg csak annyit említünk, hogy a műbíráló választmány *Smith* és *Meynier* urak fiumei géppapírgyárukat, műiparos érdemeik méltánylata jeléül – *ezüst* emlékpénzzel tünteté ki.

*Gyürky*né asszony és *Hornbacher* testvérek szlabócsi gyára (Gömör vármegyében, Rozsnyó mellett) honunkban a fiumei után legelső géppapírgyár; s minthogy nyomtató papirosra nézve géppapírral a merített papírnak legjobb neme sem képes akár szépségben, akár olcsóságban versenyezni; az iparegyesület annyival inkább kötelességének ismeri ezen gyárt a közönség pártfogásába ajánlani, minél bizonyosabb, hogy a tetemes pénzerőt kívánó gyárak csak terjedt produkció által lesznek képesekké gyártmányaiknak oly árt szabni, miszerint a befektetett tőkét már rég fedezett, s így olcsóbban dolgozható külföldi gyárakkal versenyezhessenek. – A szlabócsi papírgyárt a műbíráló választmány *bronz emlékpénzzeli* kitüntetésben részesíté. – ...

Schloss Móric úr hermaneci papírgyára a merített papirost (geschöpfles Papier) készítő gyárak közt már több idő óta kétségtelenül vagy első, vagy legalább a legelsők sorában áll, s kiállított műpéldányai a bíráló-választmány által teljes méltánylattal említendőknek jelöltettek ki. Egyébiránt örömmel esett értésünkre, hogy *Schloss* úr hermaneci papírgyárát éppen az iparműkiállítás alatt szintúgy géppapírgyárrá alakította, s most már nemcsak mint ilyen

[975] A szabadkikötő értelmét nem mindenki ismeri. – Ez annyit tesz, hogy magába Fiumába a tengerről mindent vámmentesen szabad be-, és Fiuméból a tengeren kivinni, de Fiumába az országból, vagy onnan ide, semmit vám nélkül, azaz: a vámvonal nem Fiumén túl, hanem Fiumén innen van.

dolgozik, hanem Pesten raktára is van; reményljük, a jövő augusztusi második magyar iparműkiállítás alkalmat nyújtand a közönségnek géppapírjával is megismerkedni; az egyesületnek pedig műiparos érdemeit dicséretes előmenetelök szerint, méltánylani...

A pécsi papírgyár szépkészületű színezett és nyomtató papirost állított ki: kívántuk volna, hogy ehelyett inkább fejér írópapirost állítson ki: mert ama nemekben merített papírt készítő gyár géppapírgyárral sem olcsóságban, sem szépségben nem versenyezhet.

Végezetül a papírgyártásra nézve meg kell vallanunk, hogy nézetünk szerint ez oly állapotban van, miszerint egy kis védelmet már tökéletesen megérdemelne; ezt mi azonban nem annyira a külföldi papír behozatalának drágításában, mint inkább a rongykivitelnek kissé nehezítésében keresnők; s azon elvet szeretnők erre nézve is a vámszabályzatban követve látni, melyet a selyemnél tapasztalunk, s mely általában a védvám-rendszernek egyik alapelve, ti. hogy a feldolgozott mű kivitele könnyíttessék, de a honban feldolgozható nyersanyag kivitele nehezíttessék. Most, a szállítás könnyítése tekintetéből, mindig a legjobb rongy, mégpedig nagyrészt tisztázottan, szállíttatik külföldre, s emiatt a honi papírgyárak nagyrészt alábbvaló anyagra szorulvák; s ehhez még egy-két parányi papirosmalom tulajdonosának arróli bizonyítványa, hogy a honi szükség rongyokban fedezve van, elegendő 10-20 ezer mázsányi rongy kivitelére engedelmet eszközölni; mi aztán gyakran kétszer annyinak is kaput tár. – Az ily bizonyítványokat mindenesetre csak a legelterjedtebb működésű és szilárd hitelű gyároktól gondolnók elfogadhatóknak lenni. –

Jelentés az első magyar iparműkiallításról, 1842. Pest, 1843.

Könyvkereskedelem és közművelődés

119
STROHMAYER IGNÁC ANTAL[976]
HÍRADÁS
1790. augusztus 9.

Mindenekelőtt tudva vagyon, hogy a köztársaságnak előmozdítására nincsen egy-egy megkívántatóbb szükséges eszköz, mint a kereskedés, s e tekintetben minden igaz hazafinak is szoros kötelessége ezen jeles ágazatját a haza boldogságának tehetsége szerint előmozdítani. Nem lehet ebben akadály a nagy nemből való származás, se semmiféle rangja a köztársaságnak egymástól különböző tagjainak. Mert ami egy tagnak díszes és szükséges is cselekedni, nem lehet az a másiknak becstelenségére.

E részben én is csekély értékemet a haza javára teljes szívből célozván, bátorkodom a nemes közönségnek alázatosan ajánlani: amidőn szándékozok egy nemes ifjat keresni, aki, minekutána oskolabéli tanulását elvégezte, s a magyar, deák, tót, német nyelveken szólani tud, azonban a francia nyelv megtanulására is magát ajánlja, praktikáns [gyakornok] nevezet alatt mellém jönne, könyvárosi hivatalom folytatására lévén segedelmül, ígérvén, hogy nemcsak szabad asztalt, de ingyen szállást ahhoz tartozó fűtéssel, gyertyával fogok számára szolgáltatni, de azonfelyül a többi polgári inasok sok minden szükséges házi szolgálatot körülte el fognak végezni, úgyhogy eszerint csak ruhájára lesz magának gondja. Két esztendők után pedig már öltözetére s egyéb szükségeire is esztendőnként 200 r. for. [rajnai

[976] *Strohmayer Ignác Antal* († 1793) – pesti könyvkereskedő. Üzletét, amelynek Budán és Kassán is voltak fiókjai, 1788-ban vette át Köpff János György özvegyétől. Nagyméretű vállalkozásokba kezdett, főként külföldi könyvkiadókkal állt kapcsolatban, de anyagiak hiányában hamarosan eladósodott. Halála után hitelezői csődöt kértek ellene; üzletét elárverezték. Itt közölt felhívásában könyvkereskedő-segédet keres.

forintot] úgy ígérek, hogy azalatt szorgalmatosságát s hűségét tapasztalván, fizetését megmegnagyobbítani kötelességemnek fogom esmérni.

Ha elgondolom, mely nemes kereskedésnek tartatik a könyvárosság Francia-, Anglia, Németországba, úgy látom, hogy annak javaslására indítóokokat előhozni a hazafiak előtt szükségtelen. Költ Pesten, 9. Augusztus. 1790.

Strohmayer Ignác Antal
könyváros

Ungarische Staats- und Gelehrten Nachrichten, 1790. augusztus 11. Melléklet.

120
MAGYAR MIHÁLY
A MAGYAR KÖNYVKERESKEDÉS ÉS IRODALOM ÜGYÉBEN[977]
1848

Előzmény

Hazánk teljes felvirulását úgy lehet eszközölni, ha minden polgára – a még számtalan hiányokat tehetsége szerint jóval pótolni, betölteni ügyekszik. Ily közremunkáláshoz pedig csak úgy lehet célszerűen járulni, ha ki-ki saját körében forogva, magának életpályául kitűzött szakjában előbb tapasztalást és jártasságot szerezvén, azt jól megfontolva, egyenes szívű jóakarattal hona oltárára leteszi, mellette erélyes buzgalmat fejtvén ki, hogy azzal másoknak is minél több hasznot szerezhessen.

Pályám az irodalom kezelése, vagyis a könyvkereskedés, mely ügyben foglalkozásom első idejét ugyan idegen szellemű egyének és idegen viszonyok közt töltém, mit kezdetben azért is igen fájlaltam, mert szívem mindenkor csak hazámért dobogott, és helyzetemnél fogva mégis külföldieskedni voltam kénytelen. Azonban habár eleinte szerettem volna is szerepemet nemzetivé fölcserélni, mégis minden elfogultság nélkül meg kell vallanom, hogy később valóságos szükségnek tartám azon körbeni maradásomat, különben nem szerezhettem volna magamnak azon tapasztalást az irodalom kezelése, vagyis inkább terjesztése körül (mert nemzeti könyvkereskedés még nem létezék), – nem ismerhettem volna meg azon rideg s visszaélő szokásokat, melyek honi irodalmunk előmenetelét gátolják.

Röviden és közérdekűleg szándékozom e tárgyra vonatkozó észrevételeimet előadni; azért legyen szabad reménylenem, hogy tisztelt ügytársaim és a magyar író urak, netalán félreértve jószándékú hazafiúi buzgóságomat, nem veendik rossz néven; egyébiránt amennyire előadásom hiányosságát a nálamnál netalán jártasabbak jobbal pótolni akarnák, s ezt a t. szerkesztőség közölné, – az útbaigazítást vagy e tárgy bővebb megvitatását a legszívesebb köszönettel fogadnám.[978]

---

[977] *Magyar Mihály* (1820-1860) – könyvkereskedő. Az 1840-es években Ivanovics pesti könyvkereskedő segédje volt, 1848-ban ugyancsak Pesten saját könyvkereskedést nyitott. Egyike volt a kor azon kevés magyar könyvkereskedőjének, aki az üzleti hasznon túl szívén viselte a magyar irodalom és tudomány ügyét is. Könyvkultúránk fejlődését – gyakorlati könyvárusi tevékenysége mellett – cikkeivel, műveivel, kiadói és szerkesztői munkájával is szolgálta. Összeállította az 1849-57-es évek magyar könyvészetét, 1852-től 1845-ig Irodalmi Hirdetőt szerkesztett, kiadta a Kalauz, majd a Nép Ujsága című szépirodalmi és ismeretterjesztő hetilapot (1857-1860).

[978] A hazafias szellemű tisztelt könyvárus úr oly nagyfontosságú ügyet kezd mozgatni, melyhez, úgy hiszem, íróink közül többen is hozzá fognak szólani. – Sőt, e figyelemre méltó cikkek közlése után, magunk is nyilvánítandjuk e tárgybani nézeteinket, amidőn egyszersmind a most keletkezett irodalomterjesztő társulat célja- és viszonyaival közelebbről ismertetendjük meg t. olvasóinkat. – *Szerk.*

Budapest a magyar irodalom forrása úgy, mint Lipcse a német irodalomé. Különbséget e két város közt annyiból lehet tenni, hogy amaz még zsenge korában van, és számtalan nehézségekkel kell küzdenie; – emez pedig már jóformán tökélyre vergődöttnek tekinthető, és nagyban működhetik. A kútforrásnak mindenütt jó állapotban kell lenni, kicsinynél úgy, mint nagynál, különben nem is reménylhető, hogy célszerű vagy üdvös ágakat bocsáthasson ki magából. Én csupán a hazai irodalom forrásáról szólandok; erre fordítsunk figyelmet, ezt törekedjünk célszerűvé alakítani; mert csak úgy reménylhetjük, miszerint üdvös hatással áradand nemzetünkre. És erre törekedni főleg a mi átalakulással küzdő nemzetünk feladata, mert irodalom szüli a tudományosságot, műveltséget, szép és jó ízlést, szép és jó erkölcsöket, – s ezek emelik leginkább naggyá és dicsővé a hazát, nemzetet! – Lássuk mármost a teendőket!

I

Irodalmunk már születésénél megholtnak tekinthető

Midőn a keresztény ember világra jő, sok század óta első szükségnek tartatik őt megkeresztelni, mely alkalommal az úgynevezett egyházi anyakönyvekbe neve, születésideje föliratik, és e szerint több század után nyomára lehet akadni, – mit a legcélszerűbb intézkedésnek kell tartanunk. Én a könyvek megjelenését éppen úgy tekintem, mintha újon szülött gyermeket látnék. Német, frank és más, az irodalomban fölöttünk álló nemzeteknél a keresztséghez igen hasonló szokás divatozik, miáltal könyveiket nemcsak célszerűen terjesztik, de egyszersmind örökemlékűvé is teszik. – A kiadó ti. azon legelső példányt, melyet a nyomdából kezéhez kap, szerzőjének, mint atyjának, helybenhagyás végett bemutatja, és anyai szorgos ápolással felruházza minden tudnivalóval, és elküldi az irodalmi jegyzőhez az Értesítőbe, mint gyermeket a paphoz, hol címe, alakja, mennyisége, nyomtatója, kiadója, vagy hogy hol lehet azt mindenkor megkapni, ára és minden egyéb szükséges pontosan följegyeztetik. – Ez nálunk, a magyar irodalommal, fájdalom, eddig nem történik. 1840-ben Wigand F.[979] könyvárusi segéd volt az első, ki „Bibliographiai Értesítő" cím alatt e hiányt pótolni ügyekezett; azonban 1842-ben helyét megváltoztatván, a maga nemében egyetlen szükséges lap is megszűnt. Jelen sorok írója ezt fájlalván, azonnal folytatásáról gondoskodott, de minden ügyekezet és fáradság haszontalan vala, mert nem találkozott reá kiadó, – míg valahára az 1843-iki év 2-ik felében 775 előfizetett példányok biztosítása által Eggenberger[980] könyvárusnál „Irodalmi Hirdető"[981] cím alatt volt szerencsés megindíthatni, de távolról sem oly sikerrel, mint W[igand] úr, mert még annak kiadója áldozattal is szabad kört engede, az én kiadóm költségének biztosítása mellett is bizonyos körbe szorítá a kiadók cikkeinek fölvétethetését. Emellett nem is juthaték oly biztos kútfőkhöz, mint elődöm, ki azt helyzetének köszönheté, míg én sok költség és baj mellett is csak hiányosan közölhetem a megjelent könyvek jegyzékét; hozzájárulván még az is, hogy néhány erdélyi és általán minden külföldön megjelent magyar könyv jegyzékét közrebocsátani nem engedék.

Míg nálunk ily jegyzék közös erővel és tökéletesen nem készíttetik – legyen irodalmunk bár oly gazdag is, hogy alig találnánk tárgyat, melyre vonatkozó munka nem jelent volna meg, és ha buzgón fáradozó íróink valamennyien éltöket áldoznák is fel munkák készítésével, utódainknak szükséges és kedves könyveket nyújtandók – igen ritkán érhetünk célt, mert íróink munkálataihoz csak addig juthatunk, míg azok az első hírlapi ismertetés után emlékezetben maradnak, vagy aztán véletlen látás-hallás alkalmával némelyek ismeretébe jut; de általános figyelmeztetés és maradandó emlékre, mely szerint mindenki, s bármikor megismerhetné, nem fordíttatik kellő gond. – A hírlapi megismertetésre 6-12 példányt kell a kiadónak

[979] *Wigand F.*-nek az olvasó- és vásárlóközönség tájékoztatására készített Bibliographiai Értesítő című könyvjegyzékét Heckenast Gusztáv adta ki 1840-42-ben.

[980] *Eggenberger József* – pesti könyvkereskedő. L. a 117. szemelvény 13. jegyzetét.

[981] Ezen cím alatt Eggenberger még jelenleg is folytatja – de felettébb hiányosan. – *Szerk.*

áldozni, mégis alig említi 2-3 szerkesztő, ezek is csakhamar elenyésznek az újdonságok rovatában. Az irodalmi jegyzőbe, mely mindenki által használható kézikönyv alakban jelenhetnék meg, csak egy példány volna szükséges, és ez többet használna bárminő egyéb hirdetgetéseknél, mert ezer meg ezer példányban osztatnék szét könyvárusok által az irodalom kedvelőinek, és így igen természetes, hogy ez kívánt eredményt hozandna. Azért irodalmunk emelésére a legelső teendők közé vélem sorozandóknak egy *„általános magyar irodalmi jegyzőt”*, azaz időnként rendesen megjelenő magyar, vagyis honi irodalmi jegyzéket létrehozni, melyben minden megjelent munka pontosan felsorolva legyen; azt azonban csak úgy vélem elérhetni, ha minden könyvkiadó egy példányi szentelend e célra, azt rögtön megküldi az irodalmi jegyzőhez, mellette közölvén annak árát és egyéb tudnivalóit is.

Ha ezt lelkiismeretesen teljesítjük, és a jegyzőt mi, magyar könyvkiadók, összes erővel terjesztjük, – bízvást merem állítani, hogy irodalmunk nem lesz többé már születésénél megholtnak tekinthető, mit valóban szívemből óhajtanék, mert enélkül, fájdalom, kiadóink tetemes anyagi költségüket, az írók szellemi fáradozásaikat, a jelen nemzedék s az utókor – a honi irodalomból meríthető kiképezhetését vagy nemzeties irányt nyújtó élvezetét elveszti, és kénytelen idegen nyelvű és idegen szellemű könyvekhez folyamodni, miáltal a nemzeti műveltség leginkább háttérbe szoríttatik.

Ezen irodalmi jegyzőlappal igen könnyen összekapcsolható volna egy alapos, részrehajlatlan irodalmi bíráló lap, melyet szinte szükségesnek tartok. Külföldön több ily irodalmi bíráló lapok léteznek, de nálunk egy is megfelelhetne a célnak, ha különben alapos és pártatlan jellemben szerkesztetnék, anélkül, hogy benne a szőrszálhasogató, túlságos követelés feltűnő volna, mert hiszen irodalmunk még zsenge korában van. – Igaz, hogy éppen e korban kell jó irányt adni, de a jó szándékot és tehetséget mégis jobb szándékkal kell méltányolni, mint azt eddigi tudós bírálóink nagyobb része tevé; – hol az említett két tulajdon hibázik, vagy még ezenfelül talán éppen rosszra való törekvés vagy káros kontárkodás mutatkoznék, ott gyomláljon a jó irányt adni tudó kertész, – ott sújtsa az alapos bíráló a tudatlant és rosszakaratút.

Ily irodalmi bíráló lapok nálunk már különféle alakban és névvel tűntek föl, és mindnyájan békén nyugosznak a mulandóság örvényében. De talán azt vélik némelyek, ha tehát már voltak, és nem bírták magukat fenntartani, minek ismét újabbat létrehozni? Igenis, haszontalan volna oly modorban, mint az eddigiek voltak, hol angol, francia, német és isten tudja, minő nyelveken megjelent munkák is bírálgattattak, vagy azoknak bírálatai német után közöltettek, míg saját irodalmunkat ezáltal sokszor háttérbe szorítják. Azok, kik a külföldi irodalmat is tökéletesen kívánják bírni és ismerni, nem szorulnak magyar bíráló lapra, mert a külföldi bíráló lapok által sokkal biztosabb úton vezettetnek azok megismeréséhez, de a saját irodalmunk iránti figyelmeztetésre sokan szorulnak, különösen olyanok, kik legjobb akaratuk mellett is nem képesek mindent megszerezni, óhajtják a megjelent, sokszor cifra című munkának beltartalmát bírálat útján közelebbről megismerni, nehogy saját károkon okulva, sok csalódás után végre eliszonyodjanak a könyvvevéstől. – Egyébiránt nem akarom én az idegen irodalom mellőzését egészen, mert kivált oly műveket, melyek például honunkról vagy nemzetünkről szólanak, szinte szükség megismertetni.

II

Könyvárusaink legyenek hazánkban magyarok

Ezen kívánalom, tekintve saját állásomat, sokak előtt talán önzésnek fog tetszeni; de isten látja lelkemet, nem egyéb az a legtisztább hazafiúi óhajtatnál. Magyarhonban csaknem mindenütt merő német könyvárusok vannak, kik közül, igaz, egy-kettő érdemeket szerze a magyar irodalom terjesztése körül; de fájdalom, vannak olyanok is, kik ugyancsak kürtölik a *magyar* és *külföldi* könyvkereskedés-címet, mindazáltal, miután ez utóbbi zsírosabb falatokat nyújt, csaknem kizárólag erre fordítják figyelmöket. Vannak olyanok is, kik ha észreveszik, hogy a

segéd vagy gyakornok, talán véletlenül, a félretett s porlepte magyar könyvek sorsán szánakozva, azokat nagyobb mozgásba akarná hozni, imígy riasztják azt el szándokától: *„a magyar könyvkereskedés csak mellékes foglalkozásunk, üzletünk”*.

Urak, könyvárus urak, kik a magyar hazában élünk, s ennek jólétét – ha egyébért nem is, mind önérdekünkért előmozdítani akarjuk, e tekintetben csak úgy érhetünk célt, ha a nemzeti műveltséget egyaránt fejleszteni, erősbíteni törekszünk. Márpedig kik tehetnének e termékeny téren többet, mint könyvárusaink, kik hathatós ajánlataiknál fogva a tudományosság szövétnekét mintegy kézből kézbe átadják a növelési ügy bajnokainak. Szülők és tanítók képezik a nemzet sarjadékait, haza jövőjét, és ha ti ezekbe idegen irányt, idegen szellemet ügyekeztek oltani, vétkeztek a nemzet jogai és célja ellen; mert vajmi ritkán találkoznak oly erősek, kik a rájuk tukmált idegen könyveket nemzetiségünk hasznára tudnák fordítani. – Ha mi, könyvárusok, az édes haza javaiban részesülünk, sőt a magyar irodalomból az írók verejtékes munkája után szép jövedelmeket húzunk, emberi és polgári kötelességünk a jót hálával fizetnünk vissza. A nemzet méltán megkívánhatja, sőt követelheti tőlünk, miszerint a magyar irodalmat, s ezzel egyedül a nemzeti műveltséget tehetségünk szerint emeljük, s az üzérkedésen felül egy kis szellemi rokonszenvet is tanúsítsunk iránta. Ezen igazságról, úgy hiszem, minden jobblelkű és műveltebb magyar könyvárus meg van győződve, főleg a fiatalabbak, s így korszerűbbek sorában. Öregebb könyvárusainktól, kik közül többen külföldről vándoroltak be e tejjel-mézzel folyó hazába, nem lehet éppen szigorúan követelnünk, hogy a magyar nyelvet most, agg napjaikra tanulják meg, de azt mindenesetre, hogy kereskedésökben magyar segédeket is tartsanak, vagy szükség esetében képezzenek. Igaz, hogy e képezés, beavatás, nem csekély fáradságba kerül, de hiszen ezáltal nemcsak a köznek, de maguknak is hasznot szerzenek, és nem fognak többé ellenökben oly káros és botrányos vádakkal fellépni, miképp a külsőleg fényes és magyar című könyvárudákban nemhogy beszélnék, de még csak nem is értik a magyar nyelvet, mi több, gyakran figyelemre sem méltatják azon látogatót, ki hazájában nemzeti nyelven kér magyar könyvet; – nem fog a közönség panaszkodhatni, hogy ezt vagy amazt a magyar könyvet kérte, de miután egyik segéd sem érté őt, kézügyre eső, de egészen más tartalmú könyvet nyújtanak neki, – nem fog azon szégyen a kiadó-könyvárus urakra háramlani, miszerint a segédek saját főnökük kiadásait sem ismerik; – mert miképp is volnának képesek erre, midőn külföldi létökre még csak fogalmuk sincs nyelvünkről, melynek megtanulására ki sem buzdítja őket, megelégedvén azzal, ha németül, franciául vagy tótul tudnak fecsegni és néhány magyar könyv címét eszökben bírják tartani. Vegyük csak azon esetet, hogy számtalanszor oly irodalomkedvelőtől látogattatunk meg, ki nem egyes kitűzött könyvek megvétele miatt, hanem átaljában csak azért megy a könyvárudába, hogy ott a sok közt valami neki valót, szakmájába vágót, kedve szerintit kapjon. Ez esetben a magyar nyelvet értő s irodalmunkat ismerő segéd kevés fejtöréssel, azonnal mutogathat többfélét is, melyeket a kereső által használhatónak vél, – és ajánlatai után sokat adhat el; a könyvkedvelő pedig örömmel távozik, mert vágyát kielégítve találván, nem kényteleníttetett más helyekre menni, és többször is meglátogatandja ezen árudát. Ily véletlen látogatások aztán nem csekély évi jövedelmet nyújtanak a kereskedőnek, amellett a magyar könyvek keletét, az irodalom emelkedését előmozdítják, és az íróknak is igen jó szolgálatot tesznek.

Ily esetekben az I. cikkben említett irodalmi jegyzék is jó segélyt nyújthat, mert még akkor is, ha a könyvárus nem magyar, vagy nem emlékeznék oly könyvre, mely éppen a kereső kívánatát kielégítené, azonnal a jegyzéket üti fel, s a keresővel együtt könnyen szemelhetnek ki használható könyvet, mely ha netalán nem is volna kéznél, segítve van a dolgon, mert a jegyzék pontosan közli, hol és kinél kapható; minek nyomán a könyvárusi közlekedés által könnyen megszerezhető.

Valóban, az irodalmunk érdekében erélyesen munkálódó magyar könyvárusok s az említett könyvjegyzék hiánya okozzák leginkább a buzgón fáradozó magyar írók és kiadók veszteségét! – Jól emlékszem azon esetre, hogy bizonyos munkát gyakran kerestek, de történetesen

sem én, sem többi ügytársaim nem tudtuk annak hol kaphatási helyét, – minélfogva a venni szándékozók kénytelenítettek azt nélkülözni, holott egypár évvel a megjelenés után ily munkák majdnem egész kiadási mennyiségökben – sajtburkolásra fordíttattak. Hány jó könyvnek van ily szomorú sorsa, kivált ha úgyszólván szándékosan és mindennemű elidegenítő körülmény által idézzük föl az iránta hideg részvétlenséget.

III
Könyvkereskedésünk mibenléte

Koromnak majd felét e pályán töltém, s figyelmem mindenkor főképp a hazai irodalomra volt függesztve, és erős szándékom, ezentúl is kizárólag annak élni. – Azért ahol hazámnak e tekintetben szolgálhatok, mindenkor legédesebb kötelességemnek tartandom. Jelen cikkem tartalmát saját tapasztalásomból merítve, közlését azért vélem egész kiterjedésében szükségnek, mert sokszor és sokan azon balvéleményben élnek, mintha a magyar írók a könyvárusok által zsaroltatnának, különösen a munkák bizományba adása alkalmával.

Második cikkemből látható, hogy *magyar* könyvkereskedés még eddig – nem létezik, hanem idegen könyvkereskedésekben magyar könyvek is árultatnak. Így van a dolog; és merem állítani, hogy míg a könyvárusi reform el nem jövend, nem is lehet az másként. Magyar születésű könyvárusok ugyan vannak, de mindnyájan idegen szelleműeknél tanultanak, azok elveitől elfogulva, nagyobbrészint vagy külföldön, vagy hazánkban külföldi irodalomból keresik boldogságukat, mit alig lehet rosszalni, mert az valósággal előbb nyújt egy jó adag sültet és ananászt, mint hazai irodalmunk egy falatka száraz kenyeret, már csak kiterjedtsége következtében is. Azonban honi irodalmunkból is megélhetnének többen, ha némi üzérkedés szülte rossz szokások nem uralkodnának. Ily rossz szokások közé számítom azt, hogy például egyik vagy másik magyar író munkáját saját költségén kinyomatja, azt valamelyik könyvárusnak 20% eladási díj mellett bizományba adja; kikötvén magának, hogy a hazában szerte minden könyvárushoz megküldje. – Ezen könyvárus, ki szerencsés, de semmi esetre sem ügyes vagy jó szándékú[982] – ügytársai és a magyar írók iránt –, elfogadja 20/100 [20%] díj mellett a munkát, mit sem törődvén többi ügytársaival s bizományba vett munkának kelendősítésével – csakhogy ő magának hitelben és anyagilag jövedelmet hajthasson. – Őtőle kénytelenek aztán a többi könyvárusok is venni, mely alkalommal ő 10/100, azaz felét saját díjának, szokás szerint, – nagylelkűleg átengedi. A magyar könyvekkel való kereskedés még nem oly rendezett, hogy minden magyarországi könyvárusok egymással összeköttetésben volnának, mint például Némethonban, hanem egyik vidéki A, másik B vagy C fővárosi könyvárustól hozat magának mindent. – De habár valamennyien is egymással összeköttetésben állnának, mégis bajos volna a vidékieknek ezt vagy amazt a könyvet éppen attól megrendelhetni, kinek az egész kiadás bizományba adatott, mert sok, igen sok könyv nem is hirdettetik, könyvjegyzék, melyből gyorsan megtudhatná, hogy kinek adatott az egész kiadás bizományba, – nem létezik, tehát ő C fővárosi megbízottjától (Commisionaer) rendeli meg. C azon kívánt könyvet A vagy B-től meghozatja, és eladási díj fejében nyer belőle 10/100, vagyis egy forintból 6 kr[ajcár]t, maga fáradsága és költsége fedezhetésére. A vidéki könyvárus, legyen neve Jámbor, fővárosi megbízottjától – C-től ismét eladási díjat vár, éspedig elegendőt, – hogy ne legyen kénytelen a megrendelt könyvet szabott áránál drágábban adni, de kérdem: mit adhat C saját 10/100-jából? talán ő is felezze saját felét? Így volna rendén; de teheti-é ő ezt, ha a könyvkereskedési bonyolódott kezelést jól ismerjük, és terjedelmes munkálatait fontolóra vesszük? – Lehetetlen![983] – Elősorolom az okokat.

---

[982] Bizony, ilyen kevés van köztük. – Azt tapasztalásból mi is jól tudjuk. – *Szerk.*

[983] Igen, de a bizományt elfogadó könyvárusok ily jó szándékú felvilágosítást soha nem adnak az írónak, mert irodalmunk ügye legkevésbé sem fekszik szívükön. – Az író pedig nem tudja felfogni: valjon mi az oka, hogy könyveinek oly rossz kelete van. – *Szerk.*

E fővárosi könyvárus legelőször is levélbért fizet, ez költség; segédeket tart, kik a megbízásokat, kereskedési ügyeket kezelik és nem csekély díjat húznak, ismét költség. A segédek a boltot oda nem hagyhatják, azért külső járásokra szolgák tartatnak, megint költség, így még számos kisebb s nagyobbak. C megbízott a többi fővárosiakkal összeköttetésben áll, keresőkönyvbe írja a Jámbor által megrendelt könyveket, s ezzel bejárja a szolga valamennyi könyvárust, mindegyik beleírja abba, ami nála megvan, s midőn ezt tevé, a szolgát elbocsátván, magánál is beírja. A szolga egész nyalábbal ekként összehordott könyveket leteszi, s a segéd először azoknak, kik valamit adtanak, külön-külön követelési rovatába írja, s aztán viszont vidékinek tartozási rovatába; Jámbor részére azonkívül még árjegyzéket [számlát] is kell készítni, s minekután ez megtörtént, a szolga által jól beburkoltatván, gyorskocsi- vagy egyéb közlekedési helyekre küldetik. Magában véve egyedül ez is már annyi bajlódásba kerül, hogy sokszor, kivált krajcáros könyveknél, alig szánhatja el magát a könyvárus, mert [a] nagynak vélt 20/100-tóli díj (teszem egy 20 kr-os könyvnél 2 kr) – annyira feloszlik, hogy jövedelem helyett még ráfizethet – csupáncsak a kezelési költségekre; – de hol van még a roppant bolt- és lakás-bér, élelem és saját fáradozásaiért öreg napjaira elteendő kevés nyereség? – mert tudva van, hogy ő csupán e pályán akar élni, és nem kereshet más által jövendőt.

Most vegyük, hogy az elküldött könyvköteg Jámbornál megérkezett.

Mielőtt Jámbor átvehetné, vitelbért, éspedig kivált a németes magyar gyorskocsikon, iszonyú sokat kell fizetni. Felbontja a burkolatot, árjegyzékét legelőször is C megbízottjának követelési rovatába írja. A könyveket, áraikkal ellátva, vevőihez küldözi, tehát míg ezek kifizetendik, tartozási rovatukba kell írni, és minderre Jámbornak is, szinte mint a fővárosi könyvárusnak, segédeket, szolgákat, boltot és lakást kell tartani; élni is akar, éspedig még gyakran meglehetősen kiterjedt családdal; itt legyen szabad ismét kérdenem: mindezen bonyolódott fáradságaiért megelégedhetik-é ő C-től nyert 5/100, vagyis forintból 3 kr-ral? – Nem több ez, mert azon könyvárus, ki az egész kiadási bizományba kapta a szerzőtől, saját 20/100-jából, azaz forintból 12 kr-tól adott C-nek 10/100-tot, vagyis 6 kr-t. C pedig, ha neki éppen tetszik, a Jámbornak ebből 5/100, vagyis 3 kr (mely csekélységet azonban már szégyenből is maguknak tartják), – és így megy a könyvhozatás megrendeléseknél 4-5, sőt több könyvárus kezén keresztül, míg valahára a kívánt helyre ér. Őszinte akarok lenni, és a dolgot úgy előadni, mint van; tehát megvallom, hogy a könyvárusok minden egyes könyvet külön nem szoknak szállíttatni az előadott úton, hanem egy vagy két hétben összejött megrendeléseket egybeszőnek, és így 10, 20, néha több forintnyi értékű szállítmány egyszerre kezeltetik ugyanazon módon, mint már előadám. Így már kedvezőbb, mert 20 fr-ból [forintból] 20 garasa marad a vidékinek, gondoljuk; – de 20 ft árú könyveket melyik posta, gyorskocsi vagy gőzös fog Pozsonyba, Bécsbe, Debrecenbe vagy Erdélybe szállítani? – Ha ezt jól megfontoljuk, láthatjuk: hogy *innét ered azon visszaélésnek vélt botrány, miszerint magyar könyveket vidéki könyvárusoknál vagy éppen nem lehet megkapni* (mert azoknak meghozatása költségét sem lehet a nyert díjból fedezni), *vagy néhány krajcárral drágábban kell azokat fizetni, mint hirdetve voltak.* Ennek azon káros következése van, hogy sokan, kik okát nem tudják, bosszankodva a fölemelt ár miatt, nemcsak akkor nem vesznek magyar könyvet, de megharagszanak az ártatlan vidéki könyvárusra, és többé feléjük sem mennek, tehát egyéb könyvet sem vásárlandanak többé. – Azért, ha azon szerző urak, kik maguk munkáját ki is adják, engedjenek a könyvárusoknak több eladási díjat, legalábbis 33⅓/100 v. 50/100, azaz egyharmadrészt, ha felét nem adhatják, akkor bizonnyal sokkal előbb érnek célt, mint ki csekély századék mellett sokat akar nyerni, és utóbb is beleveszt a kiadásba.

Jól van, mondhatják ismét az írók, hogy adhatunk mi több eladási díjt? hiszen akkor magunknak alig maradna valami! – mert ennyibe került a papír, nyomtatás stb., és fáradságomért is kell valami, mert én is élni akarok, és minden nem önző, becsületes emberben megvan azon szép mottó: „élni, és élni engedni” – de éppen azon okból, hogy magunknak legtöbb jövedelmet akarunk juttatni túlzott vágyaktól ringattatva, eltévesztjük a jó utat, megfeledkezünk a

legszükségesb teendőről, és – semmit vagy annál is kevesbet szerezhetünk, kivált oly tárgyaknál, hol tapasztalás és jártasság nélkül – vigyázás mellett is elcsúszhatunk. – Az imint felhozott indítványt célszerűen lehet mellőzni, ha a munkák kiadója minden könyvárusnak direkte ad legalábbis 20-25/100 díjat, és oly intézkedést teend, hogy munkáját bizonyos helyen mindenki és mindenkor hitelbe kaphatja. – Tiszta lelkiismeretből szólva, az íróknak legbiztosabb jövedelem, ha kéziratait eladhatják, bár csekélységért is, *míg jobb jövőre nem számíthatnak*; mert mindenkor jobb a kevés bizonyos, mint sokat ígérő bizonytalan, melynél mi, gyarló emberek, legtöbbször csalódunk, és semminél is kevesebb anyagi jövedelem mellett szellemi vagyonunkban is csorbulást látván, – s ez előttem, majdnem sírba döntő súly.

De visszatérek még az egész kiadást 20/100 díj mellett elfogadó könyvárushoz, hogy azon állításomat, miszerint ő sem eléggé ügyes, sem jószándékú, bebizonyíthassam.

Ő elfogadta a munkát, és a hazai, vagyis magyar irodalom terjesztésén kívül még kötelessége, saját és az író érdekét tekintve, minden üdvösnek mutatkozó alkalmat használni hogy a könyvet kelendővé is tehesse, mit csak akkor lehet reményleni, hogyha azt lelkiismeretesen és buzgó szorgalommal gyorsan szétküldözi a hazában létező *minden* könyvekkel kereskedőkhöz.

Történik azonban, hogy ő nem veszi a dolgot oly fontosnak, mint aminő valósággal (kivált, ha ő egypár forintra már rá sem szorul, és a nemzeti irodalom ügye sem nagyobb legkisebb gondjánál), hogy a könyv véletlenül – bizony jó sokáig sarokba halmozva hever, vagy egészen is elfelejtetik annak szétküldözése, holott a közönség valamint fővárosban, úgy szinte vidéken is újdonságkíváncsi, és addig keresi a könyvet leginkább, míg azokról a dicsérgetések vagy egyszerű említések stb. elmondatnak, s később aztán egyik inkább, másik kevésbé, feledékenységbe esik; azért aminő képzelhetetlen jó hatásúnak tekinthető a gyors szétküldözés, oly káros az azzal való lassúskodás. Szükségesnek vélem itt megemlíteni, hogy e tekintetből célszerűbb volna a munkákat inkább egypár héttel megjelenésük után, mint előbb hirdetni. Ez említett könyvárusi könnyelműség szinte gyakran oka, hogy ha az év lejár, a szerző, munkájaért reménylett pénzösszeg helyett, könyvének csaknem minden példányait tisztán és bántatlanul vagy penészesen, aminő helyen hevertek – visszakapja; de azért korántsem higgyük ám azt, hogy minden szerző csupán a bizományos könyvárusnak tulajdoníthatja az efféle sorsot, mert lehet ám egy másik könyvárus valamivel buzgóbb a hazai irodalom terjesztése körül, és lelkiismeretes pontossággal szétküldöző, de vajmi nagy bizodalomban élő és merész könyvárusnak kell lennie, ki azt az egész hazában kellően akarja terjeszteni. Mert Magyarországban összesen csak 54 könyvárus létezik, kiknek nagyobb része csak könyvkötő, de azért könyvekkel is kereskedik. – Név szerint ezek: Barra és Stein, Kolozsvárt. Ugyanaz, Nagyenyeden. Beichel és Suk, Temesvárt. Benczur és Vetter, Eperjesen. Barra Márton, Vásárhelyen. Bettelheim testvérek, Aradon. Csáthy, Debrecenben. Eisert, Szolnokban. Gaud, Versecen. Gottlieb, Zomborban. Grünn, Szegeden. Gundt, Pécsett. Frangl, Egerben. Hagen, Kassán. Heilbrünn, Miskolcon. Hollósy, N.váradon. Jasper, Bécsben. Joo, Egerben. Irány, Brassóban. Hochmeister, Szebenben. Kelemen, Pápán. Kilián, Sopronban. Kibling, Nagybányán. Landes, Pozsonyban. Miho, Szabadkán. Németh, Brassóban. Polatsek, Temesvárt. Reichard, Pécsett. Reichard, Kőszegen. Ráder, Fejérvárt. Rigó, Szigetvárt. Salamon, Kecskeméten. Schaiba, Pozsonyban. Schön, Baján. Scharpf, Szombathelyben. Schwaiger János, Pozsonyban. Schwaiger József, Pozsonyban. Schwaiger Tilibert, Győrött. Schröpfer, Budán. Suppán, Zágrábban. Szigler A., Komáromban. Szigler M., Nyitrában. Szilády, Kecskeméten. Szintelszky, Pozsonyban. Szőllősy, Szigeten. Telegdy, Debrecenben. Tilsch, Kolozsvárt. Wachter, Nagyszombatban. Vajdics, Kanizsán. Weidinger, Pécsett. Vázsonyi, Veszprémben. Wigand, Pozsonyban. Wigand, Sopronban. Wolfgang, Lőcsén.

Állítsuk össze ezeket hely szerint, s tapasztalhatjuk, hogy néhol 2, 3, 4, sőt több könyvárus is van, míg másutt, számos lakossal bíró nagyobb városokban egy sincs. Aránytalanság, mit ki kell egyenlítgetni. Ezen felsoroltakhoz vagy egyik, vagy másik fővárosi könyvárus küld

ugyan könyveket, de mindegyik valamennyinek eddig még nem. A magyar akadémiai könyvárus például alig küld ezek közül 25-nek, tehát hol és hogy keljenek el könyvei? – Gondoskodjék róla az akadémia. – Vannak még a felsorolt 54 könyvárusok[on] kívül aztán többen is; de valamint más országokban, úgy szinte nálunk is szokás, hogy nem minden ember tanulta azon bölcs gondolkozást, miszerint az adósnak fizetnie kell, – és így megtörténik, hogy ámbár a könyvárusok szaporodnak, de számban mégis körülbelül egy arányban maradnak a régiekkel, mert ahánnyal szaporodtak, annyival csaknem évenként kevesbednek is azáltal, hogy a fővárosi könyvárustól kapott könyveket ugyan eladogatták, de történetesen a fizetésről annak idejében megfeledkeztek; később aztán figyelmeztetheti, kérheti, piszkálhatja és fenyegetheti is őt a bizományba küldő könyvárus, – de bizony haszontalanul, mert ritkán van foganatja, minek természetes következése, hogy efféle rendetlen fizetőknek jövendőbe mit sem lehet küldeni.

Itt megemlítendő, hogy a könyvárusok közt, különösen egy városban, hol többen vannak[984], bizonyos céheskedés uralkodik, s pedig oly kártékony módban, hogy ott a kezdő s még tüzes buzgóságú ügytársat a kiadó és könyvárus urak nemcsak hogy kiadásaiknak bizományba nem adása által elő nem segítik, de még minden kigondolható úton-módon üldöztetnek is.

A könyvárusok, úgy vélem, az írók után első lépcsőn állanak a művelt világban, ők kezelik ezek eszméinek nemes szüleményeit, tőlök megkívánható tehát, hogy ezen pályára méltók, azaz nemes lelkűek és műveltek legyenek, s magukat legelőször is az emberi kötelesség-, vagyis felebaráti szeretetben kitüntessék; pedig mily ellenkező és megvetendő aljas viselet, ha fiatal ügytársaikat – ok nélkül is – csupán kenyér-irigységből imígy méltatlanul üldözik! – Minden művelt ember, vagy akiben csak legparányibb ész és becsületérzés van, undorodással fog ily tettekről ítélni.[985] – Másrészről maguknak, hazánk felocsudásának s nemzeti irodalmunknak kimondhatatlanul ártanak, mert nemcsak hogy egyesek csekély jövedelmét csökkentik, hanem irigykedés következtében megbuktatnak számos jó könyvet kelendőségükben, mert nemcsak hogy saját kiadásaik nem adatnak az újonc könyvárusnak bizományba, hanem ha ez utóbbi bárminő jeles vagy hasznos könyvet adna is ki, – abból boltjukban egy példányt is meg nem szenvednek, sőt, ha náluk valaki olyanokat csak keresne is, ők azt színből nem ismerik, nemlétezőnek állítják! – Az így előadott dolog nem általam koholt mese, hanem valóságos, de szomorú tény, miről ki-ki meggyőződhetik; ez pedig egyenesen a jó ügynek, a nemzeti irodalomnak szántszándékos elnyomása, miért aztán megvetést az okosoktól, és legalábbis átkot a hazától vonnak az illetők magukra. – Legyünk méltányosak, ha azon képzeletben nem akarunk élni, hogy az ágakat le kell vágni a fáról, különben naggyá nőhet mint tőkéje, melyből kihajt.

Eltérvén a könyvek szétküldözésétől, még meg kell említenem, hogy ez is szinte oly bonyolódott és sok munkával jár, mint e cikk elején a könyvhozatásról szólottam, azon különbséggel, hogy ez még egy hosszú ággal terjedelmesb és több költséggel jár. Az új könyvek, melyek bizományba küldetnek szét, ritkán kelnek mind el vidékieknél (kivált ha kevés eladási díjjal küldettek, mivégett figyelmüket inkább másra fordítják, s ezt bosszúsan sarokba vetik), tehát a megmaradt példányok a bizományba küldő fővárosi könyvárusnak most tartozása rovatába íratnak, és a hozzá készített árjegyzékkel jól beburkolva visszaküldetnek, miért a bizományba küldő fővárosi könyvárus ismét vitelbért fizet – éspedig nemcsak egyszer, hanem annyiszor, ahány könyvárus van kinek ő küldött valamit, de el nem adatván, visszaküldetnek ez pedig nem csekélység, mert még előbb a roppant vitelbér 54 egyesre szétoszlott, most 54-től egymagára esik.

[984] Mondjuk ki az igazat, itt Pesten. – *Szerk.*

[985] Úgy van! – Mi magunk is botrányos- és aljasnak tekintjük például azon üldözést, melyet e cikk írója ellen némely szűkkeblű pályatársai elkövettek, és még most is folytatnak. – *Szerk.*

Mindezeket csak úgy lehet tökéletesen felfogni, ha az ember e tárggyal naponta foglalkozik, és szemlátomást tapasztalja; mert vannak még előszámlálhatlan tárgyak, melyekről nemcsak magánosoknak, de még más tárgyakkal kereskedőknek sem lehet fogalmuk, a könyvárusi ügyvivőség terheiről. Hozzájárul még az is, hogy a vidéki könyvekkel kereskedők majd mindnyájan könyvkötő vagy egyes privát vállalkozók, kiknek fogalmuk sincs a rendes könyvvezetésről, – olyannyira zavarba hozzák az évi számolatokat, hogy hosszas és számtalan levelezés által lehet csak tisztába hozni, mi, természetes, ismét nem csekély munkát és postaköltséget okoz. Továbbá, vannak még olyanok is, kik 2-3 évben alig számolnak egyszer, és még akkor sem küldik vissza az el nem adott könyveket, mi szinte nagy bajt okoz a szétküldöző könyvárusnak, mert ő köteles a szerzőnek évenként legalább egyszer... számolni, és a szerző, ha akarja, hiszi, hogy itt vagy ott még ennyi példány van visszaküldendőben, ha pedig nem akarja hinni, a fővárosi bizományos könyvárus tartozik azok árát is lefizetni.

Más árukkal kereskedőknek nincs ennyi eladási díjuk, mint a jelenleg általam keveslett 20%; – azért, kik ezt tudják, alig hihetik, hogy mégis többet nyernek, mint a könyvárusok; ezt így lehet könnyen megfejteni, s mindenki természetes igazságnak találandja.

Más árukkal kereskedők nincsenek árhoz kötve, hanem kényük-kedvük szerint szabhatnak árt, – természetes, hogy minden költséget jól betudván, még azon felül 5-10 száztólit [%-ot] tiszta nyereségül számítanak be, ez nem ritkán 25-50-100, sőt több száztólira is emelkedhetik, amint éppen valamely áru kerestetik, mit könyvárus, becsülettel, sohasem mer tenni. Sokat tesz az is, hogy árujok nem száz- meg százféle új cikkből áll, melyeknek mindegyikét külön kell kezelni, habár csak 3, 4, 6 kr-os legyen is, – hanem eladnak egy cikkből egész összeget érő mennyiséget, például egy darab vászonból több száz s ezer rőföt, cukorból több száz és ezer fontot, mázsát, egyszerre vagy részletenkint, maradjon már minden rőf- vagy fontnál csak egy-két kr (de több szokott maradni), már sokat jövedelmez, de hol van könyvárusnál oly eset, hogy egy krajcáros vagy forintos könyvből több száz vagy ezer példányt adjon el egyszerre? Igen ritkán tapasztalhatunk ehhez csak közeledő mennyiségnek eladását száz- meg százfelé szétdarabolva, mint azok szétküldettek, egy helyen vagy egyszerre sohasem. – Hogy ezt annál nézhetőbbé tehessem, egy kis összehasonlítást hozok fel. Gondoljuk, hogy egy rőfös kereskedő egy darab vásznát rőfnyi nagy darabokban, minden darabot külön számolattal más kereskedőknek egész Magyarországban szétküldözné eladás végett, vagyis mutatványul, és azt annyiszor, ahányszor új divat szerint készült véget kap a gyárostól, mindenkor ismételné; természetes, hogy ezek előbb elkelnének, mint a könyvek, mert ruházatra minden embernek, szegénynek úgy, mint gazdagnak, kicsinynek úgy, mint nagynak, okosnak úgy, mint butának teste fedezésére nélkülözhetetlen szüksége van. De nem úgy a könyvekkel. Mert habár ezek a bölcselet és józanész sugallata szerint lelki táplálékra éppen oly szükségesek is, mint élelmiszer a test erősítése- és fenntartására, – mégis nem oly gyakori ezeknek megvásárlása azon egyszerű okból, mert a könyvek valóságos kedvelői, kik művelt emberekké és derék hazafiakká akarják magukat képezni, nagyrészint csekély vagyonnal bírnak, – és az általam említett okoknál fogva magas áru könyveket, ha bármiképp óhajtanák is, – nem képesek megszerezni. Gazdagabbak is vesznek ugyan néha mulattatásukra szolgáló könyveket, de nagyon sokan közülök csupán anyagi gyönyörökben fürösztik éltük olcsó napjait, mit sem tartanak a szellemi élvezet jóságáról; esznek, isznak, dínomdánomoznak javában; gondolván: hogy a tudományokból nem lehet meghízni, s földi boldogságot sem meríthetnek abból. – Nagy vagyonnal bírók talán olvasnának is a zajos mulatságok változatossága végett, – ha angol vagy francia inasaik által végeztethetnék, de ezek képtelenek, tehát inkább meg sem kezdik a magyar könyvek olvasását, hanem inkább olvassák pénzüket, lovagolnak ezer aranyos angol paripákon, vadásznak nevelők és orvosok által őrzött ezernyi forintos angol ebekkel, táncolnak német keringőt, adnak soiréeket [estélyeket] francia, angol és kínai társalgási modorban stb. stb., – különben hogy is láthatná a világ, hogy ők a világ nagyjai?

A tanuló ifjúság minek olvasna? – hiszen a világbölcsességű professzorok könyveikben mindent kinyomattak, amit tudniok kellene, s ők (illetőleg szülőik) a könyveket megvásárlották, tehát többet kívánni tőlök már nem lehet. Nem buzdíttatnak, mint hajdan, de leginkább a jezsuiták korában, midőn alig volt valakinek tekintete, ha legalábbis minden tudományos könyvet, mely újon jelent meg, könyvtárába meg nem szerezte, s gyakran nem olvasgatta. – Jeles írók tankönyvei haszontalanságokat foglalnak magukban, s a római és görög klasszikusok jeles munkáin ők már túlképezettek, mert az első latin oskolában Phaedrus[986] meséit könyv nélkül tudták elgagyogni, különben is ezek előttök ostobaságok volnának a jelenkorszaki életben.

Népünknél eddig az irodalom majdnem fölöslegesnek tartaték, de ez nem is lehet másképp, ha meggondoljuk, hogy népnevelésünk és néposkoláink nincsenek: az úgynevezett falusi oskolákban alig hogy olvasni tanulhat az ifjúság, mert oktatóik nagy része, sajnálatra méltó helyzetüknél fogva, alig tehetnek többet, mert fizetésök ruházatra sem elég, az élelmiszereket maguk termesztik, pedig sem tollal kezükben, sem ruganyos pamlagon könyvek olvasása által, hanem ásó- és kapával; ezután nem csudálhatjuk, ha fáradt tagjait pihenésre ereszti ahelyett, hogy olvasgatna; de különben ha csakugyan olvasásra is akarna még egypár órát fordítani, tudjuk, hogy szegény, miből szerezzen magának drága könyvet? – Derüljön aztán hazánk és népünk jobb világa!

Oh urak, hazám országos törvényhozói, honatyák, méltassátok e sorok értelmét az országgyűlés figyelmére, ha hazánk szebb és jobb jövőjét szívetökön hordozzátok, és előmozdítni akarjátok. – A nép, mely közé a falusiak is számíthatók, képezi tősgyökeres nemzetségünket, a főrangú és középosztályban úgyis már igen ki van forgatva eredeti alakjából, műveljük ezeket, mert a nép felvilágosodása nélkül csakugyan lehetetlennek vélem a haza boldogságát. Neveljük, míveljük ezeket, nem ugyan éretlen politikusokká mint minőket fővárosaink sercsarnokaiban találhatni, hanem józan eszűek-, tiszta erkölcsűekké; segítsük, amennyire lehet olcsó népies és jó könyvek nyújtása által elfogult, előítéletes elméjöket kifejlődni; taníttassuk őket emberség- és hazafiságra, és szorgalmas munkára. – Nem volna felettébb nagy áldozat, korán sem tönkre juttató, ha hercegeink, grófjaink, báróink, főpapjaink és más roppant vagyonnal bíró földesuraink – csekély összegecske által jobbágyaikkal az irodalmat megkedveltetnék, szegényebbeknek olcsón vásárolható hasznos könyveket osztogatnának, melyek teremni fognak buzgó íróink tollaiból – mint gomba eső után –, ha kilátás leend azoknak keletére.

IV

A magyar tudományos társaság

E nagyfontosságú társulatról különféle vélemények uralkodnak a közönség körében, melyek mindenikével aligha lehetne egyértelemben lenni. Sokan panaszkodnak, hogy ily nagyszerű s országos költséggel támogatott tudományos testület nem dolgozik, vagy legalább nem oly célszerűen, mint óhajtható volna; mások ismét azt hányják szemére, hogy a társaság tagjai nem írnak oskolai könyveket stb.; azért kár minden krajcárért, mely reáfordíttatik. – Ezek balvélemények lévén, mit sokan mosollyal fogadhatnak ugyan, – de mégis van valami a dologban, mit a vélekedők talán nem egészen megfontolva, másutt keresnek, mint ahol kellene. A magyar akadémia ti. más, már régebben fennálló akadémiák szerkezete szerint van szabályozva, miszerint nem az a feladata, hogy ABC vagy olvasókönyvek készítésével foglalkozzék, minőket legcélszerűbben csak azon kisebb iskolai tanítók készíthetnek, kik ily tárggyal foglalkozva, naponkint tapasztalhatják a szükségest. Az akadémia tagjainak pedig,

[986] *Phaedrus* (kb. i e. 15-i. sz. 50) – görög származású római meseíró. Mint rabszolga került Rómába. Augustus császár szabadította fel. Aiszóposz görög meseíró állatmeséit dolgozta fel latin jambikus versekben. Műveit erős társadalombírálat hatja át.

kik rendesen az ország legderekabb tudósai közül szoktak választatni[987], az a feladatuk, hogy magasabb tudományokat, de különösen a nemzeti nyelv, irodalom és művelődési kifejlődhetésünket magasabb fokozatra segítő célszerű könyveket nyújtsanak, mely ügyben a tisztelt társulat néhány buzgó tagja csakugyan lelkesen működik.[988] Mások ismét panaszkodnak, hogy amennyire az akadémia által kiadott könyvek használhatók, és általuk sok tekintetben igen szép sikerrel lehetne célt érni; – az ügyetlen kezelés s terjesztés, magas árukkal párosulva, – hasznavehetőségüket semmivé teszik. Ez már fontosabb panasz amazoknál, mert míg előbbiek a nemlétezőt kívánnák világra hozni, – ez számos fáradozással és pénzzel létesítettet szorít ki a világból. Míg ezen segítve nem leend, az akadémiának nincs szép jövője.

Nincs év, mely néhány adatot ne mutathatna fel, hogy az akadémiát lelkesen pártolóknak adományai, melyek pályadíjakra szentelvék, hiába kidobottnak ne tekinthetnők. Tétetnek ti. évenkint pályakérdések, hogy korszerű, jó munkák által lehessen a célnak megfelelni, s ím, lejár az év, a munkák elkészültek, a díjak is kiadattak érettök –, de rögtöni kinyomatás helyett félretétetnek, míg talán egy évtized múlva a kinyomatási sor reájuk kerülend.

Vannak a m. akadémia által kiadott igen célszerű könyvek, melyek megfoghatlan okból másod, harmad és többszöri kiadás alkalmával is csak kevés számú példányokban nyomattatnak, minek következése, hogy azok gyorsan elkelnek, – s míg ismét új nyomatás eszközöltetnék ki, a közönség nem győz várakozni, más által segít szükségén.

Vannak munkák, melyek nem lehetnek kizárólag a magosabb tudományokkal foglalkozók számára kiadva, hanem az egész közönség használhatása- vagy gyönyörködtetésére, minők a helyesírás, szókötés, magyar nyelvrendszer, zsebszótár; a r[ómai] és g[örög] klasszikusok, továbbá a színdarabok, Kazinczy, Hradnay[989] és sok egyéb ezeken kívül, melyek aránylag roppant drágán árultatnak. Ezekből talán a kedvezőbb helyzetek által annyi példány vásároltatik meg, hogy a kiadási költséget fedezni lehet, de ám azért még kimondhatlan kárnak tekinthető az, miszerint az akadémia nemcsak hogy célját el nem éré, hanem ahhoz távolról sem közelíte, mert nem azért adá ki a munkát, hogy csak annak költségét bevehesse, hanem azért, hogy azokat mindenki megszerezhesse, és hasznára fordíthassa, de hogy tehetendi azt egy szánandó sorsú, ki a magas ártól majd elijed? kénytelen tehát azt, ami éppen nélkülözhetlen, könyvgyűjteményecskéjéből kihagyni, mi kiművelődhetésünk irányában az egész hazának kiszámíthatlan kárára van.

Legnagyobb kárt okoz az akadémiai könyvek ferde kezelése és terjesztése az említett magas áraknál, mit nem akarok egyébkint fejtegetni, mint „A magyar könyvkereskedés mibenléte” című cikkemben fejtegetém. Tetemes hiba az, hogy az akadémia majd félszáz hiteles könyvárus közt csak egyetlenben helyezé bizodalmát, mi magában már elegendő ok volna arra, hogy a többiek ily sértő eljárás következtében a nagyfontosságú társulat által kiadott könyveket terjesztés helyett – elnyomják; tudva van azonban, hogy az igazi kereskedő inkább pénzt hozó üzletéből, mint tisztelkedésből akar élni, nem tekintve tehát az említett sértést, fontolóra veszi: valjon nyújt-é az akadémiai könyvekkel való kereskedés jövedelem tekintetében kárpótlást? s tapasztalja, hogy nem, mert Fukardy uram módjára az egyetlen tiszteletre méltó és bizodalomteljes fővárosi könyvárosnak csak 20% eladási díjat engednek; ebből amazok a fővárosban 10%, ezektől pedig a vidékiek csak 5%, vagy éppen mit sem kapnak. Mellőzve tehát a sértő eljárást, üzleti célból sem mutatkozik látszat. – Idejárul még további, hogy a gazdag, és ennek következtében bizodalmas akadémiai könyvárus a neki adott hitelt a díjak fele megtarthatása mellett sem akarja minden ügytársaira kiterjeszteni (mire ugyan van-é joga?), tehát ez utóbbiak természetesen akármit inkább, mint akadémiai könyvet fognak terjeszteni.

[987] Kivéve Magyarországot. – *Szerk.*

[988] Fájdalom, hogy csak egynéhány. – *Szerk.*

[989] *Hradnay Ferenc* – udvari kincstári számvevősegéd, szakíró. Munkája: Számolási segéd... (Buda 1841).

E legnagyobb botrány elmellőzése végett nem volna-é lehető, s mind az akadémia financiája, mind a közönség részére hasznos, hogyha az akadémia *kiszolgáltató helyet* (Auslieferungsort) tartana, honnét minden hiteles könyvárus egyenesen s az eladási tökéletes díjjal vehetné könyveit? – Véleményem szerint ezt csekélységgel lehetne kieszközölni; például az akadémia lakásán valamely altisztviselő tehetné ezt, vagy akármelyik könyvárus csekély díjért szívesen elvállalná. Hogy azonban a hiteladást és rendes fizetést minél bizonyosabban lehessen megalapítani, oly kikötés mellett adna az akadémia könyveket, hogy a vidékiekre nézve legelőször is a fővárosi megbízott könyvárus (Comissionär) bizonyítványt adna, hogy N. N. eddig rendes fizető stb. Továbbá talán bizonyos napot kellene kitűzni, meddig az évi fizetések beküldendők volnának, s a rendesek talán 25% – olyanok pedig, kik azontúl csak egy nappal is később fizetnének, már 20% kellene nekik megelégedni mindaddig, míg a jövő számolat alkalmával ismét rendhez tartanák magukat; végre olyanok, kik egy hónap múlva vagy még azontúl sem fizettek volna – jövendőre egészen elvesztenék hitelöket, és a fizetendő összeg az ottani hatóság által volna tőle behajtandó. A kezelésnek ily módosítása után bízvást merem állítani, hogy az akadémiának mind híre, pénze és hatásköre a mostaninál jóval nagyobbra emelkednék.[990]

Alkalmilag nem mulaszthatom el hazámfiait az iránt felszólítni, hogy e nagyfontosságú testületet, mely a nemzet irányát sok tekintetben kormányozhatni képes, nagyobb pártolásra méltatnók, azaz, gyarapítsuk tőkéjét akár szabad adakozás, akár törvényes utoni kivetés által, hogy pénz tekintetében, mely mindenütt mozdony, erős lábra állhasson. Igaz, hogy ez már egyszer megkísértetett, de minthogy az akkori gyűjtelék még távolról sem elég, kísértsük meg még egyszer. Véleményem szerint csak 2-300.000 pft [pengőforint] is sokat segíthetne az akadémia szorult helyzetén, de nem holt 3-4 száztólira kölcsönözve, hanem vállalkozásokra fordítva, legelőször is venne vagy építtetne az akadémia egy 80-100.000 ft-os házat, hova termeit, könyvtárát, tisztjeit stb. helyezhetné el, miáltal bizonnyal többet szerezhetne meg házbér fejében, mint annyi tőke 6 száztóli által is jövedelmezhetne, mennyit azonban ily nagy tőkéért aligha kapna. – A másik 100.000 pft-ból állíthatna az akadémia egy igen nagyszerű könyvnyomdát és papírgyárt (mindkét vállalkozás hazánkban valóságos aranybánya), még talán betűöntő-műhelyre is juthatna egypár ezer forint. Ily helyzetben aztán kiadásait igen gyorsan és legolcsóbban kiállíthatná, és azonkívül idegenek számára is nyomathatnának, s az ebből eredő haszonnal legalábbis a nyomdai személyzet fizetését lehetne fedezni. Minderre csak 200.000 pft volna szükséges, mely tőke célszerű és tiszta kezelés mellett legalábbis 20-30 száztólit jövedelmezhetne; és nem volna az áldott magyar haza 15 milliónyi lakossága képes ennyit, és még talán ezenfelül is mintegy százezer ezüst forintot, mely egyéb helyzetek javítására volna fordítható – előteremtni? csak erős szándék és célszerű hozzálátás kell, – és mindent el lehet érni. A nyomdai jog végett felsőbb helyen sem lesz bökkenő, mert tudva van, hogy az akadémia nemes célja rég el van ismerve, és pártolásra méltó.

V

A magyar könyvnyomdák szaporíttassanak!

Ha meggondoljuk, hogy Budapestnek 60 év előtt hiteles adatok szerint alig volt összesen 36.000 lakosa, s jelenleg számuk a 150.000-et túlhaladja, és irodalmunk akkor legföllebb a századrésze lehetett a mostaninak –, és mégis csak annyi könyvnyomda volt itt már 60 év előtt, mint amennyi van jelenleg, – tehát könnyen azt gondolhatnók, hogy akkor vagy alig mozgathatott mindenik könyvnyomó intézet egy-egy sajtót, vagy kétségkívül meg kell győződnünk arról, hogy jelenleg éppen nem győzhetik a munkát elvégezni. Így áll a dolog; és alig vélem szükségesnek kimondani, hogy ilyetén helyzetben szép és olcsó vagy gyors nyomta-

[990] Legcélszerűbben cselekednék az akadémia, sőt hazafias kötelessége volna magát az irodalomterjesztő társulattal kapcsolatba tenni. Ez aztán legbiztosabban adná el könyveit. – *Szerk.*

tásra ritkán lehet gondot fordítni, mit naponként keserűen kell tapasztalnunk, olyannyira, hogy a legsürgetőbb munkákat is csak igen lassan és nehezen készíthetik, holott minden nyomdai tulajdonos több száz személyt sürögtet-forogtat a fontolva haladó tengely körül. – Ismét tanúság, miszerint ott, hol versenygés (konkurrencia) nincs, vagy hátramaradás történik, vagy önkényes zsarlás követtetik el. Mindkét esetben kárt vallnak egyesek, kárt az egész nemzeti irodalom; azért *igyekezzünk* minél előbb e hiányt is pótolni, azaz Magyarországban átalán véve, de különösen *Budapesten*, mint a magyar irodalom forráshelyén, több *nyomdákat felállítni*. Nem kételkedem, hogy felsőbb helyen is ismeretes lesz ebbeli nagy szükségünk, és habár némely hatalmas és már tökéletesen meggazdagodott nyomdai intézet részéről adott ellenokok következtében az eddigi folyamodók kérelmeiktől elmozdíttattak is, mindazáltal erősen hiszem, hogy az ország befolyása által, legfelsőbb helyről mielőbb számos nyomdai jogok fognak kiadatni; de van is ám rá nagy szükségünk, mert köztudomású dolog, hogy hol az irodalom mozgásba jön, ott gyorsan kell sürögni-forogni; és lám, miként növekedik irodalmunk, mégis azon szégyenítő átalános panasz uralkodik, hogy szellemi művek világrajöttét – anyagi, vagyis inkább mondva, kézművi lassúság hátráltatja, sőt nemritkán semmivé is teszi. Ez már aztán nemcsak szégyenünkké, de kétféle kárunkká is válhatik, mert egyik esetben, ha némely fontos időszaki munkák a lassúság által megsemmisíttetnek, ez igen sokat árt kifejlődésünknek, – másrészről meg, ha lassúság áll útban, a legszebb hazafiúi eszmék ugyan honn fogamzanak meg, – de születésük külföldön történik, mi nemzetgazdászati tekintetből közvetlen kárt okoz a hazának és a nemzeti irodalomnak.

Vegyük ezt fontolóra, és nem lehet csodálnunk, hogy miért oly rémítő drágák a magyar könyvek; mert ha honunkban olyannyira kevés könyvnyomdák léteznek, hogy azok képtelenek annak idején mindent elkészítni, természetes, hogy ezek biztos helyzetökben kényök szerint szabnak nyomtatási árt, és még ekkor is meg kell elégednünk, ha szép vagy akárminő munkát akármikor készítenek érette; egy bizonyos nyomdai intézet annyira vitte már önkényes uralkodási hatalmát, hogy csak rendes folyamodvány és a nyomatandó munka árának előleges letétele után fogad el munkákat!! – persze, még aztán is jól meg kell hájazni a tengelyeket, hogy belesüllyedés vagy váratlan felakadások véletlenül ne történjenek, mert hiába, könyvnyomda, könyvkereskedés, papírgyár, betűöntés stb. stb. sok gondot igényel, és egypár ezer embert könnyen elfoglalhat.

Akinek eféle eljárások nem tetszenek, elviheti munkáját külföldre, hol ugyan legalábbis 1/3 részével olcsóbban nyomathatja, és még szebben és gyorsabban is készíttetik el, de a hazahozatási vám, vitelbér és egyéb költségek drágítják, miáltal ismét egy vonalba esnek a hazánkban készült drága könyvek áraival.

Mindez hátráltatja a magyar irodalom kifejlődhetését, mert egyik oka az, hogy a nép drága könyveket nem vehet, másik oka pedig, hogy a tehetősbek is bizonnyal csak akkor fognak gyakoribb könyvvásárláshoz szokni, ha jeles, szép és olcsó könyvek által minél inkább kedvet gerjesztünk bennök. Így válik aztán az irodalom közhasznúvá, művelve a nemzetet, boldogítva a hazát. – Hogy állításaimat némileg bebizonyíthassam, például hozom fel Szászország művelt és kifejlődött állását, minek semmi egyéb nem adott alkalmat, mint az, hogy a német irodalom majd egészen onnan ered, és ott képzelhetlen nagy mozgásban van. Képzeljük csak, hogy ott majd minden 56.000 lakosra egy könyvnyomda és néhány könyvárus meg könyvkötő esik, kik, igaz, gyakran lealacsonyító házalás által terjesztik az irodalmat, és olvasásra buzdítanak mindenkit, de mily távol vagyunk mi még azok irodalmától?!

Magyarország összes lakossága 15 millió lélekre tétetik, könyvnyomdái következő 41: Aradon 1, Budán 2, Debrecenben 1, Egerben 1, Eperjesen 1, Esztergamban 1, Fejérvárott 1, Győrött 1, Kassán 2, Kecskeméten 1, Kőszegen 1, Lőcsén 1, Miskolcon l, Nagyszombatban 1, Óvárt 1, Pápán 1, Patakon 1, Pécsett 1, Pesten 3, Pozsonyban 4, Rozsnyón 1, Szabadkán 1,

Szakolcán 1, Szarvason 1, Szegeden 1, Szombathelyen 1, Sopronyban 1, Temesvárt 1, Ungvárt 1, Újvidéken 1, Vácon 1, Váradon 1, Zágrábban 1, Zomborban 1.

Eszerint 1 millió lakosra 3 nyomda jut! Minő arány ez Szászországéhoz, itt 56.000 lakosra esik 1 könyvnyomda; nálunk 357.142 lakosra 1 könyvnyomda!! Innét lehet látni, hogy irodalmunk ily körülmények közt igen-igen nehezen mozoghat, holott szeretne, és igen törekszik jobban mozoghatni, de efféle akadályok elhárítása nélkül lehetlen. Igaz, hogy mi nem olvasunk annyit, mint a szász nép, de mégis könnyen létezhetnék nálunk is inkább annyi könyvnyomda, hogy minden 100.000 lélekre 1 juthasson; akkor majd nagyobb törekvés volna a magyar irodalom terjesztésére, és inkább nyújtatnék alkalom a nemzet s a nép kimüvelésére.

(Folytattatik)[991]

A szövegközlés alapja: Pesti Divatlap, 1848. 7-11. sz.

Bibliográfiák: művek és tervek

121
SÁNDOR ISTVÁN
MAGYAR KÖNYVESHÁZ[992]
1803

Előbeszéd

Midőn a XVI. században nyomtatott könyveinket a Sokfélém[993] III. darabjának 23-dik cikkelyében előadtam, ugyanakkor azt is óhajtottam, hogy azonképpen a XVII. században nyomtatott könyveinket is valaki sorral előhozza. Azólta várva vártam emlegetésöket; de minthogy óhajtásomat senki sem akarta bétölteni, magam fogtam hozzá, a látott könyveinkről való régtől fogva gyűjtött jegyzetimnek, egynehány itthoni könyvesházak megnyert lajstro-

[991] A cikk itt, a 11. számban, amely 1848. március 12-én jelent meg, megszakadt. A forradalom miatt ugyanis a lap jellege megváltozott, előtérbe kerültek benne is a politikai események, s ezért Magyar Mihály írásának folytatása a következő, március 19-i számban már nem jelent meg.

[992] *Sándor István* (1750-1815) – író, „az első magyar bibliográfus". Tehetős és előkelő nemesi családból származott. A nyitrai piarista és a nagyszombati jezsuita iskolában tanult, majd Lukán élt, Nyitra megyei kastélyában, és gazdálkodott. Korán kezdett érdeklődni az irodalom és a könyvek iránt, támogatta a hazai irodalmi törekvéseket és jelentékeny könyvtárat gyűjtött. 1784-ben Bécsbe költözött, s kapcsolatba került Bessenyei írói körével. Önálló művei (pl. Jelki András történetei, 1791) és fordításai is jelentek meg, de bibliográfusi munkássága a legszámottevőbb. 1791-ben megindított Sokféle című sorozatában (XVI. századi magyar könyvcímek közlésével) és a bécsi Magyar Hirmondóban (az élő magyar írók névsorának közzétételével) kezdte bibliográfusi munkáját. Fő műve 1803-ban jelent meg Győrben Magyar Könyvesház, avagy a magyar könyveknek kinyomatások ideje szerént való rövid említésök címmel. Az előtte megjelent magyar bibliográfiák (Czvittinger Dávid, Bod Péter és Horányi Elek munkája) biobibliográfiák, tulajdonképpen írói életrajzi lexikonok voltak, amelyek a szerzők életrajzába építve közölték műveiket. Sándor István az első, aki valóban retrospektív nemzeti bibliográfiát hozott létre: a könyveket megjelenési évük, s ezen belül nyomtatásuk helye szerint csoportosította. Az anyagot a XVIII. század végéig közli, a XVI. századi magyar művek közül 198-at, a XVII. századiakból 778-at, a XVII. századiakból 2645-öt ír le. A Magyar Könyvesház két szempontból hiányos: az anyag teljességét és a címleírások pontosságát, valamint egyenletességét illetően, de megjelenése idején jelentős teljesítmény volt. – Sándor István – családi bajai és betegsége miatt elkeseredve – életének önkezével vetett véget. Végrendeletében is megmutatkozik tudományszeretete és humanizmusa: 10.000 forintot, valamint könyvtárát, érem- és térképgyűjteményét a leendő tudományos akadémiára hagyta, ugyanakkor jobbágyairól is gondoskodott.

[993] *Sokféle* – Sándor István 1791-től 1808-ig Győrött és Bécsben rendszertelen időközökben megjelenő sorozatos kiadványa. Az enciklopédikus tartalmú, apró jegyzeteket, ismeretterjesztő cikkeket stb. közlő munka minden kötetét Sándor maga írta. Összesen 12 kötete jelent meg. A mű 1796-ban kiadott 3. kötetében 105, XVI. században megjelent magyar könyv címét tette közzé.

maiknak s némely íróink becses könyveiknek hasznát vévén. A könyveknek címjöket úgy adom elő, amint találtam, hol rövidebben, hol hosszabban. Csupán a halotti vagyis gyászbeszédeknek a címjöket, minthogy felettébb hosszak és szövesztegetők, többnyire csak *per extractum* [kivonatosan] említem, azaz: kiről és kitől légyenek, egy-két szóval teszem ki. Amely könyv mellett a nyomtatás helyét nem említem, azon könyv vagy a helynek kitevése nélkül adódott ki, vagy pedig nem akadt kezembe, s ahonnan bizonyos hírét vettem, ott a nyomtatása helye ki volt hagyva. Ha hol hibázni találok, az attól fog esni, hogy némely említendő könyvet nem láttam, hanem csak mások után hozom elő. Tudni kell azt is, hogy itt csak olyan könyveket fogok említeni, melyek vagy egészen, vagy nagyobb részről magyar nyelven készültek, vagy pedig az eredeti deák munka mellett egészen magyarul is megjelentek, mint például Werbőczi[994] és Kitonich[995] törvényes könyveik. Hogy ezeknél a könyveknél is még több könyvek jöttek ki nyelvünkön, arról nem kételkedem. Reménylem, lesz olyan hazafi, ki hibámat helyre fogja hozni, s az elmaradtakat tartozásképpen öszvegyűjteni. Amely magyar könyveknek címjöket Horányi[996] csak deákul említi, s magam azokat a tulajdon könyveikben nem olvastam, azokat többire ugyanazon deák szavakkal hozom elő magam is. A XVI. századi könyveinknek minapi előadásában ejtett némely apró hibáimat mostan helyrehoztam. Ámbár a XVI. századból való némely könyvek kezeimnél voltak, vannak még most is, kihez képest a nevezetöket azon betűkkel, s úgy írhattam volna ki, amint valóban találtam; de minthogy egy jó részét ezen régi könyveknek nem láthattam, inkább egyféle, vagyis mostani írás módjával tettem ki mindnyájokat. Ebből a nyelvünkbéli könyveknek lajstromából többi közt ki fog tetszeni az is, miben törték fejeket idő szerént a magyar nyelven írók, s kik, hol és mikoron fogtak leginkább nyelvünk míveléséhez s csinosításához. Ha ki akarja tudni, mint irattak s készültek ezen előhozandó könyvek, azt még eddig nincs kihez igazítsam, mert amit némely írók említnek felőlük, az annyi, mint semmi. Ezek az egyébként érdemes íróink többnyire megelégedtek, hogy a könyvek címjét előhozták, s a feledékenység öléből kiragadták. A nyelvünkbéli könyveinknek illendő rostálójok még eddig meg nem jelent. Vannak felesen oly könyveink is említve ezen lajstromban, melyekről Bod[997], Benkő[998] s Horányi semmit sem tudtak. Hogy a könyvekről nem említem: mennyi levelekből állanak, s azokat ki nyomtatta? noha ezek igen szépek s dicsérendők volnának, az attól esett, mert, amint már mondtam, számos említendő könyv nem akadt kezembe, hanem csak mások után hoztam elő. Megjegyzésre méltó, hogy eleinten a legtöbb magyar könyveknek, valamint deák nevezetök [címük], szintúgy az ajánlólevelök s előbeszédjök is csaknem mindenkor deákul vala, vagy legalább a magyar mellett előre kengyelfutóul deák

---

994 *Werbőczi István* (1458 k.-1541) – híres jogi munkája, az Opus tripartitum Juris... (magyar címén: Hármaskönyv) első ízben Bécsben jelent meg 1517-ben. A mű első magyar fordítását Weres Balázs készítette el, megjelent 1565-ben.

995 *Kitonich János* (1560 k.-1619) – híres jogtudós, királyi ügyigazgató és koronai ügyész. Directio Methodica... című jogi munkája, amely számos kiadást megért, először 1619-ben, Nagyszombaton jelent meg. Magyarra Kászoni János fordította: Rövid igazgatás... Gyulafejérvár 1647. Kászoni fordításának is több későbbi kiadása van.

996 *Horányi Elek* (1736-1809) – piarista szerzetes, a magyar irodalomtörténetírás és bibliográfia egyik úttörője. Memoria Hungarorum et provincialium scriptis editis notorum... (Bécs és Pozsony, 1775-1777) című, 3 kötetes latin nyelvű munkájában betűrendben közli 1145 író életrajzát, felsorolja műveiket, s röviden ismerteti ezek tartalmát is. A Memoria Hungarorum kiegészítéseként tette közzé Pesten, 1792-ben a Nova Memoria első kötetét, amely az A-C betűs írók közül 407-et tartalmaz. Rendtársainak, 629 piarista írónak és tudósnak életrajzát (külföldiek is szerepelnek köztük) közölte Scriptores piarum scholarum című művében (Buda 1808-1809. 2 kötet).

997 *Bod Péter* (1712-1769) – erdélyi református lelkész, irodalomtörténetíró. L. még a 69. szemelvény 1. jegyzetét.

998 *Benkő József* (1740-1814) – református lelkész, erdélyi polihisztor. Munkásságának legjelentősebb része botanikusi tevékenysége (elsőnek ismertette Linné rendszerét magyar nyelven), de történeti és irodalmi tárgyú munkákat is írt. Erdélyi vonatkozású történeti és irodalmi forrásokat gyűjtött össze és tett közzé. Transsilvania című (Bécs 1778) 2 kötetes művének második kötetében felsorolta az előtte élő erdélyi írókat.

titulus és *prefáció* küldetett. Gyakorta s nem éppen tudatlan emberektől hallottam azt vitatni, hogy az első magyar könyvíróink anyai nyelvökre nézve nem lettek volna igaz magyarok, hanem inkább tótok vagy németek. Ezen vitatásnak, amint gyanítom, nem egyéb az oka, hanem hogy ezek a régi íróink sokban elütnek a mostani szólás és írás módjától. De az említett rövidlátású jámborok s hivatlan könyvbírák meg nem gondolják, hogy a mi nyelvünk is szintúgy, valamint minden egyéb csinos és csintalan nyelvek, lassanként sokban elváltozott. Ugyanis aki Komjátit[999], Pestit[1000], Székelyt[1001], Erdősit[1002] s Tinódit[1003] tótnak vagy németnek merészelé tartani, az bizony a régi magyar nyelvben és literatúrában nemigen jártas. Heltait[1004] ugyan magam sem merem anyja tejével vált magyarnak mondani, mert mind a magyarsága sokkal magyartalanabb az említett íróknál, mint pedig azért, mert őt már előttem mások is Heltáról eredett szásznak hirdették. Ha ki a kimaradt magyar könyveinkről fog tudósítani, annak jegyzéseit kedvesen veendem, s a könyvesházamnak toldalékában azokkal együtt, melyek ezután fognak tudtomra esni, sorral említendem. Hogy a többi vastagabb s vékonyabb könyvek között némely apróságokat is hoztam elő, annak az az oka, mert mivel már egyszer feltettem magamban, hogy valami csak magyarul nyomtattatott kezeimbe kerül, azt mind feljegyzem, ezeket sem hagyhattam ki. Márpedig az apróság is néha nevezetes. El nem hinné az ember, miként oldatnak fel s világosíttatnak meg sok idő múlva az efféle megtartott s hátra talált apróságokból a legnehezebb kérdések és kételkedések. Bár sokan követnék azon jó szokást, s az afféle futó s könnyen vesző vakarékokat könyvekként öszveköttetnék. Csupán a kalendáriomokat elhallgatom, kivévén azokat, melyek vagy a régiebbek közül tudtomra estek, vagy a melléjek kapcsolt dolgokra nézve nevezetesek. Az igaz, hogy a nyomtatott régi magyar könyvek a török és kuruc háborúkban, a mind a két féltől elkövetett városoknak, városoknak, faluknak s kastélyoknak felgyújtási által, nagyobb részről odalettek, alig maradt meg némely kiadásból egyetlenegy darab mintegy írmagul, de még ezen maradványokból is kitetszik, hogy már ama régen elmúlt két században sem szűkölködtünk nyelvünkön teljességgel világi írók nélkül. Ebben a most végzett században pedig a világi íróink még jóval bővebben valának, úgyhogy nem hagyhatom helyben Bessenyeinek[1005] a Magyar Nézőben eme vitatását: „Még magyarul, amint szokták mondani, *profanus* [világi] írók nem is voltak. Hallerből[1006], ki a Telemakust fordította, és Gyöngyösiből[1007] áll a világ. A többi szentírás módja volt, melyeket a *református* papoktól tanultunk." Hogy ez, nemzetünk becsületére, nem mind igaz, azt ez a könyvesházam is elegendőképpen meg fogja mutatni. A

---

[999] *Komjáti Benedek* (XVI. század) – bibliafordító, Bécsben tanult. Perényi Gáborné biztatására erazmista szellemben fordította magyarra Szent Pál leveleit. A mű Krakkóban jelent meg 1533-ban.

[1000] *Pesti Gábor* (XVI. század) – író, fordító. Bécsben folytatott tanulmányait megszakítva Erdélybe ment, és Izabella királynő szolgálatába állt. Magyarra fordította az Új Testamentumot (Bécs 1536) és Aesopus fabuláit (Bécs 1536).

[1001] *Székely István, Benczédi* († 1563) – protestáns prédikátor, író. Munkái: Keresztyénség fundamentumáról való tanúság (Krakkó 1538), Istenes énekek (Krakkó 1538), Chronica ez világnak jeles dolgairól (Krakkó 1559). L. még a 69. szemelvény 11. jegyzetét.

[1002] *Erdősi = Sylvester János* (1504 k.-1553 k.) – humanista író, bibliafordító. 1541-ben jelent meg nagyjelentőségű Újszövetség-fordítása. L. még a 32. szemelvény 1. jegyzetét.

[1003] *Tinódi Sebestyén* (1505-10 között-1556) – históriásének-szerző, aki az országot járva énekelte saját szerzésű énekeit. Műveit 1554-ben Cronica címen adta ki. L. még a 42. szemelvény 1. jegyzetét.

[1004] *Heltai Gáspár* († 1574) – író, nyomdász és prédikátor. Nyomdája jelentékeny munkát végzett a reformáció, a haladó világi tárgyú magyar irodalom s az egységes magyar helyesírás létrejöttének szolgálatában. L. még a 43. szemelvény 1. jegyzetét.

[1005] *Bessenyei György* (1747-1811) – munkája, A magyar néző, Bécsben jelent meg 1779-ben. Bessenyeiről l. a 76. szemelvény 1. jegyzetét.

[1006] *Haller László* (1717-1751) – máramarosi főispán, Bethlen Kata első férje. Magyarra fordította Fénelon francia író Aventures de Télémaque című politikai regényét. A mű halála után jelent meg, Barkóczy Ferenc egri püspök adta ki: Telemakus bujdosásának történetei (Kassa 1755).

[1007] *Gyöngyösi István* (1629-1704) – barokk költő. A nemesi olvasóközönség körében igen népszerűek voltak a főként előkelő házasságokat versbe foglaló munkái. L. még a 93. szemelvény 6. jegyzetét.

régiebb magyar könyvek, minthogy ritkábbak, esméretlenebbek is többnyire még a tanult hazafiaknál is. Bárcsak már egyszer közölnék a világgal, más nemzeteknél bévett s dicséretes szokás szerént, ama számos kötetekből álló káptolom-, kalastrom-, kollégiom- s uraságbéli könyvesházak, hogy mijek vagyon, s miből állanak tulajdonképpen? A könyvnek szerzőjét a fordítótól szerettem volna mindenütt megkülönböztetni, de minthogy sokakról bizonytalan valék, ha szerzők voltak-e, vagy csak fordítók, többnyire csak ezt tettem ki eleibek: írá. Végre azt magam is igen jól tudom, hogy ezen M. Könyvesházamból még feles nyomtatott magyar munka kimaradt, de egyszer immár hozzá kellett fogni a gyűjtéshez, különben mennél tovább halasztjuk azt, annál több könyvünk merül feledékenységbe. Mert senki nem hinné, mint elritkultak a régibb könyveink, és II. József idejéből való vakarékok is miként tűntek el szemünk elől, pedig ezek közt is sok nevezetes darabok valának. Hogy pedig ezen munkámat nem Könyvháznak, hanem Könyvesháznak neveztem, annak az az oka, mert *Bibliotheca* a régiektől könyvesháznak mondatott, valamint halastó, borospince, búzáskas, énekeskönyv, gyümölcsös-, szőlős-, veteményes-, virágos-, vadaskert s t. af., s azután az úgyneveztetett Magyar Könyvháztól is, melyet Molnár János[1008] kanonok s apát úr ád ki, a címjében akartam valamiben megkülönböztetni. Hogy az íróinkat, kik és mik valának életökben, ne kellessék minden könyvök mellett emlegetnem, ez okból a neveiknek betűrendjök szerént egy lajstromot készítettem, melyben azokról, akikről bizonyos lehettem, röviden előadom: hová valók voltak, milyen hivatalt avagy tisztséget viseltek, s mikoron haltak meg.

Sándor István: Magyar Könyvesház, avagy a magyar könyveknek kinyomtatások ideje szerént való rövid említések. Győr 1803. A_2-A_5.

Néhány tétel Sándor István bibliográfiájából:

1533. Krakkóban: Szent Pál Levelei. 8. For[dította] Komjáti Benedek.

1536. Béts. Új Testamentom. 8. For[dította] Pesti Gábor. – Ottan. *Aesopus* Fabulái. 8. For[dította] Pesti Gábor.

1538. Krakkó. *Chronica de introductione Scytharum in Hungariam et Judaeorum de Aegypto.* 8. Ír[á] Farkas András.

Néhány tétel a műhöz csatolt betűrendes névmutatóból:

Alvintzi Péter szül. Enyeden. Váradi Tanító, végre Kassai Ref. Pap.

Ányos Pál szül. Esztergálban Veszprém várm. *Expaulinus.* †1784.

Balassa Bálint (Gyarmati). Hadi ember. †1594.

Bessenyei György szül. Abaúj várm. N. M. Testőrző.

Gvadányi Jósef szül. Szendrőn. Lovag Ezeredes.

Gyöngyösi István Gömör Vármegyének Felispánja. †1704.

Kazintzi Ferentz szül. Zemplin várm. Kassai apróbb Oskolák Feje.

Mikes Kelemen szül. Zágonban Erdélyben. II Rákótzi Ferentznek Kamarássa.

Párizpápai Ferentz szül. Désen. Orvos és Enyedi Tanító. †1716.

Pázmán Péter szül. Váradon. *Jesuita,* Turótzi Prépost, végre Esztergami Érsek és Kardinális. †1637.

[1008] *Molnár János* (1728-1804) – író, jezsuita szerzetes, majd világi pap, szepesi kanonok. Nyelvészettel, fizikával, egyháztörténettel foglalkozott, a magyar időmértékes verselés egyik korai művelője volt. Latin és magyar nyelvű munkái jelentek meg. Magyar Könyv-Ház című művében közreadta azoknak a főként külföldi – könyveknek a kivonatát, amelyeket olvasott. Pozsonyban 1783-ban és Pesten 1793-1804-ben jelent meg.

Weber János szül. Eperjesen. Odavaló Patikáros és Város Bírája, † feje vétetvén mint Tökölyi Pártosának 1686.

Zrinyi Miklós G. Horvátországi Bán. † Vadkantól megöletvén 1664.

122
KOVACHICH MÁRTON GYÖRGY – KOVACHICH JÓZSEF MIKLÓS PLANUM EGY TÖKÉLLETES MAGYAR BIBLIOGRAFIA ÉS SZÓKÖNYV IRÁNT[1009]
1814

(Részletek)

Előbeszéd

Általadván nekem tekintetes Szenkviczi Kovachich urak egy tökéletes magyar bibliográfia és egy, az eddigelé megjelenteknél bővebb szókönyv [szótár] iránt feltett plánumjokat [tervezetüket], melynek véghezvitelét itten azon, nemzeti nyelvek elémenetelét óhajtó uraknak, kikkel itt való mulatások alatt megismerkedtek, ajánlották, azt doktor Gyarmathy Sámuel grammatikusunk[1010] magyarra fordította. Ezen plánum mélt. kormányszéki tanácsos Kenderesi Mihály,[1011] mélt. báró Wesselényi Miklós úrfi,[1012] főtisztelendő plébános Szabó János,[1013] mélt. kormányszéki titoknok Kanyó László, tisztel. P. Koros István és t. P. Buzna s prof. Bergai, tiszt. prof. Szilágyi Ferenc,[1014] prof. Méhes Sámuel,[1015] prof. Hegedűs Sámuel,[1016] tiszt. prof. Molnos Dávid[1017] és tiszt. Szász Mózses, tiszt. Szabó András, tek. Pataky Mózses[1018] urak jelenlétében felolvastatott, helyben-hagyatott.

[1009] *Kovachich Márton György* (1744-1821) – jogtörténész és az oklevéltan (diplomatika) művelője, az Egyetemi Könyvtár őre. (L. még a 82. szemelvény 2. jegyzetét.) 1810-től 1815-ig József nádor és az országgyűlés megbízásából fiával, *Kovachich József Miklós*sal (1798.1878) együtt – aki szintén jogtörténész és diplomatikus volt – kutatásokat végzett az ország levéltáraiban. A retrospektív magyar nemzeti bibliográfiára irányuló tervezetük (Planum... 1814), amelynek egy részét itt közöljük, nem valósult meg, de mint kísérlet igen figyelemre méltó. Olyan bibliográfia összeállítását vették tervbe, amely betűrendben közölne minden, a könyvnyomtatás kezdetétől a XVIII. századik nyomtatott magyar könyvet. A tervezetet oklevélkutató országjárásuk során bemutatták Kolozsvárott Döbrentei Gábornak és a körülötte csoportosuló erdélyi tudósoknak, íróknak a tanároknak, akik azt magukévá tették, s Wesselényi Miklós költségén, Döbrentei előszavával meg is jelentették.

[1010] *Gyarmathy Sámuel* (1751-1830) – orvos és híres nyelvész. Affinitas lingvae Hungaricae cum lingvis Fennicae originis grammatice demonstrata című munkájában (Göttinga 1799) a magyar és finn nyelvek rokonságát bizonyította.

[1011] *Kenderesi Mihály* (1758-1824) – kormányszéki tanácsos. A korabeli magyar tudományt, irodalmat és az erdélyi magyar színészetet odaadóan támogatta. Segítette Kőrösi Csoma Sándort ázsiai útján. Számos íróhoz (Kazinczy Ferenc, Aranka György, Virág Benedek stb.) baráti szálak fűzték.

[1012] *Wesselényi Miklós, ifj*. (1796-1850) – erdélyi politikus, a reformkor egyik vezető egyénisége. L. még a 80. szemelvény 1. jegyzetét.

[1013] *Szabó János* (1767-1858) – katolikus egyházi író és szónok. Ebben az időben (1813-tól) kolozsvári plébános volt, később (1819) kolozsmonostori apát, majd királyi tanácsos lett.

[1014] *Szilágyi Ferenc* (1762-1828) – református lelkész, író, a kolozsvári református főiskola tanára. A latin nyelvvel és irodalommal kapcsolatos, valamint történeti tárgyú munkái jelentek meg.

[1015] *Méhes Sámuel* (1785-1852) – író, nyomdatulajdonos és kiadó, a kolozsvári református főiskola tanára. L. még a 89. szemelvény 6. jegyzetét.

[1016] *Hegedűs Sámuel* (1781-1844) – tanár, ref. lelkész, költő; a Magyar Tudományos Akadémia levelező tagja. Ő állította fel az első nagyenyedi nyomdát.

[1017] *Molnos Dávid* (1778-1836) – író, 1805-től haláláig a kolozsvári unitárius kollégium tanára, 1812-től 1832-ig rektora volt. 1832-ben a cenzúrabizottság tagjává választották.

[1018] *Pataky Mózes* (1784-1815) – író, fordító, ifj. Wesselényi Miklós nevelője, id. Pataky Mózes kolozsvári református főiskolai tanár fia.

Látta ugyan a gyűlés a nehézségeket, melyek miatt a plánumnak véghezhajtása akadályoztathatik, de mégis jónak találta, hogy az kinyomtattassék.

Báró Wesselényi Miklós, fia a tiszteletet érdemlett hazafi, néhai báró Wesselényi Miklósnak[1019], ajánlotta magát, hogy a nyomtatás költségét kifizeti, s rám bízta a kiadást, a megnevezett titt. urak pedig azt, hogy a plánumot egy tudósító élőbeszéddel adjam által hazánkfiainak. Annál is inkább készséggel magamra vállalám ezen kiadást, mivel a gyűlésnek néhány tagjai, kik a munkára magokat ajánlották, az itt lévő Akadémia s Reformátum és Unitárium Kollegyiom bibliotékáiban, mint a. N. Enyedi R. Kollégyiomében található magyar könyveknek katalógusát már el is készítették, s azt doktor Gyarmathy Sámuel úrnak, ki ezen munka rendbeszedőjének választott, általadták. Így itten ezáltal a végrehajtás el van kezdve.

Most, midőn tapasztaljuk, hogy némely íróink buzdításai nem lettek a nemzet előtt üres hangok, hanem az nyelve iránt elevenebben érez, s más nemzetek példáját követni dicsőségének tartani inkább kezdi, ezen plánum közlése talán megérett időben tétetik. Méltóztassanak tehát hazánkfiai ezen plánumot oly indulattal, mely az elolvasás után nem múlik el, elfogadni, s ezen alkalmatosság adódván, mutassa meg minden, hogy a nemzeti nyelv elémenetelét óhajtja. Itt minden szolgálhat.

A hazának érdemmel megőszült fia, Kovachich szólt a hazához 70 esztendős korában, s inti, kéri közülünk való elköltözése előtt annak fiait, hogy nyelve körül fáradozni ne tartsák megvetett foglalatosságnak. Példát ád mindazoknak, kiknek a magyar föld hazájok, mert látja, hogy a nemzet annak becsülése nélkül korcs zűrzavarrá lesz. S kívánunk-é ezzé lenni, midőn természetünkben is megvagyon, hogy az elkorcsosodást nem becsüljük annyira, mint a valóságos eredetűt vagy a maga tisztaságában megmaradottat. Így, el akarnók-é minden magunk iránt való becsülésünket veszteni?

Lelket, hazámnak magzatjai, s segítségtek meleg szívből jőjön. Az ilyenben van meg minden jónak elfogadhatása, ez felejteti el velünk a csak önnön haszonra való élést a hazában.

Kolozsváratt, június 17-dikén, 1814.

Döbrentei Gábor[1020]

[A tervezet]

„Légy díszére annak a hazának amelyben születtél” – ezen régi megszólítással ösztönözzük hazánknak minden jó fiait az erkölcsi s hazafiúi virtusokra [erényekre] és fényes tetteknek végbevitelére. Ezt bizonyítják még ma is a régi görögöknek s rómaiaknak is emlékezetre méltó tetteik, amelyeket méltán csudálunk, de ritkán követünk. A mi eleink, kik ezen boldog hazát maradékainknak megszerzették, ezek pedig vérekkel is megtartották, vitézségek által a magyarságnak a régi rómaiakéhoz közelítő hírt, nevet szerzettek, még egy fő ékesség híjával lenni látszanak, mely a tudományok szeretete és a mesterségek szorgalmatos űzése. Nem volt ugyan attól hazánk, mikor még nemzetünket kevesen esmérték, teljességgel megfosztva, sőt abban jeles lépéseket is tett, de a békövetkezett mostoha idők megakadályoztatták; megmaradtak még becses maradványai utóbbi iparkodásaiknak, melyek a villongások hajótöréséből kimenekedtek, s vádolják tunyaságunkat, melybe néhanapján szunnyadozánk, és amelyre most is hajlandók vagyunk. Ezt bizonyítja az is, hogy midőn a külföldi literatúrán futólag kapdosunk, azt nem annyira előmeneteles tanulás kedvéért, hanem csak valami

[1019] *Wesselényi Miklós, id.* (1750-1809) – erdélyi politikus, a Habsburgokkal szemben álló, ellenzéki politika egyik vezéralakja. Egy ideig Kufsteinban raboskodott.

[1020] *Döbrentei Gábor* (1785-1851) – író, irodalomszervező, a Magyar Tudományos Akadémia első titkára. 1814-ben megindította az Erdélyi Múzeum című folyóiratot. Pályája elején Kazinczy híve volt, a harmincas években szembekerült a fiatal, haladó írókkal, az Aurora-kör tagjaival (pl. Bajzával a Wigand-féle Conversations-lexikoni perben, l. erről a 101. és 102. szemelvényt).

mulandó gyönyörűségből cselekesszük, de egyszersmind a hazai literatúrára nem is ügyelünk, vagy azt még meg is vetjük. Az olaszok, franciák, angolok, németek és még a lengyelek is nyelveket nemcsak nagy szorgalmatossággal művelték, hanem úgy ki is pallérozták, hogy aki nem tudta, tudatlannak, bárdolatlannak tartották!... Vagynak magyar nyelven is már rég kinyomtatott munkák, de többnyire olyanok, melyeket kevesen ismernek, és nem is minden tárgyakról írattak; kétség kívül való dolog hát, hogy sok szavai a magyar nyelvnek még írásba nincsenek, hanem csak az emberek szájokban, néha csak némely vidékekbe hallatnak, melyek hogy az emberekkel el ne haljanak, idején kell igyekeznünk. De ezt magános ember soha végbe nem viheti, hogy azokat az utolsó veszedelemtől megtartsa, és a nyelv közönséges kincsét egybegyűjtse; mert minden ember az időnek, helynek és alkalmatosságnak keskeny határi közé van szorítva. Sokaknak segítő társasága kívántatik hát erre, hogy ki-ki valamit mozdítson, és senki úgy ne terheltessék, hogy hivatala hátramaradásával és házi ügyes-bajos dolgai csonkulásával légyen segítségül. De micsoda segítők által, kikből és mi módon szerkesztessék egybe egy ilyen társaság, hogy egy darabig fenn is álljon (mert nem is kell, hogy örökre maradjon), és hasznot is hajtson? Jól jut eszünkbe, hogy sok tudós férfiak próbáltak írásban foglalatoskodó társaságot állítani, melyre nemes példa vala 20 esztendőkkel ezelőtt Erdély, és a Magyar Mercurius[1021] írója is próbálta ezt, de ezen igyekezeteknek vagy nem volt jó előmenetelek, vagy pedig kezdetekbe lett mindjárt elenyészések. Mostani időnk folyta szegény voltában semmi fundushoz [alapítványhoz] reménység nem lehet, hogy az idegen orsz. virágzott tudós társaságok példáján valami privilegiált, közvédelem alatt álló társaság támadjon, mert a közönséges társaság főbb gondja elvonja, és közfundusok nem lévén, privilegiált testbe egybe nem állhatnak. Milyent reménylünk hát mi lehető társaságnak, azt rövideden lerajzoljuk. Vagynak Erdélyben és Magyarországban minden vallásbéli papjaink, professzoraink, közönséges tisztviselőink és magános nemes, tisztelt férfiaink, kik mind tanultak, és nagyrészént magyarul is tudók. Ide tartoznak még a falusi nótáriusok s iskolamesterek is, kik mind ezen társaság igyekezetét munkával elésegíteni ha akarnák, alkalmasok, és minden ember annak segítségül lehet, aki célra megkívántató valami munkát írhat. Így lenne egy társaságunk, melynek száma határok közé nem lenne szorítva, hanem szélesen kiterjedő, minden kénytelenítéstől szabad, a Háromszéki Havasoktól fogva egész Soprony vármegyéig, és Máramarostól fogva egész Csáktornyáig kiterjesztve, amely, minthogy soha egyben nem gyűlne, és csupáncsak filológiai tárgyakat forgatna, semmi politikai gyanú alá nem eshetnék... – Lássuk már, mi légyen fő és első tárgya ezen társaságnak, melyre törekednünk kelljen. Csak két munkát kívánnánk mi attól. I. Magyar bibliográfiát, azaz olyan lajstromot, melyben a tipográfiának feltalálásától fogva kinyomtatott minden magyar könyvek titulusát (címjét) egész a 18-dik századig, betűrend szerint rakva, találhatnák. II. Egy tökéletesebb magyar szótárt (Dictionariumot). Az első munka lenne az a kútfő, melyből a szótárt lehetne csinálni. Abból kapnánk a literaria historiára [irodalomtörténetre] tökéletes bevezetést, megesmervén az írókat és könyveiket, melyeknek tudása nélkül nyelvünk mívelésére elég célt nem érhetünk. A másodiknak pedig, úgy mint a tökéletes szótárnak hasznát, nincs olyan hazafi, aki által ne látná.

Mi módon lehet tökéletes magyar bibliotékára (könyvtárra) szert tenni?

1. Vagynak sok magyar írott és nyomtatott könyvek a közönséges bibliotékák között.

2. Az iskolák tanítói, papok, közönséges hivatalbéli személyek és magános tekintetes nemesek mind a két nemen bírnak különbféle magyar könyveket és kéziratokat, s ezeknél is jó kútfőre lehet találni, melyből sok könyvekről tudósítást vehetünk. Annak pedig módja e következendő leghelyesebb volna.

3. Ki-ki írja a maga keze alatt lévő könyveknek tökéletes lajstromát, és küldje el a fő társaságnak rendbeszedés végett.

[1021] *Magyar Mercurius* – Pánczél Dániel szerkesztésében Bécsben, 1793-tól 1798-ig megjelenő magyar nyelvű hírlap.

4. Ezen lajstrom írásában következendőkre kell vigyázni: *a)* Ha nem kell sokat írni, minden könyvet egy negyed levélre, ha többet kell, kettőre, de azt is negyed formába hajtva, írják. *b)* Írják le a könyvnek egész címjét, az első szótól az utolsóiglan. *c)* Jegyezzék még, milyen a könyv formája, melybe nyomtattatott, vajon egészbe, félbe vagy negyedbe, 8-ad, 12-ed, 16-od vagy 32-ed részben sat. *d)* Hány lapokból vagy levelekből, vagy hány darabokból áll az egész könyv? sat. *e)* Ha címjéből ki nem tetszenék, ki, hol adta ki, és nyomtatta? *f)* És vajon valamely könyvvizsgáló helybehagyásával vagy anélkül jött világ eleibe. *g)* Milyen elosztása van benne a tárgyaknak? *h)* Ha valami tudósítás van arról az íróról vagy az ő könyvéről, s micsoda nyelven íratott, mindezeket is fel kell jegyezni. *i)* Ha nevetlen volt az író,de mégis tudják, fel kell jegyezni. *k)* Végtére hozzá kell tenni, hogy és hol bírja ezt az így lerajzolt könyvet, és az is, aki így megírta, tegye nevét alája.

5. Nagyon rövidülne ezen munka, ha elébb is a közönséges könyvtárokba való könyveket, melyek a kollégiumban vagy klastromban találtatnak, betűrend szerint leírnák, beléjegyezvén rövideden az írót, a munkát és a kiadásnak helyét, s ezeket a magános személyekkel közölvén, azok csak az olyan magoknál lévő könyveket írnák le, melyek azon könyvtárban leírva nem volnának, mert így nem kényteleníttetnének ugyanazon egy könyvet annyiszor leírni, és a magános személyek könnyebben jutnának a dologhoz, jobb szívvel rávennék magokat.

6. Minden könyv, amelyet leírtak légyen egy különös 4-ed levélre, s ha az nem elég, kettőre leírva, hogy az egyenlőséget meg lehessen tartani, s a leveleket általcserélgetni, elébb vagy hátrább teddegelni, betűrendbe szedni, és mikor azoknak száma sok volna, azokat zavarodás nélkül vizsgálni, hogy vajon ez a könyv már másutt nincsen-é előszámlálva egy 4-ed levélbe, a feljebbi 4-ik szám alatt kitétetett útmutatás szerént leírni; de ha már egyszer mégis leírva volna, és azt másvalaki bírná, és más kiadása volna, ezt ugyanazon levélnek végén jegyezné fel, hogy az ő nyomtatványa (exemplárja) amattól, melyet már másutt előszámláltak, különbözik, hanem könyvbirtokosnak nevét, és azét is, aki aztat leírta, írni alá. Ugyanezt kell érteni arról is, ha valakinek valamely históriaíróról valamely litteraria esmérete volna (tudományos tudósítása) magáról vagy a könyvéről, melyek az előtte álló leírásba nem találtatnának vagy feljegyezve hibásan volnának, ezt pedig vagy a recenzió [ismertetés] tulajdon levelére jegyezné fel, ha üresség volna, vagy külön levélre. Azonban akinek tetszenék, a magánál lévő könyvet újra leírhatná, ha mások azt recenzeálták is, hogy az ott való hijánosságot kipótolná, de mindenkor a recenzornak maga nevét alá kell írni.

7. Ezen sorba nem kellene belétenni egy recenziót is, hanemha amely éppen a kezében lévő exemplárból dolgoztatnék ki, nem pedig valami más könyvekből vétetnék, mely valamely munkát eléhoz (citál), hogy így az olvasók bizonyosak lehetnének azon könyvnek kinyomtatott voltáról, minthogy sokszor szoktanak sokak olyan könyveket eléhozni, melyeket sohase láttak, hanem csak más könyvekbe előhozva találtak, s ennélfogva kétség lehet iránt ok, hogy vajon valaha voltak-é, amint ennek példáját a ritka könyvek lajstromában láthatni. Ha azért valaki az ilyen módon eléhozott és említett könyveket fel akarja jegyezni, azt csak a könyvnyomtatói jegyzésekbe (inter notitias bibliographicas) jegyezze fel, hogyha így történnék, hogy az így említett könyveket megtalálták, melyeknek pedig exemplárja a dolgozó tagok közül egyiknél se volna, az efféle könyvek lajstromát csak rendkívül is, toldalék módjára kellene odaragasztani.

8. Itt azt ki-ki magától általlátja, hogy minden, aki a társaságba beállani méltóztatik, nemcsak a maga könyveit, hanem még a maga szomszédságába lévőket is méltóztassék leírni, ha kezéhez kaphatja. Mert megesik az, hogy sok birtokos a maga könyvét nem tudná leírni, minéműek az özvegyek, árvák s más, írásban gyakorlatlanok. Az ilyen recenzor ezáltal a társaságtól annál nagyobbra becsültetik.

Van még más mód is ezen munkának rövidítésére, amelyet, ámbár egércsélés (micrologia), nem szégyenlek leírni: tegyük fel, hogy vagynak a Kolozsvári Kollégium Könyves Tárjában

magyarul vagy eredetiképpen (originarius), vagy más nyelvből fordítva leírt könyvek, melyet ugyan mindenkor fel is kell jegyezni a recenzióban. Azoknak recenzióját, hogy egy igen sok munkával ne terheltessék, el kellene osztani minden professzorok, praeceptorok [tanítók], togátusok[1022] között, kiknek meg kellene jegyezniek a végén, hogy hol találtatik az az exemplár, és neveket felírniok, és így ők is a társaságba e munkájok által belépnének. Mikor ez végbemenne, egy a társaság tagjai közül szedné betűrendbe mindazokat a beírt papirosokat, és tenné egy jól bezárt tokba, felül írná rá, hány levél van benne. És adná által az Unitarium Collegium egyik tagjának, ez akkor megvizsgálná a magok könyvtárjokban, hogy micsoda könyvek találtatnak abba a reformátusok könyvtárjában találtattaktól különbözők, s ezeket is azon módon ossza ki a maga felekezeti között, hogy azokat recenzeálják, és a recenziós leveleket betűsorba a feljebb említett tokba béiktassák, azonban azt is jegyeznék meg, hogy a már feljebb recenzeált könyvek közül melyek találtatnak az ő könyvtárjokban, és egy bajjal azon két rendbéli könyvtárokból csinált recenziók közöltethetnének mind a református, mind az unitárius tisztelendő professzorokkal és papokkal s több afféle; hogy így ezek is mindnyájan, ami könyv az ő tárjokba volna, hasonlóképpen recenzeálni méltóztatnának. Így kellene bánni az akadémia könyvtárjával is, keresvén ott is egyet, aki a társaság tagja lenni és az új recenziók levelét betűrend szerént a tokba betenni ne sajnálná, így kellene rendbe menni minden közönséges és magános könyvtárokon, és meg kellene kérni minden magánosakat, akiknek valami könyveik volnának, valamíg végre lehetne hajtani, hogy egy könyv se maradjon Kolozsvárt, melynek recenziója a már említett tokba bé ne ment volna, melyet ekkor a Reformatum Collegiumban lévő társaság tagjainak kellene kezéhez visszaszolgáltatni, ez szorgalmatosan feljegyezné a levelek számát, hogy valami el ne vesszen, osztaná illendő nagyságú tokokba a recenziók leveleit, és egy melléje tett utasítással küldené a N. Enyedi Kollégiumnak, és találtatván ott is egy magyar társaság tagja, ez az enyedi könyvtárból a még lehető híjánosságokat kipótolná, s akkor azt a Marosvásárhelyi Kollégiumnak általküldené, ahonnét Udvarhelyre, és így minden helyekre, egy ott tálaltatandó társaság tagjának kezéhez juttatnák, kihez minden szomszédok a magok recenziójokat beküldhetnék mindaddig, míg egy pap, professzor vagy nemes se találtatnék egész Erdélybe, akinek könyve recenziója ezen gyűjteménybe bé ne férkezett volna, még a csekélyebb munkácskák is, miném̃ûek a temetési prédikációk...

Kolozsváratt, februarius 10-kén, 1814.

A diplomatico-litararia expeditióban.[1023]

Szenquinczi Kovachich Márton György
és Kovachich József Miklós

Magyarországra nézve mindazon nagytiszteletű hazafiak, kik e szent és nagy célra munkatársak leendnek, szíves bizodalommal megkéretnek, hogy az e tárgyra szánt gyűjteményeiket *t. Helmeczy Mihályi*[1024] filozófiai doktor úr adressze alatt, ki azoknak könnyebb általszállíthatások s megküldések végett meg vagyon kérve, *frankózott [bérmentesített] levelek* mellett méltóztassanak Pestre, Trattner úr[1025] tipográfiájába utasítani.

Kovachich Márton György – Kovachich József Miklós: Planum egy tökélletes magyar bibliografia és szókönyv iránt. Pest, Trattner János Tamás, 1814. 1-12, 22-23. l.

[1022] *tógátusok* – a református főiskolák reverendaszerű öltözetben (tógában) járó hallgatói.

[1023] Az oklevélirodalmat kutató kiküldetésben.

[1024] *Helmeczy Mihály* (1792-1852) – író, műfordító. Nevét túlzó, a magyar nyelv szellemével ellenkező szóújításai kapcsán emlegetik, bár ezen a téren érdemei is vannak. A Széchenyi István politikáját támogató Jelenkor című lap szerkesztője és a Magyar Tudományos Akadémia első pénztárosa volt.

[1025] *Trattner János Tamás* (1789-1824) – pesti nyomdász és könyvkereskedő. Az ő nyomdája nyomta Kovachich Márton György és Kovachich József Miklós „Planum”-át is. L. még a 116. szemelvény 1. jegyzetét.

123
JANKOVICH MIKLÓS LEVELE A TUDÓS TÁRSASÁGNAK KÖZÖNSÉGES MAGYAR KÖNYVTÁR CÍMŰ BIBLIOGRÁFIAI MUNKÁJA KIADÁSA ÜGYÉBEN[1026]
1841

Tekéntetes Tudós Társaság!

Életemnek legfáradtságosabb – legköltségesebb tudományi szorgalmát, a *Közönséges Magyar Könyvtárt* (Bibliotheca Hungarica), azaz 1533. esztendőtől szinte 1833. esztendeig kinyomtatott magyar könyvek címeinek szerkesztését bemutatni szerencsém vagyon.

Különb úton indult el foglalatosságom, mint akár Bod Péter[1027] 1766. nyomtatott Magyar Athénásában, akár Sándor István[1028] 1803. Győrben kiadott Magyar Könyvesházában eleredtek, mivel magyar szerzőknek nem egyéb nyelveken, mint Bod, hanem egyedül magyar nyelven kinyomtatott munkáikat fogadám fel, – és ezeket nem mint Sándor, aki nyomtatásoknak kora, vagyis az esztendők folyta, hanem a szerzők vezetékneveinek betűrende szerint helyheztetém, hogy így a nevek vezérlése után a könyvek címe könnyebben megtaláltathasson, – a magyar tudósok története (Historia Litteraria) és magyar könyvek esmérete (Bibliographia) felsegíttessen, felvilágosíttasson.

E szempontból kiindulván, a magamnak kiszabott... rendtartással a kinyomtatott munkáknak

1^{ör} címét rövidítés nélkül (amennyire szerencsém volt 40 és több esztendők alatt az eredeti példányokhoz juthatnom) előadtam. Mely foglalatosság leginkább tartóztatta munkámat, mert a velem közlött könyvtárak lajstromát, melyek a könyveknek címeit igen önkényesen csonkítva és fogyasztva – az esztendőket pedig többnyire hibásan jegyzettek fel – gyakor megcsalattatván, bátran nem használhattam.

Ugyan azért

2^{or} A szerzőnek tiszti vagy foglalatossági létét elein, utoljára pedig születése és halála helyét és idejét, amennyire tudtomra löttek, említeni el nem mulattam...

3^{or} Kitettem minden példánynak nyomtatása helyit, nyomtatónak nevét, kiadás formátumát, vagyis az ívek hajtásának rétét, leveleinek vagy lapjainak számát, és ugyanazon egy könyvnek

---

[1026] *Jankovich Miklós* (1773-1846) – régész, történet- és művelődéstörténetíró, a Magyar Tudományos Akadémia tiszteletbeli tagja. Pesten végezte iskoláit; itt tanára, Cornides Dániel felkeltette benne a hazai történelem és irodalom iránti érdeklődést. Korán kezdte gyűjteni a műkincseket, az irodalmi és történeti dokumentumokat és a könyveket. Gazdag gyűjteményét az 1836. évi országgyűlés 125.000 forintért vásárolta meg a Magyar Nemzeti Múzeum számára. A 30.000 db könyvből és kéziratból álló gyűjtemény zömmel magyar és magyar vonatkozású műveket (hungaricákat), továbbá több értékes kódexet tartalmazott. Ezenfelül mintegy 1000 hazai oklevél, értékes érem-, kép-, arc-, kép-, ékszer- és fegyvergyűjtemény került a Nemzeti Múzeum birtokába. További gyűjtésének anyagát halála után, 1850-ben a Magyar Tudományos Akadémia vette meg 5000 forintért. Nyelvészeti, történeti, régészeti, numizmatikai stb. művei jelentek meg. Számos munkája maradt kéziratban, köztük Közönséges magyar könyvtár című bibliográfiája. Ebben – ahogy azt az 1832-ben a Magyar Kurirban, a Hazai és Külföldi Tudósításokban és külön röplapon közzétetett felhívásában közölte – magyar szerzők 1533-tól 1830-ig külföldön és Magyarországon megjelent magyar nyelvű műveit szándékozott kiadni 2 kötetben. A közönség anyagi pártolásának elmaradása miatt a mű 1833-ra ígért megjelenése nem következett be. A munkát tovább folytatta, címanyagát 1833-ig bővítette, és 1841-ben – itt közölt beadványában – a Magyar Tudományos Akadémiának ajánlotta fel kiadásra. Az Akadémia a kiadást elvállalta, 1845-ben szerződést is kötött Jankovichcsal, de a mű nem jelent meg. Jankovich halála után Toldy Ferencet bízták meg kiegészítésével, s az ő hagyatékával került az akadémiai könyvtár kézirattárába.

[1027] *Bod Péter* (1712-1769) – író, bibliográfus. Magyar Athénás című munkájáról 1. a 69. szemelvény 1. jegyzetét.

[1028] *Sándor István* (1750-1815) – író, bibliográfus. L. a 121. szemelvény 1. jegyzetét.

minden tudtomra lett és általam utolért többi kiadásait mind az esztendők rende szerint behelyheztettem.

4er Az újabb könyveknek kereskedési árokat hozzámellékeltem; a régebbieket pedig ritkaságoknak lépcsője szerint három rendbe felosztottam, és így R., RR. és RRR. [R = raritás rövidítése] jegyzettel megkülönböztetvén és megbecsülvén, bírálatom szerint szabtam nekik árokat.

Végre

5^{ör} Hol és mely könyvtárokban a ritka magyar könyvet fenntartottnak kijelentettem, saját gyűjteményem példányait pedig bélyegzettem.

Ilyen tudományi szorgalmat tehát, milyennel hazánk mindeddig szűkölködött, de francok és németeken kívül még más európai nemzetek tudtomra nem bírnak, bátorkodok a Tekéntetes Tudós Társaságnak avégre bemutatni, hogy aztat Tisztelt Tudós Tagjai által megvizsgáltatván, ha közhaszna tekintetében a kiadásra érdemesnek találtatik, a Nagyméltóságú és Nagyságos Igazgató tagoknak a kinyomatásra ilyen alázatos esedezésemnek ajánlani méltóztatnának, hogy ezen munka mint a tudományoknak, de különösképpen saját nemzeti nyelvünkben előadott tudós esmereteknek kiterjesztése végett minden vallásbéli felekezetű magyar- és erdélyországi fő és nagyobb oskoláknak (akadémiáknak és gimnáziumoknak), papi intézeteknek, magyar gyalog és lovag regementeknek egy-egy példányt ingyen küldetvén, buzgó igyekezetem az egész nemzet hasznára könnyen és mennél előbb kiterjedjen, nékem pedig életembéli fáradságos igyekezetem, költséges szorgalmam, melyet ekképpen tulajdonul aki ajánlandok, azzal a Tudós Társaság nagylelkűségétől a litteratúrai érdemekre rendelt díjjal, ha ugyan ebbeli igyekezetem teljesítése érdemesnek ítélendő, kegyesen megvigasztaltasson, jutalmaztasson.

Alázatos tisztelőjök
W[adási] J[ankovich] M[iklós]

A szövegközlés alapja: Boda Miklós: Jankovich Miklós Magyar Könyvtára. Egyetemi szakdolgozat. Bp. 1961. ELTE Könyvtártudományi Tanszék.

Az olvasás és az olvasók

124
KAZINCZY FERENC
PÁLYÁM EMLÉKEZETE[1029]

(Részletek)

Fiatalkori olvasmányaiból

Alig várám, hogy Pestre érhessünk, s megvehessem Gessnert[1030], ha többet is írt, mint amit a göttingi Musen-Almanachban[1031] leltem. Weingandnál[1032] a munkának minden nyomtatványai elfogytak, s más könyváros akkor még Pesten nem vala. De midőn Weingand a csomót

[1029] *Kazincy Ferenc* (1759-1831) – költő, a nyelvújítási mozgalom vezetője. Számos fordításával igyekezett a magyar nyelvet, a stílust és az ízlést fejleszteni, több régi és kortárs író műveit adta közre szép kiadásban. Örömmel fogadott minden új magyar könyvet, a külföldi és hazai kortárs írók műveit egyaránt. Fiatalkori olvasmányairól és Bácsmegyei című művének olvasóiról szóló szemelvényeink emlékiratából valók. L. még a 96. szemelvény 1. jegyzetét.

[1030] *Gassner, Salomon* (1730-1788) – híres svájci idillköltő. Kazinczy kedvelt írója volt. 1756-ban kiadott Idilljeit magyarra fordította, és 1788-ban Kassán kiadta Gessner Salamon Idylliumi címen.

[1031] *Göttinger Musenalmanach* – a göttingai Hainbund nevű írói csoportosulás irodalmi évkönyve.

[1032] *Weingand János Mihály* († 1802) – budai és pesti könyvkereskedő. L. még a 94. szemelvény 4. jegyzetét.

végigforgatá, szemembe tűnt a Wieland Musáriona és Gráciái[1033], hollandi papirosra s Geysernek[1034] sok képeivel, vignettivel [keretdíszeivel], Oeser[1035] után. Nem ismerém a Wieland nevét, nem a könyvet, de a szép nyomtatás kíványt támaszta bennem azt megvenni. Utam alatt Bécsig mindég azt olvasám, s nem értettem. De addig olvasám, míg végre megértettem. Azután Musárion, a Gráciák és Diogenes vala olvasásom...

Nem sok idő múlva azután, hogy Patakra visszatértem, a bibliotekárius tudatá velem, hogy kezéhez eladás végett valamely magyar könyv tétetett le; nyelve érthetetlen, az elébe írt vers gonosz, de tele van igen szép rézmetszetekkel: Báróczynak[1036] *Erkölcsi Meséi* Marmontel-ből[1037]. Én azt szeretém meg, amit a bibliotekárius gyalázott, s attól borzadtam vissza, amit magasztalt. Még ma is bírom a könyvet; még rajta van ifjú esztendeim örömeinek kedves emléke; még ismerem a helyeket, hol édes szólása csudálgatásiban fel-felsikoltozám. Visszavágytam Bécsbe, hogy őt láthassam, hogy lelke átszállhasson rám fél mértékben. Ő vala örök olvasásom ezentúl, s már akkor feltevém, hogy az ő koszorúja után fogok törekedni, minden erőmmel, ami lesz.

Alig csendesedék el örömem Báróczyn, midőn ugyanaz jelenté, hogy ismét valamely nyomtatványok küldetének kezéhez, hexameterek, s koccanók [rímek] nélkül; korántsem oly szépek, mint a tordai nagy poétáé[1038]; de jó lesz mégis megtekintenem, hogy nevessek rajta, s lássam, mit mível a hírszomj, midőn erő nélkül van. – *Baróti Szabó Dávid versei*.[1039] – Elragadtatások közt faldostam azt, nem mintha sok teremtőerőt találtam volna Barótiban, vagy mintha a magyar hexameter egészen újság volt volna előttem, hanem mivel egész kötet verseket láthaték, és hála érte az egeknek, koccanók nélkül. Megjövendölém, hogy a példa követőket fog találni, hogy poézisunk új ragyogásban fog csillogni. Írtam Barótinak, s disztichonokban; úgy hittem, hazafiúsága érdemli, hogy mindenfelől végye köszönetinket, s ki vala boldogabb, mint én, midőn megérkezék válasza, s az is disztichonokban!...

A Bácsmegyei olvasóiról

Bácsmegyeim[1040] után *Hamletet*[1041] adám ki, ahogy azt a német teátrumon játsszák, Pozsonyban 1790-ben, s *Stellát*[1042] s a Wieland *Diogenesét* Pesten 1793-94-ben, a *Heliconi virágokat*[1043] almanach[1044] gyanánt Pozsonyban 1791-ben, s fordítgattam mindazon nyelvek-

---

[1033] *Wieland, Christoph Martin* (1733-1813) – német költő, a felvilágosodás jelentékeny alakja. L. még a 76. szemelvény 34. jegyzetét.

[1034] *Geyser, Christian Gottlieb* (1712-1803) – osztrák rézmetsző és rézkarckészítő. Oeser tanítványa volt.

[1035] *Oeser (Öser),* Adam Friedrich (1717-1799) – pozsonyi születésű német festő, szobrász és rézkarcoló, a lipcsei Művészeti Akadémia igazgatója.

[1036] *Báróczi (Bárótzi) Sándor* (1735-1809) – testőríró, Bessenyei György bécsi írói körének tagja. Marmonteltől fordított Erkölcsi mesék című műve (1775) kiváló ízlésre és stílusérzékre vall; a fiatal Kazinczyra erősen hatott.

[1037] *Marmontel, Jean-François* (1723-1799) – francia író, az Enciklopédia munkatársa. Művei a XVIII-XIX. sz. fordulóján igen népszerűek voltak Magyarországon. Elbeszéléseiből – Báróczi Sándor mellett – Kónyi János (Díszes erkölcsökre tanító beszédek, 1775) és Kazinczy is fordított (Szívképző regék; megjelent 1808-ban a „Kazinczynak fordított egyveleg írásai" I. köteteként).

[1038] *Gyöngyösi (Gyöngyössi) János* (1741-1818) – költő, tordai református lelkész. A leoninus (vagyis olyan disztichon, amelyben a sorok közepe és vége rímel) egyik magyar művelője volt.

[1039] *Baróti Szabó Dávid* (1739-1819) – költő, a görög-római versformák úttörője a magyar irodalomban. Új mértékre vett különb versek című kötetével (1777) jelentős mértékben hatott a fiatal Kazinczyra. Batsányival és Kazinczyval együtt indították a kassai Magyar Museum című folyóiratot. Később elhidegültek egymástól.

[1040] *Bácsmegyei* – l. a 95. szemelvény 2. jegyzetét.

[1041] *Hamlet* mondai dán királyfi alakját számos író feldolgozta. Shakespeare világhírű drámája 1603-ból való; ezt – német fordítás alapján – először Kazinczy Ferenc fordította magyarra (Kassa 1790).

[1042] *Stella* – Goethe színműve. Kazinczy Ferenc fordította magyarra. Sztella címen jelent meg Pozsonyban, 1794-ben.

[1043] *Helikoni virágok* – Kazinczy és kortárs magyar írók verseinek gyűjteménye.

ből, melyeket inkább vagy kevesebbé értettem. Mindez nem tetszék olvasóinknak; Bácsmegyei volt csemegéjek, mint tíz esztendővel ezelőtt *Kartigám*[1045]. Egynél több olvasója, s nem egyedül szerelemben olvadozó ifjacskáink s leánykáink, frazeológiákat dolgozának belőle. A hon első rendű tisztviselői két-három estve gróf Ráday második Gedeonnál[1046], ki akkor asszesszor vala a királyi tábla mellett, s később koronaőr leve, gyülekezének fel, felolvastaták a könyvet, s innen lesék, nyelvünk kevés idő alatt hová fog emelkedhetni. Herceg Batthyány Lajos[1047] levelében köszöné, hogy azt dolgozám, s maga Himfy[1048] is kedvellette. Magam sem dolgozásomról nem tarték valami nagyot; hiszen az már tűzre vala kárhoztatva, s elébb, mint Batsányi ítélte reá; sem a német munkáról, mely után azt csináltam. Nyelvünk még nincs elkészülve, – mondám, s így a mesterműsem érdemelhet óhajtott javallást: mint érdemelhetne tehát a középszer munka fordítása? Csak az igazán jót kell fordítani, s az fényt vet a hibás fordításra is. Azért választám az említetteket, és amiket görögből, latinból, olaszból, franciából hoztam által.

A Bácsmegyei szerencséjét az csinálhatá, hogy a történetet nem hagytam meg anyaföldén, hanem honunkba plántáltam által, s az olvasó így melegebben és közelebbről érezheté magát megilletve. Továbbá az, hogy némely kedves és érzékeny s poétai képű szólásokat hoztam be a nyelvbe, mellyel előttem senki nem éle még nálunk; harmadszor, hogy a szép társaságokban ismert idegen szókat nem igyekeztem magyar névvel jegyezni meg, amit mások, s többére igen szerencsétlenül, cselekedtek. Hogy az utolsót cselekedtem, s szép társaságoknak adott munkában tettem, igen jól tettem; de oly helyeken is tettem, ahol elmaradhatának vala, s azt nem jól tettem.

A szövegközlés alapja: Kazincy Ferenc: Pályám emlékezete. Bp. 1956. 36, 39-40, 162-163. l.

125
DOMBY MÁRTON
CSOKONAINAK ÉS DIÁKTÁRSAINAK ÖNKÉPZŐKÖRE; OLVASMÁNYAIK[1049]

... Kiszabtak először mindenkinek magok közül egy nyelvet, hogy azt tanulja meg. Neki [Csokonainak] esett az olasz, mikor még se németet, se franciát nem tudott, és gyakran nagy részvétellel beszélte, mely nehezen tudott boldogulni, nem kapván olyan olasz szókönyvet, mely az őelőtte egyedül esmeretes deák nyelven magyarázná az olasz szókat, míg végre az ő kérésére a veneziai könyvnyomtató nem küldött. Megtanulván mindenik a reá kimért nyelvet, tudós újságot (Litteratur Zeitung) járattak. Ebben látván az új könyveket rostálgattatni, s

---

[1044] *almanach* – évkönyv, zsebkönyv; rövidebb irodalmi alkotásokat (verseket, elbeszéléseket) tartalmazó gyűjteményes mű.

[1045] *Kartigám* – Mészáros Ignác (1721-1800) valószínűleg németből átdolgozott regénye. 1772-ben jelent meg, s korában igen népszerű volt. Eleinte Kazinczy is lelkesedett érte, később azonban elfordult tőle.

[1046] *Ráday Gedeon, II.* (1745-1801) – belső titkos tanácsos, koronaőr. 1784-ben magyar színtársulatot akart szervezni, de terve nem járt sikerrel.

[1047] *Batthyány Lajos* (1753-1806) – császári és királyi kamarás. Körmendi parkjában emlékoszlopot emeltetett Gessnernek. Ennek mintájára tervezte Kazinczy Csokonai síremlékét, amelynek felirata kapcsán megindult közte és a debreceni írók közt az árkádiai pernek nevezett híres tollharc.

[1048] *Himfy* – Kisfaludy Sándor (1772-1844) írói neve, két szerelmi ciklusának (Himfy szerelmei) hőse után.

[1049] *Csokonai Vitéz Mihály* (1773-1805) – a felvilágosodás korának legnagyobb magyar költője. A debreceni kollégiumban tanult, s itt több társával önképzőkört alakított, ahol a világirodalom jeles alkotásait tanulmányozták és ismertették meg egymással. Az önképzőkörükről közölt szemelvény Domby Márton Csokonay V. Mihály élete s némely még eddig ki nem adott munkái című, Pesten 1817-ben megjelent művének része. *Domby Márton* (1778-1864) ügyvéd és író volt. Ő is a debreceni kollégiumban tanult, itt ismerkedett meg és kötött barátságot Csokonaival.

azoknak foglalatját előadatni: a jobbakat közönségesbe meghozatták, s az olvasásra annak adták magok közül, ki annak nyelvét értette. Így szabták ki mindenre az olvasnivalót. Amikor osztán valamelyik a maga könyvét elolvasta, s kisummázta; összegyűltek, s ezt a rövid summát egymás előtt elolvasták. Ezzel azt nyerték, hogy mikor közülük mindenik csak egy könyvet olvasott is el, mindannyinak a velejét tudta, ahányan voltak a társaságban. Mely szerencsésen talált metódus ez, mind a vetélkedés felserkentésére, mind az elmének gazdagítására, köszörülésére s az ítéléshez való szoktatására!

A szövegközlés alapja: Domby Márton: Csokonai élete. Bp. 1955. 18-19. l.

126
FALUDI FERENC[1050]
NEMES ASSZONY
1787

Az asszonyok olvasmányairól

Megunalkodván a kézimunkában, elővehetünk valamely jó könyvecskét. – Nem avégre tanácsolom ezt, hogy az asszonyok *laurus* koszorúra[1051] és *doktorságra* készüljenek, hanem hogy a nemes dámák ne szinte ostoba együgyűen s tanulatlanul maradjanak. Értelmes lélekkel szerette meg őket a nagy Isten, nemkülönben mint a férfiakat; ne vesztegessék azért eszeket csak a hiábavalóságban. Hanem jóra köszörülvén: lássanak ahhoz, olvasgassanak benne; mi légyen a kötelessége valamely keresztyén dámának? mely erkölcset kívánjon az Isten s világ tőlek? mint viseljék magokat otthon s ott-kinn? mint s miket beszéljenek, mikor egymást látogatják...

... Amint feljebb mondám, nem úgy adám tanácsomat az olvasásra, hogy a vak Sibilla[1052] módjára örökkétig könyveket forgassanak, avagy hogy *Apollót a múzsa* szüzekkel fellyülhaladják tudománnyal. Az asszonyokhoz jobban hozzáillik a valamicske, mintsem a sok.

A könyvekben okos választást kell tenni: hagyjunk békét azoknak, amelyek a hit és a *religio* dolgát illetik: *item* [hasonlóképpen] azoknak, amelyek a *teológia*, *filozófia* örvényes mélységére ragadják eszünket. Vegyük elő azokat, amelyek áhétatosságra kísztenek, világosítják értelmünket, a jóra lágyítják s tüzesítik akaratunkat, feddenek fogyatkozásinkról, módot, okot adnak a jobbulásra, erkölcsre, szép magaviselésre, kellemetes beszédre, és mindennémű *virtus*ra [erényre].

A románok olvasása ellen

Meg ne ízelítse a fiatal dáma a *romancia* [regényes] írásokat, mert odalesz miattok. Hatalmas *arsenicum* méreg [arzén] lakik ezekben a könyvekben, már sok lelkeket ölt meg. A játékos, ékes beszéd, a gerjesztő, puha igék, a tengeri sok egybeveszett szerelem játéki, tábori erővel viaskodnak az isteni félelem és tisztaság ellen. Mennél szebb a könyv, annál jobban ajánlja

---

[1050] *Faludi Ferenc* (1704-1779) – jezsuita szerzetes, író, költő. Számos vallásos szemléletű, moralizáló s külföldi mintákat követő művében (így a Nemes asszonyban is) a nemesi társadalom tagjai részére ad erkölcsi tanácsokat. A Nemes asszony első ízben Nagyszombatban jelent meg 1748-ban; *J. Dorell* angol író munkájának fordítása. További kiadások: Buda 1749; Nagyszombat 1771; Pozsony és Kassa 1787. Annak szemléltetésére, hogy Faludi álláspontját még a felvilágosodás idején is aktuálisnak tartották, választottuk szemelvényünket a negyedik, 1787-es kiadásból. L. még a 93. szemelvény 7. jegyzetét.

[1051] Vagyis baccalaureatusra; *baccalaureatus* – az a tudományos fokozat, amelyet az egyetemen a hallgatóknak a doktori cím megszerzése előtt el kellett érniök.

[1052] *Szibilla* – Apollónnak, a fény, költészet és tudomány istenének papnője, jósnő a görög-római mitológiában.

magát, s többet árt. Nehéz a szüzeknek az eme históriákban szüzen mulatni. Felkeveri a gondolatokat, gerjeszti az indulatokat, oly tüzet gyúlaszt, amelyet szívfájdalom nélkül nem lehet oltani, és halálos bűn nélkül nem szabad fenntartani. Sőt (ami előttem nagy csuda), vígan fohászkodnak és danúlva kínlódnak magok károkon! szinte úgy, mint *Néró* császár[1053] aki a *hárfát* pengette Róma felgyúladásában. Egyszóval a romancia noha gyilkos, de mégis szerelmes ellensége a fiatal elméknek, minthogy kimondhatatlanképpen mulatja, és ezernyi ezer szemfényvesztéssel ámítja őket. Úgy közli, addig írja gyönyörűséges festékkel a sohasem történt dolgokat fejekbe, hogy elvégre a *fabula* históriára kerekedik; és a *kópia originálissá* válik.

Mikor a felserdült dáma gyenge elmével, és még gyengébb szívvel, magános létében olvasgatja: *Árgirus*[1054] *fekete városának* tündérpalotáit, smaragddal borított utszáit, aranyhajú népit, a beszélgető madarakat, a vitéz úrfiaknak diadalmait a hamarja-futás, az öklelés, a lovaglás vagy más egyéb pályajátékokban. Az egymást győző deliséget bennek, a cifrák ritkaságát rajtok. Annak utána: az egymásért kerengő, szárazon, tengeren bujdosó szíveket, a kegyesek egyve létét, s meg-meg fájdalmas elszakadásokat, s több efféle *Phantasus*[1055] teremtette gondolom bolondságot. – Mondám, mikor olvasgatja, nyughatatlan tenger bírja elméjét, egymást verik a gondolatok, reszket a szíve, forró cseppekre olvadozik a szeme, óhajt, sóhajt, kívánkozik, mosolyog, meg-meg elkeseredik. Egyszóval: amint feljebb mondám, odavagyon a leányzó a hitvány könyv miatt (mert noha csontépítmény az asszonyállat, de minden puha húsnál lágyabb, szíve indulásira nézve), mérgesen irigykedik *Philoclea* és *Cariclia* ellen, hogy amannak *Pirocles*, ennek *Theogenes*[1056] térden ment eleibe a pálya-ajándékért. – Magának kívánja *Pamelia*[1057] szerencséjét, és mikor jó formán felgyulladott szívében, azokkal szerelmeskedik, akik sohasem voltak, nem is lésznek. És így a hazug *fabulá*nak élten igaz rabságát viseli. Ha ettől a bolondságtól ment: bolond, ha hímet nem keres magának. Hiában őrized azután Nagyságos Asszonyom, mert azon *autor*, aki reá ingerlette, nyújt ezer mesterséget néki, hogy szándékához férhessen. Hogyha azért Nagyságod nem akarja, hogy históriákat mondjon, írjon a világ egyetlen leányáról; a *fabulás* könyveket oly magos polcra tegye, hogy el ne érhesse a kisasszony.

Faludi Ferenc: Istenes jóságra és szerentsés bóldog életre oktatott nemes asszony. Pozsonyban és Kassán, 1787. 161-164, 171-173. l.

127
ALEXOVICS VAZUL
A KÖNYVEK SZABADOS OLVASÁSÁRÓL[1058]
1792

[1053] *Nero, Claudius Caesar Germanicus* (37-68) – római császár. Erősen terhelt volt, felgyújtatta pl. Rómát, és hárfát pengetve gyönyörködött lángjaiban. Hogy a gyanút elterelje magáról – a hagyomány szerint – tettét a keresztényekre fogta, s közülük igen sokat szörnyű kínzások közepette kivégeztetett.

[1054] *Argirus* – világszerte ismert tündérmesei hős. Történetének legköltőibb régi magyar feldolgozása 1580 tájáról való, és Gyergyai (vagy Gergei) Albert műve: História az Vitézi Argirusról és egy tündér szűz leányról. E mű népkönyvvé vált, s a későbbi korokban is igen népszerű volt. Legszebb feldolgozása Vörösmarty Mihály Csongor és Tündéje (1831).

[1055] *Phantaszosz* – az alvás istenének, Hüpnosznak fia a görög mitológiában. Ő bocsát álomképeket az emberekre.

[1056] *Philoklea, Charikleia, Piroklész* és *Theogenész* – ókori, ill. középkori regényhősök. Charikleia és Theogenész Heliodorosz (III. sz.) görög regényíró Aithiopikájának főalakjai. A művet Gyöngyösi István Chariclia című munkájában versekben (1700), Dugonics András pedig A szerecsenek címmel prózában (1798) dolgozta át.

[1057] *Pamela* – az első angol regény, Samuel Richardson (1689-1761) műve, a lélektani regény úttörője. Londonban jelent meg, 1740-ben.

[1058] *Alexovics Vazul* (1742-1796) – pálos szerzetes, pesti egyetemi tanár, a felvilágosodás ellensége. A könyvek szabados olvasásáról című vitairatában a francia felvilágosodás eszméit támadja, és az ezeket terjesztő könyvek olvasását kárhoztatja klerikális szemszögből. Közben – szándéka ellenére – bő tájékoztatást nyújt a korabeli olvasási viszonyokról, főként a felvilágosodás szellemében készült kiadványok és műfajok s a felvilágosult szellemű írók alkotásainak térhódításáról.

Részletek az ajánlásból

Méltóságok, Urak, Nagy- s Kisasszonyok, Nemes Ifjak, tanuló Nevendékek!

... Tudva vagyon előttem a mostani emberek szemfülessége. Akármilyen könyv jöjjön ki világosságra, igenis, ők felőle tudni s beléje nézni kívánnak.

De meddig? mit mond erről másrészént a tapasztalás? meddig? csak addig, míg nem látják, hogy a könyvben foglalt tanítás erkölcsökkel s szájok ízével ellenkezik: csak addig, míg szemlélik, hogy a szerző az isteni religiót pártul fogja, az igaz keresztényi jó erkölcsöt tanítja és javallja, az emberi szabadságot zabolára s illendő korlátok közé veszi. Mihelyt ezeket tapasztalják valamely könyvben a mostani emberek, már benne jó ízt nem találnak, olvasását odább nem folytatják, hanem egynehány levelek hamarságos általfutása után a munkát félredobják.

Ez töri nagyon a szívemet: ez az, ami engem, ha az égre nem tekéntenék, talán már arra kínszerétett volna, hogy mondjam, vagy legalább gondoljam: *bánom, hogy oly temérdek sokat fáradtam.* Az én munkám legtöbbek erkölcsével s szájok ízével ellenkezik: a religiót, amennyire tárgyom kívánja, pártul fogja, az emberi szabadságot zabolára s illendő korlátok közé veszi s zárja. Ha tehát a mindennapi tapasztalást nézem, miképpen reménljem, hogy könyvem fog olvastatni; hogy kivált azoktól, akiknek tanításom leginkább szükséges, fog olvastatni; hogy egész végig s részrehajlás nélkül fog olvastatni; hogy többször is el fog olvastatni? ez töri a szívemet!

S ez az oka annak, miért állítottam szükségesnek, hogy elöljáró beszédemben néktek könyörögjek. Gondoltam: ha könyörgök, talán, a közönséges tapasztalás ellen is, nyerek. Kérlek tehát: győzzétek meg egy kevéssé magatokat; tegyétek félre a mái üdők úgy sem dicsíretes szokását; ne tagadjátok meg nékem, aki javatokat s örök üdvességteket kívánom, ezt a kisded jutalmat, mellyel én mégis megelégszem; olvassátok el végig, részrehajlás nélkül, s ha azután tetszeni fog, többször is munkám. A mái világ leginkább azzal kérkedik, hogy ő emberszerető. Tehát mutassátok hozzám is, de cselekedetben, részét ennek az emberszeretésteknek. Én előbb szerettelek titeket: bizonyságom ez a munkám, melyet nagy fáradsággal csupán a ti hasznotokért szerzettem. Nem illendő-e tehát, hogy ti is nékem a kölcsönt visszaadjátok?

... Nem kétlem, lesznek elég gyalázóim: akik nyelvekkel, sőt talán még pennájukkal is, mind könyvemet, mind személyemet s nevemet méltatlanul kisebbíteni, s rútul becstelenítő ítéletekkel terhelni fogják; és avégett fogják, hogy ha lehetséges, engem ugyan megszomorítsanak, benneteket pedig munkám olvasásától elidegenítsenek. Nem is lehet ez különben. A semmihitű szabad-lelkekkel mostanság tele az országunk. Az ilyeneknek én semmiképpen nem tetszhetem. Szükséges nékik, hogy munkámat gyűlöljék. Miért? Kétségkívül azon okból, melyet *Pláto*[1059] filozófus már régen adott, midőn... ekképp szólott: *Bos bovi; asinus autem asino pulcherrimus; sus vero sui: az ökör az ökröt tartja legszebbnek; a szamár pedig a szamarat; és a disznó a disznót*, azaz, minden ember a magához hasonlót. Én, az ég s a föld előtt vallom! se nem voltam, se nem vagyok, se nem akarok soha lenni a mái semmihitűekhez hasonló: az én munkám annyira különböz az ő munkáiktól, mint az ég a földtől, mint a tiszta világosság a vastag setétségtől. Tehát nekik én nem tetszhetem, sem az én munkám, azért éppen nem kétlem, hogy lesznek elég gyalázóim. Efelett azt is tudom, hogy vannak némely privilégyiált *rágalmazók*, akik az embereket, s kivált a legbecsületesb, legártatlanabb katolikus embereket az egész világ előtt pénzért mocskolják. Ők egynéhány esztendőktől fogva azt a gonosz szokást vették fel, hogy írásikban a leghitványb, sőt a legrosszabb könyveket is égig magasztalják: a volta szerént jókat ellenben vagy csúnyául legyalázzák, vagy legalább igen hidegen emlegetik. Vannak erről több példáink. Ezektől is tehát mit várhatok egyebet, hanem e könyvemnek rút lepiszkolását...

[1059] *Platón* (i. e. 427-347) – ókori görög filozófus, az objektív idealista filozófia megteremtője. L. még a 76. szemelvény 25. jegyzetét.

... Tudják meg tehát előre az ilyenek, hogy engem ugyan soha meg nem szomorítanak, s következésképpen több ehhez hasonló munkák kiadásától el nem idegenítenek, akármennyi kígyót, békát kiabáljanak reám és könyvemre...

Bemenetel. A fennforgó kérdés megmagyarázása. Az írás alkalmatossága. A könyv tárgya.

A könyvek közül némelyek *jók*, némelyek *gonoszok*, némelyek *egyetérők*. A jók által nem értem azokat a munkákat, amelyek ékesen vannak írva: mert igen sok veszedelmes írások találtatnak, kivált a mi üdeinkben, melyek az ékesen szólásnak szépségeiben semmi fogyatkozást szenvedni nem látszatnak: hanem azokat a könyveket veszem, amelyek tulajdon tárgyokból alkalmatosok, és arra szolgálók, hogy a hit tisztaságát és az erkölcs ártatlanságát a keresztény emberekben fenntartsák...

A gonosz könyveken sem értem azokat, amelyek rosszul, gyarlóképpen vannak írva, hanem rész szerént azokat a munkákat, melyek az erkölcsöt vesztegetik; amilyenek p. o. a puha, gyengéded *versek* és *költemények*, a gyönyörűségre mesterségesen oktató és ingerlő *románok*, a szerelmes *komédiák* és a t., rész szerént azokat, melyek a religió ellen támadnak, és azt vagy csak némely cikkelyekben ostromolják, mint az eretnekek írásai; vagy egészen öszvedönteni akarják, mint a *libertinusok* [szabadgondolkodók], szabad-lelkek könyvecskéi. Ezek közül való nagyobb része a Voltér[1060], Russzó[1061], Bayle[1062] írásainak... *Az oktattatni vágyódó utazó ember*[1063]; *A Jézus-társaságbéli szerzeteseknek Khínából való kiűzettetése*[1064] s a t.

Az egyetérő könyvek azok előttem, amelyek olvasásának nincs semmi befolyása sem a hit dolgaiba, sem az erkölcsbe, és ezt se nem jobbítja, se nem vesztegeti, s rontja; hanem ezekre nézve egyet ér, akár olvassuk azokat, akár ne olvassuk. Ilyenek a birodalmak, tartományok, városok, híres emberek históriái. Ilyenek az úton-járások megíró lajstromai. Ilyenek a különbféle tudományoknak (Physicae), a mennyiségek, a füvek tudományának (Botanicae), a földmérés vagy leírás tudományának (Geometriae, Geographiae), az ékesenszólás tudományának (Eloquentiae) könyvei; ha mégis ezekben az utolsókban a religió és az erkölcs becsben tartatik.

A jó könyvek olvasása nemcsak szabad az embernek, hanem felette igen hasznos is. Ezt senki kétségbe nem veheti, hacsak vagy nem iszonyúképpen rest, vagy nem mód nélkül buta, vagy nem tűrhetetlenül kevély, aki magáról vakmerőképpen azt állítsa, hogy ő egyedül magának bőven elegendő, s mások eszére és általlátásira nincs semmi szüksége... A jó könyv egy szószóló prókátor, édes uraim; aki nálunk az istenesség és igazság ügyét védelmezi; s aki minden módon gátolja, hogy az hamis okoskodások fortélyos fogásitól s a szólás módjának ragyogó fényétől, főképp a mi napjainkban, el ne csábíttassunk, melyekben az ember az ékesen szólásnak mindent feláldoz; s melyekben akármely balgatagság, képtelenség, ocsmányság helyén hagyatik, csak gyönyörű szókba, csak ékes beszédbe foglaltassék. Ezt a jó ízt a mi boldogtalan századunk a mi dicsőséges *filozófusainknak* köszönheti. Volt is nékik kétségkívül bizonyos okok, hogy azt behozzák, és előbbre segétsék. Ők a religiót fel akarják forgatni. Ők az ő romlott maradékira a hitetlenségnek gonosz épületét akarják rakni. De mi módon vigyék ezt végbe? nincs fundamentomok. Tehát a mesterséges álnokságokhoz, a ravasz csaláshoz nyúlnak. A hit dolgaiban főbírói, parancsoló hanggal kezdenek beszélleni;

[1060] *Voltaire*, családi nevén *François-Marie Arouet* (1694-1778) – a francia felvilágosodás egyik legnagyobb alakja, író, történetíró és filozófus. L. még a 72. szemelvény 14. jegyzetét.

[1061] *Rousseau, Jean-Jacques* (1712-1778) – kiváló francia felvilágosult filozófus, író és pedagógus. L. még a 72. szemelvény 15. jegyzetét.

[1062] *Bayle, Pierre* (1647-1706) – francia író és filozófus. A vallást és a korabeli társadalmat bíráló s a gondolat teljes szabadságát hirdető írásai a francia felvilágosodás előfutárává teszik.

[1063] *Az oktattatni vágyódó utazó ember* – teljes címén: A keresztény vallásban magát oktattatni vágyódó utazó ember Jerusalemben. Laczkovics János (l. a 81. szemelvény 3. jegyzetét) antiklerikális műve; névtelenül jelent meg 1790-ben a következő alcímmel: Példátlan profanatiója a katholikus, illetve a keresztény vallásnak.

[1064] *A Jézus-társaságbeli szerzeteseknek Khínából való kiűzettetése* – Laczkovics Jánosnak J. Rautenstrauch német röpirata nyomán készült, felvilágosult szellemű műve. Év nélkül jelent meg.

mely hangnak ugyan noha csak a tökéletes meggyőzettetésből kellene származnia, de mely ezeknél az új apostoloknál csupádon-csupa ravaszság gyümölcse. Ékesítik válogatott szókkal beszédjeket: megrakják azt tetétül-talpig szemfényvesztő, friss gondolatokkal; s így készétenek alkalmatos utat s eszközt arra, hogy a tudatlanokat elámítsák, akik mindég rövidlátók, és az ítélettételben erőtlenek. De a jó könyvek olvasása megnyitja az olvasók szemeit, hogy a gonosz csábítók leseit meglássák; és értelmeket megtanítja, akaratjokat reábírja, hogy az ő veszedelmes kelepcéiket elkerüljék. Kétségkívül vettetett bizonyos dolog tehát, hogy a jó könyvek olvasása nemcsak szabad, hanem felette igen hasznos is az embernek.

Az egyetérő könyveket sem tiltja senki. Mert noha igen ritkán történik, hogy azok olvasásából valaki jobbá légyen, de közönségesen történik, hogy okosbbá, bölcsebbé, tudósbbá légyen, s pedig minden lelki sérelem nélkül légyen, az emberi társaságnak sokszor nagy hasznával légyen.

Csak tehát a gonosz könyvekről lehet támasztani itt a kérdést. Azaz, azokról, melyek, amint feljebb mondottam, vagy a religiót nyilván meg-megtámadják, s nagy dühösséggel ostromolják; vagy némely ártatlan titulusok alatt szint' azon mérget titkon hintik, s kiljebb terjegetik. Azokról, melyek a kárhozatos tévelygéseket már egy állatról való költemény alá, már az amerikai vadak leírása alá, már a Kínából vagy Szerecseny-országból küldött tudósítások alá, már a filozófiának becsülendő neve s képe alá, már a gyermeki nevelésről írott oktatások alá dugják, rejtik, bujtatják. Azokról, melyek némely igen jó s felette használható igazságokat foglalnak magokban; de csak azért foglalnak magokban, hogy az istentelenség nyilát az olvasók szívébe annál bizonyosban üthessék, a prófétának ama mondása szerént: *az ő beszédi lágyabbak az olajnál, és azok nyilak...* Azokról végezetre, melyek a szabadabb képzelések által a szívet veszedelmesen öszveverik; a kigondolt történetek által az embert, mint csábítson el másokat, s hogyan kezdjen mesterségesen s könyvből szerelmeskedni, oktatják; és az elmét legalább ezer balgatag ábrázatokkal, a szívet legalább ezer héábavaló kívánságokkal megtöltik. Ezekről, csak ezekről támasztom tehát a kérdést, ha lehet-e vétek nélkül, ha lehet-e üdvesség s lélekvesztés nélkül az ilyeneket olvasni.

Támasztom pedig azért, mert az, ó, fájdalom! az ma legközönségesebb *módi*, hogy a religió ellen, az anyaszentegyház ellen, az oltárnak felszentelt szolgái ellen írott könyvek, a szerelmes komédiák, a hívságos románok, a lágyító, puha versek majd mindenek kezeiben forogjanak, majd mindenütt olvastassanak. Elborította, szerelmes atyámfiai, édes hazánkat egy egész tengere a kereszténytelen brosúráknak, a pajkos írásoknak, a szerelemről költ munkáknak. Gyönyörűségesen vannak egybeszerkesztve, és megírva: mód nélkül kínáltatják magokat. A férfiak már nem gavallérok, hacsak azokban nem forgottak. Az asszonyságok már nem dámák, hacsak a nap jó részét azokkal nem töltik. A leányzók már nem kisasszonyok, hacsak azokból sokat betéve nem tudnak. Mindnyájan együgyűk, tanulatlanok, buták, valakik nem e könyvekből tanulnak. Legközönségesebb *módi* ezekben olvasottnak, forgottnak lenni...

... Nem lehet vétek nélkül az ilyetén rossz könyveket olvasni. Nyilvánvaló veszedelemnek ereszti üdvességét, aki meri és szokta az ilyetén rossz könyveket olvasni...

Alexovics Vazul: A könyvek szabados olvasásáról. Pest, 1792. 2-5. levél és 1-8. l.

128
HOLOSOVSZKY IMRE
A ROMÁNOK HASZNOS ÉS SZÜKSÉGES VOLTÁRÓL[1065]
1810

[1065] *Holosovszky Imre*, Szombathelyi († 1829) – királyi sótiszt, író. Lelemények című műve Pesten jelent meg. Jelentése jól mutatja azt a változást, amely a XVIII. század óta beállt a közvéleményben a regényszerű írások (románok) megítélésével kapcsolatban. Faludi Ferenc és más XVIII. századi írók még káros, bűnre csábító írásoknak tartották a románokat, Holosovszky itt már hasznosságukat és szükségességüket elemzi.

... Hasznosak; mert ha ki szerencsés ecsettel írja le az emberi szív képét, a fontos, ritka s különös esetekben az érzeménynek egy hív tükrét tárja fel az emberiség elibe. Ezáltal az indulatok rejtekokait kifürkészi, kifejti a nemes érzelmeket, az emberösméretet dél színre deríti, s a közélet tapasztalásának egy drága kincstárát nyitja fel az olvasónak. Szükségesek; mert a takarékos háziasszony, ha eljárt dolgaiban, a foglalatos férfi, ha csüggesztő munkái után enyhülni kíván, ha az ifjú, a leányzó az élet veszedelmibe hanyatt-homlok rohanni, tekervényes ösvényein tulajdon kárán eligazulni, s amint sokszor megesik, a révpart előtt hajót törni nem akar, kedvesen venné, ha egy könyvben mulatságot s kalauzt találhatna...

Szombathelyi Holosovszky Imre: Lelemények. Pest 1810. Részlet a Jelentésből.

129
KIS JÁNOS
HOGYAN KELL A MAGYAR OLVASÓ PUBLIKUMOT NEVELNI?[1066]
1818

(Rövidítve)

Publikumon általjában az a közös ítélet értetik, melyet a körülöttünk lévőknek vagy azoknak, akiket körülöttünk lenni gondolunk, többsége beszédünkről, írásunkrul vagy cselekedetünkről tesz; s mindenkor úgy képzeljük azt, mint egy józan értelemmel bíró személyt, mely cselekedeteinkben részt vesz, azokat vagy helybenhagyja, vagy gáncsolja, s melyet viszont mi oktathatunk, jobbéthatunk s tökéleteséthetünk; magunkat a publikum serkentőjének, intőjének, oktatójának, a publikumot pedig barátunknak s gyermekünknek, de egyszersmind viszont tanéttónknak, feddőnknek, tanúnknak, vádolónknak s bíránknak is nézzük.

Kisebb vagy nagyobb publikuma minden cselekedőnek van; mert senki sem tehet semmit anélkül, hogy többen vagy kevesebben reá ne vigyáznának, s cselekedetét ítéletek tárgyává ne tennék. Következésképpen a publikumra számtalan utakon s módokon, s számtalan eszközök által lehet hatni.

Egyik leghatalmasabb eszköz a nyelv; ezáltal oktathatunk, feddhetünk, tanácsolhatunk, gondolatokat, érzéseket közölhetünk; minden szó, melyet mondunk vagy írunk, mindannyiszor mozgásba hoz egy véghetetlen éteri tengert, s ezen tengeren minden mozgás újabb s mind messzebb-messzebb terjedő mozgásokat okoz. A nyelv által neveltetik a nemzet, az által tétetik jó erkölcsűvé, szorgalmassá, szeretetre méltóvá, tudóssá, híressé és hatalmassá...

A nyelv által élőszóval is lehet minden értelmes és nemes szívű polgár, s kivált a tanéttó, a polgári tisztviselő, a hadvezér, a törvényszerző, az igazgató a hazának jóltévője. De a jó könyvíró még többet tehet, s igazabban is, erősebben is hathat a publikumra, s csaknem csudákat tehet. Az élőszóval beszéllőt csak egy bizonyos számú kisebb vagy nagyobb sereg hallja, az író láthatatlanul, némán, de mindenütt, és esztendők s századok múlva is szóll, mégpedig ha mesterségéhez ért, szívrehatóképpen szóll. Amit ő a publikum kebelébe kiönt, az soha el nem veszhet, gyakran a legkésőbb maradéknál is foganatos.

Természet szerint annál hasznosabb a jó könyvíró, mennél szélesebb, kiterjedtebb, értelmesebb és részvevőbb publikuma van. Milyen tehát a magyar írók publikuma?

A legrégibb görög költőkről azt beszélli a mese, hogy a fákat megelevenítették, a kősziklákat meglágyították, a vadállatokat megszelidétették, a folyóvizeket magokhoz édesgették, s mind

[1066] *Kis János* (1770-1846) – evangélikus lelkész, majd szuperintendens; költő és műfordító. Kazinczy baráti köréhez tartozott. Ő fedezte fel Berzsenyi Dániel költői tehetségét. A magyar nyelv kimővelésén munkálkodott. Itt közölt írásában is azt hangoztatja, hogy a nyelven, elsősorban az írott magyar nyelven keresztül lehet hatni a közönségre, illetőleg ennek segítségével lehet felnevelni, gyarapítani az akkor még nagyon szűkkörű magyar olvasóközönséget.

ezeket szavaikra figyelmezőkké tették. A mese igazat mond. Ezen írók oly publikumnak énekelték verseiket, mely azokat nemcsak figyelemmel hallgatta, hanem a tőlök tanúlt dolgokat mélyen szívébe írta, s szájról szájra, s utóbb írásokba és szokásokba foglalva a késő maradéknak is általadta. Homér[1067] és egyéb rapszodisták[1068] énekei nem némultak el ott, ahol először zengettek, hanem őszvegyűjtetvén, Athenába vitettek, s utóbb a Panatheneumokat[1069] lelkesétették. A kisebb poéták munkái Homeruson kívül is, számtalan énekek, költeményes darabok, hasonló szerencsével dicsekedhettek. Ki nem tudja, hogy utóbb közös költséggel Odeumok[1070] építtettek, melyekben a muzsikusok és költők számtalan részt vevő sokaság előtt versent énekeltek, hogy minden jeles gyűlések, játékok és mulatságok s a vallásbéli ceremóniák alkalmatosságával a legjelesebb írók munkái is elolvastattak, s ha megérdemlették, az egész nemzet színének tapsolásával fogadtattak.

Olyan publikummal, mint a görögök, egy nemzetbéli írók sem dicsekedhetnek, sem a régiek, sem az újak között, hanem az ő publikumok csak a magok nemzetebeli legjelesebb és legértelmesebb emberek javallásában áll. Mindazáltal egyéb tudós nemzetek írói csakugyan szerencsésebbek, mint a magyarok. Az elsők nemcsak szélesebb, hanem válogatottabb publikummal is bírnak. Aki francia nyelven jeles munkát ír, számot tarthat reá, hogy hazájában minden karbéliek, s azon kívül a kimívelt világnak minden részeiben is a legmíveltebb emberek fogják olvasni. Egyéb nemzetbéli írók ennyit ugyan nem reménylhetnek; minthogy a fejedelmek és nagyok udvarából a francia nyelv őket kisebb vagy nagyobb mértékbe kizárja. De ki nem tudja, mely sok kezeken s mely országokban megfordulnak az oly igen kiterjedett nemei, olasz és anglus nyelveken írt jobb könyvek is, s mely buzgósággal igyekezik a spanyolok, portugallusok, dánusok, svédek, hollandusok, oroszok, lengyelek olvasó publikuma is nyelvének keskenyebb határok közé szorulását kipótolni? Nekünk, magyaroknak sokkal mostohább sors esett. Ha mindazok, akik magyarul értenek, olvasnának is magyarul, mely kicsiny lenne mégis publikumunk a franciákéhoz, németekéhez és egyéb nagyobb nemzetekéhez képest. De a különben is kicsiny számú szülelett vagy naturalizált [honosított] magyaroknak is mely kisded része teszi a magyar írók publikumát! Nagyjainknak s főembereinknek, sőt mindazoknak is, akik ragyogni akarnak, valamint társalkodásbéli beszédeik s barátságos és szerelmes levelezéseik vagy francia, vagy német nyelven folynak, úgy könyvtáraikat is többnyire ilyen nyelveken írt munkák töltik el, tudósaink is vagy a régi görög és deák, vagy a külföldi újabb írókat kedvellik, s a magyarokra, ha nem megvetéssel is, legalább hidegséggel tekéntenek. Mi marad ezeknek egyéb, hanem azon igen keveseken kívül, akikre nagyjaink és tudósaink között a most említett uralkodó szokás reájok nem ragadott, csak azoknak igen kicsiny serege, akik a közép és alsó karban magokat olvasás által kimívelni igyekeznek, s a hazafiúi indulatot becsülni tudják!

Nem lehet tagadni, hogy a régi és újabb külföldi tudós munkákban több tápláló eledelt találnak a kimívelt elmék, mint a magyar literaturában. De ha nemzetünk dicsőségét igazán szeretjük és kívánjuk, óhajtanunk kell a magyar olvasó publikumnak szaporodását, s magunk megtagadásával is szükséges azt öregbítenünk. Mindenkor igaz fog maradni, hogy a becsület neveli a mesterségeket, hogy a jók, jelesek és nemesek részvétele leghathatósabb ösztöne az íróknak, s hogy következésképpen ezek mindaddig igen lassan haladhatnak szép pályájokon elő, valamíg reájok oly kevesen ügyelnek. Másfelől, valamíg a magyar könyvek a főbb

[1067] Homérosz (i. e. IX-VIII. sz.) – ókori görög költő, a világirodalom első nagy epikusa, az Íliász és az Odüsszeia című eposzok szerzője.

[1068] *rapszodoszok* – ókori görög vándorénekesek; mások műveit lantkísérettel adták elő.

[1069] *Panatheneum* – legnagyobb ünnep a régi Athénban a város védőistenének, Athéne istenasszonynak tiszteletére. A különféle felvonulások, atlétikai, zenei és egyéb versenyek mellett a rapszodoszok az összegyűjtött homéroszi művekből is előadtak.

[1070] *Odeum* – hangversenyek és színielőadások céljára készült épület az ókori Görögországban. Az elsőt Periklész építtette Athénban.

karbéliek által szívesen nem fogadtatnak, mindaddig igen ártalmas szakadás lesz nemzetünkben, s nem érthetik meg egymást ennek minden rendű tagjai, nem közölhetik egymással gondolatjaikat eléggé foganatosan, s nem uralkodhatik közöttök az a szíves bizodalom, mely a szíveket leghathatósabban öszvekapcsolja és lelke a hazafiúságnak. Az a nyelv, melyet úgyszólván dajkánk tejével szopunk bé, egész életünkben legédesebb s legkedvesebb hang marad előttünk, azzal vágynak szívünk és eszünk nyíló korának mindenkor bájoló képei öszvekapcsolva, azon szólítjuk meg, mint a legbelsőbb bizodalom nyelvén s természeti tolmácsa által, barátinkat s esmerőseinket legörömestebb, azon értjük meg egymás érzésit s gondolatit legtökéletesebben, azáltal csatoltatnak azon egy haza fiainak és leányainak szíveik legbizonyosabban és legszorosabban öszve. Valamíg egy nemzetnek tagjai vagy különböző karjai különböző anyanyelvet tanulnak, mindaddig bizonyos tekéntetben ártalmas szakadás van közöttök, mely a legbelsőbb bizodalmat, a hazafiúságnak lelkét nem kevéssé akadályoztatja. Mi élessze a magyar írókban a buzgóságnak oly hamar elaluvó szent tüzét, ha siketektől s oly érzéketlenektől vagynak körülvéve, akik hidegségekkel őket is megfagylalják, ha munkáik, minekutána egynéhány kevés kezeken általmentek, csak keskeny szugolyokban szorulnak, hogy ott a molyok prédái legyenek? Ellenben mely hathatós ez ösztön, ha azt gondolhatják, hogy írásokkal ezereknek szívében gerjeszték az igaznak, a jónak, szépnek és nagynak szeretetét, ha egy egész nemzetnek minden jelesei egy oly publikumot formálnak körülettek, mely az ő jóigyekezeteket forró részvétellel ápolgatja és dajkálja. Egy ilyen publikumnak formálása végett nálunk mindeneknek előtte azt kellene óhajtani, hogy vajha mindeneknek, akik nemzetünk színét teszik, a nemzeti nyelv lenne anyanyelvek, s a magyar nyelv mindjárt bölcsőjökbe tétetnék tulajdonokká!

Minthogy azonban ezen jámbor szándéknak oly sok akadályi vagynak, s nem könnyen lehet reményleni s ígérni a magyar nyelvnek azt a szerencsét, hogy azt minden nagyjaink legelőszer tanulják, legalább kellene lennünk azt, amit tudósaink könnyű módon tehetnének, s nem kellene elmulatnunk azt az alkalmatosságot, mely tanultjainknak hatalmába van, vagy inkább lehetne, mihelyt akarnák. Ez az alkalmatosság abban áll, hogy az oskolákban a legjobb magyar munkákat megkedveltetnék. A legjobb magyar könyveknek oly figyelmes olvastatása idejekorán szeretetet gerjesztene a magyar nyelv eránt. A mesétől és regétől elkezdve az előadásnak minden nemeit, minden jó eredeti írásokat és fordéttásokat meg kellene már az oskolákban esmertetni. Egy klasszikus magyar írónak sem kellene lenni sem versben, sem folyóírásban, melynek legjobb helyeinek olvastatása és tanultatása által a tanítványok füle, nyelve, emlékező- s képzelőtehetsége, elméje és értelme nem gyakoroltatnék. Ezen az úton lettek a görögök, rómaiak, olaszok, franciák, anglusok s németek kimívelt nemzetekké. Alcibiades[1071] egy oskolatanítót arcul csapott azért, hogy a maga anyanyelvebéli legjobb költőjét, Homért az oskolájában nem találta; valamint az is tudva vagyon, mely szorgalommal olvasták, tanulták, leírták s követték a dicső rómaiak a legjobb görög könyveket már akkor is, mikor még oskolába jártak, Olaszországban csaknem minden valamennyire kimívelt ember könyv nélkül tudja nemzetének legjobb költőit. Az anglusok az övéiket majd minden munkáikban előhozzák, emlegetik, s brittus kevélységgel magasztalják. Nem kevesebbé kevélykednek a franciák is azon íróikban, akik egyik vagy másik előadásban remekek, s nem szenved kétséget, hogy több okok között ez is nagymértékbe segétette őket arra a nagy hatalomra, mely egy ideig egész Európát megrémítette, s arra az elsőségre, mellyel nyelvekre nézve még most is bírnak.

Kis János: Hogyan kell a magyar olvasó publikumot nevelni? Tudományos Gyűjtemény, 1818. VIII. köt. 85-91. l.

[1071] *Alkibiadész* (i. e. 150 körül-404) – athéni államférfi és hadvezér. A kiváló szellemi képességű ember tanítója Szókratész volt.

130
UJFALVY SÁNDOR
EMLÉKIRATOK[1072]

(Részletek)

[Atyámnak] tudományos esze nem volt, mert a negyedik iskolai osztályból katona lett. Azután szorgalmas gazdászata s hivatala annyira igénybe vették minden idejét, hogy sohasem tanulhatott, sőt nem is olvasott. A rendes *Hankens Bálint-féle naptáron* és Cserei Mihály[1073] *Erdély története* című kéziraton kívül más könyv házánál nem létezett. Mindamellett a hazai törvényt – az akkori legfontosabb tudományt – annyira magáévá tevé, s azt csupa gyakorlati téren, hogy hivatalos eljárásban, továbbá szó- vagy írásbeli ítéleteiben nagy törvényjártasságot föltételeztek. Hivatalos följelentései és alhivatalnokaihoz tiszti rendeletei mindig megfontoltak s helyesek. Magánlevelezései csinos gondolatokkal rendbeszedett szókba s néha módos élccel szerkesztvék, ami tudományra s olvasottságra mutatott, melyeknek hiányait nagy szorgalma és sebes esze pótolák...

Üres óráimban a bécsi egyetemben néha megfordulván, szomorúan kelle tapasztalnom, mily kevésre tanítanak minket Erdélyben, és e kevéshez is mily nagy fáradsággal jutunk. Gróf Teleki Sámuel[1074] főkorlátnok, a tudományok nagy pártolója kegyéből kinyerém, hogy a kancelláriai hat órai rendes szolgálatot kettőre apasztván, az egyetemben tudományokat hallgathassak. Másfél évig hallgatám itt a világtörténészetet, földrajzot, statisztikát, számtant, bölcsészetet és bonctant. A bécsi egyetem iránti elismeréssel kell itt nyilvánítanom, hogy másfél év alatt többet tanulhaték itt, mint otthon tizenöt évek alatt; s mi ennél több: kedvet kaptam jó könyvek olvasására, mire e pontig kevés hajlamom volt; a nemolvasás a mi családunknál – fájdalom – családi betegség s nagy szerencsétlenség...

Egy júliusi forró napon, mindjárt ebéd után a falusi hűs szobámban, bőrpamlagomon végignyúlva, hosszúszárú pipámból, feketekávé mellett, kényelmesen füstölve olvasám Rousseautól a világi hiábavalóságokat, midőn külszobámban kemény lépéseket hallok felém közelíteni, s egészen váratlanul belép szobámba – édesatyám. Gazdasági tevékenységével merőben ellenkező kényelmes helyzetemen úgy megütődék a jámbor, hogy a szó szoros értelmében hátratántorodott, és darabig szóhoz sem férhete. Nyakra-főre felpattanni, kezet csókolni, henyeségemen fülig elpirulni egy pillanat műve vala. Atyám pedig bosszús hangon szólíta meg:

– Ez már igen sok. Ezt mégsem hittem volna. Amint ide közeledém, egy rakás munkást láték izzadozni a szénatakarás mellett. Kérdésemre: tán beteg gazdátok? Isten mentsen – felelének –, délelőtt megfordult itt, de csakhamar hazalovaglott... Én fejcsóválva hallgatám. Természetesen azt gondoltam, hogy felette sürgetős gazdasági foglalkozás tartóztat fel a szénatakarás melletti szükséges jelenlétedtől. Most már látom az okot. Inkább találom vala házadat tűzbe, lángba borulva. Azt még föl lehetett volna építeni, de ekkora hanyagság orvosolhatatlan. Ezen már segíteni sem lehet.

Indulatosan megfordult, és sietve visszament a tornácra: ott egy falócára lerogyva, hosszasan, mélyen gondolkozott. Én pedig a bűnös publikánusként [vámszedőként] dadogám mentségeimet, de amint előre gyaníthatám, ok nélkül.

[1072] *Ujfalvy Sándor* (1792-1866) – erdélyi nemes, író. Baráti szálak fűzték Wesselényi Miklóshoz, s ismerte Széchenyi Istvánt is. 1841-ben részt vett az erdélyi országgyűlésen, 1848-ban pedig rövid ideig a pestin is. Emlékiratok a reformkori Erdélyről című munkáját 1854-1855-ben írta. Műve történeti, társadalom- és művelődéstörténeti szempontból egyaránt jelentékeny alkotás. A belőle közölt szemelvények azt a változást mutatják, amely a XVIII. század végétől a reformkorig az erdélyi köznemesi réteg gondolkodásában bekövetkezett: az olvasási kultúra fejlődését a patriarkális, csak kalendáriumot olvasó régi táblabírótól a világot látott, Rousseau-t kedvelő, könyvtárat gyűjtő, művelt reformkori nemesig.

[1073] *Cserei Mihály* (1667-1756) – erdélyi földbirtokos, történetíró. Históriájában Erdély történetét írta meg 1661-től 1711-ig, Habsburg-barát szellemben, a függetlenségi mozgalmakat elítélve.

[1074] *Teleki Sámuel* (1739-1822) – erdélyi udvari kancellár. A marosvásárhelyi Teleki-könyvtár megalapítója, l. még a 145. szemelvény 1. jegyzetét.

Hosszas hallgatása után, mintha mély álomból ébredne fel, egyszerre fölegyenesedvén, sebes léptekkel visszamegy szobámba. Én követem. Itt egy hosszú faasztalon rendetlenül fölhalmozva állt Bécsből hozott s azután is szerzett mintegy háromszáz darab könyvem s kéziratim. Volt a jámbor az iménti kényelmes heverészésemen megütődve, de most a könyvhalom megpillantására szinte elájult. Tudományt s tudós embert respektált ugyan, de könyv- s olvasásról egyáltalában semmit sem tartott, idővesztésnek, élhetetlenség- és leszegényedésre vezető biztos útnak nevezé mindig, s midőn fiát, kit nagyon óhajt vala az ő nyomdokaiba lépni, most ellenkezőleg, egy gyarló könyvért a legsürgetősb mezei munka mellől elcsábítva kelle szemlélnie!...

A hűvös szobai kényelmet még mind meg tudta volna engedni, de a könyvhalom meglátásán támadt ellenszenvén sehogy sem bírta magát túltenni. És itt már indulata kitört: szememre lobbantá, hogy erre a becsületre sohasem küldött volna Bécsbe, sohasem bánta úgy költségeit, mint amit Bécsben reám vesztegetett. Ezután sietve megfordult, kocsisára rákiálta, hogy tüstént fogjon be.

Magyarázataim, rimánkodásaim mind ok nélkül: elment és sohasem jött többé hozzám. Másoknak azt mondta rólam:

„Becsületes, eszes fiú, de rossz gazda, nem lesz belőle semmi; magam vagyok az oka, ne küldtem volna Bécsbe. Ott megzavarták a fejét, sohase is jön tisztába. Eszelősnek marad. Könyvek közt véres verejtékkel gyűjtött szerzeményeim elolvadnak, szükségszegénységben pusztul el, mint jóféle apámuram is. Tudományos ember volt ő is, de az élet legfőbb tudománya, a jó gazdaság hiányzott nála is; a kiadást tudta, de beszerezni nem való volt, és gyermekeit szegénységben hagyta."

A szövegközlés alapja: Ujfalvi Sándor: Emlékiratok a reformkori Erdélyről. (Magyar Könyvtár.) Bp. 1955. 106, 147-148, 184-186. l.

131
CSATÁRI OTTÓ[1075]
IRODALMUNK 1847. ÉVI TERMÉKEI[1076]

(Részlet)

Azt mondhatni, hogy irodalmunk 1847. évben sem dolgozatokra, sem olvasókra nézve nem terjedelmesült. 1845-ben a magyar nyelv használatát átalánosabbító törvény érezhető előhaladtatási lökést adott irodalmunknak; azonban azon gyarapodás 1846-ban már érezhető alig volt, 1847-ben pedig még kevésbé vala az.

Politikai éberségünk s életünk mindinkábbi erősbülése következtében ide vonatkozó irodalmunknak kellett volna kitűnőleg gyarapodnia; hanem a cenzúrának vakul trombitálgatva híresztelt tágulása ellenére is, azon gyarapodás éppen nem állott be.

A politikai és jogtudományi kéziratok évekig vándorolgattak fel s alá az illető helyekhez, mígnem rendesen tartalmukra nézve elavultak.

Valahányszor főbbrendű egyének körében s lakában fordultam s fordulok meg, folytonos figyelemmel vagyok, valjon ismerik- s olvassák-é a magyar irodalom termékeit, vagy legalább ezek asztalaikon feltalálhatók-é; azonban, fájdalom, ott csupán elvétve találhatók magyar könyvek, s főrangú családaink legtöbb tagja a magyar irodalmat csak úgy ismeri, mint a kínait; asztalaik szinte kizárólag francia és angol regényekkel s történeti munkákkal rakvák

[1075] *Csatári Ottó* – Telegdi Kovách László (1816-1891) debreceni ügyvéd és birtokos írói neve. Atyja, Kovách László, könyvkereskedő volt, öccse, Telegdi Kovách Lajos, Bécsben tanulta a könyvkereskedési mesterséget, majd 1840-ben Debrecenben üzletet nyitott. Ő maga igen művelt ember volt, sokat utazott külföldön. Részt vett a szabadságharcban, emiatt 1854-ben az ügyvédi gyakorlattól is eltiltották. Tevékeny része volt Debrecen kulturális életében, széleskörű irodalmi munkásságot folytatott, számos lapot szerkesztett.

[1076] E cikk még január hó végén készült.

meg; és ha itt-ott ezek közé talál tévelyedni Jósikának, Eötvösnek és Széchenyinek egy-egy munkája, ennek is csupán az az oka, mivel a nevezett írók rangtársaik.

A középrendűek *többségének* még most legtöbb gondja van a nyulászatra és kártyára; s legfeljebb egy valamelyik politikai lapba tekintenek félvállról bele, hogy lássák, miképp írták le megyéjük közgyűlését; és azt merem állítani, hogy *tíz* megyei és városi hivatalnok közül *egy* alig olvas hírlapot; és ilyen emberek aztán a haza közügyei kezelői s gyámoszlopai.

A polgárság és zsidóság német; felettébb fontolva haladva magyarosodik; ennek tehát német eleség kell, és lelkét szinte kizárólag azzal táplálja.

Az 1847-dik folytán történetesen szerzett tapasztalat nyomán úgy találtam, hogy a nagy *néptömeg*, műveletlenségéhez képest, feltűnőleg sokat olvas. Igaz, hogy csupán olyas, „nyomtattatott ebben az esztendőben"-féle firmájú históriákat; de annyi mindenesetre áll, hogy többet olvas, mint mi, nadrágosak véljük s képzeljük. Egy kedvességet nyert ponyvairodalmi históriából 6 hónap alatt 5-8000 példány elkel csupán egy vidéken; és hogy nemesebb ízlésű irodalmi termékek nem válnak a köznép sajátjává, ennek az az egyszerű oka, mivel íróink közül a nép ízlését, kívánatát korunkban tán még egy sem találta el; vagy ha eltalálta volna is valamelyik, de oly cifrán van nyomtatva munkája, s oly drága, hogy az nem a 6, s legfeljebb 12 garasos árú s vastag papírú nyomtatványokhoz szokott közönséges ember kezébe való.[1077] Ime, Arany János népszerű költeményét, „Toldit" oly alakban s árért nyomatták ki, hogy az éppen nem a köznépnek való. Úgyhogy azt mondhatni: irodalmunkban a népre eddig szinte semmi figyelem nem volt, vagy ha volt is, mint például a népkönyvkiadó társulatnál, de nem tudtak a könyvek tartalma s kiállítására nézve a nép ízléséig leereszkedni.

De lássuk a megjelent munkákat, az egyházi, mezőgazdászati és orvosi dolgozatokat mellőzve; ezeket azok kedvelői tudassák olvasóikkal.

[A későbbiekben az 1847-ben megjelent művek felsorolása következik értékelő megjegyzésekkel, bizonyos szakcsoportosítás szerint.]

Csatári Ottó: Irodalmunk 1847. évi termékei. Pesti Divatlap, 1848. 20. sz. 539-540. l.

Könyvtárak, olvasókabinetek

132
KLIMÓ GYÖRGY KÖNYVTÁRÁRÓL[1078]

[1077] A népkönyvkiadó társulattól kiadott népszerű elbeszélések pazarul nyomtattatott 1-ső füzete 15 pengő kr. – Majd bizony a szegény ember ad annyit néhány *félig nyomtatott üres, vékony* levélért.

[1078] *Klimó György* (1710-1777) – pécsi püspök. Jobbágycsaládból származott. Pozsonyban, majd Budán tanult, a teológiát Nagyszombaton végezte. 1740-ben pozsonyi, 1741-ben esztergomi kanonokká, 1751-ben pedig pécsi püspökké nevezték ki. A könyvgyűjtést már esztergomi kanonoksága idején elkezelte, Pécsett pedig főiskolát szándékozott alapítani, s az ott folyó tudományos és tanulmányi munka támogatására hozott létre könyvtárat. Elődjétől, Berény Zsigmondtól 3000 kötetnyi könyvet, a káptalani könyvtártól kb. 1000 kötetet örökölt, de legtöbbet ő maga gyűjtött, mert 1774-ben, amikor könyvtárát – Magyarországon elsőnek – nyilvánossá tette, az állomány 15.000 kötetből állt. Könyvtárát éremtárral és természetrajzi ritkaságokkal, valamint egyéb régiségekkel is bővítette, sőt csillagvizsgálóval is ellátta. A könyvállomány teológiai munkák mellett számos fontos jogi és történeti művet tartalmazott. Gazdag kéziratos gyűjteményét, amely pl. egyik igen fontos nyelvemlékünket, a Nyírkállói-kódexet is magában foglalja, magyar vonatkozású külföldi okmányok megszerzése vagy lemásoltatása révén gyarapította. Koller Józsefet küldte Itáliába, s ő a vatikáni könyvtárból és olasz magánkönyvtárakból szerzett részére értékes kéziratos forrásmunkákat. Számos nagyértékű ősnyomtatvány és régi magyar könyv (az 1499-i pécsi Missale, Temesvári Pelbárt Pomeriuma 1489-ből, Janus Pannonius Panegyricusának 1518-i bázeli Frobenius-féle kiadása stb.) emeli a könyvtár gazdagságát. A jezsuita rend 1773-i feloszlatása után a rend pécsi könyvtárából sok becses régi könyv és kézirat, Klimó vásárlásai útján pedig számos korabeli francia munka került a gyűjteménybe. Klimó az anyag későbbi megőrzése és fenntartása érdekében 10.000 forintos alapítványt tett. A könyvtár, halála után –

... Visszatérvén Pozsonyból Klimó, ismét csupán csak egyházi s polgári megyéinek, különösen pedig a tudományoknak élt. Ugyanis noha elegendőnek nyilvánítá már, mennyire méltatja ezeket, mindazonáltal nem vélte még lefizetve hálazsoldját a múzsáknak. – Először is tehát püspöki lakját a tudományok lakhelyévé változtatja, több tudósokat magához hívogat, kikkel, mint házi barátaival szünóráiban társalkodhatni munkás élte legfőbb gyönyöre volt. – Most még egy oly nemeshez fog, mely már maga is képes volna a Klimó nevet halhatatlanítani, ti. mintegy 15.000* kötetre terjedő könyvtárt alapít.**

* Nagy szám ez, bátor tán csekélyebbnek látszik; ámde nem a jelen, hanem az előbbeni évszázadban alapíttatott e jobbára latin munkákból álló könyvtár, mely a történeti kútfőket tekintvén, a fáradhatatlan szorgalmú t. t. Horvát István[1079] úr ítélete szerint „édes hazánk minden egyes könyvtárjait felülhaladja".

** Pontosan meghatározni, mely évben jött létre e könyvtár, nagy föladat, ámbátor még csak egy évszázad sem tűnt el azóta. Hihető, hogy mihelyest állandólag megyéjében megtelepült Klimó, azonnal a könyvtár alapításán is munkálkodott. Sejteti ezt az 1754-ik év, mely a klimói könyvek belső táblájára nyomott püspöki címer alatt szemléltetik, ez aláírással: „Georgius Klimo. Episcopus Quinque-Ecclesiarum 1754" [Klimó György, Pécs püspöke 1754]. Annál is inkább, minthogy gróf Berény Zsigmond[1080] mintegy 3000 kötetnyi különbféle tudományos munkákat hagyott végintézetében utódjának, és ezzel úgyszólván ösztönül volt Klimónknak könyvtára mentül hamarébbi létrehozásában.

Eleinte ugyan csak házi tudósainak s papjainak volt ide szabad bemenetel engedve, de nyilvános lőn 1774 [-ben].***

*** Mint ezt bizonyítja a könyvtár napkeleti ajtaja fölött fehér márványba vésett e fölírás:

HAS. AEDES.
GEORGIUS. KLIMO.
EPISCOPUS, QUINQUE.
ECCLESIARUM. E. FUNDAMENTIS.
EXCITAVIT. MULTA. OMNIGENAE.
ERUDITIONIS. LITTERARIAE.
SUPELLECTILE. COMPLEVIT.
CLERI; PRIMUM. ECCLESIAE.
SUAE. TUM. PUBLICAE. OMNIUM.
UTILITATI. DICAVIT, APERUIT
AN. DD. MDCCLXXIV.

[Ezt a palotát Klimó György pécsi püspök emeltette, (és) az irodalmi műveltség mindenféle kincsével bőségesen megtöltötte. Elsőbben egyházmegyéje papjainak, továbbá a köz hasznára rendelte. Megnyitotta az Úr 1774. esztendejében.]

De még itt sem állapodik meg, hanem ritka tudományi szeretettől ingereltetve, t. Kollert[1081] levelek által több tudósoknak, nevezetesen ama híres t. Mammachius[1082] szerzetesnek s gróf Garampi[1083] bíbornoknak ajánlottan – 1768[-ban) Rómába küldi. Garampi, ki hasonlólag a

---

kisebb zökkenőkkel – tovább fejlődött, különösen Szepesy Ignác püspök fejlesztette és gyarapította. Ő emeltette mai szép neoklasszikus palotáját is. A pécsi egyetemi könyvtárnak a Klimó-féle gyűjtemény az őse és alapja, s a könyvtáron belül az eredeti anyag külön van felállítva. – Klimó a magyar könyvkultúra fejlesztése érdekében létrehozta az első pécsi nyomdát és papírmalmot is.

[1079] *Horvát István* (1784-1846) – történetíró, egyetemi tanár. L. a 143. szemelvény 18. jegyzetét.

[1080] *Berény Zsigmond* – 1739-től 1748-ig volt pécsi püspök.

[1081] *Koller József* (1745-1832) – pécsi nagyprépost. Pécsett volt papnövendék. Klimó György 1764-ben Bécsbe, majd 1766-ban Olaszországba küldte, olasz könyvtárakban adatgyűjtő munkát végzett az ország s ezen belül a pécsi püspökség történetéhez, és számos magyar vonatkozású okmányt szerzett meg eredetiben vagy másolatban. Klimó 1770-ben könyvtára igazgatójává nevezte ki. A pécsi káptalan levéltárát rendezte és lajstromozta, megírta a pécsi püspökség történetét. Gazdag könyvtárát és kéziratgyűjteményét a pécsi püspöki könyvtárnak adományozta.

[1082] *Mamachi, Thomas Maria* (1737-1792) – domonkosrendi szerzetes, neves XVIII. századi régész. Levelezett Klimóval, s megküldte neki műveit.

[1083] *Garampi, Giuseppe* (1725-1792) – olasz bíboros. Történetírói munkásságot fejtett ki, s ő irányította a vatikáni levéltár katalogizálását. Klimónak megküldte egyik művét, amelyet a pécsi püspök Bél Mátyás Descriptio Hungariae... c. munkájának ajándékozásával viszonzott.

tudományos Kollert igen kedveli – csakhamar kieszközlé neki a Vatikánumba s az ősi Rómának több magányos (privát) könyvtáraiba való bemenetelt, és itteni hosszabb tartózkodhatást, hogy így a jelesb kéziratokat kiszemelhesse. A Rómából szép tudományos kinccsel visszatérő, s útjában Bologna, Párma, Florenc, Mayland, Velence gazdag könyvtárait is megvizsgáló Kollert legottan meg-meg a magyar haza, szomszéd Ausztria s német külföld jelesb könyv- s levéltáraiba utasítja. Ekkor Klimó Koller állal a magyar egyházat és hont, de egyházi megyéjét is különösen érdeklő sok fontos kéziratokat részint eredetileg, részint hiteles másolatokban tetemes költségen megszerzett új könyvtárába, melyek máiglan is fönntartatnak a többi klimói nevezetességekkel együtt.****

**** Mi sajnosan esik megemlítenem, hogy e – nagylelkű alapítójáról máig is Klimó névvel bélyegzett és egyetemi könyvtárunk után – *hazánkban első nyilvános könyvtár*[1084] legottan Klimó elhunytával tetemes csorbulást szenvedett, melyet nem annyira a rendes fölvigyázás hiánya – mert Klimó erről is gondoskodott, 10.000 bécsi értékű forintos, s száztól öttel kamatozó tőkepénzt rendelt, a könyvtárnok és egy szolga fizetésére szolgálandót –, mint inkább az akkoriban uralkodó alaptalan előítélet... ejtett rajta, ti. mintha minden eretnek tollból folyt munka, bár a hitet távolról sem érintené, veszedelmes volna, melynek következésében ezek szinte halmonként az enyésztő lángok martalékjául jutottak, úgyhogy jelenleg a lelkes Klimó által megszerzett munkákból több mint 200 hiányzik, mint ezt a klimói könyvjegyzék igazolja. – Noha csakugyan nem tagadhatni, hogy e csorbulást öregbíté még a silány könyvtári fölvigyázás, mert ez Klimó után azonnal meghanyatlott... – Sajnosan említem még azt is, hogy Klimó után e könyvtár csupán csak néhány tudós pécsi kanonokok munkáiból s hátrahagyott könyvgyűjteményeikből bővíttetett... Méltán sóhajtozik tehát J. úr[1085]... egy új Klimó után: ki hála a gondviselésnek! – meg is adattatott a mostani Pécsnek szeretve tisztelt n. n. püspökében, úgymint ki századunk nevezetesebb munkáival naponként öregbíti a könyvtárt,ezt püspöki lakából (hol Klimó evégből elég tágas termet keleties födéllel építtetett) 1832[-ben] áttétette a bőkezűsége által létesült új ízteljes könyvtárba, s itt boldogult Vojdás János könyvtárnok szünet nélküli munkálkodása által legcélszerűbben rendeltette, úgyhogy jelenleg hazánk akármelyik csínnal rendezett könyvtárával méltán vetélkedhetik, végre az illő felvigyázást is helyreállítá, a könyvtárnokát és segédeit jobbára csak sajátjából fizeti, miután a klimói alapítvány igen megcsonkíttatott. Röviden – hogy kevéssel sokat mondjak – az örök emlékű báró Szepesy[1086] méltán tekintethetik a könyvtár *új alapítójának.*

De Klimó nagylelkűsége nemcsak könyvtárt, hanem 1768[-ban] mintegy 3000, főleg görög, római s magyar pénzdarabokból álló pénzgyűjteményt is létesített.

Csajághy Károly: Klimó György pécsi püspök élete. Munkálatai a pesti növendék-papság magyar iskolájának, 5. köt. Buda 1838. 330-332. l.

133
INSTITORIS GÁBOR ELŐSZAVA MAGYAR OLVASÓ-KABINÉTJÉNEK KATALÓGUSÁHOZ[1087]
1793

[1084] A Klimó-féle könyvtár a legelső, nem pedig az „egyetemi könyvtárunk után” első nyilvános könyvtár volt Magyarországon. Klimó György az eddig csak a papok által használt könyvtárat 1771-ben nyitotta meg a nyilvánosság számára, míg az Egyetemi Könyvtár csak Budára költöztetése (1777) után lett nyilvános. Nagyszombaton az egyetem tanárai és hallgatói használhatták, kívülállóknak a prefektustól kellett külön engedélyt kérniök.

[1085] Valószínűleg Jankovich Miklósról van szó, aki a Tudományos Gyűjtemény című folyóirat 1822. évfolyamának 1. kötetében számolt be a könyvtár állapotáról.

[1086] *Szepesy Ignác* (1780-1838) – 1828-tól pécsi püspök, Klimó György negyedik utóda. A városban líceumot alapított, s díszes palotát emeltetett részére. A líceumi tanárok használatára szakkönyvtárakat állított fel, s a líceum épületében helyezte el a Klimó alapította könyvtárat is, amelyet mintegy 4000 könyvvel, 400 ásvánnyal és számos éremmel gyarapított. A líceum szomszédságában nyomdát rendezett be. A működését megkezdő Magyar Tudományos Akadémia 1831-ben tiszteletbeli tagjává választotta.

[1087] *Institoris Gábor, Mossóczi* – pesti könyvkötő. Külföldi is hazai német minták alapján állította fel magyar könyveket tartalmazó kölcsönkönyvtárát Pesten, 1792-ben. A felvilágosodás korában szívesen látogatta a közönség a könyvkereskedők kölcsönkönyvtárának olvasószobáját, ahol gyakran tiltott könyveket is lehetett

Előbeszéd
Az olvasásban gyönyörködőkhez

Csak elhiszem, csudálkozni fognak némely hazafiak azon, hogy én is, más szomszéd nemzeteknek dicséretes nyomdokit követvén, merészlettem anyai nyelvünkön írt, míg ugyan csekély számú könyvekből Magyar Olvasó-Kabinétet állítani. De minthogy minden egyéb dolgaimat, úgy ezt is nem csupán tulajdon akaratomból követtem, hanem hazánknak sok tudós és érdemes fiaitól ösztönöztetvén, bátorkodtam ezen márig[!] is bajos munkába kapni.

Mert, meg kell vallanom, hogy igyekezetemnek mindjárt első zsengéjében találkoztak oly irigy szemek, kik minden úton s módon azon iparkodtak, hogy eltökéllett szándékomat lenyomhassák. De édes nemzetemhez vonszó buzgó szeretetem annyira vitt, hogy nem kémélvén még a legsúlyosabb költségeket is, mindaddig fáradoztam, míg felvett célomnak jégtöréssel utat nem nyitottam.

Reménylem mindazáltal, hogy az első úttal senki tőlem azt nem kívánja, hogy munkámnak kezdete oly tökéletes légyen, mint azt egy jól elrendelt Olvasó-Kabinétnek igaz jussa méltán hozhatná magával, és így eleinte minden olvasó ínyének eleget tegyek. – Mert ki-ki tudja azt, hogy minden dolognak nehéz a kezdete, valamint ennek is. Hanem idővel, ha az Isten életemnek kedvez, egész tehetségemet arra fordítom, hogy minden hazánkban találtató ritka és tudós magyar könyveket felkeressek, melyeknek beszerzésében, egyéb szorgos foglalatosságimtól hátráltatván, mindeddig szert nem tehettem.

Hogy pedig kabinetembe oly fogású könyveket is kevertem, melyek igaz rend szerint abba éppen nem illenek, úgymint: imádságos és prédikációs könyveket, különbféle bibliákat s más egyebeket, nem más okból cselekedtem, hanem ezáltal azt akartam tudtára adni az érdemes olvasónak, hogy mindazon könyvek, melyek Olvasó-Kabinétemben találtatnak, nem csupán naponként való kölcsönös kiadásért állanak benne, hanem, akinek úgy tetszik, akármelyiket is tőlem illendő áron megveheti, minthogy majd mindenikből 3, 4 s több nyomtatványokkal is bővelkedek. És ezáltal oly könnyebségére leszek hazámnak, hogy nálam minden rendbéli régi és új magyar könyveket feltalálhat.

Ami a könyveknek naponként való kölcsönös kiadását illeti, annyiban határoztam meg az árát, mint a német Olvasó-Kabinétnek birtokosa az övéinek; tudniillik minden darab könyvnek egy egész napra való olvasásáért egy krajcárt, avagy akinek úgy tetszene, egy hónapra 30 kr[ajcárt] prenumerálhat [fizethet elő]. És így az utolsóknak szabad lészen akármely könyvvel, minden kifogás nélkül, kedvek szerént élni.

Ezek azok, melyeket rövideden az olvasásban gyönyörködöknek előre jelenteni kívántam; oly reménységben lévén, hogy minden igaz magyar anyai nyelvének díszéért s kedvéért minden igyekezettel azon lészen, hogy még többekre is törekedő igyekezetemet minden módon segedelmeskedni, és üres óráikat a jó magyar könyveknek hasznos olvasásában töltögetni el nem mulatják. Melynek szíves óhajtása mellett mindenkori hív szolgálatomat ajánlván, vagyok minden igaz hazafinak

Pesten, Böjtmás havának [márc] 10. napján, 1793.

kész kötelességű szolgája:
Mossóczi Institoris Gábor

---

kapni olvasásra. Institoris olvasókabinétje állományának 1793-ban megjelent lajstroma – amelynek előszavát itt közöljük – 272 tételt, s ezen belül kb. 300 különböző témájú művet tartalmaz. Kölcsönkönyvtárának jelentőségéről Pápay Sámuel A magyar literatura esmérete című irodalomtörténetében (Veszprém 1808) a következőképpen emlékezett meg: „... azon olvasóboltok intézete, ahol a könyvek avégett gyűjtetnek egybe, hogy bizonyos csekély napibérért az olvasóknak kiadassanak, igen hasznos a literatura terjesztésére. Felette megszaporítják azok az olvasók számát... Ez okáért megérdemli Mossóczi Institoris Gábor pesti könyváros..., hogy hazafiúi szép igyekezetéért a neve jó emlékezetben legyen a magyar literatúrában."

Könyvek Lajstroma, melyek Pesten... Mossóczi Institoris Gábor újdon állíttatott Magyar Olvasó-Kabinétjában találtatnak. 1793.

134
SZÉCHÉNYI FERENC LEVELE RÁDAY GEDEONNÉNAK[1088]
1802. augusztus 27.

Méltóságos Grófné.

Ha Excellenciádnak alkalmatlankodok kérésemmel, hozzám mutatott szívességének tulajdonítsa. Jó barátomtul értettem, megholt M. Gróf Őexcellenciája könyvtárának licitáció [árverés] által leendő eladatását, mely ha megbizonyíttatnék, nagy és különös köszönettel venném mind az licitáció napjának tudósítását Excellenciádtul, mind pedig a katalógusnak közlését, hogy elegendő korán megtehetném a szükséges könyveknek megszerzésére rendelésemet. Ne legyen mindazonáltal ilyen kérésem Excellenciádnak terhére, vagy legkisebb alkalmatlanságára, hanem különös bizodalomnak és tiszteletnek jeléül szolgáljon inkább, mellyel nemcsak ezen alkalmatossággal, hanem mindig Excellenciádhoz viseltettem és viseltetni fogok, Excellenciádnak

alázatos szolgája
Gr. Széchényi Ferenc

Ha nem alkalmatlan, méltóztasson Excellenciád levelét Pozsonyban igazítatni. Feleségem igaz és szíves barátsággal tiszteli Excellenciádat.

A szövegközlés alapja: Pruzsinszky Pál–Hamar István: A budapesti református theológiai akadémia Ráday-könyvtárának múltja és jelene. Bp. 1913. 36-37. l.

135
RÖSLER KRISTÓF[1089] A RÁDAY-KÖNYVTÁRRÓL
1805

(Részletek)

Ez a könyvtár... mint magángyűjtemény, talán egyedül áll a maga nemében az egész Magyarországon, akár a benne lévő munkák számát, akár azok tartalmát, akár a benne lévő ritkaságokat, avagy azok díszes kötéseit vesszük figyelembe. Ebben a könyvtárban egészen a helyi vonatkozású dolgokig egybegyűjtve találtam mindent. És ez a könyvtár eladásra kerül. Ez nem volna éppen baj, de az már igazán kár lenne, ha a könyvek külföldre vándorolnának.

[1088] Ráday Gedeon halála után 10 évvel, 1802-ben már szó volt könyvtárának eladásáról. Ezért fordult Széchényi Ferenc itt közölt levelével Ráday Gedeonnéhoz. A könyvtár eladására azonban ekkor mégsem került sor, jóval később vásárolta meg a Dunamelléki Református Egyházkerület. L. erről a 135. szemelvény 1. jegyzetét.

[1089] *Rösler (János) Kristóf* (1773-1837) – hírlapíró és szerkesztő. 1800-tó1 haláláig szerkesztette Budán a Vereinigte Pesther-Ofner Zeitungot, majd 1811-tő1 ennek melléklapját, a Gemeinnützige Blättert is. Amikor a Ráday-könyvtár eladásának híre – Ráday Gedeon halála után – elterjedt, írta és tette közzé az Ungarische Miscellen című időszaki lap 1805. évfolyamában a die gräflich-Rádaysche Bibliothek zu Pécel (A péceli gróf Ráday-könyvtár) című cikkét, amelyből részleteket közlünk. A nagyértékű könyvtár eladására ekkor nem került sor, Pécelen maradt továbbra is a Ráday-kastélyban. Az 1843-i országgyűlésen felmerült egy olyan terv, hogy megvásárolják a nemzet részére, de ez sem valósult meg. A könyvtár állománya a XVIII. sz. végétől nem gyarapodott, sőt csökkent, s félő volt, hogy e nagy nemzeti kultúrkincs veszendőbe megy. A református egyház indított akciót a könyvtár megszerzésére, és az 1860-1861-i országos gyűjtés eredményeként 1861-ben megvásárolta, majd 1862-ben Pestre szállíttatta. Ez idő óta a Ráday-könyvtár a Dunamelléki Református Egyházkerület könyvtáraként működik Pesten.

Ha én azt tudnám, hogy olvasóinkat ennek a pompás könyvgyűjteménynek a részletes ismertetése érdekli, megtenném, és a szakértők ennek nyomán bizonyára csodálattal hagynák helyben a könyvtárról általánosságban mondott véleményt. Ám a könyveknek túlságos szeretete, mint a könyvkereskedők állítják, éppen nem gyöngéje a magyarnak. Egyiket-másikat az anyagi gondok akadályozzák... szeretnének a nemes passziónak hódolni, ámde nem lehet, azonban akik megtehetnék, sokkal erősebben vannak más kedvtelésekkel elfoglalva, semhogy könyveket vásárolhatnának. Azt hozzák fel, hogy a könyvtár holt tőke, sőt még ennél is rosszabb, nemcsak semmit nem hoz a konyhára, hanem ellenkezőleg, mindig új és új áldozatokat követel. A dolog pedig a maga lényegében tekintve így áll: mindennek értéke e világon attól függ, hogyan tudjuk azt hasznunkra fordítani, hiszen magának a pénznek az értéke is ezen fordul meg, amiért pedig annyit fáradunk. Holt tőke. Dehát nem többet ér még ez is (a pénzértéket tartva szem előtt) annál a tőkénél, amely... néhány nap, mondjuk néhány év alatt úgy eltűnik, hogy nyoma sincs meg többé?...

Tehát a könyvtár eladó. Mikor én ezt a vagyonos emberek tudomására hozom, teszem ezt azzal a szeretettel, mely engem hazámhoz köt. Az az irodalmi kincs nagy értéket képvisel, becses különösen a római-görög, nemkülönben az újabbkori (különösen francia, olasz) klasszikusok gyűjteménye, de gazdag útleírásokban, irodalomtörténeti munkákban, természetrajzi, történeti, államtudományi, filozófiai művekben is. A régi klasszikusok között vannak nagy számmal az első kiadásokból... Még csak egy megjegyzést: a könyvek jókarban vannak, csekély kivétellel pompás bőrkötésűek. A gyűjtést a grófnak atyja és nagyatyja kezdé meg, Gedeon halálával (1792) azonban elveszte istápolóját.

A szövegközlés alapja: Pruzsinszky Pál–Hamar István: A budapesti református theológiai akadémia Ráday-könyvtárának múltja és jelene. Bp. 1913. 37-38. l. (Eredetije német nyelven.)

136
RÁDAY GEDEON KÖNYVTÁRÁNAK ÁLLOMÁNYA
1792

	A könyvek tartalma	A művek száma	A kötetek száma	Becsérték fr	Régi nyomtatványok	Ritkaságok
A	Irodalomtörténet, bibliográfia	403	1085	10.195	6	6
B	Ókori klasszikusok:					
	a) görögök	246	337	17.310	35	12
	b) rómaiak	177	176	10.852	15	18
	c) gyűjteményes kiadások (kollekciók)	53	105	5164	11	9
C	Filológiai munkák	105	145	2471	9	9
D	Újabb prózaírók, szépirodalmiak	273	835	3238	3	1
E	Újabb latin költők	198	237	2457	26	5
F	A történelem segédtudományai, éremtan, diplomatika, címertan	42	72	1844	4	–
G	Német költők	284	480	3349	9	6
H	Francia költők	236	664	7045	5	4
I	Olasz költők	117	209	2635	17	7
K	Spanyol költők	18	21	319	1	1
L	Lengyel költők	11	11	68	–	–
M	Szépművészetiek	18	21	2265	1	1
N	Bölcsészeti munkák	156	263	2257	19	9
O	Neveléstaniak	49	108	292	1	–

P	Matematikai, harcászati munkák	107	184	2022	5	2
Qu	Történelmiek	449	999	13.931	43	12
R	Útleírások	235	438	4898	17	3
S	Térképek	15	23	1319	–	–
T	Államtudományi művek	346	526	5981	19	1
U	Orvostudomány	145	236	4583	26	7
V	Természetrajzi munkák	114	319	3356	3	2
X	Gazdaságtudományi művek	112	284	1251	1	–
Y	Teológiai művek	854	1513	20.208	97	9
Z	Bibliák és bibliai munkák	110	191	4715	25	5
	Összesen	4873	10.302	134.045	398	129

A szövegközlés alapja: Pruzsinszky Pál–Hamar István: A budapesti református theológiai akadémia Ráday-könyvtárának múltja és jelene. Bp. 1913. 33. l.

137
FESTETICS GYÖRGY KÖNYVTÁROSI INSTRUKCIÓJA[1090]
1808

Instrukció [Utasítás],

mely a bibliotekáriusnak [könyvtárosnak] a könyvtár rendbeszedésében és jövendőbéli könyvek manipulációjában [kezelésében] útmutatásul kiadattatik.

1° A bibliotekárius a könyvtárban, az ide mellékelt tabellák szerint, két diáriumokat [naplókat] fog vezetni, melynek egyikében nemcsak a könyvek és a manuscriptumok [kéziratok], hanem ezenfelül mindenféle mappák, delineaciók [vázlatok], képek és musikaliák [zeneművek] és egyebek akármi névvel nevezendők, amelyek tudniillik konzerváció [megőrzés] végett a könyvtárba béadatnak, rendesen naponként irattassanak bé, másik diáriumban pedig azon könyvek, manuscriptumok és egyebek, amelyek vagy az én különös, vagy plenipotentiarius [teljhatalmú megbízott] és inspektor [felügyelő] uraknak komissiói [engedélyei], vagy pedig directionalis determinatio [igazgatósági rendelkezés] mellett, mindazonáltal reverzálisra [kötelezvényre] a könyvtárból kiadattattak, igazán és hasonlóképpen minden nap feljegyeztessenek. Ugyanazért is

2° Semminemű szín alatt komissió nélkül, avagy a direkciónak különös determinációján kívül, annyival inkább az ellen, a bibliotekáriusnak vagy könyvet, vagy akármit egyebet

[1090] *Festetics György* (1755-1819) – haladó gondolkodású főúr, a magyar irodalom és tudomány pártfogója. Tanulmányait a bécsi Theresianumban végezte. 18 éves korában katona lett, s 1790-ben mint a Graeven huszárezred alezredese több társával együtt beadványban kérte a pozsonyi országgyűléstől, hogy a magyar katonaság az ország területén állomásozzék békeidőben, magyar tisztek vezetése alatt, s a vezényleti nyelv magyar legyen. Emiatt letartóztatták. Kiszabadulása után kilépett a hadseregből, s keszthelyi birtokára visszavonulva gazdálkodott, és nagyarányú kulturális tevékenységbe kezdett. 1798-ban magas tudományos és gyakorlati képesítést nyújtó gazdasági iskolát alapított Keszthelyen, a Georgikont. 1810 és 1812 közt építtette könyvtárát, amelynek neoklasszikus stílusú galériás könyvtárterme kiemelkedő szépségű. 1817-től évente helikoni ünnepségeket rendezett a magyar írók tiszteletére. A könyvgyűjtést nagyapja, Festetics Kristóf kezdte, majd atyja, Festetics Pál tovább folytatta. Az örökölt gyűjteményt Festetics György 8000 köteles könyvtárrá fejlesztette, és hitbizományi könyvtárrá nyilvánította. A könyvtárnak igen becses magyar irodalom- és könyvtörténeti jelentőségű anyaga volt (a Festetics- és Keszthelyi-kódex; régi magyar könyvek, köztük számos unikum stb.), de értékes természettudományi (pl. Regiomontanus XV. századi budai naptára) és a Georgikon tanárainak munkáját támogató mezőgazdasági tárgyú könyveket is tartalmazott. Festetics nagy gondot fordított a könyvtárban folyó munkára is. 1808-ból való magyar nyelvű könyvtárosi utasítása sokoldalú könyvtári tájékozottságáról és érdeklődéséről tanúskodik. A keszthelyi könyvtár 1948 óta Helikon-könyvtár néven az Országos Széchényi Könyvtár egyik műemlék-könyvtára. Állománya több mint 30.000 kötet.

kiadni szabad nem lészen. Mivel pedig gyakorta megtörténik, hogy kivált a Georgikoni professzoroknak a könyv szükséges lévén, sem én idehaza nem vagyok, és magam komissiót nem adhatok, sem pedig a professzor urak a direkciónak determinációját, mivel egy héten csak egyszer tartatik sessio [ülés], el nem várhatják, az ilyes esetekben professzor urak plenipotentiarius és inspektor urak által aláírandó komissiót tartoznak váltani, és a bibliotekárius egyedül ezeknek, nem másnak komissiójára adhatja ki a kívánt könyveket az illető professzoroknak. Ezenfelül pedig szükségesképpen megkívántatik, hogy akár a magam tulajdon komissiója, akár a directionalis determinatión, akár pedig a plenipotentiarius és inspektor urak által együtt adandó és a könyvtárban konzerválandó komissiókon kívül a bibliotekárius attul, akinek valamit a komissióknak vagy determinációknak következésében kiad, mindenkor írott reverzálist, amelyben a dátum is ki legyen téve, vegyen, hogy azzal is minden esetben a kiadást megbizonyíthassa.

3° Ami a könyveknek és manuscriptumoknak lajstromba vagy elenchusba [címtárba] való szedését illeti: hogy különösen mind a könyveknek, mind pedig a manuscriptumoknak az egész száma tudva legyen, szükséges két közszámot, az első számtól folyvást vezetni úgy, hogy az egyik ordinarius numerus [sorszám] a könyveknek, a másik pedig a manuscriptumoknak mennyiségét jelentse. – A könyveknek elenchusait továbbá, az alább megírt mód szerint, kell materiákra avagy tárgyakra felosztani, s úgy tisztán általíratni, minden materiát különös betűvel avagy római számokkal, és minden könyvet az ordinarius numeruson kívül különös lajstrombéli számmal megjegyezvén úgy, hogy az elenchusoknak felosztására alább a következendő pontban meghatározott materiáknak adandó betűk avagy római számok, mind az illető lajstromokban, mindegyik tárgyra nézve, rendesen béirattassanak, mind pedig az almáriomokra, amelyekben ez vagy amaz tárgybéli könyvek tartatni fognak, felragasztassanak, mely azon okból is szükséges, hogy amidőn valamely könyv kerestetik, látván az elenchusban annak betűjét vagy római számát, az almáriumra is, amelyben az tartatik, könnyebben reá lehessen akadni.

4° Minthogy pedig a könyvtárban a könyveknek számban való tartása azt kívánja, hogy nemcsak a fent írt diarium és elenchusok, hanem ezenfelül egy generale inventarium [általános leltár] is legyen a könyvtárban, mely szerint a kívántató inventációk [leltári ellenőrzések] annak idejében megtétethessenek, szükséges lészen, hogy az egész könyvtárnak az elenchuson kívül még egy közönséges inventárium készíttessen, melyben mind a könyvek, manuscriptumok, mind mappák, delineaciók, képek, musikaliák, nevezetesebb a bibliotékába konzerválások végett beadott szerek, egyszóval mindazok, melyek abban tartatni szoktak, feljegyeztessenek, hogy azokat akár adandó resignatio [selejtezés] alkalmatosságával, akár pedig a netalán általam rendelendő inventációk idején mindenkoron az inventárium szerint számba venni és nehézség nélkül újra inventálni [megtalálni] lehessen.

5° A tárgyaknak felosztása a könyvtárban tizenkilenc materiákra defigáltatik [szakokra határoztatik], mely tizenkilenc matériákból itten in extractu [kivonatosan] 16 útmutatásul kiadatik, hogy aszerint a könyvek elenchusokra felosztassanak.

6° Ezen 16 tárgyakon kívül még három felosztások lesznek, úgymint:

a) a magyarországi históriát, geográfiát és diplomatikát [oklevéltant],

b) a magyarországi törvényt, törvényes dolgokat, politikát és statisztikát, és

c) a magyarországi litteratúrának elegyes részét tárgyazó könyvek; és így ezen utolsó három rendbéli tárgyakra felosztandó könyvek csupán csak a Magyar Bibliotéka nevezete alatt fognak manipuláltatni [kezeltetni], ezekhez értvén nemcsak azon könyveket, amelyek Magyarországrul és ahhoz tartozandó részekről, avagy magyar- s erdélyországi dolgokról, német, magyar, deák és más nyelveken írattattak, hanem minden, magyar nyelven akárminémű dolgokról írt könyveket is, és manuscriptumokat. Ezekhez képest tehát:

7° Mindenestül 19 partikuláris elenchusokat [szakcímtárat] kell készíteni, amelyekben az ordinarius numeruson és lajstrombéli számon és betűn vagy római számon kívül minden könyvnek a matériáját is röviden, de értelmesen szükséges általírni, úgyhogy azokból minden könyvre nézve világosan ki lehessen látni a szerzőt, a dolgot, amiről ír, a nyomtatásnak helyét s esztendejét, s könyvnek formátumát és részeit, és ezen 19 partikuláris elenchusok fognak szolgálni az egész könyvtárnak fundualis conscriptiójául [alapvető összeírásául], a lajstrombéli számokból pedig ki fog tetszeni, hogy mindegyik elenchusban hány könyv vagyon beírva, azért is megkívántatik, hogy az első pontban említett diariumbul, amelyben tudniillik a könyvtárban gondviselés végett időrül időre beadandó könyvek naponként feljegyeztetnek, minden könyvek, manuscriptumok és egyéb scientificumok [tudományos segédeszközök] az illető elenchusokban rendesen általírassanak. -

8° A mappák, modellák, képek, musikaliák és egyéb tudományos állapotok, ha azok nyomtatásban vagynak a könyvek közé, ha pedig kézzel írattattak a manuscriptumok közé, az ordinarius szám szerint, folyvást számláltassanak.

9° A jénai Literatura újságot, a salzburgi Medica Chyrurgica [orvosi és sebész] újságot és egyéb tudós újságokat, amelyeket én esztendőnként járatni szoktam, de egyébképpen a többi újságokat is a bibliotekárius szorgolni és gondviselés végett öszve- s rendbe szedni tartozik.

10° Mivel a könyvtárnak többszöri általváltoztatása által némely héjánosságok is vagynak a könyvekben, és mivel a könyvek beszerzésének prenumeráció [előfizetés] által folytatása is némelykor félen maradott, s így talám számosabb könyvek hibáznak, rész szerént pedig mancumok [csonkák, hiányosak], szükséges, hogy az ilyes héjánosságok a bibliotekárius által feljegyeztessenek, és azon jegyzés a direkciónak béadasson, egyszersmind pedig a hozatandó könyvek konszignációjával [jegyzékével] is feljegyeztessenek, hogy a héjános könyveknek kipótolása iránt szükséges rendelés tétethessen.

11° Minthogy a Georgikon-béli professzoroknál legtöbb könyv szokott kinn heverni, hogy tehát az ilyes könyvek sok időkig a professzoroknál ne rongáltassanak, az esztendei prelekcióknak [előadásoknak] végével, ti. szeptember holnapnak elején minden azon könyveket, melyeket esztendő által a könyvtárbul fent írt mód szerint kivettek, vissza kell szedni, nemkülönben másoknál is, legfeljebb három holnapnál tovább semmiféle könyv ne hagyattasson, hanem eltelvén a három hónapok, hogy a dolog feledékenységbe ne menjen, a visszaadás sürgettessen és eszközöltessen.

12° Valamint semmiféle idegent az én hírem és engedelmem nélkül a könyvtárba bevezetni vagy bébocsájtani szabad nem lészen: úgy égő gyertyával a könyvtárba való bemenetel a tűz veszedelme miatt hasonlóképpen tiltatik.

13° A bibliotékának tisztogatására nézve szükséges, hogy a nap bé ne süssön, a portul legalább minden holnapban egyszer, vagy amint legjobbnak s alkalmatosabbnak fog láttatni, kitisztogattasson, a szellő járja, de a könyvek a nedvességtül mentek legyenek, erre nézve a többszöri szellőztetés, azon részrül, ahonnét a nap besüt, az ablakoknak bécsinálása, a könyveknek a portul való tisztogatása és a nedves levegőnek eltávoztatása eránt való szorgalom különösen ajáltatik. Ugyanazért is a könyveknek kiporozására és a könyvtárnak kitisztogatására addig is míg egy különös ember, mind ezen végre, mind pedig az archivumnak [irattárnak] és direkcionális kancelláriának [igazgatói irodának] s egyebeknek tisztogatására rendeltetni fog, az udvari tiszttartótul és ménes-mestertől kelletik embert kérni; a könyvek kitisztogatása és kiporozása mindazonáltal mindenkor a bibliotekárius jelenlétében történjen.

14° A könyveknek béköttetése 3 klasszisra osztatik fel, az első klasszis a legközönségesebb bekötés, melynek formája fog defigáltalni, a másik klasszisba jőnek a díszesebb bekötések, az úgynevezett francia kompaktúrák [kötések]. Ezek szerint tehát amennyire a keszthelyi könyvkötő jó s alkalmatos munkát tehet, ezután is esztendőnként 400 Ft-ig való bekötéseket lehet tétetni. A békötésnek 3-dik klasszisában pedig jönnek azon könyvek, amelyek a különös

editiók [kiadások] kedvéért, legszebb s legdíszesebb bekötést érdemlenek, melyek eránt mindenkor szükség elébb a direkciónál írásbéli jelentést tenni, hogy onnét a rendelés kiadathasson.

15° A bibliotekárius minden holnapnak a végénél a könyvtárról a direkcióhoz írásbéli tudósítást tartozik tenni, amelyben a bibliotékában a könyvek körül előfordulandó környülállásokat s egyéb maga reflexióit világosan előadja, és abban mindenkor különösen megjegyzi, hogy a múlt holnapban, amelyre a tudósítás szolgálni fog, hány könyvvel szaporodott a könyvtár, és kinek mit, s hány könyvet adott ki a könyvtárbul erga reversales, comissiones [kötelezvény és engedély ellenében]; a kiadott könyvekbül pedig kitül mit, és hány darabot vett vissza; és hány és milyen könyveket köttetett bé, s micsoda kompaktúrában.

Ezen fent előadott 15 pontokban foglalt rendszabásokat tehát a bibliotekárius időrül időre és pontrul pontra megtartani, s a könyvtárnak manipulációját serényen folytatni köteles lészen.

Költ Keszthelyen, júliusnak 20-kán, 1808-dik esztendőben.

Gróf Festetits György

A szövegközlés alapja: Kostyál István: Festetics György könyvtárosi instrukciója. Magyar Könyvszemle, 1956. 301-303. l.

138
TÁNCSICS MIHÁLY
EGY PEDAGÓGUS KÖNYVTÁRA[1091]

Négy iskolamesternél voltam eddig tanítósegéd, de egynél sem láttam csak egyetlenegy könyvet is a levelezőn és énekeskönyvön kívül, nagyon szembeötlő volt tehát rám nézve most először az izsáki kántornál kis könyvtárt láthatnom, holott azt hittem, hogy csak papnak való a könyv, minthogy eddigelé senki másnál nem, csak a plébánosoknál láttam, mivel tanítósegédi tisztemnél fogva csak ezek szobáiban fordulhattam meg néha-néha. Mind rám, mind Zemán úrra nézve feledhetetlen lőn e balga kérdésem: mire való ez a sok könyv? Nem volt ugyan a könyv sok, de nekem igen soknak tetszett akkor. Évek múlva, mikor Zemán úrral találkoztam, és sokszor találkoztam: mindig megemlékeztünk egy együgyű kérdésrül, s mindannyiszor jóízűt nevettünk rajta.

Nem sokára valék Zemán kántornál, s megtanulhatám, mire valók a könyvek. Ő nem végzett ugyan latin iskolákat, de azért sok szép ismerettel bírt, miket könyveibül merített. Csakhamar átláttam, mily nagy haszna van a könyveknek; az ő feje az enyémhez képest egész káptalan vala. Mennyire csodálkoztam rajta, mikor ő oly dolgokrul beszélt, mik előttem egészen ismeretlen világok voltak. Izsákon sok közbirtokos lakván, majd egyik, majd másikhoz voltunk ebédre híva, mely alkalmakkor ritkán fordult elő oly beszédtárgy, melybe ő is bele nem szólt volna: én pedig némán ültem, mint valami fajankó; de csak azért, mert néma hallgató valék, mégsem voltam igazi fajankó, mert amellett figyelmeztem. Még egyszer ismételve mondom, lehetlen volt csakhamar át nem látnom, mennyire üdvös könyveket olvasni...

Négy tanítónak voltam segéde, és egyiknek sem voltak könyvei, csak ez ötödik Zemán Jánosnak! pedig ők is csak olyan anyagi körülmények közt éltek, milyenek közt ez; ennek okát sem bírtam, s nem bírom most sem megmagyarázni.

Előbbi főnökeim tudták lehetségök szerint a vagyonosbakat, az úriembereket utánozni egyben és másban, például vendégeskedésben, miért nem utánozták abban, hogy némely hasznos könyvet szereztek volna?

A szövegközlés alapja: Táncsics Mihály: Életpályám. Bp. 1949. 74-75. l.

[1091] *Táncsics Mihály* – 1. a 89. szemelvény 1. jegyzetét.

139
BÖLÖNI FARKAS SÁNDOR UTAZÁS ÉSZAKAMERIKÁBAN[1092] 1834

(Részlet)

Amerikának több nevezetessége közt sokhelyt meglepett az is, hogy a legkisebb városban is, legalább a városházánál mindenütt *könyvtárt* találtam. Legyen bármely csekély népességű a hely, a közönség házánál bizonyosan könyvtárt találhatni legalább a hazai dolgokat illetőkből. A könyvkedvelés oly közönséges a privátusoknál [magánosoknál] is, hogy akármely szegény háznál, ha nem egyéb, a Konstitúció [alkotmány], Biblia, az Egyesület históriája és geográfiája bizonyosan megtaláltatik. A tehetősebbeknél pedig mindenütt a ház bútorai közé tartozik a könyvtár is, s mégpedig igen csinos kötetekben. Azonkívül legalább egy újság a ház elkerülhetetlen szükségei közé tartozó.

A szövegközlés alapja: Bölöni Farkas Sándor: Utazás Északamerikában. (Officina Könyvtár 47-50. Bp. 1943. 195-196. l.

Az Egyetemi Könyvtárról

140
AZ EGYETEMI ÉS LÍCEUMI KÖNYVTÁRAK RENDSZERES ÁLLOMÁNYGYARAPÍTÁSA[1093] Bécs, 1785. április 5.

A Magyar Helytartótanácsnak!

Mi, József stb. legkegyelmesebben elhatároztuk, hogy örökös tartományainkban a líceumok[1094] és egyetemek könyvtárai számára állománygyarapítási rendszert állapítunk meg, amely a szükséges könyvek fajtáit rögzíti, és ami szerint a további beszerzések is történnek.

Az egyetemi és líceumi könyvtárak célja lényegében az, hogy a tanárok megtalálják benne azt, amire szaktudományukban feltétlenül szükségük van. Ez az elv legyen az állomány-gyarapítás alapja. A segédeszközök, amelyeket egy könyvtár nyújt, háromféle típusra oszthatók: az első gyűjteményekből áll, amelyek mindazt, ami egy tudományhoz tartozik, egészében vagy egy részében pusztán összehordják; a második olyan művekből, amelyek egy

---

[1092] *Bölöni Farkas Sándor* (1795-1842) – az erdélyi főkormányszék, később az erdélyi kancellária tisztviselője, a Magyar Tudományos Akadémia tagja. Beutazta Nyugat-Európát és Észak-Amerikát, s az ottani fejlett, polgári viszonyokról Utazás Északamerikában című, Kolozsvárott 1834-ben megjelent művében számolt be. Az ebből közölt rövid rész mutatja, hogy milyen fejlettek voltak egy polgári állam könyvtári viszonyai a XIX. század első felében; az USA-ban már létrejött a közművelődési könyvtárak széles hálózata, amikor a feudális Magyarországon még a nagy tudományos könyvtárak is szinte puszta létezésükért küzdöttek.

[1093] *II. József* (1741-1790) – magyar király (1780-1790) és német-római császár (1765-1790). Mint politikáját általában, kulturális politikáját is a felvilágosult abszolutizmus eszmevilága határozta meg. A katolikus egyház jogait erősen megnyirbálta, kivette a papság kezéből a cenzúrát, s azokat a szerzetesrendeket, amelyek oktatással és betegápolással nem foglalkoztak, feloszlatta. A szerzetesrendek elkobzott vagyonából Vallási és Tanulmányi Alapot hozott létre, s kezelésével a helytartótanácsot bízta meg. Az iskolai oktatás színvonalát egységes tankönyvek bevezetésével kívánta emelni, s – ahogy a közölt szemelvényből is kitűnik – a felsőbb iskolákban: az egyetemeken és líceumokban folyó tanítás hatékonyságát korszerű, a legszükségesebb és legfontosabb könyveket tartalmazó könyvtárak létrehozásával is elő akarta segíteni. A feloszlatott és feloszlatandó szerzetesrendek könyvanyagának célszerű eloszlásával és felhasználásával igyekezett elsősorban biztosítani a szükségesnek vélt egyetemi és líceumi könyvtári gyűjtemények kialakulását.

[1094] *líceum* – olyan felsőbb iskola, amelyben a tanulók a főiskolai vagy egyetemi tanulmányokra előkészülnek.

tudomány egészét rendszeresen tárgyalják; a harmadik viszont egyes kérdések feldolgozását nyújtja. Az első nyersanyagot szolgáltat, a harmadik egyes külön részleteket tár fel: egyik sem nyújtja azt, amire a tanárnak – akit itt csak oktatói minőségben kell tekinteni – feltétlenül szüksége van, mert elsődleges igényét a nyújtandó oktatás szempontjából kell mérlegelni. Ennek az oktatásnak pedig minden tudomány esetében, ha elemi fokon is, de összefüggéseiben teljesnek kell lennie. Ezt a célt szolgálják a második típusba tartozó művek, amelyeket, ha a tárgyalt tudomány egészét kimerítik, ha általánosan használják és idézik, klasszikus műveknek szokás nevezni. Ezek nélkülözhetetlenek a tanár számára, és a mellékelt jegyzék ilyeneket tartalmaz minden szaktudomány területéről.

Az itt követett sorrend az emberi képességek fejlődésén és az ismeretek természetes rokonkapcsolatain alapszik. Minthogy azonban itt csak könyvtípusokról van szó, minden hátrány nélkül akármely más sorrendet is lehetett volna választani, – fölösleges volna tehát a rendszert alkotó alapelveket boncolgatnunk. Annak, hogy a nyelvtudományban az élő idegen nyelvek, valamint a teológiában egyes tárgykörök, mint például dogmatika, erkölcstan, az egyházatyák írásai stb. hiányoznak, oka az, hogy a nyelvek tekintetében csak a nyilvános oktatásban előadottak jönnek tekintetbe, a teológia terén viszont, mivel az egyetemi és líceumi könyvtáraknak, amelyek legtöbbször jezsuita és kolostori könyvgyűjteményekből alakultak, a kelleténél is több ilyen anyaguk van, olyasmi viszont bizonyára hiányzik, amely a mostani jobb tanrend szerint a teológiai tanulmányok egy részét alkotja.

A jegyzéket a megfelelő könyvtárosnak és a tanároknak azzal a meghagyással kell átadni, hogy a könyvtáros a lapszélen tüntesse fel a könyv hiányát vagy a példányok számát, valamint tekintve, hogy a legjobb és legteljesebb kiadások találhatók a jegyzékben, az eltérő kiadásokat is jegyezze fel; a tanárok viszont, mindenki a maga szakterületén – a fentebbiekben meghatározott szempont szerint –, az esetleg mutatkozó hiányokat kiegészítés és a jegyzékbe való felvétel céljából röviden tüntessék fel. Ezeket az adatokat azután – mégpedig jelen rendeletünk vételétől számított négy héten belül – fel kell terjeszteni.

A könyvtárosnak és a tanároknak, akik a jegyzéket felülbírálják, figyelmébe kell ajánlani, hogy csak a legszükségesebbre, és ott is csupán az oktatással közvetlenül összefüggő anyagra szorítkozzanak. Továbbá, hogy a könyvek három típusra való osztásánál a második típus az, amire az egyetemi és líceumi könyvtáraknak elsősorban szükségük van. Annak idején – ha a második típusú anyag teljes lesz – a két másik típusra éppúgy gondot fogunk fordítani, mert az egyes témakörök feldolgozása a tudomány haladását és ezzel együtt az oktatást is előmozdítja. Egyáltalában, arra való tekintettel, hogy az egyes újabb ilyen természetű felfedezések ismeretesek legyenek, ilyen művek, mint az egyes szaktudományok számára nélkülözhetetlenek, már ebben a jegyzékben is szerepelnek. Ami az első típusú műveket, vagyis a gyűjteményeket illeti, amelyek mint források és mint kutatási anyag szerepelnek, ezek beszerzésére csak a legutoljára, megfelelő alkalommal lehet gondolni már azért is, mert közülük sok számos jezsuita és kolostori könyvtárban úgyis megtalálható, vagy elő fog kerülni. Egyúttal az a szándékunk, hogy fokozatosan minden egyetemi és líceumi könyvtár mind a három típusú anyag tekintetében olyan mértékben legyen teljes, amennyire azt rendeltetésük megkívánja.

[1785]

A Magyar Királyi Helytartótanácsnak!

Az az állománygyarapítási rendszer, amelyet az egyetemi és líceumi könyvtárak berendezése céljából rögzítettünk, most teljes mértékben hatályba lép. Következésképpen nyilvános használatra be kell szerezni azokat a könyveket, amelyek az itt ismételten csatolt, kiegészítésekkel ellátott jegyzéken szerepelnek és azt a célt szolgálják, hogy az egyes szakterületeken a tanárok legsürgősebb szükségleteit kielégítsék, és a fennálló irodalomhiányon átsegítsenek.

Tekintve, hogy a beszerzés a könyvtáros hatáskörébe tartozik, és azt közvetlenül s a legjobban ő végezheti el, s hogy a helyi hatóság felügyelete és támogatása mellett a cél elérhető legyen, szükség van egy utasításra, amely szerint el lehessen járni. Erre vonatkozólag az alábbi útmutatást adjuk:

A cél az, hogy a nyilvános könyvtárat a mellékelt jegyzékben és kiegészítésben szereplő könyvekkel fokozatosan, amint erre az anyagi eszközök lehetőséget nyújtanak, el lehessen látni. Az eszközök, amelyek ezt a célt szolgálják:

1° a megszüntetett és még megszüntetendő kolostorok könyvgyűjteményei és

2° a meglevő kiutalt könyvtár-alap.

A megszüntetett kolostorok könyvgyűjteményeiből ez esetben kettős haszon származik: először, ki lehet belőle válogatni a szükséges anyagot, másodszor, a maradékot el lehet adni, és az így rendelkezésre álló pénzt szükséges anyag vásárlására lehet fordítani.

Ha felvetődik a kérdés, hogy a meglevő könyvgyűjteményekből választani lehet és kell, – akkor meg kell jegyeznünk, hogy erre vonatkozólag a jelen jegyzék nem az egyedül mértékadó, mert ez csak kezdete és alapja egy széleskörű rendszernek, amely a szükséges terén nem kíván korlátokat emelni. A válogatásnak tehát sokkal szabadabb nézőpontból, magasabb szempontok szerint kell történnie, – ezt a könyvtáros tudására és belátására bízzuk. Ez a magasabb szempont pedig az, hogy a meglevő kolostori könyvgyűjteményekből mindazt ki kell emelni, ami közvetve vagy közvetlenül valamelyik tárgy oktatása szempontjából jelenleg használható vagy használható lesz, és még nincs meg; ami valamely hasznos ismeretet gyarapít, vagy más szempontból az emberi értelem díszére válik. Ide kell számítani azokat a jó írásokat, amelyek az oktatott tárgyakkal közvetlen kapcsolatban ugyan nincsenek, de azzal rokon ismereteket tárgyalnak, vagy arra befolyással vannak; olyan írásokat, amelyek bármely tudomány alapelemeitől kezdve legapróbb részleteiig valamely kérdést megvilágítanak, azt egy lépéssel előbbre viszik, és a tudományos irodalom történetében új lapot nyitnak. Ugyanide tartoznak minden idők híres embereinek könyvei, akik a maguk idejében forradalmasították a gondolkodást, azok, akiket minden nemzet klasszikusai közé számít, és akiknek műveltségét köszöni, azok, akik sajátos gondolatmenetük, erőteljes előadásmódjuk, sajátos nézeteik révén az igazság útját egyengették, vagy bármely módon a tudományok történetében kiemelkedő helyet vívtak ki maguknak.

Ami a különböző kiadásokat illeti, nemcsak a jobbakat, de a szebbeket is lehet választani, mert ez a szemet kíméli, és a tanulmányozás fáradságos munkája közben felvidámít és örömet szerez.

Mégis, míg egyrészt minden hasznos anyagot az állományba fel lehet venni, másrészt el kell távolítani mindent, ami a célnak nem felel meg. Egy olyan könyvtárba, amelynek értékét célszerűsége és használhatósága adja meg, nem kerülhet bele minden, amit valaha kinyomtattak, vagy amivel a képzelet vagy a tudós fényűzés hivalkodik: minden könyv, amely mellett a használhatóság egy értelmes indoka sem szól, azok a művek, amelyek szerzőikkel együtt haltak meg, és a közepes mértéket sohasem haladták meg – nem tarthatók meg. Az imádságos könyvek és ájtatos művek, legendák és más teológiai zagyvaságok legfelsőbb parancsra, minden további nélkül zúzdába küldendők. Azok a könyvek, amelyeknek más érdemük nincs, mint az, hogy egy bibliográfus azokat meghatározatlan módon ritkaságnak minősítette, mint régi kiadások a tizenötödik századból és effélék, egy egyetemi vagy líceumi könyvtár számára kétes értékűek. Ugyanez áll mindenféle bibliográfiai gyűjteményre, vagy tárgyak terjedelmes gyűjteményére is, amit ott nem keresnek; kivételt képeznek azok, amelyek az irodalom, a régiségek vagy az ország történetének stb. közelebbi megismertetését célozzák.

Minden, ami vagy másodpéldány, vagy a kitűzött célnak nem felel meg, a maradékhoz tartozik, amit el kell adni. Mégis azok a művek, amelyek az előírt jegyzékben elengedhetetlenül szükségeseknek vannak feltüntetve, másodpéldányoknak addig nem tekinthetők és el sem adhatók, amíg nem bizonyos, hogy azokkal minden egyetemi és líceumi könyvtár már el

van látva. Ha ilyen művek az állományban vannak, azokat fel kell jegyezni, és a jegyzéket fel kell terjeszteni: ily módon az egyik könyvtár a másik segítségére fog sietni. A maradék értékesítése – ide tartozik az az anyag, ami a fenti szempontok szerint a könyvtárban haszontalan és felesleges – árverés útján történjék. Az egész összeg, amely bármi módon a maradék értékesítéséből befolyik, arra fordítandó, hogy abból a jegyzékben előírt könyveket beszerezzék. Ezt a célt szolgálják a könyvtár évi tőkejárulékai is. Ebből csak azt szabad levonni, ami kisebb könyvtári kiadások, folytatásokban megjelenő művek vagy időközben megjelent klasszikus művek beszerzési költségeinek fedezésére szolgál.

Tekintve azonban, hogy sem egyik, sem másik forrás nem lesz elegendő valamennyi szükséglet kielégítésére, bizonyos sorrendet kell tartani az egyes szakok szerzeményezése terén. Ezt a sorrendet egyrészt a tanárok igénye és a könyvtár hiányai, másrészt pedig a tanulmányok különös értéke határozza meg, amennyiben azok többé vagy kevésbé szolgálják az állam közvetlen javát. Ezek között különös figyelmet érdemelnek a fizika, a természettudományok minden ága és az orvostudomány, propedeutikus [bevezető] és rokontudományaival együtt. A következő helyen állanak az elméleti és a gyakorlati filozófia többi szaktudományai. A pozitív törvényekkel foglalkozó jogtudomány kevésbé sürgős, a szoros értelemben vett teológia pedig utolsó sorban kerül tekintetbe. Központi helyet foglal el a római és a görög irodalom, ami mint számos szaktudomány területén nélkülözhetetlen, valamennyi számára pedig hasznos lévén, nem ajánlható soha elég nyomatékosan.

Hogy pedig a munka haladásáról véleményt lehessen alkotni, évente fel kell terjeszteni a könyvtár számára beszerzett művek jegyzékét.

Országos Levéltár. 6936/1785. I. (Németből ford.: Weger Imre.)

Nemzeti könyvtárunk alapítása és gyarapítása

141
SZÉCHÉNYI FERENC FELTERJESZTÉSE I. FERENCHEZ A NEMZETI KÖNYVTÁR ALAPÍTÁSÁRÓL[1095]
1802 márciusa

Felséges Uram! Ifjúságomtól kezdve fáradhatatlan gonddal, nagy áldozattal szereztem meg magamnak azt a gyűjteményt, amely részint közvetlenül, részint közvetve Magyarországra és a társországokra vonatkozik, s amely a következő tárgyakból áll: *a)* nyomtatott könyvekből, *b)* kéziratokból, *c)* érmekből és régi pénzekből, *d)* rézmetszetekből, *e)* címerekből, *f)*

[1095] *Széchényi Ferenc* magyar vonatkozású művekből (hungaricákból) álló könyvtárát s egyéb gyűjteményeit I. Ferenchez (1768-1835) írt felterjesztésében 1802-ben felajánlotta a nemzetnek. A király az adományozáshoz hozzájárult (lásd a 142. szemelvényt). Széchényi Ferenc ezzel megvetette a Magyar Nemzeti Múzeum és a nemzeti könyvtár alapját. A könyvtárat a pálos rend pesti kolostorában helyezték el. 1803-ban szállították ide Nagycenkről a magyar vonatkozású gyűjteményt: kb. 15.000 könyvet, 2000 kéziratot, 5000 térképet és metszetet. Széchényi adományát országszerte lelkesen üdvözölték: számos költő (köztük Csokonai) verssel köszöntötte, a hazafias érzésű emberek könyvadományokat küldtek az újonnan létrejött nemzeti könyvtárnak (elsőnek, 1803-ban Kindi Mátyás pesti szűcsmester, 1808-ban Éder József, 1809-ben Kovachich Márton György stb.). 1818-ban Széchényi külföldi művekből álló soproni könyvtárát is Pestre szállította. A könyvtár későbbi két jelentékeny gyarapodása: 1832-ben Jankovich Miklós 30.000 kötetes gyűjteményét vásárolta meg az állam, majd 1846-ban Horvát István kb. 30.000 köteles könyvtára és kéziratai kerültek oda. Nyomdai kötelespéldányhoz 1804-től kezdve volt joga a könyvtárnak. – Első könyvtárosa Miller Jakab Ferdinánd volt, őt Horvát István (1823-1846), majd Mátray Gábor (1846-1875) követte. – A könyvtárat a napóleoni háborúk idején kétszer is elmenekítették: 1805-ben Temesvárra, majd 1809-ben Nagyváradra. 1817-ben a Nemzeti Múzeum mai telkén álló épületbe költöztették. Végleges helyére 1846-ban került, amikor felépült a Magyar Nemzeti Múzeum Pollack Mihály tervezte épülete, amelyben a nemzeti könyvtár is helyet kapott. – Széchényiről és a könyvtár alapítása előtti történetéről l. a 143. szemelvény 1. jegyzetét.

földabroszokból, *g)* s a magyar térképeken kívül még vagy 5000 darabot kitevő mappa [térkép] gyűjteményből.

Hogy mindez mekkora értéket képvisel, mutatja nemcsak a Felséged számára legalázatosabban felajánlott és idecsatolt könyvkatalógus, mely a cs. kir. bécsi cenzúra jóváhagyásával jelent meg, hanem a gyűjtemény egyéb részeiről készült jegyzékek is, amelyeket nagy terjedelmük miatt nem mellékelhettem, de a nádor őfenségének már előbb bemutattam.

Ezek előrebocsátása után a következő alázatos kérelmet bátorkodom hódolatteljes tisztelettel Felséged elé terjeszteni.

1. Méltóztassék kegyesen engedélyezni, hogy ezen gyűjteményt Magyarországnak adományozhassam, amely nekem az ezek megszerzésére szükséges eszközöket nyújtotta; éspedig a nyomtatott katalógusban foglaltakat azonnal, a kézirati jegyzékben foglaltakat pedig akkor, ha ezeknek lajstromai az én költségemen nyomtatásban is megjelentek.

2. Szabadjon a gyűjteményt életem folyamán a sajátomból továbbra is gyarapítani, és amennyire csak lehetséges, teljessé tenni. Ígérem, hogy e célból sem a fáradságot, sem az utánjárást nem fogom sokallni.

3. Szabadságomban álljon a gyűjtemény gyarapodását feltüntető katalógust évről évre 1000 példányban nyomtatandó pótkötetekben kiadni, és miután a szerzők úgyis tartoznak minden újonnan megjelent munkájukból egy példányt a királyi egyetemi könyvtárnak beküldeni, az országos könyvtár vezetője az ily módon beküldött munkákat juttassa el hozzám is, hogy ily módon a kinyomtatandó katalógusba ne csak azok a régebbi munkák vétessenek fel, amelyeket én a magam költségén fogok igyekezni megszerezni, hanem a lehető legnagyobb teljesség érdekében azon újabban megjelent nyomtatványok is, amelyeket az írók a jövőben is ingyen lesznek kötelesek a királyi egyetemi könyvtárba beszállítani.

4. Esedezem, méltóztassék legkegyelmesebben megengedni, hogy ezen intézmény ez idő szerint Őfenségének, a főherceg-nádornak, a jövőben pedig – adja Isten, hogy csak a késő jövőben – a nádori méltóság képviselőjének, vagy a nádori szék üresedése esetén az ország főkormányszékének joghatósága alatt álljon, hogy ezáltal is bizonyos tekintélynek örvendjen, fejlődése annál jobban biztosíttassék, és céljának megfelelően, ahogy Felségednek kegyesen elrendelni méltóztatik, vezettessék, és a közhasználat számára megerősödjék.

Ezen hazai múzeumot a legcélszerűbben talán a pesti királyi egyetem könyvtárának épületében lehetne elhelyezni, anélkül azonban, hogy gyűjteményem az egyetem tulajdonát képező dolgokkal összevegyíttessék, összezavartassék. Arra az esetre pedig, ha Felséged Pestről máshová rendelné átvitetni az egyetemet, oda terjed alázatos kérelmem, hogy az országos múzeum ott maradhasson, ahol a főkormányszék is székelni fog.

5. Hogy pedig, amint engem is őseimnek példája arra ösztönzött, hogy az ő nyomdokaikon haladva a király és az ország javának előmozdításán munkálkodjam, úgy utódaimat is hasonló tettekre serkentsem, legyen szabad a prágai királyi könyvtárban őrzött gróf Kinsky-féle[1096] gyűjtemény feliratának mintájára, a gyűjteményem részére kijelölendő könyvtárteremben ezt a feliratot elhelyezni:

FRANCISCO II. CAES. AUG. HUNG. REGE
JOSEPHO ARCHID. AUSTRIAE PROREGE
BIBLIOTHECA HUNGARICA
FAMILIAE COMITUM SZÉCHÉNYI
PATRIAE SACRATA
ANNO 1802.

[1096] *Kinsky* – cseh főnemesi család.

[Magyar Könyvtár, amelyet 1802-bcn, II. Ferenc császár és magyar király uralkodása, József osztrák főherceg nádorsága idején a gróf Széchényi-család ajánlott fel a hazának.]

Keresztnevemet nem kívánom a feliratban feltüntetni, mert nem akarom, hogy hiú dicsekvésnek tűnjék fel eljárásom. Egyedüli célom, hogy más honfiak is, elsősorban pedig leszármazottjaim, hasonló cselekedetekre buzdíttassanak.

6. Végül azon magas kegyért is alázattal folyamodom, hogy engedélyeztessék nekem, úgyszintén leszármazottjaimnak, s végre oldalrokonaimnak (ezek közül mindig annak, aki a könyvtári őr állásának üresedése idején a legmagasabb rangban van vagy volt) azon jog, hogy az országos múzeum felügyelői állására három, erre alkalmas katolikus vallású egyént kijelölhessünk, és a kijelölteket azok egyikének kinevezése végett Felséged elé terjeszthessük, elsősorban olyanokat, akik gyermekeink mellett, akár egyházi, akár világi állásban legyenek, mint nevelők tisztességgel működtek. Ha pedig megtörténnék, hogy sem az egyenes leszármazottak, sem az oldalágiak között nem lenne, vagy nem lett volna senki ilyen hivatalos állásban, erre az esetre a kijelölés joga az ország főkormányszékére szálljon át, azzal a megszorítással mégis, hogy a felügyelői állásra való hármas kijelölésnél hasonlóképpen különös figyelemmel legyenek a család nevelőire. Készségesen vállalkoztam volna arra is, hogy a felügyelő javára alapítványt tegyek le, hogy ezáltal is lehetőleg tökéletes állapotba helyezzem a haza dicsőségére és javára szentelt ezen intézetet. Azonban a gyűjteményből még hiányzó tárgyak beszerzésére irányzott buzgalmam, úgyszintén a katalógus további kiadása, nemkülönben az országos múzeum gyarapítása és gazdagítása, amelyet egész életemen át folytatni szándékozom, igen tetemes kiadásokat ró reám. A már elmondottak és a még elmondandók alapján azzal a reménnyel kecsegtetem tehát magamat, hogy Felséged kegyesen engedélyezni méltóztatik, miszerint az országos múzeum részére a felügyelői állás újonnan szerveztessék, és annak kinevezendő őre a Felséged legmagasabb intézkedésében meghatározandó javadalmazását a magyar királyi egyetem, vagy a tanulmányi alapból nyerje.

Ezen alázatos kérelmemet, hogy ti. a tervezett intézet élére, az egyetemi könyvtár igazgatójának közvetlen felügyelete alatt, külön őr állíttassék, és hogy ez a nevezett alapból nyerje fizetését, a következő okok támogatják.

1. Az egyetemi könyvtár az én gyűjteményeim átadása folytán új alaphoz jutna, mely azáltal állana elő, hogy a könyvtárban ekként kettős példányokul tekintendő munkák értékesíttetnének, amint ez már többször is megtörtént. Az eladásból befolyó összeget azután azon nem magyar vonatkozású munkák beszerzésére lehetne fordítani, amelyeknek megvásárlását az egyetemi könyvtár céljai javallják.

2. Ekként egy külön őr szentelhetné idejét és munkásságát kizárólag a hazai irodalomnak, miután a többiek, részben egyéb hivatalos teendőik, részben pedig az egyetemi könyvtár különleges ügyeinek intézése következtében, nincsenek abban a helyzetben, hogy ezt megtehessék.

3. Miután az egyetemi könyvtárnál úgy az első, mint a második őr egyúttal nyilvános tanár is, abban az esetben, ha az országos múzeum mellett szervezendő őri állás összeköttetnék az egyetemi könyvtár valamely őri állásával, ebből nemcsak számos nehézség keletkeznék, hanem magával az intézet céljaival sem lenne összeegyeztethető.

Végre, ha előbb találnék meghalni, mint alázatos kérelmem megnyerhetné a legfelsőbb jóváhagyást, vagy pedig a szóban forgó gyűjteményt átadhatnám, és ezeknek katalógusait kinyomattathatnám, ez esetre özvegyemet és legidősebb fiamat, Lajost, végrendeletileg köteleztem az ajánlatnak lelkiismeretes végrehajtására.

A szövegközlés alapja: Kollányi Ferenc: A Magyar Nemzeti Múzeum Széchényi Országos Könyvtára. 1802-1902. I. Bp. 1905. 59-65. l.

142
I. FERENC VÁLASZA SZÉCHÉNYI FERENCNEK
Bécs, 1802. június 23.

Széchényi gróf ajánlatát nemcsak kiváló tetszéssel fogadom, hanem egyúttal kegyelmesen engedélyezem, hogy ő életében ezen könyvtár őrét, írnokát és szolgáját, akik a helytartótanács által javaslatba hozott fizetésüket az egyetemi alapból nyerjék, kinevezhesse, és amit halála esetére erre vonatkozólag kért, szintén megnyerje. Egyebekben jóváhagyom a kancellária véleményét, elvárván a királyi kúriának a régebbi helyiségekbe, az egyetemnek pedig a pálosok nagyobb épületébe való áthelyezésére vonatkozólag ígért tervezetet. Ezenfelül királyi kegyelmem nagyobb bizonyságául fiái, Széchényi Lajos grófot kinevezem a kőszegi kerületi tábla számfeletti ülnökévé.

A szövegközlés alapja: Kollányi Ferenc: A Magyar Nemzeti Múzeum Széchényi Országos Könyvtára. 1802-1902. I. Bp. 1905. 68. l.

143
SZÉCHÉNYI FERENC LEVELEZÉSE KÖNYVTÁRI ÜGYEKBEN[1097]

Széchényi Ferenc Kovachich Márton Györgynek[1098]

Cenk, 1797. április 27.

Barátom!

Hosszabb hallgatásomat azoknak a készülődéseknek tulajdonítsd, amelyek országszerte a hadba induló nemességet[1099] foglalkoztatják. Különösen nehezemre esett ez, mert a tudomány ügyében kényszerültem hallgatásra, ami pedig mindig a szívemen feküdt, s amely most, a hadiszemle miatt, gazda nélkül maradt. Közben leveledből merítettem vigaszt, amelyben megígéred, hogy a béke helyreállása után minden dolgodat, amid csak van, rendelkezésemre

[1097] *Széchényi Ferenc* (1754-1820) – gazdag főúr, az irodalom és a tudomány bőkezű pártfogója, a Magyar Nemzeti Múzeum s egyben a magyar nemzeti könyvtár megalapítója. Katona akart lenni, s a bécsi Theresianumban nevelkedett. Hazatérve közéleti pályára lépett, s magas tisztségekre emelkedett: valóságos belső titkos tanácsos, több megye főispánja, főkamarásmester s helyettes országbíró lett. Titkára volt Hajnóczy József, a Martinovics-mozgalom egyik vezetője, aki 1779-ben horpácsi könyvtárát katalogizálta. 1787-ben külföldi tanulmányútra ment, s számos német és angol könyvtárat meglátogatott. Hazatérése után, 1793-tól intenzív könyvgyűjtésbe kezdett, majd 1795-től igyekezett a teljes magyar és magyar vonatkozású könyvanyagot megszerezni. Széleskörű levelezést folytatott, könyvkereskedőket s könyvügynököket vett igénybe hungarica-gyűjteménye gyarapítására, de legtöbbet Kovachich segített neki. A gyorsan gyarapodó könyvtár befogadására a nagycenki Széchényi-kastély hamarosan szűknek bizonyult, ezért csak magyar és magyar vonatkozású könyveit hagyta itt, a külföldi műveket Sopronba vitette át. A cenki magyar gyűjtemény katalógusát a család nevelője, Tibolth Mihály készítette el, előszót hajdani, Theresianum-beli tanára, a bécsi udvari könyvtár igazgatója, Michael Denis írt hozzá; 1799-ben jelent meg. Széchényi Ferenc családi könyvtárát már az 1790-es években megnyitotta az írók és tudósok előtt, majd 1802-ben, hogy teljes nyilvánosságát biztosítsa, magyar könyvtárát, továbbá kézirat-, érme-, címer- és térképgyűjteményét felajánlotta a nemzet számára. – Szemelvényeinkben Széchényi Ferenc gazdag levelezésének könyvtári ügyekkel foglalkozó darabjaiból közlünk néhányat. A magyar nemzeti könyvtár alapítója gyűjteményei gyarapításával és ezeknek katalógusaival kapcsolatban hazai és külföldi tudósokkal, írókkal, közéleti emberekkel, tanárokkal, egyszerű tógátus diákokkal stb. levelezett. A könyvtár alapításáról és további történetéről l. a 141. szemelvény 1. jegyzetét.

[1098] *Kovachich Márton György* (1744-1821) – jogtörténész, az oklevéltan (diplomatika) művelője. Széchényi Ferencnek nagy segítségére volt könyv- és kéziratgyűjteménye gyarapításában, s a grófot a hungaricák gyűjtésére biztatta. Saját gazdag kéziratmásolat-gyűjteményét a Nemzeti Múzeumra hagyta. L. még a 82. szemelvény 2. jegyzetét és a 122. szemelvény 1. jegyzetét.

[1099] 1797-ben Napóleon seregei Olaszország felől elérték Ausztriát. A bécsi udvar már az osztrák fővárost féltette a franciák támadásától. I. Ferenc fegyverbe szólította a magyar nemességet is.

fogod bocsátani. De igazad is van, hogy mindazt még életedben lerázod Magadról, ami mintegy azért felesleges számodra, mert ezeket már mind elmédben tartod. Ehhez járul, hogy ami számodra a legértékesebb, tudniillik feleséged, megmarad Neked, aki nemcsak elmédet, hanem mindeddig üresen maradt szívedet is betölti. Én tehát a békességgel együtt sóvárogva fogom várni könyv- és kéziratállományodat, de azon leszek egyszersmind, hogy a költségek egy részét új szerzemények vételére Neked juttassam, amit most a jelenlegi körülmények közt, bár szívesen tenném, nem tehetek. Te tudod, szavamat mennyire megtartom.

A Majthényi-duplikátumokról[1100] majd szintén a békekötés után fogok intézkedni, mégpedig közreműködéseddel, ha jónak látod majd.

A Horányi-kéziratokat[1101], ha majd megkaptam, hasonlóképpen el fogom Hozzád juttatni, amint az ide csatolttal teszem (amelyet mihamar küldj vissza), hogy megjelölhesd, ami Neked megvan, nehogy kettős példányokkal legyek elhalmozva.

Könyveim katalógusát a békekötés után szintén újonnan fogom elkészíteni, mert sok könyv jött még hozzá, mióta innét elmentél. Kérni foglak, hogy majd vizsgáltasd meg, és adasd ki.

Az a remény, amelyet a Budai Krónika[1102] megszerzéséről keltettél bennem, örömöt okoz ugyan, de lehangol megint, hogy hivatali kötelességed megakadályoz Nagyszombatba való utazásodban. Járj el tehát Szabó[1103] barátod közbenjöttével, de a magad nevében intézkedj mindig.

Miért okozol szívfájdalmat azzal, amit Mátyás 1475. évi első dekrétumáról és az 1500. évi másikról írsz? Hiszen ezek megvételére teljes felhatalmazást adtam Neked. Csodálkoznék Rajtad, ha az én ügyemben ezt nem tennéd meg, hiszen Téged más, kevésbé ritka dolgok, még saját károdra is, rabul ejtenek. Eljárásodat minden más esetben helyeselném, ha nem a magyar literatúra ügyéről volna szó.

A Nyisnyánczky-kéziratok katalógusára még rá sem pillantottam. Kérd meg az én nevemben, hogy rendelkezésemre bocsátás végett adja át Neked.

Most befejezem, hogy ne untassalak, de megismétlem, amit levelem elején mondtam, hogy tudniillik a háború befejezésével szívesen viselném Veled a költségeket, mivel a primási vagy Viczai-féle eredeti iratok leírására is kiterjeszkedhetsz. Köszöntelek, s üdvözöld nevemben barátian feleségedet is.

(Eredetije latin nyelvű.)

Széchényi s. k.

[1100] A *Majthényi*-család könyvtára ebben az időben eladásra került. Ezzel kapcsolatban ír Széchényi Ferenc Kovachichnak.

[1101] *Horányi-kéziratok.* – Horányi Elek piarista irodalomtörténetíró (1736-1809) latinul írt életrajzi lexikonának összeállítása kapcsán számos kéziratos forrást gyűjtött össze és másoltatott le. Kéziratgyűjteményét megvételre ajánlotta fel Széchényi Ferencnek, aki azt Kovachich Márton Györgynek mutatta meg, és véleményét kérte. Kovachich az oklevélgyűjtemény megvásárlásáról lebeszélte Széchényit, mivel saját gyűjteménye számára lemásolta lényegesebb részeit. Horányiról l. még 121. szemelvény 5. jegyzetét.

[1102] *Budai Krónika* – az első magyarországi nyomtatvány, amelyet Hess András nyomtatott budai nyomdájában, 1473-ban. A latin nyelvű Chronica Hungarorum megjelenése helyéről kapta a Budai Krónika nevet. (L. a 29. szemelvényt.) Széchényi Ferenc megbízást adott Kovachich Márton Györgynek, hogy e művet szerezze meg számára. Kovachich Jankovich Miklóstól akarta megvásárolni, majd amikor e törekvése sikertelen maradt, a nagyszombati káptalan könyvtárára gondolt, s Szabó András kanonokhoz, a könyvtár ügyeinek intézőjéhez fordult.

[1103] *Szabó András* (1738-1819) – kassai püspök. A nagyszombati papnövendékek aligazgatója, majd az érseki hivatal titoknoka lett. Később is számos egyházi tisztséget viselt, 1804-ben őt nevezték ki az első kassai püspökké.

Széchényi Ferenc Miller J. Ferdinándnak[1104]

Pest, 1801. január 10.

Tekintetes és nagynevű, számomra kiváltképpen tiszteletre méltó Ülnök Úr!

Rendkívüli módon megörvendtem Tekintetes és Nagynevű Uraságod igen kedves levelének, amely három nappal ezelőtt az igen készséges Otsovszki által jutott hozzám. Semminek nem örülök annyira, mint ha olyan férfiak jóindulatát élvezhetem, akiket mindenoldalú tudományuk jó híre és a hazával szemben szerzett kiváló érdemeik dicsősége ajánl. Tekintetes Uraságod irántam való barátságának egyedülálló megnyilatkozása minden bizonnyal annál kedvesebb és megtisztelőbb számomra, mert olyan embertől származik, aki saját nevének legnagyobb dicsőségére is, jeles és hasznos munkát fordított hazánk történelmi emlékeinek feltárására, amint Magyar Könyvtáramban számos nyomtatott mű ékesen bizonyítja. Ezért Tekintetes és Nagyhírű Uraságodnak az a kis irodalmi ajándéka is igen kedves nekem, amelyet leveléhez tetszett csatolni. Mind a kéziratokat, mind a nyomtatott könyvecskét, miután mindkettőt a legnagyobb gyönyörűséggel elolvastam, könyvtáramba besoroltam. A „Tűzvészek megelőzésére és megfékezésére szolgáló közigazgatási tanács”[1105]-ot csak helyeselhetem. Bárcsak széles e Magyarországon, amely rengeteg tűzcsapásnak van kitéve, ilyen felette hasznos intézkedéseket vezetnének be. De Nagynevű Uraságod jól tudja, hogy polgártársaink milyen nehezen fogadnak meg ilyen tanácsot, kivéve ha az országgyűlés tekintélye ajánlja és tanácsolja. Ezért nem kétlem, hogy lesznek olyanok, akik a legközelebbi országgyűlésen a „Közigazgatási Tanács”-ban tárgyalt rendszabályokat nyíltan javasolni fogják, s az egybegyűlt Karokat és Rendeket buzdításukkal azok bevezetésére rá fogják venni. Szerény befolyásomat én is szívesen és buzgón latba fogom vetni. Felette örvendek, hogy Nagyhírű Uraságod is helyesli buzgólkodásomat a drága hazánkról szóló nyomtatott vagy kézzel írott könyvek gyűjtésében, s megjegyzem, hogy a könyvtáramhoz való minden hozzájárulás kívánatos dolog számomra most is, és lesz a jövőben is. Nagyhírű és Tekintetes Uraságod ezért igen kedves dolgot cselekedne, ha azoknak a kéziratoknak a lajstromát, amelyeket mint írja, jelenleg ládáiban magánál őriz, alkalomadtán elküldené nekem. Mert csak a magyar tudomány ügyéért buzgó emberek törekvéseinek egyesítésével lehet elérni, hogy a magyar könyvtár, amelyre törekszem, teljes és minden részében tökéletes legyen. Én a magam részéről sem költséget, sem fáradságot nem fogok kímélni, hogy vágyam megvalósuljon.

Ha a továbbiakban Uraságod történetesen Pestre jönne, ahol a bírósági tárgyalási idők tartama alatt szoktam tartózkodni, kegyeskedjék szerencséltetni, hogy az irántam való kegyességéért szemtől szembe mondhassak köszönetet, s megismerhessem azt a férfiút, aki hazánk ifjúságának és tudományosságának szolgálatában kiváló érdemeket szerzett. Barátságába ajánlva magamat, megkülönböztetett tisztelettel maradok Uraságodnak alázatos szolgája:

Gr. Széchényi F. s. k.

(Eredetije latin nyelvű.)

[1104] *Miller Jakab Ferdinánd* (1749-1823) történet- és irodalomtörténetíró. 1782-ben cenzor, 1803-ban Széchényi Ferenc könyvtárnoka, majd 1808-ban a Magyar Nemzeti Múzeum igazgatója lett. Haláláig, 1823-ig vezette a múzeumot. Ő állította össze a Széchényi Könyvtár kéziratkatalógusát.

[1105] Miller Jakab Ferdinánd 1800-ban megjelent latin nyelvű műve, amelynek eredeti teljes címe: Consilium politicum praecavendi et extinguendi incendia in urbibus, oppidis el pagis Hungariae. (Cassoviae 1800. Landerer.

Széchényi Ferenc Révai Miklósnak[1106]

Pozsony, 1802. augusztus 16.

Tisztelendő és nagyhírű Révai Miklós úrnak, a magyar nyelv és irodalom tanárának a pesti kir. tudományegyetemen. Gr. Széchényi Ferenc sokszoros üdvözletét küldi.

Örülök, hogy elküldhettem Magyar Könyvtáram Mutatóját, amely honfitársaim, elsősorban a könyvtárügy művelőinek használatára három kötetben felöleli a nyomtatott könyveket. Rövidesen napvilágot fog látni az első pótkötet és a másik, a kéziratos kódexek katalógusa; s így rendre nyomdába fog kerülni mindaz, amiről a hírneves Denis Mihály[1107], a bécsi Bibliotheca Palatinalis egykori prefektusa a mondott Mutató elé írt bevezetésben szólott.

Ezért a kis ajándékért, mint Nagyhírű Uraságod iránti őszinte figyelmességem bizonyságáért azt kérem, hogy egy ívrét papíron, sajátkezű, tetszés szerinti nyelven írt rövid levélben értesítsen engem a Mutató kézhezvételéről. Szeretném ugyanis a drága hazánk tudományos életében az én időmben kiváló érdemet szerzett férfiak kezének írását egy kötetbe gyűjtve a könyvtárban elhelyezni. Engedje hát át ezt díszes emlékjelként a könyvtár igen nagy dicsőségére és ékességére. Kedvességének ezért a jeléért nem fogom elmulasztani, hogy a folytatásokat és pótköteteket, amint megjelentek, nyomban elküldjem.

(Eredetije latin nyelvű.)

Széchényi Ferenc Mártonffi József[1108] *erdélyi püspöknek*

Pest, 1803. január 17.

Méltóságos főtisztelendő Püspök és Titkos tanácsos Úr! Hozzám múlt esztendőnek 27-dik decemberrül bocsátott becses levelét annál nagyobb örömmel vettem, mentől bizonyosabb vagyok, hogy az igyekezetem Erdélyországban is előmozdítót talált. Excellenciádnak szép ajándéka, mellyel a nemzeti könyvtárat gazdagítani méltóztatott, nékem teljes reménységet nyújt, hogy a jeles példáját több erdélyi méltóságok és tudósok követni, mint a két hazának díszére és hasznára célozó gyűjteményünket elősegélleni, és könyvekkel vagy kézírásokkal, avagy egyéb ritkaságokkal szaporítani fogják. Én azonban itt az hazánk nevében Excellenciádnak ajánlását alázatosan köszönöm, magamat tovább is barátságában ajánlván, minden tisztelettel maradok Excellenciádnak alázatos szolgája.

Gróf Széchényi Ferenc m. p.

Széchényi Ferenc Fiala Ferencnek, Szakolca polgármesterének

Pest, 1803. december 7.

Tekintetes és Nemzetes Polgármester Úr!

Néhány nappal ezelőtt hírül vettem, hogy az eltörölt pálos rend egyik papja igen tudósan és ékesen elkészítette Szakolca szabad királyi város történetét, s a kézirat Tekintetes Urasá-

[1106] *Révai Miklós* (1749-1807) – nyelvtudós és költő. L. még a 93. szemelvény 1. jegyzetét.

[1107] *Denis, Michael* (1729-1800) – német költő és kiváló bibliográfus. A Theresianum tanára, majd a bécsi császári könyvtár igazgatója volt. A Széchényi Ferenc magyar könyveit tartalmazó katalógus elé, amelyet Tibolth Mihály könyvtáros állított össze, Denis írt előszót. A katalógust küldte el Széchényi Révai Miklósnak.

[1108] *Mártonffi József* (1743-1815) – erdélyi püspök. Az irodalom és a tudományok bőkezű pártfogója volt Erdélyben, s az újonnan megalapított Nemzeti Múzeum könyvtárát is értékes könyvekkel gazdagította. Révai Miklóshoz meleg barátság fűzte. 1781-ben a cenzori teendők végzésével bízták meg. Batthyány Ignác halála után nevezték ki erdélyi püspökké.

godnál van. Ez a hír annál nagyobb örömömre szolgált, minél biztosabb reményem támadt, hogy ez a munka nem csekély hozzájárulás lesz a Magyar Könyvtárhoz, amelyről – nem kétlem – Uraságod is tudja, hogy igen nagy költséggel és fáradsággal gyűjtöttem, s a közelmúltban különleges királyi engedély alapján a hazának adományoztam. Könyvállománya gyarapításának ügyét továbbra is gondomnak tartom, s édes hazánk minden művelt emberét arra igyekszem serkenteni, hogy ezt az intézményt már nem az én, hanem az ország kedvéért, velem együtt iparkodjanak támogatni és gyarapítani olyan nyomtatott és kéziratos könyvekkel, érmekkel, térképekkel, pénzekkel, képekkel és más régiségekkel, amelyek bármi módon Magyarországra vonatkoznak.

Amint bizonyára nemhiába ígérem magamnak, hogy óhajtásom Tekintetes Uraságodnak e téren páratlan, számomra kedves buzgalmával fog találkozni, akként megkülönböztetett megbecsüléssel maradok Tekintetes Uraságod lekötelezett szolgája, a mondott történetíró kért kéziratának az Országos Könyvtárba való megküldését várva:

Gr. Széchényi F. s. k.

(Eredetije latin nyelvű.)

Széchényi Ferenc Skolka András[1109] *mezőberényi professzornak*

Pest, 1803. december 8.

Nagyságos és tudós Professzor Úr!

Különös élvezettel vettem kézhez dolgozatait, amelyekkel a Nemzeti Könyvtárat szerencsés múzsája egy másik termékével együtt gyarapítani szíves volt.

Köszönöm Önnek ezeket a szép és ritka ajándékokat, amelyek a maguk helyén, a katalógus 2. pótkötetében fognak napvilágot látni, és kívánom, hogy Önt hazaszeretete további ilyen gyűjtésre serkentse.

Nagyrabecsülésem kifejezésével maradok Nagyságod alázatos szolgája

Gróf Széchényi Ferenc s. k.

(Eredetije német nyelvű.)

Széchenyi István Széchényi Ferencnek

Pest, 1803. december 26.

Édes Kedves Jó Atyám!

Noha én gyenge időm miatt nem is érdemlem meg a szép Magyar Könyvháznak lajstromát, és nem is tudhatom megítélni elegendően ennek a becsét: mégis adott az én Kegyes Atyám, hogy én is példáját valaha kövessem, és édes hazámnak boldogságát, amennyire tőlem kitelhet, előremozdítsam.– Fogok is iparkodni jól tanulni is, ahogy csak lehet, és magamat jóságban gyakorolni, hogy így Édes Atyámnak örömöt csinálhassak, hálaadásul ezért a szép könyvháznak lajstromáért.

Édes Jó Atyjának Pesten, 26-ik Dec. 1803.

hálaadatos, engedelmes fia,
Széchenyi István
írta az ő 12 esztendős korában.

[1109] *Skolka András* (1778-1816) – evangélikus lelkész, mezőberényi tanár. Több ízben küldött ajándékul különféle kiadványokat a nemzeti könyvtár részére.

Széchényi Ferenc Mátyási Józsefnek[1110]

Pest, 1804. augusztus 24.

Bizodalmas Nagy jó Uram!

Elérkezésemnek alkalmatosságával az Úrnak két rendbeli becses levele kezemhez szolgáltatott. Az egyikhez tetszett Goldoni[1111] munkájából fordított, és a Nemzeti Játszó Társaság számára készített magyar játékját kézírásban kapcsolni; a másikhoz pedig négy ritka, hazánk nyelvében kibocsátott könyveket adni; valamint ezen szép ajándékát különös tartozással veszem, úgy szinte az Úrnak az édes hazánkhoz buzgó indulatját érdeme szerint becsülvén, nem késtem azokat az Országos Könyvgyűjteményben tüstént beiktatni: ahol, remélem, a szerzőnek híre, neve és ajánlása mindenkor fönn fog maradni. Én ugyan tiszta szívembül kívánom, hogy az Úr a tudós munkálkodásainak megérdemlett jutalmát mentől hamarább lássa, és hogy állandó egészsége mellett bővebb alkalmatossága légyen az anyai nyelvünknek pallérozásában tovább is kedve szerint fáradozni, illendő tisztelettel maradván az Úrnak szíves s kész szolgája

Gr. Széchényi Ferenc m. p.

Széchényi Ferenc Erős Gábor, Pap József, Pethes Dávid debreceni tógátus diákoknak

Pest, 1804. november 13.

Kedves Hazánkfiaim!

Különös örömmel és köszönettel vettem Kegyelmeteknek hozzám utasított mappájokat [térképüket], melyekkel engemet ajándékozának. Én azokat, mint nyilvánságos a rézmetszésben eddig tett előmeneteleknek jelét tekintvén, illendőnek tartottam ezen új magyar szüleményt a Nemzeti Könyvtárnak általadni, és örökös emlékezetekre annak lajstromában béiktattatni. Remélvén pedig, hogy ezen szép igyekezeteket még tovább is az édes hazánknak hasznára és a nemes oskolájoknak dicsőségére fordítani fogják, állandóul maradok Kegyelmeteknek

Kész jóakarójok:
Gróf Széchényi Ferenc m. p.

Szabolcs vármegye levele Széchényi Ferencnek

Nagykálló, 1808. február 28.

Nagyméltóságú Gróf, császári-királyi belső Titkos tanácsos és Főispány Úr!

Belső örömmel s háládatossággal értettük mind a közelébbi országgyűlésen hozott törvények egyik cikkelyéből, mind Excellenciádnak hozzánk eljutott nagybecsű leveléből, hogy Excellenciád nagy költséggel s fáradsággal szerzett könyvtárját, régi pénzekből s kézírásokból szerzett gyűjteményeit édes hazánknak s annak minden tagjainak ajánlani, s azt már valósággal által is adni méltóztatott.

Azt adjuk mi is Excellenciádnak, amit az ország egybegyűlt rendei cselekedtek, kik tudniillik a legnemesebb adóval adózván, Excellenciádnak ezen nagyszívű ajánlásának örök emlékezetét a legbecsesebb emlékeztető oszlopra ragasztották, midőn azt törvénykönyvünkbe beiktatták, mert midőn a háládatosságnak ezen törvényét felolvastuk, Excellenciádnak örök

[1110] *Mátyási József* (1768 k.-1849) – pesti ügyvéd, költő. Főként alkalmi költeményeket írt. Eredeti műveinek és fordításainak nagy része kéziratban maradt fenn. L. még a 97. szemelvény 1. jegyzetét.

[1111] *Goldoni, Carlo* (1707-1793) – kiváló olasz vígjátékíró.

emlékezetét és tiszteletét szíveinkbe beírtuk, és színmutatást nem esmérő magyar szívünkbe belső örömöt éreztünk azon, hogy találtatik még ma is oly nagy hazafi, ki nemzetünk pallérozására, anyai nyelvünk virágzására s hazánk történeteinek igaz ösméretire vezető útnak feltalálására oly nagy áldozatokat tészen, – hogy találtatik oly nagy polgár, ki hazánknak azon nagy veszteségét, melyet a rabló török a néhai Mátyás király által felállított nemzeti könyvtárnak és ritka gyűjteményeknek kipusztításával okozott, pótolgatja, és annak teljes kipótolásának fundamentomát megvetette.

Bizonyságai lesznek ezek az Excellenciád igaz hazafiúságának, hazája szeretettnek s a tudományok országába való jártasságának.

Éltesse tehát a mindenható felség ezekért Excellenciádat, édes nemzetünk javára, hazánk hasznának és dicsőségének előmozdítására, – adjon továbbá is erőt arra, hogy a hazához forró szeretetének jeleit tovább is kitündököltethesse, s nemzetünk fényét és boldogítását előmozdíthassa. Többire magunkat Excellenciádnak kegyességébe ajánlván, szokott tisztelettel vagyunk Excellenciádnak kész köteles alázatos szolgái:

Költ NKállóba, Böjtelő havának [februárnak] 28-ik napján, 1808-ik esztendőbe tartott közgyűlésből.

Szabolcs Vármegyének Rendei

Grimm Jakab[1112] *Széchényi Ferencnek*

Bécs, 1814. november 12.

Kegyelmes és jeles Gróf Széchényi Ferenc Úrnak Grimm Jakab köszöntését küldi.

Könyvtárad katalógusát, amelyet nemcsak a magyar, hanem az egész tudományos világ javának nagy szolgálatára közzétettél, igen nagy örömmel ma kaptam meg, s nem mulasztom el, nemes Gróf, hogy köszönetet mondjak azért az igen nagy bőkezűségért, amelyet irántam, akit alig ismersz, mutattál. A munkát futólag, mintegy felületesen szemügyre véve és megtekintve, hasznosságát és jelentőségét már felismertem, s nem tudom, mit dicsérjek benne inkább, kiváló tartalmát-e, vagy honszeretetedet, amely csak a legnagyobb lehet. Ami engem illet, a mű összes köteteit el fogom helyeztetni a Museum publicum Cassellanum [Kasseli nyilvános múzeum] könyvtárában, s méltán annak ritka könyveihez fogom soroltatni, mivel a magyarországi nyomtatványokból csak igen kevés van nálunk, azokból pedig, amelyek nem kerülnek rendes könyvárusi forgalomba, jóformán egyetlen példány sem jut el hozzánk. Annál inkább van miért remélnem azt, amit már kegyesen megígértél, hogy ti. a munka hátralévő köteteit és hozzá a pótlásokat (amelyek közül a másodikat, a kéziratos könyveket tartalmazó részt különösen várom) adandó alkalommal elküldeted nekünk.

(Eredetije latin nyelvű.)

VII. Pius pápa[1113] *Széchényi Ferencnek*

Róma, 1817. április 23.

VII. Pius pápa.

Kedvelt Fiunk, üdvözletet és apostoli áldást.

[1112] *Grimm, Jacob* (1785-1863) – híres német filozófus, az összehasonlító néprajz és mesekutatás úttörője. Ő vetette meg Deutsche Grammatik (1-4. köt. 1819-1837) című művével a történeti német nyelvtan alapját. Egy ideig a kasseli fejedelmi könyvtárban működött. Ekkor küldte meg neki Széchényi Ferenc gyűjteménye katalógusát, amelyet elhelyezett a könyvtár könyvei között.

[1113] *VII. Pius* (1742-1823) – 1800-tól volt pápa.

Sok, bokros teendőnk okozta, amelyek örökösen lefoglalnak minket, hogy előzékeny leveledre csak ily későn válaszolhattunk. Mégis fájlaljuk, hogy így történt, mert a lehető leghamarabb tudomásodra óhajtottuk volna hozni, milyen kedves nekünk leveled, és mekkora tetszéssel fogadtuk, amint illett, magyar könyvtárad katalógusát, amelyet hozzánk ajándékul küldtél. Amint lehető volt, nyomban írunk neked; először azért, hogy kifejezzük neked hálánkat, amellyel ajándékodat fogadtuk, azután azért, hogy nagy örömünket nyilvánítsuk a tudomány, a haza s az egész tudományos világ iránti nemes szándékod felett. Te ugyanis, amint látjuk, nagy költségen és hihetetlen buzgósággal hatalmas könyvtárat gyűjtöttél, amelyben felhalmoztál mindent, amit a tudomány bármely területén Magyarországon, vagy magyarok csak írtak; ezt azután, hogy mindenkor megfelelőbben, mindenki rendelkezésére álljon, Pestre vitted át, és Magyarországnak és a nemzetnek ajándékoztad; végül pedig elkészíttetted igen bő és teljesen tökéletes katalógusát. Ezek honszeretetednek és bőkezűségednek ékes tanújelei, amelyet, úgy hisszük, soha nem lehet eléggé ajánlani a követésre. Ennek okából is kinyilvánítjuk iránt legkegyesebb szándékunkat, és atyai jóindulatunk különleges kifejezésével szívünkből apostoli áldásunkat adjuk rád. – Kelt Rómában, 1817. április 23., pápaságunk 18. évében.

(Eredetije latin nyelvű.)

VII. Pius pápa

Széchényi Ferenc Horvát Istvánnak[1114]

Bécs, 1819. február 23.

Különleges tiszteletemre méltó, Tekintetes és Nemzetes Uram!

Tekintetes és Nemzetes Uraságodnak február 20-án kelt és kezemhez vett leveléből megkönnyebbüléssel tudtam meg, hogy Uraságod az előre tudott, nagyon nehéz és fáradsággal terhes munkáján már az utolsó simítást végzi. Nagyon örülök annak a rám és soproni könyvtáramra váró – hogy úgy mondjam – megtiszteltetésnek, hogy Uraságodat nyerte meg értéke megállapítójának, akinek közismerten híres, nagy tudománya és szakismerete, hozzáértő eljárása, finom lelkiismeretessége és tisztébe vágó dolgokban a felek iránti elfogulatlansága ennek a csekély adományomnak, amelyet a haza oltárára tettem, meg fogja szerezni a megérdemelt jutalmat, és mindenkinél, aki méltányosan ítél, olyan megingathatatlan elismerést, amelyet – mint remélhető és méltán hihető – soha nem kezdhet ki az irigység mételye. Midőn tehát Uraságodnak a kiállt, oly súlyos fáradalmaiért megérdemelt köszönetet mondok, biztosítani kívánom, hogy Uraságod a könyvtár felbecsülésének megoldott feladata alapján, amelyet felsőbb helyen is jelentettek, s amelyet éppoly pontosan, mint az ehhez megkívánt tudományban való jártasságának bizonyságaként teljesített, jogosan számíthat nagyobb és méltán megillető dicsőségre is, mint én, akinek egyedüli dicsősége annak birtoklása volt, s nem volt nehéz ama könyvgyűjteményre szert tennie, és semmi tekintetben nem írható érdemei közé. Uraságod ténylegesen bebizonyította, hogy oly különféle könyvekkel teli bibliotékám mind külső, mind belső értékének legmélyére hatolt, s tudós hozzáértéssel felbecsülte és megállapította igaz értékét. Ezért belső meggyőződésemből, szívesen engedem át ezt a pálmát Uraságodnak, hogy leszakítsa előlem. A továbbiakban eddig is tapasztalt érzéseimben maradva, a szokásos tisztelettel vagyok tekintetes Uraságod lekötelezett szolgája és barátja:

Gr. Széchényi s. k.

[1114] *Horvát István* (1781-1846) – történész, egyetemi tanár. Miller Jakab Ferdinánd halála után, 1823-tól 1846-ig a Nemzeti Múzeum könyvtárának volt vezetője. Gazdag könyvtára és kéziratgyűjteménye 1846-ban, halála évében a Múzeum könyvtárába került. Mint egyetemi tanár a magyar függetlenség eszméjének szuggesztív hirdetésével és lelkes hazafiságával nagy hatást gyakorolt tanítványaira. Nyelvészettel is foglalkozott, „délibábos" szószármaztatásaival bizonyítani próbálta, hogy a magyarság a világ legrégibb népe. Tudománytalan módszerét már több kortársa erősen bírálta.

(Eredetije latin nyelvű.)

A szövegközlés alapja: Sebestyén Gyula: Gróf Széchényi Ferenc levelezése könyvtári ügyekben. Magyar Könyvszemle. 1891. 178-198. l. (Részletek.) (Latinból ford.: Gerics József, németből: Weger Imre.)

Kazinczy a korabeli könyvtárakról[1115]

144
ESTERHÁZY KÁROLY[1116] EGRI PÜSPÖK KÖNYVTÁRA

... Nagy tűzzel számlálá előmbe, mely áldozatokat teve a tudományokért; hogy itt ezt a pompás líceumot fundamentumából építette, hogy abban gazdag könyvtárt állíta, hogy Londonból hozata asztronómiai szereket...

Megparancsolá, hogy líceumába, bibliotékájába vezessenek el, s akará hallani észrevételeimet, kivált az architektúrára nézve, miben a püspök Rómában tanulván, leckéket veve, és a festésre. A bibliotéka mennyezetére Krakker[1117] festé a tridenti zsinat üléseit, hová mennykő csap alá, nem tudom kire és miért. Bibliotékába talán nem a tridenti zsinat ülése illett, de azt egy püspökiben elnézhetni, s dicséretére Krakkernek elmondhatjuk, hogy szerencsésen elkerülé a monotóniát; az a sokféle szabású s színű öltözet, az a sokféle pap, szakállal és szakáll nélkül, skapulárével [váll-lepellel] és nem skapulárével, nyírt fővel és baretummal [papi sapkával], mindent jóvá tesz.

A szövegközlés alapja: Kazinczy Ferenc: Pályám emlékezete. Bp. 1956. 114, 115-116. l.

[1115] *Kazinczy Ferenc* (1759-1831) a felvilágosodás nagy írója, a nyelvújítási harc vezére kora ifjúságától érdeklődött a könyvek és könyvtárak iránt. Már gyermekkorában nagy gyönyörűséggel olvasta nagyatyjának és az érsemjéni prédikátornak könyveit. Sárospataki diákoskodása idején egyik legnagyobb élményét a kollégium gazdag könyvtára jelentette. Maga is szép könyvtárat gyűjtött, Pesten jártakor gyakran látogatta az Egyetemi Könyvtárat, kapcsolatban állt Ráday Gedeonnal, s az országot beutazva, mindenütt megtekintette a híres gyűjteményeket (Esterházy Károly egri püspök könyvtárát, a pannonhalmi könyvtárat, Széchényi Ferenc könyvtárát stb). 1816-ban Wesselényi Miklós és más erdélyi barátainak meghívására Erdélybe látogatott. Június 10. és szeptember 10. között beutazta Erdély területének mintegy a felét, s többek között megtekintette a híres erdélyi könyvtárakat is. Nagy örömmel szemlélte a modern munkákat, de hozzáértéssel nyilatkozott a régi értékes és ritka könyvekről: kódexekről, ősnyomtatványokról, metszetekről, illusztrációkról. Később szeretettel emlékezett vissza útjára. Már a Tudományos Gyűjtemény 1817-i és 1818-i évfolyamában több mutatványt közölt az úti élményeit megörökítő Erdélyi levelek című írásából, de a teljes mű kiadására a költséghiány, s főként amiatt, hogy később többször átdolgozta, csak 1831-ben, halála után kerülhetett sor a Felsőmagyarországi Minerva című folyóirat hasábjain. A mű könyvalakban 1839-ben jelent meg első ízben. A Pályám emlékezetéből, az Erdélyi levelekből és magyarországi utazásainak leírásából közöljük az itt következő s az egyes korabeli könyvtárakkal foglalkozó szemelvényeket. Kazinczyról 1. még a 96. szemelvény 1. jegyzetét.

[1116] *Esterházy Károly* (1725-1799) – váci, később egri püspök. Tanulmányait Rómában végezte, a Collegium Germanicum Hungaricumban. Ő kezdte el a váci bazilika építését, s ő építette az egri líceumot, amelyhez csillagászati obszervatóriumot is emeltetett. Terjedelmes könyvtárat gyűjtött, hogy a líceumban folyó oktatási és tanulási munkát ezzel is segítse. Könyvtárát a líceumban állította fel, s 1793-ban, amikor állománya kb. 10.000 kötetet tett ki, megnyitotta a nyilvánosság számára, majd végrendeletileg a líceumra hagyta. Kazinczy becsülte ezekért az érdemeiért, de az egyházpolitikai kérdésekben szemben állt vele. Esterházy ugyanis II. József felvilágosult reformjai ellenében a katolikus párt vezére volt. – Az Esterházy-gyűjtemény majdnem teljesen külföldi szerzők műveit tartalmazta, anyagának csekély hányada (1-2%-a) volt csak magyar munka.

[1117] *Krakker (Kracker), Johann Lukas* (1717-1779) – morva-német festő. Magyarországon is hosszabb ideig működött, Esterházy Károly gróf egri püspök megbízásából számos freskót és oltárképet festett Egerben. Ő alkotta 1778-ban az egri líceum könyvtártermének barokk freskóit is. Egerben halt meg, szép síremléke ma is áll.

145
TELEKI SÁMUEL KÖNYVTÁRÁNAK LEÍRÁSA[1118]

A kancellárius épülete homlokkal délnek fekszik, s a két sor ablakú épületnek keleti szárnyát foglalá el a bibliotéka. Azt egyfelől az udvar, másfelől kertecske veszi körül.

A custos [könyvtáros] lakától rövid folyosó viszen az előszoba ajtajához, mely felett e sorok olvastatnak:

MUSIS PATRIIS
GRATISQUE POSTERIS
D. D.
SAMUEL S. R. I. COMES TELEKI

[A honi múzsáknak és a hálás utókornak ajándékozta Teleki Sámuel római szent birodalmi gróf.]

A bibliotéka hajóját galéria veszi körül, hova a hajó ajtaja mellett az udvar felé esik a felmenetel. A könyvek nem állanak a hajóban, az egészen üres, hanem a hajót mind a négy oldala felől körülölelő felső és alsó karban; sárgarézből font drótajtók zárják el a könyveket, hogy címjeik láttathassanak, de a kincs meglopás veszélyének kitéve ne legyen. (Az almáriomokban, valamint az előszobában is és az ebből nyíló kabinetben [fülkében] nincs többé üres hely, sem a bibliotékába új almáriomok nem hozathatnak, hanemha az ásványok gyűjteménye más szobákba vitetnék.)

Az architectus [építész] értelemmel és nagy szerencsével tevé rajzolatját. A hajó oszlopfalai az ablakok irányában ürességet hagytak, s onnan vasrostély-könyöklők mögül lehet letekinteni a hajóba, mely így a felső és alsó ablakok által elég világosságot kap. Aki az ajtón belép, s a kar alatt megáll, magával általellenben látja a kancellárius képét, a Szent István nagykereszteseinek ünnepi öltözetökben; a kép igen hív, és szépen van festve. A művész rajt nem hagyá nevét, s így azt annál illőbb elmondanom: Tusch János, a cs. k. galéria [képtár] őrzője Bécsben... Bibliotéka tekintésére rövid idő fél nap; mi pedig itt sokáig nem mulathatánk, mindhogy gróf Gyulaynénak[1119] anyai rettegésit eloszlathassuk, noha előnkbe küldött huszárját visszaküldénk a jó hírrel, hogy élünk s jövünk, mindhogy a szebeni szász ünnepen megjelenhessünk. Így meg kelle elégednem azon örömmel, hogy a klasszikusok vagy ritka, vagy királyi pompával készült kiadásait s a Piranesi[1120] Rómáját s a Múzeum Pio-Clementiumot[1121] végigforgathatánk...

A kancelláriusra őseiről semmi könyvek nem maradának. Maga fogott e kincs gyűjtéséhez 1759-ben, midőn Bázelbe, Párizsba, Hollandiába atyja testvérének fiával, a koronaőr Józseffel[1122] tanulás végett ment vala ki (s vásárlásaiban az a kívánság vezeté, hogy oly

---

[1118] Kazinczy Döbrentei Gábor és Gyulay Lajos társaságában érkezett Tordán és Radnóton át Marosvásárhelyre, ahol Teleki Sámuel híres könyvtárát és a református kollégium könyvgyűjteményét tekintette meg. – *Teleki Sámuel* (1739-1822) – erdélyi udvari kancellár, királyi kamarás. Tiszteletbeli tagja volt több külföldi akadémiának. Húszéves korában Svájcban, Hollandiában, Franciaországban és Ausztriában hosszabb tanulmányutat tett. Ekkor kezdett könyveket gyűjteni, s a könyvgyűjtést egész életén át folytatta. 1799-ben Marosvásárhelyen könyvtárat építtetett, és sok anyagi áldozattal létrehozott, kb. 40.000 kötetes könyvgyűjteményét 180l-ben Bécsből Marosvásárhelyre szállíttatta. Ezt az ún. Teleki-tékát, amelyet 1800-ban kelt végrendeletében mint családi hitbizományt hagyott örököseire, nyilvánosnak szánta. Az Erdélyben felépült és berendezett új könyvtárat ő maga sohasem látta, mert Bécsből öregkora miatt nem tudott elutazni. Csak a hamvait szállították haza, s temették el Somberekén. Halála után a könyvtár nem fejlődött tovább.

[1119] *Gyulay Ferencné* Kácsándy Zsuzsánna Kazinczy fiatalkori szerelme. Fia, Gyulay Lajos volt – Döbrentei Gábor mellett – Kazinczy kísérője erdélyi útján.

[1120] *Piranesi, Giovanni Battista* (1720-1778) – olasz építész, rajzoló és rézkarcoló. Róma régiségeiről s a római romokról készült híres metszeteit 29 kötetben adták ki.

[1121] A vatikáni múzeum, amelyet XIV. Kelemen pápa (1769-1774) alapított.

[1122] *Teleki József* (1738-1796) – író, tudós és államférfi. Értékes könyvtárat és múzeumi anyagot gyűjtött. L. még a 73. szemelvény 2. jegyzetét.

könyveket szerezhessen a hazájának, melyek a magok nemökben vagy legjobbak, vagy ritkaságuk miatt is becsesek, és amelyeket nagy áruk miatt magányos bibliotékákban hiába fognánk keresni. Katalógusainak három kötetei már kijöttek, s nemsokára a negyedik is sajtó alá megyen).[1123] A könyvek száma aznap, melyen én itt valék, harminchatezer-kilencvenhat kötetet teve, ide nem számlálván azokat, melyek a kancellárius kezénél állanak, s azoknak naponkint szaporodik száma. Hitvese[1124] osztozni akara férjének érdemében, s a magyar könyvek a grófné szerzeményei, az ásványok pedig fióknak, a meghalt Domokosnak[1125] köszönik lételöket (s a kancellárius nagyon megszaporította. A numizmák [érmék] még nem érkeztek le Bécsből...).

A kincs fidei commissumként [hitbizományként] megyen által a kancellárius egyetlen fiára, Ferencre[1126], egy itt, a piacon álló roppant és ékes ház jövedelmeivel, honnan a bibliotekárius fizethessék, s a könyvek szaporíttathassanak.

Bibliotekárius Szabó András úr (tavaly még professzora báró Wesselényi Miklósnak[1127] a filozófiában) nem eléglé meg azon kedvezésit, hogy velünk itt korán reggel óta tizenegyig mulata, hanem elvezete a reform. kollégium bibliotékájába is. Mily kicsinynek tetszék ez most ama másik után! De ha ennek láthatását nagy nyereségnek most már nem tekintheténk is, a prof. Tompa János[1128] úr ismeretségét annak kelle tekintenünk. Jó fej, s nemcsak tudós, hanem szeretetre méltó is egyszersmind...

A szövegközlés alapja: Kazinczy Ferenc: Erdélyi levelek. K. F. válogatott művei. I. Bp. 1960. 356-358. l.

146
BATTHYÁNY IGNÁC ERDÉLYI PÜSPÖK GYULAFEHÉRVÁRI KÖNYVTÁRA[1129]

[1123] Teleki Sámuel maga készítette el könyvtára katalógusát, amely négy részben jelent meg: Bibliotheca Samuelis S. R. I. Com. Teleki de Szék. Pars I-IV. Bécs 1796., 1800., 1811., 1819.

[1124] Iktári Bethlen Zsuzsanna.

[1125] *Teleki Domokos* (1773-1798) – író, mineralógus, királyi táblai ülnök, Teleki Sámuel fia. Az erdélyi kulturális élet fejlesztésén fáradozott, tagja volt az erdélyi nyelvművelő társaságnak.

[1126] *Teleki Ferenc* (1785-1831) – erdélyi főúr, író, Teleki Sámuel fia. Bécsi tanulmányai idején annyira elnémetesedett, hogy német verseket írt. Hazatérése után Döbrentei Gábor a magyar irodalomra irányította figyelmét, s halála után verseit is kiadta. A Magyar Tudományos Akadémia 1831-ben tiszteletbeli tagjává választotta.

[1127] *Wesselényi Miklós, ifj.* (1796-1850) – erdélyi politikus, a reformeszmék harcos képviselője. L. még a 80. szemelvény 1. jegyzetét.

[1128] *Tompa János* (1770-1834) – marosvásárhelyi, majd nagyenyedi teológiai tanár, író.

[1129] *Batthyány Ignác* (1741-1798) – erdélyi püspök, a híres gyulafehérvári könyvtár, a Batthyáneum alapítója. A római Collegium Germanicum et Hungaricumban tanult. Egerben volt kanonok az egri érseki könyvtárat alapító gróf Esterházy Károly mellett, erdélyi püspökké 1780-ban nevezték ki. Igen sokat költött könyvekre, gyűjteményének értéke Széchényi Ferencéével vetekedett. Könyvtára alapját azzal az 5000 kötettel vetette meg, amelyet még Rómában vásárolt. Egri kanonoksága idején tovább folytatta a gyűjtést, majd a gyulafehérvári püspökség nagy jövedelméből is sokat fordított könyvvásárlásra: nagyértékű könyveket szerzett meg Dobai Székely Sámueltől, az eperjesi plébániáról, a lőcsei Szent Erzsébet székesegyházból, 20.000 forintért megvásárolta Migazzi Kristóf bécsi érsek és váci püspök kb. 15.000 kötetes könyvtárát. Sok könyvet szerzett meg a feloszlatott jezsuita kolostorok könyvtáraiból; könyvtárosa, Dániel Imre Rómában másolta számára a magyar vonatkozású kéziratokat. Batthyány Ignác könyvtára igen gazdag volt kéziratokban (Codex aureus, Esztergomi missale stb.), köztük magyar nyelvemlékekben (a Gyulafehérvári glosszákat tartalmazó ferences gyűjtemény, Döbrentei-kódex, Batthyány-kódex stb.), ősnyomtatványokban és egyéb régi könyvekben (aldinák, elzevirek, a Giunta-, Plantin- és Bodoni-nyomda kiadványai), de XVIII. századi magyar művekben is. A XVIII. századi magyarországi főpapok közül ő gyűjtötte össze a legtöbb magyar irodalmi ritkaságot. A könyvtárat még életében (1798) nyilvánossá tette. Halála után a gyűjtemény csak kis mértékben gyarapodott.

Gróf Batthyány Ignác erdélyi püspök, egykor egri nagyprépost fukar pazarló vala, s kincseinek nem adá meg az érdemlett fényt. Nem követé e részben Esterházy Károlyt[1130], ki líceumát s speculáját [csillagászati megfigyelőtornyát] Egerben oly fénnyel építteté, ahogy azt egy Esterházytól s egy Rómát látott s Rómában architektúrai leckéket is vett gazdag püspöktől s gazdag magyartól várni lehete.

VI. Károly[1131], elhagyván a spanyol koronát, talán annak emlékére Catalóniából, 1711-ben trinitariusokat[1132] hoza ki, s ezeknek itt templomot és klastromot ada. Unokája, II. József eltörlé a szerzetet, s a templomot és klastromot katonai ispotálynak s rakodónak használtatá. Ennek testvére, II. Leopold azt és ezt visszaadá a püspöknek, a pesti nevelőből visszajött kispapság számára. Batthyány ezeket beszállítá a klastrom épületébe: a templomot a maga szép céljaira tartá meg. Áll a templom és klastrom a hely nyugat-éjszaki szegletében.

A templom felső és alsó sorra osztatott, s végéhez egy szobát ragasztottak. Templom és ragaszték hosszában tizenhat öl, szélessége hat. A felső sort a bibliotéka foglalta el, az alsót a természeti dolgok [ásványok] és a régiségek gyűjteménye. A torony teteje elhordatott, s a két torony köze ád lakást a bibliotekáriusnak. Ennek felette van a csillagnéző. Az egyik torony csigagrádicsnak van használva, s a másik a bibliotekárius hálója.

A homlokfalon ezen egyszerű, de talán hiányos felírást olvashatni:

VRANIAE.
POS.
C. IGN. BATTHYÁNI.
EPISC. TRANSILV.
MDCCXCIIII.

[Urániának[1133] állította 1794-ben gróf Batthyány Ignác erdélyi püspök], elmarada a MVSISQVE. SORORIBUS [és a testvér-múzsáknak]. Aszerint, amit az idegen itt olvas, ki keresne itt egyebet, mint csillagnézőt. Pedig a csillagnéző itt a legkisdedebb tekintetű kincs.

Batthyány Egerből nem hoza semmi könyveket, s Fehérvárnak a régibb püspökök bibliotékát nem hagyának. Legelőbb Lőcséről és Bártfáról veve meg egyet, mely skolasztika teológiára[1134] s jus canonicumra [kánonjogra] tartozó munkákban gazdag. Azután kardinális bécsi érsek Migazzitól[1135] 12.000 forinton egy harmadikat. Továbbad kardinális Garampi által vásároltata sok jót az olasz és német földön. De legjobb az, amit Dániel Imre bibliotekáriusa, kit Rómába, Nápolyba, Velencébe kikülde, vásárolgatott. Vannak itt kéziratok, melyek ide Konstantinápolyból költöztenek által.

A könyvtár Erdélynek vagyon hagyva azon üdvösséges tilalommal, hogy azt sem egészen, sem darabonkint elidegeníteni szabad ne legyen. Áldás a Batthyány hamvaira, a szent tilalom azonban nem tartóztatá meg a különben tiszteletes s hazáját és tudományokat s minden jót szerető Mártonffit[1136], hogy Liviusnak[1137] első kiadását egy nagy vendégnek 1809-ben aján-

[1130] *Esterházy Károly* (1725-1799) – váci, később egri püspök. L. még a 144. szemelvény 2. jegyzetét.

[1131] *VI. Károly* (1685-1740) – német-római császár, III. Károly néven magyar király. A spanyol örökösödési háborúban megszerezte a spanyol trónt és a spanyol királyi címet.

[1132] *trinitárius* – a hasonló nevű szerzetesrend tagja.

[1133] *Uránia* – a csillagászat múzsája a római mitológiában.

[1134] *skolasztika teológia* – az arisztotelészi és az egyházi filozófia rendszerbe foglalása, majd a középkor merev és formalista, szőrszálhasogató filozófiája.

[1135] *Migazzi Kristóf* (1714-1803) – váci püspök, majd bécsi bíboros-érsek, római birodalmi herceg. Ő építtette fel a váci székesegyházat, papneveldét, árvaházat stb.

[1136] *Mártonffi József* (1746-1815) – erdélyi püspök. L. a 143. szemelvény 12. jegyzetét.

[1137] *Livius, Titus Patavinus* (i. e. 59-i. sz. 17) – római történetíró. Fő művében (Rerum Romanarum ab Urbe condita libri) Róma történetét foglalta össze a város alapításától i. e. 9-ig.

dékban adja, hiába protestálván hite szerint a bibliotekárius. Hogy az intézet szaporodhassék, harmincnyolcezer s kétszáz forint árú fekvő jószágot hagya mellé. A bibliotéka most tizenötezer darabnál többől áll, húszezret még nem teszen.

Az igazi kincset a kisebb palota bírja. Itt állanak az inkunabulák [ősnyomtatványok] (így nevezik a deltophilusok [íráskedvelők] az 1499-ig megjelent nyomtatványokat, s ezek egybecsűeknek tartatnak a kézírásokkal); itt állanak a magyar dolgok.

Bibliotekárius kanonok Cseresznyés András úr most dolgozza a katalógust nyomtatás alá...

[Most azon ősnyomtatványok felsorolása következik, amelyeket Kazinczy a könyvtárban látott.]

Mutogatja a bibliotekárius némely vendégnek a Szent Máté és Márk evangéliumát is pergamenen, unciális[1138] betűkkel, folio[1139], hasított oszlopokon, melyeket nagy gondú korlátozások [keretdíszek] vesznek körül. Aki előtt az efféle egészen újság, alig hiheti, amit lát. Minden lap korlátja más meg más rajzolat után van dolgozva, s a festés friss, mintha tegnapi volna. A kódex Kr. szül. után éppen 800-ban írva, és így 1016 (ezertizenhat) esztendős. Négyszáz aranyat adtak érte Rómában.

A magyar dolgokra tartozó kéziratok gyűjteménye magába foglalja valamit Dobai Székely Sámuel kapitány[1140] gyűjtött volt, mely ha nagyobb részben apographon [másolat] is, nagy tekintetet érdemel. De mi mindez azon XVI folio kötetekhez, melyek az Erdély fejedelmeinek, sok uralkodóknak, császároknak, minisztereknek, követeknek, generálisoknak, tudósoknak tulajdon kezeikkel vagy írt, vagy aláírt leveleiket foglalják magokban! Kardinális Pázmánynak[1141] itt sok leveleit látám, s magyarul írottakat. Egy barátom állítása szerint azok csinatlanul vannak írva; amit megolvashattam, nem mutatja azt. Pázmány igen sebes kézzel tett írása bizonyságul lehet, hogy ő e levelet nem igyekezett szépen írni, s nyelvünk akkor nem érte még el azt a korát, s még most sem érte, melyben a római vala, midőn Cicero[1142] öntötte a magáét. Bírja a bibliotéka téntatartóját és pozícióját [porzóját] a tálcával. Cseresznyés úr azt nekem átalva mutatá, nehogy mint némelyek, megítéljem; én pedig sokért nem adnám, hogy e kicsinységet illethetém. Szent ereklye, s még azoknak is szent, akik ellen tűzzel harcolgata téntájával; az a ténta sokszor igen jól írt.

E köteteket forgatván, mosolygám a Bethlen Gáborné[1143] aláírását. Férjéhez szól a levél, s embereinek kezével van írva; de ami itt dőlt betűkkel következik, a fejedelemné kezeírása: „*Az Kegyelmed szolgálló Leánya. Az Felséges Bethlen Gábrielné, Károli Susánna m. pr.*”

Rákóczi György, az elsőbb,[1144] a vizsolyi bibliának[1145] utolsó lapjára ezt írá: „Anno 1619. 4-ta die Augusti. Az én kegyelmes Istenemnek kegyes engedelmével végeztem ez könyvvel együtt az egész Bibliának olvasását itt, Sárospatakon, 6 és 7 óra között, reggel, kiért legyen áldott és szent és dicséretes az én kegyelmes Istenemnek nagy neve, és engedje ezután is kegyes atyai gondviselését reám eredni. Amen. Amen. Amen. Non est currentis neqve volentis, sed miserentis Dei. [Nem azé, aki fut, s nem azé, aki akarja, hanem a könyörülő Istené.] Rom. IX.

[1138] *unciális* – a római nagybetűs írásból, az ún. kapitálisból kialakult betű, ill. írás.

[1139] *folio* – ívrét alakú könyv vagy lap.

[1140] *Székely Sámuel, Dobai* (1704-1779) – kapitány. Élete végén diplomatikai tudományokkal foglalkozott.

[1141] *Pázmány Péter* (1570-1637) – bíboros, az ellenreformáció vezéralakja. L. a 41. szemelvény 1. jegyzetét.

[1142] *Cicero, Marcus Tullius* (i. e. 106-43) – híres római szónok és államférfi, a római prózaírás legkiválóbb művelője. Írásait hosszú időn keresztül a művészi próza mintáinak tekintették.

[1143] *Bethlen Gáborné Károlyi Zsuzsánna* (1585-1622) – A fejedelemasszony pártolta a tudományokat, külföldi tanulmányútra küldött több erdélyi ifjút.

[1144] *I. Rákóczi György* (1593-1648) – 1630-tól erdélyi fejedelem.

[1145] *vizsolyi biblia* – az első teljes magyar protestáns bibliafordítás, Károli Gáspár munkája. Vizsolyban jelent meg l590-ben, nevét innen kapta. L. róla a 40. szemelvényt.

16. Scrips. [Irta] G. Rákóczy m. pr." (Bár hát uralkodás alatt bizonyította volna be, hogy annak az ő erkölcseire s gondolkozására volt valamely hatása; de az a rút fösvénység, s az a sok igazságtalan, sőt kegyetlen cselekedet, amit véghezvive, egyébre mutatnak. Végigolvasta, hogy elmondhassa, hogy megvan, s hogy ez a kegyes foglalatosság elfedesse szemei előtt tetteinek gonoszságát.)

(Az erdélyi fejedelmek nagy bibliaolvasók voltak; Bethlen Gábor[1146] huszonhat ízben ment végig rajta; de Rákóczinak ide vetett sorai mutatják, hogy az csak szakmány volt, nem egyéb, s mérget szívtak a szent és tiszteletes könyvekből, nem mézet: – a szeretet vallása szent könyveiből fegyvert a gyűlölködésre; s így üdvösségesen cselekedtek volna, ha békét hagyának vala olvasásának. Apafi fejedelem[1147], pirító lelkiismerete furdalásai közt, leróvá a reggeli penzumot s egy-két fejezetet, azonfelül a Vendelinus theológiájából s más hasonló becsű grapsából, s végigvonogatván zsebbeli és asztali sok óráit, az egekre bízá az ország dolgát, hogy védjék és ótalmazzák, ha akarják, hogy fennálljon; s forgatá kupáit, míg őnagyságát a csatlósnak kelle alvójába bevezetni, többére beemelni. Érzé Erdély, mi haszna volt a híres fejedelem áhítatoskodásainak.) (Oly fonákságnak van kitéve az emberi gyarló nem, s olykor csak azért, mert az idő vétke a jókat is megszállja.)

Heltai Gáspárnak[1148] magyar bibliája, Kolozsvárt, 1551. 4. nagyon elrongyollott állapotban tartatik. Ennek betűszedője a X. parancsolat cikkelyei közül kihagya egyet, úgyhogy azt a könyv egykori birtokosa kénytelen vala tollal írni a sorok közé: Ne lopj, ne orozz. – A wolffenbütteli bibliotékának egy régi hálai [hallei] bibliájában a betűszedőnek kisebb, de gonoszabb vétke által, amit a Heltai felekezete a VI. parancsolatban említ, nem tilalmaztatik, hanem parancsoltatik, mert az ige szó előtt kimarada a tiltó nicht[1149].

Kanonok Cseresznyés úr megismertete egy magyar psalteriummal [zsoltároskönyvvel] is. A fordító ekként jegyzette fel nevét: – Bertalan pap[1150] beregvármegyei halabori faluból nemzett: ez Zoltárt írta Ziletes után ezer ot zaz nolc esztendőben, a zsoltárok mellé van vetve az úgynevezett passió[1151], a négy evangelista szerint. Bibliotekárius úr bizonyossá teve, hogy a munka felől nyomtatásban még senki sem szóla, és így méltónak tartám azt megtekinteni, s én tevék róla szót a Tudom. Gyűjteményben (1817. IV. 35. l.), hogy a nyelv barátjai, ha Fehérvárt meglátják, erre is fordítsák gondjokat...

S most a Museum Napoleon[1152] két első köteteit nézém végig, mely az asztalon ki vala terítve. Azt már ismertem, mert tavaly (1815) a képzőmesterségek akadémiájának bibliotékájában Bécsben végigforgatám XVI köteteit, de az ilyet mindennap látni sem esik nagy öröm nélkül. Franciák itt is valának fogva az utolsó háború alatt. Aki azoknak nemzeti büszkeségeket ismeri, de amellyel minden nemzetbeli katonának és nem katonának bírnia kellene, képzelheti a fogoly tisztek örömét, midőn a könyv, a tipo- és kalkographiának [nyomdászatnak és rézmetszésnek]

[1146] *Bethlen Gábor* (1580-1629) – 1613-tól erdélyi fejedelem. Uralkodása idején Erdély belső viszonyai és külső kapcsolatai rendezetté váltak.

[1147] *Apafi Mihály* (1632-1690) – 1661-ben a török választatta erdélyi fejedelemmé Kemény János ellenében. Tehetetlen, gyengekezű uralkodó volt, felesége, Bornemisza Anna és Teleki Mihály kancellár intézték helyette a fejedelmi teendőket.

[1148] *Heltai Gáspár* († 1574) – író, prédikátor és kiváló nyomdász. Említett magyar bibliája: A bibliának első része, azaz Mózesnek öt könyve címen Kolozsvárott jelent meg, 1551-ben. L. még a 43. szemelvény 1. jegyzetét.

[1149] Azaz: ne paráználkodjál! helyett: paráználkodjál!

[1150] *Bertalan, Halábori* (szül. a XV. sz. 2. felében) – szerzetes, lefordította a szentírás számos részletét, köztük a zsoltárokat. A fordításait tartalmazó, 1508-ból származó Döbrentei-kódex a gyulafehérvári Batthyány-könyvtár tulajdona.

[1151] *passió* – kínszenvedés; olyan irodalmi, különösen drámai mű, amely Krisztus szenvedését és keresztrefeszítését ábrázolja.

[1152] Museum Napoleon – L. a 147. szemelvényt.

egyik fő dísze, itt szemökbe tűnt, és mely magyar nem örvend, hogy a franciák ezt és ami a kisebb szobában áll, itt találák. Batthyánynk nagy árnyéka előtt áldva hódol minden magyar, mint a Bruckenthalé[1153] s Teleki Sámuelé[1154] előtt. Őt fény ölelte meg, s örökre!...

A szövegközlés alapja: Kazinczy Ferenc: Erdélyi levelek II. (Erdélyi Ritkaságok 17.) Kolozsvár 1944. 72-75, 77-80, 81-82. l.

147
A NAGYENYEDI REFORMÁTUS KOLLÉGIUM KÖNYVTÁRA[1155]

A bibliotéka 1800-ban, midőn az iskola történeteit, akkori állapotát s ritkaságait az 1817. decemberben meghalálozott prof. Benkő Ferenc[1156] úr Parnassusi Időtöltése VII. darabjában kiadá, négyezerkilencszázötvenöt kötetből állott. Most, minekutána a tiszteletes öreg a maga mintegy ezer kötetnyi könyveit ezer forint tőkepénzzel a kollégiumnak hagyá, hogy annak kamatja filozófiai újabb könyvek vételére fordíttassék, a bibliotéka nyolcezer kötetből állhat...

A főispán főkurátor engem prof. Hegedüs[1157] úrnak vezérletére bízott, és ha a tudós s szeretetre nagymértékben érdemes férfiú kezén maradhaték vala, időm bármely kevés volt, nagy haszonmra folyhatott volna el; de ez másfelé szólíttatván foglalatosságai által, engemet prof. Benkő úrnak engede, azt pedig nagy kora annyira elgyengítette volt, hogy inkább akará lányommal[1158] a természeti dolgok szépségeit láttatni, mint velem, amiket látni óhajték. A Báróczy[1159] hagyományát tekintettem meg tehát, és amiket a kollégium Bod Péter[1160] és Benkő József[1161] után bír.

A Báróczy hagyománya a római és francia klasszikusok munkáikból állanak, és a teozófusok[1162] nyomtatott és kézzel írt dolgozásaikból. Rendes jelenés, hogy a haszontalan lomot az szeretheté, aki amazokat is szerette, s úgy szerette, hogy a római írók nevezetes helyeit még öreg éveiben is el tudta mondani. (A bibliotéka bírja Fuchs által már 1786 előtt olajban festett képét is, mely szobájában függött.)

A Bod Péter és Benkő József gyűjteménye valóságos kincs. Az elsőbb kéziratai közt nevezetes: 1. Historia Literaria Hungarica, három kötetben. 2. Antiquitates Hungaricae, 1. köt. 3. A Magyar Ecclésiák Históriája.

[1153] *Bruckenthal Sámuel* (1721-1803) – erdélyi főkormányzó, szász politikus. Nagyszebenben múzeumot alapított: képtárát, könyvtárát, érem- és régiséggyűjteményét hagyta a Bruckenthal-múzeum céljára.

[1154] *Teleki Sámuel* (1739-1822) – erdélyi udvari kancellár, a marosvásárhelyi Teleki-könyvtár, a híres „Teleki-téka" alapítója. L. még a 145. szemelvény 1. jegyzetét.

[1155] A nagyenyedi református kollégium egykor Gyulafehérvárott kezdte működését mint az unitáriusok iskolája. János Zsigmond alapította. 1580-ban a reformátusok szerezték meg maguknak. 1627-ben Bethlen Gábor újjászervezte. (Ezért nevezik Bethlen-kollégiumnak.) Tanárai között olyan híres külföldi professzorok voltak, mint Opitz, Alsted és Bisterfeld. II. Rákóczi György fejedelem idején a török elől az iskola diákjai és tanárai Kolozsvárra menekültek, az épületek és a könyvtár pedig leégtek. Az iskola 1662-ben kezdte meg újból működését Nagyenyeden.

[1156] *Benkő Ferenc* (1745-1817) – református lelkész, a nagyenyedi kollégium tanára. Ő írta az első magyar ásványtani munkát: Magyar Mineralógia (l786). 1793-tól 1800-ig minden évben egy-egy darabot adott ki a Parnassusi Időtöltések című mulattató és ismeretterjesztő folyóiratból.

[1157] *Hegedűs Sámuel* (1781-1844) – református lelkész, a Magyar Tudományos Akadémia levelező tagja. 1814-ben Nagyenyeden lett professzor, 1837-ben ő alapította az enyedi nyomdát.

[1158] Kazinczyt elkísérte erdélyi útjára Eugénia nevű leánya is.

[1159] *Báróczi Sándor* (1735-1809) – író. L. a 124. szemelvény 8. jegyzetét.

[1160] *Bod Péter* (1712-1769) – erdélyi református pap, a magyar irodalomtörténetírás egyik úttörő alakja. L. a 69. szemelvény 1. jegyzetét.

[1161] *Benkő József* (1740-1814) – erdélyi polihisztor. Erdély történetét, irodalmát, művelődési és természeti viszonyait kutatta. L. még a 121. szemelvény 7. jegyzetét.

[1162] *teozófusok* – a különböző misztikus vallási irányok képviselői, akik isten misztikus megismerésének szükségességét hirdették.

Engem leginkább az vona magához, amit a bibliotéka Benkő Józseftől bír, az Erdély Kovachichától[1163]. Valahol régi írásokat találá, nem lele nyugtot, míg azoknak megtekintésökhez nem eresztetett, s mint juta azon szerencséhez, hogy az ilyet nemcsak láthassa, hanem magáévá is tegye, ajándékozák-e neki, vagy csak kölcsönkérte, s magánál felejtette, azt a jó istenek tudják. Ilyen az a foliokötet, melyben a legelső Teleki Mihály[1164] levelei, s az ehhez írottak együtt állanak; valóságos kincs és olyan, melynek csak együvéköttetéséért is Benkő polgári koronát érdemel. A régi házak tagjainak azt kellene örökké prédikálnunk, szóval és írva, hogy valami leveleik birtokok védelmére nem tartoznak, köttessék együvé, nehogy lánykáik rajtok pogácsákat süttessenek, s a ház egyéb szükségességére fordítsák. Én ily helyről bírom a Rabutin[1165] aláírását, de csak aláírását. De midőn az intést a régi levelek iránt adjuk, a jobbak értik, hogy most írottak is régiek lesznek egykor...

A bibliotéka báró Bánffy Farkas kincstartónak[1166] s gróf Bethlen Gergely guberniális[1167] tanácsosnak ajándékait érdemlett tiszteletben tartja; az elsőtől az 1462-ben pergamenre írt magyar chronicont, melyből Thuróczi[1168] szórul szóra vette által az elsőbb fejezeteket; magának az ajándékozónak autobiográfiáját [önéletírását] s iskolai köteteit, melyeket Hollandiában irogata; Bethlentől egy gazdag ásványgyűjteményt...

Báróczy a kollégiumnak hagyá minden könyveit, mert itt tanult; s tízezer forint tőkepénzt az enyedi kórháznak.

(Itt, mint már előbb Károlyfehérvárt[1169], örömem vala látni a Museum Napoleont, tudniillik a Louvre szobrainak és festéseinek rézbe metszett másaikat, magyarázó textussal [szöveggel]. Autográfiai gyűjteményem püspök Mártonffinak[1170] egy jegyzését bírja, melyből látom, mely kevélykedve forgaták azt az ott fogva tartott franciák, s kevélykedésök igazságos vala. Mi azon kevélykedhetünk, hogy azt nálunk láták.)

A kollégium mostani kurátora el akarja törleni az idők rozsdáját az épületekről. Az új épület alapkövét 1819-ben tevék le. Előbb a bibliotéka kél fel, azután a múzeumok, az auditóriumok [előadótermek], végre a csillagnéző. Lesz botanikai kert is, antik szobrokkal, kemény masszából. Legszorgosb foglalatosságai között is feljárt a leckékre, az ifjakat váratlanul kikérdezte, s olykor három óráig is, s őket mindenekfelett a classica literatura [klasszikus irodalom] szeretetére gyúlasztja, mert ez valóban mindenekfelett való. – Áldás a gyönyörű kezdetre!

A szövegközlés alapja: Kazinczy Ferenc: Erdélyi levelek II. (Erdélyi Ritkaságok 17.) Kolozsvár 1944. 93-95, 97-99. l.

[1163] *Kovachich Márton György* (1744-1821) – jogtörténész és az oklevéltan (diplomatika) tudósa. Fontos történeti források gyűjtője és közreadója. L. még a 82. szemelvény 2. és a 122. szemelvény 1. jegyzetét.

[1164] *Teleki Mihály* (1634-1690) – erdélyi politikus és államférfi. Kezdetben Habsburg-ellenes politikát folytatott, támogatta a Wesselényi-féle összeesküvést, majd a török beleegyezésével a Thököly-féle felkelést is. A császári győzelmek után, hogy Erdélyt megmentse, közeledett a bécsi udvarhoz, s a császári seregeket Erdélybe hívta. Erre a török Thököly vezetésével sereget küldött ellene s a harcokban Teleki életét vesztette.

[1165] *Rabutin, Jean Louis Bussy de* (1642-1717) – császári tábornok, Erdély katonai parancsnoka, a kurucoktól számos vereséget szenvedett.

[1166] *Bánffy Farkas* († 1794) – kincstartó, 1729-ben nyert bárói rangot. 1749-1750-i bécsi útjáról naplót írt.

[1167] *Bethlen Gergely* († 1698) – udvarhelyszéki, majd fogarasi főkapitány, 1691-től erdélyi főgenerális, később bécsi követ. I. Lipóttól 1697-ben grófi címet kapott.

[1168] *Thuróczi János* (1435 k.-1489) – történetíró, a budai királyi kancellária jegyzője. Chronica Hungarorum című művében Mátyás uralkodásáig mondja el az eseményeket. Munkája különösen Zsigmond és a Hunyadiak korára értékes forrás, az előző időszakokról szóló részeket különböző régi krónikák alapján írta meg. 1488-ban Brünnben s még ugyanebben az évben Augsburgban jelent meg.

[1169] *Károlyfehérvár* = Gyulafehérvár. III. Károly idején (1715-től) Steinville generális újjáépíttette a gyulafehérvári várat, és a várost németül Karlsburgnak nevezte el. Ennek szabad fordítása a Károlyfehérvár.

[1170] *Mártonffi József* (1746-1815) – erdélyi püspök. L. a 143. szemelvény 12. jegyzetét.

148
A PANNONHALMI KÖNYVTÁRRÓL[1171]
1831

Negyedfél napot tölték a nekem felejthetetlen helyen, s a sok, hol vígan, hol bölcsen töltött órák után ideje vala megtekintenem a monostor nevezetességit. Szeder[1172], Guzmicsnak[1173] talán leginkább kedvelt társa, a keze alatt álló pénzgyűjteményt és a természeti dolgok múzeumát, a homonnai születésű könyvtárnok, Colomannus[1174] pedig a bibliotékát láttatá velem, s ez reggel óta délig; egész öllel hordozgatván elömbe incunabuláit [ősnyomtatványait] és a sok bibliát s arab kéziratokat. Egy török, sikárlott papirosra írt munkára egykori birtokosa ezt jegyzé: *Le Gulistan et le Bostan de Saadi*. – *Rosarium Muslahi Addini Saadi Siraschensis*[1175]; – egy másikban a Hafiz[1176] ódája áll perzsa nyelven.

Nekem mindezeknél, és amiknek címjeit ott fél nap kijegyzettem, kedvesb vala a Denon[1177] aegyptusi utazása, melyet a gróf Teleki[1178] pesti könyvtárából ismertem ugyan már, s ott a csuda nagyságú táblákkal, de az ilyet mindig végig kell forgatni, mikor lehet. – Elragadtatva örömem által, ezt írám, míg a bibliotekárius a bibliákat elömbe hordá, a könyv táblájára: „Emberi nagy nagyság, mi volnál te ész, rény és honszeretet nélkül!" – A szót eljövetelem után megsejtették a könyv tábláján s értették és szerették!...

A bibliotéka palotája nagy és magas. Hossza 12 öl, szélessége 7, s ebből éjszakra s délre egy-egy kabinet nyílik. A palotának karja van, s az húsz oszlopon áll, a két kabinet kar nélkül. A palota, mely a monostor éjszaki szárnyát foglalja el, hármas ablaktól kap világítást nyugat felől, s a két kabinet felett három-három kisebből, s így éppen nem sötét. Közel a hármas ablakhoz, az ezzel átellenben megnyílt ajtón belépő maga előtt látja sz. Istvánt, az alapítót, és

---

[1171] Kazinczy 1831-ben Pesten járt, s részt vett az Akadémia első nagygyűlésén. Ezt az alkalmat használta fel arra, hogy ellátogasson Győrbe, Esztergomba és Pannonhalmára. Pannonhalmára 1831. április 9-én érkezett, s négy napot töltött ott barátja, Guzmics Izidor társaságában. Megtekintette a rendház könyvtárát. E könyvtár Magyarország legrégibb könyvtára; I. István alapította 1001-ben a bencés apátsággal együtt. I. Lászlónak a kolostor vagyonát tartalmazó 1090-es összeírása már 80 kódexet sorol fel. (L. az 1. szemelvényt és jegyzeteit.) 1786-ban, amikor II. József a bencés rendet feloszlatta, az állomány kb. 4000 kötetből állt: elsősorban teológiai, egyháztörténeti munkákból, bibliákból, de számos jogi, történeti, filozófiai, természetrajzi, filológiai stb. művet is tartalmazott. A feloszlatott könyvtár az Egyetemi Könyvtárba került, a könyvanyag értékesebb részét besorolták az állományba, a duplumokat árverés útján eladták. I. Ferenc 1802-ben, a rend visszaállításakor visszaadta a könyvtárat is. A mai könyvtárépületet 1824 és 1826 között építették Engel József bécsi építész tervei szerint.

[1172] *Szeder Fábián* (1784-1859) – bencés paptanár, író. A Magyar Tudományos Akadémia 1831-ben levelező tagjává választotta. 1832-ben Pannonhalmán levéltárossá, 1838-ban könyvtárossá nevezték ki.

[1173] *Guzmics Izidor* (1786-1839) – bencés szerzetes, író. Pannonhalmán volt teológiai tanár. Kazinczyhoz meleg barátság fűzte, híve volt nyelvújító tevékenységének, osztotta nyelvészeti és költészeti elveit. Kazinczy elsősorban az ő látogatására utazott 1831-ben Pannonhalmára. A Magyar Tudományos Akadémia 1830-ban tagjává választotta. 1832-ben bakonybéli apát lett, szerzetestársai irodalmi műveltségét igyekezett emelni. Bakonybélben népiskolát állított fel.

[1174] *Klatz Kálmán* (1785-1839) – bencés pap. 1821-től haláláig Pannonhalmán volt tanár, könyvtáros és pénztáros.

[1175] A sirászi Muslah Addin Szadi Rózsáskertje. – Szadi (1184-1292) – perzsa költő volt. Sirászban született. Legismertebb műve a félig prózában, félig versben írt Gulisztán (Rózsáskert).

[1176] *Háfiz* (kb. 1300-1389) – a perzsa költészet klasszikus alakja.

[1177] *Denon, Dominique* (1747-1825) – francia festő és művészettörténész. Részt vett Napóleon egyiptomi expedíciójában, s egy illusztrált útleírást adott ki róla. Napóleon legfőbb múzeumigazgatójává nevezte ki. Nagy része volt a meghódított idegen területek művészeti kincseinek felkutatásában és Párizsba szállításában.

[1178] *Teleki József* (1790-1855) – történetíró, az Akadémia könyvtárának alapítója és első elnöke. L. a 149. szemelvény 2. jegyzetét.

Ferencet[1179], a feltámasztót, márvány polcozaton... Mind a két szobor a bécsi képelőakadémia direktorának, Klieber Józsefnek[1180] igen értelmesen gondolt, igen ügyesen dolgozott műve...

A honát szerető szerzet a plafond egyik felére kilenc boglárt, a másikra ugyanannyit rajzoltata, s azok közől nyolc még nem kapa képet és nevet. A jobboldal boglárjaiban Nro 1. és 2., s 8. és 9. üres. Nro 3. áll Werbőczi István, szürkébe szürkén, 4. Hunyadi János (itt, az írók közt, helyén kívül), 5. Mátyás király, 6. Vitéz [János], a pécsi püspök, 7. Révai Miklós; – a baloldal boglárjaiban Nro 3. Szabó Dávid, 4. Zrínyi a költő, 5. [Könyves] Kálmán, 6. Pázmány Péter, 7. gr. Gvadányi József. –

Tiszteletünkre méltó s nagyon méltó szerzet, itt és leányházaiban, százezer kötet könyvnél többet bír.

A szövegközlés alapja: Kazinczy Ferenc utazásai. Pest 1873. 43-45. l.

A Magyar Tudományos Akadémia könyvtáráról

149
AZ AKADÉMIAI KÖNYVTÁR ALAPÍTÓLEVELE[1181]
1826

Nyilatkozása Gróf Teleki Józsefnek[1182] a felállítandó Magyar Nemzeti Tudományos Intézet számára ajánlott könyvtára eránt.

1826 Martius 17-ik napján.

Fenséges császári-királyi örökös Herceghez, ausztriai főherceghez és az ország nádorához, a Méltóságos Főrendekhez és az országnak országgyűlésileg összegyűlt Tekintetes Karaihoz és Rendeihez intézett legalázatosabb nyilatkozata gróf Teleki Józsefnek, egyszersmind az érdekelt feleknek nevében.

Fenséges császári-királyi örökös Herceg, ausztriai főherceg és Magyarország nádora! Méltóságos Főrendek, Tekintetes Karok és Rendek!

Hogy a nemzeti nyelv előmozdítására és ezáltal a tudományok művelésére felállítandó és az evégre kiküldött külön országos bizottság által kidolgozott munkálat szerint szervezendő Tudós Társaság a maga feladatának a rábízottakban óhajtott eredménnyel meg bírjon felelni, nagy mennyiségű irodalmi segélyekkel, elsősorban pedig nagyobb könyvgyűjteményekkel látandó el. Nem tagadhatom ugyan, hogy a Nemzeti Múzeum, császári-királyi Fenséged

[1179] *Ferenc* (1768-1835) – Habsburg uralkodó, I. Ferenc néven magyar király (1792-1835), II. Ferenc néven az utolsó német-római császár. A felvilágosult eszmék, a francia forradalom ellensége, a magyar jakobinus mozgalom elfojtója, a reakciós Szent Szövetség egyik létrehozója. Visszaállította a feloszlatott szerzetesrendeket, így a bencés rendet is.

[1180] *Klieber József* (1773-1850) – osztrák szobrász, festő és éremmetsző, a bécsi Szépművészeti Akadémia igazgatója.

[1181] Az 1825-ben alapított Akadémiának célkitűzései megvalósítása érdekében szüksége volt a legfontosabb tudományos segédeszközre, saját könyvtárra. A könyvtár alapítása majdnem az Akadémiáéval egyidőben történt. Az Akadémia alapítására vonatkozó tervezetet 1826. március 15-én tárgyalta és fogadta el az országgyűlés, március 17-én pedig gróf Teleki József a maga, valamint testvérei: Ádám és Sámuel s mostohaanyjuk, Mészáros Johanna (a kiskorú Teleki László gyámja) nevében felajánlotta a Tudós Társaságnak az atyjuktól, gróf Teleki Lászlótól örökölt és tovább gyarapított kb. 30.000 kötetes családi könyvtárat.

[1182] *Teleki József* (1790-1855) – történetíró, Erdély kormányzója, a Magyar Tudományos Akadémia tervének kidolgozására felállított bizottság elnöke, majd az Akadémia első elnöke. Széleskörű tudománypártoló tevékenységet és tudományos munkásságot folytatott. Fő műve: A Hunyadiak kora Magyarországon (Pest 1825-1863).

védnöksége alatt, a haza polgárainak bőkezűségéből alapítva meg, és rövid időn csodamódon megnövekedve, valamint egyszersmind a pesti kir. tud. egyetem könyvtára ebben a tekintetben szép eszközökben bővelkednek; amaz azonban saját rendeltetésénél fogva kiváltképpen Magyarországra korlátozva, emez a szükséges pénzalap hiánya miatt szűkebb korlátok közé szorítva, az emberi ismeretek óriási mezején mindmáig sok kívánni valót hagynak fenn. – Ennél fogva alólírott és érdekelt feleim főképp ettől a szemponttól, de egyszersmind a közjó előmozdításának vágyától indíttatva, és a Haza iránti legédesebb szeretettől lelkesítve, a mi jelentős könyvtárunkat, melyet kegyes emlékezetű atyánk, és illetőleg mint férj, hajdani Teleki László gróf[1183] nagy fáradsággal és tetemes költséggel összeszerzett, mi pedig növeltük és teljesebbé tettük, úgyhogy körülbelül 30.000 kötetet tesz, császári-királyi Fenséged jóváhagyásával a Nemzeti Múzeummal egyesítendőnek, a nevezett társaságnak és a haza összes polgárainak használatára szenteltnek és felajánlandónak határoztuk a következő feltételekkel:

1. Hogy ez majd a Nemzeti Múzeum és felállítandó Tudós Társaság tagjai által, kik evégre kiküldetnek, külön katalógus mellett, mely a mi költségünkön idővel kinyomatandó, saját módja szerint átadandó.

2. Az átadás után a Nemzeti Múzeum és felállítandó Tudós Társaság igazgatósága által kijelölendő alkalmas helyiségben külön állíttassék fel, s közhasználatra megnyittassék.

3. A könyvek, kéziratok és térképek, melyek e gyűjteményhez tartoznak, akár a Nemzeti Múzeum, akár a Tudós Társaság más könyveivel, kéziratival és térképeivel összeelegyíthetők, sem egyenként, sem tömegesen eladhatók, elcserélhetők vagy más használatra fordíthatók soha se lehessenek, hanem külön bélyeggel láttassanak el, és nagy kegyelettel őriztessenek meg.

4. A Tudós Társaság rendes tagjaiból egy, akit mi vagy örököseink kijelölünk, és császári-királyi Fenséged, mint a Nemzeti Múzeum és a Tudós Társaság védnöke megerősít, és annak az 5000 forint tőkének kamataiból, melyet bankópénzben a Tudós Társaság pénztárába befizetünk, évi 300 forint fizetést kap bankóban, őri minőségben, a Nemzeti Múzeum igazgatójának felügyelete alatt, viselje ennek a könyvtárnak külön gondját.

5. Ez a könyvtár a mi családunk nevét, ti. alapítójának, mint férjnek és illetőleg a mi nemzőnknek, néhai Teleki Lászlónak nevét viselje.

6. Az ehhez a könyvtárhoz tartozó könyveknek, kéziratoknak és térképeknek szabad használata, nemcsak magában a fölállítás helyiségében, hanem otthon is, mindazáltal a visszaadásra nézve kiadandó térítvény ellenében, nekünk és utódainknak érvényben maradjon.

7. Minden évben ennek a könyvtárnak pontos átvizsgálása szabassék meg a Tudós Társaság igazgatósága, a Nemzeti Múzeum, valamint általunk vagy utódaink által e célra külön kijelölt egyének által.

8. Abban a nem remélt esetben, ha idővel a Tudós Társaság vagy Nemzeti Múzeum intézménye megszűnnék, vagy Magyarország határain kívül kellene vinni, e könyvtárra nézve a szabad rendelkezés joga nekünk és örököseinknek épségben maradjon. Egyébként:

9. Magunknak és örököseinknek fenntartjuk a jogot, egyéb, minden ebből vonható kötelezettség nélkül, hogy ezt a könyvtárt a körülmények szerint gyarapítsuk és bővítsük, mely esetben a Tudós Társaság által ennek velünk közlött szükségleteit szem előtt tartani különös gondunk lesz.

Melyek után jóság, magas kegy és jóakarat iránt hálásan, egész alázattal marad császári-királyi Fenségednek, a Méltóságos Főrendeknek s a Tekintetes Karoknak és Rendeknek legalázatosabb szolgája Teleki József gróf (m. p.), egyszersmind mostohaanyjának, néhai

[1183] *Teleki László* (1764-1821) – író, költő, földbirtokos. Magas közéleti tisztségeket viselt. Drámai műveket, verseket s nyelvészeti munkákat írt. Gazdag könyvtára lett a Magyar Tudományos Akadémia Könyvtárának alapja.

Teleki László gróf özvegyének[1184], valamint ugyane férjtől való fiú természetes és törvényes gyámjának és gondnokának, úgyszintén fivéreinek, Ádámnak és Sámuelnek nevében.

Acta comitiorum Regni Hungariae 1825-1827. Tom. I. 281. l.– A szövegközlés alapja: Ferenczi Zoltán: A. M. T. Akadémia Könyvtárának megalapítása. Akadémiai Értesítő, 1926. 7-10. l.

150
TOLDY FERENC
UTASÍTÁS A MAGYAR AKADÉMIAI KÖNYVTÁR TISZTVISELŐI SZÁMÁRA[1185]
Buda 1848

(Részletek)

I. fejezet
A M. Akadémiai Könyvtár rendeltetéséről

1. §. A Magyar Akadémia Könyvtára főképp az intézet tagjai használatára van szánva; mindazonáltal a tudományos közönségnek is meg fog helyben való használat végett nyittatni, mihelyt lajstromainak állapotja azt megengedendi.

II. fejezet
Az Akadémiai Könyvtár alkatrészei s egymáshozi viszonyai

2. §. Az Akadémiai Könyvtár két fő részre oszlik: 1. A szorosan akadémiaira, mely egyes hazafiak ajándékaiból, az országos törvény rendeleténél fogva a kormány útján érkezett új nyomtatványokból, s az akadémia vásárlásaiból áll; s ehhez képest az akadémia bélyegét viseli; 2. a gróf Telekiek alapító ága által felajánlt könyvtárból, mely az alapítványlevél értelme szerint külön szekrényekben van felállítva...

[1184] *Teleki László özvegye, Mészáros Johanna* – második felesége volt Teleki Lászlónak; házasságukból született Teleki László, a későbbi neves politikus és drámaíró, a Kegyenc című tragédia szerzője. Teleki László első felesége gróf Teleki Mária volt; gyermekeik: József, Ádám és Sámuel.

[1185] *Toldy Ferenc* (1805-1875) – irodalomtörténetíró, a „magyar irodalomtörténetírás atyja", egyetemi tanár. Orvosi tanulmányainak elvégzése után az egyetem orvosi karán tanított, de érdeklődését korán az irodalom kötötte le. Pályája kezdetén családi nevét *(Schedel)* használta. A magyar irodalom történetének rendszeres feldolgozásával úttörő munkát végzett, de kritikusi, szerkesztői és tudományszervező tevékenysége is kiemelkedő: az Akadémiának hosszú időn át főtitkára, a Kisfaludy Társaság egyik kezdeményezője volt. Számos magyar író életművét rendezte sajtó alá. – Toldy a magyar könyvtártörténetnek is kimagasló egyénisége, foglalkozott a könyvtártan elméleti és gyakorlati kérdéseivel egyaránt. Az Akadémiai Könyvtár működésének első szakaszában az ő tevékenysége a legjelentékenyebb. A Tudós Társaság szűkös anyagi helyzete s megfelelő épület hiánya miatt a Teleki-család felajánlott könyvtárát nem tudta átvenni, még kevésbé volt képes rendszeres könyvgyűjtésre, feldolgozó munkára s a tagok könyvigényének kielégítésére. 1830-tól, s főleg 1835-től, mikor az Akadémia titkárává választották, Toldy Ferenc igyekezett biztosítani a feltételeket a könyvtár szervezett működéséhez. Megindította a külföldi vásárlást, széles külföldi cserekapcsolatokat létesített, s az új hazai munkák megszerzése érdekében 1836-ban rendeletileg, 1840-től törvényhozási úton is sikerült biztosítania a kötelespéldány-jogot a könyvtár részére, majd 1839 és 1842 között egy írnok segítségével használhatóvá tette az így beérkezett könyvanyagot. 1843-ban az Egyetemi Könyvtár vezetője lett, de munkáját az Akadémiai Könyvtárban is folytatta. Ennek eredményeként 1844. nyarán sor kerülhetett a Teleki-könyvtár átvételére, s 1844. dec. 23-án ünnepélyesen megnyílt az Akadémiai Könyvtár a Trattner-Károlyi-házban. 1848-ban az Akadémia könyvtári bizottságának megbízásából Toldy készítette el a könyvtár első kezelési és rendtartási utasítását, amely a bizottság és az Akadémia kis-gyűlésének jóváhagyása után nyomtatásban is megjelent: Utasítás a M. Academiai Könyvtár tisztviselői számára. Buda 1848. A részletesen kidolgozott, mindenre kiterjedő utasítás első formája az Egyetemi Könyvtár számára készült – valószínűleg német nagykönyvtárak szabályzatai alapján –, s ezt alakította át Toldy az Akadémiai Könyvtár szükségletei szerint.

III. fejezet
A könyvtár fenntartásáról és biztosításáról

4. §. A könyvtári személyzet első, és soha szem elől nem tévesztendő gondja a könyvtár tartalmának elpusztulás, csorbulás, romlás és károsítás ellen biztosítása...

9. §. A könyvtárnak szám szerint épségben tartása tekintetéből először is minden, a könyvtár bármely részéhez tartozó könyvek, kéziratok, egyes abrosz-, rajz-, kép- és nyomtatott külön lapok, sőt az eredeti oklevelek is az akadémiai könyvtárbélyeggel, a Teleki-könyvtárhoz tartozók azonkívül a Teleki-bélyeggel is, a címlap hátulján, a könyv végén, az eddig divatos módon, megjegyeztetnek...

12. §. A szoros rendtartás egyik eszköze a könyvkincs biztosításának, mert enélkül az épségre felügyelés tetemesen nehezíttetik. Evégre *a)* minden könyv, használat után, még aznap a maga állandó helyére visszateendő. *b)* A kevésbé szembetűnő helyeken is szintoly rend uralkodjék, mint egyebütt. – A vagy még beiktatandó, vagy kiselejtelt könyvek is illő rendben, az utóbbiak külön jegyzékbe is iktatva, tartassanak.

13. §. Fő eszköze az épségre ügyelhetésnek minden darabnak számtani helyhez-köttetése, s a felállítás rendét szorosan kimutató helylajstrom, mely leltárul és könyvtárvizsgálati nélkülözhetetlen kalauzul szolgál...

IV. fejezet
A könyvtár hasznosításáról

15. §. Hogy a könyvtár biztosan és könnyen használtathassék, a könyveknek *a)* célszerű felállítása; *b)* meglelhetése; és *c)* lajstromozása kívántatik.

16. §. Minden felállítás jó, mely szerint a kívánt könyvet bizton és hamar meg lehet találni; legjobb az, mely egyszersmind némi áttekintetét is engedi a külön szakoknak. E két főtekintet a tudományosztály s némely külön szakok (pl. ősnyomatok, akadémiai iratok, magyar irodalom, atlaszok stb.) szerinti felállítást javasolja, de úgy, hogy az kelleténél részletesebb, vagy éppen szorosan rendszeres ne legyen. Ez osztályok és szakok meghatározása egyébiránt a könyvtár mivoltától függ...

19. §. A kéziratok gyűjteménye külön osztályt képez. Ide számítandók az oly kötetek is, melyekben kéziratok mellé nyomtatványok vannak kötve.

20. §. A jelölés három jegyből áll. Az első a szekrény számát, a második a polcét jegyzi kisbetűkkel, a harmadik a kötet számtani sorszámát, péld. 62. c. 16...

22. §. Bármely könyvtár használatának lényeges és így nélkülözhetetlen feltételei a jól szerkesztett címtárak (könyvcímsorok, könyvcímlajstromok, katalógusok). Ezek készítése tehát fontosabb, egyszersmind pedig legnehezebb tisztét teszi a könyvtári személyzetnek.

23. §. Mindenekelőtt és minden igénybe vehető erőkkel egy alapcímtár (Grundkatalog) készítendő, mely külön lapokon (címmásolat, címmás, Titel-Copie) az állomás (Standort) s a tudományszak kijegyzése mellett minden munka címének lényeges részeit, úm. a vezérsorokat, szerző, s ha van, kiadó nevét, a kiadás számát (ha van), a kötetszámot, a rajzos mellékletek számát, helyét és évét, rétet és kötés minéműségét foglalja magában. A több vezérszó (Schlagwort) alatt kereshető cím ugyanannyi külön lapon forduljon elő, de csak a cím leglényegesb szavaival s hivatkozással azon főcímmásra, hol a könyv teljes leírása találtatik. Ezen alapcímtár szorgalmasan folytatandó, folyton minden közbejött változások beiktatásával kiegészítendő, és betűrendbe helyezve, saját tárcákban, arra készült külön fiókos szekrényben, éspedig egyedül a könyvtárhivatal belső használatára, a leggondosabban eltartandó.

24. §. Az alapcímtár valamint a könyvtár mindennemű részleteire, úgy a kéziratok gyűjteményére is kiterjedjen.

25. §. Az alapcímtár alapul szolgál minden egyéb címtárakhoz. Az első, mely ebből rovatos lapokon készítendő, s kötetekbe kötendő, az egyetemes névcímtár (Universal-Katalog), mely az alapcímtárnál rövidebb, de semmi lényegesnek ki nem zártával, szoros betűrendben, a szerző neve, s ilyennek nem létében a vezérszó sora szerint, minden, a könyvtárban és alapcímtárban létező egyes nyomtatott, metszett és kézirati munkák címeit terjeszti elő, akár önállóan, akár máshoz kötve vagy másba bekebelezve forduljanak azok elő, tehát, habár csak hivatkozólag, az idéző lapokon találtatókat is.

26. §. Az egyetemes névcímtár elkészülte után egy rendszeres címtár készítése fogja a tiszteket elfoglalni, mely ismét az alapcímtár nyomán, a könyvtárnak ebben előforduló minden címeit szorosan tudományos rendszerben terjeszti elő úgy, hogy bármely tudomány- és irodalmi szak minden egyes ágai s alágai, sőt nevezetesb részei és főbb tárgyai a magok helyén külön rovatokban elő legyenek terjesztve. Az evégre megállapítandó tudományköri (enciklopédiai) rendszer mutatóként megelőzze a címtárt; s szerkesztésében a könyvtár sajátságos mivolta s a használatbeli könnyűség legyen a két fő elv: minélfogva valamint egyfelől a nagy általánosság, úgy másfelől nem kevésbé a szerfeletti feltagolás, mely az átnézetet, sőt a keresést is nehezíti, szorgalmasan kerülendő. Hogy itt is a teljesség kívánalma minél jobban kielégíttessék, az alapcímtár idéző lapjain találtató címek is, bár szintén csak hivatkozólag, illető helyeikre besorolandók.

27. §. Készen levén az imént tárgyalt három főcímtár, azoknak szakadatlan folytatása, javítása és kiegészítése mellett, a könyvtári tisztviselőket némely más, nem ugyan nélkülözhetetlen, de a könyvtár használatosságát tetemesen előmozdító, mellékes címtárak szerkesztése foglalandja el, milyenek különösen: α) egy egyetemes tárgymutató; β) kéziratok címtára; γ) ősnyomatok címtára; és δ) hazai könyvtár.

28. §. Mindenekelőtt egy teljes egyetemes tárgycímtár (allgemeiner Realkatalog) helyett, mely használatosságával arányban nem álló roppant munkát és időt kíván, s a szükséges egységet ritkán tünteti elő; azonkívül különféle meglevő könyvészeti munkák által az újabb időkben jóformán nélkülözhetővé lett: gondja lesz a könyvtár elöljárójának, hogy a rendszeres címtárhoz (26. §) egy minél teljesebb, betűrendes tárgymutató készüljön, mely minél rövidebb szerkezetben a rendszeres címtárnak ne csak egyes címeire, hanem a tudományszakokra, s ezeknek a rendszeres címtárban előforduló ágai- s alágaira is utaljon. Hogy e tárgymutatóba nevek (személy- és helynevek) is felveendők, amennyiben nagyobb-kisebb munkák tárgyai gyanánt fordulnak elő, magában értetik.

29. §. A kéziratok címtára (catalogus codd. MSS.) az alapcímtár nyomán, szabatos teljességgel, betűrendben terjeszt elő a könyvtárban létező minden önálló kéziratot, akár kötetalakban forduljon elé, éspedig külön magára vagy máshoz kötve, akár egyes levelekben, milyenek péld. a hártyára írt eredeti oklevelek, melyek arra rendelt tárcákban kötetlenül tartatnak. Használatosságát nevelné nyelvek, írók s leírók nevei, úgy tudományszak, tárgy és kor szerint készült, ugyanannyi mutatók hozzáadása.

30. §. Különös érdemet szerezhet magának a könyvtárnok, mind a könyvtár dísze, mind a tudomány érdekében, a kézirattár részletes, kimerítő és kritikai leírásával, mely célszerűen szerkesztve, közzéteendő leszen.

31. §. Az ősnyomatok címtára (catalogus incunabulorum) minden, a nyomda feltaláltatásától 1536-ig [!] megjelent, s a könyvtárban létező munkákat foglaljon magában, szintén az alapcímtár alapján és szabatos teljességgel, de évrendben. Az év kitétele nélkül megjelentek második osztályként, egyedül betűrendben összeírandók. E címtár becsét is emelendi a nyelvek, írók és nyomtatók nevei, úgy tudományszak és nyomtatáshely szerinti mutatók hozzáadása.

32. §. A hazai könyvtár lajstroma (Catalogus rerum hungaricarum) legcélszerűbben tudományrendszeresen készül, s így nem egyéb az egyetemes rendszeres címtár kivonatánál, mely mindazon munkákat foglalja magában, mik vagy (széles értelemben vett) Magyarországban jelentek meg, vagy magyarok által írattak, vagy végre Magyarországot illetik: ide értve a külföldi munkákban előforduló, s hazánkat illető nagyobb vagy érdekesb önálló értekezéseket s egyéb cikkelyeket is. E címtárhoz egy teljes névmutató szükségképp hozzácsatolandó...

V. fejezet
A könyvtár szaporodásáról

37. §. Az akadémiai könyvtár szaporodásának forrásai a következők: *a)* Az ország törvénye, mely szerint minden, Magyarországban megjelenő nyomtatványokból a kormány útján egy-egy ingyenes példány az Akadémia könyvtárát illeti. *b)* Egyesek hagyományai és ajándékai. *c)* A gróf Teleki-család alapító ágának könyvvételei. *d)* Az ülések javaslatai nyomán tett vásárlások. *e)* A könyvcsere.

38. §. A hivatalos példányokat illetőleg, a könyvtárnoknak tisztében áll őrszemmel kísérni a havi irodalom menetelét, s minden a szokott úton be nem érkező hazai nyomtatványokról koronként jelentést tenni, hogy azok a kormány által bekövetelteltethessenek. Ide pedig nemcsak minden könyvek és röpiratok, de a nyomtatott hivatalos irományok, végre a, bár szöveg nélkül megjelenő, mindennemű acél-, réz- és kőnyomatok is értetnek, éspedig, ha valamelyike ezeknek színezve is jelennék meg, színezett példányban.

39. §. Ha valamely hagyomány vagy ajándék feltétlenül jutna a könyvtárnak, az akadémiai titoknok azt előleges feljelentés nélkül is, illő nyugtatvány és ellennyugtatvány mellett átveheti, és a könyvtárnoknak átszolgáltathatja; ellenben, ha azokhoz bizonyos feltételek kapcsoltatnának, melyek felállítás és kezelés körül teherrel járnának, vagy jövendőre alkalmatlanságot, sőt aggodalmat szülhetnének: az átvétel csak a kisgyűlés hozzájárultával történhetik. A darabonkénti ajándékokat a titoknok veszi át, s miután azokat a legközelebbi összes akadémiai kisgyűlésben bemutatta, a könyvtárnoknak átadja.

40. §. A könyvvételt illetőleg, minthogy e könyvtár fő rendeltetése az Akadémia és tagjai tudományos szükségeit pótolni, a kisgyűlés vagy könyvtárnok csak oly munkák vásárlását fogja az elnökségnek ajánlani, melyek megvétele valamely tag által kéretik, s ha e munka más pesti könyvtárban nem léteznék. Régi kéziratok (kódexek), kivévén ha nagybecsűek s egyszersmind igen jutányosak, csak akkor vétessenek meg, ha Magyarországra nézve különös, vagy történeti, vagy nyelvi és irodalmi értékkel bírnak. Újabb, kiadatlan kéziratok is, ha a hazai érdekkel tudományos becs és egyszersmind jutányosság párosul, a pénzerő úgy engedvén, megszerezhetők...

42. §. A könyvcserét illetőleg, a könyvtárnok minden egyes esetben a kisgyűlésnek teszen jelentést, illetőleg javaslatot, melytől függ a cserét elhatározni. Ha a kicserélendő könyv a Teleki-könyvtárnak részét tenné, a kisgyűlés határozata a Teleki-család képviselőjével fog a szükséges beleegyezés kinyerése végett közöltetni. A kicserélendő könyv bélyegére ugyanazon bélyeg megfordítva reá ütendő.

VI. fejezet
A könyvtár használásáról

43. §. A könyvtárt tagok s más, a kisgyűléstől erre engedéllyel felruházott tudósok, helyben vagy otthon használhatják. A könyvtárnokok szoros kötelessége minden erre feljogosított olvasót megelőző szívességgel fogadni, neki a kellő felvilágosításokat teljes készséggel megadni, a kívántakat halogatás nélkül kézhez szolgáltatni.

44. §. Felütő munkák, mikre a helyben dolgozásra folytonos szükség van, ki nem adathatnak a könyvtárból. Így ritka munkák sem, mik elveszés esetén nehezen lennének visszapótolhatók; és végre kéziratok. A két utóbbi rendbeliek mindazáltal kisgyűlési engedelemmel kiadhatók.

45. §. Egyébféle munkát a társaság mindenik tagja kivehet, nyomtatott térítvény aláírása mellett, de mindenkor csak egy hónapra, melynek eltöltével azt visszaküldeni tartozik, szabadságában állván azt vagy azokat, ha időközben más tag nem jelentkezett reájok, ismét egy hónapra magához venni. Egyébiránt a kölcsönző a kivett könyveknek ép és sértetlen állapotban visszatérítésére, ellenkező esetben kárpótlásra köteles. A hírlapokat és folyóiratokat illetőleg: az új számok mindenkor egy hónapig maradnak a folyóirati szekrényben kitéve, melynek elmúltával azok is kikölcsönözhetők.

46. §. A kölcsönzésekről egy külön kölcsönkönyv viendő, melyben a kiadott könyv pontos bejegyzésén kívül a kölcsönadás napja, a kölcsönvevő neve s a visszatérítés ideje szorgalmasan beírandó. Ezenkívül egy, a kölcsönvevő kötelezettségét (a 45. § értelmében) előterjesztő, nyomtatott térítvény, a kölcsönvevő által aláírva, saját arra rendelt helyen gondosan őrzendő, és csak vagy a könyv visszaadásakor, vagy a netalán ejtett kár megtérítése után az aláírónak visszaadandó...

49. §. A könyvtár az akadémiai szünhavakban egyedül hétfőn és pénteken áll nyitva 11-től 12-ig; az év többi részeiben vasár- és ünnepnapokat kivéve, mindennap 9-től 1 óráig.

VII. fejezet
A könyvtár belső kezeléséről

50. §. Mihelyt valamely munka a könyvtár birtokába jutott, az mindenekelőtt átvizsgálandó: teljes-e, vagy hiányos és csonka; az utóbbi esetben, ha a könyv vétel vagy csere útján érkezett, azonnal visszautasítandó, ha legfelsőbb kegyes adomány, rögtön jelentés teendő; ha hagyomány vagy ajándék útján érkezett, s a kiegészítés költségeit megérdemli, egy külön lajstromba (hiányosak lajstroma) veendő és félreteendő, míg kiegészíttetett; ha ezt nem érdemelné, a kiselejtezendők közé teendő, s ezek lajstromába iktatandó leszen.

51. §. Minden, a könyvtárba iktatandó példány előbb a járulványi naplóba (Accessions-Journal) íratik be. E jegyzőkönyv rovatai a baloldalon: *a)* a vétel napja; *b)* a vétel tárgya, a címnek leglényegesb szavai szerint, a szükséges könyvészeti adatokkal s a megérkezett kötet vagy füzet száma kitételével; *c)* a forrás, melyből a könyvtárba került; *d)* az ár, azon cikkeknél ti., melyek pénzen vétettek, vagy melyekre, bár csere alkalmával, ráfizetések történtek. A jobbik oldal megfelelő hézagján feljegyzendő: mi történt a könyvvel, s hova tétetett el akár ideiglenesen, akár állandóan.

52. §. Mihelyt valamely könyv a könyvtár állandó része lett, azonnal a divatos bélyeggel ellátandó, ha szükséges, bekötendő, midőn beköttetett, az alapcímtárba, s ennek nyomán valamennyi egyebekbe beírandó, s használás végett a könyvtárba iktatandó. Kötetlen vagy állandó kötést még nem nyert munkák se a rendes címtárakba, se magába a könyvtárba be ne iktattassanak, hanem ideiglenesen saját szekrényben elteendők, s így mindaddig csakis a járulványi naplóban jelennek meg...

57. §. A könyvtárnak épségben és rendben maradása végett a kisgyűlés évenként legalább egyszer vizsgálatot rendel, s evégre bizottmányt küld ki, melynek elnöke a titoknok, s mely a vizsgálat eredményéről a kisgyűlést tudósítja. Ennek szükséges feltétele egy pontos helymutató (Standorts-Katalog), mely egyszersmind leltárul is szolgál, s a könyvtár minden egyes darabjait szorosan a felállítás rende szerint, röviden és csak lényeges könyvészeti adataival, terjeszti elő. Vizsgálatkor *a)* minden netalán tapasztalandó felállítási rendetlenségek orvoslandók; *b)* a lelt hiányok a részletes vizsgálatok alkalmakor tudomásul feljegyzendők, és

csak ha az egyetemes vizsgálatkor sem kerülnének elő, a leltárba beírandók, s ehhez valamennyi címtárak kiigazítandók.

58. §. A könyvtárnál előforduló minden ügyekről egy rendes hivatali jegyzőkönyvnek kell vitetni, melybe minden, a könyvtárhivatalhoz érkező írásbeli ügyek bejegyzendők, valamint azok is, mikre írásbeli ellátás következett. Különösen a szaporodás- és fogyásra vonatkozó nevezetesb történetek, a nevezetesb és terjedelmesebb könyvtári munkálatok menetele, a személyzetben történő változások, s mindenek, mik a könyvtár történetére nézve némi érdekkel bírnak, beiktatandók...

VIII. fejezet
A könyvtári személyzetről

61. §. Az akadémiai könyvtár a gr. Teleki-család alapító ága által kinevezett könyvtárnok gondjaira van bízva, ki az akadémiai elnökség által kinevezett alkönyvtárnokkal egyetemben a könyvtár épsége felett közös felelősség mellett őrködik, a könyvtárnoki munkálatokat intézi, s az alkönyvtárnokkal együtt teljesíti; a 49. §-ban kikötött napokon és órákon ezzel együtt jelen van; a jegyzőkönyveket viszi, és az évenkénti jelentést felteszi és aláírja.

62. §. Midőn a szükség kívánja, a könyvtárnokok mellé a titoknok egy írnokot rendel, ki az ezek által neki kiszabott munkálatokban s tisztázásokban gondosan és lelkiismeretesen eljárni köteles.

63. §. A könyvtár szorgalmas seprése, szellőztetése s az évenkénti könyvtisztogatás az akadémiai szolga kötelessége, ki e részben a könyvtárnokoknak teljes engedelmességgel tartozik...

A szövegközlés alapja: A M. T. Akadémia Könyvtárának régi szabályai. – Schedel Ferenc: Utasítás a M. Academiai Könyvtár tisztviselői számára. Magyar Könyvszemle, 1887. 185-199. l.

B) AZ 1848-49-ES POLGÁRI FORRADALOM ÉS NEMZETI SZABADSÁGHARC IDŐSZAKA

Sajtó alá rendezte és a bevezetést írta:
BABICZKY BÉLA

A sajtó, a könyv és a könyvtár az 1848-49-es forradalom és szabadságharc idején

Az 1848-49-es forradalom és szabadságharc a magyarországi felvilágosodás, a Martinovics-féle köztársasági mozgalom és a reformkor küzdelmeinek betetőzése és legfőbb eredménye volt. Egyúttal kezdetét jelentette hazánkban – a szabadságharc bukása ellenére – a polgári fejlődés erőteljes megindulásának, gazdasági és kulturális téren egyaránt.

A harmincas és a negyvenes évek első felében uralkodó liberális nemesi reformpolitika válsága után, 1846-47 folyamán az Európa-szerte folyó polgári forradalmi mozgalmak egyik láncszemeként forradalmi helyzet alakult ki Magyarországon is, és előretörtek a radikális forradalmi irányzatok.

E radikális irány plebejusi szárnyának volt az egyik képviselője Petőfi Sándor. Ő és néhány társa már 1847-ben felismerte, hogy Európában forradalmi helyzet érlelődik. Figyelemmel kísérték a külföldi eseményeket. A magukat Fiatal Magyarországnak nevező írók csoportjának tagjai a külföldi forradalmakat forró hangú versekben köszöntötték, és ugyanakkor egyre élesebben bírálták a hazai liberális nemesi politika bizonytalankodásait (pl. Arany János az Eldorádó című költeményében).

Petőfi 1848. március 11-én írta meg a Dicsőséges nagyurak című versét, melyben választás elé állítja a rendeket: vagy a forradalmi útra lépnek, vagy a népforradalom fog végezni velük. Ez a cenzúra miatt kéziratos röplapokon terjesztett vers a Rákos mezején táborozó parasztság hírével együtt érkezett meg Pozsonyba, és nagy szerepe volt abban, hogy az országgyűlés március 15-én reggel egyhangúlag elfogadta a jobbágyfelszabadításra vonatkozó indítványt.[1186]

Szintén március 11-én készült el Petőfi, Vasvári, Irinyi, Jókai és Bulyovszky a Tizenkét ponttal, a forradalom programjának megszövegezésével. Ennek kezdeményezője tulajdonképpen Kossuth volt. Kossuth március 3-i felirati javaslatának megtétele után az Ellenzéki Párt pesti klubjához, az Ellenzéki Körhöz fordult, és felszólította őket, hogy a legfontosabb reformköveteléseket foglalják írásba, és terjesszék ezt kérvény formájában az országgyűlés elé. (Ezzel az ingadozó országgyűlésre alulról akart nyomást gyakorolni.) Az Ellenzéki Kör március 9-én a Fiatal Magyarország csoportját kérte fel a pesti nép követeléseinek megszövegezésére. Petőfi és társai vállalták a feladatot, de az általuk megszövegezett Tizenkét pontban lényegesen tovább mentek annál, mint amit Kossuth, illetve az Ellenzéki Kör kívánt tőlük. A követelések lényegesen radikálisabbak voltak Kossuth felirati javaslatánál, és több olyan pontot tartalmaztak, melyekkel az országgyűlés később, a bécsi forradalom kitörésének hírére, kiegészítette a felirati javaslatot. Ezek között van a jobbágyfelszabadítás mellett a *sajtószabadság* követelése is.[1187]

Pár napra a Dicsőséges nagyurak megírása és a Tizenkét pont megszövegezése után, március 13-án készült el a Nemzeti dal is, melyet Petőfi eredetileg a Rákos mezején március 19-re tervezett népgyűlésre szánt.

A Dicsőséges nagyurak, a Tizenkét pont, majd a Nemzeti dal ékesszólóan bizonyítják az irodalom és a nyomtatott betű erejét, a nyomtatásban közölt forradalmi tartalom hatását az adott történelmi pillanatban.

Petőfi helyes érzékkel állította a sajtószabadság kérdését a forradalmi követelések középpontjába. A sajtószabadság kivívása tette lehetővé, hogy a széles néprétegek felismerhették gazdasági és kulturális elmaradottságukat, elnyomottságukat, és azt, hogy milyen célok érdekében kell a tettek mezejére lépniök.[1188]

Ez a szemlélet eredményezte, hogy a forradalom és a szabadságharc törekvéseiben olyan nagy szerephez jutott a nép felvilágosítása, művelése, hogy egyszerre megszaporodtak a nép számára írt könyvek, újságok, s hogy ez az irodalom valóban az egész nép érdeklődését magára vonta. Ekkor igazolódott be, hogy a város és falu legszélesebb néprétegei olvasókká válnak, ha a könyvek és újságok olyan mondanivalót tartalmaznak, amely valóban a népnek szól, a nép érdekeit képviseli.

A sajtószabadság egyúttal lehetőséget nyitott arra, hogy a forradalom és a szabadságharc idején a magyar társadalomban meglevő és különböző árnyalatú haladó és ellenforradalmi erők a vélemények síkján megütközzenek.

A sajtószabadság kivívásának következményeként a nyomdatulajdonosok és kiadók szabadalmai megszűntek szabadon lehetett nyomdát nyitni, lapot indítani és olyan könyveket is kiadni, melyeket korábban szabadalom védett. Egy csapásra úrrá lett a nyomdák között – legalábbis elvben – a korlátlan verseny. Ennek ellenére a nyomdák általában helyeselték a sajtószabadságot. Ha voltak is eleinte aggodalmaik, azokat egyelőre eloszlatta az, hogy a nyomdai munkák a sajtószabadság és a forradalmi igények következtében rendkívüli mértékben megszaporodtak: új lapok egész sora indult meg, röpiratok, felhívások, buzdító versek,

[1186] SPIRA GYÖRGY: A magyar forradalom 1848-49-ben. Bp. 1959.

[1187] Uo. 71-79. 1.

[1188] Vö. Vörösmarty Mihály „Szabad sajtó” c. epigrammáját.

falragaszok százai jelentek meg. Volt bőven munka minden régi és új nyomda számára. Sőt, csakhamar hiány támadt a képzett nyomdai szakmunkásokban.[1189]

A sajtószabadság kivívása azonban aggodalmat is keltett. Magát a felelős minisztériumot és a hatóságokat, de különösen a konzervatív köröket nyugtalanította: mi lesz, ha cenzúra híján az újság- és röpirat-írók leplezetlenül belegázolnak a magán- és közérdekbe? A helytartótanács gyorsan intézkedik is: március 17-i rendeletében[1190] megerősíti, hogy a sajtó minden megelőző cenzúra nélkül, szabadon működhet, de egész sor szabályozó rendelkezést hoz. Mindennemű kiadványért szerzője vagy szerkesztője tehető felelőssé, ezért a nyomda csak a szerző által aláírt kéziratot fogadhatja el sokszorosításra. A nyomdatulajdonos köteles még a legkisebb nyomtatványon is nevét és nyomdája székhelyét feltüntetni. Ha ezeket elmulasztja, felelősségre vonható. Ezenfelül a nyomda köteles minden kiadványból egy példányt azonnal a helyi közhatóság vezetőjének eljuttatni. Ezzel az intézkedéssel egyidejűleg a sajtó útján elkövetett visszaélések megbírálására 25 tagú bizottságot neveztek ki. Ennek volt feladata, hogy vétség esetén a nyomtatványokat véleményezze, és az illetékes bírósághoz továbbítsa. Ez az intézkedés előreveti a későbbi sajtótörvény megkötő intézkedéseinek szellemét. A sajtó korlátlan szabadsága miatt ugyanis több esetben kellemetlen helyzetbe került az új felelős kormány is, mert nyilvánosságot láttak olyan közlemények, melyek a kormány további intézkedéseit megnehezítették. A forradalom főerői érdekeinek védelmére szövegezte meg Kossuth és Szemere Bertalan az új sajtótörvényt, melyet az országgyűlés 1848. március 20-án elfogadott, és a király április 11-én szentesített. Az 1848: XVIII. tc. végrehajtása azonban sokáig késett: csak a május 1-i és 2-i Pesti Hirlapban jelent meg Deák Ferenc igazságügy-miniszter rendelete az esküdtszékek felállításáról és eljárási szabályairól, a törvényhatóságokkal pedig Szemere belügyminiszter csak május 7-én közölte a végrehajtási utasítást. A sajtótörvény elvben kimondja: „Gondolatait sajtó útján mindenki szabadon közölheti, és szabadon terjesztheti." De a további pontokban felsorolja a sajtóvétségeket, és büntetésként 300-tól 3000 forintig terjedő pénzbírságot és 6 hónaptól 6 évig terjedő börtönbüntetést helyez kilátásba. A sajtópereket esküdtszék elé utalja, hogy az esküdtek útján a közvélemény is megnyilvánulhasson az ítéletben. A sérelmezett nyomtatványokat a vizsgálat megindulásakor zár alá lehet venni, és elmarasztaló ítélet esetén meg kell semmisíteni őket. Nyomda létesítése, időszaki lap indítása csak előzetes bejelentés és jelentős készpénzbiztosíték (5000-10.000 Ft) letétele mellett lehetséges. A nyomtatványokon fel kell tüntetni a nyomdatulajdonos nevét és lakását. A nyomdák nyomtatványaikról kötelesek nyilvántartást vezetni, s minden termékükből a hatóságnak, valamint a Nemzeti Múzeum könyvtárának egy-egy kötelespéldányt kell küldeniök. A könyvkereskedéshez külön engedély nem kell, de a zugkönyvárusokat és házalókat rendőri felügyelet alá helyezik. A könyvkereskedők csak olyan nyomtatványokat árulhatnak, melyeken a nyomdász neve stb. fel van tüntetve, és amelyek ellen nem hoztak marasztaló ítéletet. A sajtószabadság korlátozása tehát a terjesztés megkötésével történt.[1191]

Az 1848-as sajtótörvény a forradalmi baloldalnak, a teljes sajtószabadság híveinek, Táncsicsnak, Petőfinek, Vasvárinak stb. nagy csalódást okozott. Az előzetes cenzúra megszűnése következtében a közlendő szövegen az író szándéka ellenére most már nem történt változás, de a szerző utólag felelt munkájáért, és sújtotta a büntetés a kiadót és a nyomdát is. Mindezt sokan a sajtószabadság megsértésének és a gondolatszabadság gúzsbakötésének fogták fel, és március 22-én Pesten, a városház előtti téren a tüntető diákok a törvényjavaslat szövegét máglyán elégették.[1192] Ennek hatására az országgyűlés bizonyos enyhítésekkel fogadta el a javaslatot. Petőfi a Radical Kör (az Ellenzéki Kör elnevezése 1848. április 16 után) meg-

[1189] FITZ JÓZSEF: A magyar nyomdászat 1848-1849. Bp. 1948.

[1190] FIRTINGER KÁROLY: Ötven esztendő a magyarországi könyvnyomtatás közelmúltjából. Bp. 1900. 137-138. l.

[1191] Az 1847-48. évi sajtótörvény szövegét közli KENEDI GÉZA: A magyar sajtójog... Bp. 1903. 49-56. l. (L. a szemelvények közt).

[1192] SPIRA: i. m. 106. 1. és FITZ i. m. 45. 1.

bízásából június végén tiltakozik ellene. A törvényt azonban nem változtatták meg. Sőt, a független kormány időnként szükségesnek látta, hogy a sajtót azon túlmenően is megfenyítse a veszedelmessé váló fecsegés elfojtása érdekében.[1193]

A nyomdák száma a sajtószabadság és a nyomtatványok iránti fokozott érdeklődés következtében megnőtt. 1848-ban csupán a fővárosban az 5 régi mellett 5 új nyomda keletkezett.

Az ország 53 városában 82 nyomda működött. Ebből 2 Budán, 8 Pesten, 4 Pozsonyban, 4 Debrecenben (ezek közül 3 csak 1849 néhány hónapjára költözött oda a kormánnyal, s azután távozott), 4 Szebenben, 3 Kolozsvárott, 2-2 Aradon, Temesvárott, Vácon, Sopronban, Újvidéken, Kassán és Brassóban, 1-1 a többi városban.

Három tábori nyomda is működött, mely követte a hadseregparancsnokságokat.

A 82 nyomda közül könyvtermelés csak 45 város 66 nyomdájában folyt. 16 nyomda sem könyvet, sem hírlapot nem adott ki, csak kisebb nyomtatványokat.[1194]

Egyes nagyobb nyomdák már szépszámú gyorssajtóval és félszáz főnyi személyzettel dolgoztak, a kicsinyek viszont olykor csak egy-két kezdetleges fasajtóval és néhány munkással.

A szabadságharc hadi eseményei nyomán egyes nyomdák megsemmisültek. A megszállásoknál néhány vidéki nyomda betűkészletéből a császári seregek puskagolyót öntöttek. Ahová a császári hadsereg bevonult, a nyomdákban a megkezdett munkát abba kellett hagyni, új pedig nemigen akadt, mert az osztrák cenzúra minden szabadabb megnyilatkozást elfojtott. A nemzeti kormány uralma alatt álló területen viszont a nyomdák mindenütt fellendültek. Hogy a gondolat- és véleményszabadság a nyomdászat éltető eleme, bizonyítják a forradalom és szabadságharc kiadványai: a magyar területen a nyomdák termékeinek szelleme friss, bátor, a császári seregektől megszállt területeken viszont nyomott a hang és óvatos.[1195]

Termelékenység tekintetében első helyen állt Pest 445 könyvvel és 103 hírlappal és folyóirattal, utána következett Buda 122 könyvvel és 18 hírlappal, majd Pozsony 91 és 13, Kolozsvár 37 és 15, Szeben 34 és 8, Brassó 26 és 8, Debrecen 31 és 8, Nagyszombat 18 és 3, Szeged 13 és 5, Győr 11 és 5, Kassa 10 könyvvel és 5 időszaki sajtótermékkel.[1196]

A nyomdai munkásság szerepe és jelentősége a megváltozott sajtóviszonyok következtében megnőtt. A nyomdák számának és a nyomdai munkáknak a megszaporodása következtében hiány támadt a szakképzett nyomdai munkásokban. Ezért sok nyomdász vándorolt be külföldről, elsősorban Ausztriából. Meggyorsult a nyomdákban a munka üteme. És bár új, korszerű nyomdagépeket is beszereztek, még így sem győzték a munkát. A munkaidő napi 11 óra, de sok a túlórázás is, amit kétszeres bérrel fizetnek. A bérek ellen 1848 márciusa előtt a nyomdákban nincs kifogás. Áprilistól azonban a pesti nyomdászmunkásság – a bécsi szaktársak áprilisi bérharcának sikereitől is indíttatva – hasonló követelésekkel lép fel,[1197] s májusban a nyomdatulajdonosok és a nyomdai munkások között egyezség jön létre az egyes nyomdai munkák bérezése tekintetében. Ez hazánkban az első kollektív szerződés.[1198] A bérkövetelésekben természetesen szerepe volt az árak drágulásának is, de döntően a munkásság ekkoriban legforradalmibb részének öntudatra ébredéséről van szó. A nyomdászmunkások alakítják meg az első betegsegélyző egyesületet is 1848-ban.[1199]

[1193] FITZ: i. m. 48. 1.

[1194] Uo. 62. 1.

[1195] Uo. 171. 1.

[1196] Uo. 63. 1.

[1197] A könyvnyomtató munkások kérelme. Munkások Ujsága, 1848. 6. sz. 88-91. 1. – SPIRA: i. m. 186-187. 1.

[1198] MÉREI GYULA: Munkásmozgalmak 1848-49. Iratok a magyar munkásmozgalom történetéhez. Összegyűjtötte és bev.: – –. Bp. 1948.

[1199] NOVÁK LÁSZLÓ: A nyomdászat története V. 1801-1867. Bp. 1928. 93. l.

A *könyvkiadás* feladatát elsősorban a könyvkereskedők vállalják. Ők tulajdonképpen a hivatásos kiadók. A nyomdászok csak elvétve nyomtatnak könyvet saját költségükön, hírlapokat és hangjegyeket már szívesebben. Az írók egy része 1848-49-ben is még maga adja ki műveit. Ők fizetik a nyomdaköltséget, és a példányokat elszámolásra adják a könyvkereskedőknek, akik részint maguk árusítják, részint vidéki bizományosaik útján terjesztik. Ez a módszer az író számára rendszerint rossz üzlet, mert költségei csak évek múlva térülnek meg. A könyvkiadás tekintetében a legvállalkozóbb író Táncsics Mihály, aki még nyomdát is alapított, hogy műveit kinyomtassa. Nyomdáját azonban néhány hónap múlva megszüntette, és ismét hivatásos kiadót keresett.[1200]

A könyvkereskedők és nyomdászok azonban ebben az időben egyre inkább hivatásos kiadókká válnak: megvásárolják a szerzőtől a kéziratát, s a könyv előállításával és terjesztésével járó minden költséget magukra vállalnak.

A legjelentősebb két kiadó Heckenast és Emich volt. Heckenast érdemei közé számíthatjuk, hogy német fordítások útján több magyar írót tett külföldön ismertté. 1848-ban 21 magyar, 8 német és 1 latin kiadványt bocsátott ki, 1849-ben 5 magyar és 3 német könyvet. Emich Gusztáv 1848-ban 23 könyvet adott ki. A harmadik jelentős kiadó, Geibel Károly 1848-ban 15 magyar és 4 német, 1849-ben pedig 7 magyar és 4 német könyvet nyomattatott ki. A többi kiadó lényegesen kevesebbet adott ki.[1201]

Az *írói tiszteletdíj* igen különböző volt, kiadók és írók szerint. Egyedül a tiszteletdíjakból az írók aligha tarthatták volna fönn magukat. Ezért főfoglalkozásként lapot szerkesztettek, drámát írtak a színház számára, vagy pedig közhivatalt vállaltak. A fiatal írók közül 1848-49-ben számosat neveztek ki bizalmi állásokba.[1202]

A szerkesztők lapjuk jövedelméből vagy a kiadótól kapott fizetésből viszonylag tűrhetően meg tudtak élni. A segédszerkesztőket és a munkatársakat azonban nem a kiadó, hanem a szerkesztő fizette – úgy-ahogy. A külső munkatársak többnyire csak a becsületért dolgoztak. A vidéki íróknak még azért is sokat kellett küzdeniök, hogy legalább tiszteletpéldányokat kapjanak. Vezércikkért vagy fontosabb megyei tudósításért egy huszast (20 krajcárt), a tekintélyesebb írók néha egy tallért (2 forintot) kaptak. Vahot Pesti Divatlapjában a szerzői tiszteletdíj ívenként 25 forint volt, Heckenast ívenként 30 forintot fizetett. Petőfi verseit a szerkesztők eleinte 4 forintjával fizették, de 1848-ban pl. a győri Hazánk minden verséért 2-2 aranyat adott.[1203]

A forradalom és a szabadságharc korában megváltoztak a kiadványok *terjedelem és műfaj* tekintetében is. Az akkor megjelent nagyobb lélegzetű írói alkotások jobbára még a márciusi események előtt készültek. Márciustól az írók rövidebb írásműveket, verseket, röpiratokat alkotnak, és mindenekelőtt, újságot szerkesztenek, cikkeket írnak. Jellemző, hogy ebben az időben nem jelent meg egyetlen regény sem, holott az előző években a regények aratták a legnagyobb sikert. A 48-as szépirodalomban ötször annyi a verskötet, mint az elbeszélés és színdarab együttesen. A két év leggazdagabb és legértékesebb műfaja a hazafias, forradalmi és katonai költészet. Nagyszámúak továbbá az emlékiratok, a hadtudományi munkák és a rövid terjedelmű közgazdasági, pénzügyi, műszaki és orvosi kiadványok, füzetek.[1204]

A szépirodalmi és tudományos munkák mellett számbelileg a legnagyobb csoport a *röpiratoké*. Közjogi, politikai, közgazdasági és művelődési kérdésekkel foglalkozó egyaránt akad közöttük. Jellemzőjük, hogy mind a forradalmi gondolat szemszögéből vizsgálja pl. az alkotmányosság

[1200] FITZ: i. m. 91-103. 1.
[1201] Uo. 96-97. 1.
[1202] Uo. 92. 1.
[1203] Uo. 93. 1.
[1204] Uo. 119-128. 1.

kérdését, a köztársaság fogalmát, a szabadságeszmék érvényesítésének módjait, a politikai pártokat, az egyházi reform és az alkotmány viszonyát, a nemzetiségi kérdést stb. stb.[1205]

A forradalom és a szabadságharc hazai *nyomtatványainak statisztikája*, annak ellenére, hogy hiányos – mert sok nyomtatvány veszett el, vagy maradt ki belőle a bibliográfiák fogyatékossága következtében –, mégis képet nyújt a megjelent nyomtatványok nyelvi, tartalmi és műfaj szerinti megoszlásáról.[1206] A magyarországi nyomdák területi megoszlásáról már korábban szóltunk.

Meg kell jegyeznünk, hogy a ponyva csoportjában nemcsak a népies versek és történetek szerepelnek, hanem a nép gazdasági ismereteit gyarapító füzetek is. Az „egyéb" rovatba vannak sorolva többek között a *kották* is. Ezekről az adataink nem teljesek, mert a Petrik-féle könyvészetben nincsenek fölvéve, pedig jelentőségük igen nagy volt, és képet adnak a kor hangulatáról. Sokszor kiadták Petőfi Nemzeti dalát Egressy Béni dallamával. Közkedveltek voltak az indulók és más harci dalok is.

Kinek írták	Tartalom, műfaj	Magyar		Német	
		1848	1849	1848	1849
Gyermekeknek	Mesekönyv, ifj. regény	15	5	1	2
	Tankönyv	61	20	13	7
A népnek	Ponyvairodalom	43	23	15	6
	Ájtatossági könyvek	7	3	–	–
	Naptár	16	13	12	5
Művelteknek	Szépirodalom	37	13	38	19
	Almanachok	7	–	–	–
	Emlékirat, útleírás	9	1	3	1
	Tudományos művek	85	20	18	8
	Szótár és lexikon	12	–	–	–
Mindenkinek	Politikai röpirat	132	12	68	8
	Szónoklat	30	15	7	6
	Törvény, alapszabály	34	8	14	3
	Katonai utasítás	34	8	–	–
	Egyéb	25	16	3	–
	Összesen	547	157	192	65

A forradalom és szabadságharc kiadványai között legnagyobb jelentőségük mégis a *hírlapok*nak volt. 1848 elején az országnak még csak hat magyar politikai napilapja, öt szépirodalmi lapja, néhány hetilapja és szaklapja volt. A márciusi forradalom után egy csapásra megváltozik a helyzet: az addigi harminchárom magyar és tizenkilenc német lap mellé 1848 folyamán még további nyolcvanhat lap sorakozik, ebből harminckettő magyar és negyvenhárom német nyelven. A magyar sajtószabadság elősegítette a német nyelvű lapok megjelenését is, de nagy számukat csupán kérészéletük magyarázza. A német nyelvű lapok ugyanis gyakran két-három szám után megszűntek. Néha meglehetősen rövid életűek a magyar lapok is. A régi, maradi irányzatú lapok március 15-e után nem kellenek az előfizetőknek. Április végétől július közepéig 19 szűnik meg. Nem segít rajtuk átkeresztelésük sem. A politikai küzdelmek kiéleződésével tehát a lapok átalakulnak, megszűnnek és egész sor új lap indul. Az egyes pártok, csoportok igyekeznek saját lapra is szert tenni. Az újságok hangja élessé válik. Nagy változások következnek be időről időre az előfizetők számában. 1848 december vége a vészes lapbukások hónapja: 17 lap tűnik el. Az ellenséges csapatok közelednek a fővároshoz, a

[1205] Uo. 130-132. 1.

[1206] Uo. 71. 1. – REIZNER JÁNOS: Adalékok a szabadságharc és az emigráció könyvészetéhez. Magyar Könyvszemle, 1882. 114-121. 1.

papírhiány nő, és a lapok kénytelenek példányszámukat csökkenteni. A 48-ban kiadott magyar lapok közül mindössze 15 éli túl az évet. Ekkor kevesebb van, mint 1831 óta bármely esztendőben. De a német lapok közül is csak 20 marad fönn. A magyar sajtó helyzete 1849-ben az első hónapokban látszólag kedvezőre fordult. Sok új lap keletkezett ismét. Áprilisban 4, júniusban 3, júliusban 4 új lap indul, de ugyanakkor áprilisban 4, júniusban 6 és júliusban 9 megszűnik. A legismertebb lapok közül Kossuth politikáját támogatta a Kossuth Hirlapja, melyet Bajza József szerkeszt. A megalkuvást hirdető békepárt mellett foglalt állást a Budapesti Hiradó, az Eötvös szerkesztésében megjelenő Pesti Hirlap és az Esti Lapok (1849. február 22-én indult Jókai szerkesztésében). De címével ellentétben megalkuvóvá válik a Nép Barátja is, melynek szerkesztője, Vas Gereben nem volt a parasztság őszinte érdek-képviselője. A következetesen forradalmi irányzatot a Petőfi köréhez tartozó Pálffy Albert szerkesztésében megjelenő Márczius Tizenötödike, és Táncsics lapja, a Munkások Ujsága képviselte, valamint az 1848 áprilisában újjászervezkedő radikális ellenzék lapjai: a Radical Lap, a Népelem és a Reform. Ezek a lapok augusztusban egyesültek. A két utolsó forradalmi lap, a Közlöny és a kolozsvári Szabadság 1849. augusztus 11-én jelent meg utoljára.

A szabadságharc bukását csak hét lap éli túl, és 1849 végén kevesebb lapunk van, mint 1820 óta bármikor volt. A lapok élete visszatükrözte a két esztendő minden változását, nagy nekilendüléseit és abbamaradásait. De a német lapok sem voltak sokkal szerencsésebbek. A régebbiek közül csak 9, az 1848-49-ben keletkezettek közül csak 5 élt tovább.[1207]

Külön említést kell tenni a *bankjegynyomda* működéséről, mely nélkül Kossuth a szabadság-harcot oly hosszú időn keresztül nem vezethette volna. A hadviseléshez szükséges pénz megteremtése végett Kossuth 1848 május közepén érintkezésbe lép Landerer Lajossal, és megállapodik vele egy bankjegynyomda létesítésében. Kossuth május 23-án bejelenti az új bankjegyek kibocsátását. Landerer bámulatos gyorsasággal, hat hét alatt szerzi meg a szükséges külföldi nyomdagépeket, a különleges papírt, szervezi meg és indítja el a munkát. Az eredetileg 200-ra tervezett létszám helyett 100 munkással is végrehajtja a feladatot. Pest eleste előtt a bankjegynyomdát Debrecenbe telepítik, majd 1849. május 29-én visszaszállítják Pestre. Innen azonban hamarosan ismét menekülnie kell. Előbb Szegedre, majd Aradra és Lugosra viszik a berendezést. A sok szerelési munka és szállítási idő a bankjegy nyomtatásában pótolhatatlan kieséseket okozott. Ebből is keletkeztek zavarok a hadsereg ellátásában, és ez is hozzájárult a szabadságharc bukásának siettetéséhez.[1208]

Az írók, a könyvkiadók és a sajtó tevékenysége nyomán Magyarországon a forradalom és a szabadságharc idején minden korábbit felülmúló, széles *olvasóréteg*ek alakultak ki.[1209] Ennek összetételét a megjelent művek jellegéből és példányszámából állapíthatjuk meg. Az országban a legelterjedtebb könyvek már korábban is a kalendáriumok voltak. Ezek közt is leginkább a Komáromi Kalendárium, melyet Mikszáth Kálmán szerint több százezer, idősebb Szinnyei József szerint is százhúszezer példányban nyomtattak ki. De a naptárkiadás más nyomdáknak is jó üzletet jelentett. Grünn János Szegedi Naptára ötvenezer, Bagó Márton Budai Népnaptára tizenötezer példányban kelt el. A naptár a falu számára az volt, ami a városnak az újság.

A naptárak mellett 1848-tól népi olvasmánynak szántak egyes hírlapokat (néplapokat) is, így a Nép Barátját és a Munkások Ujságát. A parasztmozgalmakat lefékező tevékenységben sorompóba lépett a kormánytámogatással megindított néplap, a Nép Barátja, mely főleg arról igyekezett meggyőzni a szegénységet, hogy amint egyenlőség a múltban nem volt, úgy a jövőben sem lesz soha. Egyes földesurak maguk rendelték meg jobbágyaik számára a lapot, a

[1207] FITZ: i. m. 135-157. 1. – FERENCZY JÓZSEF: A magyar hírlapirodalom története 1780-tól 1867-ig. Bp. 1887. – DEZSÉNYI BÉLA–NEMES GYÖRGY: A magyar sajtó 250 éve I. Bp. 1954.

[1208] FITZ: i. m. 185-197. 1. – FARAGÓ MIKSA: A Kossuth-bankók kora. Bp. 1911.

[1209] FITZ: i. m. 104-118. 1.

belügyminiszter pedig ingyen hordatta a községekbe, a legtöbb megye is nagyobb példányszámban fizette elő.

Különösen nagy kelendősége volt 1848-ban a ponyvának, az országos és heti vásárokon olcsón árult népies kiadványoknak. Jeles költők is írtak ilyen kiadások számára. Sárosi Gyula híres verses krónikája címe szerint is „Ponyvára került Arany trombita".

Ponyván terjed a hazafias költészet, a verses haditudósítások, Kossuth életírása, szónoklatai stb., de itt jelentek meg a népszerű gazdasági és politikai tanácsadók is, pl. Táncsicstól a Vasárnapi Egyesület, vagy Segítsünk egymáson, és az 1848-as újabb törvények magyarázata.

A népies kiadványok után példányszámban az ifjúsági és gyermekkönyvek vezetnek, és természetesen a tankönyvek. A régiek mellé egyetlen esztendőben 50 új tankönyvet adnak ki, pedig ezek a tankönyvek még nem tükrözik a forradalmi átalakulást.

A felnőtt művelt olvasóknak szánt művek példányszáma ezzel szemben meglehetősen csekély. Még a legelterjedtebb hírlap, a Közlöny, a kormány hivatalos lapja sem érte el a tízezer példányt. Kossuth Hirlapjából és a Pesti Hirlapból, olykor a Márczius Tizenötödikéből 4-5000 példány is elég. A könyvek között Petőfi összegyűjtött költeményeinek 3000 példányos kiadása vezet. Más kedvelt szépírók művei jó esetben 1000-2000 példányban fogynak el. De a tudományos könyvek néhány száznál többre nem viszik. A művelt olvasóréteg főleg az értelmiségiekből került ki, tanárok, ügyvédek, hivatalnokok, gazdatisztek, papok és a felsőbb osztályokat járó tanulóifjúság vásárolták a magyar könyveket.

A *könyvtárak* életében e viszonylag rövid, alig másfél esztendő számottevő változást nem hozott. Különösen nem a nagyobb tudományos könyvtárak fejlődésében. A közvetlen forradalmi feladatok, a szabadságharc változatos hadi eseményei között a könyvtárak ügye háttérbe szorul. Kár annál több esett. A háborús zavarokban nem egy könyvtár érzékeny károkat szenvedett vagy teljesen el is pusztult, a nagyenyedi Bethlen-könyvtár például egészében elégett.[1210] A népkönyvtárak és kölcsönkönyvtárak viszont gyors fejlődésnek indulnak. Pesten és vidéken egyre több keletkezik és működik. Általában havi 1 ezüstforint volt a kölcsönzés díja.

A szabadságharc bukása után az írók zöme bujdosóvá vált, a nyomdák nagy része megszűnt, s elnémult a legtöbb újság is. A forradalom és a szabadságharc által elért eredményeket, így az olvasás és a könyvek iránti érdeklődést azonban már nem lehetett a nép igényei sorából kitörölni. 1848 emléke nemcsak politikai törekvéseiben vált maradandóvá népünk szívében, hanem műveltségélményei révén is.

A sajtószabadság kivívása

151
PETŐFI SÁNDOR A SAJTÓSZABADSÁGRÓL[1211]
(Részletek Petőfi naplójából)

Pest, 1848. március 15.

Szabad sajtó!...

Ha tudnám, hogy a hazának nem lesz rám szüksége, szívembe mártanám kardomat, s úgy írnám le haldokolva, piros véremmel e szavakat, hogy itt álljanak a piros betűk, mint a szabadság hajnalsugárai.

[1210] KACZIÁNY GÉZA: Könyvtáraink károsodása 1849-ben. Könyvtári Szemle, 1915.

[1211] Petőfi naplórészlete megmutatja, hogy az 1848 márciusi forradalomban a sajtószabadság központi kérdés volt. A napló hangulata jól érzékelteti, hogy az adott történelmi pillanatban a forradalmi helyzet kialakításában milyen nagy szerepe lehet az írott szónak.

Ma született a magyar szabadság, mert ma esett le a sajtórul a bilincs... vagy van olyan együgyű, ki azt képzelje, hogy szabad sajtó nélkül lehet bármely nemzetnek szabadsága?...

Pest, március 17. 1848.

Logikailag a forradalom legelső lépése és egyszersmind fő kötelessége szabaddá tenni a sajtót... azt fogjuk tenni! a többit istenre bízom és azokra, kik rendelve vannak, hogy a kezdetteket folytassák; én csak arra vagyok hivatva, hogy az első lökést tegyem. Holnap ki kell vínunk a sajtószabadságot! és ha lelövöldöznek? isten neki; ki várhat ennél szebb halált?

E gondolattal aluttam el. Korán reggel az ifjak kávéházába siettem. Az úton Vasvári Pállal[1212] találkoztam, mondtam neki, hogy menjen Jókaihoz, s ott várjanak meg együtt engemet. A kávéházban még csak néhány fiatalember volt, kik nagy búsan politizáltak. Bulyovszky Gyulát,[1213] ki közöttük volt, meghítam Jókaihoz, a többieknek meghagytam, hogy az érkezőket tartsák itt, míg vissza nem jövünk.

Hazamenvén, előadtam szándékomat a sajtó rögtöni fölszabadításáról. Társaim beleegyeztek. Bulyovszky és Jókai proklamációt[1214] szerkesztettek, Vasvári és én föl s alá jártunk a szobában. Vasvári az én botommal hadonászott, nem tudva, hogy szurony van benne; egyszerre kiröpült a szurony egyenesen Bécs felé anélkül, hogy valamelyikünket megsértett volna...

... – Most menjünk egy cenzorhoz, és vele írassuk alá a proklamációt és a Nemzeti dalt! – kiáltott valaki.

– Cenzorhoz nem megyünk – feleltem –; nem ismerünk többé semmi cenzort, el egyenesen a nyomdába!

Mindjárt beleegyeztek és követtek.

Landerer nyomdája[1215] legközelebb volt hozzánk, oda mentünk. Jókait, Vasvárit, Vidácsot[1216] és engem neveztek ki küldötteknek, hogy a sajtót lefoglaljuk. Mi megtettük azt a nép nevében, s a Tizenkét pontot és a Nemzeti dalt rögtön nyomni kezdték. Ezalatt kinn lelkesítő beszédeket tartottak Egresi Gábor,[1217] Degré,[1218] Vasvári, Jókai stb. Délfelé elkészültek a nyomtatványok, s ezrenként osztattak szét a nép között, mely azokat részeg örömmel kapkodta. Délután három órára gyűlést hirdettünk a múzeum terére, s a sokaság eloszlott.

A szakadó eső dacára mintegy 10.000 ember gyűlt a múzeum elé, honnan a közhatározat szerint a városházához mentünk, hogy a Tizenkét pontot magokénak vallják a polgárok is, és velünk egyesüljenek. A tanácsterem megnyílt, s megtelt néppel, először. Rövid tanácskozás

---

[1212] *Vasvári Pál* (1827-1849) – tanár, a márciusi fiatalok egyike. Részt vett a Tizenkét pont megszövegezésében. A közcsendi bizottmány tagja, pénzügyminiszteri titkár, majd 1849-től szabadcsapat vezére. Erdélyben mint őrnagy harcolt, és ott esett el az utolsó napokban, 1849. július l3-án.

[1213] *Bulyovszky Gyula* (1827-1883) – író, hírlapíró. A márciusi napok egyik főszereplője. Kossuth Hirlapjának munkatársa. A szabadságharc bukása után csak az irodalomnak élt.

[1214] A Tizenkét pontra vonatkozik.

[1215] *Landerer Lajos* (1780-1854) – a pesti Landerer és Heckenast-nyomda társtulajdonosa. Jelen volt a szabad sajtó első termékeinek kinyomtatásánál. A Landerer-nyomda dolgozói voltak az első munkások, akik 1848. március 15-én a forradalomhoz csatlakoztak.

[1216] *Vidács János* (1826-1873) – joghallgató, a márciusi fiatalok egyike, a pesti közbiztonsági választmány tagja, a szabadságharcban önkéntes, majd hadnagy. A szabadságharc bukása után halálra, majd kegyelemből várfogságra ítélték.

[1217] *Egressy Gábor* (1808-1866) – színész, a magyar színészet egyik legjelesebb alakja, a Nemzeti Színháznak megnyitásától kezdve tagja. A márciusi fiatalok barátja volt. Részt vett a szabadságharcban mint nemzetőrszázados. Világos után Kossuthtal Törökországba menekült. 1851-ben távollétében halálra ítélték, de kegyelmet kapott. 1854-ben lépett újra színpadra. Írásaival is a magyar színházi kultúra fejlesztéséért munkálkodott.

[1218] *Degré Alajos* (1820-1896) – ügyvéd, elbeszélő és drámaíró. Tagja volt a Tizek Társaságának, s egyik vezetője a márciusi ifjaknak. Tagja volt a pesti és Pest megyei közbiztonsági választmánynak.

után a polgárság nevében aláírta a polgármester a Tizenkét pontot, s az alant álló sokaságnak az ablakból lemutatta. Óriási kitörése a lelkesedésnek!... Egyszerre az a hír szárnyal, hogy katonaság jön... körülnéztem, hogy az arcokat vizsgáljam, egyetlenegy ijedt arcot sem láttam... minden ajkon e kiáltás: fegyvert! fegyvert!

Ezen, különben alaptalan hír oly fölindulást okozott, hogy Nyári Pál[1219] és Klauzál[1220] tovább beszéltek egy óránál anélkül, hogy beszédeikből egy-egy töredékmondatnál többet hallottunk volna.

– Budára, Budára!... a helytartótanácshoz!... nyittassuk meg Stancsics[1221] börtönét!... Budára!...

Ezek voltak a nép leginkább és legtöbbször hallható kiáltásai. Végre választmány neveztetett ki, Budára menendő, s a helytartótanácsot fölszólítandó, hogy a cenzúrát rögtön eltörölje, Stancsicsot szabadon bocsássa, s a katonaságnak rendeletet adjon, miszerint ügyeinkbe semmi szín alatt be ne avatkozzék. A választmány tagjai: Egresi Sámuel,[1222] Gyurkovics Máté,[1223] Irányi Dániel,[1224] Irinyi József,[1225] Kacskovics Lajos,[1226] Klauzál Gábor, Molnár György,[1227] Nyári Pál, Petőfi Sándor, Rottenbiller Leopold,[1228] Staffenberger István,[1229] Tóth Gáspár,[1230] Vasvári Pál.

A választmány legalább húszezer ember kíséretében fölment Budára, a helytartótanácshoz, és előadta kívánatait. A nagyméltóságú helytartótanács sápadt vala, és reszketni méltóztatott, s öt percnyi tanácskozás után mindenbe beleegyezett. A katonaságnak kiadatott a tétlenség iránt a rendelet, a cenzúra eltöröltetett. Stancsics börtönajtaja megnyílt. A rab írót diadallal hozta át a töméntelen sokaság Pestre.

Ez volt március tizenötödike. Eredményei olyanok, melyek e napot örökre nevezetessé teszik a magyar történetben. Események folytatásának ez közönséges volna, kétségkívül, de tekintve annak, ami volt, kezdetnek nagyszerű, dicső. Nehezebb a gyermeknek az első lépést megtennie, mint mérföldeket gyalogolni a meglett embernek...

A szövegközlés alapja: Petőfi Sándor Összes prózai művei és levelezése. Bp. 1960. 401-409. l.

[1219] *Nyári Pál* (1806-1871) – földbirtokos, ellenzéki politikus, Pest vármegye másodalispánja, majd 1848 áprilisától alispánja. Szeptember 16-tól a honvédelmi bizottmány tagja, majd helyettes elnöke. A szabadságharc bukása után halálra, majd kegyelemből tízévi várfogságra ítélték. Hét évig raboskodott.

[1220] *Klauzál Gábor* (1801-1866) – földbirtokos, politikus, a nemesi ellenzék egyik vezetője. 1848-ban a Miniszteri Országos Ideiglenes Bizottmány tagja, a Batthyány-kormány földművelés-, ipar- és kereskedelemügyi minisztere. 1848 végén visszavonult a politikai tevékenységtől.

[1221] *Táncsics (Stancsics) Mihály* (1799-1884) – a sajtószabadságot követelő munkái miatt börtönözték be 1847 márciusában, és a nép 1848. március l5-én nagy lelkesedéssel szabadította ki. L. még a 89. szemelvény 1. jegyzetét.

[1222] *Egressy Sámuel* – földbirtokos, az 1840-1860-as években több zenedarab szerzője. Egressy Gáborról emlékiratot készített.

[1223] *Gyurkovics Máté*ról nem találtunk közelebbi adatokat.

[1224] *Irányi Dániel* (1822-1892) – ügyvéd, politikus, a márciusi fiatalok egyike. L. még a 107. szemelvény 11. jegyzetét.

[1225] *Irinyi József* (1822-1859) – ügyvéd, író és hírlapíró, a márciusi fiatalok egyike, a Tizenkét pont egyik szövegezője.

[1226] *Kacskovics Lajos* (1806-1891) – törvényszéki bíró, a Tudományos Akadémia levelező tagja, 1848-ban képviselő lett, részt vett a debreceni országgyűléseken. Világos után bujdosott, majd kegyelemben részesült, és gazdálkodott.

[1227] *Molnár György* (1830-1891) – színész, a szabadságharcban honvéd, utána 12 éven át vándorszínész. 1861-ben ő nyitotta meg a budai népszínházat, majd 1870-től a Nemzeti Színház tagja.

[1228] *Rottenbiller Lipót* (1806-1870) – a szabadságharc idején Pest alpolgármestere, a pesti közbiztonsági választmány elnöke; 1848. június 17-től Pest polgármestere.

[1229] *Staffenberger István*ról nem találtunk közelebbi adatot.

[1230] *Tóth Gáspár* – szabómester, Pest egyik tekintélyes polgára. L. még a 107. szemelvény 3. jegyzetét.

152
JÓKAI MÓR A SAJTÓ FELSZABADÍTÁSÁRÓL[1231] 1848. MÁRCIUS 15-ÉN

... Ekkor jön a híre a Bécsben kitört forradalomnak.

Nem lettünk volna méltók az ifjúkor hevére, ha ez a hír fel nem villanyozott volna bennünket.

Négyen voltunk együtt Dohány utcai szobámban: Petőfi, Vasvári,[1232] Bulyovszky[1233] és én. Társaim rám bízták, hogy fogalmazzam a pesti Tizenkét pontot a néptől érthető alakban; Petőfinek egy költeménye volt készen e napra. És aztán előre! – kiáltá Vasvári, s amint a tőrbotjával előre sújtott, a tőr kirepült pálcahüvelyéből, mintha mutatni akarná az utat.

Siettünk a Pilvax-kávéházba, hol írótársaink szoktak összegyűlve lenni. Engem feltoltak az asztalra, hogy olvassam fel: „Mit kíván a magyar nemzet". Valami villanyos melegség állta el akkor minden tagomat: érzém, hogy végzetes szó az, amihez kezdek; de el voltam rá szánva, ha áldozatul esem is. Ki lett mondva. Utánam Petőfi olvasá fel halottföltámasztó költeményét: „Talpra magyar, hí a haza! itt az idő, most vagy soha."

S most hová innen? Oda, ahol ifjú tűz van: az egyetemre.

Ugyanazon villanyárasztó jelenet, de már a csoportosult ifjúság buzdító riadala mellett, kinek nevében a vállakra emelt Vidács János[1234] felelt a felhívásra.

S hová innen?

A nyomdába! Nem ismerünk cenzort többé, kinyomatjuk a nemzet követelését és Petőfi buzdítóját.

Landerer[1235] nyomdája előtt már valamennyi írótársunkat mind együtt találtuk; itt csatlakozott hozzánk Irinyi[1236] is, és a Nemzeti Színház tagjai, férfiak, nők.

Esős, sáros idő volt, a közönség esernyőket tartott kalapjai fölé.

– Ej uraim! – kiálték a közönségre –, lehet, hogy egy óra múlva a golyók hullanak ránk eső helyett: akkor elfutunk-e?

S arra minden esernyő eltűnt a fejek fölül.

De eltűntek még a kalapok is abban a pillanatban, amidőn Irinyi az első példányát a nemzeti követelésnek felmutatá e szóval: „Íme, a szabad sajtó legelső nyomtatványa!"

A nyomtatógépet mindjárt legelső ragadta meg Irinyi, a második nyomást Petőfi, a harmadikat én tettem vele, hogy ha a merénylet szerencsétlenül üt ki, minket érjen a csapás, ne az ártatlan nyomdai személyzetet. Így lett kinyomtatva Magyarországon a szabad sajtónak legelső terméke. Így született meg a sajtószabadság, ifjú pályautódim!...

...A sajtót még aznap szabadnak nyilvánítá a helytartótanács, s a lapok már cenzúra nélkül jelentek meg, de nagy óvatossággal...

A szövegközlés alapja: Jókai Mór: Írások életemből. Bp. 1960. 90-92. l.

[1231] *Jókai Mór* – 1848. március 15-én a forradalmi fiatalok köréhez tartozott. Visszaemlékezéseiben drámai erővel eleveníti meg a cenzúra eltörlését és a szabad sajtó első termékeinek a kinyomtatását.

[1232] *Vasvári Pál* – l. a 151. szemelvény 2. jegyzetét.

[1233] *Bulyovszky Gyula* – 1. a 151. szemelvény 3. jegyzetét.

[1234] *Vidács János* – 1. a 151. szemelvény 6. jegyzetét.

[1235] *Landerer-nyomda* – 1. a 151. szemelvény 5. jegyzetét.

[1236] *Irinyi József* – 1. a 151. szemelvény 15. jegyzetét.

153
TÁNCSICS MIHÁLY
KISZABADÍTÁSOM A BÖRTÖNBŐL MÁRCIUS 15-ÉN, 1848-BAN[1237]

Azon szokott órákon kívül, mikor a porkolábnak reggelivel, majd ebéddel be kellett hozzám jönnie, majd egész nap az ablak vasán csüngtem, keserves, de másrészt mégis isteni mulatságot lelve ebben. Oly dolgot láttam, milyet azelőtt soha. Az eső szünet nélkül esett, de azzal senki semmit sem gondolt. A sürgés-forgás óráról órára nagyobb lett: főképp pedig a börtönkaszárnya udvarán, honnét a fegyvercsörgés behallatszott; egyik csapat kivonult, a másik bevonult, s ez így tartott egész nap. A szegény katonagépek mozogtak előre-hátra, természetesen nem tudták, mi fog történni. Én, mint említém, az ablakon csüngtem, minden, amit láthattam, nagymértékben magára vonta figyelmemet. Ha két-három ember egymással találkozott, megállt, s titkolózva suttogott, és sebesen ment tova: csak a kézjárásukból lehetett következtetnem, hogy fontos dolog fölött váltottak szót egymással. A börtönőr ebéd után többször betekintett hozzám, mi azelőtt nem történt; azt várta-e, hogy valamit kérdezzek tőle, vagy más célból jött, nem tudom, de kérdezni nem kérdeztem tőle semmit; azonban nagy zavarát nem bírta elpalástolni. Egész magaviseletével elárulta, akarata ellen, tudtán kívül is, hogy odakint rendkívüli dolog van készülőben.

Délután, jelesen már estennen, a tanórák múltával, az iskolai ifjúság zsibongott, lótott-futott előre-hátra, s valamely kaptárból kiköltözött méhraj képét tüntette fel; a tompa morajból azonban egy értelmes szót sem vehettem ki. Kevéssel 4 óra után, éppen börtönöm ablaka alatt, talán valamit értésemre akartak adni, fennszóval mondják: „Átjönnek Budára!" Kevés ember van, kinek füléhez valaha ily üdvözítő hangok jutottak volna el, mert én e percben átértettem, hogy szabadulásom órája ütött.

Néhány perc múlva láttam a térparancsnokot lefelé ablakom alatt elhaladni, s újra kevés perc múlva visszatérni. Halálsápadtan lépett be hozzám jelenteni, mi történik, hogy forradalom van, hogy a teméntelen népsokaság Pestről már a várban van, engem kiszabadítani. Akadozva, hebegve kért, rimánkodott, hogy valami beszéddel a közelgető sokaságot ellene ne ingereljem, mert hiszen ő – mondá – csak alárendelt személy lévén, a felsőség parancsa szerint járt el, és teljesítette kötelességét. Megvigasztaltam, hogy nincs oka bántalmazástól tartania. Alig lépett ő ki fogságomból, már hallatszott a forrongó sokaság moraja. Istenem, mily fennen dobogott szívem édes nemzetünk történelmének e nagyszerű órájában.

A népsokaság már börtönöm elé érkezett, s megállapodott.

A börtönöm ajtaja feltárult, és beléptek Nyári Pál[1238], Klauzál Gábor[1239] és mások is többen, de ezek élén kedves feleségem, ki e szavakat hangoztatva borult keblemre: „Nincs többé cenzúra!" Én, a nagy meglepetésem miatt, hogy a feleségem is jelen van, nem bírtam szólani. Nem volt még a földön oly szónok, ki akkora jelentésű kevés szót intézett volna hallgatóihoz, mint amilyenek voltak azok, mikkel engem üdvözölt.

Kiszabadításomat főképp az ifjúság kezdeményezte, hozzá kiválóan a munkásnép csatlakozott; az ifjúság önzetlenül, a honszeretet tiszta lángjától hevítve; a munkásnép inkább hálából, mert minden iratomban különösen az ő érdekeit védettem, jogaiért küzdöttem. A munkásnép természetes ösztönénél, igazságérzeténél fogva mindig megismerte és megismeri, ki az ő igaz barátja, s az iránt háláját minden körülmények közt le szokta róni.

[1237] *Táncsics Mihály* (1799-1884) – kiszabadítása 1848. március 15-én szimbolikus jelentőségű volt. Táncsicsot ugyanis egy évvel korábban sajtóvétség miatt börtönözték be. Kiszabadítására való visszaemlékezésében megeleveníti a márciusi eseményeket, melyek középpontjában ez a jelszó állott: „Nincs többé cenzúra!" L. még róla a 89. szemelvény 1. jegyzetét.

[1238] *Nyári Pál* (1806-1871) – ellenzéki politikus. L. a 151. szemelvény 9. jegyzetét.

[1239] *Klauzál Gábor* (1804-1866) – politikus. L. a 151. szemelvény 10. jegyzetét.

Én összeszedve irományaimat, s azokat zsebkendőmbe kötve, magamhoz vettem; azután feleségemmel s Nyári Pállal kocsiba ültünk, s alig foglaltunk helyet, a lovakat kifogták, s a kocsit férfiak, ifjak húzták. Eközben mindinkább beesteledett, s Budavár házainak ablakait, amerre elvonultunk, kivilágították; a szabadító sokaság tömegéhez percről-percre mindig több-több nép csatlakozott; kik a kocsit húzták, azokat időnkint mások váltották föl, hogy minél többen elmondhassák, hogy e munkában ők is részt vettek. Így haladt a menet Budáról a hídon át Pestre, a Nemzeti Színház elé, hol a töméntelen sokaság közül hangok zajlottak fel, hogy a színházban a fejedelmi család (nádori) páholyában foglaljak helyet. De e kívánság teljesítését azon nyilatkozattal mellőztem, hogy nem mehetek a színházba, mert a városházhoz kell mennem, hogy az ott ülésező új kormány bizottmányának magamat bemutassam, miszerint meggyőződhessék arról, hogy kiszabadítottak.

Oda is az emberek húzták kocsimat. Megjelenvén az ideiglenes új kormány előtt, annak jelen volt tagjait „Kendtek" címen szólítám. Ők elszörnyűködtek, néma csönd állott be, mert önkéntelenül mindenkit azon gondolat fogott el, hogy én vagy már előbb a börtönben, vagy a kiszabadítás órájában megőrültem. Azt természetesen senki sem tudta, hogy már a börtönben megérlelődött azon eszmém, hogy ha boldogulni akarunk, minden más címet a kenden kívül el kell törölnünk.

Egyszerű természetességemnél fogva másoktól, igaz, sokban különbözöm, de azért megtébolyodva mégsem vagyok. Azoknak, kik magukat művelteknek tartják, előbb-utóbb be kell látniok, hogy a nagy népsokaság címezését kell elfogadniok, mi a legősibb, legeredetibb.

A szövegközlés alapja: Táncsics Mihály: Életpályám. Bp. 1949. 239-241. l.

154
A SAJTÓTÖRVÉNY

(1848: XVIII. törvénycikk)[1240]

Az előző vizsgálat [é.: előzetes cenzúra] eltöröltetvén örökre, s a sajtószabadság visszaállíttatván, ennek biztosítékául ideiglenesen rendeltetnek:

1. §. Gondolatait sajtó útján mindenki szabadon közölheti és szabadon terjesztheti.

2. §. Sajtó útoni közlés alatt értetik: minden olyan közlés, mely vagy szavakban, vagy ábrázolatokban, nyomda, kőnyomda s metszés által eszközöltetik, és amelynek közzététele, a példányok akár ingyen kiosztásával, akár eladásával, már megkezdődött.

I. fejezet
Sajtóvétségekről

3. §. Ki valamely bűn avagy vétség elkövetésére egyenes és határozott felhívást tesz sajtó útján, és a bűn avagy vétség valósággal el is követtetik, a felhívó, mint bűnrészes tekintetvén, a köztörvények súlya szerint büntettetik.

4. §. Ki valamely bűn avagy vétség elkövetésére egyenes és határozott felhívást tesz sajtó útján, de annak nem lőn semmi következménye, mint bűnkísérlő tekintetvén, a köztörvények súlya szerint fog büntettetni.

[1240] A március 15-én kivívott sajtószabadság kérdésében hamarosan megoszlottak az erők és a vélemények. A helytartótanács néhány nap múlva egész sor szabályozó intézkedést hozott. Az új sajtótörvény a teljes sajtószabadságot követelő radikális baloldalnak nagy csalódást okozott. (L. a 155. szemelvényt: Nyári Pál levelét Kossuthnak 1848. március 22-én.)

5. §. Ki a nyilvános köz- és vallásos erkölcsiségből s a tisztességes erkölcsökből csúfot űz, egy évre terjedhető fogsággal és 400 forintig emelkedhető pénzbírsággal büntettetik.

6. §. Ki a magyar szent korona alá helyhezett terület tökéletes álladalmi egységének, ki a sanctio pragmaticánál[1241] fogva megállapított s az uralkodóház közösségében létező birodalmi kapcsolatnak tettleges felbontására izgat; ki az alkotmány erőszakos megváltoztatására s a törvényes felsőség elleni engedetlenségre lázít, s bűnök elkövetésére hív fel és buzdít, négy évig terjedhető fogsággal és 2000 forintig emelkedhető büntetéssel fog büntettetni.

7. §. Ki a felség személyének sérthetetlensége, a királyi székbeli örökösödésnek megállapított rende ellen kikel, avagy a királynak magas személye ellen sértést követ el, hat évig terjedhető fogsággal és 3000 forintig emelkedhető pénzbírsággal büntettetik.

8. §. Ki az uralkodóház tagjai ellen követ el sértést, négy évig terjedhető fogsággal és 2000 forintig emelkedhető pénzbírsággal büntettetik.

9. §. Ki a közbéke és csend erőszakos megzavarására lázít, két évig terjedhető fogsággal és 1000 forintig emelkedhető pénzbírsággal büntettetik.

10. §. Ki a törvény által alkotott valamely hatóságot vagy testületet rágalmakkal illet, két évig terjedhető fogsággal és 1000 forintig emelkedhető pénzbírsággal büntettetik.

11. §. Ki valamely köztisztviselőt vagy közmegbízatásban eljárót hivatalos tetteire vonatkozólag rágalmakkal illet, egy évig terjedhető fogsággal és 600 forintig emelkedhető pénzbírsággal büntettetik.

12. §. Ki magánszemélyt rágalmakkal illet, hat hónapig terjedhető fogsággal és 300 forintra emelkedhető pénzbírsággal büntettetik.

Egyszersmind a panaszkodónak okozott pörlekedési költségekben és a közzététel által reánézve előidéztetett károkban is a panaszkodó részére el fogván marasztalni.

13. §. Sajtóvétségért büntettetik a szerző; ha ez nem tudatnék, a kiadó; ha ez sem tudatnék, a nyomda vagy metszde tulajdonosa.

14. §. Ki az országgyűlés, a törvényhatóságok, mindenféle törvényszékek és törvény által alkotott egyéb testületek iratait és azok nyilvános üléseit hív szellemben és igazán közli, ellene a közlöttek tartalma miatt kereset nem indíttathatik.

15. §. A fogság és pénzbüntetés, a körülmények szerint, külön is, együttvéve is alkalmaztathatik.

Minden pénzbüntetések és elkobzások az országos pénztár javára fordíttatnak.

16. §. Ki ugyanazon vétséget, melyért már egyszer büntetve volt, ismét elköveti, azon büntetésnél, melyre első ízben ítéltetett, felével súlyosabban büntettethetik.

II. fejezet
A bírói eljárásról

17. §. A sajtóvétségek fölött nyilvánosan esküdtszék ítél. A minisztérium felhatalmaztatik, hogy szorosan a büntető eljárásról szóló múlt országgyűlési javaslatnak elvei szerint, az esküdtbíróságok alakítását rendelet által eszközölje.

18. §. A jelen törvény 3. 4. 5. 6. 7. 8. §-ai eseteiben az illető közvádló hivatalos kívánatára történik a vizsgálat és közkereset alá vétel.

19. §. A jelen törvény 9. és 10. §-ai eseteiben csak az illető testületek által hozott határozat folytában indíthatja meg a közvádló a megtorló keresetet.

[1241] *Pragmatica Sanctio* – L. a 91. szemelvény 8. jegyzetét.

20. §. Egyéb esetekben a kereset csak az illetőnek panaszára indíttathatik meg.

21. §. Úgy a közvádló, mint a panaszló fél vádlevelében tartozik szabatosan és világosan kijelelni azon izgatást, felhívást, sértést, meggyalázást, megbecstelenítést, melyet megtoroltatni kíván, különben a bűnvizsgáló bíró által kívánatától egyszerűen elmozdíttatik.

22. §. A bűnvizsgáló bíró a vád feladása után a nyomtatványokat vagy metszvényeket, ha szükségesnek ítéli, tüstént zár alá veheti, mely eljárásáról rendes jegyzőkönyvet készít.

Ha a vád alól a bepanaszlott feloldoztatik, a lezároltakat a vizsgálóbíró köteles, 200 forint büntetés terhe alatt, azonnal kiadni.

23. §. Midőn a keresetet a közvádló hivatalból indítja meg, az ugyanazon hatóság esküdtbírósága által ítéltetik el, melynek kebelében a vádlott lakik, vagy hol a mű megjelenvén, az aláírt példány beadása történt.

Midőn pedig a kereset a panaszló fél folyamodására indíttatik meg, amely hatóságban a panaszló fél lakik, az ügy abban is elítéltethetik.

24. §. A megbecstelenítő, meggyalázó, sértő állítások bebizonyítása nem engedtetik meg, kivévén, ha valaki mint tisztviselő vagy közmegbízott cselekedett, és a felhozott tények e körbeli eljárására vonatkoznak.

Ez esetben, ha a tény bebizonyíttatik, a vádlott tette számítás alá nem jöhet, kivévén azon megbecstelenítést, mely annak folytában megtörtént, anélkül, hogy magából a tettből szükségképpen következett volna.

25. §. A meggyalázott, megbecstelenített panaszló fél erkölcsi magaviselete mellett tanúkat hallgattathat ki, de a vádlott, annak erkölcsisége ellen, tanúk kihallgatását nem követelheti.

26. §. Az elmarasztó ítélet meghozatván, azonkívül, hogy ez az elmarasztott költségén közzététetik, egyszersmind a lefoglalt darabok elnyomása vagy megsemmisítése egészen vagy részben elrendeltetik.

27. §. Ki az ekképpen elmarasztó ítélet által sújtott elmeművet sajtó útján újra közzéteszi vagy árulja, a szerzője ellen hozathatott legnagyobb büntetéssel fog illettetni.

28. §. Minden olyan sajtóvétség, mely ellen hivatalbóli megtorlásnak van helye, hat hónap múlva; amely ellen pedig csak magánkereset indítható, két év múlva idősül el.

29. §. Minden sajtóvétség, mely a jelen törvény országgyűléseni kihirdetése után követtetik el, jelen törvény szerint fog elítéltetni.

III. fejezet
Az időszaki lapokról

30. §. Újság vagy időszaki lap, melynek tartalma akár részben, akár egészen politikai tárgyak körül forog, és havonkint legalább kétszer jelenik meg, csak a következő feltételek teljesítése mellett adathatik ki:

Először: Mely hatóságban a lap megjelenend, annak alispánjához, főkapitányához, grófjához, polgármesteréhez benyújtatik a nyilatkozat, melyben ki leend téve a tulajdonos vagy felelős kiadó, vagy felelős szerkesztő neve, laka és a nyomda, melyben a lap nyomatni fog, s a hatóság elnöke ezt a minisztériumnak bejelenteni köteles.

Másodszor: Ha a lap naponkint jelenik meg, biztosítékul 10.000 forint, ha ritkábban jelenik meg, 5000 forint tétetik le készpénzben vagy fekvő birtokra kettős biztosítékkal betáblázott kötelezvényben; első esetben a tőke az illető hatóság felügyelése s jótállása alatt 5% kamattal, a letevő részére jövedelmez.

Az eddig megjelent lapok az 1. pontban foglalt föltételnek e törvény kihirdetése után tüstént, a 2. pontbelinek két hónap alatt tartoznak eleget tenni.

Harmadszor: Sajtóvétségért elmarasztás esetében a pénzbüntetés a biztosítékból vonatik le; ha belőle ki nem telnék, azonkívül, hogy a szerző együtt-jótállónak tekintetik, a foglalás a felelős tulajdonos, kiadó vagy szerkesztő egyéb javaira is kiterjesztetik. Az ekként támadt hiányt az elmarasztaló ítélet után 10 nap múlva ki kell pótolni, különben annak megtörténteig a lap nem fog megjelenhetni.

Negyedszer: Mely időpontban a lap vagy füzet szétküldöztetik, annak egy példánya, a bejegyzett felelős személy aláírásával, a helybeli hatóság elnökénél tétetik le.

Csupán ennek nem teljesítése miatt a lapok szétküldözését megtiltani nem szabad, hanem ki e szabály ellen vét, 200 forintig terjedhető pénzbüntetéssel fog megbüntettetni.

31. §. Ki az előbbi §-ban elősorolt föltételek betöltése nélkül időszaki lapot kiad, egy évi fogságig és 500 forintig terjedhető büntetéssel sújtatik. Úgy e büntetés, mint a 30. § 4. sz. alatt foglalt, a köztörvényszék által rövid úton, föllebbvihetés és ellenállhatás nélkül fog kimondatni.

32. §. Mely közleményeket a kormány s a törvényhatóságok és egyéb törvényes testületek a szerkesztéshez küldenek, minden lap tartozik azokat, a szokott díjért, számába beiktatni.

33. §. Minden cikkekért, melyek valamely lapban megjelennek, ha a szerző felelősségre nem vonattathatnék, a nyilatkozatban kijelölt felelős személyek is felelletteherrel tartoznak. E felelősség kiterjed azon cikkekre is, melyeket más lapból vagy könyvből kölcsönöznek; ilyen átvételi esetben a büntetés a szerzőénél vagy első közlőénél mindig kisebb levén, s a maximumig sohasem terjedhetvén.

34. §. Minden sajtóvétségek, melyek időszaki lapban követtetnek el, ugyanazon törvények szerint büntettetnek, mint egyéb sajtóvétségek.

35. §. Az elmarasztaló ítélet meghozatván, az illető tulajdonosok vagy kiadók tartoznak azt lapjok legközelebbi számában közzétenni, a 31. §-ban megírt módon megveendő 100 forint büntetés terhe alatt.

36. §. Midőn a 30. § értelmében bejelentett felelős személy ítélet folytában fogságot szenved, az ítélet kihirdetése után három nap alatt más felelős személyt kell bejelenteni, és a lap csak annak neve alatt jelenhetik meg.

IV. fejezet
A nyomdákról és könyvárusságról

37. §. Nyomdát és kőnyomdát felállíthat minden, aki az 1840: XVI. törvénycikk 1. és 2. fejezetében foglalt rendeleteknek eleget tevén, melyben lakik, azon törvényhatóság elnökének szándékát bejelenti, aki erről a belügyek miniszterét értesíti; és a fővárosban 4000, egyebütt 2000 forintot, részére 5%-tel kamatozandót, letesz.

38. §. Ki titkolt nyomdát s kőnyomdát bír, tudniillik mely nincs bejelentve, műszereinek kobzásán túl egyévi fogsággal és 2000 forintig terjedhető büntetéssel fog büntettetni.

39. §. Minden nyomdabirtokos lakát és sajtóinak helyét az illető törvényhatóság elnökének bejelenteni tartozván, ezenkívül köteles egy átzsinórozott és elnökileg lepecsételt könyvet tartani, melyben mindenféle kis és nagy nyomtatvány elkészültének ideje, továbbá alaka, címe vagy ismertető tartalma, a kötetek, példányok, ívek száma bejegyeztessék.

40. §. Úgy a nyomtatványokból, mint az ábrázolatokból két (2) példány a helybeli hatóságnak átadandó, egyik a hatóságé, másik bekötve a Nemzeti Múzeumé lesz.

41. §. Mely nyomdatulajdonos bármely nyomtatványra nevét és lakát ki nem teszi vagy álnevet tesz ki, ha a nyomtatvány sajtóvétséget foglal magában, bűntársnak tekintetik; ellenkező esetben 100 forintig terjedhető büntetésben marasztaltathatik el.

42. §. A könyvárusság semmi különös engedelemtől nem föltételeztetik, hanem azt, a kereskedőkre nézve fennálló törvényes szabályok megtartása mellett, mindenki gyakorolhatja.

43. §. A könyvárusok mindazon elmeműveket, melyek elmarasztó ítélet által nem sújtvák, szabadon árulhatják.

44. §. Ki olyat árul, melyben a nyomdatulajdonosnak neve s laka kitéve nincs, a nála találtatott példányok elkobzásán felül 50 forintig terjedhető büntetéssel fog büntettetni.

45. §. Az úgynevezett házaló vagy zug-könyvárulók az illető hatóság rendőri felügyelése alá helyeztetnek.

A szövegközlés alapja: Kenedi Géza: A magyar sajtójog úgy, amint életben van. Bp. 1903.

155
NYÁRI PÁL LEVELE KOSSUTH LAJOSNAK[1242]
Pest, 1848. március 22.

Édes barátom!

A sajtótörvény-javaslat Pesten a legnagyobb ingerültséget okozta, és úgy hiszem, hogy amidőn ezeket olvasod, a pestvárosi közösség futárja, Pulszky Feri[1243] már mindent körülményesen elbeszélt. Nagy nehezen lehetett visszatartani a felingerült pestvárosi közgyűlést attól, hogy a javaslatot közhatározatból nyilvánosan meg nem égette: de mégis sikerült, s néhányunk javaslata, hogy e részben az országgyűlés módosításra szólíttassék fel, elhatároztatott. Azonban mindemellett is néhány fiatalember most privátim csakugyan véghezvitte a műtételt, de ennek, miután az nem határozatból történt, semmi fontossága nincs. Az istenért, hozzátok helyre a hibát, mit elkövettetek, ezek valóban hasonlítanak a szeptemberi törvényekhez,[1244] s ily törvénnyel hazajönnötök nem szabad, – ily törvénnyel a felelős minisztérium nem működhetik.

Isten veled, vagyok

igaz híved
Nyári Pál

A zavarban majd elfelejtém az idezárt, bennünket érdeklő két iratot megemlíteni.

A szövegközlés alapja: V. Waldapfel Eszter: A forradalom és szabadságharc levelestára III. Bp. 1955.

[1242] *Nyári Pál* (1806-1871) – ellenzéki politikus (L. még a 151. szemelvény 9. jegyzetét) ekkor Pest vármegye másodalispánja, Kossuth Lajos pedig az Ellenzéki Párt vezéralakja volt. A pozsonyi országgyűlés a pesti forradalom utáni napokban a sajtótörvény kidolgozásához fogott. Az országgyűlésen az „óvatosak" álláspontja érvényesült: a törvényjavaslat, mely 22-én érkezett a fővárosba, messze-messze elmaradt a helytartótanács ideiglenes rendelkezéseitől. A napilapot alapítani akaró kiadótól pl. 20.000 Ft biztosítékot követelt, s a sajtóvétségekre hozott büntetések is túlzottak voltak. A fővárosban a közcsendi bizottmány oly élénken tiltakozott e javaslat ellen, hogy az országgyűlés is jónak látta engedni, és így a megszületett törvény lényegesen enyhébb az első javaslatnál.

[1243] *Pulszky Ferenc* (1814-1897) – publicista és régész, a Nemzeti Múzeum igazgatója. L. még a 117. szemelvény 2. jegyzetét.

[1244] A nagy párizsi forradalom 1791 szeptemberében létrejött első alkotmánya a burzsoázia alkotmánya, melyben – hangzatos szavak mögött a nép érdekében lényegében nem történik semmi.

156
VAS GEREBEN A SAJTÓSZABADSÁGRÓL[1245]
1848. augusztus 13.

Régen hallott szó ez a sajtószabadság, de magyarázat nélkül csak annyit értünk belőle, mint a kíváncsi gyermek, kinek azon kérdésére: mi ez? azt felelték: macskanadrág! De szívesen beszélek én a sajtószabadságról, oly kedves ez nekem, mint mikor a cigány az én nótámat húzza. Szeretem ezen szót, mert benne van a *szabadság*, de szeretem azért is, mert a Krisztus után a sajtószabadság a népek, az elnyomott népek megváltója!

Hadd kezdjem elejéről, hisz a számolást is az egyen kezdik, pedig minő kevéssel több a semminél az egy, aztán egymás után milyen szépen elmegy utána az ember a milliomokig. De hol is jár az eszem? mikor a sajtószabadságról akarok beszélni.

Az ember egy könyvet vesz a kezébe, például az álmoskönyvet vagy a kalendáriumot, s amint rátekintünk, az első táblán rajt áll: Nyomtatott Komáromban vagy Debrecenben, vagy akárhol; egyszersmint az is ott van, hogy nyomtatott ennek vagy annak a betűivel. Ebből tehát röviden azt tudjuk, hol és kinek betűivel nyomták.

Miért mondják, hogy a könyvet nyomták? Csak azért, mert a betűkre, midőn már egymás mellé vannak rakva, vizes papirost tesznek, s a betűket papirossal együtt *sajtóba* helyezvén, így erős nyomás után készen van a nyomtatás. Amit egy ember hosszú időig tudna leírni, az itt készen van egy pillanat alatt.

Az előbb mondottakból világos, hogy a könyvnyomtatásnál nevezetes szerszám a *sajtó*. S hogy a sajtónak *szabadsága* miben álljon? azt is megmondom.

A könyvíró kigondol valamit, és azt leírja, azután pedig elviszi egy könyvnyomtatóhoz, kinél a könyvet több ezer darabban kinyomtatja, mert ha maga akarná leírni annyi ezer darabban, úgy akár háromszáz esztendeig éljen, mégsem végzi el: holott így két-három hét alatt boltba állíthatja munkáját!

A könyvben lehetnek olyanforma igazságok, melyek nemcsak a főbírónak vagy viceispánynak, de még magának a királynak is megmondanák az igazat!

Hát szabad a királynak is az igazságot szemébe mondani? Itt van a *süsd el!* itt van az a kérdés, melyet csak úgy, lopva mond az ember magának, hogy ki szabad-e nyomtatni azt a könyvet, mely még a királynak is meg meri mondani az igazat?

Azaz rövidebben: van-e olyan szabadság, minél fogva mindent ki szabad nyomtatni; azaz van-e nyomtatási, vagyis sajtószabadság?

Van!... és hála a magyarok istenének, megértük valahára, hogy *sajtószabadság van!*

De volt idő, ez az idő pedig még március hónapban volt, mikor a leírt szavakat egy ember vizsgálta meg előbb, s ami neki nem tetszett, téntával kitörölte, ha még olyan igazság volt is, és ezen kitörlött szavakat nem volt szabad kinyomtatni.

Volt eset, hogy az egész írást kitörölte, amiből aztán egy betűt sem lehetett kinyomtatni; pedig ezen könyvekben volt leginkább megírva az özvegyeknek és árváknak nyomorgatása, ugyanezekben volt megírva a sok igazságtalanság, melyet a szegény jobbágyember szenve-

[1245] *Vas Gereben* (Radákovics József, 1823-1868) – ügyvéd, író, szerkesztő, a márciusi fiatalok egyike. Népies, anekdotázó, a szabadságharc előtti idők nemesi világát rajzoló művei a múlt században igen népszerűek voltak. 1848. június 4. és 1849. június 30. között a Nép Barátja című újság szerkesztője. A lap célja eredetileg az egyszerű néprétegek tájékoztatása volt, de Vas Gereben lebecsülte a nép érettségét, és szerkesztésében a lap nem olyanná lett, mint ahogyan azt Arany és Petőfi elképzelték. Vas Gereben fenti, sajtószabadságról írt erősen népieskedő és terjengős cikke is mutatja ezt.

dett; de mind ezt nem volt szabad kinyomatni. Miért? mert a királynak rossz tanácsadói voltak még az urak, ezek parancsoltak, és aki igazat mondott, betörött annak a feje; aki igazságot írt, gyakran tömlöcbe fogták, az írásait pedig tűzre hányták!

Ábelnek ártatlan vére felkiáltott az istenhez, de a szegény emberek védelmezése nem tudott eljutni a királyhoz, mert a gonosz tanácsadók olyan sűrűn állták körül a királyt, hogy azt csak a levegő és a halál érhette, de nem az igaz szó! Aztán egy ember kiálthat-e akkorát, hogy minden ember meghallja? Nem! De a nyomtatás ezerek kezébe jön, ezerek tudják meg a nem tudott gazságot, és ezerek akkorát tudnak kiáltani, hogy még a trónuson ülő király is meghallja.

A szegény embert sokszor azért is megverték, ha panaszolkodott; azt pedig, aki könyvbe írta meg a panaszt, a könyvvizsgálók a király rossz tanácsadóinak titkon elárulták és befogatták. A könyvnyomtatók kenyérvesztés és nagy büntetés alatt nem nyomtathattak addig, míg a könyvvizsgáló rá nem írta a kinyomatandó munkára: *Kinyomattatása megengedtetik!*

Ilyen vámon ment keresztül a könyv, s mire napvilágot látott, a legjava hiányzott belőle! Féltek a rossz tanácsadók, hogy a könyvek felvilágosítják a népet, mely a könyvekből megtanulná, kik az ellenségei, kik nyomorgatják. S utóbb olyan fennhangon kezdene panaszolkodni, hogy a király is meghallaná, ki akkor a gonosz tanácsadókat bizonyosan elkergetné. Azért a gonoszak nyakára hágtak a könyvnek és a könyvíróknak; az ország népe pedig tudatlanságban maradt, egyéb olvasnivalója nem volt, mint az imádságos könyv, amelyben csak az Istenre bízta magát a szegény ember; de a királyhoz nem hathatott el a megnyomorodott népnek panaszos szava!

A nép számára újságot kiadni Isten kedveért sem engedték meg, innét van az, hogy sokan szinte csudálkozva mondják: *Mi lelte ezeket az újságírókat, most úgy öntik ránk a sok újságot, mint a Dunát; azelőtt pedig egy betűt sem írtak!* Dehogy nem írtak, írtak, bizony, de a gaz könyvvizsgálói rendszer nem hagyta kinyomatni. Olyan haszontalan ostobaságokat, mint Zöld Marci, és amolyan égbekiáltó hazugságokat, mint Árgirus királyfi, bátran kinyomtathatott akárki, mert éppen azt akarták, hogy a nép buta maradjon: de jó könyvet, mely az igazságot tanítsa; újságot, melyből saját hazánk sorsát ösmerjük, melyben ha szükség, Isten és emberek előtt elmondhassuk, hol fáj, az ilyent kinyomtatni nem engedték; ott volt a könyvvizsgáló, aki a könyvnek kinyomatás előtt nyakát tekerte!

Ilyen igazság volt azelőtt, szánkon lakat volt, még csak az sem volt szabad, hogy vigasztaljuk a népet, mert tudták, hogy aki vigasztalja a népet, az annak sebeit is ösmeri, és fájdalmainak okát is megírná a rossz tanácsosok gyalázatára. Ezért nem volt sajtószabadság, ezért uralkodtak azon zsiványok által, kiket könyvvizsgálóknak neveztek.

A medvét, majmot, madarakat, sőt még a vizslakutyát is szabad volt tanítani, csak a magyar embert nem, mert féltek, hogy egyszer csak meglátja, mennyire csalták a királynak most már elcsapott rossz tanácsadói.

Mit tehetett eddig a szegény ember? Vasárnapon elment a szentegyházba, s a tisztelendő úr szavain iparkodott megvigasztalódni azon keserűségért, mit az elmúlt egész héten szenvedett; maradt még egy vasárnapi délutánja, s minthogy egy darabka újsága vagy könyve nem volt, melyből neki írott, hasznos vagy mulattató dolgot olvashatott volna, az öregebbek bundán heverészve aludták el az üres időt, míg a fiatalabbak a kocsmapad mellett részegedték el a fiatal erőt, s néhanapján rútul meg is verték egymást.

Pedig de hasznosabb és örvendetesebb lett volna olvasni valamit a világ járásáról; miként gondolkoznak rólunk más nemzetek? Holott így más nemzetekről csak annyit tudtunk, hogy az olasz medvét táncoltat, az anglius vasutat csinál, a német fúr-farag, a muszkát és törököt ellenségnek hittük, – de okát semminek sem tudtuk, mert öregapánk is csak annyit tudott, mint mi; mert a régi zsarnok kormány elzárta a tanulásnak útját.

Még a világnak is vége leend egykor, valamint vége lett ez istentelen zsarnokságnak, mert márciusban megugrott a régi kormány, s utána pusztulásnak indult a könyvvizsgálóknak gyalázatos népe.

Most *sajtószabadság van!* alig néhány hónap, és az elnyomott nép máris többet tanult, mint az egész familiája valaha tudott. Csak egy pár hónap is nyomot hagyott, hát még mennyit fogunk tanulni idő jártával!? Mert nincs könyvvizsgáló, aki azt mondaná: *ez nem parasztnak való, – az kellene még, hogy a paraszt okosabb legyen az uraknál!* Így beszéltek ezek az alávaló istentagadók, így ölték meg a szegény ember lelkét.

Ebben az életben minden boldogság a tudásból ered, és éppen ezen tudástól fosztottak meg bennünket a könyvvizsgálók, kiket Isten büntessen meg ezen és a másik világon.

Minő baj volna az, ha az ország sérelmeit úgy akarná valaki tudatni minden emberrel, hogy faluról falura, házról házra járna, s minden embernek külön mondja el. Hisz ekkor nem győzne lótni-futni, sőt a tüdője sem bírná ki a sok beszédet; tehát alkalmasabb módhoz nyúl, és leírja a panaszát, kinyomatja, s egy pár hét alatt minden ember olvassa. Ezen móddal az egész ország tudja a sérelmet, és az egész ország panaszolkodik az igazságtalanság ellen. És hol van olyan ember, aki egy országnak a száját be tudná dugni? Holott ha nem volna sajtószabadság, akkor a könyvvizsgáló nem engedi a panaszt kinyomatni, és mielőtt még az országban elszélyedne, az első panaszosnak befogja a száját, s sérelmét alig tudja két-három ember, ez pedig annyi, mintha senki sem tudná!

Pesten amint megvolt a sajtószabadság, tüstén és először is azt nyomatták ki, hogy *mit kíván a magyar nemzet*. Erre aztán olyan lárma lett az országban, hogy amit kívántunk, a király nem tagadta meg! Pedig mi volt az egész? csak egy árkus nyomtatott papiros!

Bajainkból ugyan még nem fogytunk ki, de annak idejében, tudniillik ha a békesség egészen meglesz, tele torokkal mondjuk el hátralevő bajainkat is. Van Pesten elég sajtó, megbírja még a sok mondanivalót.

A sajtószabadság olyan, mint a harang, melyet csak egy, néha két ember húz, aztán az egész falu, de gyakran a szomszéd falu is meghallja. De nem mondok nagyot, ha azt mondom, a sajtószabadság olyan, mint az ítéletnapon az arkangyal trombitája, melyet minden ember meghall, mert az igazság szavára ébreszti fel az embereket.

A sajtószabadságtól úgy fél a gonosz ember, mint fél az ördög a szenteltvíztől, mert tudja a gonosz ember, hogy vétkeit kimondja, és nem fárasztja vele az Úristent, hogy az vesződjék vele, hanem a gonosz cselekedetekre figyelmezteti a födi bírót, hogy büntessen az ő bírói hatalmának erejével.

Most csak kezdetén állunk azon haszonnak, melyet a sajtószabadság okvetlenül szerezni fog; iparkodjunk igazságosak lenni, hogy másoknak bátran megmondhassuk, ha vétkesek; a vétket pedig nem szabad eltitkolni, mert a nyilvánosság azért nyilvánosság, hogy jó és rossz cselekedet napvilágra jöjjön; a sajtószabadság pedig azért van, hogy a jónak dicsérője, a gonosznak pedig gyalázója legyen.

Minő szép dolog, ha a jó ember nevét és jó cselekedeteit egész ország tudja; és minő gyalázat, midőn egy gonosz embernek nevét és gaztettét az egész ország tudja.

Ez a sajtószabadság munkája.

Nép Barátja, 1848. augusztus 13.

157
BIRÁNYI ÁKOS A SAJTÓSZABADSÁGRÓL[1246]
1848 május vége

Köztársaság

emelője a tudományok és művészeteknek; virágoztatója a földművelés, műipar és kereskedésnek; nemesítője a közerkölcsnek.

Mit remélhet a tudomány és művészet a köztársaságtól?

A köztársaság az eszmék világát hasonlónak tekintvén a külső, látható világhoz, hol bizonyos cél és haszon nélkül semmi nem létezik, hol a teremtés szüleményeiből semmi sem vész el, hol a méreghez ellenméreg kívántatik: kimondja mindenekelőtt, hogy mint a madár a légben, szabad minden eszme, minden gondolat, s ennélfogva kimondja a tökéletes sajtószabadságot.

Mit értünk a tökéletes sajtószabadság alatt?

A tökéletes sajtószabadság alatt azt értjük, hogy sem a nyomtatás előtt, sem utána semmiféle vizsgálat ne létezzék; vétség-esetül egyedül és csupáncsak a személyes rágalom, melynek megítélése rendes esküdtszéki úton történjék, állíttassék föl, s ennek következtében a hírlapokra vetett pénzbeli biztosíték minden foka s faja megszüntetendő.

Hisz a könyv és röpiratban, mire semmi biztosíték nincs rendelve nálunk, akár elvileg(!), akár személyes megbántással csak úgy véthetni, mint hírlapokban, mire való tehát a biztosíték?

Előfizetés-födözésül?

Akkor ez nem kizárólag politikai tartalmú lapokra szoríttatnék.

Milyen sajtóvétséget ismer el a köztársaság?

Csupán személyes rágalmat. (Egyedül a természeti személy értetik, mert az erkölcsi – testület – mint olyan, bölcsészeti elv szerint megbántás alá nem esik. Kik részt vesznek valamely tett vagy határozatban, amiért sértetnek, csak azok vehetők s vehetik illetőleg a megbántót felelősség alá.)

Micsoda hivatása van a tökéletes sajtószabadságnak a tudomány és művészet körében?

Olyan, mint a bányamunkásnak a bércek aknájában: kikeresi a szent igazság fénylő drágakövét, s napvilágra hozza fel azt; ha salak akad kezébe, eldobja; ha kétség támad benne a kő valódisága iránt, a boncolgató ész éles kalapácsával széttöri, s ami rossz, haszonvehetetlen, elveti; ami jó, hasznos, megtartja.

Ekképp tisztulnak az elvek, erősbülnek a vélemények, fejlődik, alakul és ragyog a szent igazság, mint egy örökkévaló nap.

Ekképp művelődik, halad és tökélyesbül az emberiség, mely a tudomány által istápot nyer kezébe a pályán végcélja felé, művészet által megkoszorúztatik s örökíttetik, ha célját érte...

Bírányi Ákos: Köztársasági Káté. Pesten 1848. (Magyar Mihály könyvkereskedésében.)

[1246] *Bírányi (Schultz) Ákos* (1816-1855) – hírlapíró, a Jelenkor munkatársa, a Köztársasági Káté és más politikai röpirat szerzője. A márciusi fiatalok egyike, a szabadságharcban honvédfőhadnagy. 1848 októberében és novemberében a Köztársasági Lapok szerkesztője. 1849 januárjában a hadügyminisztérium fogalmazója. – Amint fenti röpirata, a Köztársasági Káté mutatja, a sajtótörvény körül folyó vitában a teljes sajtószabadság mellett foglalt állást.

158
PETŐFI SÁNDOR LEVELE ARANY JÁNOSNAK[1247]
Pest, 1848. május 5.

Kedves aranyom, Barát János! Röviden írok, de fonto- és pontosan. A néplap ügyében tennap tartott gyűlést az erre kinevezett választmány, melynek tagja: Vörösmarti, Stancsics[1248], Sükei[1249], Nyári Pál[1250], Fényes Elek[1251], Petőfi stb. Mindenekelőtt tudnod kell, hogy e lapot nem könyvárus adja ki, hanem kiadja a Pest megyei középponti választmány, a minisztériumnak pénzbeli segítségével. E lapnak főszerkesztője lesz egy magyar ember, amellett lesz négy vagy öt segédszerkesztő, akik ugyanazt, ami a magyarban megjelenik, lefordítják németre, tótra, oláhra, rácra, s így ezen újság öt nyelven fog megjelenni. Most nyisd ki mind a hat füledet, hogy megérts, mert különben is rossz magyarázó vagyok. A megyei választmány, a minisztérium segítségével, fizet ezen szerkesztőnek évenkint hatszáz pengőforintot, és nyomat 1000 példányt ingyen a lapjából a maga számára, azaz a szerkesztő számára, ami, ha csak két pengő is az előfizetés évenkint, már 2000 pengő, hozzá adva a hatszáz készpénzt, 2600 pengő évenként. Ennyi a biztosíték, de ha 1000 példánynál több elkel, a nyomtatási költségen felül minden haszon egy fillérig a szerkesztőé, ha ötvenezer előfizetője lesz is. Azonfelül kap a szerkesztő évenként 2000 pengőt a cikkek honorálására, mert díjazni kell minden cikket, ami a lapba bejön; egy ívre, gondolom, 40 pengő honorárium esik... hetenként egyszer, és egy íven fog megjelenni. Magában értetődik, hogy amit a szerkesztő maga ír, azért szinte 40 pengőjével fizet magának, megírhat egy év alatt balkézzel is tíz ívet, ami 400 pengő, s így a szerkesztőnek összes bizonyos fizetése évenkint 3000 pengőforint... két annyi is lehet, de ennyi bizonyos. Öcsém, Jankó, midőn a szerkesztőválasztásra került a dolog, mindenekelőtt én emeltem szót, mondván: ajánlom Arany Jánost. – Nem kellett ajánlatomat ismételnem, nem kellett magyaráznom, az egész választmány beleegyezett, egyetlenegy tag sem szólott ellene. Ezt azért írom meg, hogy azt ne gondold, hogy én isten tudja, mennyit fáradtam, izzadtam, szónokoltam s tán veszekedtem, míg téged megtehettelek szerkesztőnek. Az efféle kitelik a kend szamár fejétől. Én nem tettelek szerkesztőnek, tetted magad magadat, azért ha nekem valaha hálálkodni mersz (amit már múlt leveledben megkezdeni elég szemtelen voltál), én agyonütlek. – Egy pillanatig sem kételkedem, hogy ott hagyod Szalontát. De rögtön kell jönnöd, mert már most kezdhetnéd a lapot, ha itt volnál. Amint levelemet megkapod, ülj tüstént kocsira vagy à la Zajtay István uram, lóra[1252], s rohanj. Rögtön egész pereputtyostul felzarándokolnod bajos lenne, már csak a szállásra nézve is. Hagyd rendben otthon dolgaidat, jöjj magad, s itt aztán elvégezzük, mikor és hogy jöjjenek utánad a többiek. Barátom, vannak alkalmak,

---

[1247] Arany János, aki ekkoriban nagyszalontai jegyző volt, Petőfinek a néplap ügyében hozzá intézett e leveléhez a következő jegyzetet írta: „Ily fényes ígéretek – a szellemi nyereséget, mívelt írókkal társalgást stb. – is hozzá tudva, csaknem elszédítettek. Fölmentem a levél folytán Pestre, de nem látván a dolgokban elég állandóságot, nem akartam kockáztatni családomat (bár később se tettem volna), hanem egyszerűen vissza akartam vonulni, s a szerkesztést Vas Gerebennek hagyni, ki szinte aspirált ez állomásra. De Petőfi okai rábírtak, hogy ha már Szalontán maradok is, ne váljak meg a laptól s annak jövedelmétől végképpen; így Vas Gerebennel oly szerződésre léptem, hogy ő lesz ugyan a sajátképi felelős szerkesztő, de nevem is ott áll a lapon, mint szerkesztőtárs, s ezért a tiszta jövedelmen ketten osztozunk. A részemre eső tiszta jövedelem végül 1200 forintra rúgott (Gereben úgy számolt, amint ő akarta), ennek is nagy része magyar bankjegyekben veszett el."

[1248] *Táncsics Mihály* (1799-1884) – L. a 89. szemelvény 1. jegyzetét.

[1249] *Sükei Károly* (1824-1854) – hírlapíró, a márciusi ifjak egyike, a szabadságharcban Perczel Mór tábornok hadsegéde. 1850 után ismét hírlapíró.

[1250] *Nyári Pál* (1806-1871) – ellenzéki politikus. L. a 151. szemelvény 9. jegyzetét.

[1251] *Fényes Elek* (1807-1870) – a statisztika tudományának egyik első hazai művelője, a társadalmi haladás lelkes sürgetője. L. még a 107. szemelvény 10. jegyzetét.

[1252] Hivatkozás Gvadányi József hősére, a peleskei nótáriusra, aki lóháton utazott Pest-Budára.

melyeket ha elmulaszt az ember, az isten sem teremti meg újra... úgy hiszem, ez olyan; nem teszem föl rólad, hogy ezt elszalaszd. Siess, siess, siess! ölelünk, csókolunk benneteket! barátod

Petőfi Sándor

A szövegközlés alapja: Petőfi Sándor összes prózai művei és levelezése. Bp. 1960. 419-421. l.

159
ARANY JÁNOS LEVELE PETŐFI SÁNDORNAK[1253]
Szalonta, 1848. augusztus 12.

Kedves barátom! Ha valaha valamit megbántam az életben, nem egyéb az, mint hogy a néplap szerkesztését ki engedtem csúszni kezeimből. Nem azért, mintha a kész haszon felé kacsingatnék, és számolgatnám: 3+3 = 6, sőt ellenkezőleg, az anyagi állása a lapnak lever, lesújt, kétségbeejt. Soha pironságosb kenyeret nem ettem, mint ez. Óhajtanám nevemet visszavonni a szerkesztésből, de már késő, benne vagyok. Viselnem kell a pénzcsalói tisztes nevet.

Magadnak köszönd, mosolygasz most, nem fogadtad jó tanácsomat. Igaz. De, barátom, nem ily néplap szerkesztése volt az, mit én felvállalni *nem mertem.* Nem számítottam én ilyenformán: hetenkint egy kis ív, nagy címmel s széles szélekkel, minél ritkább s öregebb betűkkel nyomva, egy kis tárgy parány homoeopathiai[1254] adagban, felesresztve pimasz beszédek allopathiai[1255] özönében, vidéki levél akárhonnan jő, akármi van benne, csak az ívet kitöltse stb.

Én a népnek valóságos politikai és szépirodalmi lapot készültem kezébe adni, saját erőteljes nyelvén, de nem pimaszkodva; politikait, mely szerint a hon jelen állását, ahol szükséges, múltjából is világosítva, felfoghassa, külországokhozi viszonyát megismerhesse, s dolgainak kifejlését, idő szerint folytonosan kísérhesse, szépirodalmit, mely a népköltészet művészi orgánuma legyen, mely által a nép romlatlan kedélyére művészi hatás gyakoroltassék. Egy lapnak, tagadhatatlan, hogy kevés hetenkint egy ívnyi terjedelem, s legkevesebb két ív lenne szükséges, de gazdaságosb nyomatás mellett egy íven is lehetne adni kétannyit, mint a *Nép Barátjá*ban jelenleg adatni szokott.

Efelőli nézeteimet már régebben közöltem a főszerkesztővel, de amint látom, siker nélkül: azért-e, mert javaslatom szerint a lap módosítása költség tekintetében nem kivihető, vagy azért-e, mert így is jól van; a közönség nem panaszkodik, sőt, amint Gereben[1256] írja, retteneteskép dicséri a lapot! Én nem tudom. A dicséretet nem mások szájában, hanem önérzetem tisztaságában szoktam keresni, s következő módosításokat ajánlottam a lap belsejére s külsejére nézve:

1. Nyomassa úgy, hogy kétannyi tartalmat befogadhasson.

2. Az ív első levelére jöjjön politikai vezércikk, ti. rövid értekezés, melyben akár a törvények, akár a napi események, szóval bármely, a népet érdeklő[1257] politikai kérdések, népies nyelven ugyan, de hosszadalmas komázás nélkül, fejtegettessenek.

[1253] Arany levele Petőfihez a Nép Barátja szerkesztésének bírálata. Ennek kapcsán Arany a nép számára készülő lap népiességének helyes értelmezéséről és a nép valódi művelődési igényéről tesz hitvallást.

[1254] *homoeopathia* – görög eredetű orvosi kifejezés: hasonszenvi gyógymód. Lényege, hogy minimális mennyiségben olyan anyagot juttatnak a szervezetbe, mely nagy mennyiségben az egészséges emberben a gyógyítandó betegségben hasonló jelenséget hoz létre.

[1255] *allopathia* – görög eredetű orvosi kifejezés: a betegség tüneteivel ellentétes hatású gyógyszerek alkalmazásán alapuló gyógymód.

[1256] *Vas Gereben* (1823-1868) – író, szerkesztő. L. a 156. szemelvény 1. jegyzetét.

[1257] Szerintem pedig minden politikai kérdés alapvonalaiban illeti a népet, mert a nép többé nem a misera plebs contribuens [nyomorult adófizető nép], hanem a kormányzó és törvényhozó hatalom. Azért a népnek ismerni kell, folytonos figyelemmel kísérni kell a politikai dolgokat.

3. A vezércikk után, változatosság kedvéért, jöhet vers, ez után népies beszély vagy valami. A szépirodalomnak, ökonómia tekintetéből, az ív második lapját adja. Holmi mondvacsinált poézisokkal s épületes keresztyén tanításokkal a versek rovatát el ne foglalja, hanem adjon avatott kezekből. Miután megkezdted, remélem te is fogsz adni ottan-ottan, magam is iparkodom, hogy e rovattal ne valljunk gyalázatot, minek tehát azt holmi sületlenséggel, csak azért, mert ingyen adják, elfoglalni?

4. Az ív két utolsó lapján, írám Gerebennek, kísérje a napi eseményeket, a hazában és külföldön. Vegye fel az események fonalát – rövid magyarázat után a múltról – a jelenben, adjon népies, de hű tudósításokat az országgyűlésről, a fővárosi s vidéki mozgalmakról, a csata színhelyéről. Érintse meg a külföldi eseményeket, kivált amelyek honunk sorsára befolyással vannak, csupán annyi magyarázatot adván melléjök, amennyi a tárgynak *egyszerű, de ép természeti ész* általi felfogatásához okvetlenül szükséges. Általában nem kell a népet oly ostobának tartani, mint a *Nép Barátja* felteszi róla.

(Ábrányi[1258] a Honderű[1259] 1847. évi 8. számában „Futó nézetek a magyar irodalom fölött" című cikkében a magyar nép szellemi műveltségét a többi között így írja le: „Népünk nagyobb része alig bír emelkedettebb szellemmel, mint ökre, melyet őriz, vagy kutyája, mely vele egy tálból falatoz. Az egész természet ismeretlen csoda előtte, s egyetlen tanítója az ősi babona. Csak testtel él egészen, s hogy lelke ura, csak néha sejti homályosan – a templomban.")

A nép fontosabb dolgot is megért, csak nyelvén adják elő anélkül, hogy egy szóért lapokra terjedő magyarázatokat kívánna. Egyszerűen, néhány szóban megmondani neki valamit; ez a dolog veleje. Tapasztalásból mondom, hogy sok földmívelő polgártárs megalacsonyítva érzi magát lapunknak veszettül magyarázó modora által. – Füleimmel hallottam mondani: „Csak olyan ez, komám, mint mikor a gyermek az álmoskönyvből mesél, nincs ebben az országról semmi okos dolog." Tisztelni kell a népnek e komoly kedélyét, nehogy gúnynak vegye az örökös komázást, s megbosszankodjék.

Azt is megírtam Vas Gerebennek, hogy ne féltse a népet elrémüléstől, balmagyarázatoktól s isten tudja mitől azért, ha vele események igaz hírét, az ország állapotát közli.

Mindig az volt baja népünknek, hogy titkolóztunk előtte, nem fedeztük fel a dolgok valódi állását, s ezáltal nem engedtük kifejteni a *közérzést.* A népnél közvélemény nincs, nem is lesz soha, míg az ország politikai életét csak néhány tudákos ember, az úgynevezett intelligencia kísérheti figyelemmel: de terjedjen el csak közötte oly lap, mely őt a politikába, a napi események hű közlése által, mintegy *praktice* belévezesse, azonnal fel fog lángolni romlatlan keblében a hazaszeretet, s nem kellend őt bottal kényszeríteni a hon védelmére.

Hozzájárul, hogy ily lap, felingerelvén s kielégítvén az egyszerű ember újságkívánását, kedvesebb olvasmánnyá válik előtte, mint az, amelyből három héten át sem bír egy árva újdonságot kihalászni. Kivált jelen időben, bizony, egy sem azért fizetett elő, hogy sületlen elméncségeket halljon s olvasson, hanem azért, hogy a hadihírekről s kószáló mendemondákról valami igazat tudjon *nyomtatásból:* ha tehát ezekről hírlapjában semmit sem olvashat, természetesen azon gondolatra jön, hogy bizonyosan valami igen rossznak kell történni, mert azt az urak s újságírók a parasztembertől eltitkolják stb. stb.

[1258] *Ábrányi Emil* (1820-1850) – földbirtokos, író. 1848 előtt az ellenzéki párt híveként vett részt a megyei küzdelmekben. Szemere belügyminiszter titkárává nevezte ki. Kossuth Lajos lapjának munkatársa volt, majd 1848. december 1-én Jövő címmel saját neve alatt, szélsőbaloldali elveket valló lapot indított, melyből december 28-ig 32 szám jelent meg. Lapja Pest elestével megszűnt. A későbbiekben mint kormánybiztos működött. Világos után Ábrányban visszavonultan élt, betegsége miatt nem érte bántódás.

[1259] *Honderű* – Petrichevich Horváth Lázár konzervatív szépirodalmi lapja, az előkelőbb körök számára, amelyben gyakran támadták a népies írókat.

Eleget írtam arra nézve, hogy beleunhass levelem olvasásába. Nem akartam ezt tenni, mert tudom, semmi haszna, s legföllebb annyit mondhatsz rá: *„már késő”*, de ha a közönség előtt nem tehetem, előtted legalább ki akarnám menteni lelkiismeretemet, némileg *salvare animam meam* [igazolni magam].

Elvárom, mit lesz V. G. mézeshetei után, s ha nem fogadja tanácsomat, ám lássa az újabb előfizetés alkalmával.

Mostani előfizetőit a pesti választmány s az ő neve, talán az én nevem is szerezte *ab invisis* [látatlanban]; megteszik-e majd a *látottra?* nem tudom. Mindenesetre sajnálnám, ha az oly részvéttel támogatott, oly szép reményeket gerjesztett néplap félévi rövid élet után sínylődésbe esnék vagy szinte elenyészne, s ezáltal minden ezután keletkezhető néplapok hitelét a *nép előtt*, mely ilyen lapnak legtermészetesb, legbiztosabb közönsége, huzamos időre lerontaná.

Tekintetes szerkesztő és táblabíró úr! Ide mellékelve van szerencsém egy verset küldeni, kérvén, hogy azt becses lapjába, az *Életképek*be[1260] kegyesen felvenni méltóztatnék, az érte járandó kiadási díjt jövő alkalommal felküldeni emberi s világpolgári kötelességemnek tartandom.

Hogy vagy, te komisz kutya? hányszor kérdezzem még tőled lakásodat? Megállj, mert bosszút állok, hogy még az unokád is (?) megkeserüli.

Avval a *Toldi Estéjé*vel meg azt gondoltam, hé, hogy a másik *Toldi*val együtt kinyomatom Váradon, népies kiadásban, elannyira, hogy a kettőt egy huszasért árulni lehessen, s akkor megindulok vele vásárról vásárra. Mit mondasz hozzá?

Megvan-e még a Kisfaludy Társaság, s nem tartja-e már jogát *Toldi*hoz? Írj erről legközelebb. *Toldi* kéziratát, azaz hogy *Toldi estéjé*t kéziratban küldd haza valamiképp, meg a négy arcképet.

Emichtől[1261] pedig tudd meg, mikor fogja azon ezer váltóforintot leküldeni, mely engem *Murány ostromá*ból illet. Ausztriai bankjegyekben ne küldje.

Isten áldjon meg, kedves Sándorom. Ölelünk, csókolunk téged is, a tie(i)det is. Nálunk még sem sáska, sem kolera nincs, csak nemzetőri handabandák, melyeknek rezultátuma [eredménye] az lesz utoljára is, hogy itthon maradunk mind. Mi, a Bihar megyei tizenötezer nemzetőr.

Szeressen isten minden jóval.

Arany János

Appendix [függelék] 1. Édes öcsém, be vagy-e te avatva azon titokba: miképp van részemre a szerkesztőségi osztalék biztosítva? s van-e abból most jogom valamit követelni, amint V. G.-nek írtam száz frt küldése iránt?

Appendix 2. „János pap országát” olvasd el, azért küldöm...

Appendix 3. Kedvem volna inkább Pesten vagy Pest közelében, mint Szalontán, az isten és minden becsületes ember háta megett lakni.

Appendix 4. De ez csak úgy félkomolyan, s négyszemközt volt mondva.

A *szövegközlés alapja: Arany János válogatott művei. Bp. 1953. 404-407. l.*

[1260] *Életképek* (1844-1848) – a reformkor egyik fontos irodalmi lapja. L. a 109. szemelvény 10. jegyzetét.

[1261] *Emich Gusztáv* (1814-1896) – könyvkereskedő, nyomdász. Petőfi és Arany kiadója. L. a 100. szemelvény 3. jegyzetét.

160
TÁNCSICS MIHÁLY
A MUNKÁSOK UJSÁGA KIADÁSÁRÓL[1262]

Dobrossy István[1263] ügyvédem, Keresztesyvel[1264] szövetkezve, kézisajtót szereztek volt már a forradalom kezdete előtt, melyen titokban Kölcsey „Naplóját”[1265] nyomtatták. Ezt bevégezve, sajtójukat megvásároltam, és azon folytattam, a magam lakásán, a Munkások Ujságát kiadni; úgyszintén egyéb kisebb munkáimat is. Azonban különféle okoknál fogva, mik részint mindjárt fölmerültek, részint pedig utóbb következtek be, kénytelen voltam a sajtót eladni. A mindjárt jelentkezett okoknak egyik legfőbbike az volt, hogy magam a nyomdászathoz nem értettem, minek következtében nyomdász-segédeim, ezt fölhasználva, minden oldalról csaltak, megkárosítottak.

Ismervén az emberi gyarlóságot, jó eleve útját akartam szegni a történhető visszaélésnek, károsításnak, de csalódtam; tudniillik nyomdászaimnak jobb fizetést adtam, mint más nyomdászok; ennek híre terjedt a fővárosi szedők között, bennök is tehát fölébredt a vágy főnökeiktől nagyobb fizetést követelni. Hozzám fordultak, hogy fognám pártjukat; tennék a minisztériumnál lépéseket, hogy az ő fizetésük is emeltessék. Kívánságukat teljesítettem. A Munkások Ujságában szólaltam fel ügyökben; föllépésemet érdekükben siker koronázta; mert Klauzál Gábor[1266] ipar- és kereskedelmi miniszter a nyomdászokat és segédeiket értekezletre hívta össze, mi a városházi teremben tartatott meg. Én is megjelenvén, itt is a nyomdász-munkások érdekében, az ő javukra szólaltam fel; annak következtében fizetésük javítása határoztatott el. Ezek ügyének védelme miatt a gazdag nyomdatulajdonosok ellenségeimmé lettek: de az összes munkás-személyzet irántam viselhető hálából „a nyomdamunkások atyja” díszes címével tisztelt meg. Ennek dacára saját nyomdász-segédeim csaltak, károsítottak.

Most, midőn saját nyomdám volt, a sajtószabadság is megszületett, s fölöttem a rendes bírák helyett a nép mondotta ki szabadító ítéletét, a börtön ajtaja kitárult előttem, tehát nem volt arra szükségem, hogy magamat védjem: mégis lelkiismeretem ösztönzött, hogy nyomtassam ki „Önvédelem” című kis munkámat; de nagy sajnálatomra, védőügyvédem Dobrossy nem oltalmazta azt meg, s okát nem tudta adni miként, hová tévedt el kezei közül. Ő azt vallá, hogy „Önvédelem” c. iratomból csak újabb, terhelő vádat emelhetnének ellenem, tehát valószínű, hogy éppen ennélfogva maga semmisítette meg; de nekem nagy megelégedésemre szolgál vala, ha ekkor közölhettem volna, vagy közölhetném a jövőben is, mert abban a Józanész által szolgáltatott fegyvert nemcsak ügyesen, de merem mondani, hatalmasan forgattam.

Mind sajtómmal, mind pedig újságommal nagyon meggyűlt a bajom; ezek együtt oly súlyos teherként súlyosodtak nemcsak vállaimra, hanem lelkemre is, hogy a kettőt nem sokáig bírtam

---

[1262] *Táncsics Mihály* (1799-1884) – a szabadságharc idején röpiratokat ad ki és a Munkások Ujságát szerkeszti. Ezzel kapcsolatos emlékeiről Életpályám című munkájában számol be. – Még a szabadságharc előtt írt műveiben (Népkönyv, Nép szava – isten szava) következetesen szót emelt a jobbágyság felszabadítása mellett. 1848. április 2-án megindított Munkások Ujsága című lapjában pedig a hűbéri maradványok teljes felszámolását követelte. A parasztság benne látta érdekeinek legkövetkezetesebb védelmezőjét. Szószólója az ébredező ipari munkásságnak is. Megalkuvást nem ismerő népbarátsága, forradalmisága és egyházellenessége miatt a megalkuvásokra hajló forradalmi kormány a Munkások Újságát 1848 végén betiltotta. Táncsicsról l. még a 89. szemelvény 1. jegyzetét.

[1263] *Dobrossy István* († 1854) – ügyvéd, Kossuth kedves embere. Pozsonyban az Országgyűlési Tudósításokba dolgozott. Táncsics védője volt.

[1264] *Keresztesy* – valószínűleg azonos Keresztessy Ambrussal, a Nemzeti Színház súgójával, aki 1841-re, 1842-re és 1843-ra kiadta a Nemzeti Színházi Zsebkönyvet. Feltehetően nyomdász is volt.

[1265] Kölcsey Ferenc naplója 1832-1833. Bp. 1848. Dobrossynál. – A Széchényi Könyvtár példányára írt jegyzet szerint: készült 1847-48-ban egy földalatti titkos nyomdában, cenzúra nélkül. (Ism.: Figyelő, 1874. 6, 7. sz. Vajda Viktor.)

[1266] *Klauzál Gábor* (1804-1866) – politikus. L. a 151. szemelvény 10. jegyzetét.

elviselni; tudniillik a Munkások Ujságáért 5000, a sajtóért is 5000 fr biztosíték volt a teher; egyiktől menekülnöm kellett, hogy alattuk le ne roskadjak, ez volt egyik fő ok, hogy a nyomdát eladtam.

Általánosan az hangzott ugyan ekkor, hogy mostantól fogva egyenlő jogúak vagyunk; egységes nagy néppé, nemzetté olvadtunk össze; de ez csalódás, önámítás volt, mert a szőlődézsma, korcsmáltatás, mészárszéki, malomi, halászati előjog nem töröltetett el, az előbbi szabadalmas nemesi osztálynak megmaradt ez a birtokában: nekem tehát nagy teendőm volt újságomban ezek fennmaradása ellen küzdeni.

Minthogy én különösen a tanulatlan nagy sokaság érdekében írtam és adtam ki a Munkás Ujságot: és mivel ezen aránytalanul nagyobb osztályba igen sokan tartoztak; továbbá, mert én, dicsekvés nélkül merem állítani (annál inkább, mivel még ellenségeim is kénytelenek voltak rólam ezt elismerni), hogy világosan, érthetően szoktam írni: az úri mívelt osztálybeliek, kik a köznép életébe nem tudtak kellőképpen betekinteni, azt hitték, hogy előfizetőim száma talán 10-15 ezerre is rúg; és ebből következtetve azt is hihették, némelyek hitték is, hogy újságomban hatalommal bírok, s a köznépet tetszésem szerint vezetem arra, amerre akarom, innét magyarázhatni meg, hogy mindent elkövettek a más érdekűek arra nézve, hogy újságom terjedését tehetségük szerint akadályozzák. Azt azonban más részről nem gondolták meg, hogy a volt jobbágyok legnagyobb része mostoha viszonyok közt, s józan nevelés, hiányos oktatás folytán olvasni sem tudott, s akik tudtak is olvasni, nem hírlap volt amit olvastak, hanem imádságos-, énekeskönyv és ponyvai história, az én előfizetőim száma a 900-at csak megközelítette, de meg nem haladta.

Az eddig mondottak után is megítélhetik olvasóim, hogy mindazok, kik nem a szoros igazság utain jártak, hanem csak a hozott, életbe lépett törvényekhez (minden hiányai mellett) ragaszkodtak; mindazok, kik nem voltak határozott demokraták, szabadelvű törekvésemnek ellene szegültek, ez úgyszólván magától értetik, hanem azért jónak látom itt négy pontban följegyezni azt, hogy mi módon igyekeztek a Munkás Ujságot vagy egészen megszüntetni, vagy ha ezt tenni képesek nem lennének, legalább elterjedését meggátolni.

Először: a postások nem fogadták el rá az előfizetést, míg nekik a belügyminisztertől külön felhatalmazás nem érkezik: ez pedig nem érkezett, mert a belügyér nem viseltetett irántam, illetőleg elveim iránt rokonszenvvel, azon oknál fogva, mit föllebb előadtam.

Másodszor: azt terjesztették felőlem, hogy én nem a népnek vagyok barátja, hanem a zsidókat pártolom, hogy én talán nem is keresztény, hanem zsidó vagyok; mert a pesti zsidók mellett szólaltam fel, követelvén, hogy azok is nemzetőrök lehessenek.

Harmadszor: hogy én a „kend" címzést akarom általánossá tenni, minélfogva én a mívelődés terjedését akadályozni akarom, s odatörekszem, hogy barbárságba essünk vissza; ugyanis a „kend" címezés, ha általánossá válnék, odasüllyesztene.

Negyedszer: a belügyér más újságot alapított a nép számára e címen: Népbarát, melynek szerkesztésére és kiadására Vas Gerebent[1267] szólította fel. Maga a belügyér, a Népbarátból államköltségen 10 ezer példányt rendelt meg, s ingyen küldeté a falusi községeknek.

Ily viszonyok, s rám nézve mostoha körülmények közt nem azon csodálkoztam, hogy a Munkások Ujságának előfizetői többé nem szaporodnak, hanem inkább azt, hogy száma ennyire is emelkedhetett.

A szövegközlés alapja: Táncsics Mihály: Életpályám. Bp. 1949. 247-250. l.

[1267] *Vas Gereben* (1823-1868) – író, szerkesztő. L. a 156. szemelvény 1. jegyzetét.

161
HÍRLAPOK[1268]
1848. december 1.

Két új hírlap keletkezik; egyik e hónap elsején indul meg, a *„Jövő”*, szerkeszti *Ábrányi* Emil. Hisszük, hogy új szabadságunk bajnokait látjuk majd benne.

Másiknak címe: *„Forradalom”*, szerkeszti *Hatvani* Imre, szerkesztőtárs *Magos* Ernő. Ezen lap újévre indul meg. A cím még magában ugyan nem elég kezesség arra, hogy aztán a munka is szükségképp jó legyen, de nekem e forradalom cím nagyon tetszik; mert ez 1848. év új időszakot alkot a históriában, és azt én forradalmak időszakának nevezem.

Figyelmező. Ezen újságnak november 26-i számában az mondatik, hogy még a néplapok is *fosztogatási* tanokat hirdetnek. Figyelmező, térj eszedre, míg nem késő, ha ugyan van eszed; mert ha te azt szemtelenkedel állítani, hogy a néplapok *fosztogatást,* tehát rablást hirdetnek, úgy készen légy, mert kedvük kerekedhetik legelőször is a te bőrödet *lefosztani.*

Kossuth Hirlapja összeszámította a budapesti lapok előfizetőit, mi ekképpen áll:

A pesti postán következő mennyiségű példányok küldetnek szét a budapesti hírlapokból:

Pesti Hírlapból	2554	Oláh Népbarát	596
Nemzeti	759	Német "	80
Pester Zeitung	2811	Opposition	275
Radical lap (megszűnt)	255	Orvosi tár	170
Divatlap és Nemzetőr	395	Protestáns lap	316
Életképek	431	Reform (megszűnt)	87
Dongó (megszűnt)	82	Religio és nevelés	911
Magyar Gazda	430	Szerb néplap	275
Márczius Tizenötödike	733	Ungar	696
Munkások Ujsága	738	Kath. néplap	1399
Magyar Népbarát	2719	Kossuth Hirlapja	4214
Tót "	534	Összesen	21487[1269]

A *„Nép Barátját”* megyék s a boldogult minisztérium igen pártolták, százanként rendelték meg belőle a példányokat, s ingyen küldék a községeknek, mit jól tettek; tehát szép számmal vannak eszerint az előfizetők; én jó lélekkel merem vallani, hogy a Munkások Ujsága is megérdemlette volna az ily pártolást.

Munkások Ujsága, 1848. 18. sz. 74-75. l.

162
A DEBRECENI VÁROSI NYOMDÁBAN 1848-BAN A VÁROS KÖLTSÉGÉN MEGJELENT NYOMTATVÁNYOK[1270]

[1268] A Munkások Ujsága tájékoztatja olvasóit az újonnan indított lapokról, polemizál a Figyelmezővel, és Kossuth Hirlapja nyomán közli a budapesti lapok előfizetőinek számát. A statisztika közlése maga is mutatja, hogy milyen jelentőséget tulajdonítottak a sajtónak.

[1269] Az összeadás az eredetiben hibás.

[1270] 1848-1849-ben, a forradalom és a szabadságharc idején nagy változások történtek Debrecen és nyomdája életében is. A március 15-i pesti forradalom hatására március 19-én a városi közgyűlésen – többek között – elfogadták a Tizenkét pontot, szabadnak és cenzúrától mentesnek nyilvánították a városi nyomdát. A

márc. 3. Kérelem a középponti vasút tárgyában Magyarország Karaihoz és Rendeihez (500 példányban).

márc. 3. Rögtönítélési (statarium) hirdetés.

márc. 14. Hirdetés a bankjegyek tárgyában (3000 péld.).

márc. 19. Örvendetes tudósítás a Nemes Város részére (1250 péld.).

márc. 20. Tudósítás a Népgyűlés határozatáról a Nemes Város részére (4350 péld.).

márc. 23. Felszólítás a polgárokhoz (4000 péld.).

márc. 26. Petíció az Országgyűléshez Farkas Károly Úr által a Nemes Város részére (2000 péld.).

márc. 26. Tudósítás a Bátorsági Választmány részére (2000 péld.).

ápr. 15. Egyházi beszéd, a Nagytiszt. Úré a Bátorsági Választmány részére (12.000 péld.).

ápr. 20. Honfi szózat a Bátorsági Bizottmány rendelésére (2000 péld.).

ápr. 25. Polgári felszólítás a bankjegy tárgyában (4000 péld.).

máj. 2. Választók összeírási rovata (1 kötés, 18 konc, 16 ív).

máj. 10. Nemzeti őrsereg összeírási rovata (4 konc, 4 ív).

máj. 30. Nyugtatvány a haza felsegélésére (4000 péld.).

jún. 18. Hirdetés a Nemzetőrökhöz fegyverek átvételére (3000 péld.).

jún. 18. Felszólítás a haza részére adandó kölcsönről (4000 péld.).

jún. 18. Nyugtatvány a haza részére adandó kölcsönről (300 péld.).

júl. 10. Újonc önkénytesek összeírási rovata (6 konc).

szept. 4. Honvédi rovat a város részére (6 konc, 6 ív).

szept. 4. Honvédek orvosi megvizsgálási rovata (1 konc).

szept. 20. Biztosítási kötelezvény az önkénytes nemzetőrök számára (700 péld.).

szept. 27. Hirdetmény a bujtogatókra nézve (4000 péld.).

szept. 28. Hatósági felszólítás eskütételre (4000 péld.).

okt. 1. Képviselőháznak a nemzethezi proklamációja (3000 péld.).

okt. 13. Proklamáció a Jellasics[1271] és Récsey Ádám[1272] kineveztetésök irányában, a képviselőház elnökétől (4000 péld.)

okt. 21. Hirdetés Simonics és társai elfogatásáról (100 péld.).

okt. 31. Halottak jegyzőkönyve (5 konc).

Ingyen nyomtatványokra elfogyott összesen 27 kötés, 11 konc és 22 ív papiros.

A szövegközlés alapja: Csűrös Ferenc: A debreceni városi nyomda története. Debrecen 1911. 273-274. l.

---

nyomda ettől kezdve elsősorban kiáltványokat, röpiratokat, felhívásokat, a forradalmat köszöntő verseket és beszédeket, hivatalos irományokat nyomtatott nagy számban. Amikor 1849 januárjában a kormány és az országgyűlés Debrecenbe tette át székhelyét, az országgyűlési iratok, a Debrecenben megjelenő számos lap, a katonai és hivatalos rendeletek, felhívások stb. nyomtatása annyira igénybe vette, hogy emelni kellett a személyzet létszámát, s más városokból (Pestről, Kolozsvárról) kellett sajtókat szállítani Debrecenbe. Tóth Endre művezető itt közölt számadása a nyomda 1848. évi termékeinek azon csoportját tartalmazza, amely a város költségén, ingyenes szétosztás céljából készült.

[1271] *Jelačič, Josef* (1801-1859) – császári és királyi táborszernagy, horvát bán. 1848-ban seregével betört Magyarországra, de Pákozdnál vereséget szenvedett a honvédseregtől. A király 1848. június 10-én felfüggesztette, majd szeptember 4-én visszahelyezte báni méltóságába.

[1272] *Récsey Ádám* (1775-1852) – testőrkapitány. 1848. október 3-án a kamarilla őt neveztette ki magyar miniszterelnökké Batthyány után, hogy ellenjegyzésével törvényesítse az önkényes magyarellenes intézkedéseket.

163
SZEMERE BERTALAN LEVELE ISMERETLENNEK[1273]
Debrecen, 1849. május 13.

Barátom!

Kérlek arra, gondod legyen, hogy hírlapunk legyen, s eszerint Hecken[1274] ne szerződjék befolyásunk nélkül. Alapított lap jobb, mint kezdődő lap.

Ez az egyik.

A másik az, hogy írd meg nekem, kik itt a civis kapacitások [a tekintélyes polgárok], de mint rendező kapacitások. Bugát[1275], Bólya[1276], Halász[1277], Kovács[1278]? Tudakozódjál. Félek a kasztszellemtől.

Harmadik, a községi rendszerrel, sőt a megyei rendszer aszerinti alakulásának módosításával siess. Mi több – jöjj le, Pestre mi nemigen fogunk sietni. Végre, ha szíves leszel elvállalni tanácsosságot, foglalkozva cikkírásokkal. Ha igent mondasz, mire kérlek, sietve jöjj ide, hozva minden könyvet, mi az organizációban segíthet.

Igaz b[ará]tod
Szemere Bertalan

A szövegközlés alapja: V. Waldapfel Eszter: A forradalom és szabadságharc levelestára III. Bp. 1955. 341-342. l.

A nyomdászmunkásság mozgalmai

164
A KÖNYVNYOMTATÓ MUNKÁSOK KÉRELME[1279]
1848. április 30.

Lapom a munkások nagy osztályának érdekében adatik ki, tehát kötelességemnek ismerem a budapesti könyvnyomó munkások a minisztériumhoz beadott kérelmét is benne közzétenni, mi ekképpen következik:

[1273] *Szemere Bertalan* (I812-1869) – földbirtokos, politikai közíró, a Tudományos Akadémia levelező tagja, az Ellenzéki Párt egyik vezetője, a Miniszteri Országos Ideiglenes Bizottmány tagja, a Batthyány-kormány belügyminisztere, a honvédelmi bizottmány tagja. 1849 májusától miniszterelnök és belügyminiszter. Ebben a minőségben – amint szemelvényünk tanúsítja – rendkívül nagy jelentőséget tulajdonított a sajtónak. Szemere a szabadságharc bukása után külföldre ment. 1851-ben, távollétében halálra ítélték. Az emigrációban, 1862-ben elméje elborult, barátai közbenjárására 1865-ben hazahozták, 1869-ben a pesti elmegyógyintézetben halt meg.

[1274] *Heckenast Gusztáv* (1811-1878) – nyomdász és kiadó. L. a 89. szemelvény 3. jegyzetét.

[1275] *Bugát Pál* (1793-1865) – híres orvosprofesszor. 1831-ben megindítja az első magyar orvosi folyóiratot, az Orvosi Tárt, 1841-ben pedig megalapítja a Magyar Természettudományi Társulatot, amelynek első elnöke. 1849-ben a forradalmi kormány országos főorvosa. A szabadságharc után megfosztották tanszékétől. Előbb szülővárosában, Gyöngyösön rejtőzködött, majd budai házában húzódott meg, és sokáig rendőri felügyelet alatt élt.

[1276] *Bólyáról* nincsenek adataink.

[1277] *Halász Boldizsár* (1806-1888) – a Pest megyei Közbiztonsági Választmány tagja, radikális politikus.

[1278] *Kovács Lajos* (1812-1890) – ellenzéki politikus, akadémiai levelező tag, a békepárt egyik vezetője.

[1279] A magyar munkásmozgalom történetében az elsők közt találkozunk a nyomdászmunkásság fellépésével. A sajtószabadság kivívásával együtt igen jelentős mozzanat a nyomdászok 1848-as munkabérkövetelése.

„Tisztelt minisztérium!

Ha valaki az egyenlőségre törekedik, úgy kivált a nyomdák tulajdonosai ismerhetik kötelességük gyanánt azt gyakorlatban mutatni, mert általuk terjednek az emberek közé a gondolatok, elvek, melyek az egyenlő jogokat életbe léptetni segítik, és mi, könyvnyomó segédmunkások ezennel ki is nyilatkoztatjuk, hogy teljesen egyenlő jogunk van a törvények korlátai közt azt követelni, hogy a nyomdatulajdonosok fáradságunknak illő gyümölcsét adják; mert mi, munkások adjuk a sajtótulajdonosoknak minden nyereségüket; és mert mindazon szép és jó, mi a szívet nemesíti, a lelket felvilágosítja, kezeinken megy keresztül, s belőle ránk is ragad.

Ennélfogva munkabérünknek megjavítását igazságosan kérni, sőt követelni is jogunknak tartjuk, annál is inkább, mert semmi túlságost nem kívánunk, hanem csak méltányosságot óhajtunk. Okaink, hogy mért tesszük e lépést, a sajtótulajdonosok előtt eléggé ismeretesek, csakhogy ők készakarva behunyták erre szemeiket, hogy ne lássák; és éppen azon zsarnoki önkény némított el eddig, mely a sajtót magát is hallgatásra kárhoztatta. De elmondjuk röviden okainkat, hogy a tisztelt minisztérium azokat megfontolhassa, s hogy az olvasóközönség is méltányolhassa.

1. Minden másféle munkásnak inkább van jövendőbe való jobb kilátása, hogy a maga kezére kezdhet valamit, s önállóságra vergődhetik: de mi (ritka kivétellel) örökös alárendeltségre vagyunk kárhoztatva, mert nincs tehetségünkben saját nyomdát állítani.

2. Mivel pedig vénségünkben nem akarhatunk másoknak terhükre lenni, a meghatározott díj pedig kevesebb, mint hogy abból öreg napjainkra annyit megtakaríthatnánk, mennyit talán vénkori gyámoltalanságunk kívánna: tehát ifjúságunkban kettőztetett megerőltetés által tehetünk csak félre valamit, de az meg gyakran az egészséget teszi korán tönkre.

3. Rendszerént családapák is levén, a mostani csekély fizetés mellett nemigen lehetünk képesek családunk fenntartására két kezünk keresetéből a szükségeseket kiteremteni, mi az előbbiekbül világosan folyik.

4. Foglalatosságunk olyan, hogy több ismeretekre, nagyobb míveltségre van szükségünk, mint sok más munkásnak.

5. A mi iparostársaink más országokban, kivált pedig Németországban magosabb munkadíjt követeltek, mint mi, és kívánságuk teljesült, pedig ott a sajtótulajdonosoknak aránylag nincs annyi tiszta nyereségük, mint nálunk.

Ezen okoknál fogva kívánjuk, hogy munkadíjunk úgy állapítassék meg, miként előterjesztjük:

[Itt részletesen felsorolják a szedők és a nyomtatók számára fizetendő díjakat.]

Ha hiányzik a munka, azaz kevés dolog van, a nyomdatulajdonos principálisok [cégfőnökök] akkor ne használják a gépeket, hanem a közönséges sajtókat foglalatoskodtassák, hogy a munkások keresetökben ne szenvedjenek; tehát csak akkor alkalmaztassanak gyorssajtók, mikor a munkások nem győzik, s a sürgetősség megkívánja. – Midőn új nyomda állíttatik, a nyomdatulajdonos minden gyorssajtónál egyszersmind kézisajtót is állítson fel, mi elsőséggel bírjon. Éppen ez történjék a már most fennálló gyorssajtókra nézve is, hogy mindenik mellett közönséges sajtó is működjék, és az *szükségképpen* használatban legyen.

Oly munkások, kik hosszabb idő óta foglalatoskodnak valamely nyomdában, de már nem képesek munkájokat úgy folytatni, mint előbb: a principálisok által a gépeknél alkalmaztassanak, vagy pedig a nyomdának egyéb munkakörében alkalmazást nyerjenek.

A munkaidő naponként 10 óra hosszat tartson.

Ekképpen a munkások kötelezik magokat minden tőlük kitelhető módon a principálisok kívánságának eleget tenni, és rendkívüli esetekben egyesült erővel minden munkát kiállítani, mit a principális sürgöl.

Minden háborgatás és viszály elhárítására, mi a principális, faktor [művezető] és munkások közt előadhatná magát: a munkások magok közől két egyént válasszanak (egy szedőt és egy nyomtatót), kikben a személyzetnek bizodalma központosul, s kik a tunyát munkára serkentsék, szorítsák, s általában köztük támadható minden ügybajt jószerével elintézni törekedjenek. Ha azonban oly munkás is találkoznék, ki korhelységre adta volna magát, vagy más kicsapongásra vetemednék, azt – ha kötelességének teljesítésére bírni többé nem lehetne – magunk közül kirekesztjük, mert mi hív, szorgalmas és jóravaló munkások akarunk lenni.

A két választott egyénnek kötelessége arra figyelni, hogy minden munkásnak foglalatossága legyen; azon esetben, ha munka nem volna, a principális tartozzék a munkást elbocsátani, vagy ha ezt tenni nem akarná azon reményben, hogy majd nemsokára lesz munka, minden órára 8 kr-t fizetni tartozzék, hacsak a választott két elöljáró más nyomdában azon üres időközre munkát nem szerez. Egyébiránt a felmondás mindkét részről két héttel korábban történjék.

A kifizetés minden szombaton estve történjék; a felszámítással reggel 7 órakor a munkások már készen legyenek, hogy azt az illető faktor átnézhesse, s hogy délután 3 órakor kiadathassék, s estve 7 órakor a kifizetés megtörténhessék.

Reméljük, hogy a tisztelt minisztérium ezen kérelmünket méltányosnak, igazságosnak megismervén, kívánatinkat teljesíti, mi által köztünk, nyomdamunkások és principálisok közt barátságos viszonyt, kölcsönös jó egyetértést eszközlend; mert hiszen e csekély áldozatot a nyomdatulajdonosok részéről, ami tulajdonképpen nem is áldozat, csak annak látszik, nekik kettőztetett szorgalmunk által bőven kipótoljuk; ugyanis mindenképp azon leszünk, hogy egymás fölött őrködve, kit-kit arra bírni iparkodunk, hogy hivatásának becsületesen megfeleljen.

Ezt pedig annál inkább reméljük a tisztelt minisztériumtól megnyerhetni, mivel már másutt is, Ausztriában, Németországban, Franciaországban, a nyomdamunkásoknak hasonló kérelme teljesíttetett.

Végről pedig azon kérelmünket hagytuk, hogy a tisztelt minisztérium méltóztassék határnapul két hetet megállapítani, hogy addig jó reményben folytathassuk munkánkat, azután pedig tudhassuk, hányadán vagyunk, s odamehessünk, hol méltányosan fizetnek.

Hogy pedig kérelmünk igen méltányos, mutatják az ide mellékelt bizonyítványok és az élet, miszerént a nyomdatulajdonosok igen nagy, 100-130 procentet is nyernek.

Éljen a szabadság, egyenlőség és testvériség.

Budapesten, april. 30-án, 1848.

Budapest nyomdászatának összes személyzete”

Munkások Ujsága, 1848. április 30.

165
A MINISZTÉRIUMI EGYEZTETŐ BIZOTTSÁG JELENTÉSE A BUDA-PESTI NYOMDÁSZOK ÉS SEGÉDEIK KÖZÖTTI EGYEZTETŐ TÁRGYALÁSRÓL[1280]
1848. május 19

Miniszter Úr!

A buda-pesti könyvnyomdák összes személyzete által a folyó évi 48/17. szám alatt beadott kívánatok tárgyában Öntől azon megbízatást nyervén, hogy igyekezzünk a panaszló nyomdamunkások és a panaszlott nyomdatulajdonosok közt egyeztetést kísérteni meg, e meghagyás következtében jelentjük:

[1280] A jelentés, hivatalos jellege ellenére is, élénken dokumentálja a nyomdatulajdonosok és a nyomdászsegédek közti ellentétek és kapcsolatok, a termelőeszközök és termelési viszonyok alakulását a szabadságharc idejében.

Folyó hónap 13-án Önnek egyenes meghagyásából és nevében, a Pest városi polgárnők által a városháznál termet nyittattunk meg, melyben az egyeztető értekezés megtörténhessék. Ugyanazon napon magánúton írásbeli meghívást intéztünk a buda-pesti nyomdatulajdonosokhoz, az Egyetem nyomdájának igazgatójához, végre a Beimel József-féle nyomda bérnökéhez – továbbá a buda-pesti könyvnyomdák munkásaihoz aziránt, hogy a tulajdonosok ugyan, illetőleg az igazgató és bérnök személyesen, a személyzet pedig képviseletileg, ti. minden nyomda után egy segédtársuk által az értekezési helyen este 6 órakor megjelenjenek.

Meghívásunk szerint történt minden, kivévén, hogy a nyomdák munkásai egy küldött helyett kettőt-kettőt, egyet ti. a szedők, s egyet a nyomók közül választottak.

Ezt – miután magában a beadott kérelemben is külön voltak a szedők és a nyomók érdekei választva, s miután a folyamodáshoz mellékelt bécsi árlapon is külön láttuk a szedők és nyomók munkabérét választva – részünkről helyesen történtnek jelentettük ki.

Eszerint azon egyének, kik hivatalos meghívásunk folytában az egyezkedésen jelen voltak, következők valának:

1. A nyomdatulajdonosok részéről:

Károlyi István, a Trattner és Károlyi-féle nyomda főnöke.
Landerer Lajos és Heckenast Gusztáv, a Landerer és Heckenast-féle nyomda tulajdonosai.
Tressinszky Ferenc, az Egyetemi nyomda igazgatója.
Bagó Márton, a Bagó és Gyurian-féle nyomda egyik tulajdonosa.
Lukáts László, a Beimel-féle nyomda bérnöke.

2. A szedőmunkások részéről:

Károlyi József, az Egyetemi,
Pfarer Antal, a Bagó-féle,
Szabó József, a Beimel-féle,
Prohászka Ferenc, a Landerer és Heckenast-féle,
Frivaldszky István, a Trattner-Károlyi-féle nyomdákból.

3. A nyomók részéről:

Müller Antal, az Egyetemi,
Buschmann Gusztáv, a Bagó-féle,
Lorenz Venczel, a Landerer és Heckenast-féle,
Kocsi Sándor, a Beimel-féle,
Fritscher József, a Trattner-Károlyi-féle nyomdákból.

Ezeken kívül, miután minden érdeklettek számára megnyitottuk az értekezési termet, még igen sokan voltak jelen a folyamodó személyzet tagjai közül, s velök különösen Táncsics Mihály úr, ki saját nyilatkozata szerint a folyamodók bizodalmával megajándékoztatva, kérelmöket németből magyarra tevé, s a minisztériumhoz is beadá.

Mind e jelenvoltak pedig az értekezésben élénk s folytonos részt vettek, nemcsak a helyeslés vagy nem helyeslés egyetemes kifejezésével, hanem a fönnforgott kérdések tárgyalásához önálló nyilatkozatokkal, szóval, tanácskozólag is járulva.

Följegyezvén azoknak neveit, kik mint az értekezéshez hivatalosan meghívottak valának jelen, első kérdésünk volt a panaszlók küldötteihez: valjon úgy vannak küldőik által megbízva, miszerint az egyezkedések természetéhez képest a benyújtott kérelmekre nézve alkut is tehessenek a panaszlottakkal, – valjon az általuk netalán elfogadandó egyezséget kötelezőnek akarandják-é küldőik elismerni?

A válasz, melyet a jelenvolt, nem hivatalos panaszlók egyhangú helyeslése mellett a küldöttek e kérdésre adának, az lőn: miképpen küldőik, mindent elvállalni kötelezék magokat, mit küldötteik ez értekezésben elfogadandanak.

Ezek után fölolvastatók a beadott folyamodvány kérelmi pontjait.

Azokra nézve, mik a nyomdatulajdonosok és munkásaik közötti egyezkedés tárgyai lehettek, az egyezség aszerint köttetett meg, mint az ide ⁒ alá rekesztett, ott az értekezési ülésben mindnyájan alkudozók előtt megkészített, az érdeklett tulajdonosok, igazgató és bérnök, valamint a küldöttek által szinte aláírt oklevelen láthatók.

Egyezségnek mondjuk ez oklevél tartalmát: mert ámbár a pesti nyomdatulajdonosok a f. é. sz. a. beadott nyilatkozatuknál fogva kötelezték is magokat, hogy Önnek a munkabérekre nézve is megállapítandó szabályzatát elvállalandják – mégis, ismervén Önnek, Miniszter Úr, elhatározott szándékát: nem avatkozni status [állam] hatalommal oly viszonyok elintézésében, mik magányérdekből alakulnak, úgy vezetők az értekezést, miszerint tartózkodva minden parancsolatszerű nyilatkozástól, minden közbeszólásaink csak a fölvilágosítás, jóakaratos tanácsadás, inproscriptivus [szabad] véleményezés hangján történtek, ellenben az érdekelettekre nézve kinyilatkoztattuk, hogy magánviszonyaink tekintetében alakulandó megállapodásaik, mint két kölcsönösen alkuvó fél egyezménye, szerződéses szabályok gyanánt fognak Önnek, Miniszter Úr, eleibe terjesztetni.

Örömmel jegyezzük meg az egyezségre nézve, miképpen a segédek józansága leszállítani segített bennünket a kérelemben követelt magas munkabéreket. Magasabban voltak ugyanis ezek a bécsieknél, s pedig tetemesen magasabban állítva. De midőn a folyamodók előtt megemlítettük azon lehetséget, hogy ha magasabbak, s pedig oly aránytalanul magasabbak lesznek az itteni munkabérek a bécsieknél, akkor szükségképp következni fog, hogy a magyar kiadók (Verleger) Bécsben fognak nyomatni, s a magyar typographia [nyomdászat] munkássága csökkenend, a magyar irodalomnak nem csekély veszélyével, s a magyar nyomdászoknak pedig bizonyos veszteségével, s a külföldi nyomdászat általi lenyűgöztetése leghihetőbb bekövetkezésével. Midőn, mondjuk, mindezeket megemlítettük, a fiatalság felfogta a veszély lehetségét, s bár a fizetések ezúttal is magasabban vannak megállapítva, mint ahogy Bécsben vannak, mivel az arány eddig is így állott, az igen magasra csigázott követelésektől mégis elállottak.

A kérelmi pontok fölött, mint a ·/. alatti egyezségben nem érintettnek, szinte kimerítő volt a tárgyalás, de mivel azok egy vagy más oknál fogva a kérelmezők által el lőnek ejtve, az egyezségi szerződésben meg nem említtetnek.

E pontokat azonban tanácsosnak véljük e jelentésünkben különösen elsorolni.

A tanítványok számának megszorításától a kérelmezők elállottak. A tulajdonosok jogának korlátozásán kívül a szülők is nagyon bilincseztetnének szabadságukban, melynél fogva gyermekeiket szabadon választott pályákra vezérelhetik, s szabadságukat a status sem veheti el tőlük. De különben is, a tulajdonosok felvilágosítása szerint, a nyomdák személyzetének egyharmada még mindig idegenekből áll, világos tanulságul annak, hogy a magyar nyomdászat még most sincs túlnépesítve, s nemcsak belföldiekből nem, hanem a külföldiek közül sem, minthogy magok a munkások elismerése szerint sincs e két városban egy nyomdamunkás sem, ki nem állana munkában. S ha még most sincs a túlnépesség ellen panasz, ezentúlra még kevésbé félhető, azért, mert a sajtó szabad munkálkodásának legközelebbi jövendője, remélhetőleg, sőt óhajtandóan, mind a fővárosokban, mind a vidéki városokban alkalmasint tetemesen fogja megszaporítani az újabb munkahelyeket, a nyomdákat. Ezen s hasonló nézetektől indíttatva, a segédek, mint megjegyzők, nem sürgeték e kívánatukat.

A kérelmezők továbbá elállottak a gépek számának a munkásokéhoz arányosítandó szabályzatától is. Megmagyarázók nekik, hogy a kézisajtók is csakúgy gépek, mint a gyorssajtók, tehát a gépek elleni harcban amazok ellen is csakúgy kellene küzdeni, mint emezek ellen. Mi ha nem történik, akkor csak a gyorssajtók ellen követelni intézkedéseket, míveltebb osztályhoz, minő a nyomdászoké, egyáltalán nem illő következetlenség volna. Mondók azután, hogy az egész typographia oly találmánya az emberi ész hatalmának, mely a kézi munkát az írászat ismeretterjesztési mezejéről teljesen kiszorította. Következőleg a gépek elleni harc elvinél fogva az egész sajtóügy ellen volna joga az íródeákságnak kikelni. Mondók, miként az ismeretterjesztés igényei még a mostaninál olcsóbb kiállítását követeli a nyomtatványoknak, nemhogy az annyira olcsító gyorssajtók kevesítését lehetne tanácsosnak ítélni. Mondók végre, miképpen amint általában a typographia, tehát a mechanikának alkalmazása [azaz a gépesítés], hasonlíthatatlanul megszaporította az olvasmányok tömegét meg az olvasmányok kiállításával foglalkozó munkások számát azon akár írástömeg, akár leíró-munkások arányához képest, melyet a hajdani írászat mutathatott elő: úgy megint nem lehet alapos aggodalom, hogy a mechanika hathatósabb segédeszközeinek alkalmazása az illető iparágnak csökkentését s az illető iparosztályok keresetének kevesebbségét okozhatná, sőt inkább a nyomdászati iparág és osztály eddigi, a mechanika segítsége mellett és által történt kifejlődése és növekedése azon bizonyságot nyújtja a jövendőre, hogy a növekedés a nyomdászat mechanikai előhaladásával egyiránt mindég és mindég emelkedendik.

A kérelemnek azon pontjára nézve, melyben az elaggott munkásoknak ellátását kívánják elrendeltetni, – minthogy az ellátási kötelességet nem véltük jogosan kimondhatónak, következőleg intéztük el:

Mindenekelőtt örvendetes tudomásul vettük: miként a segédeknek elismerése szerint is, a nyomdatulajdonosok eddig is szívesen gyakorolták a felebaráti szeretet s talán a méltánylás kötelességét, miszerint az elaggott munkások közül többeket tartanak könnyebb alkalmazásokban nyomdáikban.

Továbbá igen helyeselve vettük a tulajdonos urak részéről megpendített azon javaslatot, hogy igyekeznének a nyomdai munkások önmaguk között segélytárt állítani föl, s még kedvesebb értesülésünk lőn abban, hogy a segédek az eszmét már felfogták, s éppen most tesznek lépéseket létesítése iránt.

Részünkről lelkesítő szavakkal buzdítottuk őket a tervök valósítása körül minden lehető áldozatkészségre. Mert hiszen az önsegélyezés a leglélekemelőbb módja az ellátásnak, mely mástól várva szégyenítő, mástól véve keserítő lehet vajmi sokszor!

Ez eszmét, mint mondottuk, a tulajdonosok is ajánlották, s tartozó, egyszersmind kedves teendőnk Önt, Miniszter Úr, ezennel értesítenünk, miként a tulajdonosok nemcsak szép szavakkal ajánlották az üdvös tervet, hanem azonnal áldozatkészséggel is járultak annak életbeléptetéséhez.

Landerer és Heckenast urak	100 pengőforintot
Trattner-Károlyi	100 pengőforintot
Tressinszky Ferenc az Egyetemi nyomda részéről az illető minisztérium jóváhagyásának reménye alatt szinte	100 pengőforintot
Lukáts László a Beimel-nyomda részéről	50 pengőforintot
Bagó Márton ígértek az alakítandó segélytárba fizetni.	50 pengőforintot

Alulírott tanácsos, Fadgyas Pál saját részéről 20 pengőforinttal igyekezett e segélytárhoz járulni.

Fölszólítottuk tehát a jelenvolt segédeket: igyekezzenek tervezetükkel mielőbb elkészülni, miszerint az iménti ajánlatoknak is hosszabb haladék nélkül élvezhessék segedelmét.

A segédek végül nem ragaszkodtak abbeli kívánatukhoz sem, miszerint meg vala nekik engedendő, hogy mindenik nyomda munkásszemélyzete saját kebeléből válasszon két főfelügyelőt, ki a nyomdai rendet fönntartani, helyreállítani, a segédséget a faktorok [művezetők] ellenében képviselni volna hivatva. Belátták, miként a nyomdatulajdonos saját ügyvitelében nem vállalhat el más rendezőket, mint akiket ő maga szemel ki bizalma szerint.

Ekként intéztetvén el a nyomdai személyzet kérelmezése, bátorkodunk az Ön részéről tovább teendők iránt igénytelen véleményt mondani el:

Az egyezségnek letisztázott egyik példánya itt, a minisztérium irattárában lenne elhelyezendő. A másik két példányból egy-egy a helybeli két városi hatósághoz volna azonos utasítással küldendő, hogy ha az illető felek azt bírni óhajtanák, számukra hiteles alakban kiadják, az előfordulandó netaláni panaszoknál pedig, mik az ezen egyezségben tartalmazott szabályzat pontjaira vonatkozandanak, sinórmértékül használják.

Továbbá, az oktatásügyi minisztérium fölszólítandó leszen, hogy amidőn az Egyetemi nyomda igazgatósága részéről a segélytárba ajánlott száz – 100 pengőforint kiutalványozása iránt fog felkéretni, azt a nemes és jótékony cél tekintetéből megadni szíveskedjék.

Rombauer Tivadar s. k.
osztály igazgató

Fadgyas Pál s. k.
tanácsnok

Csanády Ferenc s. k.
titnok

A szövegközlés alapja: Mérei Gyula: Munkásmozgalmak 1848-49. Bp. 1948. 209-213. l.

166
A NYOMDATULAJDONOSOK ÉS NYOMDÁSZSEGÉDEK KÖZÖTT LÉTREJÖTT KOLLEKTÍV SZERZŐDÉS[1281]
1848. május 13.

Az 1848. május 13-án a buda-pesti könyvnyomdatulajdonosok, illetőleg igazgatók között egyrészről és a nyomdaszemélyzetek megbízott küldöttei között, küldőiknek nevében, másrészről, az iparügyi minisztérium iparosztályi hivatalnokai előtt tartott egyeztető értekezés alkalmával.

A nyomdák személyzetének küldöttei, megkérdeztetvén, kinyilatkoztatták, miképpen küldőik mindent elvállalni kötelezték magokat, mit küldötteik ez értekezésben elfogadandanak.

Ennek folytában, a benyújtott petícióban a munkabérekre nézve előadott kívánatok pontonként fölvétetvén, a munkabérek kölcsönös megvitatása után következőleg állapíttattak meg:

1. A perlbetű-szedésért (1000 n-t véve[1282]): 18 kr [krajcár] kéretvén: ez szabad egyezkedésre hagyatott.

2. Nonpareille-ért (1000 n-t véve) 11 kr. e. p.

3. Colonelért 10 kr. e. p.

[1281] Ez az első magyarországi kollektív szerződés.

[1282] Az *n* a nyomdászatban a szöveg szedéséhez felhasznált betűk, írásjelek és szóközök mennyiségének jele. Ha például 1 sorban 50 betűhely van, akkor egy 40 soros szövegoldal terjedelme 2000 *n*. – A perl, nonpareille, colonel, petit, garmond, ciceró, mittel, tercia, text különféle nyomdai betűnagyságok.

4. Garmond, petit és ciceró 8 kr. e. p.

5. Mittel 9 kr. e. p.

6. Tercia és text 10 kr. e. p.

7. Zsidó sima szedésért 2 kr-ral több.

8. Zsidó pontolt szedésért 4 kr-ral több.

9. Zsidó troppal szedésért 6 kr-ral több.

10. Görög szedés duplán fizettetik.

11. Szerb, illir és oláh 1 kr-ral több.

12. Egyházi vagy vonásos betűk 2 kr-ral több.

13. Nehezebb tabellák, ha a munkában fordulnak elő, duplán.

14. Könnyebb tabellák 2 kr-ral több.

15. Vegyes szedésért: minden külön karakter [azaz: betűfajta] után egy kr-ral több, azonban a szövegben előforduló egyes szavak tekintetben nem jönnek; a szöveg 1/16-án alól e külön karakterek nem jönnek számításba. Csak 1/16-tól kezdve vétetik e kalkulus.

16. Üres hasábcím egy sornak vétetik. Teljes hasábcím két sornak számíttatik. Az alsó üres sor semmibe tekintetik.

17. A helypótló (Durchschuss): egy n.

18. A napi munkaidőnek 10 óra vétetik. Esti 8 órától kezdve az éjjeli munka kezdődik. Az éjjeli és vasárnapi munkánál minden órára 6 kr fizettetik, minden szedésnél, tehát az újságok szedésénél is.

19. A vákát [üres oldal] fizettetik.

20. A javításoknál: az első, házban történő javításért nem jár fizetés. A második, oly javításért, mely nem a szedő által okoztatott, óránkint 8 kr fizettetik. Ellenben minden szedő, ki a javítás megtételére fölszólíttatik, vonakodás nélkül tartozik e munkát teljesíteni.

A nyomtatási árakra nézve így történt a megállapodás az előmutatott becsi árak szerint:

I. osztály: az első 500 48 kr, a következő 100 ívtől 5 kr.

II. osztály: az első 50 kr, a következő 100 ívtől 6 kr.

III. osztály: az első 1 ft, a következő 100 ívtől 7 kr.

IV. osztály: az első 1 ft 12 kr, a következő 100 ívtől 8 kr.

Az akcidentiáknál[1283]: az első száztól 24 kr, a következő száztól 6 kr.

Ezen árak a fekete nyomásra értetnek.

Különösebb és nehezebb munkák kölcsönös egyezkedésre hagyatnak.

Minden kétségek elhárításául egyébiránt minden revizionális [ellenőrző] ívre rá fog iratni, hogy melyik osztály szerint legyen fizetendő.

A napi munkaidő óraszáma: az éjjeli és vasárnapi munkák óradíjai úgy értetnek a nyomóknál, mint föllebb a szedőknél.

A fölmondási idő kölcsönösen 14 napban állapíttatott meg.

Azon esetben, ha a nyomdatulajdonos munkát nem tud adni: a segédeknek szabadság adatik a nyomdából kiállani; ha azonban a nyomdatulajdonos elereszteni nem akarná, a munkaüres napokon minden órájára a napi munkaidőnek 8 krajcárt fizetend.

[1283] *akcidencia* – alkalmi, kereskedelmi nyomtatvány, amely kéziszedéssel készül.

A kifizetés ideje minden szombaton este történik: a fölszámítással reggel 7 órakor a munkások már készek legyenek, hogy azt az illető faktor [művezető] átnézhesse, s hogy délután 3 órakor kiadathassék, és este 7 órakor a kifizetés megtörténhessék.

A gépnyomás kölcsönös egyezkedés szerint fizettetik. Kelt mint föntebb.

Trattner és Károlyi s. k. pesti könyvnyomtatók
Tressenszky Ferenc s. k.
Landerer és Heckenast s. k.
Lukáts László s. k.
Bagó Márton s. k.
Wenczel Lorenz s. k.
Prohászka Ferenc s. k.
Miller Antal s. k.
Kocsi Sándor s. k.
Károlyi József s. k.
Frivaldszky István s. k.
Gustav Buschmann s. k.
Pfarrer Antal s. k.
Szabó József s. k.

A szövegközlés alapja: Mérei Gyula: Munkásmozgalmak 1848-49. Bp. 1948. 207-208. l.

Népi olvasókörök szervezése

167
SALLAI PÁL
KÉT GARASOS OLVASÓKÖR A NÉPNEK[1284]
1848

Most, midőn az anyagi és szellemi szabadság fényes napja tündököl fölöttünk; most, midőn e hon minden fiának e szent jelszóra: „közérdek” a pangás s aluszékonyság lágy pamlagáról felébredni, s önérdeke mellett egy nemes célra, a közjó elővitelére szilárd akarattal s kitűréssel tettre indulni nem csak szabad, sőt mellőzhetlen polgári legszentebb kötelessége; reménylem, korszerű leend szózatom, s a jó mag jó földbe hintve megtermendi a reménlt gyümölcsöt!

A márciusi napokban megnyert alkotmányos szabadság az egész magyar nemzet nagyszerű jövőjének drága oklevele. Ez oklevél által nyert az egész nemzet, de nyert leginkább az eddig kiváltságtalan, szabadság nélküli szegény nép osztály, nyert leginkább a falusi jobbágynép, mely e nemzetnek legnagyobb részét képezi.

Örül e nyereségnek az egész hon, az egyszerű jobbágy, mint a művelt jobblelkűek; de e váratlan öröm – fájdalom! – a legtöbbet nyert félnek, az egyszerű földmíves osztálynak okozott legtöbb bajt; mert a minden műveltség nélküli lelkeknek úgy tűnt fel e nagyszerű öröm, mint Noénak az azelőtt soha nem látott szivárvány, míg annak megjelenését isten neki meg nem magyarázá.

Nem tudta a szegény földmíves, míg ekéjével szántogatott, mi történik Párizsban, Bécsben, Budapesten, sőt miről suttog lelkésze a tanítóval s jegyzővel falujában, csak midőn hazament, érzé a villanyerejű ütést kebelén, hallván az eddig átokként rajta nehezült tömérdek terhek alóli felmentését s szabad polgárrá emeltetését. – Mi természetesebb ily körülmények közt, mint az, hogy a nép egyszerű esze rögtöni engedmény, s több más történetesen füléhez jutott események híre által megzavarodott, s a neki kellően meg nem magyarázott szabadságról maga csinált magának fogalmat.

[1284] *Sallai Pál* – sárbogárdi református tanító. Mint a nép körében élő értelmiségi az 1848-i márciusi napok után a szabadságot egyedül nem tartotta elégségesnek, s a nép műveltségének emelését is szükségesnek vélte. A falusi értelmiséget buzdítja e cikkében olvasókörök szervezésére, a nép művelése érdekében.

Az egyszerű népnek természete: mindig végleteknél szédelegni. A szabadság fogalmánál is végletekbe ment.

Az elnyomott állapotban önsorsáról gondolkozva, rögeszméjévé vált birtokfeloszlás volt legelső, s véleménye szerint legjobb gondolata, mihelyt az egyenlőségről s közteherviselésről hallott; s e gondolatnál állapodott meg mint célnál, melynek, törik szakad, létesülnie kell; mert hiszen hogyan lehetne másképp egyenlőség? E célróli ferde gondolatait a népnek segíté vakmerő akarattá érlelni a bújtogatók gyalázatos föllépése.

Nem említem itt azt, hány helyen és hol történtek a legközelebbi örömnapokban apró verekedések a lázadók között. – Nem számlálom elő, mely helyeken akarta a nép szent szabadságát véres áldozattal köszönni meg a magyarok istenének, csak ezen szomorú tények okát nevezem meg: a nép butaságát, növeletlenségét és míveletlenségét. – Nem akarom itt a pulyaság lágy párnáin henyélve, nyomorú tétlenségben, túnyaságban élni szokott némely falusi lelkészre, iskolatanítókra és jegyzőkre hárítani – bár bőven érdemelnék – a legközelebb lefolyt szomorú események okait; nem akarom rájok világosan kimondani, hogy helyökre érdemetlenek, s nyomorult terhei a földnek: de célom csak az, hogy jelen szózatom rájok mennydörgés, – a jókra s hivatásuknak megfelelni tudókra kövér harmat s csendes eső legyen, mely által a honszerelem éltető napjainál egy szelíd növény pompás reményszínben nőjön fel a hon határain: – a *népnövelés* kedves virága!

Igen, atyámfiai! polgártársaim! ügyfeleim! jókeblű lelkészek, tanítók és jegyzők! a népnövelés szelíd virágát ápoljátok nemes honszerelmetek élesztő harmatával, mert sóvárog a nép tudás, ismeretek után, s reátok vár, hogy eszközöket mutassatok előtte, mint testvérek, melyeknek segítségével a növeltség és műveltség küszöbén átléphessen.

A középponti választmány gondoskodott Nép Barátja[1285] című népi lapról, – Táncsics, a nép embere Munkások Ujságát[1286] szerkeszt, – Boros Mihál[1287] és Fekete János[1288], az ügyes tollúak, röpiratokat bocsátanak közre a nép nyelvén: ezeket szerezzétek meg közös költségen, s munka-szünidőkben, vasárnapokon ezeket olvassátok a nép előtt! – Népszerű természettan és történet, mik a nép szellemét leginkább megragadják és szívét nemesítik; ezekből tartsatok nyilvános magyarázatokat a nép előtt, mert a nép nemcsak vallás, de természet és történelem alanya, s a népműveltség nemcsak a vallás, de a természet és történelem bölcseletét is igényli.

Parányi részvényekre olvasóköröket alapítsatok a nép számára. Megköszöni ezt a nép, megköszöni az állam, mert millióknak üdvét ernyedetlenül munkálni honszerelem lelkesít benneteket.

Próbáljatok példámra *két garasos olvasókört* alakítani; és a „két garas” szót ne szégyeljétek kimondani, mert gazdálkodási helyes tapintat: mentül kevesebből mennél többet kiállítani, – s ha e lapok hasábjain olvasandjátok, hogy két garas mellett háromszázan hallgatják a közköltségen szerzett népi lapok és könyvek tanait lakóhelységemben; győződjetek meg, hogy

---

[1285] *Nép Barátja* –1848-49-ben megjelent politikai hetilap, ún. néplap. A kormány adta ki, előbb Pesten, majd Debrecenben, a nép tájékoztatására. Szerkesztője Vas Gereben, társszerkesztője Arany János volt. L. még a 158. és 159. szemelvényt.

[1286] *Munkások Ujsága* – Táncsics Mihály radikális hangú néplapja. 1848-ban adta ki a felszabadult jobbágyok politikai öntudatának erősítésére. A forradalom és a köztársaság vívmányaiért s a feudális, reakciós erők ellen harcolt. L. még a 160. szemelvényt.

[1287] *Boross Mihály* (1815-1899) – ügyvéd, tanár, író. Számos írásával szolgálta a népművelés ügyét. 1848-ban megjelent röpiratai: Eke, kard és könyv, Istennek szövetsége a magyar nemzettel, Politikai kis káté a nép számára.

[1288] *Fekete János, Galánthai* (1817-1877) – író, ügyvéd. A reformkor politikai küzdelmeiben a szabadelvű párt tagjaként vett részt. 1849-ben, mint Fejér megye főjegyzője, a megye megbízásából ő írta a kormányhoz intézett s a függetlenségi nyilatkozatot üdvözlő feliratot, melyet több ezer példányban kinyomtattak és terjesztettek. Költeményeket, elbeszéléseket, röpiratokat írt.

egyeseknek parányi áldozatával is igen sokat tehet egy egész testület, melyből minden egyes százszor annyi kárpótlást talál parányi áldozatáért!

Felvirradt a nap, polgártársaim! melyben mindenikünk sokat tehet áldozatul a hon oltárára, csak akarat és kitartás legyen fő jelleme.

Fölvirradt a nap, melyben a legcsekélyebb hivatalnok is több üdvet és boldogságot eszközölhet hatása körében, mint a volt kormányok századokon át.

Óhajtom, polgártársaim! hogy e szerény szózatocska ne olyan legyen előttetek, melyet valaki haszontalan erőlködésnek vagy fitogtatásnak kereszteljen: de olyan legyen ez, melyben mindenki saját keble sugallatára ismerjen, s önmaga által indítványozottnak tartson. Nem fitogtatás, nem kitűnni akarás, nem érdemhajhászat ösztönzött engem e szerén nyilvánítására gondolatimnak s érzelmeimnek; de mint népnevelőt a hon és nép boldogságán s a közérdek előmozdításán olyan szerelemmel és lelkesedéssel függés, melyben – adja isten – ne engedjem magamat soha senki által is fölülmulatni!

Pesti Divatlap, 1848. 27. sz. 741-743. l.